

+

AKADÉMIAI É R T E S Í T Ő

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV

FŐTITKÁR

TIZENHATODIK KÖTET.

1905. ÉVFOLYAM

181—192. FÜZET.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1905.

50024

TÁRGYMUTATÓ.

A *-gal jelölt számok a jegyzőkönyvben foglaltakra utalnak.

- Adalék az algebrai mennyiségek általános elméletéhez, BAUER MIHÁLY-tól *77.
- Adományok 1904-ben 87.
- Akadémia belső tagjai 1.
- Akadémiai kiadványok jegyzéke *42, *78, *144, *226, *355, *440, *576, *698.
- Akadémiák szövetsége: a Mahabharata-kiadás ügyében *354.
- Alapítványok 1904-ben 87.
- Alapítókból fölvetett kölcsön 28 évre *141.
- Állandó bizottságok működése 1904-ben 199.
- Állatorvosi nemzetközi congressus meghívása *353.
- ALEXANDER BÉLA: A kéz csontvázának vizsgálata X-sugarakkal, előterj. THANHOFFER LAJOS *188.
- Andrássy György gr. alapítványa *348.
- ANDRÁSSY TIVADAR gr. halála *352.
- ANGYAL PÁL: A tömeg büntetnei *342, 386
- részére személyes felolvasási engedély *78.
- Ányos Pál emléktáblája *697.
- APPONYI SÁNDOR gr. tisz. taggá vál. 249, *346, *352.
- Archaeologiai Értesítő 1904. decz. 66. 1905. febr. 185, ápr. 4. 9, jún. 668, okt. 669.
- bizottság működése 1904-ben 202.
- Közleményekre fölvetett összeg felhasználása *142.
- Átalfányfizető intézetek 1904-ben 210.
- Athenaeum 1904. 2. és 3. f. 31, 4. f. 32, 1905. 1. f. 135, 2. f. 419, 3. f. 420.
- BADICS FERENCZ: Gyöngyösi főműveinek kiadása *352, 414.
- BALLAGI ALADÁR indítványa Toldy F. születésének százéves fordulójára tárgyában *347.
- Balassa Bálint hamvainak eltakarítása *353.
- Balaton fenéki szappjának és altalajának chemiai alkata, EMSZT KÁLMÁN-tól *76.
- BALOGH ARTÚR I. taggá vál. 249, *346, *350.
- BAUER MIHÁLY: Adalék az algebrai mennyiségek általános elméletéhez, előterj. RADOS GUSZTÁV *77.
- Affectus nélküli egyenletek, előterj. KÖNIG GYULA *441.
- A Puisieux-féle polygonról, előterj. RADOS GUSZTÁV *223.
- BAUMGARTEN FERENCZ: A saint-gilléri apátság összeköttetései Magyarországgal *695.
- BAUMGARTEN NÁNDOR és MESZLÉNY ARTÚR biztosító-társ. jutalmat nyerne 231, *344.
- BAYER JÓZSEF: Jelentés az 1904-iki gr. Teleki-pályázatról 145, *189.
- BÉKEFI REMIG Öltványi-jutalmat nyer 239, *344.
- emlékbeszéde Czobor Béla f. *77.
- BEKE ÖDÖN egyet. hallgató megjutalmazása 248, *346.
- Belső tagok 1905. jan. 1.
- BEÖTHY ÁKOS halála *41.
- BEÖTHY ZSOLT beszéde Szász Károly ravatalánál 693.
- BERÉNYI PÁL mint megdicsért pályamű szerzője jelentkezik *354.
- Bérház helyreállítására kölcsönösszeg *141.
- Bérházi lakások rendbehozatala *349.
- BERNÁTSKY JENŐ: A hazai Asparagus-félék monographiája, előterj. KLEIN GYULA *140.
- BERZEVICZY ALBERT akad. elnökké választatik *696.
- ig. taggá választása *41, *75.
- jelentése az eperjesi Jókai-ünnepről *575, 690.
- köszönete *41.
- miniszter köszönő levele *513.
- részére köszönet *348.
- üdvözlése *141.

- Bésán-pályázatról jelentés 235, *344.
540.
Bevételezések állása 86.
Bírálok a pályázatokhoz *575.
Bizottságok költségvetése 1905-re 90.
BLEYER JAKAB: A magyar húnmonda, előterj. PETZ GEDEON *352, 399.
BODOLA LAJOS I. taggá vál. 249, *347, *350.
Bolyai-bizottság külföldi tagjai *439.
Bolyai Farkas Tentamenjének befejező kötetét bemutatja RÉTHY MÓR *41, 49.
Botanikai nemzetközi congressus meghívója *353.
BÖHM KÁROLY Marczibányi-mellékjuttalmat nyer 227, *343.
Bölkényi Dániel mármaroszigeti igazgató-tanító Wodianer-juttalmat nyer *224.
Budapesti Pasteur-intézet 1903-ban HÖGYES ENDRÉ-től 14.
Budapesti Szemle nov. 32, decz. 33, jan. és febr. 136, márcz. 186, ápr. 421, máj. és jún. 422, júl. 670, aug. 671.
BUGARSZKY ISTVÁN: A közeg befolyása a reakciósebességre és a chemiai egyensúlyra cz. munkája jutalmat nyer 243, *345.
Bulyovszky-jutalomról jelentés 228, *343.
Classica-philologia jövője PECZ VILMOS-tól 106, *143.
— bizottság működése 1904-ben 200.
CSÁSZKA GYÖRGY halála *75.
Csíki székely krónika, SZÁDECZKY LAJOS-tól 11.
Csokonai V. Mihály emlékünnepe az Akadémia részvétele *354.
CZOBOR BÉLA emlékezete BÉKEFI REMIG-től *77.
DADAY JENŐ: Halakban élősködő új ázálék-állatok *441.
— Paraguay édesvízi mikrofaunájának alaprajza *351.
— Édesvízi mikroszkopi állatok Mongoliából *695.
Deák Ferencz élet- és jellemrajza cz. pályázatról jelentés 241, *344, 569.
Decebal végső menedékvárának holléte, TÉGLÁS GÁBOR-tól *76, 97.
DOBOS FERENCZ egyet. hallgató megjutalmazása 248, *346.
DIENES PÁL: Az analitikai függvények elméletéhez, előterj. RADOS GUSZTÁV *223.
Délmagyarországi Közműv. Egyesület közgyűléséről SZENTKLÁRAY JENŐ jelentése *42.
Diplomatáriumok, 1904-ben vásárolt 220.
Egyesült budap. főv. takarékpénztár pályázatról jelentés 236, *344, 571.
Egyetemes Philologiai Közlöny decz. jan. 39, febr. 73, márcz. 423, ápr. 424, máj. 425, jún.—júl. 672, okt. 673.
Egyetemi hallgatók részére kitűzött jutalmakról jelentés 247, *346.
Elektromos világítás az Akad. épületében *141.
Elnökválasztó egyes ülés *696.
Előirányzat 1905-re 88.
El-ő m. ált. bizt. társaság pályázatára beérkezett művek *518.
— pályázat bírálói *575.
— pályázatról jelentés 231, *344, 482.
Emlékbeszédek 1904-ben 197.
Emlékbeszédek:
CZOBOR BÉLA felett *77.
HERMITE KÁROLY f. *224, 359.
RÁTH ZOLTÁN f. *143.
TORMA KÁROLY f. *41.
TISZA KÁLMÁN f. 280.
EMSZT KÁLMÁN: A Balaton fenékszapjának és altalajának chemiai alkata, előterj. KALECZINSZKY SÁNDOR *76.
ENDRÖDI SÁNDOR: Jelentés a Farkas-Raskó-pályázatról 161, *191.
EÖTVÖS LORÁND br. elnök lemondása *514, *574.
— I. ZEMPLEN Győző a.
Eperjesi Széchenyi-kör meghívása *514.
Érdy Lajos ajándéka *575.
ERDÉLYI LÁSZLÓ I. taggá vál. 249, *347, *350.
Ethnographia 7. f. 33, 8—9. f. 67, 10. f. 68, 1905. 1. f. 426, 2. f. 428.
FÁBÓ BERTALAN: A magyar népdal és zenéje cz. művenc kiadása 92.
Farkas-Raskó-pályázat bírálói *575.
— pályázatra beérkezett versek *517.
— pályázatról jelentés, ENDRÖDI SÁNDOR-tól 161, *191.
FEJÉR LIPÓT: Az Ostwald-féle mechanikai elvről, előterj. RADOS GUSZTÁV *140.
— Tömegpont egyensúlya ellenálló közegben *695.
FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ bemutatja BAUMGARTEN FERENCZ értekezését *695.
FERDINÁNDY GÉZA I. taggá vál. 249, *346, *350.
FERENCZI ZOLTÁN: Deák Ferencz élet- és jellemrajza I—III. 241, *344, 569.
— lev. taggá vál. 249, *346, *350.
Feridun bey alapítványának bizottsága *513.
— hagyatéka *348.
Festetics-codex bűnbánó zsoltárai, KATONA LAJOS-tól 26.
Flór-alap kamatainak felhasználásáról jelentés 241, *345.
Folyóiratok szemléje: 31, 66, 185, 419, 669.
FORSTER GYULA br. köszönete *75.
— ügyész és szépbalmi számadások megvizsgálására kiküld. *141.

Főkönyvtárnok fizetése és lakása *348.
Főkönyvtárnoki állás betöltése *190.
FÖLDES BÉLA: Statisztikai vizsgálódások a XIX. század gabonaáraitak alakulásáról 519, *573.
Főtitkár választás *190.
— fizetése és lakása *347.
FRANKÓI VILMOS Szilágyi-jutalmat nyer 230, *344.
— elnökválasztáson szavazatokat nyer *696.
Francia ismertetések a magyar irodalomról 689.

GENERSICH ANTAL gyászbeszéde Schuklek Vilmos ravatalánál 505.
GOLDZSIHER ILNÁCZ osztályelnökké vál. 249, *346.
— gyászbeszéde Szilasi Móricz ravatalánál 500.
GOMBOCZ ZOLTÁN lev. taggá vál. 249, *346, *350.
— A mongol-török bangviszonyról *76.
Gorove-pályázatra beérkezett művek *518.
— pályázat bírálói *575.
GYOMLAY GYULA: Az úgynevezett igedőkről a magyar nyelvben *698.
GYULAI PÁL balesete *77.

Hagyományok, adományok és új alapítványok 1904. 87.
Halottak 1904—5-ben 222.
HANSZÉROS BALINT Teleki-jutalmat nyer *189.
HARASZTI GYULA: Tanulmányok az irodalomtörténetírás köréből *77.
HÁRI PÁL: Vizsgálatok a trypsin emésztésről, előterjeszti TANGL FERENCZ I. t. *574.
HAVASS REZSŐ részére személyes felolvasási engedély *575.
— A dalmát irodalomról *994.
HEGEDÜS ISTVÁN: Petrarca Szózatja és egy latin költő levele *189, 377.
— Ragusai emlékbeszéd Mátyás király felett 5.
Hegedüs József szolga lakbérilletménye *142.
HEINRICH GUSZTÁV főtitkárrá választatik *190.
— főtitkári jelentése 274.
— gyászbeszéde gr. Kunm Géza ravatalánál 506.
HERMITE KÁROLY emlékezte KÜRSCHAK JÓZSEF-től *224, 359.
Heidelbergi Bunsen Róbert-szobor leplezése *225.
HEINLEIN ISTVÁN alkalmazása a kézirattár rendezésére *353.
Hét napjainak magyar nevei, MELICH JÁNOS-tól 17.
Hibaigazítás 44, 358.

HODINKA ANTAL megbízást kap a magyarorsz. gör.-kath. egyház történetének megírására 242, *345.
HOLLÓS LÁSZLÓ székf.: Magyarország földalatti gombái *188.
HOOR MÓR: Újabb megfigyelések a dielektrikus hatások köréből *223.
Horn Antal szolga nyugdíja *349.
HÖGYES ENDRE: A budapesti Pasteur-intézet 1903-ban 14.
HÖNIG SAMU: Az atomvonzás törvénye, előterj. RÉTHY MÓR *351.
Hunyadiak Kora költségeire külön alap létesítése 94.
Hungary segélye *142.

Igazgató Tanács ülései 1904. 198.
— I. ülése febr. 19. 141. II. ülése máj. 11. 347.
ILLÉS DÁVID Kőczán-jutalmat nyer *697.
LOSVAJ LAJOS gyászbeszéde Lipthay Sándor ravatalánál 507.
— r. taggá vál. 249, *347, *350.
Indítványok:
a könyvtári bizottság kiegészítése tárgyában *353.
— az Igazgató Tanács kiegészítése tárgyában *349.
— az Igazgató Tanács ügyrendének módosítására *75.
— BALLAGI ALADÁR indítványa Toldy Ferencz születésének százéves fordulója megünneplésére *347.
— 1906. évi nagygyűlés márczius hóban tartassék *575.
— külföldi akadémiák kiadványainak és a folyóiratok katalógusának kiadása tárgyában *353.
— tagválasztások tárgyában az Ügyrend 12. §. módosítása *513.
Ipolyi alapítvány kamatainak felhasználásáról jelentés 241, *345.
Irodalomtörténeti bizottság működése 1904-ben 200.
Irodalomtörténeti Közlemények 1904. 4. f. 68.
Intézetek, hazai és külföldi, melyeknek egyes kiadványok hivatalból küldettek 1904-ben 214.
Izolált értékű függvényekről SCHLESINGER LAJOS-tól *77.

Jegyzőkönyvek 40, 75, 140, 188, 223, 342, 437, 512, 573, 694.
Jegyzőkönyvi mellékletek 356, 441, 540, 690.
Jelentés a M. Tud. Akadémia munkáságáról 1904-ben 193.
Jókai-szoborra gyűjtés *143.
— emlékinnepe *353.
József főherczeg halála *438.
Jutalomtételek 250, *313.
JUVÁNCZ IRÉN: Az alapműveletek elméletéhez, előterj. KÖNIG GYULA *441.

- KALECSINSZKY SÁNDOR, lásd ERNSZT KÁLMÁN. a.
- KARÁCSONTYI JÁNOS székf.: A székelyek eredete és Erdélybe való települése *40, 57.
- Karácsonyi-pályázat bírálói *575.
- pályázatra beérkezett művek *516.
- Kardos Samu felajánlja br. Wesselényi Miklós leveleit kiadásra *354.
- Kassai Jókai-ünnepélyről jelentés MYSKOVSKY VIKTOR-tól *42.
- KATONA LAJOS: A Festetics-codex bűnbánó zsoltárai 26.
- A Kedd asszonya 52, *76.
- KAUTZ GYULA: Elnöki megnyitó beszéde 263.
- elnökválasztáson szavazatot nyer *696.
- megnyitó beszéd a Széchenyi-muzeum megnyitása alkalm. 651.
- számadások megvizsgálására kiküld. *141.
- Kazinczy Ferencz levelezése XIV. köt. 118.
- Kedd asszonya, KATONA LAJOS-tól, 52, *76.
- Keleti Szemle 1904. 2. f. 69, 3. f. 431, 1905. 1. f. 431.
- segélye *141.
- Keptári helyiségek ügye, szerződés a kormányval *348.
- Képviselőtér irod. ünnepélyeken 198.
- Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adományáról jelentés 234, *344, 500.
- Kéziratok nemzetközi kikölcsönzése *514.
- Kisfaludy Sándor és Szegedy Rózsa-ünnep az Akadémia részvétele *354.
- KISS GYULA: Az erjedést gátló hatás összefüggése az elemek vegytani csoportjával, előterj. TANGL FERENCZ *351.
- KLEIN GYULA I. BERNÁTSKY JENŐ a. Klótild főhercegnő levele *513.
- KLUG SÁNDOR I. REUSZ FRIGYES a.
- Pollák-bizottságba kiküldetik *697.
- I. TESNER ERNŐ a.
- KOCH ANTAL I. PRINZ GYULA a.
- KOCH ISTVÁN egyet. hallgató megjutalmazása 24, *346.
- Kőcán-pályázat bírálói *353.
- pályázatra beérkezett pályaművek *439.
- pályázatról bizottsági jelentés 664, *697.
- KOLLÁNYI FERENCZ székf.: A magán kezgyuraság hazánkban a középkorban *188, 368.
- KONT IGNÁCZ tiszteletdíja *141.
- Franczia ismertetések a m. irodalomról 689.
- Költségvetés jóváhagyása *143.
- 1905-re *141.
- KÖNIG GYULA: A continuum problémája és a halmazok ált. elmélete *441.
- KÖNIG GYULA: I. BAUER MIHÁLY a.
- I. JUVÁNCZ INÉN a.
- I. SCHLESINGER LAJOS a.
- Könyvkiadó bizottság működése 1904-ben 204.
- Könyvkiadások 1904-ben 206.
- Könyvtár 1904-ben 218.
- részére ajándékok *42, *78, *143, *225, *354, *440, *576, *698.
- Körösy József kiküldetik a Pollák-pályázat bíráló bizottságába *78.
- KÖVESLIGETHY RADÓ: A cerami földrengés *351.
- Földrengési elemek számolása *41.
- Jelentés a földrengéskutató nemzetközi szövetkezet III. értekezletéről. *574, 657.
- Jelentés Magyarországnak a földrengés-kutató nemzetközi szövetkezethez való járulásáról *41.
- Közzgazda-ági Szemle decz. 34, jan. 69, febr. 137, márcz. 186, ápr. 482, máj. 433, jún. 436, júl. 684, aug. 676, szept. 677, okt. 678, nov. 682.
- KRENEER JÓZSEF I. TOROFFY ZOLTÁN a. KRUSPÉR ISTVÁN halála *513.
- KUN BÉLA Buljovszky-jutalmat nyer 230, *343.
- KÚNOS IGNÁCZ: A török szóképzésről *189, 381.
- KUUN GÉZA gr. arcképe *347.
- köszönete *75.
- halála *224, *347.
- özvegyének köszönete *352.
- KÜRSCHÁK JÓZSEF: Az általánosított kinetikai potenciál létezésének feltételei *441.
- emlékb. HERMITE KÁROLY f. *224, 359.
- Léderer Béla hagyománya *75.
- Lejáró pályázatok 43.
- Lembergi egyetem könyvtárépületének felavatása *354.
- köszönete *514.
- LENGYEL LORÁNT: Adat a pepsin-emésztés thermodynamikájához, előterj. TANGL FERENCZ *188.
- LENHOSSÉK MIHÁLY székf.: A peripherek idegrostok fejlődéséről *188.
- LEHR ALBERT: A tényi, tényi képző és a Nyelvőr *77.
- Műfordító-kisérletek 45.
- Lévay-pályázatról jelentés 232, *344, 497.
- LICHTENBERG SÁNDOR: A férfi húgyvese fejlődéséhez és szövettanához előterj. THANHOFFER LAJOS *441.
- LINDNER ERNŐ szepesmegyei nyelvjárássokra vonatkozó kézirati hagyatékának megvásárlása *224.
- LIPTHAY SÁNDOR halála *352.
- LÓCZY LAJOS I. TREITZ PÉTER a.
- LÖRENTHEY IMRE I. taggá vál. 249, *347, *351.

LUKÁCS GYÖRGY miniszter értesítő levele *513.

Lukács Krisztina-féle 1902-iki nyílt pályázatról jelentés 243, *345.

— matematikai pályázatról jelentés 242, *345.

— pályázathoz kiküldött bírálók *78, *575.

— pályázatról jelentés 230, *343.

— pályázatra beérkezett művek *518.

Magyar Földhitelintézetnek köszönet és felmentvény *348.

Magyar irodalom ismertetése külföldön cz. rovat felhasználása *141.

Magyar Nyelvőr okt., nov. 38, decz. 72.

— segélyének felhasználása *352.

Magyarország földalatti gombái, HOLLÓS LÁSZLÓ-tól *188.

MAGYARY GÉZA I. taggá vál. 249, *346, *350.

MAHLER EDE felolvasási engedélyt nyer *42.

— Napáradatak művelődéstörténeti jelentősége *140, 165.

Marczibányi-pályázat bírálói *575.

— pályázatra beérkezett mű *518.

MÁRKI SÁNDOR beszéde a gr. Mikó

Imre- emléktábla leleplezésénél 511.

Mathematische und Naturwissenschaftl.

Berichte előfizetése *141.

Matematikai és természettud., III. osz-

tály ülései 1904. 195.

— bizottság működése 1904-ben 204.

Mátyás király orosz követsége, SZENDREI

JÁNOS-tól *223.

Meddő pályázatok *518.

Megbízásból megjelent munkák és folyó-

iratok 1904-ben 209.

Megválasztott tagok köszönete *354.

MELICH JÁNOS: A hét napjainak magyar

nevei 17.

Mészáros Ferencz földhit. könyvvivő tiszt.

díja *348.

Mikó Imre gr. emléktáblája *439.

— tinnepről jelentés *514, *697.

Műfordító-kísérletek LEHRALBERT-től 45.

MYSKOVSKY VIKTOR jelentése a kassai

Jókai-ünnepélyről *42.

NÁDAS LÁSZLÓ dícséretre érdemesít-

tetik 232, *344.

NAGY GÉZA székf.: Scythák *223.

Nagygyűlés 343.

— napirendje *191

Nagyjuttalom- és Marczibányi-mellék-

juttalomról jelentés 227, *343, 441.

— mellékjuttalom hirdetése 43.

Nekrológok 505, 690.

NÉGYESSY LÁSZLÓ: Jelentés az 1905.

évi Közszép-pályázatról 664, *697.

NÉMETHY GÉZA: A Messalához írt

panegyricus szerzőjéről *573.

— A Pseudo-Tibullianus költemények

új kiadásáról 537.

NÉMETHY GÉZA: Tibullus új kiadásáról

112, *143.

Nemesi praedicatumok írása *224.

Nemzetgazdasági bizottság működése

1904-ben 203.

Növényteni pályakérdés hirdetése 43.

Nyelvjárási tanulmányok támogatása

*352.

Nyelvőr segélyének törlése 90.

— ügye *141.

Nyelvtudományi bizottság működése

1904. 199.

— Közlemények 1904. 3—4. f. 72.

1905. 1. f. 668.

Nyelv- és szöptud., I.-ső osztály ülései

1904. 193.

D'OLIVECRONA KANUT halála *143.

Ötványi-pályázatról jelentés 237, *344,

564.

ÓNODI ADOLF: A középső orrjárat há-

tyás része *695.

OPPERT GYULA halála *513.

Ormódy-alapítvány ügyrendi szövegezése

*352.

ORTVAY TIVADAR jelentése a pozsonyi

Toldy-kör jubileumáról *42.

— r. taggá vál. 249, *346, *350.

Ostwald-féle mechanikai elvről, FEJÉR

LIPÓT-tól *140.

Osztályok és bizottságok költségvetése

1905-re 90.

Összes ülések 1904. 197.

PAASONEN HEIKKI kultagga vál. 249,

*346, *350.

Pályamunkák, időelőtt bekiüldött *518.

— szabálytalanul kiállított *518.

— zsept. 30-ig beérkezett *516.

Pályaművek, decz. 31-ig beérkezett *77.

Pályázatok, 1904-ben eldöntött 204.

PÁPAI JÓZSEF: Nyelvészeti tanulmány-

az északi osztályok földjén. I. rész

*342, *351, 455.

PAUER IMRE ig. taggá vál. 249, *350.

PECZ VILMOS székfogl.: A classica-

phil logia jövője, tekintettel hazai

viszonyainkra 106, *143.

— Classica philologia és görög-latin

philologia 665, *694.

Péczey-pályázatról jelentés 239, *344,

545.

— pályázatra beérkezett művek *518.

— regénypályázat bírálói *575.

Pekingi nagykövetségénnél tudományos

attachéi állás szervezése *224, *439,

*513.

Pénztár állása 1904-ben 221.

Pénztári számadások 1904-ről 79.

Petőnyi-iratok kikölcsonzése *697.

Péter József vágsellyei tanító Wodianer-

juttalmat nyer *224.

Petrarca Szózatja, HEGEDŰS ISTVÁN-tól

*189, 377.

- PETZ GEDRÓN: A hazai idegen nyelv-járásokról 472, *573.
 — I. BLEYER JAKAB a.
 Petzval József síremléke *514, 698.
 PFEFFER VILMOS kültaggá vál. 249, *347, *351.
 Philosophiai társad. és történettud., II. osztály tilései 1904. 194.
 Pollák-pályázat ügyében 42.
 — pályázatról jelentés 246, *346.
 Pozsonyi Toldy-kör jubiláris ünnepéről ORTVAY TIVADAR jelentése *42.
 — köszönete *77.
 — Toldy Ferencz ünnepén képv. *697.
 PRINZ GYULA: A Nautilidák az alsó Jura-korban, előterjeszti KOCH ANTAL *574.
 Puiseux-féle polygonról, BAUER MIHÁLYTÓL *223
- RADOS GUSZTÁV gyászbeszéde Kruspér István ravatalánál 509.
 — I. BAUER MIHÁLY a.
 B. RADVÁNSZKY BÉLA elnökválasztáson szavazatokat nyer *696.
 Ragusai emlékbeszéd Mátyás király felett, HEGEDŰS ISTVÁN-tól 5.
 Ráth György könyvtára 572, 577.
 RÁTH GYÖRGY halála *513.
 RÁTH ZOLTÁN emlékezete VARGHA GYULA-tól *143.
 RECLUS ELISÉE halála *513.
 Reguly-alap javára visszatérítés *352.
 RÉTHY MÓR: Az általánosított Ostwald-féle elv és a hőelmélet második föl-tétele *574.
 — bemutatja Bolyai Farkas Tentamen-jének befejező kötetét *41, 49.
 — bemutatja Fejér Lipót értekezését *695.
 — I. HÖNIG SAMU a.
 REUSZ FRIGYES: Adatok a galamb-kisagyvelő boncztanához és élettaná-hoz, előterj. KLUG NÁNDOR *140.
 REX SÁNDOR: Szénhydrogenek haloid-származékainak oldékonyságáról *695.
 Richthofen Ferdinánd gyászünnepére meghívás *575.
- Sámuel-díjról jelentés 228, *343.
 SCHLESINGER LAJOS: A kétméretű soka-ságok intrinseca geometriájához *351.
 — A lineár differentiál-egyenletek elmé-letéhez *41.
 — Az izolált értéki függvényekről, elő-terj. KÖNIG GYULA *77.
 SCHÖNHERR GYULA felolv. Thallóczy L. értekezését *694.
 SCHULEK VILMOS halála *191.
 SCHULLER ALAJOS I. WITTMANN FERENCZ a.
 Scythák, NAGY GÉZÁ-tól *223.
 SEBESTYÉN GYULA I. taggá vál. 249, *347, *350.
 Segélyezett munkák 1904-ben 209.
- Sembere Imre hagyatéka *349.
 SEMSEY ANDOR adományából jutalom-tételek 262.
 Semsey-pályázat ügyében 42.
 SIGMOND ELEK: Újabb kutatások a talaj phosphor-szükségletére és meghatá-rozási módjára vonatkozólag cz. mun-kájának a díj kiadatik 245, *345.
 SZABÓ DEZSŐ Sámuel-díjat nyer 228, *343.
 SZÁDECSKY LAJOS: A csiki székel-y krónika cz. művének kiadása 11, 93, 241, *345.
 Számadások megvizsgálására kiküldött bizottság *141.
 — megvizsgálásáról jelentés *348.
 — 1904-ről 79.
 SZÁSZ KÁROLY halála 574.
 — családjának köszönete *697.
 GR. SZÉCHENYI BÉLA számadások meg-vizsgálására kiküld. *141.
 Széchenyi-múzeum berendezésére köl-csönösszeg *141.
 Széchenyi-múzeum megnyitása *353, *575, 651.
 — részére ajándékok *143, *225, *354, *440, *575, *698.
 Szécsényi országgyűlés emlékünnep-e *514.
 Székelyek eredete és Erdélybe való tele-pülése, KARÁCSONYI JÁNOS-tól *40, 57.
 SZENDREI JÁNOS: Mátyás király orosz követsége *223.
 Szent István-templom felszentelése *697.
 SZENTKLÁRAY JENŐ jelentése a Dél-magy. Közműv. Egyesület közgyűlő-séről *42.
 Széphalmi számadások *348.
 — számadások megvizsgálása *141.
 Szilágyi-jutalomról jelentés 230, *344.
 SZILASI MÓRICZ halála *352.
 SZILY KÁLMÁN: A M. Tud. Akadémia könyvtára *352, 356.
 — Előleges jelentés a Ráth György-féle könyvtár átvételéről 572, *574.
 — főkönyvtárnokká választatik *191.
 — fűtőtkár lemondása *142, *144.
 — Jelentés a báró Wodianer-féle nép-tanítói jutalomról 163, *191.
 — A Széchenyi-múzeum megnyitása 651.
 SZILI SÁNDOR: Az érett magzat vére-nek alkali és hydroxylum tartal-máról, előterjeszti TANGEL FERENCZ *574.
 Szótári bizottság kiegészítése új tagok-kal *439.
 — működése 1904-ben 204.
- Tagajánlási körlevél *78, 96.
 Tagsági kijelölések 192.
 TANGEL FERENCZ I. HÁRI PÁL a.
 — I. KISS GYULA a.
 — I. LENGVEL LORÁNT a.
 — I. SZILI SÁNDOR a.
 — és WEISER ISTVÁN: A vér glicerín-tartalmáról *141.

Tányi, tényi képző és a Nyelvőr, LEHR ALBERT-től *77.

TÉGLÁS GÁBOR: Decebal végső menekvőváraának holiéte *76, 97.

— emlékbeszéd Torma Károly f. *41.

Teleki-pályázat bírálói *575.

— pályázatra beérkezett pályamunkák *516.

— pályázatról jelentés, BAYER JÓZSEF-től 145, *189.

TELLYESNICZKY KÁLMÁN: A nyugvó mag és a megoszlás, előterj. THANHOFFER KÁROLY *41.

TEZNER ERNŐ: A nyáleválasztás változásairól élettani viszonyok között, előterj. KLUG NÁNDOR *140.

THALLÓCZY LAJOS: Mantovai követjárás Budán 1395. *437.

— A bosnyák hátság kezdete történetéből *694.

THANHOFFER LAJOS lásd ALEXANDER BÉLA a.

— I. LICHTENBERG SÁNDOR a.

— I. TELLYESNICZKY KÁLMÁN a.

THIRING GUSZTÁV Pollák-jutalmat nyer *247, *346.

THURY JÓZSEF: A török drámairodalomról *342.

THÚRI ZSIGMOND egyet. hallgató megjutalmazása 248, *346.

Tibullus új kiadása, NÉMETHY GÉZÁ-tól 112, *143.

Tiringer Béla véglegesítése *142.

TISZA KÁLMÁN arcképe *349.

— emlékezete, VÉCSEY TAMÁS-tól 280.

Tisztviselők drágasági pótlék iránti folyamodása *142.

TOBORFFY ZOLTÁN: Epidot a Val di Vinból, előterj. KRENNER JÓZSEF *351.

Toldy Ferencz születésének százéves fordulója tárgyában indítvány *347.

— az I. osztály jelentése *353.

Tomory-pályázat bírálói *575.

— pályázatra beérkezett művek *518.

Torma Károly emlékezete TÉGLÁS GÁBOR-tól *41.

Történelmi bizottság működése 1904-ben 201.

TREITZ PÉTER: A balatoni tófenék iszapjának vizsgálata, előterj. Lóczy LAJOS *76.

Ullmann-pályázatról jelentés 232, *344, 502.

Ügyészi számadások *348.

— számadások megvizsgálása *141.

Ülések: II. oszt. decz. 5. 40, III. oszt. decz. 12. 41, összes ü. decz. 19. 41,

III. igazg. ü. decz. 11. 75, I. oszt. 1905. jan. 2. 76, II. oszt. jan. 9. 76,

III. oszt. jan. 16. 76, I. oszt. jan. 23. 77, I. összes ü. jan. 30. 77, II. oszt.

febr. 6. 140, III. oszt. febr. 13. 140.

I. oszt. febr. 20. 143, II. összes ü. 143, II. oszt. márcz. 6. 188; III.

oszt. márcz. 13. 188, rk. összes ü. márcz. 18. 189. I. oszt. márcz. 20.

189, elegendes ü. márcz. 27. 189, IV. összes ü. márcz. 27, 190, II. oszt.

ápr. 3. 223, III. oszt. ápr. 10. 223, V. összes ü. ápr. 27. 224, I. oszt.

máj 1. 342, II. oszt. máj. 8. 342, nagygy. máj. 10. 343, nagygy. máj.

12. 349, III. oszt. máj. 15, I. oszt. máj. 22. 351, VI. összes ü. máj. 29.

352, II. oszt. jún. 15. 437, rendk. elegendes ü. jún. 15. 437, VII. összes

ü. jún. 20. 439, III. oszt. jún. 20. 441, VIII. összes ü. okt. 9. 512,

I. oszt. okt. 9. 573, II. oszt. okt. 16. 573, III. oszt. okt. 23. 573, IX. összes

ü. okt. 30. 574. I. oszt. nov. 6. 694, II. oszt. nov. 13. 694, III. oszt. nov.

20. 695, II. elegendes ü. nov. 27. 695. X. összes ü. nov. 27. 697.

Üléssor 1905-re 44.

Ünnepélyes közlés programja *343.

Vagyonmérleg 80.

Választásokról jelentés 249.

VARGHA GYULA emlékbeszéde RÁTH ZOLTÁN felett *143.

VASZÁRY KOLOZS köszönete *439.

VÉCSEY TAMÁS: Emlékbeszéde TISZA KÁLMÁN f. 280.

Veszteség- és nyereményszámla 82.

Vigyzó-pályázatról jelentés 240, *344, 560.

Villamos világítás berendezése *141.

Virág Benedek emléktáblája *697.

VIZAKNAI ANTAL I. tagg. vál. 249, *346, *350.

Vojnics Tivadarnó hagyatéka *349.

VOLF GYÖRGY dolgozatainak kiadása *352.

WEISER ISTVÁN I. TANGL FERENCZ a. WINKLER LAJOS bemutatja Rex Sándor

értekezését *695.

WITTMANN FERENCZ: A budapesti centrale szolgáltatata váltakozó áram

vizsgálata", előterjeszt. SCHULLER ALAJOS *574.

Wodianer-jutalomról jelentés, SZILY KÁLMÁN-tól 163, *191.

Wodianer jutalmak átadása *224.

Zárt ülés 78.

ZEMPLEN György: A gázok belső surlódásáról", előterjeszt. b. Eötvös

LORÁND *574.

ZICHY JENŐ gr.-nak köszönet *351.

ZIMÁNYI KÁROLY székf.: A cinnabárit kristálytani vizsgálata *223.

Zombori Schweidel József-szobor leleplezési ünnepe *225.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

XVI. KÖTET.

1905. Január 15.

1. FÜZET.

A M. Tudományos Akadémia belső tagjai
1905 január 1-én.

Igazgató-tanács:

Than Károly rt.	Beöthy Zsolt rt.
Szász Károly tt.	Vaszary Kolos.
József főherczeg.	Gr. Andrássy Tivadar.
Gr. Károlyi Sándor.	Vámbéry Ármin tt.
Gr. Széchenyi Béla tt.	Gr. Teleki Géza.
Gyulai Pál rt.	Wlassics Gyula rt.
Gr. Dessewffy Aurél.	Széll Kálmán.
Gr. Apponyi Sándor.	Szögyény-Marich László.
Semsey Andor.	Gr. Kuun Géza tt.
Gr. Csáky Albin.	Br. Forster Gyula tt.
B. Radvánszky Béla tt.	23. Berzeviczy Albert.
Fraknói Vilmos rt.	

I.

Nyelv- és széptudományi osztály:

Osztályelnök: Heinrich Gusztáv rt.

Osztálytitkár: Gyulai Pál ig. és rt.

Tiszteleti tagok:

Joannovics György.	Vámbéry Ármin ig. t.
Gr. Kuun Géza ig. t.	5. Szász Károly ig. t.
József főherczeg ig. t.	

A) Nyelvtudományi alosztály:

Rendes tagok:

- Ponori Thewrewk Emil.
Goldziher Ignác.
Simonyi Zsigmond.
Ifj. Szinnyei József.
Bartal Antal.
6. Pecz Vilmos.

B) Széptudományi alosztály:

Rendes tagok:

- Gyulai Pál ig. t.
Szilády Áron.
Lévay József.
Beöthy Zsolt ig. t.
Heinrich Gusztáv.
6. Baksay Sándor.

Levelező tagok :

Bánóczy József.
 Lehr Albert.
 Munkácsi Bernát.
 Asbóth Oszkár.
 Csengeri János.
 Némethy Géza.
 Kúnos Ignác.
 Petz Gedeon.
 Hegedűs István.
 Négyesy László.
 Zolnai Gyula.
 Gyomlay Gyula.
 Katona Lajos.
 Melich János.
 Szilasi Móricz.
 16. Thúry József.

Levelező tagok :

B. Podmaniczky Frigyes.
 Gr. Zichy Ágost.
 Bogisich Mihály.
 Bereczik Árpád.
 Mikszáth Kálmán.
 Pasteiner Gyula.
 Rákosi Jenő.
 Badics Ferencz.
 Riedl Frigyes.
 Bayer József.
 Id. Szinnyei József.
 Herczeg Ferencz.
 Endrődi Sándor.
 Kozma Andor.
 Jánosi Béla.
 Széchy Károly.
 17. Haraszti Gyula.

II.

**A bölcséleti, társadalmi és történeti tudományok
 osztálya.**

Osztályelnök : Thaly Kálmán rt.

Osztálytitkár : Pauer Imre rt.

Tiszteleti tagok :

B. Radvánszky Béla ig. t.	Bubics Zsigmond.
B. Nyáry Jenő.	Plósz Sándor.
Gr. Apponyi Albert.	Fabrizzy Kornél.
Gr. Zichy Jenő.	9. Berzeviczy Albert ig. t.
Br. Forster Gyula.	

A) Bölcs. és társad. alosztály.*Rendes tagok :*

Kautz Gyula, másodelnök.
 Vécsey Tamás.
 Pauer Imre.
 Hoffmann Pál.
 Wlassics Gyula, ig. t.
 Láng Lajos.
 Hegedűs Sándor.
 Concha Győző.
 Földes Béla.
 Nagy Ferencz.
 Körösi József.
 12. Gr. Andrássy Gyula.

B) Történettudományi alosztály.*Rendes tagok :*

Fraknoi Vilmos ig. t.
 Thaly Kálmán.
 Károlyi Árpád.
 Hampel József.
 Pór Antal.
 Fejérpataky László.
 Thallóczy Lajos.
 Zsilinszky Mihály.
 Csánki Dezső.
 Karácsonyi János.
 11. Ballagi Aladár.

Levelező tagok:

Falk Miksa.
 Matlekovics Sándor.
 György Endre.
 Kozma Ferencz.
 Kováts Gyula.
 Medveczky Frigyes.
 Ballagi Géza.
 Réthy László.
 Óvári Kelemen.
 Alexander Bernát.
 Vargha Gyula.
 Kolosvári Sándor.
 Asbóth János.
 Farkas Lajos.
 Fayer László.
 Edvi Illés Károly.
 Nagy Ernő.
 Böhm Károly.
 Gaal Jenő.
 Balogh Jenő.
 Grosschmid Béni.
 Reiner János.
 Thirring Gusztáv.
 24. Kunz Jenő.

Levelező tagok:

Ortvay Tivadar.
 Myskovszky Viktor.
 Szentkláray Jenő.
 Csontos János.
 Kövály László.
 Bunyitay Vincze.
 Csaplár Benedek.
 Téglás Gábor.
 Acsády Ignác.
 Szádeczky Lajos.
 Nagy Gyula.
 Óváry Lipót.
 Márki Sándor.
 Marczali Henrik.
 Komáromy András.
 Békefi Remig.
 Schönherr Gyula.
 Tagányi Károly.
 Borovszky Samu.
 Csoma József.
 Fináczy Ernő.
 Wertheimer Ede.
 Nagy Géza.
 Wosinszky Mór.
 Angyal Dávid.
 Kollányi Ferencz.
 27. Szendrei János.

III.

Mathematikai és természettudományi osztály.*Osztályelnök:* Than Károly ig. és rt.*Osztálytitkár:* König Gyula rt.*Tiszteleti tagok:*

Gr. Széchenyi Béla ig. t.
 Semsey Andor ig. t.
 Konkoly-Thege Miklós.
 B. Podmaniczky Géza.

Gr. Teleki Samu.
 Fehér Ipoly.
 Kruspér István.
 8. Duka Tivadar.

A) Math. és phys. alosztály.*Rendes tagok:*

Than Károly ig. t.
 Szily Kálmán, főtitkár.
 B. Eötvös Loránd, elnök.

B) Természettudományi alosztály.*Rendes tagok:*

Krenner József.
 Högyes Endre.
 Entz Géza.

König Gyula.	Thanhoffer Lajos.
Wartha Vince.	Horváth Géza.
Fröhlich Izidor.	Klug Nándor.
Schuller Alajos.	Koch Antal.
Lengyel Béla.	Klein Gyula.
Lipthay Sándor.	Lóczy Lajos.
Kherndl Antal.	Schulek Vilmos.
11. Réthy Mór.	11. Lenhossék Mihály.

Levelező tagok :

- B. Mednyánszky Dénes.
 Kerpely Antal.
 Schulhof Lipót.
 Balló Mátyás.
 Rónai Horváth Jenő.
 Schenek István.
 Gothard Jenő.
 Vályi Gyula.
 Fabinyi Rezső.
 Ilosvay Lajos.
 Zipernovszky Károly.
 Rados Gusztáv.
 Kosutány Tamás.
 Hankó Vilmos.
 Schulek Frigyes.
 Kövesligethy Radó.
 Kürschák József.
 Winkler Lajos.
 Lenard Fülöp.
 Farkas Gyula.
 Tötössy Béla.
 Bugarszky István.
 Hoor-Tempis Mór.
 Kalecsinszky Sándor.
 25. Schlesinger Lajos.

Levelező tagok :

- Galgóczy Károly.
 Chyzer Kornél.
 Böckh János.
 Bedő Albert.
 Korányi Frigyes.
 Mocsáry Sándor.
 Inkey Béla.
 Daday Jenő.
 Paszlavszky József.
 Brusina Spiridion.
 Genersich Antal.
 Török Aurél.
 Bókay Árpád.
 Franzenau Ágoston.
 Ónodi Adolf.
 Mágócsy-Dietz Sándor.
 Kétly Károly.
 Apáthy István.
 Jendrássik Ernő.
 Méhely Lajos.
 Pertik Ottó.
 Tormay Béla.
 Istvánffi Gyula.
 Tangl Ferencz.
 Schafarzik Ferencz.
 Rátz István.
 Hollós László.
 28. Zimányi Károly.

Raguzai emlékbeszéd Mátyás király felett.

(Hegedűs István lt. október 24-iki felolvasása.)

Felolvasó Cervinus dalmata költőnek a Mátyás király emlékére szentelt raguzai ünnepen tartott beszédét lemásoltatta a vaticani könyvtár 2939. sz. latin kézirati gyűjteményéből. Az emlékbeszédet le is fordította és tanulmánya kíséretében bemutatta. Ez emlékbeszéd élénk tanúságot tesz arról, hogy Ragusa nemcsak a törvény betűi (az 1358-iki békekötés) szerint, hanem szellemben is Magyarországhoz tartozott. Dalmácia nem érezte magát meghódított tartománynak, hanem történeti öntudatába ment át a magyar korona iránti hódolat. Ragusa pl. a magyar királyt saját hódoló felirata jellemző kifejezése szerint „*civitatis unicus et naturalis dominus*“-nak nevezte.

Hunyadi János küzdelmét a török ellen mély rokonszenvvel kísérik a raguzaiak és az a költő, ki a Mátyás halálózása napjának májusi első fordulóján emlékbeszédet tart, fölemlítheti nagyatyját, mint a ki a Hunyadi táborában harczol és tőle kiváló megtiszteltetésben is részesül. Midőn Ulászló 1490 október 1-én tudatja Raguzával királylyá történt megválasztatását és megkoronáztatását, hódoló felirattal fordul Ragusa Ulászlóhoz és alighanem a Cervinus-szövegezte alakban. Kijelentik a raguzaiak, hogy semmit sem óhajtanak inkább, mint hogy hűségük és hódolatuk hálaadóját leróják.

Íme a történeti háttere annak a fényes ünnepnek, melyet a város 1490 április 29-én határoz el. A határozat szószerint olvasható a Gelcich-féle Diplomatarium jegyzőkönyvi kivonatai során.

Cervinus beszédét Fraknoi *Hunyadi Mátyás király* (Budapest, 1890) cz. munkájában a legrégibb emlékek mondja, „melyben a születési napot megjelölve találjuk“. Ez emlékbeszéd Fraknoi szerint megtalálható Ragusa város levéltárában. Úgyde Rácski tanulmánya, mely a *Starine* 1872. évi folyamában jelent meg, Appendini Ferencznek *Notizie storico-critiche sulle antichità storia e letteratura di Ragusa* II. 129. lapon fölvetett eme kérdésére: „Miért, mikor és ki által jutottak Cervinus latin munkái a vaticani könyvtár 1678. és 2939. sz. codexeihez“, azzal felel

meg, hogy a raguzai Gradič István könyvtáros útján (meghalt 1683) kerültek oda. Margalics *Horvát történeti repertorium*-a II. 239. és köv. lapjain (1902) közlé Cervinus beszédének rövid kivonatát.

Cervinusról lexiconok, encyclopaediák nem tesznek említést. Életrajzának egyetlen kimerítő forrása Rácski ezikke, melyet a Starine fentidézett évfolyamában tett közzé. Cervinus, kit Rácski *Črievics*-nek nevez, érdekes alak és magyar összeköttetéseinek révén figyelmet érdemel. A magyar történetben oly jártasságot mutat Cervinus emlékbeszéde, hogy a történeti hagyomány megbízható tanújakép szerepelhet. Ezt azon tüzetes összehasonlítás alapján lehet állítani, melylyel felolvasó az emlékbeszédben előforduló jellemző részleteket a Ransanus Epitome-jával, a Túróczi Editio princeps-ével és a Bonfini Decad-jaival vetette egybe. Cervinus a renaissance-írók szellemében fogta föl Hunyadi János és Mátyás történetét. Beszéde felül is emelkedik a tuczat dicsbeszédnek színvonalán.

Ki e Cervinus?

Aelius Lampridius Cervinus Raguzában született 1463-ban. Előkelő családból származott. Ugyanis, mikor felsorolja egy költeményében Ragusa előkelő családait, köztük említi a *Cervinorumque propago*-t is. Magát méltónak ítéli arra, hogy városa követségbe küldje „az északi ég alá“, így nevezvén meg Pannoniát, mert nemcsak koszorús költő, hanem „patritius pariter vesterque poeta“ — mondja honfitársainak.

Még érdekesebb az ő nagybátyjának, Gyon Sorkočevics magasztalására írott beszéde, melyben a többek közt így dicsekszik: „Ezt a családot a mi városunkban kiváló tagjaiért becsülik, főként Čeonik Pascalért, a mi nagyatyánkért és emez elhunyt férfit atyjáért“. E Čeonik követségbe járt, mint Brankovics György követé a török szultánnál, majd Ulászlónál, ki arany lánczczal is kitüntette. Hunyadi János harcaiban is résztvett. „Az ellenség sűrű sorai ellen kétszer harczott, kétszer győzött a Jank kormányzó (Szibinyáni Jankó) oldalán, kinek vezéri sátrában fejedelmi férfiú gyanánt tisztelték“.

Cervinus tehát családja hagyományával örökölte a magyarok iránti hűségét. A Mátyás király felett tartott emlékbeszédben is találunk jellemző részletet. Midőn Hunyadi egy veszített csatából menekülve, sok viszontagság után Drakul vajdához került és ez őt, ki visszahelyezte trónjára, hálátlanul börtönbe vetette, ez eseményt nemes fölháborodással mondja el a szónok és ezután így folytatja: „Mindazáltal őt a mi polgáraink és főkép a mi nagyatyánk Ceonicus kérelmére, de egyúttal a magyarok fenyegetésére, nagyobbik fiának túszer gyanánt leendő kiszolgáltatása fejében, szabadon bocsátá“.

Cervinus Raguzában költői hajlamainak és tudományssomjájának kielégítésére kedvező viszonyok között nő fel. Raguzában ugyanis az irodalmi megújulás két csatornán is bejutott. A szomszéd Itáliából, a hol már diadalmaskodott és Konstantinápolyból a hatalmas török elől menekvő tudósok is menedékhelyet találtak e városban. Cervinusnak alkalma nyílt, hogy a szülőföldjén föléledt latin és görög irodalommal megismerkedjék. Tanulmányait Raguzában kezdi meg és Rómában fejezi be. Már 1476-ban, mint 13 éves fiú, nagybátyja, Zamany István révén, ki Velence követe volt Rómában, a római udvarba kerül. Tehát éppen úgy, mint a mi Janus Pannoniusunk Ferrarába.

Rómát IV. Jenő, V. Miklós igyekeztek a tudomány és irodalom központjává tenni. Itt alapítá Julius Pomponius Laetus azt az akadémiát, hol a platonikus böleseletet hirdették, a klasszikus tanulmányokat nagy buzgalommal művelték és az ifjú tehetségeket jutalmakkal is buzdították. E lelkes körbe került Cervinus. Pomponius Laetus kedvelt tanítványa lesz és éppen ezért kiválókép a latin írók tanulmányozására adta magát.

Különösen Plautus vígjátékainak tanulmányozását tűzte ki célul, melyek éppen ez időtájt kerültek először nyomtatásban napvilágra 1472-ben, Velenczében. Cervinus, mint 22 éves ifjú magyarázta Plautus vígjátékait a quirináli akadémián, hol a jelenlevő bíbornoknak és a többi hallgatónak tapsát vívta ki. Ezt ő maga erősíti meg „In Plautum super argumento Amphitryonis“ cz. művének előszavában. (Vat. Cod. 2939. fol. 149. és köv.) E versben 22 éves voltát maga bizonyítja. Ugyane vers végén fölemlíti azon színélőadásokat, melyeket Rhearus bíbornok rendeztetett Plautus és Terentius vígjátékaiból. A régi klasszikus drámák fölélesztésének érdeme a Pomponius Laetusé, kinek buzgó segítőtársa volt tanítványa, Cervinus.

Ezen színélőadások mellett felújította Pomponius azt a régi szokást is, hogy az elismert költők az akadémiában babékoszorúval koszorúztassanak meg. A mely kitüntetés Petrarca életét oly fénynyel ragyogta be 1341-ben, azt a raguzai költő is elérte 1485-ben, huszonnégy éves korában. Ezt ő maga erősíti meg egyik beszédében, a melynek czíme *De laudibus poetarum*. E beszéd szintén olvasható a fentidézett kéziratban. Ugyane kítettetés emlékére egy hosszabb költeményt is írt, melyből Rácski a Vat. 1678. cod. nyomán nagyobb részletet közöl. E versből tudjuk, hogy a költők koszorúzása Palilia ünnepén, tehát Róma alapításának emlékűnnepén történt. Ez időre esik költőnk első szerelme is. Egy Flavia nevezetű leányt jegyzett el, de betegeskedése miatt arra kellett gondolnia, hogy Rómát otthagyja. Folytonos malaria kínoztá. Ki is fakad az Ősz ellen (In autumnum) egy költeményében és lázas állapotát Janus Pannonius

hasonló költeményeiben látható alakban festi. Még 1490 előtt hazájába tér vissza. Nem lehet csodálkozni, hogy a Rómában megkoszorúzott költőre esett a raguzaiak választása, mikor a Mátyás király emlékezetére ünnepet rendeztek.

Rómával összeköttetését levelezés útján egész életén át fentartja. Mesterét, Pomponius Laetust, egy szép költeményben kéri, hogy törje meg hallgatását és tisztelje meg levelével. E költemény keletkezése mindenesetre 1497 előttre teendő, mert ez évben hunyt el Pomponius Laetus. Összeköttetésben állt Alexander Farnesevel, a későbbi III. Pál pápával, kinek egy kebelbarátját, Bunič Marinust ajánlja. Alexander Farnese udvara mindig nyitva volt a tudósok előtt, mit Ariosto költő is megemlít. A híres Pontanushoz is írt Cervinus, mi azt bizonyítja, hogy a nápolyi akadémiával is összeköttetésben állott, a hol egy Beccatelli, egy Fazio, egy Valla Lőrincz szerepeltek. I. Alfonz, I. Ferdinánd, II. Alfonz és II. Ferdinánd udvara renaissance fejedelmi udvar volt. Továbbá levelezett Soderini Péterrel, kihez egy költeményt intéz *Petro Soderino* cz. alatt, a ki Marsilius Ficinusnak volt hallgatója, annak a Marsilius Ficinusnak, ki Mátyás királylyal és a magyar főpapokkal levelezési viszonyban állott.

Elég ennyit szólnunk a költő összeköttetéseiről; ennyi is bizonyítja, hogy a renaissance-kor legjelesebb férfiai részesítettek pártfogásukban.

Itália sorsa szintén ihlette a raguzai költő műzsját. Az aragoniai családból származó nápolyi királyokat, majd VIII. Károlyt dicsőíti. A Gonzaga hercegekről is megemlékezik, mint a mi Janus Pannoniusunk.

A török veszélytől félti a cultura anyaföldjét, Itáliát, ettől félti hazáját. Családjának emlékei őt arra hangolták első sorban, hogy a török elleni hadjáratra izgasson. Ugyanebben az eszmekörben mozog Constantius Fanensis Mátyás királyhoz írt elegiájában, melyre Janus Pannonius felelt. Ír költeményt VIII. Károly francia királyhoz. Felhívja a török elleni küzdelemre. X. Leo trónfoglalása alkalmával európai coalitiót remélt a mi költőnk. Épp úgy, mint a nevezett Constantius Fanensis egy külön ódájában, mely a Victor Emanuel-könyvtár egyik értékes incunabulumában olvasható.

Ha Cervinus emlékbeszédét végigolvassuk, látjuk, hogy a fősúly itt is a Hunyadiak dicső küzdelmeire van vetve. Nem csoda, hogy Mátyás hadi erényeit oly lelkesedéssel magasztalja. Természetesen, mint renaissance-szónok Mátyást, mint irodalom-pártoló bőkezű fejedelmet is dicsérettel halmozza el. Remélte is Cervinus, hogy Ulászló Mátyás nyomába lép. Mindenképen a magyar udvarban szeretett volna előkelő helyet elfoglalni. Ulászló

királynak költeményeket szentel, melyek a vaticáni 1678. sz. codexben olvashatók. *Oratio de laudibus poetarum ad regem Ladislaum* és *Annunciatio Virginis deiparae* című munkáit Ulászlónak ajánlja. Ezenkívül két levelet is ír 1509-ben Szathmári György veszprémi püspökhöz. Felolvasó Cervinus magyar vonatkozású műveit szintén lemásoltatta a vaticáni könyvtárban és az *Analecta* új kötetében fogja közzétenni.

Cervinus ezután sorsával elégedetlen lett. Nejét elvesztette, jobb állás után nézett, keresett előkelő pártfogókat. De majd elbetegeskedik. Elegiáiban erről sokat panaszkodik. A műzsától kezd búcsúzni. Épp úgy, mint Petrarca, mint Bartholomaeus Fontius vallásos irányra tér és csodálatoskép ekkor támadják meg egyesek, a miért valaha szerelmes énekeket is énekelt. Elkedvetlenítette, hogy mindenfelé a vulgaris (barbar) nyelv megerősödését látja. 1520-ban meghal. Maga a következő sir-verset hagyta hátra:

Aelius én rejtőzöm e sírnak csöndes ölében,
Oh te irgy gyűlölet, itt legalább ne zavarj!

Rátérve Cervinus emlékbeszédének méltatására, megjegyzendő, hogy e beszédet tartalmazó 2939. sz. vaticáni codexben helyet foglal még Cervinusnak egy halotti beszéde in obitu Georgii Crucii és 65 verse. Az emlékbeszéd másoltatásáért felolvasó főtiszt. Lukacsics Józsefnek fejezte ki köszönetét. Az olasz másolók igen hibásan másoltak ugyan, de reméli, hogy az *Analecta*ban tisztázott formában teheti közzé. A mi magát a beszédet illeti, a halotti beszédek, a bevezetés szokott eszmekörében mozog. Szembeállítja egy egyszerű magánember halálával okozott gyászt egy fejedelem kidőlte után keletkező általános megdöbbenéssel. Kimutatja, hogy a legtökéletesebb földi boldogság is a mennybelihez képest silány semmiség; de azért e nagy király e földön annyi jóban részesült és kivált annyi erénnyel volt fölruházva, hogy bizonyára még Solon is, ki Croesust sem tartotta halála előtt boldognak, elmondhatta volna róla, hogy e földön a legboldogabbak közé tartozik. Ennek illusztrálása végett tér rá Mátyás életének rajzolására. A nagy Hunyadi diadalmas hadjárait, ezután megrázó halálát, Hunyadi László tragikus történetét, Mátyás megválasztását, hadjárait beszéli el színes, retorikai fordulatokban gazdag nyelven.

Értekező összevetette az emlékbeszéd történeti adatait az egykorú forrásokkal és meglepő egyezést talált Thurócziival. A Mátyás születését határozottan 1443 február 23-ra teszi a szónok és ez évszámot két alakban is megerősíti. Ugyanis azt mondja, hogy Mátyás bátyjának lefejeztetésekor 14 éves volt. A másik észrevétele, igazi szellemes, renaissance-kori ötlet.

Hunyadi Jánosnak 1442—43-iki nagy diadalait úgy tünteti föl, mintha ő azokat már a születendő király auspiciuma alatt végezte volna. Az uralkodónak ez istenítése a római császárság panegyrikusaira emlékeztet. Ha Ransanus és Bonfini *maiori stilo* folytatták Thuróczy egyszerű, őszinte előadását, mi természetesebb, minthogy a mi szónokunk a Hunyadi-családot a római Corvinusoktól származtatja le. Kemény Simon önfeláldozását Thuróczival és Bonfinival egyezően beszéli el, csak magát Kemény Simont nem nevezi meg. Hunyadinak a rablókkl való kalandja elbeszélésében új adat, hogy Hunyadit egy Péter nevű kereskedő vezeti a despotához. A Hunyadi halálakor feltűnt üstökösre nézve Cervinus meglepő egyezést mutat mindhárom forrásával. Így egyezik velük Mátyásnak Budára hívására nézve. A Hunyadi László lefejeztetését Thuróczy nemes felháborodásával beszéli el. A pathetikus előadást Thuróczinál készen kapta. Mátyás megválasztása alkalmával a gyermekifjak diadalénekét Thuróczy nyomán fölemlíti.

Hogy Kapisztrán megjósolta Mátyás királyllya emelkedését, ezt Cervinus Bonfinival egyező módon adja elő, kinél a jóslat szép formát ölt.

Mátyás koronázásának évét és napját ugyanegy kifejezéssel állapítja meg (in diem parasceves). Mátyás halálózása napjának meghatározásában pontosabb Cervinus. Így határozza meg: „Miután mindent a lehető legbölesebben elintézt, 47 éves korában, *két nappal* Megváltónk szent vacsorájának évfordulója előtt az Úrban elszenderedett“. Ez megfelel a *kedd* napnak, holott a Bonfininál található *nonis aprilis* ötödikére és hétfőre esik. Bonfinit megejti a Mars hónapja (márczius) és Mars napja (kedd) közötti találkozás rejtélyes volta s ezért követ el kettős chronologiai hibát. Ezután következik Mátyás uralkodói erényeinek, bőkezűségének, testi-lelki tehetségeinek rajza. A beszéd vége már a feltűnő új csillagot: Ulászlót üdvözli és Mátyásra írott két epigrammal végződik. Felolvasó mutatványul egy pár részletet bemutatott fordításából.

A csiki székely krónikáról.

(Kivonat *Szádeczky Lajos* lt. nov. 7-iki felolvasásából.)

Száz év óta folyó irodalmi vitával dicsekedhetik immár ez a krónika, a nélkül, hogy eredetének megfejtése valakinek sikerült volna. Az körülbelül már eldöntött tény, hogy a krónika hamisítvány, bár még ezt sem hiszik mindannyian, hisz *Jakab Elek* még utolsó munkájában: Udvarhely vármegye történetében is kardoskodott mellette; de eredete sötét homályba van burkolva mind e mai napig. Ezt kívánja e munka főképen megvilágítani.

Rövid tartalma a következő. *Bevezetesként* elmondja, hogy a csiki székely krónika tanítása főkép a rabonbánokról, a kik a székelyeknek őspogány korszakbeli papi fejedelmei lettek volna, mily mélyen vésődött be az erdélyi társadalom közhitébe, úgy hogy Erdélyben több család van, a kik még manapság is a rabonbánok ivadékaiknak tartják magokat. *A csiki székely krónika pályafutásáról* szólván, történeti áttekintést nyújt a krónika közrebocsátásáról s az irodalomban való fogadtatásáról. 1796-ban bukkant fel e krónika, beküldetvén Csikből az Erdélyi Nyelv-mivelő Társaság titkáranak, Aranka György kir. táblai bírónak Maros-Vásárhelyre kiadás végett. Szádeczky megállapította, hogy a beküldők nem (mint eddig hittük) Zabolai Finna Sámuel maros-vásárhelyi ügyvéd és Székely László sáromberki ev. ref. pap volt, hanem *Farkas Nep. János* kath. plébános Csik-Somlyóról, a ki 1796 nov. 18. kelt levéllel küldi annak másolatát Arankának. Ez sietett a latin krónikát magyarra fordítani, történeti jegyzetekkel ellátni és kiadni szándékozott. A kiadás azonban akkor elmaradt, mert az akkori történetírók némelyike, kikkel Aranka a krónikát közölte, gyanusnak találták a krónika eredetét és tartalmát s ennek felderítését és tisztázását tartották előbb szükségesnek. A krónika azonban kéziratban elterjedt és 1818-ban Killyéni Székely Mihály kinyomatta „A nemes Székely Nemzetnek constitutiója“ cz. munkájában. E kiadás után a történetírók használni kezdték s Dózsa Dániel egy hőskölteményt is irt annak alapján „*Zandirhám*“ cz. a., ki az Árpáddal egyidejű székely rabonbán volt, a krónika szerint. *Jókai* is ennek alapján írta „*Bálványosvár*“ cz. nagyérdekű regényét, mindegyre e kró-

nikára hivatkozván. A történetírók közül először gr. *Kemény József* vonta kétségbe a krónika hitelességét, de vele szemben *Szabó Károly* hevesen és nagy tudományos készültséggel védelmezte. A történetírók ettől fogva sürűbben használták, többek közt *Horváth Mihály*, míg mások nem adtak hitelt neki, pl. *Szalay László*. Újabban (1886.) *Nagy Géza* vette tüzetesebb vizsgálat alá s kimutatta tartalma tarthatatlan voltát, de még ezután sem szüntek meg némelyek hinni benne s pl. *Jakab Elek* váltig védelmezte és használta.

A *csiki krónika* a maga *eredetéről* azt hirdeti, hogy *András Mátyás* csiki „törvényes ember“ és társai szerkesztették régi oklevelekből *Sándor Menyhért* házában *Csik-Vacsárcsin* 1533-ban. Ez a példány azonban nem maradt fenn, hanem ebből leírták mások 1695-ben *Csik-Szeredán*. Ez sem került elő, hanem ebből másolták légyen 1796-ban. A legrégebb példány a *Farkas Nep. János* kézirata, melyet ő *Biró Gábor* csiki főtiszt példányáról írt le és küldött el *Arankának*, *Szádeczky* kimutatja, hogy *András Mátyás* az állítólagos 1533. szerkesztő s az 1695-iki állítólagos másoló, sőt *Sándor Menyhért* létezése is nagyon kétséges s hogy a krónikát 1796-ban compilálták.

Aranka Györgynek (akaratlanul, indirecte) magának is része volt a krónika létrejövetelében. Ő ugyanis 1793-ban az Erdélyi Nyelvemelő Társaság megbízásából bentazta a Székelyföldet, felkutatta a régi kéziratokat, krónikákat és mindenfelé agított ilyenek gyűjtése és beküldése czéljából. Megfordult *Csikban* is és összeköttetéseket létesített az ottani urakkal, papokkal, tanárokkal. Egyik buzgó munkatársa lett *Farkas N. János* kásonyakabfalvi plebános, a ki nyugalomba menvén, Csík-Somlyón lakott. Ez leveleiben sűrűn közöl vele történelmi adalékokat a székelyek történetéről, a csángókról stb. Egyebek közt arról értesíti, hogy a kárczfalvi templom restaurálásánál (1796.) egy régi követ találtak, melyen a 888 évszám állott, a miből azt következtették, hogy ez régi pogánytemplom volt. S ime a 888 évszám szerepel a csiki székely krónikában, mint olyan, a mikor *Zandírhám* özvegye a rabonbán áldozattétel végett kápolnát építtetett *Csikban*. Ámde erről az évszámról az derült ki, hogy az alant nyitott félnyolcasokkal írott 1888 évszám nem A. 888, hanem 1444. Ez a hibás olvasásból eredt 888 évszám a krónikába csak 1796-ban kerülhetett, a mikor a lelet forgalomba került. *Aranka* lelkesedését akarták a krónika-gyártók felhasználni arra, hogy a krónikát nyomtatásban is kiadják.

Aranka eleinte hitt is a krónika hitelességében, azt magyarrá fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel látta el, de 1797-ben még egy körutat tévén a Székelyföldön és hiába kutatván a krónika eredetijét, vagy régebbi másolatait, belátta, hogy misti-

ficatio történt s nem adta ki a gyanus krónikát. Aranka kéziratai különben fenmaradtak az Erdélyi Múzeum kéziratárában.

Az a kérdés már most, mire irodalmunkban eddigelé választ nem találunk, hogy mi célból készült ez a krónika? Erre az a felelet, hogy első sorban anyagi érdekből, továbbá családi hiúságból. Ennek megvilágítására szolgál a Sándor család „tatár-per“-e ismertetése, mely a XVIII. század elejétől a XIX. század elejéig folyt a Sándor és br. Apor családok között nagyértékű székely birtokok felett. Sándor János csiki alkapitányt ugyanis 1694-ben a tatárok feleségestől elrabolták és öt br. Apor Istvántól kölcsönzött pénzen váltották ki, melynek fejében elzálogosították háromszéki és csiki birtokait. Ezek felett folyt a per száz éven keresztül. Ebben a perben a krónikának döntő szerep volt szánva s a Sándorok ügyvéde sokszor hivatkozik beadványaiban és felebbezéseiben a krónikára, mint bizonyító documentumra, idézván annak pontjait érveléseinél bizonyítékul. Ez magyarázza meg azt is, miért szerepelteti a krónika egy töről szakadt atyafiakul az Aporokat a Sándorokkal, és pedig mindkettőt rabonbán ivadékokul. A krónika tehát első sorban perbeli documentumul készült.

Másik főcélja volt a krónikának a családi (mondhatni asszonyi) hiúság szolgálata. Sándor Zsigmondnak (egy nagyralátó ifjúnak), ki a pert 1797-ben megújította, anyja *Gáborffi Anna* anyai révén bárók és grófok ivadéka volt, a ki nem elégedett meg férje családjának székely főnemes (primor) eredetével, hanem vezéri rangot arrogált számukra a multban s így születt a *rabonbán* méltóság meséje. E célból *Gáborffi Anna* és fia *Sándor Zsigmond* összeállították a Sándor család genealogiáját, Zandirhám rabonbántól vezetvén le őseiket (888-tól), a ki Árpáddal egy tribusból származott. Nyilvánvaló, hogy a *Zandir hám* név nem egyéb, mint a *Sándor khán* régiessé formált alakja. Ez a hamis genealogia szolgált aztán alapjául, főforrásul a székely krónikának.

Megjegyzendő, hogy a genealogiát (az anya és fia aláírásával) 1796 máj. 27-én keltezve adják ki Kolozsvárt. A krónika, mely ugyanazon nyomon jár és az abban foglalt családtörténeti adatokkal színezi ki, nem származhatott elebb. És tényleg, ugyanezen év őszén kerül napvilágra Biró Gábor, csiki főtiszt, (kinek anyja Sándor-leány volt) és Farkas N. János közvetítésével, ki azt Arankának kiadás végett bektüldötte.

A krónikában nagy szerepet játszik a *rabonbánok áldozó kelyhe*, egy ezüstbe foglalt kókuszdió pohár, mely a Sándor család tulajdonában volt és van. Ez egy, a XVIII. század derekán kelt végrendeletben kezd szerepelni, mint régi családi emlék, de nem mint nemzeti ereklye. A század végén azonban (éppen a neve-

zetes 1796. évben!) Sándor Zsigmond és anyja kölcsön kéri Sándor Ignácztól s a genealogiában és a krónikában megteszik őspogány nemzeti áldozó kehelynek, melyet a főrabonbán őrzött és használt áldozatra. Sándor Ignác 1797-ben a kehely visszaadása végett beperli unokaöccsét, a ki erősen ragaszkodik ahhoz, úgy hogy nagy nehezen tudja visszaperelni a jogos tulajdonos. Ez a kehely-per is érdekes felvilágosításokkal szolgál a székely krónikához. A perben soha sem emlegetik nemzeti ereklyeként. A kehely különben maga is elárulja, hogy nem őspogány műtárgy, hanem XVII. századi készítmény.

Mindezek alapján Szádeczky arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a csiki székely krónikát Sándor Zsigmond és anyja készítette egy, a magyar történelemben jártas és a székely jog terén kiváló tehetség által, határozott czéllal, 1796-ban.

A nagyérdekű új adatok nagy részét éppen a Sándor család peractáiból és leveleiből merítette, melyet a család két tudománykedvelő és művelő tagja: *Sándor János* államtitkár és *Sándor Imre*, a kolozsvári „Genealogiai Füzetek” szerkesztője, nagy liberalitással bocsátottak rendelkezésére, módot nyujtván ezáltal a csiki krónika százados tudományos vitájának eldöntésére s az igazság kiderítésére.

A munka az Akadémia Történelmi Bizottsága kiadásában fog megjelenni okmánytárral s a krónika összes ismert kézirat példányának összehasonlításával készült latin és magyar szövegével.

A budapesti Pasteur-intézet 1903-ban.

(Kivonat *Högyes Endre* rt. nov. 14-iki előadásából.)

Högyes Endre rendes tag bemutatta szokott évi kimutatását a budapesti Pasteur-intézet 1903. évi működéséről. 3382 veszett és veszettségre gyanus állattól megmart egyén kereste fel a múlt évben az intézetet, kik közül 2891 maradt a védoltásokra. Ezek közül 2833 kapott teljes, 2—3 hétig tartó védoltást, 58 pedig félbenhagyta azt, miután oltás közben kiderült, hogy a maró állat nem volt veszett s így az oltásra szükség nem volt.

E 2833 egyén közül 19 kapta meg a védoltások daczára a veszettséget, 2814 pedig életben maradt. A 19 halott közül 8 nem számít a gyódmód rovására, mert későn jöven, náluk teljes védoltást végezni nem lehetett. Így a 2833 egyénre csak 11 haláleset esik. Ennélfogva a teljes védoltást kapottak közül 0·38% a halálozás, míg a gyógyulási százalék 99·62%-ot tesz ki. Miután korábbi pontos statisztikai adatok szerint Magyar-

országban a nem védoltottak közül 13·91% szokott elhalni, és ennek megfelelőleg a gyógyulás 86·09 %, az 1903. évi védoltások gyógyulási százaléka pedig 99·62%-ra emelkedett, az ez idei védoltások a halálozást a középátlagról 13·53%-kal csökkentették, a gyógyulást pedig emelték.

Az intézet felállítása — 1890 április 15 —, különösen pedig 1894 óta évről-évre szakadatlanul rohamosan emelkedik a védoltásra felvettek száma, s 1903 végén már meghaladta a 22,000-et.

A veszethegygyógyítás egyéb viszonyaira nézve ez évben is az előbbeni évek tapasztalatai bizonyultak érvényeseknek. A védoltásokra felvettek legnagyobb része Magyarországról és pedig az iparos és földmives osztály 6—15 éves fiúgyermekai közül került ki. Az előbbeni évekéhez hasonló adatok derülnek ki a maró állatokra nézve is. Hivatalos adatok szerint 61 megye 1247 községében 2040 veszett állat közt 1596 kutya, 26 ló, 133 szarvasmarha, 12 juh, 113 sertés, és 158 macska fordult elő, melyek közül a kutyák 6767 más állatot, 6578 más kutyát, és 189 egyéb állatot martak össze. Ember magyarországi illetőségű 2558 volt részint biztosan, részint a legnagyobb valószínűség szerint fertőzve, úgy hogy mondhatjuk, hogy az ország 1903-ban még inkább fertőzve volt, mint az előző években. Legfertőzöttebbek voltak a múlt évben az erdélyi megyék. A Tisza és Maros szögében, valamint a Tisza partjain fekvő megyék.

Azok közül, kik az intézetben a védoltások eszközlése végett az országból meg nem jelentek, 11 egyén halt meg veszethelyben. Az otthonmaradtak száma, a 13·91% halálozást véve figyelembe, 150—160-ra tehető, miután körülbelül itt is áll az, mit Pasteur Franciaországra nézve úgy talált, hogy a nem védoltott veszett ebmarottak közül minden 3—6-dik kapja meg a veszethegyt. Ha a 141 semmi védoltást nem kapott egyén számához hozzáadjuk a fentebb említett 7, a védoltások rovására nem számítható veszethelyi haláleseteket, 148-ra rug azoknak a száma, kik vagy nem kaptak semmi védoltást, vagy későn jöven, nem kaptak eleget.

Ezek közül elhalt tehát összesen 18, a mi 12·16%-nak felel meg. Tehát 1903-ban a nem, vagy pedig tökéletlenül oltottak halálozási %-a nem érte el a rendes évi 13·91%-ot.

A 2493 magyarországi eset közül, a mely teljesen védoltást kapott, 10 kapta meg a bajt, így az előző évek gyógyulási átlaga 99·408-re emelkedett.

A napról-napra folyó védoltásokat az 1903 év folyamán az előadó felügyelete alatt Lép Károly dr. első segédorvos, Horacek János, majd Balogh Oszkár dr. praeparátorok, időközönként pedig Marikovszky György dr., az ált. kór- és gyógytanintézet

első tanársegéde és Picker Rezső dr., ugyanazon intézet gyakor-noka végezték.

Az új, az egyetem általános kór- és gyógytani intézetével kapcsolatos Pasteur-intézetet az 1902. év második felében kezdték építeni Högyes Endre tervei szerint Kiss István és Czigler Győző műépítésszek és még azon évben fedél alá is hozták. A klinika közelében, a Rákos-utca 7—9. számú telken épült új intézet immár készen is van. Az új és általános kór- és gyógytani intézet és a vele kapcsolatos kórház 3270 négyszögméternyi területen épült, s 43 méter hosszú homlokzatával a Rákos-utczára néz. A telek nagy része szabályos parallelogrammalakú, mely 45 méter mély. E parallelogramm déli részét az általános kór- és gyógytani intézet foglalja el, egy souterrainnel, magas földszinttel és két emelettel. Minden emeleten 12—12 ablak van. A főhomlokzat közepén elhelyezett főbejárat a kór- és gyógytani intézetbe visz, melyben a laboratoriumok és az első udvarba benyúló oltóterem, felette pedig a nagy előadóterem van elhelyezve. A főépület homlokzatának Knezits-utca felé levő végén van a mellékbejárat, mely az említett parallelogramm déli részét elfoglaló kórházba vezet, úgy hogy a védoltásra felvételre jelentkezők egyenesen, a kórtani intézet érintése nélkül a kórházba vezethetők. A kórház épülete mögött 21 méter mély trapéz alakú udvar van, a kórházban elhelyezett, különben egészséges, marott egyének tartózkodására. Ez udvar déli végét egy istálló zárja be, melyben kísérleti czélokra szolgáló lovak és más, kisebb állatok helyezhetők el, és a melynek tetején galambtenyésztő van elhelyezve. Az istálló akkép van berendezve, hogy abban esetleg anyagcserevizsgálatok legyenek végezhetők, s hogy az állatok esetleg a serumtermelés czéljaira is szolgálhassanak. Az istálló mögött egy harmadik, egészen kis udvar van, melybe az istállóban elhelyezett állatok hátsó ajtókon kibocsáthatók.

Az intézeti helyiségeknek tehát két, egymással szoros összefüggésben lévő része van. Az egyik az elméleti, a másik gyakorlati humanistikus czélokot szolgálja. A tudományos, általános kór- és gyógytani rész arra szolgál, hogy annak laboratoriumaiban a betegségek okai, keletkezésük módjai, lényegük és mivoltuk felismerése és orvoslásmódjuk a haladó idők szellemében kutathatók legyenek, és demonstrációkkal, a kórfolyamatok és keletkezésük felfogásának állása, a mindenkori tudományos állapot, sokáig lesz a benne működő és működendő hozzáértők által evidentiában tartva, a hazai orvostudományi kultúra szakadatlan erősödésére.

A szó szoros értelmében vett gyakorlati humanistikus czélokot a Pasteur-intézet szolgálja. Annak gyakorlati eredménye, mint a fent ismertetett közel 25 évi statistika mutatja, a hazai

közegészségügynek hathatós előmozdítója, mert ha nem is a legelterjedtebb, de mindenesetre a legrettenetesebb betegség mintaszerű gyógyításának hozta meg biztos lehetőségét. De tanulságot ad arra nézve is, hogy a kísérleti kutatási irány a kór- és gyógytani tudományokban, ha az egyes, eddig kevésbé ismert kórfolyamatok tanulmányozásánál kitartással, lelkiismeretességgel alkalmaztatik, fényes eredményekre vezethet. A veszettségellenes kór- és gyógytani kutatások e tekintetben úgy tudományos kutatási, mint didaktikai szempontból mintául fognak mindenha szolgálni.

Hálát nyilvánítok a T. Akadémiának, a hol az 1885-iki novemberi III. osztályi ülésén pár hónapra a világhírű párisi első felfedezés közzététele után e kísérletek önálló hazai megkezdését e székről bejelentettem, mivel a nagy és kitartó kísérletekkel és kiadásokkal járó tanulmányt első segélyével előmozdította. Hálát nyilvánítok az egyetemnek, mely akkor még egyszerű dolgozósobákban ugyan, helyet adott mint tanárnak e tanulmányok végzésére. Hálát adok a közoktatásügyi kormánynak, mely a törvényhozás factoraival a kísérletek gyakorlati eredményeinek ország-szerte való alkalmazását bő anyagi segélyezéssel és gyakorlatilag bevált intézkedések elrendelésével hathatósan elősegítette. Szintén hálával kell megemlékeznem első munkatársaim, egyes tanártársaim és tanítványaim annak idején történt és mostan is történő közreműködéséről.

Midőn azért az 1903-iki szokott statisztikai bemutatásom az oltásokról bejelentem, az új kulturális intézet teljes működése megkezdésének első évében, kérem annak az Akadémiai Értesítőben való szokott szives felvételét.

A hét napjainak magyar nevei.

(Kivonat *Melich János* lt. nov. 21-iki előadásából.)

Miklosich nyomán Ásbóth kifejtette, hogy a m. *szerda*, *csütörtök*, *péntek*, *szombat* szláv nyelvi átvételek, a m. *hétfő*, *kedd* pedig szlávból való fordítások. A szláv felfogás szerint ugyanis „kedd” = *vtoroniksz* annyit jelent, hogy második, *kettedik*, „csütörtök” = *četvrtaksz*, hogy negyedik, „péntek” = *petaksz*, hogy ötödik nap. Ez a felfogás különbözik a II–III. századi keresztény felfogástól, a mikor a hét első napja a szombat volt, különbözik a IV. század óta divó keresztény számlálástól, a mely szerint a hét vasárnappal kezdődik. Ezt a számlálást találjuk a ker. latinban, a hol a hétfő = *feria secunda*, a kedd = *feria tertia* (v. ö. portugál *segunda* = hétfő, *terça* = kedd stb., esetleg ó-frez.* *sedmedi*, *semedi*: septima dies, KÖR-

TING Etwb., de másképp MEYER-LÜTKE, KLUGE Zeitschrift I. 192.), a ker. görögben, a hol δευτέρα τοῦ σαββάτου = hétfő, τρίτη = a kedd, τετράς, τετάρτη = szerda stb., valamint az Európán kívüli keresztény népeknél, pl. az abessíniaiaknál stb.

A legelső kérdés tehát, minő eredetű a szláv keresztény terminológiában a hétnek hétfővel való kezdete. Vannak, kik azt mondják, hogy ez eredeti szláv felfogáson alapuló elnevezés. Ha eredeti ez a számlálás, hogyan van az, hogy az ó-bolgárban s az összes mai szláv nyelvekben „szerdá“-nak *srěda* a neve, a mi szóról-szóra közepet, a hét közepét jelenti, holott ha hétfő az első nap, akkor a hét közepe csütörtökre esik. JAGÍC ezt az ellenmondást akként próbálta eltüntetni, hogy azt mondta, hogy itt tulajdonképp a hétfő—péntek közti idő közepéről van szó, s így magyarázva, a *srěda* eredeti, önálló szláv felfogáson alapuló elnevezés. E tanításra három dolgot jegyzek meg: a) Az az egység, a melyet ketté kell osztani, nem öt, hanem hét nap. Az öt napot semmi sem fűzi egységgé lelkünkben, ellenben hét napot azzá tesz a szabályosan visszatérő ünnepnap: a vasárnap. b) Hogy a *srěda*: hét közepe mily alkalmatlan név a hétfővel való számláláskezdsnél, mutatja, hogy egyházi szláv emlékekben *srěda* helyett *tretijnikz*: azaz harmadik nap kitétel is előkerül. c) Legfontosabb érv azonban JAGÍC ellen, hogy vannak népek, a melyek vasárnappal kezdik a hét napjaik számlálni, s a melyeknek nyelvében a szerdát szintén a hét közepének hívják. Ilyen nép a többek közt a német is, a hol tudvalevőleg *Mittwoch* = szerda tulajdonképpen a hét közepét jelenti. Az, hogy a szláv *srěda*: a hét közepe ellenkezik a hét napjainak szláv elnevezéseinél tapasztalható számlálással, MIKLOSICH szerint a legerősebb érv azon tanítás mellett, hogy a szlávokat, még pedig legelőször a pannoniai szlovéneket, a héttel s napjainak neveivel a németek: osztrák-bajor németek ismertették meg, az ő nyelvükből *Mittwoch* alapján van lefordítva a *srěda*; e pannoniai szlovének nyelvéből CYRILL és METHOD nyelve segítségével terjedt el aztán e név a többi szlávhoz.

Nézetem szerint JAGÍC is, MIKLOSICH is tévedett. A szláv *srěda* nem önálló szláv felfogáson alapuló elnevezés, de németből való fordítás sem, mert a szlávokat nem a németek ismertették meg a héttel s napjainak neveivel. Nézetemet a következő bizonyítékokkal támogatom: a) Az osztrák-bajorok s a velük határos hazai németek nyelvében a „csütörtök“-nek *pfinztag* a neve. Egy mosonmegyei községünket a XV. században *Fynczthagmark*-nak, magyarul *Churthurtukhel*-nek hívnak. Ez az osztrák-baj. *pfinz*-(tag) pedig a ker. gör. πέμπτη, πέτη-nek felel meg, a mi az újjörögben ugyan a „csütörtök“ neve, de eredete szerint *ötödik* napot jelent. b) A róm. kath. szlávtság keresztény termi-

nológiájában a *szombat*-nak *sobota* a neve (szorb *sobota*, lengy. *sobota*, cs. *sobota*, t. *sobota*, szlov. *sobota*, kaj-horv. *sobota*, ča-horv. *sobota*, u-val csak délen, Dalmáciában: *subota*). Mint pannonismus, moravismus előfordul ez a *sobota* az óbolg. Cod. Mar.-ban és a Psalt. Sin.-ban. — Az osztrák-bajorban, illetve a felnémetben *sambaztag*, *samstag* a szó, tehát *m*-mel van. A róm. kath. szláv *sobota* alaknak már most semmi köze sincs az *m*-mel bíró, tehát ném. *sambaz*-(tag) alakhoz, ebből hangtanilag érthetetlen. Ellenben, ha figyelembe vesszük, hogy a lat. ol. *ā* átkerülve a szlávba *o*-vá lesz, pl. *ältäre*: szláv *oltārē*, ol. *abāte*: *opatē* stb., rögtön tisztában leszünk vele, hogy a róm. kath. szláv *sobota* a lat. *sābbātum*-nak olasz *sabāto* alakjából való átvevés.

c) A szerdai napot azonban nem csupán a németek, s állítólag az ő kifejezésük után a szlávok hívják a hét közepének. A rito-románban az obwald-i és az engadini nyelvjárás a szerdát *meziamna*-nak, *mezemna*-nak, *mezeivna*-nak hívja; az olasz nyelvjárások közül Toscanában ma kevésbé gyakori, régen sürűbben s az irodalomban is használt kifejezés *mercoledì* helyett *mezzédima*. A Quarnero-szigetek közül Veglián a kihalt vegliotto-újlatin nyelvben *missédma* volt a szerda neve. Valamennyi újlatin nyelvi elnevezésnek *media hebdomas* az alapja, a mely nem volt ismeretlen az olasz latinságban sem. S ez elnevezések-nél legfeljebb a rito-románokra állítható, hogy a német *Mittwoch* másai, a toscanai ó-olasz, valamint a vegliotto alak nem lehet német.

E három pontban felhozott bizonyíték támogatja azt a nézetemet, hogy a szláv *srěda* nem önálló szláv felfogáson alapuló elnevezés, s hogy a szlávokat a hét napjainak neveivel nem az osztrák-bajorok ismertették meg. De tovább megyek; nagy tévedés azt binni, hogy a hét napjainak szláv nevei, mint általában a szlávság keresztény terminológiája, egységes eredetű. A *szombat* nevénél említettem, hogy a róm. kath. szlávság a *szombat*-ot soha másként mint a lat. ol. eredetű *sobota*-val nem jelölte, viszont a Cyrill és Method nyelve, valamint a mai gör. kel. szlávság a napot mindenkor *sabota*-nak, illetőleg mikor az ő-ből *u* lett, *subota*-, *subbóta*-nak nevezte. A *m. szombat* kétségbevonhatatlanul gör. kel. szláv eredetű kifejezés a szóban levő *m* alapján. Az óbolg. *sabota*, ném. *sambaztag* (s esetleg a frez. *sābedi*, KLUGE, Zeitschr. f. d. Wortf. I. 192, de KÖRTING, EtWb. másként magyarázza) egy feltehető gör. *σαββατιον-ból valók, a mely viszont keleti eredetű. NÖLDEKE közli a KLUGE-féle Zeitschriftben (I. 161), hogy az aramiai eredetű újperzsa nevek közt *schamba* = szombat, s hogy a ker. abessiniaiaknál *sambata* = szombat. A szláv terminologia kétféle eredetét a hét: woche szláv elnevezése is vallja. Cyrill és Method nyelvében, s a gör.

kel. szlávsnál *sabota*, *nedělja*, *sedmica* a hét neve; e kifejezések a róm. kath. szlávsnál terminológiájában egész a legújabb időkig ismeretlenek voltak. A róm. kath. szlávsnál a hetet a következőkép hívják: szorb *tydžen*, *tyžeh*, lengy. *tydzien*, t. *týdeń*, *týždeń*, cs. *týden*, szlov. *tjeden*, *keden*, *teidan*, *tjedan*, kaj-horv, *tjeden*, *tijeden*, ça-horv. *tjedan*, *tajdan*, *tajedan*, róm. kath. szerb *tiedan*. Kiki láthatja, hogy a róm. kath. szláv hetet jelentő szó egységes eredetű, alapalakja **tšdñb*, **tš-jb-dñb*, **tš-jb-žb-dñb*, a mi összetett alak a szláv *tš*: az, ille, illetve *tyj* mutató névmásból és *dñb*: napot jelentő szóból. Az összetételt támogatja az is, hogy a csehben a *týdeń* ragozva *tého dne*, *tému dni*, pl. *každý teho den*, *křtěnový tyho den* (GEBAUER. Hist. ml). Az összetétel szóról-szóra *hic dies*-t jelent, a mit úgy kell értenünk, hogy az a nap, a mely szabályosan ismétlődik. Ebben a róm. kath. szláv **tš-jb-dñb*-ben rejlő felfogást tükrözteti vissza a m. *ezten nap* kitétel, a mely a régi nyelvben első sorban egy hetet, aztán általában hét napnyi időközt jelent. A szláv *týdeń* is bizonyítja, hogy a magy. *ez ten nap*-ban az *ez* mutató névmás, a mint azt Mátyás Florián és újabban Munkácsi Bernát magyarázza, *ten* pedig olyan nyomatékosító elem, a milyen van az *éj-ten-étszaká*-ban, a népnyelvi *tegeten*, *tigiten*-ben, a melynek jelentése a minap, multkor, nem régen.

Ha már most ilyen ellentét van ma is a latin és a görög ritusú szlávsnál keresztény terminológiájában a *szombat* és a *hét* elnevezésénél, kérdés, minő elnevezések voltak a hét egyes napjaira CYRILL és METHOD nyelvében, mielőtt a testvérpár hazánkba jött volna; talán ezt a kérdést megvilágítván, meg tudunk felelni arra is, minő eredetű a szlávsnál a hét napjainak hétfővel való számlálás kezdése. Az óbolgár nyelvemlékek e tekintetben vallják:

A régibb szerkesztésű Glag. Cloz.-ban ezt olvassuk: *ѣтенѣ въ велікаѣ параскевъгѣ*, azaz: nagypénteki lekcio; ugyanezt a fiatalabb szerkesztésű Cod. Supr.-ben „*slovo въ свѣtij pѣtъkъ*”-nak találjuk fordítva. A mi a régibb szerkesztésű emlékekben *paraskevęgi*, az a fiatalabban *pѣtъkъ*. — A Cod. Mar., Codex Assemani és a Cod. Zogr. újtestamentomi fordításokban Ján. ev. XIX. 14, 31. versében, tehát kétszer *paraskevęgi* olvasható, a fiatalabb szerkesztésű óbolg. Sav. Kniga fordításában, valamint az összes későbbi gör. kel. szláv fordításokban e helyeken *pѣtъkъ*, *petok*, *pjatok*, *petuk* olvasható. E párhuzamos helyekből, a *pѣtъkъ* fokozatos térfoglalásából kétségtelenül következik, hogy CYRILL és METHOD nyelvében a *p ē n t e k e t* legelőször *paraskevęgi*-nek hívták, e kifejezést csak később szorítá ki a *pѣtъkъ*. Mondanom sem kell, hogy az óbolg. *paraskevęgi* a görög nyelv keresztény terminológiájából való jövevényszó; ma az újbögrögben *παρασκευή*, a *péntek* neve (az újbögr. *εὐ + η* = szláv *ev + ji*).

Az óbolg. Psalt. Sin. 93. zsoltár 1. verse így hangzik: „*рѣсалмѣ Davidовѣ вѣ четврѣтокѣ sobatѣ*“, a görögben: *ψαλμὸς τετράδι σαββάτου*, a latinban: „*Psalmus. Feria quarta sabbati*“, a magyarban a mi Apocodexünk fordításában: „*David enekenek diczerete zeredam valo*“. A magy. fordító a lat. *feria quarta*-t helyesen szerdá-nak fordította, az óbolgárban azonban a gör. *τετράς*, a mi a görög nyelv keresztény terminológiájában szintén szerdát jelent, *četvrtok*-nak van fordítva. Azt lehetne mondani, hogy itt szolgai fordítással állunk szemben; szolgai fordításnál azonban *τετράς*-t: *četyre*-nek: azaz négy-nek, vagy *četvrt*, *četvrtijj*-nek: azaz negyedik-nek kellene fordítani és nem *četvrtok*-nak. A szolgai fordítás lehetőségét azonban teljesen kizárja, hogy ugyancsak a Psalt. Sin.-ban a 80. zsolt. 1. versében ezt olvassuk: „*вѣ конецѣ рѣсаломѣ о тоѣлѣчѣ Asafовѣ вѣ пѣтѣ sobotѣ*“, a minek a latinban „*feria sexta*“, a mi Döbrentei-codexbeli zsoltárfordításunkban „*pénteki nocturnos*“ felel meg. A görögben az előttem levő szövegekben nincs szó napról. Hogy lehet az, hogy ugyanabban az emlékből a latin *feria sexta*, a m. *péntek* helyesen van *пѣтѣ*-nek: ötödik-nek fordítva, ha a szerda a negyedik nap. A magyarázatot abban kell keresnünk, hogy az eddigi megállapítások szerint az óbolg. zsoltárok egy része görögből, más része latinból van fordítva. VALAVEC mutatta ki ezt legelőször, s az ő értekezéséből ki lehet mutatni, hogy az a zsoltár, a hol a szerdát *četvrtok*-nak, tulajdonképpen negyedik napnak hívják, görögből van fordítva, az a zsoltár meg, a hol a *feria sexta*, m. *péntek пѣтѣ*-nek: ötödik-nek, latinból fordított zsoltár. A görögből fordítottat Konstantinápolyból magával hozta CYRILL és METHOD, latinból pedig itt hazánkban fordította.

Mellőzve egyéb kisebbszerű bizonyítékokat, állítjuk, hogy az óbolg. nyelv legrégebbi szerkesztésében egy gör. **σαββάτιον, σαββάτων*-ból *sabota*, a gör. *παρασκευή*-ből *paraskevęgi*, a szerdát jelentő *τετράς*-ból pedig lefordítva *četvrtok* lett. Más szóval CYRILL és METHOD, mielőtt hazánkba jött volna, a hét napjainak neveinél a görög kifejezések egy részét lefordította (a hol hétfő második, kedd harmadik, szerda negyedik nap), más részét fordítatlanul hagyta.

Latin ritusú szláv népnél, s ilyen volt a hazai szlovénség is, a *péntek*, lat. *feria sexta* a hét ötödik napja volt. Az egyik bizonyíték erre a Psalt. Sin.-nak latinból fordított *пѣтѣ* adata. A nyugati egyházban *parasceve* a nagypéntek neve, máskülönben a pénteket *feria sexta*-nak hívják. A másik bizonyíték az, a melyet MICALIA és STULLI horvát szótáraiban, s reájuk hivatkozva MIKLOSICH Christl. Term. című munkájában találunk. E szerint a dalmát-horvátban, tudomásom szerint a dalm.-horv. szigetekén,

a hétfőt *prvi dan*-nak, azaz első napnak hívják, a melyhez *péntek*-nek ötödikül való megjelölése igen jól talál. E felfogás azonban nem lehet eredeti, önálló szláv felfogás. Észak-Olaszországban, a friauli ladinban a hétfőnek *prindi* a neve, a mi a latin *prima dies*-nek felel meg, s itt e szó nem szláv eredetű. Hogy a hétfői nap az első, azt a következően magyarázhatjuk: A mikor az egyház a keresztények ünnepét szombatról vasárnapra, mint Urunk feltámadása napjára helyezte át (vö. lat. *dominica*, gör. *καριακή*, or. *voskresenje*), s e mellett továbbra is tanította, hogy hat nap van, a melyen munkálkodni kell, s a hetediken megpihenni, a hivatalos feria secunda, feria tertia, media hebdomas: feria quarta mellett kifejlődött egy népi felfogáson alapuló számlálás, a melyben a hétfő *prindi*, *prvi dan*. Ez a felfogás nézetem szerint Észak-Olaszországból elterjedt a római kath. szlávok közt a *srěda*, *sobota* nevekkel együtt, úgy hogy először csakis a római kath. szláv ker. terminológiában volt a kedd a hét második, csütörtök a hét negyedik, péntek pedig az ötödik napja. CYRILL és METHOD hazánkba jöve, az itt talált terminológiából kölcsönözte a *paraskevę*-t felváltó *пѣтъкъ*-et, vagy a *četvrtakъ*-t helyettesítő *srěda*-t. Az ő nyelvével elterjedt aztán e számlálás a gör. kel. népeknél is, a kik viszont más népeknek, pl. az észteknek (vö. AHLQUIST, Kulturw. 257) adták át e számláló módot.

Ezek után lássuk, minő eredetűek a magyarban némely hétnék, valamint a hét napjainak nevei.

A *szombat* szó, mint említém, a szóban levő *m* alapján gör. kel. szláv terminus technicus; ezzel szemben az *eztennap* kitétel ugyanazt a felfogást tükrözteti vissza, a mely a római kath. szláv hetet jelent *týden* stb. tulajdonképp „ugyanaz a nap, a szabályosan visszatérő nap“ szóban jelentkezik. Kétségtelenül római kath. szláv, még pedig szlovén-horv. a *csütörtök* magyar neve is. Nem számítva azt, hogy a legrégibb óbolg. szövegekben *četvrtakъ* „szerda“-t jelent, ki kell emelnem, hogy a gör. kel. szláv nyelvekben *četvrtakъ*, a római kath. szláv nyelvek közül pedig a szorbban, lengyelben, cseh-tótban *štvrtok*, *czwartek*- tehát *-tvr*-rel bír a szó. A *tvr* mássalhangzókapcsolatból a szlovénben és a kaj-horvátban *ty* lett, itt pl. *tvrdl*: *trdl*-nek, *četvrtakъ*: *četrtk*-nek hangzik. A szlov.-horv. alakok ezek: éa-horv. *četrtāk*, *četrtōk*, kaj-horv. *četertek*, szlov. *četertik*, *četertek*, *četrtk*. A m. *csütörtök* ily v nélküli szlov.-horv. alakból való, v-vel bíró alakja nyelvünkben ki nem mutatható (vö. *este*: *estve*, *pitar*: *pítvar*, *hites*: *hitves*, *körte*: *körtve*).

A római kath. szláv terminológiából való a *szerda* és a *péntek* név. Hangtani érvet ugyan e mellett nem tudunk felhozni, kiemelendő azonban az, a mit fentebb láttunk, hogy CYRILL és

METHOD nyelvében addig, míg a két testvér hazánkba nem jött, a *péntek*-nek *paraskevigi*, a *szerda*-nak pedig *četvrtak* volt a neve. Ez a körülmény a magyar *szerda* és *péntek* pannoniai, tehát róm. kath. szláv eredete mellett szól. A *szerda* szót ÁSBÓTH a *srěda*-ból a következőkép magyarázta: először nyelvünkben is *szerěda*, később **szerěda*, majd *szereda*, végül *szerda* volt a szó. E magyarázat lehetséges fejlődést tüntet fel, bár az olyan átvételek, mint *barážda*, *maláta*, *kaláka* stb., a hol szintén *tlat*, *trět* csoport van, ellene szólnak a *szerda* ÁSBÓTH által feltett fejlődés-menetének. Az én nézetem a *szerda*-ról a következő: Néhány bolgár és szlovén nyelvjárásban az óbolg. *trat*, *tlat*, *trět*, *tlět* mássalhangzós csoport néhány szóban sonans *ŕ*-ré, *l*-lé lett. — A bolgárban *strana* helyett *stŕna*-t is mondanak, a hazai szlovénban a szlov. *trěbē* (: kell) helyett *trbēj* a szó. Latin-görög szavaknál is a horvátban *trinitas* h. *tr̩ntat*, *breviarium* h. *br̩vial* hallható, *purgatorium* h. *pr̩katorij*, τράπεζα helyett *trpeza* stb. Lehetségesnek tartom, hogy a szláv *srěda*-nak volt egy *syda* alakja s ebből lett a m. *szěřda*. A magyarban azonban nemcsak szó, de szótag kezdetében sem volt két mássalhangzó; a mint a székely nyelvjárásokban *Somlyó* helyett *Somolyó*, *körtve*, *templom*, *korcsma* helyett *körtöve*, *tempolom*, *korcsoma* hallható, vagy a mint a SCHLÄGLI szójegyzékben *Dalmachia*-nak *d a l m á t h* helyett *dalamath* a neve, ugyanígy van *szerda* helyett *szereda*. A székely-palócz *szereda* szerintem nem teljesebb, csupán nyelvjárási alak.

Szláv ker. terminológiából való a *kedd* elnevezés is; a róm. kath. szláv **vstorakъ*, gör. kel. szláv *vstoronikъ* szóról-szóra második-at, kettődik-et jelent, s a mi kifejezésünk fordított kifejezés.

A szláv ker. terminológiában *ponedělnikъ*, azaz vasárnap utáni nap a *hétfő* neve; a m. kifejezés ezzel nem egyezik. A mi *hétfőnk* csupán szláv felfogáson alapuló, egyébként azonban önálló magyar kifejezés.

A *vasárnap*-nak a szláv terminológiában *nedělja*, *voskresenje* a neve. Az egyik szó „munkátlanság“-ot, tehát pihenő napot, a másik feltámadást, tehát Urunk feltámadása napját jelenti. Olyan felfogást, a milyen a magyar szóban rejlik, egyetlen egy körülöttünk lakó keresztény nép terminológiájában sem találunk. CZUCZOR-FOGARASI szótára önálló magyar felfogáson alapuló névnek tartja s ezt írja: „azért hívják vasárnapnak, mint-hogy régente ezen a napon szokták a vásárokat tartani, midőn t. i. a vidék népe az anyaegyházba isteni szolgálatra összegyűlve, egyszersmind csereberélni szokott, minek nyoma a templomi bucsúnapokon máiglan fenn van“. E magyarázat szerint a *vasárnap* elnevezés a kereszténység felvételével keletkezett. CZUCZOR-

FOGARASI bizonyítása nem oly lehetetlenség, ha meggondoljuk, hogy pl. VUK szótára *namastir*: monostor szónál is hasonló dolgot ír, mondván; „A szerb kolostori templomokba vasárnaponként összegyűlő nép istentisztelet után rendesen vásárt szokott tartani.“ Két nagyon fontos ok szól azonban CZUCZOR-FOGARASI magyarázata ellen: 1. Szent László királyunk I. törvénykönyvének 15. és 16. szakasza tiltja a vásárnapi vásártartást, írván: „Valaki vásárnap vagy nagyobb ünnepeken templomba nem megyen, hanem kalmárkodik, lovát veszítse el . . . a ki vásárnap vásárt üt, bontsa el sátorát, a mint állította; ha pedig ellenkezik, ötvenöt pénzt fizessen“. Az egyház tehát a XI. században, a kereszténység felvétele alkalmával megtiltotta híveinek, hogy ezen a napon vásárt tartsanak. Úgy látszik, hogy a tilalmat I. Béla alatt mondták ki először; HELTAI Chron. 37. b. lapján olvassuk: „Sokadalmokat is szörze, és az vosarnaprol elvéuén, à szombatra rendele“. Megtiltani pedig a keresztény magyaroknak olyat kellett, a mit mint nem keresztények gyakoroltak s a mi az új egyház tanaival ellenkezett. 2. A magyaron kívül vásár napjának: *bazar günü*-nek, vagy egyszerűen *bazar*, *pazar*-nak hívják a vásárnapot több török nyelvben is (vö. NyK. III. 343: MÁTYÁS FLÓR. és MUNK. Árja és kauk. 627), a hol a *het*-et (: woche) szintén a persa eredetű hetes számmal jelölik.

Az eddig kifejtett dolgok azt a meggyőződést érlelik meg bennünk, hogy a magyarság a honfoglalás előtt ismerte a *hetet*, megvolt a *vasárnap*, valamint a *szombat* neve. Új hazájában a kereszténység felvételével a róm. kath. szláv terminológiából átvette a *szerda*, *péntek*, *csütörtök* neveket, ellenben ugyanebből a terminológiából lefordította az *esztennap*, *kedd* kifejezéseket.

A kereszténység felvételével egyéb, az egyházi évre vonatkozó kifejezéseket is lefordított a magyar. Itt csupán néhány szlávból fordított és eredeti magyar felfogáson alapuló kifejezést mutatok be.

A régi magyarban *csonka hét* a hamvazó szerda utáni csütörtök, péntek, szombat, szóval a böjt: quadragesima első három napja. A Döbr.-cod. *csonkaheti péntek*-ről szól, s ev. lectiója Máté V. 43—VI. 6. közti rész. Mivel az összes missalék szerint ez evangéliumi lectiót a hamvazó szerda utáni pénteken, tehát a nagyböjt első péntekjén olvassák, következik, hogy a *csonka hét* a nagyböjt első három napja. A NySz.-ban hibás az értelmezés, itt *csonkahét* = „hebdomas ante diem Paschae“, pedig ez a nagyhét, esetleg virághét. A *csonkahét* kitétel eredeti magyar felfogást tükröztet vissza. Eredeti, de tudóskodó elnevezés *kilenczbe-, hétbe-, hatbahagyó* vasárnap nevek is, a melyeket a NySz. nem értelmez; jelentésük: septuagesima, sexagesima, quinquagesima.

A quadragesima ötödik vasárnapját, illetve hetét, a melyet az egyház *Judica*-nak nevez, magyarul *süket* vasárnapnak, a hetet *süket hétnek*, s a benne előforduló napokat *süket péntek*, *csütörtök* stb.-nek nevezték. A róm. kath. kaj-horvátban, szlovénben, szerbben *gluha* nedélja-nak hívják, a mi szóról-szóra *süket-et* jelent.

A dominica in *ramis palmarum*-ot, vel. ol. dom. dell'*ulivo*-t magyarul *virágvasárnap*-nak hívják. Fordítás a róm. kath. szláv-ból, a hol *cvetna*, *kvetna* nedélja a név, a mi szóról-szóra „virág“-vasárnapot jelent. A Cod. Sup. óbolg. emlékb. *vrabnica*, a hazai bolgárban *vrabnica*, az oroszban *verbenoje vorkresénje* a neve, a mi fűzfabarkás vasárnapot jelent. Ugyanezt jelenti a cá-horv. *macicna* is (horv. *macica*: fűzfabarká).

Az összes idevágó kifejezéseket e helyen nem tárgyalom, befejezésül még csak egyet említek meg. Vannak magyar nyelv-járások, a hol karácsony-, esetleg az esztendő utolsó estéjét *bőved*, *béved* estének, vagy *viliá*-nak hívják. A *vilia*, cs. t. lengy. *vília* a lat. *vigília*-ból ered, míg a *bőved estét* már SZARVAS GÁBOR helyesen fejtette meg, mikor azt mondta, hogy itt a *bő*-nek kicsinyítő *d* képzővel ellátott alakjával van dolgunk, a milyen pl. *rövid* melléknevünk is. Ez a *béved este* azonban szintén fordított kifejezés. A cseh-tótban karácsony estéjét *štedrý večer*-nek hívják, az ukrainai kisor.-ban *ščedrij večir* decz. 31.-ének estéje, a lengyelben *szczodry dzień*: vízkereszt napja. Az óbolg. *štedr* „irgalmazó irgalmas“-t jelent, a ki irgalmas, az adakozó, adakozni azonban csak az adakozhatik, a kinek van; ennél fogva a *štedrý* bőkezűt, tehát olyat jelent, a kinek bőven van. A szláv *štedrý večer* tehát „gazdag, bő este“ s így teljesen egyezik a magyarral. A m. *bővedeste* ezek szerint róm. kath. szláv-ból fordított kifejezés.

Az eddigi fejtegetésekben a következőket állapítottuk meg:

A róm. kath. szláv ker. terminológiában a hét napjainak neveinél latin-olasz hatás van. CYRILL és METHODY nyelve legrégibb redactiójában görög eredetűek a napok nevei. A magyarok a hetet a honfoglalás előtt ismerték, a minek tanubizonysága a hét, vasárnap és szombat név. Minden egyéb a hétre, az egyházi évre vonatkozó elnevezés, a mennyiben szláv eredetű, róm. kath. szláv: szlovén nyelvünkben.

A Festetics-codex bűnbánó zsoltárai.

(Kivonat *Katona Lajos* lt. 1904. november 21-én olvasott értekezéséből.)

A Nyelvemléktár XIII. kötetében (1885.) kiadott Festetics-codex 364—405. lapjain lévő „Penyteneya thartasrol walo psalmosok“ a kiadó, *Volf György* szerint „a VI., XXXI., XXXVII., L., CI., CXXIX. és CXLII. zsoltárnak egész a fölismerhetetlenségig szabad paraphrasisai“. Ebbe a véleménybe nem nyugodott bele *Boros Alán*, ki csak nem rég „Zsoltárfordítás a codexek korában“ cz. értekezése (Budap., Stephaneum 1903.) 70—74. lapjain e zsoltárokkal elég részletesen foglalkozik, s a Dávid-félékkel való egybevetésük alapján kijelenti, hogy „egymáshoz semmi közük, a legkisebb rokonságban sem állanak“ (70. l.) Alább pedig a kétféle zsoltárok eltérő nyelvezetét s a bennük nyilvánuló fölfogásnak kivált a megváltás eszméjét illetőleg teljesen elütő voltát részletezve, arra a következtetésre jut, hogy itt „már az új-szövetség korában készült bűnbánati imádsággal van dolgunk“. Hozzá teszi még, hogy kétségtelenül nem a codex írójától erednek, hanem minden jel vallomása szerint fordítások, „ámbar általában jobbak, mint a többi zsoltárok fordításai“. (U. o. 74. l.)

Ezt a legutóbbit kivéve, teljesen aláírhatjuk a gondosan megírt értekezés szerzőjének minden idézett állítását, s hozzá járul *Boros* véleményéhez dr. *Horváth Cyrill* is, ki az *Egyet. Philologiai Közlöny* XXVIII. köt. 683. lapján a Nyet. érdemes kiadójával szemben az ifjú szerzőnek ad igazat.

Mindezek után azonban a kérdés lényegesebb része, hogy hát honnan kerültek e zsoltárok a Festetics-codexbe, még mindig megoldatlan maradt, mert az említett megállapítások csak negatív eredményre vezettek. Engem a kérdés további feszegetésére *Szily Kálmán* egy tavaly nyáron hozzám intézett levele indított, melyben az említett zsoltárok egyikében, az ötödikben, a codex 392. lapjának vége felé (Nyet. XIII. 97. l. 2. sor) előforduló *ogzatlan* szó értelme felől tudakozódik. A Nyelvtört. Szótár, a melynek a Fest.-codexre vonatkozó adatai különben is nagyon hézagosak, e részt illetőleg pedig mélységesen hallgat-

nak, e szóról nem ad, de az eredeti szöveget nem ismerve, nem is adhat fölvilágosítást. Egyelőre magam is tanácstalanul állottam e szóval szemben, de legalább ösztönzést és alkalmat nyertem a kutatásra, mely mint ma nem minden öröm nélkül és a buzdító iránti őszinte hálával jelenthetem, eléggé meglepő eredményre vezetett.

Arra t. i., hogy a Festetics-codex szóban forgó bűnbánó zsoltárai nem kisebb embernek, mint *Petrarca*-nak a „Septem Psalmi poenitentiales“-e szó szerinti hűségű, bár helyenkint eléggé esetlen és nehézkes, sőt nem is minden botlástól ment fordításai.

Figyelmet érdemelnek tehát már szerzőjüknél fogva is; még inkább pedig annál az érdekes viszonynál fogva, a melyben e zsoltárok Petrarca egyéniségével, egész erkölcsi mivoltával állanak. Mert e zsoltárok csakugyan annyira egyéni vallomásai szerzőjük lelkületének; annyi van bennük azokból a kínos tusákból, melyek e nagy és nemes, bár sok gyarlóságtól hányatott lélekben egész életén át szüntelenül háborogtak: hogy most már nagyon természetesnek fogjuk találni, miért hasonlítanak oly kevésbé, vagyis miért nem hasonlítanak egyáltalában e zsoltárok a Dávid-félékhez.

Nincs is más közös vonás a kétféle zsoltárok közt a hetes számnál és a bűnbánat alapérzésénél. Egészen másfélék azok, mint a Dante híres bűnbánati zsoltárai, melyeknek remek olasz terzinái mégis csak a szentírási szöveget követik nyomról-nyomra, s csupán a versforma kívánta bővítéssel írják körül a helyenkint szószerinti hűséggel fordított alapszöveget. Petrarcanál ellenben legfőlebb általános bibliai reminiscenciáknak a stílusra való behatásáról lehet szó. Ezeknek kiböngészésénél azonban sokkal érdekesebb és hálásabb feladat lenne a számos párhuzamos helyet Petrarca egyéb asketikus munkái és levelei közt kimutatni, melyek e zsoltárokban lépten-nyomon megcsendülnek. Mert e zsoltárok éppen olyan subjectiv, ha költőileg nem is oly becses alkotásai az írónak, mint a Canzoniere, s bennük ugyanaz a testi szennyező égi tisztaság felé áhítózó, a földiség bilincsei közt vergődő lélek szólal meg, a mely a Laurához intézett szonettekben bájolja el immár egy fél évezred óta a világot édes-bús epedésével. Ugyanaz a természetimádó rajongás, ez a középkori embernél olyan új és meglepő érzés árad felénk a negyedik zsoltárból, a mely a Sorgue forrásai körül borús lelkére balzsamot kereső költőnek annyi panaszos sóhajából egészen modern érzéssel szól hozzánk.

E zsoltárokat Petrarca Sacramours di Pommiers (Sacramore de Pomeriis), akkor már cisterci¹ szerzetesnek küldötte egy Velenczéből (1367- vagy 1368-ban?) márcz. 17-én kelt levél kíséretében. (Seniles X., 1: XV. Cal. Apr.) E levél szerint a

zsoltárokat már régebben írta, illetve dictálta szorongatott lelki állapotában. Azt is elmondja ugyane levélben, hogy csak úgy hevenyészte, nem is egy egész nap alatt mondván tollba az egésztest, kevesebb gondot fordítva a kidolgozásra, mint arra, hogy magának és másoknak lelki épülésére legyenek.¹ Sacramours di Pommiers csak 1367, vagy 1368-ban lépett a rendbe. Előbb a császári kabinet futárja volt, kivel Petrarca 1354-ben ismerkedett meg, s két évvel később vele együtt tette meg az útát Milanóból Prágába, hová IV. Károly császárhoz a Viscontiak követeként küldetett.

A zsoltárokról *Körting* i. h. 683. l. 1. jegyz. csak ennyit mond: „Von einer Besprechung der sieben Busspsalmen dürfen wir absehen, da dieselben nur aus aneinander, gereihten Reminiscenzen der biblischen Busspsalmen bestehen.“ Ez épp oly helytelen, mint Volf Gy. fönt említett állítása a *Festetics-codex* bűnbánó zsoltáira vonatkozólag. Érdekes, hogy mennyire egybe vág e két téves nézet, a nélkül, hogy a magyar tudósra a németnek véleménye befolyással lehetett volna, mivel Volf nem is sejtette, hogy a *Festetics-codex* illető zsoltárainak Petrarca művei közt lappang az eredetijök.

Petrarca bűnbánó zsoltárainak első ismert kiadása 1473-ban jelent meg Velenczében, mint a *Gröber-féle Grundriss der romanischen Philologie* II. részének 3. kötete 96. lapja 4. jegyzetében olvasható. *Hain* Repertoriuma ellenben egy hely és év nélküli kiadás (12803. sz.) után említi csak az 1473. évit, melyet Albertus Stendal de Saxonia nyomtatott (12804. sz.). Nem tudom, ez-e a Gröbernél említett velencei kiadás. (A többi XV. századbéli kiadást l. *Hain* i. h. 12805. és *Copinger* Hainhez szóló pótlékai II. 2. p. 14., 4710. és 4711. sz. alatt.) E külön kiadásokon kívül, melyekhez nem férhettem, benn vannak e zsoltárok Petrarca műveinek gyűjteményes kiadásai legtöbbjében; így az 1496. és 1554. évi baseliban, melyek itt Budapesten is megtekinthetők. (Amannak a Nemz. Múz. Könyvtárában két csonka és egy teljesen ép, az akadémiaiban is egy ép példánya található.) Olasz fordításuk e zsoltároknak először Torinóban 1479-ben (*Hain* i. h. 12806. sz. jelent meg. Újabb kiadásaik közül a legjobbként a *Levati-félet* említik (Bergamo 1821), melyhez a kiadó újabb olasz fordítást is mellékel. (Verses olasz fordításuk szintén az eredeti szöveggel együtt *Angelo Dalmistro*-tól,

¹ Szinte érthetetlen, hogy *Körting* (Petrarca's Leben und Werke, Leipzig 1878. 333. l.) Sacramours di Pommiers-t karthauzinak mondja. Alighanem az Ep. Seniles X. 1. (Petrarca munkáinak 1554. évi baseli kiadásában a 952–958. l.) vele egy sorban említett Gherardo-val, Petrarca öcsésével, téveszti össze, ki csakugyan karthauzi volt. (1342-ben lépett a szigorú rendbe.)

Trevigi 1825. Francia fordításuk *Victor Develay*-től, Páris 1880.)

Minthogy ehhez nem férhettem, sem kéziratot nem használhattam, az idő rövidsége miatt egyelőre csak a Budapesten meglévő két baseli kiadásra szorítkoztam a szöveg megállapításánál. Csak hogy e kiadások nagyjában egyező, inkább csak a sajtóhibák kisebb-nagyobb számában eltérő szövege három helyen csonkának mutatkozott a Festetics-codex zsoltáraihoz képest. Ezekben ugyanis a II., IV. és VI. zsoltár egy versiculus-szal többet tartalmaz, mint a baseli kiadások latin eredetije. Itt azonban segítségemre jött *Ludolphus Carthusiensis* (vagy *de Saxonia*) „Expositio in Psalterium” cz. munkája, melynek 1514. évi párisi kiadása függelékében szintén olvashatók Petrarca bűnbánó zsoltárai; sőt itt további hét „Psalmi Confessionales”-szel vannak megtoldva. Vajjon ezek nem apokryphek-e, azt egyelőre nincs módomban eldönteni. Annyi tény, hogy a Petrarcára és műveire vonatkozó irodalomnak itt Budapesten meglévő könyvei nem tudnak ilyenekről. Jellemző, hogy a Ludolphus-féle függelék ezt a megjegyzést tüzi a Psalmi Confessionales elé: *caute tamen ac sobrie legendi*. Ez az óvás, úgy látszik, a *Luxuria* felíratú harmadik zsoltár meglehetősen indiscret természetű vallomásaira vonatkozik. E gyónó zsoltárok ugyanis egy bevezető és egy záró fejezet között a hét főbűn sorában mondják el a költőnek (ha ugyan tőle valók?) vallomásait. Ezekben persze kevesebb kaczérsággal és leplezetlenebb nyíltsággal szól, — föltéve ismét, hogy csakugyan ő szól, — azokról a gyarlóságokról, melyeknek némelyikével az *Epistola ad posteros*-ban is vádolja magát. (*Fracassetti*, Fr. Petrarcae Epistolae de rebus familiaribus et variae, Florentiae 1859, I. 1—11. l.)

Minket itt Ludolphusnak (Petrarca kortársa- és öcsese. Gherardo rendtársának) idézett kiadása csak annyiban érdekel, hogy a Petrarca bűnbánó zsoltárainak olyan szövege követi benne a Dávid-féléknek magyarázatát, a minőből a Festetics-codex magyar fordítása készült. A II., IV. és VI. zsoltár illető helyein t. i. itt is meg van az a három jellemző versiculus, mely a két baseli Petrarca-kiadásból hiányzik. Vajjon itt későbbi (de semmi esetre sem a XV. század végénél későbbi) interpolációval van-e dolgunk, mely csak a Ludolphus-féle függelék sajátja, a Petrarca-zsoltárok minden más szövegével szemben; avagy pedig e zsoltárok egy épebb szövegét kell a Ludolphus függelékében látnunk, mint a milyen a baseli kiadásoké, melyek egyéhként is eléggé romlottak: azt egyelőre nem dönthetem el, de mindenesetre olyan kérdés ez, a melynek érdemes dolog utána járni.

Nem szólhatok ezúttal a Festetics-codex bűnbánó zsoltárai immár megkerült latin eredetijének szótári és grammatikai érté-

kéről, mely ez esetben annival nagyobb, mivel a codex többi része majdnem kizárólag szentírási vagy egyéb breviarumi szöveg, tehát ismert és nyelvemlékeinkben számos párhuzamos helylyel megvilágítható szókincset nyújt; holott ez a néhány lap eddig a régi magyar nyelv kincsesházának egy olyan rejtékiőkjá volt, a melynek csak most, az eredeti latin szöveg előkerültével leltük meg a kulcsát.

E szorosan nyelvészeti érdekű jelentősége mellett azonban van talán e kis leletnek némi irodalom- és műveltség-történeti bece is. A Festetics-codex kiválóan díszes kezdőbetűi és lapszéli ékítményei miatt eddig is egyike volt a renaissance-kor legszebb hazai emlékeinek. Most, hogy e codex egyik darabjával a renaissance nagy úttörőjének, az első és legnagyobb humanistának a neve is bele kapcsolódik középkori irodalmunk történetébe, e kéziratnak az értéke csak emelkedik; mert egygyel gyarapodik benne azoknak a tanuságoknak a száma, a melyek azt bizonyítják, hogy a magyar szellemi élet a saját öserején kívül mindenkor a nyugati műveltség legjobb forrásaiból merített. Petrarcanak hazai irodalmunkra gyakorolt hatása pedig e kis codex-részlet révén mintegy félszázaddal korábbra keltezhető, mint a hogy eddig hittük. Istvánfi Pál „Volter és Grizeldisz“-e (1539.) nem a legelső nyoma többé ennek a hatásnak; habár mindenesetre magasán fölötte áll költői bece tekintetében annak a nehézkes fordítói kísérletnek, melylyel a nagy olasz lantost egy gyarló magyar tolmácsa nálunk megszólaltatja. Vajmi merész föltevés lenne e tolmácsról azt hinnünk, hogy csak halvány sejtelve is volt arról a szellemi nagyságról, kinek néhány lapnyi épületes latin iratkáját nyelvünkre lefordította . . .

Nem egészen érdektelen találkozása a véletlennek, hogy éppen Petrarca születésének hatszázados emlékünnepe évében került elő Magyar Benigna zsolozsmás-könyvből a nagy olasz költő bűnbánó ájtatosságának magyar fordítása. S minő tragikus szeszélye a sorsnak, hogy éppen Magyar Benigna volt az az úriasszony, a kinek számára a jámbor nagy-vázsonyi pálos-barát oly ritka mügonddal írta és festegette e páratlanul díszes magyar zsolozsmás-könyvet! Az a Magyar Benigna, kinek harmadik férje ugyanolyan szörnyű bűnnek esett hitvese felbujtatására áldozatul, a milyennek megbélyegzésére Petrarca oly lángoló szavakat talált, mikor egyik legszebb levelében (Ep. Famil. VI. 5.) András herczegünk halálát elsiratta.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ATHENAEUM 1904. évi második számában, a IV. közleményt veszszük Vásárhelyi József nek „A lelkiismeret problémái“ című nagyobb tanulmányából. — Dr. Fitos Vilmos „Philosophia és anthroposophia“ címen a természeti és szellemi tudományok közti különbséget és módszereiket veszi vizsgálat alá. — Szigetvári Iván folytatja „Irodalomtörténet és kritika“ című tanulmányát. — Ofner Jenő: „Politika és sociologia“ című értekezése a politika és sociologia egymáshoz való viszonyát, és így annak a megállapítását tűzi ki feladatául: hogy milyen belső tulajdonságokkal kell a sociologiai irányt követő politikának bírnia? Jelen első közleményében először azt a kérdést veti fel: Mi a politika? Azután ezt: Mi a sociologia? (A sociologia alaki elve). Míg a befejező közleményben (a folyóirat 3-ik számában) A sociologia lényegbeli föelvéről s a sociologiai irányt követő politikáról értekezik. — Dr. Heller Farkas a második részt közli „A társadalmi gazdaságtan tudományának feladata a gyakorlati kérdésekkel szemben“ című dolgozatából. — Dr. Janicssek József is folytatja „A renaissance-kori művészet“ című tanulmányát. — Dr. Illyefalvi Géza hosszabb tanulmányt kezd meg: „Positiv társadalomtani elméletek és a valódi positivizmus“ cím alatt, melyben a társadalmat és annak természetét, tisztán mint az emberi élet hatályosító, fejlesztő és fentartó természeti s így eredeti alakulatot, életfolyamatos egységet, organismust veszi vizsgálat alá. A tanulmány II. és III. közleménye e folyóirat III. és IV. számában található.

Ugyanezen folyóirat harmadik számának új cikkei: Spencer a társadalmi élet fejlődéséről Pekár Károly-tól. A positivizmus és a katholicizmus mint szövetségesek Kozáry Gyulától, I. közlemény, melyben szerző az „Előzmények“ ismertetése után „A vallásos propagandáról“ értekezik. Míg a második közleményben (a folyóirat 4-ik füzetében) a katholicizmussal való szövetsézés eszméjét Comte után. Comte nézetei a Coursban és egyebütt. Sémérie és a katholicizmus fejezetben Sémérie könyvét, végül A positivizmus és a katholicizmus viszonyát dr. Lagarrigue szerint ismerteti. — Az aesthetikai játékelmélet Szemere Samu-tól. Szerző ezen első közleményében arra a kérdésre akar fényt deríteni: van-e igazán

rokonság a játék és a művészet között s miben van az aesthetikai élet játékszerűsége? — Végül még Ellend József-től találunk nagyobb tanulmányt Descartes mechanikájának alaptételei czimen, melyből az első közlemény a Bevezetésen kívül, a substantiákról, a physika és módszeréről, a physikai test attributumairól s a vacuum és az esési törvényekről értekezik.

Ugyanezen folyóirat negyedik számában a már fentebb felsorolt folytatásos cikkek mellett a következő új értekezések találhatók: Természettudomány és irodalomtörténet Szigetvári Gyulától. Ebben szerző arra a kérdésre kívánná megadni a feleletet: hogy magának az evolutio fogalmának milyen hely jut az irodalomtörténetben? — „Biblia és Babylonia“ Hörk József-től. A cikk I. Hammurabi és Mózes, II. Schrader Eberhard és Delitzsch Frigyes, III. Lessing és Schwartzkopff czimek alatt tárgyalja a felvetett problémát, egymás mellé állítva az idézett források nézeteit s arra az eredményre jut, hogy az emberi nem nevelése, magas czélok felé való kifejlesztése állandóan mind a multban, mind a jelenben tovább folyik és tovább fog folyni a jövőben is minden akadály daczára, míg czélját el nem éri. — Székely György A normatív elv jelentőségéről értekezik az aesthetikában. Szembeállítja az ú. n. explicativ vagy biológiai szempontot a normatív vagy imperativ szemponttal s arra az eredményre jut, hogy bár a normatív elvnek csak feltételes értéke van az aesthetikában, mégis megvan a jelentősége s az mint szempont, különösen javított formájában, mint axiológiai értékbecsélési szempont, nem mellőzhető. — Szlávik Mátyás tanulmánya „Az akarat kérdésének történetirodalmáról“ az akarat problémáját nyújtja történeti megvilágításban. Jelen első közleményében a problema ókori elméleteinek rövid ismertetése mellett annak az újabbkori philosophia- és theológiában való szereplésére tér át. — Az „Irodalom“ rovatban a jelen évfolyam II. számában Revue philosophique de la France et de l'étranger, The Psychological review (Pauler Ákos). Der Sinn des Daseins. (Szlávik Mátyás). — A III. számban Wundt: Ethik, Zeitschrift für Philosophie und philos. Kritik. (Szlávik M.). — A IV. számban: Poetarum Graecorum fragmenta. (Dr. Sebestyén Károly), Archiv für Geschichte der Philosophie (Pauler Ákos).

2. A BUDAPESTI SZEMLE novemberi füzetének tartalma: Ferenczi Zoltán *Deák követi működése 1833—36-ban* czimmal részletet közöl az Akadémia könyvkiadó-vállalata számára készült Deák Ferencz élete című munkájából. — Kovács Gábor befejezi „az orosz mir-szervezet történelmi fejlődése napjainkig“ című tanulmányát. Wolfner Pál *Napoleon Lajos köztársasági elnöksége* czimmal ismerteti azon eseményeket, a melyek Napoleon Lajos hercezet angol száműzetéséből a francia köztársaság elnöki székébe vitték. — Ezután Ouida-nak a *Pitti-palotában* című párbeszédés jelenete következik. — A köllemények között találjuk Kozma Andor *Őszesti fény*

czimű eredetijét és L e r m o n t o v *Végrendelet* czimű költeményét. Szabó Károly fordításában. — Hercz Miksa ismertető czikket írt az arab művészetéről *Egyiptomban a turkomán és cserkesz mamluk-szultánok alatt (1250—1517)*. — Kropf Lajos *Sir John Bowring*-ről, a magyar irodalom legelső angol ismertetőjéről emlékezik. — Fenyő Miksa *Frensen Gusztáv*-ot a Németországban legújabbán nagy népszerűsége jutott írótt jellemzi. Az *Értesítő*-ben Gárdonyi G.: Füzfalevél, nyárfalevél, Schwegler A.: A böleseit története, Serédi L.: A philosophia története; Nietzsches Briefe; Lafcadio Hearn: Le Japon inconnu; A keystone of Empire czimű munkák vannak ismertetve. A szerkesztőhöz intézett Nyílt levél és az új magyar könyvek jegyzéke zárja be a füzetet.

Ugyane folyóirat deczemberi füzetének tartalma: Gr. Vay A. P. *Khina és Japán a XX. század küszöbén* czimű tanulmányában ismerteti a két nép viszonyait, tulajdonságait és erkölcsi gondolkodását. — Viszota Gyula ismerteti *Széchenyi István politikáját 1842—45-ben*. Ezután *japán elbeszélések* következnek. Kettőt (Momotaro, a halászhorog) Balogh Benedek fordított japánból. A harmadikat, egy tánczosnő czimű japán monologot Lafcadio Hearn művéből fordított le egy névtelen író. — A költemények közt van Léva József *Haladás* czimű eredetije. — Jánosi Gusztáv *Angyélika és szakripánt* czimmel Ariosto Orlando Furioso költeményének I. részéből fordított le egy nagyobb részletet. — Fiók Károly *A Pancsatantra meséiből* a foka és a majom, az oroszlán és a számár cziműeket fordította le szanszkritből. — Meller Simon *a téli tárlat*-ot, a festőiség szempontjából tekintve, bírálja. — Egy névtelen író *Vámbéry Ármín emlékiratai* czimmel Vámbérynak nemrég angol nyelven írt életíráját ismerteti. — Az *Értesítő*-ben Heinrich G.: Egyetemes Irodalomtörténet (Hornýánszky Gyulától), Elkészett levelek, Stilgebauer E.: Götz Krafft; Duncan: Life of Joseph Cowen czimű munkák vannak ismertetve. — Herman Ottó Nyílt levelet intéz a szerkesztőhöz, melyben Wlassics Gyulának a Muzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségének Temesvárott tartott közgyűlési megnyitó beszédével foglalkozik. A füzet végén az új magyar könyvek jegyzéke van.

3. Az ETHNOGRAPHIA folyó évi 7. füzetében Sebestyén Gyula dr. tanulmányát folytatva, ezúttal a szibériai ó-török felíratos emlékekről, az ó-török betűkről s ezek eredetéről értekezik. Röviden ismerteti a tárgyra vonatkozó irodalmat, aztán kifejti, hogy az ó-török írásjegyek is nyelvi és írástörténeti adatok egybehangzó bizonyága szerint kezdetben csak rovott betűk lehettek. E betűk keletkezésének területe alig lehetett az iránság (mint ezt Donner és Thomsen vélik); mert a VI. századot megelőző időkben nincs nyoma annak, hogy itt rovásírást alkalmaztak volna. Ellenben föltűnő egyes betűk hasonlósága a régi görög betűkhöz, mi azon

föltevése vezet, hogy az ó-török írásnak ugyancsak a phoeniciái eredetű rovásírásnak valamely későbbi fejleménye az alapja. Valószínű, a szerző szerint, hogy az időszámításnak első századában jelentkező középpázsiai turkok a rovásírást (talán közvetve) valamely középtenger-melléki néptől tanulták el. — A következő közleményben Krausz Sámuel befejezi *a hűtlen özvegyasszony meséjének irodalmáról* szóló értekezését. — A néphit és népszokások rovatában Nagy János és Kádár Géza egy gyermekjáték „*Fejér lilioszál*” szavakkal kezdődő versikéjét és dallamát közlik, Bellosics Bálint folytatja *a hazai szerbek néphitéhez* tartozó adalékait s Richter M. István leírja *a nyitramegyei német falvak lakodalmi szokásait*. — Az irodalom rovatában Szongott Kristóf „*Szamosújvár szabad kir. város monographiája*” című művének ismertetését találjuk s az 1903-ik év *néprajzi könyvészetének* egy részét. — Ezután Munkácsi Bernát *Smirnov Nikolajevics Iván* idén elhunyt kazáni tudósak életrajzát és a finn-magyar népek tanulmányával foglalkozó irodalmi munkásságát vázolja. — Végül apró közlemények *Sz. Ferencz imájáról*, az „*érti a csiziót*” és „*Rómába ment*” *népies szólismódokról*, az *oláh* szó felvidéki alkalmazásáról, az *ainók medvetiszteletéről*, *ember-evő belga katonákról* s a *rontó kísértet* babonájának egy törvényszéki vizsgálatáról zárják be a füzet tárgysorát. — A mellékletben Almásy György dr. befejezi *a kara-kirgizek ornamentikájáról* szóló tanulmányát, ezúttal főképp a szőnyegmintákkal foglalkozván. Munkája végén utal arra, hogy a kara-kirgizeknél kizárólag használt s nagy tökéletességre fejlesztett spirális motívum a görög ó-kor diszító művészetében a legkiválóbb szerepet játszsza. E jelenséget azzal magyarázza a szerző, hogy a szóban forgó stílusfaj Közép-Ázsia nomádjaitól Babilonon át nyugat felé vette útját. A kirgiz ornamentikával több vonásban meglepően egyezik a székely diszító művészet is s itt figyelemre méltó, hogy a cikornya magyar megjelölése a *kacskaring* szó hangzásában találkozik a kelet-turkesztáni *kočkoring* vagy *kačkarīng* műzi (= „kosnak szarva”) kifejezéssel, melylyel a diszítés spirális motívumát nevezik. — A további közlemények során Sztripszky Hia dor adalékokat közöl a *szabolcsi morotvák halászata* s *Madarassy László* a Kiskúnságban divó *népies gyógyászat* köréből. Ezután Bátky Zsigmond a nyáron elhunyt *Ratzel Frigyes* érdemeit méltatja, s ismerteti *Gömör-Kishont vármegyének* monographiáját. Végül Gönczy Miklós a *tövtető kapát* mutatja be rajzban, Sebestyén Károly pedig a *halotti deszka* alkalmazásának egy hazánkbeli adatát említi.

4. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE deczemberi füzetét Exner Kornél cikke nyitja meg. Címe: „*Az önkormányzat adóterhe Magyarországon*”, melyben főleg a most fennálló községi adórendszer aránytalanságát és igazságtalanságát fejtegeti. Az önkormányzati adórendszer fontos és nagyon égető kérdés, mit legjobban bizonyít az, hogy

míg 1881-ben a községi pótdadó együttes összege 21·1 millió K volt, addig 1899-ben már 52·4 milliót tett ki, tehát 18 év alatt 147·8%-kal növekedett és ez az emelkedés még nem érte el tetőpontját. A vármegyei pótdadó 1899-ben 3 millió koronát tett; az összeg csekélységének oka az, hogy megyéink adóztatási köre igen szűkre van szorítva, 3 illetve 5%-ot meg nem haladhat, önkormányzatának költségeit nagyrészt az állam viseli. A községi és törvényhatósági önkormányzat egyenes adóterhe együttesen 55·4 millió K, a fejenkénti adóteher 3 K 31 fillér, de ha csak az adófizető alanyok között osztjuk szét, 17 K 87 fillér. A községi adó 1899-ben 30·4%-át tette az állami adónak, 1904-ben már 33%-ra tehető, mert az önkormányzati adóteher bebizonyíthatóan gyorsabb arányban növekedik, mint az állami. Ha pedig tekintetbe vesszük a községek közigazgatási minőségét is, azt látjuk, hogy a községi pótdadó kis- és nagyközségekben 27·7, rendezett tanácsú városokban 35, törvényhatósági joggal felruházott városokban 48·5%-át teszi az állami adónak. Ez Magyarországon a községi adóteher; a mi most ennek elosztását illeti, azt látjuk, hogy a kivétési kulcs 0—572% közt mozog, mi égbekiáltó igazságtalanság, a mit mutat az is, hogy a kivetett községi pótdadónak 33·6% marad hátralékban, míg az állami adónak csak 20·7%-a. Az ily nagy mértékben való behajthatatlansága valamely adónak mindig annak aránytalansága és igazságtalansága mellett bizonyít. Röviden foglalkozik még a szerző az államhivatalnokok községi adómentességével s azzal végzi cikkét, hogy az önkormányzati adórendszer sürgős és radikális reformra szorul. — Heller Farkas folytatja *„A városba tömörülés jelensége Magyarországon“* című értekezését. Táblázatokkal bizonyítja a magyar községeknek Nyugattól eltérő sajátosságait s kimutatja, hogy csak a felvidéken lehet elfogadni a 2000 lakost a vidék és város határának, hazánk sok részén ezen határként 5000 lakost kell vennünk. Ezen az alapon számítva, a vidéki lakosság 9,974.228, a városi népesség 6,709.289 lelket tesz, minél fogva a vidéki lakosság az ország népességének 59·81%-át, a városi pedig 40·23%-át képezi. Ezek alapján hazánk néptömörülési viszonyai határozottan kedvezőbbeknek mondhatók, mint nyugaton. A mi a néptömörülési jelenségek okait illeti, hogy ezt megállapíthassuk, össze kell hasonlítanunk a mai adatokat az 1869. évekkel, a mikor kezdődött körülbelül nyugaton a „Zug nach der Stadt“. 1869-ben a vidéki népesség 9,312.838-ban, a városi pedig 4,248.407 emberben állapítható meg, a mi 68·66%-nak, illetőleg 31·33-nak felel meg. Tehát a vidéki népesség gyarapodása 71%-ot, a városi lakosságé 58·1%-ot tesz ki; ha pedig azt vizsgáljuk, hogy az utolsó harmincz év gyarapodásából mennyi esik a vidéki és mennyi a városi népességre, akkor kitűnik, hogy míg a vidéki lakosság csak 21·1%-kal, a városi 77·9%-kal növekedett. De a városi népesség ezen szaporodásának oka nem ugyanaz, mint a nyugati államokban, mert nálunk az ország nagy részében éppen a főleg föld-

miveléssel foglalkozó községek mutatnak nagy emelkedést szemben Nyugat iparos városaival. — A szerző arra a végkövetkeztetésre jut, hogy noha a vidék elnéptelenedésétől félnünk nem kell, hazánkban jellegzetes tünetény a városi lakosság gyors gyarapodása. — A füzet következő czikke: *Az erdélyrészi pénzintézetek, Bodor Antaltól*. Először is az erdélyi részeket terhelő adósságokkal foglalkozik és azt, mivel erről hiteles statisztikánk nincsen, csak magánszámítások alapján, hozzávetőlegesen 424 millió koronára teszi. Ezzel szemben az ingó és ingatlan vagyon összes értéke 1332 millió korona, melynek tehát 31%-át teszik az ezt terhelő adósságok. Az eladósodás bár nagyfokú, de azért a helyzet nem reménytelen. De az erdélyrészi pénzintézetek nem teljesítik azt a missiót, mire tulajdonképen e munkában hivatva volnának, mert oly magas kamatláb mellett dolgoznak, hogy a helyzetet csak még súlyosabbá teszik. 153 pénzintézet közül csak 55, tehát $\frac{1}{3}$ -a dolgozott 8%-ra, illetve ennél alacsonyabb kamatra, 98 ellenben tiltott, 8%-on felüli, 39 intézet éppen 11%-on felüli kamatot szedett. Nemzetiségi jelleg szerint vizsgálva, legkedvezőbb a szász, legrosszabb az oláh intézetek arányszáma. Tekintve azt, hogy a hitelt leginkább a mezőgazdaság veszi igénybe, számításba véve a 31%-os átlagos megterhelést, az adósságkamatok a föld összes jövedelmeit felemésztik. Nagy fogyatkozása továbbá a pénzintézeteknek, hogy kölcsöneik legnagyobb részét csak kezесített és betáblázott váltókra nyújtják, pedig ez felel meg legkevésbé a mezőgazdasági termelés természetének. E visszás hitelviszonyok egyik főoka a kiskaliberű pénzintézetek aránytalan nagy száma s a záloglevélkibocsátó intézetek hiánya. Az intézetek nagy számának pedig nem az volt a hatása, hogy a verseny következtében a kamatláb csökkent volna, hanem éppen emelkedett, minek főoka a könnyelmű túlhitelezés volt. Ily viszonyok között a nemzetiségi intézetek természetesen tág működési teret kaptak. A 153 intézet 289,393.900 K összes kölcsönéből 121,458.700 K esik a magyar intézetekre, 40,192.700 korona az oláh és 137,742.500 K a szász bankokra. Ezen nemzetiségi intézetek állam- és magyarelles tendenciája pedig oly nyilvánvaló, hogy körömszakadtig kell küzdeni ellenök, mi a magyar intézetek megerősítésével nem lehetetlen. Erdélyben megfelelő jelzálogbankok létesítendőek, addig is pedig a budapesti nagy bankok figyelme ide irányítandó; ha ezek az erdélyi részekben önálló működési körű képviselősegeket állítanak, ha a szövetkezetek még az eddiginél is nagyobb arányban fejlődnek, meg lehet küzdeni a nemzetiségi intézetekkel. — A füzet utolsó önálló czikke Rósa Ferencz: *„A biztosítási szerződésről szóló német törvénytervezet“*. A tudomány ezzel a kérdéssel még alig foglalkozott. Az egyetlen dr. Bähr volt az, ki 1883-ban egy tervezetet készített, de ez is csak 1892-ben jutott nyilvánosságra. Hogy a biztosítási ügy törvényileg codifikáltassék, elvben már 1874-ben elhatároztatott, de teljesen csak most készült

el a törvénytervezet. Legnagyobb hibája, hogy az általános rendelkezések dominálnak a specialisok felett. Természetes tehát, hogy a 79 §-ból, a mennyiből az általános rész áll, 42 §. hatálytalanná válik a specialis rendelkezések által, mert az egyes biztosítási ágakra azonos szabályokat hozni lehetetlen. A tervezetnek általános rendelkezései csak néhány pontra volnának korlátozandók, ezzel szemben minden egyes biztosítási ág részére különös rendelkezések volnának a tervezetbe felveendők, különösen pedig el kellene ejteni azt a szándékot, hogy a kár- és az életbiztosítás részére oly mértékben statuáltassanak közös és azonos rendelkezések, a minő mértékben ez a tervezetben megkíséreltetett. A „Közlemények és ismertetések” rovatában Szévy Béla Lányi Bertalannak: *A „tulajdonjog”* című művét ismerteti, mely a jogi irodalom terén hézagpótló. Florián Károly B. Karlovič-nak: *Das Croatisch-Ungarische finanzielle Uebereinkommen* című munkájával foglalkozik. A könyv a magyar-horvát viszonyokat teljesen elfogult horvát szempontból tárgyalja és kifogásolja a pénzügyi egyezményt, mint a melyik nem képviseli eléggé a horvát érdekeket és hosszas, de helytelen számításokkal bizonyítgatja, hogy Horvátország meg van károsítva Magyarország javára. Moldoványi István: *Gyermekekgyas munkásnők rélelme* cím alatt azokat a mozgalmakat ismerteti, melyeket már majdnem minden államban megindítottak. Svájcban a gyári törvény nyolcz hetet ír elő a terhes nők részére, mint őket megillető szünetet, miből legalább hat hétnek a lebetegedés után kell esnie. A legtöbb tervezet azonban a nőt csak a lebetegedés után védi, pedig éppen olyan fontos, ha nem fontosabb a szülés előtti pihenés, mert adatokkal van bizonyítva, hogy a szülés napjáig dolgozó nő gyermeke nagyrészt nem életképes, sőt ebben az esetben sem éri el az átlagos súlyt. Továbbá a gondoskodásnak tovább kell terjedni, hogy az anya rendszeresen szoptathassa gyermekét, és hogy egészségtelen iparágakban ne alkalmazzassék, mert ennek a gyermekekre is hatása van. Czeisler Emil: *A vasipar jövője* cím alatt Rudolf Martin: (*Die Eisenindustrie in ihren Kämpfe um den Absatzmarkt*) és Hans Guideau Heymann (*Die gemischten Werke im deutschen Grosseisen-gewerbe*) munkáit ismerteti. Martin a vasipar nagy fejlődésének okát a kedvező védvámokban látja, míg Heymann szerint ennek oka az volt, hogy a vállalatok a saját bányáikban termelt vasat dolgozták fel, tehát egy vállalat intézte a termelést is, a feldolgozást is. De mind a két munka megegyezik abban, hogy a vasipar fejlődésének éppen olyan fényes jövőt jósolnak, mint a közelmúltja volt. A következő és utolsó közlemény az *iparban foglalkoztatott gyermekmunkások védelméről* szól Moldoványi István-tól. Főleg az olasz és német gyermekvédő törvényről foglalkozik. Mindkét törvény megnehezíti 14 éven aluli gyermekek ipari alkalmaztatását, megállapítja a különféle korú gyermekek maximalis munkaidejét, napközben köte-

lező munkaszüneteket ír elő, de mind a két törvény egyúttal még igen sok kívánni valót hagy. Legvégül beszámol a füzet a Közgazdasági Társaság november havi üléseiről.

5. A MAGYAR NYELVŐR múlt évi októberi füzetét Simonyi Zsigmond nyitja meg egy nagyobb czikkkel: *Hogy készülnek a nagy szótárak?* Elmondja, mennyi szellemi erővel s mily anyagi áldozatokkal készülnek a külföldi nagyobb szótárak: a Grimm-féle német, a Murray-féle angol szótár stb., s hogy mindezen szellemi és anyagi fölkészültség daczára mennyi hibát és tévedést mutatnak e nagyszabású alkotások, sőt a több német akadémiától együtt szerkesztett *Thesaurus linguae Latinae*-n is meglátszik az emberi erőnek gyarlósága. — Ez után Horger Antal számol be *Székelyudvarhelytől Brassóig* cím alatt nyelvjárás-tanulmányozó útjának eredményeiről: a homoródvidéki és erdővidéki nyelvjárások főbb sajátságairól s határaitól. — Kicska Emil folytatja *Két álláspont* című fejtegetését az alany és állítmány megállapításának kérdéséről. — Salgó Tarján álnevű író a Budapesti Hírlap helyesírását bírálja. Előbb azt mutatja ki, hogy e helyesírás éppen nem azonos a legutóbb kiadott iskolai helyesírással; aztán pedig megrója a lapnak azon szer telenségeit, melyeket az idegen tulajdonnevek írásában tanúsít: *München, Múnken, Münkhen* (München), *Nyújork* (New-York), *Serman* (Schermann) stb. — Szűcs István tájszók és szólásmódok közlésével befejezi a *nyitra-vidéki palócz nyelvjárás* ismertetését. — Kisebb rovatok: Irodalom. Magyarázatok, helyreigazítások. Népnyelvi hagyományok. Izenetek.

Ugyanezen folyóiratnak novemberi füzetében Szilasi Móricz a *beszédrészek osztályozásáról* ír. Kifejti az osztályozás eddigi szempontjainak hiányait, majd azt tárgyalja részletesen: mennyire összekeverednek a főnév és melléknév fogalmának határai. — Horger Antal a *Brassó név és egy magyar hangtörvény* című czikkében Fiók Károlylyal vitáz. Czáfolja Fióknak *Brassó = *boros-jó* etymológiáját, valamint azon hangtörvényét, mely szerint a magyarban is megvolna az úgynevezett *hangsúlycsuszlás*, s ennek következtében az első szótag rövid magánhangzójának kiestével két mássalhangzós szókezdet (*Barassó > Brassó*) támadna nyelvünkben. — Kalmár Elek a magyar időilleszkedés, v. i. *consecutio temporum* törvényeit kutatva, azt állapítja meg, hogy a magyar függő beszéd tárgyi vagy alanyi mellékmondataiban csak az előidejű mellékmondatok igéjét lehetett képzős alakban (írt) használni, az egyidejű mellékmondat igéjében a folyó jelen alakját (ír) kell megtartani. — Rubinyi Mózes *irodalmi köznyelvünk szókincséről* ír. Kiemeli azon hatást, melyet az ujságok, napi- és hetilapok gyakorolnak irodalmi nyelvünkre; hangoztatja e hatás tanulmányozásának s általában az írott köznyelv megfigyelésének szükségét s példaképen mindjárt közül is egy nagyobb szójegyzéket a maga gyűjtötte irodalmi adatokból. — Szeremley

Császár Loránd a keleti székelység nyelvéhez közöl adatokat. — Kisebb rovatok: Irodalom. A Nyelvtörténeti Szótárhoz. Nyelvművelés. Magyarázatok, helyreigazítások. Egyveleg. Népnyelvi hagyományok. Izenetek.

6. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY 10. (decemberi) számában Cserép József *Odysseus barátja* czímen Dörpfeld és az őt követő Láng Nándor ellenében azt vitatja, hogy az Odysseia Ithakája nem Leukas, hanem a régibb nézettel egyezően a mai Thiaki. — Bayer József VI. Henrik I. része fordításának több hibás v. homályos helyét igazítja helyre, illetve magyarázza meg. — A Hazai irodalom rovatában Gulyás Pál Berkovics Miklósnak „br. Eötvös József és a francia irodalom“ és Miklós Elemérnek „Petőfi és Béranger“ cz. dolgozatát bírálja. Naményi Lajos Ferenczy Teréz költőnőről szóló két újabb munkát ismertet. Elek Oszkár Zombori Andornak „A művész egyénisége“ című, Pap Ferencz pedig Oravecz Ödönnek Petőfi János vitézéről szóló tanulmányát mutatja be. — Három philológiai tárgyú program-értekezés és több külföldi munka bírálata után a Vegyesek rovatában Némethy Géza Persius-kiadásának és a Bartal-féle „Magyarországi Latinság Szótára“-nak külföldi recenzióit olvassuk. Fiók Károly Schmidt József cikkére visszatérve a *daenu* > *tehén* szószármaztatás ellen vitatja, hogy magy. *tehén* csak szanszkrit *dhēnu*-ból keletkezhetik, ellenben zend *daenu*-ból csak magy. *tínó* keletkezhetett. Kont Ignácznak egy Arany Jánosról írt francia tanulmányát jelzi röviden a szerkesztő. Erre hazai és külföldi munkák bibliográfiája nyomában, a kötet Név- és Tárgymutatója s a Budapesti Philológiai Társaság 1904. évi tagjainak jegyzéke következik.

Ugyane folyóirat 1905. évi 1. (januáriusi) füzetének első helyén Vári Rezső *A classica-philologia rendszere* czímen mutatóványt közöl egy nagyobb munkájából. A közölt rész bevezetésül szolgál egy encyclopaedikus műhöz s ismerteti benne, bíráló megjegyzésekkel kísérve, a classica-philologia rendszeréről alkotott elméleteket Wolf Frigyes Ágostétól kezdve Max Bonnet-éig, s a magyarok közül Télfy Ivánét és Pecz Vilmosét. — Császár Elemér Kazinczy Levelezésének XIII. kötete alapján megírta *A nyelvújítás történetét 1815-ben*. Első sorban Kazinczynak Dessewffyvel, Szentgyörgyivel és gróf Teleki Lászlóval folytatott polemiáit ismerteti és azt igyekszik kimutatni, hogy a megvitatott kérdésekben Kazinczy ellenfeleinek részén volt az igazság. — Vértessy Dezső latin nyelven írt *Analecta quaedam ad glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae* című értekezésében Bartal Antal szótárához közöl vagy negyven adatot Páriz-Pápaiból és a Honfoglalás kútjából. — Baros Gyula *Dessewffy József gróf az igeragozásról* czímen adatokkal szolgál a műkedvelő nyelvészkedés történetéhez. — Förster Aurél latin nyelven nyílt levelet intéz Lipóczi Keczer Gézához *De coniecturis a Geyza Keczero de Lipócz ad Euripidem*

factis ezimmel, a melyben Keczernek a Philologiai Közlöny 1904. évf. 9. füzetében közölt coniecturáit, valamint értekezésének latinságát bírálja. — A *Hazai irodalom* rovatában Sarudy György *Bacchylidesnek* Hegedűs Istvántól kiadott és fordított *költeményeit* ismerteti, méltatva a kiadás becsét. — *Osztérn Salamon* Goldziher Ignácznak *A buddhismus hatása az iszlámra* című értekezését ismerteti. — *Simai Ödön*, Szvacsek Rezsőnek *Erdődi Pálffy Albert*-ről írott irodalomtörténeti tanulmányát ismerteti. — A *Külföldi irodalom* rovatában Pecz Vilmos Hatzidakisz Györgynek görög, latin és ó-indus grammatikáját (*Ἀναδημει κα ἀναγωγισματα*), Vári Rezső Franz Steffens *Lateinische Paläographie*-jét, Incze Béni Boissier Gaston *Tacitus*-át ismerteti, Kégl Sándor pedig két orientalistának Blochet-nek és Christensen-nek egy-egy munkáját, valamint egy perzsa szövegkiadást (Part. II. of the Lubábu'l of 'Awfi), Kropf Lajos Cumontnak angolra fordított *The mysteries of Mithra*-ját. — Dombi Márknak Rákóczi Ferencz a költészetben, Szilveszter Ferencznek Faludi Ferencz lyrai költészete, Varjú Jánosnak szellemi művelődésünk utolsó kétszáz éve című *programmértekezéseit* Major Károly ismerteti. — A *Vegyesek* rovatában l. (Láng Nándor) egy pár árverésre került antik szobormű árát közli; Siegescu József a legrégibb oláh kéziratok szótárról, Losonczi Lajos Achelis vallástudományi kézikönyvéről szól, Schmidt József pedig Fiók Károlynak a Közlöny 1904. évf. 9. füzetében közölt megjegyzésére (*Daenu*) válaszol. Több kisebb közlemény fejezi be a füzetet.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HARMINCZHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály nyolczadik ülése.

1904 december 5-én.

THALY KÁLMAN osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Kautz Gyula rt. másodelnök. — B. Forster Gyula ig. és tt. — Ballagi Aladár, Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Földes Béla, Hampel József, Hegedűs Sándor, Karácsonyi János, Körösy József, Vécsey Tamás r. tt. — Balogh Jenő, Békefi Remig, Borovszky Samu, Komáromy András, Kunz Jenő, Nagy Gyula, Reiner János, Réthy László, Szendrei János, Tagányi Károly, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv, Vargha Gyula l. tt. — *Más osztályokból*: Baksay Sándor, Gyulai Pál, Szily Kálmán r. tt. — Melich János, Munkácsi Bernát l. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

229. KARÁCSONYI JÁNOS r. t. felolvassa „A székelyek eredete és Erdélybe való települése” című székfoglaló értekezését. — Rendes tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

230. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére BALLAGI ALADÁR és KARÁCSONYI JÁNOS r. tagokat kéri föl.

HARMINCZHETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály kilenczedik ülése.

1904 december 12-én.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Högyes Endre, Klein Gyula, Klug Nándor, Krenner József, Lengyel Béla, Réthy Mór, Szily Kálmán, Thanoffer Lajos r. tt. — Bedő Albert, Franzenau Agoston, Ilosvay Lajos, Kalecsinszky Sándor, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Mágócsy-Dietz Sándor, Mocsáry Sándor, Onodi Adolf, Rados Gusztáv, Schlesinger Lajos, Tangl Ferencz, Tötössy Béla l. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

231. RÉTHY MÓR r. t. bemutatja Bolyai Farkas „Tentamen“-jének új kiadásából a befejező kötetet.

232. KÖVESLIGETHY RADÓ l. t.: „Földrengési elemek számolása“.

233. UGYANŐ: jelentést tesz Magyarországnak a földrengés-kutató nemzetközi szövethozzájárulásáról.

234. SCHLESINGER LAJOS l. t.: „A lineár differenciál-egyenletek elméletéhez“. (II. közl.).

235. TELLYESNICZKY KÁLMÁN részéről: „A nyugvó mag és a magoszlás“, előterjeszti Thanoffer Lajos r. t.

236. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére RÉTHY MÓR r. és KÖVESLIGETHY RADÓ l. tagokat kéri föl.

HARMINCZNYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Tizenegyedik összes ülés.

1904 december 19-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Kautz Gyula másodelnök. — Berzeviczy Albert ig. és t. tag. — Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérváthy László, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Karácsonyi János, König Gyula, Lengyel Béla, Lipthay Sándor, Pauer Imre, Thaly Kálmán r. tt. — Angyal Dávid, Békefi Remig, Borovszky Samu, Gyomlay Gyula, Ilosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Kunz Jenő, Óváry Lipót, Petz Gedeon, Rados Gusztáv, Reiner János, Szendrei János, Téglás Gábor, Tormay Béla l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

237. TÉGLÁS GÁBOR l. t. emlékbeszédet tart Torma Károly r. tag felett. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

238. Főtitkár bejelenti Beöthy Ákos l. tagnak december 1-én bekövetkezett halálát. — Az Akadémia fájdalmas megilletődéssel fogadja a jelentést s felhívja a II. osztályt, hogy emlékbeszéd tartása iránt határozzon.

239. Olvassatik az Igazgató-Tanács december 11-én tartott ülésének jegyzőkönyvéből a 24. pont, mely szerint a Császka György halálával megüresedett helyre az Igazgató-Tanács Berzeviczy Albert t. tagot választotta meg. — Helyesléssel tudomásul vétetik.

240. Ennek kapcsán főtitkár felolvassa Berzeviczy Albert ig. és t. tagnak az Elnök úrhoz intézett következő levelét: „Nagyméltóságú Elnök úr! A Magyar Tudományos Akadémia Igazgató-Tanácsának azon reám nézve mélyen megtisztelő határozatáért, mely-

lyel engem egyhangulag tagjává választani méltóztatott s Nagyméltóságodnak e választásról folyó hó 11-én kelt nagybecsű szíves értesítéseért őszinte szívvel fakadó meleg köszönetet mondva, megragadom az alkalmat, hogy Nagyméltóságodat biztosithassam arról, hogy mindenkor kötelességemnek fogom tartani, hogy az Igazgató-Tanács munkásságából buzgón kivegyem a magam részét s a Magyar Tudományos Akadémia nemes céljának megvalósítása érdekében minden rendelkezésemre álló eszközökkel közreműködjem. Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem nyilvánítását.“ — Eljenzéssel tudomásul vétetik.

241. MYSKOVSKZY VIKTOR l. t. jelentése a kassai Jókai-ünnepélyről; SZENTKLÁRAY JENŐ l. tagé a Délmagyarországi Közművelődési Egyesület közgyűléséről és ORTVAY TIVADAR l. tagé a Pozsonyi Toldy-Kör jubiláris üléséről. — köszönettel tudomásul vétetik.

242. A II. osztály fölolvadási engedélyt kér Mahler Ede úr részére. — Megadatik.

243. A könyvtár számára érkezett ajándékok, ú. m.: 1. A kassai múzeum könyvtárának névjegyzéke. — 2. Országos Magyar Gazdasági Egyesülettől: Évkönyv 1903—1904. — 3. Ugocsa vármegye iparfejlesztő bizottságától: A mi érdekeink. — 4. Ráth Györgytől: Az iparművészet könyve. — Köszönettel vétetnek.

244. Az Akadémia kiadásában december hóban megjelent kiadványok jegyzéke, ú. m.: Akadémiai Értesítő 180. füz. — Akad. Almanach 1905-re. — Irodalomtörténeti Közlemények XIV. évf. 3. füz. — Nyelvtudományi Közlemények XXXIV. köt. 3—4. füz. — Magyar jogtörténeti emlékek. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. V. köt. 2. fele. — Mathemat. és természettud. Értesítő. XXII. 4. füz. — Ferenczi Zoltán: Deák Ferencz élete I—III. köt. — Friedjung: Harcz a német hegemoniáért III. (befejező) kötet. — Tudomásul vétetnek.

245. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére TÉGLÁS GÁBOR és BÉKEFI REMIG l. tagokat kéri föl.

I. A Semsey-pályázat ügyében.

Egy kérdésttevőnek. Magyarország történetére a pályázat, az annak idején benyújtott tervezet alapján, 1907. szept. 30-iki határral ki van hirdetve. Milhoffer nem tervezettel nyerte el a díjat, hanem titkos pályázaton, befejezett munkával, részesült a másodjutásban. Úgy hogy a közgazdasági kérdés is újra hirdetve van.

II. A Pollák-pályázat ügyében.

„Az ismerd meg önmagad“ jellegű Pollák-pályáznak. Mint-hogy még egy pályázó van, kérelme nem teljesíthető.

A. M. Tud. Akadémia főtitkári hivatala.

Lejáró pályázatok.

I.

Az 1904. évi akadémiai nagyjutalom (200 arany) és Marczibányi-mellékjutalom (50 arany) az 1898—1904. évkörben megjelent s a philosophiai tudományok körébe tartozó munkák legjobbjainak lévén odaítélendők: az Akadémia figyelmezteti az ily munkák szerzőit, hogy műveiket 1905. január végéig a főtítkári hivatalhoz küldjék be, följegyezvén röviden, a mit munkájok kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna; sőt ha az Akadémia kiadásában jelent meg, vagy könyvtárába már beküldetett volna, hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával szerző pályázni kíván.

II.

A Magyar Tud. Akadémia Matematikai és Természettudományi Bizottsága az 1905-ik évben 2000 koronát olyan tudományos munkálatok előmozdítására kíván fordítani, a melyek a növénytan körébe vágnak. A munkálatok lehetnek elvont, elméleti irányúak, vagy olyanok, a melyek hazánk természeti viszonyainak kutatását tűzik ki céljokul. Mindenkinek egyenlő alkalmat akarván nyújtani, hogy a fontosabb említett szakba vágó munkával versenyre kelhessen, a Bizottság ezennel felhívja az érdekelteket, hogy tervezetöket (esetleg kész munkájokat) küldjék be, magukat megnevezvén és kijelentvén, hogy a kitűzött egész összegre, vagy annak milyen részére tartanak számot. A megszavazott összeg rendszerint a munkálat befejeztével adatik ki; de ha végrehajtása költséggel járna, részben már a megbíztatás alkalmával is. Az így készülő munkálat a Magyar Tud. Akadémia tulajdona; de ez a kiadás jogát a szerzőnek — ha kívánja — esetről-esetre át is engedheti.

A tervezetek vagy kész munkák ugyancsak f. év márczius 31-ig a bizottság előadójához, Lengyel Béla egyetemi tanárhoz küldendők be.

Budapesten, 1905. január 8.

A M. Tud. Akadémia
főtítkári hivatala.

A Magy. Tud. Akadémia ülæssora 1905.

Januárius.

- 2-án I-ső (nyelv- és széptudományi) osztály.
9-én II. (bölcsh., társad. és történettudományi) osztály.
16-án III. (mathem. és természettudományi) osztály.
23-án I. osztály.
30-án *összes ülés*. Az 1905. évi költségvetés tárgyalása.

Februárius.

- 6-án II. osztály.
13-án III. osztály.
20-án I. osztály.
27-én *összes ülés*.

Márczius.

- 6-án II. osztály.
13-án III. osztály.
18-án *összes ülés*. Jelentés a gr. Teleki-pályázatról.
20-án I. osztály.
27-én *összes ülés*. Jelentés a Farkas-Raskó-pályázatról és a br. Wodianer-jutalomról.

Április.

- 3-án II. osztály.
10-én III. osztály.
18-án *összes ülés*.

Május.

- 1-én I. osztály.
8-án II. osztály.
15-én III. osztály.
22-én I. osztály.
29-én *összes ülés*.

Június.

- 5-én II. osztály.
19-én III. osztály és *összes ülés*.

S Z Ü N E T.

Október.

- 9-én *összes ülés* és I. osztály.
16-án II. osztály.
23-án III. osztály.
30-án *összes ülés*.

November.

- 6-án I. osztály.
13-án II. osztály.
20-án III. osztály.
27-én *összes ülés*. Jelentés a Kóczán-pályázatról.

Deczember.

- 4-én I. osztály.
11-én II. osztály.
18-án III. osztály és *összes ülés*.

Hibaigazítás.

A 425. l. felülről számított 7. sorában *hydrogen-oxyamid* helyett olvasd *hydrogen-cyanid*.

Az 563. l. alulról számított 5. sorában *Keleti Szemle* helyett olvasd *Nyelvtudományi Közlemények*.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

XVI. KÖTET.

1905. Február 15.

2. FÜZET.

Műfordító-kisérletek.

(*Lehr Albert* lt. előadása 1904 november 21-én.)

A „Politikai Hetiszemle“ 1900 július 1. számában az „Irodalom“ rovat bírálatot közöl a Kisfaludy-Társaság akkori kiadványairól egy néminemű Regulus tollából. Ez a bírálat nem bírál ugyan semmit, de szörnyen fitymálva beszél az én „Hermán és Dorottya“ fordításomról, mely szerint „nehéz és költőietlen“, „az ember alig tud átvergődni egy-egy énekén“; Vörösmartyt és Ludas Matyit kellett volna követnem, furcsa fogalmaim vannak a népiesről stb. Keményen meglecckézteti a Kisfaludy-Társaságot is, hogy „egy már gyenge fordítást“, t. i. a Hegedűsét, „még egygyel megszaporitott“, t. i. az enyémmel; „felháborodik, hogy *ilyen* verses fordítással kíván utat mutatni a sötétségben amugyis tévelygő műfordításnak.“

Én ugyan többet adok a Kisfaludy-Társaság hivatalos bírálatára, mely fordításomat szinte piritó dicsérettel illette, s inkább óhajtok oly „principes viri“-knek tetszeni, mint Gyulai és Beöthy, s megelégszem olyanok helyeslésével, mint Péterfy, Vadnay, Angyal Dávid, Szász Károly s még sokan. De van ám Regulus úr bölcsen-üres fecsegésében egy állítás, mely figyelmet érdemel. U. i. azt mondja: „*Költői alkotást lelkesen (!), az eredetit megközelítően csak költő adhat vissza*“. Ennélfogva: az én fordításom azért nem sikerült, nem sikerülhetett, mert nem vagyok költő. — Effélet mondogattak s mondogatnak mások is. Diderot azt mondja: „Je croyais avec tout le monde qu'un poète pouvait être traduit par un autre: c'est une erreur, et me voilà désabusé“. Szerinte minden valódi költemény fordíthatatlan, az eredetinek java „disparaît nécessairement dans la meilleure traduction“. — Gyurics Aeneisének bírálója (1851) ezeket mondja: „Annyi bizonyos, hogy költői művet kielégítőleg csupán *költői elme* fordíthat“ . . . „adjátok csak a magyar nyelvet, csak mostani fejletében, egy csak fél Virgilnek: terem az remek magyar Aeneist a latinból!“ — Arany Hátrahagyott Iratai II. kötete 280—287. l.

Remete József Aeneisét ismerteti (1863). Ez ismertetésben többek közt ezt találjuk: „Virgil *művészete* nincs visszaadva oly művészettel, mely az övét nyomon kísérné. Virgil fordítójában kell lenni *abból a szikrából, mely az eredeti íróit lelkesíté*. Nem elég *azt* mondani el, a mit ő; törekedni kell úgy mondani el, a mint ő stb.“

Ez s ennyi igaz. De igaz-e, a mit Regulus állít? Nem igazabb, mintha azt állítom: jó fordító csak az lehet, a ki *nem költő*. Mert ugyan mi kell ahhoz, hogy lehetőleg jól fordítsak valamely költői művet?

1. Alaposan ismernem kell azt a nyelvet, melyből fordítok.

2. Ismernem kell az illető költőt; nemcsak azt a művét, melyet fordítani akarok, hanem összes alkotásait, egész írói egyéniségét, sajátosságait.

3. Aesthetikai képzettséggel, fejlett izléssel, *költői érzékel* kell birnom, hogy az eredetit meg- és átértsem, érezzem, élvezni tudjam.

4. Tökéletesen ismernem kell azt a nyelvet, melyre fordítok; nemcsak *a* nyelvet, hanem a költői nyelvet is, vagyis: birnom kell a *költői kifejezés* teljes hatalmával és gazdagságával.

5. Tudjak verselni, a költői technika ne okozzon semmi nehézséget.

6. Ne csak a kedv, a lelkes ösztön legyen meg bennem, de ne hiányozzék az időt, fáradságot nem kimélő *műgond* se, mely próbál, válogat, javít, csiszol és érlel.

Mindezeket a kellékeket pedig megszerezhetem, a nélkül hogy költő volnék. Sőt azt merném állítani, hogy a hü, a jó fordításnak, a műfordításnak, mely reproductio, sokszor útjában áll, szinte árt a *költőség*, mely productio. Nemcsak azért, hogy az igazi költő nem ér rá, vagy éppen teremtő ösztönénél fogva ritkán érezhet kedvet és vágyat a fordításra,¹ hanem azért is, mert a költő meg-megfeledekzik, hogy fordít, közbe-közbe a magáét adja, nagyon is szabad, s így megesik, hogy hamisít is. Vajjon Arany fordításai csak azért classicusak-e, mert költő? Hisz Petőfi se kisebb nála, fordításai mégis középszerűek. --- Nagy István Fausztja csak azért nem sikerült-e, mert Nagy István nem költő? De sikerült-e Dóczyé, holott ő jeles poéta? S vajjon maga Madách, ki talán Dóczy nál is nagyobb költő, le tudta volna-e csak türethősen is fordítani Faustot, mely pedig szülő anyja az Ember Tragédiájának?

¹ Az ifjú Voss mondja Schillerről: „Seit mehreren Jahren war es ein Wunsch Schillers, den *Othello* auf unserer Bühne zu sehen; da ihm aber seine *eigenen Geisteswerke* zu dem *untergeordneten Geschäfte des Übersetzens* keine Zeit liessen, stb.“ — Aranynak is csak a költésben meddő éveit hozzák meg számunkra Aristophanest.

Bizony az én fordításaim is, ha gyarlók, nem azért gyarlók, hogy nem vagyok költő. Magam is tudom, hogy csak „kísérletek” s ennyiben többet tudok, mint Ivanhoe (Spóner Andor), ki Heine fordításához írt előszavában ezt mondja: „Nyíltan bevallom, hogy a lehető legnagyobb tájékoztatlansággal állok szemben fordításaim minőségével, oly annyira, hogy készségesen el fogom hinni, ha valaki sikerülteknek, de szívesen azt is, ha valaki minden kritikán aluliaknak mondja.” Igenis, többet tudok, mert tudom, hogy az én Heine-fordításaim, ha nem sikerültek is (mert Heinét jól fordítani szinte lehetetlenség, az veszvéen többnyire kárba, a mi éppen *Heinéi*), de nem is minden kritikán aluliak; nem állanak hátrább másokénál, sőt, a mi a *hűség*et illeti tartalomban és formában, haladást mutatnak.

Vagy száz versét lefordítottam Heinének, közülök egy csomó dalt közölt már a Budapesti Szemle, melyek tetszettek is, nem is. Most néhány románczát vagy románczféléjét fogok felolvasni (számszerint 13-at). Szeretném, ha tetszenének, ámbár Csokonaival „béborul reményem és derül kétségem”. Annyit mégis hiszek, hogy azt, a ki ítélni tud, nem fogják agyon szegezni, mint a régi Regulust a pún, s az új Regulust, szegényt, „Hermán és Dorottyá”.

Bucsú Kevlárba.

1.

Az anya ablakban állott,
Ágyban feküdt a fiú.
„Nem kelsz föl, Vilmos édes?
Nézd, itt jön a bucsú”.

„Nem látok, hallok, anyám oh,
Olyan beteg vagyok:
Úgy fáj a szívem, ha a holt
Margitra gondolok.”

Kelj föl, menjünk Kevlárba,
Vedd olvasód', nosza;
Majd meggyógyítja fájó
Szíved' a Szentanya.”

Lobognak a templomi zászlók,
Zsoltosmák zöngének:
A Rajna-parti Kölnben
Vonúl a körmenet.

Az anya kíséri a népet,
Kezén halad fia,
Éneklik ketten a karban:
„Üdvözlégy, Mária!”

2.

Kevlárban a Szentanyán ma
Legszebb ruhája van.
Sok dolga lesz ma, kórok
Jönek sok-számosan.

Hoznak neki áldozatkép
A beteg emberek
Tagokat, formálva viaszból,
Sok lábat és kezét.

S a ki viaszkezet áldoz,
Begyógyul a seb kezén;
S a ki viaszlábat áldoz,
Ép lába lesz megín'.

Sok ment Kevlárba mankón,
S most tánczol kötelen,
Sok brácsázik ma, kinek nem
Volt *egy* ép ujjá sem.

Az anya viaszgyertyát vön.
S formált belőle szívet.
„Vidd ezt a Szentanyának,
S ő meggyógyítja szíved'.”

3.

A fiú sohajtva a szívvél
A szentképhez megy ott;
Buzog a könny szeméből,
Szívébül a szó buzog:

„Oh te ezerszer áldott,
Isten szűz anyja te,
Oh mennyei királyné,
Tekints bajomra le!

„Köln városába' laktam
Anyámmal boldogan,
A mely városba' sok száz
Templom s kápolna van.

„Szomszédba' lakott Margit.
De ő már földre ment —
Tiéd ez a viaszszív,
Gyógyítsd meg szívemet.

Beteg szívemet gyógyítsd meg
S nap-éj óráiba'
Éneklem áhitattal:
Üdvözlégy, Mária!“

A beteg fiú s az anyja
Kis kamrában pihen;
S im a Szentanya az aluvókhoz
Belép szép csendesesen.

Ráhajlott a betegre,
S szép csendesesen kezét
Szívére tette, s szeliden
Mosolyga s eltűnék.

Álmában látja mindezt
Az anya s még többet lát;
Fölbredett, erősen
Ugattak a kutyák.

Ott fekszik elterülve
Fia, ki halva már;
Játszik sápadt vonásin
A piros hajnalsugár.

Önkénytelen imára
Kulcsolja kezét az anya:
Buzgón éneklí halkan:
„Üdvözlégy, Mária!“

A szegény Peti.

I.

Jani s Manczi víg tánczban forog,
Örömkiben fel-felujantván.
Peti némán s csendesesen ácsorog
És mint a kréta, halvány.

Jani s Manczi boldog mátkapár,
Ragyog ékszer rajtuk drága.
Szegény Peti körmét rágja s áll
Hétköznapi ócska ruhába.

Peti rájok néz keservesen,
S mormolja magába' halkan:
„Oh, hogyha nem vón több eszem,
Még kárt tennék magamban.“

II.

„Oly bánat üli keblemet,
Majd szélyel nem repezti;
S a hol állok s a hol megyek,
Üz a világba messzi.

„Odavon a kedves' közelibe,
Hogy meggyógyítja keservem“;

De ha annak nézek a szemibe,
Tovább kell újra sietnem.

„Megmászom az erdős hegyesucsot,
Ott egyedül vagyok;
És ha nyugodtan állok ott,
Ott állok és sírok.“

III.

Szegény Peti félve támolyog.
Lassan, sápadtan, mint a halott.
Az utcán, merre elhalad,
Az emberek megállanak.

Egymás fülébe súg a lány:
„A sírból kelt ki ez talán?“
Dehogy, kedves lánykák, dehogy!
Ó sírba csak fekünni fog.

A kedvesét vesztette el,
Azért a sír a legjobb hely,
A hol legjobban fekhetik,
Alván a végtéletig.

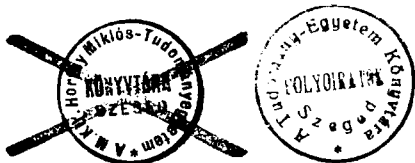
Bolyai „Tentamen“-ének új kiadása.

(Előterjesztette Réthy Mór rt. 1904 december 12-én.)

Kedves kötelességet teljesítek, midőn Kürschák József s Tötössy Béla kollégáim és a magam nevében, kiket a Tekintetes Akadémia König Gyula tagtársnak az első kötet bemutatása után való visszalépése folytán a Tentamen kiadásával megbízott, e munka második befejező kötetét első kész példányában ezennel tisztelettel bemutatom. Ezt téve, legelsőbbben szomorúan emlékezem meg arról a gyászról, a mely Akadémiánkat és a mi vállalatunkat is az első kötet kiadása utáni évben K. Finály Henrik társunk halálával érte. A vállalatunkat ért veszteséget megboldogult társunk fia, K. Finály Gábor nagy buzgalommal törekedett pótolni; a helyes latinságra való ügyelésen és mondani valóinknak latinra fordításán kívül a munka egy szakaszának, a Chronológiának, kiadásában szakszerű megjegyzésekkel is szíves volt segítségünkre lenni; fogadja közreműködéséért nyilvános köszönetünket.

Az előttünk fekvő II. kötet két részre oszlik: az első rész a szöveget, a második a szöveg illusztrálására szolgáló ábrákat tartalmazza. A szövegi rész szerkesztését Kürschák és magam végeztük; a kiváló gonddal készült művészies kivitelű ábrás rész Tötössy műve, kit az ábrák tervezésében Kürschák támogatott.

Munkánkban egyébiránt ugyanazon elveket tartottuk szem előtt, a melyek az elsőnél irányadók voltak. Az első kötetben használt szokatlan jelölései közül Bolyai Farkas maga is sokat elhagyott; a különböző fajta egyenlőségek és párhuzamosságok jeleit ellenben, melyeket természetesen meg kellett tartania, mi is változalanul meghagytuk; épp úgy megtartottunk a szövegben minden mást is, kivéve Bolyai L merőlegességi jelét, mely helyett a szokott $\perp$ jellel éltünk. Többet kellett változtatnunk az ábrás részen. Bolyai Farkas igen sok stereometrikus ábrát összehajlitott papirosból eredeti módon csinált; mi ezek közül mutatoul néhányat megtartottunk, míg a többi helyett axonometrikus ábrákat szerkesztettünk. Ezek ugyanis a mellett, hogy jobban megvilágítják azt, a mit meg kell világítaniok, nem okoznak typographiai nehézségeket, míg Bolyai nevezett ábráinál e nehézségek felette nagyok.

Egyébiránt úgy a szövegre, mint az ábrákra vonatkozó kike-rülhetetlennek mutatkozott változtatásokról számot adunk az első rész végén álló megjegyzéseinkben, hol a tárgyra vonatkozó másnemű észrevételeket is teszünk.

Miután minden, a mi az arithmetikára vonatkozik, az első kötetben jelent meg, a második rész főleg a geometriát tárgyaló fejezeteket tartalmazza. E berendezésből a helyes tagozottságon kívül az az előny is származott a Tentamen e második kiadása javára, hogy a régi első kötet végén megjelent geometriai tartal-mú fejezetek a jelen második kötetbe kerülván, ez mathema-tikai irodalmunk egyik gyöngyével, Bolyai Farkas fiatalkori alkotásával: a „*Conspectus Geometriae Generalis*“-sal kezdődik, és matematikai irodalmunk legnagyobb büszkeségével, az ifjú Bolyai János „*Appendix*“-ével, e tartalmasságra, tömöntségre és classikai szabatosságra nézve fölülmulhatatlan remekművel végződik. Míg az elsőben Bolyai Farkas az euklidesi geometriát mélyebben alapozza és a parallelák elméletének nehézségeivel való nagy küzdelmét, melylyel fia számára az utat előkészíté, előadja, addig az utóbbiban, az *Appendix*-ben, Bolyai János atyja útját diadal-masan folytatva, megalapítja az Euklidesit, mint speczialist magá-ban foglaló általános, miként nevezé, absolut igaz geometriát. A Tentamen közbenső fejezeteiről ellenben, melyek tárgya a stereo-metria, analitika, geometria, perspektiva, gnomonika és chrono-logia, róluk — noha részben sok újat és szépet tartalmaznak — be kell vallani, rajtuk fokozott mértékben nyilvánulnak ama ked-vezőtlen befolyások, melyek Bolyai Farkas munkálkodását bényi-tották és melyeket König Gyula társunk az első kötet bemuta-tásakor így esetelt.¹

„Nem Bolyai emléke a mai ülés tárgya, de mégis lehetet-len e pillanatban meg nem emlékeznünk tudományos életének valóban tragikai vonásáról, a melynek borús árnyéka ma is reánk nehezedik.“

„Nem az emberi élet szomorú mozzanataira gondolok; — ő is kivette az élet örömeit és fájdalmait úgy, mint más. De nem valóban tragikus-e Bolyai Farkas küzdelme a tudományosság állapotával, a mely küzdelem fölemészti javarészét annak, a mit e nagy lángelme nekünk és a tudománynak adhatott volna. Annál nagyobb e tragikum, mert nemcsak Bolyai Farkas életé-nek, hanem az egész magyar tudományosságnak is fájdalmas vonása ez, hisz íróink és tudósaink igen kevés kivétellel nem fejlődnek oda, a hová máshol fejlődhettek volna. Nem a kis nemzet oka ennek, van elég kis nemzet sok és nagy tudóssal, hanem — hogy erősebb kifejezéseket ne használjak — az a

¹ Ak. Ért. 1897. 413. lap.

leküzdhetetlen közöny, a mely fullasztó légkörrel veszi körül a tudóst és a melyet társadalmunk vezérférfiai ma sem ismernek föl eléggé és melynek gyógyításával nem törődnek.“

„Ennek esett áldozatul Bolyai lángelméje is, de büszkék lehetünk arra a kevésre is, a mit alkotott.“

E mesteri vonásokkal vázolt kép Bolyai Farkasra vonatkozik; fájdalom, a halhatatlan Appendix szerzője, Bolyai János se tartozott azon kivételes tudósaink közé, kiket a magyar Muzsa védőpajzsa minden kedvezőtlen szélről és vihartól megóvott. Társadalmunk leküzdhetetlen közönye, mely Bolyai Farkas lángelméjét nem neki való munkákkal terhelé és elhalmozá, János irányában éppen ellenkező módon nyilvánult: az Appendix megjelenése után rövid idővel nyugalomba vonuló tábori kapitányt, e még csak 32 éves fiatal embert, kit a világ legnagyobb matematikusa, Gauss, magánlevélben akkor már elsőrangú lángelme-nek ismert el, a kiért bizonyára érdemes lett volna az egyetemen új tanszéket is felállítani, egyszerűen semmibe vették, magára hagyták, tengődni engedték egész életén át szegénységben, elszigeteltségben, a tudományos világtól ott Marosvásárhelyen meg Domáldon teljesen elzárva. Bolyai János az Appendixen kívül semmit sem publikálván, sokáig azt hittük, hogy életét az Appendix megírása után lényegesen improduktív módon tölté. Szerencsére, tévedtünk: Stäckel Pál társunk, Bolyai János hátrahagyott iratai ez alapos átkutatójának néhány újabb közleményéből ma már tudjuk, hogy a megkezdett nyomon élte végéig, a kedvezőtlen viszonyok miatt lassan bár, de eredményesen haladt. Az elhagyottságából a magyar tudományosságra háramlott kár természetesen mindenképen nagy marad és a kár nagyságát az összes közzétehető hagyatéknak *Stückel* társunk által eszközözendő kiadása után fogjuk csak igazán mérlegelni.

A Bolyaiak alkotásukért hiába várták életükben az elismerést; csak az utókor fűzi fejük fölé a dicsőség babérkoszorúját. E babérkoszorúhoz a Magyar Tudományos Akadémia is adott néhány értékes levelet: pályadíjat tűzött ki a Bolyai Jánostól megalapított, az összes művelt nemzetek gondozásából most már nagyra nőtt abszolút geometria monografiájára; megalapította és az Appendix szerzője születésének századik évfordulója ünnepén kihirdette a *Bolyai-díjat*; ugyanez ünnepen külön díszes kiadást bocsátott ki az Appendixből; végül a Tentamen ez új díszes kiadásával, mely a tudomány történetének mindenkor egyik becses ereklyéje leszén, egykori nagynevű tagjának, Bolyai Farkasnak és az ő halhatatlan fiának és tanítványának, Bolyai Jánosnak örök emléket állít.

A Magyar Tudományos Akadémia mind ezen, mind a hazai tudományosságra vonatkozó ügyekben általában mindenkoron csak

egy határt ismert lelkesedésében és áldozatkészségében, azt, a melyet eszközeinek szerény volta elébe szab. A nemzet ideális javaiért való ez igaz lelkesedése, bizzunk benne, még napjainkban át fogja hatni a társadalom vezetőférfiait és magával ragadni az egész nemzetet; mintegy varázsütésre pezsgő élet fakad akkor minden téren s hazánk vidékeinek művelődési középpontjai egyetemi városokká, a tudomány és művészet új melegágyaivá fognak válni. A Bolyaiaktól és követőiktől vetett mag csak akkor fog szeretett hazánkban is igazán bőven termő talajra akadni.

Mi pedig, az Akadémiának a Tentamen kiadásával megbízott munkásai, kik feladatunkat, a mennyire csekély erőnktől telt, bevégeztük, a kitüntető megbízásért mindannyian hálás köszönetet mondunk.

A Kedd asszonya.

(Katona Lajos lt. 1905 január 2-án olvasott értekezésének kivonata.)

IPOLYI Magyar mythológiája 539. lapján a hét napjainak neveiről s a hozzájuk fűződő babonákról szólván, a *kedd*-ről azt írja, hogy „elavult szóra vagy névre mutat”; majd Karcsay közlése alapján megemlíti, hogy „sokhelyt kedden a mosás veszélyesnek tartatik, mert ú. m. azt a ki mos, megbünteti a *Kedd asszonya*”. Ipolyi megkérdőjelezve bár, de odateszi e babonához azt a vélekedést, a mely alighanem a gyűjtőé, hogy t. i. a *Kedd asszonya* talán a Bold. Szűz, mert ennek ünnepei keddre esnek. Ipolyi katolikus pap létére jól tudhatta, hogy a Bold. Szűznek egyetlen ünnepe sem esik, de kettőnek kivételével, a mindig vasárnapra eső Mária nevenapján és a Rózsafüzér napján kívül, bármelyik eshetik éppenséggel keddre is; csak úgy mint akármely nem-változó ünnep, a mely nincs a hét bizonyos napjához kötve. Ez a magyarázat tehát elfogadhatatlan. — KÁLMÁNY LAJOS „Boldogasszony ösvallásunk istenasszonya” cz. értekezésében (M. T. Akad. Értek. a nyelv- és széptud. köréből XII. 9. sz. 1885) a *Kedd asszonyáról* már jóval tartalmasabb közléseket nyújt, melyeket azóta átvett KANDRA KÁBOS (Magy. mythol. Eger 1897. 92. s k. II.) és még előbb WLISLOCKI HENRIK is (Aus dem Volksleben der Magyaren, München 1893. 153. s k. II.); a nélkül, hogy akár a közlő, akár a kik nyomain járnak, a *Kedd asszonya* elnevezést megfejtették volna.

Kálmány annyival vitte megoldáshoz közelebb a kérdést, a mennyiben az ő gyűjtései alapján kitűnt, hogy a *Kedd asszonya* ugyan az alföldi nép egy részének hiedelme szerint a *Nagyboldogasszony*, de nem az e névvel rendesen és helyesen illetett Szűz Mária, hanem a Bold. Szűznek édesanyja, *Szent Anna*.

Arra a kérdésre azonban, hogy népünk miért nevezi és tiszteli kivált Szeged vidékén *Kedd asszonya* névvel Szent Annát, Kálmány nem tud válaszolni. Sőt azon is csak csudálkozni tud, de az okát nem tudja adni, mért választja ki a nép a Nagyboldogasszony = Szent Anna napjául éppen a *keddi* napot, „noha ilyenről a keresztyénség mit sem tud“. De itt már mirajtunk a csudálkozás sora, a kik nehezen értjük, miként kerülhette el Kálmánynak, a katolikus papnak figyelmét, épp úgy mint Ipolyiét és Kandraét is. az a körülmény, hogy legalább is a XV. század vége, ha ugyan nem már az eleje óta, az egész kathol. világban a *kedd* a Szent Anna napja a hét napjai között.

A keddi napnak Szent Anna tiszteletével összefüggő jelentőségét Kálmány két magyar nyelvemlékünkben is megtalálhatta volna, melyek a XV. század vége tájáról való egyazon latin szerkesztetnek a feldolgozásai. Erre a fontos adatra figyelmeztetni s egyúttal az Anna-kultusz egyéb hazai nyomaira, kivált a régibbekre rámutatni, volt ezen dolgozatom főczélja. „A Teleki-codex legendái“ cz., csak nemrég megjelent értekezésem (Értek. a nyelv- és széptud. köréből XVIII. 10. sz.) függelékében közöltem azt a latin compilatiót, mely a XV. század végéről és a következőnek elejéről több ősnymtatványban maradt ránk, s melynek kétrendbeli, egy teljes és egy töredékes (amaz hübb, emez szabadabb és helyenkint rövidítő, míg másutt bővítő) feldolgozása van meg a *Kazinczy*- és a *Teleki-codexben*. Ennek a részben nagyon régi, részben meg jóval későbbi, sőt egy-két fejezetét illetőleg csaknem a compilatióval egykorú elemekből álló könyvecskének I., V. és VII. fejezete egész világosan megmondja, miért éppen a *kedd* a Szent Anna napja, s miért kell őt kiváltképen *ezen* a napon tisztelni; tehát egyúttal arra a minket különösebben érdeklő kérdésre is megfelel, miért nevezi a mi népünk Szent Annát a *Kedd asszonyá*-nak. De ugyane legenda a benne elmondott csodák egynémelyikével, valamint a Szent Annáról másutt följegyzett csodák mindjárt arra a kérdésre is választ adnak, miért tekinti népünk Szent Annát kivált a magtalan nők, de másfelől az áldott állapotban lévők pártfogójának és a nehéz szülésben vajúdók hatalmas segítőjének.

Az első kérdésre legendánk ismételten és egész határozottan kijelenti, hogy Szent Annának azért kedves napja a *kedd*, melyen a hozzá intézett esdekléseket hajlandóbb, mint bármikor meghallgatni, mivel a szent *kedden született, kedden szülte Szűz Máriát és kedden halt meg*. Kazinczi-codexünk megfelelő helye még az átdolgozó sajátjából (vagy talán más forrásból?) hozzáteszi, hogy ugyancsak keddi napon fogadta méhébe a Bold. Szület. Elég ok tehát a jámbor hívő lélek számára, hogy e napot szentelje különösen az Üdvözítő nagyanya tiszteletének. E kultusz,

az ú. n. *Mettertia*-tisztelet, kivált a XV. század közepe óta kezd mindjobban fellendülni és terjedni. Ekkortájt juthatott el hazánkba is, a mint ezt ismét a Kazinczy-codex idézett Anna-legendájának, a már említett latin compilatio egyik, de töredékes feldolgozásának egy nagyon érdekes betoldása sejteti. E helynek a latin eredetit kissé bővítő szövegéből ugyanis kitetszik, hogy az átdolgozó előtt *Mettertia*-kép lebegett, melyen Szent Anna az isteni kisdeddél és Szűz Máriával, tehát *harmadmagával* (innen a *Mettertia* elnevezése az efféle képeknek) van ábrázolva; még pedig akként, hogy a balkarján, tehát a szíve felé eső oldalán ül a kis Jézus, a jobbon meg a Szent Szűz. Ez az elhelyezés ugyan nem lényeges, de mindenesetre jellemző az a részletesség és okfejtés, a melylyel codexünk a képet leírja. A *Mettertia*-kultusz eredetéről, az alapjául szolgáló legendák fejlődéséről és a nép között való terjedésükről, mely egyúttal e kultusznak egyfelől a bizonyítéka, másfelől pedig a továbbfejlesztője is, részletesebben szílok értekezésemben. Végül pedig a legendának azokat a részeit emelem ki, a melyek miatt Szent Annát éppen az áldott állapotban lévők, másrészt meg a magtalanok tekintik pártfogójuknak.

Az utóbbiak bizalmának oka a Szent Anna-legendá legelső fejezetében lelhető meg, a mely egyúttal a legrégibb része a reá vonatkozó jámbor elbeszéléseknek, mert még az apokryph evangéliumok korába nyúlik vissza. E legenda szerint Szent Anna és Joachim húsz éven át meddő házasságban éltek s e miatt az ótestamentomi törvény értelmében nagy szégyent is vallottak, míg végre az Isten, jámborságukat látva, megkönyörült rajtuk s az Üdvözítő anyját, Máriát ajándékozta nekik magzatul. Mellesleg érintem itt az Anna-kultusznak azon, az egyház részéről a XVII. században kárhoztatott kinövéseit is, a melyek egyik elég régi nyomát TEMESVÁRI PELBÁRT őrizte meg *Stellariuma* IV. k. 1. része 1. articulusában, a hol ő is elítéli azoknak az „együgyűek“-nek a balvéleményét, a kik szerint Szent Anna nem természetes módon, hanem *per solum osculum* fogadta volna méhébe Szűz Máriát. A legenda további fejleményeiben Szent Annát három Mária édes anyjává teszi, a kik három különböző férjtől született gyermekei s az Úr több apostolának és tanítványának az anyjaivá lesznek, mint ezt egy XIII. század óta elég gyakori latin említett versike is röviden összefoglalja. (Egyik legrégibb feljegyzése e hatméretű verseknek a *Legenda aurea* 131. fejezetében olvasható.) Elég ok tehát arra, hogy a hosszú meddősége után, Isten különös kegyelméből ilyen népes családfelesanyjává lett szent, a gyermekáldást áhítók pártfogójává legyen.

Az áldott állapotban lévők és kivált a nehéz szülésben vajúdók pedig azért folyamodhatnak teljes bizalommal Szent Annához, mivel ugyancsak a szent legendájában és a róla fel-

jegyzett csodák sorában találunk erre buzdító példákat. Így a már említett latin könyvecskében, melynek a Teleki- és a Kazinczy-codexben van meg nálunk az elég korai reflexe, a IX. fejezet beszél el egy ilyen esetet. Szent Anna csodás segítsége itt egy királynénak és koraszülött magzatának menti meg az életét, s nagy szerepe van az elbeszélésben a *Mettertia*-képeknek, a mely királyné nyakán függő érmecskén látható; valamint a stereotyp fohásznak, a mivel a szorongatott állapotban lévők a szent oltalmáért esedezni szoktak. E fohász rendes alakja: *O sancta mater Anna, nunc mihi succurre mettertia!* Nem lehetetlen tehát, hogy egyéb okok mellett, ennek, a nagyon sokszor hangoztatott és leírt *mettertia* szónak is volt valami része abban a választásban, a mely a Szent Anna-tisztelet erős fellendülése idején, éppen *keldi* napot, a *Feria tertiát*, jelölte ki e kultusz napjául. Igaz, hogy a hét többi napjai közül legalább is öt akkoriban (a XV. század közepe táján) már le volt foglalva egyéb kultuszok számára.

További fejtegetéseim során, a *mettertia* s más hasonló szóalakoknak a középkori latinságban való kifejlődését is érintve, rátérek még a Szent Annával egynek vett *Nagyboldogasszony* és a *Kisasszony* egymáshoz való viszonyának magyarázatára is. Itt kimutatom, hogy a különben is csak elvétve és elég szűk területen *Nagyboldogasszony*-nak nevezett Szent Anna, mint az áldott állapotban lévők és a vajúdók pártfogója, szintén csak az igazi *Nagyboldogasszony* vagy egyszerűen *Boldogasszony*, tehát a *Beata Virgo Maria* helyébe lép; mert régebben ő, a ki eredetileg talán csak a *Kisasszony* (= szűz, hajadon) nevet viselte nyelvünkben, volt a keresztény *Lucina* v. *Ilithia*. E tisztre azonban akkortól kezdve, mikor Mária alakjában mindinkább a szüzesség és a szeplőtelen fogantatás eszméje emelkedik előtérbe (a mi szintén a *Mettertia*-kultusz emelkedésének az idejébe esik), a jámbor hívők alkalmasabbnak találhatták Szent Annát. Hisz ő a róla szóló legenda szerint hosszas meddősége után többszörös anyasággal lőn megáldva; míg ellenben az alföldi néphit *Kisasszonya*, legalább az együgyűek, a hitbéli analphabeták felfogásában, nemcsak mindvégig szűzen, de egyúttal gyermektelen is maradt, mint Kálmány adatai tanúsítják.

Mindezekből kitetszik, hogy sem a Szent Annával összetévesztett *Nagyboldogasszonyt*, sem az ő kultuszával már csakugyan összefüggő, de egyebütt is, nemcsak nálunk föllelhető *Keddasszonyt*, vagyis a *Feria tertia*-val ledendája révén többrendbeli vonatkozású *Mettertíát*, nem kell mindenkép pogány hitbéli eredetű istenasszonynak tekintenünk, mint Ipolyi néhány elejtett megjegyzése és BARNA FERDINÁND kritikátlan közleményei alapján Kálmány tette. Az ilyenféle hiedelmek keletkezésének vizsgálatánál nem tanácsos mindjárt a praehistorikus rétegbe fúrni, mikor

előbb még a közelebb eső történelmi talajnak a gondos átkutatója is meglepő fölfedezésekre vezethet.

A kereszténység majdnem egy évezredes kulturájának iskoláján átment magyar nép, mely a keresztény vallást még régibb idő óta ugyanezen iskolába járó népektől, germánok-, szlávok- és románoktól vette fel, Keletről pedig byzanci hatásokkal telített szűrőn át is kapott és kap a nemzetiségek révén még ma is egyet-mást, — ez a nép vajmi sokszoros összetételű és heterogen elemekből álló mythosi maradványokat őriz még ma is lelke mélyén. Nem mondjuk, hogy e maradványok közt az egykori őseredeti pogány vallásnak, valamint a kereszténység fölvétele előtti más monotheistikus hatásoknak, vagy egyéb, idegen pogány vallásrendszereknek a nyomai szintén ne akadnának. A jóval nagyobb és hatékonyabb része e hagyományoknak azonban abból a félhivatalos, vagy egyáltalában el nem ismert, csak tűrt, sőt néha nyíltan és keményen el is ítélt „alsóbb“ (*lower*) kereszténység rétegéből való, a mely annál erősebb és bujábbban termő televénye a babonáknak, mennél jobban közeledünk az egységes kormányzatú és szabatosan körülírt tanrendszerű katolikus hitélet peripheriáihoz. Hazánk Kelet és Nyugat közötti helyzeténél és sokféle nemzetiségű meg felekezetű lakosságánál fogva, kiválóan alkalmas területe e többrendbeli elemek és többé-kevésbé az eretnekséghez közeledő nézetek keveredésének. Ilyennek az Anna-kultusz egyik túltengésében is láttuk egy elég régi hazai nyomát. A másik, nem kevésbé érdekes ilyen Hungaricum a *Mettertiasztleletnek*: a nálunk önálló néven is fellépő *Keddasszony*, továbbá az igaztól megkülönböztetett és a *Kisasszony*-nyal éles ellentétbe állított *Szent Anna-Nagyboldogasszony*.

Szólunk kell még arról a tilalomról, mely büntetéssel fenyegeti Szent Anna részéről a neki szentelt napon bizonyos munkát végezőket; kivált azokat, a kik *keddi* napon *mosnak*. Ezt a Kálmánnál (i. h. 10. l.) egy kis példával is erősített babonát szintén számos helyütt megjeljük többféle változatú mondák kapcsolatában, a melyek mind csak az *ünneprontás* tágabb körüli kategóriájába tartoznak, s a legtöbb szent személy ünnepeivel szerves összefüggésben állanak. Ugyanebbe a körbe valók a *vasárnap*, a *csütörtök*, a *péntek* és a *szombat* megszentelésére vonatkozó babonák és hiedelmek, mondák és legendák is, melyek mind a hét és a teremtés hetedik napja ó-testamentomi megszentelésének a kiágazó sarjai.

Ez a tilalom a *Mettertia*-kultuszt nálunk sajátyszerű ellenmondásba keveri egy másik keddi babonával, a mely szerint meg éppen a *keddi* nap a szerencsés kezdet napja. Ilyen ellenmondás azonban szintén számosával akad a babonák világában, a hol sok, eredetileg össze nem függő dolgot kever együvé, viszont

éppen annyi, alapjában összetartozót zilál szét, az elhalt régi s a felülkerekedő újabb hiedelmek hol szerves, hol csak szervetlen fuzója. Az előttünk lévő példában a naiv népetymológiának is volt egy kis része abban, hogy a *kedd* a *kedvező* auspiciumú napok közé került; talán még akkor, a mikor az Anna-kultusz nem foglalta le a maga számára e napot; vagy csak oly népelemeknél, a melyek felekezeti okokból ellentétben állanak e kultusszal.

A székelyek eredete és Erdélybe való települése.

(Kivonat *Karácsonyi János* rt. 1904 december 5-én tartott székfoglalójából.)

A székelyek eredete mai napig rettentően vitás. Szabó Károly és követői hun eredetűeknek tartják őket, Hunfalvy és hívei a magyar királyoktól Erdély szélére telepített határőröknek állítják. Réthy szerint az Etelközből vonultak Erdély keleti részére, Nagy Géza szerint csakis Pannoniából. Thúry József avar néptörédeként sejt bennük. Sebestyén Gyula a nyugati székelyeket avar néptörédeknek, a keletieket kozár-kabar eredetűeknek vitatja. Végre legutóbb Pauler a székelyeket a bolgár eszegelekkel veszi egynek.

E roppantul eltérő vélemények a kútfők csekély számából és még inkább a kútfők hiányos bírálatából származnak. Ha az igazságot fel akarjuk találni: *a)* meg kell bírálni a hun krónikát, *b)* meg kell rostálni az okleveleket, *c)* ellenőrizni kell a jogi intézményekből vont következtetéseket.

A hun krónikánál is, mint bármely más írott műnél, fölmerül az a három kérdés: mikor írták? ki írta? jól értesült-e az írója? — Az első kérdésre feleletet ad az, hogy a hun krónika három XII—XIII. századbéli eseményt az V. századba helyez át. A hun krónika szerint Attila seregének harmadát a Rhodanus (Rhon) folyótól Miramammona marokkói szultán ellen küldötte, s mikor ezt a szultán meghallotta, Sevillából a gibraltári (akkor sevillai) tengerszoroson át Marokkóba menekült. — Marokkó városa csak 1070-ben épült, szultánjai közül az 1143—1232. években uralkodó Almohadok vették föl az emir al mumemin (hívek fejedelme) elnevezést s ebből keletkezett Miramammona név. A nyugatiak ajkán Miramammonának nevezett Almohadok közül csak egy menekült az idegen sereg elől Marokkóba s ez volt Abdallah Annasir, a ki 1212-ben a Navas da Tolosa mellett szenvedett rettenetes vereség után csakugyan Marokkóba vonult vissza. A hun krónika írója tehát korántsem volt az 1212-iki

világtörténeti esemény kortársa, hanem ellenkezőleg sokkal későbbben élt, csak egyes öregek elbeszéléséből hallott valamit e nagyszerű eseményről s így esett meg vele, hogy azt V. századbeli dolognak gondolta.

Nyilvánvaló világtörténeti esemény az is, hogy az olaszok 1168-ban építették Barbarossa Frigyes ellen a Torino és Piacenza közt fekvő Alessandria várát s III. Sándor pápa tiszteletére nevezték azt el Alessandriának s 1174-ben Barbarossa Frigyes azt 4 hónapon át ostromolta.

A hun krónika írója erről már semmit sem tud, hanem besorozza Alessandriát is az Attilától lerombolt olaszországi városok közé. Pedig, ha a XII. század végén, vagy a XIII. század elején a Hohenstaufok korában él, ezt bizonyosan tudja s így nem követ el oly otromba botlást, hogy 1168-ban épült várát 452-ben leromboltat.

Okleveles adatunk van arra, hogy Ó-Buda területén 1212-ben még csak egy város volt s csak ekkor szándékoznak még esetleg a régi város mellé újat is telepíteni. Ennek megfelelőleg 1212-ben még nem nevezik Budát Ó-Budának, mert nem is volt Új-Buda, hogy attól megkülönböztethető legyen. A hun krónika írója azonban Ó-Budát ír s ezzel elárulja, hogy 1212-nél jóval később, oly időben élt, mikor az egységes Budáról már nem is hallottak.

A hun krónika írásának idejét még pontosabban meghatározhatjuk irodalomtörténeti úton, a krónika írójától használt külföldi művekkel való összehasonlítás útján.

A hun krónika írója nem használta a VI. században élő híres Jordanis művét, sem ennek hű kivonatalóit: a VIII. században élő Paulus Diaconust, a X. században élő Landulphust. Még a XII. század elején élt Ekkehard és Siegbert nagy krónikáit sem ismerte, mert mindezek helyesen teszik Attila nagy csatáját a catalaunum-i (chalons-i) mezőre, holott a hun krónika e nagy csatát Lyon és Toulouse közt a Belnider mezőn történnék képzeli és írja. Ha Jordanis művét olvasta volna, ismerte volna Attila igazi fiait, nem kellett volna neki Aladár és Csaba neveket költenie.

Ellenben nagyon is használta a hun krónika szerzője Viterboi Gottfriednek 1185—1191-ig írt műveit. Ettől vette azt a szerencsétlen gondolatot, hogy a catalaunumi csata Lyon és Toulouse közt történt, mert Gottfried teszi először e csatát Alvernia-ba (Auvergne) s ebből lett a másolatok révén Bernid, Belnider. Csak Viterboi Gottfriedtől vette a Rheims feldúlásáról és Szent-Orsolya (11 ezer szűz) meggyilkolásáról szóló meséket, mert ezek addig ismeretlenek. Sőt a hun krónika nemcsak egyes adatokat vett át Viterboi Gottfriedtől, hanem annak jellemző

szavait is, úgy hogy a hun krónika a XII. században, Viterboi Gottfried műveinek elterjedése előtt teljességgel nem készülhetett.

Ha tovább folytatjuk a hun krónikának a külföldi történeti művekkel való egybevetését, egyszerre azt tapasztaljuk, hogy a hun krónika írója használta Martinus Oppaviensisnek, más-ként Troppai Mártonnak *Chronicon Pontificum Imperatorumque* cz. híres, iskolai könyv gyanánt használt művét. Ebből vette ki pl. hogy Attila Franciaországba való nyomulása előtt a burgund királyt, Zsigmondot, legyőzte, ebből vette, hogy a cataunumi esermely a kiomlott vértől ragadó hegyi patakká vált, ebből vette, hogy égi jelenés kényszerítette Attilát a Leo pápának való engedelmességre. Mindezekről Viterboi Gottfried vagy más XII-iki s a XIII. század első felében írók műveiben szó sincs.

Ámde az is kétségtelen, hogy Troppai Márton az ő művét csak 1265—68 közt írta. — Mivel pedig a hun krónika szerzője Troppai Márton művét használta, az is bizonyos, hogy e krónika csak 1268 után készült.

Ezután könnyű meghatározni a hun krónika szerzőjét. Csánki kutatásaiból immár tudjuk, hogy Kézai Simon mester, IV. László király káplánja, a mai Fejérmegye északi részén, a Bicske és Ettyek közt állott Kéza faluban született. Ha a hun krónikát végig olvassuk, azt vesszük észre, hogy annak szerzője hazánknak csakis egyetlen részét, a Dunántúlt ismeri. Még az országrészben is csak Ó-Budát, Százhalmot, Tárnokvölgyet, Keveaszót, Szőnyt és Bánhidát említi akként, mint a ki ott ismerős. A nemzetségek közül is kihalt dunántúli nemeket magasztal fel hun nemzetségeknek.

Mivel pedig a hun krónika Kézai korában, 1268 után készült, s mivel szerzője éppen Kézai szülőföldjén s annak környékén járatos, e szerző nem lehet senki más, mint Kézai Simon mester. Nemcsak az ő művében fordul elő először a hun krónika, hanem ő annak a készítője is.

Ha már most ismerjük a hun krónika korát és szerzőjét, nem nehéz megállapítani azt, jól értesült-e, szavavihető-e a hun krónika?

A külföldi történeti művekkel való egybevetés azt mutatja, hogy a hun krónika szerzője (Kézai) éppen nem idegenkedik a nagyításoktól, sőt, ha Attila dicsősége úgy kívánja, még a nyilvános ferditésektől sem.

Mutatja ezt az, hogy a cataunumi csatát a források ellenére határozottan Attila győzelmének tünteti föl és az Attilától lerombolt észak-olaszországi városok névsorát önkényesen kibővíti. Még borzasztóbb hibája a hun krónika szerzőjének (Kézainak) az, hogy kései eseményeket vakmerően vagy tudatlanul az előző századokba helyez át. Az 1212-iki navas-

da-tolesa-i győzelem sikerén kívül Attila korába, 452-re teszi át a ravennai érsek és a római pápa közt 1080-ban kitört életrehalálra menő küzdelmet. Épp így a hazai, de már a honfoglalás után a X—XIII. századokban történt dolgokat, viszályokat is hun eseményeknek tartja és olyanoknak írja le. Kálmán király és Álmos herceg küzdelmét Aladár és Csaba harcaként Attila halála után történnnek tünteti föl. A tárnokvölgyi ütközetben tulajdonkép Péter királynak 1046-iki üldözését, a cesunmauriban Aba Sámuelnek 1042-iki hadjáratát, Zowárd déolaszországi hadjáratában a magyaroknak 922-ki kalandozását, a kremheldi testvér-csatában tulajdonkép az 1046-iki krenfeldi (kelenföldi) vérengzést írja le változtatott nevekkal s teszi át azokat Attila korára.

E borzasztó hibákhoz járul még rettentő hiszékenysége. Egész komolyan elfogadja és leírja pl. azt a bolond gondolatot, hogy a spanyolok Attilának odatelepedett spanjaitól vették nevüket.

Mindezeknél fogva a hún krónika szerzője (Kézai) teljesen képtelen arra, hogy bennünket a székelyek eredetéről tájékoztasson s a székelyek eredetét csak úgy fejthetjük meg, ha úgy teszünk, úgy kutatunk, mintha a hun krónikát soha sem olvastuk volna.

A székelyek eredetének kutatása előtt nagyon meg kell rostálni a rájuk vonatkozó okleveleket is, mert sok hamis van köztük. Hamisak azok, melyek a székelyeknek a milkai püspökséghez való tartozását vitatják. Ezek a XV. század végén a végre készültek, hogy a milkai püspökséget Brassóban helyreállítsák és részben a székelyekre is kiterjeszszék. Hamisak a székely várakról szóló 1251-iki, 1271-iki, 1301-iki levelek, továbbá a székelyek ispánjairól szóló 1235-iki és 1343-iki levelek.

Nagyon óvatosnak kell lenni a székelyek jogi intézményeikből vont következtetésekkel szemben is. — E jogi intézményeket kelleténél régiebbeknek és egész más jogi forrásból származotaknak tartják, mint valóban voltak. A fiüleányságot pl. roppant réginek tartják, pedig első említése csak 1555-ben történik és kétségtelen, hogy 1451-ben még egész ellenkező s a régi magyar nemzetségekéhez hasonló jogszokás volt érvényes a székelyeknél. — Nem való az sem, hogy a régi székelyek földjére a királyi hatalom ki nem terjedt, s így a király az ő földjeiket el nem ajándékozhatta. Mert valamint látjuk, hogy a székelyek elfogadnak idegen, 1265-ig mások kezén volt területet (Aranyosszéket) királyi adományként, épp úgy a király az egy ideig székelyek kezén volt területet is elajándékozta, illetőleg a székelyek közigazgatása alól kiveszi. Így Görgény vára még a székelységhez tartozott, de 1453-ban a király Hunyady Jánosnak ajándékozta. Peselnek, Sárd falvak a XIV. században még a székely székekhez tartoztak, utóbb azonban a király a nemesi

megyékhez tette azokat át. Abból, hogy 1324-ben kétszer is ellenmondottak bizonyos föld elajándékozásának, éppen nem következik, hogy ők földeiket nem királyi adomány, hanem ösfoglalás jogán bírták, mert hiszen pl. az erdélyi százszok csak is a királytól kapták földeiket és mégis meg volt a joguk, hogy ellent mondjanak, ha a király esetleg mások unszolására a már egyszer nekik ajándékozott földet utóbb másoknak is odaadta volna. A jövedelmeknek (illetőleg a jövedelmet nyújtó hivataloknak) nemek és ágak szerint való felosztását, a kisebb tisztviselőket választó jogot a Királyhágon innen lakó egyes társadalmi osztályoknál is feltaláljuk, a hadi szervezetre vonatkozó maior exercitus (hadnagy) és primipilus (lófő) századokkal előbb előfordul Dunántúl, mint a székelyeknél. Vakmerő ferdítés, hogy a székelyek az ökörsütésen kívül egyéb adót soha sem fizettek, holott pl. még 1466-ban is fizettek tizedet, a XIV. században pedig az ispánjuknak is rendes jövedelemmel tartoztak. Ennélfogva a székely jogi intézmények éppen nem bizonyítják, hogy a székelyek más, a magyartól századokon át különálló, s a magyar-nál sokkal előbb itt lakó nemzetből származott volna. A magyar nemzetnek mindig voltak olyan társadalmi osztályai, a melyek maguknak külön jogot vívtak ki. A mint a hajduk 1606-ban különjogú osztálylyá lettek, pedig magyar származásúak voltak, épp úgy a székelyek is 1241 után magyar eredetük mellett külön jogi intézményeket szereztek, vagy csupán tovább tartottak fenn mint a Duna-Tisza mentén gyorsabban fejlődő többi magyar osztályok.

Ha már most eltávolítva minden akadályt csupán a valódi, hiteles kútforrások nyomán kutatjuk a székelyek eredetét, kiténik, hogy a székelyek nem származtak semmiféle más, egykoron különálló, különnyelvű, vagy legalább is századokon át a magyartól messze, idegenben lakó nemzettől, hanem csakis a magyar nemzetnek, még pedig a XI. század végére s nem előbb megalakult magyarságnak teszik egyik ágát.

Ezt bizonyítja először és pedig elvitázhatatlanul nyelvük. Erről többet beszélni fölösleges.

Csodálhatnók azonban, hogy e döntő bizonyíték ellen nem vetették a mai kunokat. Íme azok is most magyarul beszélnek, pedig külön nemzetből eredtek. A hun eredet vitatói ezt a fontos ellenvetést azért nem tették, mert ők a kunokat is magyar nyelvűeknek tartották. Lehet azonban, hogy később némelyek elméjében az ellenvetés mégis felmerülne, azért szükséges azt eleve lehetetlenné tenni.

Igaz, hogy az egykori kunok most magyarul beszélnek, de egykori nyelvüknek nyoma volt századokon át, sőt nyoma van ma is az ő személy- (utóbb vezetéknéveikben és a fölök

alkotott helynevekben. 1266-ban a kunok Keyran, Borchol, Illan, Michi, Chibuk, Ona, a XIV. században a keresztyén hitre való térésük után: Kumcheg (Köncsög), Kystre, Tastra, Bara-muk, Kabak, személyneveket, a XV—XVI. században Atlamos, Emen, Konta, Korcza stb. vezetékeveket viseltek s részben ma is viselnek. Azon a területen pedig, a hol ők megszállottak (a sok „szállása“ végű helyneveken kívül) Waychonnépe, Alun-népe. Jangot szállása, Inkaszállása, Boychaszállása Köncsög, Csólyos, Bugacz, Kötöny, stb. helyneveket alkottak s ezeknek hazánkban egyebütt párja nincs.

Ha az erdélyi székelyek csak a magyarba utólag 1100 után beleolvadt s a szláv hatáson már átment magyar nyelvet megtanuló, de eredetileg külön nyelvű nemzet lett volna, akkor az ő külön nyelvüknek épp úgy meg volna a nyoma az ő szemé-ly- és helynevekben, mint a kunoknál.

Ámde, ha végig vizsgáljuk a legrégibb székelyek szemé-ly-neveit, mind olyanokra bukkanunk, a melyek a dunántúli vagy tiszamenti magyaroknál még sűrűbben fordulnak elő (Apor. Kolond, Bene, Czene, Bánk stb.), sőt vannak személynevek közt kétségtelenül szláv és német eredetűek is (Udvar, Boroszló, Ressul, Fulkun), mert épp úgy olvasztottak maguk közé szlávo-kat (oroszokat) és németeket, mint a Királyhágón innen lakó XII—XIII. századbeli magyarok.

Ha helységneveiket végig kutatjuk, még a legkülönöseb-beknek is megtaláljuk párját a Királyhágón innen (Abod, Csejd, Bánd, Timafalva), 61 helység pedig csak a keresztyén hit fel-vétele után keletkezett, mert keresztyén szentekről, vagy keresz-tény személyektől vették nevüket. — De még ha esetleg a helységek elnevezésében más is határozott, azt semmiféle kor-mányzás meg nem akadályozhatja, hogy a helységek lakosai a határrészeket, dűlőket ne saját anyanyelvén jelöljessék meg. De hiába vizsgáljuk a székely dűlőneveket is. Az aj, cziher, pad, üver, tanórok, szeg, ropó, aszó, vápa, harap, rez, gyakor, ereszt-vény nevű határrészek hazánk nyugoti és északi részein is használatosak, sőt még ezeken kívül is számos dűlőnév szinte csudálatosan találkozik a Székelyföldön és hazánk egyéb, erdős-dombos vidékein.

A kunokról tehető ellenvetés tehát éppen nem használ a székelyek külön nemzetből való eredetének, hanem ellenkezőleg éppen az ellen fordul. Mert ha a székelyek 4 századon át külön éltek volna a magyaroktól, egykori nyelvüknek (a mi 4 század alatt okvetetlenül kiképződik) nyoma lenne szemé-ly- és helynevek-ben. Mivel pedig teljességgel nincs, sőt azokban a már keresz-tény magyarnak szemé-ly- és helynevei nyilatkoznak, a székely-ség nem lehet sem hun, sem chazar-kabar, sem eszegel-bolgár,

hanem csak a már egységes, keresztény magyarságnak egyik osztálya.

Miért lett a székelység külön osztálylává? azt eredeti foglalkozása magyarázza meg.

A székelyek eredeti foglalkozását mutatja az, hogy a Királyhágón innen legalább is 17 helyen laktak székelyek, de mindig csak erdős vidéken, erdők közepett. Ellenben teljességgel nem laktak a Duna-Tisza közén vagy a Tisza balpartján elterülő fátlan, szikes síkságon. — Mivel pedig minden osztály az ő foglalkozásának kedvező területet keres föl (a bányász pl. nem lakhatik Szegeden, a halász Debreczen környékén, a szőlős a Szepességen), a székelyek is azért húzódtak az erdők mellé, mert eredetileg valami erdei foglalkozásuk volt. — Ezt a foglalkozást közelebről meghatározza, hogy a székelyek eredetileg a királynak oly nagy mennyiségű szarvasmarhát, juhot, kecskét, sertést adtak adóba, hogy abból, mint jelentékeny jövedelemből, a király az esztergomi érseknek tizedet adott.

Erdők melletti lakásuk és ősi adózásuk kétségtelenül teszik, hogy a székelyek eredetileg erdőkben s azok tisztásain jószágot legeltető, állattenyésztő pásztorok voltak.

E foglalkozásukból következett, hogy jól kellett ismerniök az erdők útjait és határait. Ennek köszönhették, hogy idővel (nem mindenféle, hanem csak) erdőkerülőknek alkalmazták s nevük is a XVI—XVIII. századokban hazánk tisztáninneri részein kétségtelenül erdőört erdőkerülőt jelentett.

Erdei pásztorokadásuk az Árpádkor még fontosabb hadi teendő végzésére is alkalmassá tette őket. Mivel hazánkat nyugotészak és kelet felől széles, gyepükkel is elrekesztett erdőség választotta el a külső országoktól, a külföldre induló magyar lovas sereg előtt oly csapatoknak kellett járniok, a kik az erdők átjáróit ismerték és a hol szükséges volt utakat vágtak (hadi út). Ilyen csapatok gyanánt alkalmazták tehát királyaink a székelyeket, mert értettek az erdők útjaihoz és erdei utak vágásához. Nagyszerűen illik e hivatásuk megállapításához a Névtelen jegyzőnek és krónikáink árpádkori részének azon egyező tudósítása, hogy a székelyek mindig a magyar sereg előtt jártak.

E hadi foglalkozásuk miatt nevezték el őket székelyeknek is. Nevetséges a székely szót a szökni igéből származtatni és szökevénynek értelmezni, de tarthatatlan Hunfalvy állítása is, hogy a székely szék-eli-t, azaz széken túl lakót s így határört jelentene. Mert láttuk, hogy a székelyek eredetileg hazánk belsőjében Fejér, Tolna, Csanád megyékben és Temesvár környékén is laktak mindenütt, a hol erdő volt. Már pedig hála Istennek az Árpádkorban sohasem nyomult az ellenség Fejér, Tolna, Csanád megyékig, hogy ott kellett volna határőrségeket felállítani.

De most már, hogy tudjuk, mi volt a székelyek teendője a magyar sereg előtt, megfajthatjuk nevének értelmét is. A székely szónak töve, a *szék*, a szlovénben annyit jelent, vágás (a latinban *secare*). Ebhez járult aztán a szlovéneknél szintén használt li képző (v. ö. *zlato-zlatali, kosztret-kosztretli*) és származott a székli szó s annyit jelentett, mint vágásos, vágással foglalkozó. Mivel pedig a székli eredetileg melléknév volt, nem használták egyedül, hanem székli embert, vagy székli magyart mondtak s vele vágó embert vagy vágó magyart jeleztek.

A magyar aztán e szlovénből kölcsönzött szót megmagyarosította, a maga nyelve törvényeihez szabta. A mint a meszlíből meszely-t, a légli-ből légelyt alakított, épp úgy a székeli-ből is székely-t csinált.

A székelyeknek Erdélybe való települése nem egyszerre s nem is egy helyről történt. Maga Erdély századokon át lakatlan vidék volt. A magyarok egy századon át szántsándékkal üresen hagyták, mert ezt vetették bátyául az őket támadó és kétszer is gyászos futásra kényszerítő bessenyők ellen. Azonkívül még az Erdély nyugati és északi részein elterülő hatalmas erdőségekben gyepeket, a nevezetes völgyek átjáróinál erős kapukat készítettek különösen a Meszes hegynél, a Királyhágónál és a Maros völgyében.

Szent István volt az első, a ki Erdély északnyugati csúcsát, a Szamos völgyét elfoglalta, gyepeikkel körülvette s a Nagy-Szamos völgyében öröket állított. A besenyőknek 1068-iki és még inkább a kunoknak 1091-iki, Erdélyen keresztül történt betörései fölhívták Szent László figyelmét a Szamos és Olt közt elterülő lakatlan területre. Hogy új gátat rakjon a kunok támadásai ellen, elfoglalta a Maros völgyét s a mai Vajda-Hunyadtól Szász-Sebes. Monora felé s onnan a Nagy- és Kis-Küküllő közt levő hegyháton végig egész a Hargita hegységig új gyepeívonalat készítettett.

Az új országrészből jutott a székelyeknek is, de nem a mezőségen, nem is a bortermő dombos vidéken, hanem az ő foglalkozásuknak kedvező erdős hegyek lábainál telepedtek meg. Egy részük a mai Szász-Sebes környékére vonult s ott ütött tanyát, más részük pedig a mai Maros-Vásárhely környékén a Maros és Nyárad erdős völgyei mentét választotta legeltető helyül s azt kapta meg.

II. Gyéese király korában a magyar nép is új rajokat eresztett mindenfelé, de meg megindult a Rajna mentéről az a nagy népvándorlás is, a melyet szász beköltözésnek nevezünk s így a magyar királyság birtokába vette és benépesítette a Nagy-Küküllő és az Olt völgyeit is egész a barcasági hegyekig. A székelyek ekkor kapták a Nagy-Küküllő és Homoród felső

völgyeit. Ezt még az 1332—1336. években is Erdőhátnak nevezték.

Az ide települő székelyek nagy többsége hazánk déli részéből talán legnagyobb részt a Temesközéből származott. Elárulja ezt tájszólásuknak egyik sajátja, az ő-zés.

A székelyek harmadik települése 1210, helyesen 1213 után következett be. 1210 táján foglalta el a magyar királyság az Olt felső völgyét. Itt a mai Háromszék területe kiválóan alkalmas volt az erdei jószágtenyésztésre; kérték és megkapták tehát azt. A háromszéki székelyek egy része — a jelek szerint — a mai Szász-Sebes környékéről húzódott oda. Erre mutat, hogy a szepesi székelyek a gyula-fehérvári főesperes joghatósága alatt maradtak, mert nem akarták, hogy az ő távozásukkal főesperesük jövedelme csökkenjen. Erre mutat az is, hogy 1224-ben a király a székelyek volt sebesi földjét már a szászoknak ajándékozta.

A székelyek ily beköltözésének természetes következménye, hogy összes jogi intézményeik közül legelőször a telegdi főesperesség fordul elő. 1235-ben már említik. Ez is bizonyítja, hogy a későbbi Maros- és Udvarhelyszékek (a Bardócz-fiúszék nélkül) voltak a székelyek első telepítvényei.

1241-ben a határok egy része a székelyek első fészke-től északra a radnai szoroson, másik része a délre a töresvári szoroson tört be s Kolozsvár és Nagy-Szeben irányában haladtak. A székelyek éppen közül maradtak és volt idejük, hogy a görgényi havasok és a Hargitahegy jól ismert rengetegeiben elrejtőzzenek. Maga Rogerius mester világosan mondja, hogy Erdélyben a tatárok átvonulása után „nagy népsokaság megmaradt“. Az esztendeig tartó rettentő bujdosás, rejtőzködés alatt még inkább hadi néppé alakultak. A tatárok elvonulása után előjöttek és találkoztak a Dunántúlról érkező, Erdélyt újra szervező magyar sereggel s az urafogyott földekből könnyen nyertek még nagyobb területet. Terjeszkedtek s 1265-ben már nagy segítséget nyújtottak V. Istvánnak az ő országrészre visszahódításában s tőle kapták Aranyosszék földjét.

1282-ben az erdélyi székelyek már mint rendes hadinép jelent meg a hódtaui csatában. Ez alkalommal beszélte el egy Marosszék nyugati részén és így Cziglamezeje (Czigla a Bándtól északkeletre Bazéd felé vonuló dombsor) lakó székely az ő elrejtőzködésüket az idegen népek (a tatárok) elől és találkozásukat a magyar királynak seregével. Ezt az elbeszélést értette félre Kézai, az 1241—2-iki eseményt áttette Attila korára s így megszületett a hun krónika többi meséje mellé a székelyek hun származásáról szóló mese is.

El kell vetnünk az annyi kárt szerző mesét s el kell

fogadnunk azt az igazságot, hogy a székely-magyar a nagy magyarnak őcsese és 1091 után lassanként ülte meg az ő eredeti foglalkozásának legkedvezőbb területet: Erdélynek keleti részét.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ múlt évi deczember 15-én megjelent 5. füzetében dr. Illésy János „Magyarországi ötvösök 1732-ben” című dolgozata nyitja meg a közlemények sorát. Ez összeírás egy 1732 jan. 26-án kibocsátott kormányrendeletnek köszönhető. A rendelet tartalma elárulja, hogy a kibocsátónak nem az volt a tulajdonképeni célja, hogy az ötvös-mesterség fejlettségéről tájékozást szerezzen. A rendelet ugyanis két irányban kívánt felvilágosítást. Először arról, hogy milyen fajtájú, minőségű, értékű és mennyiségű idegen pénz forog az országban s csak másodsor, ezzel kapcsolatban arról, hogy hány mesterember foglalkozik nálunk aranyművességgel, hol tanulták mesterségüket, milyen minőségű és mennyiségű művet készítenek, megélhetnek-e munkájukból, végül pedig a zsidók és cigányok nem okoznak-e nekik káros versenyt? A törvényhatóságok tisztességgel igyekeztek megfelelni a fölvetett kérdésekre, ámbar egyik-másik adós maradt a felelettel. Nem látjuk pld. Bereg, Bodrog, Csanád, Gömör, Tolna, Trecsén, Vas vármegyéket; a kiváltásos városok közül Bakabányát, Kismartont, Libetbányát, stb. Lehet különben az is, hogy ezek jelentései elkallódtak. E hiányok mellőzésével is elég hű képet nyerünk a magyarországi ötvösség akkori állapotáról. Az összeállítás végeredménye az, hogy 72 városban és helységben volt akkor összesen 191 mesterember. — Ezután Téglás Gábor „A (temesmegyei) gerebencei várcsoport” leírását adja, hol barbár erődítményeket és római castrumot talált. — A *Levelezés* rovat tartalma: Orsz Endré-től: Egy őskori kőbálvány Szamosújvárról. Végh Kálmán Mátyás-tól: A tiszakeszii urnasírról. Plothenyi Jenő-től: Ungmegyei régiségekről. Téglás István-tól: A Potaissa maradványaiban 1903-ban és 1904-ben talált tárgyakról és föliratokról. Téglás Gábor-tól: Újabb római föliratról és Mithras-emlékről Szerb-Posesenán. Tömörkény István-tól: Kötörési leletekről. Kisléghy Nagy Endré-től: Lovas halomsírokról Torontálmegyében. Myskovszky Viktor-tól: Váraljai Szaniszló püspök emléktáblájáról a szepeshelyi domban. Az *Irodalom* rovatban ismertetve van: dr. Wilke: Archaeologische Parallelen aus dem Kaukasus und den untern Donauländern, ism. *M-n L-s*. A *Múzeumok, Társulatok* rovatában: Az orsz. rég. és embert. társulat októberi és novemberi ülése, dr. Szendrei János-tól. A m. n. múzeumi régiségosztály gyarapodása 1904-ben, Hpl.-től. A *Különfélék* tartalma: Egyházi

műkincseink történetéhez, Színes gyöngyök. Prof. B a i l o-tól. Kassai köedény, K. L.-tól. Két csonka fülönfüggő, h. j.-tól. Gyöngyfüzők és himvarrók, K e m é n y L.-tól. Hazai pecsétmetszők, K e m é n y L.-tól. A füzethez mellékelve vannak: Az egész kötet címlapja, tartalomjegyzékei, az ábrák magyarázata és a betűrendes tárgymutató.

2. Az ETHNOGRAPHIA mult évi 8—9. füzetében S e b e s t y é n G y u l a dr. a *rovásról és rovásírásról* írt tanulmányát folytatva, rátér a magyar rovásírás történeti, irodalmi és fölíratos emlékeinek rendszeres tárgyalására. Kifejti azt a nézetét, hogy az írás fogalmát velünk valószínűleg az a kozár törökség ismertette meg, mely az Azóvi- és Kaspi-tenger közt megerősödve a szomszéd magyarokkal előbb hadi, később szövetségi viszonyban állott. A *betű* és *ír* török eredetű szók, s hogy az írás eredetileg egyszersmind a rovást is jelentette, igazolja a székelyföldi népdal: „N. N. István kincsem, *Írj* guzsalyat nekem. Irnék biz' én kincsem, de nincs *író késem*“. Hogy a székely betűk fára rótt jegyek voltak, arról legelsőben Thuróczinak 1488-ban kiadott krónikája tudósít, de a külön székely írás tényét ismerik már Kézai s a Bécsi Képes Krónika is, miből az következik, hogy itt oly állítással van dolgunk, a mely benne volt már a compilerok közös forrásában, az 1221 táján készült s a még régebb Árpád-kori krónikák kánon-szövegéhez csatolt hún krónikában is. Több-kevesebb részletességgel szólnak a székely írásról Bonfini, Ioannes Boemus, Aubanus Teutonicus (1540), Veit Goliel, Benczédi Székely István (1559), Oláh Miklós, Verancsics Antal, Szamosi István (1593). A XVI. századból fenmaradt epigraphikus emlék a csikszentmiklósi templom oratoriumának felirata, mely a szöveg tartalma szerint 1501-ben készült; irodalmi emlék a „hún-székely“ írás legfontosabb forrásműve Telegdy Jánosnak 1598-ban készült „Rudimenta“-ja. Ezen emlékeknek, valamint a következő századok idevágó irodalmi följegyzéseinek és feliratainak tüzetes ismertetése és kritikai vizsgálata alapján a szerző arra az eredményre jut, hogy a XVI. század végén még zavartalanul használt s a XVI. század felében már pusztulásnak indult székely *betűrovásnak* csak három olyan XVI. és XVII. századi emléke maradt reánk, a mely *hagyományon* alapszik, jelesen az előbb említett két emlék s az 1668-iki enlakai felirat. Minden egyéb XVII—XVIII. századi írott emlékünknél pusztán irodalmi közvetítésnek tekinthető, mert a közvetítők ismereteiket nem a hagyományból, hanem Telegdi kéziratban maradt Rudimentájának *hibás másolataiból* merítették. — A néphit és népszokások rovatában R i c h t e r M. I s t v á n befejezi a *nyitrai megyei német falvak lakodalmi szokásairól* közölt leírását. — Az irodalom rovatában M u n k á c s i B e r n á t F r i t z Hommel „Grundriss der Geographie und Geschichte des alten Orients“ művét ismerteti és bírálja. — Néprajzi hírek a szamosújvári örmény muzeumról, a bécsi tudományos akadémia nyelvészeti és zenei *phonograph-táráról* s a *csongrád megyei néprajzi muzeumról*, továbbá kisebb közlemények a

halotti deszkáról és egy somogymegyei szokásról, törvényszéki néprajz körébe vágó adatok, széprajzi könyvészet s társulati ügyek egészítik ki a füzet tartalmát. — A melléklet tartalma: T ö m ö r k é n y I s t v á n közleménye a *szegedvidéki tanyák* történetéről s építkezéseiről. — B. Zs. ismertetése a német és cseh néprajzi folyóiratokban gyakran tárgyalt *fogadalmi állatszobrocskákról*. — Se b e s t y é n K á r o l y leírása a szegedi parasztházak *napsugár-díszes oromfalairól*. A könyvismertetések során B á n A l a d á r bőven tárgyalja annak a két kötetes finn munkának tartalmát, melyet „*Lönnrot Illés útjai*“ czimen a finnek e kiváló tudós és költő 100-dik születésnapjának emlékére adtak ki. — B á t k y Z s i g m o n d L á z á r I s t v á n „*Alsófehér vármegye magyar népéről*“ és Kis Ernő „*Veszprém vármegye református köznepeiről*“ irt dolgozatához fűz észrevételeket. — S a m u J á n o s a *hódmező-vásárhelyi néprajzi kiállításnak* főbb érdekességeiről szól. Végül múzeumi ügyekről való hivatalos kimutatások következnek.

Ugyane folyóirat mult évi utolsó füzetében S o l y m o s s y S á n d o r *Ethnographia és aesthetika* című tanulmánya a bevezető közlemény. Fejtegeti a néprajzi kutatások eredményeinek nagy batását más tudományszakok fejlődésére. Herbert Spencer, a ki egész philosophiai rendszerét s korszakalkotó műveinek minden új vívmányát a néprajz kincses bányájából merítette, az aesthetika legfontosabb kérdéseit is néprajzi alapon fejtette meg. Hires „erőfölösleg“ magyarázata („surplus of vigour“) a kezdetleges állapotú népek tanulmányának eredménye s ezzel világította meg „Principles of Psychology“-jában a teremő művész műösztönének eredetét s az élvező műérzék mibenlétét is. Spencer követői igen szépen alkalmazták a mester elméleteit a művészek alkotásmódjára s ezzel a műreemek keletkezésének eddig legigazabb képét sikerült adniok. — A népköltészet rovatában K o l u m b á n S a m u a *dévai csángók népdalaiból* közöl mutatványokat. — H e r r m a n n A n t a l fejtegetése a *vidékismertető folyóiratok* jelentőségéről, néprajzi könyvészet és társulati ügyek teszik ki a füzet többi tartalmát. — A mellékletben K o v á c h A l a d á r adalékokat közöl a *tolnamegyei Sárköz régi halászatához*. — T ö m ö r k é n y I s t v á n folytatja a *szegedvidéki tanyák építkezéseinek* leírását. — T i m k ó G y ö r g y a Szigetközben, vagyis a Nagy-Duna és a mosoni Dunaág által bezárt terület nyugati részében divó *leány-korbácsolás szokásáról* s az ezzel kapcsolatos *legényczimer-felavatásról* ír. Semayer Vilibáld a belgrádi és helsingforsi néprajzi muzeumokat ismerteti s ezzel kapcsolatban vázolja annak a mozgalomnak jelentőségét, mely hazánkban a vidéki néprajzi muzeumok szervezését tűzte ki céljául. — A M. N. Muzeum Néprajzi Osztálya kézi szakkönyvtárának újabb szaporulatát föltüntető jegyzék zárja be az évfolyam közleményeinek sorát.

3. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK mult évi 4. füzetében a dolgozatok sorát dr. G y ö n g y ö s y L á s z l ó „Gyöngyösy

István élete és munkái“ című tanulmánya kezdi meg. Ebben a költő nemzetségével, ifjúságával s a murányi udvarban töltött éveivel foglalkozik, aztán megállapítja irodalomtörténeti jelentőségét s végül utolsó éveinek lefolyását tisztázza. — Miklós Ferencz befejezi „Mikes törökországi leveleiről“ szóló dolgozatát. Arra a végeredményre jut, hogy a Törökországi Levelek missilis levelek, melyeket Mikes valakinek írt és el is küldött. — Az Adattárban a következő közlemények olvashatók: Baros Gyulától: „Radványi verseskönyvek“ (hatodik s befejező rész); Kemény Lajostól: „Alvinczy Péter életéhez“ (negyedik s befejező közlemény), dr. Esztegar Lászlótól: „Magyar írók levelei a bécsi cs. kir. udvari könyvtárban“. — A könyvismertetés rovatban Téri József ismertetí Engel Edward „Psychologie der französischen Literatur“ című munkáját. — Végül irodalomtörténeti repertorium következik Hellebrant Árpád-tól.

4. A KELETI SZEMLE múlt évi 2. füzetében Martin Hartmann berlini tanár *Kasgar-vidéki török szövegének* nyelvészeti átirását és fordítását közli összehasonlító alapon fejtegető bő magyarázatokkal. — S. Patkanov szentpétervári tudós, folytatva az 1897-iki népszámlálás alapján írt nagyszabású tanulmányát a *szibériai tunguz törzsek földrajzi elterjedéséről és létszámáról*, ezúttal a *tengermelléki tunguzok-ról*, vagyis *lamutok-ról* értekezik. Az utóbbi név a tunguz *lamu* „tenger“ szótól származik. A Primorszkaja tartományban számuk 8848, kiknek csak csekély része él állandó telepesként falvakban, míg a többi az erdőben nomadizál. Szacholin szigetén csak a múlt század 60-as évei óta laknak s összes számuk 183. Az Amur folyó vidékén lakó vadász- és réntenyésztő lamutok száma körülbelül 3000. Az irkutski kormányzóságban 2189 tunguzt írtak össze. — Munkácsi Bernát befejezi a *vogulok és osztjákok pogány hitéletére* vonatkozó régibb feljegyzések leírását. — Pröhle Vilmos az uffai kormányzóságban gyűjtött *baskir szójegyzékét* közli. — G. Jacob erlangeni tanár *Bekri Mustafa ágá-ról* a török néphumor közismert alakjáról ír. — M. Th. Houtsmá utrechti tanár egy kevésbé ismert kisázsiai uralkodó családra, a *Benü Mengücek-re* vonatkozó történeti adatokat állítja össze. Ez a dynastia a 12. század végén és a 13. elején Erzen-gan, Kemach, Coghonia és Divrigi fölött uralkodott. — Az irodalom rovatában Rubinyi Mózes *Balassa József „Magyar Fonétikáját“* ismerteti. — A kisebb közlések közt Kuun Géza gróf a „*Körtikin toghuzguz személynévről*“ s Marmorstein Arthur az *ékiratok „Kumani“ népről* írnak. Végül Munkácsi Bernát *Ivan Nikola-jevics Szmirnov* múlt nyáron elhunyt kazáni tanárnak nagybecsű néprajzi és történeti munkásságát méltatja.

5. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE január havi füzetét Hegedűs Loránt-nak *Neményi Ambrus-ról* szóló nekrolója kezdi meg, melyben az elhunytnak érdemeit és nagy tevékenységét méltatja.

tatja. Majd Ruttkay Vilmos-nak „Az angol vámpolitikai mozgalom“-ról szóló cikke következik, mi főleg Balfournak edinburghi és Chamberlainnek lutoni beszédével foglalkozik. Balfour beszédében testestől-lelkestől a szabadkereskedelmi irány hívének vallja magát és ellenzi a védvamos politikát. Beszédének második részében áttér a gyarmatok kérdésére és azon javaslattal áll elő, hogy küldessék ki egy bizottság az anyaország, a gyarmatok és India megbízottaiból, mely conferentia legyen hivatva dönteni egy szorosabb unió szükségessége s annak mikéntje felől. A bizottság határozata azután jóváhagyás végett az összes választó-kerületek elé kerül s jóváhagyás esetén jut a javaslat gyakorlati megvalósulásra. Balfourral szemben Chamberlain meg akarja változtatni az eddigi vámpolitikát, követeli a 2 shillinges gabonavám behozatalát, általában, bár tiltakozik ellene, ő a védvamos rendszer híve. Hangoztatja a gyarmatokhoz való közeledés szükségességét; a mi pedig Balfour javaslatát illeti, ahhoz ő is csatlakozik, de a plebiscitum mellőzésével, mert az nem egyéb szerinte, mint a gyakorlati megvalósulás felesleges elhalasztása. E két beszéd nem egyéb, mint a szabadkereskedelmi és védvamos irányok harca, és hogy ez melyik párt javára fog eldőlni, nagyon kétséges, minden a munkások szavazatán mulik, ez pedig valószínűleg Chamberlain ellen fog szólni, mivel a Trades Unions congressusa a „drága kenyér“ ellen döntött. Chamberlain imperialistikus politikájának, mely az anyaország és a gyarmatok szorosabb kapcsolatán alapszik, diadalma is kétséges, mivel sem Angliában, sem a gyarmatokban nem fogadták valami nagy lelkesüléssel. Általában nem várható Angliában nagy eltérés az eddigi vámrendszertől. — A fűzet következő cikke: „A városba tömörülés jelensége Magyarországon“. (Észrevételek és helyreigazítások Heller Farkas hasonló című értekezéséhez) Kovács Ferencz-től. Foglalkozik Heller cikkével s helyteleníti, hogy alapul tisztán a községek létszámát vette, mert tekintetbe kell venni a községek közigazgatási beosztását is, különbséget kell tenni a tényleges község és a hozzá csak közigazgatásilag csatolt havasok, puszták lakossága között, tekintetbe kell venni a haderőt is, míg Heller tisztán a polgári lakossággal foglalkozott; általában, miután hazánkban a tanyarendszer nagyon ki van fejlődve, tisztán a községek netto lakosságával kell számolnunk. Ezen elvek alapján szerző azon alaptételt mondja ki, hogy város azon község, melyben a lakosságra csekélyebb kiterjedésű termőföld jut, mint a miből megélhet s így ipari foglalkozásra kénytelen átmenni, míg falunak (persze csak statisztikai értelemben) azon helységet nevezzük, a melybe a lakosságra a termőterület aránylag nagy része jut, úgy, hogy a helység lakóinak többsége az őstermelésből él. Ezen számítás alapján Magyarországon 29.6% esik a városi, és 70.4% a vidéki népességre. A szerző értekezéséhez függelékül tanulságos lakosság-eloszlási táblázatokat csatol. — A fűzet utolsó önálló cikke Márki

Hugó: „Schwartner Márton és a statisztika állása a XVIII. és XIX. század fordulóján“. A szerző elmondja Schwartner életrajzát, röviden ecseteli munkásságát, majd az őt megelőző statisztikusokról emlékszik meg Magyarországon, Oláh Miklósról és Bél Mátyásról, hogy az ő nagy érdemei e téren még jobban kitűnjenek. Azt lehet mondani, Schwartner az első magyar statisztikus, hisz korában még az sem volt teljesen tisztázva, mit kell a fogalom alatt érteni. Leginkább mint az államtudományok segédtudományát tekintették, földrajzból, történelemből, jogból nyerte adatait s nem volt egyéb mint az állami és társadalmi jelenségek leírása. Ezt az irányt követte Schwartner is, midőn „Magyarország statisztikája“ című művében a következő mozzanatokat tárgyalta: az ország földjét, népességét, gazdaságát, és iparát, valamint kereskedelmét egy könyvben; politikai alkotmányát egy másikban, végre kormányzatát és közigazgatását egy harmadikban. Természetesen mindezt inkább leíró modorban, mint számokra támaszkodva; felhozott adatai is meglehetősen hozzávetőlegesek, hisz megbízható források nem álltak rendelkezésére. De az adja meg azt az igazán előkelő helyet Schwartnernek, mit ő az akkori tudományos világban elfoglalt, hogy Schlözerrel egy időben, sőt őt még megelőzve pár évvel, fel tudta ismerni a statisztika fogalmának lényegét, és azt művében rendszeresen feldolgozta. Adatai nagyon hiányosak ugyan, de érzi, sőt látja az összefüggést az egyes jelenségek között és ebből következtetéseket von le. Eddig a németek is eljutottak ugyan elméletben, de egész Európában, lehet mondani, az első rendszeres munka a Schwartneré, mely ezt gyakorlati tételre is átviszi. — A Közlemények és Ismertetések rovatában Matlekovits ismerteti Schöffle czim alatt Albert Schöffle nek: „Aus meinem Leben“ című kétkötetes munkáját. Ezen emlékirat két irányban halad, érdekes az osztrák-magyar monarchia politikai alakulása és a közgazdasági tudomány szempontjából. Elmondja benne életét, belső kialakulását, s természetesen a politikai és közgazdasági kérdésekkel kapcsolatosan, hisz ő ezekkel mintegy egygyé volt forrva, ő volt ezeknek egyik mozgató eleme. Könyvéből mind a politikus, mind a közgazda sokat tanulhat. — Parlagi Imre Biztosítási jog czim alatt Gellér Samu-nak: „A biztosítási jog kézikönyve“ című munkáját ismerteti. A könyv, noha sok tévedés van benne, magas színvonalon álló, komoly munka. Három nagy fejezetre oszlik, az elsőben az alapfogalmakkal, a biztosítás matematikai és statisztikai alapjaival, valamint a biztosítás erkölcsi, társadalmi és gazdasági jelentőségével foglalkozik, szól még továbbá a biztosítás egyetemes és hazai történetéről. A második fejezet a biztosítási intézménynek az államhoz való viszonyát és a közigazgatási szabályokat tárgyalja. A harmadik fejezet négy alfejezetben tárgyalja a magánjogi részt. Ez a munkának a nagyobbik és határozottan sikerültebb része is. Foglalkozik a kárbiztosítás általános tanaival, egyes fajaival, külö-

nösen a tűzkárbiztosítással, az életbiztosítással, a balesetbiztosítással és végül a viszontbiztosítással. A munka jogi és tisztán elméleti részei a munka becsesebb oldalai. Hogy a munka gyakorlati része nem ment gyarlóságoktól, az természetes, miután a szerző a gyakorlattól távol áll. — Végül *Omke* cím alatt *m. zs.* egy új folyóiratot ismertett, mely fenti cím alatt indult meg. A füzetet bezárja a Közgazdasági Társulat tagjainak és a Közgazdasági Szemle munkatársainak névsora.

6. A MAGYAR NYELVÖR deczemberi száma közli G á b o r I g n á c z-nak a Kisfaludy-Társaságban ősi rhythmusunkról tartott fölolvasását. A szerző szerint a Königsbergi Töredékben, az újabban gyűjtögetett regös-énekekben s a Szent Lászlót dicsőítő régi dalban az ó-skandináv rhythmussal összevágó, bár attól egészen függetlenül fejlődött ősi magyar rhythmust láthatunk. — G o m b o c z Z o l t á n *Török jövevényszavaink kérdéséhez* című cikkében arra figyelmeztet, hogy mielőtt régi török jövevényszavaink módszeres vizsgálatába fognánk, tisztáznunk kell egyrészt a törökség viszonyát a csuvasághoz, másrészt a csuvas nyelv viszonyát a köztörökséghez és a mongolsághoz. — Sz i l a s i M ó r i c z a *beszédrészek osztályozásáról* szóló dolgozatát tovább folytatva, az ige és névszó, majd a melléknév és adverbium közötti különbségeket fejtegeti. — V a l l ó A l b e r t töt jövevényszavainkról ír. Ezeknek legnagyobb része újabb keletű, csupán helyi jelentőségű és rendszerint csak a nép ajkán járatos. A cikkirő nagyobb jegyzéket állít össze belőlük s rámutat tót eredetijükre. — Kisebb rovatok: Irodalom. Magyarázatok, helyreigazítások. Kérdések és feleletek. Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. Izenetek. A füzetet az egész évfolyamhoz szóló tartalommutató és szójegyzék rekeszti be.

7. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK mult évi utolsó (3—4-ik) füzetében M e l i c h J á n o s folytatja a *kereszténység szláv eredetű jövevényszavainak* tárgyalását. Ennek során tüzetesen foglalkozik a hét-, nap- s ünnep-nevekkel, továbbá az *evangelium*, *feszület*, *gárgyán*, *gyehenna*, *hála*, *kalvária*, *kámzsa*, *kanonok*, *kántor*, *kápa*, *káplán*, *kápolna*, *káptalan*, *kar*, *kórus*, *karapol*, *káté*, *kazsula*, *kehely*, *képmutató*, *kereszt*, *keresztel*, *keresztény*, *kókonya*, *koma*, *korozsma*, *létánya*, *malaszt*, *miasszonyunk*, *miatyánk*, *mise*, *oltár*, *olvasó*, *orgona*, *pap*, *pápa*, *paradicsom*, *parancsolat* és *parázna* szavak, illetve kifejezések eredetének kimutatásával. — T h u r y J ó z s e f a XIV. századbeli *oszmán-török nyelvről* írt tanulmányát folytatva, ezúttal szójegyzéket és szövegmutatványokat közöl. Az utóbbiaknak tárgyai: Nagy Sándor háborúja Dáriussal, Nagy Sándor és Gülsah szerelme, Nagy Sándor Turkesztánban. A szövegekhez magyar fordítás csatlakozik. — E r d é l y i L á s z l ó a *tihanyi apát-ság népeinek 1211. évi összeírását* ismerteti. Ez a nagybecsű okirat egy emberöltővel a tatárjárás előtt kétezzer magyar embert nevez

meg a Balaton zalai és somogyi partvidékéről, valamint a Duna és Tisza tolna-bodrogi s torontáli mellékéről. Emeli e névjegyzék értékét, hogy megvan fogalmazványa is számos helyesírási eltéréssel, melyek jól fölhasználhatók a helyesírási jelzések hangtani értékének megállapításában. A közlő elősorolja ezúttal a tihanyi apátság harminczhat birtokának s ezek közt nyolcz birtok határleírásának helyneveit is, mellékelve a megfelelő mai helynevet. Ezután következik az apátság összes udvarispánjainak és közjobbágyainak, valamint szolgálóinak és szolgálóinak névjegyzéke, melyek közt több száz magyar szó maradt reánk a szláv, német, latin s más eredetű szavak mellett. — Szabó Dezső a *vogul névszóképzést* tárgyalja tüzetes részletességgel. — Az ismertetések és bírálatok rovatában Gombocz Zoltán Szilasi Móricznak „Adalékok a finn-ugor palatális mássalhangzók történetéhez” című akadémiai székfoglaló értekezéséhez fűz észrevételeket, Ásbóth Oszkár *kaukázusi* (grúz és úd) nyelveket tárgyaló újabb *nyelvtan-kiadványokat* ismertet, Sági István pedig Dr. Karl Štrekelj „*Zur slavischen Lehnwörterkunde*” művével foglalkozik. — Végül Balassa József „Magyar Fonetika” című művében alkalmazott *nyelvészeti írásmódját* illetőleg néhány megjegyzést fűz Gombocz Zoltán bírálatához.

8. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY 2. (februáriusi) számának első helyén Gerecs Szal. Ferencz értekezik *A primaer középfokképzőről a görögben*. Dolgozatában, mely a legújabb irodalom fölhasználásával készült, az indogermán nyelvek középfokképzőit iparkodik egy közös formansra visszavezetni, és meg akarja állapítani azokat az utakat, a melyen a különböző fejlődések történtek. — A második értekezés Hornyánszky Gyuláé: *Δράματα ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν*. Aristophanesnek egy helyére hivatkozva, a mely eddigelé az összes kutatók figyelmét kikerülte, kétségtelenül kimutatja, hogy *δράματα, ἀνδρῶν*-nak azokat a szindarabokat nevezték, melyekben a protagonistes férfi-szerepet töltött be, *γυναικῶν*-nak azokat, a melyekben női szerep volt a vezető. — Hajnal Márton *Karnarutié és a Zrinyiász* című értekezésében (I. közl.) először Karnarutié életét, a Szigetvár elcsúszását tárgyaló énekét (Vazetye Sigetta) ismerteti, azután kimutatni igyekszik, hogy a Zrinyiász alapeszméje megvolt már a Zrinyi forrásául szolgáló Vazetye-ben is. — Balogh Miklós értekezése, *Egy fableau története*, Alfred Pilliet, *Das Fableau von den Trois Ménestrels* című könyvének ismertetése kapcsán, két olyan mese történetéről számol be (a három püpos „ménestrel” és a három rászédett szerelmes), melyeknek motivumai kereszteződtek. Mint érdekes körülményre, egy gödényházi népmesére hivatkozik, a mely szintén változata a keleti eredetű francia mesének. — A *Hazai irodalom* rovatában Pap Ferencz Ferenczi Zoltánnak *Öt-ös-életrajzát* méltatja, különösen Ötös műveinek finom elemzését. — Császár Elemér Széchenyi István munkáinak új kiadását (II. soro-

zat, I. kötet) ismerteti. — Pfeifer János Lehr Albertnek *Arany Toldi estéjéhez* írt *commentárát* dicséri bő nyelvi és tárgyi magyarázataiért, valamint aesthetikai fejtegetéseiért. A *Külföldi irodalom* rovatában Hegedüs István *Petrarchesca* címmel E. I. Mills angol könyvét ismerteti (*The secret of Petrarch*) és az ismertetés keretében a nagy humanista olasz költő életének rejtelmes mozzanataira iparkodik fényt deríteni, egyben beszámol az 1904-iki arezzói Petrarca-ünnepélyről. — Láng Nándor *Anton Springer Kunstgeschichte*-jének I. kötetét, *Das Alterthum*-ot, ismerteti, dicséri a gazdag irodalmat, melyet majdnem teljesen állított össze, alaposágát és teljességét, de hibáztatja beosztását. — Vári Rezső Felix Solmsen-nek iskolai használatra készült *Inscriptiones Graecae*-jét ismerteti, mely a görög szójárásokat tünteti föl szemelvényes föliratokban. — Pap Ferencz programm-értekezéséről, *Petőfi egyéniségének fejlődéséről*, Major Károly szól a *Philologiai programm-értekezések* rovatában. — Erre a Philologiai Társaság XXX. közgyűlésének iratai következnek, melyek közül kiemeljük Heinrich Gusztáv elnöki megnyitóját. Egyfelől a magyar irodalomtörténet mai állapotáról és föladatairól beszélt, másfelől fölvetette az eszmét, hogy az Ókori Lexikon befejezése után meg kellene alkotni a Classica-Philologia kézikönyvét. — A *Vegyesek* rovatában Pecz Vilmos megjegyzéseket tesz Vári Rezsőnek a Közlöny mult számában megjelent „A classica-philologia rendszere“ című közleményére: c s. (Császár Elemér) Pongrácz Sándor könyvének (A magyar nyelv rendszere stb.), Somogyi Ede szófejtéseinek és Miklós Ferencz hypothesisének (Mikes néniének személyét illetőleg) módszertelenségét emeli ki; Mixich Lajos a Debreczeni Grammatika bírálójának számát állapítja meg.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

III. IGAZGATÓSÁGI ÜLÉS.

1904 december 11-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Kautz Gyula másodelnök. — Gr. Apponyi Sándor, Beöthy Zsolt, gr. Csáky Albin, br. Forster Gyula, Fraknói Vilmos, Than Károly, Wlassics Gyula ig. tagok. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

22. Elnök úr megilletődéssel jelenti be Császska György ig. tagnak szeptember 11-én bekövetkezett elhunytát. A boldogult az Akadémia iránt érzett őszinte szeretetét nagy alapítványával és a Munkácsy Mihály-féle Haynald-arczkép ideajándékozásával is tanúsította és sokszor megjelent az Igazgató-Tanács ülésein. Indítványozza, hogy a mai ülés jegyzőkönyvében fejeztessék ki az Igazg.-Tanács fájdalmas részvéte. — Helyesléssel elfogadtatik.

23. Elnök úr indítványozza, hogy az Igazg.-Tanács Ügyrendjének 232. §-a ekként módosíttassék:

232. §. Évenként két rendes ülést tart.

a) A januáriusi összes ülés után a költségvetést állapítja meg és a számadások megvizsgálása iránt intézkedik.

b) Husvét táján a számadások megvizsgálásáról szóló és az ügyészi, valamint a nagygyűlés elé terjesztendő jelentést tárgyalja.

A mikor a szükség kívánja, az elnökség rendkívüli ülést hív össze, a melynek főbb tárgyai a meghívón kitüntetendők. — Az indítvány egyhangúlag elfogadtatik.

24. Elnök úr felhívja az Igazgató-Tanácsot a bold. Császska György halálával megüresedett helynek titkos szavazás útján leendő betöltésére. — Beadatott tíz szavazat és minden szavazat Berzeviczy Albert t. tagra esett s ennek következtében Berzeviczy Albert t. t. egyhangúlag választatott meg az Igazg.-Tanács tagjává.

25. Olvastatik gr. Kuun Géza és br. Forster Gyula igazg. tagoknak köszönő levele megválasztásukért. — Eljenzéssel tudomásul vétetik.

26. Olvastatik néhai dr. Lederer Béla 1900 február hó 6-án kelt végrendeletének 9-ik pontja, mely így hangzik: „E családi hagyományokon felül fizessen 10,000 vagyis tízezer koronát a M. Tud. Akadémiának, hogy annak egy vagy több évi kamataiból az elnökség (elnök, alelnök és főtítkár) betegségbe esett vagy anyagi gondok alatt roskadozó érdemes tudósnak segélyére siethessen. Ez alapból egyazon tudós két ízben ne legyen segélhető.“ — Ezzel kapcsolatban főtítkár jelenti, hogy a végrendeleti végrehajtó a 10,000 koronát az Akadémia pénztárába már be is fizette. — A szép czélú hagyományt az Igazg.-Tanács kegyeletes érzéssel elfogadja és Ügyrendbe iktatását elrendeli.

27. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére Wlassics Gyula és br. Forster Gyula ig. tagokat kéri föl.

ELSŐ AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály első ülése.

1905 január 2-án.

HEINRICH GUSZTÁV osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Beöthy Zsolt, Szinnyei József ifj. r. tt. — Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Bánóczy József, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Katona Lajos, Kúnos Ignác, Lehr Albert, Melich János, Munkácsi Bernát, Négyesy László, Némethy Géza, l. tt. — *Más osztályokból*: Szily Kálmán r. t. — Asbóth János, Téglás Gábor l. t. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

1. KATONA LAJOS l. t. fölolvassa: „A Kedd asszonya“ című értekezését. — Az Értesítőbe adatik.

2. GOMBÓCZ ZOLTÁN mint vendég „A mongol-török hangviszonyról“ értekezik.

3. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére BEÖTHY ZSOLT r. és ASBÓTH OSZKÁR l. tagokat kéri föl.

MÁSODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály első ülése.

1905 január 9-én.

B. RADVÁNSZKY BÉLA t. helyettes osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Kautz Gyula r. t. másodelnök. — B. Forster Gyula ig. és t. t. — Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Hegedűs Sándor, Karácsonyi János, Körösy József, Vécsey Tamás r. tt. — Angyal Dávid, Asbóth János, Balogh Jenő, Borovszky Samu, Komáromy András, Óváry Lipót, Reiner János, Szendrei János, Thirring Gusztáv, Téglás Gábor l. tt. — *Más osztályokból*: Szily Kálmán r. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

4. TÉGLÁS GÁBOR l. t. fölolvassa „Decebal végső menedékvárának holléte“ című értekezését.

5. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére VÉCSEY TAMÁS r. és TÉGLÁS GÁBOR l. tagokat kéri föl.

HARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály első ülése.

1905 január 16-án.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Klein Gyula, Koch Antal, Lengyel Béla, Lóczy Lajos, Szily Kálmán r. tt. — Bugárszky István, Hoór Mór, Kalecsinszky Sándor, Kossutány Tamás, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Mágócsy-Dietz Sándor, Méhely Lajos, Rados Gusztáv, Zimányi Károly l. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

6. TREITZ PÉTER részéről: „A balatoni tófenék iszapjának vizsgálata“, előterjeszti Lóczy Lajos r. t.

7. EMSZT KÁLMÁN részéről: „A Balaton fenékszapjának és altalajának chemiai alkata“, előterjeszti Kalecsinszky Sándor l. t.

8. BAUER MIHÁLY részéről: „Adalék az algebrai mennyiségek általános elméletéhez“, előterjeszti Rados Gusztáv l. t.

9. SCHLESINGER LAJOS l. t. részéről: „Az izolált értékű függvényekről“, előterjeszti König Gyula r. t.

10. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KALECSINSZKY SÁNDOR és RADOS GUSZTÁV l. tagokat kéri föl.

NEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály második ülése.

1905 január 23-án.

HEINRICH GUSZTÁV osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Goldziher Ignác, Pecz Vilmos r. tt. — Haraszti Gyula, Hegedűs István, Kúnos Ignác, Lehr Albert, Melich János, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Petz Gedeon, Riedl Frigyes l. tt. — *Más osztályokból*: Csánki Dezső, Pauer Imre, Szily Kálmán, Asbóth János r. tt. — Jegyző: Szinnyei József, h. osztálytitkár.

11. ELNÖK sajnálattal jelenti, hogy Gyulai Pál osztálytitkárt súlyos baleset érte, s azért egy ideig akadályozva van a titkári teendők végzésében Helyettesítésére SZINNYEI JÓZSEF r. tagot kéri föl. — Az osztálytitkár balesetéről szóló jelentés mély sajnálattal vétetik tudomásul.

12. LEHR ALBERT l. t. felolvassa „A tányi, tényi képző és a Nyelvőr“ című értekezését. — Tudomásul vétetik.

13. HARASZTI GYULA l. t. felolvassa „Tanulmányok az irodalomtörténetírás köréből“ című értekezését. Tudomásul vétetik.

14. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére GOLDZIHÉR IGNÁCZ r. és RIEDL FRIGYES l. tagokat kéri föl.

ÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Első összes ülés.

1905 január 30-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Kautz Gyula másodelnök. — Berzeviczy Albert, b. Forster Gyula, gr. Kuun Géza t. tt. — Ballagi Aladár, Concha Győző, Csánki Dezső, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Hegedűs Sándor, Heinrich Gusztáv, Karácsonyi János, Lengyel Béla, Lóczy Lajos, Pauer Imre r. tt. — Alexander Bernát, Asbóth János, Balogh Jenő, Békefi Remig, Borovszky Samu, Gyomlay Gyula, Istvánffy Gyula, Katona Lajos, Kollányi Ferencz, Kövesligethy Radó, Kúnos Ignác, Munkácsi Bernát, Onodi Adolf, Óváry Lipót, Petz Gedeon, Reiner János, Szendrei János, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

15. BÉKEFI REMIG l. t. emlékbeszédet tart Czobor Béla r. t. felett. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

16. A Pozsonyi Toldy-kör köszönetét fejezi ki az Akadémia képviselőtéért a Kör jubileumán. — Tudomásul vétetik.

17. A december 31-éig, mint határidőig, a következő pályamunkák érkeztek be: a) Pollák-pályázatra (születési és termékenységi statisztika). I. Jelige: Ismerd meg önmagad. II. Jelige: Salus rei publicae. — b) A Lukács Krisztina-pályázatra (Absolut geo-

metria elemei). Jelige: Minden emberi ismeret alapja a megfigyelés.
— Kiadatnak az illető osztályoknak.

18. A II. osztály a Pollák-bizottságba KÖRÖSY JÓZSEF r. tagot küldi ki. Tudomásul vétetik.

19. A III. osztály a Lukács Krisztina-pályázathoz KÖNIG GYULA, RÉTHY MÓR rendes és RADOS GUSZTÁV l. tagokat küldi ki bírálókul. — Tudomásul vétetik.

20. A II. osztály Dr. ANGYAL PÁL részére személyes felolvasási engedélyt kér. — Megadatik.

21. Főtítkárr bemutatja a körlevelet az idei tagajánlások beadására. — Szétküldése elhatároztatik.

22. A könyvtár részére érkezett ajándékok, ú. m.: 1. A m. kir. pénzügyminisztertől: A m. kir. pénzügyminiszterium tíz évi működése. (5 pld.) — 2. A báni kormánytól: Monumenta Historica nobilis communitatis Turropolje. — 3. Kalinderu Jon, a román akadémia elnökétől: a) *Din viața romană.* b) *Cuvânt de Slăvire.* — 4. Karácsonyi János r. tagtól: Az első Lónyayak. — 5. Márki Sándor l. tagtól: Ueber den Namen Kolozsvár. — 6. Szendrei János l. tagtól: Miskolcz város története. II. kötet. — 7. A Kassai „Kazinczy Körtől”: Évkönyv 1901–1904. — 8. Herman Ottótól: *Aquila*, 11-ik köt. — 9. A „cseh nemzeti múzeumtól”: *Národopisný sborník.* — 10. Strausz Antaltól: A veszprémi káptalani könyvtár betűsoros szakczimtára. — 11. Beck Károly Frigyesztől: Ueber die Verwertung der Doubletten unserer Bibliotheken. — 12. Friedrich Gusztávtól: *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae.* — 13. Jakab Lajostól: Szegedi gyorsírási dísz-emlékmű. — 14. Ungárd Alberttől: *Der Suez-Kanal.* — 15. Dr. Weinek Lászlótól: *Die Lehre von der Aberration der Gestirne.* — 16. Guerrini Guidótól: a) *Sulla funzione della ipofisi.* b) *Rivista di patologia nervosa e mentale.* — Köszönettel vétetnek.

23. Az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzéke: Akadémiai Értesítő. 181. füz. (1905. Január.) — Athenaeum. XIII. évf. (1904.) 4-ik sz. — *Archaeol. Értesítő*: XXIV. közt. (1904–iki foly.) 5. sz. — *Irodalomtörténeti közlem.* XIV. évf. (1904.) 4. füz. — *Mathemat. és természettud. Értesítő*. XXII. köt. (1904.) 5. füz. — Bárány Radvánszky Béla Rimay János munkái. — Werthelmer Ede Emlékbeszéd Krones Ferencz kultag felett. (Emlékbeszédek. XII: 7.) — Wosinsky Mór Emlékbeszéd Bertrand Sándor k. t. fölött. (Emlékbeszédek XII: 8.) Tudomásul vétetik.

24. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére CONCHA GYÖZÖ r. és BÉKEFI REMIG l. tagokat kéri föl.

25. Ezután zárt ülésben az 1905. évi költségvetés az Igazgató-Tanács pénzügyi- és az elnökök és titkárok bizottságának előterjesztése, valamint az osztályok javaslata értelmében egyhangúlag elfogadott. — Az Igazgató-Tanács elé terjesztendő.

26. Elnök úr a zárt ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére HEGEDŰS SÁNDOR és HEINRICH GUSZTÁV r. tagokat kéri föl.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
PÉNZTÁRI SZÁMADÁSA
1904-RŐL.

A M. Tud. Akadémia vagyon-

Folyósz.	A c t i v u m	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	Értékpapírok:				
	a) Magyar földhitelintézeti záloglevelek 1.667,300 frt 4 ⁰ / ₁₀ -os papírért. szabályozási és talajjavítási al pari és kamatok 1904. deczemb. 31-ig kor. 3.367,946 180,000 kor. 4 ⁰ / ₁₀ kor. ért. záloglevél al pari és kamatok 1904. december 31-ig „ 183,600 6000 kor. 3 ¹ / ₂ ⁰ / ₁₀ kor. ért. záloglevél al pari és kamatok 1904. decz. 31-ig „ 6077·50	3557623	50		
	b) 69,700 kor. 4 ⁰ / ₁₀ magy. koronajár. kötv. al pari és kamatok 1904. decz. 31-ig	69932	33		
	c) Kisbirtokosok orsz. földhitelintézeti alapítványi okmány	10000	—		
	d) Kisbirtokosok orsz. földhitelintézeti 4 ¹ / ₂ ⁰ / ₁₀ záloglevelek 10000 kor. al pari és kamatok 1904. december 31-ig	10075	—		
	e) Magy. orsz. közp. takarékpénztár 4 ¹ / ₂ ⁰ / ₁₀ záloglevél 6000 frt al pari és kamatok 1904. december 31-ig	12180	—		
	f) 6000 kor. egyesült bpesti fővárosi takarékpénztár 4 ¹ / ₂ ⁰ / ₁₀ záloglevél al pari és kamatok 1904. december 31-ig	6045	—		
	g) 1 drb 200 kor. 1860. évi államsorsjegy 1905. május 1-én lejáró szelvény	200	—	3666055	83
1a	Néhai Fabriczy Sámuel emlékére tett alapítvány értékpapirjai.			205400	—
2	Az Akadémia épületei, könyvtára, könyvkészlete és egyéb felszerelésének értéke			2000000	—
2a	Néhai Zichy Antal hagyatéka, Wesselényi-utezai ház és telek értéke			40000	—
3	Kívül fekvő alapítványok:				
	a) 6 ⁰ / ₁₀ -os alapítványok	44100	—		
	b) 5 ⁰ / ₁₀ -os alapítványok	46280	—		
	c) 4 ⁰ / ₁₀ -os alapítványok	40168	—		
	d) kamatnélküli alapítv.-ok kor. 5670·—				
	aa) Kazinczy-alapítvány (széph. mauzoleum és kert) „ 20000·—				
	bb) Román - alapítvány (Szernye-mocsár, 46 katasztr. hold értéke) 9000·—				
	2db Beregmunkácsi takarékpénztári részv. névértékben 400·— „ 9400·—	35070	—	165618	—
4	Hátralékos kamatok a fentebbi alapítv. után			1925	31
5	Követelések			166312	78
6	Előre kifizetett, 1905. évre eső illetmények			3802	54
7	Künnlevő előlegek			876	—
				6249990	46

A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	K i a d á s	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	a) Főbb tisztviselők fizetése	14000	04		
	b) Többi tisztviselők fizetése	25200	32		
	c) Szolgák fizetése és ruházata	12725	01		
	d) Nyugdíjak	4531	96		
	e) Segélyezés, nyugdíj-járulék és jutalmak	1536	40	57993	73
2	Almanach és Értesítő			8279	19
3	Az I. osztály és bizottságai részére :				
	a) osztályi kiadások	6912	17		
	b) nyelvtudományi bizottság	11143	17		
	c) irodalomtörténeti bizottság	7658	27		
	d) classica-philologiai bizottság	8303	02		
	Valóságos kiadás 1904. évben	34016	63		
	Előirányzott összeg 1904. évre	39006	73	39006	73
	Marad az I. osztálynak 1905. évre	4990	10		
4	A II. osztály és bizottságai részére :				
	a) osztályi kiadások	19714	06		
	b) történelmi bizottság	16677	69		
	c) archaeologiai bizottság	10260	12		
	d) nemzetgazdasági bizottság	6640	—		
	Valóságos kiadás 1904. évben	53291	87		
	Előirányzott összeg 1904. évre	79484	48	79484	48
	Marad a II. osztálynak 1905. évre	26192	61		
5	A III. osztály és bizottságai részére :				
	a) osztály-kiadásokra	39724	68		
	b) természettudományi bizottság	12877	22		
	Valóságos kiadás 1904. évben	52601	90		
	Előirányzott összeg 1904. évre	58492	52	58492	52
	Marad a III. osztálynak 1905. évre	5890	62		
5a	Szótári bizottság részére :				
	Valóságos kiadás 1904. évben	7663	83		
	Előirányzott összeg 1904. évre	8038	03	8038	03
	Kevesebb kiadás	374	20		
	Ehhez járul az I., II., III. osztály járuléka	2600	—		
	Marad a szótárbizottságnak 1905. évre	2974	20		
6	Könyvkiadó bizottság: az Akadémiai, Természettudományi és Orvosi könyvkiadó vállalatok segélye	10000	—	10000	—
Átvitel		10000	—	261294	68

A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	K i a d á s	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
	Áthozat	10000	—	261294	68
	A Könyvkiadó-vállalatra befolyt a folyó évben	15544	84		
	Könyvkiadó-bizottság ez évi kiadása	25544	84		
	1904. évben több kiadás	28118	42		
	Mult évről fennmaradt tartozás	2573	58		
	Mult évről fennmaradt tartozás	4506	65		
	Fedezetlenül fennáll 1905. évre	7080	23		
7	Széchenyi-múzeumra			3500	—
7a	Szinnyei Magyar Írók életrajzára			2400	—
8	Jutalmakra			13014	04
8a	Bolyai-jutalomra			3000	—
9	Geophysikai vizsgálatokra			8000	—
10	Budapesti Szemle segélyezése			8000	—
11	A magyar irodalom ismertetése külföldön			6077	—
12	Könyvtára :				
	a) vásárlásokra	12872	75		
	b) diplomatáriákra	2000	—	14872	75
13	Az Akadémia épületeire :				
	a) palota	16018	34		
	b) bérház	4092	22	20110	56
14	Ügyvédi, irodai és vegyes kiadásokra			9536	24
15	Adó			30138	94
16	Kamatok, alapítványok és alapok után			10443	08
17	Előre nem látott kiadások			5973	42
18	Kazinczy levelezése kiadására stb. a Kazinczy-alapból			5435	46
19	Különféle leírások			920	67
				402716	84
20	Tiszta eredmény, mely az akadémiai vagyont szaporítja			30413	81
				433130	65

Bevételezések állása 1904. december 31-én.

Költségv. sz.		Mérleg száma	Bevételek 1904. évben		Költségvetés 1904. évre	
			korona	fl.	korona	fl.
	<i>I. Rendes bevételek:</i>					
1	Alapítványok kamatai	1a	6986	72	7000	—
2	Követelések kamatai	1b	5886	35	3900	—
3	Értékpapírok kamataiból.	2	145431	—	145000	—
4	Házbérekből: a) palota és bérház után . . . . . K. 65.259.— b) Wesselényi-utczai ház „ 480.—	3a 3b	65739	—	62000	—
5	Könyvek eladásából	4	21005	33	20000	—
6	Országos dotatio a Belügyministerium adományával együtt	5 a-g	99000	—	99000	—
			344048	40	336900	—
	<i>II. Rendkívüli és átfutó bevételek:</i>					
	Maradékok az osztályok mult évi költségvetéséből 60021.76					
	le a III. o. által az alapt. visszat. 1000.—	9	59021	76	60021.76	
	Régészeti és embertani társulat járul.	7	1050	—	1050	—
			60071	76	61071	76
	I. Rendes bevétel		344048	40	336900	—
	II. Rendkívüli és átfutó bevételek . .		60071	76	61071	76
	1904. évre előirányzott főösszeg . .				397971	76
	Bevételezések 1904. évben		404120	16		
	1904. évben több vétetett be, szemben az előirányzattal				6148	40
			404120	16	404120	16
	1904. évre előirányz. összeg mint fent				397971	76
	Bevételek, mint fent		404120	16		
7	Hagyományok és adomány. 20874.48	6				
8	Új alapítványok:	6a				
	Fabriczy Sámuel-alapítvány szaporulata . . . 800.—					
	Román Ferencz ala- pítvány szaporul., 400.— 1200.—					
9	A Kazinczy-alapból . . . 5435.46	8				
10	Különféle bevételek; Szernye- mocsár hasznóbére . . . 60.—		27569	94		
11	Az Akadémia rendes kiadá- saira előirányzott ösz- szeg 1904. évre . . K 397-971.76					
12	Ezzel szemben a kiadás 1904. évben 399412.31	11				
	tehát deficit, mely a jövő évek bevételeiből fedez. 1440.55		1440	55		
	Összes bevétel 1904. évben, illetőleg a Veszti- és Nyer.-számla főössz.		433130	65		
	Több vétetett be				35158	89
			433130	65	433130	65

Budapesten, 1904 december 31-én.

A Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Magyar földhitelintézet.

Lukács.

Trebitsch.

Hagyományok, adományok és új alapítványok 1904. évben.

Folyósz.		Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	<i>Adományok határozott rendeltetés nélkül:</i> 1. Majzik Viktor alispán Egerből . . . . . 2. Néhai Lovag Landau Horác emlékére az örökösök nevében Hirsch Jakabné . . . . . 3. Volt budapesti lánczhidársulati részvénytulajdonosok után (1870. évi XXX. t.-cz. 10. pont)	200	—		
		2000	—		
		8474	48	10674	48
2	<i>Hagyományok határozott rendeltetéssel:</i> Néhai Léderer Béla végrendeleti hagyománya			10000	—
3	<i>Hagyományok határozott rendeltetés nélkül:</i> Förster János hagyománya			200	—
4	<i>Új alapítványok:</i> Néhai Fabriczy Sámuel emlékére tett alapítvány felszaporodott kamatfeleslegéből az alapítvány gyarapítására tőkésített rész . . . . . Román Ferencz alapítványhoz tartozó 2 drb Beregmunkácsi takarékpénzt. részvény értéke, mint alapítvány-szaporodás	800	—		
		400	—	1200	—
	Összesen : . . .			22074	48

Budapest, 1904 deczember 31-én.

A Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Magyar földhitelintézet.

Lukács.

Trebitsch.

Előirányzat 1905-re.

Bevétel.

Rendes bevételek :

	1904-re	1905-re
I. Alapítványok kamatai	7.000 k. — f. .	7.000 k. — f.
II. Követelések	3.900 k. — f. .	4.700 k. — f.
III. Értékpapírok kamataiból	145.000 k. — f. .	145.300 k. — f.
IV. Házbérekből	62.000 k. — f. .	68.900 k. — f.
V. Könyvek eladásából	20.000 k. — f. .	20.000 k. — f.
VI. Országos dotatio :		
a) Tört. és irodalomtört. czélokra	30.000 k. — f. .	30.000 k. — f.
b) Régészeti közleményekre	10.000 k. — f. .	10.000 k. — f.
c) Természettud. kutatásokra	10.000 k. — f. .	10.000 k. — f.
d) Classica-philologiai czélokra	3.000 k. — f. .	3.000 k. — f.
e) Szótári munkásságra	4.000 k. — f. .	4.000 k. — f.
f) Könyvtarra (a belügyminiszterium adományával együtt)	12.000 k. — f. .	12.000 k. — f.
g) Az Akad. szabad rendelkezésére	30.000 k. — f. .	30.000 k. — f.
	336.900 k. — f. .	344.900 k. — f.

Rendkívüli és átfutó bevételek :

Maradék az osztályok munkálataira	60.021 k. 76 f. .	40.117 k. 53 f.
Régész. és Embert. társ. járuléka	1.050 k. — f. .	1.050 k. — f.
	61.071 k. 76 f. .	41 167 k 53 f.
Összes bevétel	397.971 k. 76 f. .	386.067 k. 53 f.

Kiadás :

I. Személyes járandóságok	55.598 k. 40 f. .	62.090 k. 40 f.
II. Általános kiadások :		
Értesítő	9.300 k. — f. .	8.000 k. — f.
Almanach		
Akad. kiadványok jegyzéke		
Helyesírási szabályok		
III. I. osztály	39.006 k. 73 f. .	37.990 k. 10 f.
IV. II. „	79.484 k. 48 f. .	85.192 k. 61 f.
V. III. „	58.492 k. 52 f. .	35.890 k. 62 f.
Va. Szótári bizottság	8.038 k. 03 f. .	8.974 k. 20 f.

	1904-re :	1905-re :
VI. Könyvkiadó vállalatok segélyezésére :		
a) Az Akadémiai Vállalatra	2.000 k. — f.	2.000 k. — f. . . . .
b) Term.-tud.-társ. részére	6.000 k. — f.	4.000 k. — f. . . . .
c) Az orvosi vállalat részére	2.000 k. — f.	2.000 k. — f. . . . .
VII. Széchenyi munkáira és múzeumára	3.500 k. — f.	4.000 k. — f. . . . .
VIIa. Szinnyei: Magyar Írók életrajza	2.400 k. — f.	2.400 k. — f. . . . .
VIII. Jutalmakra	20.000 k. — f.	15.000 k. — f. . . . .
VIII. A Bolyai-jutalomra	3.000 k. — f.	— k. — f. . . . .
IX. Geophysikai vizsgálatokra	8.000 k. — f.	8.000 k. — f. . . . .
X. Budapesti Szemle segélye	8.000 k. — f.	8.000 k. — f. . . . .
XI. A magyar irodalom ismertetése külföldön	6.200 k. — f.	6.200 k. — f. . . . .
XII. Könyvtára :		
a) Vásárlásokra 13.000	15.000 k. — f.	} 15.000 k. — f. . . . .
b) Diplomatiáriákra 2.000		
XIII Akadémia épületeire, rendes kiadások :		
a) Fűtés	} 14.800 k. — f.	} 14.000 k. — f. . . . .
b) Világítás		
c) Vízfogyasztás		
d) Kéménysöprés, bádogos- munkák, mesteremberek		
e) Tisztítás és apróbb kiadások		
f) Rendkívüli kiadások	5.200 k. — f.	2.500 k. — f. . . . .
XIV. Vegyes kiadásokra :		
a) Akad. kiadványok expe- ditója	} 8.200 k. — f.	} 8.200 k. — f. . . . .
b) F. H. I. főkönyvvivőjé- nek tiszteletdíja		
c) Ügyvédi költségek		
d) Kisebb nyomtatványok		
e) Irodai kiadások		
f) Biztosítási díj		
XV. Adó	25.400 k. — f.	30.000 k. — f. . . . .
XVI. Kamat az Akad. kezelte ala- pok után		
	9.300 k. — f.	10.500 k. — f. . . . .
XVII. Előre nem látott kiadásokra	6.000 k. — f.	6.000 k. — f. . . . .
XVIII. Az alaptőkétől vett kölcsön törlesztésére		3.000 k. — f. . . . .
XIX. A múlt évi tartozások törlesztésére		1.500 k. — f. . . . .
	<u>394.920 k. 16 f. . . . .</u>	<u>380.437 k. 93 f. . . . .</u>
Az alaptőke szaporítására	3.051 k. 60 f.	5.629 k. 60 f. . . . .
	<u>397.971 k. 76 f. . . . .</u>	<u>386.067 k. 53 f. . . . .</u>

Az I. osztály és bizottságai költségvetése 1905-re.

I. osztály.

1. Értekezésekre	3.430 k. — f.
2. Nagy szótárra	1.600 k. — f.
3. Néprajzi Társaság segélye	1.000 k. — f.
4. Bírálóknak	270 k. — f.

6300 k. — f.

II. Nyelvtudományi bizottság:

1. Nyelvtudományi Közlemények	5.118 k. 06 f.
2. Magyar Nyelvőr	2.000 k. — f.
3. Magyar Tájszótár	1.000 k. — f.
4. Oklevélszótár	1.000 k. — f.
5. Melich: <i>Szláv jövevényszavaink</i>	300 k. — f.
6. Magyarországi német nyelvjárások (Gedeon: <i>Az alsó-mecsenzei nyelv- járás</i> ; Lindenschmidt: <i>A verbászi nyelvjárás</i> ; Mátyás: <i>A szolnokhatái nyelvjárás</i>)	1.000 k. — f.
7. Előadó	800 k. — f.
8. Visszatérítés a Reguly-alapnak	500 k. — f.

11.718 k. 06 f.

Azonkívül a Röck Szilárd-alapítványnak a bizottságot illető 1901-ki s 1903-ki kamataiból maradt 1454*62 s az 1905-re eső 1000 k., tehát összesen 2454 k. 62 f. Munkácsi Bernát vogul népköltési gyűjteményének II-ik, kiegészítő füzetére fordítandó. Ez a füzet 20 nyomtatott iv lesz s költsége az említett összegből egészen fedezendő.

A Nyelvtudományi Bizottság költségvetésének a „Nyelvőr“-t illető pontját a következő megjegyzéssel terjesztette az osztály elé:

Gyulai Pál biz. tag felszólalt s a *Nyelvőr* 2000 koronás tételének törlesztését indítványozta, mert nézete szerint a Nyelvtudományi Társaság kiadásában megjelenendő új folyóirat mellett a *Nyelvőr* teljesen felesleges, ha pedig fenmarad, megélhet az Akadémia segélye nélkül is s a 2000 koronát szükségesebb dolgokra lehetne fordítani. Az előadó újra kifejti, hogy a *Nyelvőr*-re, mint a magyar nyelvészettnek egyetlen tudományos folyóiratára szükség van s a tavalyi és tavalyelőtti folyószámlák előterjesztésével bizonyítja, hogy a *Nyelvőr* nem jövedelmező vállalat, hanem az akadémiai segély nagyobb felével kell fedezni a tiszteletdíjat. Erre a bizottság azt határozza, hogy fentartja a tételt annyival is inkább, mert a szerkesztőt az eddigi feltételek alatt bizta meg további három évre a *Nyelvőr* szerkesztésével s kiadásával. A határozat hét szóval hozatott öt ellen.

Gyulai Pál r. tag ismételte a bizottságban tett felszólalását s indítványozta a *Nyelvőr* segélyének törlését mint szükségtelen és felesleges kiadást. Elmondja, hogy midőn ezelőtt harmincz évvel az osztály a *Nyelvőr*-t megindította, a magyar nyelvészeti irodalom egyik hézagát akarta betölteni. Oly közlőnyt indított meg, mely kizáróan a szorosabb értelemben vett magyar nyelvészettel foglalkozzék, ismeresse a művelt nagyközönséggel nyelvészetünk fejlődését, keltsen érdeket iránta, gyűjtse a népnyelvi adatokat s örködjék a szóalkotás és stílus magyarsága felett. Az osztály harmincz éven át folyvást megszavazta a *Nyelvőr* segélyét, bár nem volt mindig megelégedve a szerkesztéssel, de szükségesnek tartotta egy ily folyóirat fennállítását. Azonban a Nyelvtudományi Társaság megalakulásával, mely a *Nyelvőr*-höz hasonló folyóiratot indít meg a jövő év januárjában, feleslegessé vált, hogy az Akadémia tovább is segélyezze a *Nyelvőr*-t. Az osztály s a bizottság tagjai egyszersmind a Nyelvtudományi Társaság tagjai s nagyrészt a meginduló folyóirat dolgozótársai is. A *Nyelvőr* segélyének törlésével megmaradt összeget a bizottság szükségesebb kiadványokra fordíthatja, meg bővítheti *Nyelvtudományi Közlemények* cz. folyóiratát s az összehasonlító nyelvészet mellett a szorosabb magyar nyelvészethez is tért engedhet. A bizottság úgys mindig arról panaszkodik, hogy nem áll rendelkezésére elég pénzösszeg s így a 2000 kor, megtakarításával jelentékeny összeget nyer céljaira. A mi pedig azt illeti, hogy a bizottság három évre választotta meg a szerkesztőt az eddigi feltételek alatt, erre a bizottságot az Ügyrend nem hatalmazta fel s az osztály csak a napokban vett erről értesülést. Jóváhagyás végett nem terjesztetett elébe e határozat s így nem kérhette az összes ülés jóváhagyását. Sőt midőn az osztály f. év november 21-én tartott ülésén értesült a bizottság ez intézkedéséről, nem helyeselte s tudomásul sem vette.

Az indítvány szavazás alá bocsáttatván, 14 szavazattal 10 ellenében elfogadtatott és egyszersmind elhatároztatott, hogy ha a *Nyelvőr* segélye törléséhez hozzájárul az összes ülés s az Igazgató-Tanács, a Nyelvtudományi Bizottság felszólítandó, hogy a fennmaradt 2000 kor. összeget minő nyelvészeti kiadványokra akarja fordítani.

Az osztály és bizottságainak költségvetése minden pontjában elfogadtatik, kivéve a Nyelvtudományi Bizottságénak azt a pontját, mely a *Nyelvőrr*e vonatkozik.

III. Irodalomtörténeti bizottság:

1. Irodalomtörténeti Közlemények	4.400 k. — f.
2. Mult évi munkálatokra (Rimay)	1.666 k. 78 f.
3. <i>Analecta recentiora</i> (Renaissance-kori magyar vonatkozású kisebb latin művek)	1.800 k. — f.
4. Félben lévő munkákra (<i>Magyar bibliographia</i> pótkötetere, <i>R. M. Költők Tára</i> 1. és 7. kötetére, Budapesti egyetemi és Német-újvári codexekre, Pécsi Simon psalteriumára	2.400 k. 75 f.
5. Előadói tiszteletdíja	800 k. — f.

11.067 k. 53 f.

IV. Class-philol. bizottság:

1. „Ilias“ I. köt. nyomt. költsége	700 k. — f.
2. Euripides Bacchansnői	300 k. — f.
3. Seneca (<i>Epistolarum moralium ad Lucilium libri XX.</i> és Aulus Gellius (<i>Noctes atticae</i>) fordításának tiszteletdíja	2.000 k. — f.
4. Editiones criticae (Némethy Géza Tibullus-kiadása)	1.200 k. — f.
5. Előadó tiszteletdíja	800 k. — f.
6. Az Egy. Philol. Közlöny segélye	2000 k. — f.
7. Mult évi munkálatokra	1904 k. 51 f.
	<hr/>
	8.904 k. 51 f.
Teljes összeg	37.990 k. 10 f.

Az osztálytitkár előterjeszti, hogy dr. Fabó Bertalan ez év elején *A magyar népdal és zenéje* cz. munkát adott be kiadás végett. A munka kiadatott bírálatra P. Thewrewk Emil r. és Bogisich Mihály l. tagoknak. Az első bíráló becsesnek találta a munkát s kiadásra ajánlta, a második visszautasította. Ekkor az osztály egy nem akadémiai tagnak, Erdy Lajos zeneelméleti írónak kérte ki véleményét, a ki alapos bírálatot írt róla, javításokat és pótlásokat ajánlott, de magát a munkát érdemesnek találta. A munka visszaadott a szerzőnek, a ki teljesítette a bíráló kívánságait. Erdy Lajos úr ekkor a következő véleményt nyújtotta be az osztálynak: „Dr. Fabó Bertalannak *A magyar népdal* cz. munkáját újra átnéztem s úgy találtam, hogy a szerző azt nemcsak az óhajtott pótlásokkal és módosításokkal látta el, hanem több új szakaszt is írt hozzá, eddig mellőzött dal- és zeneszerzőkről, s ezzel is emelte a munka becsét. Ujra meggyőződtem arról, hogy a munka hézagpótló lesz elméleti zeneirodalmunkban, abban egybe van gyűjtve sok fontos adat a magyar zenéről s ezek feldolgozásában tervszerűen, egységes fejlődési folyamat képét igyekszik a szerző megalkotni. A munkát hasznos módon fogják tanulmányozhatni a magyar zene története- s elméletével foglalkozók, utána könnyebb s tán szerencsésebb lesz a kutatás az elhanyagolt téren, és remélhetőleg mindjobban sikerülni fog a magyar zene rejtélyét takaró sűrű kárpítot föllebbenteni. A munka kiadása a szerzőt, ki már gyakorlatot szerzett az ilyen adatok felkutatása s egybeállításában, s különösen a rejtettebb rétegekben tud és szeret kutatni, bizonyára folytatólagos munkára fogja buzdítani oly téren, melyen oly sok még az összegyűjteni s feldolgozni való. — A munkát ismételve ajánlom s még csak azt jegyzem meg, hogy a még szükséges kisebb pótlások: a jegyzetek és a kótapéldáknak kellő helyre való illesztése, a bibliographiában pongyolán és pontatlanul idézett egyes könyvvezímek pótlása a nyomtatás alatt is eszközölhető“.

Az osztály rendes költségvetésében nem fedezheti az érdemes munka kiadásának költségeit, tehát tisztelettel felszólítja az elnökséget, hogy valami úton-módon kiadhatását eszközölje. A kiadás költsége mintegy 6000 koronát tenne.

A II. osztály és bizottságai költségvetése 1905-re.

I. A II. osztály munkálataira :

1. Értekezésekre, emlékbeszédekre és bírálatokra	5.000 k. — f.
2. Az Athenaeum kiadására	5.000 k. — f.
3. A Phil. Írók Tára segélye	800 k. — f.
4. A „Magyar Paedagogia“ segélye	400 k. — f.
5. A Nagy Szótár segélye	400 k. — f.
6. A M. Philosoph. Társaság segélye	1.000 k. — f.
7. Ballagi Aladár : „Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtörténeti Szótár“ (3-ik részlet)	1.000 k. — f.
8. „Corpus Nummorum“ II-ik füzetére	2.400 k. — f.
9. Mult évi munkálatokra	5.688 k. 84 f.

21.688 k. 84 f.

II. Történelmi bizottság.

1. Könyöki-Nagy Géza : Magyarországi várak	3.600 k. — f.
2. Br. Radvánszky B., A. Héderváry család oklevéltára	2.600 k. — f.
3. Thaly Kálmán : Ifj. Teleki Mihály naplója	3.000 k. — f.
4. Vetéssy László levelezésének kiadása	1.000 k. — f.
5. Királyi pecsétek kiadásának előkészítése	1.000 k. — f.
6. Margalits Ede : Szerb történeti repertorium	1.000 k. — f.
7. Szádeczky Lajos : A csiki székely krónika	1.000 k. — f.
8. Csánki Dezső : Hunyadiak korához levéltári kutatásokra	400 k. — f.
9. A Történelmi Tár 1905. folyamára	2.400 k. — f.
10. A Történelmi Életrajzok 1905. évi segélye	1.000 k. — f.
11. A Gazdaságtört. Szemle 1905. évi segélye	1.000 k. — f.
12. Id. Teleki Mihály levelezésének kiadása (II. részlet)	2.000 k. — f.
13. Másolásokra	1.000 k. — f.
14. Előadó tiszteletdíja	800 k. — f.
15. Bizottsági kisebb kiadásokra	200 k. — f.
16. Mult évi munkálatokra	13.452 k. 69 f.

35.452 k. 69 f.

A felsorolt tételek legnagyobb részt szerepelvén az 1904. évi költségvetésben, újabb indoklásuk fölösleges. Mindössze két olyan tétel van, mely a mult évi költségvetésben nem volt meg.

A 7. pont alatt említett mű Szádeczky Lajos akadémiai felolvasása, melyet az osztály kiadás végett a bizottsághoz tett át. A dolgozat a csiki székely krónika gyártásának idejét és körülményeit tisztázza.

A 8. sz. alatt említett Hunyadiak Kora évek óta nem szerepelt a bizottság költségvetésében. A nagyérdemű szerzőt az 1898. év óta betegeskedése akadályozta a nagy mű folytatásában; most igaz örömmel vette a bizottság tudomásul, hogy a szerző ismét abban a helyzetben van, hogy a mű folytatására és befejezésére szentelhesse munkásságát. A bizottság lehetővé akarván tenni, hogy a nagyobb költséget igénylő mű kiadása anyagi akadályokba ne ütközzék, elhatározta s ezt a t. osztálynak előre bejelenti, hogy a lehetőséghez képest évenként bizonyos összeget szán egy külön kezelendő alap létesítésére, oly czállal és rendeltetéssel, hogy az a Hunyadiak Kora hátralévő kötetének költségeire fordíttassék. Erre nézve a bizottság előterjesztését a f. év végén mutakozó pénztári maradvány felhasználásával kapcsolatban fogja megtenni.

III. Archaeologiai bizottság.

1. Az Archaeologiai Értesítőre . . .	7.700 k. — f.
2. Magyar Műemlékek és Arch. Közlemények közzétételére . . .	2.100 k. — f.
3. Előadói és szerk. tiszteletdíj . .	1.200 k. — f.
4. A képes duczkok kezelőjének . .	240 k. — f.
5. A kassai dóm monographiájára . .	760 k. — f.
6. Mult évi munkálatokra	<u>2391 k. 08 f.</u>
	14.391 k. 08 f.

A 2. tételt az 1905-ik évben még a dr. Szendrei János gazdagon illusztrált viselettörténeti művének közzététele fogja igénybe venni; a munka már a legközelebbi hónapokban fog megjelenni.

IV. Nemzetgazdasági bizottság.

1. Közgazdasági Szemle	4.400 k. — f.
2. Megyei monografiák	480 k. — f.
3. Magyar közgazdasági könyvtár . .	2.000 k. — f.
4. Remekírók Tára	1.260 k. — f.
5. Előadói díj	800 k. — f.
6. Apróbb kiadások	60 k. — f.
7. Mult évi munkálatokra	<u>4.660 k. — f.</u>
	13.660 k. — f.

A 4. tételből 800 korona a Schossberger-féle alapítvány kamataiban találja fedezetét. A jövő évben meg fog jelenni a közgazdasági könyvtárban: Acsády: A jobbágyság története. A remekírók tárában: Toynebee: Industrial Revolution fordítása.

Teljes összeg 85.192 k. 61 f.

A III. osztály és bizottsága költségvetése 1905-re.

I. Az osztály munkálataira.

1. Math. és Term. Értesítőre és ki- sebb munkák segélyezésére . . .	9.000 k. — f.	
2. Emlébeszédekre és apró kiadá- sokra	400 k. — f.	
3. Nemzetközi math. és term.-tud. bibliographia czéljaira	1.000 k. — f.	
4. Mathem. és Phys. Társulat segélye	1.000 k. — f.	
5. Orvosi Hetilap segélye	1.200 k. — f.	
6. Nagy Szótár segélye	400 k. — f.	
7. Semmelweiss munkáinak kiadá- sára a segély I. fele	1.500 k. — f.	
8. Stäckel Pál „A két Bolyai geo- metriai vizsgálatai“ czímű munka kiadására az összeg I. fele . . .	1.800 k. — f.	
9. Onodi és Klug physiol. vizsgálá- taira	1.200 k. — f.	
10. Alexander Béla „A gerincoszlop csontosodását“ mutató képgyűj- temény kiadása a segély $\frac{2}{3}$ része	1.000 k. — f.	
11. Jancsó Miklós „A malária para- sitái“ cz. munka kiadására szük- séges összeg I. fele , , ,	1.500 k. — f.	
12. Mult évi maradék	2.275 k. 32 f.	
		22.275 k. 32 f.

II. Math. és Természettud. bizottság.

1. A botanika körébe vágó tudo- mányos munkálatok támogatására	2.000 k. — f.	
2. Természettud. Füzetek (most Annales) segélye	2.000 k. — f.	
3. Math. és Phys. Társulat segélye	1.000 k. — f.	
4. Írói díjak	2.200 k. — f.	
5. Nyomdai költségek	2.000 k. — f.	
6. Előadó tiszteletdíja	800 k. — f.	
7. Mult évi maradék	3615 k. 30 f.	
		13.615 k. 30 f.
Teljes összeg		35.890 k. 62 f.

K Ö R L E V É L

a Magyar Tudományos Akadémia t. tagjaiához.

Hivatkozva a M. Tud. Akadémia Ügyrendjének 12. §-ára, emlékeztetem a M. Tud. Akadémia tagjait, hogy az 1905-ik évi választásra a *tagajánlások* 1905 februárius 28-ig küldendők be a főttkári hivatalhoz.

Tájékoztatásul megjegyzem, hogy az Alapszabályok 22. §-a és az Ügyrend 2. §-a értelmében

az *I. osztály* :

- A) nyelvtudományi alosztályában : 2 levelező tag,*
- B) széptudományi alosztályában : 1 levelező tag ;*

a *II. osztály* :

- A) bölcs. és társad. alosztályában : 6 levelező tag,*
- B) történettud. alosztályában : 1 rendes és 3 levelező tag ;*

a *III. osztály* : *1 tiszteleti tag,*

- A) math. és phys. alosztályában : 1 rendes és 5 levelező tag,*
- B) természettud. alosztályában : 1 rendes és 2 levelező tag*

választható legfőljebb.

Budapest, 1905 januárius 25-én.

S z i l y K á l m á n,
főttkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

XVI. KÖTET.

1905. Március 15.

3. FÜZET.

Decebal végső menedékvárainak holléte.

(Kivonat *Téglás Gábor* lt. január 9-ikén tartott felolvasásából.)

A dákok leigázásával és Dácia bekebelezésével végződött két dáciai hadjárat legbecsesebb történelmi emléke a *Forum Romanum*on pompázó *Columna Traiana*, melynek spirálisan kivésett domborművei a hadjárat emlékezetesebb mozzanatait örökítik meg. Minthogy azonban az egykorúak kezén forgott magyarázatok Trajának *Julius Caesar* példájára vezetett naplójával együtt megsemmisültek s *Dio Cassius*nak is jóval utóbb keletkezett feljegyzései csonkításokkal és tévedésekkel jutottak reánk, ma már a legnehezebb kérdések egyikévé vált ezen képsorozat tájképi és hadtörténeti jelentésének megfejtése. Éppen azért a legkiválóbb archaeologusok, mint *Mommsen Tivadar*¹ is, megfejthetetlennek tekintik e reliefeket, melyek szerinte legfeljebb homályos, eléggé meg nem érthető bepillantást engednek e megható világtörténelmi tragoedia véres jeleneteibe. Egy másik szaktekintély, a bécsi csász. kir. *Archaeologiai Intézet* nagynevű igazgatója, *Benndorf Ottó*, vélekedése szerint is „*hét pecséttel lezárt örök titkot*“ képeznek ezek a domborműves csoportozatok, melyeknek nyitját alig találhatjuk meg.

Annál érdekfeszítőbb feladat tehát reám, ki *Sarmizegetusa* romjait kutatgattam egy negyedszázadon át, s a hadjáratok színhelyét önkénytelen vonzódással búvároltam első ifjúságomtól, ezen képsorozatok tanulmányozása. A régi elavult *Bellori-Bartoli*-féle,² valamint a nehezen hozzáférhető *Froehner*-féle³ kiadás

¹ *Theodor Mommsen: Römische Geschichte, V. Band, 205 lap.*

² *Bellori Giovanni Pietro: Columna Trajana novamente disegmata et intagliata de Pietro Santi Bartoli, con l'espositione latina d'Alfonzi Ciacone, compendies ta nella vulgare sorto immagine accresciuta di medaglie inserittoni de trofei, Roma 1672. Újabb kiadása Carlo Fea előszavával. Róma, 1813.*

³ *Guillemus Froehner: La colonne Trajane, Paris, 1865. Magyarázatait értékesítette Király Pál is Dácia-jában. A képatlas La colonne Trajane d'après le surmontage executé à Rome 1861—62 reproducté*

helyett 1896 óta nagy szerencsémre jóval áttekinthetőbb s könnyebben is kezelhető alakban nyertük meg *Cichorius*¹ feldolgozásában a szászországi kultuszministerium bőkezűségéből *Dacziának* ezt az eléggé meg nem becsülhető *Képes Krónikáját*.

Cichorius Konrád az első dák háború képeiről szóló magyarázatait is mindjárt 1896-ban, tehát a képek nyomában publikálta; míg a másodikat csak 1900-ban kaptuk kézhez, miután előbb másodszor is belátogatott a régi Dáciiába s helyszíni megfigyeléseit újabbakkal egészíté ki. Munkája olvasása csakhamar meggyőzött arról, hogy csakis a Torma Károlytól 1880—83-ban a római sánczokkal kapcsolatosan megindított lassú és részletes helyrajzi vizsgálódások vezethetnek e képrejtvények megfejtéséhez s ezt a külföldiek által futólagos bejárások közben nehezen elérhető *topographiai otthonosságot* kell tehát első sorban *megszereznem, mielőtt a Columnát Rómában tanulmányozhatnám. Torma Károly* minden bizonynyal sok becses útbaigazítással segíthette volna elő vállalkozásomat; de úgy a *Hunyadmegyei Történelmi-régészeti Társulat 1884. közgyűlésén gróf Kuun Géza* meghívására az első dacziái háborúban Trajanus által követett útirányról tartott magyarázata, mint a Trajanus-oszlopról az egyetemen hirdetett előadásai, nyomtalanul megsemmisülvén, gazdag tapasztalatai gyümölcstelenül feledésbe mentek. Így a külföld nem is értesülhetett az ő becses kezdeményezéséről, pedig a római út kinyomozását is ő indította meg s az általa és általam felfedezett állomások, valamint Torma útitársainak információja könnyíték meg *Cichoriusnak* is az első dák háború felvonulására irányult puhatalozásait.

Cichorius kormányának hathatós támogatásával a *Rómában* töltött esztendőik után oly széleskörű utazásokat végzett *Szerbia, Bulgária, Románia* területein is, a minőre magyar tudósnek kilátása alig lehet. Évek során át érintkezhetett az illető vidékek helyi buváiraival, így engem is háromszor keresvén fel; betekintett a legtávolabbi múzeumok kincseibe, miközben valóban irigylésreméltó gazdag adatkészlettel végezheté munkáját. S ha mégis akad kiegészíteni valóm még a különben sikerültnek mondható

en phototypographie par *Gustav Arosa*, 220 planches imprimées en couleur avec texte orné de nombreuses vignettes Paris 1872—74.

¹ *C. Cichorius: Die Reliefs der Trajanssäule*. Herausgegeben und historisch erklärt. Gedruckt mit Unterstützung des königlich sächsischen Ministeriums für Kultus und öffentlichen Unterricht. Erster Tafelband: Die Reliefs des ersten dacischen Krieges. Tafel I—LVII. Berlin, Verlag von *Georg Rieme*r. Zweiter Tafelband: Die Reliefs des zweiten dacischen Krieges. Tafel LVIII—CXV. U. ott. A magyarázó kötetekből 1896-ban csak az első dák háborúé: *Commentar zu den Reliefs des ersten dakischen Krieges*. Textband II. 1900-ban a második dák háborúé: *Commentar zu den Reliefs des zweiten dakischen Krieges*. Textband III. jelent meg.

első dáciai hadjáratnál is,¹ azon a helyi viszonyok bonyolultságával tájékozottak alig üthetnek meg.

A nagyobb eltérések azonban a második dák háborúnál² merült fel mégis, mint a hol a háború voltaképi célpontját ő is tévesen magyarázta, a ki pedig a *Columna* ábrázolásából végre észrevette, hogy egy tekintélyes hegylejtőn emelkedőleg helyezték el azt a várat, melyben *Decebal* a rómaiak elől menhelyet keresett. A többi írók, különösen *Froehner*, *Reinach*, az angol *Pollen*, mind *Sarmizegetusa*-ban keresik a második háború végcélját is s *E. Petersen*,³ a ki *Rómában* lakozva, naponta felfrissítheti benyomásait a *Columna* szemléletével, meg a *Cichorius* helyes kiindulása után is *Sarmizegetusa* mellett képes éleshangú kritikai munkájában kardoskodni, váltig azt vitatván, hogy az első dák háborúban római kézre jutott *Sarmizegetusát Decebalus* ismét hatalmába kerítve újból megerősítette.

Ilyen módon a nagytekintélyű szakemberek mindenike távol jár a valóságtól s ez készített arra, hogy most, mikor súlyos hivatali gondjaimat félretéve, minden időmet és erőmet dáciai buvárlataim kiegészítésére fordíthatom, erre a fontos momentumra vonatkozó helyszíni észleleteimmel én is hozzájáruljak a kérdés tisztázásához, hogy végre magyar szó is vegyülhessen ebbe a minket amúgy is legközvetlenebbül érdeklő s így ránk szinte kötelező világtörténelmi vitába.

A mint tehát *Torma Károlytól* megkaptam a biztatást s vele a Traján-oszlop képeiről tájékozódhattam, mindjárt 1884 nyarán azokat a romokat kerestem fel, hol 1804-ben nagymenyiségű *Kozon* aranyat találtak. A Szászváros mögött 1676 méter magasságban komorkodó *Godján* havas őserdőségeiben, a rendes forgalmi vonaloktól messze távolra épült várrom mindjárt azt az impressiót tette reám, hogy *Decebal* otthonául vala szánva s ebbeli hiedelmemnek Hunyadmegye monographiája első kötetében is kifejezést adék⁴; de szélesebb körben nem tartám még időszerűnek felfedezésem emlegetését, mert a völgyalakulás sajátos-

¹ Die Reliefs der *Trajanssäule*. Herausgegeben und historisch erklärt von Conrad Cichorius. Zweiter Textband. Commentar zu den Reliefs des ersten dakischen Krieges. Berlin, 1896. 1—372.

² U. az. Dritter Textband, Berlin Verlag von Georg Reimer, 1900. 1—409.

³ *Trajans Dakische Kriege*. Nach dem Säulenreliefe erzählt von E. Petersen. I. Der erste Krieg. Leipzig 1899. II. Zweite Krieg. Leipzig 1903. *Excurs Sarmizegetusa im ersten und im zweiten Kriege*, 134—149.

⁴ *Hunyadvármegye története*, kiadja a vármegye közönsége. Szerkesztette a Hunyadvármegyei Történelmi és Régészeti Társulat megbízásából Téglás Gábor. Első kötet: Hunyadmegye földjének története az őskortól a honfoglalásig. Írták: dr. gróf Kuún Géza, dr. Torma Zsófia és Téglás Gábor. Budapest, 1902.

sága azonnal érezteté velem, hogy ez a különben terjedelmes vár éppen elhelyezése következtében egymagára Decebalnak biztos menedéket nem nyújthatott. Biztató jelekre akadtam ugyan ez irányban is a hegység peripheriáján; de iskolai és társadalmi nagy elfoglaltságom miatt, a sok időt kívánó további nyomozásokat csak ritka megszakításokkal folytathattam s a Traján-oszlop képeit sem kaphattam hosszasabban kezemhez.

A kérdést tehát pihentetnem kellett addig, míg 1903 novemberében nyugalomba lépve, időmmel szabadon rendelkezhettem. Ekkor az 1903 nyelhe telének felhasználásával december hóban járhattam be azokat a hegymagaslatokat, hol a sűrű erdőség máskor a tájékozódást nagyon megnehezíti. A lombozattól nem korlátolva, fedezhetém fel, hogy ott, a hol a Szászvárosnál a *Marosba* szakadó *Városvíz* a déli határhegység szászvárosi csoportjának kristályos tömegét elhagyja, a szélesedő völgyre tekintő lépcsőzetek gondosan meg valának erősítve. Ettől a felfedezésem-től kezdve erősödött meg lelkemben az az eredeti feltevés: hogy *Decebal ezt a valóban nehezen hozzáférhető hegységet választá menedékkül s következőleg ezen védművek is összefüggésben állanak a második dák hadjáratnál.*

Számításom megérlelését a *Traján-oszlop* szemlélete Rómában kétségen kívül hathatósan elősegíthetné; de mert erre a költséges leutazásra magamszerű hazai archaeologusnak alkalom nehezen kínálkozik, az irodalmi anyag megközelíthetése céljából is a fővárosba telepedve, Cichorius jól sikerült képeinek gondos átvizsgálására és helyrajzi megfigyeléseim összehasonlítására szorítkozva is meg vagyok győződve, hogy sikerült végre világot derítenem a sokaktól eredménytelenül keresett dák királyi menedékvár hollétére.

Minél tovább vizsgálgatám ezeket a képeket, annál eleve-nebb tudatára juték annak is, hogy azok tervezője vagy közvetlenül láthatta Decebal végvárait a körülöttük lezajlott hosszú ostrommal együtt, vagy más szemtanúk vázlatai és utasításai szerint dolgozá ki a CXI—CXXV. terjedő képsorozatot, mert ezek nem csupán a térszín-viszonyokban, de a várak építési modorában is a jó helyismerő előtt legott szembetűnő hasonlóságot mutatnak a *Városvíz* kapuzatánál általam szerencsésen kinyomozott hegyi várakkal.

Már első látogatásom idején, vagyis 1884-iki úti naplóm-ban megjegyeztem, hogy az északra néző külső várnál hatalmas 65—75 cm. sőt 1 m., hosszú s 0·55 m. széles, 0·35 — 0·4 m. vastag faragott kövek mutatkoznak; míg a közelebbi második várnál az alatta zuhogó *Városvíz* hőmpölyeit s a hegyből fejtett kőzúdadékot is felhasználták s vastag mészhabarccsal erősítették meg a falazatot. Ezt az építési különbséget a *Columna Traiana* is igazolja. Így a CXI. kép meredeken végződő hegy-

ség nyílását ábrázolja, mely előtt a római hadsereg összpontosulva az ostromot megindítja. Ezzel a gondosan faragott külső várral kezdődött tehát Decebal tulajdonképi várrendszere, s onnan tovább sorakoznak lépcsőzetes egymásutánban valami 3 kilom. hosszúságban a többi elővárak, 300—500 méternyi magasság különbözőben helyezkedvén el a völgy felett. De a már meredekségével megközelíthetlenné tett hegylejtőt is gondosan megerősítették Decebalus mesterei, a kik az építészeti és erődítési iskolát mindenestre a rómaiaknál vagy a görögöknél járhatták, mert egészen abban a stílusban végezték feladatukat.

A völgyszörós kapuzatát elzáró ezen dák erődítésektől északra alig 6 kilom. távolságban, ugyancsak a Városvíz mentén, találjuk meg a CXII. képen feltüntetett római táborn, vagyis Traianus főhadiszállását, honnan azonban az ostrom előhaladtával ő is közelebb helyezkedett s a CXIV. képen már az imént említett legkülső dák várban tűnik fel kíséretével együtt, a mi egyúttal a rómaiak támadási sikerének előhaladását is illusztrálja.

A háború súlypontja a képek szerint teljesen ezekre a külső művekre nehezedett s a rajtuk belől messze fenn a havasok rejtékében, két hegyi viz: a *Riu alb* (vagy Godianuluj) és *Valea alb* meredek völgyei közé ékelődő hegyháton, nagy gondal és eleganciával megépített tulajdonképeni királyi várak már nem is érezheté a rómaiak fegyvereit. A mint ugyanis a római hadsereg a fővölgyben előnyomulva, ostromműveit építeni kezdé, mindjárt feltűnik Decebal békekövete is Traján előtt. A válasz elutasító lehetett, mert a következő jelenetek már a dákok kétségbeesett védekezésést tárják szemeink elé. De Decebal bevehetetlennek szánt várlaka a hősies, önfeláldozó harczok daczára csakhamar elesett.

A következő kép már a királyi vár meghatóan szomorú jeleneit nyitja meg. A királyi paloták éghető fedélzetét fáklyákkal lobbantják lángra; mások méregkelyhet ürítenek, szinte versengve a meghalhatás elsőbbségéért. A vérmesebbek futásban keresnek menekülést s magukkal viszik harci jelvényeiket is. Mindez látható sietséggel, izgalmas kapkodással perdül el szemünk előtt s alig hagyják el a menekülők a vár hátulso kijáróját, Traján hadaival a kapu előtt terem, s a bennrekedtek fegyvereiket eldobva, életre-halálra sietnek magukat megadni.

Ekkor a királyi vár másodszor kerül szemeink elé. Előrésszében a zsákmányoló római katonaság, míg a derék várban Trajánnak ujjongó katonái VI-szor üdvözlik diadalmárukban imperatorukul. A háború célját tehát elérték s diadalünnepüket megtarthatják, mert a mi még Dáciaának elestéből szabadon maradt, önként meghódol a királyi vár elestének pusztá hírére. És úgy is lett!

Mindezt helyszíni buvárlataim eddigi eredményei is fényesen igazolják s a nagytekintélyű tudósokkal szemben bátran ki merem mondani, hogy pusztán irodalmi módszerrel s csakis a Traján-oszlop egyoldalú tanulmányozásával, miként azt e jeles szakferfiak meghiúsult kísérletei is tanúsítják, ezeket a képeket, csatajeleneteket megfejtteni soha sem sikerül vala, mert a megfejtés kulcsa a helyi viszonyok részletes ismeretében rejlik.

Ebből, a majdnem 1200 m. magasságban őserdőség rejtkeében megépített várból annyi falmaradvány áll most is, hogy a királyi erdőkinestártól, mint földesúr nobilitásától, a tudomány és hazai mult nevében méltán várhatjuk a további gondoztatását, sőt a falak helyreállítását is. A cultusministerium pedig bizonyára készséggel fogja a műemlékké nyilvánítatással őskorunk eme legbecsesebb emlékének tovább tanulmányozhatását lehetővé tenni. Időszámításunk első századából ily határozottan datálható vármaradványunk nincs több s báró *Forster* Gyula, a Műemlékek Országos Bizottságának ügyvivő elnöke, szintén érvényesíteni fogja ismert ügyszeretetét minden irányban, hogy a mit a kincskeresők oktalansága megkimélt, az érdeklődők okulására meg is óvassék. Fájdalom, éppen 100-ikévfordulóját éljük annak a vandalismusnak, melynek az akkor még elég ép vár 1804-ben színhelye vala, a mikor egy véletlenül felmerült kincslelet ötletéből a kincstár is beállott a *Dárius* kincsét hajszolók közé s jobbágyaival kegyetlenül összevissza forgattatá nem csupán a falmaradványokat, de a védősánczokat is. S ha legalább lerajzoltatták volna az akkori situatiót! Így semmisült meg hazai történetírásunk örök kárára e rendkívül becses emlékünк nagy része, úgy hogy már *Ackner Mihály* érdemes buvárunk sem találhatá 1838-ban egészében!¹ 1847. június 11—15 közt *Ackner M. Neigebauer*,² bucuresti porosz consult is kikalauszolá oda s báró *Nopcsa László* főispán a járási szolgabíróval a megye összes régiségkedvelőit kíséretül rendelve, ásatási kísérleteket is foganatosítának. Az akkor talált építészeti emlékekből legbecsesebbek valának a domborműves emlékek. Fájdalom, ezeket sem találhatám mind meg, s hogy mily nehéz onnan elszállítani valamit, annak illusztrálására felemlíthetem, hogy egy igen becses reliefet fahengereken kellett a 4 kilométeres völgyig tolatnom, onnan kézi szánon vitettem 6 kilométeren, míg el lehetett fuvarozni költségemen Dévára, hol is gróf Kuun Géza elnökletével vezetésem alatt akkor szervezett múzeumnak ajándékozáam s lelkesedésemben jutalmul a beszállító fiát kész

¹ Reisebericht über einen Theil der südlichen *Karpathen*, welche Siebenbürger von der kleinen Walachei trennen aus dem Jahre 1838. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde I. Band II. Heft. Hermannstadt 1844. 17—23 l.

² *Neigebauer, Dacien*. Kronstadt, 1851 97. l.

valék egy évig ingyen ellátni a feletti örömben, hogy legalább ezt, a dévai múzeumnak ma egyik elsőrendű emlékét megmenthetém a pusztulástól. Két más reliefet azonban nem valék képes még ilyen biztatással sem lehozatni s 1902 októberében hasztalan keresém azokat. Pedig elveszésük pótolhatatlan nagy veszteség volna Dacia történetére.

A Columna reliefjei *háromszor* és nem, mint Cichorius hiszi Petersennel együtt, *négyszer* vezetik elinkbe a tulajdonképi királyi várat. Az első sorozatban a Traján közeledtével elcsüggedt dákok fáklyákkal felgyújtják a királyi palotákat, mialatt a teljesen reménytelenek méregkelyhet üritnek, a bizni tudók pedig futásban keresnek menekülést.

Ezeket a megható jeleneteket követi a városban maradt maroknyi dák csapat meghódolása, a kapuk alá érkezett *Traianus* előtt, miután belátták helyzetük tarthatatlanságát, mert a legionariusok hirtelenében mellvédeket vívó folyosókat rögtönöztek vala. A harmadik képcsoport szerint a menedékvár kardcsapás nélkül a rómaiak kezébe jut, kik mohón prédáltak fel minden mobilizálhatót. Traján a csapatoktól körülujjongva benn a falak között, Decebal palotája romjain diadalát ünnepli. Ekkor üdvözli a hadsereg hatodszor imperatornak. Oly fontos vala tehát ennek a várnak bevétele, hogy Decebal kézrekerítését nem is várva, megtartják az ovatiót s a császár csapataira bízva a menekülőket, elindul a tartomány belvidékeinek leigázására.

Igazán érthetetlen, hogy a rövid vázlatból kitetszőleg is oly változatos, hosszú eseménysorozat színhelyeül még *Cichorius* is, a ki pedig a topographiai különbséget észrevette, a várak sokféleségére utaló elhelyezési és építészeti eltérések figyelmen kívül hagyásával, ugyanazon egy várat képes elfogadni. Még értetlenebb, hogy az almási barlangnál elfolyó *Vargyas* nevét rokonhangzásúnak ítélni azzal a *Sargetiáéval*, melybe *Dio Cassius* szerint Decebal elbujdosása előtt kincstárát elásatta; sőt azt az informatiót is komoly valóságként közli: hogy a *kincsek* befogadására vájt üreg a víz kiegyengető törvénye ellenére ma is existálhat, miután szavahihető emberek szerint a barlang közelében egy réten magasabb vízállásnál jó darabon eltűnik a vízfolyás. Ilyenkor az elbuvó és felszínre kerülő vízfolyás között nagy kövekkel borított meder szárazon marad. Ezt használták volna fel annak idején Decebal bizalmasai a drágaságok elrejtésére s a mi szerinte azért is hihető, mert a különben 0.5—1 m. mélységű vízfolyás a kincs rejtékhelyén 5 méterig mélyedne le. Íme, ennyire ragadja a legkomolyabb tudóst is az elfogultság, pedig mindehhez a *Vargyas* sziklás vidékének semmi köze s azok az éles sziklaképződések már alakjukkal, izoláltságukkal kizárják a várépítés lehetőségét. Ám ha *Cichorius* is oly apró-

jára bejárhatja vala a *Vargyas* környékét, mint jó magam, stratégiai helyes érzéke aligha el nem ijeszti ettől a vidéktől, hol a hosszú, bizonyára hetekre terjedt ostromzár előfejlődésére, a dákok menekülésére absolute semmi lehetőség. Hisz a ki feljut a *Kőmezőre* vagy *Kőhát tetejére*, az csakis ugyanazon keskeny ösvényen térhet vissza s a *Vargyas* szédületes meredekjén teremtettt lélek élve át nem juthat. A meredekség jellemzésére elég azt felemlítenem, hogy még az oda tévedő kecskét sem képesek pásztoraik megszabadítani. És épp ily járhatatlan sziklás oldal vezet délfelé s míg északra a *Vargyas-út fejére* kell előbb ereszkedni, a *Lövete* határában, a Kakadrésze felé, a sziklás alakulás nagy tömeg mozgásának ismét nem kedvez. Szóval, magános ember sem sokáig tarthatja ezen a *Kőmező* elnevezésből terjedelmes hegyhátnak képzelt *Kőhát teteje* nevű kis sziklaélen magát, s a kit oda ellenség üldöz, az meg is fogatja ott magát, mert szabadulást nem találhat sehol.

Az általam kinyomozott *Decebal várak* környékét épen ellenkezőleg, az egymással kapcsolódó hegynyergek, szélesedő hátaik, lépcsőzetek roppant nagy kerületben úgy összefűzik, hogy a ki a külső homlokzat akadályain túlküzdötte magát; az napokig, sőt hetekig természetes menedéket is találhat akár százakra menő kíséretével együtt.

Mindezt monographiám rendén a *Columna* képábrázolásával igazolva, azt hiszem, többé kétség sem foroghat fenn arra nézve: hogyha a második dák háborúra Decebal birtokába vehette volna is Sarmizegetusát, annak az első dák hadjáratban elég keservesen beigazolódott kedvezőtlen fekvésére nem bízhatja magát s stratégiai okokból más, elzártabb s a természet által szintén hozzáférhetetlenné alakított vár után kellett néznie. Ezzel önként megdöntöm mindazok véleményét, a kik mint éppen napjainkban Petersen, az angol Pollen, Froehner és Reinach felfogását képviselik. De épp oly kétségtelen bizonyossággal sikerült, azt hiszem, érvénytelenítenem Cichorius Konrádnak fenn részletezett azon hypothesisét is, mely a Vargyas vize fölött a *Kőhát tetejére* helyezi Decebal menedékhelyét, a hol egy parányi megfigyelő őrhelyre való terület sem igen kínálkozik és semmi nyomát sem találtam bármilyen építkezésnek; s hol a korlátolt térvizonyok még kisebb embertömeg ott tartózkodását is megghiúsítanak s pusztán a vízhiány lehetetlenné tenné a rövidebb védelmét is. S a szóban forgó végső menedékhelyek meghatározásával önként elvesztik alapjukat a Cichorustól Homorod Vargyas vidék felé képzelt felvonulási műveletek, következményeikkel együtt, úgy hogy ezek után akaratlanul is napirendre kerül a második dák háború előzményeinek és lefolyásának az általam megjelölt várcsoportok figyelembevételével leendő helyesebb magyarázata is.

Mielőbb azonban ebbe a tán még nehezebb és bonyolultabb munkába belefoghathatnék, még nagyon sok kiegészíteni való részlet várja tevékenységemet a királyi várak közelében is. Azt a roppant területet világosan áttekinteni, a nagyobbára erdőségek sűrűjében rejtőző védművek szerkezetét, összeköttetéseit pontosan kideríteni, távolról sem oly könnyű munka, a minőhöz a könyvtárak és múzeumok puha kényelmében kombinálgató szakértársak szokva vannak. Ott, hol sem vasut, sem rendes útvonalak, de legtöbbször gyalogosan is alig járható rengetegek közt az időjárás viszontagságaitól zaklatva valósággal martyrkodni kell a tudományért, minden talpalatnyi siker arcunk verejtékébe s nem egyszer napi fáradalmakba kerül. Ez szolgáljon mentségül arra nézve, hogy a mit 20 esztendei kitartó fáradozással isten és a jó szerencse kegyelméből az ismeretlenség homályából felszínre sikerült kiemelniünk, annak teljes arczatát nem deríthetjük fel egy-két hónap még olyan odaadó fáradaimaival sem, hanem talán újabb esztendőket kell a továbbiakra áldoznunk.

Azért tartottam időszerűnek addig is, míg az Akadémiánkra immár elodázhatatlan tartozást képező magyar *Columna*-kiadás is napirendre kerülhet, legalább a dák hadjáratok fénypontjául tekintett dák királyi várak hol és mibenletének kijelölésével megörvendeztetni Akadémiánkat, igazolván egyúttal azt is, hogy ebben a világirodalmi vitában nem annyira a Forum Romanumon álló Columna Traiana szemléletében, mint inkább Dácia minél behatóbb, minél részletesebb helyrajzi buvárlataiban kereshetjük és találhatjuk az igazán döntő argumentumokat, ha végre valahára mi magyarok is komolyan ki akarjuk venni a részünket ennek az első sorban a mi földünk őskorát illető s így legközvetlenebbül minket is érdeklő nagy világhistoriai problema fejtegetéséből. Vajha módomban állana minél előbb nem csupán a kiegészítő munkálatokról beszámolni, hanem a Columna többi képeinek megfelelő daciai tájakról is hasonló bizonyossággal nyilatkozni!

A classica-philologia jövője, tekintettel hazai viszonyainkra.

(Kivonat Pecz Vilmos r. tagnak 1905 február 20-ikán felolvasott székfoglaló értekezéséből.)

Értekező nem tartja sem helyesnek, sem időszerűnek a *classica-philologia tárgyára nézve* Wolf Frigyes Ágost óta mai napig általánosan elfogadott ama nézetet, hogy a classica-philologia az ókori görögökre és a rómaiakra vonatkozó ismeretek összegét képezi, hanem úgy értelmezi ezt a tudományt, hogy annak tárgya általában véve a görögség és latinság; mivel pedig görögség és latinság nemcsak az ókorban, hanem a közép- és újkorban is mutatkozik, következésképen a *közép- és újkori görög és latin philologia az ókori görög és latin philológiával együvé tartozik, s mint ilyen a classica-philológiának integráló részét képezi*. Hibát követ el ez a tudomány, a mikor mind a görögöt, mind a latint illetőleg az ókor határainál megállapodik. A helyett, hogy törekednék a közép- és újkori területeket is magához ragadni, s ily módon a jelennel való kapcsolat útján magát actualisabbá tenni és a jelenkornak irányában való érdeklődését fokozni: körül-sánczolódván az ókor szűkebb területén, kiteszi magát annak a veszedelemnek, hogy a közvéleménnyel szemben még izoláltabb helyet fog elfoglalni a jövőben, holott éppen a *közép- és újkori görög és latin philológiával való kibővülésében rejlik jelentékeny mértékben jövőjének biztosítéka*. Értekező ennek a meggyőződésének már 1895-ben adott kifejezést kolozsvári dékáni beszédében, most pedig inditva érzi magát arra, hogy a mit ott rövid indokolás kíséretében jelzett, azt ezúttal bővebben kifejtse és újabb érvekkel megokolja. Előbb azonban félreértések kikerülése céljából kiemeli azt az *eltérést, mely közötté és egykori tanára, Télfy Iván között mutatkozik*; ez t. i. abban áll, hogy míg Télfy a mai görög kiejtést azonosnak tartja a régivel, addig értekező azt az ókori *κοινή διάλεκτος*-ból származtatja, továbbá, hogy Télfy a classica-philologia tárgyát illetőleg a Wolf Frigyes Ágost-féle nézetet vallja, míg értekező ebben a tekintetben, mint az eddig mondottakból is látható, lényegesen eltérő álláspontra helyezkedik.

Annak az oka, hogy Wolf Frigyes Ágost a classica-philologia tárgyának meghatározásánál az ókori görögségre és latin-ságra szorítkozott, főképen abban keresendő, hogy az ő idejében úgyszólván szó se volt közép- és újkori görög és latin philológiáról. Annak tudata, hogy a római nép az ó- és középkor határán kiveszett, és az a megvetés, melyet Európa a származás tekintetében előtte gyanús közép- és újkori görögség iránt érezett, szinte magától értetődővé tette azt a felfogást, hogy a görög és római nép már az ókorban kijátszotta szerepét, s hogy így a classica-philologia foglalatát képező, görög és latin néppel foglalkozó görög és latin philológiának tárgya csakis az ókorban keresendő. Ámde *Wolf Frigyes Ágost óta oly fontos fejlemények állottak elő, melyekkel a classica-philologia művelőjének ma már okvetetlenül számolnia kell, ha tisztába akar jönni tudományának mivoltával és jövőndő sorsával. Értendő t. i. a közép- és újkori görög és latin philologia*, melyek közül az utolsó évtizedekben a görög teljesen kialakult és a legutóbbi időkben a latin is kezdi bontogatni szárnyait. De csak sokáig tartó, nehéz küzdelmek árán sikerült ennek a két tudománynak kivívni az elismerést, melynek útjában főképen a classica-philologia emberei állanak, és ennek a visszautasító magatartásnak következménye azután, hogy a közép- és újkori görög és latin philologia kénytelen magát két különálló tudománynak tekinteni, és a classica, germán, angol. román, szláv, keleti és indogermán philológiával egy rangba helyezkedni.

Értekező ezután *közelebbről vizsgálja az ó-, közép- és újkori görög és latin philologia összetartozandóságának kérdését*, és előbb a *görögöt* veszi szemügyre. Annak a kérdésnek eldöntése, vajjon együvé tartozik-e az ó-, közép- és újkori görög philologia, mindenekelőtt attól a kérdéstől függ, vajjon tekinthetők-e a mai és a középkori görögök a régiek ivadékaik? Mert ha igen, akkor mi sem természetesebb, mint az, hogy az ezen népre vonatkozó összes ismeretek is mint „görög philologia” egy magasabb egységet képeznek. Ámde a legújabb *anthropologiai és ethnologiai* tanulmányok kétségtelenné tették, hogy a jelenkori görögök a régiek utódai, s így nyilvánvaló a napjainkig élő görögség nemzeti egysége és természetes, hogy ennek a népnek történetében, nyelvében, irodalmában is egyaránt „görög” egység mutatkozik. Valóban, csakis a közép- és újkori görögség ignorálásából származhatik az a téves *történeti* felfogás, hogy a görögök története ott végződik, a hol a rómaiaké kezdődik! A görögség történeti egysége belátásának útját állja az a balhiedelem, hogy a macedonok nem hellének, hogy a byzantiumi birodalom nem görög, hanem római, hogy a mai görögök nem görög ivadékok. De a legfőbb történeti indok, melyet a görög-

ség egysége ellen felhoznak, a *kereszténység*. Azt mondják, hogy a kereszténység és pogányság éles ellentéte lehetetlenné teszi a keresztény és pogány görögségnek egy kalap alá fogását; értekező azonban úgy látja, hogy a kereszténység a görögség történeti fejlődésének természetes momentuma, mert a Nagy Sándor teremtette ázsiai hellenismus az az egységes talaj, melyen a kereszténység a semita monotheismust hellenizálta, melyen a pogány görög vallás és istentisztelet számos elemeit magába szívtá, s a melyen világhódító szellemi hatalommá fejlődött. Valóban, nem is lehetünk abban a helyzetben, hogy a görög nép és szellem nagyságát kellőképen méltányoljuk, ha a keresztény görögséget elválasztjuk a pogánytól, mert a görög nép páratlanul nagy történeti küldetését csakis úgy érthetjük meg, ha tekintetbe vesszük keresztény korszakát is. Szóval, *keresztény művelődésünk forrása is görög*, tehát a kereszténység nem az az áthidalhatatlan ür, mely bennünket az ókori görögségtől elválaszt, hanem ellenkezőleg a pogányságot és kereszténységet egyaránt magáénak valló görögség révén az a kapocs, mely jelenünket a görögség ókorához hozzáfűzi. A közép- és újkori görög *művészettől* se tagadható meg a görög lényeg, ha tekintetbe vesszük azt a szoros kapcsolatot, melyben a művészet a görögöknél a vallással, mind a kereszténnyel, mind a pogánnyal, mindig volt. Vannak, kik a görög *nyelv* egységét is kétségbe vonják és azt állítják, hogy az újkörög nyelv egy rangban áll a román nyelvekkel, nevezetesen az olaszszal, és úgy viszonylik az ógöröghöz, mint a román nyelvek, főképen az olasz, a latinhoz. Hogy azonban az újkörög nyelv jelentékenyen nagyobb conservatív erőt mutat, mint a román nyelvek, az már abból is kiviláglik, hogy az újkörögben a főnév és melléknév a régi öt eset közül csak a dativust vesztette el, míg a román nyelvekben a hat latin esetből csak egy alakot tartott meg. A görög népnek ethnikai, történeti és nyelvi egységéből önkényt következik az az egység, mely *irodalmában* is mutatkozik. Ha tehát ily módon a görögséget minden tekintet egységesnek mutatja, akkor a reá vonatkozó ismereteket, t. i. az ó-, közép- és újkori görög philológiát is egy nagyobb egységbe tartozónak kell tekintenünk. A mi már most a *latin* philológiát illeti, úgy be kell ismernünk, hogy abban a közép- és újkori rész nem áll, mert nem állhat oly szoros kapcsolatban az ókorival, mint a görögben. Hiszen a latin nemzet az ókor végső határán kiveszett, s így a közép- és újkori latin philologia csak az idegen népeknél dívó, ókorból átvett irodalmi latin nyelvet és ezen a nyelven való irodalmat tárgyalhatja, mely nyelv és irodalom, éppen azért, mivel nem nemzeti talajon él, hanem idegenen tengődik, nem is nemzeti, hanem holt nyelv és irodalom. Mindazonáltal, mivel a latin nyelvnek és latin

nyelvű irodalomnak a közép- és újkoron át való uralma azt az óriási hatást tükrözteti vissza, melyet a latin nemzet hatalmas culturája egész Európára gyakorolt, helyesen cselekszünk, ha a közép- és újkori latin philológiát is hozzácsatoljuk az ókorihoz.

Értekező nézete szerint ez az a program, melyet *a jövőben* magáévá kell tenni *a classica-philológiának*. Végül a magyar érdekekre való tekintettel kívánja *a közép- és újjörög és latin philológiával kialakított classica-philologia kézikönyvének a kiadását*.

A székfoglalót egy függelék zárja be, melyben értekező előbb *a classica-philologia disciplináit csoportosítja* és e közben az ó-, közép- és újkori görög és latin nyelvnek és irodalomnak, valamint a görögök történetének korszakait tünteti fel a görög és latin nyelv és irodalom, valamint a görög történet egységének további kimutatása céljából; azután adja a fent említett *classica-philologiai kézikönyvnek a tervezetét*. A classica-philologia disciplináit így csoportosítja: A) A classica-philologia bevezető disciplinái. I. A classica-philologia encyclopaediája. II. A classica-philologia története. B) A classica-philologia fődisciplinái. a) A classica-philologia nyelvi disciplinái. I. Görög és latin hangtan, szótan (etymologia), syntaxis és dialectologia. II. Görög és latin lexicographia. III. Görög és latin stilistika. IV. Görög és latin retorika. V. Görög és latin metrika. b) A classica-philologia irodalmi disciplinái: a görög és római (latin) irodalom története. c) A classica-philologia vallási és művészeti disciplinái. I. Görög és római mythologia (és görög keresztény hit). II. Görög és római istentisztelet (cultus). III. Görög és római színház (és táncz). IV. Görög és római zene (ének- és hangszer-zene). V. Görög és római képzőművészetek (archaeologia) és numismatika. d) A classica-philologia magán- és államintézményi disciplinái. I. A görög és római magánélet intézményei. II. Görög és római állami és jogi intézmények. III. Görög és római hadi intézmények. e) A classica-philologia történeti disciplinái. I. A keleti népek földrajza és története. II. A görögök és rómaiak földrajza és története. C) A classica-philologia segéd-disciplinái. I. Hermeneutika és kritika. II. Görög és latin palaeographia és kézirattan. III. Görög és római epigraphika. IV. Görög és római metrologia. V. Görög és római chronologia. A classica-philologia kézikönyvének ez a tervezete:

ELSŐ KÖTET.

A classica-philologia bevezető- és segéddisciplinái.

a) Bevezető disciplinák.

- I. A classica-philologia encyclopaediája, 50 lap, írja Vári Rezső.
- II. A classica-philologia története, 100 lap, írja Vári Rezső.

b) Segéddisciplinák.

- I. Görög és latin hermeneutika és kritika, 140 lap, írja Vári Rezső.
- II. Görög palaeographia, 20 lap, írja Vári Rezső.
- III. Latin palaeographia, 20 lap, írja Vári Rezső.
- IV. Görög és latin kézirattan, 20 lap, írja Vári Rezső.
- V. Görög epigraphika, 150 lap, írja Vári Rezső.
- VI. Római epigraphika, 150 lap, írja Kuzsinszky Bálint.
- VII. Görög és római metrologia, 50 lap, írja Finály Gábor.
- VIII. Görög és római chronologia, 100 lap, írja Mahler Ede.

MÁSODIK KÖTET.

A classica-philologia nyelvi disciplinái.

- I. Görög hangtan, szótan (etymologia), syntaxis és dialectologia, 300 lap, írja Pecz Vilmos.
- II. Latin hangtan, szótan (etymologia) és syntaxis, 300 lap, írja Schmidt József.
- III. Görög lexicographia, 10 lap, írja Pecz Vilmos.
- IV. Latin lexicographia, 10 lap, írja Schmidt József.
- V. Görög stilistika, 25 lap, írja Pecz Vilmos.
- VI. Latin stilistika, 25 lap, írja Némethy Géza.
- VII. Görög és latin retorika, 30 lap, írja Hegedüs István.
- VIII. Görög és latin metrika, 100 lap, írja Hegedüs István.

HARMADIK KÖTET.

A classica-philologia irodalmi disciplinái.

- I. Az ókori görög irodalom története, 300 lap, írja Csengeri János.
- II. A közép- és újkori görög irodalom története, 100 lap, írja Pecz Vilmos.
- III. A római (ókori latin) irodalom története, 300 lap, írja Némethy Géza.
- IV. A közép- és újkori latin irodalom története, 100 lap, írja Katona Lajos.

NEGYEDIK KÖTET.

A classica-philologia vallási és művészeti disciplinái. Első rész.

- I. Görög mythologia (és keresztény hit), 200 lap, írja Latkóczy Mihály.
- II. Római mythologia, 100 lap, írja Latkóczy Mihály.
- III. Görög istentisztelet (cultus), 50 lap, írja Geréb József.
- IV. Római istentisztelet (cultus), 50 lap, írja Geréb József.

- V. Görög és római színház (és táncz), 140 lap, írja Geréb József.
VI. Görög és római zene (ének- és hangszer-zene), 10 lap, írja Hegedüs István.

ÖTÖDIK KÖTET.

A classica-philologia vallási és művészeti disciplinái. Második rész.

- I. Görög és római képzőművészetek (archaeologia), 500 lap, írja Láng Nándor.
II. Görög és római numismatika, 50 lap, írja Finály Gábor.

HATODIK KÖTET.

A classica-philologia magán- és államintézményi disciplinái.

- I. A görög magánélet intézményei, 100 lap, írja Gyomlay Gyula.
II. A római magánélet intézményei, 100 lap, írja Cserép József.
III. Görög állami és jogi intézmények, 100 lap, írja Gyomlay Gyula.
IV. Római állami és jogi intézmények, 100 lap, írja Cserép József.
V. Görög hadi intézmények, 50 lap, írja Gyomlay Gyula.
VI. Római hadi intézmények, 50 lap, írja Cserép József.

HETEDIK KÖTET.

A classica-philologia történeti disciplinái.

- I. A keleti népek (ó-, közép- és újkoriak) földrajza (topographiája) és története, 100 lap, írja Mahler Ede.
II. Az ókori görögök földrajza (topographiája) és története, 300 lap, írja Kuzsinszky Bálint
III. A közép- és újkori görögök földrajza (topographiája) és története, 100 lap, írja Borovszky Samu.
IV. A rómaiak földrajza (topographiája) és története, 300 lap, írja Schilling Lajos.
-

Tibullus új kiadásáról.

(Kivonat Némethy Géza I. t. február 20-ikán tartott felolvasásából.)

A mult év június havában volt szerencsém e helyt a római elegiáról szóló, a M. T. Akadémia könyvkiadó vállalatának szánt irodalomtörténeti munkámat bemutatni. Már akkor megjegyeztem, hogy a könyv Tibullusra vonatkozó részeinek kidolgozásánál különös nehézséget okozott a philologiai irodalomnak az a szégyenletes hiánya, hogy Tibullushoz a *Dissen*-féle kiadásnak¹ 1835-ben történt megjelenése óta nem irtak tudományos commentárt, noha a *Dissen* jegyzetei a maguk idejében sem feleltek meg a jogos kívánalmaknak. Említettem továbbá, hogy ezt a hézagot magamnak kellett a mindenfelé szétszórt speciális értekezések fáradságos egybevetésével úgy a hogy pótolnom, és hogy ily módon már e munkám írása közben jórészt összegyűjtöttem egy új Tibullus-commentár anyagát, a melynek rendszeres feldolgozásához hozzá is fogtam. Végül kifejeztem azt a reményemet, hogy egy év múlva a római elegiáról szóló könyvem *parergon*-jaképen e költőnek latin nyelvű magyarázó jegyzetekkel ellátott kiadását mutathatom be a tek. Akadémiának. Ma már örömmel jelenthetem, hogy a munka készen áll s a classica-philologiai bizottság el is fogadta kiadásra *Editiones criticae* című gyűjteménye számára.

Új könyvemet a következőkben leszek bátor röviden ismertetni.

Tibullus neve alatt tudvalevőleg négy könyvből álló elegia-gyűjtemény maradt reánk. Ebből azonban csak az első két könyv származik teljesen tőle; az övé továbbá a IV. könyv 2—6., 13. és 14. elegiája. Ellenben az egész harmadik könyv más költőtől való, a ki álnéven Lygdamusnak nevezi magát; a IV. könyv 1. elegiája pedig, az úgynevezett *panegyricus in Messallam*, egy ismeretlen kezdő gyenge munkája; ugyancsak a IV. könyv 7—12. elegiáját pedig Sulpicia költőné írta. Én a magam kiadásába Tibullus valódi művein kívül csak a Sulpicia

¹ *Albii Tibulli carmina*. Ex recensione Car. Lachmanni passim mutata explicuit Ludolphus Dissenius. Gottingae, 1835. Két kötet.

dalait vettem fel, mert ezek alapján írta Tibullus a IV. könyv 2—6. elegiáját, a Sulpicia szerelméről szóló elegia-cyklust, a mely éppen azért nem magyarázható helyesen Sulpicia dalainak ismerete nélkül. Lygdamus verseit a *panegyricus*-szal együtt külön könyvben szándékozem magyarázni.

A mi már most a szöveget illeti, Tibullus verseit nem abban a sorrendben közlöm, a mint a kéziratokban van s a hogy az eddigi kiadások közölni szokták, hanem chronologiai sorrendben, kapcsolatba hozva az egyes verseket a költő életének eseményeivel.

Tibullus legkezdetlegesebb és egyszersmind legrégibb versei, véleményem szerint, a *Marathus*-dalok a következő sorrendben: az I. könyv 4., 8. és 9. elegiája. Ezeket Kr. e. 32-ben és 31-ben írhatta, mielőtt nagynevű pártfogójával és barátjával, M. Valerius Messallával megismerkedett. Az actiumi csata után a 31. év őszén Messalla magával vitte Tibullust az aquitaniai hadjáratba; az elindulás előtt írta a békés természetű költő az I. könyv 10. elegiáját, a hol a háború véres mesterségét elátkozza. A hadjárat a 30. év tavaszáig tartott; ekkor Tibullus visszatért Rómába, a hol megismerkedett Deliájával, kihez utóbb legszebb dalait írta; de már ugyanez év nyarán megint útra kelt, hogy az Antonius ellen Egyiptomba induló Messallához csatlakozzék. El is jutott Corcyra szigetéig, de itt súlyos betegségbe esett s ekkor írta az I. könyv 3. elegiáját, a hol újra kifakad a háború ellen s visszakivánczozik Deliájához. Felgyógyulásakor nem is ment Messalla után keletre, hanem visszatért Rómába s megírta az I. könyv 1. elegiáját oly czélból, hogy Messalla előtt magát kimentse: lemond ő szívesen a dicsőségről s a gazdagságról s ezután már kis birtokán gazdálkodva csak a falusi élet örömeinek akar élni kedves Deliája oldalán. A következő években, 29-től 27-ig, írta Deliához intézett szerelmes verseit ily sorrendben: az I. könyv 5., 2. és 6. elegiája. Utóbb, mikor Messalla Keletről visszatért s a 27. év szeptember havában megtartotta diadalmenetét, írta az I. könyv 7. elegiáját, a melyben Messallát triumphusa és egyszersmind születésnapja alkalmából üdvözlí. Nemsokára ezután, valószínűleg a 27. év végén, kiadta az elegiák I. könyvét.

A II. könyvben legrégibb az 1. elegia, melyet Tibullus a 26. vagy a 25. év tavaszán az *Amburvalia* ünnep alkalmával írt. Messalla házában megismerkedett pártfogója unokahúgával, Sulpiciával, ezzel a szép költői tehetségű leánynyal, a kinek, úgy látszik, a költészetben útmutatója és mestere is volt. Sulpicia gyönyörű dalokban énekelte meg szerelmét egy szép ifjú iránt, a kit álneven Cerinthusnak nevez s a kinek valódi neve Cornutus volt; dalai a Tibullus-féle IV. könyvben (7—12.) olvashatók. Tibullusnak e dalocskák annyira megtetszettek, hogy azok alapján

külön elegia-cyclust irt Sulpicia és Cerinthus szerelméről, a IV. könyv 2—6. elegiáját. Ez a cyclus nem lehet korábbi a Kr. e. 25. évnél, mert Tibullus utánozza benne Propertiusnak 25-ben megjelent II. könyvét. Későbbi ennél a II. könyv 2. elegiája, a Cornutus-hoz intézett születésnap-i üdvözet, mert Cornutus itt már úgy szerepel mint a Sulpicia férje; későbbi továbbá a költő utolsó szerelméről, Nemesisről szóló cyclus, a II. könyv 4., 6. és 3. elegiája, a hol már Propertiusnak 22-ben megjelent III. könyvét is utánozza. Miután Nemesisszel folytatott viszonya már egy évig tartott s hozzá több költeményt intézett, írta körülbelül 20-ban a II. könyv 5. elegiáját, a hol a Messalla fiát, a fiatal Messalinust üdvözlí a *quindecimvir*-ek papi testületébe való felvétele alkalmából. Valószínűleg ez legutolsó műve; a II. könyvet kiadta 20-ban vagy 19-ben, a 19. év végén pedig rövid idővel Vergilius halála után elhunyt.

Ez az elegiák sorrendje az én kiadásomban. Van azonban Tibullusnak az eddig felsoroltakon kívül meg két verse, a IV. könyv 13. és 14. elegiája, a melyek egy meg nem nevezett kedvesről szólnak s a többi cyclusba be nem oszthatók. Ezeket a szöveg legvégére tettem s csak annyit tudtam róluk megállapítani, hogy nem korábbiak a Kr. e. 25. évnél, mert meglátszik rajtuk Propertius II. könyvének hatása.

Az elegiák egyes csoportjaihoz könyvem végén külön *excursus*-okat csatoltam, a hol a versek főntebb ismertetett chronologiai elrendezését igazolom.

A mi a szöveg kritikai megállapítását illeti, e tekintetben sem elégedhettem meg az eddigi kiadásokkal. Tibullus újabb kiadásai ugyanis, a *Hiller*. (1885.) és a *Haupt-Vahlen*-féle (6. kiad. 1904), pusztá szövegkiadások, a melyek magyarázattal nem foglalkoznak. Megállapítják szépen az archetypus olvasásait és felveszik a szövegbe a leghitelesebb hagyományt. Sokkal nehezebb a commentator helyzete, a ki, midőn a kritikusok ily módon megállapított szövegére támaszkodik, akárhányszor azt tapasztalja, hogy nincs az a hermeneutikai mesterfogás, a mivel csak valamennyire is kielégítő magyarázatát lehetne adni a hagyományozott szövegnek. Ilyenkor aztán nincs más hátra, mint emendatióhoz folyamodni. Hogy Tibullusnál gyakran jutottam ilyen helyzetbe, azt a hagyomány természete könnyen érthetővé teszi. Csak két valamire való Tibullus-codexünk van, az Ambrosianus és a Vaticanus; ezek is már a XIV. századból valók. A többi, XV. századból való codex tökéletesen értéktelen, mert tele van a tudós humanista-másolók nyakra-főre gyártott conjecturaival s az eredeti hagyományt teljesen elhomályosítja. Én a szöveg alapjául, mint legtöbb kiadó, az Ambrosianust fogadtam el s kritikai jegyzetemben felsoroltam minden helyet, a hol tőle eltértem, s bár a

középkori florilegiumokat, a melyek Tibullus egyes verseit közlik s a melyeknek hagyománya az Ambrosianusénál sokkal régiebb, szintén tekintetbe vettem, mégis kénytelen voltam a helyes magyarázat érdekében a divinatorius kritika legmesszebb menő alkalmazásához folyamodni. Kiadásom tehát kritikai tekintetben is lényegesen el fog térni az eddigiektől.

A magyarázó jegyzetekben tekintettel voltam az egyetemi hallgatók igényeire is; azért nem resteltem megmagyarázni a könnyebb dolgokat sem. A specialis értekezésekben szétszórt s az utóbbi években rengeteg mennyiségre nőtt hermeneutikai anyagot igyekeztem lelkiismeretesen összegyűjteni, de kénytelen voltam erősen meg is rostálni, mert e téren az újabb kutatók mind *Leo Frigyes*, a kétségen kívül legkitűnőbb Tibullus-ismerő, nyomán haladnak, a ki azonban, szerintem, egy végzetes tévedésével ferde irányba terelte az egész Tibullus-magyarázatot. Ő ugyanis abból indult ki, hogy az erotikus elegiát a rómaiak mint kész műfajt vették át az alexandrinusoktól s az utóbbiaknak töredékeit Tibullus, Propertius és Ovidius műveivel combinálva igyekezett az elveszett alexandrin elegiát rekonstruálni, hogy ily módon a rómaiaknak a görögöktől való függését megállapítsa. Engem ettől az iránytól homlokegyenest ellenkező elvi álláspont választ el, mert, miután *A római elegia viszonya a göröghöz* című 1903-ban az I. osztály értekezései közt megjelent akadémiai felolvasásomban kimutatni igyekeztem, hogy a subjectiv erotikus elegia az alexandrinusoknál egyáltalán nem létezett s hogy a római elegia az antik elegiának egészen új válfaja, melyet az elbeszélő elegia, az erotikus epigramma, az új komédia és a bukolika egyes elemeinek felhasználásával Cornelius Gallus teremtett meg, az a feladat hárult reám, hogy ezt az álláspontomat a részletekben is alkalmazzam Tibullusra. Szerintem Tibullus inkább csak közvetve függ a görögöktől, közvetlenül azonban római mintákra támaszkodik. A műfajt magát készen kapta Gallustól, verseinek idyllikus részleteiben Vergilius Georgicáját és Eclogáit tartotta szem előtt, későbbi verseiben pedig különösen Propertiust utánozta. A mennyiben ez álláspontomat a jegyzetekben következetesen keresztülvinnem sikerült volna, ebben látnám munkám főérdemét.

Művem már készen állott, a mikor kezembe került a *Rheinisches Museum* című német folyóirat ez idei (1905) januári füzete, a melynek 38. és követk. ll. *Jacoby Felix*, boroszlói egyetemi magántanár „Zur Entstehung der römischen Elegie“ cz. értekezése olvasható. Ebben a következő két tételt igyekszik bebizonyítani a szerző: 1. hogy az alexandrinusok egyáltalában nem írtak subjectiv erotikus elegiákat, mert az ő elegiáik erotikus mythosok elbeszélései, tehát lényegileg epikus költemények

voltak; 2. hogy a subjectiv erotikus elegiát, mint az alexandrin elegiától különböző műfajt, Cornelius Gallus teremtette meg s utána indult Tibullus és Propertius. A mit tehát én fönnebb említett értekezésemben, melyet itt az osztály előtt még 1902 október 6-án egész terjedelmében felolvastam s a melyet az Akadémia az 1903. év elején adott ki, mint a magam felfedezését adtam elő, *Jacoby* több mint két esztendő mulva újra fölfedezi s úgy beszél róla, mint eddig még sohasem hallott dologról; rólam pedig az egész értekezés folyamán sehol sem emlékszik meg. A dologban nem találnék semmi feltűnőt, ha értekezésem eredményei idáig csak magyar nyelven jelentek volna meg; de szólt róluk a legelterjedtebb francia kritikai folyóirat, a *Revue critique d'histoire et de littérature*, a melynek 1903. évi folyamában (55. köt. 357. l.) művemnek következő, *I. K.* azaz *Kont Ignác* tollából származó ismertetése olvasható: „Némethy, miután befejezte Vergiliusról szóló tanulmányát, jelenleg a római elegiakus költőkkel foglalkozik. A magyar Akadémiának bemutatott, *A római elegia viszonya a göröghöz* című értekezésében (Budapest, Akadémia, 1903.) már számot is adott az új kötetéről, melyet az elegiakusoknak akar szentelni. Küzd azoknak a nézete ellen, a kik azt hiszik, hogy Gallusnak Euphorion szolgált volna mintaképül, és hogy Tibullus és Propertius Philetast és Callimachust követték volna. Euphorion egyáltalán nem írt se erotikus, se másfajta elegiát s a római erotikus elegia Gallus eredeti alkotása. Philetas és Callimachus írtak ugyan erotikus elegiákat, de ezekben nem a maguk subjectiv érzéseinek adtak kifejezést, hanem erotikus mythosokat beszéltek el. A lyrikus jellegű szerelmi elegiát tehát a rómaiak teremtették meg s ebben legnagyobb része Gallusnak volt“.¹ Látnivaló, hogy ez az ismertetés egészen világosan formálzza értekezésem eredményeit, s a tudományos világban figyelmet is keltett, a mit bizonyít az, hogy a legelterjedtebb német kritikai folyóiratok egyike, a *Wochenschrift für klassische Philologie*

¹ A francia eredeti így hangzik: „Après avoir achevé ses études sur Virgile, M. Némethy aborde maintenant les Élégiaques romains. Dans un mémoire présenté à l'Académie hongroise sur les *Rapports d'élégie romaine avec celle des Grecs* (A római elegia viszonya a göröghöz, Budapest, Académie, 1903.) il donne un aperçu générale du volume, qu'il veut consacrer aux Élégiaques romains. Il combat l'opinion de ceux, qui prétendent que Gallus avait pris comme modèle Euphorion, tandis que Tibulle et Propertius s'inspirèrent de Philetas et de Callimaque. Euphorion n'a pas écrit d'élégie et surtout pas d'élégies érotiques, dont Gallus était le premier représentant original chez les Romains. Philetas et Callimaque quoiqu'ils eussent écrit des élégies érotiques n'exprimaient pas leurs sentiments propres, mais composaient des récits mythiques à sujet érotique. L'élégie lyrique est donc une création romaine et dans cette création la part de Gallus était très grande“.

kivonatot közölt a Kont ismertetéséből 1903. évi folyamának 930. lapján *Recensions-Verzeichnis* című rovatában.¹ Munkám eredményei tehát két világnyelven s igen feltűnő helyen láttak napvilágot, úgy hogy én méltán tarthattam azokat a tudós világ előtt ismereteseeknek s elvárhattam, hogy senki, a ki ugyanavval a kérdéssel foglalkozik, hallgatással ne mellőzze. Azért legalább a prioritás megóvása érdekében levelet intéztem *Brinkmann Ágost* bonni professorhoz, a *Reinisches Museum* felelős szerkesztőjéhez;² felhívtam figyelmét művemnek francia és német kivonataira, megküldtem neki továbbá értekezésem egy példányát avval a kéréssel, hogy olvastassa el azt valamely magyarul értő német tudóssal; mint ilyent figyelmébe ajánlottam *Ziehen Gyulát*, az ismert paedagogust, jelenleg berlini tanulmányi főigazgatót, a ki fiatal korában hosszabb ideig nevelősködött hazánkban s nyelvünket tökéletesen elsajátítván, hitelesen tanúságot tehet arról, hogy munkám nemcsak végeredményeiben, hanem jórészt a bizonyítás eszközeiben és módjában is megegyezik a Jacobyéval. A szerkesztő felelt is levelemre s értesített, hogy Jacobyt ez ügyben nyilatkozatra szőlította fel.

A dolog idáig ennyiben áll; de addig is, a míg a német tudós világ előtt kielégítő elintézést nyerhet, felhasználom ezt az alkalmat arra, hogy itt az Akadémiában, hol a római elegia eredetéről szóló felolvasásomat tartottam, e tudós testület előtt, a mely művemet kiadásra méltatta, a fent említett két tétel prioritását magamnak vindikáljam.

¹ V. ö. a német eredeti szöveget: „*Némethy G.*: Rapports de l'élegie romaine avec celle des Grecs: *Revue critique* 18 S. 357. Es wird bewiesen, dass die erotische Elegie der Römer einen selbständigen Charakter hatte und Gallus ihr Begründer war.“

² Rajta kívül még Németország két elsőrangú philologusa, *Buecheler Ferencs* és *Usener Hermann* vesz részt a folyóirat szerkesztésében.

Kazinczy Ferencz Levelezése.*

Kazinczy Ferencz Levelezésének tizennegyedik kötete az 1816. évi márcz. elsejétől decz. 31.-éig írott 212 levelet foglal magában, a melyek közül 109-et maga Kazinczy küldött íróbarátaihoz.

A nyelvújítás harcát ez évben leginkább a Dunán túl lakó írók, Horváth András, Takács József, Ruszek József és Kisfaludy Sándor ellen folytatja; ezenkívül erdélyi utazása élményeit s családi körülményeit rajzolja, egyszersmind készülő műveiről, a *Pályám emlékezetéről*, az *Erdélyi Levelekről* s a *Tövises és Virágok* újabb kiadásáról tudósít. Sipos József *Ő és új magyarja*, Beregszászi Nagy Pál *Dissertatiója*, Zsombory József értekezése s Kölcsénynek és Szemerének a *Mondolatra* írt *Felelet-e* a nyelvújító harc izgalmainak újabb táplálékot adtak, a melyet Ungvárnémeti Tóth László a Czinke Ferencznek írt válaszával, Helmeczy pedig a Berzsényi költeményeinek második kiadása elé írt értekezésével még inkább növeltek. Kazinczy nagy meglepetéssel olvasta az ő eszméit erősítő véleményeket; de bár újjongó örömmel hirdette, hogy Helmeczy „leverte a hydra fejét, mint győzelmes bajnok”: egy perezig sem hitte, hogy a hydrának „újabb fejei ne serkedjenek”, mivel „némely szem nem láthatja a világosságot, mert nyilván van ugyan, de rajta vastag homály ül”. Ezt a vastag homályt csak a lankadatlan küzdelem s az idő fogják lassankint elűzni. Ő maga vezeti a küzdelmet ekkor még ingatatlan tekintélyével, finomult, sőt finnyás ízlésével s azzal a semmi ellenmondást nem tűrő erős meggyőződésével, hogy a későbbi kor igazságot szolgáltat törekvéseinek. Napról-napra látja, hogy a nyelv-művelés terén megindult forrongás nemcsak a hivatásos írók, hanem a műveltebb közönség körében is milyen szembe-tűnő fogékonyságot gerjeszt.

De semmi sem mutatja inkább a nyelvművelés iránti érdeklődést, mint az a körülmény, hogy a Révai és Verseghy munkái a könyvesboltokban már mind elfogytak, s az utolsó félév alatt

* A M. Tud. Akadémia megbízásából közléteszi dr. Váczy János. XIV. kötet. 1816 márcz. 1.—1816 decz. 31. XLI. 587 lap.

ötvenen is hiába keresték. A fölgerjedt fogékonyság egészen áthatotta a támadó közvéleményt s pártokat alkotott, a melyek közül a Dunán túli írók egyesültek legszorosabban az újítás elleni küzdelemre. A *Mondolaton* itt mulattak leginkább s Kazinczy bosszúságát itt értették legkevésbé. Mindnyájan úgy vélték, hogy a *Mondolat* ostromapásait ők maguk is megérdemlik némely részben, s még Kisfaludy Sándor is hajlandónak látszott a *Mondolat* fullánkjaitól okozott fájdalomban osztozni. S Kazinczy csakugyan az újítók közé sorozta Horváth Andrást, Kisfaludy Sándort s Döme Károlyt is, a kik bár az újítást nyelvrontásnak tekintették, önkénytelenül is ugyanazon ösvényen haladtak, mint ő. Szükségtelen is újabb védelemről gondoskodni; a legerősebb védelem maga Kisfaludy Sándor, a kinek *Hunyadi Jánosa*, valamint Horváth Andrásnak sokat magasztalt epikai elbeszélése, a *Zircz emlékezete* is, tele vannak új szókkal, új constructiókkal. Örvendve beszéli el Kis Jánosnak a széphalmi vezér, hogy Kisfaludy Sándor is „szófaragó“.

A nyelvújítás elleni kisebb középpontok egyikét Pesten, a Kulcsár István házában látjuk, a másikat Debreczenben és Erdélyben. Kulcsár ugyan nyiltan nem szólal fel az újítás ellen; de az ifjabb írókat szép szerével igyekszik a maga orthologus felfogásának megnyerni. Még Horvát István is érzi hatását. Ennek tulajdonítja Kazinczy, hogy Horvát kiméletlenül megtámadja Szemerét, a miért ez közreműködött a mesternek Horváth András és Ruzsek József ellen írt levelei elküldésében. Erdélyben Döbrentei most közelebb áll Kazinczyhoz, mint pár évvel azelőtt, s folyóiratában Kazinczynak legalább elvi felfogását támogatja. Ez az oka, hogy az erdélyi közvélemény lassankint a széphalmi vezérhez igazodik, s még azok is követni kezdik, a kik előbb hallani sem akartak az újításokról. Még a *rény* és *fölület* szókat is dicsérik, mert szükségét pótolnak. Azonban Debreczenben még sokan nem tudják feledni az *arkádiai pert*; kivált Fazekas Mihály még mindig nagy ellensége Kazinczynak. Egy szóval: a nyelvben megindult forrongás okozta közvélemény mindjobban kialakul; Kazinczy mellett és ellene mind többen lépnek sorompóba, s Kazinczy és Kölcsey hova-tovább tisztábbban látják, mily hatása lesz a harcznak egész nemzeti életünkre.

Némelyek az eddigi újítások eredményeit szótárba kívánják összegyűjteni. Szemere évek óta nagy gonddal gyűjti a XVIII. század közepétől fogva megjelent művekben található új vagy fölelevenített szókat. Nagyváthy János mutatványt is közöl *Okos szótárából* s azt óhajtja, hogy Kazinczy ossza fel a készítendő szótár anyagát az írók között, a kik „egyenes és nem görbe utakon készek a nyelvet pallérozni“. Cserey Miklós is sürgeti a szótár készítését. Ő a két magyar hazából szeretné a szótár

dolgozótársait összeválogatni, mert „különben egyik magyar tartományban egy magyar nyelv, a másikban más formálódik, s az ellenkezés mellett idegen nyelvhez folyamodunk“. Általában minden író tudta, hogy a nyelvújító harc végleges eldöntése még nagy idő kérdése; hogy sem Kazinczy elméleti munkái és gyakorlati példái, sem a *Mondolat* s az arra irt *Felelet*, sem Sipos József, Beregszászi Nagy Pál és Zsombory József eddig megjelent véleményei nem elégségesek a fölvetett eszmék tisztázására.

Cserey Miklós a nyelvújításnak Kazinczytól hangoztatott elveit és gyakorlati példáit vizsgálván, tartózkodás nélkül kimondja, hogy barátja „a neologismusba felettébb és igen sebesen bele ereszkedett“, s arra kéri, hogy csak abban újítson, a miben szükséges. Minden nyelvnek megvan a maga sajátossága; ezt lehet, sőt kell is művelni, de nem szabad megváltoztatni. A ki — úgy mond — „magyarul a németek szólásformái szerint beszél, megbántja a magyar nyelvet, lehúzza az érdemiből, mert azt látatja itélteni, mintha ennek nem volnának a másikkal hasonló, vagy amazokénál is nagyobb szépségei“. „Én ugyan — folytatja — hozzád képest gyenge vagyok a literatúrában; de azt el merem mondani, hogy a magyar a maga nyelvének tulajdonosságában nem alábbvaló a németnél.“ Ezért erősen kárhoztatja a német szólásformáknak nyelvünkbe való átültetését. Elismeri, hogy a mely fogalomra nincs megfelelő szavunk, arról gondoskodnia kell az írónak; de ha van: újat alkotni merőben fölösleges, sőt czéltévesztett. S vajjon van-e egyetlen magyar író is, a ki az egész magyarság nyelvét ismeri? Mert ha saját vidékén nem talál is egy új fogalomra megfelelő szót, abból még nem következik, hogy más vidéken sincs. Meggyőződése tehát, hogy „a szók kútfejét ott kell keresni, a hol egy nyelv uralkodik, a népnél, századoktól fogva“. Ilyen a székelység; itt még sok magyar szó él, a melyet máshol nem ismernek, mert itt minden magyar ember magyarul beszélt eleitől fogva. Ezért tartja mulhatatlanul szükségesnek Cserey Miklós a szótár készítését a mire „gyenge segedelmét“ ő is ajánlja. Nagyváthy szerint erre azért is szükség van, mert Kazinczy így önmagáért „nemes bosszút állhat“.

Kazinczy a szótárra nézve nem nyilatkozik; valószínűleg azért nem, mert a nyelvmívelés munkáját éppen nem hajlandó olyanokkal megosztani, a kiknek izléséhez kevés a bizalma. Egyébiránt még időelőttinek tartja a szótárt; még forrongásban van a nyelv, s még az elvi kérdéseket is újabb és újabb szempontokból kívánja magyarázni, s erre nézve még leghívebb barátaival sincs egy értelemben. Gróf Dessewffy Józseffel már régóta vitatkozik az újítás módjaira nézve s nem képes őt meggyőzni. Dessewffy úgy ítél barátjáról, hogy németül gondolkodik, midőn

magyarul ír. Igaz, hogy nagyban bővítette nyelvünket, de a valóságos magyar kifejezések értelmét gyakran elvesztette. Dessewffy ezúttal nem mondja ki nyíltan, de a felhozott példából világosan látszik, hogy ő is a nyelvszokást tartja az újítás legfőbb forrásának; mert az írónak első sorban arra kell törekednie, hogy írását minden olvasó megértse. Dessewffy nem kárhoztatja általánosságban véve az újításokat, de csak ha nyelvünk geniusát fel nem forgatják. Az orthologia legfőbb tekintélyei, maga gróf Teleki László is, ezt az elvet vallották. S mivel a vitatkozók eddig csak a szók kérgén jártak: Dessewffy azt óhajtja meghatározni készülendő munkájában, hogy egyáltalán mi a nyelv geniusa, s mi a magyar nyelv? Erre — úgy mond — nem elégséges jártasnak lenni a napkeleti nyelvekben (itt Beregszászra czéloz), hanem philosophusi fő kell, a melyben az ész az érzést el nem oltotta, sem pedig az érzés meg nem homályosította az eszmék tisztaságát s világosságát. Kazinczy a nyelv geniusa meghatározásában szintén tekintettel van az eszmék tisztaságára s világosságára; ez azonban korán sem elég. Ezt a fogalmat szabatosan meghatározni föltötte nehéz. Kazinczy szerint erre nemcsak philosophusi fő kell; nemcsak huzamos tanulás, a régi és újabb nagy írók műveivel való gyakori foglalkozás: hanem éppen a nagy írók művein nemesedett ízlés; e mellett bizonyos aesthetikai érzelem, a mely igen kevés íróban van, őt magát sem véve ki. De ha Horatius szavára hallgatunk, hogy a nyelv mindig változik s mindig is változnia kell, közelebb jutunk a kérdés megoldásához, ha a nyelv célját tekintjük. „A nyelv célja az — mondja —, hogy gondolatainkat s érzéseinket legvékonyabb, legtestetlenebb hanyatlékjaiban (nuances) is fesse. Nem fogja azt, ha a korral nem halad.“ Példával világosít. Ha magyarul írok és szükségtelen idegen szót hozok elő, teszem: elégett a *domusom*, már nem lesz „simplex“; de ha a „prolixitas elkerüléseért“, vagy éppen világosság kedvéért *philosophus*, *fortepiano* stb. szókkal élünk, nem sértjük meg Horatius törvényét, mert az ilyet megérti, a kinek meg kell értenie. E mellett a nyelv tisztaságának szempontja is döntő súlylyal esik a latba; nem mondhatom, hogy *félem magam* (ich fürchte mich), mert a magyar ember ezt így fejezi ki: *félek*. Midőn azonban nem a szók egyszerű lefordítása, hanem bizonyos kifejezésbeli metaphorák átültetése az író célja, ilyenkor a nyelv tisztasága rovására is helyes a metaphorát átültetni; azért Kazinczy nem akad fel az ilyen kifejezésen; *elszórtam magam* (ich habe mich zerstreut). Bizonyos tartózkodással kell mindenesetre a szókat és szólásokat szaporítani; viszont azonban az olvasóknak türelmesebbeknek kell lenniök.

Kazinczy a Dessewffy művétől nem sokat várt, sőt szerette

volna, ha meg sem írta volna, mert azzal csak önmagának árt-hat. Nem is biztatta egy szóval sem Dessewffy-t, hogy lépjen ki művével a nyilvánosság elé, inkább sajnálkozott rajta. Dessewffy azonban egy ideig szorgalmasan dolgozott munkáján, de végre is kéziratban hagyta. Kazinczy első sorban nem ő vele iparkodott a harc hevében fölszínre vetett eszméket tisztázni, hanem azokkal, a kikben a kívánt aesthetikai érzelmet nagyobb mértékben megtalálta. Egyelőre a Dunán túli írókkal, kivált Horváth Andrással, kinek a *Zircz emlékezete* című elbeszélését annyiszor magasztalta; a kit a magyar költői nyelv jövőendő mesterei közé sorozott, s a kinek ítéletét valóban sokra becsülte.

Eleinte Kazinczy azt igyekezett bebizonyítani, hogy a híresztelt nyelvrontás csak látszólagos, előbb-utóbb a nyelv számbavehető haladása, bővülése és általában fejlettsége fogja azt követni, mint a hogy Palladio rontott, hogy új stílt alkosson. Dicsekedve említette, hogy immár „az a gyűlölködés, a melylyel orthologusaink és nyelvrontóink egymást közel negyven év óta nézték, világos ellenkezéssé, harczczá lobbant“; s nyíltan kimondá, hogy ő éppen ezt akarta a Vitkovics-hoz írt epistolájával, a *Törisek és virágokkal*, a Dayka és Báróczy életrajzával. Mert itt az ideje, hogy „a sötétség valaha választassék el a világosságtól, s íróinknak és olvasóinknak közönsége, mely eddig magányosan tévesztő derengésben ögyelgett, az egyik vagy másik zászló alá térjen“. A harc most már megindult, s a két párt egymással összeméri fegyvereit, hogy lassanként kiörlődjék az igazság; a békességet meghozza az idő, s a nemzet tudni fogja, kit kell követnie.

Horváth András sajnálkozik azon, hogy Kazinczy a „nyelvünket a bomlásnak széléhez kísérő“ neologia vezérségével dicsekszik, bár elismeri, hogy „a magyar égre új ragyogást akar hozni“, s hogy tehát „szent és dicső szándékkal fogott“ a nyelvművelés munkájához: de bátran kimondja, hogy téveteg úton indult. Vajjon — kérdezi — „mi nyereséget hozol nyelvünkbe, hogy szavainkat, ha tetszik, ok nélkül megesonkitod, máshol ellenben kettőt-hármat is úgy egybe aggatsz, hogy nemcsak a kimondás, de csupán a ránézés is bosszúság (*vadkanpamlag*)?“ Felhossa a *törzs, tusa, idv, szemöld* szókat, a melyek a kimondott elv fonákságát oly nagy mértékben mutatják. „Mi nyereséget hozol nyelvünkbe — kérdi tovább — hogy a kölcsönvett szókat német vagy francz végzetekre kényszerited, miben oly szerencsés vagy, hogy többet nem is szükség tenned nyelvünknek gyalázatára?“ S vajjon a magyar szólás törvényeinek az érthetlenségig való megértéséből nem az következik-e, hogy fordításait ránczba szedett homlokkal és fejcsóválva olvassa minden igaz magyar? Kazinczynak azt a felfogását, hogy az új és nem

értett szólásokat lassanként meg fogja tanulni az olvasó. Horváth András teljesen elhibázottnak tartja. Szerinte az írónak nem lehet az a célja, hogy az értelmet homályba burkolja, hanem hogy az eszméket tisztán és gyönyörködtetőleg fejtse ki. A józan, mértéket ismerő újítástól ő sem idegenkedik. „Kell — írja —, kell más nyelvbeli újításokat is követni. de képesint, ne úgy, hogy magunké az amazokéba egészen elsüllyedjen; ne úgy, hogy mintegy füleinket hasítsa s szemeinket öklelje a kézzel fogható idegen ráma.“ Igazat ad Kazinczynak abban, hogy a harcztot ő indította meg; de abból nem következik, hogy a kik nem az ő pártján állanak, azok mind „profánusok legyenek“. Azon a polczon, a hová őt érdemei emelték, nem az erőszak alkalmazásával kellene tovább haladnia a veszedelmes úton, hanem a tudatlanok hibáit irtogatva.

Horváth András hihetetlennek tartja, hogy ez a harc fogja a világosságot a sötétségtől elválasztani; az idő sem alkalmas erre. Ő nem talál az utolsó korszak írói között senkit, a kit csak a XVII. század nagy íróival is egy rangba állíthatna. Mert a kik a nemzet tapsait nyerték: Kisfaludy Sándor, Berzsenyi és Kis János, azok „nem a neologia szabásai szerint mentek“.

Horváth András szerint a sötétséget éppen a neologismus terjeszti; például idézi Helmezy *Menyegzői dalát*, mely „az idétlenségnek és elmebódulásnak lánczba fűzött szedeménye“. S mégis Helmezy úgy beszél mindazokról, kik az ő erőszakos újításait csak kinevetik, hogy műveletlenek, a pórseréhez tartoznak. Az ilyeneket kellene a külföld előtt nevetségessé tenni, nem pedig az igazi költői szépségekben gazdag műveket. (Czélzás a Himfyre.) De mégse; ne tudja meg a külföld, hogy nálunk még olyanok is találkoznak, a kik az egyszerű értelem elesavarásában keresik érdemüket. S kéri Kazinczyt, hogy ne csak azok szavára hallgasson, a kik neki „a tömjénnek enyésző füstjével kedveskednek, de az igazat vagy nem akarják, vagy nem tudják megvallani“; hanem ha józan közvéleményt akar teremteni, az ellenkező felfogást is alaposan vizsgálja meg. Gondolkozzék a harc eshetőségeiről: hiheti-e, hogy a harc az ő részére dől el, s a béke napja jótékonyan süt a nemzetre? Vagy azt hiszi, hogy az ellenfél hova-tovább leteszi a fegyvert, s az ő elvei diadalt aratnak? Hiú reménység. „Te, Uram — írja Horváth András — azt látszol himni, hogy a veled nem tartók beleunnak a harcba és a te tetszésed legalább czzel győz. Ne hidd ezt. Inkább fel fognak éledni; vagy ha ez úgy nem lenne is, a későbbiek fogják az igaz ügyet felfogni, azok, kik alig hiendik, hogy Kazinczy magyar volt. De olyanok is lesznek, kik a XVIII. századnak lefolytán és a XIX.-nek elején éltet két különböző személynek tartandják.“

Kazinczy nem kívánja az ellenvéleményt elfojtani; sőt inkább kérve-kéri Horváth Andrást, hogy minden mellékteket nélkül mondja ki meggyőződését, nem gondolva azzal, hogy vesz-e, nyer-e maga a személy, csak az ügy nyerjen. Szeretne ugyan vele egy értelemben lenni, azonban ellenkezésének még jobban örül. Mert ez a mozgalmat újra emeli, pedig a vitatkozás már egymagában is a haladás jele. Téved Horváth András, midőn azt hiszi, hogy a neologia egyetlen valamirevaló író-tud felmutatni. Éppen a legkiválóbb írók neologusok a XVIII. századtól kezdve. Lám, Kisfaludy Sándor is legújabb művében, a *Hunyadi János*ban világosan neologus, mert szokat rövidít (*nádor*) s újakat képez (*csiklandék*). Verseghynek meg éppen sok új szót köszönhet nyelvünk. A megesonkított szók (*törzs, idv*) helytelenségét még senki sem mutatta ki, s azért ő bátran él velük. Meg kell jegyezni, hogy a mi egyik helyen nem jó, jó lehet a másik helyen. A költőnek bizonyára több szabadsága van, mint a prózairónak. Ha újra kiadhatná fordításait, ő maga is sokat változtatna rajtuk. Hát a magyar sohase jusson el oda, hová a németek már régen eljutottak? Ne merjük mi követni Bodmer és Gottsched példáit, a melyek idvességes következtéseket ígérnek nyelvünknek? Ő hasonló következmények előidézésére törekszük: „nyelvünk s iktatúránk forrongásba jutott; élő nyelv és szegény nyelv, s így vele következtések fognak történni. S ha nyelvünk így lesz más nyelv, mint volt: vesz-e vagy nyer?” Ő is tiszteli a szokást s a közvéleményt; de azt követeli, hogy az írónak első sorban aesthetikai érzelme legyen, a melylyel minden műfaj stíljét ösztönszerűleg kiérezze.

Ez előcsatározások után olvassa csak Kazinczy Horváth Andrásnak azt a levelét, a mely a nyelvújításnak épp oly alapos, mint szigorú bírálata s az orthologusok felfogásának méltó képviselője. Ez a levél és a Teleki Lászlóé fontosabbak a nyelvújítás történetében, mint mindaz a nyomtatásban is megjelent értekezés, a mely az újítás elveit és példáit támadta s nyelvünk szándékos rontását panaszolta. Horváth András nemcsak romlatlan nyelv-érzékének, nemcsak erős hazafiságának adja benne maradandó becsű bizonyítékait, hanem a fölvetett kérdések mélyreható vizsgálatának s annak a nemes törekvésnek is, hogy a pártokra bomlott írók köztársaságát egyesítse. Általános művelődési szempontból ugyan nem szól a kérdéshez, alig is sejtve, hogy a kilobbant nyelvharcznak az egész magyar közéletre hatásának kell lennie; nyelvünk szókincsének gazdagságát is túlbecsüli, midőn a francia nyelvvel összehasonlítja; de az újítás módjainak bírálatában több alaposságot mutat, mint társai összevéve. Nem mondja, hogy Kazinczy elméleti fejtegetéseit mind áttanulmányozta; de minden során látszik, hogy huzamosan foglalko-

zott elveivel és gyakorlati példáival, a melyeket a fordítások kilencz kötetéből szorgalmasan kijegyzett. Ezenfölül számba vette Kazinczynak az írók közt forgó leveleit s az azokban elszórt elvi bizonyítékokat, sőt Kis Jánosnak a Kazinczyhoz 1814 október 7.-én írott *Egynéhány gondolatait a magyar nyelv kimívelése körül* is. S meggyőződését azzal a férfias határozottsággal s pragmatikus készséggel mondja el, a melyet a nemzet közös ügye mindenkitől megkíván, a ki annak harczosává szegődik.

Kazinczynak azt a vádját, hogy az orthologusok a nyelv szokatlan színétől irtóznak, felesleges és képtelen vádnak mondja, ha a nyelv haladását, s mosolyt keltőnek, ha az idegen nyelv szépségeit tekintjük. A nyelvünkbe becsúsztott idegen szokat, a melyekre szükségünk van, magyaros végzettel akarja ellátni, illetőleg csak a köznyelvbe jutott alakokban használni éppen úgy, mint Kis János: *kollégium, teátrum, elementum* és nem: *theater, element* stb. A mesterszókra nézve pedig gróf Teleki Lászlóval tart. Szükségtelennek mondja a *chemia, mechanika* fogalmaira új szokat alkotnunk; helyesebb, ha az ilyenekben „az egész Európától elfogadott nevezetekkel élünk“. Különösen vigyáznunk kell az oly idegen szók átvételénél, a melyek a német nyelv által jutottak hozzánk: *phantasia, gratia, symphonia*. Jobb, ha az ilyeneket az eredetiből vesszszük át, semmint a német végzettel. Mert szégyen ránk, hogy attól akarunk kölcsön venni, a ki maga is fülig adós (*phantasie, symphonie* stb.). Minden nyelvnek megvan az a szabadsága, hogy az idegen szokat a maga természetéhez idomítja; miért ne éljen e szabadsággal a magyar is? Holott már őseink sem mondták, hogy *Egyipt, paradíz*, hanem *Egyiptom, paradicsom*. A latin tulajdonnevek *us, ius* végzetének (*Virgil-ius*) elhagyásába Horváth András is belenyugszik; csak a tisztséget jelentő szók (*notarius*) eredeti alakjait kívánja megtartani. De a tulajdonneveknél a világért sem szabad az idegeneket majmolni: *Sophie, Julie*.

A közönséges fogalmakra idegen nyelvből venni kölcsön, kivált ha saját nyelvünknek is van megfelelő szava, egyenesen megbocsáthatatlan vétek: *skláv, produkt*. Miért nem folyamodunk a régi, vagy a népnyelvhez? „Nem volna-e jobb a többféle környék-szólásokat próbára húznunk előbb, mint az idegenekhez koldus fővel járnunk, kik e nélkül is, mint vakok a színről ítélvén, oktanulul kaczagják nyelvbeli szegénységünket?“ Látnivaló, hogy itt nem elvi, hanem csak alkalmazásbeli különbség van a Kazinczy és Horváth András felfogása között. Kazinczy is utal a régi írókra s a tájnyelvre is, csak hogy az elv megtartásában nem következetes; míg Horváth András a nyelv egész birodalmát vizsgáló elmével kívánja előbb bejárni, sem hogy idegenhez folyamodjék; Kazinczy, ha úgy szólván kezelügyébe nem

esik a megfelelő szó, nem sokat gondolkozik azon, honnan pótolja a közismert fogalom hiányzó szavát. S a mi fő, Kazinczy mindig csak a mivelt társaság nyelvszokására van figyelemmel; innen van, hogy az idegenből kölcsönzött szók idegen alakjainak megtartásában oly éles különbség van közte és Horváth András között.

Az újítás ellenségeinek legfőbb támadó pontja a gyökér nélkül alkotott új szók és szócsonkitások. Horváth András is leginkább ezekkel foglalkozik. S itt ismét Kis Jánossal van egy értelemben. Új szókat szerinte a nemzetre kötni nem lehet fogatanatos: *lég, rény*. Szerencsétlen újítás a *holt gyökerek* kikeresgetése is, a szócsonkitás: *árnyékból árny*; de azt helyesen veszi észre Horváth András, hogy az élő gyökerek más szempont alá esnek: *becs*esből *becs*, *dísz*esből *dísz*. Az itt néhány szóval érintett kifogásait aztán Kazinczy fordításaira alkalmazva, erős meggyőződéssel támadja Kazinczynak azon elvét, a melyet már Beregszászi Nagy Pál és gr. Teleki László is ostromoltak, hogy az író ura a nyelvnek. „Vakmerő az — írja Horváth András, — ki magát a nyelvnek urává teszi: — nem vagyunk urai, hanem gondviselői és jussainak fentartói.“

De Horváth András nemcsak a szócsonkitásokon és idegen kölcsönzéseken (*onkel, niesz*) akad fel, hanem az idegen mondat-szerkezeteken is: *hagylak várni, a vidék elszórja* stb. Itt szükségtelen a kifogás okait magyarázni, miért helytelenek az effélék. Azért, mert „kézzelfogható idegen constructiók, mivel nem szoktunk így magyarul beszélni s nem is szokhatunk, hacsak minden régibb és újabb klasszikus íróinkat az édemlett tiszteletből kitudni nem akarjuk“. Kazinczy nem eléggé vetett számot nyelvünk ősi természetével s nem is vizsgálta sem a klasszikusok, sem a nép nyelvét. Horváth András hosszasan kiereszkedik a régi klasszikusok tanulmányozására s itt ismét Verseghyvel tart, mivel azonban az *ikes* igékre nézve éppen nem ért egyet. Különbözik nem tekinthetjük üres bóknak, midőn minden kifogása mellett is oly magasztaló hangon szól Kazinczynak egész működéséről: „Én tudom — írja — mely igen szeretek azokban a szépségekben gyönyörködni, melyeken magamat szinte elfelejtem, és melyek csak a nagy Kazinczy szép elméjének lehetnek tulajdonai“.

Kazinczy köszönettel fogadta munkáinak bírálatát. Ezt vallja Horváth Andrásnak; Döbrentének s másoknak azonban némi kicsinyléssel nyilatkozik arról, s minden szavából látszik, hogy az ellenvéleményt csöndes vérrel alig tudja hallgatni; a „tudatlanság bélyege“ s a „kritikában való járatlanság vádja“ meg éppen sokáig emészti. Az egész bírálat komoly alapját kétségbe nem vonhatta, s részletes czáfolata elől ki nem térhetett. Ő is sorra vette Horváth András kifogásait s mindegyikre elmondá a maga védelmét. Legelőször is az *év* szóval végzett s igen

tanulságosan fejtegette, mi adott ösztönt neki e szó alkalmazására. Fölötte érdekes, hogy némely kifejezéseit ő is a közszókással bizonyítja; például a *magumban hagya* kifejezésre azt jegyzi meg, hogy a mennyire tudja, ezt minden magyar úgy használja, valamint az *ölt* is *istálló* helyett. A nyelvszokás is ok lehet néha, de nem mindig. Vitatja a *várni hagysz* kifejezést is, bár alaptalanul; a *boldog fogok lehetni* kifejezésben szerinte is van ugyan némi erőszak és szokatlanság, de az egész kifejezést írói érdemül tulajdonítja. A *menyecskecske* szerinte „rendes kis meny”, s a szó igen szerencsésen fest; ily esetben pedig szükségtelen kérdezni: megengedi-e a grammatika vagy közszokás? A *pongyola* szót nemcsak nem hajlandó kitörülni, mint Horváth András tanácsolta, hanem inkább arra kér mindenkit, hogyha hasonló szót tudnak, csak hozzák forgalomba bátran. Hogy a *bakó tépje ki* kifejezés némileg hibás, elismeri, mert a *tép* fogalmán a részenként való szagztatást értjük; de a hol az indulat nyelvén kell szólani, ilyen átvitteln könnyen megengedhet az író. A *chorus* helyett a *kart* helyesen védi, a *tónus* helyett *tónt* ügyesen a *módus-mód* analogiájával; de már az idegen szók használatát (*onkel, nevő*) semmi elfogadható okkal nem tudja támogatni. Érdekesen, de szintén hibás szempontból vitatja a *Sophie, Julie* használatát is: majorosnéját — úgy mond — nem fogja így nevezni, sem II. Rákóczi György nejét, Báthory Zsófiát, valamint Hunyadi János édesanyját nem mondja Szilágyi *Elizának*; ellenben Yorick leveleiben s a Raynal verseiben nem modhatja: *Drapper Erzsébet*. „Mindent a maga tulajdon színével kell adni — mondja, — vagy eltévesztjük a dolgot.” Lám mennyivel helyesebb, hogy Kisfaludy Sándor is *Lizának* nevezte a maga kedvesét, mintha Verseggyesen *Örzsinek* mondta volna. A 43. pontban foglalt hiba közül Kazinczy egyet sem ismer el igazi hibának, csak éppen szokatlanságnak. Az írónak pedig „mindent szabad, ha szerencsés csillagzat alatt született”.

A nyelvújító harez izgalmaitól, az íróknak pártokra szakadásától nincs oka félni. A kik a nyelv érthetetlenségétől rettegnek, nem gondolják meg, hogy a forrongásban levő nyelv önmagától is kiveti később a salakot, s az idő megmutatja, mit fogad el a szokás. „Tegye ki-ki szabadon, valamit a mindnyájunk által elősegélmi akart ügy javára tehetünk.” Igaza van Kisfaludy Sándornak, hogy a nyelv a nemzet palladiuma; de abban már nincs, hogy ahhoz minden magyarnak egyenlő joga van hozzászólni; csak annak, a ki „grammatikát is tanult, egyebet is tett, főképen pedig izlést igyekezett szerezni a nemcsak görög és római, hanem minden élő nemzetek klasszikus íróik körül”. Az eleinte idegennek látszó szín lassankint hazaivá lesz, és senki sem akad fel rajta. Szükségtelen és magától érthető

intésnek tartja, hogy tulajdon aranybányainkat is ásnunk kell, s felesleges idegen szólásokat átültetnünk, ha magunknak is van megfelelő. „De én azt hiszem — írja, — hogy jól megy, a ki úgy megy, a hogy minden nyelv ment, és a hogy a menést maga a természet mutatja ki.“ Éleszti a remény, hogy a csüggedetlen munka megtermi a maga gyümölcsét, s éppen az eszmék tüzeiben vívott harc szabja meg a határt, a melynél meg kell állani. Szégyen nélkül vallja meg, hogy már eddig is átléptek itt-ott a határon; de mindig az igazság pártján küzdöttek.

Különös, de Kazinczy alapfelfogásából s pályájának lélektani okaiból érthető, hogy sem a munkáinak kelendősege ellen tett panaszokból, sem a mind hangosabban nyilatkozó közvéleményből s gr. Teleki László és Horváth András komoly bírállataiból nem tudott s nem akart okulni, hogy a megindult mozgalmat a kellő mederbe terelje. Hiába ismeri el önmagáról, még inkább látja pedig tanítványairól, hogy máris messzebb mentek, mint a dolog természete kívánta. Hanem mintegy felebbezni akarta a nyelvújítás ügyét báró Retzer Józsefhez, az osztrák közélet tekintélyes alakjához, a ki mint író leginkább fordításaival, az osztrák és külföldi írók közötti kapcsolat szövésével, általában pedig izgató tevékenységével fontos szerepet játszott az utóbbi harmincz év alatt. Hogy Kazinczy egy idegen írótól vár döntő ítéletet, a ki nemcsak nem ismeri nyelvünket, hanem még nemzetünk nevének leírásában is tévováz: talán mindennél jobban mutatja Kazinczy aristokratikus felfogását s tévedésében való makacs megátalkodottságát. Igaz, hogy ő csak elveinek a bírálatát várta Retzertől s nem egyszersmind gyakorlati példáinak javalását is; de az elvek önmagukban is alig érthetők azok gyakorlati alkalmazása nélkül. Elvei itt is ugyanazok, mint a melyeket fogságból való kiszabadulása óta már számtalanszor elmondott leveleiben s a Dayka és Báróczy életrajzában. Nyelvünknek és irodalmunknak is ugyanazt az utat kell megtennie, mint a melyen a szerencsésebb nemzetek már előrehaladtak. Igaz — úgy mond — hogy minden nyelvnek megvan a maga sajátossága; de mivel a régi és újabb nemzetek irodalma minden művelt emberé egyszersmind, és e közösség a külön hazafiság szűk köréből az irodalmi kosmopolitismus magasabb köreibe vonz bennünket: e nemzeti sajátosságot (dieses Einheimische) az idegen-
nel egyesítenünk kell, mert csak így adhatunk a magyar színek vonzóbb ingert (höheren Reiz) a külföldi eszményi szép beoltásával. Azért fordított ő a stíl minden nemére példákat, hogy a franczia könnyedséget és választékosságot, a német erőt és gazdagságot beléoltsa a magyar stílibe. Hatása máris észrevehető. A legmakacsabb orthologusok közül is melléje álltak nehányan; de a többség még mindig a szokást bálványozza s a lapossággal

határos könnyen érthetőséget, a melyeket a legfőbb és egyetlen bírónak ismer a nyelvben és ízlésben, s éppen e felfogás ellen küzdött ő mintegy tizenöt év óta. A minden nyelv ideáljához kell nekünk is fölemelkednünk s az ízlés általános haladásának ösvényein előretörnünk, a melyeket Horatius óta minden nagy író magáénak vallott.

Mintegy két hónap mulva felelt Retzer a Kazinczy levélre, udvariasan bár, de a kérdés velejét jóformán nem is érintve. A Kazinczy fordításairól nem is szólhatott, ámbár az eredetieket jól ismerte. Mindössze a Horatius *Ad Pisones* című epistolájának a Kazinczytól is sokszor idézett sorait ajánlja figyelmébe s kívánja, hogy a nyelv szókincsének gazdagításában azokat sohase téveszsze szem elől. Buzdítja Kazinczyt, hogy a ravasz kritikusok és együgyű jóakarók (dumme Protektoren) el ne tántorítsák a műzsák szolgálatától.

Ime Kazinczy semmikép sem érte el czélját e főlebbezés-sel. Retzer ítélete egyáltalában nem támogatta őt; sőt a mit a fordításokról mondott, inkább ellene szólt, mint mellette. Nem is igen emlegette Kazinczy még legmeghittebb barátai előtt sem e várva-várt feleletet. Különben is, midőn azt megkapta, sokkal nagyobb izgalomba hozta a Kisfaludy Sándor levele, és sokkal inkább foglalkozott az erre adandó válaszzsal, semhogy a b. Retzer kitérő feleletével törődhetett volna.

1816. ápr. 14-kén intézte Kisfaludy Ruszekhez azt a levelet, a mely annyi álmatlan éjszakát okozott Kazinczynak. Kisfaludy kiönti ebben egész meggyőződését oly leplezetlen őszinteséggel, a mennyire csak „a gyengeségig magyar lelke“ engedte. Meg kell vallani, bár heve többször elragadja Kisfaludyt, és a kritika iránti elfogultsága igazságtalanná teszi; bár Kazinczynak éppen a nemzeti művelődés kifejtésére irányuló nagy gondolatát, a melyből erőnei és hibái sarjadzottak, félreérti és pártoskodó ízlésének túlzásai miatt azt is megrója benne, a minek a hatását másfelől ő is dicséri: Kazinczy pályájának első felét a *Tövissek és Virágok* megjelenéséig helyesen fogja fel, törekvéseit tisztán nyelvi szempontból éles világításban mutatja be; s e mellett a *Mondolatban* való részesség miatti gyanút teljesen elhárítja magáról. Szó sincs róla: Kazinczy emberi gyöngeségeit könnyebb volt észrevenni, mint izgató tevékenységének az egész magyar közéletre való rendkívüli hatását; finnyás és pártos ízlésének túlzásait könnyebb a nevetségig feltüntetni, mint ez ízlésben a magyar stíl újjáalkotására munkáló hathatós eszközt meglátni. Nem csoda, hogy Kisfaludy a történeti szempontot nem eléggé méltatja kemény ítéletében. Másfelől viszont Kazinczy fordításainak a nyelv művelésére való hatását senki sem méltányolta addig igazabban, mint éppen Kisfaludy. Kazinczy — úgy mond —

korszakot alkotott volna fényes tehetségeivel, fáradhatatlan szorgalmával, gazdag ismereteivel és literatori bájaival, ha idegen-szerűségeivel újabban annyira nem csigázná nyelvünket, s ha az első szerepre vágyása s feltétlen tekintélyt követelő magatartása egész sereg ifjú író magával nem ragadna. Az igaz, hogy Kazinczy a kelleténél magasabb fokra emelte azokat, a kiknek költői szelleme és ízlése az övét követte; azonban a Kisfaludy műveinek bírálatából „csapodárságot és irigységet” kiolvasni alig, csak ráfogni lehet.

Hogy a *Mondolat* kiadásában s terjesztésében Kisfaludy ártatlan: abban nincs okunk kételkedni. Kazinczy azzal támogatja a Kisfaludy elleni gyanúját, hogy egy Dunán túli meghitt barátjától kapta a hírt. Pedig mielőtt ily adatot kapott volna, már gyanúsította Kisfaludyt minden alap nélkül, csupán azért, hogy egymás közötti levelezések megszakadt. Kisfaludy szavainak hitelt adhatunk, hogy ő „szíve kiömlésével teljes leveleinek dobra üttetését” nem tudta volna tűrni, noha most biztosra vehette, hogy sorait az egész magyar íróvilág megismeri. Ő egészen ellentéte volt Kazinczynak, a ki jóformán minden levelét többekhez intézte. Hogy egyéni jellemük is ellentétes: nem szükség bizonyítani. Kisfaludy a maga jellemének „gyermeki őszinteségét, egyenességét s igazságát” különösen hangsúlyozza, s hogy „az irigység, hamisság, csapodárság, dicsekedés, kevélység, meghittség, részrehajlás, gúnyolódás távol vannak természetétől”: mégis a Kazinczy bírálatának némely pontjai folyvást táplálták nehezteletét. Különben nem mondaná, hogy Kazinczy „reáfogta”, hogy ő Petrarcát az énekek és dalok lajstromában is követte; hogy Kámban született, s hogy Báróczy társaságában tehetségét kimivelhette. Itt legfőleg az adatok pontatlanságáról lehet szó, nem pedig ráfogásról, a mit Kazinczynak azután könnyű volt megczáfolnia, valamint Báróczy jellemét is megvédelmeznie.

De még Kisfaludynak „e legistentelenebb rágalmazása” sem csüggesztette munkakedvét. „Nem bánom én, hogy bántattatom — írja — az engem vigyázóbbá teszen. Oztán a hol élet van, ott vannak összeütődések.” Szemere csak a Horváth András kifogásaira írott „igen derék feleleteket” óhajta meghagyni s elküldeni: „hadd érezzék mindketten (Horváth és Takács) s többen s mindnyájan, hogy alacsony vádak nem alacsony férfiúhoz nem hatnak fel”. Csak azokra legyen — úgy mond — gondunk, a kik tanulni akarnak s tudnak is; a makacszkodókkal úgy sem boldogulunk. De később, midőn azt hallja, hogy Somogyi Gedeon éppen a *Mondolat* czimképe ellen tiltakozik, azt hirdetvén, hogy azt társai sugalmazták, — nagyon örül azon leveleknek, a melyeket Kazinczy Takácshoz, Ruszekhez és Horváth Andrásához írt.

Nemzetünk szerencséjére Kazinczyt hiába vették célba a támadások. Éppen azok, a kiknek ítéletét s ízlését ő is becsülte, igyekeztek érzéseit csillapítani, törekvéseit javalni, harczy kedvét élesztetni. Sokszor természetesen a támadók erősebb ostromszereket használtak, semhogy a Kazinczy oldalán küzdők sértetlenül maradhattak volna; de Kazinczy törhetetlenül hitt a győzelemben, a melyet folyvást a maga részén látott. Ez öncsalás táplálta bizalmát, s egy-egy erősebb ostrom idején jól esett barátaira támaszkodnia. A tekintély dicsősége mindig előtte lebegett s megóvta az ellankadástól. Ungvárnémeti Tóth László világosan kimondja, hogy csak Kazinczynak és Horvát Istvánnak kíván tetszeni. Kis János az ízlés nemesítését Kazinczy munkáinak elterjedésétől várja; valahányszor felolvastatja egyik-másik fordítását, mindannyiszor „elragadó gyönyörűséggel” látja, mily szerencsésen míveli nyelvünket. „Barátom — írja, — csendesen nézheted, ha némelyek jobb és bal kezéd felől zúgnak is úgy nevezett újításaid ellen. Míg a tudomány és ízlés úgy vezetnek, mint eddig, bizonyos lehetsz a maradék köszönete felől, ha ugyan még valaha literaturánk arany ideje fel fog tetszeni”. Dessewffy annak tulajdonítja a Kazinczy elleni támadásokat, mivel híres ember. „Olyan embert — írja — mint te vagy, csudálnak vagy rágalmaznak a korbeltiek, néked fölülemelkedtnek kell maradni az illetén inceselkedéseken; szemeidet egeknek szegezvén, tipord alattad az irigységet”. Horváth Ádám a maradék hálájával igyekszik vigasztalni Kazinczyt: a nemzet „száz esztendő múlva megvallja érdemeit s megismeri azokat a valódi gyöngyökről”. Még Döme Károly is „forró becsülője” a Kazinczy „sok érdemeinek és a hanyatló nagyokkal nemcsak nem hanyatló, hanem mind tüzebben reszkető fáradhatatlan igyekezetinek.” Horváth András, jóllehet Kazinczy újításainak módjait elítéli: „benne a halhatatlan érdemeket kétszínűség nélkül s meleg meghatódással tiszteli”. Sőt még Kisfaludy Sándor is bevallja, hogy Kazinczy „volt az első, a ki nyelvünkbe azt az édességet, kellemetességet, hajlékonyságot, könnyűséget, lágytságot és csint beléolvasztotta, mely nélkül nyelvünk a finomabb érzemények kiejtésére sohasem lett volna alkalmas”, és hogy egy nyelvbéli szépségeért tiz hibáját is meg tudta bocsátani.

A harez izgalmainak közepette határozza el végleg, hogy Erdélyt s Erdélynek előtte kedves házait meglátogatja. 1805 óta, midőn először volt Erdélyben, többször tervezgette már, hogy újra Erdélybe utazik s több időt tölt ott, mint első alkalommal. Vonzották Erdély természeti szépségei, s másfelől az ottani magyarok életével is bővebben óhajtott megismerkedni. Mindenekfölött azonban mégis kedves barátainak s barátnőinek viszontlátása ösztönözte, hogy ifjúkori eszményképének, Gyulay

Ferencz grófnénak és szeretetreméltó gyermekeinek társaságában néhány örvendetes napot eltölthessen; hogy báró Wesselényi Miklósnak, az „ifjúság disznének“ 1814. évi látogatását viszonzozza; Cserey Farkast, a lelkes műkedvelőt, Cserey Miklóst, a jeles szónokot és államférfiút és Sipos Pált, a kiváló vallásbölcselkedőt stb. saját tűzhelyöknél fölkereshesse.

Június 11-én indult Kazinczy leányával s ennek szobaleányával négyes fogatán Erdély felé, rettenetes vízáradásoktól megrongált utakon Nyiregyháza irányában. Június 24-ikén lépte át az erdélyi határt s Krasznán, a betegeskedő Cserey Farkasnál harmadfél napig pihente ki először az út fáradsalmait. A szakadó záporok s az a hír, hogy Wesselényi anyjával együtt Kolozsvárott, Cserey Miklós pedig Maros-Vásárhelyt vannak, arra birták, hogy útját Perjén át Kolozsvárnak vegye s csak hazafelé menőben pihenjen meg Zsibón és Tihón (Cserey Miklósnál). Június végén ért Kolozsvárra. Döbrentei s tanítványa, Wesselényivel együtt, az ablakból látták, hogy Kazinczy kocsija befordult utcájokba, s mind a hárman eléje szaladtak. Wesselényivel ekkor három napot töltött. Meglátogatta a gubernátort, Döme Károly kanonokot, a kinek elbeszélte a Dunán túli írókkal való vitáját; ugyancsak itt láthatta Bölöni Farkas Sándort s a kis Kelemen Lajost, a ki tizennégyéves létére már számbavehető kísérleteket tett a költészetben. Innen Maros-Vásárhelyre indult; Bogátig „rettenetes magasságú dombok bércein“ kerülgetett. Bogáton két napig kellett vesztegelnie, mivel a megáradt Maros eltépte a hidakat s még kompon sem kelhetett át. Maros-Vásárhelyt azonban műüzlésének is adhatott némi táplálékot a Teleki-könyvtárban, a melynek őre, Szabó András, a könyvtár minden nevezetességeit bemutatta neki. Innen fél napi mulatás után Andrásfalvára tért, a hol Gyulay grófnénál egy hétig pihent. Itt Döbrenteinek, a ki eddig mindig vele volt, felolvasta a *Pályám emlékezete* töredékeit, a debreczeni codex másolatát s pandektáinak nevezetesebb darabjait. Majd ismét útra keltek Szeben felé, a hol kétnapi tartózkodása alatt a Bruckenthal-féle múzeumot nézegette, kivált a képtárt, a melyet még nem látott „jobban elkészült szem“, mint az övé. Szebenből Dédácsra tértek, a honnan két nap múlva Kazinczy Krassó megyébe, Szpatára indult, sógorának, D'Ellevaux Jánosnak a látogatására. Tizenhat napjába került, míg ismét visszajuthatott Dédácsra. Krassói kirándulása sok örömet szerzett neki, mert Lugoson nevezetes híreket hallott, többi között, hogy Napoleon Elba szigetéről Párisba térvén: „első látogatását Davidnak, a festőnek adta“. Mind e mellett mégis megbánta, hogy oly sokáig időzött sógoránál, mert míg ő odajárt, a hunyadmegyei főispán, b. Jósika János búcsút vevén a megyétől, a gyűlésen hunyadmegyei táblabíróvá akarta

öt felesküdtetni. Mily szép lett volna, ha őt, a magyarországi író Erdélyben ilyen kitüntetés éri, mert „e megtiszteltetést nem Kazinczy Ferencz nyerte volna, hanem Kazinczy Ferencz, az író, a magyar író“.

Dédácsról Branyicskára rándult ki Kazinczy a Gyulay-család társaságában, hol a nagy Fráter György kápolnáját megilletődve szemlélte s egy szép epigrammban örökítette meg e látogatás emlékét. Azután a vajdahunyadi várban tisztelte „Hunyadinknak nagy árnyát“; majd Sipos Pált kereste föl Tordoson, a kinél b. Naláczy István és Zeyk Miklós társaságában kedvére mulatott. Megfordult a gyógyi fürdőben, a gyulafehérvári Bathyány-könyvtárban is, majd Gáltón, Maros-Ujvárott és Tordán. Innen ismét Kolozsvárnak tartott s kétnapi időzés után elválván Döbrenteitől s az ifjú Gyulay Lajostól, Tihóra tért, a hol egy feledhetetlen estét töltött Cserey Miklóssal, azzal a „nagy emberrel“, a kit „sok esztendőök óta csodált és szeretett“. Cserey Miklós is legbecsesebb napjai közé számlálta azt a napot, a melyen régi barátját láthatta. Az erdélyi látogatás Zsibón ért véget, a hol Kazinczy öt napig mulatott Wesselényi és Bölöni Farkas társaságában; ezek el is kísérték lóhátón Hadadig s együttlétük utolsó éjszakáját fenvirrasztva töltötték. Wesselényi egy szép angol fejű paripával ajándékozta meg, s Cserey Farkas hasonlóképp küldött neki egy szép csikót. Szeptember 7-kén ért Magyarország határához s 10-én délelőtt Széphalomra.

Kazinczynak a fél nap híján három hónapi erdélyi útja nagy anyagi áldozatokba került, de nem bánta meg, hogy régi tervét valósíthatta. Mert — úgy mond — „szebb három hónapot, ha ide nem számlálom, a mit a szerelem ada, soha nem éltem“. Örvendett, hogy barátai kérésének engedve, azt az „áldott földet“ és a „világnak szeretetre legméltóbb háza népét“ (a Gyulay-családot) és azokat a jó és nagy embereket láthatta, a kik új oldaláról ismertették meg vele a magyar jellemet, a magyar miveltséget. Még sohasem teljesült jóslat kevésbbé, mint a Cserey Farkasé, mert „Erdélyt még idegen inkább meg nem szerette“. Csodálkozott Kazinczy, hogy még a legnagyobb házaknál is magyar volt a társalgás nyelve; csak egy asszonnyal találkozott, a ki németül szólította meg, s az is magyarországi volt. De találkozott olyannal is, a ki a *Gr. Török Lajos*hoz írott s az *Erdélyi Múzeumban* megjelent epistoláját gyönyörrel olvasta.

Ezért még útközben elhatározza Kazinczy, hogy leírja erdélyi útját levélalakban: hadd ismerjék honfiai azt a szép földet, a mely a magyarságnak egyik erős vára, s a hol még a hagyományos magyar vendégszeretet is nemesebben nyilatkozik, mint nálunk.

Nemcsak az a körülmény, hogy leveleit mindazokkal meg akarta még kéziratban ismertetni, a kikről említést tett, késleltette az *Erdélyi Levelek* megjelenését, hanem a nyelvújító harcznak mindjobban erősödő izgalma s anyagi állapota is. Tetemes adósság súlyosodott reá, s gyermekeinek a nevelésére is sokat kellett áldoznia. S hogy e tekintetben valamit segítsen helyzetén, két szabolcsi előkelő család, a Bónis és Bekény urak két-két leánygyermekét együtt nevelte és neveltette a maga gyermekeivel; francia nevelőnőt, magyar tanítót és zongoramestert tartott házánál. Felesége s maga is nagy gonddal és helyes paedagógiai érzékkel vezették és tanították a gyermekeket nemcsak az elemi ismeretekre, hanem az erkölcsi élet alapfogalmaira, sőt a tánczra is; Kazinczy maga járta a minétet Eugeniával.

Anyagi csapások érték egymásután. Konyhája 1816. márcz. 29-én kigyult két ölnyre lakóházától. Nagy szél fújt s már-már az a veszedelem fenyegette, hogy lakóháza is megég. Szerencséjére a szél másfelé csapott, s így csak konyhája égett porrá, házának s jószágainak nem történt bajuk. Másfelől pedig éppen midőn Erdélybe készült, kapta a jogügyi igazgató újabb felszólítását, hogy az 1801-ben fizetett fogsági tartásdíja hibás számítású levén, még mintegy ötszáz forintot kell fizetnie. Nagy gondban volt e miatt. De mind konyhája újjraépítését, mind fogsági tartásdíja kifizetését lehetővé tették a jólelkű emberek.

E mellett a szigorú időjárás csapásai, a melyek egyébiránt az egész országra súlyosodtak, szintén akadályozták sorsa javulását. Az 1816-iki januári hózivatarok, a melyek mindenfelé nagy károkat okoztak, a barmokat elpusztították; a földárja a vermekben levő gabonát elrothasztotta, a házakat megrongálta. Az őszi vetések még az elvetett mag visszaadásával sem biztattak, s a szegény népet az éhhalál fenyegette. Semmi remény, hogy a nép kiteleljen, s így nem csoda, hogy „egyre takarodik ki ebből a tartományból“ (Erdélyből). Krassó megyében a nép gombával és szilvával csillapította éhségét. Kazinczy is kénytelen jobbágainak tartozásait elengedni, mert nincs lelke, hogy a betevő falattól is megfossza őket. A közbiztonságot napról-napra jobban veszélyeztették a zshiványok, útonállók.

S ilyen körülmények között sem veszi tekintetbe a kormány az adózó nép nyomorát, hanem folyvást sürgeti a hadi adót s országgyűlés nélkül hajtátja be. A só árát ismét két frttal emelte. A szellemi élet pangása még az oly szépen indult vállalatot is, mint az *Erdélyi Múzeum*, végromlással fenyegeti. Döbrentei már megszüntetéséről gondolkozik. S csak Dessewffy és Kazinczy lelkesítő buzgalma önt új erőt a szerkesztőbe. Lészay Dániel panaszolja, hogy egész Erdélyben összesen csak hat előrefizető jelentkezett az V. és VI. füzetre. Ennek okát a

főiskolai tanárok ósdi szellemében keresi, a kik az irodalom haladásáról mit sem tudnak. „Bizony vékony takaró a magyar hazában a verses dicsőség — panaszolja Gyöngyössi János, — megfázik az alatt, sőt meztelen is marad a mindennapi élet módja és háztartás.“

Kevesen veszik észre, hogy bizonyos jelenségek mégis magukban hordják a jövődő kifejlődés csiráit. Dessewffy sejtí a jobb jövőt. „Minden tekintetben nagy dolgok csiráznak Európában, de lassan érnek“ — írja. Kazinczy folyvást törhetetlenül hitt a magyar jövőjében. Láttá, hogy irodalmunk „bizonyosan előre fog menni“, s ennek ösvényén a szellemi haladás egész mivoltában megindul. Biztató jeleket sejtett erre nézve abban a készségben, a melylyel „a jobb igyekezetek most hamarább találának előmozdítókat, mint atyáinknak s őseinknek idejekben“. S bár olykor rajta is erőt vett a csüggedés: minden parányi jelenség újabb ösztönt adott neki, hogy a harczot tovább folytassa. Ebben talált vigasztalást anyagi gondjai ellen. S az a tapasztalat, hogy a nyelvújításnak máris szembetűnő sikereit szemlélhette, folyton táplálta lelkesedését s elszántságát.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ATHENAEUM f. é. 14-ik évfolyamának első számában K o z á r y G y u l a befejezi „A positivismus és a catholicismus, mint szövetségesek“ című tanulmányát. Ismerteti a positivismust és catholicismust Angliában; a Szűz-Anya tiszteletét és a positivismust; végül a brazíliai egyházszervezetét. — S z e m e r e S a m u „Az aesthetikai játékelmélet“ről ír folytatólag. — P e k á r K á r o l y: „A fejlődésfelfogás és a physika“ czímen a tudományos gondolkodás újabb feladatairól elmélkedik. — S z l á v i k M á t y á s: „Az akarat kérdésének történetirodalmához szolgáltat adatokat (befejező közlemény). — y. „Anarchisták az Egyesült-Államokban“ czím alatt az anarchia két alakját mutatja be, az egyik, melyet Tucker Benjámín képvisel: az ideális anarchismus, a másik a forradalmi anarchia. A forrongás főgócypontja New-York és Chicago, itt legádázabb a küzdelem a létért. Egy másik székhelye a forradalmi propagandának Paterson. Jelen értekezésében ez utóbbról ír bővebben. — R a f f a y S á n d o r czikke: „A kézfeltétel és az érintés a vallástörténetben“ arra nézve szolgáltat érdekes adatokat, hogy az emberek a kéz feltevéseinek és általában a megérintésnek mindenkor különös jelentőséget tulajdonítottak. — V á r n a i S á n d o r: Stirnert mint moralkritikust mutatja be és méltatja. A fajmoral ethikája, a személyes Én principiumának a világrendszer központjaként való felfogása Stirnernél jelentkezik először, mint egy concentrikus világ-

nézet szerves egésze. Ő a kapocs, mely Hegel és Fichte rendszerét összeköti s az utóbbinak subjectiv idealismusáról a Nietzsche-féle hyperindividualismus álláspontjára az átmenetet előkészíti. — Ányos István: Az akarat és beszámítás kérdését fejtegeti a büntetőjogi-
ban. — Schneller István egy hosszabb tanulmányt kezd meg: „Egyetemi tanügyi irányzatunkról“. Jelen cikkében főleg a jogi karok felfogásáról értekezik. — Az *Irodalom* rovatban a következő ismertetések foglaltatnak: Az ismerettan alapvetése. Írta Palágyi Menyhért (ism. Pauler Ákos). — Az újabb amerikai pszichologiai irodalomról (Pekár Károly). — H. Poincaré, La science et l'hypothese. (Pauler Ákos). — Revue philosophique de la France et de l'étranger 1904, 4—6. (Pauler Ákos) — Windelband, Lehrbuch der Geschichte der Philosophie. (Szlávik Mátyás). — Zeitschrift für Philosophie und philos. Kritik. (Sz. M.)

2. A BUDAPESTI SZEMLE januári füzetének tartalma: Jászai Oszkár *Herbert Spencer önéletrajza* címmel a múlt évben megjelent önéletrajz alapján bemutatja Spencer egyéniségét fővonásaiban. Ez első közleményben Jászai Spencer származását, tanárkodását, rendszerének kidolgozását, kutatási módszerének és alapelveinek kialakulását ismerteti. — Csengeri János a Kisfaludy-Társaságban *Euripides Hippolytosa* czímen tartott székfoglalóját közli fordítási szemelvényekkel. — Mattyasovszki Miklós *a magyarországi öröklési szokásokról* írt tanulmányt, melyben a földmivelő nép öröklési szokásait ismerteti a két világrész szerint csoportosítva. — Ezután Patapenko orosz író *A maga emberségéből* című regényének első közleménye következik Ambrozovics Dezső fordításában. — A *Költemények* közt találjuk Kozma Andor *Góbék* című eredeti versét és Rosenfeld Móricz, New-Yorkban élő zsidó-német nyelven író költőnek *Chanukamecs* című versét Ignótus fordításában. — Kropf Lajos *Házszabály és obstructio az angol parlamentben* című cikkében ismerteti az 1881-iki Protection Bill és a házszabályok megváltoztatása miatt az angol parlamentben folyt viharos jeleneteket. — Wlassics Gyula *Culturpolitikai kérdések* címmel válaszol Herman Ottó nyílt levelére, mely a Szemle decemberi füzetében jelent meg. Wlassics e cikkében czáfolja Herman azon állítását, mintha a múzeumok orsz. szövetségének Temesvárott tartott közgyűlésén azt állította volna, hogy a magyar faj a magyar államban műveltség tekintetében a harmadik helyen áll. — Az *Értesítő*-ben Szikra: A fölfelé züllők, Vámbéry Á.: Die gelbe Gefahr, Euker R.: Gesammelte Aufsätze zur Philosophie, Décori: Correspondance de George Sand et d'Alfred de Musset, Palágyi M.: Die Logik auf dem Scheidewege, Uphues: Zur Krisis in der Logik című munkák vannak ismertetve. A füzet végén az új magyar könyvek jegyzéke van.

Ugyane folyóirat februári füzetének tartalma: Balogh Jenő *A jogtörténet tanítása hazánkban* című tanulmányában azt

vizsgálja, vajjon oktatásügyi érdekekből és a fiatal magyar jogász-nemzedék tudományos ismereteinek és látkörének megadására elégséges-e az, a mit a hallgatók a büntetőjog és büntető perjog története czímén a magyar jogtörténeti előadásokból tanulnak, s ha nem elégséges, a jövőben mit kellene a jogtörténeti fejtegetésekben előadni és mit kellene meghagyni a büntetőjog tanára számára? Jászai Oszkár befejezi „*Herbert Spencer önéletrajza*” ismertetését. — Szinnye Ferencz *Arany humorá*-ról kezd tanulmányt. Ez első közleményben kimutatja, hogy a humor Arany egyéniségének egyik alapsajátsága, mely mintegy vele született, és hogy életének ellentétei és tapasztalatai ezt az alapsajátságot erősen kifejlesztették. A sok lelki és testi szenvedés magyarázza meg, hogy Arany humorának alaptónusa sötétebb s inkább a melancholia vagy a keserűség felé hajlik, mint a játszi vidámság felé. — Ezután Patapenko *A maga emberségéből* című regényéből a második közlemény következik Ambrozovics Dezső fordításában. — A *Költemények* közt van Léva József *Régi emlék* című eredetije, Heine *Balthazar* románcza Leher Albert fordításában. — Kropf Lajos *Szent Vilma, Magyarország királynéja* czímmel a British Múzeumban levő kéziratot ismertet, melynek címe rövidítve: *Hystoria de la beata Guielma, Regina de Ongaria*. — Fenyő Miksa *magyar társadalmi színművek* czímmel négy magyar színművet bírál, melyekről azt állítja, hogy a magyar társadalomhoz semmi közük, a román társadalmat éppen úgy jellemeznék, mint a magyart. Az *Értésítő*-ben Than K.: Az elméleti chemia újabb haladásáról (Bugarszky Istvántól), Szigetvári I.: Az irodalomtörténet elméletéről (Haraszi Gyulától), Bárd Miklós: Bacsó Pál (Hatvany Lajostól) című munkák vannak ismertetve. Ghyczy Béla nyílt levelet intéz Ferenczy Zoltánhoz, melyben Deák életéről szóló munkájának Ghyczy Kálmánra vonatkozó állítását teszi szóvá. Ezután az új magyar könyvek jegyzéke következik.

3. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE februári számában *Socialpolitikai program* czímmel Mandelló Gyula értekezést közöl. Azon jelenségekkel foglalkozik, a melyek valószínűvé teszik, hogy a legközelebbi jövőben nemcsak a magyar társadalom, hanem a törvényhozás is kénytelen lesz többet foglalkozni socialpolitikai kérdésekkel. E jelenségek között szerepel a különböző socialistikus pártok, de különösen a munkás-szakszervezetek megerősödése, a sztrike-mozgalmak fokozódása, a socialisták élénk részvétele a választásokon, a vállalkozói határozottabb érdekeltségek állásfoglalása a munkásokkal szemben; továbbá a választási jognak valószínű kiterjesztése, a politikai programok radikálisabb természete, s végre az a tény is, hogy gróf Tisza István mint kormányelnök részletesen foglalkozott a socialis kérdéssel. Sorra veszi azután gróf Tisza István ez irányú programját, pontonként vizsgálja és elemzi azt. Ez elemzés eredménye: gróf Tisza Istvánnak igaza van, a mikor azt állítja, hogy a társadalmi

kérdés állami gyámkodással és jóléti intézmények teremtésével még nincs megoldva; a munkások önkormányzati tevékenysége szükséges épp úgy, mint a részvételük minden őket érintő ügyben; a szervezett munkások erőnyilvánítása, a törvények keretén belül, leginkább csökkentheti a társadalmi bajokat. De a ki ily irányba akarja terelni a társadalmi politikát, annak következetesnek kell lennie, meg kell teremtenie azon törvényes alapokat, a melyeken a szervezett munkásság önkormányzata hatályos lehet és melyek nélkül az erre való hivatkozás megtéveszt. Meg kell tehát teremteni az összes munkáskategóriák számára a messzemenő törvényes munkásvédelmet, a hatályos iparfelügyeletet, a gyűlési és egyesülési jogot és biztosítani kell a munkásegyletek szabad mozgását minden érdekeket érintő téren. A ki ily irányba viszi a socialpolitikát, annak tudnia kell, hogy ennek elkerülhetetlen gazdasági következménye a munkabérek folytonos, fokozatos emelkedése, a munkaidőnek megrövidülése és a munkafeltételek javulása. Ezek kapcsán értekező socialpolitikai programm tervezetét közli, a mely már 1900—1901-ben készült, s a mely akkoriban tervezett, de meg nem valósult nagyobb társadalmi actionnak akart volna alapul szolgálni. E programmvázlat nem érint elveket, hanem a tényleg szükséges, kézzel érinthető reformok anyagát jelzi. A socialpolitikai felfogást éppen az választja el a doctrinaer gazdasági liberalismustól egyrészt, a socialdemokratiai programmtól másrészt, hogy alig törődve elvekkkel, ott akar segítséget nyújtani, a hol a bajok léteznek, részletes intézkedésekkel akarja a nagy tömegek jólétét előmozdítani. E programmvázlat kiterjed a következő pontokra: 1. Munkásvédelem. 2. Munkásbiztosítás. 3. Munkásegyesülés, érdekképviselő. 4. Munkáslakásügy. 5. Munkanélküliek. 6. Népművelés, népművészet, társadalmi telepek. 7. Középosztály lakásügye. 8. Tisztviselők és magánhivatalnokok ügye. 9. Nők és gyermekek védelme. 10. Városi politika. 11. Közegészségügy. 12. Alkoholizmus elleni küzdelem. 13. Jótékony-ság, jóléti intézmények. 14. Kivándorlás. Bevándorlás. 15. Kartellek. 16. Fogyasztási Szövetkezetek. 17. Kereskedelmi politika. 18. Adópolitika. Befejezésképen a szerző azt vallja, hogy Magyarországon a capitalismusra föltétlenül nagy szerep vár; csak ez alkothat hazánkból gazdag és hatalmas országot. Ámde a bölcs előrelátásnak és a conserváló politikának feladata: ne engedje, hogy a fiatal óriás, a capitalismus, erőit más, mint hasznos és jóltevő irányban érvényesítse s vigyázzon, hogy kárt ne tegyen. Ha Magyarország erre figyelemmel van, talán megkímélheti magát azoktól a keserű tapasztalatoktól, melyeket más országok, előbb menve át a fejlődés fokain, átszenvedtek. — M á r k i H u g ó befejezi tanulmányát *Schwartner Márton és a statisztika állásáról a XVIII. és XIX. század fordulóján*. A leíró és kutató statisztika különbözősését vizsgálja a kutatás feladata és a módszer kérdése szempontjából, majd pedig Schwartner jelentőségét a korunkbeli statisztikában kimutatja. —

Heller Farkas *A városba tömörülés jelenségeiről Magyarországon* czimen válaszol Kovács Ferencznek a januári számban tett észrevételeire és helyreigazításaira. És a válaszból kitűnik, hogy az eltéréseket bizonyos különbözőzés a kérdés felfogásában, az alkalmazott módszerben, valamint a rendelkezésre álló anyag megítélésében okozta. — Bánfi Oszkár *A pénzügyi betétek megadóztatásáról Magyarországon* közöl értekezést. A magyar tőkekamat adóörténeti vázlata és bírálata vezeti be a tanulmányt. A képviselőházi, illetve pénzügyi bizottság tárgyalásait ügyesen kivonatolta e czélra és helyesen megvilágítja azon ellenmondásokat, a melyek az 1883: VII. t.-cz.-ben foglaltatnak. A tőkekamat megadóztatásáról külföldön eléggé áttekinthető, ha nem is teljes képet nyújt. A befejező rész „Reformtörekvések“ czímmel a Wekerle-féle javaslatot bírálja, erősen állást foglalva vele szemben. Positív javaslatait a szerző a következőkben teszi meg: meg kell szüntetni a postatakarékpénztári betétek adómentességét vagy más betéteknek is 4000 koronáig meg kell az adómentességet adni. Az 1902-ik évi statisztikai adatok szerint, hozzátevőleges számítás szerint a 12.650.100 korona tőkekamat adóhozadékaiból 3·4 millió vagyis 28·4% elesnék. De szerző szerint a betéteknek adómentessége 4000 kor.-ig méltányossá tenné a többi adóforrásnál is, hogy megfelelő arányban adómentes jövedelemminimumot megállapítsanak; 3½% kamatozással 150 kor. volna ez a jövedelem (szerzőnek tévedése itt világos; nemfundált jövedelmet ily alacsony kamatozás alapján nem szabad egy fictív tőke alapján számítani, 10 vagy 15%-ot kellene felvenni, mert a szellemi munka vagy vállalkozási erőnek kell ily kamatozást nyújtania. És akkor az adómentes jövedelem 4—600 kor.!) Az ezen reformok folytán beálló hiányt szerző osztalékadóval és esetleg vagyoadóval akarja pótolni. — A *Közlemények* és ismertetések rovatában Mandel Pál *kártell-törvényjavaslatát* Mandello bírálja. A javaslat jogászmunka, a mely csak formalis megoldást keres, de a jogi rendelkezés gazdasági jelentőségére és gazdasági kivihetőségére nincs tekintettel. A kártérítési keresetnek alkalmazása a javaslat rendelkezései szerint vagy csak írott malaszt maradna vagy megakasztaná forgalmi életünket. — Forgon Lajos *Iparpolitikai tévedések* cz. könyvét Kovács Gábor ismerteti. Érdekes és mély kutatások alapján írt könyv, a mely szembe száll az 1904-ik évi Emlékirattal az ipar fejlesztéséről. A könyvnek lényeges pontja, hogy nem tartja szükségesnek, hogy Magyarország iparállammá legyen. A mikor ma az iparteremtés vezérszava annyira uralkodik hazánkon, még akkor is érdekes e könyvvel foglalkozni, még ha annak sok állítása túlzott is és javaslatai keresztülvihetőeknek éppen nem tűnnek is fel. — Ugyancsak Kovács Gábor ismerteti Gelléri könyvét *egy amerikai világiállás körül* és a *kivándorló zsebkönyvét*, — Mandello egy német munkát a *bánsági német-cseh telepekről*, Moldoványi István pedig két hivatalos franczia kiadványt az *iparbetegségekről* és a

munkaadó szavatosságáról, valamint a *munkaviszony felmondási határ-idejének szabályozásáról* Franciaországban. — A zürichi könyvtár egy hirdetése alapján felemlítik *Clement Antal* nagyszombati ügyvéd nevét, a ki 1880-ban német nyelven: *Die Weltlehre des Gotthums* címmel társadalmi és vallásreformáló könyvet irt. *Clement* hátrahagyott iratai, naplói és egyéb élettrajzi anyaga a zürichi városi könyvtárban őriztetik és egyik tanítványa ennek földolgozására alapítványt tett. *Clement Antal* nevét sem *Szinnyei*, sem a *Pallas*-lexikon nem említi. — A bázeli nemzetközi munkáshivatalnak pályázathirdetése az ólomveszély ügyében megírandó több dolgozatról zárja be a füzetet.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály második ülése.

1905 február 6-án.

B. FORSTER GYULA t. tag helyettes osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Kautz Gyula másodelnök. — Concha Győző, Csánki Dezső, Földes Béla, Hegedüs Sándor, Karácsonyi János, Körösy József, Vécsey Tamás r. tt. — Asbóth János, Ballagi Géza, Balogh Jenő, Békefi Remig, Borovszky Samu, Kollányi Ferencz, Kunz Jenő, Nagy Géza, Reiner János, Szendrei János, Téglás Gábor, Thiring Gusztáv l. tt. — *Más osztályokból*: gr. Kuun Géza t. t. — Szily Kálmán r. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

27. MAHLER EDE, mint vendég, bemutatja „Naptáradatok művelődéstörténeti jelentősége“ cz. dolgozatát.

28. A helyettes elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére ASBÓTH JÁNOS és BALLAGI GÉZA l. tagokat kéri föl.

HETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály második ülése.

1905 február 13-án.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: báró Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Horváth Géza, Klein Gyula, Klug Nándor, Koch Antal, Krenner József, Lenhossék Mihály, Lipthay Sándor, Szily Kálmán, Thanoffer Lajos r. tt. — Bugárszky István, Franzenau Agoston, Hoór Mór, Istvánffy Gyula, Kosutány Tamás, Kövesligethy Radó, Mágócsy-Dietz Sándor, Rados Gusztáv, Tangl Ferencz, Zipernovszky Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Pauer Imre r. t. — Katona Lajos l. t. — Jegyző: Lengyel Béla h. osztálytitkár.

29. REUSZ FRIGYES részéről: „Adatok a galamb-kisagyvelő boncztanához és élettanához“, előterjeszti Klug Nándor r. t.

30. TÉZNER ERNŐ részéről: „A nyáleválasztás változásairól élettani viszonyok között“, előterjeszti Klug Nándor r. t.

31. BERNÁTSKY JENŐ részéről: „A hazai Asparagus-félék monographiája“, előterjeszti Klein Gyula r. t.

32. FEJÉR LIPÓT részéről: „Az Ostwald-féle mechanikai elvről“, előterjeszti Rados Gusztáv l. t.

33. TANGL FERENCZ I. t. és WEISER ISTVÁN: „A vér glycerin-tartalmáról“.

34. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KLUG NÁNDOR r. és TANGL FERENCZ I. tagokat kéri föl.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS ELSŐ ÜLÉSE.

1905 február 19-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Kautz Gyula másodelnök. — Beöthy Zsolt, Berzeviczy Albert, gr. Csáky Albin, gr. Dessewffy Aurél, br. Forster Gyula, gr. Széchenyi Béla, Széll Kálmán és Than Károly igazg. tagok. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

1. Elnök úr üdvözlí BERZEVICZY ALBERT ig. tagot, ki ma először vesz részt az Igazgató-Tanács működésében s fölkéri, hogy úgy, mint eddig, most már új minőségében is, Akadémiánk érdekeit előmozdítani sziveskedjék.

BERZEVICZY ALBERT ig. t. valamint már előbb levelében, most előszörval megköszöni, hogy az Igazgató-Tanács tagjává választotta s ígéri, hogy nemcsak kötelességből, hanem meggyőződésből is szíve egész melegevel mindenben szolgálatára lesz a M. Tud. Akadémiának. — Eljenzessel tudomásul vétetik.

2. A főtitkár bemutatja az Akadémiának a M. Földhitelintézetől 1904 december 31.-én lezárt számadásait és ezekkel kapcsolatban jelenti, hogy a Bérház III. és IV. emelete helyreállítására és a Széchenyi-múzeum berendezésére 50,858 korona 72 fillér volt szükséges. Erre vonatkozólag a pénzügyi-bizottság javasolja, hogy ez összeg az alap-tőkéből fölvett kölcsönnek tekintessék, melyet az Akadémia évenként 3000 korona budget-tétellel 28 év alatt törlesztene. — A pénztár megvizsgálására gr. Széchenyi Béla és Kautz Gyula ig. tagok kéretnek föl; a kölcsönre vonatkozó javaslat pedig elfogadtatik, azzal a hozzáadással, hogy a nagyon is hosszúra nyúló törlesztési határidőt az Akadémia igyekezzék a következő évi költségvetések készítésekor, lehetőség szerint mennél rövidebbre szabni.

3. Az ügyészi és széphalmi számadások megvizsgálására — B. FORSTER GYULA ig. tag. kéretik föl.

4. Az 1905-dik évre készített költségvetés tárgyalása közben a főtitkár, a hozzá intézett kérdésre a „Magyar irodalom ismertetése külföldön“ cz. rovatot illetőleg azzal a felvilágosítással szolgál, hogy a 6200 kor. összegből a jelen évben 3000 kor. a „Mathem. und Naturwiss. Berichte“ előfizetett példányaira, 1000 kor. a „Keleti Szemle“ segélyezésére, 1000 kor. Kont Ignácznak a magyar irodalom ismertetéséért francia folyóiratokban, ismét 1000 korona ugyanannak a Sorbonneon tartott magyar irodalmi előadásaiért, végre 200 korona egyeseknek apróbb ismertetésekért fog utalványoztatni. — Helyeslőleg tudomásul vétetik.

5. Ugyancsak a költségvetéssel kapcsolatban az Építészeti Bizottság fölkéretik, hogy az Akadémia épületének elektromos világítására nézve az 1906. évi költségvetés tárgyalásakor részletes jelentést tegyen.

6. Az I. osztály költségvetése tárgyalásánál, egyfelől az osztály előterjesztésére, másfelől Simonyi Zsigmond r. t. kérésére, a „Magyar Nyelvőr“-t illetőleg határozatot: a) a Nyelvőr eddigi évi 2000 kor. segélye 1905-től kezdődőleg megszűnik és ez összeg az I. osztály e tárgyban hozandó határozatához képest, más célra fordittatik. — b) Az

Akadémia átengedi Simonyi Zsigmond r. tagnak a „Magyar Nyelvőr” kiadási és tulajdonjogát, valamint a mult évekről fennmaradt példányokat is. — c) A „Magyar Nyelvőr”-nek a M. Tud. Akadémiával és Nyelvtudományi Bizottságával eddig fennállott kapcsolata megszüntetéséről mind az osztály, mind Simonyi Zsigmond r. tag értesítendő.

7. A II. osztály költségvetésével kapcsolatban az összes ülés útján kérdés intézendő a II. osztályhoz, illetőleg az Arch. Bizottsághoz, hogy ez utóbbinak évi költségvetéseibe felvenni szokott jelentékenyebb összeg mire fordítottat és fordítatik, tudvalevő dolog lévén, hogy az Archaeol. Közleményekből 1899 óta semmi sem jelent meg.

8. Az Akadémia tisztviselőinek drágasági pótlékért benyújtott kérvénye kiadatik az Elnök úrnak azzal a felhatalmazással, hogy az év folyamán egyes tisztviselőknek a szükséghez képest és legjobb belátása szerint rendkívüli segélyeket utalványozhasson. A szolgálótól benyújtott ugyanily természetű kérvényre vonatkozólag ugyanaz határoztatott.

9. Hegedűs József könyvtári szolga kérésére a február—áprilisi negyedre lakbérilletmény utalványozandó.

10. Tiringer Béla a könyvkiadóhivatal 1890. december 15-étől ideiglenes alkalmazásban lévő vezetője benyújtott kérvénye alapján állásában véglegesítették és eddigi szolgálati évei beszámításával az Akadémia rendes tisztviselői sorába felvétetik.

11. Golonyi Jenőnek, a „Hungary” szerkesztőjének kérésére határoztatik, — hogy 1905-ben a költségvetés megfelelő tételeinek maradákból segélyképen az év végén 400 korona utalványozható lesz.

12. Elnök úr fölvassa a főtítkárnak 1904. december 30-án kelt következő levelét:

„Nagyméltóságú Elnök úr! Nehéz lépésre határoztam el magamat; de fájdalom, nem tehettem másképp. Előre haladt korom, napról-napra gyöngülő egészségem nemcsak magam iránt, hanem az Akadémiával szemben is kötelességemmé teszi, hogy a nagy felelősséggel s annyiféle gonddal járó főtítkári tisztségről, melyet már több mint tizenöt év óta viselek, lemondásomat ezennel bejelentsem. Nem a munkakedv hiánya vagy elvesztése készítet e lépésre, hanem a sokféle munka és sokféle gond terhe, mit öreg vállaim tovább már nem bírnak viselni. Szűkebb munkakörben talán még hasznára lehetnék az Akadémiának, a mostaniban már csakis kárára. Mély tisztelettel arra kérem Excellenciát, méltóztassék lemondásomat oly időben az Akadémia elé terjeszteni, hogy utódom legkésőbb márczius havában megválasztathassék s a nagygyűlés előkészületeit már ő intézhesse. Fogadja Nagyméltóságod s kérem jelentse ki a mélyen tisztelt Akadémiának is őszinte köszönetemet és hálámat a szíves jóindulatért s bizalomért, melyben annyi éven át részesíteni méltóztattak. Budapest, 1904. december 30. Szily Kálmán.”

Ezzel kapcsolatban elnök úr, valamint Széll Kálmán, gr. Csáky Albin, Beöthy Zsolt ig. tagok az Igazgató-Tanács nevében fölkéri a főtítkárt: másítsa meg elhatározását s vonja vissza lemondását. A főtítkár mélyen meghatva kéri az Igazgató-Tanácsot, ne nehezítse meg visszavonulását, melyhez — fájdalom — kénytelen ragaszkodni. — A lemondó levél az Akadémia legközelebbi összes ülése elé fog terjesztetni.

13. A jegyzőkönyv hitelesítésére Elnök úr gr. CSÁKY ALBIN és SZÉLL KÁLMÁN ig. tagokat kéri föl.

NYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály harmadik ülése.

1905 február 20-án.

HEINRICH GUSZTÁV osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Bartal Antal, Goldziher Ignác, Pecz Vilmos r. tt. — Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Katona Lajos, Kúnos Ignác, Melich János, Négyesy László, Némethy Géza, Petz Gedeon, Széchy Károly l. tt. — *Más osztályokból*: b. Nyáry Jenő t. t. — Pauer Imre, Szily Kálmán r. tt. — Ballagi Géza, Borovszky Samu, Téglás Gábor l. tt. — Jegyző: ifj. Szinnyei József helyettes osztálytitkár.

35. PECZ VILMOS r. t. felolvassa „A classica-philologia jövője, különös tekintettel hazai viszonyainkra“ cz. *székfoglaló* értekezését. — Rendes tagsági oklevelének kiadása elrendeltetik.

36. NÉMETHY GÉZA l. t. fölolvassa „Tibullus új kiadásáról“ cz. értekezését.

37. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére BARTAL ANTAL r. és KATONA LAJOS l. tagokat kéri föl.

KILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Második ö s s z e s ü l é s.

1905 február 27-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Kautz Gyula másodelnök. — Bárány Radvánszky Béla ig. és t. t. — Concha Győző, Csánki Dezső, Földes Béla, Hegedűs Sándor, Heinrich Gusztáv, Karácsonyi János, König Gyula, Körösi József, Krenner József, Lengyel Béla, Pauer Imre, Pecz Vilmos, Szinnyei József, Thaly Kálmán, Than Károly, Vécsey Tamás, Wartha Vincze r. tt. — Angyal Dávid, Badics Ferencz, Balogh Jenő, Békefi Remig, Borovszky Samu, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Hoór Mór, Katona Lajos, Kövesligethy Radó, Kunz Jenő, Nagy Gyula, Petz Gedeon, Rados Gusztáv, Reiner János, Tagányi Károly, Téglás Gábor, Thiring Gusztáv, Vargha Gyula l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár, utóbb Pauer Imre osztálytitkár.

38. VARGHA GYULA l. t. emlékbeszédet tart Ráth Zoltán l. t. felett. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

39. Főtitkár bejelenti a D'Olivecrona Kanut k. tag f. évi február hó 2-án bekövetkezett elhunytát. — Az összes ülés fájdalmas részvétellel veszi tudomásul a nagyérdemű k. tag halálát s fölhívja a II. osztályt, hogy emlékbeszéd tartása iránt határozzon.

40. Olvastatik a vallás- és közoktatási miniszter leirata, melynek mellékletében megküldi a Jókai-szobor létesítése tárgyában kibocsátott felhívást és gyűjtő ívet. — Az Akadémia tagjai föl fognak kéretni, hogy az e célra szánt adományaikat az Akadémia gyűjtőivére jegyezzék be.

41. Főtitkár jelenti, hogy az osztályoktól és az összes Akadémiától 1905-re készített költségvetést az Igazg.-Tanács jóváhagyta. — Közzöltetik az osztályokkal

42. A Széchenyi-múzeum részére Piványi Jenőtől érkezett „Magyar Poetry“ — köszönettel vétetik.

43. A könyvtár részére érkezett ajándékok, ú. m.: 1. Fehér Ipoly t. tagtól: A pannonhalmi Szt.-Benedekrend története. IX. köt. —

2. Katona Lajos I. tagtól: A kedd asszonya. — 3. Balogh Jenő I. tagtól: A jogtörténet tanítása hazánkban. — 4. Ugocsa vármegyévtől: Ugocsa vármegye iparfejlesztő-bizottságának jelentése 1903. és 1904. évről. — 5. Dr. Vértessy Dezsőtől: a) Theokritos költeményei. b) Sávitrí. — 6. Pásztor Árpádtól: Rudyard Kipling, Poe Edgar. — 7. Myskovszky Emiltől: Barlangokról. — A sümegi Darnai-múzeumtól: Ingyennaptár 1905-re. — Köszönettel vétetnek.

44. Az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok, ú. m. Akadémiai Értesítő. 182. füz. — Melich János. A brassói latin-magyar szótár-töredék. (Nyelvt. Ertek. XIX: 4. sz.) — Téglás Gábor. Az alföldi sánczok maros-dunaközi csoportjának helyrajza és technikai szerkezete. (Történettud. Ertek. XX: 2. sz.) — Közgazdasági Szemle. (29. évf. XXXIII: 2. sz.) — Tudomásul vétetik.

45. A folyó ügyek előterjesztése után Szily Kálmán főtitkár elhagyja helyét, melyet az elnök felhívására Pauer Imre osztálytitkár foglal el.

46. Elnök meghatott hangon jelenti be, hogy Szily Kálmán főtitkár meg akar válni szíves állásától, a melyet 15 évig annyi ambícióval és lelkiismeretességgel töltött be. Felolvassa a lemondó levelet, melyben a főtitkár előrehaladt korára s megrendült egészségére hivatkozik, mikor hivatalától való felmentését kéri. (A levél szószerinti szövegét I. a 142. lapon.). Sajnálattal értesíti az összes ülést, hogy bár a lemondó levél vétele után minden módon igyekezett a főtitkár szándékától eltéríteni, ez neki nem sikerült. Igéri azonban, hogy még további kísérletet is fog tenni, hogy a válság elhárítható legyen. — Az összes ülés sajnálattal vesz tudomást a főtitkár lemondásáról, egyben megkéri az Elnököket, hogy biztosítsa a főtitkárt az egész Akadémia osztatlan bizalmáról, fejezze ki őszinte köszönetét fáradhatatlan munkásságáért és próbálja meg rábeszélni, hogy álljon el lemondó szándékától, esetleg hosszabb szabadság vételével, melyet az Akadémia neki készségesen felajánl.

47. Elnök szívesen megigéri a közbenjárást, egyúttal kijelenti, hogy azon esetre, ha vállalkozása nem sikerül, a főtitkár választásának idejéről értesíteni fogja az Akadémiát.

48. A jegyzőkönyv hitelesítésére Elnök úr HEGEDŰS SÁNDOR r. és VARGHA GYULA I. tagokat kéri föl s az ülést berekeszti.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XVI. KÖTET.

1905. Április 15.

4. FÜZET.

Jelentés az 1904-ik évi gróf Teleki- pályázatról.

(Felolvasta *Bayer József* lt. a márczius 18-án tartott összes ülésen.)

Tekintetes Akadémia!

A gróf Teleki-jutalomért 1904-ben szomorújátékok pályáztak, a középfajok kizárásával. Az október 31-én tartott nyolczadik összes ülés tudomásul vette az I. osztály azon jelentését, hogy bírálókul br. Radvánszky Béla t., Bánóczy József és Bayer József I. tagok kérettek föl. A Nemzeti Színház részéről Iváncsik Jenő és Mihályfi Károly színművészek küldettek ki. Az Ügyrend 156. §-a szerint ekként megalakult vegyes bizottság, 1905. év márczius 1-én megtartván bíráló ülését, engem tisztelt meg a jelentéstétellel. Ez alapon szerencsém van a bizottság egybehangzó véleménye tolmácsaként a következőket tudatni:

Az 1904. évi szeptember 30-iki határnapra 29 pályamunka küldetett be. A 29-ik sz. pályamunka névrajtó levél nélkül érkezvén, a pályázatból eleve kizáratott. A többi 28 pályamunkából még 4 darab nem volt figyelembe vehető, miután a pályázati hirdetés szomorújátékokat kívánt a „középfajok kizárásával“. E négy dráma: 1. *Gúspár apó* (9. sz.), 2. *A Garák* (23. sz.), 3. *Megtortlás* (28. sz.) és 4. *Sötét lelkek* (5. sz.). Szerzőik megnyugtatóra jelenthetem, hogy mint drámák is nagyon gyöngye alkotások. Maradt tehát elbírálásra 24 pályamű. Ezt a tömegét a pályamunkáknak három csoportba osztottuk. Az első — bár nem a legkiválóbb — csoportba azon pályaművek kerültek, melyek vagy mélysegesen azon színvonal alá valók, hol a komoly figyelembevétel kezdődik, vagy egészen kezdetleges kísérletek. A bizottság tudomásul veszi megjelenésüket s hálás köszönettel fogadja azon derült perczeket, melyeket akaratlan komikumukkal idéztek föl bírálóiknak a sok tragédiától búskomorságig elesigázott lelkeikben. E pályamunkák a következők: 1. *Kényszer és gyűlölet* (3. sz.), 2. *A philosoph tanai* (4. sz.), 3. *Szív és vér* (11. sz.), 4. *A szerelem koldusai* (16. sz.), 5. *Szunyogh Katalin* (17. sz.).

6. *A kíváncsi* (20. sz.), 7. *Torna* (2. sz.), 8. *Hurbanisták* (15. sz.), 9. *A kincskereső* (26. sz.).

Az összes pályamunkák között tehát csak 15 olyan tragédia akadt, melylyel egy és más tekintetben érdemes volt foglalkozni — de sajnos ennek is a nagy többsége (13 drb) oly dolgozat, mely a bírálók egybehangzó véleménye értelmében nem felel meg a pályázat föltételeinek s így jutalomra nem érdemesíthető és csak két pályaműre nézve osztottak meg kezdetben a vélemények.

E második csoportba tartozó 13 pályamű szerzője nem vette figyelembe, hogy midőn az alapítványtevő vegyes bizottság kiküldetését kötötte ki alapító-levelében, ebből azon vezérnézete tűnik ki, hogy a jutalmazandó mű „költői becsesél színszerűséget párosítson“. (Ügyrend 156. §) Sajnos, e második csoport tragédiáinak közös gyöngéjük a színszerűség hiánya s ha akad közöttük, a melyik színszerűleg tűrhető, ez viszont irodalmi érték dolgában oly csekély becsű, hogy ezért nem volt figyelembe vehető. Íróik vagy csupán lyrai tehetségek s ezeknek az érzelmes helyzetek sikerülnek; vagy epikusan terjengősek s akkor mese és monolog oly bő forrásból buzog, hogy se hossza se vége a drámának. Sok igazi tehetség, de egyikük se drámaírói tehetség. Soknál igazán sajnáljuk a fáradtságot, mely nem drámai téren babérrel kecsegtetné a pályázót, de e nehéz pályán csupán csalódást terem rá nézve és egyéb vigasztalást sem rejt magában, mint hogy — bírálójában keresse a hibát.

Föltűnő jelenség, hogy bár a pályázat éppenséggel nem köti meg a pályázók tárgykörét, mégis e 15 pályamű mindegyike történeti tragédia, egynek kivételével, de ennek is a háttére mesebeli, mert szereplői tündérvilágba illő rejtelmességgel lépnek föl. Álmodozóknak nevezhetnők őket, kik előtt nincs jelen, kik nem látják a maguk előtt folyó életnek száz meg száz tragikus helyzetét. A történet kész alakjai érdeklik őket, a könyvekből megtanulható s az íróasztal mellett kényelmesen megrajzolható környezet foglalkoztatja lelküket. Olyanok, mint azok a festők, a kik jó costume-képeket festenek, de nem történeti festményeket. Ezért hiányzik belőlük az életszerűségnek azon vonása, mely nélkül nincs igazi drámai hatás. Nem tudnak egyéníteni, mert nem ismerik az életet; vagy könyvekből, a történelem foliansaiból akarják megtanulni. Vajta Ars poetikájának egy szép helyét kellene íróasztaluk legtöltünőbb helyére fölírni, hogy folyton szemük előtt lebegjen:

Nekem egész ember kell és király
Vagy férj, nejeért a ki bosszút áll
S ember, király vagy férjben az egyén.

Ezek a tragédiák mind igazi könyvdrámák. A mult dohos levegőjében, korhű jelmezekben fölléptetett hábokkal, kik nem mozognak, hanem mozgattatnak, kik élni látszanak, de csak ál-életet, mert ha leszedjük jelmezeiket, széthullanak előttünk, mint mesterségesen összeszerkesztett mechanikusok. Elfeledik, hogy a történeti tragédia is csak akkor jó tragédia, ha emberei egyé-
nileg is, jelmez nélkül is tragikus hatást gyakorolnak. A kor-
szerű magában még nem életszerű s a vég csupán akkor tragikus,
ha nemcsak a történeti igazságnak, hanem az embernek is meg-
felel. Finoman distingvált egy aesthetikus, midőn azt írta, hogy a
történetirőnek sokat kell tudni, de a tört. drámák írójának mindent.
Annak a valóság kell, ennek a valóság és az indítékokat csakis
az élet ismeretéből lehet meríteni. Íme ez az ok, miért szeretik
drámaíróink annyira a történeti tárgyakat. Nem ismerik a való
életet, tehát kész alakokhoz nyúlnak. Fölékesítik jól ismert köz-
helyekkel, drámákból eltanult drámai indítékokkal és gyors egymás-
utánban születik meg a történeti dráma, hogy rövid színpadi
élet után örök feledésbe merüljön. Tanulmányozzák a jelenkori
magyar társadalmi életet s meg fogják látni, hogy tragikus tár-
gyakért nem kell Assyriába, Görögországba, Rómába elvándorol-
niok s a jelen közelebb is fogja hozni azon közönséghez, melynek
tetszészaja lélekemelőbb, munkára serkentőbb, mint az a babér, mit
Akadémiák adnak, megkötött kézzel, kénytelen kellelten.

Bemutatjuk őket egyenkint, hogy a részletekből is kitűnjék
a mi igazunk.

Julianus (szomorú. 3 felv. 1. sz.) írója rossz mesecsináló.
Szélesen, nehézkesen bonyolítja le cselekményét. Az I. felvonás-
nak alig tudjuk bevárni a végét. Annyi abban az episod, a mel-
lékes helyzetek rajza, hogy a földolog csak nagy nehezen bonyo-
litható ki belőle. De ez az I. felvonás még legjobbjá az egész
drámának, bár viszont mint expositio a legfényesebben tanuskodik
a mellett, hogy pályázónk milyen gyöngé drámaíró. Bár darabját
3 felvonásosnak jelzi, az mégis 5 felvonásossá válik oly módon,
hogy a 3-ik felvonás három részre darabolódik szét. Tehát épp
ott, hol a cselekménynek leggyorsabb menetre volna szüksége,
kuszálttá válik a mese.

Nagy gyöngéi daczára bizonyos naiv jellemző erőt nem
lehet eltagadni pályázónktól. Ügyesen megcsinált alak Andragos.
a stoikus bölcselő; Tripanosnak, a keresztény papnak alakja is
jól domborodik ki a jóság és gonoszság közt ingadozó tulajdon-
ságaival. A főhősről is inkább azt lehet mondani, hogy rosszul
beállított, nem pedig tehetségtelenül elrajzolt alak. Nőalakjai
gyöngébbek, de az egyénítésre törekvés náluk is észrevehető.

Tragédiának nem tragédia az egész, de ha jó meséjü,
jó tragédia is volna, egyetlen óriási hibája lerontaná összes jó

tulajdonságait. Ez a stílusa. Ennyire rossz verselésű, ennyire kuszált, sok helyütt hajmeresztő magyarságú szindarabot hamarjában nem olvastunk. Pályázónknak sejtelve sincs arról, hogy mi a vers. Szerinte kurtább-hosszabb sorok keveréke, megterhelve annyi közbevetett mondattal, hogy ember legyen, a ki első hallásra tisztában legyen a mondottak értelmével. Ebben a tekintetben egyedül áll pályázó társai sorában s bár egy-egy helye értelmes főre, a korfestő elem kétségtelen tanultságra vall, a jellemzés rajza sokszor ügyes; mint verses mű legföljebb arra szolgálhatna példaképül: hogyan nem szabad verselni.

A *Mythos* cz. tragédia (6. sz.) a pályázatnak szerkezetileg egyik legfurcsább alkotása. Tragédia, mely csupán 8 jelenetből áll. Semmi egyébből. Szereplő személyei is érdekes különlegességek. Kár, hogy pályázónk nem mellékelte azon gépek rajzát, melyek segítségével alakjai meg fognak jelenni a színen. Így pl. Notos is, Boreas is röpülve jönnek. Ezenfölül mind a ketten énekelnek, majd tánczolnak s végül elrepülnek. Maga Atlas is elég furcsa alak. Nemcsak gondtól görnyedeznek vállai, nemcsak „sötét szeme” ragyog messze mint „Két mély tűzü csillag az éjben”, hanem homloka „égtől övezve” és „lába benyul a pokolba”, sőt „vállain tartja az eget, a földet, a létet” . . . Hogyan képzeld el kész nevetség nélkül ily alakot a színen, nem értjük.

Se szerkezetileg, se cselekménye alapján nem tragédia. Herakles csupán rábeszélő s nem cselekvő hős. Atlasban, a becsapott Titánban épp akkor nincs cselekvésre bátorság, midőn tudna magán segíteni. Az egész olyan hatást tesz ránk, mint valami alkotás, mely nem annyira önálló lelemény szülötte, mint olvasott remekművek után lelkünkben maradt erős benyomások fölidézése. Írója, bár nem drámaírói tehetség, érdekes költői lelkű ember hatását teszi ránk. Jól, sokszor nagyon szépen, itt-ott igazi költői szárnyalással versel, de jó szándéka nem áll arányban képességeivel. Nem tragédiát ír, csupán elmélkedik egy tragikus helyzetről. Kerete oly szűk, hogy ebbe egy nagy drámaíró se tudna tragikus mesét beleilleszteni.

Eszményi gondolkodását szépen jellemzik a tragédiát bevezető ajánlatnak ezen sorai:

Új nemzeteknek napja ragyog ma fönn;
De nem kell nekik ünnepi áhitat.
Épül theatrum elegendő,
Haj, de ma egybe sem épül oltár.

Ha pályázónk tragédiája oly jó dráma volna, mint a mily igazán élvezhető költőileg, a babért neki kellene adnunk, de így mint tartalmilag és szerkezetileg teljesen elhibázott alkotás, figyelembe nem jöhet.

Csodálatos egy dolgozat a *Mihály vajda* című tragédia

5 felvonásban is (7. sz.). Írója szintén költői lelkű, nagyon ügyesen verselő, művelt és tanult ember benyomását teszi ránk, de tragédiája a legjobb esetben nem egyéb párbeszédés történetnél. Drámai meséről, csoportosításról, fejleményről szó sincs benne. Emberei előadják az 1599—1601 közti évek történetének kis dolgait, melyek központjába Mihály vajdát helyezi s pályázónk azt hiszi, most már drámát írt, és mivel Mihályt végül leszúrják — kész a tragédia. Az ármánykodás sokfélesége, a folytonos pártesere, ugyanazon emberek véleményváltogatásának tünényyszerű összevisszasága már az olvasáskor is elbódítja az embert, de az előadás alkalmával már a 2-ik felvonás után megszalajtaná a közönséget.

Mihály vajda csupán harezi s nem drámai főalakja e darabnak. Szinte érthetetlen, hogy miként tud egy különben igazán irodalmi műveltségű ember annyira megtévelyedni, hogy külső eseményekben lássa a drámait; a harezi bonyodalmakban a drámai bonyodalmat; az összekaszabolás halálában a tragikus véget.

Sok mindent kell még tehetséges, költői lelkű pályázónknak megtanulni, míg odáig eljut, hogy jó drámát írhasson. De nem egy jó tulajdonsága reménynyel biztat.

A *Golgotha* című tragédia (8. sz.) tulajdonképen drámai költemény. Írója megveti a felvonásokra, jelenetekre osztás nyügét. Tartalmi tekintetben a legbizarrabb összes pályatársai között. Fárasztó, érthetetlen, kuszált a meséje; symbolismusának rejtelseihez pedig sehogysem tudtunk hozzáférni. Emberei — ha ugyan azoknak nevezhetők a Vándor, a Királyfi, Mirjam, a Bolond, a Költő, a Ködkirály stb. stb. — jönnek-mennek, a mint a drámaíró kedve kívánja. Főalakjai a Vándor és Mirjam; de hogy minő viszony tragikumát borítja e két alak rejtélyességgel teli beszélgetése, még nem is sejtjük, mert sokszor azt se tudjuk eltalálni, vajjon az igazi Mirjam beszél-e, vagy pedig annak ködös alteregója. Valami régi szerelem tragikus motívumai hallatszanak ki e nagy értelmi hangzavarból. Olyan hatást tesz ránk, mint valami symphonia, mely nincsen tételek szerint tagolva, hanem egyfolytában mond el mindent: a melancholikus adagio néhány ütemét rögtönösen követi a finale trombitaharsogása, majd a scherzo kedveskedését elnyomja egy komoly tétel méltóságos hanghulláma. Beszélnek itt sok mindenről. Főleg és sokat őszi lombhullásról s nyomban rá virágfakadásról, hervadásról meg csókról, forró szerelemről és jéghideg halálról. Mult és jelen úgy összekúszálódnak, hogy még olvasás közben is örökös aggodalom gyötör, vajjon jól megértettük-e a mondottakat.

Egy nem közönséges költői tehetség megtévelyedése e tragédia, mely se szerkezetileg, se tartalmilag nem dráma, sentimentálisan siránkozó hangja pedig még mint költői művet is

unalmassá teszi. Emberei nem cselekszenek, csupán elmélkednek — vagy lyrai panaszokkal gyötrik egymást és az olvasót. Tehetséges pályázónk olyan téren keresi a babért, melyen aligha fog sikereket elérhetni, mert képességei a lyrára utalják s nem a drámára.

A *Küzdelem* cz. tört. szomorújáték 4 felv. (10. sz.) régi ismerős a Kóczán-pályázat idejéből. Ha e két darabot egybevetjük, szép reményekkel nézhetünk a pályázó drámaírói jövője elé. Jelenlegi formájában egységesebb, bár még mindig nem egyöntetű. Drámaibb, bár még mindig nem jó dráma. Személyei már nem hosszadalmasak, de itt-ott még mindig valóságos programbeszédre töredékeire akadunk. A régibb dráma 3 uralkodója már nem szereplő személy, csupán beszélnek róluk — de a megmaradt hármat rosszul illeszti meséjébe. IV. Béla nem más haldokló nyárspolgárnál; V. István mint valami obstructiós pártvezér avatkozik a dolgok menetébe, hogy aztán a trónon, mint valami kormányra jutott pártvezér, azokon is túltegyen, a kik ellen előbb obstruált. A főmesét már jobban csoportosítja Ottokár személye köré; Margit szerelme vesztett komikumából; Ottokár és Gunda, valamint Ottokár és Milena szerelmi története egybevágóbb, drámaibb, de Gunda örülési jelenete inkább melodramatikus, mint tragikus hatást tesz a darab végén.

A *György barát* cz. szomj. 5 felv. (12. sz.) írója lyrai tehetséggel bíró költői lelkületű ember, de a ki a drámaírási technikai részében teljesen járatlan. Tulajdonképen nincs is jól megszerkesztett meséje. Emberei beszélgető bábok, kik vagy azt mondják el, a mi már megtörtént, vagy a mi ezután fog megtörténni, vagy elmélkednek az eseményekről, ezek pedig (t. i. a történeleméi) a felvonásokközben folynak le. Végüket nem érő dialogokban s kétségbeesetten hosszú monologokban adják tudtunkra azt, a minek történnie kellene.

Ha a darab jelígeje útmutatás akar lenni, akkor Martinuzzi a délibábok hősének tervelte. A haldokló Martinuzzi 41 soros monologjában pathetikusan elmélkedik e tételről:

Eszmékből szöttem egy külön világot
S kergettem egy magános elten át...

S azt kívánja:

Ne haljak el könnyezve szánalomra
De félelemre, büszkén essem el!
Erőm ne szálljon, mint hulló levél
Törjek le mint egész, s a menny dörögjön
Visszhangjául a nagszerű bukásnak.

Ha egy haldokló hős ily nagy szónok, elképzelhetjük, mennyit beszélt az előbbi felvonásokban. Csupán Kinga mulja őt fölül, ki egy 58 soros lyrai versben búcsúztatja el a haldoklót.

Kingát szerette-e Martinuzzi, vagy csak Kinga Martinuzzit? Izabellát-e György barát, vagy Izabella György barátot? Mária igazán szerette-e Mindszenti Gábort? Olyan kérdések, melyekre nem tudunk biztos feleletet adni.

Drámaíróknak van itt-ott nyilvánuló erős pathosa, de sok-helyt szertelenségbe csap és beszél Martinuzzinak „jégcsaplelkéről”; szó esik e darabban „éjrideg erőről”, „jégheleletről”, „kinjajról”, „lángkönyről”, „viharszóról”, sőt „nyomorgyilokról” is. A „vérvirágnak kardesörgés az öntöző vize” s egy helyütt: „sírva köszönt a kis fehér ház lángkönynyel feléje”, egy más helyütt pedig „kopár temetőkebléből meleg fakadhat”.

Azt hiszszük, hogy egy kiforratlan tehetségű író munkája e tragédia, ki ha sokról leszokik és sokat megtanul, drámailag is értékeset fog idővel alkotni.

A *Honáruló* szomorú. 5 felv. (13. sz.) írója Sancherib assyr király környezetébe varázsol vissza. De darabja nem szomorújáték, bár a legtöbb főszereplő meghal, sőt nem is komoly dráma, csupán érzékeny vitézi játék. Olyan bujósdi-játék féle, midőn a végkifejléskor az ismeretlen szereplők valódi lényegükben állanak elénk. Van egy háttéri és egy előtéri meséje. Amaz a megoldani való rejtélyt őrzi méhében, emez maga az unalmasan érzelmes cselekmény, mely 5 felvonáson át gyötéri olvasóját. Rachel tulajdonképen nem Rachel, hanem Lea, Balladán neje; Rabsakét se Rabsakét, hanem Lea férje, Balladán, és Hilkász se Hilkász, hanem Haddon. A földolog az, hogy egyik se ismerjen a másikára, bár mind egy helyütt találkoznak össze: az assyr király udvarában.

Értelmesebb íróember munkájának látszik, de a kiben több az érzelmes, mint a drámai elem. Nagyon áradozó. Sokat beszél és sokat beszéltet. Legnagyobb gyöngéje a darabnak, hogy drámának tervezte, pedig csak jó operaszöveg, melyen jó zene nagyon lendítené.

A *Megtört szívek* cz. tragedia 4 felv. (14 sz.) szintén nem tragédia, csupán regényes dráma, melynek ugyan a mohácsi csata a hátere, de megtörténhetnék a török hódoltság egész időközében is. Személyzete két csoportra van osztva. A magyar rész 24, a török csoport 16 emberből áll, nem is beszélve a néma személyekről. A 4-ik felv. végén ezt jegyzi meg óvatos pályázónk: „ez a felvonás jelentékeny terhet hárít a rendező vállaira: legalább 40—50 statistaival kell dolgoznia, kiknek átvonulásuk alkalmával újra-újra elő kell a hátsó függöny mögül kerülniök; kiváló figyelmet igényelvén a csatazaj-esinálók is“ (!). A 2. felv. előtt azt az utasítást adja, hogy a magyarok korhű diszmagyar ruhában jelenjenek meg. Egy más helyütt, a hol az utasítás szerint Ali elsápad — ott megjegyzi: „talán kivilhetőbb

utasítás lenne : Ali hosszú arcot vág“ — de hozzá teszi : „a jó színésznek mindent tudni kell.“

Hát még a jó drámaírónak ? kérdezhetnők pályázónktól !

Ezen naivitásokból azt lehetne gondolni, hogy pályázónk a Parnassust ostromló analphabeták közé tartozik. Nem. Költői lelkű író. kinek könnyen folyó verselése a régiebb idő óta tollforgatót árulja el. De drámai szerkezetről sejtelve sincs. Emberei hosszú költeményeket szavalnak, így pl. Pettri az Örző angyalról egy 89 sorosat. A király egy 30 soros estimát mond el ; Delilma már csak egy 16 soros szerelmi verset. Tele van elmélkedéssel, beszélgetéssel, harczzakészüléssel, tanácskozással, míg végül a mohácsi csata egyes episdjai előttünk lejátszódnak. Van benne némajáték, fölvonulás, csatakép. A decoratiós elembe valósággal beléfullad a sovány mese, érzelmes episdjaival egyetemben.

A *Comnen Mária* cz. 3 felvonásos tört. szomorújátékot (19. sz.) egy lényeges körülmény különbözteti meg rossz drámákat író, de költői lelkű pályatársaitól : ez egy költői lélek nélküli gyári munka. Írója olyan benyomást tesz ránk, mint a ki járatos a drámacsinálás gyári műhelyében, de nem költő, hogy lelket tudjon lehelni alakjaiba, s nem művész, hogy kezében a drámai mese egységes alkotássá válhatnék. Drámájának egyetlen nőszereplője van, de ez olyan érdektelen, színpadi, ismert kelmékkal fölczifrázott figura, hogy se sokféle szerelme, se bosszúterve, se gonoszsága, se nőisége nem tud lekötni. Bosszút akar állani Manuelen apja meggyilkoltatásaért s mérgével — másokat küld a túlvilágra. Egyetlen szerelme, Andronikus, Bizancz börtönében sinlik s nem is szerepel a drámában, csupán emlegetik. Legtöbbet Mária, a ki csudálatosképen mégis férjhez megy a magyar királyfihoz, hogy innen Magyarországból álljon bosszút — Manuelen. Talán azért való kárpótlásul, mivel egyetlen nőalakja e drámának, chamaeleon módjára változtatja színeit. Majd azt hiszszük, hogy Manuel szerelmétől retteg s a börtön kilátásaitól való félelmében maga is szerelmet fog hazudni, hogy alkalomadtán könnyebben meggyilkolhassa Manuelt. Majd azt hiszszük, hogy elfogadja István magyar herczeg kezét, de midőn a császár Lászlót ajánlja neki férjül, ennek könyörgi szerelmét. Csakhogy László visszautasítja e szívet. És mi történik ? A felvonásközben férjhez ment s a 2-ik felvonás elején már mint István hites felesége ármánykodik Székesfejérvárott.

De van még egy imádója : Bazilius. Ezt azonban eszköznek tartja és bolondítja. Elhiszszük-e neki, hogy igazán csupán egyet szeret, Andronikust, a ki börtönben sinlik ?

Mária komédiát játszik a tragédiában s midőn haldoklik, ezzel a komédiás mondással hal meg :

Mánuel !

Ott a pokolba lenn — várak reád.

A *Hedvig* cz. szomorúj. 4 felv. (21. sz.) a pályázat legbőbeszedűbb darabjai közé tartozik. Tragédiának nem tragédia, mert az, hogy egy sereg mellékalak meghal, a főhősnő pedig önfeláldozással ott hagyja vőlegényét (a ki különben is évekkal előbb más nőt anyává tett s galádul elhagyott) és Jagellóhoz megy feleségül, ez magában véve nem tragikus, csakis oka lehet későbbi tragikus sorsának. De drámának is rossz 1. drámátlan szerkezete; 2. szertelen terjedelmű meséje alapján. Az első felvonásban csak 3-szor, de a többiekben 9—9-szer változik a szín s így drámájában összesen 30 színváltozás fordul elő. Meséjéből 2—3 drámára való telnék ki. Emberei jönnek-mennek s tanácskozásaiknak nincs se vége, se hossza és a sok párbeszéd daczára se drámaiak.

Hogy mégis érdemesnek tartjuk a vele való foglalkozást, ennek is megvan a maga oka. Ez a kínosan hosszadalmas, szerkezetiileg teljesen elhibázott dráma mégis valami tehetséges, költői lelkű fiatal író művének látszik, ki lyrai emelkedettséggel beszél főleg a szerelmi jelenetekben. Itt-ott el is találja a drámai hangot. de egészben véve nincs drámaírói fegyelmezettsége s mindent meg akar magyarázni. Nagy hibái mellett is fejlődésre képes tehetségnek látszik.

Bőbeszédűségében közeli rokona, az *Edua* cz. szomorújáték 5 felvonásban, egy előjátékkal (22. sz.). Érdekes naiv történetke, egy verselni ugyan elég jól tudó, bár a rimelgetésbe sokszor belefáradó írónak tollából, de a ki drámát írni épp oly kevésbé tud, mint előbb említett társa. Egyénítésről, mese-szövegről, kibonyolításról fogalma sincs. Tragédiája episodok összessége, melyek ugyan egymásután, de nem egymásból következnek. *Edua* a maga tragikumát ebbe a két sorba foglalja össze:

A női hiúság csinált belőlem

Asszonyt s lettem királyné — semmi több.

De *Edua* összeeskötési jelenete a Királylyal oly ízléstelenség, oly lehetetlenség, hogy egy költői remekművet is tönkretenne a színpadon, nemcsak egy gyöngye drámát.

A *Kenyeret és jogot* című 2 felvonásos tragédia (24. sz.) elnevezéséből azt lehetne gondolni, hogy valami modern szociális tragédiát kapunk. A jeliséje is sokat ígér. Lionardo da Vinci nyomán írja: „Ne utánozz senkit. Minden műved egy-egy természeti tünemény legyen.“ Pályázónk csak a jó szónál marad. Darabja nemcsak nem természeti tünemény, de még közepes tragédiának sem mondható. Meséje folytatása Aeschylus Agamemnonjának: Orestes bosszút áll atyja gyilkosain, megöli Aegisthust, sőt szándéktalanul anyját is: Klytaemnestrát.

Az 1. felv. episodok, helyzetképek tarka keveréke. Csupa helyzetmagyarázás s nem cselekmény. Tarkának, elevennek látszik, de épp ezzel el vonja figyelmünket a földolgoztól s mivel mindig egy és ugyanazt a dolgot akarja kiemelni — unalmassá válik. Orestes Hamletnek gyerekkiadása, a ki Pylades és Az Öreg nélkül helyéből se tudna mozdulni. Folytonos hevessége komikumba csap, mert a tett kezdeténél megáll, azaz megállíttatni engedi magát.

Azonfelül ebből a felvonásból megtudjuk, hogy mi fog a 2-ikban történni.

Jelenlegi formájában teljesen drámaiatlan. Tehetséges, költői lelkű ember művének látszik, a ki valami újat akart, de csupán furcsa különlegességet hozott létre. Az eszmei tartalmat nem tudta szerves kapcsolatba hozni a személyi ügyek tragikumával s így se az egyik, se a másik nem rázza meg lelkünket. Orestes anyagyilkossága véletlenség — az eszme bukása is az. Orestes igazi gyerekember, a ki se mint cselekvő, se mint szenvedő nem köti le érdeklődésünket. Cselekvése: esztelenség s ez okból érdemetlenné teszi magát nemcsak a trónra, hanem érdeklődésünkre is.

A *Nehéz idők* cz. 5. felv. tragédia (25. sz.) ennek a csoportnak leggyöngébb alkotása, gyöngén verselő, gyöngye poéta, gyöngye drámája. Háttére a kurucz-labancz-világ, az ő gályarabságra ítélt papjaival. A mese lényege nem rossz: a szerelméért hitét elhagyott fiú története, ki sok bajt idéz föl magára, családjára. Csakhogy e jó meséből érzékeny történet lesz, ügyetlenül kezelve egy nagy dolgot tervelő kezdőtől.

Bemutattuk a környezetet, hogy érthetővé legyen, miként emelkedhetett ki közülök két dráma oly magasan, hogy ezek egyikének — gyöngéi daczára is — oda lehetett egyhangú határozattal a díjat ítélni.

A legjobbhoz legközelebb álló: *Az utolsó Claudius* cz. tört. tragédia 5. felv. (18. sz.) úgy indul meg, mint valami megrázó tragédia; úgy folytatódik, mint valami izgalmas bacchanalia s úgy végződik, mint valami érzelmes melodráma: holttestek mögött szolozsmázó keresztényekkel.

Íróember műve. Ismerős a drámai hatás eszközeivel, de inkább a külsőkkel, mint a belsőkkel s ezért csattanós felvonás-vegei inkább a mesterkedőt, mint a mestert, inkább az erőlködőt mint az erőset árulják el.

Legnagyobb hibája, hogy felette hosszadalmas. Szereplői nemcsak terjedelmes programbeszédeket mondanak, hanem sokszor kiállnak az előtérbe s a helyzet drámaiságát semmikép nem emelő lyrai költeményeket szavalnak. Így midőn Nero fauni szerelmével Octaviát üldözi (I. felv. 7. jel.) s ő a trón lépcsőjére

menekül, onnan „kis szünet után hévvel“ a könyről egy 38 soros költeményt szaval el. Ilyen lyrai szavalmány Britannicus 32 soros monologja a II. fel. 1. jel.-ben; ilyen elegikus elmélkedés Antonia monologja (34 soros) az I. felv. 4. jel.-ben; ilyen Nero monologja nejéről és anyjáról a III. felv. 6. jel.-ben (32 soros); ilyen Acteáé a Változásban, rimelő sorokkal a szerelemről; Agrippináé az anyai szeretetről, már csak 14 soron át (u. o. 3. jel.) és Neroé Actea holtteste előtt (u. o.). Néhány jelenettel később Lyricon nevű költő csinos verse után Nero újabb szavallata következik a dal és szerelem dicsőítéséről 18 sorban. Octavia a IV. felv. 1. jel.-ben már terjedelmesebben (38 sorban) szól a honvágyról, míg Agrippina u. o. 2. jel.-ben már csak 20 sort szentelt „enfia“ hálátlanságának. Majdnem minden felvonás egy-egy hosszabb bevezetéssel kezdődik.

És mindeme nagy fogyatkozásai, lyrai áradozásai mellett nyelvében sok helyütt igazi drámai szenvedély ereje lüktet. Különösen az I. felv. oly gazdag drámai helyzetekben, oly elemi erővel ütközik össze Agrippina nagyravágása Octaviának nemes női erényével; oly jellegzetesen nyilvánul meg a férjgyilkolásra elszánt Agrippina gonoszsága, hogy Octaviáé és Claudiusé mellett a Nero életét is veszélyeztetve látjuk. Annál meglepőbb a felvonásvég, mely tisztán külső hatásra számítással gyászt parancsol az anyára s a környezetre s tragikus hős helyett már az I. felv. végén komédiássá avatja Nerót. Azt hisszük, nemcsak Agrippinának és Burrusnak szól az utasítás, hogy „bámulnak meglepetve“, hanem bámul e fordulaton az olvasó is. A 2. felv.-től kezdve a tragédia nem egyéb: Nero életéből vett események csoportosításánál, egyöntetű, egymásból folyó cselekmény helyett. Az egész 2. fel. Britannicus körül forog, kit a szerető Octavia kiszabadít börtönéből. Nagy áldozatot hozott e kegyért: Nero hitvese lett felvonásközben. Antoniának, Claudius szerelemgyermekének későbbi megjelenése Britannicus börtönében sentimentális helyzetkép s azt mutatja, hogy pályázónk már a 2-ik felvonásban kifogyott a folytatásnak drámailag érdekes anyagából.

A 3-ik felvonás már egy új nőalak köré csoportosult. Nero a felvonás közben megunta a nejét s a felszabadított rab-szolganő: Actea szerelmére vágyik. E szerelem újabb tragikai összeütközés csiráit rejtí magában, de nem drámai, hanem érzelmes történetté laposul. Acteát ugyanis Epaphroditus rabszolga szereti. Burrus, nem tudva e szerelemről épp őt bizza meg azzal, hogy kitanítsa Acteát arra: miként adja el szerelmét Nérónak. A fölismerés tényéből újabb összeütközés keletkezhetnék, de pályázónk elejti a fonalat és nem Epaphroditust, hanem Agrippinát állítja szembe Acteával. Itt a mese kezd összekuszálódni. Nero ráunt az anyjára s eltiltja őt trónja mellől. Ezt Agrippina monolog-

jából tudjuk meg. Az anya tajtékszik a dühtől. Nerót is furesa színben látjuk egyszerre. Octaviát kezdi féltetni, azon különös okból, mert rajtakapja, hogy testvérével, Britannicussal csókolódzik. Nero ezért Britannicust halálra szánja, mit a lakomán ott helyben Burrus méreg segélyével véghez is visz. Octavia Agrippinat gyanúsítja a mérgezéssel s ott helyben megátkozza. Nero — számúzi az anyját megsértő Octaviát s a sentimentalis Antonia ájultan borul Britannicus holttestére.

Elég mozgalmas, de csak külsőleg drámai e felvonás. A félreértés a mozgó elem s Antonia megjelenése melodramatikussá laposítja a látszólag drámai helyzetekkel telített felvonást. Érezte is ezt a pályázó s rögtön elővette a Nero-Actea epizodot s e felvonást két részre osztotta a Változással, melylyel azonban tragédiáját ekként 6 felvonásossá szélesítette ki.

A Változásban Actea a főszemély. Nero szerelméért könyörög. Agrippina rajtakapja a fiát s szemrehányást tesz neki, mire Nero durván kiutasítja anyját, az anya pedig az égre bizza fia megbüntetését. Majd eltávozik Nero, hogy rendelkezék Acteával való egybekeléséről. Ekkor jön Epaphroditus; szerelme újból föllángol s hogy Acteát megmentse az elsúlyedéstől — megöli. A visszatért Nero anyját hiszi a gyilkosnak; öreivel elhurcoltatja s számúzi udvarából. Még le se csillapodtak e színpadi vihar hullámai — már egy új női alak lép az előtérbe: Sabina. Panaszt emel Nerónál, hogy férjét Othot száműzte. Csakhogy nem ezért jött. Tervének pedig az a körülmény kedvez, hogy Nero is rég vágyik Sabina után. A felvonás végén Nero már Sabina karjaiban nézi végig Róma égését.

Azt kérjük: érdeklődést kelthet-e egy ily perverz alak mint Nero? Szerintünk ez a Nero nem tragikus hős, hanem vígjátékba illő kékszakállú herceg.

A 4. felvonás Bajaaban játszik s itt összetalálkozik a két vetélytárs: Agrippina s Octavia. Majd fegyveresek jönnek és megölik Agrippinát. Burrus meg akarja menteni Octaviát. Elkéssett. Mérget vett s ott hal meg Burrus karjaiban. A felvonást zárósorokból megtudjuk, hogy Burrus szerette Octaviát. Valóban érdekes meglepetés.

Az 5. felvonás, Nero halála. A háttérben keresztények. Megjelenik Antonia is s Britannicust siratja. Nero meghal mint gyáva komédiás s nem mint tragikus hős.

Látható e vázlatból, hogy ez a tragédia tulajdonképen csak dramatizált kortörténet, érzelmes helyzetekkel, sok dictiózással, kuszáltan össze-vissza hányt mesével, külső hatásra számító fölvonásvégekkel s oly sok esemény összehalmozásával, hogy abból nem egy, de több tragédia is kikerülhetne.

Ebből a környezetből könnyű volt kiemelkedni az *Ulpianus* cz. 3 felvonásos szomorújátéknak. (27. sz.). Nem valami fényes

elme kiváló megnyilvánulása. Inkább ügyes kézre valló munka: helyes mesekezdéssel, tűrhető mesecsoportosítással. Versei könnyen folyók, párbeszédei nem áradozók. Nem egetverő költészet, de élvezhető költői tartalom. Képei nem ragyogóan újak, de nem is elcsépelt közhelyek. Hogy úgy mondjam, inkább színpadi szereplőihez simulók, mintsem az Olympus isteneit provokálók. Ilyenek párbeszédei is. Nem szípkázón ötletesek, de ügyesek, fordulatosak; helyzethez, egyénekhez alkalmazkodók. Megállapodott tehetség munkájának látszik. Meséjében bátran, biztosan halad előre, s bár meséje nem kifogástalanul jó mese, ügyesen bánik vele. Megvan benne a járatos drámaíró kellő önmérséklete s ez megóvjá őt a hosszadalmasságoktól a monologokban s a lyrai ellágyulástól az érzelmes helyzetekben. Legnagyobb erőssége épp az, hogy pályázó társainak közös gyöngéit nem találjuk meg nála.

A mesét jól kezdi, bár az első felvonás nem rejtí nagy összeütközések csiráit magában s Ulpianusa egyszerre a háttérbe jut, midőn a testőrség fejévé Juliust teszi meg.

Alexander Severus néhány nap előtt tért vissza a parthusok elleni diadalmas hadjáratból s diadalünnepéig Bajaeba ment pihenni. Helyettese Ulpianus, ki föl van háborodva azon, hogy a keresztények oly nagy szerepet kezdenek játszani Rómában s fejük, ily provokáló czímen „Róma püspöke“, megtiltotta a keresztényeknek, hogy részt vegyenek a császár diadalmi ünnepén. Ulpianus elrendelte üldözésüket, de testőre, Crispus, ki titokban keresztény, értesítvén erről hitsorsosait, kimenekültek a kelepczéből. Ulpianus magán kívül van először, hogy a keresztények kisiklottak kezei közül, másodszor, hogy az áruló Crispus úgy elrejtőzött Rómában, hogy katonái nem tudnak ráakadni. Ezen „államactio“ mellett a következő szerelmi történetek indulnak meg az első felvonásban. Julius legatus a városban egy csodaszép lányt lát meg s bár férfitársaságban látja, mégis belészeret. Őt keresi most barátjával Sabinusszal. Ráakad és megszólítja. De a nő komoly méltósággal visszautasítja. Sabinus ekkor tudatja barátjával, hogy veszedelmes helyen kereskedik, mert e nő Ulpianus lánya: Martina, ki kereszténynyé lett s a társaságában lévő férfi Justus, jegyese és szintén keresztény.

A másik szerelmi történet ez. Justus azelőtt Sabinát szerette, Sabinus nővérét, kit Martina kedvéért eszerben hagyott. Ez a Sabina azonban még mindig szereti Justust. Ráles. Térdre rogy előtte s úgy kéri újból szerelmét. Justus hajthatatlan s mitsem akar tudni róla. Sabinus rajtakapja nővérét ezen a lealázó helyzeten s durván rendreutasítja. Midőn ez se használ, tudatja nővérel, hogy Justus azért nem szeretheti többé, mert kereszténynyé lett. Sabina magához térve így kiált fel: Hisz akkor Martina is keresztény!

Gonosz!

Óh gyűlölöm azt a galambszívű
Kigyót... Hát ilyen álnok, kerítő
Úton férközzött Justushoz, szerelmét
Hogy tölem elrabolja! Óh gonosz.

Sabinus látva nővére keserves helyzetét, bosszú tervéhez szövetséges társat keres. Erre csakhamar alkalom kínálkozik. Ulpianus épp szóvá teszi a keresztények elhatalmasodását. Jól tudja, hogy addig nincs baj, míg a hadseregére bizton számíthat. De Crispus esetéből azt látja, hogy katonái közt is vannak társaik: ma egy, holnap 100, 1000 töri meg a fegyelmet a határokon s akadhat aztán, a ki a parthusokkal barátkozik...

Ezt a mondást Julius magára veszi s szemrehányást tesz társai nevében, hogy míg ők Rómáért keleten vért és életet áldoznak, ezalatt a forumon ily gyanúsítás éri őket megtorolhatatlanul. A föllépés férfiasága eleinte megdöbbeníti Ulpianust, de később tetszeni kezd neki s egy otlévő tiszttel félrevonul tanácskozásra. Ezt az alkalmat felhasználja Sabinus, ki sejteni kezdi, hogy Ulpianusnak valami terve van Juliussal. Biztatgatja társát, hogy használja ki ezt a kínálkozó alkalmat. Hisz ha a keresztények üldözését reá bizandják, a legkönnyebben elteheti láb alól vetélytársát, Justust. Alig távoznak el a színről a főszereplők, már is egy Hirnök jön s tudatja, hogy Ulpianus a „vitézi kardját rútul meggyalázó“ Crispus helyébe Juliust nevezte ki testőrparancsnoknak. Ezzel végződik az első felvonás. Julius és Martina szerelme egy kissé — csinált szerelem, melynél csupán lobbanó Romeo van, lobbanó Julia nélkül. Justus és Martina szerelme már mélyebb gyökerű, mert mély érzésen, rokon felfogáson alapul. De Justus szakítása Sabinával nincs kellően megokolva s ez egyik nagy fogyatkozása az expositiónak. A mit Justus mond, az nem elégít ki.

Óh Sabina

Ha az a szívem volna, melylyel egykor
Szerettelek, szeretnélek ma is,
De lásd azóta nagy vihar vonult át
A lelkemen — kiszaggatott tövestül
Mindent, a mit a régi élet és
A régi vágyak felneveltek — és új
Világba vitt, a honnan visszatérni
Már nem lehet. Kérlek felejts el!

Ez magában nem elegendő s nem is férfiás indokolás. Ő nemcsak régi hitét hagyta el, hanem régi szerelmét. Hitehagyása érthető, de nem az, hogy Sabinát elhagyta. Ez a szerelmi történet nincs kellő megokolással a főmesébe illesztve.

Nagyobb baj, hogy ezek a mellékes események Ulpianust háttérbe szorítják. Mennyivel hatásosabb felvonásvég volna, ha Ulpianus úgy tűnnék föl, mint a ki merészkedik császárával

ellentétbe jutni részint Róma nagysága, részint a saját hatalmi köre érdekében. Magát állítaná egy nagy küzdelem élére s nem egy új sütetű testőrparancsnokot, kit közelebbről nem ismer s ki épp úgy lehet miles gloriosus, mint tetterre kész vasgyűrű.

A második felvonás nem jelentéktelen hibája, hogy abban Ulpianus nem is szerepel. Az egész tulajdonképen csupán négy jelenetből áll s ezek közül is csak a két utóbbi látszik drámainak, de az sem az valóban, hanem színpadi hatásra számított helyzetkép. Az első fele teljesen melodramatikus: hangulatos epizódok egymásutánja a katakombákban összegyűlt keresztények szertartásaival tarkítva s költőies mélabús énekeivel komorra téve.

Alig hangzik el az ének, föllép Justus s szemrehányást tesz Martinának, eljövetele miatt. Martina kijelenti, hogy neki épp akkor van itt leginkább helye, midőn társait a legnagyobb veszedelem fenyegeti. Alig hangzik föl újból az ének, egy Senator lép be és közli az Ulpianus részéről fenyegető veszedelem közelségét. A püspök kitartásra buzdít s Justus anyjának kértére összeketi Justust Martinával. Míg az érdekelt felek a háttérbe vonulnak, megjelennek Sabinus és Julius a katakombában. Sabinus megmutatja Juliusnak a Justus mellett álló Martinát és Juliusban föllobban a szerelem, mire vonakodik elfogni Martinát. Sőt eszébe ötlík, hátha Sabinus csak kibérelte az ő kardját, hogy vele állasson bosszút nővére hűtlen elhagyóján. Szóvita keletkezik közöttük s miután attól fél Julius, hogy Sabinus árulója lehetne. leszúrja őt épp akkor, midőn a katonákhoz akar kirohanni. A zajra az előtérbe jönnek vissza a keresztények, majd a püspök tanácsára mind elmennek Martina kivételével. Julius csakhamar megjelenik katonáival s Martina kivételével mindenkit el akar fogni. Martina nem tágit, sőt állhatatosságával lefegyverzi Juliust is, ki ezzel a kijelentéssel fejezi be a felvonást:

Martina nagy szégyent tévél velem . . .

Mint látjuk, Ulpianus háttéri alakká süllyedt, kit szánunk, hogy ily csekély emberismerettel a saját akarata végrehajtójává tette ezt a szerelmes vitét.

A harmadik felvonásban az aggódo Ulpianus áll előttünk. A polgárok is az eshetőségeket vitatják, míg végre a második jelenet meghozza Juliust. Elmondja balsikerét. Eredménytelenségének főoka szerinte az, hogy nem volt szíve vént, gyermeket, nőt együtt rabbilincsbe verni. Ulpianus látni kezdi, hogy Julius csak egy új Crispus. Újabb faggatásra azt hazudja: azért nem fogott el senkit, mert sokan voltak ott azok közül, kik Róma előkelőségei. Ulpianus nyílt vallomást kér, mire az ott jelen voltak közül megemlíti — Justust. Ulpianus megdöbben annak a gondolatától, hogy a leánya vőlegénye is keresztény. Érette küld. Justus bevall mindent s midőn hasztalan minden térítgetés,

Ulpianus halálra küldi. Épp jókor érkezik Sabina. Kegyelmet kér azon hiszemben számára, hogyha már nem lehet Martina a hitvese, őt, régi szerelmét fogja választani. Midőn azt látja, hogy Ulpianus nem tágit, megfenyegeti őt azzal, hogy oly titkot fog leleplezni, mely kegyetlen gőgjét ledönti s bukásán félvilág fog kacagni. Végző kétségbeesésében elmondja Ulpianusnak, hogy a leánya is keresztény. Julius hazugságnak bélyegzi Sabina szavait. Ekkor föllép Martina s bevall mindent, apjától pedig kegyelmet kér Justus számára. Ulpianus erre halálba küldi leányát is, Justust is. Ezalatt Julius fellázítja a katonákat s midőn látja, hogy ez mitse használ, leszúrja Ulpianust. Késő minden, mert ezalatt Martina is, Justus is meghaltak.

A püspök e szavakkal kíséri e jelenetet:

Látjátok ezt. Az Úr hatalmasabb!
A felfuvalkodottat porba sújtja.
Hitünket fegyver meg nem ölheti.
Az eszme, melyért annyi vér hullott,
Szentebb leszen csak, el nem vérezik.
Látjátok ezt. Fél Róma áll megettünk,
Vigyétek a halál útjára mind,
Nyomukba holnap kétszer annyi lép.

A Rómába bevonuló császárnak büszkén kiálthatja oda Róma püspöke: Késő! . . .

Azt hisszük, inkább két világfelfogás áll itt harezban egymással, mint e felfogások hiveinek tragikus szenvedélye. A passiv fél győz s a támadó bukik el. A gyöngéken törik meg a hatalmasok ereje. Amazokat egy láthatatlan erő támogatja, emezeknek kihull a kard a kezeikből. A főhős római gőgjét porba sújtja a keresztények istene. Bukásában oly kényszerűség játszik közre, mely ellen hasztalanul akar harezolni s épp e mystikus háttér rontja le a főhős halálának igaz tragikumát. Hiányzik egyéniségéből a szenvedély azon ereje, mely maga zuditja a saját fejére a veszedelmet. Római gőgjének, kereszténygyűlöletének egy másik, hogy úgy szóljak: hatalmi szenvedélyvel kellene szerves kapcsolatba jutni, hogy ekként, a mit elért mint nagyravágó katona egyik részről, azt ellensúlyozza az a csapás, mely az apát érte. A rideg számító külső diadala apai érzelmeinek romjain ezt tragikussá tehetné, e nélkül családi szerencsétlensége házi ügygyé süllyed le s halála nem rendít meg.

Eszünk ágába se jut, hogy Ulpianust színszerűsége mellett is jó tragédiának tartsuk. De a bizottság egyhangúlag ezt tartotta pályázó társai közt a legjobbnak.

Arra kérem társaim nevében a tekintetes Akadémiát, hogy kegyeskedjék a gróf Teleki-jutalmat az Ulpianus című három felvonásos szomorújátéknak (27. sz.), mint „viszonylag legjobb műnek“ az Ügyrend 158. §-a értelmében odaitélni.

Jelentés a Farkas-Raskó-pályázatról.

(Felolvasta *Endrődi Sándor* I. t. márczius 27-ikén.)

Tekintetes Akadémia! Sajnálattal tapasztaljuk, hogy a Farkas-Raskó-pályázat évről-évre mindjobban elsekélyesedik s már-már nem talentumok versenytere többé, csak képzetlen elmék, szószátyárok és fecsegők zűldséges piacza. A beérkező versek tömegében évek óta alig találkozunk néhány strófával, melyekben hazafias érzés nemesebb tüze lángol fel s igazabb hangja csendül meg. Annál rakonezátlanabbul tombol az úgynevezett lyrai hagyomány, az ál-pathos, a szóvirágokkal való dobálódzás örülete, a belső és külső formátlanság. Bizonyos nagyon is ösmert és alaposan elgyötört alkalmi tételek vannak itt állandó forgalomban, mintha a hazafias érzés kizárólagosan csak bennök, velök és általok nyilatkozhatnék meg. Ilyen monopoliumot látszanak ütni a következő tételek: Márczius 15-ike, Október 6-ika, Rákóczi, Kossuth, Damjanics, Petőfi, Jókai, Erzsébet királyné, öreg királyunk, öreg honvédek, a kivándorlók stb. stb. Mindezek nagyrészt kezdetleges kidolgozásban, százszor hallott frázisok kíséretében minden poétai hév és erő nélkül. Röviden: olyan hazafias versek, melyeknek elkövetése szinte — hazafiatlanság.

Az idei pályázatra 52 darab érkezett. Ezek közül egyet, az L számú pályaművet az Akadémia egyik összes ülése, alaki hibák miatt, már mult évi október 3-án kizárta a pályázathól; a pályabírák pedig — névleg; Baksay Sándor, Kozma Andor és Endrődi Sándor — 9 darabot, az I, II, IV, XII, XIV, XXI, XXX, XL, XLV számúakat, mint ugyancsak szabályelleneseket (kötés és lap-számozás nélkül adattak be) szintén kénytelenek voltak a pályázathoz kirekeszteni. A megmaradt 42 darab számra még mindig bő termést ígért, minőségre azonban a szomorú cséplés után oly silánynak bizonyult, annyira ocsús és rostaaljas volt, hogy csakhamar le kellett mondanunk az aratás minden örömről.

Nagyon nehéz s talán fölösleges is őket osztályozni. Ha mégis megkíséreljük, csak a pályázati szabályok 2-ik pontjában elének írt követelményeknek akarunk eleget tenni. Ennek a köteles vesződségnek a jellemzésétül azonban megemlítem, hogy a bírálók

egyike, — nem igen találván lényeges különbséget az egyformán rossz versek között — jóindulatában vagy kétségbeesésében annyira ment, hogy még azt is különböztető vonásul vette: mely pályaművek vannak olvasható betűkkel s melyek hánytvetett, rossz írással kiállítva?

Bizonyos tulajdonságaiknál fogva egyébként is két csoportra oszthatjuk őket. Egyik csoport — mintegy 32 darab — oly semmiségekből áll, melyekre kár a szót vesztegetni. Kritikán alóli merényletek, megcsúfolásai a műsáknak s minden poézisnak.

A másik kisebb csoport tíz darabja egy és más tekintetben némi figyelmet érdemel. De csak az adott helyzetben. A sok tikkasztó üresség s fahangú rimelés után megcsendült egy-egy strófa, melynek tisztább a hangja; fölvetődik egy-egy gondolat, melynek van valami mondani valója, — sőt valamely kompozíció is mutatkoznék, de kellő ítélet s ízlés híján nem idomul kerekké, teljes műgonddal formált egészszé, csak viszonylagos értékű, egyenetlen hatású, dilettans próbálkozás marad. Ilyenek: a Honfibu, Hazám, Honszerelem, Honfidal, Kossuth, A Magyar Nökhöz, A Kivándorlókhöz, A Rónán, Lesz Még Egyszer Ünnepe és az Édes Apám címűek.

Ez a legutóbb említett *Édes Apám* című vers (Jeligéje: küzdve küddj és bízva bizzál) rokonszenves tárgyával, meleg hangú — bár kissé körmondatos — strófaival legközelebb jár a pálmához. Egy becsületes, tíz gyermekkel megáldott szabómesternek a fia énekl meg benne az édes apját. Büszkén néz föl verejtékes homlokára, reszkető kezeire, nem szégyenli származását, sőt dicsőíti a tiszta, becsületes szegénységet és szívesen vallja ősenek munkában görnyedező szülőjét. Idézem néhány versszakát:

Az én édes apám nem arra tanított,
Hogy gyűlöljem, ha ki földes, telkes gazda,
Hogy ez a föld nekünk addig a hazánk csak,
Míg bőven használjuk ünnepi kalácsnak,
És a szegény ember földönfutó rabja.
Az én édes apám csak arra tanított,
Hogy szíve lángjából szikrát öröklöljek,
Hogy koldusbottal is szeressem e földet.

Könnyű büszke szóval, ünnepi köntösben
Hangosan hirdetni a haza szerelmét,
Kinek ősi földünk fölhasgatott hantja
Bő termését dúsan lába elé rakja,
Kit a napi gondnak gyilkos keze nem tép.
De kenyér nélkül is áldani a búzát,
Melyet a magyar föld másnak bőven termel:
Ide égben fogant hazaszeretet kell!

Könnyű palotából kenyér helyett átkot
Szórni hajléktalan, bús kivándorlóra,

Kinek itthon régen elveszett a lelke —
 Mikor már kiszállt a végtelen tengerre,
 Hol a páncélhajó — czifra koporsója.
 De kunyhó nélkül is, örökös hajrában,
 Hű ragaszkodással ölelni e földet:
 Ide erőt a szív — hőstől örökölhet!

Ezek tisztességes, tartalmas strófák, igaz érzés árad ki belőlük s az sem volna nagy baj, hogy részben Kozma Andor Magyar Parasztjának gondolatmenetére emlékeztetnek — de az már nagyobb baj, hogy a vers vége kompozíció dolgában végkép elhibázott, hangja túlzásba csap, majd alászáll, elsekélyesedik s ízléstelenségbe vész.

Íme, tek. Akadémia, a szomorú szüret eredménye volta-képen nem más, mint eredménytelenség. Ennélfogva a bírálók egyhangú véleménye s javaslata az: ne méltóztassék a Farkas-Raskó pályázat ez évi jutalomdíját kiadni, de az alapítvány szabályzatának d) pontja értelmében méltóztassék azt az Akadémia tökéjéhez csatolni.

Jelentés a báró Wodianer-féle néptanítói jutalomról.

(Szily Kálmán r. t. márczius 27-én felolvasott jelentése.)

Id. báró Wodianer Albert végrendeletében 50,000 korona tőke-összeget hagyott a Magyar Tud. Akadémiára, azzal a rendeltetéssel, hogy ez összegnek évi kamata, két egyenlő részre osztva, tehát 1000 és 1000 korona, jutalmul adassék évenként két oly néptanítónak, kiket erre a M. Tud. Akadémia legméltóbbnak ítél. A M. Tud. Akadémia, az Ügyrend értelmében, a nm. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszteriumot kérte föl a tankerületi hatóságok ajánlatainak beszerzésére. A megyei kir. tanfelügyelők 33 vármegyéből, részletes indokolás kíséretében, összesen 71 néptanítót ajánlottak a jutalomra. A bíráló bizottság mindenkor az Akadémia elnökeiből és titkáraiból, tehát összesen kilencz tagból áll, s a bizottság tanácskozásaiban a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszterium, valamint a Magyarországi Tanítók Országos Bizottságának igazgatótanácsa, felvilágosítások adása végett, magát két-két kiküldöttje által képviselteti. Ez alkalommal is, mint a mult évben, a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszterium Halász Ferencz miniszteri tanácsos és Kacs Kovács Mihály osztálytanácsos urakat, a Magyarországi Tanítók Országos Bizottsága pedig Trájtler Károly és dr. Gööz József székesfővárosi igazgató-tanító urakat küldött ki. Az elnök úr, a bizottság tagjainak véleményét meghallgatván, a beérkezett

ajánlatok áttanulmányozására és ezek alapján a minősítmenyi táblázat elkészítésére Trájtler Károly igazgató-tanító urat kérte föl, ki is a rábízott feladatnak rendkívüli ügyszeretettel és lelkiismeretességgel felelt meg. A bíráló bizottság folyó hó 13-ikán tartott ülésében vizsgálat alá vette a beérkezett ajánlatokról készített minősítmenyi táblázatot s figyelembe véve az ajánlatoknak a gyermekek nevelése és tanítása körül kifejtett gyakorlati munkásságát, a gyermekekkel való gondos és szerető bánásmódját az iskolában és azon kívül, a tanítás helyes módszerét, továbbá a tanítónak az iskolán kívül a felnőtt nép erkölcsének, értelmiségének és anyagi helyzetének javítása körül kifejtett fáradozását, teljes egyértelműséggel:

Bökényi Dániel mármaroszigeti állami elemi iskolai igazgató-tanítót és

Péter József vágsellyei róm. kath. felekezeti iskolai tanítót ajánlja az Akadémiának az 1904. évi báró Wodianer-féle jutalommal való kitüntetésre.

Indítványozza továbbá a bizottság:

1. hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszteriumnak, valamint a Magyarországi Tanítók Országos Bizottságának fejeztessék ki az Akadémia köszönete a bírálati anyag beszerzéséért és azon becses felvilágosításokért, a melyeket képviselőik a bíráló bizottságnak adtak;

2. a tanfelügyelők ajánlatai és a bizottságtól készített minősítmenyi táblázat terjesztessék föl a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszteriumhoz, esetleges fölhasználás végett;

3. ha az Akadémia a bizottságnak a jutalom odaitélésére vonatkozó javaslatát elfogadja, *Bökényi Dániel* és *Péter József* urak értesítendők a személyüket ért kitüntetésről és kérdés intézendő hozzájuk, hogy személyesen akarják-e a jutalmat fölvenni az Albert napját követő összes ülésen, vagy pedig a díj megküldését kívánják.

Naptáradatok művelődéstörténeti jelentősége.

(Kivonat *Mahler Ede* február 6-iki előadásából.)

Talán csodálkozást kelt majd néhol az a tárgy, a melyet tudományos vizsgálódásom kiindulási pontjául választottam. Az a kérdés merülhet föl, hogy lehetséges-e, hogy egyszerű naptári adatok kulturtörténeti szempontból érdekesek legyenek? Pedig lehetséges. Hiszen a nagy égi testek, a Nap és a Hold és ezeken kívül a bolygó csillagok képezik majdnem minden vallási rendszer alapját, a mellett pedig az idő beosztását általában és a naptár szerkezetét különösen. Az ismeretes vallásos fölfogások közül majdnem mindegyik úgynevezett astralis vallásra vezethető vissza és éppen az a különös isteni tisztelet, a melyben a különböző égi testek részesültek, adott alkalmat azok pályáinak tanulmányozására s azoknak a törvényeknek a megállapítására, a melyeknek pályájok minden pontján alá vannak vetve. Vallásos ösztönök követelték meg az égitestek pontos, figyelmes megfigyelését. Az isteni mindenhatóság kifürkészésére vonatkozó törekvés tette szükségessé a Nap, Hold és a bolygók kölcsönös vonatkozásainak, valamint az emberi sorsra való esetleges befolyásuk buvárlását. Azért az astrologia, a csillagászat és ebből kifolyólag az időbeosztás különböző formái olyan fogalmak, a melyek az emberiség kulturális fejlődésének előrehaladtával, a mind mélyebbre ható vallásos fölfogások nyomán, keletkeztek. Ebből következik az is, hogy mindig ott és csak ott találkozunk mélyen átgondolt csillagászati alapokra fektetett időszámítással, a melyet fejlődésének ősrégi kezdetéig követhetünk visszafelé, a hol a vallásos elvek legelső kezdetére is visszamehetünk. De még tovább is mehetünk. Megegyező naptári elvekből mindig megegyező vallásos alapfogalmakra is következtethetünk, mert mindenütt, a hol két különböző népnél hasonló vagy megfelelő naptári intézményekkel találkozunk, sok tekintetben hasonló vallásos fölfogások és intézmények is föllépnek. Olyan népek, a melyek naptári intézményeiket egymástól vették át, vallástörténeti szempontból is kölcsönhatásban állanak egymással.

Sajnos, még nem vagyunk annyira, hogy a *chronológiának*

mint önálló tudománynak jelentőségét teljes mértékben méltányoljuk. Arra törekszünk, hogy az ősrégi idők óta az emberi viszonytagságok láncolatán lejátszódott eseményeket lényegökre nézve megértsük és történetiségüket vizsgáljuk, de még elismert kutatók is mellékesnek tekintik a legfontosabb kriteriumot, a mely azokat az eseményeket valóban történetiekké bélyegzi és a hagyomány szerint megtörtént gyanánt ismeretes dolgokat megdönthetlenül hitelesített és történetileg indokolt tényekké teszi, t. i. a „*mikor?*“ kérdés megoldását és a „*mikor?*“ módszeres kifürkészését. Pedig éppen ennek a kérdésnek a megállapítása a legmélyebbre ható jelentőségű valamely esemény mint történeti tény meghatározása szempontjából. A míg nem tudjuk, *mikor* történt valamely esemény, nem állhatunk teljes biztonsággal annak történetiségeért jót és a *mikor* kérdésre való válasz nélkül az egymás mellett sorakozó és egymásba kapcsolódó tagokból, a melyek a történeti eseményeket alkotják, nem állíthatunk össze véglegesen összefüggő lánczot. Ha nem állapíthatjuk meg a tudományos kritika minden eszközével az egyes „történeti“ események *chronologiai* egymásutánját, akkor éppen nem tekinthetjük az illető eseményt a történeti tényekből szilárdan összefűzött láncz tagjának. A láncz több laza részre szakad szét, a melyek alkalmas összekötő tagok híján sohasem állíthatók egy egészszé össze.

Túlságos csekély figyelemben részesítették mindeddig ezt a tényt és nyilván ez az oka annak, hogy még ma is tehetetlenül állunk bizonyos problémákkal szemben, a melyek, ha csak az eseményekkel összefüggő esetleges időrendi adatok fontosságát kellőképen fölismerték volna, már régóta a tudományosan teljesen földerített igazságok közé tartoznának, de a melyek megoldását ma még hiába keressük.

De nemcsak az emberiség általános történetének a tanulmányozása szorul a *chronológiára* mint tudományra, hanem a művelődéstörténet különböző ágai, kivált a vallástörténet is, új táplálékot meríthetnek *chronologiai* tényezők tekintetbevételéből. nevezetesen bizonyos *naptári adatok* behatóbb vizsgálatából. Sok vallástörténeti jelenség fejlődése elevenebben lép szemünk elé, a mint a hagyományos és *chronologiailag* hitelesített naptári adatokat közelebbi tudományos kutatásra méltatjuk; vallástörténeti buvárlataink új forrásanyagot nyernek és a vallásos szokások és szertartások megfejtésének új tere nyílik meg előttünk. Gyakran nagyon is jelentéktelennek látszik egy naptári adat és alig részesítik figyelemben, pedig fontos lehet a tudományra nézve, ha nyomon követjük azokat az okokat, a melyek a naptár keletkezését általában előidézték.

A naptár elsőrangú művelődési intézmény, mert nemcsak a népek és minden egyes ember magánéletére nézve mélyreható

jelentőségű, hanem a vallásos ténykedést és érzést, a vallásos létnek minden nyilvánulását is befolyásolhatja. Könnyen fölébredhet bennünk az a meggyőződés, hogy ismeretes naptári adatokból következtethetünk bizonyos vallásos cselekvények, vallásos szokások és vallásos intézmények keletkezésére és kifejezésére is. *A naptári adatoknak kiváló tudományos jelentősége van és ezek behatódó méltatása vallástörténeti szempontból is fölötte szükséges.*

Talán a következő fejtegetések is igazolják az ilyen tanulmányok fontosságát.

Első sorban egy olyan problémával foglalkozunk, a mely éppen a legutóbbi időben annyiszor lekötötte a tudósok érdeklődését, t. i. a „Sabbat“ kérdésével.

Tévednénk azonban, ha úgy tüntetnők föl a dolgot, mintha ez a kérdés a legújabb kutatások eredményeiből fakadt volna. Az ékirásos táblácskák alapján (Rawlinson IV. 32. 33.) az assyriologusok már a mult század hetvenes éveinek elején meggyőződtek arról, hogy az izraeliták Sabbat-ja ósrégi intézmény, a melyet már Ábrahám, Urkaszdím-ből kivándorolván, egyéb művelődési elemekkel együtt onnan magával vitt volt. A „Bábel—Biblia“-vita, a mely az utóbbi években annyi izgalmat keltett, pedig valójában nem volt más czélja, mint hogy a kutatásnak némely, az assyriologusok körében már régóta ismert és tudományosan általában elfogadott eredményeit a művelt nagy közönség is megismerje, természetesen azt is előidézte, hogy egyéb babyloniai-bibliái művelődési kérdések sorában a bibliában fejtegetett Sabbat-ünnep kérdése is újból fölszínre került. Ez a kérdés azonban még ma is várja egyszerű és éppen azért természetes megoldását.

A theologusok köréből több ízben fölhangzott az ellenvetés, hogy Izrael Sabbatját általában örömmünnep gyanánt ülték meg, míg az ékirásos emlékekben, nevezetesen a hemerologiai táblán (R. IV. 32. 33.) a Sabbat, a hét hetedik napja, mint „*amu limnu*“, vagyis „rossz nap“ fordul elő, a melyen a nagy nemzetek uralkodójának (a „*ri'u niši ra-ba-a-ti*“-nak) nem volt szabad ruhát váltani, szent helyekre lépni és áldozatot bemutatni. Ez alapon avval érveltek, hogy az izraeliták Sabbatja sohasem indulhatott ki a babyloniaiak *Sabattu*-jából.

Nem erősebb a Sabbat-fogalom *chronologiai* magyarázata sem. Sok mindent beszéltek róla, a nélkül, hogy az igazi megoldást megtalálták volna.

Pedig tény és komolyan nem is lehet benne kételkedni, hogy a babyloniaiak az égi tűnemények megfigyelésében bámulatra méltó eredményeket értek el. A csillagászat sok ágában (például a Hold gyorsulásának ismeretét illetőleg) még ma is ott

állunk, a hova már a babyloniaiak eljutottak és az ókornak csak kevés népe volt képes a babyloniaiakat a kutatásnak ezen terén követni. A babyloniai Talmudban („B^rakot“ 58^b) Sámuel rabbinak, a saját korabeli csillagászat mesterének, a nevééről nevezett Thekufim-számítás alkotójának, a ki a babyloniai befolyás alatt álló csillagászati iskolák egyikéből került ki, tulajdonítják a következő mondást: „Az égboltozat pályái olyan ismeretesek előttem, mint Neherdaah utai, az üstökösök kivételével, a melyek lényegét még nem ismerjük“. Hasonlíthatatlanul nagyobb mértékben mondhatjuk ezt a babyloniaiakról, a csillagászati tudomány alapvető mestereiről.

Különös figyelemben részesültek a Hold egyes phasisai. Még a régi Egyiptomban is, a hol már az ország történetének legrégibb korszakában a Napot választották a naptári év alapjául, kiváló figyelmet szenteltek a Hold pályájának és a phasisok egyes napjait a *Hibi*-„ünnep“ szó hozzátételével illették. A mellett az egyiptomiak nem az újhold napját, hanem a holdtölte napját nevezték *Tep-en-abud* „hónap kezdete“-nek. Ennek az az oka, hogy az egyiptomiak abból az egészen észszerű nézetből indultak ki, hogy a Hold a holdtölte napján és nem a conjunctió napján, a mely szabad szemmel úgy sem vehető észre, újítja meg körforgását és phasis-képződéseit. A holdtölte napja volt a Hold megújulásának a napja, ezen a napon „újult meg Osiris mint holdisten“ is. Az oppositio idejében „a Nap szeme üdvözlí a Hold szemét és a Hold eljut kellő helyére“.

A mit az egyiptomiakról mondtunk, az még fokozott mértékben mondható a babyloniaiakról, a kik, a mennyiben meg van állapítva, hogy az egyiptomiak Afrikában nem voltak bennszülöttek, hanem Ázsiából a szuezi földszoroson át vándoroltak be Áfrikába, föltétlenül tanítómesterei voltak az egyiptomiak őseinek. A babyloniaiak voltak tehát azok, a kik már ősrégi időben a holdtölte napját választották holdszámításuk kiindulási pontjának és ezt a napot a holdistennek szentelt nap gyanánt ünnepelték meg.

Assurbanipal könyvtárában, a mely a British Museumban van egybegyűjtve, van egy ékírásos szöveg,¹ a melylyel már *Pinches*,² majd *Zimmern*³ és *Delitzsch*⁴ is foglalkoztak és a melyből világosan kitűnik, hogy a babyloniai hónap 15-ik napja, vagy a holdtölte napja „ša-pat-ti“ néven szerepelt, a mely a szójegyzék-

¹ K. 6012 + K. 10684 col. II, l. 12 — 82—3—23, 4605, Obs., l. 5. — 82—3—23, 4505, l. 4.

² Proceedings of the Soc. of Biblical Arch. XXVI. 1904. febr.

³ Zeitschr. d. Deutsch. Morg. Ges. LVIII. 199. s. köv. II. — u. o. 458. s. köv. II.

⁴ Zeitgeist, 1904, 16. szám (április 18.).

ben (Rawlinson, II, 32. 16.) az *ûm nuh libbi*, vagyis „a szív nyugalmanak napja“, vagy még inkább a szív örömének napja kifejezés egyenértékese gyanánt fordul elő, és a melynek jelentőségét csak az egyiptomi hónap napjainak a figyelembevételével érthetjük meg igazán. A holdtólte napja *Osiris*-nak mint *holdisten*-nek volt szentelve: „szíve örömtől repesett, midőn a teli hold szemét üdvözölte, a XV. napon, midőn a hold megújította körforgását“. Ez a fölfogás azonban, hogy t. i. a holdisten szíve örömmel telik el a teli hold láttára, éppen nem kizárólag egyiptomi, hanem ellenkezőleg előfordul mindazoknál a népeknél, a melyeknek astralis vallásuk volt és bizonyára Babylonban keletkezett. Itt, Babylonban, a hol minden isteni akarat a Napban, Holdban és csillagokban nyilatkozott meg, külön holdimádás honosodott meg. A holdistent tekintették itt az *istenek atyjának* és az mint ilyen a babyloniai pantheon élén állott.

Ezen az úton nyilván megmagyarázhatjuk a holdtólte napjának, mint *ûm nuh libbi*-nak a jelentőségét és a *sa-pat-ti* szó etymologiai értelmének a megfejtése is alig ütközik már nehézségbe. Holdtólte napján a Hold befejezte különböző phasisainak a fokozatait és mint teli Hold ragyogott az égen. Holdtólte napján teljes fényében jelent meg a Hold: ez volt az a nap, a melyen nem lehetett sem növekvést, sem fogyást észrevenni, a melyen tehát a phasisképződés teljesen le volt zárva és be volt fejezve. Éppen azért volt *ûm nuh libbi*, tehát olyan nap, a melyen a holdisten teljes szívéből örvendezett, mert ugyanazon a napon fejezte be művét, phasisait, hogy a földet teljes alakjának a fényével világítsa meg. A *Šabbat* szó tehát jelentőségére nézve annyi mint „befejezni, bevégezni, lezárni“, de tulajdonképen „végére érni, készen lenni“, az átható formában pedig „véget vetni“, továbbá „elmozdítani, eltávolítani“ stb. Azért hívták a babyloniai hónap XV. napját *sapattu*-nak vagy *šabbatu*-nak, vagyis „a befejezés, a készenlét napjának“, a melylyel *egy időkör, időszakasz vagy cyklus elkészült, véget ért*. Valamint a Nap pályájának azt a pontját, a melyen a Nap egy éven belül folytatott körforgása közben a legnagyobb fokot eléri, „a Nap megállásának“ (*solstitium*-nak) tekintették, úgy az a pillanat, a melyben a Hold teljes alakjában jelenik meg, „*ša-pat-tu*“ vagy „*ša-bat-tu*“, vagyis az a pillanat, a melyben fejlődését „befejezte“, a mikor tovább fejlődni „megszűnik“.

Ez értelemben fordul elő a *šabat* szó a bibliában is. A biblia összes szövegei, a melyekben a *šabat* szó, bármily vonatkozásban is, előfordul, arra az eredményre vezetnek, hogy e szó etymologiai jelentése nem más, mint az itt előadott.

Sabbatu = *sapattu* tehát chronologiai értelemben annyi, mint „cyklus“ vagy „időkör“ és — a mennyiben a teli Hold

az első látható és észre is vett jele egy nagyobb, *magában zárt és mindig megújuló időkörnek* — először a holdtölte napjára vonatkozott. A holdtölte napja volt az a nap, a melylyel az az első nagyobb időkör véget ért, a melyet a művelődés növekvésével előre haladó emberiség észrevett; ennél fogva *šabattu*-nak nevezték. *Šabattu tehát eredetileg a holdtölte napja volt.* Később azonban a babyloniaiak nemcsak a holdtölte napját részesítették figyelemben, hanem minden phasis-napot általában és ennél fogva nemcsak a holdtölte napját illették a *Šabattu* névvel, hanem minden napot, a melyen a Hold valamely phasisa és így egy időszakasz véget ért. A mint ez megtörtént és reájuk nézve szükségessé vált, hogy a phasisnapokat *šabbatu*-napok gyanánt ünnepeljék, utóbb ahhoz is hozzászórtak, hogy a hónap minden hetedik napját mint *šabattu*-t üljék meg. Az ilyenképen keletkezett heti körnek, mint hétnapos időkörnek a megállapítását utóbb egészen elkülönítették a Hold körforgásától és így következetes módon magától állott elő a hét hetedik napjának a megünneplése. Így keletkezett a *Sabbat*, a melynek vallásos ünneplése a babyloniaiaknál a fönti fejtegetéseknek megfelelően természetes módon fejlődött és tőlük átment a zsidókhoz is.

A *šabattu* szó most már egészen világos és az *izraeliták ünnepnapjaira vonatkozó bibliai-naptári megállapítások is új világításban tűnnek föl.*

A *Passah-ünnepet* a Nisan hónap 15. napján ülik meg, tehát *holdtölte* idején és az 7 napon, vagyis egy egész holdphasison át tart. Hét holdphasissal a *Passah-holdtölte* után ünneplik a *Sabuoth-ünnepet*. A hetedik hónap 15. napján, tehát ismét *holdtölte* idején, ülik meg a *Szuccoth-ünnepet*, a mely szintén egy egész holdphasison át tart. E mellett (lásd Levit. XXIV. 39) az ünnep első napját, tehát a *holdtölte* napját *šabattu*-nak és az ünnep 8. napját, tehát a következő phasisnapot is *šabattu*-nak nevezik.

Már ezekből a tényekből is eléggé kitűnik ez ünnepek *astralis* jellege, a mely azonban még világosabbá válik, ha tekintetbe vesszük e három ünnepnek a bibliában (Exodus XXIII. 14—17; u. o. XXXIV. 14—23) kifejtett jelentőségét. Egyebek között ezt olvassuk:

Exodus, XXIII. 17:

„Háromszor évente jelenjen meg minden férfi *Adon* előtt, *Jahve* előtt.“

Exodus XXXIV. 23:

„Háromszor évente jelenjen meg minden férfi *Adon* előtt, *Jahve*, Izrael istene, előtt.“

A szentírtás igéje szerint tehát minden férfinak évente háromszor meg kellett jelennie *Adon* előtt és *Jahve*, Izrael istene előtt.

Az itt említett *Adon*-t rendszerint *Úr*-nak fordítják, de én azt hiszem, hogy itt, a hol Izrael egyiptomi tartózkodása, ottani szenvedéseinek története és az országból való kivonulása adatik elő, szándékosan idézik föl annak az *Áten* napistennek az emlékeztét, a ki éppen kevéssel az izraeliták kivonulása előtt az egyiptomiak részéről általános tiszteletben részesült. Ez volt az a monotheistikus módon tisztelt isten, a ki a *napkorongban* jelentkezett, és a kinek ereje és akarata a napsugarak fényében nyilvánult. E tisztelet alapítója, IV. Amenhotep király, azért viselte a *chu-n-Aten*, „a napkorong fénye” nevet.

A vallás a legfontosabb tényezője volt az emberiség kulturális fejlődésének, a vallás története egyuttal a művelődésnek a története is, s ha valahol a világtörténet folyamán, úgy Egyiptomban, a Nilus országában, tűnik föl ez a jelenség. Egyiptomban a nemzeti élet a legszorosabban összeforrt a vallási élettel; minden vallási mozgalom a nemzeti mozgalmakra és érzésekre is hatott és minden vallási átalakulás magával ragadta a főnálló állami hatalmat is, átalakulást idézván elő az állami életben is. A vallás oly mély gyökeret vert az állam szervezetében, hogy az állam összes anyagi eszközeit templomok építésére és vallásos alapítványokra fordították és a papság nemcsak a király hatalmi állásának a megsemmisítésével fenyegetett, hanem az egész állami hatalmat is veszélyeztette.

Ilyen fordulat következett be az állam életében IV. Amenhotep trónraléptével (Kr. e. 1403). Elődjei harezias hódítókként léptek fel és Egyiptom hatalmát messze, egész Ázsiába átvitték. IV. Amenhotep dicsőségét és kulturális törekvéseit nem hadi sikerekben kereste. Mások voltak az ő eszményei. Egyiptomban az istenség eszméje már korán kifejlődött. A mit a semiták az *él* vagy *ilu* névvel jelöltek, azt az egyiptomiak a *nüter* szóval fejezték ki. *Nüter* volt a legfőbb lény, a melyet az emberiség körén kívül és köre fölött képzeltek, a mely *kezdetben és mint kezdet* létezett, a világot teremtetten és az egész világegyetemet akarata szerint kormányozta és vezette. Ezt a legfőbb lényt az ország különböző kerületeiben különbözőképen személyesítették meg és ennél fogva különböző nevekkkel is illették. Noha mindenütt a Napban vélték fölismerni a minden mozgató és éltető elemet, de ez a fölfogás sokféleképen nyilvánult, különbözők voltak az attributumok és azért a nevek is, a melyekkel Egyiptom egyes kerületeiben az istenséget fölruházták. Így keletkezett az istenek egész serege, a kik mindegyikében a *Nüter* fogalom nyilvánult. *Ptah*, a világ „megnyitója”, a világegyetem teremője volt egy helyen, másutt *Amon*, a ki az elrejtettet ismeri, tehát a „mindentudó”; másutt más isten az a legfőbb lény, a ki megtermékenyíti a szántóföldet, megdagasztja a Nilust, stb. Valamint minden

kerületnek megvolt a maga fővárosa, a mely egyúttal az illető kerület fejedelmének a székhelye volt, azonkép megvolt a maga istene és sajátos istentisztelete is. A főváros nemcsak az egész kerület politikai középpontja volt, hanem annak az istentiszteletnek is, a mely az illető kerületet jellemezte. Még abban az időben is, mikor Egyiptom egy uralkodó alatt egyesült, az uralkodó székhelyének áthelyezésével kapcsolatban más istenségre ment át a főhatóság is. Így történt, hogy a mint Théba fölvirágzott, Amon lett az egyiptomiak nemzeti istene, a kit Ra, a világló Nap örök istenének attribútumaival egyesítve, *Amon-Ra* gyanánt tiszteltek és „*Amon-Ra, az istenek királya*“ névvel illették.

Az istenek e zűrzavarának és számos mythikus formságainak akart IV. Amenhotep véget vetni. Mint idegen, semmi esetre sem egyiptomi törzsből származó anya fia, IV. Amenhotep olyan szellemben nevelkedett, a mely Egyiptomban, a hivatalos Egyiptomban, mindaddig ismeretlen volt. Nem tudjuk ugyan, ki volt anyja, csak azt tudjuk, hogy *Thi*, III. Amenhotep kedvencz felesége, valami *Juaó*-nak és feleségének, *Thuaó*-nak a leánya volt. Azt hiszem azonban, hogy nem tévedünk és nem esünk távol a valóságtól, ha sémita eredetűnek tartjuk. Talán éppen ahhoz a néphez tartozott, a mely néhány századdal azelőtt — körülbelül 1765-ben Kr. e. — telepedett itt le. Izrael hatalmas nemzetté növekedett meg Egyiptom földjén; „Izrael gyermekei termékenyek voltak és nagyon is fölülkerekedtek; megsokasodtak és olyan sokaságok lettek, hogy az ország tele lett velők“ (Exod, I, 7). Nagyon valószínű, legalább is nagyon lehetséges, hogy *Thi* Izrael törzsből származott. Sémi fejedelmek — utóbb Salamon király is — elvehettek egyiptomi királyleányokat, miért ne vehette volna egyszer egy egyiptomi király is egy országában időző sémi nép leányát feleségül?¹ Így megmagyarázható, hogy mért idegenkedett annyira ez a nő, a kinek ősi vallását a monotheista eszmék oly erősen áthatották, Amon tiszteletétől és papságától, és miért nevelte gyermekeit olyan szellemben, a mely Egyiptomban nyugtalanságot keltett. Így érthető az is, hogy miért akart fiában, a kinek gyengéden szerető királyi férje a trónöröklésre vonatkozó szabályok megszegésével biztosította a koronát, különös ellenszenvet kelteni Amon, az általánosan imádott országos isten tisztelete ellen és irtózatot a többi egyiptomi istenek serege iránt. Minthogy pedig ez időtájt Izrael monotheismusa is erősen astralis jellegű

¹ Hogy ebben a föltevésben nem tévedtünk, legjobban bizonyítják az utolsó egyiptomi ásatásoknak annyira feltűnést keltett eredményei. A mit itt a február 6-án tartott akadémiai ülésen kutatásaimból eredő föltevésnéként állítottam, az pár héttel (ápr. 5.) később ténynek bizonyult.

volt, az a monotheismus is, a melyet Thi fiába bele oltott, astralis volt, a solaris monotheismus egy bizonyos neme, a meny-nyiben az *egy, egyetlen és egyedüli* isten a napkorongban (*Átenben*) személyesült meg. IV. Amenhotep így már gyermekkorában magába szitta az egy napistenről szóló tant „és a mit az anya a zsenge ifjú gyermeki kedélyébe csepegtetett, az a férfivá serdült ifjú lelkében szilárd hittétellé vált“ (Brugsch, Geschichte Aegyptens 419. l.). A mint trónralépett, nyiltan és határozottan az új irány hívének vallotta magát és éppen nem tartott sokáig, míg az egyiptomi hivatalos világ is szakított a régi vallással és az új „tan“-hoz tért át. Nyiltan hadat üzentek Amon tiszteletének, mellékisteneinek és papságának. A király lemondott nevééről s a *Chu-n-Áten* („a napkorong visszfénye“) nevet vette föl és kiskoru leányainak is olyan neveket adott, a melyek az Áten szót foglalták magukban. Az ország nagyjainak is meg kellett nevöket változtatniok. Ha abban előfordult az Amon szó, azt ki kellett hagyniok és ha nem is Áten, de legalább az Átennel többé-kevésbé azonos Ra szót tenniök helyébe, az *egység* gyanánt fölfogott Ra-nak a nevét, a mely IV. Amenhotep királyi nevében is előfordul. *Nefer-keper-ua-en-Ra*, „szép az egy, Ra alakja,“ félreérthetetlen módon hangsúlyozza a napisten egységét.

Hogy azonban teljesen, mindenkorra véget vessen a régi birodalmi isten és számos mellékistene tiszteletének, el kellett távolítani és apróra megsemmisíteni mindent, a mi arra emlékeztethetett volna. Elpusztított és a fölíratokból töröltetett minden Amonra vonatkozó ábrázolást és nevet. Csak kevés emlék került el ezt a sorsot. Ezért hagyta el a király Thébát, a régi székvárost is és Közép-Egyiptomban, Beni-Hassantól délre új székvárost alapított, a melyet *Chut-Áten*-nek nevezett. Théba, a régi polytheista istenhit székhelye, már nem felelt meg egy tisztára monotheista vallási fölfogás központjának. Az új székvárosban templomot is építettek a mindenható egy Isten dicsőségére és tiszteletére, új tervek szerint, nyílt udvarokkal, a melyekben tűzoltárokat állítottak fel.

Akármilyen fönséges volt is ez a tan, mégis aránylag csak rövid ideig volt érvényben, de elég sokáig, hogy Izraelnek az országban élő népére befolyást gyakorolhasson. Izrael vallása monotheista volt. Jahve az Egy, a kit Izrael nemzeti Istene gyanánt tisztel. Jahve volt a világegyetem teremtetője, az egész mindenség vezetője és kormányzója, tisztelete azonban astralis volt, még pedig a *Hold* volt az, a melyben Jahve mindenhatósága és örökkévalósága nyilvánult. Izrael ünnepei, a melyek pontos megülése Jahve törvényei első sorban vonatkoznak, bizonyos holdphasiskhoz fűződtek: holdtölte Nisan hónapban = Passah, holdtölte Tišri hónapban = Succoth, újhold Tišri hónapban = Jom ha-zikaron

(most Roš-hašanah), továbbá az újhold minden napja, végtére a holdtölte („šabattu“) ősrégi ünnepéből fejlődött szombatok és a zsenge áldozatoknak a hét héttel (tehát hét holdphasissal) a Nisan hónap holdtölte után beálló ünnepe. Csak Jom Kippur kivétel. Különbözik a régi Izrael valamennyi ünnepi áldozata bizonyos holdphasissal volt kapcsolatos. Az izraelita ünnepek idejének megállapítása azonban kétségtelen bizonyítéka annak, hogy Izrael istentisztelete *holdcultusra* vezethető vissza. A cultusnak olyan formája ez, a melylyel már régi hazájukban, Ázsiában ismerkedtek meg, és a melyet Egyiptomban is megtartottak. Ünnepeik örömuünnepek, a melyeket a *hold* járása szabályoz, az az égi test, a melynek változékony phasisaiban Jahve változékony hatalma nyilvánkozott meg, és a melynek időszakilag megújuló alakjaihoz Jahve tisztelete fűződött.¹

Ez a nép, a mely hosszú egyiptomi tartózkodása alatt az istentiszteletnek annyi idegen formájával találkozott, IV. Amenhotep alatt egyszerre észrevette, hogy egy egészen új vallásos fölfogás érvényesült, a mely sok tekintetben közeledett az övéhez. Monotheista reformatió következett be, a mely alapelveiben megegyezett Izrael monotheismusával, de avval a különbséggel, hogy az egyiptomiak új nemzeti istene a napkorongban nyilvánkozott meg. Igaz, hogy a Nap már régebben, talán már az egyiptomi történet legrégebbi korszakától kezdve annak a legfőbb lénynek a személyesítése volt, a kinek az egyiptomiak minden jólétüket, életüket köszönhatték, mert *Ra*, az istenek királya, a ki az egész egyiptomi istenkör élén állott, nem más, mint a világosságot és meleget osztó nap. De *Ra* az „istenek“ királya volt, nem az *egy* Isten, az egyetlen, egyedüli Isten; az volt Egyiptomban, a mi *Zeus* a görögöknél. Az ország különböző részeiben más és más attributomokkal ruházták föl és más és más nevekkal illették. Ilyen nevek: Chnum-Ra, Amon-Ra, Sebek-Ra, Hor-Ra stb. IV. Amenhotep alatt megváltozott a dolog. Ezentúl *egy* Istent, *egy* legfőbb lényt kellett imádni, a kinek a napkorong volt ugyan megtestülése, de a ki az *egyetlen* teremtmény, mindenható, jóságos lény. *A monotheismus éppen az egy istennek a tisztelete.* Hasonló monotheismus az izraelitáknál már Ábrahám ideje óta meghonosodott és mindjobban kiművelődött, sőt Izraelben már a legősibb idők óta megvolt egy legfőbb jó, nyilván már jókor teremtménynek is képzelt lény tisztelete és a Jahve-vallás nem volt egyéb, mint ez ősrégi istentisztelet folytatása, következetes kiképzése és legmagasabb fokra való emelése.² Most az izraeliták egy hasonlóan a keletkezésével állottak szemben Egyiptomban, a hol

¹ *Brugsch*: Geschichte Ägyptens unter den Pharaonen, 427. l.

² *Schröder*: Wesen und Ursprung der Religion. 33. l.

már régóta idegen népnek tekintették. leigázták őket és rab-szolgákként bántak velök. Úgy látszott, mintha jobbra fordult volna sorsuk. III. Amenhotep nem egyiptomi, hanem idegen nőt emelt föl magához és leggyöngédebb szerelmének minden jelével elhalmozta. Ez az idegen nő az Egyiptomban annyira gyűlölt és kényszermunkára ítélt néptörzs leánya volt, és így az egész nép iránti gyűlöletben a királyné is részesült, viszont annál nyomatékosabban mutatta ki régi atyafiaihoz való ragaszkodását. Gyermekei lelkébe gyűlöletet és megvetést csepegtetett az uralkodó egyiptomi erkölcsök ellen, különösen elítélte az egyiptomiak vallásos nézeteit, és fiát, a ki anyja befolyásánál fogva arra volt hivatva, hogy majd a trónra lépjen, monotheista szellemben neveltette. Az ő leánya¹ találta meg a zsidófiút a ládikában fekve a Nilus partján, sás között. Ezt a fiút, mert idegen volt,² *mos*-nak, „gyermek“-nek nevezték. Ebből származott a görög *Mosis*, a héber *Moseh* forma. Mindez és Mózes szeretetteljes neveltetése az egyiptomi udvarnál azt az édes reményt érlelte meg Izraelben, hogy IV. Amenhotep alatt majd megjavul a sorsa és ez a remény még megerősödött, midőn IV. Amenhotep király minden régi vallásos szokást megszüntetett és olyan vallást alapított, a mely monotheista jellegénél fogva nagyon megközelítette Izrael hitét.

Az izraeliták ilyképen, miután egyiptomi tartózkodásuk alatt már annyi idegen szokást átvettek, elsajátították az egyiptomiaktól az *Áten*-ben kifejezett monotheista vallásuknak a lényegét is, a melynek kiirtása Izraelben később bizonyára nem volt könnyű. *Aten* is, mint *Jahve*, az izraeliták nemzeti istene, a mindenható volt, a ki mindenek fölött uralkodik. *Áten* is az egész világ teremtetője, kormányzója volt. Csak az istentiszteletnek külső formája, a melyben az *Áten*-vallás nyilvánult, volt más, mint az, a melylyel *Jahvét* imádták. Ilyképen természetes volt, hogy az izraeliták egyéb művelődési elemekkel és vallásos szokásokkal együtt az *Áten*-tiszteletet is átvették.

Sok, eredetileg egyiptomi szokás mind mai napig is fennmaradt Izraelben! Nem éppen a körülméletés véráldozatára gondolok, a mely bizonyára egyiptomi eredetű,³ hanem bizonyos *naptári adatokra*, a melyek szoros kapcsolatban állanak a zsidó vallással. Ilyenek pl. az ünnepeket megelőző napok, a melyeket „*ereb*“-vel jelölnek meg, tehát pl. *'ereb šabbat*, *'ereb roš-šašanah* stb. Ma már világos, hogy ezek az elnevezések évezredek óta gyakorolt szokásokon alapulnak, és hogy kiindulási pontjuk

¹ *Mahler*: The Exodus. Journ. of the Roy. As. Soc. 1901. 33. és 65. II.

² U. o. 66. I.

³ *E. Meyer*: Geschichte d. Alterthums, I. 72. és 250. I.

Egyiptomban keresendő. Tudjuk, hogy Egyiptomban már a *közép birodalom* idején, tehát már a Kr. e. XX. században általános szokás volt, az ünnepet közvetlenül megelőző napot olyképen megjelölni, hogy az illető ünnep neve elé az „éj“-nek vagy „est“-nek megfelelő kifejezést tettek. Ennek a kifejezési módnak olyan mélyreható volt a jelentősége, hogy az egyiptomiaktól átment az izraelitákhoz is, a kiknél még ma is használatos, még pedig olyan általánosan, hogy más népekhez is átszármazott (lásd a német *Sonabend*, *Feierabend* stb. kifejezéseket).

Olyan szokások ezek, a melyek Egyiptomban már a Kr. e. III. évezredben meghonosodtak és így nem csudálatos, sőt természetes, hogy az izraeliták az egyiptomiak Aten-cultusát a maguk monotheismusával igyekeztek egybeolvasztani, sőt végtére egybe is olvasztották.

Izraelnek Passah, Sabuot és Succoth ünnepeken, a melyeket lunáris jellegüknél fogva a letelt holdphasís által meghatározott holdkör táján ültek meg, meg kellett emlékeznie az *Aten—Adon*-nal egybeolvadt Jahve-Isten *solaris* jellegéről is. Ez ünnepekben tehát félreismerhetetlen *lunisolaris* jelleg jut kifejezésre, a mely különben már az által is kitűnt, hogy a Passah és Succoth ünnepeket nemcsak holdtölte idején, hanem a napéjgyenlőségek táján is megülték. Nisan hónapot, a melyben az izraeliták kivonultak Egyiptomból, „hodes ha' abib“-nak, „a tavaszi napéjgyenlőség hónapja“-nak nevezi a Biblia. Más tanulmányok alapján¹ tudjuk már, hogy IV. Amenhotep a Kr. e. XV. század végén (1403. Kr. e.) lépett a trónra, és hogy az exodus a Kr. e. 1335. év Nisan hónapjának 15. napján, vagyis a Julius-féle naptár szerint márczius 27-én történt. A Julius-féle naptár szerint is április 2-ára esett akkor a napéjgyenlőség. A márczius 27-ére eső holdtölte napja, a melyen Izrael Gosent elhagyta, e szerint a tavaszi napéjgyenlőséghez legközelebb eső holdtölte napja volt. Az ünnep hetedik napja, a melyen az izraeliták a hagyomány szerint a „Jamszuf“-on átmentek, vagyis a szó valódi értelmében az egyiptomiak földjét elhagyták, ennél fogva márczius 33-ika vagyis április 2-ika volt, tehát a tavaszi napéjgyenlőség napja, de egyúttal az a nap is, a melynek estéjén a hold új phasisa, az utolsó negyed láthatóvá lett. Magától értetődik, de már a Biblia szövegéből is kitűnik, hogy a 6 hónappal később bekövetkező Succoth-ünnepnek az őszi napéjgyenlőségnek kellett megfelelnie.

De még tovább is mehetünk. Tudjuk, hogy a régi egyiptomiaknak egyéb évformák mellett „*természeti évük*“ is volt, a

¹ Materialien zur Chronologie der alten Aegypter. Zeitschr. für ägypt. Sprache XXXII. 99. k. II.

mely az első földtermények érésével kezdődött és a melynek újévnapja körülbelül avval a nappal esett össze, a melyet a későbbi izraeliták „Hag-habikkurim“-mal jelölték. A Sziut mellett (Felső-Egyiptomban) talált Kr. e. XX. századbéli tíz szerződés közül a második bizonyos adományok iránti kötelezettségeket tartalmaz, a melyeket Apuat, sziuti templomának papjai tartoztak a főprófétának *újév napján* átszolgáltatni. Evvel szemben emez arra kötelezi magát, hogy átad bizonyos részt „az alapítványi birtok minden földjéről a fejedelmi birtok *aratásának zsgengéiből*, mint azt Sziut valamennyi alattvalója aratásának zsgengéivel teszi, Parasztjai közül is mindegyik beszolgáltat ebbe a templomba *földjének zsgengéiből*“. Továbbá: „No hát tudjátok, hogy ha egy fejedelem vagy valamely alattvaló valamit beadott a templomba *aratása zsgengéiből*, nincs kedvére, hogy valami elvesztszen abból, sem az, hogy valamely jövendő fejedelem a jövendő papoknak lesszállítsa azt, a mit egy másik fejedelem szerződés által állapított meg“.¹

Az egyiptomiaknak tehát volt olyan évformájuk is, a melynek *újévnapja az első földtermények érésével esett össze*. Az idézett szerződésekben említett újév-nap t. i. csak egy külön „természeti évre“ vonatkozhatik, a mely az „első termények“ behordásával kezdődött.

Ezen az úton a legfontosabb művelődéstörténeti és naptári tények egyikének a megismeréséhez jutottunk. E természeti év újév-napján ajánlották föl a termények zsgengéit. Ha meggondoljuk, hogy a hónapok az egyiptomiak valamennyi évformájában ugyanazt a nevet viselték, hogy ennél fogva mind az állandó természeti év, mind a Szirius év és a mozgó év kezdete Thoth hó elseje volt, akkor az újév napját megelőzte:

5 szökő nap

Mesori-hónap 30 napja

Epiphi-hónap 30 napja stb.

Ha ennél fogva 50 nappal visszamegyünk az illető természeti év újév-napjától, a melyen a termények zsgengéit föl kellett ajánlani, Epiphi 16-ához jutunk. A szentírás szerint (Levit. XXIII. 15—16) Izrael köteles volt az első hónap 16. napjától, a mely a „*Hodeš ha'abib* = *Abib hónap*“ nevet viselte, 50 napot számolni, míg a „Hag-habikkurim“-ot vagyis a „zsgengék ünnepét“ meg kellett ülni. Az egyiptomiak és az izraeliták szokása közt akkora a hasonlóság, hogy bizvást azonosíthatjuk őket és a

¹ Erman, Zehn Vorträge. Zeitschr. für ägypt. Spr. 1882. 169. 1.

biblia *Abib* hónapját az egyiptomiak *Epiphi* hónapjával egyezőnek tekinthetjük. Még megjegyezzük, hogy az arabok még mai napság is, ha a *šuhūr el-kebt*-ről, „az egyiptomiak hónapjairól“ beszélnek, az „*Epiphi*“ név helyett „*Abib*“ nevet használnak. Az legkevésbé sem lehet kétséges, hogy a bibliában említett *Hag-habikkurim* = „az első termények ünnepe“ azonos az egyiptomiak természeti évének újév-napjával.

A további párhuzamos jelenségeknek még egy sorát idézhetnők, a melyeket a bibliai és egyiptomi kulturák behatóbb vizsgálata útján állapíthatunk meg. Most azonban olyan kérdések megoldását kíséreljük meg, a melyek fölvilágosítással szolgálhatnak az ó-egyiptomi naptárt illetőleg.

Ismeretes tény, hogy az egyiptomiaknál, épp úgy mint a többi kultúrnépeknél, a holdév volt a legrégibb évforma, ebből fejlődött ki lassanként a napév és a Szíriuszév. Ellenőre annak, hogy később a polgári életben a napév szolgált a naptár alapjául, a papok havi jövedelmei, tehát az egyes templomkerületek számára átadott és átadandó ajándékokat, valamint a papok szolgálatidejét holdhónapok szerint számították és rendezték. Hiszen az új- és telihold napjai még a birodalom újabb korszakában is ünnepnapok voltak az egyiptomiaknál.

A synodikus és periodikus holdhónap, a holdév, napév, valamint e két évforma kiegyenlítéséhez szükséges 19 éves időkör, azonkívül a Szíriusz-év és a belőle keletkezett 1460 éves Szothisz-korszak néven ismeretes időkör, nem különben ciklusoknak egész sorozata, a melyek a nap, a hold és a Szíriusz keringései egymáshoz való viszonyainak ismereteiből levezethetők (mint a 25 éves Apisz-korszak, a 30 éves Szet-korszak és az 500 éves Phönix-korszak) az egyiptomiak előtt napjainkat már sok évezreddel megelőző időben is ismeretesek voltak. *Chnum-hotep* benihaszani sziklasírjában egy a Kr. e. XX. századból való ünneplajstrom van följegyezve, a mely többek közt a következő ünnepeket is említi: *az év kezdetének ünnepét, az újév ünnepét, a nagy év ünnepét, a kis év ünnepét és a 30 éves Szent-ünnepet.* Természetes dolog, hogy „az év kezdetének ünnepe“ a közösleges 365 napos mozgó évre, az „újév ünnepe“ azonban a $365\frac{1}{4}$ napos Szíriusz-évre vonatkozik. A következő időkörök (a nagy és a kis év) mindenesetre ezekkel az évformákkal vannak kapcsolatban, a mennyiben ezek az időkörök vagy ciklusok a nevezett évformákat az éggel összhangzásba hozzák. A „nagy év“ által a mozgó év, a „kis év“ által pedig a Szíriusz-év hozandó összhangzásba az éggel. A „nagy év“ tehát nem más, mint az 1461 mozgó = 1460 állandó évből álló nagy korszak, a melynek lefolyása után a mozgó év ismét régi helyére tér vissza és így

az égre való vonatkozásban kiegyenlítettnek látszik.¹ A „nagy év“ tehát — mint már *Brugsch* is sejtette — nem más a nagy Szothisz-korszaknál. Mi azonban a „kis év“? Valamint a „nagy év“, oly időkört foglal magában, a mely a mozgó évet hozza összhangzásba az éggel, azonkép a „kis év“ sem más, mint amaz időkör, a melyen belül az állandó vagy Szíriusz-év kiegyenlítettik az éggel. A Szíriusz-év $365\frac{1}{4}$ napból áll; naptárilag azonban csak egész napokkal lehet számolni és így a Szíriusz-év közönségesen csak 365 nappal bír. Négy év alatt tehát az év $4 \times \frac{1}{4} = 1$ nappal tér el az égtől. Hogy ezt kiegyenlítsék, a 4. évben egy hatodik toldalék napot csatoltak be, mi által ennek az évnek a hossza 366 napból állott és a Szíriusz-év újévnapja ismét teljesen összeesett a Szíriusz heliakus felkeltével. Ily módon létesült egy kis periodikusan visszatérő időkör, a mely 4 évet számlált, tehát *Quadriennium* volt, a melyben 3 év közönséges, 365 napból álló évként szerepelt, a negyedik pedig egy 366 nappal bíró szökő év volt, mi által a Szíriusz-évet állandó évvé tették és az éggel összhangzásba hozták.

Ezzel egy másik fontos időkör tárgyalására térhetünk át, ez a 30 éves korszak, a melylyel a feliratokon nem is ritkán találkozunk. *Hib-Szet*-nek, azaz Szet ünnepének is nevezik. *Pepi-Merenra* király uralkodása alatt (Kr. e. 2700) történik először említés ez ünnepről. Azután az egyiptomi történet különböző kor szakaiból származó feliratokon nem különben a thebai Ramesseum astronomiai termében is találjuk. E korszakról azonban a rosettai feliraton is említés történik, a melyben Ptolemaeus Epiphanest *υπὸς τριακονταετηρίδου*-nak, azaz a „30 éves korszak urának“ nevezik. E korszak jelentőségének értelmezésével már kiváló egyptológusok és chronológusok foglalkoztak. *Biot*² abbéli véleményének ad kifejezést, hogy a 30 éves korszak a mozgó évnek a tropikus napévvá való kiegyenlítésére szolgált. 120 mozgó év t. i. $120 \times 365 = 43800$ nappal egyenlő; 120 tropikus év pedig $120 \times 365.2422 = 43829.0640$ napot számlál. A mozgó év és a tropikus napév közötti különbség tehát 120 év mulva 29 nap. A mozgó évnek a tropikus évvel való kiegyenlítése céljából tehát az elsőhöz 120 éven belül 29 napot kell csatolni, a mi oly módon történik, hogy háromszor minden 30 év után 7 napot, a negyedik Triakontaëterida után pedig 8 napot csatolunk. El-

¹ 1 mozgó év = 365 nap,
 1 Szíriusz év = $365\frac{1}{4}$ nap = 1 mozgó év + $\frac{1}{4}$ nap,
 tehát: 4 „ „ = 4 mozgó év + 1 nap,
 és így: 4.365 „ „ = 4.365 „ „ + 365 „ „
 vagyis: 1460 „ „ = 1460 „ „ + 1 mozgó év,
 vagyis: 1460 Szíriusz év = 1461 mozgó év.

² Sur l'année vague 128 ll.

tekintve attól, hogy ezáltal — mint már *Lepsius* is „Chronologie der Aegypter“ cz. munkájának 163. oldalán megjegyzi — a 30 éves korszak még nincs értelmezve, a becsatolandó 29 napnak oly módon való beosztása, mint azt *Biot* javasolja, csak abban az esetben bírna értelemmel, ha már bebizonyították volna, hogy az egyiptomiak a 7 napból álló hetet nemcsak ismerték, hanem időszámításukban practice fel is használták. Ebben az esetben azonban a 28 éves napcyklus sokkal inkább vezetne célhoz. De ha a 30 éves korszak szükségessége csak azért mutatkozott, mert 120 év múlva 29 napot akartak becsatolni, akkor sokkal észszerűbb lett volna ezt a 120 évet nem 30 évből álló részre, hanem három 40 évből álló részre felosztani olyképen, hogy két ízben 40—40 év múlva egy egész dekádöt, a harmadik 40 éves időkör után pedig 9 napot csatolnak be. Sokkal természetesebb is az egyiptomiaknál a nagy időkör három részre való fölosztását föltételezni, miután az év is nem 4, hanem 3 időszakra volt fölosztva. A *Biot*-féle értelmezés tehát nem vezet a 30 éves korszak megmagyarázására.

Lepsius abbeli véleményének ad kifejezést, hogy a 30 éves korszak keletkezését az egyiptomiaknak a 30 számhoz való előszeretetének kell tulajdonítani. Éppen úgy, mint az év 12 részre való osztásából kifolyólag a hónap 30 napból állott és épp úgy mint az ég 12 részre való osztásánál egy résznek 3 dekan 30 fokkal felelt meg, azon mód az égi hónap is, mint az égi év $\frac{1}{12}$ -e 30 évet számlált. 30 együttal 60-nak a fele, a mely számnak a 60-as beosztásnál nagy szerepe jutott Egyiptomban, annál is inkább, mert 60 Apisz-korszak $60 \times 25 = 1500$ évet foglalt magában, a mi 3 Phönix-korszaknak felelt meg vagy megközelítőleg ama időnek, melynek elmúltával a mozgó év a tropikus évvel kiegyenlítettnek látszik és így a mozgó év újév-napja ismét a tropikus év ugyanarra a napjára esik (1505 trop. év = 549,689·511 nap, 1506 mozgó év = 549,690 nap, tehát 1505 trop. év = 1506 mozgó év).

Említenünk kell azonban, hogy az egyiptomiak nem a 60-as, hanem a 10-es rendszer szerint számítottak; másrészt 1500 év nem 1506 év.

Lepsius maga sem látszik egészen megelégedve az értelmezésével, mert a 30 éves korszak keletkezését másképen is óhajtja megokolni. Chronológiájának 164. oldalán azt mondja: „De nem lehet tagadni, hogy az ősrégi 30 éves korszaknak külön kiegyenlítési cyklus képezhetné az alapját, ha annak a keletkezését oly időbe tesszük, a melyben a későbbi naptár még nem volt bevezetve, hanem egy kötött holdév volt használatban. Figyelmeztetek arra, hogy az araboknál egy 30 éves cyklus található, a mely 11 napnak becsatolása által a polgári

évet az astronomiai holdévvel kiegyenliti és az újhold-napokat a hónapok kezdetére vezeti vissza“.

De ez a nyilatkozat sem látszik eléggé tartalmasnak. Az araboknál a *tiszta*, tehát nem a kötött holdév, egészen a mai napig fentartotta magát és még manap is az összes mohamedánok vallási naptárának az alapját képezi. Ezek t. i. főleg arra törekednek, hogy hónapjuk első napja az újholddal essék egybe; miután pedig a *tiszta* holdév 354 nappal bír, 12 synodikus hónap azonban $12 \times 29.53059 = 354.3671$ napot számlál, úgy ez a különbség 30 év alatt $30 \times 0.3671 = 11.0130$, azaz 11 egész napot tesz ki, a melyek a 354 napos *tiszta* holdévnek az astronomiai holdévvel való kiegyenlítése céljából megfelelő módon becsatoltatnak. A mi azonban oly népnél, a mely a *tiszta* holdszámítást használja, még lehetségesnek látszik, nincs eléggé megokolva oly népnél, a mely történetének már legősibb idejében is a napévet választotta idő- és ünnepszámításának alapjául. Az egyiptomiak éppen azért, mert az égboltozat serény és jeles megfigyelői közé tartoztak, már rég ismerték a 19 éves szökőcyklust (*Lepsius* maga elismeri ezt chronológiájának 150. oldalán), a mely sokkal jobb szolgálatokat tesz, mint az arabok szökőcyklusa, már csak azért is, mert nemcsak a naptár újholdját egyenliti ki az astronomiai újholddal, hanem a holdévet is a napévvvel összehangzásba hozza. A 25 éves Apisz-korszakot is alkalmazták, a mely a holdnak a polgári életben használatos mozgó évvel való kiegyenlítésére szolgált. A *Lepsiustól* említett indokok tehát nem lehettek mérvadók az egyiptomiak 30 éves cyklusának keletkezésére.

De *Gensler*-nek, az egyiptomiak 30 éves cyklusáról adott értelmezése sem a helyes, ha azt hiszi, hogy az egy 30 mozgó-évből álló időkör volt, a melyen belül a holdévnek a napévvvel való kiegyenlítése céljából 11 holdhónapot csatoltak be. Ezt a feladatot az Apisz-cyklus, nem pedig egy 30 mozgó évből álló cyklus teljesíti (hiszen 25 mozgó év $= 25 \times 365 = 9125$ nap, és 309 synod. hónap $= 309 \times 29.53059 = 9124.95$ nap; míg 30 mozgó év $= 30 \times 365 = 10950$ nap és 371 holdhónap $= 10955.8$ nap).

Az egyiptomiak 30 éves korszaka az én véleményem szerint a következő jelentőséggel bír:

Az egyiptomiak szorgalmasan figyelték meg a csillagos eget, különös figyelemmel kísérték a csillagzatok heliakus felkeltét és lenyugtát és így természetes is, hogy a Szothisz-csillagzat heliakus felkeltének megfigyelésénél egyúttal a hold megfelelő phasisát és az ég ama helyét is megfigyelték, a melyen a hold ez időtájt állott. Hogy ez így volt, legjobban bizonyítja a dendarai állatöv-szoba déli oldalán levő ábrázolás. Ott a hold

állása a normális Szíriusz-év első napján van ábrázolva; az összábrázolás a Szíriusz-év kezdetén beállott holdtölte idejét jelezi.

Ily körülmények között semmi sem természetesebb annál, mint hogy azt az időkört is igyekeztek kikutatni, a mely szerint ezek a jelenségek ugyanabban a sorrendben ismét visszatérnek. Azon idő, a mely ugyanazon holdphasis visszatérésére szükséges, tehát az egyik újholdtól a másikig, vagy az egyik holdtöltétől a másikig elmúló idő a *synodikus* hónap; tartama különböző és éppen azért csak középső tartamáról szólhatunk. Ez mai csillagászati ismereteink szerint 29·53059 nap. A holdnak ugyanazon csillaghoz való visszatérésére szükséges idő a *periodikus* hónapot alkotja, a melynek tartama a holdnak nem egyformaszerű mozgása következtében ugyancsak ingadozik és átlag 27·32159 naphól áll.

Ha most feltesszük, hogy az egyiptomiak — a synodikus hónap tartamának ingadozása folytán — ennek középső tartamát 6 percczel nagyobbak vélték, mint mi és így 29·53476 napjának gondolták és ehhez megfelelően a periodikus hónap középső tartamát nem 27·32159, hanem 27·32543 napban állapították meg, a mi annál is inkább lehetséges, mert a synod. hónapok amúgy is néha 6—7 órával hosszabbak, illetve rövidebbek a középső tartamuaknál és a napi keringés ideje is néha 12 percczel nagyobb vagy kisebb a középső tartamúnál, úgy hogy a hónap középső tartamának megállapításában egy 6 percznyi különbség nem lehetett valami nagyon feltűnő, akkor:

$$\begin{aligned} 371 \text{ synodikus hónap} &= 371 \times 29\cdot53476 = 10957\cdot4 \text{ nap} \\ 401 \text{ periodikus} &= 401 \times 27\cdot32543 = 10957\cdot5 \text{ „} \\ 30 \text{ Szíriusz-év} &= 30 \times 365\cdot25 = 10957\cdot5 \text{ „} \end{aligned}$$

vagyis:

30 Szíriusz-év = 371 synod. hónap = 401 period. hónap,
azaz: 30 Szíriusz-év mulva ugyanazon holdphasisok a Szíriusz-év ugyanazon hónapjának ugyanazon napjaihoz térnek vissza és a hold e phasisában az ég ugyanazon a helyén látható, mint 30 Szíriusz-évvel ezelőtt.

Ez oly jelenség, mely nem kerülhette ki az egyiptomiak figyelmét. Ha p. o. egy Szíriusz-év kezdetét újhoid idején ünnepelték, akkor 30 év mulva a Szíriusz-év újév napja vagyis a Szíriusz heliakus felkelésének ideje ismét újhoidra esett és a hold az égboltozat ugyanazon a helyén állott, mint 30 évvel ezelőtt.

Ez volt, véleményem szerint, a 30 éves korszak jelentősége. Igaz ugyan, hogy ezzel szemben kifogásolhatnák azt, hogy a synodikus hónap középső tartama nem 29·53476, hanem csak 29·53059 nap, hogy a periodikus hónap középső tartama sem 27·32543,

hanem 27·32159 nap és így az itt említett összhangzás semmiesetre sem lehetett teljesen tökéletes. (Hiszen 30 Szíriusz-év=10957·5 nappal, a míg 317 synod. hónap csak 10955·84889 napot számlál és 401 period. hónap csak 10955·95759 nappal bir, tehát 1·65111 illetve 1·54241 nappal kisebb 30 Szíriusz-évnél.) — De ha meggondoljuk, hogy mily egyformátlanul mennek végbe a hold mozgásai, hogy még manap sem vagyunk eléggé értesülve a hold gyorsulásáról, és hogy a régi ókorban az észlelések nem a jelenkor finoman készült eszközeivel, hanem szabad szemmel történtek, akkor a különbséget nem találhatjuk oly nagyknak, hogy szabad szemmel észrevehető is legyen.

E dolognak alapjául azonban más kulturtörténeti jelentőség is szolgál. Ismeretes, hogy az egyiptomiak országuk földrajzi viszonyait az égi földrajz másának tekintették és a földön történő összes jelenségekben a nagy égi jelenségek kicsinyített képét látták. Ezeket a párhuzamokat a chronologiai viszonyokra áttültették oly módon, hogy minden egyes időkörnek, a melyet az idő meghatározására és beosztására használtak, egy, a természetben létező időkör felelt meg. Így a közönséges évnak megfelelt a *nagy év*, a mely az 1460 éves Szothisz-korszakban nyert kifejezést. A mint pedig a közönséges év 12 hónapból + 5 toldaléknappól áll, úgy a „nagy év“ 12 százhusz évből álló részt + 5 quadrienniumot számlál. És épp úgy mint a hónap alapjául szolgáló holdnál 4 phasist különböztetünk meg, a mi a 7 napból álló hét fogalmának ismeretére vezetett, azonkép a nagy évnak 120 évből álló hónapja is 4 phasisra oszlott, a melyek mindegyike egy-egy 30 éves korszakot képez. A 30 éves korszakok ilyformán a nagy évnak nagy, úgynevezett évhetei. 4 hét egy hónapot alkot, tehát $4 \times 30 = 120$ év a nagy évnak egy évhónapját. Az év 12 hónapot + 5 toldaléknapot számlál, a nagy év 12 évhónapot + 5 quadrienniumot. A nagy évben tehát egy quadriennium a közönséges év egy napjának felel meg és tényleg a közönséges év 365 napot, a nagy év pedig 365 quadrienniumot számlál, mert $365 \times 4 = 1460$.

Látjuk tehát, hogy az egyiptomiak egyes időkörei, ha helyesen értelmezik és helyesen felfogják, egymással szoros kapcsolatban állanak és egymást kiegészítik.

De még tovább is mehetünk :

1460 Szíriusz-év	=	533265 nap
18058 synod. hónap	=	533263·4 „
19518 period. „	=	533262·8 „

Tehát egy Szothisz-korszak lefolyásával is a hold ugyanabban a phasisban tér vissza ; ha valamely Szothisz-korszak kezdetén újhold volt, akkor a következő Szothisz-korszak is újhold-

dal kezdődött. Igaz ugyan, hogy a holdelmélet mai állása szerint kis különbség forog fenn, ez azonban oly csekély, hogy tekintettel arra, hogy Egyiptom története nem nagyobb 2 Szothisz-korszaknál, tekintetbe se jöhet.

Ezáltal azonban az 1460 éves Szothisz-korszak jelentősége egész más oldalról lett megvilágítva. Látjuk, hogy a Szothisz-korszak nemcsak a mozgó évet egyenliti ki az éggel az által, hogy lefolyása után a mozgó- és újév napja ismét összeesik a Szíriusz-év újévnapjával, hanem hogy a holdphasisok és a holdhelyek is a Szíriusz-év ugyanazon naptárnapjainak feleltek meg, mint 1460 évvel ezelőtt.

Igy az egyiptomiak időkorzakoknak egész sorozatát vonták megfigyelésük körébe. Használták a 4 éves szökőcyklust, a quadriennium-ot, a mely az állandó Szíriusz-évnek az éggel való kiegyenlítésére szolgált; ismerték a 19 éves holdcyklust is, a mely a holdévet a nappal hozta összhangzásba, valamint az Apisz-korszakot, a mely a holdévet a mozgó évvel egyenlítette ki. Egy 30 éves korszakuk is volt, a mely 30 Szíriusz-évből állott, a melynek lefolyása után a hold ismét ugyanabban a phasisban és az ég ugyanazon a helyére tér vissza. A 120 éves korszakot is figyelembe vették, annál is inkább, mert a Szíriusz-év újévnapja, mely a Szothisz-korszak kezdetén Thoth hónap 1-ére esett, 120 év múlva Paaphi hó 1-ére, további 120 év múlva Athyr hó 1-ére esett stb. Ezeken kívül az egyiptomiak az 500 éves Phönix- és az 1460 éves Szothisz-korszakot is ismerték. Ez utóbbi a „nagy év“ volt, a melyben a quadriennium a „nagy nap“, a 30 éves időszak a „nagy hét“, a 120 éves korszak pedig a „nagy hónap“ szerepét játszotta. E különböző időkörök nagy chronologiai rendszert alkottak, a mely ünnepnaptárjuknak alapjául szolgált.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ f. évi február 15-én megjelent 1. füzetében a közlemények sorát H a m p e l J ó z s e f „Lovas istenségek dunavidéki antik emlékeken“ (második sorozat) című tanulmánya nyitja meg. A domborműveken szereplő lovas alakok főbb változatait ekként csoportosítja: 1. Az elhunytat mint lovas hőst tisztelik, előtte az oltár, alatta a leterített ellenség. 2. A thrák lovas hős, mint vadász, kutya kíséretében. 3. A thrák isten a lovasított kabirral azonosul, alatta leterített ember. 4. Két lovas, egyik oroszlánnal vagy kutyaival; néha egyik alatt ember; néha mindkettő alatt ember, de egyik él, a másik nem. Ebben a változatban a thrák isten, az elhunyt hős és a lovasított kabir képzete egyesül. 5. A két lovas, kutya és oroszlán nélkül, nincs ember alattuk — a dioskurok. 6. A dioskurok és lovas kabirok azonosulnak, mindkét isteni körből való mellékletek jelzik az egybeolvadásnak ezt a stádiumát. A két lovas közt női istenség van, az utóbbi három esetben lehet Helena, Terra Mater vagy Epona. A felsorolt eshetőségek számát Helios, Sol, Luna és egyéb alakok és jelvények hozzájárulása gyarapítja. — B ö r z s ö n y i A r n o l d „Győri sírmezőt ismertet a régibb közép-korból“. Az újabb ásatások 146 sírt tártak fel s ezekben női ékszerek és harci eszközök kerültek felszínre. — C s a l l á n y G á b o r „Régi magyar emlékek a szentesi múzeumban“ című dolgozatában az emlékek négy csoportját ismerteti, ú. m. 1. pogány magyar lovas sírokat, 2. pogány magyar nem lovas, női sírokat, 3. árpádházi királyok korából való lovas sírokat és 4. ugyane korból nem lovas sírokat. — M i h a l i k J ó z s e f „Régi magyar műkincseket“ ír le. Ezek közül nevezetesebbek: a löcsei sodronyzománczos kehely, a mádi ev. ref. templom ötvösművei, a poprádi múzeum bronzmozsara, a kecskeméti ev. ref. egyház fedeles kupája és úrasztali tála, a Rákóczy Lászlóné gróf Bánffy Erzsébet halotti képét ábrázoló olajfestmény, Zrínyi Ilona ékszerládája stb. — A *Levelezés* rovat tartalma: L e h o c z k y T i v a d a r: Új bronzkori leletekről; C z i r á k y G y u l a: Régiségletekről Bács-Bodrogmegyében; D a r n a y K á l m á n: Szeghalmi ásatásról; M y s k o v s z k y V i k t o r: A szaláncai várromról és vízfogójáról. — Az *Irodalom* rovatban a következő könyvek vannak ismertetve: Szepesvármegye művészeti emlékei. Első

rész. Írta Divald Kornél, ism. dr. Éber László. Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift. Neue Folge IV. Band. Karl Masner und Hans Seger, ism. Hpl. — A *Múzeumok és Társulatok* rovatában: Az orsz. rég. és embert. társulat decemberi ülése, dr. Szendrei János-tól. A pécsi városi múzeum, J. y.-tól. A verseczi városi múzeum gyarapodása 1904-ben, Milleker Bódog-tól. A bukaresti n. múzeum, ism. Téglás Gábor-tól. — A *Különfélék* tartalma: Dr. Sötér Ágost †, Badacsonyi lelet, Darnay Kálmán-tól.

2. A BUDAPESTI SZEMLE márcziusi füzetének tartalma: Haraszti Gyula *tanulások az irodalomtörténetírás köréből* című tanulmányának első közleménye. E tanulmányában a következő kérdésekkel foglalkozik: az irodalomtörténet írásánál a francia szerzők miként alkalmazzák az úgynevezett kritikai módszereket, mint osztják fel az irodalomtörténet anyagát korok és századok szerint; továbbá hogy a felölelendő anyag terjedelme és teljessége, földolgozásánál mily nehéz elkerülni a tárgyi, esetleg ítéletbeli tévedéseket. — Ráskai Dezső *az élet valódi célja* címmel Mecsnikoff orosz természettudósna az emberiség iránti meleg szeretetétől sugalmazott világfelfogását ismerteti. — Szinnyi Ferencz folytatja *Arany humoráról* szóló tanulmányát. E közleményében Arany költészetével foglalkozik, s azt vizsgálja, hogy az egyéniségében gyökerező humor mily mértékben s mi módon mutatkozik műveiben. — Patapenko *a maga emberségéből* című regényéből a harmadik közlemény következik Ambrozovics Dezső fordításában. — Dóczi Lajos Goethe-nek a *csodaszép virág* című költeményét fordította le. — Egy névtelen író *mezőgazdaság és vámterület* címmel Pap Dávid „Magyar vámterület” című munkájáról irt ismertető tanulmányt. — Wolfner Pál *az orosz forradalmi mozgalmak*-ról mondja el nézeteit. A *német regény Goethe óta* címmel Schiannak hasonló című munkája van ismertetve. — Az *Értésítő*-ben Récsey V.: Ősnyomtatványok, Szabolcska M.: Csendes dalok, Vértesy D.: Theokritos költeményei, Schopenhauer: az akarat szabadságáról, Spinoza: Tractatus theologico-politicus című munkák vannak ismertetve. Ferenczi Zoltán nyílt levelet ír Ghiczy Béla altábornagyhoz. A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

3. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE márcziusi számában Schöber Albert *Magyarország liszt- és gabonakiviteléről* értekezik. Magyarország legfontosabb kiviteli cikkei közül a liszt, búza és árpa, azonkívül pedig a zab, rozs és kukorica kivitelével foglalkozik az 1883—1904. időszakban. A számok alakulását érdekes grafikon illusztrálja és az értékes fejtegetések fontos tanulsága szerző szerint az, hogy Magyarország lakosságának mintegy 4 millió lélekkel kellene szaporodnia, hogy az eddig kivetelre kerülő termelési többlet az országban fogyasztassék el. — Békésy Géza *a lakásnyomorról* ír és mindenekelőtt szembeszáll az irodalmunkban újabban észlelhető

azon irányzattal, mely lakásviszonyainkat jobbakká tünneti fel, mint a milyenek azok tényleg. Élénk színekkel festi lakásnyomorunkat, alaposan bírálja a fővárosi statisztikai hivatal jelentését a túlszűfolt lakásokról és kimutatja, hogy éppen e jelentés számai ellenkezőjét bizonyítják annak, a mit belőle következtetnek, és hogy a fővárosban a lakásnyomor rémitő arányokat ölt. Majd a lakás-socialpolitika terén a külföldi legfontosabb újabb tapasztalatokat ismerteti és javaslatokat tesz lakásügyünk megjavítása tárgyában. — *„A földbirtok árának befolyása a gazdaság intenzitására“* czimvel Kovács Gábor azt az érdekes elméleti problémát elemzi, vajjon igaz-e az az állítás, hogy a földbirtok megdrágulása intenzívebbé kell hogy alakítsa a gazdaságot. Kimutatja, hogy ez a tétel az okot és okozatot összekeveri és hogy intenzívebb gazdálkodásnak a birtok drágább volta nem képezi okát, hanem igenis az intenzívebb gazdálkodás ama kedvező körülmények okozata, a melyek az intenzívebb üzem létesíthetőségét megkönnyítik. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában — dr — hosszasan ismerteti Milhoffer *Magyarország közgazdasága* című munkáját. Kimutatja, hogy e 3 kötetes mű nagy részében idézetekből áll, a melyeknek eredete azonban nincs föltüntetve, másik nagy része meg nem nevezett forrásoknak stiláris módosításokkal való egyszerű leírása; e leírás közben szerző folytonosan botlik, sajtó- és egyéb hibákat átvesz stb. Szerző sem gazdaságtörténeti, sem közgazdasági s statisztikai készséggel nem bír a kitűzött feladat megoldására. A hol önállóan fejti ki nézeteit, üres, lapos mondatokat alkot. Munkája tudományos szempontból elítélendő, de még mint compilatio sem állja meg helyét, mert hiányzik belőle az áttekinthetőség és az elrendezés ügyessége. — Fürst Bertalan *Az ipar és kereskedelem az oceánon túl* című munkáját H. L. ismerteti és Sassy János a nagy angol közegészségügyi apostol, Poor emlékét örökíti meg. — A *Közgazdasági Társaságban* a liszt kivételről folytatott vita, valamint egy rendkívül gazdag közgazdasági irodalmi rovat zárják be a számat.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály harmadik ülése.

1905 márczius 6-án.

THALY KÁLMÁN osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Berzeviczy Albert, b. Forster Gyula, b. Nyáry Jenő t. tt. — Concha Győző, Csánki Dezső, Földes Béla, Karácsonyi János, Körösy József r. tt. — Angyal Dávid, Ballagi Géza, Balogh Jenő, Békefi Remig, Borovszky Samu, Kollányi Ferencz, Reiner János, Tagányi Károly, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv l. tt. — *Más osztályokból*: Beöthy Zsolt, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

49. KOLLÁNYI FERENCZ l. t. felolvassa „A magán kegyuraság hazánkban a középkorban“ című székfoglaló értekezését. — Tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

50. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére b. NYÁRY JENŐ t. és KOLLÁNYI FERENCZ l. tagokat kéri föl.

TIZENEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály harmadik ülése.

1905 márczius 13-án.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Entz Géza, báró Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Horváth Géza, Klein Gyula, Koch Antal, Krenner József, Lengyel Béla, Lenhossék Mihály, Lipthay Sándor, Réthy Mór, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos r. tt. — Bugárszky István, Chyzer Kornél, Franzenau Ágoston, Hollós László, Hoór Mór, Istvánffy Gyula, Kalecsinszky Sándor, Kövesligethy Rádó, Kürschák József, Mágócsy-Dietz Sándor, Méhely Lajos, Onody Adolf, Rados Gusztáv, Tangl Ferencz, Tormay Béla, Tötössy Béla, Zimányi Károly l. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

51. LENHOSSÉK MIHÁLY r. t.: „A peripherikus idegrostok fejlődéséről“. Székfoglaló.

52. HOLLÓS LÁSZLÓ l. t.: „A Magyarország földalatti gombái“. Székfoglaló.

53. ALEXANDER BÉLA részéről: „A kéz csontvázának vizsgálata X-sugarakkal“, előterjeszti Thanhoffer Lajos r. t.

54. LENGYEL LORÁND részéről: „Adat a pepsin-emésztés thermodynamikájához“, előterjeszti Tangl Ferencz l. t.

55. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére LENHOSSÉK MIHÁLY r. és TANGL FERENCZ l. tagokat kéri föl.

TIZENKETTEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Rendkívüli összes ülés.

1905 márczius 18-án.

BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: b. Forster Gyula ig. és tt. — Csánki Dezső, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Karácsonyi János, Than Károly, Wlassics Gyula r. tt. — Bayer József, Bánóczy József, Borovszky Samu, Istvánffy Gyula, Katona Lajos, Reiner János l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

56. Elnök úr megnyitván az ülést, kegyelettel emlékszik meg az Akadémia első elnökéről, gr. Teleki Józsefről, a róla elnevezett drámai pályázat alapítójáról, s egyszersmind, hogy ez idén József napja vasárnapra esvén, az idei üléssor értelmében e rendkívüli összes ülést ma kellett megtartani.

57. BAYER JÓZSEF l. t. mint a Teleki-pályázat bíráló bizottságának előadója felolvassa jelentését az 1904-diki pályázatról, mely szerint a bizottság egyhangúlag az „Ulpianus“ című „Semen erat sanguis Christianorum“ jelégű, 3 felv. szomorújátéknak, mint viszonylag legjobbnak, javasolja a jutalmat kiadatni. A bizottság javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből HANZSÉROS BALINT neve tűnt elő, kinek a jutalom kiadatni határozottatott.

58. A jutalmat nem nyert pályamunkák jeligés leveleinek el-
égetésére elnök úr Borovszky Samu és Reiner János l. tagokat kéri föl, kik is e megbízatásukban eljárak.

59. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére WLASSICS GYULA r. és BAYER JÓZSEF l. tagokat kéri föl.

TIZENHARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály negyedik ülése.

1905 márczius 20-án.

HEINRICH GUSZTÁV osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Beöthy Zsolt, Goldziher Ignác, Pecz Vilmos, Simonyi Zsigmond, Szinnyi József r. tt. — Asbóth Oszkár, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Katona Lajos, Kúnos Ignác, Melich János, Négyesy László, Némethy Géza, Petz Gedeon, Riedl Frigyes, Széchy Károly l. tt. — Más osztályokból: Csánki Dezső, Pauer Imre, Szily Kálmán r. tt. — Téglás Gábor l. t. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

60. HEGEDŰS ISTVÁN l. t. felolvassa „Petrarca Szózatja és egy latin költői levele“ című értekezését. — Birálatra adatik.

61. KÚNOS IGNÁC l. t. „A török szóképzésről“ értekezik.

62. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SIMONYI ZSIGMOND r. és KATONA LAJOS l. tagokat kéri föl.

TIZENNEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Első elegendő ülés.

1905 márczius 27-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Kautz Gyula másodelnök. — Gróf Apponyi Sándor, Berze-
viczy Albert, gr. Csáky Albin, b. Forster Gyula, b. Radvánszky Béla,

Semsey Andor ig. és tt. — Konkoly Th. Miklós, b. Nyáry Jenő, Plósz Sándor, b. Podmaniczky Géza t. tt. — Ballagi Aladár, Bartal Antal, Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, Entz Géza, Fejérfpataky László, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Hegedűs Sándor, Horváth Géza, Karácsonyi János, Kherndl Antal, Klein Gyula, Klug Nándor, Koch Antal, König Gyula, Körösi József, Krenner József, Lengyel Béla, Lenhossék Mihály, Pauer Imre, Pecz Vilmos, Réthy Mór, Schuller Alajos, Szilády Aron, Szinnyi József, Thaly Kálmán, Than Károly, Thanoffer Lajos, Wlassics Gyula, Wartha Vincze r. tt. — Angyal Dávid, Badics Ferencz, Ballagi Géza, Balogh Jenő, Bereczki Árpád, Békefi Remig, Bókay Árpád, Borovszky Samu, Endrődi Sándor, Finácsy Ernő, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Edvi Ilés Károly, Jánosi Béla, Katona Lajos, Kétly Károly, Kövesligethy Radó, Kúnos Ignác, Lehr Albert, Melich János, Mocsáry Sándor, Munkácsi Bernát, Nagy Géza, Nagy Gyula, Négyesy László, Ónodi Adolf, Óváry Lipót, Petz Gedeon, Rados Gusztáv, Reiner János, Riedl Frigyes, Schenek István, Schönherr Gyula, Szendrei János, Szinnyi József, Tagányi Károly, Téglás Gábor, Tormay Béla l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál h. főtitkár.

1. Az akadémiai elnök úr megnyitván az ülést, előadja, hogy az Akadémia f. évi február 27-én kelt határozata szerint a mai elegyes ülés egyetlen tárgya a főtitkár megválasztása, egyszersmind felolvassa az Alapszabályok 46. §-át, mely szerint a főtitkár a rendes tagok sorából választandó és felolvastatja az 1889. október 7-én tartott összes ülésnek a főtitkárra vonatkozó határozatát, melyet az Igazgató-tanács is helybenhagyott, mely szerint a főtitkárság más hivatallal — kivéve a tiszteletieket — össze nem férhető, és a főtitkár fizetése 2000 frtról 3000 frtra emeltetik.

Az elnök úr felhívja a jelen levő igazgató, tiszteleti és rendes tagokat, hogy a főtitkárnak titkos szavazás útján megválasztására szavazataikat adják be.

42 szavazat adatván be, esett: Heinrich Gusztáv r. tagra 31 szavazat; Vécsy Tamás r. tagra 5 szavazat; Csánki Dezső r. tagra 2 szavazat; Zsilinszky Mihály r. tagra 2 szavazat; Ballagi Aladár r. tagra 1 szavazat. Üres volt 1 szavazólap.

E szerint HEINRICH GUSZTÁV r. tag akadémiai főtitkárrá választván, a választás kihirdtetett. A megválasztott főtitkár megjelenvén, az elnök üdvözölte, mire ez válaszában a választást köszönettel elfogadta s kötelességének buzgó és hű teljesítését ígérte.

2. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére gr. CSÁKY ALBIN ig. és PLÓSZ SÁNDOR tisztt. tagokat kéri föl.

TIZENÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Negyedik ö s s z e s ü l é s.

1905 márczius 27.

BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak az elegyes ülésen résztvevtek. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

63. Elnök úr megnyitván az ülést, előadja, hogy a napirend első tárgya a Heller Ágost r. t. elhalálása óta üresedésben levő főkönyvtárnoki állás betöltése. Felolvastatja az Ügyrend 15. §-ának n) pontját s a könyvtári bizottság f. évi márczius 25-én tartott ülésének jegyzőkönyvét, mely szerint e bizottság többsége abban állapodott meg, hogy a főkönyvtárnoki állásra Szily Kálmán volt főtitkárt ajánlja, a kinek buzgó tevékenysége szellemi és anyagi tekintetben egyaránt

az Akadémia javára vált, s a ki mint főtitkár is a könyvtár ügyével foglalkozott, sőt az utóbbi időben, a főkönyvtárnok halála után, hónapokon át felügyeletet gyakorolt s így jól ismeri a könyvtár ügyeit.

Az elnök felhívására a jelenlevő tiszteleti és rendes tagok beadják titkos szavazataikat. Beadatott 44 szavazat s ezek közül Szily Kálmán r. tagra esett 25, Csánki Dezső r. tagra 18 szavazat; üres volt egy szavazó lap. — E szerint a főkönyvtárnoki állásra SZILY KÁLMÁN r. t. fog ajánlani a gr. Teleki nemzetségnek kinevezés végett.

64. BERCZIK ÁRPÁD l. t. felolvassa emlékbeszédét Szigeti József l. t. felett. — Közre fog bocsátani.

65. Endrődi Sándor l. t. mint a Farkas-Raskó-pályázat bíráló bizottságának előadója felolvassa jelentését az 1904. évi pályázatról, mely szerint a jutalom ki nem adását javasolja. — A javaslat elfogadtatik.

66. Elnök úr a jutalmat nem nyert pályamunkák jeligés leveleinek elégetésére Gyomlay Gyula és Schönherr Gyula l. tagokat kéri föl, — kik is még az ülés folyamán jelentik, hogy megbízatásukban eljárta.

67. Borovszky Samu l. t. felolvassa Szily Kálmán r. t. jelentését az 1904. évi Wodianer-jutalom-ról. — Az összes ülés az ez ügyben eljárni szokott bizottság javaslatát elfogadja s a két jutalmat BÖKÉNYI DÁNIEL mármaroszi-gyeti áll. elemi iskolai igazgató-tanító és PÉTER JÓZSEF vágsellyei róm. kath. felekezeti tanító uraknak ítéli oda; elhatározza továbbá, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak, valamint a Magyarországi Tanítók Országos Bizottságának fejeztessék ki az Akadémia köszönete, egyfelől a pályázati anyag beszerzéseért, másfelől a bizottságnak adott felvilágosításokért.

68. Főtitkár bejelenti Schulek Vilmos r. t márczius 13-án bekövetkezett elhunytát. — Az Akadémia fájdalmas részvétellel veszi tudomásul nagyérdemű r. tagjának halálát s fölhívja a III. osztályt, hogy emlékbeszéd tartása iránt határozzon.

69. Bemutatja a f. évi május 9—14-én tartandó nagygyűlés napirendjét. — Az összes tagoknak megküldetik.

70. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére fölkeri HEGEDŰS SÁNDOR r. és BERCZIK ÁRPÁD l. tagokat.

Tagsági kijelölések.

I.

Az I-ső osztály *A) alosztályának* kijelölő bizottsága (PECZ VILMOS, SIMONYI ZSIGMOND, SZINNYEI JÓZSEF r., NÉGYESY LÁSZLÓ és PETZ GEDEON l. tt.) a hozzá áttett tagajánlások alapján levelező tagokul a következőket jelölte: első helyen: **BALASSA JÓZSEF**-et és **GOMBOCZ ZOLTÁN**-t, második helyen: **KEGL SÁNDOR**-t és **VIKÁR BÉLA**-t. (Üres 2 levelező tagsági hely.)

Az I-ső osztály *B) alosztályának* kijelölő bizottsága (GYULAI PÁL, HEINRICH GUSZTÁV, LÉVAY JÓZSEF r., BADICS FERENCZ és RIEDL FRIGYES l. tt.) a hozzá áttett tagajánlások alapján egyhangulag levelező tagul jelölte: **FERENCZI ZOLTÁN**-t. (Üres 1 levelező tagsági hely.)

II.

A II. osztály *A) alosztályának* kijelölő bizottsága (KAUTZ GYULA, VÉCSEY TAMÁS, FÖLDES BÉLA r., BALLAGI GÉZA és ALEXANDER BERNÁT . tt.) a hozzá áttett tagajánlások alapján levelező tagokul jelöli a következőket, első helyen: **BALOGH ARTHÚR**-t, **FERDINANDY GÉZÁ**-t, **KRÁLIK LAJOS**-t, **MAGYARY GÉZÁ**-t, **MANDELLO GYULÁ**-t és **VIZAKNAI ANTAL**-t, második helyen: **SIMON JÓZSEF SÁNDOR**-t. (Üres 6 levelező tagsági hely.)

A II. osztály *B) alosztályának* kijelölő bizottsága (BR. NYÁRY JENŐ t., CSÁNKI DEZSŐ, BALLAGI ALADÁR r., BOROVSKY SAMU és TAGÁNYI KÁROLY l. tt.) a hozzá áttett tagajánlások alapján rendes tagul **ORTVAY TIVADAR** lev. tagot, levelező tagokul első helyen **SEBESTYÉN GYULÁ**-t, második helyen **MAHLER EDÉ**-t, harmadik helyen **ERDÉLYI LÁSZLÓ**-t jelöli. (Üres 1 rendes és 3 levelező tagsági hely.)

III.

A III. osztály *A) alosztályának* kijelölő bizottsága (FRÖHLICH IZIDOR, LENGYEL BÉLA, LIPTAY SÁNDOR r., KÖVESLIGETHY RADÓ és RADOS GUSZTÁV l. tt.) a hozzá áttett tagajánlások alapján egyhangulag a következőket jelöli: rendes tagul **ILOSVAY LAJOS** l. tagot, levelező tagul pedig **BODOLA LAJOS** műegyetemi tanárt. (Üres 1 rendes és 5 levelező tagsági hely.)

A III. osztály *B) alosztályának* kijelölő bizottsága (KLEIN GYULA, LÓCZY LAJOS, THANHOFFER LAJOS r., JENDRASSIK ERNŐ és MÁGOCSY-DIETZ SÁNDOR l. tt.) a hozzá áttett tagajánlások alapján levelező tagokul a következőket jelölte: **LÖRENTHEY IMRÉ**-t és **SZILY ADOLF**-ot. (Üres 2 levelező tagsági hely.)

Híbaigazítás.

A 3. füzet borítékának 2. lapján felülről a 6. sorban a *r. tag* szó törlendő.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XVI. KÖTET.

1905. Május 15.

5. FÜZET.

Jelentés
a M. Tud. Akadémia munkásságáról 1904-ben.

I. Ülések.

A M. Tud. Akadémiának 1904. január 4-ikétől december 21-ikéig bezárólag: egy ünnepélyes közülése, egy rendkívüli elegyes ülése, 26 nyilvános osztályülése, 11 összes ülése, három igazgatósági ülése, összesen tehát 42 ülése volt.

* * *

Az I-ső vagyis Nyelv- és Széptudományi Osztály 9 nyilvános és 10 zárt ülést tartott.

Az *irodalom és művészet köréből* értekeztek: Január 4-én báró RADVÁNSZKY BÉLA t. t. felolvasta „Egy ismeretlen lyrai költő a XVII. századból“ című értekezését (megj. az Irodalomtört. Közlem. 1904. évf. 129. l.), KATONA LAJOS l. t. a Teleki-codex legendáiról értekezett (megj. a Nyelvtud. Értek. XVIII. k. 10. sz.), SZILY KÁLMÁN r. t. pedig bemutatta dr. VISZOTA GYULA dolgozatát az Akadémia czímeréről (megj. az Akad. Értesítő 1905. 5. l.). — Február 1-én BAYER JÓZSEF l. t. „Egy magyar Eszther-drámáról“ értekezett (megj. a Nyelvtud. Értek. XIX. k. 1. sz.). — Február 22-én NÉGYESY LÁSZLÓ l. t. bemutatta SZIGETVÁRI IVÁNNAK mint vendégnek „Taine és a milieu-elmélet“ című dolgozatát (kivonata megj. az Akad. Értesítő 1905. 354. l.). — Márczius 21-én HEGEDŰS ISTVÁN l. t. bemutatta dr. RÉCSEY VIKTOR vendégnek „Logus humanista magyar vonatkozású versei“ cz. tanulmányát (meg fog jelenni az *Analecta recentiora* gyűjteményben). — Május 2-án HARASZTI GYULA felolvasta „A renaissance-kori francia színiköltészet és a szinszerűség“ című székfoglaló értekezését (megj. a Nyelvtud. Értek. XIX. k. 2. sz.) s ugyanekkor br. RADVÁNSZKY BÉLA t. t. ismertette Rimay János szerelmi énekeit (megj. mint önálló mű az Akadémia külön kiadásában 1905). — Június 6-án NÉMETHY GÉZA l. t. „A római elegiáról“ értekezett (megj. az Akad. Értesítő 1904. 385. l.), THÖRY JÓZSEF l. t. pedig „A középkorszai török irodalmat“ ismertette (megj. a Nyelvtud. Értek. XIX. k. 3. sz.). — Október 24-én HEGEDŰS ISTVÁN l. t. „Raguzai emlékbeszéd Mátyás királyról“ című értekezését olvasta fel (kivonata megj.

az Akad. Értesítő 1905. évf. 5. l.). — November 21-én LEHR ALBERT „Műfordító kísérletek“ cím alatt Heine néhány dalának és balladájának műfordítását mutatta be (megj. az Akad. Értesítő 1905. 45. l.), KATONA LAJOS l. t. pedig „A Festetics-codex bűnbánatos zsoltáiról“ tartott rövid felolvasást (megj. az Akad. Értesítő 1905. 26. l.)

A *nyelvtudomány köréből* értekeztek: Február 1-én MUNKÁCSI BERNÁT l. t. felolvasta „Alán nyelvemlékek szókincsünkben“ című értekezését (megj. az Ethnographia 1904. évf. 1. l.). — Február 22-én SZINNYEI JÓZSEF r. t. „Az Árpád-kori szóvégi u betű mivoltáról“ értekezett (megj. a Nyelvtud. Közlem. XXXIV. k. 1. l.), KATONA LAJOS l. t. pedig felolvasta a rovásírás ügyében kiküldött bizottság jelentését (megj. az Akad. Értesítő 1904. 348. l.). — Márczius 21-én HEGEDŰS ISTVÁN l. t. bemutatta BARTAL ANTAL r. tagnak „A magyarországi városok és falvak latin nevei“ című értekezését s ez ügyben bizottság kiküldését indítványozta. — Június 6-án MELICH JÁNOS l. t. felolvasta „Adatok a magyar nyelv hang- és helyesírás történetéhez (ch: h betű és hang)“ című értekezését (megj. a Nyelvtud. Közlem. XXXIV. k. 132. l.). — Október 3-án SZILY KÁLMÁN r. t. felolvasta „Ellentétre alapított analogia“ című értekezését (megj. az Akad. Értesítő 1904. 498. l.). — Október 24-én GYOMLAY GYULA l. t. „A Szent István-féle görög adománylevél eddig megfejtetlen szaváról“ értekezett (megj. az Akad. Értesítő 1904. 504. l.). — November 21-én MELICH JÁNOS l. t. „A hétnek és napjainak neveiről“ értekezett (megjelent a Nyelvtud. Közlem. XXXIV. k. 249. l.).

A zárt üléseken a rendes folyóügyeket intézte el az osztály s gondoskodott, hogy elhunyt tagjairól az Akadémiában emlékbeszédek tartassanak. E kegyeletos feladat teljesítésére fölkérttek: NÉGYESY LÁSZLÓ l. t. (Arany László l. tag felett), HERCZEG FERENCZ l. t. (Jókai Mór ig. és t. t. felett), KATONA LAJOS l. t. (Ujfalvy Károly k. t. felett) és GOLDZIER IGNÁCZ r. t. (gr. Kuun Géza ig. és t. t. felett).

* * *

A II. azaz Philosophiai, Társadalom- és Történettudományi Osztály 8 nyilvános és ugyanannyi zárt ülést, összesen tehát 16 ülést tartott.

A nyilvános üléseken a következő felolvasások tartattak:

Január 18-án CSÁNKI DEZSŐ r. t. felolvasta „Mátyás király mint városépítő, jog- és műveltségtörténelmi tanulmány“ című székfoglaló értekezését (megj. Századok 1904. évf. 297. és 395. l.). — Február 8-án BALLAGI ALADÁR r. t. „Az évad halála“ címen értekezett (nem jelent meg). — Márczius 7-én TEGLÁS GÁBOR l. t. adta elő „Az alföldi sánczok maros-dunaközi csoportozatának helyrajzi és technikai szerkezete“ című értekezését (megj. a Történ. Értek. XX. k. 2. sz.) s ugyanekkor ILLÉS JÓZSEF vendég bemutatta „A törvényes öröklés sorrendje az Árpád-korban“ című dolgozatát (megj. a Társad. Értek.

XIII. k. 3. sz.). — Április 11-én KUNZ JENŐ tartotta meg „Az igazságos jog“ czimen székfoglaló értekezését (megj. a Társad. Értek. XIII. k. 2. sz.), BALLAGI ALADÁR r. t. pedig felolvasta „A Nyelvőr és a Nyelvtörténeti Szótár“ czímű dolgozatát (nem jelent meg). — Június 13-án br. RADVÁNSZKY BÉLA t. t. felolvasta „Balassa és Rimay barátsága“ czímű értekezését (megj. az Akad. Értesítő 1904. 390. l.). — Október 14-én BALLAGI ALADÁR r. t. széket foglalt „A spanyol inquisitio“ czímű értekezésével (kivonata az Akad. Értesítő 1904. 533. l.). — November 7-én SZÁDECZKY LAJOS l. t. felolvasta „A csiki székekylónika eredete“ czímű tanulmányát (önállóan fog megjelenni; kivonata az Akad. Értesítő 1905. 11. l.). — Deczember 5-én KARÁCSONYI JÁNOS r. t. olvasta fel „A székekylők eredete és Erdélybe való települése“ czímű székfoglaló értekezését (megj. a Tört. Értek. XX. k. 3. sz.).

A zárt osztályüléseken a rendes folyóügyeket intézte el az osztály. Gondoskodott, hogy elhunyt tagjairól az Akadémiában emlékbeszédek tartassanak. E kegyeletes feladat teljesítésére fölkértek: BALLAGI GÉZA l. t. (Beöthy Ákos l. t. felett), HAMPEL JÓZSEF r. t. (Mommsen Tivadar k. t. felett), FAYER LÁSZLÓ l. t. (Olivecrona Kanut k. t. felett).

* * *

A III. vagyis Matematikai és Természettudományi Osztály 9 nyilvános és 7 zárt ülést, összesen 16 ülést tartott.

A nyilvános osztályüléseken az osztály tagjai 39 munkálatot terjesztettek elő, melyek közül 23-nak szerzője volt akadémiai tag, 16-é nem akadémikus. Az értekezések közül székfoglaló volt 2.

Az értekezések sorrendje a következő volt: Január 18-ikán: KHERNDL ANTAL r. t.: „A statikailag határozatlan reactiójú csuklós tartók graphikai elméletéről“. Székfoglaló értekezés. (Math. és Természettud. Ért. XXII. k.); RADOS GUSZTÁV l. t.: „A szabályos sokszögek elméletéhez“ (Math. és Természettud. Ért. XXII. k.); ÓNODI ADOLF l. t.: „Az orr melléküregeinek dehiscentiái“ (Math. és Természettud. Ért. XXII. k.). — Február 15-én: HOLLÓS LÁSZLÓ: „Magyarország gastromycetái“ (Önálló kiadvány); KONEK FRIGYES: „1. Organikus vegyületek phosphor- és nitrogéntartalmának quantitativ meghatározása natriumperoxyddal. 2. Natriumperoxyd-baryt-módszer“ (Math. és Természettud. Ért. XXII. k.); BAKAY LAJOS: „Vizsgálatok emberi és emlős embryók kéztövéen“ (Magyar Orvosi Archivum 1904.). — Márczius 14-én: FRÖHLICH IZIDOR r. t.: „Üvegrácsokról visszaverődve elhajlított fény polározás-viszonyai általános törvényszerűségének kísérleti megállapítása“ (Math. és Természettud. Ért. XXII. kötet); RADOS GUSZTÁV l. t.: „Az általános körosztási egyenlet discriminánsa“ (Math. és Természettud. Ért. XXII. k.); KLUG LIPÓT: „A kúpszelet mint geometriai hely“; JANCÓ MIKLÓS: „Vizsgálatok a malária-parasiták továbbfejlődéséről az anophalesekben“ (Math. és Természettud. Ért. XXII. k.):

PREISZ HUGÓ: „A lépfene bacillusának finomabb szerkezetéről“. — Április 18-án: KÖVESLIGETHY RADÓ I. t.: „A nagy földrendések energiája“ (Math. és Természettud. Ért. XXII. k.); KOCH ANTAL R. t.: „A rudóbánya-szentandrási hegyvonulat geológiai viszonyai“ (Math. és Természettud. Ért. XXII. k.); LÖRENTHEY IMRE: „Palaeontológiai tanulmányok a harmadkorú rákok köréből“ (Math. és Természettud. Ért. XXII. k.); BODON KÁROLY: „Vizsgálatok emberi kóros folyadékok molekulás concentratio-viszonyairól“ (Math. és Természettud. Ért. XXII. k.); KONEK FRIGYES és ZÖHLS ARTHUR: „Quantitatív nitrogénmeghatározás szerves anyagokban natriumperoxyddal“ (Math. és Természettud. Ért. XXII. k.). — Május 16-án: WITTMANN FERENCZ: „Változó áram- és mágneses jelenségek vizsgálata“ (Math. és Természettud. Ért. XXII. k.); MÁGÓCSY-DIETZ SÁNDOR I. t.: „A kenderrel végzett tenyésztési kísérlet“; JENDRÁSSIK ERNŐ I. t.: „További adatok a járás élettanához“ (Orvosi Hetilap 1904.); KÁROLY IRÉN: „A Hertz-féle hullámok áthatolása az elektrolyteken“ (Math. és Természettud. Ért. XXII. k.); GUSZMAN JÓZSEF: „Kísérletek bőrrészek implantációjával“ (Magyar Orvosi Archivum, 1905.); DETRE LÁSZLÓ és SELLEI JÓZSEF: „A sublimát véroldó hatásáról“ (Orvosi Hetilap, 1904.). — Június 20-án: SCHAFARZIK FERENCZ I. t.: „A szepes-gömöri érczhegység pontosabb geológiai ismeretéhez“. Székfoglaló értekezés (Math. és Természettud. Ért. XXII. k.); ÓNODI ADOLF I. t. és ENTZ BÉLA: „Kerato-sis pharyngis“ (Math. és Természettud. Ért. XXII. k.); AUER HENRIK: „Hydrogencyanid képződése az elektromos ivben“ (Math. és Természettud. Ért. XXII. k.); SCHLESINGER LAJOS I. t.: „Riemann-nak a lineár-differentiálegyenletek elméletére vonatkozó töredékéről és az ahhoz csatlakozó újabb vizsgálatokról“ (Math. és Természettud. Ért. XXII. k.). — Október 10-én: KRENNER JÓZSEF R. t.: „Inesit Nagy-bányáról“; ISTVÁNFFI GYULA I. t.: „A botrytis-spórák életképességéről“ (Math. és Természettud. Ért. XXIII. k.); SCHLESINGER LAJOS I. t.: „A lineár differentiálegyenletek elméletéhez“ (Math. és Természettud. Ért. XXII. k.); LENARD FÜLÖP I. t. és KLATT VIRGIL: „Földalkáli-phosphorokról“ (Math. és Természettud. Ért. XXII. k.). — November 14-én: HÖGYES ENDRE R. t.: „A budapesti Pasteur-intézet működése 1903-ban s az új intézet ismertetése“ (Orvosi Hetilap, 1904.); WINKLER LAJOS I. t.: „A gázok absorptio-coëfficienseinek változása a hőmérsékkel“. — Deczember 12-én: RÉTHY MÓR R. t.: „Bolyai Farkas Tentamenje új kiadásának befejező kötete“; KÖVESLIGETHY RADÓ I. t.: 1. „Földrendési elemek számolása“ (Math. és Természettud. Ért. XXIII. k.), 2. „Jelentés Magyarországnak a földrendéskutató nemzetközi szövetkezethez való járulásáról“; SCHLESINGER LAJOS I. t.: „A lineár differentiálegyenletek elméletéhez. II. közlemény“ (Math. és Természettud. Ért. XXIII. k.); TELLYESNICZKY KÁLMÁN: „A nyugvó mag és a magoszlás“ (Math. és Természettud. Ért. XXIII. k.).

A zárt osztályuléseken a rendes folyóúgyek elintézésén kívül

gondoskodott az osztály a hozzá benyújtott értekezések és egyéb tudományos munkák megbírálásáról, illetőleg kiadásáról, nemkülönben arról, hogy az elhunyt tagok felett emlékbeszédek tartassanak. E kegyeletes feladatra föl kérte az osztály BÓKAY ÁRPÁD (Batizfalvy Sámuelről), MAGÓCSY-DIETZ SÁNDOR (Staub Móriczról) és SCHAFARZIK FERENCZ (Schmidt Sándorról) l. tagokat.

* * *

Az akadémiai összes üléseken emlékbeszédet tartottak: Január 25-én FRÖHLICH IZIDOR r. t. Heller Ágost r. t. felett, február 29-én BÉKEFI REMIG I. t. Kerékgyártó Árpád I. t. felett, márczius 28-án LENGYEL BÉLA r. t. Plósz Pál I. t. felett, április 25-én SZENTKLÁRAY JENŐ I. t. Balássy Ferencz I. t. felett, május 30-án KÖVESLIGETHY RADÓ I. t. Kondor Gusztáv I. t. felett, október 31-én WERTHEIMER EDE I. t. Kronos Ferencz k. t. felett, november 28-án WOSINSZKY MÓR I. t. Bertrand Sándor k. t. felett, deczember 19-én TÉGLÁS GÁBOR I. t. Torma Károly r. t. felett.

Az összes ülések egyéb tárgyai közül kiemelendők a következők: Január 25-én az I. osztály előterjesztésére a Nyelvtudományi Bizottság megbízott a hazai nem-magyar (első sorban német és szláv) nyelvjárások tanulmányozásának szervezésével. A Forster-Scitovszky-alapítvány kamatai római levéltárakban teendő kutatások végett HADZSEGA GYULA és CZAICH A. GILBERT uraknak ítéltek oda. Bemutattattak a deczember 31. határidőig beérkezett pályamunkák s megválasztattak a bírálók. DUKA TIVADAR t. tag a könyvtár olvasóterme számára díszes könyvszekrényt ajánlott fel, azzal a rendeltetéssel, hogy abban helyeztessenek el a Körösi Csoma Sándor életére és működésére vonatkozó könyvek és kéziratok, melyeket ő már előzőleg a könyvtárnak ajándékozott. A nyilvános ülést követő zárt ülésen az 1903. évre vonatkozó számadások tudomásul vétettek s az 1904. évre szóló költségvetési előirányzat egyhangúlag elfogadtatott. — Február 29-én eldöntetett a báró Bánffy Dezső-féle vígjáték-pályázat sorsa. — Márczius 28-án felolvastattak a bizottsági jelentések a gróf Karátsonyi- s a Farkas-Raskó-pályázatokról; odaitéltettek a br. Wodianer-féle néptanítói jutalmak: MATHIASZ JÓZSEF nagymihályi elemi iskolai igazgató-tanító és MAROSÁN KORNÉL aranyos-medgyesi tanító uraknak. Tárgyaltattak az Akadémiák szövetségének némely javaslatai. — Április 25-én átadattak a nyerteseknek a br. Wodianer-jutalmak. — Május 30-án a turini Biblioteca Nazionale kérelmére, hogy tűzvész okozta kárai némi pótlásához az Akadémia is járuljon hozzá, alkalmas kiadványok ajánltattak föl. BALOGH JENŐ I. t. közülnéi felolvasása tiszteletdíját (15 aranyat) büntetőjogi értekezés jutalmazására ajánlotta föl. — Június 20-án felolvastatott a vallás- és közoktatásügyi m. kir. Miniszter úr átirata, mely szerint beleegyezését adta ahhoz, hogy a classica-philologiai bizottság csak oly esetekben bocsássa közzé kétnyelvű

kiadásban a műfordításokat, mikor az eredeti szöveg melléklését czél-szerűnek vagy éppen szükségesnek találja. Bemutattattak az osztá-lyok jelentései az állandó bizottságok megalakulásáról.

Október 3-án olvastattott a vallás- és közoktatásügyi Miniszter úr leirata, melyben értesíti az Akadémiát, hogy ő cs. és apostoli kir. Felsege f. évi június 19-én kelt legfelsőbb elhatározásával a nagy-gyűlésen végbement elnök- és másodelnök-választást legkegyelmeseb-ben jóváhagyni méltóztatott. Bemutattattak a szept. 30-iki határidőig beérkezett pályamunkák. — November 28-án eldöntettek a Péczely-féle regény- és a Kóczán-pályázatok. Megállapítottattott a jövő évi üléssor. — Deczember 19-én bejelentetett, hogy az Igazgató-tanács a Császka György halálával megüresedett helyre BERZEVICZY ALBERT t. tagot választotta.

A lefolyt évben az Akadémia a következő tudományos és iro-dalmi ünnepélyekre s összejövetelekre küldötte el képviselőit, illetőleg üdvözlétét: a wiscounsini egyetem ötvenéves jubileumára (üdvözlő irat küldetett), a prágai cseh múzeum archaeologiai osztályának hatvan-éves jubileumára (üdvözlő irat), az Akadémiák szövetségének londoni közgyűlésére (THAN KÁROLY és GOLDZIERH IGNÁCZ r. tagok küldettek ki), a budapesti ügyvédi kamara Deák Ferencz-ünnepére (az elnök és számos tag), a saákortnyai Zrinyi Miklós- emlékszobor leleplezésére (WCLASSICS GYULA ig. és r. t.), a berni nemzetközi zoologiai congressusra (ENTZ GÉZA és HORVÁTH GÉZA r. tagok), Ráth Zoltán l. t. siremlékének leleplezésére (BALOGH JENŐ l. t.), a Péczely József és Tóth Lőrincz komá-romi emléktáblájának leleplezésére (KONKOLY-THEGE MIKLÓS t., BEÖTHY ZSOLT, THALY KÁLMÁN r. és SZINNYEI JOZSEF l. tagok), Erkel Ferencz siremlékének leleplezésére (P. THEWREWK EMIL r. t.), a székesfehérvári Petőfi-emléktábla leleplezésére (BADICS FERENCZ, ENDRÓDI SÁNDOR és ZOLNAI GYULA l. tagok), a pozsonyi Toldy-kör jubiláris közgyűlé-sére (THALY KÁLMÁN osztályelnök r. t. és ORTVAY TIVADAR l. t.), a kassai Jókai-emlékünnepélyre (MYSKOVSKY VIKTOR l. t.), a Délmagyar-országi Közművelődési Egyesület közgyűlésére (SZENTKLÁRAY JENŐ l. t.).

* * *

Az Igazgató-Tanács 1904-ben három ülést tartott. Fontosabb határozatai a következők: Február 28-án bemutatattattak az Akadémiá-nak a M. Földhitelintézetől 1903 deczember 31-én lezárt számadásai, melyeknek megvizsgálására gr. SZÉCHENYI BÉLA és KAUTZ GYULA ig. tagok kérettek föl. Az ügyészi és széphalmi számadások megvizsgálására WCLASSICS GYULA ig. t. kéretett föl. Megállapítottattott az 1904. évi költségvetés. A bérház III. és IV. emeletének lakásokká való átalaki-tására a szükséges költség engedélyeztetett. — Május 12-én felolvas-tattott a számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése s a M. Földhitelintézetnek az 1903. évre a fölmentvény megadatott. Hasonlókép fölmentvény adatott az ügyésznek és Becske Bálint úrnak

1903. évi számadásaikra nézve. A Széchenyi-múzeum helyisegeinek átalakítása és bebútorozása elrendeltetett. Torma Károly r. t. Bukarestben őrzött kézirati hagyatékának és levelezésének a kéziratár számára sürgősen lett megvásárlása helyeslőleg tudomásul vétetett. Feridun bey örökösével egyesség kötése határozottatott. — Deczember 11-én módosított az Igazgató-Tanács Ügyrendjének 232. §-a. A Császka György halálával megüresedett helyre egyhangúlag BERZEVICZY ALBERT t. tag választatott meg.

Ez üléseken a következő hagyományok és alapítványok jelentek be :

1. *Adományok határozott rendeltetés nélkül:*

Majzik Viktor alispán Egerből . . .	200 K — fill.
Néhai lovag Landau Horác emlékére az örökösök nevében Hirsch Jakabné	2000 „ — „
Volt budapesti lánczhíd-társulati részvényszelvények után (1870-ik évi XXX. t.-cz. 10. pont)	8474 „ 48 „ 10.674 K 48 fill.

2. *Hagyományok határozott rendeltetéssel:*

Néhai Léderer Béla végrendeleti hagyománya . . . 10.000 K — fill.

3. *Hagyományok határozott rendeltetés nélkül:*

Förster János hagyománya . . . . . 200 K — fill.

3. *Új alapítványok:*

Fabriczy Sámuel emlékére tett alapítvány felszaporított kamatfeleslegéből az alapítvány gyarapítására tökécsített rész	800 K — fill.
Román Ferencz-alapítványhoz tartozó 2 db Bereg-munkácsi takarékpénztári részvény értéke, mint alapítványszaporodás	400 „ — „ 1200 K — fill.
Összesen	22.074 K 48 fill.

II. Állandó Bizottságok.

1. A Nyelvtudományi Bizottság kiadványaiból 1904-ben a következők jelentek meg :

MUNKÁCSI BERNÁT l. tagtól a *Vogul népköltési gyűjtemény* I. kötetének kiegészítő része. (Tartalma : A vogul-osztják népköltés irodalma. A vogul nép. ált. tartalmi és alaki sajátságai. A vogul nép ősi hitvilága.)

Nyelvtudományi Közlemények 34. k., szerk. SZINNYEI JÓZSEF r. t. A szerkesztő mellett közreműködtek a köv. bizottsági tagok : Ásbóth

Oszkár, Balassa József, Goldziher Ignác, Gombocz Zoltán, Melich János, Thury József, azonkívül több külső dolgozótárs.

Magyar Nyelvőr 34. k. szerk. SIMONYI ZSIGMOND biz. előadó. Közreműködtek a köv. biz. tagok: Ásbóth Oszkár, Balassa József, Gombocz Zoltán, Joannovics György, Melich János, Szilasi Móricz, Szily Kálmán, Szinnyi József, Tolnai Vilmos, Zolnai Gyula, azonfölül számos külső dolgozótárs.

A SZAMOTA-ZOLNAI-féle *Magyar Oklevélszótár*-ból 1904-ben ismét négy füzet jelent meg (8—11., a szállás szöig). A hátralevő füzetekkel 1905-ben befejeződik a szótár.

A *Mesterségek Szótárából*, melyet a Nyelvtudományi Bizottság megbízásából FRECSKAY JÁNOS szerkeszt, megjelent a 31. s a 32. füzet, mely a mészáros- és hentesmesterség s a molnármesterség műszavait foglalja magában.

Előkészítés alatt volt a *Magyarországi német nyelvjárások* cz. új vállalat, szerk. PETZ GEDEON l. tag. Az első füzetek 1905-ben mennek sajtó alá.

2. Az Irodalomtörténeti Bizottság kiadványai közül az 1904. év folyamán megjelentek:

Irodalomtörténeti Közlemények 1904. évi (XIV.) évfolyama.

Id. SZINNYEI JÓZSEF *Magyar Írók élete és munkái* X. kötete.

KAZINCZY FERENCZ *levelezése* XIV. kötete.

Dr. POLLÁK MIKSA *Arany János és a biblia*.

BÁRÓ RADVÁNSZKY BÉLA *Rimay János munkái*.

3. A Classica-philologiai Bizottságnak „A görög és latin remekírók“ című fordítási gyűjteményében megjelentek:

SIMON JÓZSEF-től: *Platon államá-nak* kétnyelvű és egynyelvű kiadása.

SOÓS JÓZSEF-től és BARCZA JÓZSEF-től: *Gellius Noctes Atticae* című két kötetre terjedő munkája kétnyelvű és egynyelvű kiadása.

VICTORISZ JÓZSEF-től: *Vergilius Eclogái* kétnyelvű és egynyelvű kiadása.

Sajtó alatt van:

P. THEWREWK EMIL-től: *Homerus Ilias-a* I—VI. éneke.

A gyűjtemény számára folytatásul el van fogadva:

BARCZA JÓZSEF-től: *Seneca Erkölcsi levelei és Cicero Tusc. disputationes-ei*.

LIPÓCZI KECZER GÉZÁ-tól: *Euripides Bacchansnői*.

Bírálat alatt van:

BOROS GÁBOR-tól: *Lukianos*.

SARUDY GYÖRGY-től: *Theognis*.

Készülőben:

FERENCZY ÁRPÁD-tól: *Aristoteles Államá-nak és a Kenyontól kiadott Athéni Állam-nak* fordítása.

Soós-tól és Barcza-tól: *Livius* fordítása.

Az „Editiones Criticae“-féle gyűjtemény számára elfogadtatott s már is sajtó alatt van:

NÉMETHY GÉZÁ-nak *Albii Tibulli carmina edidit, adnotationibus exegeticis et criticis instructa* stb. című munkája.

Mint újabb lexikális munka készül:

BARTAL ANTAL szerkesztése alatt: *A magyar királyság latin helységneveinek szótára*.

A bizottság támogatásával megjelent:

az *Egyetemes Philologiai Közlöny* XXVIII. évfolyama.

4. A Történelmi Bizottság az elmúlt évben összesen nyolcz ülést tartott. Az elmúlt évre esett a bizottság új megalakulása is három év tartamára, mely alkalommal az eddigieken kívül KARÁCSONYI JÁNOS akad. r. tag és SZENTKLÁRAY JENŐ akad. lev. tag is a bizottság tagjaivá választottak. A bizottság újból megválasztotta eddigi elnökét és előadóját.

Az évi üléseken a bizottságot saját munkaprogramjának megvalósítása mellett új kiadványok előkészítése és számos, az Akadémiától és az osztálytól hozzáintézett kérdés foglalkoztatta. Így a bizottság mondott véleményyt a Flór-, Forster-Seitovszky-, Röck Szilárd-féle alapítványok kamatainak hováfordítása, továbbá a Gorove-, Lévy-, Péczely-, Szilágyi István- és Vitéz-féle jutalmak tárgyában. A Flór-féle alapítványra nézve, a mely felől a bizottság a maga hatáskörében intézkedik, abban állapodott meg, hogy annak 1904 és 1905-ik évi kamatait a BUBICS ZSIGMOND tisztt. tag által sajtó alá készített Esterházy Pál-féle *Mars Hungaricus* kiadására fordíttassanak.

A bizottság kiadásában a következő munkák láttak napvilágot:

1. CSOMA JÓZSEF-től a *Magyar Nemzetségek cízmerei* mint a Karácsonyi Jánostól megírt genealogiai rész befejező kötete, 11 nyomt. iv terjedelemben, 8 színnyomatú tábla melléklettel.

2. Dr. KARÁCSON IMRE fordításában és magyarázó jegyzeteivel ellátva *Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai* 34 iven.

3. KOLOZSVÁRI SÁNDOR és ÓVÁRI KELEMEN szerkesztésében a *Corpus Statutorum* V. kötetének második fele, közel 41 ivnyi terjedelemben, a mivel e nagyfontosságú jogtörténeti kiadvány befejezést nyert.

Ezekon kívül sajtó alá került:

4. VERESS ENDRE kiadásában *Carillo Alfonz levelezése*, mely kiadványnak teljesebbé tételére a bizottság a lefolyt évben Veress Endrét Olaszországban végzendő levéltári kutatásokkal bízta meg.

5. SZÁDECZKY LAJOS kiadásában *Halmágyi István XVIII. századi naplója*, mely az erdélyi ügyek történetéhez nagybecsű adatokat foglal magában.

A bizottság munkaprogramjába felvett munkák közül a következők úgyszólván teljesen elkészültek, úgy hogy a sajtó alá adásuknak nincs akadályja:

Így néhai KÖNYÖKI JÓZSEF munkája a *Középkori várakról*, mely-

nek sajtó alá rendezésével és pótlásaival a megbízott NAGY GÉZA lev. tag az év végére teljesen elkészült. Egészen kész a THALLÓCZY-ÁLDÁSY szerkesztésében összeállított *Magyar-szerb Oklevéltár* kézírata. A befejezéshez közel áll a BR. RADVÁNSZKY BÉLA tisztt. tag által szerkesztett *Héderváry családi oklevéltár. Ifj. Teleki Mihály naplója*, melynek kiadására THALY KÁLMÁN r. tagot kérte meg a bizottság, a marosvásárhelyi eredetiből legnagyobb részében le van másolva. Nagy lépéssel halad előre a királyi pecsétek teljes sorozatának egybeállítása, melynek kiadása, a bizottsági előadó felügyelete alatt, HORVÁTH SÁNDOR-ra bízott. A lefolyt évben nagybecsű anyag gyűlt össze a budapesti, bécsi, zágrábi, pannonhalmi és zalaapáti levéltárakból. Előhaladt a MARGALITS EDE által szerkesztett *Szerb történeti repertorium* anyagának összeállítása is, úgy hogy e hasznos kiadvány sajtó alá kerülése az 1905-ik év folyamán bizton remélhető.

A munkaprogrammba felvett két kiadvány, úgy mint *Vetéssy László levelezése* és az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* utolsó kötete azonban a lefolyt esztendőben még kevéssé haladtak befejezésük felé.

A bizottság a mondott olaszországi levéltári kutatásokon kívül a Rákócziak és Beresényiek franciaországi tartózkodását illetőleg nagybecsű adatokra nézve végeztetett kutatásokat párizsi levéltárakban KONT IGNÁCZ úr által; továbbá megrendelte a vatikáni könyvtárból egy nagyfontosságú egyháztörténeti kútfő másolatát és foglalkozott Kapisztrán János szenttéavatásának a római St. Izidoro-kolostorban talált actáival s azok és más erre vonatkozó iratok lemásoltatásával.

A bizottság folyóirata, a *Történelmi Tár*, melynek kiadásához a bizottság a M. Történelmi Társulattal kötött szerződés értelmében évi 2400 koronával járul hozzá, a lefolyt évben 40 nyomt. ívnyi tartalommal pontosan megjelent. Eleget tett a bizottság a Teleki Mihály levelezésének kiadása tárgyában a nevezett társulattal kötött szerződés kötelezettségének és segélyben részesített két elismerésre és támogatásra méltó folyóiratot, a *M. Történelmi Életrajzokat* és a *M. Gazdaságtörténelmi Szemlét*.

Örömmel vette a bizottság tudomásul, hogy a *Hunyadiak Korának* folytatására és befejezésére, a mi a nagyérdemű szerző betegeskedése következtében néhány éven át akadályokba ütközött, alapos kilátás van. Hogy pénzügyi szempontok a nagybecsű kiadvány megjelentét ne akadályozzák, a bizottság egy, saját dotatiojából létesítendő s a körülményekhez képest évről-évre gyarapítandó külön alap létesítését határozta el, mely hivatva lesz a kimerült Teleki-alapot pótolni és a maga egészében a nagyobb költséget igénylő kiadvány megjelentét lehetővé tenni.

5. Az Archaeologiai Bizottság kénytelen volt az 1904-ik évben is azon szűk keretekre szorítkozni, melyek már évtizedek óta bénítják meg tudományos kiadványaiban és lehetetlenné teszik egyedüli rendes folyamatú folyóiratának a kellő fejlesztését. E folyóirat, az „Archaeo-

logiai Értesítő“ már most huszonnégyszáz év óta ugyanazon 30 ives terjedelemben jelenik meg és a bizottságnak nincs módjában, hogy az ives számát gyarapítsa, mert nincs reá födözete. A múlt évi folyamában egészben 43 író működött közre száztizenegy kisebb-nagyobb közleménnyel és a szöveghez járult huszonhárom képes tábla, meg kilencszázötven ábra.

Folyóírata mellett a bizottságnak két monographiára volt gondja. Egyik a kassai középkori dom leírása, melyhez már évek során át készültek a bizottság költségén rajzok. Az 1904-ik évben is gyarapodott a képkészlet egy nagyobb rajzzal és néhány fényképfölvétellel. A rajzok túlnyomó száma most már készletben lévén, a bizottság foglalkozott a munka szövegének biztosításával és annak megírására Kassán lakó szakértőt, MIHALIK JÓZSEF kassai múzeumi igazgatót kérte föl, a ki vállalkozott reá és azt reményli, hogy néhány év alatt képes a nagy föladattal megbirkózni.

A másik monographia, melynek előkészítése a múlt évben folyt, SZENDREI JÁNOS l. tag műve a magyar viselet történetéről. A mű az 1904. év végén ki volt szedve, de hiányzott még néhány becses színes képmelléklet, mely miatt a munka megjelenése az 1905. évre maradt. A munka költségeit a bizottság csak több évi részletben bírja törleszteni.

A bizottság dúcainak száma az 1904. évben ismét 405 darab közzétett dúc czal gyarapodott és az egész dúc készlet ezidő szerint 12,400 leltári számra emelkedett. A múlt évben e dúcokból 23 fél vett kölcsön irodalmi munkálatokhoz 784 darabot.

Folyó ügyeit a bizottság két ülésben intézte el. Tagjai köréből örökre elvesztette CZOBOR BÉLA r. tagot, a keresztény archaeologia hivatott művelőjét, a ki 52 éves korában januárius 23-ikán elhunyt. A bizottság nagy érdemű tudós tagjának emlékezetét jegyzőkönyvében is megörökítette.

6. A Nemzetgazdasági Bizottság működését — pályakérdések formulázásán, véleményadáson stb kívül — főleg két irodalmi vállalat: a „Magyar Közgazdasági Könyvtár“ és a „Közgazdasági Remekírók Tára“ vette igénybe. Az első vállalatban megjelent LÁNG A vámpolitika az utolsó száz évben című munkája. Előkészítésben van ACSÁDY A magyar jobbágyság története című munkája; továbbá meg fog jelenni PAP DEZSŐ A törlesztési államadósságok rendszere című pályanyertes munkája. A bizottság továbbá egy régi határozata értelmében megíratta első elnökének, LÖNYAY MENYHÉRT-nek életrajzát és közgazdasági jelentőségének méltatását. A bizottság másik vállalatában még ez év folyamán meg fog jelenni TOYNBEE Industrial Revolution című munkája NAVRATIL ÁKOS fordításában. A Közgazdasági Szemle a múlt évben is az eddigi irányhoz híven rendszeresen megjelent. A megyei monographiák közül ismét kettő közöltetett (Torontálmege és Udvarhelymege).

7. A Matematikai és Természettudományi Bizottság, úgy mint az előbbi években, most is hazánk természeti viszonyainak kutatására helyezte a főszűlt s ehhez képest a mult évben a zoologia és physiologia körébe vágó tudományos munkák támogatására 2000 koronát tűzött ki. A beérkezett ajánlatok közül MÉHELY LAJOS-nak, a ki a származástani elméletek kritikáját önálló vizsgálatok alapján vállalkozik megírni, e munka támogatására 1500 koronát, SIKLOSSY GYULÁ-nak a látás élességének kísérleti vizsgálására 500 koronát szavazott meg.

A lefolyt évben megjelent a „Mathem. és Természettud. Közlemények“ XXVIII. kötetének 2-ik száma, mely RUZICKA BÉLA „A szénvegyületek égési hőjének caloriméteres meghatározása és azok egyidejű mennyileges elemzése“ című munkáját foglalja magában. A három ivre terjedő, több rajzzal ellátott munka a bizottság megbízásából készült.

A bizottság működésében az eddig követett módot az 1905-ik évben is változtatlanul meg akarja tartani. Ehhez képest az 1905-ik évre 2000 koronát tűz ki oly tudományos munkálatok támogatására, melyek a botanika körébe vágnak s különös tekintettel vannak hazánk viszonyaira.

8. A Szótári Bizottság a megállapított munkaterv szerint, kevesebb számú, de válogatott dolgozótársakkal, folytatta a „Nagy Szótár“ adatgyűjtő munkálatait. Az 1904. év folyamán a rendes dolgozótársaktól s néhány önként közreműködő gyűjtőtől összesen 85,357 adat gyűlt be. Az előadó gyűjtése 17,037 adatot tévén, az 1904. évi munkásság által a készülő szótár adalékai összesen 102,394-gyel szaporodtak, úgy hogy az adatok összes száma 733,632-re emelkedett.

A mi a rendszeres földolgozást illeti, az 1904. év folyamán 105 munka, illetőleg kötet (köztük több fontos folyóirat, mint: *Magyar Hirmondó, Tudományos Gyűjtemény, VÖRÖSMARTY-BAJZA-TOLDY Athenaeuma, Irodalomtörténeti Közlemények, Akadémiai Értesítő*) került kivonatolás alá, s jelesebb íróink közül ismét többnek művei aknázattak ki már csaknem teljesen a szótár számára.

9. A Könyvkiadó Bizottság kiadásában 1904-ben megjelentek a következő munkák:

FERENCZI ZOLTÁN: *Deák Ferencz élete*. Három kötet. (Teljes mű.)

FRIEDJUNG: *Harcz a német hegemoniáért*. Harmadik (befejező) kötet. Térképekkel. (Az 1902—1904. cyklus harmadik évi folyama.)

III. Az 1904-ik évben eldöntött pályázatok.

1. *Br. Bánffy Dezső-pályázat* (vigjáték), 1200 korona.

Az 1903. szeptember 30. hatánapig beérkezett 4 pályamunka; az 1904. február 29-én tartott összes ülés a jutalmat a III. sz. „Hadik útja“ című három felvonásos vigjátéknak ítélte oda. A felbontott jeligés levélből FÖLDES IMRE neve tűnt elő.

2. *Gr. Teleki-pályázat* (szomorújáték), 100 arany.

Az 1903. szeptember 30. határnapig beérkezett 16 pályamunka ; az 1904. márczius 19-én tartott összes ülés egy művet sem talált jutalomra méltónak ; viszonylag még legkevésbé rossznak ítélte a XII. sz. „Agrippina“ című három felvonásos történeti drámát. A szerző, ZIGANY ÁRPÁD, a rosszaló ítélet daczára jelentkezett s részére a jutalom kiadatott.

3. *Gr. Karátsanyi-pályázat* (komoly drámák), 200 arany.

Az 1903. szeptember 30. határnapig beérkezett 48 pályamunka ; az 1904. márczius 28-án tartott összes ülés a jutalmat ki nem adta s a jeligés leveleket felbontatlanul elhamvasztatta.

4. *Farkas-Raskó-pályázat* (hazafias költemény) 200 korona.

Az 1903. szeptember 30. határnapig beérkezett 47 pályamű ; az 1904. márczius 28-án tartott összes ülés a jutalmat nem adta ki s a jeligés levelek elhamvasztását határozta el.

5. *Br. Wodianer-féle néptanítói jutalom*, 1000—1000 korona.

A két jutalom az 1904. márczius 30-án tartott összes ülésen MATHÁSZ JÓZSEF zemplénmegyei nagymihályi elemi iskolai igazgatótanítónak és MAROSÁN KORNÉL szatmármegyei aranyos-medgyesi elemi iskolai tanítónak ítéltetett oda.

6. *Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom* (1897—1903. év-körben megjelent matematikai munkák), 200, illetőleg 50 arany.

Az 1904. május 11-én tartott nagygyűlés a nagyjutalmat KÖNIG GYULA : „Az algebrai mennyiségek általános elméletének alapvonalai“ (1903), a Marczibányi mellékjutalmat pedig RÉTHY MÓR : „Súlyos folyadéksugarokról“ (1897) című munkájának ítélte oda.

7. *Sámucl-díj* (1903-ban megjelent legjobb nyelvtudományi értekezés jutalmazására), 15 arany.

Az 1904. május 11-én tartott nagygyűlés e jutalommal VARGA IGNÁCZ „A Felső-Őrvidék népe és nyelve“ cz. értekezését tüntette ki.

8. *Gr. Nádasdy-pályázat* (elbeszélő költemény), 100 arany.

Az 1903. szeptember 30. határnapig beérkezett 52 pályamű ; az 1904. május 11-én tartott nagygyűlés a jutalmat ki nem adta s a jeligés leveleket felbontatlanul elhamvasztatta.

9. *Lévay-pályázat* (a magyar verses elbeszélő költészet tört.), 1000 korona.

Az 1903. szeptember 30. határnapig beérkezett egy pályaműnek a jutalom nem volt kiadható s jeligés levelét az 1904. május 11-én tartott nagygyűlés felbontatlanul elhamvasztatta.

10. *Bezerédj István élet- és jellemrajza*, 2000 korona.

Az 1903. szeptember 30. határnapig beérkezett két pályamunka ; az 1904. május 11-én tartott nagygyűlés a jutalmat ki nem adta s a jeligés leveleket felbontatlanul elhamvasztatta.

11. *Dóra-pályázat* (a törlesztéses államadósságok), 50 arany.

Az 1903. szeptember 30. határnapig beérkezett 5 pályamunka ; az 1904. május 11-én tartott nagygyűlés a jutalmat a III. és V. számú

pályaművek között megosztotta. Amannak szerzője: MAKAI ERNŐ, a pesti magy. keresk. bank tisztviselője, emezé: dr. PAP DEZSŐ keresk. miniszt. fogalmazó

12. *Lukács Krisztina-pályázat* (a lélektan története), 2000 kor.

Az 1903. szeptember 30. határnapig beérkezett egy pályamunka; de ennek az 1904. május 11-én tartott nagygyűlés a jutalmat ki nem adta s jeligés levelét felbontatlanul elhamvasztatta.

13. *Ullmann-pályázat* (a határhaszon elmélete), 360 arany forint.

Az 1903. szeptember 30. határnapig beérkezett egy pályamunka; ennek az 1904. május 11-én tartott nagygyűlés a jutalmat odaitélte. A felbontott jeligés levélből dr. HELLER FARKAS miniszt. segédfogalmazó neve tűnt elő.

14. *Tomori-pályázat* (differentiál-invariánsok), 2000 korona.

Az 1903. december 31. határnapig beérkezett egy pályamunka; az 1904. május 11-én tartott nagygyűlés a jutalmat nem adta ki s a jeligés levelet felbontatlanul elhamvasztatta.

15. *Vitéz-pályázat* (valamely növénycsalád monographiája), 40 arany.

Az 1903. december 31. határnapig egy pályamű érkezett be; az 1904. május 11-én tartott nagygyűlés e pályaműnek a jutalmat oly feltétel alatt ítélte oda, ha szerzője a hiányzó részt kiegészíti. A felbontott jeligés levélből dr. BERNÁTSKY JENŐ nemzeti múzeumi segédőrné neve tűnt elő.

16. *Rózsay-pályázat* (nyílt pályázat természettudományi kérdésre), 1000 korona.

Az 1904. márczius 1-ig egy tervezet érkezett s ennek alapján az 1904. május 11-én tartott nagygyűlésen HALAVÁTS GYULA m. kir. főgeológus bizatott meg „Budapest altalaja földtani viszonyainak“ kimerítő megírásával. Határidőül 1906. február 28-ika tűzetett ki.

17. *Pécze-regény-pályázat* (1901—2. évben megjelent regények jutalmazására), 1000 arany forint

Az 1904. november 28-án tartott összes ülés e jutalmat HERCZEG FERENCZ „Pogányok“ című regényének ítélte oda.

18. *Kóczán-pályázat* (magyar történelmi dráma Mária királyné és Zsigmond korából), 100 arany.

Az 1904. május 31. határnapig 18 pályamű érkezett; az 1904. november 28-án tartott összes ülés a jutalmat a „Zách“ című három felvonásos történelmi drámának ítélte oda. Szerzője: Kiss ERNŐ.

IV. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásai 1904-ben.

* *M. Tud. Akadémiai Almanach.* Polgári és csillagászati naptárral MCMV-re. 1905. 294 lap. Ára 2 kor.

* *M. T. Akadémiai Értesítő.* A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából szerkeszti; SZILY KÁLMÁN főtítkár. XV. köt. 1—12. füz. (169—180. sz.) — 1904., XII és 576 lap. Az évfolyam ára 6 kor.

* *Archaeologiai Értesítő*. Új folyam. XXIV. köt. 1—5. füz. Szerkeszti: HAMPEL JÓZSEF. 1904. XXXVI és 448 lap. Huszonhárom képes táblával és kilencszáznegy ábrával. Az évf. ára 12 kor.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi (évnegyedes) folyóirat. Szerkeszti: PAUER IMRE osztálytitkár. XIII. évf. 1—4. füz. 1904. IV és 620 lap. Az évf. ára 10 kor.

Irodalomtörténeti közlemények. Évnegyedes folyóirat. Szerkeszti: SZILÁDY ÁRON, XIV. évf. 1—4. füz. 1904. XVI és 512 l. Az évf. ára 10 kor.

* *Mathematikai és Természettudományi Értesítő*. Szerkeszti: KÖNIG GYULA osztálytitkár. XXII. évf. 1—5. füz. 1904. IV és 498 lap. Az évf. ára 10 kor.

* *Nyelvtudományi Közlemények*. Évnegyedes folyóirat. Szerkeszti: SZINYEI JÓZSEF. XXXIV. köt. 1—4. füz. 1904. IV és 476 lap. Az évf. ára 6 korona.

* *Alexander Bernát l. t.* Taine Hippolyte emlékezete (Emlékbeszédek. XII: 1. sz.). 1903. 36 lap. Ára 60 fill.

Ballagi Aladár. Régi magyar nyelvünk és a nyelvtörténeti szótar. I. köt. 1-ső fele. 1903. 448 lap. Ára 8 korona.

Barabás Endre. Udvarhely vármegye közgazdasági leírása. Megyei Monografiák.) 1904. 57 lap. Ára 1. kor.

* *Bayer József l. t.* Egy magyar Eszther-dráma. Nyelvtudományi Értekezések. XIX. köt. 1. sz.) 1904. 29 lap. Ára 60 fill.

* *Békefi Remig l. t.* Kerékgyártó Alajos Árpád emlékezete. (Emlékbeszédek. XII: 3. sz.) 1904. 23 lap. Ára 60 fill.

Csoma József. Magyar nemzetiségi czimerek. (KARÁCSONYI JÁNOS: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. III. köt. 2-ik fele.) 1903. 172 lap. Számos ábrával és hét képes táblával. Ára 4 kor.

* *Ferenczi Zoltán*. Deák Élete. I—III. köt. 1904. XV és 413; XII. és 433; XI és 445 lap. (A könyvkiadó vállalat új folyama LVIII. LIX. és LX. köt.) Ára 12 kor.

* *Friedjung Henrik*. Harcz a német hegemoniáért (1859—1866). III. köt. Az ötödik német kiadásból fordította: JUNIUS. Átnézte: dr. HOFFMANN FRIGYES. (A könyvkiadó-vállalat új folyama LVIII. kötete.) 1904. XIV és 525 lap. Ára 5 kor.

* *Fröhlich Izidor r. t.* Heller Ágost emlékezete. (Emlékbeszédek. XII: 2.) 1904. 35 lap. Arczképpel. Ára 60 fill.

* *Haraszi Gyula l. t.* A renaissance francia szinköltészete és a szinszerzés. Székkfoglaló értekezés. (Nyelvtud. Értekezések. XIX. köt. 2. sz.) 1904. 62 lap. Ára 1 kor. 20 fill.

* *Illés József*. A törvényes öröklés rendje az Árpádok korában. (Társad. Értekez. XIII. köt. 3. sz.) 1904. 110 lap. Ára 2 kor.

Jeszenszky Ignác. Torontál vármegye gazdasági monographiája. (Megyei monographiák.) 1904. 19 lap. Ára 30 fill.

* *Károlyi Árpád r. t.* Emlékbeszéd Horvát Árpád l. t. fölött. (Emlékbeszédek. XI: 10. sz.) 1904. 17 lap. Ára 40 fill.

* *Katona Lajos l. t.* A Teleki-codex legendái. (Nyelvtudományi Értekezések. XVIII. köt. 10. sz.) 1904. 80 lap. Ára 1 kor. 60 fill.

Kazinczy Ferencz levelezése. A M. Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága megbízásából közléteszi dr. VÁCZY JÁNOS. XIV. köt. (1816 márcz. 2.—1816 decz. 31-ig.) 1904. XLI és 587 l. Ára 10 kor.

* *Kégl Sándor.* Szenâji és a perzsa vallásos költészet. (Nyelvtud. Értekezések. XVIII: 9. sz.) 1904. 175 l. Ára 3 kor.

* *Kövesligethy Radó l. t.* Kondor Gusztáv l. tag emlékezete. (Emlékbeszédek. XII. köt. 6. sz.) 1904. 23 lap. Ára 60 fill.

* *Kunz Jenő l. t.* Az igazságos jog. Székfoglaló értekezés. (Társadalomtud. Értekez. XIII: 2. sz.) 1904. 44 lap. Ára 80 fill.

* *Lengyel Béla r. t.* Plósz Pál emlékezete. (Emlékbeszédek. XII: 4. sz.) 1904. 13 lap. Ára 30 fill.

Magyar Jogtörténelmi Emlékek. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. V. köt. második fele. A dunántúli törvényhatóságok jogszabályai. Összegyűjtötték, felvilágosító, összehasonlító és utaló jegyzetekkel ellátták: dr. KOLOSVÁRI SÁNDOR és dr. ÓVÁRI KELEMEN. 1904. LIX és 558 lap. Ára 12 kor.

* *Pauler Ákos.* Az ismeretelméleti kategóriák problémája (Bölcsleltudományi Értekez. III: 5. sz.) 1904. 128 lap. Ára 2 kor. 40 fill.

Dr. Pollák Miksa. Arany János és a biblia. 1904. IV és 194 lap. 3 kor. 60 fill.

Báró Radvánszky Béla. Rimay János munkái. A Radvánszky és a Sajókazai-codexek szövege szerint. 1904. VIII és 113 lap. Ára 9 korona.

Rapport sur les travaux de l'Académie Hongroise des Sciences en 1903. Présenté par le secrétaire général C. SZILY. 1904. 28 lap.

* *Ruzitska Béla.* A szénvegyületek égési hőjének caloriméteres meghatározása és azok egyidejű mennyileges elemzése. (Mathemat. és Természettud. Közlem. XXVIII. köt. 2. sz. 1904. 55 lap.) Ára 1 kor.

Gróf Széchenyi István munkái. II. sorozat. I. kötet, 1. rész: Hitel. 2. rész: Világ. Bevezetésül GYULAI PÁL-tól: Gr. Széchenyi István mint író. — KAUTZ GYULA-tól: a) a „Hitel“ és b) a „Világ“ méltatása. Sajtó alá rendezi SZILY KÁLMÁN főtítkár. 1904. XXIII, XLVII, 243 és 378 lap. Gr. Széchenyi István arczképével. Ára 10 kor.

* *Szentkláray Jenő l. t.* Bethlenfalvy Balássy Ferencz emlékezete. (Emlékbeszédek. XII. köt. 5. sz.) 1904. 40 lap. Arczképpel. Ára 80 fill.

* *Szilasi Móríczy l. t.* Emlékbeszéd Halász Ignác l. tag fölött. (Emlékbeszédek. XI. köt. 11. sz.) 1903. 19 lap. Ára 40 fill.

* *Szilasi Móríczy l. t.* Adalékok a finn-ugor palatalis mássalhangzók történetéhez. Székfoglaló értekezés. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XVIII. köt. 8. sz.) 1904. 59 lap. Ára 1 kor.

* *Téglás Gábor l. t.* Az alföldi sánczok maros-dunaközi csoportjának helyrajza és technikai szerkezete. (Történettud. Értekez. XX. k. 2. sz.) 1904. 44 lap, 16 szövegközti ábrával. Ára 60 fill.

* *Thúry József l. t.* A közép-ázsiai török irodalom. (Nyelvtud. Értekezések, XIX. köt. 3. sz.) 1904. 77 lap. Ára 1 kor. 50 fill.

* *Thúry József l. t.* Török nyelvemlékek a XIV. század végéig. Székfoglaló értekezés. (Nyelvtudományi Értekezések. XVIII. köt. 7. sz.) 1903. 52 lap. Ára 1 kor.

* *Tóth-Szabó Pál.* Giskra, különös tekintettel Abaujmegyére. (Történettud. Értekez. XIX. köt. 10. sz.) 1903. 68 lap. Ára 1 kor. 20 fill.

* *Török-magyarokori Történelmi Emlékek.* II. osztály. III. kötet. Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664. Fordította és jegyzetekkel kísérte dr. KARÁCSON IMRE. 1904. XV és 547 lap. Ára 10 kor.

* *Vécsey Tamás r. t.* Tóth Lőrincz emlékezete. (Emlékbeszéd. XI. köt. 12. sz.) 1904. 35 lap. Arczképpel. Ára 1 kor.

* *Wertheimer Ede l. t.* Emlékbeszéd Krones Ferencz k. tag felett. (Emlékbeszéd. XII. köt. 7. sz.) 1904. 13 lap. Ára 30 fill.

* *Wosinsky Mór l. t.* Emlékbeszéd Bertrand Sándor k. tag fölött. (Emlékbeszéd. XII. köt. 8. sz.) 1904. 18 lap. Ára 30 fill.

* *Wosinsky Mór l. t.* Az őskor mészbetétes díszítésű agyagművészete. Székfoglaló értekezés. (Történettudom. Értekez. XX. köt. 1. sz.) 1904. 166 lap és 1447 ábrával. Ára 12 kor.

Összesen 45 munka 696 íven.

A * csillaggal jelölt munkákat az intézetek átalány fejében kapják.

V. A. M. Tud. Akadémia megbízásából és segélyével megjelent munkák és folyóiratok.

A) Megbízás:

1. *Munkák:* a) SZINNYEI JÓZSEF: Magyar Tájszótár, b) idősb SZINNYEI JÓZSEF: Magyar Írók Életrajza és Munkái, c) FRECSKAY JÁNOS: Mesterségek szótára, d) ZOLNAI GYULA: Oklevélszótár. 2. *Folyóiratok:* Budapesti Szemle. Magyar Nyelvőr.

B) Segélyezés:

1. *Folyóiratok:* Ethnographia, Keleti Szemle, A M. Philosophiai Társaság Közleményei, Közgazdasági Szemle, Magyar Gazdaságtörtén. Szemle, Egyetemes Philolog. Közlöny, Történelmi Tár, Orvosi Archivum, Magyar Paedagogia, Matematikai és Fizikai Lapok, Természettud. Füzetek, Mathematische und Naturwissenschaftliche Berichte. 2. *Könyvkiadó-vállalatok:* Természettudom. könyvkiadó-vállalat, Orvosi könyvkiadó-vállalat. Philosophiai Írók Tára, Közgazdasági Remekírók Tára, Nemzetközi math. és természettud. katalógus, Bibliographia Hungarica. 3. *Munkák:* a) Magyar Történelmi Életrajzok, b) OTROK MIHÁLY: „Pyrker László életrajza“, c) BOLYAI JÁNOS „Appendix“-ének magyar fordítása, d) MÉHELY LAJOS: Magyarországi denevérek, e) „A műépítészet története“.

VI. Hazai intézetek, melyek az Akadémia kiadványait átalány fejében kapják.

<i>Arad</i> , Kir. főgymnasium.	<i>Budapest</i> , M. kir. Technologiai iparmúzeum.
„ Állami főreáliskola.	„ M. kir. chemiai intézet.
„ Felsőkereskedelmi iskola.	„ VII. ker. ág. h. ev. főgymn.
„ Kölcsey-Egyesület.	„ Kegyesrendi főgymn.
<i>Aszód</i> , Gymn. könyvtár.	„ I. ker. kir. áll. főgymn.
<i>Bács-Gombos</i> , Polgári Olvasókör.	„ II. ker. kir. kath. főgymn.
<i>Baja</i> , Csisztercei főgymn.	„ III. ker. állami főgymn.
<i>Bánffy-Hunyad</i> , M. kir. áll. iskolák.	„ V. ker. főgymn.
<i>Bártfa</i> , Állami gymnasium	„ VII. ker. főgymnasium.
<i>Békés</i> , Ev. ref. főgymnasium.	„ VIII. ker. főgymn.
<i>Békés-Csaba</i> , Ev. főgymnasium.	„ Tanárképző-int. gymn.
<i>Belényes</i> , Gör. kath. főgymnasium.	„ Ref. főgymnasium.
<i>Beregszász</i> , Állami gymnasium.	„ Ref. theol. akadémia.
<i>Besztercze</i> , Ev. főgymnasium.	„ II. ker. áll. főreálisk.
<i>Besztercebánya</i> , Ág. h. ev. gymn.	„ IV. ker. közs. főreálisk.
„ Áll. fels. leányisk.	„ V. ker. áll. főreálisk.
„ Áll. polg. fiúisk.	„ VI. ker. főreáliskola.
„ Áll. főgymnasium.	„ VII. ker. külső áll. főgymnasium.
<i>Bonyhád</i> , Ev. algymn.	„ VIII. ker. főreáliskola.
<i>Brád</i> , Görög-keleti román algymn.	„ Keresked. Akadémia.
<i>Brassó</i> , Evang. gymnasium.	„ M. k. áll. fels. leányisk.
„ Görögkel. román főgymn.	„ II. ker. tanítónő-képző.
„ R. kath. főgymnasium.	„ b. Eötvös-collegium.
„ M. kir. áll. főreáliskola.	„ Budapesti (budai) Könyvtár-egyesület.
„ Áll. fels. keresked. iskola.	„ Orsz. izr. tanító-képző.
<i>Budapest</i> , Fő- és székv. könyvtár.	„ Magy. tanítók Otthona.
„ Tud. egyet. könyvtára.	„ Pesti izr. el. s polg. fiúisk.
„ Tud. egyet. philol. semin.	„ Elemi isk. tanító-képző.
„ Tud. egyet. tört. semin.	„ Polgári isk. tanítóképző.
„ Tud. egyet. földr. semin.	„ Növendékpapság egyházirod. iskolája.
„ Tud. egy. class. phil. „	„ Szent-Imre Önk.-Egylet.
„ Tud. egy. aesth. gyűjt.	„ Országos nőképző-egylet
„ Műegyetemi könyvtár.	„ leánygymn.
„ Meteorologiai intézet.	„ M. mérnök- és építészegylet.
„ Ludovika-Akadémia.	„ ináresi Farkas László könyvtára.
„ Állatorvosi főiskola.	
„ Mezőgazd. Múzeum.	
„ Katholikus kör.	
„ Kir. Orvos-egyesület.	
„ Mintarajziskola.	

- Csáktornya*, Áll. elemi népiskola.
 „ Áll. polgári iskola.
Csik-Somlyó, Róm. kath. főgymn.
Csurgó, Ref. főgymn.
Czepléd, R. k. népisk. tanítótestül.
 „ Áll. főgymnasium.
Debreczen, Főisk. anyakönyvtár.
 „ R. kath. főgymnasium.
 „ Állami főreáliskola.
 „ M. kir. gazd. tanintézet.
 „ Keresk. tanintézet.
 „ Ev. ref. fels. leányisk.
Deés, Kir. állami gymnasium.
Déva, Állami főreáliskola.
 „ Áll. főreálisk. ifj. könyvtára.
 „ Áll. tanítóképző.
Eger, Érseki joglyceum.
 „ Kath. főgymnasium.
 „ Érsekmegyei könyvtár.
 „ Állami főreáliskola.
Eperjes, Kir. kath. főgymnasium.
 „ Ág. ev. collegium.
 „ Széchenyi-kör.
Érsekújvár, Közs. kath. főgymn.
Erzsébetváros, M. kir. áll. főgymn.
Esztergom, Szt. Benedek-rendi főgymnasium.
 „ Érsekmegyei könyvtár.
 „ Városi könyvtár.
Fehértemplom, Főgymnasium.
Félegyháza, Kath. főgymnasium.
Felső-Lövő, Ev. tanint. igazg.
Fiume, M. kir. áll. főgymnasium,
 „ M. k. áll. fels. keresk. isk.
Fogarás, Áll. főgymnasium.
Gyöngyös, Állami főgymnasium.
 „ „Vachott-kör“.
Gyöngy, Ev. ref. gymnasium.
Győr, Kath. főgymnasium.
 „ Áll. főreáliskola.
Gyulafehérvár, R. kath. főgymn.
Hajdú-Böszörmény, Ev. r. főgymn.
Hajdú-Nánás, Ev. ref. főgymn.
Hódmező-Vásárhely, Ev. ref. főgymnasium.
Hodosán, M. k. áll. elemi népisk.
Igló, Ág. h. ev. főgymnasium.
Ipolyság, Hontmegyei múzeum.
Jászberény, Állami főgymnasium.
Kalocsa, Érseki főgymnasium.
 „ Főszékesegyh. könyvtár.
Kaposvár, M. kir. áll. főgymn.
Karczag, Ev. ref. főgymnasium.
Kassa, Kir. jogakad. könyvtára.
 „ Kath. főgymnasium.
 „ Állami főreáliskola.
 „ Állami felső leányiskola.
 „ Kazinczy-kör.
 „ Áll. felső keresk. iskola
 „ Múzeum könyvtára.
Kecskemét, Ref. jogakadémia.
 „ Ref. főgymnasium.
 „ Állami főreáliskola.
 „ R. kath. főgymnasium.
 „ Városi könyvtára.
Késmárk, Ág. h. ev. lyceum.
 „ Áll. p. és fels. ker. iskola.
Keszthely, M. kir. gazd. tanintézet.
 „ Kir. kath. főgymnasium.
Kiskun-Halas, Ref. főgymnasium.
Kis-Szeben, Kegyesr. gymnasium.
Kisujszállás, Ev. ref. gymnasium.
Kolozsvár, Gazdasági tanintézet.
 „ Egyetemi könyvtár.
 „ Ev. ref. theol. facultas.
 „ R. kath. főgymnasium.
 „ Ev. ref. collegium.
 „ Unitárius főgymn.
 „ Keresk. Akadémia.
 „ Városi polg. fiúiskola.
 „ Erdélyi múzeum-egyl.
 „ Kolozsmegyei Tanítótestület.
 „ Tanítók Hunyadi-háza.
Komárom, Szt. Benedek-rendi kath. gymnasium.
Körmöczbánya, Áll. főreáliskola.
Kőszeg, Gymn. tanári könyvtára.
Közép-adacsi uradalom.
Kúnszentmiklós, Ev. ref. gymn.

<i>Léva</i> , Kegyesrendi főgymnasium.	<i>Nagy-Szent-Miklós</i> , Áll. polg. isk.
„ Áll. tanítóképző.	<i>Nagy-Szombat</i> , Erseki gym.
<i>Liptó-Szt-Miklós</i> , Áll. polg. isk.	<i>Nagy-Várad</i> , Kir. jogakadémia.
<i>Losoncz</i> , M. kir. áll. főgymn.	„ „ Kath. főgymnasium.
<i>Lőcse</i> , Kir. főgymnasium.	„ „ M. kir. áll. főreálisk.
„ M. kir. állami főreáliskola.	„ „ Közs. isk. könyvtár.
<i>Lugos</i> , Főgymnasium.	„ „ Felső keresk. isk.
<i>Magyar-Óvár</i> , M. kir. gazd. akad.	<i>Naszód</i> , Alapítványi főgymnasium.
„ R. kath. gym.	<i>Nyíregyháza</i> , Ág. h. ev. főgymn.
<i>Makó</i> , Állami főgymnasium.	<i>Nyitra</i> , Főgymnasium.
„ Polg. leányiskola.	<i>Ó-Gyalla</i> , Meteor. és földmágn.
<i>Máramaros-Sziget</i> , Ev. ref. colleg.	közp. observatorium.
„ „ R. kath. gym.	<i>Ózd</i> , Gyári tiszt. casino.
„ „ Áll. tanítókép.	<i>Pancsova</i> , Állami főgymnasium.
<i>Maros-Vásárhely</i> , Ev. ref. colleg.	<i>Pannonhalma</i> , Főapátsági lyceum.
„ „ R. kath. gym.	<i>Pápa</i> , Ref. főiskola.
<i>Medgyes</i> , Ev. gymnasium.	„ Sz. Benedek-rendi székház.
<i>Mező-Túr</i> , Ev. ref. gymnasium.	<i>Pécs</i> , Püspöki joglyceum.
<i>Miskolcz</i> , Ev. ref. főgymnasium.	„ Kath. főgymnasium.
„ Kir. kath. gymnasium.	„ Állami főreáliskola.
„ Felső keresk. iskola.	<i>Petrozsény</i> , Gymnasium.
„ Ev. ref. felső leányisk.	„ Casino.
„ ifjús. könyvtára.	<i>Pozsony</i> , Kir. jogakadémia.
„ Ev. ref. felső leányisk.	„ Ev. theol. akadémia.
„ Borsodm. Múzeum.	„ Kir. kath. főgymnasium.
<i>Modor</i> , Áll. tanítóképezde.	„ Ág. h. ev. lyceum.
<i>Munkács</i> , Állami főgymnasium.	„ Állami főreáliskola.
<i>Nagy-Bánya</i> , Áll. főgymnasium.	„ Felső keresk. iskola.
<i>Nagy-Becskerek</i> , Közs. főgymn.	„ Ev. theol. otthona.
<i>Nagy-Enyed</i> , Bethlen-főiskola.	<i>Pozsony-Szt-György</i> , Gymnasium.
<i>Nagy-Kálló</i> , Állami főgymn.	<i>Privigye</i> , Kath. gymnasium.
<i>Nagy-Kanizsa</i> , R. kath. főgymn.	<i>Rimaszombat</i> , Egyes. prot. főgymn.
<i>Nagy-Károly</i> , R. kath. főgymn.	<i>Rozsnyó</i> , Ág. h. főgymnasium.
„ Szatmárvárm. mú-	„ Kath. főgymnasium.
zeum és könyvtár.	<i>Sárospatak</i> , Ev. ref. főiskola.
<i>Nagy-Kikinda</i> , Áll. főgymnasium.	„ Áll. tanítóképző-int.
<i>Nagy-Körös</i> , Ref. főgymnasium.	<i>Segesvár</i> , Gymnasium.
„ „ Városi casino.	<i>Selmeczbánya</i> , Kir. kath. gym.
„ „ Ev. ref. főgymn.	„ Ev. kerületi lyceum.
„ „ önképzőköre.	<i>Sepsi-Szt-György</i> , Ev. ref. coll.
„ „ Benkó Jenő könyvt.	„ Székely nemz. múz.
<i>Nagy-Rőcze</i> , Áll. felső keresk. isk.	<i>Sopron</i> , Sz.-Benedek-rendi főgymn.
<i>Nagy-Szalonta</i> , Algymnasium.	„ Ág. h. evang. lyceum.
<i>Nagy-Szeben</i> , Áll. főgymnasium.	„ Ev. lyc. ifj. m. társaság.
„ „ Ág. h. ev. gym.	„ M. kir. állami főreáliskola.

<i>Sopron</i> , M. k. áll. fels. ker. iskola.	<i>Szilágy-Somlyó</i> , R. kath. algymn.
" Állami felső leányiskola.	<i>Szolnok</i> , Állami főgymnasium.
" Ev. tanítóképző-intézet.	<i>Szombathely</i> , Főgymnasium.
" Honvéd főreáliskola.	" Culturegyesület.
<i>Sümeg</i> , Állami reáliskola.	<i>Tata</i> , Kegyesrendi algymnasium.
<i>Szabadka</i> , Községi főgymnasium.	<i>Temesvár</i> , Kath. főgymnasium.
" Közkönyvtár.	" Áll. főgymnasium.
" Milkó Izidor könyvtára.	" M. kir. áll. főreáliskola.
" Nemzeti casino.	" Fa-és fémipari szakisk.
<i>Szakolcza</i> , Kir. kath. gymnasium.	" M. kir. felső leányisk.
<i>Szamos-Ujvár</i> , M. kir. áll. főgymn.	" Áll. tanítóképző.
<i>Szarvas</i> , Ág. h. ev. főgymnasium.	<i>Torda</i> , Unitárius gymnasium.
<i>Szász-Régen</i> , Ág. hitv. ev. gymnas.	<i>Trencsén</i> , Kir. kath. főgymnasium.
<i>Szász-Sebes</i> , Ev. gymnasium.	<i>Turóc-Szent-Márton</i> , Múzeumi tót
<i>Szászváros</i> , Ev.ref. Kún-collegium.	társaság
<i>Szatmár</i> , Ev. ref. főgymnasium.	" Áll. polg. felső keresk.
" Kir. kath. főgymnasium.	iskola.
<i>Szeged</i> , Kegyesrendi vár. főgymn.	<i>Uj-Verbász</i> , Algymnasium.
" Állami főreáliskola.	<i>Ujvidék</i> , Kir. kath. főgymnasium
" Kereskedelmi felsőiskola.	" Gör.-kel. szerb főgymn.
" III. polg. fiúiskola.	<i>Ungvár</i> , Kir. kath. főgymnasium.
" Áll. felső leányiskola.	<i>Vác</i> , Kegyesrendi főgymnasium.
<i>Szegszárd</i> , Állami főgymnasium.	" Casino.
" Tolnavárm. múzeum.	<i>Versecz</i> , Állami főreáliskola.
<i>Székely-Keresztúr</i> , Unit. gymnas.	" Közs. tanintézetek könyv-
" Állami tanító-	tára.
képző-intézet.	<i>Veszprém</i> , Kath. főgymnasium.
<i>Székely-Udvarhely</i> , Ev. ref. colleg.	<i>Zala-Eggerszeg</i> , Felső keresk. isk.
" " R. kath. főgymn.	" " Áll. főgymnasium.
" " Állami főreálisk.	<i>Zenta</i> , Községi főgymnasium.
<i>Székes-Fehérvár</i> , Kath. főgymn.	<i>Zilah</i> , Ev. ref. Wessellényi-kolle-
" " Főreáliskola.	gium.
" " Fels. keresk. isk.	<i>Zombor</i> , Állami főgymnasium.
" " Vörösmarty-kör.	" Városi könyvtár.
<i>Szentes</i> , Állami főgymnasium.	" Bács-Bodrogm. Történ.-
" Casino-Egylet.	társulat.
<i>Szent-Gotthárd</i> , Áll. gymnasium.	<i>Zsolna</i> , Áll. főreáliskola.

Összesen 314 intézet.

*VII. Hazai és külföldi intézetek, melyeknek egyes
akadémiai kiadványok hivatalból küldetnek.*

<i>Albany</i> , New-York State library.	<i>Berlin</i> , Gesellschaft für Erdkunde.
<i>Alsó-Kubin</i> , Csaplovics-könyvtár.	„ Kais. preuss. Statistisches Bureau.
<i>Alleghany</i> , Observatory.	„ Physikalisch-technische Reichsanstalt.
<i>Altenburg</i> , Geschichts- und Alterthumsforschende Gesellschaft.	<i>Bern</i> , Schweizerische Naturforschende Gesellschaft.
<i>Amsterdam</i> , K. Akad. v. Kunsten en Wetenschappen.	<i>Bonn</i> , Verein d. Alterthumsfreunde im Rheinlande.
<i>Athén</i> , Biblioth. Nation. de l'Univ.	<i>Bordeaux</i> , Société des Sciences Physiques et Naturelles.
<i>Augsburg</i> , Histor. Kreisverein.	<i>Boroszló</i> , Verein für Geschichte u. Alterthum Schlesiens.
<i>Austin</i> , (Texas), Acad. of. Sciences.	„ Schlesisches Museum für Kunstgewerbe und Alterthümer.
<i>Baltimore</i> , John Hopkins Univ.	<i>Brünn</i> , Mähr.-schlesische Gesellschaft f. Ackerbau.
<i>Basel</i> , Naturforschende Gesellsch.	„ Bibliothek d. mähr.-schles. Landesausschusses.
<i>Bécs</i> , Alterthumsverein.	<i>Brüsszel</i> , Acad. R. des Sciences et Belles Lettres.
„ K. k. Hofbibliothek.	„ Société Numismatique.
„ K. k. Universitätsbibliothek.	„ Société d. Bollandistes.
„ K. k. Geh. Haus-, Hof- u. Staatsarchiv.	<i>Budapest</i> , M. k. miniszterelnökség.
„ K. u. k. Kriegsarchiv.	„ Vallás- és közoktatási miniszterium.
„ Semin. f. Oest. Geschichtsforschung.	„ Képviselőh. könyvtára.
„ K. k. Geograph. Gesellsch.	„ Egyetemi olvasóköri.
„ Kais. Akad. der Wissensch.	„ M. kir. földtani intézet.
„ Kais. kön. Geol. Reichsanst.	„ Magyarhoni föld. társ.
„ Centralkommission zur Erhaltung d. Baudenkm.	„ Magyar Nemz. Múzeum.
„ Naturhist. Verein an d. Univ.	„ M. N. Múzeum ásvány-öslénytani osztálya.
„ Zoolog. botan. Gesellsch.	„ M. Nemz. Múzeum érem-és régiség-osztálya.
„ Akadem. Verein der Naturhistoriker.	„ Műegyetemi olvasóköri.
„ Ungar-Verein.	„ Magyar Történelmi Társulat.
„ Pázmány-intézeti magyar irodalmi iskola.	„ Nemz. színház könyvt.
„ K. k. Naturhist. Hofmuseum.	„ Orsz. m. iparegyesület.
„ Bécsi magyar nemzeti szövetség.	
<i>Békés-Gyula</i> , Békésmegyei művelődéstörténeti egyesület.	
<i>Belgrád</i> , Société Savante Serbe.	
<i>Bergen</i> , Bergens Museum.	
<i>Berlin</i> , Kön. preuss. Akademie der Wissenschaften.	

- Budapest*, Földm. min. mezőgazd.-
statiszt. oszt.
- „ Magyar kir. országos
levéltár.
- „ Országos m. k. statiszt.
hivatal.
- „ Föv. statiszt. hivatal.
- Bukarest*, Academia Romana.
- Calcutta*, Asiatic Society of Bengal.
Indian Museum.
- „ *Cambridge* (Angolország), Cam-
bridge Philosophical
Society.
- „ Museum of Compara-
tive Zoology.
- Catania*, Accademia Gioenia di
Scienze Naturali.
- Cherbourg*, Société des Sciences
Naturales et Mathématiques
- Christiania*, Société des Sciences.
Univers. R. d. Norvége.
- Cincinnati* (Ohio U. S. A.), Office
of the Lloyd Library.
- Danzig*, Naturforsch. Gesellschaft.
- Darmstadt*, Histor. Verein.
- Déva*, Hunyadmegyei régészeti és
történ.-társulat.
- Dijon*, Acad. des Sciences et Belles
Lettres.
- Dorpat* (Jurjeu), Estnische Gelehrte
Gesellschaft.
- „ Meteorol. Observatorium.
- Drezda*, Kön. Sächsischer Alter-
thums-Verein.
- Dublin*, Royal Dublin Society.
- Edinburg*, Royal Society.
- „ R. College of Physicians.
- Erlangen*, Physik. medicinische
Societät.
- Florenz*, Accademia della Crusca.
- „ Società Italiana di Antro-
pologia e di Etnologia.
- „ Bibl. Nationale centrale.
- „ R. Soprintendenza degli
Archivi Toscani.
- Florenz*, R. Istituto di Studi Supe-
riori storico-practici di Firenze.
- Frankfurt a M.*, Physikalischer
Verein.
- Frankfurt a O.*, Naturwissenschaft-
licher Verein.
- Genf*, Société de Physique et
d'Histoire Naturelle.
- Giessen*, Grossherz. Univ. Biblioth.
- Glasgow*, Library of university.
- Görlitz*, Oberlausitzische Gesellsch.
- Göttingen*, Kön. Gesellschaft der
Wissenschaften.
- Graz*, Hist. Verein f. Steiermark.
- „ Akademischer Leseverein.
- „ Hist. Sem. an. d. k. k. Univ.
- „ Bibliothek der k. k. Tech-
nischen Hochschule.
- Gyulafehérvár*, Batthyányi könyvt.
Alsófehm. tört. rég.
és természettud. egylet
- Halle a/S.*, Bibliothek d. Deutschen
Morgenländ. Gesellsch.
- „ „ Bibliothek der ungar.
Studierenden.
- Harlem*, Société Hollandaise des
Sciences.
- „ Fondation de P. Teyler
van der Hulst.
- Heidelberg*, Grossherz. Bibliothek.
- Helsingfors*, Finnländische Socie-
tät der Wissen-
schaften.
- „ Finnische Literari-
sche Gesellschaft.
- „ Societas pro Fauna
et Flora Fennica.
- „ Finnische Alterthums-
Gesellschaft.
- „ Soumalais Ugrilainen
Seura
- „ Kotikielen Seura.
- „ Société de Géogra-
phie.
- Herény*, Observatorium.

- Innsbruck*, K. k. Univ.-Bibliothek.
 „ Ferdinandeum f. Tyrol.
Jena, Thüring. Verein f. Gesch. u. Alterthumskunde.
 „ Statistisches Bureau der Vereinigten Thüringischen Staaten.
 „ Bibliotheca Hungarorum.
Kasan, Société Physico-Mathémat.
 „ Société d'Archéologie, d'Histoire et d'Ethnograph.
 „ Séminaire Pédagogique.
Kassa, Felsőmagyarorsz. Múzeum-egylet.
Kiel, Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte.
Klagenfurt, Historische Gesellschaft für Kärnthen.
Königsberg, Physikalisch - ökonomische Gesellschaft.
Kopenhagen, Académie Royale.
 „ Société R. des Antiquaires du Nord.
Krakkó, K. Gelehrte Gesellschaft.
Laibach, Hist. Verein für Krain.
Lansing, Agricultural College.
Leiden, Musée néerlandaise d'Antiquités.
Lemberg, Ossolinskisches Institut.
 „ Universitäts-Bibliothek.
Liège, Inst. Archéologique Liégeois.
Linz, Mus. Francisco-Carolinum.
Lipce, Museum für Völkerkunde.
 „ Kön. S. Gesellschaft der Wissenschaften.
Lisszabon, Académie Reale des Sciences.
London, Society of Antiquaries.
 „ R. Inst. of Great-Britain.
 „ R. Astronomical Society.
 „ R. Geographical Society.
 „ Royal Society.
 „ Anthropological Institut.
Losoncz, Közkönyvtár.
- Lőcse*, M. orsz. Kárpát-egylet.
Lüneburg, Museums-Verein.
Luxembourg, Section Historique de l'Institut.
Lyon, Bibliothèque de l'Université.
Madrid, Acad. Reale de Ciencias exactas.
Magyar-Óvár, Mosonymegyei történelmi és régészeti társulat.
Mainz, Verein für Erforschung Rheinischer Gesch. u. Alterthüm.
Manchester, Literary and Philosophical Society.
Maros-Vásárhely, Teleki-könyvt.
Marseille, Faculté des Sciences.
Mecklenburg-Schwerin, Verein für Mecklenburgische Geschichte u. Alterthumskunde.
Modena, Archivio di Stato.
Montana, Biological Station.
Montpellier, Acad. des Sciences.
Montreal, Natural History Society.
 „ Numismatic and Antiquarian Society.
Moszkva, Société d'Archéologie.
 „ Société Imp. des Naturalistes.
 „ Observatoire magnétique et météorolog. de l'Université impériale.
 „ Lazarevskij Institut.
München, K. Bayerische Akad. der Wissenschaften.
 „ Histor. Verein von Oberbaiern.
Nagy-Szeben, Verein f. Siebenbürg. Landeskunde.
 „ „ Siebenb. Verein für Naturwissenschaft.
 „ „ Szász nemz. levéltár.
 „ „ Erdélyi rom. irod. s. népmiv. egylet.
Nagy-Várad, Biharm. rég. egylet.
Namur, Société Archéol. de Namur.
Nápoly, Reale Accad. di Archeol.

- Nápoly*, Grande Archivio di Stato.
 „ R. Accad. delle Scienze
 Fisiche e Mathematiche.
 „ R. Accad. delle Scienze
 morali e politiche.
 „ Bibliotheca Nazionale.
 „ Società Napoletana di
 Storia Patria.
New-York, Academy of Sciences.
 „ „ Amer. Geogr. Society.
 „ „ New-York St. Library.
 „ „ Americ. Mathem. Society.
Nürnberg, Germanisch. Museum.
Odessa, Société des Naturalistes
 de la Nouvelle Russie.
Oldenburg, Alterthumsverein.
Paderborn, Verein f. Geschichte u.
 Alterthumskunde Westphalens.
Paris, Bibl. de l'Institut de France.
 „ Annuaire Géolog. Universal.
 „ Museum d'Histoire Naturelle.
Philadelphia, Philos. Society.
 „ Acad. of Nat. Scienc.
 „ Geographic. Society.
Pozsony, Természettud. és orv. egy.
Prága, Museum d. Königr. Böhmen.
 „ K. Böhm. Gesellsch. der
 Wissenschaften.
 „ Verein für Geschichte der
 Deutschen in Böhmen.
 „ Verein böhm. Philologen.
 „ Český Lid.
 „ Česka Akad. Cisare Fr. Joz.
 „ Historisches Seminar der k.
 k. böhm. philos. Facultät.
Regensburg, Historischer Verein.
 für die Oberpfalz.
Rennes Faculté des Sciences.
Riga, Gesellsch. für Geschichte u.
 Alterthumskunde der russischen
 Ostseeprovinzen.
Róma, Kais. deutsch. arch. Institut.
 „ Accademia de Lincei.
 „ Bibliotheca Apost. Vaticana.
 „ Specola Vaticana.
Róma, Società Geografica Italiana.
 „ Reale Società Rom. di
 Storia Patria.
 „ Direction générale de la
 Statistique.
Salzburg, Museum Carol.-August.
San-Francisco, Acad. of Sciences.
San-Louis, Academy of Sciences.
 „ „ Missouri botan. Garden.
Sao Paulo (Brazilia), Museo
 Paulista.
Sarajevo, Landesmuseum.
Simla (India), Archaeolog. Survey
 Departm. of India.
Spalato, K. k. Archaeologisches
 Museum.
Stockholm, Académie des Sciences.
 „ Institut R. Géologique.
 „ Kongl. Vitterhets His-
 torie och Antiquitets
 Akademien.
Strassburg, Kais. Universitäts- u.
 Landesbibliothek.
 „ Histor. Literarischer
 Zweigverein des Vo-
 gesenclub.
Stuttgart, Kön. öffentl. Bibliothek.
Szeged, Somogyi-könyvtár.
Szent-Pétervár, Académie Imp. des
 Sciences.
 „ „ Commiss. Imp. Ar-
 chéol.
 „ „ Observ. Phys. Cent.
 „ „ Société Imp. Géogra-
 phique de Russie.
 „ „ Császári egyetemi
 könyvtár.
Szombathely, Régészeti egylet.
Temesvár, Délmagyarországi ter-
 mésztud. társulat.
Temesvár, Délm. tört. és régészeti
 Társulat.
Tokio, Imperial Univers. of Japan.
Triest, Museo civico di Storio Na-
 turali.

<i>Triest</i> , Società Adr. di Scienze Naturali.	culture of the United States of America.
<i>Ujvidék</i> , Matica Srbska.	<i>Washington</i> , Smithsonian Institut.
<i>Ulm</i> , Verein für Kunst und Alterthümer.	<i>Weimar</i> , Statist. Bureau d. Vereinigten Thüringischen Staaten.
<i>Upsala</i> , Universitäts-Bibliothek.	<i>Wiesbaden</i> , Verein f. Nassauische Alterthumskunde u. Geschichtsforschung.
<i>Varsó</i> , Mathemat. - physikalische Abhandlungen.	<i>Zágráb</i> , Akadémia könyvtára.
<i>Velence</i> , R. Archivio di Stato.	„ Egyetem könyvtára.
„ Istituto R. Veneto delle Scienze ed Arti.	„ Múzeum könyvtára.
<i>Washington</i> , United States Geological Survey.	„ Horvát arch. társaság.
„ Department of Agriculture.	„ Horvát-szlavon-dalmát országos levéltár.
<i>Zürich</i> , Bibl. des Ung. Vereines.	

VIII. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtára.

A)

A könyvtári munkálatok a lefolyt évben is a rendes mederben végeztek. A könyvek köttetése, lajstromozása, a czédula-katalogus készítése úgy mint eddig, a múlt évben is rendszeresen folytatott. A könyvtár költségvetése teljesen ki lett meritve. A nagy gyarapodás miatt a könyvkötés tetemes áldozatot kíván, úgy hogy kívánatos volna, hogy a költségvetés e része felemeltessék, ha nem akarjuk, hogy a könyvek kötetlenül álljanak a polczokon, vagy éppen kötetlenül használtassanak. A könyvvásárlásnál és a könyvtár hiányainak pótlásánál kiváló figyelemmel volt a könyvtárnokság a tudományos társulatok kiadványaira; úgy hogy több tudományos Akadémia és társulat meglevő kiadványai egészítették ki. Csak egy pár tételt kell kiemelni. Így a *Mémoires de l'Académie des Sciences, Morales et politique de l'Institut de France* mintegy 15 kötete jutott a könyvtár birtokába. A baltimore-i John Hopkins University kiadványaiból mintegy öt gyűjteményes mű volt meg csonkán. Ezek reclamálás útján egészítették ki. Hasonló módon lettek teljessé a szentpétervári Akadémia egyes kiadványai. Mint e jelentés végén levő jegyzékből kitűnik, a diplomatariumok is jelentékeny és értékes művekkel szaporodtak. Többek közt megemlítendő a *Monumenta Boica*, melyből teljes példány ritkán fordul elő, s könyvkereskedői ára is mindig emelkedik. Az angol *Calendar of State Papers*, a szász tartomány történeti forrásai, a parmai és piacenzai tartományok monumentái, a velencei *R. Deputazione di Storia Patria* 19 kötete, Bécs városának történeti forrásai, a sanct-galleni apátság oklevéltára, Lübeck város oklevéltára, a Frigyes Vilmos választófejedelem történetére vonatkozó oklevélgyűjtemény 14 kötete,

mind értékes művek, melyekben Magyarországra vonatkozó adatok is találhatóak.

A könyvtár rendezéséről a következő adatok tanúskodnak. A rendezett tudománysszakok száma 54; ezek 71,604 munkát foglalnak magukban, és pedig:

Bibliographia 1245, Encyklopaedia 149, Philosophia 1641, Mythologia 123, Theologia 4869, Paedagogia 1993, Széptudomány 881, Anthropologia 529, Jogtudomány 1840, Magyar Jogtudomány 1840, Politika 2810, Magyar Politika 2325, Magyar országgyűlés 95, Történelem 6215, Magyar Történelem 3244, Életrajzok 3216, Földrajz 1106, Magyar Földrajz 572, Térképek 930, Utazás 1356, Statisztika 805, Schematismus 288, Hadtudomány 1039, Régészet 1503, Éremtudomány 241, Matematika és csillagászat 1237, Természettudomány 247, Természettan 1021, Vegytan 465, Természetrajz 137, Állattan 735, Növénytan 459, Ásvány- és földtan 577, Gazdaságtan 4594, Orvostudomány 2579, Nyelvtudomány 2257, Classica-philologia 889, Görög irodalom 896, Latin irodalom 958, Új latin irodalom 799, Magyar nyelvészet 578, Régi magyar irodalom 662, Magyar irodalom 4755, Germán irodalmak 1944, Francia irodalom 770, Olasz-spanyol irodalom 274, Szláv irodalom 476, Keleti irodalom 1925, Incunabulum 358, Akadémiai és társulatok kiadványai 629, Magyar Akadémia kiadványai 386, Külföldi folyóiratok 204, Magyar folyóiratok 399, Bolyaiana 39.

1903-ban a rendezett munkák száma 68,335-öt tett ki. A lefolyt évben tehát a rendezett munkák száma 3269-czel gyarapodott; vagyis ennyi munka vezetett be az inventariumba, s ennyiről készült a szakkatalogus és általános czédula-katalogus számára czímmás, a mi összesen 9807 czímmást tesz ki.

A szakkatalogus áll 113 kötetből és 48 czédulatokból. Az általános czédulakatalogus 169 tokban van elhelyezve.

A könyvtár gyarapodása a járulék-napló kimutatása szerint a következő: Vétel útján 503 mű, 894 kötetben, 222 füzetben. Köteles példányként 326 nyomda 8418 művet 2065 kötetben, 7557 füzetben küldött be. Ehhez járul 227 zenemű 10 kötetben és 317 füzetben, 75 térkép 102 lapon. 240 Akadémiától és tudományos társulattól 880 mű 653 kötetben, 734 füzetben érkezett a könyvtárba. Magánosok ajándékából és hatóságoktól 153 művel, 55 kötetben, 125 füzetben gyarapodott a könyvtár. Az Akadémia saját kiadványaiból 26 művet 27 kötetben, 37 füzetben kapott. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministerium 128 iskolai értesítőt ajándékozott a könyvtárnak.

A könyvtár olvasótermében a lefolyt évben 8866 olvasó 12206 művet használt, míg házi használatra 137 kölcsönző 708 művet vett ki a könyvtárból.

B)

Diplomatariumok, melyek az Akadémia könyvtára számára 1904-ben megvételtek:

BALAN. *Monumenta reformationis Lutheranae*. Fasc. 1. 2. Ratisbonae, 1883.

BALAN. *Monumenta saeculi XVI. historiam illustrantia* I. Oeniponte, 1885.

BÖHMER. *Regesta Imperii*. I. Die Regesten des Kaiserreichs. 2. Aufl. I. II. Innsbruck, 1893—1904.

Calender of States Papers. Domestic Series. The Commonwealth. Ed. M. A. E. Green, I—IV. XI—XIII. London, 1875—86.

Collection de documents, relatifs à l'histoire de Paris pendant la révolution française. (Aulard H. Paris sous le Consulat.) Recueil de documents pour l'histoire de l'esprit public à Paris, 1903.

Correspondance diplomatique des ambassadeurs et ministres de Russie en France et de France en Russie de 1814—1830. Publié par A. Polovtsoff. I. II. St. Pétersbourg, 1902.

Documentos para a historia das Cortes geraes da Nação Portuguesa. Tom. I—VIII. (1820—31.) Lisboa, 1883—91.

Fürstenbergisches Urkundenbuch. I—VII. Tübingen, 1877—91.

Geschichtsquellen der Provinz Sachsen und angrenzender Gebiete. Herausgegeben von der historischen Commission der Provinz Sachsen. 1—7. 8. III. 9—31. 33. 35—40. Bd. I. Halle. 1870—903.

Hohenlohisches Urkundenbuch. Bd. I. 1153—1310 Stuttgart, 1899.

KEMBLE, JOH. M. *Codex diplomaticus aevi Saxonici*. Vol. I—IV. Londini, 1839—48.

Letters and Papers. Foreign and domestic. Of the Reign of Henry VIII. Ed. J. GAIRDNER, and R. H. BRODIE. Vol. VIII—XIX. London, 1885—1903. (26 köt.).

Monumenta Boica. Vol. I—XLV, XLVII. Index I. II. Monachii, 1763—1902. (58 köt.).

Monumenta Germaniae Historica. Scriptores 31. II. Hannoverae, 1903.

Monumenta Germaniae Historica. Necrologia Germaniae II. 2. Berolinis, 1904.

Monumenta Germaniae Historica. Legum Sectio. IV. Tom. pars III. Hannoverae, 1904.

Monumenta Historica ad Provincias Parmensem et Placentinam pertinentia. I—X. Parmae, 1857—69.

Monumenta Groninganae veteris aevi inedita. Door Rob. Keuchenius Driessen. I—IV. Groningae, 1822—1830.

Nuntiaturberichte aus Deutschland. II. Abth. III. Bd. 1560—1572. (Nuntius Delfino 1562—1563. Bearbeitet von S. Steinherz.) Wien, 1903.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZENHATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály negyedik ülése.

1905 április 3-án.

THALY KÁLMÁN osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: b. Forster Gyula, b. Nyáry Jenő t. tt. — Csánki Dezső, Földes Béla, Karácsonyi János, Kautz Gyula, Vécsey Tamás, Wlassics Gyula r. tt. — Alexander Bernát, Ballagi Géza, Balogh Jenő, Békefi Remig, Borovszky Samu, Kollányi Ferencz, Nagy Géza, Réthy László, Szendrei János, Tagányi Károly, Thirring Gusztáv l. tt. — *Más osztályokból*: Heinrich Gusztáv r. t. — Katona Lajos, Kúnos Ignác l. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

71. NAGY GÉZA l. tag „Seythák“ czimű értekezésével széklet foglal. — Tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

72. SZENDREI JÁNOS l. t. bemutatja „Mátyás király orosz követ-sége“ czimű értekezését.

73. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére VÉCSEY TAMÁS r. és BALLAGI GÉZA l. tagokat kéri föl.

TIZENHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály negyedik ülése.

1905 április 10-én.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Klein Gyula, Klug Nándor, Koch Antal, Krenner József, Lengyel Béla, Lóczy Lajos, Réthy Mór, Schuller Alajos, Thanoffer Lajos r. tt. — Bugárszky István, Franzenau Agoston, Hoór Mór, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Mocsáry Sándor, Ónody Adolf, Rados Gusztáv, Tötössy Béla, Zimányi Károly, Zipernovszky Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Heinrich Gusztáv r. t. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

74. ZIMÁNYI KÁROLY l. t.: „A cinnabarit kristálytani vizsgálata“. Székfoglaló.

75. HOÓR MÓR l. t.: „Újabb megfigyelések a dielektromos utóhatások köréből“.

76. BAUER MIHÁLY részéről: „A Puiseux-féle polygonról“, előterjeszti Rados Gusztáv l. t.

77. DIENES PÁL részéről: „Az analitikai függvények elméletéhez“, előterjeszti Rados Gusztáv l. t.

78. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HOÓR MÓR és ZIMÁNYI KÁROLY l. tagokat kéri föl.

TIZENNYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Ötödik ö s s z e s ü l é s.

1905 április 17.

KAUTZ GYULA másodelnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Concha Győző, Csánki Dezső, Földes Béla, Fröhlich Izor, Gyulai Pál, Koch Antal, Lengyel Béla, Lipthay Sándor, Szily Kálmán, Than Károly, Vécsey Tamás r. tt. — Ballagi Géza, Balogh Jenő, Borovszky Samu, Hegedűs István, Ilosvay Lajos, Kürschák József, Ónodi Adolf, Rados Gusztáv, Reiner János, Szendrei János, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv, Tormay Béla, Tötössy Béla l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

79. Elnök az ülés megnyitása után meleg kegyelettel emlékezik meg gróf Kuún Géza t. és ig. tag elhunytáról, kinek kiváló tudományos érdemeit és emberi jelességeit kiemeli. Egyúttal tudatja az összes üléssel, hogy Akadémiánk elnöke nyomban a gyászhir vétele után fölkereste az özvegy grófnét, kinek a saját és az egész Akadémia mély részvétét tolmácsolta és a gyászszertartásra följajánlotta az Akadémia oszlopcsarnokát, mit a gyászoló család köszönettel elfogadott. Az Akadémia tagjai külön gyászjelentéssel hívtak meg a temetésre, a ravatalra ékes koszorút tettünk le és az egyházi szertartás után az Akadémia nevében a főtitkár búcsúztatta el a nagy halottat. Elnök kéri az Elnökség ez intézkedéseinek helyeslő tudomásulvételét. — Egyhangúlag helyeslően vétetnek tudomásul.

80. Elnök azután indítványozza, fejezze ki az összes ülés mély részvétét mai jegyzőkönyvében és hívja föl az I. osztályt, hogy méltó emlékbeszédéről gondoskodni szíveskedjék. — Elfogadtatik.

81. Elnök jelenti, hogy a b. Wodianer-alapítványból jutalmazott tanítók egyike, PÉTER JÓZSEF vágsellyei r. k. tanító, hivatalos elfoglaltsága miatt nem jelenhetvén meg, a jutalom neki meg fog küldetni. A másik jutalmazott, BÖKÉNYI DÁNIEL mármaroszigeti igazgató-tanító a mai ülésen megjelent. Elnök a jutalmazottnak érdemeit kiemelő beszéd kíséretében üdvözli Bökényi igazgató urat és átadja neki a jutalmat, mit a jutalmazott szép beszéddel melegen megköszön. — Az összes ülés csatlakozik az Elnök megítéző nyilatkozatához és tetszéssel fogadja a megjutalmazottnak feleletét.

82. KÜRSCHÁK JÓZSEF I. tag emlékbeszédet tart Hermite Károly k. t. felett. — Az Akadémiai Értesítőben fog megjelenni.

83. Az I. osztály javasolja, hogy néhai Lindner Ernő akad. könyvtárnok és jeles szépeességi költőnek a szepesmegyei nyelvjárásokra vonatkozó kézirati hagyatéka az akadémiai könyv- és levéltár számára 500 koronáért megvásároltassék. — Elfogadtatik.

84. A Történelmi Bizottság a II. osztály útján javasolja, hogy a nemesi praedicatumok, az Akadémia helyesírási szabályai értelmében is, nagy kezdőbetűvel irassanak és fölkéri az Akadémiát, hogy e határozatának felsőbb helyen is, a hivatalos használatban és a hivatalos lapban is érvényt szerezni méltóztassék. — Elfogadtatik és a miniszteriumhoz ily értelmű fölterjesztés fog intéztetni.

85. A Történelmi Bizottság a II. osztály útján javasolja, hogy a pekingi es. és kir. nagykövetségnél tudományos attaséi állás rendszeresíttessék, mely állás betöltőjének az volna a feladata, hogy a régi chinai irodalmat a magyar östörténet szempontjából tanulmányozza, mit a mostani attasé, LUDWIG ERNŐ úr, már is nagy sikerrel végez. — Az összes ülés ily értelemben fordul a Vallás- és Köz-

oktatási m. k. Miniszter úr közvetítésével a Külügyminiszter úrhoz, megjegyezvén, hogy a részletek megállapítására az ügy elvi részének elintézése után kerülhet sor.

86. A zombori Schweidel József-szoborbizottság meghívja az Akadémiát a f. évi május 18-iki leleplezési ünnepélyre. — Az összes ülés Rákosi J. I. tagot kéri föl az Akadémia képviselőtére.

87. A heidelbergi Bunsen Róbert-szoborbizottság adakozásra kéri föl az Akadémiát, melynek a nagy természettudós külső tagja volt. — Kiadatik a III. osztálynak.

88. A Széchenyi-múzeum részére érkezett újabb adományok, ú. m.: 1) Gróf Széchenyi Béla t. és ig. tagtól: Február 13-án: 1. Gróf Széchenyi István (Miniature Daffingertől). 2. Gr. Széchenyi Istvánné (Miniature Daffingertől). 3. Gr. Andrassy György (Miniature Daffingertől). 4. Gr. Széchenyi István sajátkezűleg írt mottója Világ című munkájáról. 5. Gr. Széchenyi Istvánné miniature arczképe (55 éves korában). 6. Ezüst burnot szelencze. 7. Két porcellán lap. Az elsőn e felirat: „Kedves Mutty imádlak; a másodikon: „Mutty ich liebe dich. Széchenyi“. 8. Két fénykép a nagyeczeni Széchenyi-szoborról. 9. Gr. Esterházy Mihály arczképe. 10. Gr. Széchenyi Ferencz kicsiny mellszobra. 11. Egy bronzlap, rajta József nádor és gr. Széchenyi Ferencz. — Február 15-én: 1. Gr. Széchenyi István 6 drb (török, görög, olasz) házisapkája. 2. 1 pár sárga magyar eszima. — Február 28-án: 1. A pesti lánczhid alapköve, rajta aranyvankoson egy kis kutya, klárisból. 2. Széchenyi Istvánnak Döblingben használt házisapkája. — Márczius 11-én: 1. Gr. Széchenyi István vörös bársony mentéje, 2. fekete bársony dolmánya, 3. arany zsinóros vörös bársony mellénye, 4. egy molyette vörös posztó nadrágja, 5. vörös bársonyos prémes kucsmája, 6. Gr. Széchenyi Istvánné miniature képe (57 éves korában). — Ezenkívül a Széchenyi-gyász című mű összes iratai eredetiben. — 2) Gaal Jenő I. tagtól: A döblingi szanatoriumnak két jelentése. — Köszönettel vétetnek.

89. Az akadémiai könyvtár részére érkezett adományok: 1. A m. kir. igazságügyiminiszteriumtól: A magy. általános polgári törvénykönyv tervezetének bírálati anyaga. — 2. A földművelésügyi magy. kir. miniszteriumtól: Útmutató a gazdasági tudósítók számára. 1905. — 3. Az angol kormánytól: Agricultural returns. 1904. — 4. Berzeviczy Albert ig. és t. tagtól: Beszédek és tanulmányok. — 5. Gyulai Pál r. tagtól: Lettres et voyages. — 6. Kövesligethy Radó I. tagtól: Determinatio elementorum seismicorum. — 7. Pertik Ottó I. tagtól: Pathologie der Tuberkulose. — 8. Balogh Jenő I. tagtól: Három értekezés. — 9. Hatzidakisz György k. tagtól: Apanthesis. — 10. M. Földtani Társulattól: A Cinnamonum-nem története. — 11. A Szepesvármegyei Történelmi Társulattól: Szepesvármegye művészeti emlékei. — 12. A m. kir. kereskedelmi múzeumtól: Pótfüzet a kiviteli czimtárhoz. 1905. — 13. Az esztergomi főegyházmegyei hatóságától: Emléksorok. — 14. A monakói „Musée océanographique“-tól: Bulletin du musée océanographique de Monaco. — 15. A Deutsche Gesellschaft für Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften-tól: Namenregister zu Band III. 1904. — 16. Dr. Weinek Lászlótól: Das Weltall (2 füzet). — 17. Dr. Dömötör Miksától: A trachoma a poroszországi iskolákban és nálunk. — 18. Ludwig Ernőtől: The visit of the Teshoo Lama to Peking. — 19. Székely Lászlótól: Táborendítéstan I—III. füzet. — 20. Heller Bernáttól: Eléments de la légende des sept dormants. — 21. Dr. Goppelsroeder Frigyes-től: Studien über die Anwendung der Capillaranalyse. — 22. Kovacsévics Ch.-tól; a) Constituciones y reglamento de la Real Academia de Juris-

prudencia, — b) Lista general de los señores académicos. — Köszö-
nettel vétetnek.

90. DONÁTH GYULA szoborművész adományozza Kralovánszky
György ügyvédnek (megh. 1866), ki a M. Tud. Akadémiának 44.000
koronát hagyományozott, kis arcképét. — Köszönnel elfogadtatik.

91. Az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadvá-
nyok: Akadémiai Értesítő. 183. és 184. füz. — Athenaeum. XIV. évf.
1. sz. — Archaeologiai Értesítő. XXV. köt. 1. sz. — Irodalomtörté-
neti Közlemények. XV. évf. 1. füz. — Nyelvtudományi Közlemények.
XXXV. köt. 1. füz. — Matematikai és Természettudományi Értesítő.
XXIII. köt. 1. füz. — Békefi Remig l. t.: Emlékbeszéd Czobor Béla
r. tag fölött. (Emlékbeszédek. XII. köt. 10. sz.) — Bolyai Wolfgangus:
Tentamen. Editio secunda. Tomus II. Pars 1-ma. (Textus.) Pars 2-a.
(Figurae). — Karácsonyi János r. t.: A székelvények eredete és Erdélybe
való települése. Székfoglaló értekezés. (Történettudom. Értekezések.
XX. köt. 3. sz.) — Pecz Vilmos r. t.: A classica-philologia jövője,
tekintettel hazai viszonyainkra. Székfoglaló. (Nyelvtud. Értekezések.
XIX. köt. 5. sz.) — Sóbányi Gyula: A Duna balparti mellékfolyóinak
hydrographiája, különös tekintettel a terasse-képződményekre. (Math.
és Természettud. Közlemények. XXVIII. köt. 3. sz.) — Téglás Gábor
l. t.: Emlékbeszéd Torma Károly l. t. fölött. (Emlékbeszédek. XII. k.
9. szám.) — Történelmi Társ. 1905. 1. sz. — Közgazdasági Szemle.
XXXIII. köt. 3. sz. — Magyar Oklevél-Szótár. 12. füzet. — Publius
Vergilius Maro Ecclogái. Latin és magyar szöveg. (Görög és latin
remekírók.) A. Gellius. Attikai éjtszakák. I. II. Latin és magyar szö-
veg. (Görög és latin remekírók.) — Tudomásul vétetik.

92. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök úr CSÁNKI DEZSŐ r. és
KIRSCHÁK JÓZSEF l. tagot kéri föl.

Jelentés a pályázatok eldöntéséről.

I.

Jelentés a nagyjutulomról és Marczibányi-mellékjutalomról.

A nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom ez évben az 1898—1904. évkörben megjelent philosophiai munkákat illetvén meg, az osztály e művek közt nem talált olyat, melyet a nagyjutulommal kitüntethetett volna. A Marczibányi-mellékjutalom azonban minden évben az aránylag legjobb műnek kiadandó lévén, azt a magyar philosophia egyik érdemes régebbi munkása, *Böhm Karoly* egyik kisebb, de tartalmas értekezésének: *Az értékelmélet feladata és alapproblémája* (1900. 58. lap) javasolja kiadni. A szerző ez értekezésében csatlakozik ahhoz a nagy nemzetközi philosophiai mozgalomhoz, mely újabb időben az érték fogalmát tette vizsgálódásainak középpontjává. A szerző az egész újabb irodalmat lelkiismeretesen felhasználja, a nélkül, hogy ezzel kutatásainak önállóságán csorba esnék. Kifejti, hogy az érték fogalma mily nagy szerepet játszik a logikában, aesthetikában, közgazdaságban és erkölcstanban, és főleg Schuppé-t említi, kinek nézetei termékenyítőleg hatottak ő reá. Azután kitűzi értekezése feladatát; meg akarja vizsgálni, mit tesz az: értékelní, hányféle értékelési mód lehetséges és mily viszony áll fenn közöttük? Háromfajta értéket állapít meg: a kellemest, a hasznost, a nemest, a miből három ethikai irány származik, a hedonismus, az utilismus és az idealismus. Érdekesen összeveti ezt a három módját az értékelésnek az egyén fejlődésével; a gyermekkorban az élvezetet, a férfikorban inkább a hasznost keressük, érett korban az idealismushoz hajlunk. Ki akarja azután mutatni, hogy minden érték a nemesség fogalmából fakad és itt finom kritikával elemzi a hedonismus és utilismus irányát és végül ahhoz az eredményhez jut, hogy abszolút értékes csak az öntudat, mert az öntudat intelligentia, szellem. „Nincs ennél fogva nemes más, mint a szellem és az ő rokonsága.“ Az értekezés nem ad kész egészet, inkább irányt jelez és néhány alapelvet állapít meg; inkább programja egy értékelméletnek, mint maga ez az elmélet. De így is tartalmas és értékes mű.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a Marczibányi-mellékjutalom BÖHM KÁROLY I. tagnak ítéltetett oda.

II.

Jelentés a Sámuel-díjról.

A múlt évben megjelent nyelvtudományi értekezések között legkiválóbb Szabó Dezső-nek „A vogul szóképzés“ című dolgozata, a mely a Nyelvtudományi Közleményekben jelent meg. Szerzője rendkívüli szorgalommal és lelkiismeretességgel dolgozta föl a rendelkezésünkre álló összes használható vogul szövegeket és terjedelmes dolgozatának — a mely nemcsak alaktani, hanem jelentéstani szempontból is értékes — egyes részeiben egészen új, önálló fölfogást juttat érvényre. A derék dolgozatot az osztály melegen ajánlja a Sámuel-díjjal való kitüntetésre.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a Sámuel-díj SZABÓ DEZSŐ-nek ítéltetett oda.

III.

Jelentés a Bulyovszky-jutalomról.

A Bulyovszky-jutalomra 29 pályamű érkezett be; két pályaműnek formahibák miatt történt kizáratása után is huszonhét költemény maradt a versenytéren. Azt is meg kell vallani, hogy a pályaművek legnagyobb része nem szenved hazafias buzgóság hiányában, némelyik túlságosan is áradozik attól s nem ritkán afféle hangzatos szavakkal fedezi a belső ürességet; ódai magaslát felé közeledést azonban ritkán találunk. Számos pályázó úgy fogta fel a pályázatot, hogy pályázni lehet bármely tárgyú, subjectiv tartalmú lyrai költeménnyel, ha egy kissé pedzi benne a haza ügyét. Ilyenek az *Esti fény* (4. sz.), *Hymnus* (9. sz.), *Október* (14. sz.), *Szent László* (15. sz.), *A dévai várhegyen* (20. sz.) című költemények.

Ezek, még ha önmagokban számot tevő költemények volnának, sem érdemelnek különösebb figyelmet és méltánylást a pályázat követelményeinek szempontjából. Még kevésbé az oly darabok, melyek csak az értéktelenség fokozására nézve különböznek egymástól. Ilyenek *Isten* (5. sz.), *A király háza* (17. sz.), *Le a közönynyel* (23. sz.), *A legnagyobb vágy* (24. sz.), *Körülbelül* (28. sz.).

Hat verselő foglalkozik a Rákóczi hamvainak hazahozatalával, vagy az azzal többé-kevésbé összetartozó eszmékkel és érzelmekkel. Úgy látszik, örömet nyultak a kedvező tárgyhöz, melyet időszerűvé tett előttök a közelfekvő alkalom s annak hazafias jelentősége. *Rákóczi* (6. sz.), *Rákóczi haza jön* (8. sz.), *Rákóczi jön* (10. sz.), *Rákóczi haza jön* (12. sz.), *Rákóczi* (13. sz.), *A rovnyei parkban* (27. sz.) mind Rákóczinak hódol, de egyikben sincs a tárgyhöz méltó költői hódolat s a jó szándékon kívül

alig méltathatni többet egy-kettőben. A 6., 8. és 13. szám alattiak említést sem igen érdemelnek, különösen az utolsó, mely tartalomban és formában oly zűrzavaros valami, mint egy „lázbeteg álmadozása“. — A 10. és 12. számú egyforma címmel, amaz tizenöt, emez huszonhét nyolczsoros vers-szakot szentel Rákóczi-nak. Mindkettőben egyforma a dicsőítés nagyhangú, üres túlzása, az álpáthos légverése, különösen az elsőben a jelzők egymásra halmozása, mely a helyett, hogy festene vagy jellemezne, kellemtelenül mázol. A 12. számúban, Rákóczi pályájának történeti részletezése után, a huszonhetedik vers-szak ezzel ér véget:

Ha itt nyugszol e szentelt földbe végre,
Lelkes szavunk majd így kiált az égbe,
A bérceken fenn s völgy ölén alul:
Vitam et sanguinem . . . Moriamur!

Íme, mint hozza össze ebben a jelmondatban az elmés szerző Mária Teréziát Rákóczi Ferenczczel.

Még többet ér a Rákóczi-cultus zengeményei közt *A rovnyei parkban* című (27. sz.). Elegiai hangon, költői ihlettel, gyakorlott verseléssel mereng a parkon, hol egykor „Rákóczi anyja ült“, hol „Rákóczi népe árként vágatott át“, honnan ő maga „elhagyta a drága földet a bukás után“.

Nem a Rákóczi-félékhez tartozik, nem is a hazafias buzgókodás terén mozog az a kis dal, mely *A magyar ló* (25. sz.) dicséretét fulbe esendülő, magyaros, könnyed folyamú versekben énekli. Jellemző vonásai hívek, természetesek, elevenek. Említésre méltó *A királyhoz* című is (29. sz.). Megszívlelendő jó tanácsokat ad a királynak, szinte kitanítja őt fejedelmi teendőire könnyen gördülő versekben. Hazafiasnak elég hazafias, de nem óda. Még kevésbbé az a *Bosszú* című. Ez egy rövid cantata-féle költemény, jó nyelven, hibátlan verseléssel előadva.

Legérdemesebb darabja a pályázatnak a *Deák Ferencz születésének százados évfordulójára* írott óda (26. sz.). Melegséggel s elég avatott kézzel rajzolja Deák pályáját, jellemét, hatását. Hangja emelkedett, bár nem magasan szárnyaló, át van hatva tárgyától s a vele kapcsolatos eszméktől és érzelmeiktől. Nem keresi a hatást üres szólamokban, Mikor az érdemet dicsőíti, kerüli a hízolgés tömjénfüstjét. Oda téved ugyan előadásába egy-egy prózai vonás, némi ismétlés, s néhány, talán a leíró hibájából nem eléggé szabatos kifejezés: de egészben véve mégis eléggé sikerült hazafias költeménynek mondható. Nemcsak társai közül emelkedik ki, hanem egyúttal költői becse is van. Tekintetbe véve azt a meddőséget is, mely a Bulyovszky-pályázatot ismételtén kíséri s a jutalom visszatartását eredményezi: az osztály a Deák Ferenczről írott 26. sz. pályaművet jutalomra ajánlja.

Az osztály javaslata elfogadtatott; felbontatván a 26. sz. pályamű jelíges levele, abból KUN BÉLA lapszerkesztő neve tűnt elő. A többi jelíges levelek felbontatlanul elhamvasztattak.

IV.

Jelentés a Lukács Krisztina-pályázatról.

Az 1903-ban másodízben kitűzött pályátételre („*Kiváncsítik a magyar lyrai költészet története a legrégebb nyomokon kezdve 1867-ig*“) két munka érkezett.

Az egyik (II. sz. Jelígeje: Ama dia) a magyar lyra történetében csak Kölcsey Ferenczig jutott: a magyar lyra legnagyobb képviselőit tehát egyáltalán nem tárgyalja. Bevezetésében egészen elemi módon költészettani fogalmakat fejteget, a mi teljesen fölösleges. Tárgyalásában inkább csak a közkezen levő könyvek ismeretes adatait és eszméit adja elő. A mű lelkesedéssel és buzgalommal van írva, de mindamellett lépten-nyomon azt a hatást teszi, hogy kezdő írta.

Mind stílusra, mind ismeretkörére nézve jelentékenyebb a másik pályamű (I. sz. Jelígeje: A németeket nevezik a gondolkodók és költők népének stb. Winkler Henrik). Főhiánya a több tekintetben dicséretet érdemlő munkának, hogy nem elég önálló. Majdnem minden fejezetben egy-egy (különben helyesen kiszemelt) íróat követ és ilyképen sem új szempontból nem tárgyalja a kitűzött témát, sem mélyebbre nem hatol előzőinél. Az utolsó fejezet (a legújabb lyra története) csak elnagyolt vázlat.

Ennélfogva az osztály a jutalom kiadását nem javasolja.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a jelíges levelek felbontatlanul elhamvasztattak.

V.

Jelentés a Szilágyi-jutalomról.

A II. osztály szemlét tartva történetirodalmunk tíz évre (1894—1903) terjedő időszaka felett s külön-külön is mérlegelve az egyes jelesebb szerzők munkáinak érdemét, legjobb meggyőződése szerint *Fraknoi Vilmos*-nak „A Hunyadiak és Jagellók kora“ című munkáját, mely a Szilágyi Sándor által szerkesztett „A magyar nemzet története“ című tizkötetes kiadvány IV-ik köteteként látott 1896-ban napvilágot, jelöli ki olyannak, mint a mely a Szilágyi-jutalomra teljes mértékben érdemes. Az önálló kötet hazánk történetének e nagyérdemű korszakát a legújabb kutatások világánál különösen a nagyérdemű szerző által felkutatott diplomatiai iratokból merített gazdag eredmények alapján állítja élénk vonzó, a nagy közönség által is élvezhető és e mellett szigorúan

tudományos módszeren nyugvó tárgyalásban, mely épp úgy kiterjeszkedik a korszak politikai eseményeinek, mint a művelődési viszonyoknak önálló kutatáson és felfogáson alapuló előadására. Az osztály, midőn Fraknói Vilmosnak mondott munkáját a Szilágyi-jutalommal való kitüntetésre ajánlja, egyúttal egy érdemekben és eredményekben gazdag, sok évtizeden át fáradhatatlan buzgalommal és teljes hivatottsággal végzett történetírói működés méltó elismerésére hívja föl az Akadémia figyelmét.

Az osztály javaslata elfogadtatott s az 1894—1903. évi Szilágyi-jutalom FRANKÓI VILMOS ig. és r. tagnak íteltetett oda.

VI.

Jelentés az Első Magyar Ált. Biztosító-Társulat pályázatáról.

A magyar közgazdasági irodalomban a kartellek kérdése eddig nagyobb figyelemben nem részesült és így nagyon indokolt volt e hiányon pályadíj kitűzése által segíteni. A kérdés megoldása nagy nehézségbe nem ütközhetett. A külföldi irodalom e kérdés tárgyalásában oly gazdag, a kartellügy minden része, elmélete, multja, jogrendszere, statisztikája oly behatóan, oly sokoldalúan tárgyalatott, hogy alig lehet már most másról szó, mint e tanulmányok összefoglalása, bírálata, hazai viszonyainkhoz való alkalmazása. Tényleg a pályázat teljes sikerrel járt. Összesen öt munka pályázik a díjra; ezek közül kettő teljesen megüti a mértéket, a többiek sem értéktelenek, habár amazokkal — a III. és IV. számúval — nem versenyezhetnek. Azért még ezen munkák is néhány igen fontos kérdésre adások maradtak a felelettel. Nem találunk teljes felvilágosítást arra a kérdésre, vajjon a kartellt egy végleges, a jövőben irányadó vállalati idomnak kell-e tekinteni, vagy éppen az egyedül helyes termelési, illetőleg vállalati idomnak, mint azt némely író állítja? Általában alig találunk tájékozást arra a kérdésre nézve, vajjon a kartellnek a versenyt, az áralakulást stb. szabályozó hatása más módon nem érethetett volna-e el?

Terjedelemre és tartalomra nézve a díj odaitélésénél csak a III. és IV. számú pályamunka jöhet tekintetbe. A III. számú munka jeligéje: „Business is not philanthropy“; a IV. számúé „L'union fait la force“. Mind a kettő jó munka, az egyik a III. számú egyes elvi, általános eszmék kifejtése által tűnik ki, a másik, a IV. számú a kérdés egyenletes, részleteiben jól tájékoztató teljes képet nyújt a kérdés állásáról. Az osztály a bírálók véleménye alapján a pályadíjat a IV. számú munkának javasolja kiadni, a III. számú pályamunkát pedig dicséretre ajánlja.

Az osztály javaslata elfogadtatott. Felbontatván a IV. sz., jutalomra érdemesített pályamű jeligés levele, abból dr. БАУМ-

GARTEN NÁNDOR és MESZLÉNY ARTÚR szerzők neve tünt elő. A dicséretre méltott III. számú pályamű szerzője a főtítkárnál jelentkezvén, a felbontott jeligés levélből dr. NÁDAS LÁSZLÓ neve tünt elő.

VII.

Jelentés a Lévy-pályázatról.

A Lévy-pályázatban — a szövetkezeti ügy — két pályamunka vett részt. Mindkét pályamű komoly igyekezetet tanúsít ugyan a feladat megoldására s mindegyikben vannak értékes, tanulságos részletek: de egészében véve mégis egyik sem mondható oly harmonikusan bevégzett munkának, mely a feladat magaslatán áll. Vagy az általános nemzetgazdasági és socialis szempontok hézagosa és ingadozók, vagy a szövetkezetek jogi szabályozásának ismertetése és bírálata hiányos, vagy a tényleges állapotok ecsetelése nem eléggé szabatos és kimerítő. Szóval a szövetkezeti ügy megbízható és annak minden oldalára kiterjedő forrásmunka gyanánt, a minőt az Akadémia a pályadíj kifizése által célba vett, egyik sem szerepelhet. Kifogásolható különösen az igazi tudományos módszer hiánya. Sem a tárgy beosztása és tagozása, sem a különböző népek egymáshoz való aránya nem eléggé plasztikus és összhangzatos; a használt források a legkritikább esetben vannak megjelölve, még a szó szerinti idézeteket sem lehet kellőleg ellenőrizni, sőt még az irány is többnyire pongyola.

Ha azonban a pályadíjra nem is érdemesek a benyújtott munkák, mégis kíváncsiak mutatkozik, hogy szerzőiknek további alkalmuk és ösztönzésük legyen azokat kellően átdolgozni és kiegészíteni s a legújabb törvényhozási és társadalmi fejleményeket is figyelembe venni. Minélfogva az osztály a *szóbanforgó pályakérdés újból való kifizését* indványozza.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a jeligés levelek felbontatlanul elhamvasztattak.

VIII.

Jelentés az Ullmann-pályázatról.

A Magyar Tudom. Akadémia által az Ullmann-alapítványból hirdetett pályázatra egy pályamunka érkezett be „Paraszthirtokok“ czimmel. A szerző elég sokat olvasott, elég nagy anyagot hordott össze, de a pályakérdést sikerrel meg nem oldotta.

A pályamű, mondhatni, feldolgozatlan, rendezetlen anyag-halmaz. A szerzőnek épp úgy nincs érzéke a belső, mint a külső forma iránt. Sejtelve sincs róla, hogy a tudományos munka épp oly kevésbé nélkülözheti a compositiót, mint bár-

mely szépirodalmi mű, mert különben az ismétlések kifárasztják az olvasót, a részek aránytalansága, a fontos és nem fontos összezavarása pedig nagyon megnehezíti, sőt majdnem lehetetlenné teszi, hogy értékes tanulságot vonjunk le a tanulmányból.

A szerző akkor is, midőn helyes nyomon próbál elindulni, csakhamar letéved róla. A pályakérdés a különböző országokban a parasztbirtokok alakítására és fentartására irányuló újabb kísérletek ismertetését kívánta. A szerző jól gondolta, hogy mielőtt az egyes országok konkrét eredményeiről számolna be, célszerű az olvasót megismertetni a parasztbirtokok fogalmával, jelentőségével; de a helyett, hogy ezt tenné, „A parasztbirtokok általában” című fejezetben inkább a különböző országokban a parasztbirtokokra vonatkozó intézkedéseket vázolja, vagyis anticiálja azt, a mit a következő fejezetekben kell elmondania.

A mostani formájában meglehetősen fölösleges s a mellett kuszáltan, rendszertelenül megírt első fejezet után, mely bevezetésül akar szolgálni, külön fejezetekben tárgyalja a parasztbirtokokat Magyarországon, Amerikában, Németországban, Franciaországban, Belgiumban, Angliában, Olaszországban, Dániában, Oroszországban, Romániában, Szerbiában, Bulgáriában, Törökországban s az Európán kívüli országokban.

A pályamunka ezekben a fejezetekben sem áll feladatának magaslatán. Szerző sok mindent összehord, a mi többé-kevésbbé csakugyan érinti a parasztbirtokos osztály helyzetét, de életteljes, tanulságos képet nem tud festeni. Néha annyira szűkszavú, hogy felsorolása olyan, mint egy száraz tárgymutató, máskor meg annyira terjengős, hogy szószerint közöl a kérdés szempontjából csekélyebb fontosságú törvényeket.

A pályaműnek általában oly sok hibája és fogyatkozása van, hogy az Akadémia által kívánt abszolút mértéket meg sem közelíti, s ezért az osztály a jutalom kiadását nem javasolja. Tekintve azonban, hogy a szerző elég sok forrást felkutatót, elég sok adatot összehordott, nem tartja kizártnak, hogy lelkiismeretes kijavítás s gyökeres átdolgozás után oly művet készíthet mostani elnagyolt kísérletéből, mely megállja helyét szakirodalmunkban. Ezért szívesen hozzájárul a bírálók azon javaslatához, hogy Akadémiánk a pályakérdést, mely egy igen fontos socialis probléma megvilágítását és előkészítését célozza, még egyszer *kitűzze*, akkor a mostani pályamű szerzője is talán több sikerrel versenyezhet a jutalomért átdolgozott, kiegészített munkájával.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a jelíges levél felbonthatlanul elhamvasztatott.

IX.

Jelentés a Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adományára
hirdetett pályázatról.

A pályázatra a kitűzött határidőn belül két pályamű érkezett.

Az I. számú „*A legfőbb kedvezmény elve a vámpolitikában*” czimen, jelige nélkül 1904. szept. 4-ikén és

a II. számú „*A legfőbb kedvezés a kereskedelmi szerződésekben*” czimen, „Do ut des” jeligével, 1904. szept. 29-ikén.

Az I. sz. 89 kis negyedrét lapon inkább a kereskedelmi politikával általában foglalkozik, különösen a közös vámterületet illetőleg és a legfőbb kedvezés intézményét behatólag nem tárgyalja, miért is — noha sok érdekes és különösen statisztikailag bő és tanulságos adatot tartalmaz — a jutalom odaítélésénél tekintetbe nem jöhetett.

A II. számú pályamű, „Do ut des” jeligével, 82 nagy ívrét lapon behatólag foglalkozik a fölvetett kérdéssel.

Először igyekszik megállapítani a legfőbb kedvezés eredetét és legrégibb alakját, majd áttér annak átalakulására egészen mai szerkezetéig. Igen részletesen ismerteti az amerikai reciprocitás intézményét és meglehetősen kimerítően adja a legfőbb kedvezés ellen főleg a német szakirodalomban forgalomba hozott kifogásokat. Végül azon következtetésre jut, hogy a legfőbb kedvezés helyét a reciprocitásnak kell elfoglalnia.

Habár a végkövetkeztetésben a bírálók nem értenek egyet a szerzővel és érvelésének kiindulási pontjait és céljait nem teszik magukéivá, készségesen megadják neki azt az elismerést, hogy a kérdést tudományos komolysággal tárgyalja és a mellett lehetőleg elfogulatlanságra is törekszik.

Másrészt azonban a munkának jelentékeny hézagai is vannak. Ilyen az, hogy az amerikai reciprocitás intézményét nem magyarázza meg eléggé az amerikai kereskedelmi politika közvetlen céljaival; nem tárja föl a különböző reciprocitási formák indító okait és nem terjed ki eléggé azok hatásaira. S a mi még fontosabb, aránylag keveset foglalkozik a legfőbb kedvezés mellett szóló érvekkel, a mi annál súlyosabban esik a latba, mert maga is elismeri, hogy a legfőbb kedvezés biztosítása nélkül ez idő szerint szerződést kötni nem lehet, de nem is szabad.

Mindezek után, de főleg tekintettel arra, hogy a pályadíj az alapító rendelkezése szerint „*csak abszolút becsű tudományos munkának*” ítélhető oda, a II. osztály a bírálók egyértelmű jelentése alapján azt a javaslatot terjeszti az összes ülés elé, hogy a Kereskedelmi Csarnok pályadíja ez alkalommal ne adas-

sék ki, hanem az alapító további rendelkezésének megfelelőleg, *újból kitűzessék.*

Az osztály javaslata elfagadtatott s a jeligés levelek felbontatlanul elhamvasztattak.

X.

Jelentés a Bésán-pályázatról.

A Magyar Tudományos Akadémia a Bésán-alapítványból, mely egyik legnagyobb pályadíja (2400 koronára rúg aranyban), legutóbb a következő jutalomtételt hirdette ki: „A magyar ipar és kereskedelem *védelmére irányuló törekvések* 1825—1848-ig.“ A szabályszerű határidőn belül a kérdésre egyetlen pályamű érkezett, melynek címe: „Az ipar és kereskedelem hazánkban 1825—1848-ig.“ Első pillanatra szembeütünk, hogy a pályakérdés s a pályamű címe nem fedezik egymást, s hogy a pályamű nem közvetlenül arra felel, a mit a pályatétel kérdez. Szerzője az előszóban azt mondja ugyan, hogy kettős feladatot tart szem előtt: adni akarja egyrészt az 1825—48-iki időszakban a kereskedelem és ipar védelmére irányuló törekvések egészét, másrészt a kereskedelem és ipar tényleges helyzetének hű képét. Azt igéri tehát, hogy fejtegetéseiben figyelembe veendi a pályatétel főmozzanatát is, melyet munkája címéből kihagyott. Mindazáltal az egész pályamű inkább csak a tényleges állapotok vázlata, ismert statisztikai anyag összegyűjtése s itt-ott újabb csoportosítása útján. Ez is igen hézagos és felületes ugyan és közkézen forgó könyvekből van véve. De legalább bizonyos, habár homályos, rendszertelen képet ad a tényleges viszonyokról. Ellenben a hatalmas küzdelem, melyet társadalmunk, úgyszólván egész nemzetünk a magyar ipar és kereskedelem megerősödésére, föllendítésére, idegen kizsákmányolás elleni védelmére ez időben folytatott, s mely messzekiható gazdasági és politikai következményekkel járt, a munkában teljesen háttérbe szorul s nem a pályatétel követelte alakban és terjedelemben nyer ismertetést. De ezt is el lehetne nézni, mert mint egyszerű állapotrajz szintén hasznos adalékot nyújthat amaz emlékezetes reformkorszak ismeretéhez, ha valóban tájékoztat adna arról: minő volt a magyar ipar és kereskedelem helyzete 1825 körül? Hogyan alakult át Széchenyi működése s a korszak más nagy alakjainak hatása alatt az iparról és kereskedelemről való általános gondolkodás? Minő újításokkal, törvényekkel igyekezett az országgyűlés az iparnak és kereskedelemnek segítségére jönni, s végül minővé alakult a két évtized folyamán eszközölt, részben mélyreható törvényhozási és társadalmi alkotások hatása alatt a magyar ipar és kereskedelem állapota 1848 körül? Csakhogy a pályamű az állapotok rajzában sem rend-

szeres; még kevésbbé nyújt valami újat, mond bármi tanulságosat. Ismert közkezen forgó adatokkal dolgozik, noha szerző azt állítja, hogy „a hol csak lehetett, az eredeti források alapján” készítette el művét. Csakhogy a lehető legszűkebbre szabta az eredeti források körét s kizárta belőle a kiadatlan levéltári anyagot, melylyel pedig levéltáraink, első sorban az országos levéltár, bőségesen rendelkezik.

Mindezek után, mivelhogy a kérdéses pályamű sem tartalom, sem feldolgozás tekintetében nem tarthat igényt az elismerésre s nem tesz eleget a pályázat azon feltételének, hogy abszolút becsű legyen, az osztály a pályázó megjutalmazását nem ajánlhatja.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a jeligés levél felbonthatlanul elhamvasztatott.

XI.

Jelentés az Egyesült Budapesti Föv. Takarékpénztár pályázatáról.

E pályázatra, mely az értéknövekedés megadóztatásának (betterment tax) kérdésére volt kitűzve, egy pályamű érkezett „Construat vias publicas unusquisque secundum propriam domum” jeligével.

Elméleti alapját pályázó helyesen választotta, a mennyiben kiindul az érdek vagy fizetési képesség szerinti adóztatás elméletéből. Azon eredményre jut, hogy a városi igazgatás nagy feladatai csakis az érdek szerinti adózás elvének erősebb alkalmazásával biztosíthatók. Az értéknövekedés megadóztatása mellett foglal állást és a városi adóügy körébe utalja.

A kérdés főbb elemeit behatóan tárgyalja, valamint az adó mivoltát is; kimutatja, hogy nem egységes elven alapszik a betterment tax, hanem az egyes községek vagy államok sajátos szükségletének természetét viseli magán. Ismerteti különösen azon vitákat, melyek a körül fejlődtek: mi a betterment tax tulajdonkép, adó, illeték, járulék? Utal arra, milyen egyéni érdekek rejlenek a kérdés egyik vagy másik módon való eldöntése mögött. Ezzel kapcsolatban fejtegeti azt a kérdést, vajjon a betterment adó az ingatlant, vagy a tulajdonost terheli, a mely kérdés különben főleg az angol-amerikai viszonyok szempontjából bir nagyobb fontossággal. A betterment és az „unearned increment” (érdemtelen vagyonszaporítás) egymáshoz való viszonya is bővebb kifejtést nyer. Behatóan ismerteti az angol és amerikai törvényhozás törtenetét és hatását.

Folyékonyan van írva, de egyes, nem szerencsés kifejezéseket előszeretettel használ, így „beút”.

A munka hiányát a bírálók abban találják, hogy az ilyen

szűkre mért tárgynál szükséges lett volna a létező törvények bővebb ismertetése, intézkedéseiknek megvilágítása és bírálata. Szerző magukat a törvényeket elég gondosan nem olvasta. Többnyire mások ismertetésére támaszkodik. A törvények bővebb ismertetése annyira fontos az anyag kiegészítésére és a kérdés részletes tárgyalására, hogy ez okból a pályadíj kiadását az osztály nem javasolhatja és csak a munka megdicsézésére szorítkozik.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a jelígés levél a szerző jelentkezéséig megőriztetni rendeltetett.

XII.

Jelentés az Oltványi-pályázatról.

„Az elemi vagy népoktatás története Magyarországon 1540-ig“ című pályakérdésre két pályamű érkezett. Az I. számú pályamű („Emlékezzünk régiekről“ jelíggel) 80 kis negyedréttű lapra terjed; a II. számú, melynek jelíge „Elmenvén, tanítsatok minden nemzeteket“, 602 nagy negyedrétt alakú oldalból álló vaskos kötet.

Az első számú pályamű alacsony színvonalon álló, csekély tárgyi tudással készült, rossz magyarsággal megírt s logikailag is zagyva munka, melynek módszertelenségét eléggé igazolja az 1. lapon olvasható tétel, hogy „itt forrástanulmányokról szó sem lehet“. Csak természetes tehát, hogy megjutalmazásáról sem lehet szó.

Magasan kiemelkedik mellette a II. számú pályamű.

A munka két főrészből áll. Egyik (1—210. lap) a tulajdonképeni szöveg, mely a pályakérdésre felel; a másik a 279 oklevelet (köztök 115 kiadatlant) tartalmazó oklevéltár (212—602. lap).

Az olvasásra szánt szöveg nyolcz fejezetre oszlik. Az első a népnevelés eredetével foglalkozik. Helyesen fejtegeti a szerző, hogy az igazi népnevelés a kereszténységgel veszi kezdetét, s a népoktatás intézményszerű alapját a katechumenatusban keresi.

Ezen általános, európai keretbe helyezkedik a magyarországi népoktatás kezdete, melyről a II. fejezet szól. Az Isten igéjének hirdetése, a prédikáció, a templomban végbemenő katechesis tekinthető itt is a népoktatás alapjának. A magyaroknak a keresztény hitre való térítése egyértelmű a népnevelésével, művelődésével (Adalbert, Szent Gellért, Dezső esztergomi érsek), s a vásár- és ünnepnapok szent beszédek, melyekben világi és szerzetes papság egyaránt osztozik, egyenesen a népnek szólnak. Minderről források alapján értesít bennünket a szerző, részletesen ismertetvén egyebek közt a budai és szepesi zsinatok határozatait, melyekből elég világos tudomást szerzünk a hazai papság ez irányú munkásságáról. Itt azonban egy kis anyag-

kiszemelés jól elkelt volna; a zsinatoknak idézett határozatai közt nem egy van, mely a tárgyhoz nem, vagy alig tartozik. A papoknak adott házassági utasítások például még a tágabb magyarázattal sem vonhatók a népnevelés körébe.

A harmadik fejezet (melyhez hozzátartozik az V-ik) a falusi iskolákat tárgyalja. A szerző itt — nyilván adatok hiányában — az egész hosszú időszakot Szent Istvántól 1540-ig összefoglalja, s abból, hogy a XIV. század folyamán találkozik először falusi iskolákkal, következtet arra, hogy ilyenek már előbb is voltak minden plébánia székhelyén. Valóban így volt-e, nem tudjuk; de a paróchiák létele valószínűvé teszi, hogy bennök valamiképen a gyermekek oktatásáról is gondoskodtak. Hogy a falusi iskolákban a vallás tanain s az éneken kívül az írást és olvasást is tanították, azt így általánosságban, minden megszorítás nélkül, állítani nem lehet. Hiszen még a XVIII. század második felében is akad hazánkban akárhány oly falusi iskola, melyben a vallás tanain kívül csak olvasást, de írást nem tanítottak. Bizonyára így volt ez a XIV—XVI. században is.

A városi iskolázásról szóló IV. és VI. fejezetek megírásában már sokkal több biztos adatra támaszkodhatik a szerző. A mai tudományos állásponttól fejt ki a városi iskolák létrejöttének okait, s helyesen hangsúlyozza, hogy a városi iskolák, egyes hatásköri összeütközéseknek daczára, nem az egyház ellenére, hanem ennek szellemében és vele szoros kapcsolatban keletkeztek, s csak később igyekeznek magukat függetleníteni. Kár, hogy e mellett a szerző, a szóban levő intézmények tanügytörténeti jelentőségét nem méltatja, nevezetesen azt, hogy míg a falusi iskola csakis az egyház érdekeit szolgálja, addig a városi iskola, vallásos céljai mellett is, első alakulata a köz-oktatásnak. Egyébként tömérdek, igen érdekes művelődéstörténeti adatot hord össze a szerző ebben a fejezetben. Neveléstörténeti szempontból legérdekesebb volna a IV. fejezetnek az a része, mely a tantárgyakról és a nevelés módjáról szól. Csak sajnálnunk lehet (s bizonyára a szerző is osztozik sajnálkozásunkban), hogy az adatok épp itt serkedeznek oly vékonyan a forrásokból, holott mindenki, a kit a hazai iskoláztatás multja érdekel, első sorban azt szeretné tudni, milyen volt az iskolák szellemi élete, a tanítás és nevelés módja.

Egyébiránt „A városi iskolák Magyarországon 1540-ig“ című VI. fejezetben, mely egyike a legbecsesebbeknek, részletes történetét kapjuk hazánk legnevezetesebb városi iskoláinak a középkor utolsó századaiban és pedig helyszini levéltári kutatások alapján. Feltűnő azonban, hogy oly régi városainknak, mint Győrnek, Nagyszombatnak, Esztergomnak, Kalocsának, Vácnak iskoláiról mit sem olvasunk e műben.

A mű hátralévő két fejezete az udvari és magán-oktatás sporadikus adatait közli és középkori nőnevelésünk állapotát ismerteti.

A munka legszembeötlőbb hiányai közé tartozik, hogy szerző kelleténél nagyobb mértékben tartózkodik az adatokból vonható következtetések elől. Műve egészben véve száraznak és lajstromszerűnek látszik. Nem annyira 'történet', mint fölötte pontos történeti anyaggyűjtemény. Szándékosan-e vagy nem, de tényleg alig keresi fel azokat a szálakat, melyek adatait elvекhez, eszmékhez, a politikai vagy egyháztörténet korszakos eseményeihez, nemzeti válságokhoz, a nemzeti művelődés külföldi érintkezéseivel, külföldről eredő szellemi mozgalmakhoz és áramlatokhoz fűzik. Még kevésbbé kielégítő a népoktatás intézményeinek a nemzet politikai története szempontjából való megvilágítása, hogy a mohácsi vész mit jelentett a népoktatás terén is, mi volt vagy mi lehetett e nagy katasztrófa következtése a művelődésben, még csak egy szóval se mondja meg a szerző. A tárgyalás anyaga (az I. fejezet kivételével) általában ki van szakítva a nagy historiai tényezők összehatásának egészéből; megtudjuk, mi volt; de nem, hogy miért, mi módon, mily tényezők befolyása alatt lett azzá.

Másfelől azonban lehetetlen nem méltányolni azokat a rendkívüli nehézségeket, melyek ily természetű úttörő munkásságban felmerülnek. Az anyag felkutatásának nagy és nehéz munkája abszolút érdeme marad a szerzőnek. Sehol se veszi másodkézből adatait. Az eddigi ismeretes, nagyon sovány anyagot széleskörű levéltári vizsgálódás alapján megsokszorozza. Szóval, ritka lelkiismeretességgel, pontossággal és kritikával megvetette azt az alapot, melyen majdan, ha egy szerencsés véletlen a még hiányzó adatokat is feltárja, az összefoglaló elmélkedés megindulhat. Így is értékes művet alkotott a szerző; olyant, mely e nemben nagyon szegény irodalmunknak határozott gazdagodására szolgál. Erre való tekintettel az osztály a II. számú pályamű szerzőjének a kitűzött pályadíj kiadatását javasolja.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből BÉKEFI REMIG I. t. neve tűnt elő.

XIII.

Jelentés a Péczely-pályázatról.

A Péczely-féle pályázatra (A magyar jobbágyság története 1514-től Mária Terézia koráig) egyetlen pályamű, vagyis inkább ajánlat érkezett, azon kérelemmel, hogy a beküldött mutató alapján szerzőt bizza meg az Akadémia az egész monographia megírásával. Minthogy azonban a Péczely-pályázat teljes és álta-

lános becsü munkát kíván s az Ügyrend 144. §. d) pontja értelmében a ki nem adható díjat az Akadémia alaptőkéjéhez kell csatolni, *megbízatásra tehát nem lehet fordítani*, pályázó kérelme nem teljesíthető s a jutalom ki nem adható.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

XIV.

Jelentés a Vigyázó-pályázatról.

A Vigyázó-jutalomra, mely a társadalmi élet rajzára volt kitűzve a Thököly- és Rákóczi-korban, egy pályamű érkezett „Régi magyar módit hagyám ez írásban“ jeligével. A pályamű szerzője nagy készültséggel és becsületes igyekezettel látott feladata megoldásához.

A feladatnak egy részét sikerült is megoldania, de elhanyagolta tárgyának leglényegesebb részeit. Maga is mondja előszavában, hogy sok tekintetben útmutatója volt báró Radvánszky Béla „Magyar Családelet és Háztartás a XVI. és XVII. században“ című munkája. Ezért csak dicsérhetnők a szerzőt, ha báró Radvánszkynek az lett volna a főczélja, hogy a társadalmi élet rajzát adja a XVI. és XVII. században.

De báró Radvánszky alapvető munkája, mint a címe is mutatja, csak a családeletet és a háztartást rajzolja s mellékesen foglalkozik a társadalmi élettel. Szerzőnk alig gondolt arra, hogy az ő feladata különbözik a báró Radvánszkyétól. Többnyire nyomon követi a kitűnő munka felosztását s kiegészíti annak eredményeit a Rákóczi-korból vett adatokkal és az 1896 óta kiadott történeti anyag feldolgozásával. Munkája így is értékes, de nem felel meg a feladatnak.

A Magyar Tudományos Akadémia kitűzván a pályakérdést, oly munkára gondolt, mely kiindulva a közállapotok rajzából, elébünk tárja a Thököly- és Rákóczi-kor társadalmának tagozódását és e társadalom viszontagságait.

Már pedig a közállapotokról szerzőnk igen gyarló rajzot ad az I. fejezetben. Úgy látszik, nem is érti az akkori átalakulások nagy jelentőségét. Nem is ismeri a korszak főbb forrásait. Különben nem volna előtte oly nagyjelentőségű Spankau egy nyílt parancsa, melyet az alig 8 lapos elbeszélésben kétszer is idéz. Thököly hatásáról az 1677-től 1690-ig terjedő években csak ennyit tud mondani: „Thököly Imre támadásával az állapotok még jobban elmérgesedtek. Az izgalmakat még jobban fokozta Caraffa“.

A következő fejezetek már jobbak, mert a szerzőnek határozottan jobb érzéke van a culturtörténet, mint a politikai történet iránt. Azonban itt sem próbálja megrajzolni a társadalmi

osztályok különbségét és egymáshoz való viszonyát, s mindaz, a mit a családi életéről mond, inkább csak a felső és a legfelsőbb társadalmi rétegekre vonatkozik. Az alsóbb osztályokat igen mélyen érinti a szerző.

Összefoglalva mindezt, szerző munkája kétségtelenül értékes, de a feladatnak csak részben felel meg, s így neki a jutalom ki nem adható.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a jelígés levél felbontatlanul elhamvasztatott.

XV.

Jelentés a gróf Andrássy Gyula r. tag adományából „Deák Ferencz élet- és jellemrajzára“ hirdetett pályázatról.

A II. osztály javasolja, hogy dr. *Ferenczi Zoltán* úrnak, ki a gróf Andrássy Gyula r. tag adományából „Deák Ferencz élet- és jellemrajza“ című feladat kidolgozására az 1903. évi május 6-án tartott nagygyűlésen megbízást kapott, minthogy munkáját elkészítette és nyomtatásban is közrebocsátotta (a M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-vállalatának során, I—III. kötet, Budapest, 1904) a 8000 korona jutalom kiutalványozandó.

A jutalomösszeg kiutalványoztatott.

XVI.

Jelentés a Flór-alap kamatainak felhasználásáról.

A *Flór-féle alapítvány* 1904. és 1905. évi, összesen 1600 kor. kamatjaira nézve a történelmi bizottság tavaly azt a megállapodást jelentette be, hogy ez az összeg a Bubicz Zsigmond tiszt. tag által kiadásra benyújtott Esterházy Pál-féle „Mars Hungaricus“ közzétételére fordíttassék. Minthogy azonban a kiadványhoz tartozó rajzok clichéit eddigelé megszerezni nem sikerült, a bizottság tavalyi határozatát megváltoztatva, akkép határozott, hogy a Flór-alap 1904. és 1905. évi, összesen 1600 koronányi kamatja *Szádeczky Lajos* lev. tag „*A csiki székelv krónika*“ című, az osztálytól a történelmi bizottsághoz áttett akadémiai értekezésének kiadására fordíttassék. Ehhez az osztály hozzájárult.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

XVII.

Jelentés az Ipolyi-alapítvány kamatainak felhasználásáról.

Az *Ipolyi-féle alapítvány* 1904—6. évi 2000 koronányi kamatjára nézve, mely magyar egyháztörténelmi czélokra fordítandó, az osztály azt a javaslatot teszi, hogy bizassék meg dr.

Hodinka Antal budapesti tud.-egyetemi magántanár, ki e célra már nagyértékű levéltári anyagot gyűjtött össze, a *magyarországi görög szertartású katolikus egyház történetének* megírásával. A mű elkészültének határideje 1907. szept. 30.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

XVIII.

Jelentés a Lukács Krisztina-alapítványból hirdetett mathematikai pályázatról.

A Lukács Krisztina-alapítványból az 1904. évre a szakirodalomnak gondos és rendszeres felhasználásával készült, az abszolút geometria tanulására alkalmas kézikönyvre volt pályázat hirdetve. A kitűzött határidőig egy pályamunka érkezett be. Címe: *Az abszolút geometria elemei*. Jeligeje: *Minden emberi ismeret alapja a megfigyelés*.

A jelige arra vall, hogy a munka egyik főcélja, megmutatni, miként jutunk a tapasztalatnak mindenkor csak korlátozott pontosságú megfigyeléseiből és az előbb vagy utóbb elhomályosuló és összefolyó szemléletből kiindulva, a geometriának éles fogalmaihoz és föltevéséhez. Ha a szerzőnek ez sikerült volna, a mire nézve Pasch ismeretes és e munkában is idézett újabb geometriai felolvasásai sok tekintetben tanulságos például szolgálhattak volna, akkor evvel is jó szolgálatokat tesz a geometria alapjai iránt érdeklődő olvasónak. Azonban a pályázó még sokkal távolabb van a legfontosabb alapfogalmak szabatos megértésétől, semhogy akár a tapasztalatra való hivatkozással, akár nélküle, a geometria következetes felépítésére vállalkozhatnék. A szerző hiányos ismereteinek és csekély körültekintésének jellemzésére szolgáljon például a következő idézet:

„Az egyenes újabb tulajdonságait a következő axiómákból ismerjük meg: *bármely két pontja A és B az egyenesnek, ennek még van oly C pontja, mely amazok között és oly D pontja, mely azoknak ugyanazon irányban vett közén kívül fekszik.*

Ezen axióma az egyenes két tulajdonságát foglalja magában. A C pont létezése az egyenes *folytonosságát*, a D ponté pedig annak *határtalanságát* fejezik ki.“

A szerző nem veszi észre, hogy a folytonosság ezen értelmezése szerint az egyenesnek a rationalis számokat ábrázoló pontjai már magukban folytonos vonalat alkotnának. Hasonló kétes értékű állításokkal még számos más helyen találkozunk a munkában.

Ehhez járul a feldolgozott anyag kevés volta.

A munka nem lévén az abszolút geometria megtanulására alkalmas kézikönyv, neki a pályadíj nem adható ki.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a jelítés levél felbonthatlanul elhamvasztatott.

XIX.

Jelentés a Lukács Krisztina-alapítvány 1902. évi kamataiból hirdetett nyílt pályázatról.

A)

Dr. Bugarszky István munkája: „A közeg befolyása a reactionsebességre és a chemiai egyensúlyra“ czímmel 49 félívlapra terjed és négy fejezetre oszlik.

Az I. fejezet a tárgy irodalmát és mostani állását foglalja össze, és a dolgozat célját fejt ki. Hivatkozva egy előbbi dolgozatára, melyben kimutatta, hogy vizes alkoholban a brom az alkoholra acetylacetat és hydrogenbromid keletkezése közben gyakorol hatást, jelen dolgozatában szerző a fősúlyt a reactionnak vízzel nem elegyíthető közegekben történő lefolyásának tanulmányára fektette. Ilyen közegek voltak a széntetdrachlorid, a széndisulfid és a monobrombenzol.

A II. fejezetben leírja ez oldószerek tisztítását, meghatározza azoknak fontosabb physikai állandóit, ú. m. faj súlyát, olvadás- és forráspontját, törésmutatóját és biektromos állandóját. A kísérleti eljárás lényegének leírása után kiemeli, hogy kísérletei szerint a reactio sebességi állandója k nem mutatkozik állandónak, se a monomolekulás, se a dimolekulás typus felvétele esetében. Ebből következtette, hogy mellékreakciók mennek végbe, mint azt fentebbi értekezésében is bebizonyította. Ennek tekintetbe vételével kiszámította a hydrogenkábromid dissociatio-állandóját a használt oldószerekben, majd azon feltevés alapján, hogy a brom organikus oldószerekben csakis az associált molekulákra hat, az alkohol associatiojának állandóját is az említett oldószerekre vonatkozólag. Ez értékek felhasználásával, melyek a felforgó esetre nézve bonyolódott számításokat kívántak meg, 12 táblázatban állítja össze ide vonatkozó kísérleteit. Ezen eredmények a feltevések helyességét igazolták, a mennyiben a sebességi coefficient k különféle alkohol concentrációk mellett széntetdrachloridban és széndisulfidban állandónak bizonyult; eltérés, és pedig a közeg chemiai befolyása következtében, csak a brombenzolnál volt tapasztalható.

A III. fejezetben „A reactio lefolyása vizes oldatban“ alkotja a tanulmány tárgyát. Vizes oldatban a közeg zavaró hatása más természetű, mint az organikus oldószerekben. Miután szerző az aldehyd- és eczetsavképződés simultán chemiai általa-

kulását, továbbá a hydrogentribromid (és aethylacetát) képződését is tekintetbe vette, bonyolódott számítási és kísérleti adatok alapján, azon eredményhez jut, hogy:

Vizes oldatban az alkohol és brom egymásra hatása, bizonyos, az elmélet által kijelölt feltételek mellett, a monomolekulás typus szerint folyik le.

IV. fejezet. Áttekintés és általános következtetések. E fejezetben szerző vizsgálataiból általános érdekű következtetéseket vezet le, melyeknek lényeges részei a következő tételekben foglalhatók össze:

a) Az alkohol annál inkább van egyszerű molekulákra disszociálva, mennél nagyobb az oldószer dielektromos állandója.

b) Parallelismus van a közeg dielektromos állandója és a reactionsebesség között. Ellenben a tanulmányozott reactióra nézve az organikus oldószerek belső sűrűdése és a reactionsebesség között összefüggés nem található.

c) Az összes alkohol megoszlási hányadosa vizre és ugyanazon organikus oldószerre nézve közelítőleg állandó.

d) A dolgozatban megállapított adatok alapján, szerző kísérletekkel ellenőrzött azon végeredményhez jut, hogy: *a tanulmányozott reactionnak az egyensúlyi concentratióra vonatkoztatott sebessége különféle organikus közegekben (CCl_4 és CS_2) egyenlő, feltéve, hogy a közeg maga részt nem vesz a reactionban.*

Ha ez utóbbi szabály általános érvényűnek bizonyulna, ez egy új vizsgálati módszer alapját alkotná, melylyel eldönthető volna, hogy az oldott molekulák hányadrésze képez az oldószer molekuláival complexmolekulákat, vizes oldatban pl. ú. n. hidratizott molekulákat.

E complexmolekulák mennyisége előreláthatólag az oldott anyag és az oldószer physikai és chemiai sajátságaival kell hogy összefüggésben legyen.

A dolgozat tartalmának ismertetése után az osztály véleményét a következőkben foglalja össze:

Szerző nagy körültekintéssel és a részletekbe beható exact matematikai felfogással párosulva alkalmazza a tömeghatás törvényeit az általa tanulmányozott bonyolódott reactionra, t. i. az alkohol és brom egymásra való hatására különféle közegekben. A bonyolódott kérdés megoldására valószínű hypothesiseket fogad el, és azoknak deductiv úton megállapított következményeit minden egyes esetben kísérletileg pontosan ellenőrizte. Kísérleteinek eredményét 42 táblázatban állította össze.

Mind a deductiók, mind a kísérletek kivitele szabatosággal történt. Dolgozata azon szempontból is érdekes, mert állusztrálja azt, hogy a tudomány mai állása mellett, a mathe-

matika felhasználásával, mily értékes eredményeket lehet a finnyás chemiai egyensúly kérdéseiben jelenleg elérni.

Főntebb vázolt eredményei, a tömeghatás a reactiósebesség törvényeinek általánosítására, különösen a közeg befolyását illetőleg, fontos új szempontokat tárnak fel. Ha ezek más hasonló esetekben is beválnak, új és fontos haladást jeleznek az elméleti chemia terén. Szerző megbízatásának nagy buzgósággal kiváló módon felelvén meg, az osztály részére a tiszteletdíjat, az Akadémia elismerésének kíséretében, kiadandónak tartja. A dolgozatot pedig a III. osztály Értesítőjében való kiadásra ajánlja.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

B)

Dr. Sigmond Elek úr „Újabb kutatások a talajphosphor szükségletére és meghatározási módjára vonatkozólag, különös tekintettel hazánk mezőgazdasági viszonyaira“ czimű feladat kidolgozásával volt megbízva.

Megbizott a magára vállalt kötelezettséget idejében teljesítette; munkáját 1904 december vége helyett már május 7-ikén benyújtotta. Munkájának I—XI-ik oldalán a bevezetést, XII—XIII. oldalán a tartalom-jegyzéket közli, míg a szöveg 1—379-ig terjedő oldalakat foglalja el. A szöveget kiegészíti 3 oldalon 7 graphikon, egy Magyarország-térkép, mely a talajminták és a kísérletek helyét tünteti fel s végre 5 oldalon, 12 photographiai főlvetel, az edénykísérletek eredményéről ad képet.

A munka sokkal több anyagot ölel fel, mint a mennyit a czimből várhatunk. Ennek az az oka, hogy dr. Sigmond Elek úr czélszerűnek vélte: a termő talajról, a gazdasági növények táplálkozásáról, a talaj trágyaszükségletéről, e szükségletet szabályozó tényezőkről, a phosphorsav szerepéről a talajban és a gazdasági növényekben, a phosphorsav-trágyák jelentőségéről, a talaj phosphorsav-szükségletének jelenleg divó meghatározásáról, részletesen tájékoztatni, — s minthogy a legjelesebb mezőgazdasági vegyészek kísérleteit, felfogását elég bőven közli, a munka terjedelmessé vált. Csak a VIII-ik fejezetben, a szöveg 200-ik oldalán kezdi meg azt a részt, a melyben önálló kutatásainak eredményéről számol be, Kutatásainak célja volt: módot találni, lehetőleg gyorsan tájékoztatni arról, hogy vajjon valamely talajnak van-e phosphortrágya szüksége? Erre a kérdésre eddig edény- vagy parcella-kísérletek alapján igyekeztek felelni. Azonban ezek a kísérletek csak egy év leforgása után adhatnak feleletet, mit a gazda nem mindig várhat meg. Dr. Sigmond úr eljárása szerint körülbelül egy hét alatt meglehetősen valószínű-

séggel eldönthető, hogy valamely talaj rászorult-e a phosphor-trágyázásra

Dr. Sigmond úr eljárásának kidolgozásához az eszmét Schlösing-fils azon közleményéből merítette, a melyben Schlösing-fils annak megállapításával foglalkozik, hogy a talaj phosphorsavjának oldhatósága, nagyon hig salétromsavban, miként változik. Ő azt tapasztalta, hogy a hig salétromsavban oldódó phosphorsav mennyisége bizonyos határig rohamosan növekedik; azután mintha lassan állandó érték felé törekednék; végre ismét hirtelen emelkedik egy legmagasabb, s többé alig változó érték felé. Schlösing-fils megfigyelését dr. Sigmond Elek úr úgy értékesítette, hogy a nagyon hig salétromsavban feloldható phosphorsav súlyának, valamint az edény- és a parcella-kísérletek eredményének egybevetéséből a talaj phosphor-trágya-szükségletére következtetett. Ily módon a phosphorsavra nézve bizonyos határértékhez jutott, melynél — ha több phosphorsav van a talaj adott súlyában — a phosphor-trágyától hatást várni nem lehet; ha pedig kevesebb van, a hatás annál valószínűbb, mennél kisebb a phosphorsavtartalom.

Tekintve, hogy dr. Sigmond Elek úr következtetéseit mintegy 97 különféle hazai talaj elemzéséből vonta le, azokat, legalább a hazai talajokra nézve eléggé megbízhatóknak ítélték. Minthogy pedig eljárásának kidolgozása felette fáradságos munkába került, *s ha általánosan beválik, nagy gyakorlati jelentőségre tarthat igényt*, az osztály ajánlja, hogy a pályadíj dr. Sigmond Elek úrnak adassék ki.

Míg az osztály dr. Sigmond úr munkáját a pályadíjra észrevétel nélkül ítéli érdemesnek: addig kiadásához a következő észrevételeket füzi. Először: a munkának más címet kell adni, mert a kéziratban közölt cím, a tartalomnak csakis egy részét, még pedig nem is a nagyobbikat, jelzi; másodsor: minthogy a munka terjedős, több helyen van benne ismétlés, a munkát úgy kell átdolgozni, hogy tömörebb s némely helyen világosabb legyen.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

XX.

Jelentés a Pollák-pályázatról.

A dr. Pollák Henrik közegészségi tanácsos alapítványából esedékes jutalomtétel oly munkára volt kitűzve, mely bírálatos ismertetését nyújtaná azon haladásnak, mely a születés- és termékenységi statisztika terén Magyarország és a fontosabb külföldi államok, illetőleg városok hivatalos statisztikájában, valamint a szakirodalomban az utolsó három évtized alatt észlelhető.

Ezen jutalomtételre két munka érkezett be, de az egyik szerző munkáját időközben visszavonta. A másik (II. számú) pályamű jeligéje: *Salus rei publicae*.

Ez a munka ugyan nem meríti ki a kérdés egész terjedelmét, a mennyiben t. i. a statisztikai hivataloknak csakis a születési statisztika érdekében kifejtett intézkedéseivel, tehát felvételi és feldolgozási módszereivel foglalkozik; s az ezen módszerek segélyével nyert eredmények ismertetésére nem terjed ki. Ezen hiány azonban a munka jutalmazását nem akadályozhatná, mivel a pályakérdés ilyen szűkebb értelemben is magyarázható. Szerző pedig annál inkább érthette be a szűkebb értelmezéssel, mivel ennek keretén belül sokkal nagyobb buzgalmat fejtett ki, mint a mennyit a pályakérdés tulajdonképen követel. Míg ugyanis a kitűzött feltételek szerint csakis a nagyobb európai államokban észlelt újításokkal kellett volna foglalkoznia, szerző az összes európai államok állapotát tanulmányozta és ezt is nemcsak a megkövetelt utolsó három évtizedről, hanem sokkal hosszabb időszakokról, úgy hogy egyes államoknál ezen statisztikának a XVIII. századig visszanyúló fejlődési történetét nyújtja. Teszi pedig mindezt oly alapossággal, hogy munkája a magyar statisztikai irodalom valóságos gazdagodását jelenti, sőt a magyar statisztika tekintélyének érdekében egyenesen kívánatossá tenné, hogy az valami világnyelven is megjelenjék. Ezek alapján a bíráló bizottság (Than Károly osztályelnök elnöklété alatt Körösy József és Lipthay Sándor r. tt.) a benyújtott II. számú pályamunkát nagyon is érdemesnek tartja arra, hogy az Akadémia neki a jutalmat odaítélje.

A javaslat elfogadtatott s a felbontott jeligés levélből THIRRING GUSZTÁV I. tag neve tűnt elő.

XXI.

Jelentés az egyetemi hallgatók részére kitűzött jutalmakról.

A)

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a megbízásából készült Nyelvtörténeti Szótár egy-egy példányát kitűzi jutalmul a budapesti és kolozsvári egyetemek egy-egy (a nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaítélése (1894-től kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdetik ki.

Az illető egyetemek bölcsészeti dékánainak előterjesztése alapján e jutalmat 1905-ben

Beke Ödön, a budapesti egyetem IV-ed éves bölcsészeti hallgatója és

Thúry Zsigmond, a kolozsvári egyetem II-od éves bölcsészeti hallgatója nyerte el.

B)

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent „*Monumenta Hungariae Historica*”-nak minden évben egy osztályát kitízi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemnek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaítélése (1893-tól kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdettetik ki.

Az illető egyetemek bölcsészeti dékánainak előterjesztése alapján e jutalmat 1905-ben

Koch István, a budapesti egyetem IV-ed éves bölcsészeti hallgatója és

Dobos Ferencz, a kolozsvári egyetem IV-ed éves bölcsészeti hallgatója nyerte el.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1905. május 10-én tartott nagygyűléséből.

Heinrich Gusztáv,
főtitkár.

Jelentés az akadémiai választásokról.

A jelen nagygyűlésen megválasztottak :

Igazgató-tagnak : *Pauer Imre*, r. t.

Az I. osztályba :

Osztályelnöknek :

Goldziher Ignác, r. t.

Tiszteleti tagnak :

Gróf Apponyi Sándor, ig. t.

Levelező tagnak az A) alosztályba :

Gombocz Zoltán, magyar nyelvész.

Levelező tagnak a B) alosztályba :

Ferenczi Zoltán, irodalomtörténész.

Külső tagnak :

Paasonen Heikki, helsingforsi egyetemi tanár, nyelvész.

A II. osztályba :

Rendes tagnak a B) alosztályba :

Ortvay Tivadar, l. t.

Levelező tagoknak az A) alosztályba :

Ferdinándy Géza, közjogi író.

Magyary Géza, közjogi író.

Vízaknai Antal, statisztikai író.

Balogh Artúr, politikai író.

Levelező tagnak a B) alosztályba :

Erdélyi László, történettudományi író.

Sebestyén Gyula, történettudományi író.

A III. osztályba :

Rendes tagnak az A) alosztályba :

Ilosvay Lajos, l. t.

Levelező tagnak az A) alosztályba :

Bodola Lajos, a geodesia és mérnöki tudományok művelője.

Levelező tagnak a B) alosztályba :

Lörenthey Imre, palaeontologiai író.

Külső tagnak :

Pfeffer Vilmos, lipcsei egyet. tanár, botanikus.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1905. május 9. és 12-én tartott nagygyűléséből.

Heinrich Gusztáv,
főtitkár.

A M. Tud. Akadémia jutalomtétellei.

1.

A M. Tud. Akadémia 1896. október 5-én tartott összes ülésén elhatározta, hogy bármikor fog is gr. Széchenyi Istvánnak az ő nevéhez és működéséhez méltó életrajza benyújtani, ennek szerzője 4000 korona jutalomban fog részesülni.

2.

A M. Tud. Akadémia *id. báró Wodianer Albert alapítványából* 1000—1000 korona jutalmat tűz ki Magyarországon bármely népiskolájában működő két legérdemesebb néptanítónak, tekintet nélkül az iskolafentartó jellegére.

A jutalmat az Akadémia az 1906. márcziusi összes ülésén ítéli oda. A jutalmazottaknak a jutalmat az Albert napját követő áprilisi összes ülésen az Akadémia elnöke vagy helyettese adja át.

3.

(Másodszor.)

A M. Tud. Akadémia pályázatot hirdet Bezerédj István élet- és jellemrajzának megírására.

Jutalma Bezerédj Pál adományából 2000 korona.

Határnap 1906. szeptember 30.

A jutalom csak abszolút becsű műnek íteltetik oda.

Az I. osztályból.

I. Új jutalomtételek.

1.

A gróf Teleki József-jutalomért 1905-ben tiszta vígjátékok pályázhatnak, tehát a bohózatok mellőzésével. A verses forma előnyül tekintetik, a műnek hasonló, vagy közel hasonló becsű társai fölött.

Jutalma 100 arany.

Határnap: 1905. szeptember 30.

A jutalmazott mű előadásra a Nemzeti Színház sajátja, kiadásra a szerzőé marad.

2.

A gróf Karátsonyi-jutalomért 1905-ben komoly drámai művek pályáznak, melyeken nemcsak szomorújátékok, hanem másnemű, úgymint történeti, regényes, polgári színművek, drámai erkölcsrajzok, stb. is értetnek.

Jutalma 200 arany.

Határnap: 1905. szeptember 30.

A jutalmat nyert mű a szerző tulajdona; ha azonban három hónap alatt ki nem nyomtatná művét, a kiadás joga tíz évre az Akadémiáé.

3.

Kivántatik ódai költemény, melynek tárgya lehetőleg a magyar nemzet hazafias küzdelmeinek érzelem- és eszmeköréből vétessék.

Jutalma a Bulyovszky Gyula nevére tett alapítványból 400 kor.

Határnap: 1906. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki.

4.

A Farkas-Raskó-alapítványból 200 korona jutalom hirdetik hazafias költeményre, mely lehet hymnus, óda, elégia, ballada, költői elbeszélés, tanköltemény vagy satira.

Határnap: 1905. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki, a jutalmazott mű a szerző tulajdona marad, ki azt önállóan vagy valamely folyóiratban két hónap alatt tartozik kiadni, ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

5.

A Péczely-regénypályadíjra 1903—1904. években megjelent, magyar történelmi tárgyú vagy háttérű regények pályázhatnak, másodsorban pedig a magyar társadalmi életből írt regények, akár komolyak, akár humorosak vagy satirikusak.

Pályaműnek tekintetik minden, az 1903—1904. évkörben nyomtatásban, akár önállóan, akár folyóiratban, vagy hírlapban megjelent magyar történelmi vagy társadalmi életből írt regény. Minden munka azon évben tekintetik megjelentnek, mely kiadásának (külön nyomtatvány, folyóirat vagy hírlap) címlapján van. Kelet nélkül megjelent művek ki vannak zárva a pályázatból. A csak hírlapokban vagy folyóiratokban megjelent munkák azonban beküldendők.

A pályadíj (1000 arany forint) csak úgy adatik ki, ha a bíráló bizottság a pályaművek között jutalomra méltót talál. A pályadíj meg nem osztható.

Felhivatnak az ily regények szerzői, hogy műveiket 1905 szeptember 30-ig a főtítkári hivatalhoz küldjék be. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna, sőt ha az Akadémia könyvtárába már beküldetett volna, hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával a szerző pályázni kíván.

6.

Kivántatik színmű, melynek tárgya Hunyadi János kormányzó és V. László király korából veendő. A színművek lehetnek tragédiák, vígjátékok és középfajú drámák, a mondai alapon írt színművek éppen úgy nincsenek kizárva, mint a csak történelmi háttérűek.

Jutalma a túzberki Kóczán Ferencz-alapítványból 100 arany.

Határnap: 1906. május 31.

A jutalom a határidőt követő novemberi összes ülésen ítéltetik oda s december 3-án utalványoztatik ki.

A jutalom a viszonylag legjobb műnek is kiadatik, még pedig megosztatlanul. Súly fektetendő a színszerűségre; a verses forma előnyül tekintetik hasonló vagy közel hasonló társak felett.

A szerzőnek jutalmat nyert színműve tulajdona marad, így ki is adhatja bármikor; azonban tartozik azt a „Magyar Történeti Színműtár a Kóczán-alapítványból“ című gyűjtemény számára díj nélkül átengedni.

7.

Kivántatik elbeszélő költemény, melynek tárgya lehet történeti, mondai vagy a jelen életből vett. A jutalom csak akkor adatik ki, ha a jutalmazandó művet a bíráló bizottság az irodalomra nézve nyereségnek mondja ki.

Jutalma a gróf Nádasdy Tamás nevére gróf Nádasdy Ferencz által tett alapítványból 200 arany.

Határnap: 1906. szeptember 30.

A jutalmazott mű a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

8.

Kivántatik a Corvina-könyvtár méltatása és részletes története.

Jutalma a Bésán-alapítványból 1200 arany forint.

Határnap: 1908. szeptember 30.

A jutalom csak önálló (abszolút) becsű munkának adatik ki.

A jutalmat nyert munka tulajdonjoga a szerzőé marad; azonban egy év alatt köteles kiadni művét, ha ezt nem teszi, az első kiadás joga az Akadémiát fogja illetni.

9.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a Magyar Nyelv-történeti Szótár, vagy valamely más nyelvészeti kiadványa egy-egy példányát kitűzi jutalmul a budapesti és kolozsvári egyetemnek egy-egy (a magyar nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legkitünőbbet ajánlani fognak. A jutalom odaítélése a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

II. Már hirdetett jutalomtétellek.

1.

Kivántatik próbadolgozat a magyar etymologiai szótárból. A dolgozat foglalja magában az alapul szolgáló elvek rövid kifejtését, azonkívül az *A* betűn kezdődő szavak eredetét. Főfeladat az eddig magállapított szófejtések szabatos és kritikai összeállítása.

A pályázat titkos. A jutalomra érdemesnek ítélt pályamű szerzője megbízást kap az egész szótár kidolgozására.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Mórictól tett alapítvány 1903-iki kamataiból 2000 korona.

Határnap: 1905. szeptember 30.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el. A jutalmazott munka szerzője köteles azt egy év alatt kiadni; ha elmulasztja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

2.

A magyar regény a XIX. század második felében.

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 1200 korona.

Határnap: 1906. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét, ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

3.

Kivántatik a magyar verses epikai költészet története a XIX. század második felében.

Jutalma a Lévy-alap 1902. évi kamataiból 1000 korona.

Határnap: 1907. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmazott mű a szerző tulajdona, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

4.

(Másodszor.)

A komikum elmélete.

Jutalma a Gorove-alapítvány 1904-iki kamataiból 100 arany.

Határnap: 1905. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző köteles kiadni; ha ezt egy esztendő alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

5.

Kivántatik Magyarország középkori festészeti emlékeinek, jelesen a szárnyas oltároknak művészettörténeti ismertetése, megvilágosítva legalább néhány jellemző emlék fényképi fölvételével.

Határnap: 1905. szeptember 30.

Jutalma az Ipolyi-alapítvány 1902—4. évi kamataiból 2000 kor.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el. A jutalmazott mű egy évig a szerző tulajdona, azon túl a tulajdonjog az Akadémiára száll.

Nyomatásban való megjelenés esetén a czimlapon az „Ipolyi Arnold alapítványi jutalommal az Akadémiától kitüntetett mű” jelzés kitétetik.

6.

(Másodszor.)

A magyar helyesírás története a legrégebbi írott emlékektől napjainkig.

Jutalma a Marczibányi-alapítvány 1903—4. kamataiból 40 arany.

Határnap: 1905. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának adatik ki. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik; ha ezt egy esztendő lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

7.

Faludi élete és munkái.

Jutalma a Lévy-alapítvány 1906-iki kamataiból 1000 korona.

Határnap: 1906. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

8.

Kivántatik színmű, melynek tárgya Albert vagy I. Ulászló korából veendő. A színművek lehetnek tragédiák, vígjátékok és középfajú drámák; a mondai alapon írt színművek éppen úgy nincsenek kizárva, mint a csak történelmi háttérűek.

Jutalma tűzberki Kóczán Ferencz alapítványából 100 arany.

Határnap: 1905. május 31.

A jutalom a viszonylag legjobb műnek is kiadatik, még pedig megosztatlanul. Súly fektetendő a színszerűségre; a verses forma előnyül tekintetik hasonló vagy közel hasonló társak felett.

A szerzőnek jutalmat nyert színműve tulajdona marad, így ki is adhatja bármikor; azonban tartozik azt a „Magyar Történeti Színműtár” című gyűjtemény számára díj nélkül átengedni.

A II. osztályból.

I. Új jutalomtételek.

1.

Az 1905. évi akadémiai nagyjutalom (200 arany) és Marczibányi-mellékjutalom (50 arany) az 1899—1905. évkörben megjelent s a társadalmi tudományok körébe tartozó munkák legjobbjainak lévén odaítélendők; az Akadémia figyelmezteti az ily munkák szerzőit, hogy műveiket 1906. január végéig a főtítkári hivatal-

hoz küldjék be, följegyezvén röviden, a mit munkájok kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna; sőt ha az Akadémia kiadásában jelent meg, vagy könyvtárába már beküldetett volna, hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával szerző pályázni kíván.

2.

A *Bródy*-féle alapítvány 6000 korona jutalma az 1906. évi nagygyűlés alkalmával oly publicistikai mű (könyv, röpirat, tanulmány, cikksorozat) megjutalmazására lévén fordítandó, mely az utolsó három év folyamán nyomtatásban megjelent: felszólíttatnak mindazok, kik e jutalomra igényt tartanak, hogy az említett ciklusban megjelent munkájokat ez év végéig (1905. decz. 31.) a főttkári hivatalhoz küldjék be. E figyelmeztetés azonban korántsem zárja ki azt, hogy a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, szintén ne pályázhasson. Ilyen munka hiányában a díj oly publicista általános hirlapírói működésének jutalmazására fog fordíttatni, a kinek egész tevékenysége arra érdemesnek ítéltetik.

3.

A *Wahrmann*-féle alapítvány 2000 korona jutalma az 1906. évi nagygyűlés alkalmával az utolsó hat évben (1900—1905.) a kereskedelem terén akár a tudomány előbbrevitele, akár a gyakorlati találmányok, szerkezetek vagy szervezetek és intézmények fejlesztése és fölvirágoztatása szempontjából az illető évkörben legnagyobb érdemeket szerzett magyar állampolgárnak lévén odaítélendő: felszólíttatnak mindazok, a kik e jutalomra igényt tartanak, hogy az említett ciklusba tartozó munkájukat vagy találmányuk leírását, vagy egyéb érdemeik előtüntetését stb. ez év végeig (1905. december 31-ig) a főttkári hivatalhoz küldjék be. E figyelmeztetés azonban korántsem zárja ki azt, hogy az e téren szerzett érdem, a melyről az akadémiai tagoknak tudomásuk van, meg ne jutalmaztathassék.

4.

Tekintettel arra, hogy nemzetgazdasági pályakérdések amúgy is felette nagy számban vannak kiírva, az Első M. Ált. Biztosító Társaság alapítvány kamatait úgy óhajtja az Akadémia felhasználni, hogy valamely elismert szakirónak megbízás adassék egy kérdés kidolgozására. Az Akadémia e célra a következő kérdést tartja alkalmasnak: a gabonavámok befolyása a mezőgazdaságra, különös tekintettel Magyarországra.

5.

A készpénzfizetés felvételének összefüggése a nemzetközi fizetési mérleggel.

Jutalma a Dóra-alapítványból 50 arany.

Határnap: 1906. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát szerzője tartozik kiadni; ha ezt egy év alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

6.

Az evolúciós rendszerek etikájának kritikai ismertetése.

Jutalma a Gorove-alapból 100 arany.

Határnap: 1908. szeptember 30.

A jutalom csak abszolút becsű műnek ítéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző köteles kiadni; ha ezt egy esztendő alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

7.

Irándó egy, a magyar történelemből vett politikai vagy művelődési korrajz, melynek időszakát a szerző az 1301—1711 közti korból szabadon választhatja; terjedelme mintegy 10 nyomtatott iv lehet.

Jutalma Kanizsai Károly alapítványából 800 korona.

Határnap: 1907. szeptember 30.

A jutalom csak abszolút becsű munkának adatik ki. A kiadás joga egy évig a szerzőé; azontúl az Akadémiára száll.

8.

Irassék meg eredeti kútfők, levéltári kutatások alapján a magyar szarvasmarha-kereskedés története a XV. század vége óta a XVIII. század közepe tájáig. (Nyílt pályázat.)

Jutalma a Lukács Krisztina nevét viselő alapítványból 2000 kor.

A munka tervrajza, esetleg valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1906 szeptember 30-ig küldendő be. A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom, kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki.

9.

(Másodszor.)

Fejtsék ki a legtöbb kedvezményi záradék (legkedvezettebb nemzet záradéka) kérdésének jelenlegi állása és jelentősége a vámpolitikában.

Jutalma a Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adományából 1000 magyar frank.

Határnap: 1906. szeptember 30.

A pályadíj csak abszolút becsű műnek adatik ki. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki azonban köteles azt egy év felolyása alatt közrebocsátani és egy példányt a Kereskedelmi Csarnoknak beküldeni. Ha szerző egy év alatt ki nem adja, a munka az Akadémia tulajdonába megy át.

10.

(Másodszor.)

Adassanak elő a különböző államokban tett újabb kísérletek parasztbirtokok alakítására és fentartására (a járadékbirtok kérdésének kizárásával).

Jutalma az Ullmann-alapítványból 360 arany forint.

Határnap: 1906. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda. A jutalmazott munkát szerzője kiadni tartozik; ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

11.

(Másodszor.)

A szövetkezetek történeti fejlődése és jelenlegi állása hazánkban, különös tekintettel a külföldre.

Jutalma a Lévy-alapítványból 1000 korona.

Határnap: 1906. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda. A jutalmazott munkát szerzője kiadni tartozik; ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

12.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent „Monumenta Hungariae Historica“-nak minden évben egy-egy osztályát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaitétele minden évben a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

II. Már hirdetett jutalomtélélek.

1.

(Harmadszor.)

(Nyílt pályázat.) Adassék elő a török uralkodás története hazánkban.

Jutalma a Bük László-féle alapítványból 2000 kor.

A munka tervrajza, esetleg valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1905. december 31-ig küldendő be. A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom, kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki.

2.

Adassék elő II. Ulászló király udvartartása.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap: 1907. szeptember 30.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; de ha egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

3.

Jellemeztessék essayszerű feldolgozásban az I. Lipót-féle absolutismus politikája a kormányzat minden ágában 1670-től 1705-ig.

Jutalma a kisteleki Lévay Henrik-alapítvány 1904. és 1908. évi kamatai 2000 korona (kettőzött díj).

Határnap: 1908. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmazott munkát a szerzője kiadni tartozik; ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

4.

Adassék elő Magyarország diplomatiái összeköttetése Velenczével 1458-tól 1540-ig.

Jutalma a Péczely-alapítványból 1000 arany forint.

Határnap: 1906. december 31.

A jutalom csak abszolút tudományos becsű munkának adatik ki. A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt művét kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

5.

(Másodszor.)

Adassék elő az állandó magyar hadsereg felállításának története III. Károly korában.

Jutalma a Vitéz-alapítványból 40 arany.

Határnap: 1907. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik; ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

6.

(Másodszor.)

Adassék elő, minő haladást tett a közigazgatás tudománya a XIX. század második felében?

Jutalma a Sztrokay-alapból 100 arany.

Határnap: 1906. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát szerző kiadni tartozik; ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

7.

Fejlessék ki a válságok elmélete.

Jutalma az Első Magyar Általános Biztosító-Társaság alapítványából 1000 korona.

Határnap: 1905. szeptember 30.

A jutalom abszolút becsí műnek az Első Magy. Ált. Biztosító-Társaság nevében adatik ki.

8.

Fejlessék ki a nemzetközi fizetési mérleg elmélete.

Jutalma a Magyar Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adománya czímen ezer magyar frank.

Határnap: 1905. szeptember 30.

A pályadíj csak abszolút tudományos becsí műnek ítéltetik oda. Ha ilyen mű nem érkezik, a pályakérdés újból kifizetik.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles azt egy év lefolyása alatt közrebocsátani és egy példányt a Kereskedelmi Csarnoknak beküldeni. Ha szerző egy év alatt művét ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

9.

Adassék elő a magyarországi vármegyék szervezetének fejlődése a mohácsi vésztől a m. kir. helytartótanács felállításáig.

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 1200 kor.

Határnap: 1905. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsí műnek ítéltethető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

A III. osztályból.

I. Új jutalomtettek.

1.

Kivántatik a kender és a len termelésének hazánkban, valamint az ezzel összefüggő kérdéseknek rendszeres tárgyalása.

Jutalma a Forster János nevére tett alapítványból 3000 korona.

A munka tervrajza, a fejezetek czimének és tartalmának megjelölésével, valamint egy teljesen kidolgozott, két nyomtatott ivre terjedő mutatványrészlet 1905. december hó 31-ig küldendő be a pályázó megnevezésével.

A legjobb tervrajz beküldője a munka megírására megbízást kap. A jutalom — kedvező bírálat esetén — a kész munkának adatik ki; tekintettel azonban a kívánt tanulmányok esetleges költségeire, a megbízott szerző a pályadíj egy részét előleg gyanánt fölveheti.

2.

Ájánlkozás kívántatik oly munka megírására, mely a legelőkérdésnek Magyarország mezőgazdaságában részletes és alapos fejtegetését adja.

Az 1905. december 31-ig az Akadémia főtitkári hivatalánál benyújtott tervezetek megbirálása után a legjobb terv benyújtóját, ha annak kivitelére kellő kilátás mutatkozik, a M. Tud. Akadémia az 1906-iki nagygyűlés alkalmából a kivitellel megbizza és ugyanakkor megállapítja a kész munka benyújtásának határidejét.

Jutalma a Léway-alapítványból 1000 korona.

A jutalom csak önálló tudományos becsű munkának adatik ki. A jutalmazott munka a szerző tulajdona, de ha azt egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

3.

Nyílt pályázat hirdettetik oly munkára, mely körülbelül 25 nyomtatott ívnyi terjedelemben, a szakirodalom gondos és rendszeres felhasználásával, az absolut geometriát tárgyalja.

Az Akadémia ezúttal önálló búvárlaton alapuló új eredményeket nem kíván, hanem inkább csak arra helyez súlyt, hogy a pályamű az absolut geometria tanulására alkalmas, jól áttekinthető kézikönyv legyen.

Jutalma a Tomory-alapítványból 2000 korona.

A szerző nevével ellátott tervezetben, mely 1905 szeptember 30-ig adandó be, kitéendő, hogy a pályázó megbízatása esetén a munka elkészítését mely határidőre igéri.

A jutalmazott munka szerzője köteles művét a pályadíj végleges odaitélésétől számítandó egy esztendő alatt kiadni. Ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

4.

Kívántatik a magyar botanikai terminologia és nomenclatura fejlődésének története, a honi botanika történelme fonalán, a legrégebb időktől maig, különös tekintettel Diószegi-Fazekas munkáira.

Jutalma a Vigyázó-alapítványból 2000 korona.

Határnap: 1907. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki. A jutalmazott munkát szerző kiadni tartozik; ha ezt egy esztendő lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

Pályázási szabályok.

1. Minden rendű pályairat, a fönnt kitett *határnapokig* „a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalához“ czimezve (és így nem a főtitkár neve alatt) küldendő; azokon túl semminemű ily munka el nem fogadtatván.

2. A pályamű *idegen kézzel, vagy géppel, tisztán és olvashatóan írva, lapszámozva, kötve* legyen.

3. A *szerző nevét, polgári állását és lakhelyét* tartalmazó pecsétetes levelen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán. A pecsétetes levélben netalán följegyzett kikötések, föltételek vagy a versenyügy körül régtől fogva bevett szokásos eljárástól netán kívánt eltérések tekintetbe nem vétethetnek.

4. *Álnév* alatt pályázóknak a jutalom ki nem adatik.

5. Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézírása a szerzőnek, műve a jutalomtól esetik.

6. A jutalmat *nem nyert pályamunkák kézíratai* az Akadémia levéltárában maradnak, s csak engedély mellett másolhatók le.

7. A gróf Teleki-, br. Bánffy- és Kóczán-féle drámai pályázatoknál a társai közt legjobb műnek a jutalom mindenkor kijár; a többinél egyszersmind az abszolút becs határoz.

8. Mindezen föladatokra minden rendű akadémiai tagok is pályázhatnak.

Egyébiránt *bármely*, ha csak *formai kelléknek is elhanyagolása*, elejti a szerzőt a jutalomtól.

Kelt Budapesten, 1905. május 10-én.

Heinrich Gusztáv, főtitkár.

Jutalomtételek

SEMSEY ANDOR tt. ADOMÁNYÁBÓL.

1. Kivántatik tudományos magyar nyelvtan, mely tárgyaul a magyar nyelvnek valamennyi élő változatait s az emlékekben megmaradt régiebb nyelvalakokat felöleli: a fölveendő tények gondos megállapítása után főszily helyezendő a történeti fejlődés kimutatására, melyben a magyar nyelvtörténetből meríthető adatok kiegészítésére mindazon tanulságok is felhasználandók, melyeket eddig a rokonnyelvek összehasonlítása szolgáltatott. — *Terjedelme legfölyebb 120 nyomtatott ív.*

2. Kivántatik a magyar irodalom története a legrégibb idöktöl 1867-ig, mely tartalmára és alakjára nézve egyaránt megfelelően a tudomány és művelt közönség igényeinek. — *Terjedelme legfölyebb 100 nyomtatott ív.*

3. Adassék elő Magyarország története a honfoglalástól kezdve I. Ferencz József király ö felsége megkoronázásáig az eddig kiderített források alapján, a művelt nagy közönség által is élvezhető formában, oly módon, hogy a külső események mellett azokkal szerves összefüggésben az ország szervezeti, társadalmi, vallási, nemzeti-ségi és műveltségi viszonyai tárgyalassanak; a szereplő emberek egyénisége, jelleme a lehetőséghez képest kiemeltessék és kijelöltessék az a hely, melyet Magyarország első sorban szomszédjaival, azután a világ többi művelt nemzeteivel szemben idönként elfoglalt. *Terjedelme 120—150 ív.*

4. Kivántatik a Szent István koronája alá tartozó országok földrajza, a természettani viszonyok bö tárgyalása mellett a politikai földrajznak is méltó szerepet juttatva. — *Terjedelme legfölyebb 150 nyomtatott ív.*

5. A feladat: Magyarország közgazdaságát úgy tárgyalni, a mint az kifejelett és jelenleg előttünk áll. Tárja elénk Magyarország közgazdaságát árny- és fényoldalaival, hogy a mí a létező állapotoknak nemcsak rendszeres előadása és tudományos kifejtése, hanem a tanulságok irányadó összefoglalása, a multnak kritikája és a jelennek tudományos magyarázata legyen. — *Terjedelme 70—100 nyomtatott ív.*

6. Kivántatik Magyarország ásványainak tudományos leírása az e tárgyra vonatkozó hazai és külföldi irodalom felhasználásával, oly módon, hogy a munka e téren eddig gyűjtött ismereteinket lehetőleg teljesen összefoglalván, a további kutatásokra az alapot megvesse. — *Terjedelme legfölyebb 100 nyomtatott ív.*

7. Kivántatik Magyarország flórájának megírása. Czelja a munkának egyfelöl az, hogy összefoglalva elötüntesse hazánk növényzeti viszonyaira vonatkozó ismereteink jelen állását, kritikailag megállapítva a már eddig elért eredményeket, olyképen, hogy a jövőben teljesen megbízható forrásul szolgáljon; másfelöl pedig az, hogy a jelenben biztos kalauz, jó és alapos kézikönyv legyen a benne tárgyalt növények tágabb vagy szűkebb körü csoportjainak, neveinek és fajainak meghatározása s elterjedési viszonyainak megismerésére. — *Terjedelme legfölyebb 100 nyomtatott ív.*

* * *

A pályadíj külön-külön 20,000, azaz húszezer korona; másodjutalom az adomány idöközi kamataiból, 3000 korona. A pályaművek benyújtásának közös határideje 1907. szeptember 30-ika, e határnapon nem a beérkezés, hanem a postára adás napját értvén. A követelmények részletezését l. Akad. Ért. 137. füzet.

Kelt Budapesten, 1905. május 10-ikén.

Heinrich Gusztáv, fötitkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XVI. KÖTET.

1905. Június 15.

6—7. FÜZET.

Elnöki megnyitó beszéd.

Kautz Gyula akadémiai másodelnöktől.

(Előadta a május 14-én tartott ünnepélyes közülésen.)

Tisztelt Gyülekezet!

A nemzet kegyeletéből és nagylelkűségéből létrejött és a magyar tudományosság cultusára, előbbrevitele- és terjesztésére hivatott Akademiánk e diszes csarnokaiban nekem jutván ez idő szerint a feladat, az évi ünnepélyes közülést megnyitni: elnöki beszédemet is „a tudomány...és tudományosság hazánkbeli jelen állapotáról“ való rövid elmélkedésre kívánom felhasználni, ~~azzal~~ az óhajfással, hogy az e részbeli nézetek és felfogások tisztázásához némiképp hozzájárulhassak.

S tényleg, mindjárt eleve, azt a (talán merésznek látszó) kérdést vetem fel: „van-e mai európai értelemben, tudomány és tudományosság hazánkban?“ s reá mindjárt azt válaszolom: hogy a tudomány helyes fogalmából kiindulva és szoros tárgyi-lagossággal szólva, a felelet nem lehet egyszerűen igenlő; s hogy azok a honfitársaink, a kik legújabbban is például azt mondják, hogy „a tudományban mi magyarok még kezdők vagyunk“, hogy „tudományos culturánk nem elsődleges, nem eredetit teremtő, hanem inkább csak utánezatból él és idegen talajból való“, „hogy Magyarország nem az elméletek hazája“, s hogy nálunk még gyöngye a tudományos szellem s a nemzet a tudóst ma sem érti és becsüli meg: keményen ítélnék ugyan, de közel járnak a valóhoz.

E kérdés megvitatása (habár csak legáltalánosabb vonásokban is) kétségtelenül érdekekkel bír és némi adalékul is szolgálhat nemzetünk ethikai szempontból való jellemzéséhez.

I.

Legyen szabad, mielőtt a kérdés érdemébe bocsátkoznám, egynémelyeket a tudomány és tudományosság jelentőségére és ethikai értékére nézve (a nélkül, hogy közhelyeket ismételnek) előrebocsájtani:

Az ókor nagy bölcseleinél, Platónál, Aristotelesnél, Senecánál, egyszerűen többször utalást találunk a tudomány önálló becsére és minden irányban jótékony befolyására. Seneca különösen kiemeli, hogy „az, a kit súlyos csapások érnek, forduljon a tudományhoz és sebei mihamarább be fognak hegedni“; másutt az aggkorban való életmódra nézve azt mondja: „otium sine litteris mors est et hominis vivi sepultura“. Plutarch szerint a „tudomány az, a mi bennünk egyedül isteni és halhatatlan“. A középkori bölcselet több hírneves képviselője (a scolastikusok és az arab philosophusok) a tudományok ész- és kedélynemesítő hatását hangsúlyozza; míg a renaissance- és a reformatió időszakában a tudományos vizsgálódást mint az emberi elmét élesítő s az egyéni öntudatosság és gondolatszabadság fejlesztésére szolgáló tényezőt emlegetik. Széltiben halljuk emlegetni a XVI. századbeli nagy angol bölcselelőnek, Baconnak jelmondatát: „a tudomány hatalom, a tudomány erő, a melyé mindig a győzelem“ és ismét: „hominis imperium sola scientia est“. Montesquieuről tudjuk, hogy a tudmánynyal való foglalkozást a lélek legfőbb vigasztalásának nevezé és agg korában azt szokta mondani, hogy „ha élete pályáján bármely keserűség érte, néhány órai olvasmány s könyveinek lapozgatása minden szomorúságát és bűjät eltüntette“. A lángelmű német philosophus, Krause szerint: „a tudomány a szellem imádsága“; míg egy másik bölcselelő azt mondja: „a tudomány az ész nagyban s a tudományosság állapota mindenha: az emberiség összes észbeli munkájának a condensált resultátuma“. A hírneves francia történetíró: Thierry A. a tudomány becsét az egyénre nézve oly magasra teszi, hogy minden élvezetnél, sőt még az egészségnél is fontosabbnak nyilvánítja. Ismeretes Goethének az a verse, a melyben azt mondja: „verachte nur Vernunft und Wissenschaft, des Menschen allerhöchste Kraft“. Avagy utaljak-e a gazdag műveltségtörténelmi irodalom legkiválóbb képviselőire: Herdertől és Meinerstől kezdve Guizotig, Wachsmuthig, Klemmig, Gregoroviusig, Buckleig, Lécky, Taine vagy Draperig, a kiknek ide vonatkozó műveik a tudomány fejlődésének és hatásának egész fejezeteket szentelnek!? S hogy hazánkról se feledkezzünk meg, nem idézik-e sokszor nálunk (a Hoseás prófétából vett) jelmondatot: „Elvész az én népem, mivelhogy tudomány nélkül való“, melyet halhatatlan költőnk, Arany, a „Széchenyi Emlékezete“ című fennkölt versezetében is megörökített. Figyelmeztessék-e arra, hogy a tudomány erejébe és hatályába vetett hitében Akadémiánk egykori jeles főtitkára Toldy Ferencz, az ötvenes évek elején (tehát az osztrák absolutismus kemény uralmának idejében) tőle megindított „Új Magyar Múzeum“ homloklapjára a római remekíró örök-igaz szavait: „Peragit tranquilla

potestas, quae violenta nequit“ írta?! Idézzem-e magát gróf Széchenyit, a ki a tudománynak nemzetfejlesztő és fentartó erejébe vetett hitében kezdeményezte és alapította meg Intézetünket; avagy hazánk másik nagyjának, Deák Ferencznek amaz emlékeztetes kijelentését, melyet a hatvanas években br. Kemény Zsigmondhoz intézett egyik levelében tett, a hol, vonatkozva a tudományok és irodalom művelésének nemzeti fontosságára, azt mondja: „a politika is csak úgy alapos és helyes, ha tudományra támaszkodik, s arra, hogy reményeink egykor teljesebben, nem elég akarni, de tanulnunk kell és művelnünk a tudományok minden szakát“.

Ezeknek kiegészítésére szolgáljanak a következők:

Tudomány és tudományosság alatt értjük: az igazságok, elvek s tantételek bizonyos összességét, s az ezt hivatásszerűen felkutató, formulázó és rendszerbe foglaló, s különösen irodalmi termékekben megöröztető és kifejtő szélesb terjedelmű szellemmunkásság egyetemességét.

Természete és jellege szerint tudomány és tudományosság szorosan a személyiséghez fűződik, ennek egész gondolat- és kedélyvilágát nemesíti, akarateréjét s ezzel a jellemet fejlesztő és acélozza; s az erkölcsileg is oly fontos önfegyelmelés egyik alapja és rugója. Tudomány adja meg a szellemi önállóságot, a független gondolkodás és kutatás hatályát, a dolgok mélyére menő látást; a komolyabb élet- és világfelfogást; emberek, viszonyok és események megértése- és megítélésére a kellő képességet. Szélesb látkör, az ember- és a természetvilág rejtélyeibe való betekinthetés, de még a jövőndöbe való látás is, csak tudományos alapon érhető el. Mennél bővebb az ismeret, mennél nagyobb a tudás, annál nagyobb (mondja egy jeles francia író) a világ is minden dimenzióiban; azt nem is említve, hogy a tudomány ébresztő, felvilágosító, civilizáló, s egyúttal engesztelő, kiegyenlítő tényező; mindennek felett pedig fegyver, a melylyel sikeresen védekezni, támadni és győzni lehet; valamint hatalom, a mely előtt előbb-utóbb minden meghajol. Mint nemzedékek és nemzedékek nehéz szellemmunkájának a gyümölcse és terméke, a tudomány nagy erkölcsi tőke is, a melyben mindenki szabadon osztozhatik, sőt ez osztozás nyomán még nő és gyarapodik; s a melynek gyűjtéséhez és fentartásához a tudomány minden sikeres művelője folyton és mindenha hozzá járul.

A történelem tanúsága szerint: a tudomány és tudományosság a népek megújulásának és emelkedésének is hathatós rugója, sőt valódi politikai és kulturális hatalom is, a mely a kivált napjainkban oly aggasztóan uralkodni kezdő eszme- és fogalomzavart, mely minden fennállót bomlással és felfordulással fenyeget (ha az egyáltalában lehetséges): megszüntetni vagy orvo-

solni képes lehet. Nem kell (végezetül) utalnom még arra, hogy a tudomány és tudományosság a practikus élet helyes alakításának, berendezésének, fejlesztésének is legbiztosabb alapja és irányítója; s hogy minden olyan intézkedés vagy rendszabály, mely (akár a köz-, akár a magán-, akár a társadalmi élet terén) a tudomány megállapított elveinek figyelmen kívül hagyásával megvalósítatik, előbb-utóbb súlyosan bosszulja meg magát.

II.

Megkísérlem immár felelni a fent fölvetett kérdésre: „*hol és hogyan áll hazánk tudomány tekintetében jelenleg*”? — A felelet e kérdésre nem egyszerű és nem könnyű; gondos körültekintést, meglátolást, sajátos viszonyaink számbavételét és se nem takargató, se nem szépítő pártatlanságot és objectivitást föltételez. Lesz pedig a következő:

Megelégedéssel constatálhatni általánosságban azt, hogy a tudomány és tudományos irodalom hazánkban, az utóbbi évtizedek folyamán, több irányban figyelemreméltó haladást tett; szellemi kulturánk, munkálkodásunk, törekvéseink színvonala némileg emelkedett; a tudományval való foglalkozás (az irodalmi differenciálódás és specializálással) szélesebb körűvé vált; a szakirodalomnak majdnem minden ágában örvendetes mozgalmasság észlelhető. Egész sorával találkozunk, különösen az idősebb és a fiatalabb erőknél, kik a tudományok egyik-másik szakában sikeres tevékenységet fejtenek ki; sőt vannak tudósaink, a kik európai névnek is örvendenek. (Utalok e tekintetben a chemia, a physika, a matematika, a statisztika, a keleti nyelvészet egynémely képviselőjére). És különben is, noha nem dicsekedhetünk Bolyaikkal és Révaiakkal, Katonákkal és Horvát Istvánokkal, Berzeviczy Gergelyekkel és Frankokkal, Bartal Györgyökkel, Eötvös Józsefekkel és Kemény Zsigmondokkal: van több oly tudósunk és írónk, jelesen a természettudományok, a történelem, a politikai és közjogi szakok, a jogtudomány, a philosophia, meg a közgazdaságtan, nemkülönben a magyar és a classica-philológiában: „a kik” széles alapú tanulmány s önálló felfogásról tanúskodó becses munkák által szereztek és szereznek nevet maguknak. Vannak egyes szakférfaink, a kik külföldi tudományos társulatok, egyesületek, tudományos folyóiratok keresett munkatársai, sőt főiskolai docensek is. Egyetemeinken s némely középiskoláinkban egyes szakok kitűnő tanári erővel vannak képviselve. Élénk mozgalommal találkozunk (újabban) külföldi jeles munkáknak nyelvünkre való lefordítása körül; e részben különösen Akadémiánk fejt ki serkentő és támogató tevékenységet. Ugyancsak haladást jeleznek a komoly irodalmi és tudományos munkásság terén: a többrendbeli dolgo-

zatok, a melyek időnkénti pályadíjak kitűzése nyomán jönnek létre és fiatalabb tehetségeknek nem egy ízben sikeres szárnypróbálgatását képezik; s ez irányban ismét az Akadémia áll erkölcsi és anyagi közrehatásával a legelső sorban. Eltekintve attól, hogy ugyancsak Akadémiánk (nagylelkűen létesített alapítványokból) évenként úgynevezett akadémiai nagydíjakkal és mellékdíjakkal szokott kiváló becsű tudományos műveket kitüntetni.

Az eddig mondottakhoz hozzá tehetjük azt, hogy a tudományos könyvek már valamivel szélesebb körökben elterjedésnek örvendenek; tudományos munkálkodásnak tért nyitó „szak- és folyóiratokkal“, meg „szemlékkel“, valamint az irodalmi művelődésnek is jó szolgálatokat tevő egy-két „napilappal“ is rendelkezünk; hogy a tudományok megkedveltetésére és népszerűsítésére célzó társulatok (legújabb időben) elismerésreméltó tevékenységet fejtenek ki, s mindezek mellett és előtt a „Magyar Tudományos Akadémia“ (szerényebb mérvű anyagi eszközeinek ellenére is) sokoldalú feladatainak tisztességesen felel meg, s mind régibb, mind újabb tagjainak (bel- és külföldön figyelmet keltő) munkássága elismeréssel találkozik; valamint a tudományos összeköttetéseket sikeresen törekszik az egész művelt világgal fentartani és ápolni.

Ezekben mutatkozik, Tisztelt Gyülekezet, hazai tudományoságunk jelen állapota, és pedig a kedvezőbb és kielégítőbb oldalról szemlélve.

Lássuk most a lapnak revers-oldalát.

III.

A pártatlan és higgadt megfigyelője tudományos viszonyainknak ugyanis nem zárkozhatik el ama nagy és *jelentékeny hiányok, hézagok és tökéletlenségek elől sem*, a melyek bennök észlelhetők; s arra a kevésbbé örvendetes következtetésre vezetnek, hogy mindaz, a mit eddigelé felhoztunk, *még nem elégséges* kedvezően hangzó végső ítélet kimondására, vagyis nem szenved kétséget, hogy *„igazi, azaz mai-európai értelemben vett tudományról és tudományosságról hazánkban eddigelé még nem igen szólhatni“*.

Ekként előáll az az érdemleges kérdés: *„mi hiányzik tehát nálunk arra nézve, hogy másképp lehessen felőlünk ítélni?“* „Minek tulajdonítandó (a szóban lévő tekintetben) a *jelzett ki nem elégitő állapot?*“ és *„Melyek az okai hátramaradásunknak?“* Ezekre nézve legyen szabad teljes tárgyilagossággal válaszolnom.

Hátramaradottságunk oka egyrészt viszontagságos történetünkben, államiságunk és nemzeti létünk fentartásáért évszázadokon át vívott küzdelmeinkben, nem kis részben kedvezőtlen anyagi és gazdasági körülményeinkben, másrészt faji és *nemzeti*

jellemünknek az itt szóban lévő tekintetben kevésbé megfelelő és alkalmas tulajdonságaiban keresendő.

Nehogy szertelenül terjedelmes legyek, a figyelmet és a következtetéseket az utóbbi mozzanatra irányítom, illetve alapítom. s egyáltalában az újabb időre helyezem a súlypontot. S mindjárt eleve is arra utalok: hogy egész élet- és világfelfogásunk nem olyan, a mely a tudomány magasratartására s tudomány-művelésre nézve különösen kedvezőnek volna mondható. Hiányzik nálunk sok azokból a tulajdonságokból, a melyek szigorú, megfeszített és kitartó gondolkodáshoz, a mi nélkül pedig tudományhoz eljutni nem lehet, megkívántató. Mélyreható, abstract, elméleti szellemmunka, elfont problémák fölötti fejtörés, béketűrést s nagy fáradságot igénylő kutatás: a magyarnak általában nincsen inyére. Jól jegyezté meg egy kiváló (s manapság különösen sokat emlegetett) publicista és államférfiú (Pulszky Ágost Emlékezete cz. művében): „hogyanálunk még gyöngye a tudományos szellem; az öröklött tulajdonságok kevés magyar embert tesznek képessé annak művelésére; kevés születik azon belső hajlamokkal, a melyekből a tudomány szomja fakad”. Hiányzik fajunkban a tudomány iránti igazi érdeklődés s az imént említett tudományszomj, a mi a nagy culturek kiváló ismerve. — Mintha azt tartanák hazánkban, hogy igaza volt Horácznak, mikor azt mondta „nec scire fas est omnia”; vagy a Szentírásnak, a mely szerint: „qui auget scientiam, auget et dolores”; (a németknél: Viel wissen tut weh); vagy mintha (egy jelenkori tudós mondása szerint) „a ki sohasem szenvedett gondolat-fájdásban, az nem tudja, hogy mi a tudomány,” irtóznának az emberek e veszélybe jutni.

Munka, fáradság, kitartó erőfeszítés az, a mi minden nagy-nak, nemesnek és maradandónak az előfeltétele és alapja; nélküle cultura, előhaladás, feljebbfejlesztés sem egyesek, sem egész népekre nézve nem képzelhető. Már pedig ettől, a jelleménél fogva passivitásra hajlandó magyar, a meddig csak lehet, tartózkodik; mennyivel inkább tehát a tudománynyal való foglalkozástól, az emberi munka e legnemesebb, legfensőbb, de legnehezebb nemétől; a mely annyi önmegtagadással, utánjárással, keresgéléssel, önfegyelemmel, sokszor testi és lelki erőt emésztő fáradozással van egybekötve. (Az, hogy mindennél congeniálisabb a magyarnak: a közdolgokkal való foglalkozás, politikai kérdésekkel való bibelődés, csak mellesteg legyen megjegyezve.)

Nem kerülheti ki figyelmünket az a körülmény sem, hogy a magyarnak élet- és világnézetében, gondolkodásában és cselekvőségében igenis messzemenő subjectivismus uralkodik; a mi sok visszasságnak válik forrásává s a tudománynyal való intensív és sikeres foglalkozást gátolja. E túlhajtott subjectivis-

musa miatt nem tud tárgyilagos lenni; nem kedveli a higgadt okoskodásu fejtegetést; okokat (rendszerint) nem keres, okokról nem igen szeret hallani; minden érvelés és bizonyítás neki akkor tetszik, ha inkább az érzelmi, mint az értelmi alapra van fektetve; a honnan van aztán az is, hogy különösen politikai jellegű ügyekben nem mindig a komoly megfontolás, számítás és előretekintés, hanem pillanatnyi érzelmi fellendülés és impressiók, túlbemászó, tetszetős, de üres jelszavak szerint jár el; kritikát nem szível, de nem is gyakorol; s e mellett szertelenül igazkodó! — Megannyi tulajdonságok, a melyek épp a legnagyobb tárgyilagosságot megkövetelő tudományra és tudománynyal való foglalkozásra, s ennek sikeres művelésére alkalmatlanná tesznek.

Helytelenítendő, mert csak kárunkra szolgáló jellemvonásunk még: a bizonyos idegenkedés a külföldtől, a kicsinyes félelem ennek reánk nézve veszélyessé válható befolyásától. Összefügg ez erős nemzeties hajlamunkkal, a hazaihoz való meleg ragaszkodással; de vizás következésü, a mennyiben ekkép a vezető culturépekkel való kapcsolatunk kötelékei meglazulnak, azoknak reánk nézve serkentő, élesztő, civilizáló befolyásától távol esünk. Ebben a felfogásban megfelelkezni látsunk arról, hogy főleg a külföldi cultura, tudomány és polgáriassultság emlőin nőttünk fel, és állunk ott is, a hol állunk; hogy tulzott nationálismus által a nagy culturépek irántunk táplált rokonszenvét oszlokkentjük; s nem érvényesülhet nálunk a népek műveltségi életében mai napság oly fontos mozzanatot képező receptivitás; — azt nem is említve, hogy ily felfogás mellett egyoldalúakká válunk, a nemes-zománczú modern-európai cultura köréből önmagunkat kizárjuk, s a nemzetek mai napság dúló világversenyében a nálunknál sokkal kisebb értékű és tartalmú népek színvonálára juthatunk! Nem tévesztve továbbá szem elől azt a nagy történet-bölcséleti igazságot, hogy bizonyos universalistikus elem és vonás (a mi azonban nem egyértelmű hazátlan kosmopolitis-mussal) minden magasbra törő nemzet életében és műveltségében nélkülözhetetlen. Álljon e részben is legnagyobb királyainknak, Szent Istvánnak, Nagy Lajosnak és Hunyadi Mátyásnak ország-lási kora és példája előttünk!

Nem következik ezekből az, hogy (mint némelyek kívánják) nemzeti tudomány létesítésére kellene törekednünk. Nemzeti tudomány ugyanis nem létezik s nem is létezhetik, mert tudomány (tulajdonképi értelmében) elvont igazságok, élvek és tantételek rendszeres foglalata: s mint ilyen valami általános, egyetemes, nem pedig bizonyos helyhez, időhöz vagy néphez kötött. E szerint például: francia vagy német vagy magyar logika, metaphysika, chemia, matematika vagy közgazdaságtan eszméje: képtelenség. Eltekintve az itt irrevelans különbségtől úgynevezett elméleti és

gyakorlati tudományok közt, megengedhető annyi, hogy vannak tudományágak, a melyek bizonyos korral, néppel, tényleges fennálló viszonyokkal egyenes vonatkozásban vannak, bizonyos nemzeties jelleget viselnek vagy viselhetnek magukon, s nemzeti szempontokat követő tárgyalást föltételeznek vagy engednek meg; így például a speciális nyelvten, a speciális historia, a tételes jogok, s egyáltalában oly ismeretszakok, a melyek nem elemző, okoskodó és következtető, hanem lényegileg leíró vagy elbeszélő jelleggel bírnak.

Kétségtelen hiánya tudományosságunknak továbbá: az egyeseseb világfelfogás, nagy szempontok és az erők céltudatos concentrációja nélkül való dolgozás. Szakirodalmunk inkább a szélesbemenést, mint a mélyrehatolást, nem intensiv mozgalmasságot, hanem extensiv mozgólódást, nem összefoglaló következetes rendszerességet, hanem inkább nyugtalan ingadozást, a külföldinek átvételében pedig a sülynak nem az igazi értékesre, hanem (gyakran) a kevésbbé becesre, nem a kiforrott és megállapodott készre, hanem a még folyós állapotban levőre és félig-készre való helyezését mutatja. — Tudományos kritikánk majdnem egészen hiányzik, és ha úgynevezett tudományos hírlátatokkal találkozunk, ezek, több esetben, nem a szakember tárgyilagosságával, hanem egypoldalúan, méltányosság és izlés nélkül írják, s messze eltérnek azon kitünő példáktól, melyeket e tekintetben a culturnemzetek nyújtanak.

Nem lehet feladatomban, az egyes tudományos szakok jelen állásának tüzeteseb ismertetésébe s bírálatába ereszkedni; a miért e részben csak néhány megjegyzésre szorítkozom.

Először is: kelletén túl látszik tudományos irodalmunkban terjedni a (különben nálunk rokonszenvenvel kevésbbé találkozó) naturalistikus (részben materialistikus) felfogás, a nélkül, hogy ennek nagyon is kívánatos ellen súlyozása, illetve correcturájául az épp legújabbban Külföldön észlelhető visszahatás alapján előtérbe jutó idealistikus és ethikai irány s nemesb jellegű természetphilosophia kellő méltatásra találna. — Philosophus tudósaink körében némi viszhangra találunk a Comte-féle positivistikus tanok; de különben a többi régibb s nagy bölcsészeti rendszerek egyike sem örvend határozott kinyomatú szélesb képviseltetésnek. — Történelmi tudományunk nagyobb súlyt fektet ugyan már a művésziessé compositióra és anyagfeldolgozásra; de nem ügyel eléggé a históriának mint tudománynak főleg Német- és Franciaországban észlelhető újabb fényes haladására, sem a mélyebbreható bölcsészeti momentumra, sem annak méltatására, a mit (egy újabb tudóssal) „a világtörténet lélegzésének“ nevezhetni, vagyis: nincs sem történet-philosophiánk, sem fensőbb értelemben vett általános művelődés-történetünk. — A házai közjog meg a politika tudományát egy-két jeles szakember

képviseli ugyan, de egészben véve az e szakbeli irodalmunk még ki nem elégítő s hézagos. — A mi különösen a jogtudományt, névszerint a tételest illeti, ez külterjedelemre jóval magasabban áll, mint belfterjedelemre, s hiánya az is, hogy nem vette még fel magába eléggé az újabb nagy német jogtudósok mélyreható s éleselmű felfogásának eredményeit. — Természettudományi szakirodalmunkon átleng ugyan az új külföldi kutatások vívmányainak a szelleme, azonban hézagos voltú és jeles nagyobb szakművekben még igen szűkölködő. — Az újabban külföldön szeltiben üzött s bő irodalmi productiót felmutató úgynevezett sociologia nálunk is talál néhány kiválóbb művelőre; azonban e jobbára más tudományok foszlányaiból összerakított, kellő bölcséleti megalapozást nélkülöző, még meglehetősen primitív jellegű, de annál nagyobb praetensióval föllépő szakban való munkásságban még nincsen különös köszönet. — Végül a nyelvtudományt illetőleg, ennek széles mezéjén az utóbbi évtizedekben nagy haladást tett nyelvészeti philosophia, valamint az összehasonlító (névszerint indo-európai) nyelvtudomány hazai tudományos irodalmunkban nincs képviselve.

Tegyük-e különösen szóvá azt, hogy nagy viasszág hazánkban az, hogy tudományművelő szakembereink egy része tulajdonképeni hivatása körén túl eső egyéb dolgokkal is foglalkozik, a tudományt mellékfoglalkozássá változtatja, s ezzel tudományos munkássága sikerességét veszélyezteti; vagy azt, hogy oly bámulatos eruditiójú tudósaink, mint a régibb időben Katona, Fejér György vagy Horvát István voltak (nem tekintve a nemrég elhunyt aggastyán tudóst, Brassait) ma hiányzanak; továbbá: hogy szakirodalmunkban értékesebb eredeti művekkel nem igen találkozunk, — vagy azt, hogy komoly irányú irodalmi életünk egyoldalú fejlődésben az ország fővárosában annyira centralisálódik, hogy a vidék a nagy nemzeti eszmemozgalmaktól és irodalmi áramlatoktól távol marad, megfelelő közreműködéshez nem jut, s míg a központ majdnem túltengésben szenved, odakünn bizonyos fásultság és közöny észlelhető; a mi a művelődésre és közhaladásra csak ártalmas visszahatással lehet.

Az, hogy hazánkban az állam sem tehet, kellő anyagi eszközök hiányában, a tudományosság előbbrevitelére annyit, a mennyi szükséges vagy kívánatos volna, nem szorul bővebb bizonyításra. De annál erősebben hangsúlyozandó, illetve kifogásolandó az, hogy tudományos fejlődésünkre mily föltötte káros befolyással van hírlapokban (nevezetesen politikai napilapokban) való túltengésünk, a mely a komolyabb és nehezebb olvasmánytól elvon, a tudományos könyvek iránti érdeklődést lankasztja, a felületes, önállótlan gondolkodás általánosulását előmozdítja és oda vezet, hogy igazuk van azoknak, a kik szerint a publi-

cistikus journalistika még a közvélemény és a parlamentarismus ethikai színvonalának alábbszállására is hat. (Nem tekintve azt, hogy lényegileg felelőtlen és korlátolatlan voltánál fogva formális politikai hatalommá is válik, — a mi az állambatalmak tagozatának évezredek szentesítette helyes theoriájával, valamint minden egészséges alkotmányossági rendszerrel ellenkezik.)

Igen közel járnak a valóhoz azok is, a kik azt mondják (illetve panaszosan emlegetik), hogy hazánkban a tanulói (jelesül a felsőbb) pályákra lépőknek alig egy-két század része fordul-ez utóbbihoz tisztán és kizárólag tudományszomjából; hogy hiányos és tökéletlen népnevelési és házi nevelési rendszerünknel fogva, népünk jelentékeny része tulajdonképp minden (helyes értelemben vett) nevelés nélkül nő fel; hogy iskoláztatási rendszerünk (eltérőleg a műveltebb nemzetek példájától) sem culturális feladatainak, sem a reális gyakorlati élet (napjainkban fokozott) igényeinek eleget nem tesz; értelmiségi osztályainkban a tudományos érzék még hiányzik; s egyáltalában egész műveltségünk a megkívántató organikus egységet és egységet nélkülözi, összefüggéstelen és rhapsodikus jellegű; hogy modern-európai felfogás szerint művelt ember Magyarországon nem sok található; az önségély és iniciativa szelleme szerfelett fejletlen; s végül: hogy cultur-értékeink nagy része nem eredeti, hanem származtatott, hogy szellemmunkásságunk nem teremtő és termékei a világirodalomban számot nem tesznek; — s hogy, mindezek szerint, arra a következtetésre kell jutni, hogy noha magasabb fokú polgárisult állapotnak örvendünk, de a nagy cultur-népünkkel egyenlő vonalon álló, és az azokéval egyforma rangú tudományos-sággal bíró nemzetnek magunkat nem nevezhetjük. — Ezzel összefüggésben nehéz leküzdeni azt az *impressiót* is, mintha az élet ideális felfogása, a gyakorlati morál, a nemes gondolkodásmód, a finomabb ízlés, a tisztos intézmények cultusa, tekintély elismerése, fegyelem- és kötelességérzet, meg a helyes perspektivák és proportiók méltatása: hazánkban is ritkábbá válnék; mintha az erősen lüktető alkotmányos élet némely functiói népiünknek (sok rétegében) nem ethikai emelésére, hanem inkább corumpálására szolgálnának; mintha közéletünkben ítélőképességünk csökkent volna; s hogy mindent egybevetve, azt a következtetést kellene levonni, hogy nem fölmeneteles haladásban, hanem inkább decadentiában vagyunk; — s hogy mindezeknél fogva: tényleg részünkről rendkívüli erőfeszítés lesz szükséges arra, hogy ezt a hanyatlási processust feltartóztathassuk, megújodásunk számos akadályait leküzdhessük, s különösen tudomány és tudományosság által is, történeti missiónk betöltésére mind képesebbekké váljunk!

E nagy czél elérésére sok és sokféle feladat és teendő áll előttünk. Általánosságban szólva: úgy közéletünkben, mint társadalmi, magán és műveltségi viszonyainkban, soknak meg kell

változnia, vagy módosulnia, vagy kinyesetnie. A gyökeresen megváltozó helyzetekkel már kevésbé összhangzó gondolkozásmódunk, észjárásunk, cselekvőségünk nem maradhat egyszerűen az eddigi. Számtalan új jelenséggel és követeléssel állunk szemközt, a minek számbavétele nélkül előbbremenni nem fogunk; s mely részben csak azt emelem ki tüzetesebben, hogy társadalmunkban *a gyakorlati élet igényei* és szükségai iránt való *érdek és értelem* minél teljesebb mértékben kifejlése és meghonosulása, a gazdasági és ipari, de egyáltalában mindennemű munkának becsülése és tiszteletben tartása: képezze a főcélát, s szűnjünk meg mindent egyoldalúan *politikai* tekinteteknek alárendelni, vagy épp feláldozni.

Csak még egy pont van, a mire rámutatni el nem mulaszt-hatom. És ez: *Akadémiánknak a jelenben is nagyjelentőségű tudományos hivatásáról* való köteles megemlékezés. Jelesül: Álljon szilárdul és hasson Akadémiánk, a „legnagyobb magyar”-nak e legnemesb alkotása, s dicsőséges renaissance-korunk ez első-születője: a hazai tudományosság s a magyar szellemfejlődés és nemzeti irodalom minden irányú sikeres előbbremenetelére; legyen *legfelsőbb foruma*, igazi *gyűpontja*, képviselője, *világító kalauza* és *serkentője* a tudományos munkásságnak, a művelődési mozgalmaknak és a haladásnak. Hasson oda, hogy a magyar tudományosság és nemzeti irodalom iránti érdeklődés és vonzódás a nemzet minden rétegében és osztályában elterjedjen és mennél mélyebb gyökeret verhessen. Képezze mindig *talaját és erős védvárát* a szabad tudományos vizsgálódás-, a szabad véleménynyilvánítás-, a bátor és minden idegen hatalomtól és befolyástól független, tudományos szókimondásnak; épp úgy, mint a nemes tudományos versenyzésnek és az erők mérkőzésének. Ápolja és őrizze meg a magyar szellemvilág tradícióit; a *hitet és bizalmat* a jövő iránt, valamint magas kulturai hivatásának tudatát, a melyből a haza minden szellem-munkása lelkesedést és erőt merithet. Tekintse és tartsa egyik büszke *jelszavául* a „peragit tranquilla potestas, quae violenta nequit”-et és hasson (a mennyiben azt teheti) a szelidebb és békés jellegű tudomány-művelés és terjesztés által közéletünk néha nagyon is zajlógó áramlatainak mérseklésére; e részben is szem előtt tartva gróf Széchenyi amaz emlékezetes mondatát: „Világosság kell nekünk és nem gyújtogatás!”

És végül: segítse Akadémiánk is meghazudtolni azt a, némely történet-philosophus által felállított tantételt, „*a mely szerint a Gondviselés egy országnak sem enged egy évezrednél hosszabb életet*”; s törekedjék oda, hogy nagy alapítója szellemének s örökbeesü tanításainak követésében, tudományos munkásságával mennél nagyobb mértékben járulhasson beteljesedéséhez gróf Széchenyi amalátnoki jóslatának: „Magyarország nem volt, hanem lesz!”

. Főtitkari jelentés.

(Felolvasta *Heinrich Gusztáv* főtitkár, a május 14-iki ünnepélyes közülésen.)

Tisztelt Akadémia! Midőn az idén első ízben vagyok szerencsés Akadémiánk ünnepélyes közülésén a főtitkár helyét elfoglalhatni, nem tehetem, hogy ez alkalommal is ne ismétljem már nyomban a választás után kifejezett őszinte köszönetemet azon bizalomért, melylyel az Akadémiának minden rangú és rendű tagjai megtiszteltek, midőn a főtitkár fontos teendőit reám ruházták. E bizalom alapja valószínűen közel négy évtizedre terjedő nyilvános pályám minden szakában tanúsított lelkiismeretes kötelességtudásom, melynél fogva a reám bízott ügyeket mindig a legnagyobb buzgalommal, sőt, a mennyire tőlem telt, megszábotott kötelességeim határait erőlyesen túl is lépve, teljesítettem.

Sajnos, bármily nagy legyen is a főtitkár működési köre és bármily lelkessedéssel töltötték is azt be nagynevű elődeim és szándékozom magam is betölteni, az Akadémia két főbaján sem elődeim nem tudtak segíteni, sem én, sem más főtitkár egymaga segíteni nem képes.

Első főbaj, hogy szegények vagyunk, hogy a reánk rótt nagy és fontos föladatakhoz mérten a rendelkezésünkre álló anyagi eszközök távol sem elégségesek. Soha sem koholtak tudományos intézet ellen alaptalanabb és károsabb rágalmat, mint a milyet Akadémiánk ellen évtizedek óta hangoztattak és hangoztatnak még ma is, hogy t. i. a M. Tud. Akadémia gazdag, nagyon gazdag, ékes magyarsággal: dúsgazdag. Ennek éppen ellenkezője igaz, ha tekintetbe vesszük, hogy az utolsó évtizedek folyamán mennyi teendőt ruháztak Akadémiánkra, és hogy a közvélemény idővel mennyire megszokta, úgy hogy ma már magától értetődő dolognak tekinti, hogy a tudomány minden ágának ápolását, fejlesztését és terjesztését első sorban az Akadémiától várja. Nincs a világnak akadémiaja, vagy bármily nevezetű tudós társasága, melynek részben saját programja, részben reáerőszakolt teendői révén oly óriási munkaköre volna, mint a mi Akadémiánknak van, vagy legalább az ország hite szerint lenni kellene. A külföldi akadémiáknak munkaköre mindenütt sokkal, de sokkal szűkebb, mert egy-egy Értesítő mellett, mely folyó ügyeikről tájékoztat és kisebb dolgozataikat közli, rendszerint csupán néhány nagyszabású vállalat előállítására szorítkoznak és még ezeknél is nagy segítségükre van összehasonlíthatatlanul nagyobb közönségük, mely nekik a költségek tekintélyes részét, sokszor gazdag kamatokkal megtéríti. Nálunk erről is csak kivételes esetekben lehet szó, mert a mi Akadémiánk a maga kiadványait rendszerint egészen ingyen vagy rendkívül kedvezményes áron bocsátja a

közönség rendelkezésére. Hozzájárul, hogy Akadémiánk palotája és könyvtára nem tekinthető, a minek rendesen veszik, vagyonnak, mert sem az egyik, sem a másik nem jövedelmez semmit, sőt mind a kettő évente tetemes költségeket okoz; hogy személyi kiadásai évről-évre emelkednek, a mi az Akadémia működésének rendkívül széles területe következtében meg nem gátolható; hogy hazánkban számos hasznos és kiváló sikerrel működő tudományos társulata csak az Akadémia anyagi segélyezése mellett képes fönnállani és öröndetes munkásságát folytatni. Ha mind e mozzanatokat figyelembe vesszük és az innen fölmerülő költségeket az Akadémia tényleges vagyonának évi kamataiból levonjuk, valóban oly csekély összeg marad rendelkezésünkre, mely semmi arányban sincsen azokkal a rendkívül nagyszámú és rendkívül nagy fontosságú föladatokkal, melyeknek megoldását az ország és a nemzet az Akadémiától várja, és melyeket az Akadémia, mai vagyoni helyzetében, még a magyar kormánynek a legmelegebb hálaára kötelező nemes támogatása mellett sem képes megoldani.

Nem képes erre azon másik főbajnál fogva sem, melyre fönt czéloztam. Kevesen vagyunk, nemcsak benn az Akadémiában, hanem ennek keretén kívül is. A magyar tudománynak, a tudománynak hazánkban nemcsak a közönsége igen csekély, de munkásai is nagyon kis számúak és a kik vannak, azokat legnagyobbbrészt hivatalos és társadalmi teendőknék oly halmazra terheli, hogy a tudománynak sokkal kevesebb szolgálatot képesek tenni, mint hivatásuknál és képzettségöknél fogva kétségtől tehetnének. Évek óta szerepelnek Akadémiánk programjában nagy fontosságú, értékes munkák legjobb embereink tollából; de az igéből nem tud tett lenni, mert mennél kiválóbb szellemi és munkaerő nálunk valaki, annál többet rak az állam és a társadalom vállaira, a mi az illetőket elvonja a tisztán tudományos munkától, mely szabadság és nyugalom nélkül el nem képzelhető. Pedig az Akadémia sohasem zárkózott el a kívüle állók igénybevételestől és örömmel fogadott és foglalkoztatott minden tehetséget, mely e hazában a tudomány zászlaja alá állni hajlandó.

Szegények vagyunk és kevesen vagyunk. Nem tudom, hogy e két főbajunk melyikén könnyebb segíteni, csak azt érzem és tudom, hogy mind a kettőn segítenünk kell, ha igazán azt akarjuk, hogy tudományos élet legyen e hazában és legyen magyar tudomány. Addig pedig a méltányos bíráló kénytelen lesz elismerni, hogy a M. Tud. Akadémia az adott viszonyok közt és a működését rendkívül gátló vagy legalább megnehezítő akadályok ellenére, oly munkásságot fejt ki, melytől az elismerést meg nem tagadhatni, hisz az, igen csekély kivételeket nem számítva, összességét teszi annak, a mit a tudomány Magyarországon létrehoz.

Ezt mutatja a lefolyt év is, melynek aratását kényelmesen

áttekintheti mindenki abban a részletes kimutatásban, melyet ez ülés előtt szétosztottunk. Bővebb fejtegetésébe nem akarok bocsátkozni, mert tartok tőle, hogy ezúttal nem oldhatnám meg e föladatokat kellő sikerrel, tekintve, hogy csak márczius legvégén vettem át, egy kissé meglepetve és minden előkészület nélkül, a főtítkári hivatalt. De legalább néhány szóval utalok arra, hogy e kimutatás is, mely csak egy rövid évnek munkásságát vázolja, teljességgel igazolja, a mit Akadémiánk sokoldalúságáról mondtam, mikor jeleztem, hogy az ország minden tudomány minden ágának ápolását követeli és várja tőlünk, meg nem feledkezve a szépirodalomról sem, melylyel első sorban pályázataink útján folytonos kapcsolatban vagyunk.

De ha nem bocsátkozom is az Akadémia 1904-ik évi munkásságának fejtegetésébe, egy mozzanatot e sok ágú fáradozásból mégis kell, szívem és eszem sugallatát követve, kiemelnem: Akadémiánk törekvéseit halhatatlan alapítója, gróf Széchenyi István emlékének megörökítésére.

Három évtizede foglalkozik Akadémiánk a XIX. század ez egyik legnagyobb alakjának, kit ma is és ma talán még mélyebb értelemben nevezhetünk legnagyobb magyarnak, nyomtatásban megjelent és kéziratban reánk maradt munkáival. Még 1875-ben szerezte meg az örökösöktől Széchenyi István összes irodalmi hagyatékának kiadására a tulajdonjogot, mire először is kiadatlan kézírataiból és szétszórta megjelent cikkeiből 1884-től 1894-ig kilencz kötetet bocsátott közzé. De régóta sürgős volt a nagy államférfiú még életében megjelent munkáinak újabb kiadása is, hisz e munkáknak nagy része alig volt már a könyvpiaczon megszerezhető, egyesek teljességgel hozzáférhetetlenekké lettek. E munkák, Akadémiánk Széchenyi-bizottságának jelentése szerint, öt negyveníves kötetet fognak tenni és végre újból a nemzet kezébe juttatják a politikai és hazafias bölcseségnek e távolról sem eléggé ismert és még kevésbbé eléggé kimerített kincseit. A nevezett bizottságnak ajánlatára az összes ülés 1903. január 22-ikén elhatározta, hogy az Akadémia Széchenyi István Összes Munkáiból 1904- és 1905-ben két kötetet bocsát közzé, melyek a Hitel, Világ, Stádium, Kelet népe és Politikai programmtörvények cz. műveket tartalmazzák; elhatározta azt is, hogy e kiadást tárgyi és nyelvi bevezetésekkel és magyarázatokkal kísérfje.

Az I. kötet 1904-ben tényleg megjelent. Magában foglalja a Hitel és Világ cz. munkákat két bevezetéssel, melyek egyikében Gyulai Pál r. t. Széchenyi Istvánt, mint író, jellemzi, másikában Kautz Gyula r. t. és másodelnök, a nagy férfiú első két nagyszabású művének jelentőségét tárgyalja.

A folyó évre kilátásba vett II. kötet sajtó alatt van és még ez év októberében fog megjelenni.

De még egy másik irányban is törekszik Akadémiánk halhatatlan megalapítójának emlékét megörökíteni és a jövő nemzedékek számára kedvessé tenni: Széchenyi-Múzeumot alapít, mely a nagy hazafira vonatkozó összes irodalmat és egyéb emléktárgyakat foglalja magában. E Múzeum megnyitására legalkalmasabb időpontul kínálkozik Akadémiánk alapításának 80. évfordulója, melyet ez év novemberében fogunk ünnepelni. Ekkor e Múzeum, mely az akadémiai palota több szép termében van elhelyezve, már teljesen rendezett állapotban lesz és bizonyára tartalmának gazdagságával és érdekességével meg fogja lepni még azokat is, a kik főtitkár elődömnnek az anyaggyűjtésre vonatkozó időközi jelentéseit figyelemmel kísérték. Hogy már ezúttal is legalább egy-két adatra utaljak, megemlítem, hogy a Múzeumban 62 Széchenyi Istvántól eredő munka van 112 kötetben, közel hatszáz Széchenyire vonatkozó munka 680 kötetben, 138 ujság és folyóirat, 48 egylevelű nyomtatvány vagy zenemű 150 darabban, 90 Széchenyi-kép, 13 Széchenyi-szobor, 42 kép és 6 szobor Széchenyi környezetéből, 150 emléktárgy és több ezerre rúgó, Széchenyitől származó vagy reá vonatkozó kézirat. Ez értékes kincseknek, melyeknek pontos jegyzéke készülöben van, összegyűjtéséhez és adományozásához számosan járultak hozzá széles e hazában, kiknek áldozatkészségeért őszinte hálával tartozunk. De senkinek sincs e szép alkotás létrejötte és belbecse körül nagyobb érdeme, mint a nagy apa méltó fiának, gróf Széchenyi Béla t. és ig. tagnak, a ki e fáradozásaiban a legnemesebb kegyelet érzését oly szépen összeegyezteti a M. T. Akadémia iránt hosszú évek sora óta oly számtalanszor tanúsított igaz érdeklődésével és áldozatkészségével. Fogadja mindkettőért Akadémiánknak a legmélyebb tisztelettel párosult legmelegebb köszönetét.

Ez akadémiai Széchenyi-cultusnak leglelkesebb mozgatója az én igen tisztelt hivatalbeli elődöm volt és, reméljük, marad jövőre is. Szily Kálmán megvált ugyan a főtitkári tisztától, de hála a gondviselésnek, még nem hagyta el az élők sorát, tehát nekrologja mindenkép korai volna. Mégis kötelességemnek érzem néhány szóval megemlékezni róla, kinek munkáját folytatni hivatva vagyok. Másfél évtizeden keresztül volt Szily Akadémiánk főtitkára és sokoldalú képzettsége, szervező tehetsége, fáradhatatlan munkakedve mély nyomokat hagyott, mint régebben a Műegyetemnek és Természettudományi Társulatnak, úgy most az Akadémiának szervezetében és életében. Főérdemei, hogy alatta és az ő tevékeny közreműködésével az Akadémia pénzügyi viszonyai teljesen rendezettek lettek és ügykezelésében példás rend lett uralkodóvá. Érdeklődése kiterjedt minden szaktudomány és minden osztály ügyeire, melyeket tőle telhetően mindig a legnagyobb

jóakarattal mozdított elő. Hogy az Akadémiát közelebb hozza a közönséghez, megalapította az „Akadémiai Értesítőt“, melynek tizennégy évfolyamát maga szerkesztette, és mely az Akadémia minden mozgalmáról, üléseiről, felolvasásairól és folyóiratairól pontosan és izléses alakban tájékoztatja a közönséget. Még fontosabb alkotása, melynek erkölcsi és anyagi sikere egyaránt igen örvendetes, hogy az ország iskoláit és társasköreit csekély évi átalányösszeg fejében részesítette Akadémiánk legtöbb kiadványában, a mi által ezek igen kelendők lettek és ez úton az Akadémia bevételeit az utolsó időben már évi 20,000 korona jövedelemmel gyarapították. Az ő érdeme, hogy az a régebben hangsúlyozott vád, mintha palotánk pinczéi telve volnának értéktelen makulaturával, mely nem kell senkinek, ha ugyan valamikor alapos volt, ma már valóságos legendává lett: makulaturánk egyáltalában nincsen, ellenben számos, sokat keresett kiadványunkkal nem szolgálhatunk többé, mert az utolsó példányig elfogytak. Nem akarok a hypokrisis gyanujába esni, azért nem is sajnálkozom azon, hogy Szily Kálmán elhagyta főtktkári helyét. Annál őszintébben adhatok kifejezést örömömnnek, hogy az Akadémia szolgálatában továbbra is megmarad, és nem kevésbé őszintén kívánom, hogy egészsége és munkakedve új hatáskörében is maradjon hű hozzá, hogy mint főkönyvtárnok is Akadémiánk hasznára, neki magának dicsőségére számos éveken keresztül a legjobb sikerrel működhessek.

Őt tehát nem veszítettük el teljesen, de egyéb veszteségeink a lefolyt évben is számosak és súlyosak voltak. Az igazgató-tanács 1904 szeptember 11-én elvesztette Császká György kalocsai érseket, a fenkölt szellemű és nemesszívű főpapot, a ki Akadémiánk ügyei iránt mindig igaz érdeklődést tanúsított; 1905 április 10-én gróf Kuun Géza tiszteleti tagot, a ki rendkívül sokoldalú és mélyreható kutatással, mely őt a világ elsőrangú tudósai közé emelte, a személyes emberi tulajdonságok ritka varázsát egyesítette, mely mindenkit őszinte, igaz tisztelőjévé tett, a ki valaha e kedves, jó emberrel érintkezhetett; és még az utolsó perczben, tegnap délben, mindnyájunk fájdalmas meglepetésére, Andrassy Tivadar grófot, a nagy műveltségű és szeretetreméltó főurat, a ki igazgató tanácsunknak buzgó munkása volt. A rendes tagok közül két kiváló szaktudós lépett ki sorainkból, mind a ketten a természettudományok jeles hívei: 1904 márczius 13-án Schulek Vilmos, a kitünő tanár és orvos, ki szaktudományát számos fontos tanulmánygyal és fölfedezéssel előbbre vitte, mint orvos pedig emberszeretetével mély hálára kötelezte azokat az ezreket, kiknek legféltettebb kincsét, szemök világát megmentette, — és folyó évi május 1-én Lipthay Sándor, a műszaki tudományok kitünő tanára és bűvára, a ki tudományos nagy jelen-

töségű munkássága mellett a gyakorlati élet terén is, főleg a magyar közlekedésügy fejlesztése körül elévülhetetlen érdemeket szerzett magának. Levelező tagot hármat veszítettünk ez évben: 1904 november 6-án Batizfalvy Sámuel orvost, a ki kevésbé az elmélet problémái körül, hanem inkább a gyakorlat terén érvényesítette tehetségét és tudását; 1904 december 1-én Beöthy Ákost, a derék férfiút és lelkes szónokot, ki éppen akkor búcsúzott el tőlünk, mikor tudós munkásságát meglepő sikerrel megindította és egy nagyszabású történeti munkájával teljes tudományos készségét igazolta, és 1904 május 16-án Schmidt Sándor geológust, kit férfitereje teljében, értékes tudományos kutatásai közepette ragadott el a halál. A külföldi tagok sorából 1905 február 2-án elhunyt Olivecrona Kanut, Svédországnak volt érdemes minisztere, a büntetőjog hírneves művelője.

Az egyes tagok meghalnak, a természet örök törvénye szerint, mely kivételt nem ismer, de az Akadémia nem hal meg soha. Elköltözött társaink helyét új erők foglalják el, a kik friss lelkesedéssel és nemes ambícióval lépnek körünkbe, hogy a magyar tudomány pantheonjának fölépítésén közreműködjenek.

Az idei választások az Akadémia beltagjává tették *gróf Apponyi Sándort*, a jeles és a tudomány szolgálatában mindig áldozatra kész bibliographust, a ki eddig mint az igazgatótanács tagja csak Akadémiánk gazdasági ügyeivel foglalkozhatott — és a rendes tagok sorába iktattak két igen érdemes régi levelező tagot, *Ortway Tivadart*, a bámulatos buzgalmú, sokoldalú történetírót, és *Ilosvai Lajost*, a chemiának hazánkban és a külföldön elismert kitinő művelőjét. Azután tíz új levelező taggal töltötték be elköltözött társaink megüresedett helyeit, a különböző szaktudományoknak már is jeles és a jövőre még nagyobb sikereket ígérő művelőivel. Az első osztály új tagjai lettek *Gombocz Zoltán*, jeles képzettségű fiatal összehasonlító nyelvész, és *Ferenczi Zoltán*, több kiváló történeti és irodalomtörténeti monographia érdemes szerzője; a II. osztály a jog- és államtudományok új nemzedékéből megválasztotta *Magyary Géza* és *Balogh Artur* egyetemi tanárokat, kik a polgári törvénykezési jog és a politika terén kitinő munkásságot fejtettek ki, *Vizaknai Antalt*, a statistika jeles művelőjét és *Ferdinándy Gézát*, kinek dolgozatai a magyar közjog és alkotmánytörténet köréből évek óta méltó figyelmet keltettek; — történeti alosztályában pedig *Erdélyi László*, benzés tanárt, ez idő szerint egyik legképzettebb történettudósunkat, és *Sebestyén Gyulát*, ki főleg Anonymusra és a honfoglalás mondáira vonatkozó műveivel tűnt ki. Végre a III. osztály tagjai lettek *Bodola Lajos*, a geodesia műegyetemi tanára és a mérnöki tudományok nagytekintélyű művelője, és *Lörenthey Imre* egyet. tanár, a palaeontologia kiváló képzettségű és sikerű

szakembere. Igaz szeretettel üdvözljük őket körünkben és őszintén óhajtjuk, engedje meg a Gondviselés, hogy munkásságukhoz fűzött várakozásainkat és reményeinket mindenkép teljesíteni képesek legyenek. Ez óhajtással zárom ezúttal rövidebbre fogott főtitkári jelentésemet.

Emlékbeszéd

Borosjenői Tisza Kálmán tiszteleti és ig. tagról.

Irtta és az Akadémia 1905 május 14-ki közülésén előadta
Hernádvécsei Vécsey Tamás rendes tag.

Tisza Kálmán az ellenzéken.

Ifjúság. A conservatív párt, 1848-ban, ha nem mondott is le elveiről, de átengedte a tért a szabadelvűek számára. Nézetét az új állami és társadalmi rendnek alá tudta rendelni, nemcsak önmegtadással, hanem, mint Széchen Antal mondá, hazafias lelkesedéssel.¹ Így történt, hogy a szabadelvű Eötvösért, a tüzelőkü újítóért, a ki minden avultat reformálni akart, qui plurima innovare instituit,² hevültek a régi rendszer jobbjai, mintha a Falu jegyzője miatt soha se nehezteltek volna.

Bihar vármegye imént leküszönt administratorának, idősebb Tisza Lajosnak,³ bár a vármegye cultusa nem halt ki szívéből, az a komoly becsvágya, hogy fia, Kálmán a központosító Eötvös ministeriumában, a híres reformvezér szemei előtt kezdje a közélet iskoláját.

És mikor a Batthyány ministerium leküszönt s a haza fegyveres védelmére keltek a férfiak, a még 18 évnél fiatalabb Tisza Kálmán, gyöngye testalkata miatt más fegyvernemhez nem mehetvén, mint önkéntes nemzetőr vett részt a táborozásban.

Tisza Lajosnak idősebb fia László, az élénk pesti jurátus, az 1848 márczius 15-ki exaltatio lelkes részese, a legelsők közt

¹ Marczali. Magyar képes világtörténet. 12. kötet 194. lap.

² Pomponius. Dig. 1. 2. §. 47.

³ Idősb Tisza Lajos szül. 1798., megh. 1856. Gróf Apponyi Györgynek s az 1840 utáni Széchenyinek híve és elbarátja. Bihar vármegyének főispáni helytartója 1841-től 1848-ig, tehát akkor is, midőn gróf Desseffy Aurél (1808—1843) Emlékiratának eszméjét, az administratori rendszert, Apponyi és báró Jósika Samu kancellárok kiterjesztették minden vármegyére. melynek főispánja hiányzott. — Idősb Tisza Lajosnak fiai: 1. *László*, 1829—1902.; 2. *Kálmán*, szül. Nagyváradon 1830 decz. 16., meghalt Budapesten 1902 márcz. 23.; 3. *Lajos*, 1832—1898.; 4. *Domokos*, 1837—1856.

lépett a pesti nemzetőrség soraiba. Majd édes apja óhajtására a Nádor-, később a Miklós-huszárok csatasorában harczolt.¹

A gondos apa, idősb Tisza Lajos, Domokos fiában a költői ér-
lüktesét érezvén, Arany Jánost tette a muzsák serdülő kegyeltjének
eszményképévé s szerencsére megnyerte Arany Jánost 1851-ben,
hogy foglalkozzék Geszten Domokosnak irodalmi képzésével.

Kine ismerné Aranynak „Domokos-napra“ irtszép köszöntőjét?

Midőn szüleid és mind, a kik szeretünk,
Nyájas köszöntéssel te hozzád sietünk;
Midőn kedvedért a bár *hiányos* család
Vigan ülte körül ünnepi asztalát.
Kedves fiú, hát én mit adjak most neked,
Egy édes csemeget, hízolgő éneket?
Nem, azt én nem adok, te sem várod, hiszem...

Valóban nem ir tanítványának „hízolgő éneket“, hanem magvas
tankölteményt. Ennek harmadik sorában olvassuk, hogy „*hiányos*“
az ünnepi asztalhoz siető Tisza-család. Igen, mert Domokosnak
három bátyja, László, Kálmán és Lajos,² a világosi fegyverletétel
után, mihelyest Lászlót elbocsátá a hadi törvényszék, a külföldre
utaztak, báró Vay Béla, gróf Teleki Sándor és Gyula társaságában.

Mikor a Domokos-napi költemény készült, a három fiatal
Tisza éppen az egyetemek hazájában, Németországban tartóz-
kodott s a berlini jogi és bölcsészeti karokat látogatta.

Abban az időben a Frigyes Vilmos királyi egyetemen
tanított, a többek közt, a történetirő Ranke, az államtudományok
tanára Raumer, s a jogállamáról ismert Gneist. Mind a hárman
kültagjai Akademiánknak. Ott működött az ó-világ alapos ismerője,
Curtius és Friedländer, a nemzetközi jog nagy tekintélye Heffter
Agost,³ a romanista Dirksen, Keller és Rudorff, továbbá az
ethikus jogbölcsész, Trendelenburg, a ki erkölcsi nemességével
és kiváló egyéniségével nagy hatást gyakorolt az ifjúságra.⁴

A német tudomány és művészet, rend és fegyelem, jog-
szolgáltatás és közigazgatás megismerése rokonszenvet ébresztett
Tisza Kálmánban Bismarck nemzete iránt. Mutatta ezt a rokon-
szenvet mint apa, midőn Berlin egyetemét fiaival is felkerestette, és
mutatta mint államférfiú az 1866., 1870. s 1879. évek történetében.

¹ Tisza László főhadnagy a szerencsétlen móri ütközetben
(1848. decz. 30) nehéz sebeivel a földre zuhant, hol még 30 új sebet
ütött rajta az átszáguldó ellenség. Ennek parancsnoka, a lovagias
gróf Nugent menté meg, ápolásban részesítette, s mikor a sebláz
engedte, gyógyítás végett hazaküldte a sebesültet.

² A harmadik fiú, az ifjabb Lajos, Szeged rekonstrukciójáért
grófi rangot nyert ő felségétől.

³ Das europäische Völkerrecht der Gegenwart. 7. kiadás. Berlin,
1881. Lefordították francziára is.

⁴ Naturrecht auf dem Grunde der Ethik.

De minden rokonszenve mellett se került Tisza a német szellem egyoldalú vezetése alá, holott az ötvenes éveknek ifjúsága többnyire megérezte a germanizációt.

A Tisza-testvéreket megóvta a német egyoldalúságtól az, hogy Belgiumot, Franciaországot és Angliát is beutazták s az ottani szellemi és anyagi művelődést is tanulmányozták. Óvta továbbá az is, hogy az államtudományokba mélyedve megkedvelték az angol és francia írók, bölcseészek és államférfiak gondolatait, eszméit és jellemét. Eredetiben olvasták, élvezték a nyugati remekírók nagy műveit, de a magyar geniust követték. Leginkább óvta őket az idegen bálványoktól az, hogy tősgyökeres magyar észjárást örököltek s tiszta magyar nevelést kaptak a szülői házban.

A magyar érzés, észjárás és gondolkodás, a szép és nemes iránti hódolat édesapai és édesanyai adomány, Tisza Lajos és felesége, a széplelkű és nemes szívű gróf Teleki Julianna¹ gyöngéd kezeinek áldása. Julianna grófnő is örökölte a Telekiek tündöklő tulajdonságát, hogy szívben s nyelvben mind végig magyarok s azt átörökíteni is tudta. Tisza László, Kálmán s Lajos magyar szellemben való nevelését és házi oktatását Geszten Akadémiánk alapítványozó tagja, Szőnyi Pál vezette 1838-tól 1848-ig, mignem a jóhírű paedagogus ministeri titkár, majd osztálytanácsos lett az Eötvös ministeriumában.

A művelt nyugaton töltött három év után alapos és széles készültséggel, de változatlan magyar érzéssel tért haza Tisza Kálmán.

Itthon az ostromállapot még tartott, de a mit báró Kemény Zsigmond követelt „A forradalom után“,² a honszerelem, munka és remény mutatkozik mindenfelé.

Tisza is báró Keménynyel tart. Bizik, tanul, gazdálkodik. Mint szántóvető, az ekevas uralkodását mozditja elő. Szolgál a kalásztadó Ceresnek „C e r e r i f r u g i f e r a e“,³ mint Cincinnatus.

A Tisza-család örömeire Arany János 1852 nyarán ismét megjelent Geszten, hogy személyes vezérlettel adjon további irányt Domokos költői fejlődésének.

Ekkor kötött baráti frigyét Arany, szeretett tanítványának Domokosnak három bátyjával. Különösen megkedvelte Kálmánt, kiből szinte észrevette az isteni szikrát.

Tisza Kálmán költői hangulatának emlékeit örzi mind a széppróza, mind a lyra.

Költői elbeszélésének tárgyát Karaffa véres korából vette. Hű a színezésben, mester a jellemzésben.

¹ Gróf Teleki Julianna szül. 1805., meghalt 1863.

² Pest, 1850.

³ Cohen. Descript des med. imp. III. 225. 33–41.

Lyrail költeményei telve vannak mély érzelmek s emelkedett gondolatok szép kifejezéseivel.

Nyilvánosságra nem kerültek,¹ pedig kedves fogadtatásra találtak volna.

A nagykorósi ev. ref. főgymnasium történetében, hogy lehetne másnak mint aranykornak nevezni azt az időt, midőn a magyar irodalom ottani tanszékére Arany Jánost nyerték meg Gesztről.²

Távozó mesterétől Tisza Domokos nehezen vált el. A „Bucsúhangok“ megható soraiban borong az Isten hozzád! Isten veled!

„Mig elválnál tőlem, a ki úgy szeretlek,
S gyermek, de hű szívvvel atyámnak nevezlek,
Életem reményi jóltevő atyjának,
Hallgasd bús szavát a bús fiú dalának.“³

Az elválás megtörtént. Domokos 1856-ban meghalt. De a szeretet aranyszálai nem szakadtak meg. Tiszáék hívei maradtak Toldi szerzőjének, kihez Kálmán, hogy Petőfi szavaival szóljak, „gyakran elküldte lelkét. meleg kézfogásra, forró ölelésre“, hisz a magyar költők közt Tiszát legjobban gyönyörködtette Arany,⁴ „kinek minden gondolata arany“. Tetszett Tiszának a nemzeti irány, a természetesség, a régi tősgyökeres magyar mondák meglevenítése és a humor, mely Arany költészetében oly szépen csillog. A nemzeti erő kifejtésben hisz és bizik.

„Előtted a küzdés, előttd a pálya,
Az erőtlen csügged, az erős megállja.
És tudod az erő micsoda? Akarat,
Mely előbb vagy utóbb, de borostyánt arat.“⁵

Arany eme lélektani és ethikai kinyilatkoztatását ki érté meg jobban, mint Tisza Kálmán? az *akarat* és lelki *erő* embere, kinek akarata letörhetetlen, hatalmas, minden akadálylyal megbirkózó. Soha semmi nagy feladat nem találta őt tehetetlennek. A mi jót elhatározott, azt keresztülvitte, szép módjával, sőt ha másként nem lehet, nyugodt hatalommal: *tranquilla potestate*.

Államférfiúi pályája folyvást csupa *küzdés*, de soha semmi *csüggedés*. Az 1877-ki kiegyezés megfeneklett kísérletei közben

¹ A kézirat a család féltett kincse, melyről tagtársunk, báró Radvanszky Béla koronaőr volt szíves engem értesíteni.

² Nagykorósé volt egyidőben Arany János, Losonczy László, Mentovics Ferencz, Salamon Ferencz, Szász Károly, Szilágyi Sándor, Varga, mind országos hírű férfiak.

³ Tisza Domokos versei. Sajtó alá rendezte Arany János. 1857. 12-ik lap. Második kiadás Gyulai Pál Olcsó könyvtárában.

⁴ Mikszáth szerint, de tévesen, Petőfi.

⁵ Domokos-napra.

mondá Wenkheim Béla a kishitűeknek: „van két ember, a ki nem csügged. Ő felsége és Tisza Kálmán“.

A szándék tisztasága, a meggyőződés szilárdsága, a hazaszeretet önzetlensége biztosítá neki azt a rendíthetetlen akaraterőt, mely a sok nehéz küzdelmet férfiasan kibírta. Amat victoria curam, a küzdelmet koszorúzza meg a győzelem istennője.¹

Jókainak egyik őszinte vallomása így hangzik: „Elalvás előtt szoktam imádkozni. Magamnak nem kérek semmit istentől. Megköszönöm azt a sok jót, a mit velem tett életemben. Csupán azt kérem, hogy őrizze meg minden rossztól azokat, a kiket szeretek: nőmet, leányomat, testvéreimet, királyomat és családját és *Tisza Kálmánt*. Egy nap se felejtsem őt ki soha. Nem azért, mert nagy ember, hanem azért, mert legjobb barátom.“²

Nemcsak jó barátja és párthive, hanem Arany mellett kedvelt írója volt Tiszának Jókai, kinek képzelete bejárta az eget és földet, a multat és a jövőt, de szíve mindig a magyar nemzetért s ennek dicsőségeért rajongott. A humor, melyet Tisza nem kevésbé kedvelt mint Deák, a ragyogó phantasia s a lángoló honszeretet, Jókai eme három fényes tulajdonsága, tette Tiszát Jókai kedvelőjévé. A baráti érzelmeket Jókai viszonzá akkor is, mikor Tisza politikájáért lelkesülni nem volt népszerű. Népszerűségét tündéri tolla mindig gyorsan visszahódította.

A patens. Az absolutismus idejében a bécsi minister, Thun „összbirodalmi rendszer“ szempontjából nyult a két magyar evangélikus egyház alkotmányához. Felülről és erővel akart a bécsi minister rendelkezni, az autonomia megsemmisítésével. Feledte, hogy az evangélikus hívő üdvözülni se akar autonomia nélkül, s hogy az evangélikus egyház törvényhozója a zsinat.

A patens elleni küzdelmet Debreczenben Tisza Kálmán, Késmárkon Zsedényi Ede szervezte s vezette a protestantismus éberségével és bátorságával.³ A kerületi gyűléseken a legerélyesebben követelték a patens visszautasítását. E buzgó védekezésben irodalmi fegyvertársaik a tudós és bátor Révész Imre, Székács József és Török Pál, kik a német, francia és angol hit-sorsokat is értesítették, hogy ügyünk szent és igazságos.

Magyar- és németajkú gyülekezeteink önként elfogadták a

¹ Catullus. 62. 16. sor.

² Jókai, Utazás egy sírdomb körül.

³ Tisza mellett leginkább kitűnt b. Vay Miklós és Révész Imre, Zsedényi mellett Máday Károly szepesbélai lelkész, majd superintendens. Sok hazafit internáltak, néhány előkelőt elfogtak és letartóztattak. De az üldözés növelte az ellentállást.

Tájékoztatás¹ ígéit, hogy az alkotmányos egyházi felsőbbbség mellőzésével érkező bécsi rendeleteket ki nem hirdetik.

Minél több perbefogás, internálás, letartóztatás, egyházmegyei s kerületi gyűlésfelosztatás történt, annál nagyobbra nőtt az elszántság s kitartó ellenszegülés. Tisza Kálmán népszerűsége országossá lett, kit az osztrák katonai elbizakodottság ellen vívott párbajáért már előbb is nagyra becsült a közönség.²

Az évtizedes elnyomatás 49-től 59-ig úgy összeforrasztotta a nemzet rétegeit, hogy a ki magyar volt és hazafi, az akkor mind egy táborba tartozott. Így történt, hogy a katolikus főpapság kezét nyújtott Tiszának és Zsedényinek, az utolsó még meglévő magyar szabadság a protestáns autonómia megvédelmezésében. Az egri érsek Bartakovics Debreczenbe megüzente, hogy ő s az ő megyéje helyesli az evangélikus egyházak függetlenségének alkotmányos védelmét. A többi hazafias katolikusok is így éreztek. A nemzeti együttérzés bátorítá és erősíté Boeckay, Bethlen s Rákóczi maradékait.

Báró Radvánszky Antal³ Pozsonyba internáltatott. Nyomatékosan figyelmeztette az ország akkori kormányzóját, Benedeket az evangélikusok elleni erőszakoskodás czélszerűtlenségére, az elkeseredett s felzaklatott szenvedélyekre. Benedek az ország lecsendesítése érdekében sürgősen kérte a patens visszavonását.

Ő felsége egy tollhúzással visszahelyezte a két evangélikus egyházat előbbi törvényes állásába s általános amnestiát és pertörlést hirdetett.

A kivívott siker Tiszát a kálvinisták hitvédő vezérévé, *defensor et promotor fidei*, avatta. A küzdelem, mely külsőleg *pro fide* folyt, belsőleg az alélt nemzetben azt a tudatot ébreszté, hogy a jog erősebb, mint a hatalom.

A patens elleni éppen oly bátor, mint jogos mozgalom és küzdelem a nemzet erőit és osztályait a törvények és békekötések alapján egyesíté s így közvetve az alkotmány visszaszerzésére is hevíté. Az elfogulatlan történelem az ev. egyház függetlenségeért vívott harczot: alkotmányunk visszaszerzése érdekében vívott harcaink közt örökíti meg.

Midőn a jó véget ért küzdelem győztes vezetője, Tisza Kálmán gr. Dégenfeld Ilonát feleségül vette,⁴ a classikusokban jártas Szontagh Pál emez idézettel üdvözölte ünnepelt barátját :

¹ Írta Révész Imre.

² Ugyanakkor más két ellenszenves osztrák törzstisztet gróf Szapáry Gyula és Beniczky Ferencz provokált.

³ Radvánszky Antal. 1807—1882. Részt vett a szabadságharcban s a patens elleni küzdelemben. Főispán (1848 és 1877). Egyetemes ev. főfelügyelő (1879).

⁴ 1860 július 21.

recte vero te beatum ferunt quoniam virtuti tuae fortuna coniuncta est, boldog vagy, hiszen erényeiddel a szerencse szövetkezik.¹

Művelt magyar izlés, honleányi lelkület, benső vallásosság, édes anyai szív, családi boldogság és öröm aranyozza be a geszti kastélyt nemzedékről-nemzedékre.

A családi vonzó környezet, szeretet és béke édesíti meg az élet keserűségeit s ad kártalanítást a közpálya rögei és töviseiért. Meunél bántóbb a külvilág, annál becsesebb a csendes tűzhely,² főleg ha annak oly hű gondozója a családfő, mint Tisza Kálmán. A közéleté a lélek nagysága, a családi köré a lélek gyöngédsége.

Októberi diploma. Állami létünk teljes negatívója tizenegy éven át tartott. De az absolutismus nem boldogult. Engednie kellett, engedni kezdett.

Az egykori negyvenhetes főurak³ egyelőre legalább az 1848 előtti alkotmányt, melyet Metternich se nehezményezett, akarták helyreállítani. Ezt részben meg is ígérte az 1860 október 20-iki diploma.

Tisza éppen úgy, mint Deák nem az 1848 előtti, jogérvényesen eltörölt rendi világot, hanem az 1848-iki alkotmányt várta, követelte. Természetes tehát, hogy a 47-esektől a főispáni kinevezést Tisza és elvtársai, pl. gr. Andrássy Gyula s Lónyay Menyhért, el nem fogadták. Ugyanők minden félreértés elkerülése czéljából a következő nyilatkozatot tették közzé: „Minden hazafinak kötelessége azon helyet foglalni el, melyben hazájának legtöbbet használhat. Mi alólírottak az esetben, ha honfitársaink bizalmát megnyerni szerencsések lehetünk, az országgyűlés alsóházában fognók kötelességünket legjobban teljesíthetni. Erre való tekintettel a főispáni hivatalt el nem fogadtuk, bár a megyék mielőbbi visszaállítását kívánjuk. Azért nyilatkozunk, nehogy lemondásunkat többre magyarázzák, mint a mit az által érteni akartunk.”⁴

A negyvenhetes magyarokat Bécsben csakhamar háttérbe

¹ A spártai híres hadvezér Lysander szavai Cyrus persa királyhoz. Arra czélzott Szontagh, hogy Tisza állását előkelő családi összeköttetéssel erősíti. Anyai részről a Teleki, Bánffy, Bethlen, felesége részéről a Degenfeld, Károlyi, Podmaniczky, Odessalehi családok álltak hozzá közel.

² Plus le temps est triste, plus le foyer est cher, — mondja a franczia példabeszéd.

³ Gr. Dessewffy Emil, gr. Andrássy György, gr. Apponyi György, b. Senyey Pál, Majláth György stb.

⁴ Pest. 1860 nov. 2. Gr. Andrássy Gyula m. k. Lónyay Menyhért m. k. Tisza Kálmán m. k. Lásd Andrássy Gyula beszédei. Léderer Béla. I. 112. l.

szorította az osztrák centralista párt. A mit az októberi diploma ígért, azt részben visszavonta az 1861 február 26-ki patens. Schmerling szerint „Magyarország meghódított tartomány, része az összbírodalomnak, alkotmányát eljátszotta, a császár kegyelméből kap autonómiát“.

Ez a hazug és hülye felfogás a magyar király legitim jogait letagadja, a *pragmatica sanctio* helyett a fegyverekre támaszkodik. Épp úgy sérti a magyar államjogot, mint a dynastia érdekeit.

A jogeljátszás elméletét a 47-es államférfiak is sérelmesnek találták. Hát még Deák és Tisza és a többi hive a jogfolytonosságnak?¹

Általános nemzeti követelmény lett az 1848-ki törvények elismerése és életbeléptetése.

A primás elnöklete alatti értekezlet megokolva, felterjeszté Ö Felségéhez, hogy az országgyűlést más mint a 48-ki törvények alapján összehívni s tartani nem lehet.

Így is történt.

A nemzet a teljes 1848 jegyében. Deák és Tisza jogfolytonossági követelményéhez híven, választá s küldte a képviselőket az 1861-ki országgyűlésre.

Határozati párt. Deák *felirattal*, Tisza *határozattal* kívánta megkezdeni az alkotmány akadályai elhárításának munkáját. Deák a czélszerűséget, Tisza a szigorú jogszerűséget képviselte. Ez utóbbit pártolta a többség, de Tisza politikai számításból Deák feliratának néhány szótöbbséggel való elfogadását nem gátolta. Ez a legnagyobb szolgálat, melyet a mérsékeltebb irány javára tett.

A bécsi leirat tarthatatlanságát Deák második felirata, a legnevezetesebb magyar államaeta, meggyőzően mutatta ki. Ezt a ház, sőt az egész nemzet elfogadta, mint a hívők a bevett hitvallást.

Deák második felirata és a feloszlatás elleni óvás: tolmácsa a nemzet eszének, szívének. A nemzet ezt egyetlen hanggá összeolvadt hálával s hódolattal fogadta, mondá Kossuth.²

Deák és Tisza egyetértettek a jogvédelemben.

Az 1861-ki országgyűlés feloszlatását követő zord időkben és az emigratio 49-es törekvései daczára is az 1848-ki törvényes alap s nem 1849 és nem a dunai confederatio lebegt Deák és Tisza előtt. Nem Napoleon herczeg vagy Amadeo,

¹ A jogfolytonosság ama kötelezettség folytonossága, hogy a törvény, melyet az előd szentesített, az utódokat is kötelezi és érvényes mindaddig, míg illetékesen el nem töröltetik. Ez a hazafias elv dogmaszerű ius receptum lett nálunk minden időre.

² Magyar remekírók. Kossuth munkáiból. 20. kötet. 144. lap.

hanem a Habsburgok fején akarták látni a magyar szent koronát. És ezt a loyális irányt helyeselték mindazok, a kikhez a Deák és Tisza eszméi eljutottak.

A higgadt méltóságteljes várakozás és a tántoríthatatlan ragaszkodás a törvényességhez végül meghozta a kiegyezést, vagyis a királyság és a szabadság kibekülését. Ő Felségéről elmondhatjuk azt, a mit Tacitus mond a böles Nerva császárról: *Res olim dissociabiles miscuerit, principatum et libertatem*.¹ A királyi hatalom és a nemzeti szabadság 340 éves harcát kibékíté az 1867-ki koronázás.

Balközép. Széchenyi kezdetben izgat, gyűjt, azután csillapít, olt. Tisza Kálmán se cselekedhetett másképen. Ő is *ex flammis orior*, tüzelt, majd fékezett.

A koronázás *előtt* az alélt nemzetet sarkalja, a koronázás *után* az ellenzéken lüktető szenvedélyeket csillapítja, a felhevült kedélyeket, a harczra, sőt az elszakadásra is kész vérmes reményűeket lehüti. Helyesli a demokrataörök feloszlatását, a zavarók, zendülők, földosztók biróság elé állítását. Constantinus diadalívének felirata illik rá: *quietis custos*.

Ghyczy Kálmán, minden túlzásnak született ellenzője, szívesen csatlakozott Tiszához. Szervezték a képviselőházban a balközép pártot, melynek higgadt tagjai nem Kossuthnak, a Rákóczyéhoz törekvésben és csalódásokban hasonló diplomatiái működésétől, hanem a nemzet belső szerves fejlődésétől várták a jobb idöket.

A balközép, mint Pulszky megjegyzé, két irányban opponált, a kormánypárt és a szélsőbal ellen.

Sem azokkal nem tartunk, a kik a népszabadság korlátozását, sem azokkal, a kik a nép kötelességeinek elengedését czélozzák. Békés fejlődés, folytonos haladás, állami önállóság, e három jelszó alatt folynak küzdelseink, mondá Jókai. Nem olvadunk be a szélső balpártba, mely azt képzelte, hogy rohamosabban is lehetne haladni a függetlenség felé.

Tisza és Ghyczy a fokozatos fejlődés hívei, a szélsőballal való egyesülést ösztönén kerülték. Azt szívből kívánták, hogy az országgyűlés három nagy pártja közt ne legyen gyűlölködés, hanem kölcsönös megbecsülés, kölcsönös elismerése annak, hogy magyar hazafiak. Sőt választási fegyverbarátságot, szórványosan egy-egy választókerületben kötöttek is Irányiékkel, de Tisza és Ghyczy sohasem szerette, ha Irányi az ellenzék „két árnyalatáról“ beszélt. A különbség ugyanis *lényeges* volt és nem csupán *árnyalati*.

Az 1849-iki irányt, melyet Kossuth következetesen képviselt s hívei kint és bent helyeselték, Tisza és pártja nem követte.

¹ Tacit. Agricola. c. 3.

A fegyveres támadást, az elszakadást célul nem tűzte, helyes eszköznek el nem ismerte. Ezért kellett a balközépnek a szélső baltól külön szervezkedni, már a koronázás előtt.¹

A balközép programja nem a rohamos, hanem a fokozatos, az időhöz és viszonyokhoz mért haladás. Kiemelte Tisza a bihari pontokban is, hogy a párt a kitűzött irányban rendszeresen halad, higgadtan megválasztva működéséhez az alkalmas időt.

A balközép moderáló hatásának köszönhető, hogy a nemzet értelmisége nem rohant a szélső áramlatokkal s a magyar Jacobinusok ábrándjaiért megszünt lelkesülni.

Tisza és Ghyecz büszkeségére szolgált, hogy többnyire balközépi mandatumot vállaltak az 1848/49-iki éposz kibékült hősei, mind azok, a kik az itthoni szenvedéseket túlélték,² mind azok, a kik a száműzetésből tértek haza.³

Az 1848/49-iki nagy tekintélyeken kívül, a kik Deák szavait komolyan véve, fátýolt vetettek a mult sebeire, általában a harminczas, negyvenes évek dicső eszméiben felpeszduilt nemesség, az 1848-iki jogkiterjesztés hagyományaiban élő Werbőczy-féle nemzet lelkesült a balközépért. Annak értelmes hazafias soraiból került ki a legtöbb balközépi képviselő.⁴

A kevesektől méltányolt és sokaktól ócsárolt balközép múltjából legyen kiemelve egy-két adat.

A bécsi cenzuralisták abban a tébolyban szenvedtek, hogy ők a mi meghódítóink. Hideg zuhanyként érte őket Tisza mindenkor értékes közjogi fejtegetése, hogy Magyarországnak kötelességei közvetlenül a magyar király és nem Ausztria iránt vannak. Ausztria iránt, valamint nem formálunk jogokat, éppen úgy nem ismerünk kötelességeket, kivéve a nemzetközieket s a melyeket időről-időre szerződésileg megállapítunk.⁵

Pattogtak a bécsi cenzuralisták, mikor Tisza kifejté, hogy nem elegendő a közlés, mely V. Ferdinánd leköszönését és Ferencz Károly lemondását utólag a magyar országgyűlés tuda-

¹ Kónyi Manó: Deák F. beszédei. 3-ik kötet. 502. lap.

² Pl. báró Podmaniczky Frigyes, Ivánka Imre, Jókai Mór, Tisza László, Móricz Károly és Pál, P. Szathmáry Károly, Tóth Kálmán, Várady Gábor, Dobsa Lajos, Degré Alajos stb.

³ Pl. Almássy Pál, Ilorn Ede, Csernátony Lajos, Komáromy György, Kossuth tábornoka Gáspár András és igazságügyminisztere Vukovich Sebő, a honvédelmi bizottság szervezője Nyáry Pál, a koronaőr Bonis Sámuel, kormánybiztos Ludwig János és báró Luzenszky Pál, Bem tábornokari főnöke Papp Lajos, a forradalom egyik költője Hiador (Jámor Pál), báró Orbán Balázs. Kürthy István és Makray László ezredek és még számos volt honvédtiszt.

⁴ A párt tagjai közt 23 volt olyan, a ki alispánból lett képviselő.

⁵ Kónyi Manó: Deák Ferencz beszédei. 4-ik kötet, 218., 219., 231. és 232. lap.

mására hozza. Államiságunk megköveteli oly törvény alkotását, mely szerint jövőre a trónlemondás Magyarországnak nemcsak *külön*, hanem *előlegesen* bejelentendő s a magyar országgyűlés alkotmányos befolyásával tárgyalandó s beczikkelyezendő. Így jött létre az 1867: III. törvenyzikk.¹

Ugyancsak Tisza sürgetésére történt, hogy a három közös miniszter, legalább velünk szemben nem használja a „Reichs-minister“ czímet, továbbá, hogy a közös külügyminiszter „Reichs-Kanzler“ czíme megszűnt, végre, hogy a tengeri kereskedelmi lobogón a nemzeti szín is helyet foglal. Természetes, hogy ilyesmit a balközép csak a Deák-párt hazafias magatartásával érhetett el.

Tisza egyetértett Deákkal abban, hogy legfontosabb feladat fentartani a békét és a teljes egyetértést a *király* és a *nemzet* közt. E téren ők az igazi negyvennyolczasok, hiszen az 1848: II. t.-czikk követeli, hogy „a fejedelem és ország közötti kölesönös bizalom, mely a közboldogság alapja, minél inkább megerősítették.“

Természetes tehát, hogy a Tisza pártja a királyhűségben teljesen megegyezett a Deákpárttal. Tudta ország-világ, hogy házánk koronás királyának nincs hívebb alattvalója, mint Tisza Kálmán.

A balközép vezére, pártja helyeslésével igazolta a korona előtti hódolatát 1869-ben, midőn a szélsőbal az országgyűlés megnyitására nem akart felvonulni a budai várpalota királyi tróntermebe.

Irányi követelte, hogy az országgyűlés ne Budán, hanem Pesten nyitassék meg.² Budára azért se hajlandó menni a pártja, mert a várpalotán nem a nemzeti lobogó lengedez.

Ezzel szemben kiemelte Tisza, hogy ő is óhajtja mielőbb látni a várpalotán a nemzeti zászlót, de a királynak országgyűlés megnyitási joga ellen az elmaradással tüntetni nem kíván, főleg miután ez a jog most (1869) is csak úgy gyakoroltatik, mint ezelőtt. Az 1865/68-iki országgyűlés is Budán nyitattott meg s a pártok felmentek a megnyitásra, noha akkor még nem voltunk szerencsések. Ő Felségében koronázott királyunkat üdvözölhetni. Ugyanannak az országgyűlésnek berekesztésére is pártkülönbség nélkül felment mind a két ház a budai várpalotába, melynek ormán 1865/68-ban sem lengett más zászló, mint 1869-ben. Az addigi törvényes gyakorlaton a meg nem nyitott és meg nem alakult ház nem változtathat. Megnyitás és alakulás után Irányi indítványozási jogának semmi sem áll útjában.

¹ Kónyi Manó: Deák Ferencz beszédei. 5. kötet 103—104. lap.

² 1869. április 22-iki ülés.

Tisza komolyan óhajtá látni a kir. várpalatán a nemzeti zászlót.

Sikerült azt oda Ő Felsége rendeletéből feltűzetnie 1878-ban. Örömmel emlékszik mindenki, hogy a magyar országgyűlés megnyitása vagy berekesztése és hasonló államjogi cselekvények alkalmával a budai várpalatán 1878 óta kitűzetik ugy Ő Felsége zászlója (Standarte), valamint a magyar és a horvát lobogó. És így, a mit Irányi kívánt s a nemzet méltósága megkövetelt, azt Tisza megcselekedte.¹

Tisza dynastikus érzelmeit láttuk az 1872-iki országos ellenzéki gyűlésen, midőn a több mint ezer terítékű közében pártja, sőt az ország legnépszerűbb emberének, Jókainak kezébe adta a királyt felköszöntő serleget.

„A lángoló hazaszeretet és trón iránti tisztelet nem zárja ki egymást. Éltetem ennél fogva azt, a ki a magyar trónon ül, a legelső magyar embert, Ő Felségét a királyt,“ mondá Jókai. Utánna Ivánka Imre a királynéért, mint magyar nőért emelte poharát.

Riadó taps és éljenzés zúgott mind a két felköszöntő után. Az általános kitörő lelkesedéstől sokáig nem juthatott szóhoz senki.

Dynastikus érzelmeiről tett tanúságot Tisza akkor is, midőn Perczel Béla, a Deákpárt megbízásából indítványozta, hogy a ház Ő Felsége 25 éves jubileumára üdvözlő küldöttséget válaszson.²

László Imre szélső baloldali képviselő tette meg az ellenindítványt, Hefi, Madarász, Simonyi Ernő pártolásával.

A szélsőbali fagyos aggodalmak ellenében a balközép vezére, Tisza Kálmán határozottan kimutatta, hogy a koronás király iránti hódolat kifejezéséből nem lehet a koronázás *előtti* nem törvényes viszonyok utólagos jóváhagyására következtetni. Hévvel és lendülettel mondta Tisza, hogy „azért kívánunk Ő Felségének minden jót, mert alkotmányunk helyreállításának tényleges akadályait elhárítá s ezzel lehetővé tette Magyarország fölemelkedését, minden vérontás nélkül. Ezért nekünk van okunk gratulálni.“³ Hosszantartó élénk éljenzés és taps követte Tisza beszédét.

Irányi felszólalt, azt konstatálandó, hogy a Perczel-féle indítvány pártolásának „dicsősége tisztelt szomszédainkat s azoknak tisztelt vezérét Tisza Kálmánt illeti“.

Elfogadjuk, mondtuk a balközépen.⁴

¹ Tévedés, a mit erről Ferenczi Zoltán: Deák Ferencz élete. III. kötet, 369. lapon ír.

² Bittó István elnökölt a házban 1873. november 22-én, midőn az indítványt megtette Perczel.

³ Az 1872/75. országgyűlés naplója.

⁴ Irányinak Csengery válaszolt, hogy a Deákpárt az indítványnak azonnali egyhangú elfogadását óhajtja, azért kerüli a vitát.

Tisza beszéde úgy hatott, hogy Perczel javaslatát a jelen volt 235 képviselő közül elfogadta 213 és csak 22 szavazott ellene.

A királyhűség és a hódoló tisztelet terjedését és a parlamenti jó ízlést bizonyította az a tapasztalat, hogy Tisza alatt a király szent és sérthetetlen személye soha nem vonatott be a parlamenti vitákba. Komolyan vették, hogy az alkotmányos király tetteiért a minisztert terheli a felelősség.

A nemzet két erőtenyezője a *király* és az *országgyűlés* egymásnak nem parancsol, egymástól engedelmisséget nem erőszakolhat ki. Ha egymáshoz nem simúlnak s ellentét merül fel. ennek kiegyenlítése az államférfiak, régenten a nádor, ma a miniszterelnök feladata. A nádorispán legszebb tiszte volt, hogy közvetítő, inter mediator a király és a nemzet közt.

E fontos küldetés 1867 óta a miniszterelnökre hárul. Összekötő kapocs a trón és a parlament közt. Amannak tanácsosa, emennek vezetője. Valamint Andrássy, úgy Tisza is szépen megfelelt ennek az államférfiúi nehéz feladatnak, azzal a közjogi felfogással, hogy a koronás király iránt nem kisebb tisztelettel s ragaszkodással tartozunk, mint hazánk és alkotmányunk iránt.

Meghatóan illusztrálja a trón és nemzet együttérzését az a feledhetlen kép, melyet hű emlékezetben őrzünk 1885-ből.

Az 1885-ki országos kiállításnál lebilincselőbb jelenséget ritkán látott Magyarország. Mutatta a nemzet munkaerejét, emelte, szilárdította önérzetét, önbizalmát; felénk fordítá a külső országok figyelmét, rokonszenvét. De hazafias szívünknek az volt a legboldogítóbb, hogy a király és a nemzet, totum corpus sacrae coronae, együtt ünnepelte a béke művét s még ma is fülünkbe cseng az a feledhetlen szép beszéd, melylyel a magyarok nagy barátja, Rudolf trónörökös kérte felséges édes apját a megnyitásra. És szíveink táblájára letörölhetlen betűkkel van felírva a bezáró beszéd, melyben Rudolf „ímádot hazájának“ nevezé Magyarországot s boldogító kijelentéssel konstatálja a nemzettel való egyetértést és együttérzést, meg lévén győződve, hogy Magyarország megerősödése az uralkodó házra is szerencse. Állami erősödésünk nemcsak a magyarság uralmát, hanem a dynastia hatalmát is biztosítja. Ha a magyar nemzet erős, erős annak uralkodója is.

Ő Felsége a nemzetnek nemcsak örömében, hanem bánatában is osztozkodott. Akadémiánk másodelnökének Pauler igazságügyministernek temetésén († 1886 ápr. 30.) személyesen megjelent maga a király is, a mi Magyarországon eddig még sohase történt. A királyi személyes jelenlétnek ethikai háttere a király és a nemzet érzületének összeolvadása, melyre Tisza kiváló gondot fordított.

Tapintatlan katonák pl. Janszky és Seemann nem egyszer

tettek igazgató nyilatkozatokat, sértve a nemzet önérzetét. A Janszky-ügy talán rövid idő múltán elaludt volna, ha Albrecht főherceg boszniai pohárköszöntőjével és az akkori „előkelő idegen“ Belcredi osztrák miniszterelnök a birodalmi tanácsban tartott beszédével olajat nem öntött volna a parázsra. A nagy nyugtalanság lecsendesítésére Tisza királyi nyilatkozatot tartott szükségesnek, melyben Ő Felsége kijelenté, „hogy a közös hadsereg szelleme nem más és nem is szabad, hogy más legyen, mint a legfőbb hadúr s ennek folytán a törvényesen fennálló alkotmányos intézmények oltalmát is magában foglalja“.¹

Deák Ferencz s az 1848:II. t.-czikk szellemében cselekedett Tisza, midőn ápolta a dynastia és nemzet közti egyetértést, megszilárdította a királyhűséget s lerakta azt a szemmel nem látható, de annál nélkülözhetlenebb ethikai alapot, melyen tovább épülhet államiságunk.

Midőn a királyhűség próbái közül egyet-kettőt felemlitek, elvállalom annak bizonyítását, hogy Tisza Kálmán balközépi, úgy mint szabadelvű párti korában a királyt és a hazát mindig egyenlő hűséggel szolgálta. Sohase szolgálta a királyt úgy, hogy egyúttal ne szolgálta volna a hazát. A magyar királyság annyi, mint a magyar államiság. A koronához való hűség az alkotmányhoz való hűséget is jelenti. A mi a magyar király dicsősége, az a magyar nemzeté is.

Dynastikus hűségünk általános terjedésétől és megszilárdulásától várta s remélte azt, hogy a magyar királyi méltóság a Mátyáséhoz hasonló fényes magyar udvartartással ismét helyreállítható.

Erre való tekintettel tervezte, hogy a székesfővárosban, ott, hol egykor Mátyás európai hírű ragyogó várkastélya tündökölt, a mai igényeknek megfelelő királyi palota emelkedjék. Imponáló és kényelmes.²

Az is történeti igazság, hogy a dynastikus hűség mellett erőiesen gyakorolta a balközép az ellenzék ellenőrzői kötelességét, de köteles megadással türtük a kisebbség parlamenti sorsát, a leszavaztatást. Azzal vigasztalódtunk, hogy mienk az erkölcsi siker. Gloria victis.

Tisza ellenzéki vezérsége idejében csak egyszer gátolta meg a kisebbség a többséget a törvényalkotásban, de ezt a fegyvert, t. i. az agyonbeszélést, nem Tisza adta a kisebbség kezébe, sőt eleinte nem is akart hozzányulni.

1872 márczius 6-án tudatta a balközéppel a szélsőbal,

¹ 1886 aug. 7. kir. kézirat.

² A királyi residentia újjáalakítását és kibővítését Ybl Miklós tervei szerint kezdte meg.

hogy a mandatum lejártáig, 1872 április 20-ig még hátra levő hat hetet kibeszéli, hogy a Tóth Vilmos-féle választási törvényjavaslat, mely a választók számát apasztja és az ötévenkénti választás, törvényerőre ne emelkedjék.

A pártértekezleten kifejté Tisza, hogy az agyonbeszélés csak ott alkalmazható, hol a végszükség a forradalom, midőn nincs más szabadító eszköz. A balközép a békés, bár lassú, de alkotmányos fejlődés barátja, parlamenti tárgyalással és rendes eszközökkel. Ezek közé az agyonbeszélés nem tartozik, vele nem élünk.

Késő este volt, midőn a balközéppárt értekezletének határozatát, hogy az agyonbeszélésben részt nem vesz, én, mint a párt akkori jegyzője, hírül vittem a szélsőbalpárt elnökének, Helfinek. És a vita hevében mégis másként történt; a visszautasított fegyverhez hozzányult a balközép, a *házzsabály* védelmére.

Lónyay azzal akarta megtörni az agyonbeszélést, hogy „határozatlan tartamú” ülést indítványozott, mely addig tartson, míg beszélnek.

Ez ellen, mint a házzsabályokba ütköző javaslat ellen, egyes balközépiek is felszólaltak. A márczius 7-ki délután 5 óraker megnyílt ülésen volt elég közbekiáltozás, zaj, kacaj, izgatottság, volt elég szóáradat, de nem volt bécsi durvaság. Éjfél egy óra után végre beleegyezett Lónyay, hogy az ülés befejeztessék. A parallel üléseken folyt tovább a szóáradat, de ex-lex állapot nem idéztetett elő, mert már megvolt a budget s az ujoneozás.

Az 1872-ki agyonbeszélés, az amúgy is végéhez közeledő országgyűlésnek utolsó heteit elfoglalta ugyan, csak hogy az ország mit se veszített azzal, hogy a választási törvényjavaslat, mely ha elfogadtatik, megkevesbíti a választókat, törvénynyé nem válhatott.

Az akkori agyonbeszélés az alkotmányos élet működését, a parlamenti kormányzást nem zavarta. Az akkori kisebbség csak beszélt, de nem technikázott. Más részről az akkori többség megvetéssel bélyegezte, a sajtó és a közvélemény ridegen kárhoztatta, sőt az ellenzéki választópolgárság se helyeselte az agyonbeszélést.

Mialatt a szélsőbal az agyonbeszélést rendezte, a balközépi választópolgárok küldöttai országos pártgyűlésre sereglettek a fővárosba.

Az 1872 márczius 10-én tartott nagy ellenzéki gyűlés, melyre 263 kerületből 2119 igazolt választó-megbízott érkezett, mély csendben hallgatta Ghyezy Kálmán elnöki megnyitó higgadt beszédét.¹

¹ A gyűlés jegyzői közt volt báró Bánffy Dezső is.

A szónokok nemcsak az állam kötelességeiről, hanem a *honpolgárok* kötelességeiről is szóltak, jelesül az adózási és katonai kötelezettség teljesítéséről, a külső és a *belső* béke fentartásáról, s a trón iránti hűségről.

Akadtak, a kik a szélsőballal való fusiót indítványozták. Ez ellen az indítvány ellen, a nagy többség helyeslése közt, beszélt Csernátony és Tisza.

Elfogadtatott a Tisza határozati javaslata, hogy a balközép mint országos párt *megtartja* különállását, törvényes és loyális eszközökkel törekszik a többséget elérni. Elfogadtatott a házhoz intézett kérvény a választói jog megszorítása ellen.

Ghyezy a határozati javaslat és a kérvény elfogadását kimondván, befejezettnak nyilvánítá az értekezletet. Az impozáns gyűlés higgadt balközépi jellegét megtartá s a balközép külön pártállását a szélsőballal szemben megővta. Ezzel kiki tudta, hogy a Ghyezy-Tisza-párt kormányképes.

Fusio. Ghyezy Kálmán a közjogi viták abbahagyása mellett már 1872 őszén nyilatkozott. 1873 márczius 12-én kijelenté a balközéppárt értekezletén, „hogy a hatvanhetediki kiegyezés olyan, mint a nemzetközi szerződés. Ennek megszegése *casus belli*. Megsértése ellenünk lázitaná a nemzetiségeket. Inkább akarja a mostani magyar kormányt, t. i. a Szlávya-kabinetet, mint semmi magyar kormányt. Ennek a kormánynak kész megszavazni az adóemelést, ha magát erkölcsileg meggyilkolni nem akarja“.

Ghyezy megnyugtatóására és az együttmaradás érdekében másnap Tisza Kálmán jelezte a házban, „hogy az adóemelést elvben ő sem ellenzi“.

De ez a nyilatkozat már nem tartóztathatta vissza Ghyezyt a balközép elhagyásától.¹

Ghyezy letette mandatumát, mit a ház, Deák indítványára, sajnálattal vett tudomásul.

Az újra megválasztott Ghyezy, 1873 december 10-én, külön pártot létesített, az ú. n. reformpártot, 25 képviselő csatlakozásával. Csakhamar sikerült Bittónak megnyerni Ghyezyt, hogy az államháztartás rendezése érdekében fogadja el a pénzügyi tárczát. Az idők és viszonyok nem kedveztek az ő nemes intencióinak.

Ghyezy kilépése után Tisza egyedül maga vezette a balközéppártot. Bizalmat kért. Kitartást ígért. Megmondta, hogy

¹ Tisza Kálmán lakásán indult meg a bizalmas tanácskozás 1873 márczius 19-én. Folytatása volt Móricz Pálnál. Másnap este Ghyezy kimentette elmaradását. Ott volt Tisza, b. Simonyi, Jókai, Csernátony, Várady Gábor, Vécsey Tamás, Ragályi Gyula, Majthényi Dezső, Pap Lajos, Péchy Tamás.

ha sem Csávolszkyék túlzó irányát, sem Ghyczyék időelőtti leszerelését nem követjük, pártunk állása szilárd marad és jövője nem reménytelen.

„Bankjegyforgalom-közvetítő központi intézetet“ akart alapítani kormányunk. Ilyesmihez az osztrák kormánynak semmi köze, mégis merészkedett ellene szólni, írni, mesterkedni. Ily vakmerő beavatkozás nemzetközi jogsértés, nyílt ellenségeskedés. Az ellenséges felek közt mielőtt a tüzzel, vassal, vérrel való harc kitör, helyénvaló a retorsio, sőt repressaliák is következhetnek. Ezekre célozva indítványozta Tisza 1873 márczius 23-án a quota és az osztrák államadóssági kamatok fizetésének megtagadását.

Ezzel a merész javaslattal, mely az osztrák ministeriumot kijózanítá, az elszánt ostromot sürgető balközépiek bizodalmaß egészen visszahódította, Ghyczyék irányában pedig, a kik a merész lépést nem helyeselték, a választóvonalat élesen meghúzta, végül az ország látta, hogy megmaradt hívei élén Tisza hazánk jogainak védelmezésében tette kész.

Szüksége volt a nemzetnek erre a megnyugtató tapasztalatra, mert bizony „megnehezült az idők viharos járása felettünk“.

Államunk a koronázás után háromszáz év mulasztásait pótlendő, nagy beruházásokat és nagy költsékezéseket volt kénytelen tenni. A rohamos szervezkedés, a sok szükséges és hasznos befektetés kimeríté kincstárunkat. Az egész világra kiható gazdasági válság 1873-ban meggyöngíté fizetési képességünket, megrontotta hitelünket. Így álltak elő államháztartási bajaink. A pénzügyi katastropha ijesztően közelgett, pedig államunk hitelének bukása Magyarország pusztulását és erkölcsi halálát okozta volna. Hazánk tekintélye, jövője, sőt élete forgott kockán.

Az államhitel-válság 1874 végén tetőpontra ért. Általános lett a csüggedés. Csak Tisza nem csüggedt. A fenyegető pénzügyi veszedelem nagy fordulat küszöbére vitte pártunkat. 1875 február 3-iki emlékezetes beszédében javasolta Tisza, hogy „miután megvan a baj, pártkülönbség nélkül tanácskozzunk arról, hogy mit kell tenni. Ne azt kérdezzük egymástól, hogy mi a nézetünk a multakról és a távoli jövőről, hanem azt, hogy mi a nézetünk a jelen égető kérdéséről, a magyar állam hitelének megmentéséről s pénzügyeinek rendezéséről“. Nyilatkozott a kibontakozás módjáról. Igérte, hogy hazánk hitelválságára való tekintettel hajlandó a kormányt bizonyos feltételek alatt támogatni.

Deák és pártjának notabilitásai melegen üdvözölték a parlamenti helyzet magaslatára lépett balközépi vezért, mert tudták Tiszáról mindenütt, hogy nem a hangzatos phrasisek, hanem a tettek embere, a kit magasabb eszmék lelkesítenek, kit a gondviselés nemzeti és állami érdekeink szolgálatára praedestinált.

Bittó 1875 február 11-én bejelenté a háznak, hogy a

belpolitikai helyzet lényegesen változott, mely mellett az eddig szemben állott pártoknak a haza érdekében annyira kívánatos együttműködése reménylhető. A kabinet leköszönésével szabad tért enged az új alakulásnak. A volt pénzügyminister, Ghyczy, concilians modorával a pártok kibékülését elősegítette.

Deák a maga kötelességét államszervező művével, a ki-egyezés létrehozásával, befejezettnek tekinté, de azért míg egészsége engedte, részt vett a közügyekben. Utolsó felszólalása a Házban 1873 november 10-én hangzott el. Tisza Kálmánra vonatkozott, a ki a tagságot a pénzügyi bizottságban nem fogadta el. Deák sajnálatát fejezte ki, de egyúttal fölfedte Tiszának parlamenti finom érzésre mutató okát, hogy azért nem akar tagja lenni a pénzügyi bizottságnak, mert öcsese, Lajos minister.¹

Ezután, ha bejött is a Házba az „öreg úr“, egészsége nem engedte, hogy a teremben maradjon. A folyosón még gyakran láttuk, adomázott. Figyelme azonban még akkor is kiterjedt minden országos ügyre.

Előleges sanctiójával történt a fusio is.

A hatvanhetes alapnak változatlan épségben maradását akarta biztosítani, mint egykor Spárta alkotmányát Lykurgus. Legalább míg a nemzet jobban megerősödik, vagyoni és szellemi ereje emelkedik.

A hatvanhetes alap épségben maradását Tisza közeledése biztosítá. Ezért azt Deák szívesen üdvözölte s készségesen megköté Tiszával a szövetséget. Tisza is őszintén lépett a 67-es alapra, mert a nemzeti dicsőség rövid felragyogása és az absolutismus sivár sötétsége átiskolázta az ő szemeit is és látta, hogy egyelőre nem lehet jobb alapot készíteni.

Tisza Kálmán már 1873 június 15-én, mint akkor kelt leveléből tudom, nem tartá kizártnak a Deákpárt és a balközép-párt közeledését, sőt egyesülését. És ime alig másfél év multával bekövetkezett a fusio, mert ezt a politikai és parlamenti szükség, az elemek hatalmával parancsolta. Az idő megérleli a gyümölcsöt.

A Bittó-Ghyczy kabinet correct magatartása mellett a két nagy párt összeolvadása gyorsan és simán ment s készen lett a *szabadelvűpárt*.

Midőn a szabadelvűpárt tagjai sorába elsőnek beirta nevét, azt kérdezte Deák: „hát én eddig nem voltam szabadelvű?“

Deák és Tisza 1861-ig, sőt lényegében az óvás elfogadásától 1867-ig párhuzamosan haladtak az alkotmány visszahódításának útján.

¹ Ferenczi Zoltán, Deák élete. III. kötet. 392. lap.

Alig nyolcz év az, a míg eltérő utakon keresték a haza javát, míg nem a fusióban ismét kezét fogtak, hogy elsimítsák a kiélesedett ellentéteket s végleg lezárják a felirati és határozati pártok actáit.

Az egyesülő Deák és Tisza gyémánt jelleme, elismert nagy tekintélye meghozta s biztosítá a békét, rendet és fejlődést.

A mint ők kezét fogtak, összeforrt és erősödött a nemzet. Megfogyott a közjogi ellenzék, megszűnt a pártoskodás heve. beköszöntött a tartós parlamenti normalis állapot, az országgyűlés az alkotó munkára képessé vált. A parlamentarismusba vetett hit visszatért, mihelyest megindult az országgyűlési munkásság a reformok terén. Bekövetkezett a szabadelvű irány diadala, a szabadelvű intézmények gyarapodása. A szabadelvűség átvitetett a gyakorlati életbe oly sikerrel, hogy a Németországból¹ becsempészett antisemitismust legyőztük. A középkori vérvádat a tiszaszlári pörben Eötvös Károly összetörte s a felmentő ítélet után (1883) helyreállt a kedélyek nyugalma.

Az üdvös pártegyesülés, mely 1875-ben a megváltozott közviszonyok követelményeként állt elő, alapul szolgált arra, hogy egyesült erejű új kormány alakuljon, úgy hogy már 1875 márczius 3-án bemutatkozott a Házban a Wenkheim-Tisza miniszterium. A képviselőház elnöki székébe a közbizalom Ghyczy Kálmánt ültette és pedig ismételten, mignem 1879-ben búcsút vett a képviselőségtől és elnökségtől.

A szabadelvű intézmények hiveinek egymáshoz való közeledését és szövetségét örömmel és reménynyel üdvözölte az ország.

Elismerésül az 1875-iki választásokon megnyilatkozott nemzeti akarát olyan többséget küldött Tiszának szabadelvű táborába, a mely páratlanul áll tiszta választásaink történetében. Ezzel a nemzet alkotmányosan megpecsételte, hogy Tiszának Deákkal egyetértő szabadelvű politikája helyes. A többség támogatásával erős államhatalom összpontosult a Tisza kezében. Ezt a hatalmat ő a felelősség teljes tudatában fogadta el és bölcsen s bizalmat ébresztőleg gyakorolta. A kisebbségi vezér bevált többségi kormányelnöknek s maradt 1875 október 17-től 1890 márczius 13-ig.

Tőle indult ki minden impulsus. Ő a tervező, szervező, a foganatosító tizenöt éven át. Válságos idők igazolták, hogy felülmulthatatlan taktikus. A kormányzásban nem kereste a kipróbálás nélküli eredetiséget, nem indult a lángész gyakorlatiatlan inspirációi után, hanem a tapasztalat tanúságai nyomán. Nem szerette a politikában a kalandokat. A reflexio embere.

¹ Németországban külön irodalom terjeszti az embertelen tévelygést, pl. Antisemitisches Volksliederbuch, Antisemitische Harfenklänge, sat.

Nem vágyott tapsra, dicsőségre. De ha nem kereste is, mégis úgy történt, hogy az elismerés fénye leginkább a pártvezér s kormányelnök személyére sugárzott. A sajtó megszokta egyedül őt nézni, őt emlegetni, azután pedig egyedül őt tenni felelőssé mindenért, mintha valamennyi tárcza az ő kezében lett volna.

De hát így bíraltatott el Cavour és Gladstone, Gambetta és Bismarck s a többi nagy államférfi is. Mindenik a maga signaturáját nyomta a maga korszakára. Hazánk consolidatiójának nagy művén Tisza kezének ereje és törhetlen erélye szemlélhető.

Téves hiresztelés, mintha Tisza csupa nullákat kívánt volna kabinetjébe. Ne feledjük, hogy alatta tárczát viselt Széll Kálmán, Baross Gábor, Wekerle Sándor, Csáky Albin, Szilágyi Dezső, Fejérváry Géza, Pauler Tivadar, Trefort Ágost, hogy többeket ne említek. Csodás emberismerete révén sikerült kiválasztania s megnyernie a sok nagytehetségű munkatársát.¹

A történetíró nem fogja feledni, hogy Tisza mint minister tizenöt évi békét biztosított nemzetének, hogy ezalatt erejét kifejtse, hatványozza, a romok felett új modern épületeket emeljen.² Közállapotaink megszilárdulása felemelő és megnyugtató érzelmet ébresztett a honfikelekben.

A tizenötévi kormányzásnak nem utolsó eredménye, hogy a paritas és dualismus biztosítása mellett a hatvanhetes alap híveinek száma növekedett. Ez ellen az alap ellen a házban fogott az ellenszenv, főleg miután a nemzeti párt annak olyan magyarázatát terjeszté, mely a nemzeti aspirációknak kedvezett.

Maga Tisza is úgy értelmezte a hatvanhetes alapot, hogy a magyar közjogi felfogás érvényesüljön.

Kifejezésre juttatta pl. hogy a közös ügyek két állam ügyei, nem pedig egységes államnak központi ügyei. A közös minister két államnak ministere, nem pedig egységes államnak központi ministere. Nincs közös állam, hanem két állam áll kapcsolatban.

¹ Tisza 1875 október 17-től 1890 márczius 13-ig ült a miniszterelnöki széken. Ezalatt a *Felség személye* körül szolgált b. Wenkheim Béla és b. Orczy Béla. A *belügyi* tárczát 1887-ig maga Tisza vezette, azután kis ideig b. Orczy Béla, Baross Gábor és gr. Teleki Géza. *Pénzügyminiszter*: Széll Kálmán, maga Tisza, majd Szapáry Gyula gróf, aztán Wekerle Sándor. *Közmunka, közlekedés*: Péchy Tamás, Ordódy Pál, b. Kemény Gábor, Baross Gábor. *Földművelés, ipar, kereskedelem*: b. Simonyi Lajos, Trefort Ágost, b. Kemény Gábor, gr. Széchenyi Pál, gr. Szapáry Gyula. *Vallás és közoktatás*: Trefort Ágost (1875—1888. VIII. 22.), gr. Csáky Albin. *Igazságügy*: Perczel Béla, Pauler Tivadar (1878—1886. IV. 30), Fabinyi Teofil, Szilágyi Dezső. *Honvédelmi*: Szende Béla, Ráday Gedeon gr., b. Fejérváry Géza 1884-től. *Horvátminiszter*: gr. Pejachevics Péter, Bedekovics Kálmán, Josipovics Imre.

² Pitt 18 évi erős kormány után lépett vissza helyéről.

Nincs közös fejedelem, hanem van Ausztriának császára és van Magyarországnak királya. Nincs közös államjog, hanem van külön magyar és van külön osztrák államjog. Nincs se közös állampolgárság, se közös törvényhozás.

Az intézmények dualismusa a császári és a királyi minőség említésében is mutatkozik. Ezért eszközölte ki Tisza, Szilágyi Dezső közreműködésével, hogy pl. a közös ministerium, a közös hadsereg, követség stb. császári és királyi jelzővel neveztessek.

Mindezt „*reichsleugnende Praxis*“-nak nevezik az osztrák centralisták. A mi minket lelkesít, az őket leveri, a mi nekünk öröm, az fáj nekik. Bizony se Deák, se Tisza nem akart összbirodalmat, birodalmi egységet, hanem dualismust és paritást. A mit Tisza keresztülvitt, annak legszebb dicsérete, ha azt *reichsleugnende Praxis*-nak nevezik. A dualismus ezzel ment át a törvényből a gyakorlati életbe.¹

A fusio következtében némely bihari pont elesett, vagy későbbre maradt.

De hát Deák nem engedett-e a második feliratból *propter bonum pacis*? Széchenyi a Hitel, Világ és Stadium minden pontját fentartá, midőn Apponyival kezét fogott? Széchenyi, Deák, Tisza elhagyták a negatiót és az abstract közjogi magasztalatot s mint gyakorlati államférfiak: czélszerűségből, itt-ott talán kényszerűségből, engedtek.

Ne tegyetek ezért szemrehányást se Deáknak, se Széchenyinek, se Tiszának. Nem az elmélet, hanem az államélet változó körülményei és parancsoló szükségei intézik a gyakorlati politikát, melyek elementaris erővel sodornak államférfiakat, sőt nemzeteket is az eddigitől eltérően kanyargó ösvényre. Az élet mellőzhetlen szükségleteihez és jogos követelményeihez kell módosulnia a politikának, mely Kossuth szavai szerint az exigienciák tudománya. A helyes politika a *lehetségesnek* elérésére való törekvés, melynek belátását a helyzet parancsolja.

A fusiókor háttérbe lépett balközépi aspirációk némelyikének ideje azóta megérkezett, teljesült.

A balközép sürgette, hogy a honvédség műszaki csapatokkal láttassék el. Az idő megérlelte s meghozta az erre való javaslatokat.

Az 1844. évi VI. t.-czikk 9. §-a szerint Ő Felsége kegyelmesen rendelkezni fog, hogy a magyar ezredek kormányai a magyarországi törvényhatóságokkal magyar nyelven levelezzenek. A feledékenységből ment törvény parancsolatát Tisza Kálmán az illetőknek emlékeztetébe hozta. Előkészíté ez azt az 1904. évi rendeletet, hogy most már a nem magyar ezredek, sőt minden

¹ Die Delegationen. Von dr. Ritter Dauscher von Kollesberg. Prof. a. d. Universität Innsbruck. 1903.

katonai hatóságok magyarul leveleznek velünk. A honvédelmi minster magyarul levelez a közös hadügyministerrel s mindazokkal a katonai hatóságokkal, melyekkel eddig németül levelezett.

A katonai büntetőeljárásban biztosítatik a magyar tárgyalási nyelv.

Megvalósul az a balközépi program is, hogy a szolgálati idő leszállíttatik három évről kettőre és így egy-egy egész évet, munkájával s jövedelmével, ajándékba kap minden egyes katoná.

Magyar ezredeinkhez visszakerültek a magyar tisztek. Állami ösztöndíjakat bőven osztogatunk magyar tisztek képzésére, kik nélkül lehetetlenség az önálló magyar hadsereg.

„A hadak írójának és a béke szerzőjének“, Thaly Kálmánnak kezdeményezése, hogy a nagy szabadság-hősök, Rákóczy, Thököly és száműzött bajtársaik hamvai az idegen földből ünnepélyesen haza hozassanak Tisza István előterjesztésére Ő Felsége magyar és közös kormányának hivatalos közreműködésével teszik a szent hamvak a dicsőséges bevonulást Kassa és Késmárk templomába.

Eötvös, Deák, Andrássy. Tisza hazánk minden jelen-tékeny emberével érintkezett a maga korában, hol elvbarát, hol politikai ellenfél szerepében. Tisza lelkületére jellemző világot vet az a kegyelet, melyet a kitünőségek emléke iránt tanúsított, a kikkel szemben néha-néha merev pártállást foglalt el. Legyen említve Eötvös, Deák és Andrássy méltatása.

Báró Eötvös József 1848 szeptember 7-én leköszönt s így vezetése alatt alig szolgált a ministeri fogalmazó Tisza Kálmán többet, mint öt hónapot. De a rövid idő bő alkalmat nyújtott neki, hogy európai hírű főnökét közvetlen közelből megismerje. A nagyrabecsülést, mely a lelkes fiatal fogalmazó keblét áthatotta, mindenkorra állandósítá a nemzeti nagy czélok közös cultusa, mely czélok iránt Eötvös és Tisza akkor is egyetértettek, mikor az utak, módok és eszközök felől eltérően vélekedtek. Kezefogva szálltak szembe az 1848 helyreállítását nehezítő ó-conservativekkel, kik az októberi diploma hideg fogadtatásán azzal akartak változtatni, hogy 1860 végén egyesülésre hívták fel az akkori negyvennyolcasokat. Az értekezletből Eötvös és Tisza együtt távoztak s teljesen egyetértettek az iránt, hogy tőlük a negyvenhetes főurak lehetetlenséget kívánnak. A kik a negyvennyolczadiki törvények érvényességét tagadják, azokkal nem szövetkezhetnek. Egyenesen a negyvenheteseknek tulajdonították, hogy Ő Felsége a negyvennyolczadiki alkotmány helyett az októberi diplomát adta ki. Andrássy Gyula legott fel is hívta a negyvenhetes főurakat, hogy vonuljanak vissza s az 1848-nak elismerését ne hátráltassák.¹

¹ Kónyi Manó. Deák Ferencz beszédei. 2. kötet, 618. l.

A nemes viszony bensősége, melylyel Tisza Eötvöshöz vonzódott, meghatóan nyilvánult, midőn Eötvöst, a mai Ratio educationis első miniszterét, elragadta a korai halál.¹

Közoktatásunk országos veszteségének hírére az ellenzéki Tisza lapja, a „Hon“, gyászszegélyben jelenik meg. Tisza a maga és párhívei fájdalmát személyesen közli a bánatos családdal oly részvétírat kapcsán, melynek őszinte hangja épp oly igaz, mint kegyeletes. A szomorú ünnepélyes perczben megnyilatkozott a minden pártok felett álló tisztelet és nagyrabecsülés, melylyel a tiszta lelkű hazafi, publicista, író, költő, tudós, nagy gondolkodó, nemes emberbarát, a magyar művelődés felkent bajnoka, elragadó szónok s kiváló államférfi báró Eötvös József iránt Tisza, az ellenzék élén is viseltetett, s szívből gyászolta velünk, hogy a nemzet egyik legkitünőbb fia oly korán elhunyt.

Tisza másik lapja, az „Ellenőr“, Csernátony tollával gyászkeretes cikkben írt az ország veszteségéről, abban keresve vigasztalást, hogy Eötvös szelleme köztünk marad, míg nyelvünket olvassa valaki. A történelem összeköti Eötvös nevét ama közművelődési reformok kezdeményezésével, melyek Magyarország jövő nagyságának alapjai.

Az ország újjászervezése óta szokás, hogy a ministerek minden fontos ügyet előre közöltek Deákkal.

Míg Deáknak, a szabadelvű párt legelső tagjának, egészsége engedte, Tiszával is tanácskozott. Jól esett Tiszának, hogy a béke áldásaiban együtt részesül Deákkal.

Habár a fusio előtt az út és mód tekintetében politikai nézeteik gyakran eltértek, de a kölcsönös nagyrabecsülésben s egymás hazafiságának elismerésében mindig megegyeztek.

Ha néha egymás nézetei ellen parlamenti küzdelmet folytattak is, egymás személyét és hazafiságát sohase támadták meg s maguk közt a baráti jó viszonyt mindig fentartották.²

Deák Tiszát soha nem kicsinyelte, összes barátai közt mindig legtöbbre becsülte, s mikor politikájok eltért, minden ellenfelei közt legtöbbre tartotta.

A nagyrabecsüléshez a fusio óta rokonszenv, bizalom és szeretet járult, mert meggyőződött Deák s ez volt életének utolsó öröme, hogy a kiegyezés művét megmenti, a pénzügyi bukást elhárítja s a viszonyokat consolidálja Tisza Kálmán.

Igazat adunk Deáknak, hiszen tudjuk, hogy Tiszának nem volt soha egy szava, sőt egy gondolata se, a mely Deák nagy-

¹ Báró Eötvös szül. 1813. Meghalt 1871 febr. 2.

² Kónyi Manó. Deák Ferencz beszédei. 6. kötet, 83. lap.

ságát és hazafiságát bántotta volna.¹ Mint Dániel az oroszlan-barlangban, úgy Deák a tigrisektől nyajaskodást tapasztalt.²

És ha néha a neheztelés felhője lebegett felettök, elvonult az, mennydörgés és villámlás nélkül. Rossz néven vette pl. Deák 1865-ben Ghyczy levelét arról, hogy a kiegyezés ügye meredek lejtőn indul. Deák neheztelő hallgatással mellőzte az aggodalmas levelet. Csakhamar mindketten fájlalták a feszült viszonyt. Észrevette ezt Tisza. A haza érdekére hivatkozva, pár szóval elővarázsolt a barátai közt a régi hangulatot. Ghyczy 1865 októberben meglátogatta Deákot s boldogan érezték, hogy Tisza közbelépésére árnyéka is eltűnt a neheztelésnek.

Tisza mint minister gyakran meglátogatta Deákot, kikérte véleményét s oly irányban kormányzott, hogy közte és Deák közt nem állott elő ellentét.³ Hiven ügyelt a hatvanhetes alapra, mint olyan műre, mely lépcsőül szolgál, hogy a nemzeti aspirációkhoz békés úton közeledhessünk.

Ezért buzgólkodott a kiegyezés időhöz kötött részeinek tíz évről tíz évre való megújításán, a kiegyezésnek időhöz nem kötött részét pedig, kivált az 1867 : XII. t.-cikket, alaptörvényként tisztelte és védelmezte.

A végzet nem engedte, hogy sokáig működhessenek együtt, *quamquam videbatur omnino mori non debuisset*. A kinek még tovább kellett volna élni a haza javára: 1876 január 28-án megszűnt dobogni nemes szíve.

Deák azzal a szent meggyőződéssel élt és halt meg, hogy hazánknak az adott viszonyok közt a hatvanhetes alapon szép jövőndőt biztosított és hogy, a mit alkotott, azt nyugodtan bízhatja Tisza gondjaira. Ily hittel halni meg nagy áldás, mondá Kossuth Lajos.⁴

Deák halála hírére gyászba borult a nemzet, a királytól le a koldusig. Akadémiánk előcsarnokába, a Deák Ferencz ravatalához eljött imádkozni Erzsébet királynénk. Meghatotta e jelenet a művészt s az egész országot. A Házban Tisza indítványozta, hogy Deák Ferencznek „a haza körül hosszú évek során át szerzett érdemei, az ő emlékének szentelt törvénybe iktattassanak s országos *adakozás* útján az elhunythoz méltó emlék állíttassék Budapesten.”⁵ Annak felállítására gondja volt Tiszának.

Deák emlékezete hirdeti a nyugodt megfontolást, a tántoríthatlan legitimitást s a hitet, hogy a magyar nemzet örökéletű.

¹ Ferenczi Zoltán. Deák Ferencz élete. III. kötet, 402., 414. l.

² A Tigris-vendéglőben volt a balközéppártkör.

³ Ferenczi Zoltán. Deák Ferencz élete. III. kötet, 401. l.

⁴ Magyar remekírók. 20. Kossuth Lajos művei. 148. l.

⁵ 1876 : III. t.-cikk.

Gróf Andrássy Gyula a feltámadt Magyarország koronázó miniszterelnöke, Deák szavai szerint, gondviselészerű ember.

Andrássy már 1867-ben olyan államférfiúnak tartotta Tiszát, hogy a ministerium alakításakor tárczával kínálta meg. Tisza nem fogadta el s mint ellenzéki vezér gyakran állt szemben Andrássyval, de gyakran volt közöttük egyetértés.¹

Midőn Andrássy külügyminister lett, a balközépi Tiszának támogatására számított s ebben ritkán csalódott.

Andrássy és Tisza ellenségek akkor se voltak, mikor ellenfeleként álltak egymással szemben. Ellenfelek is csak addig maradtak, míg a parlamenti pártküzdelem a haza javára folyhatott.

A fusio után kezdődik Andrássy külügyministerségének fénykora. Megbecsülhetlen erőt adott politikájának a Tisza támogatása. Andrássynak általános *európai* és Tiszának tüzetes *magyar* nemzeti politikája összeforrt. És mikor Andrássy dicsőségének tetőpontján letette a külügyi tárczát, itthon őszinte híve maradt a szabadelvű pártnak, s azt szerette volna, hogy Tisza Kálmán fogadja el a külügyministerséget, de Tisza nem akarta itt hagyni az országot, míg be nem fejezi a pénzügyi rendezést.

Andrássy halála európai részvétet ébresztett.

Tisza indítványára hozatott az a törvény, mely szerint gróf Andrássy Gyulának „a trón és a haza iránt szerzett érdemei elismerésül Budapesten *államköltségen* emlék állíttassék“.²

Tisza Kálmán a kormányon.

Tisza Kálmán iránya. Már Salustius aggódott, hogy mikor kiváló egyéniségek nagy érdeméről vagy dicsőségéről beszél, a hallgató vagy olvasó, kit a politikai merev pártállás választ el az írótól, költött dolognak és valótlanágnak képzei a hű előadást.³ Intés ez nekem, hogy mellőzzem a magasztalást s hogy maradjak távol a pártállás elfogultságától s csak addig terjedjen kegyeletem, a meddig egybevág a történeti igazsággal.⁴

¹ Pl. a demokratákörök feloszlatása, a félegyházi zendülők bíróság elé állítása, a városligetbe vezető sugárút építése, a nemzetiségi izgatók megzabolázása, Németországgal a semlegesség megőrzése (1866, 1870). Léderer Béla. Gróf Andrássy Gyula beszédei. II. kötet, 375. l.

² 1890: III. t.-czik. Andrássy 1871-től 1879 okt. 8-ig vezette a külügyeket.

³ Gell. Noct. Att. IV. 15. arduum videtur res gestas scribere, quia ubi de magna virtute atque gloria bonorum memores, ea veluti ficta pro falsis ducit. Salustiusból idézi ezt Gellius.

⁴ Ita dicam ut neque vera laus ei detracta neque falsa adficta esse videatur. Cic. de imp. Gn. Pomp. c. 4.

Tisza Kálmánnak Isten kegyelméből ritka vezéri talentum jutott osztályrészül. Vezére volt a patens elleni védekezésnek, a határozati pártnak, majd a balközépnek, végre tizenöt éven át a szabadelvű kormánynak, pártnak és nemzetnek.

A hol megjelent, annak az összejövetelnek ő volt a lelke. Élénk figyelmes kör formálódott körülötte a kerületen, konventen és zsinaton, a ház folyosóján s a club tanácstermében éppen úgy, mint a nemzeti kaszinóban, hol csak Deákot és Majláth Györgyöt környezte hasonló gyűrűje a figyelmes tisztelőknek.

Tisza temperamentuma nem volt szenvedélytelen, de mint vezér, a parancsnokhoz méltóan uralkodott idegein. Nem titkolta tetszését, vagy nem tetszését, de hívei közül senkit se el nem kényeztetett, se el nem keserített. A ki azonban méltatlanná vált, azt kimélet nélkül elejtette.

Stoikus nyugalmát, eszélyes önuralmát megőrzé a munka tömkelegében, nem veszté el a gondok közt. Izgatott, elhamarkodó türelmetlen lelki állapotba a kihívó támadások se hozták, mennél nehezebb megpróbáltatás előtt állt, annál hidegebb megfontolás vezette.

Távol maradok, mert hisz távol is állok az aktuális napi politikától. Ez nem tartozik az Akadémia foruma elébe. Az Akadémia nem politizál.

De Tisza nemcsak politikát csinált, hanem magyar históriát, hisz a mi évtizedek előtt politika volt, az ma már historia. Ez pedig, még ha nem volna is magyar, a második osztálynak egyik főtárgya. Néhány történeti képet próbálok vetíteni, hogy szemléлhetővé tegyem a bevégzett nevezetes életnek hazafias *céljait*, felelő *gondolatait* s nemes *érzelmeit*.

Milyen *cél*, milyen eszménykép lebegett előtte a haza érdekében? Miként *gondolkodott* a magyar állam problémáiról? Milyen *érzelmeikkel* végezte emlékezetes cselekedeteit? alkotásai-ból ítéljétek meg. A magyar államférfi programjának legfőbb pontját röviden így jelzi az 1848-iki törvények függeléke: „Szabadság, rend, önálló alkotmányosság és a népérdekek biztosítása“.

Nagyban és egészben ezt minden magyar államférfi magáénak vallotta, s legjobb meggyőződése szerint részletezte.

Tisza a hagyományos programkeretet becses nemzeti tartalommal látta el a kormányon.

A haza népének jólétét, jogait, szabadságát, békéjét, egészségét, oktatását, tudományi s művészeti életét, műveltségét, erkölcsét, boldogulását, szabadelvű intézményekkel fejleszté s biztosítá. Egyszersmind az a becsvágy vezette, hogy hazánk a dualismus és paritás mellett, az 1867-iki alapon, független, öncélú gazdag, hatalmas, alkotmányos, szabadelvű, minden ízében *egységes magyar nemzetállam* legyen, melynek hatalmát biztosítani akarta

nemcsak az imperialistikus befolyás, hanem a vármegyei provincialismus ellen is.

Egységes magyar nemzetállam, ki munkálkodott ennek megvalósításán buzgóbban mint Tisza, a magyarság szeretetével, önérzetes tipikus magyarságával, mely neki erőt és jeleget adott.

Az állam és nemzet *egységét* munkálta: *nyelvi, területi, közigazgatási, parlamenti, s jogazonossági* szempontból.

Nemzetegység nyelvvi szempontból. Nem vagyunk oly szerencsések, hogy nemzetegységünk *fajegységen* alapulna.

Nálunk a nemzetegység *ethikai és jogi* alapokon nyugszik.

A nemzet egységének *ethikai* alapja a hazaszeretet, melynek melege áthat minden állampolgárt, ha még nem beszél is a többség nyelvét. Az egységet, melyet a hazaszeretet teremt, nem osztják ellenséges táborokra a foglalkozási különbségek. A hazaszeretet minden jogos érdeket kimél s harmóniába hoz, a minthogy igazán egymásra van utalva az agrárius és a tőkés, a vállalkozó és a munkás.

A nemzetegység *jogi* alapja az állampolgársági¹ és a nemzetiségi törvény.²

Állampolgársági törvényünk azzal kezdődik, hogy a magyar korona összes országaiban az állampolgárság egy és ugyanaz. A társországok honosai is *magyar* állampolgárok. A törvény *magyar* állampolgárságról beszél s nem ismer magyar-horvát állampolgárságot vagy éppen horvát állampolgárságot.

A nemzetiségi törvény azzal a régi, és az illyr izgatás ideje előtt senkitől kétségbe nem vont, sőt melegen és büszkén érzett igazsággal kezdődik, hogy Magyarország összes honfiai politikailag egy nemzetet alkotnak, az oszthatatlan *egységes* magyar nemzetet, melynek e hon minden polgára, bármily nemzetiségű legyen is, egyenjogú tagja.

A magyar állampolgár, ha nem magyar nemzetiségű, megkövetelheti, hogy az iskolában az állam hivatalos nyelvére megtanítsák, már csak azért is, hogy a törvényhozás, közigazgatás és bíraskodás nyelvét értse, melynek értése nélkül közhivatalnok, tanító, tanár, doktor, ügyvéd, mérnök nem lehet, szóval nálunk nem boldogulhat.³

Volt tehát oka Tiszának, hogy nyelvünket a hazafias törvények parancsoló rendeleteivel terjeszsze. Valóban minden legitim eszközt megragadott, hogy a honfoglaló, honalapító s államfentartó magyar nemzet nyelvét mennél többen megtanulják. Erélyes

¹ 1879: L. t.-czikk.

² 1868: XLIV. t.-czikk.

³ 1883: I. t.-czikk.

és következetes, de e mellett higgadt és óvatos módszert követett. hogy vonzó, egyesítő és hódító hatást érhesen el.

Nehézségekkel járt a kezdet, mert a nemzetiségi iskolafentartókat nem kötelezte a törvény, hogy magyarul tudó tanítókat alkalmazzanak. Nem is alkalmaztak.

A felekezeti és nemzetiségi feltékenység kiesikarta s az 1868 : XXXVIII. t.-czikkbe iktatta azt az engedményt, hogy *bárki*, tehát idegen ajku egyes ember, társaság, testület, község, gyülekezet. felekezet alapíthat iskolát és képezdét, s meghatározhatja annak tannyelvét, a magyar nyelv teljes kizárásával.

Igy a magyar nyelvet mellőző, kirekesztő iskolák, a népoktatási törvény alapján, korlátlan számban jöhettek létre, mit a román, az északi és a déli szláv nemzetiségű fentartó testületek ellenünk még tulzóbban kihasználhattak volna, hisz a magyar nyelv tanítása nálok nem volt kötelező, sőt nem is tartoztak magyarul tudó tanítókat képeztetni, alkalmazni.

Ezen az állapoton változtatni kellett.

Tisza az 1879 : XVIII-ik törvényczikkben gondoskodott, hogy olyan tanítók képeztesse, a kik a magyar nyelvet tanítani tudják. E czélból tette a törvény kötelezővé az idegenajkú tanítóképezdékben a magyar nyelv tanítását. Továbbá a törvény a kötelező tantárgyak közé felvette a magyar nyelvet, az összes bármínemű népiskolában.¹

Tisza határozott magyar nemzeti politikájával békíté ki s tette híveivé a régi Deák-párti ellenfeleit, Salamon Ferenczet, Vadnai Károlyt, Gyulai Pált.

Ez a magyar nemzeti politika készíté elő azt, a mit Berzeviczy javaslata követel, hogy a hol az osztályban 20 magyar anyanyelvű gyermek van, vagy az osztály egy ötöde magyar, ott a tanítás nyelve magyar legyen. A nemzetiségek közé beékelt magyar nyelvszigetek és szórványok csak így menthetők meg.

Különféle nemzetiségek lakván hazánkban, kettős küldetése van az iskolának, a *magyarság és a műveltség* terjesztése.

Az iskola az összeolvasztó, összeforrasztó elem, a magyar állameszme hirdetője. Ezért a nemzeti politika nemzeti iskolákat rendez be, melyeknek tankönyvein, olvasmányain, térképein s irodalmi felszerelésein, sőt ünnepélyein és játékaiban is szembe-tűnő a nemzeti szellem határozott iránya. Az ilyen hazafias iskolák szolgálják a magyar nemzet egységét, nagyságát és holdogulását. Az ilyen szellemben kitűnő tanítók közül kettőt Akadémiánk is jutalmaz, a Wodiáner Albert alapítványából, évenként ezer-ezer korona jutalomdíjjal.

¹ Ez a hazafias törvény az 1879 : XVIII. t.-czikk Trefort kultuszminiszter érdeme.

Ily szellemű elemi és polgári iskolák befogadására az ország különböző vidékein mintaszerű épületeket emelt Trefort, öt év alatt egy millió korona erejéig,¹ s hogy ne akadhasson fanatikus község, melyben magyar iskola számára telket semmi áron nem engednek át, a kisajátítási törvény kimondja, hogy az állami iskolák építéséhez kellő telket becsáron bárhol megszerezheti a kormány.²

Kevés törvényezik van, a melyben az állami, nemzeti, felekezeti, önkormányzati és községi érdekek jobban találkoznak, mint a Trefort-féle középiskolai törvényben! Ez a törvény parancsolja, hogy a magyar nyelv és a magyar irodalom minden középiskolában kötelező rendes tantárgy, még ha az intézet tannyelve nem volna is magyar.

Magyar tannyelvű középiskolát állított fel az állam a legexponáltabb helyeken, minők pl. Nagyszeben, Brassó, Déva, Újvidék, Fiume stb.

Az 1879: XVIII. és 1883: XXX. t.-cikkek kizárják annak lehetőségét, hogy nálunk tanítói oklevelet, érettségi bizonyítványt vagy éppen tanári oklevelet kapjon az ifjú, a ki meg nem tanult magyarul.³

Tisza nemcsak a polgárság, hanem a katonaság oktatásának magyar irányára is gondolt. Gr. Ráday rövid honvédelmi miniszterségét (1883) emlékezetessé tette azzal, hogy az ujonczok 15 százalékát közvetlenül a honvédséghez soroztatja s megkezdte a magyar katonai felsőbb oktatást a honvédség számára.

A magyarság ügyének közvetve jó szolgálatot tett Tisza a népfelkelés intézményével, melyre már Deák is gondolt.⁴ Szolgálati és vezényleti nyelve a népfelkelésnek, úgy mint a honvédségnek, a magyar.⁵

Sokáig néztük tétlenül az eloláhosodás eseteit. Kossuth Lajos szerint ez a szomorú jelenség rendellenes és a magyar nemzeti jellem mellett igen visszás.

A megmentést, a visszamagyarosítást főleg a teljesen ingyenes magyar népoktatás biztosíthatná. Ezért több jelentékeny helyen állami népiskolát állított fel Trefort.

E mellett a hunyadmegyei elnemzetietlenedett véreink visszamagyarosítása érdekében Szathmáry György néhai tagtársunk társadalmi mozgalmat indított.⁶

¹ 1884: V. t.-cikkk.

² 1881: XLI. t.-cikkk 1. §.

³ 1883: XXX. t.-cikkk.

⁴ 1868: XLII. t.-cikkk.

⁵ 1886: XV. t.-cikkk.

⁶ Hunyadmegyében húszezer eloláhosodott magyart kellett megmenteni. Hunyadi Album Szerkeszti Szabó Endre és Szathmáry György. 1878.

E mozgalom adta meg a lendületet a magyar *közművelődési egyesületek* alapítására, keleten és nyugaton, délen és északon.

A közművelődési egyesületek hazafias ligája 1887-ben már ötvenre szaporodott. Öröm volt látni 1887-ben mint gyülekezetek congressus tartására, Tisza Lajos elnöklete alatt, beszámolva a lelkes alakulásokról és az egyesülésből merítve erőt, buzgóságot a további munkához.

Hazafias kezdeményezés történt az elszakadt testvérek, a csángók visszatelepítésére Bukovinából. Somssich Pál elnöklete alatt egyesület alakult s 1883-ban herczeg Odescalchi Artur szavára több mint 3000 hazavágyó jelentkezett. A telepítésre Tisza külön kormánybiztost nevezett ki.

A székely kivándorlás mérséklésén is fáradozott. Akadémiank is kezel olyan alapot Kralovánsszky György végrendeletéből, melynek kamatait a belügyminiszter útján fordítjuk a kivándorlás ellensúlyozására. A székely közművelődési és közgazdasági egyeslet törekvéseiről is csak jót mondhatunk.

A közoktatási politika sikerét mutatja, hogy míg 1869-ben 5819 iskolának volt magyar és 1232 iskolának volt német tannyelve, már 1884-ben az újakkal és elhódítottakkal együtt 7983 volt magyar és csak 676 maradt német tannyelvű.¹

Az 1880 évet megelőző időkben, csupa óvatosságból, a magyar nyelv ismeretét hivatalosan nem írták össze.

Tisza Kálmán az 1880 évi népszámlálás alkalmával összeíratta, hogy hányan tudnak magyarul.²

Az 1880-iki összeírásakor magyar anyanyelvű volt 46·6⁰/₀ nem magyar anyanyelvű volt 53·4⁰/₀.

Ez az arány javult 1890-re. Ekkor ugyanis a magyar anyanyelvűek százaléka 48·5⁰/₀-ra emelkedett, a nem magyar anyanyelvűeké pedig 51·5⁰/₀-ra apadt.

A javulás egyszer megindulván úgy haladt, hogy 1900-ban a magyar anyanyelvűek aránya 51·4⁰/₀-ra szállt fel, a nem magyar anyanyelvűeké 48·6⁰/₀-ra apadt, tehát a gondos, zajtalan munkának szép sikere lett, mert már a folyó századot úgy kezdtük meg, hogy a magyar anyanyelvűeké a többség, mely többség örvendetesen nő, ugyanis 1903-ban a népességből magyar anyanyelvű: 52·2⁰/₀, nem magyar anyanyelvű 47·8⁰/₀. Ma pedig már 53⁰/₀-ra tehetjük a magyar anyanyelvűek számát és így 1900 óta a magyar anyanyelvűeké az abszolút többség.³

¹ Az iskolába járt 1868-ban a gyermekek 50·4, most 82·3 száztólja.

² Hogy itt csak az anyaország népességéről lesz szó, ez az 1868: XXX. t.-cikk következtében történik.

³ 1903-ban az anyaország népessége 17.380,795. Ebből 9.080,399 vallotta anyanyelvének a magyart.

A nem magyar anyanyelvűek közül *magyarul tudott* 1880-ban 11·1%, holott 1890-ben 13·8%. Ha ezeket a magyar anyanyelvűekhez adjuk, az anyaország népességéből már 1880-ban 52·5%, 1890-ben pedig 55·7% beszélt a magyart.

A magyarosodás oly öröndetesen terjedt, hogy 1900-ban már 59·5% tud és csak 40·5% nem tud magyarul.¹ Ha ez így halad, egy emberöltő multával remélhetőleg minden magyar alattvaló fogja érteni a nemzet nyelvét. Ez irányban legszebben haladnak a felvidéki városok, melyekben már az egész ifjú nemzedék ajkán zeng a Szózat és a Hymnus: Isten áldd meg a magyart.

A népoktatás terjedése, a sokféle szakiskolák, könyvtárak szaporodása, felnőttek oktatása, a népies előadások, az értelmiség létszámát évről-évre szaporítják. Ezzel arányban növekedett a magyar hírlapok és folyóiratok száma.

Megjelent hazánkban *hírlap* és *folyóirat* 1872-ben 223 magyar és 151 nem magyar nyelvű, holott 1890-ben magyar nyelven 636, nem magyar nyelvű pedig 167. Míg tehát a magyar hírlapok és folyóiratok Tisza korában majdnem megháromszorozódtak, addig az idegen nyelvűek alig mutatnak némi növekedést, a mi azt tanúsítja, hogy a *magyarul* olvasók száma és szellemi szükséglete emelkedett.²

Igazán öröndetes az arányoknak eme rendszeres javulása, mely bizonyítja, hogy a nyelvegység felé közeledünk és hogy a magyar nemzeti politika Tisza óta a többség politikája.

A magyar nyelv nagyméretű elterjedése mellett helyesen kötelezte Tisza a törvényhatóságokat, rendezett tanácsú városokat, nagyközségeket s körjegyzői szövetkezeteket, hogy a Törvénytár évi folyamának egy-egy magyar példányát megszerezzék.³

Nemzeti és nemzetiiségi politika. A magyar nyelv és művelődés terjedése szélesíti az értelmi közösségnek és szellemi rokonságnak, ezzel pedig a nemzeti egységnek alapját.

Ezt senki sem érezte jobban, mint Tisza s az ő cultus-ministerei, Trefort és Csáky. Hazánkat egészen magyarra akarták nevelni nyelvben, szívben, érzésben, lélekben, a közélet minden nyilvánulásában.

Ez a hazafias törekvés a többségnél sikerült. Szembetűnő,

¹ A nem magyar anyanyelvűek közt a magyar nyelv megtanulása 1880—1890 közt 2·7%-ra, holott 1890—1900 közt 5%-ra rúgott.

² Az 1890-iki adatok szerint a magyarul beszélőknél 9693, a németül beszélőknél 16.348, a szláv ajkúaknál 87.484, a román ajkúaknál 122.304 lélekre esik egy-egy belföldi hírlap s folyóirat. 1903-ban magyar nyelven 1262 hírlap jelenik meg. Dr. Szinnyei József hírlapstatisztikai adatai.

³ 1880: LIII. t.-cikk 3. §.

hogy az új magyar nemzedék a magyar chauvinismus tiszta melegében serdült fel s a nagy Magyarország eszményképében, hogy ne mondjam, ábrándjában nőtt fel, mit sem tudva a szabadságharczot követő megpróbáltatásokról.

A haladás, forrongó nemzetiségekkel borított hazánkban, csak úgy volt lehetséges, hogy eszélyes és erélyes *nemzeti és nemzetiségi* politikát követtünk.

Tisza *nemzeti* politikája a magyarság evolútióját, *nemzetiségi* politikája pedig ennek a processusnak békés lefolyását célozta. Kerülte az ingerlést, kicsinylést, gyűlölködést, *elnyomást*. A tanítástól, neveléstől, az érzelmek nemesítésétől s a józan belátástól várta az *egyesülést* az egységes osztatlan magyar nemzet kebelében. Vespasianus lebegett szemei előtt, a kiről azt mondták, hogy egységes hazát adott a különböző népeknek „tu patriam fecisti diversis gentibus unam.”¹

A magyarság evolútiójára s ezzel szemben a nemzetiségek békés magatartására éber örködéssel ügyelt, úgy hogy a nemzetiségi fészkelődéseknek elejét vette s a birodalmat alkotó magyarság jogkörét itthon minden sértés ellen megvédte.

A magyar alkotmány a nemzetiségeknek olyan szabad mozgást enged, minőt Európában sehol, sőt még az amerikai egyesült köztársaságokban se élveznek. Nemzetiségeinké a családi szentély, az oltár, a culturegyesülés. De a nyugtalankodókat, izgatókat, örvöngőket Tisza lecsillapítá, lefegyverezte, leverte, a törvény rendes eszközeivel.

A nemzetiségi bujtogatók hazánkat egyenjogú néptörzsek szövetségévé akarták átformálni. Bátorságukat növelte a népoktatási és a nemzetiségi törvény túlságos engedékenysége 1868-ból.

Tisza józanitá ki őket a foederalistikus ábrándokból, megmutatva nekik, hogy az államalkotó magyarság vezet s beolvasztó ereje gyarapodik. A ki itt államilag érvényesülni akar, az *magyar*, vagy *magyarrá* kell hogy legyen.

A javíthatatlan pangermánokkal mindjárt a kormány átvételekor érezttette a *magyar* állam hatalmát. Péchy Tamás közlekedési minister már 1875 tavaszán elrendelte, hogy a tárczájához tartozó s többnyire Ausztriából átvett hivatalnokok záros határidő alatt igazolják magyar nyelvbeli jártasságukat, különben elbocsáttatnak. Némi duzzogás és nyugdíjazás után nem maradt a közlekedési minister alatt, a ki magyarul ne tudott volna s így a magyar nyelvnek mint hivatalos nyelvnek alkalmazása a

¹ Vécsey Tamás, Sextus Caecilius Africanus. Bpest, 1889. 4 lap. 2. jegyzet.

vasúti és gőzhajózási közforgalmi vállalatoknál már 1875-ben keresztülvitetett.¹

Az államellenesen működött nagyszombati esküdtszéket Tisza 1885-ben eltörölte. Brassót és Szegedet a kolozsvári esküdtbíróság területéhez csatolta.

A rágalmazó száz nyomdákat törvénytiszteltetlekre kötelezte.

A magyar oktatásügy szolgálatára nem alkalmas nagyszombati jogakadémiát megszüntette.

Tisza idejében tűnt el Budapestről a német színház s enyésztek el a német népiskolák. Akkor hagyta el a német nyelvet a bíróságság és vette hivatalos nyelvül a magyart.²

Az agitáló Schulverein ellensúlyozására magyar iskolaegyesület alakult (1884), a magyar nemzetiség és közművelődés ápolására, a magyar szellem ébresztésére.³ Ugyanakkor keletkezett az Emke, melynek célja a hazafiság fejlesztése, nemzeti irányú művelődés által. Nagy és népszerű egyesület, vagyona több mint egy millió.

Néhai tagtársunk, Grünwald Béla hívta fel a közfigyelmet a panszláv Maticza és a panszláv gymnasiumok hazafiatlan s magyarellenes üzelmeire.

A felháborodott nemzeti érzületet Tisza gyorsan lecsillapította azzal, hogy a panszlávismus fészkeit 1875 április 5-én széthányatta, a felvidéki panszláv iskolákat és a Maticzát eltörölte.

A gyors és gyökeres példaadás kijózanítólag hatott, valamint az is, hogy az iskolákban, az eperjesi collegium hazafias példáját követve, mindenütt lemetstették és kicsapták a panszláv fattyúhajtásokat.

A népiskolai hatóságok szervezésekor gondoskodott Tisza a hazafiatlan tanok terjesztésének meggátolásáról. Elkoboztatni rendeli az iskolákból kitiltott tankönyveket s taneszközöket. Szigorúan büntet, a hol a magyar államhoz való hűtlenség kiderül, vagy a magyar nemzet elleni gyűlölet nyilatkozik.⁴

Valahányszor a magyarság érdeke forgott kockán, Tisza ellenzéki vezér korában se maradt közönyös.

Miletics Szvetozár a képviselőházban az elnöki emelvénnyel támaszkodva, tettelegességekkel fenyegetődött a hatóságilag elítélt szerb zászló kérdésében. „Majd visszahelyezzük még azt a szerb zászlót oda, a honnan levették a magyarok.”

¹ 4053/1875. sz. közlekedési ministeri rendelet.

² 1881: LIX. t.-cikk.

³ Tiszára nem lehet nagyobb dicséret, mint Flathe világtörténeti nagy művének következő szavai, 12. köt. 732. lap: unbarnherzig wurde in Ungarn das gesamte Schulwesen magyarisiert, dem deutschen Schulvereinen ein magyarischer entgegengestellt, nicht mit erhaltender, sondern mit erobernder Tendenz.

⁴ 1879: XVIII. t.-cikk 5. és 7. §§.

A kormány s a többség megdöbbsent. Szavakat nem talált a vakmerőség hallatára. Pillanatra elnémult mindenki. A kínos csend akkor szűnt meg, mikor Tisza emelkedett fel s a magyar nemzet és állam souverainitásának büszke, hazafias érzetével követelte a „visszahelyezzük“ megmagyarázását. Erőt s hatalmat éreztető fellépése elragadta a házat. Miletics pedig meglapult Tisza méltóságteljes fellépése következtében, mely sikerhez a Deák-párt is gratulált a balközéppárti Tiszának.

Minister korában még kevésbbé nézte tétlenül a nemzetiségi ágaskodást. Midőn 1875-ben a nemzeti színház bérházának kiépítésére a kincstár jelzálogilag biztosított háromszázezer forint kölcsönt adott, Miletics ezt ellenezte, mert szerinte „ez nem kölcsön, hanem subventio, ezzel pedig a nemzetiségeket terhelni nem szabad. Magyarország nem magyar nemzetállam, hanem nemzetiségek állama, a nemzetiségeket pedig nem szabad terhelni a magyar színház segélyezésével“.

A lázító beszédre Tisza megjegyzé Mileticsnek, „szerencséje, hogy a házban, a mentelmi jog oltalma alatt beszél. A házon kívül tapasztalni fogja, hogy a magyar állam elég erős arra, hogy a lázadókat eltíporja“.¹

Látszólag meglapult a magyargyűlölő agitator, de a Zastavában csakhamar irogatott lázító czikkeket, úgy hogy a bíróság büntetéssel sújtotta a nemzetiségi túlzót, ki azonban meg nem javult, sőt az Omladina érintkezéseit kiterjeszté Szerbiára is és olyan magyar- és hazaáruló terveket szított, hogy az Omladinát fel kellett oszlatni. A szerb-török háború idején Miletics 25—30,000 szerb önkéntes titkos toborzására vállalkozott.² Lázításai bebizonyíttatván, 1878-ban ötévi börtönre ítéltetett. A fogházból lelkileg megtörve került ki az egykor „tüzes szerb“ s így végleg ártalmatlanná vált.

Sokat okvetetlenkedett a szerb egyházi congressus, úgy hogy ide mindig kellett küldeni királyi biztost. Végére is Ő Felségének azt az előterjesztést tétette Tisza, hogy a hazafias Angyelic Germánt nevezze ki a szerb patriarcha helyettesévé. Ennek loyális magatartása mellett az intransigens elemek kezdtek letűnni a szinterről, úgy hogy már a kikindai programm higgadtan beszél a magyar állam érdekeiről s az egykori forradalmi szerb párt az egyházi téren is megszűnt.

Mind a román néptribunok, mind a zöld szászok, ellenezték az erdélyi uniót³ s keveselték a nemzetiségi törvényt.⁴ A magyarosodás elleni küzdelemre izgatták a tanulókat és olvasókat.

¹ Flathe, Weltgeschichte, ugyanott.

² 1876. aug. 5.

³ 1868: XLIII. t.-czikk.

⁴ 1868: XLIV. t.-czikk.

A román túlzók megfékezése nehezen ment. A kormánytól távol, a szomszéd nemzeti királysághoz közel. A román papság a trónhoz ment panaszkodni a közoktatási törvények ellen. Onnan kapta meg a kiérdemelt rendreutasítást, majd miután alkotmány-sértő memorandummal kérték Bécsben a *császári* beavatkozást, mint lázítókat büntette őket a bíróság.¹

A Tribuna, Gazetta, Telegraph román lapok államellenes agitációját a sajtóbíróság megtorolta.

A sok lázító romániai és más piszkolódó külföldi lapoktól a postaszállítás kedvezménye megvonatott.

A drávántúli heveskedők ostromolták a magyar-horvát megegyezést s államiságunk jelvényét.

A magyar állam hatalmának s méltóságának emlékezetes kifejezése volt, midőn Tisza Zágrábban a megsértett nemzeti czimert a hadi díszben kivonult ezred katonai tisztelgése, pompája s zenekíséréte mellett ünnepélyesen tétette vissza, melyért ellenségeink dühöngtek még a külföldön is. Khuen-Héderváry bán alatt megtanultak a Dráván túl hódolattal viseltetni az autonóm kormány iránt. Általában gondoskodott Tisza azok megbüntetéséről, a kik az ország czimerét, zászlóját bemocskolják, megrongálják, leszakítják. Fenyíti azt, a ki ellenséges irányzatot jelző zászlót, czimert vagy jelvényt használ, árul, terjeszt.²

Hogy a magyar czimer a kétfejű sasnak szívpaizsát, vagy hogy a kétfejű sas a magyar czimernek hátterét alkossa, ezt Tisza 1884-ben eltiltotta, úgyszintén azt is, hogy a magyar czimer vagy egyes részei, pl. a horvát czimer fölé más, mint a magyar szent korona jelvénye alkalmaztassék, végül azt is, hogy a magyar czimert magánosok használják, ha csak erre külön engedélyt nem kaptak a miniszterelnöktől.³

Tisza az egyházi autonomia köpenye alá bújtatott horvát üzemeket se tűrte.

A horvát fanatikusokkal épp úgy érezte a magyar állam hatalmát, mint a profán hűtelenekkel.

A magyar praelatusi méltóságról megfélekezett diakovári püspököt maga Ő Felsége a király dorgálta meg. Ugyanis a nagyhorvát törekvések pártvezére a kievi jubilaris ünnepre 1888-ban olyan üdvözlő táviratot küldött, melyért a király haraggal kérde: „Mit tett ön? Nem volt eszén? Beteg volt?” s elfordult a délszláv agitatórtól.

A kemény leczkékből megtanulhatták a nemzetiségek, hogy

¹ 1892-ben ítélték el a hirhedt vezető és szereplő Lucaciu laczfalvi papot.

² 1879: XL. t.-cikk 37. §.

³ A magyar czimer pecsétbeli használata a magánosoknak meg nem engedtetik.

a magyar nemzet elleni fészkelődés nem jögzim a királyi kegyre. A ki a magyar nemzetnek ellensége, az nem lehet hű alattvalója a magyar királynak.

A nemzetiségi mozgalmak megfigyelői előtt nem maradt titok, hogy koronként külföldi ligák, irridentisták és propagandák szították a szenvedélyeket.

Magyarország vendégül fogadott német, szláv és román nemzetiségeit pangermán, panszláv és dako-román emissariusok izgatták a külföldről.

A türhetetlen ragály kiirtásával egyidejűleg annak újabb behurczolását meg kellett akadályozni. E czélból Tiszát mindenható támogatásban részesíté diplomatai úton gróf Andrássy.

A német császárral kötött szövetség kizárja, hogy a zöld százszok a hivatalos Németországtól kapjanak bátoritást.

Szerbia és Románia, monarchiánk érdekkörébe vonatva és segítségünkkel önálló királyságokká emelkedve, megszűntek államilag szítani a szerbeket és románokat.

A panszláv izgatás fészket, Boszniát és Hercegovinát megszállva, onnan többé üszköt nem dobálnak. Ennek következtében a délszláv elem csendesebb és szemérmesebb lett.

Így a nemzetiségi forrongás állandó veszedelmétől Tisza megmenté hazánkat, támaszkodva a legitimitás elvére, mely védi a jogszerűen szerzett államhatalmat, a történeti alakulásokat nem tisztelő nemzetiségi törekvések ellen.

Külügy és Bosznia. Andrássy és Tisza külpolitikája, a mint nem türte, hogy belügyeinkbe külső ország avatkozzék, úgy részünkről is érvényesült a be nem avatkozás elve.

Ez az elv óvta meg hazánkat a német-francia, a török-orosz s a szerb-török háborúkba való sodortatástól.

Ez az elv tartotta távol a magyart minden lépéstől, mely gátolhatta volna a német és az olasz egységet.

Németország iránti rokonérzése Tiszának régi és őszinte. A berlini egyetemen vette kezdetét.

Már 1866-ban mutatkozott, midőn a poroszok ellen „Ő Felsége fegyvereinek szerencsét” akart kívánni a többség, Tisza nyíltan és bátran ellenezte ezt a hivatalos szerencsekívánást, mint a semlegességbe ütközöt.

Mikor Beust 1870-ben Poroszország ellen Napoleonnal akart szövetezni, ezt erélyesen ellenezte Tisza, Andrássyval egyetértően. Minden lépés ellen tiltakozott, a mi a magyar nemzetet a német nemzet előtt ellenséges színben tüntetné fel. Egyenesen az ő kezdeményezésére nyilatkozott a semlegesség mellett a magyar országgyűlés.

Nem az *érzelem*, hanem az *értelem* politikáját követte, ellenben a közvélemény még a házban és a sajtóban is az

érzelem politikájáért rajongott, a francziák mellett lelkesedett, a francia sebesültek számára gyűjtött és adakozott. Andrassy és Tisza nem bánták az országos francia rokonszenves közvéleményt, a monarchia semleges maradt.

Az bizonyos, hogy ha Beust Napoleon mellé áll, az orosz a németet segíti, betör hazánkba, nyakunkra zúdul a kozák és a sedáni katastrophá minket is ér, nagy erkölcsi és gazdasági károsodással.

A monarchia semlegességét Bismarck jó szemmel nézte. Őrült, hogy a monarchia elkerülte a veszedelmet. Szerinte a Habsburg-monarchia európai szükség, tehát nem gyöngítendő. Ezért beszélt rá annak idején a sádovai győzöt, hogy Sziléziát és Csehországot ne szakítsa el Ausztriától.

Az orosz-török háború idejében (1877) a magyar közvélemény és rokonszenve a török *mellett* tüntetett. Ebből argumentált Andrassy és Tisza Bécsben, hogy monarchiánk az oroszokkal *nem* szövethetnek. De az érzelmi politikát most se követte Tisza, s így a „török testvérek“ mellett se rántottunk kardot, kivéve azt az egyet, melyet Abdul Kerimnek nyújtott át az ifjúság.

Magyarország nem lehet solidarításban Törökországgal. A félhold elhalványulását a kettős kereszt fel nem tartóztathatja. Törökország érdekében Oroszországgal nem kezdetünk élethalál-harcot, s a felszabadulásért küzdő balkán-népek elnyomására nem nyújthatunk támogatást a portának.

A keleti kérdés igazságos megoldása csak az, hogy a Balkán, ha már többé nem lehet a töröké, hát legyen az ottani népeké, semmiképpen nem az oroszé. Andrassy a moskovitis-mussal szembe a keleti népek individualitását állítja. A sokáig elnyomott keleti népek érdekei ápolandók, a monarchia érdekeinek sérelme nélkül.

A monarchia érdekei sérelmet szenvedtek volna, ha eltűnt volna szomszédságunkban az az államalakulás, a mit Magyarország veszélyesnek tart. Ezért nem engedhette meg, hogy a szláv népek gyűrűvel körítsék a magyar határokat. Nem engedhette meg a nagy Délszlávia alkotását, mint nem engedték meg az Árpádok a nagy Morvabirodalom fennállását (905 és 906-ban). A cseh nagyhatalmi ábrándnak is a magyar vetett véget, midőn győzelemre segíté Kun László, Habsburgi Rudolfot, Ottokár leveretésével.

Ezért hirdette Palacky, hogy a magyarok bejövetele a szlávok legnagyobb szerencsétlensége.

Délszlávia helyett az egyes balkáni néptörzsek érdekeinek kedvező külön kis államok alakulását pl. Bulgária szervezkedését mozdította elő Andrassy, és pártolta Montenegro és Szerbia területi gyarapítását, ellenben gátolta e két ország egyesülését.

Andrássy és Tisza keleti politikájának maradandó vívmánya Bosznia és Hercegovina megszállása, melyre a berlini congressus a magyar királynak európai mandatumot adott. Sőt nemcsak a megszállásra, hanem az államhatalmi összes teendőkre.

Ezen az alapon vonultak be a magyar ezredek Boszniába, Gladstone helyeslése — nélkül, de Bismarck helyeslésével.

Bosznia megszállása Magyarország részéről nem a régi Ráma jogczimén történt, pedig Bosznia már Kálmán, Hercegovina II. Endre alatt hazánknak hűbéres országa volt, hol egy-egy Szapolyai és Ujlaky is vezette a kormányt. A megszállás a berlini congressus adta nemzetközi megbízáson alapul,¹ mely itthon a leghevesebb ellenzéssel találkozott. Apponyi, Szilágyi és Hefi ovante p o p u l o vezették az ellenzékét.

De Tiszát nem téveszté meg sem az országos török-szofta barátság s az Abdul Kerimet és a plevnai hőst bálványozó közvélemény, sem a törvényhatóságok áradozó sok felirata, sem a mérgesen izgató sajtó, sem a zajongó, tüntető, sőt lázongó utca, non civium ardor prava iubentium.²

Tisza feláldozta népszerűségét, de nem tágitott. Akaratát keresztül vitte.

A megszállt terület közjogilag külföld, de gazdaságilag a közös vámterülethe kebelezetett, a közös pénzügyminister kormányzatára bízott, s így a delegatio útján alkotmányos befolyásunk alá tartozik.

A siker Magyarországnak és Ausztriának nemzetközi jelentőségét emelte, külügyi helyzetét erősíté. De ennél fontosabb az, hogy miután occupáló ezredek a panszláv kigyó fejére tapostak, ez többé varázslattal és büvöléssel nem bátoríthatja belső ellenségeinket s ezek nem remélhetnek többé támogatást a Balkánról.

A megszállásnak köszönhető, hogy a Hunyadyak után négyszáz év multával a magyar király hatalma az egykor hűbéres Balkán földön ismét érvényesül.

Kár, hogy a szenvedélyes ellenzéki akadékoskodások miatt nem lehetett a bosnyák kormány gyeplőszálait Budapestre összpontosítani, hová azok a koronázási eskü és hitlevél szerint tartoznak, hanem át kellett azokat engedni a közös pénzügyministernek, pedig kizárólag magyar ezredek vérenek ontásával történt a visszafoglalás, tehát mind a régi jog, mind az új fegyvertény mellettünk szól, valamint az is, hogy a megszállt területet úgy

¹ 1878. júl. 13. Osztrák-magyar-török egyezmény 1879 ápril 21. Az 1880: VI. t.-ezikk.

² Horat. Liber. III. Ode III. Nem tesz kedélyére hatást a helytelen követelő polgárok heveskedése.

történeti multja, mint természeti fekvése hazánkknak úgyszólván gyarmati jellegű függelékeül jelölte ki, s ha Boszniában magyar telepek létesülnének, az occupatio gazdaságilag előnyt nyújtana nekünk.¹

Gróf Andrássy Gyula 1879 augusztus 27-én Gasteinban tanácskozott régi barátjával, Bismarck herczeggel. Oroszországnak németellenes magatartásából azt következtette a vaskanczelnár, hogy orosz-francia szövetség jött létre titokban.

Ennek egyetlen ellensúlyozója a német-magyar-osztrák szövetség, mondá Andrássy.

A mi királyunk Andrássy és Tisza tanácsára elfogadta a német véd- és daczsövetség tervezetét (1879 okt. 7). E nagy sikerrel fejezi be Andrássy külügyministerségét. Dicsőséggel vált meg a külügyministerségtől, mely állásra a Habsburgok magyar embert rajta kívül soha nem alkalmaztak.

Németországgal a szövetséget főleg azért pártolta Tisza, hogy a Hohenzollern-ház agressziója s a hivatalos Németország pangermán agitációja ki legyen zárva, továbbá, hogy előnyös kereskedelmi szerződést köthessünk a szövetséggel, kinek érzékenységet előbb is, később is mindig kimélték a magyar államférfiak azzal, hogy a francia revanche-törekvéseket nem legyezgették, senkire se volt telát meglepő, hogy Andrássyt és Tiszát a legmagasabb rendjel — a fekete- és a vörös-sas „rendjel” — adományozásával tüntette ki a német császár, és hogy az akkori koronaherczeg, a mostani uralkodó 1885-ben hivatalosan meglátogatta hazánkat s Rudolf trónörökös oldalán megszemlélte az országos kiállítást. Magyarország iránti rokonszenyből 1893-ban, majd ismét 1897-ben újra eljött megnézni hadgyakorlatainkat, emelve jelenlétével hazánk nemzetközi tekintélyét a külföld szemében is.

A nemzetegység nyilvánulásai. Egység területi s közigazgatási szempontból Mindent elhárít Tisza, a mi a nemzetet darabokra tagolja, s keresi azt, a mi egyesíti területileg és közigazgatásilag, mely nélkül nincs állami erő s hatalom.

A magyar államterület egységét védi a koronázási hitlevél és eskü s a *pragmatica sanctio*. Védi a Tisza ellenjegyzésével szentesített büntetőtörvény, mely szerint, a ki a magyar állam országai közt fennálló államközösséget erőszakkal megváltoztatni törekszik, szigorúan büntettetik.² E törvény hozatala előtt Magyarország területi egységét meg akarták bontani a nemzeti-ségi követelők. A Királyhágón túli részek elszakításán mester-

¹ Thirring. A magyarországi kivándorlás. Már 42,358 magyar kivándorló van a megszállott területen.

² 1878: V. t.-cz. 127. §.

kedtek a dako-románok és zöld szászok, a vajdaságot feledni nem akarták a szerbek, állami különválásról ábrándoztak a horvátok.

A horvátoknak eszükbe juttatta Tisza, hogy Horvát-Szlavon-országokat *magyar zászlós úr*, a bán kormányozza s az 1868: XXX. t.-cikkben nyert autonómia nem bontja meg a magyar állam egységét. A zágrábi és vidéki felingerelt esőcselék nem változtathat a törvényes kapcsolaton. A túlzók lármáznak, a tervkovácsok fondorkodnak, de a józan elemmel együtt élvezik az autonómiát, mit a horvát ellenzék zajongása nem tághat. Egyszer megpróbálták a túlzók az ildomtalan czimersértést, de a fegyveres erőt szegezte ellenük Tisza Kálmán.

A polgárosított magyar határörvidék nehezen akart beilleszkedni a magyar alkotmányos szervezetbe. Törvénnyel kellett a házközösségi intézményt megszüntetni, és pedig úgy, hogy a megszüntetés közigazgatási úton vitetik keresztül.¹

Igen fáj a szászoknak, hogy Tisza a Királyföldet (fundus regius) megyékké változtatta át s főispánok alá helyezte. A négy vallás és három nemzet kiváltságát a jogegyenlőség váltván fel, a szászoknak mint külön nációnak kiváltságai is megszüntek s a „szász egyetem“ csak mint kulturintézet maradt meg.²

Hazánk területének régi beosztása, noha az integritást nem érinté, a közigazgatást bénította. A kellónél nagyobb vagy kisebb vármegyék, össze nem függő szabad kerületek, kiváltságos vidékek, székek, hajdu és néptelen kis királyi városok, bár történeti alakulatok, de a középkori szakadozottság mutatói, tarkává tették hazánk területének térképét.

Ezt a tarkaságot Tisza megszüntette. Az országot kikerekített törvényhatóságokra osztá, melyek közt vannak új vármegyék a Királyhágón túl is, innen is. A hol a magyar közigazgatás érdekei megkívánták, az egyesítést is keresztülvitte; pl. egyesíté Krassó és Szörény, Abauj és Torna vármegyéket.

Nem kevesebb, mint 47 város szűnt meg önálló törvényhatóság lenni, átalakult rendezett tanácsú várossá és bekebelezett a vármegyébe.³

A bekebelezett városok a vármegyéket új elemmel, a művelt vagyonos polgári elemmel, gazdagították, saját fejlődésüket pedig szép eredménnyel munkálják.

A vármegyék kikerekítése nagy vívmány a magyarságra. Úgy sikerült a kikerekítés, hogy többé nincs olyan törvényhatóság, melynek bizottságában a többség magyarelles, vagy a mi

¹ 1885: XXIV. t.-cikk.

² A szászispán (comes) címét a szebeni főispán viseli. A székekelyek ispánja érintetlenül megmaradt a királyi nagy czimben.

³ Pl. Bártfa, Eperjes, Kis-Szeben, Lőcse, Karánsebes, Fehértéplom stb.

ezzel egyértelmű, államellenes volna. Nincs többé törvényhatóság, melynek bizottságában a többség ellenezné a nemzeti akarat érvényesülését. Fényes eredmény, hogy minden vármegyében biztosítva van a magyarság tekintélye és hatalma. A választókerületek kiigazítása is a magyarság érdekében történt.

Az állam és az önkormányzati igazgatást szerves kapcsolatba hozta a *közigazgatási bizottság*,¹ melyben az állami kinevezett s a törvényhatósági választott tisztviselők együtt működnek, s meghozták a kívánatos összhangzást, sőt szükséges összeműködést a közigazgatás különböző ágai közt, melyek előbb egymással nem törődtek. A főispáni állás jogkörének bővítése emeli a magyar államkormány erélyes ingerentiáját s így gyéríti a nemzetiségi túlkapásokat. A csendőrség felállításával² s a fővárosi rendőrség³ államosításával Tisza jó szolgálatot tett a közbiztonság ügyének, mely a közigazgatás egyik főfeladata.

A vármegyék kikerekítése, egyenlő szervezése, jelesen a közigazgatási bizottság intézménye megteremté közigazgatásunk egységét és magyarságát.

Nem tagadható, hogy a közigazgatási bizottság szervezése és a főispáni hatáskör bővítése intézményileg egyengeti útját a közigazgatás államosításának.

Mind a közigazgatás javítását, mind a magyar nyelv terjedését munkálta a *minősítési törvény*,⁴ mely államvizsgával igazolt előkészültséget követel az állami és törvényhatósági tisztviselőktől. Az államvizsga s az ezt pótló doctoratus csak *magyarul* tehető le.

A jó közigazgatásnak mulhatlan előfeltétele a kormányhatalom működésének ereje s szakadozás nélküli tartóssága. Tisza kormányzatának félbeszakadás nélküli folytonossága, lelkiismeretes pontossága, pártatlansága javítá az előbb ázsziainak nevezett közigazgatást s emelte a közszabadság alkotmányos garanciáit.

Egység a parlament szempontjából. Tiszának kiváló tulajdonsága volt az országgyűlés vezetése s a többséget adó pártnak összetartása. Ezen alapult az ő parlamenti nagy hatalma, mely szinte páratlan. A házban aratta legszebb babérjait, ott vívta 1889-ben legnehezebb tusáit, melyek leköszönését készítették elő.

Tisza igen ritkán lebbenté fel a fátyolt a közeli vagy távolabbi jövő terveiről és szándékairól, de ha idejét látta, akkor az Európának szóló politikai kijelentések, irányadó nyilatkozatok a magyar képviselőházból szálltak világgá.

¹ 1876 : VI. t.-cikk.

² 1881. III. t.-cikk.

³ 1881. XXI t.-cikk.

⁴ 1883 : I. t.-cikk a köztisztviselők minősítéséről.

A nemzet hatalmát csak oly parlament szolgálhatja, mely *egységes* testület s az alkotást *ambitionálja*.

A ház egységét s magyar szellemét biztosítja Tisza a szláv elem korlátozásával, s a ház csonkításának megakadályozásával.

A szláv elem országgyűlési túlságos növekedését bölcsen meggátlandó, úgy irányítja a törvényhozást, hogy a horvát kövek száma egyszer s mindenkorra a főrendiházban három, a képviselőházban negyven, minden további emelkedés kizártával.¹ Az is javára szolgált a parlamentnek, hogy a házból hosszú időre kiszorult minden idegen izága elem.

A ház megcsonkítását azok tervelték, kik megválasztatják magukat, de se a mandatumot be nem nyújtják, se le nem mondanak. Nehogy a választókerületek a képviseltetéstől megfosztassanak s így a ház megcsonkittassék, törvényt² javasolt, mely kimondja, hogy a renitens képviselő mandatumát elveszti s három, most öt évig képviselővé nem választható.

A képviselői megbízatás tartamát három évről öt évre nyújtá meg.³ Mennél ritkább a választás, annál több a munkaidő s nyugalom a működéshez és annál kevesebb a költekezés meg a választók, főleg pedig a nem választók izgatása.

A főrendiházat az 1848-iki reformidő is érintetlenül hagyta. Tisza korszerűbbé, tehát demokratikusabbá akarta tenni⁴. E célból a főrendi családok tagjai is censust tartoznak igazolni, s tervezte, hogy a főrendiségre való tekintet nélkül nevezhessen ki Ő Felsége 150 tagot. Andrássy Gyula módosítására szállították le a kinevezendők számát ötvenre. Az első közt volt Ghyeczy Kálmán.⁵ Az evangélikusok háláját kiérdemelte Tisza, midőn a főrendiházba utat nyitott az ev. ref. és ág. ev. püspökök és főgondnokok közül összesen tizenkettőnek. Az értelmiség háláját kiérdemelte, midőn lehetővé tette, hogy a tudomány és irodalom munkásai közül is nevezhetők ki főrendiházi tagok. Így lépett be a főrendiházba tagtársaink közül Gyulai Pál, Than Károly, Korányi Frigyes, Beöthy Zsolt s még előbb Wenzel Gusztáv.

A parlamentnek külső képét is nagyhatásúvá kívánta tenni Tisza.⁶ Volt tagtársunk Steindl, tanár tervei szerint a királyi várpalotával szemben, a nemzet hatalmának és méltóságának meg-

¹ 1881: XV. t.-cz. 1. §. Ezzel eloszlatta az aggodalmat melyet az 1868: XXX. t.-czikk 33. §-a s ezt módosító 1873: XXXIV. t.-cz. 1. §-a okozott.

² 1876: XXXIX. t.-czikk.

³ 1886: I. t.-czikk.

⁴ 1885: VII. t.-czikk. A főrendiház szervezetének módosításáról. A képviselőházban Láng Lajos tagtársunk volt az előadója.

⁵ Született 1808, meghalt 1888. febr. 28.

⁶ 1880: LVIII. t.-czikk.

felelő, magasra felemelkedő parlamenti palotát kezdett építtetni, mely építkezés, a magyar motívumok felhasználásával, korszakot alkot műépítészetünk történetében.

Egység a jogazonosság szempontjából. A nemzeti egységnek hatalmas támogatója a jogazonosság, melyet már az 1848: XV. t.-cikk és az 1861. országbírói értekezés is hirdetett, midőn a magyar jog szabályait, polgári állásra való tekintet nélkül egyforma hatályuaknak nyilvánítja, hogy az összes magyar nép jogban és érdeken egyesüljön. Jogazonosság: nem kevesebb ez, mint jogegyenlőség.

Tisza szerette a magyar nemzeti hagyományokat. Ezért nem volt a törvényhozásban radikális. Kegyezte a múltakat. Ezért nem szakított kiméletlenül a régi jó szokásokkal.

Az élő jognak a hazai előzményekből kinőtt fájába oltogatott, úgy mint az angolok. E mellett azonban az 1848: XV. t.-cikk ama rendeletét, hogy a ministerium az ösiség teljes és tökéletes eltörlése alapján a polgári törvénykönyvet ki fogja dolgozni, magára nézve kötelezőnek tekinté. Pauler igazságügy-minister elkészítteté a javaslatot. Az általános tanokat és az örökjogot a szaktanácskozmány is átvizsgálta.¹

Az újabb kor igazságügyi politikájának szép vonása a gyöngék védelme, az elhagyott társadalmi rétegek oltalmazása. A *gondoskodás* elmélete érvényesül a törvényhozásban.

Nemes törekvés a szenvedések enyhítése. A társadalmi részvét mellett a törvényhozás se marad közönyös. A méltanyosság érzete behatol a törvényhozók márványcarnokaiba s azokat ítmelegítve, érvényesülni kezd az erőtelen osztályok szellemi, erkölcsi és gazdasági érdekében.

Tisza is azt tartá, hogy a szegények, betegek, árvák, aggok, munkára már képtelenek, gazdaságilag erőtelenek, s az elnyomottak védelme méltó feladata a törvényhozásnak.

Az emberbaráti intézetek számára fedezetet biztosított az állami költségvetésben.

A gyámság és gondnokság felölti a *védelmi* természetet s nem más mint az árvák és a lelkibetegek javára rendelt közhivatal.²

A törvény meg akarja akadályozni az iszákosság veszélyeit, a munkásosztály elűllését. Ezért védi a kisembert a koresmai hitel hinárja ellen.³

¹ A váltó- és a kereskedelmi törvény, úgyszintén a büntető-törvény maradáno jogi alkotás a Tisza korából.

² 1877: XX. t.-cikk.

³ 1883: XXV. t.-cikk.

A kisebb polgári peres ügyekben a perköltségek felszaporodásának elejét veszi.¹

Az apró existenciák filléreinek megtakarítására megnyílt a postatakarékpénztár, melynél az ezer forintot alóli betételre nincs végrehajtás.²

Az uzsora pusztítását 1878-ban, még inkább 1883-ban korlátozta,³ büntetve azt, a ki másnak szorultságát, könnyelműségét vagy tapasztalatlanságát kizsákmányolja, anyagi romlását okozza.

Az inség elhárítására szükséges költségek fedezéséről gondoskodott.⁴

A szegényjog kölcsönös biztosítása tárgyában nemzetközi szerződést kötött.⁵

A közegészségügynek a közigazgatás szervezetében előkelő helyet biztosított.⁶

A gyógyítási kötelesség kimondatott, a gyermekhalandóság gyérítése céljából.⁷

A mentés erkölcsi kötelességét jogi kötelességgé tette.⁸

A gazdasági munkások, napszámosok és cselédek jogait és kötelességeit külön törvény szabályozza.⁹

A végrehajtás kimételetlenségét gazdasági, emberbaráti és kulturális tekintetből korlátozta. Nem engedi lefoglalni az adós részére szükséges iskolakönyveket és taneszközöket, a tudósnak és művésznak hivatásszerű könyveit, mintáit, szereit. Közhivatalnokok, tanárok, tanítók és tanítónők fizetése csak annyiban foglалható le, a mennyiben a létfenntartási minimum 800 forint érinetlenül marad.¹⁰

A néptanítóknak nyugdíjazásáról, valamint azok özvegyeinek és árváinak gyámolításáról gondoskodott, akár államiak,¹¹ akár felekezetiek.¹²

Az állami tisztviselők, altisztek és szolgák hanyatló éveinek nyomorát enyhíti a méltányos nyugdíjazás, az özvegyi kegydíj és gyermeknevelési járulék.¹³

A hadsereg, hadi tengerészet, honvédség és népfelkelés

¹ 1877: XXII. t.-cikk.

² 1885: IX. t.-cikk.

³ 1883: XXV. t.-cikk.

⁴ 1880: III. t.-cikk.

⁵ 1880: XIV. t.-cikk.

⁶ 1876: XIV. és 1887: XXII. t.-cikk.

⁷ 1879: XIV. t.-cikk.

⁸ 1876: XIV. t.-cikk. 39. §.

⁹ 1876: XIII. t.-cikk.

¹⁰ 1881: LX. t.-cikk. 51. 54. §§.

¹¹ 1875: XXXII. t.-cikk.

¹² 1885: XI. t.-cikk.

¹³ 1885: XI. t.-cikk.

tiszti és legénységi özvegyeinek és árváinak ellátásáról is intézkedik a humánus törvényhozás.¹

A mit Tisza az 1848/9. évi honvédek érdekében tett, az több mint philantropia, az engesztelőáldozat a szabadságharci hősök erkölcsi elismerésének oltárán.

Tisza, a ki mindig érdeklődést tanúsított a nagy idők bajnokai iránt, a koronázás után indítványozta, hogy a honvéderokkantak, özvegyek és árvák törvényhozási javadalomban részesüljenek.

A társadalom sietett megtenni a magáét. Andrassy tiz, József főherczeg húszezer forintot irt alá.

De ez nem pótolta az államit.

Az idő azonban ezt is meghozta.

Az elaggott honvédek sorsát Tisza javaslatára felkarolta a törvényhozás. Megjött a nemzeti elismerés az anyagi téren. Ezóta az 1848/9. év hőseiről államilag gondoskodunk. A honvédek budgetszerű segélyezését Tisza 1876-ban kezdte 90,000 koronával. 1883-ban e célra az országos honvédségélyző-egylet rendelkezésére bocsátott 140,000, 1890-ben 360,000 koronát.

A honvédmenedékház országos intézetté alakult, hol az állam az elaggott szegény honvédeknek menedéket s életfogytiglan ellátást ad.

Tisza nemes irányát utódai híven követik, úgy hogy a kegyeletos célra budgetünk e században évenként 800,000 koronát bocsát a ministerelnökség rendelkezésére, átmeneti kiadásul.

A ki törvények és intézmények alkotásával szolgálja hazáját, nagy érdemeket szerez.

Augustus mindenik törvényének (*leges Juliae*) czimét külön ércztáblára metszették és e táblákat a nagy fejedelem pazar pompájú temetésén, a gyászkiséretben magasra emelve vitték, mint Augustus emlékezetes alkotásainak symbolumát.

Tiszát még nagyobb számban követhettük volna czímfeliratos törvénytáblákkal. Szép epitaphium lehetne a törvényekből, a melyek az ő ellenjegyzésével vannak szentesítve.

Törvényjavaslatait mind megszavazta a képviselőház s minden előterjesztését aláírta a király. Ennek következtében szaporodtak a nemzet anyagi és szellemi haladását előmozdító törvények és pedig úgy, hogy nem maradtak papíron, hanem átvitte azokat az életbe.

Belügyminiszteri befolyásával készült 1875-ben 45 törvény. Ezután pedig az ő ellenjegyzésével szentesített 15 év alatt nem kevesebb mint 662 törvény. És így az ő minisztersége

¹ 1887: XX. t.-czikk.

alatt megjelent 707 különböző tárgyú és terjedelmű törvény-czikk.

Ezek közt vannak becses és maradandó államjogi alkotások. A magyar culturát emelők. A magyar nemzetiséget védők, tisztelők. A tudomány érdekeit szolgálók. A közgazdaságot, törvénykezést javítók.

Midőn mindezeket az ő nevével hozom kapcsolatba, nem kívánom kisebbiteni a szakminiszterek vagy a szakemberek pl. Pauler, Apáthy, Csemeghy, Teleszky, Matlekovics, Kautz, Láng Lajos, Hegedűs Sándor, Berzeviczy s a többi érdemeit.

A magyar állam- és nemzetegység előfeltételei.
A magyar állam- és nemzetegység előfeltételei: a közgazdasági rendezett állapot és a nemzeti művelődés.

Közgazdasági rendezett állapot. Közjólét és közművelődés egymást növeli. Gazdag nép jobban művelődik, művelt nép jobban gazdagodik.

Ha igaz, hogy koldus nemzet szolgálja nemzet, szabadság-hős az, a ki megnyitja mindazokat a gazdasági forrásokat, melyek hazája földében és népében rejlének.

A törvény és kormány minden erejével munkálta Tisza hazánk közgazdasági fejlődését, hitelünk megszilárdulását, államháztartásunk rendezését.

Mezőgazdaság. A magyar mezőgazdaság válságos helyzetét s az előidéző okokat ismerte ugyan, de szaktanácskozmányt is tartatott a mezőgazdasági hanyatlás kérdésében. A tanulságos tapasztalatokat értékesíté.

Ennek köszönhető pl. a gazdasági egyesületek szövetkezésének kezdeményezése, a gazdasági alsó és felső oktatás javítása, gőzeke- és aratógép-versenyek meghonosítása, a budapesti (1885), a brüsszeli (1889) és a bécsi (1890) kiállításokon gazdasági haladásunk bemutatása.

Kiegyezés. Az adózási erő gyarapítása, az adómorál komolylyá tévése, a válogatós takarékoság szigorú alkalmazása, vasúti ügyeink rendezése.

Mindezek a házi orvosságok kezünk ügyébe estek s alkalmazásuk egyedül tőlünk függött.

De Ausztriával is volt rendezni valónk. Az udvarnál, a diplomatiái testületben, a hadsereg tiszti karában s a közös ministeriumokban a paritáson messze lent maradt a magyar. Gazdasági önállóságunk és függetlenségünk útjában bihetetlen akadályok álltak. Pénz és hitelviszonyaink nyomorultak. Ausztriával csupa differentia.

Bécsben valaha fel-fecsillant a rokonszenv irántunk. Lenau lángoló szabadságszerető műzsája minket is ajánlott. Tausenau Károly 1848-ban fáklyás-zene kíséretében ünnepelte Deákot.

Beust legalább elfogulatlanul nézte törekvéseinket, Schuselka és Mende, Kaiserfeld és Smolka magyarbarát hírében álltak. A hetvenes évekre nem maradt más, mint irigység és gyűlölet. A német centralisták és cseh foederalisták villongtak ugyan egymással, de rögtön szövetkeztek, mihelyest Magyarország ellen foglalhattak állást. Mikor tőlünk félnek, akkor békét kötnek egymással. Recompensatiókról eleinte hallani se akart Ausztria. Nehezen indult s Matlekovicznak sok fáradságába került a szerződések elfogadtatása. Végül mégis az 1877-ben lejárt kiegyezést kis többséggel beczikkelyeztük.

A nemzet gazdasági fejlődése, consolidált közállapota, súlyának és tekintélyének növekedése lehetővé tette, hogy 1887-ben még több előnnyel újíthatta meg Tisza további tíz évre a szerződéseket.

A Tisza-féle kiegyezés biztosítá hazánknak Ausztria minden piacait, kincstárunk javára a fogyasztási adók visszatérését s a pénzügyi vámokból quotánk arányához mért jutalék élvezetét. Keresztülvitte a Bécsben székelő, de nálunk is működő vállalatok igazgatóságainak megosztását, s itteni megadóztatását.

Megosztatott a többek közt a Jegybank, az osztrák, a déli s a kassa-oderbergi vasút, a Dunagőzhajózási és az osztrák-magyar Lloyd társaság üzletvezetősége és igazgatósága.

Egyik-másik nehezen illeszkedett be a magyar érdekek szolgálatába, főleg a Lloyd. De a mi nem hajlik, az törik. A Lloyd közösségét és segélyezését megszüntette Baross 1886-ban, miután az 1881 óta működő Adria magyar gőzhajózási társaság állami subventiójának felemelése s hajóparkjának szaporítása megtörtént.

Vasút. Tisza alatt emelte diadalra a magyar vasúti politikát Péchy Tamás, Hieronymi Károly és Baross Gábor. A felelős kormánynak megszerezte a döntő befolyást a tarifára. Az osztrák hagyományoktól megválni nem akaró hivatalnokokat elmozdítá, a bécsi ellennyomást visszaszorította, az anyagilag szinylődő pályákat állami kezelésbe fogadta, az északkeleti és tiszavidéki vonalokat megvette, az osztrák érdekek szolgálatában állókat kisajátította. A főkiviteli és stratégiai vasutakat párhuzamos vágányokkal megkettőztette, az egész hálózatot tervszerű építésekkel kiegészíté, kellően felszerelte s eleve gondoskodott, hogy szakszerű, erélyes és önálló legyen a központi igazgatás.

Tisza 1875-ben átvett 6422 kilométer, ellenben átadott 1890-ben 11,246 kilométer hosszú vasutat; tehát majdnem megkétszereződött alatta a vonalak hossza.¹

Az ipar fejlesztésének nagy munkája Tisza alatt indult

¹ 1903-ban 17,703 kilométeren foly a forgalom.

meg. Ez fokozta a vasutak jövedelmét. Az államvasutak s gépgyárai bruttójövedelme 1875-ben 6.978,899 frt, 1886-ban már 42.210,000 frt. Még nagyobb arányban fejlődött a vasúti forgalom. Ez megtízszereződött 1875-től 1885-re.

Baross Gábor a tarifa merész leszállításával, a zónadij-szabás életbeléptetésével 1889-ben meglepő sikert aratott. Ezzel a közlekedés fellendült s a vasút többé nem terheli az államköltségvetést, hanem inkább jövedelmez és nagy közgazdasági hatalom a kormány kezében.

A hazai vasútiügyeknek nemzeti és közgazdasági érdekünket istápoló rendezése nem utolsó érdeme a Tisza-kormányának.

Víz. Vaskapu. A folyók szabályozása és a belvizek levezetése Széchenyi szellemében halad. Tisza idejében 67 szabályozó társulat, tágas autonómiát nyerve, fejtett ki tevékeny működést, tetemes állami támogatással és kedvezményekkel.

A vízügyek terén elért eredmény örvendetes. A földmívelés czéljaira 200 □ mérföld megnyerése. A Tiszavölgy megmentése. A Duna szabályozása.¹ Fővárosunk biztosítása árvíz ellen. A felső Dunarész rendezése Komáromnál s Széchenyi nagy tervének megvalósítása a Vaskapunál.

A berlini congressus (1878) ránk bizta a munkálatok teljesítését, melyek a Vaskapunál levő hajózási akadályok legyőzésére szükségesek.² A megbízást, a díjszedési jog igénybevételével elvállaltuk, mert ezt a magyar állam souverainitása mulhatlanul megkívánta.³ Vilmos császár budapesti felköszöntőjében 1897 szeptember 21-én az udvari ebéden királyunknak ezt mondta: „a Vaskapu bilincseinek széttörése új utakat nyitott a kereskedelemnek és forgalomnak s Magyarországot besorozta egyenlő joggal a nagy kulturnépek közé“.

Valuta. A népek gazdasági élete, fejlődése, virágzása a hetvenes évek óta nemcsak *nemzet* gazdasági, hanem *világ* gazdasági tényezőktől függ, a melyek bonyolult törvényeinek megfigyelése és kihasználása messzetekintő államférfiúi bölcseséget igényel.

A világ gazdaságban Bismarck óta az arany a vezető fém. Az arany mennyisége évről évre nő. Az aranyvaluta hódító úton halad s lenyomja a kamatlábat. Az ezüst értéke hanyatlik. Legtöbb helyen felhagytak az ezüstvalutával. A bimetalismus hívei fogynak. Az aranyvaluta behozatalához Tisza nagy óvatossággal tette az előkészületeket.⁴

¹ 1880: XL. és 1881: L. t.-czikk.

² 1879: VIII. t.-czikk.

³ 1888: XXVI. t.-czikk.

⁴ Nem úgy, mint Olaszország. Ez készületlenül proclamálta 1883-ban s íme tíz év múlva (1894) bekövetkezett a kényszerforgalom kudarca.

Bank. A valutarendezés szervesen előkészíti az önálló magyar jegybank felállítását, a disagio kizárásával. Addig is a volt nemzeti bankot bécsi és budapesti két főintézet szervezésére, a magyar hiteligenyek biztosított kielégítésére s bilinguis bankjegyek kibocsátására kötelezte, jelölül a dualismusnak, melyet szembetűnően mutat az, hogy még a közös bank ügyében is külön-külön törvényt hozott mind a két állam.¹

Városok. Az 1875—1890 közti tizenöt év kormányzási korszakának gyarapító erejét szépen illusztrálja minden életrelvő városunk, pl. Budapest, Szeged, Fiume.

Budapest. A koronázás előtt tizedrangú vidéki német város volt Pest és Buda, hol a Kálvin templomát kivéve, alig lehetett hallani magyar istentiszteletet.

Íme a ronda viskók helyén palotasorok emelkednek, ama nagyszabású tervek szerint, melyek körvonalaít Széchenyi, részleteit Andrássy állapítá meg. Andrássy nagy conceptióit helyeselte s megvalósítá a Tisza-korszak.

Tisza idejében az állam számos monumentalís épületet emelt a fővárosban. Akkor készült a honvédelmi s a földmívelési minísteri s a törvénykezési palota, Ő Felsége áldozatkészségével tiszta olasz renaissance stílben az operaház (1875—1885). ugyancsak olasz renaissance stílben a műcsarnok, az országos zene-akadémia palotája, a minta-rajztanoda s az epreskerti művésztelep.

Tisza idejében adták át a forgalomnak az összekötő vasuti és a Margit-hídat (1876. ápr. 30.) s a keleti és a nyugati vasuti pályaudvarokat.

Tisza alatt kapott a hálás nemzettől szobrot Petőfi és Eötvös, Széchenyi és Deák.

Tisza közoktatási minístere, Trefort, a tudományegyetemet természetrajzi, természetani, törvényszéki orvostani intézetekkel gazdagítá. A központi egyetemi épület szerb-utczai szárnyát. továbbá a technológiai iparmúzeumot, a mintagymnasiumot kiépíté. s az állatorvosi akadémiának mintaszerű, pavillonbeosztású telepet rendezett be. Az országos iparmúzeumot állami kezelésbe vette,² melynek gazdagodó gyűjteménye az iparművészet minden ágára kiterjed. Az 1885-iki országos kiállítás kezdte szépíteni a város-ígetet, melynek előbb homokbuczkás bozótos területén az állam a kiállítás céljaira nemcsak ideiglenes, hanem maradandó csarnokokat is építtetett.

A magyar pénzgazdasági evolutio összefügg a Tisza alatti

¹ Leugnung des Reichsbestandes. An die Stelle der Reichsgewalt, die beiden Einzelstaaten je ein Gesetz, panaszkodik a Reichseinheit hive!

² 1878: XVII. t.-ezikk.

tartós békével. Tisza alatt kezdi új éráját a Magyar földhitelintézet, a Magyar általános és a Magyar jelzálog hitelbank, a Pesti magyar kereskedelmi, Magyar leszámítoló és pénzváltóbank, a Pesti hazai első. a Budapesti egyesült fővárosi, a Magyar országos központi takarékpénztár, Első magyar általános biztosító társaság stb. Európai hírrel és jelentőséggel.

Örvendetes tapasztalat, hogy Budapest egyik kedvelt helye lett a különböző nemzetközi congressusoknak, hol összegyűlnek a művelt világ legkiválóbb képviselői s termékeny eszmecsere mellett megismerik a magyarságot. Statisztikai, börtönügyi, régiség-tani s több más európai hírű congressust vendégelt fővárosunk.

Szeged. A Tisza-korszak nagy katastrófhája volt az árvíz, melynek gátolhatatlan hullámai elsodorták Szegedet. De a király, a nemzet s Európa áldozatra kész rokonszenve, Tisza Lajos vezetése alatt új, szép és hatalmas várost varázsolt elő a romokból.

Szeged a nagy alföldi magyar város hasonlíthatatlanul szebb, mint volt. Minden időre védve van az árvíz ellen. Hirdeti, hogy a magyar társadalom szíve, esze s erélye rövid időn mit tud teremteni.

Fiume. Tisza idejében Fiume szerény kikötőből tekintélyes tengeri várossá fejlődött s évről-évre szemlátomást gyarapszik. Már-már szűk a tekintélyes forgalom lebonyolítására. Kikötőjében erdő-számra emelkedik az árbozfák s „füstökádó roppant nagy kémények“ sokasága. A vasúti sínek keletről, délről s nyugatról befutnak a tenger hullámaiba. Trieszt irigylitőlünk a „hű Fiumét“, a mint valaha neveztük.

A fiumei kikötő építésére Tisza alatt több mint 48 millió koronát költöttünk. Tizenöt év alatt, midőn gr. Szapáry Géza és gr. Zichy Ágost volt a kormányzó, a bevétel 160 ezer tonnáról 810 ezer tonnára, a kivétel 165 ezer tonnáról 807 ezer tonnára emelkedett. A tengeri kereskedelem érdekében az Adria, Fiuméből rendszeres hajójáratokat indít nyugat felé. A brazíliai, középtengeri, északafrikai s több más járat kiindulási és vissza-érkezési állomása Fiume.¹

Elmlithetnének még igen sok nagyra fejlődő várost, névszerint Nagyváradot is, mert lépten-nyomon az ő keze alkotása látszik ott is minden culturalis és közgazdasági intézményen, de legyen elég a példából.

Államháztartás. Tisza készíté elő az államháztartásnak egészséges korszakát. Ő hárítá el a pénzügyi sorvadás veszedelmét.

Tisza, ha czélszerűnek látta, vezette a pénzügyi tárczát is. A pénzügyi igazgatást javítá, ezzel fokozta a törvény és a ható-

¹ Baross az Adria állami subventióját az 1891 : XXX. t.-czikkel 570 ezer forintra emelte.

ság iránti tiszteletet s ez ismét terjeszté az adómorált s azt a meggyőződést, hogy az állam az adózó nép erejét kimélő, sőt fejlesztő pénzügyi politikát követ. Gyarapodás, erősödés minden téren.

A boszniai hadjárat némi nehézséget okozott. Egyes tárczák beruházási túlkiadásaira indemnityt kellett kérni. De Tisza nem csüggedett.

Wekerlével még mint államtitkárával egyetértőleg megállapítá a teendőket. Jelezte a szeszadót, a regale-megváltást, némely államadóssági címlet előnyös conversióját, a dohányegyedárúság szigorúbb kezelését.

Mindez fényesen bevált.

Ezzel a mérleg megjavult, úgy hogy az egyensúly 1889-ben eléretett s az 1890. évi mérleg 28 millió forint felesleggel záródott.

A közvetett adók sikeres kihasználását, a tőkekamatláb csökkenését s a közgazdaság fellendülését olyan eredmények követték, hogy a zárszámadások évről-évre felesleget mutattak ki.

Tisza erélye, Wekerle szakértelme s a nemzet áldozatkészsége megvalósítá a célzt, államháztartásunk rendezését, a mely végett Tisza és Deák a szabadelvű pártot alapították. A fusio beváltotta a hozzáfűzött reményeket. Tisza szerencsésen megvalósítá pénzügyi programját. Nem hiába kért áldozatot a nemzettől, nem eredménytelenül emelte az adókat és szigorítá az adóbehajtást: a kitűzött nagy célzt elérte, közgazdasági rendezett állapotot teremtett, a mérleget megjavítá, s a magyar állam hitelét nagyra növelte.

A magyar állam nem szorul többé rövid lejáratú terhes kamatozású törlesztéses tőkére, lebegő váltóhitelre, vagy éppen állami jószágokra bekebelezett jelzálogos kölcsönökre. Széll behozta s a piac kedvezően fogadta a rentét. Az állam hitele emelkedvén, a rente is jutányosabb lett. Idegen tőke jön, elhelyezkedik magyar értékpapirokba s gyümölcsöző befektetéseket keres a magyar földön. Állami budgetünk sok hasznos beruházásra juttat fedezetet.

A számok uralkodnak vagy legalább mutatják, miként történik az uralkodás. A magyar állami budget 1875-ben koronára átszámítva 536.378,000 korona, 1890-ben már 840 346,000 korona fedezetet mutat. Óriási emelkedése a teherviselési erőnek. Az alapokat Tisza úgy rakta le, hogy már 1903-ban 1.082.106,422 korona, 1904-ben pedig 1.190.681,945 korona fedezettel rendelkezett a magyar állam.

Nem én mondom, hanem Wekerle, mint pénzügyminiszter elismerőleg mondá, hogy a deficit nélküli magyar budget a Tisza Kálmán érdeme. De van része benne a szabadelvűeknek, a kik

támogatták s az ellenzékieknek, a kik ellenőrizték. a nemzet többségének, mely a támogatást lehetővé tette s az egész nemzetnek pártkülönbég nélkül, mely az áldozatokat meghozta.

Mindent összevéve mondhatjuk, hogy Tisza kormánya alatt, az alkotmányos szabadság verőfényénél, a rendszeres fejlődés, megszilárdulás útján zavartalanul haladt a nemzet vagyonosodása.

A rendezett pénzügyek alapján a magyar nemzet európai jelentősége emelkedett. A világ pénzhatalmasságai hinni kezdtek s bíznak a magyar államiságban, mely oly fényesen ünnepelte ezer éves fennállását.

Nemzeti művelődés. A magyar állam- és nemzetegység előfeltétele a gazdasági izmosodás mellett a *magyar cultura*.

Irodalmi és művészeti kincseink adják az ethikai és aesthetikai jutalmat a magyarul tanuló nemzetiségeknek. Ez teszi a nyelvégység felé való törekvést jogosulttá és érdemessé. Mennél több műveltséget szerez, annál több szabadságot élvez az ember. Ez pedig egyéniségének érvényesítését s így boldogulhatását hozza meg.

Jól esik tudni, hogy a magyarság gazdasági erősödése karöltve haladt a magyar közművelődés emelkedésével.

A magyar művelődés újabb történetírója szellemi javaink gazdag leltárával számolhat be, a jelen emlékezés előkelőbb kulturintézeteink érintésére szorítkozik.

Kulturintézeteink, melyek valaha csak a nemesség, vagy a király támogatásában részesültek, 1867 óta, de főleg a fusio óta növekedő állami gondoskodásban részesülnek.

Egyetem. A magyar egyetemet az 1848-iki XIX. t.-czikk egyenesen a közoktatási miniszter hatósága alá rendeli. Ez alapon Tisza az egyetemet tisztán állami intézetnek tartja.¹ Ezt Deák is helyeselte.² A mit a királyi adománybirtoknak, mint egyetemi alapnak jövedelme és a tandíjbevétel nem fedez, azt fedezi az állam.

A budapesti egyetem javára előirányoztatott 1875-ben 480,570 frt, vagyis 961,140 korona, holott 1889-ben 639,442 forint, vagyis 1.278,884 koronára emelkedett ez a tétel, nem számítva az akkori négy millió forintnál többre menő építkezést.

A jogi pályára való özőnlés már a nyolczvanas években megindult. Tisza inté az ifjúságot, hogy ne mellőzze a technikai tudományokat s ne tóduljon a máris túlsúlyolt jogi pályára. Ily meggyőződéstől vezéreltetve gondosan és bőkezűen fejleszté a műszaki tudományok főiskoláját. A műegyetemet Trefort elsőrangú főiskolává emelte, 1882-ben épített akkor megfelelő épü-

¹ 1868. nov. 13. beszéd.

² Kónyi Manó. Deák Ferencz beszédei, 6. kötet. 84. lap.

letet, megadta az egyetemi szervezetet, berendezte a szertárakat, laboratoriumokat, folyósított állami ösztöndíjakat.

Akadémia A Magyar Tud. Akadémia számára az 1875-iki budget csak 25,000 forintot, ellenben az 1889-iki már 35,000 forintot juttatott, melyhez járul még Tisza idejéből az a 8500 forint, melyet adómegettérítés czimén kapunk a kincstártól. Ez a 48,000 forint segély nem tette az Akademiát se királyi, se állami intézetté, maradt a magyar nemzet független tudományos intézete, melynek alapítványait a hazafiság szentelte a nemzeti nyelv s tudomány javára.

Múzeum. A Magyar Nemzeti Múzeumnak az állam 1884-re 88,309 forintot, 1890-re már 114,000 forintot adott. Az ország legelső legkiválóbb tudományos gyűjteménye, mely saját budgetjéből is folytatja fejlődését.

Országos levéltár. Jelentékeny szolgálatot tett Tisza Kálmán a hazai történetbúvárlat érdekeinek, midőn visszaszerzett az országos levéltár számára nagybecsű levéltári kincseket, melyek különben hazánk határain túl homályban vagy legalább ránk nézve felhasználatlanul lappangva maradtak volna. Az országos levéltárban helyezték el pl. az eddig Münchenben őrzött Hunyadi levéltárat. Visszahozatta Zágrábból az 1849-ben oda illetéktelenül lehurezolt okiratokat. Gazdagítá országos levéltárunkat a fumei s régi helytartótanácsi levéltárakkal. Külön törvény¹ rendelte, hogy az erdélyi főkormányzók, a gyulafehérvári és kolozsmonostori hiteles helyek, a táblai, a kincstári és nagyszombati fiscalis levéltárak Budapestre szállíttassanak s az országos levéltár készletét gyarapítsák.

Erkeztek oklevelek ő Felsége ajándékából, becses csomók a kabineti levéltárból, a felség személye körüli ministeriumtól. Letétek a Keglevich-, Jekelfalussy- s más családoktól.²

Művészet. Állami függetlenségünk visszaszerzése, nemzeti egyéniségünk és önértetünk kifejlődése megteremté a magyar művészet fellendülését. Az állami támogatásokra, megrendelésekre és vásárlásokra számos kiváló műterem nyílt meg, hol a multnak fényes emlékei s a jelennek eszményi törekvései öltének szép alakot.

Barabás, Ligeti, Székely, Markó, Zichy, Benczur, Munkácsy számos függő képei állami költségen megszerezetttén, a Nemzeti Múzeum képtárát díszesítik.

A falfestészet kiváló mesterei Lotz, Than, Wagner, Vastagh, Feszty a Nemzeti Múzeum és a Vigadó lépcsőházát, Akadémiánk-

¹ 1882: XXIII. törvényezikk.

² A mohácsi vész előtti okleveleket Óváry Lipót diplomatikai magyar levéltárba foglalta, a tudományos használat nagy könnyebbségére.

nak dísztermét, a Dalszínház és az esküdszéki csarnok mennyezetét ékesítették.

Színház. Tisza a nemzeti színészetet, a magyar közművelődés hatalmas tényezőjét, országos gondozásban részesíté. Nemcsak azért, mert a magyarosításnak legvonzóbb eszköze a színház, hanem azért is, hogy a komoly műfajokkal járó nagy művészi alkotások az ízlést és a szépnek élvezését mozdítsák elő.

A Nemzeti Színház állami javadalma, mely 1875-ben csak 71,000 frtra ment, 1890-ben már 99,000 forintra emelkedett.

Ezenfelül még az Opera, a kolozsvári és a vidéki színházakra is van előirányzat 289,050 frt összegben, úgy hogy a színművészetre évi 388,050 frtot, vagyis 776,100 koronát nyújtott az állam Tisza javaslatára, ki, habár elfoglaltsága következtében ritkán volt látható a pesti színházakban, de gyakran gyönyörködött a művészi előadásokon, melyeket a nemzeti színház művészei rendeznek a budai várszínházban.

Műemlékek. Tisza Kálmán miniszterelnök ellenjegyzésével jelent meg a Műemlékek fentartásáról szóló törvény, mely oltalma alá veszi a történeti vagy művészeti emlékeink közé tartozó építményeket és azok stílszerű kiigazításáról gondoskodik.¹ E gondoskodásnak már korábban is láttuk jeleit. Ennek köszönhető, hogy elkészíté Steindl Imre 1877-ben a kassai székesegyház, 1878-ban a bártfai és máriafalvi, 1881-ben a jaáki apátsági templom stílszerű restaurálásának tervét.

Szerzői jog. A szellemi termelés forgalmi értékesítése megkívánja a kiadóügylet szabályozását és a plagium büntetését.

A kiadói ügylet szabályozása után² mulhatlanul szükségessé vált a szerzői jog kérdéseinek rendezése. Ezt cselekszi az 1884: XVI. t.-cikk, mely kizárólagos jogot biztosít a szerzőnek egész életére s halála után örökösei számára még ötven évig. A bitorlást tiltja s bünteti. A képzőművészet alkotásai is védelembe részesülnek.

Egyezményt kötött Ausztriával³ az irodalom vagy művészeti művek szerzői jogának oltalma iránt, a kölcsönösség és viszonyosság alapján.

Cultusbudget. Az egész cultusbudget 1875-ben 3.925,200 forinttal, vagyis 7.848,400 koronával szerénykedett. 1889-re ellenben 6.707,778 frt vagy 13.415,556 koronára emelkedett, tehát a Tisza nevéhez fűződő korszakban majdnem megkétszereződött.

¹ 1881: XXXIX. törvénycikk.

² 1875: XXXVII. t.-cz. 515—533. §§.

³ 1887: IX. t.-cikk.

Ez a szám azonban nem foglalja magában mindazt az áldozatot, melyet a kulturának hoz a törvényhatóság, a község, az egyház és a társadalom. Ennek az áldozatnak a méreteit sejtethetjük, azt hallva, hogy az iskola-fentartási költség 7·5 millió koronáról 43·7 millióra emelkedett.

Méltánylás.

Tisza az államférfi. Tisza minden gondolatát és hatalmát hazájának szentelte.

A magyar néptanítás, a közép- és felső oktatás világitó erejét fokozta.

A közgazdasági fellendülés, a nagy állami beruházások tételét s a teherviselési képesség fokozását hozta magával.

A kormánynak tizenöt évi állandósága megszilárdítá Magyarország tekintélyét a külföld előtt. A független belkormányzat következetes rendszeréből és sikereiből a nemzet politikai érettségére következtetett a külföld s nem tagadta meg elismerését.

Rendezett közviszonyaink consolidatiója s ezzel az államhatalmi súlyunk növekedése, Jókai és más íróink, Munkácsy és más művészeink, Andrássy és más politikusaink fényes sikerei. az európai államok sorában előtérbe léptették hazánkat, úgy hogy Európa szemei előtt I. Ferencz József magyar királysága 1875—1890 közt épp oly tekintélyben állott, mint hajdan I. Lajos és I. Mátyás nagy nemzeti királyok dicső korszakában.

Tisza Kálmán terhes, de sikeres miniszterelnökségének tizedik évfordulóját, a gondos és fáradságteljes államférfiúi munka elismerésül országszerte ünnepelték, érdemét, szepőlten jellemét, államférfiúi bölcsességét halálával méltányolták.

A nevezetes évtizednek évfordulója örömnép volt a szívekben, megragadó a külső képekben.

Kezdte az üdvözlést a királyi ház. Elküldé meleg szerencsekívánatait a király, megnyilatkozott a királyné szíve és megjött Stefánia és Rudolf gratulatiója.

Ékes feliratok, diszes albumok, levelek, táviratok hozták az üdvözleteket minden irányból.

Nap-nap után vonult fel a lelkesedve tisztelgők újabb és újabb hosszú sora, hogy az államférfiúi jellem s nagy tehetség előtt hódoljon. Ékes szónoklatokkal léptek elő a fényes küldöttségek.

Elsőnek jött hazánknak Szent István óta első statusa, a főpapi rend. Az állam első tisztviselője előtt az ékesszóló Haynald tolmácsolta a magas clerus érzelmeit.¹

¹ Környezték öt Schlauch, Kovács, Pável, Császká, Pásztélyi, Schuster, Vályi püspökök.

Követte ezt a görögkeleti patriarcha, metropolita és episcopatus.

A hazaszeretet azt az egyházpolitikát diktálta Tiszának, hogy a haza minden fiát, felekezeti különbség nélkül engedjük boldogulni, s hogy mindenik felekezet, saját jogkörében megvédvé, működjék a nemzet vallási és erkölcsi érületének fejlesztésében.

Nem csoda tehát, hogy az anyaszentegyház békéje és érdekei iránt tanúsított jóindulataért köszönetet mondott a papság.

Megjelentek a ministerek. Nevökben Trefort beszélt, a ki Tisza elnöklete alatt fejté ki nagy kulturtevékenységét.

A főrendiház és a képviselőház összes szabadelvű tagjait báró Vay Miklós koronaőr vezette. Függetlenségét és őszinteségét biztosítá magas kora és állása. Annál becsesebb tehát az a classikus monumentalis beszéd, melyben Tacitus kritikai szellemében s tömörségével emelte ki Tisza államférfiúi működését.

Törvényhatósági és városi bizottsági, köz- és magántestületi, pártköri küldöttségek sereglettek a tisztelet adójának lerovására.

A közélet kitünőségei tartották az üdvözlő beszédeket s mondták a fehér asztaloknál a lelkes felköszöntöket. A hódolat bensőségét tekinté Tisza a legszebb kitüntetésnek.

A bel- és külföld elfogulatlan írói hódolattal és elismeréssel írtak jelleméről, alkotásairól, a magyarsáért égő szeretetéről.

Mindnyájunkat, mondja Láng Lajos, méltó büszkeséggel töltött el látása annak a hódoló tiszteletnek, melyet a külföldi államférfiak Tisza Kálmánnal szemben tanusítottak. Meghajoltak a magyar nemzet előtt, melyet erős hatalmas parlament élén erős, hatalmas, bölcs államférfi vezet. Büszkéek voltunk arra, hogy a magyar miniszterelnök szava nemzetközi jelentőségű.

Tisza az akadémikus. A kit az egész ország ünnepelt, az nem kerülhette ki az Akadémia figyelmét se, annál kevésbbé, mivel az ünnepelt államférfi parlamenti nagy szónok méltó hírében állt.

Az erős ellenfelek, pl. Simonyi, Horánszky, Grünwald Béla, Szilágyi Dezső ellen egyedül maga folytatta a védelmi harczot. Hívei közül Jókai, Hegedüs, Berzeviczy, Falk, Tóth Vilmos részt vettek a szónoki ütközetben, de a támadás többnyire a Tisza személye ellen tört s ő maga akart lenni a visszaverő. Kiméletlen ellenfeleivel maga megbírt küzdeni. Ez igazolja szónoki erejét.

A vitatkozás terén élt elemében. Legyőzhetetlen parlamenti küzdő. Minden nagy beszéde egy-egy képviselőházi esemény és siker. Dialektikája éles, lefegyverező. De beszédeiben még akkor sincsenek durvaságok, mikor kiméletlenül vág. Nem maradt mindig szenvedélytelen, de sohase volt feleselő. Meg-

ragadta a kínálkozó pillanatot s mindig felhasználta a nem várt meglepő fordulatokat ellenfeleinél.

Az első szempillantásra felismeri a helyzetet, leleplezi ellenfelének sebezhető oldalait, odaröpi nyilait a szónoki argumentumok kifogyhatatlan fegyvertárából. Leleményes parlamenti taktikája utólérhetetlen.

Egyik képviselő se tudott oly metszően visszavágni, mint Tisza Kálmán. Mintha nem szónokolt, hanem csatázott volna. A válasz nála csupa szétbontás, bírálat és ezáfolás, melyre a rokonszenv és ellenszenv nyilvánulásai viharosan törtek elő.

Bár egy-egy mondatba sokat igyekszik befoglalni, azért mégsem ragaszkodik a Cicero-féle klasszikus formához. Nem él körmondatokkal, kerüli a jelképies kifejezéseket, szóvirágokat s kimért képleteket.

Angol államférfiak és szónokok lebegtek lelki szemei előtt. Csaknem pongyola alakban lépnek elő a dialektika találó mondatai, előadva minden pathos és emphasis nélkül. Soha sem deklamált. Egyszerű keresetlen kifejezéseiben csupa világosság ragyogott. Nem a képzelethez, hanem az értelemhez beszélt.

Közjogi, közigazgatási, közgazdasági finom okoskodások, állambölcseleti tudás, a magyarság izzó szeretete, szabadelvű nemes gondolkodás, mesteri dialektika tette beszédeit értékesekké.¹

Indítványai, törvényjavaslatai magas színvonalú parlamenti vitákat idéztek elő, melyekben a tudomány gyakorlati alkalmazást talált.

Tisza Kálmán gondolatainak, eszméinek megnyilatkozásairól nemcsak beszédei tanúskodnak. A parlamenti ékesszólás mellett publicistikai dolgozataival is szolgálta a magyar tudományosságot. Államjogi és politikai vizsgálódásait nyilvános közérdekű kérdések fejtegetésénél értékesíté.

A Honban és más ellenzéki lapokban alkotmányjogi, főleg közgazdasági tárgyokról gondolatokat ébresztő cikkeket írt. Méltó feltűnéssel találkozott az Alföldi levelek czim alatt megjelent cikkei. Beható történeti s állambölcseleti készültséggel fejtegette azt a problémát, hogy a parlamenti felelős kormány és a vármegyei rendszer miképpen egyeztethető össze?² E kettőnek harmoniáját hitte, kereste, védte. Másokat is megfigyelésre, gondolkodásra serkentett, úgy hogy élénken vitatták, mi legyen nálunk: állami közigazgatás? autonom megyerendszer? vagy e kettőnek kombinációja? Ez érdekes téma vitatása egész irodalmat teremtett.

¹ Híresebb beszédei nemcsak a ház naplóiban, hanem külön kiadásokban is megjelentek.

² Parlamenti felelős kormány és megyerendszer. 1865.

Tisza Kálmán parlamenti beszédeiben és publicistikai cikkeiben annyi a tudományos elem, oly nemzeti az irány, oly logikus a módszer, az eredeti gondolat és új nézőpont, hogy bárki tanulhat belőlük.

A magyar nemzet szellemvilágának három előkelősége: József főherceg, gróf Andrássy Gyula és Tisza Kálmán 1888-ban együtt ajánlatott Akadémiánknak tiszteleti tagul.

Tisza, már 1881 óta tagja az igazgató-tanácsnak, működése következtében annyira kivált, hogy Akadémiánk, elismerése jeléül a II. osztály tiszteleti tagjává választotta. Historiát nem írt, de csinált, mondá Gyulai, a historia pedig a II. osztályba tartozik. Tisza megválasztását úgy tekinté az Akadémia, mint a haza s a magyar nyelv iránti kiváló szeretetnek megjutalmazását. Ezt alaptörvényünk teszi feladatunkká.¹

Megválasztatásáért Tisza háládatos volt. Háláját azzal tanúsítja, hogy Akadémiánk érdekeit híven szolgálta s gyakran megjelent és részt vett az osztály értekezletein s a köz- és összesüléseken. Azzal is szolgálta Akadémiánk érdekeit, hogy valahányszor egyes áldozatkész hazafiak nagyobb összegeket bocsátottak közelebbi cél kikötése nélkül a kormány rendelkezésére, azokat a közjó érdekében többnyire az Akadémiának ajándékozta és ezzel az ország első tudományos intézetének tőkét gyarapította.

Leköszönés. Ha némely kérdést másképen lehetett vagy kellett volna megoldani, mint a hogy ő cselekedte, azt megengedi a legszigorúbb bíráló is, hogy mindent a legtisztább jóhiszeműséggel cselekedett. És ha egyben-másban tévedett, csak a tényekben tévedett, nem a követendő szabályokban. Szándéka mindig tiszta, önzetlen s hazafias volt. És a ki magával szemben mindig a legmagasabb erkölcsi mértéket alkalmazta, annak megbocsátható némi elnézés mások emberi gyöngesége iránt.

A népszerűséget soha nem kereste, de árnyékként kísérte az őt, a patens leküzdésekor, az ellenzék élén és a fusio napjaiban.

Mindig azt mondta, hogy a népszerűség nem lehet cél, legyen azonban eszköz arra, hogy az ember hazájának szolgálatokat tehessen, ámbár őt a népszerűtlenség se bírta meggátolni a közjó előmozdításában.

A népszerűség mosolya el nem csábítja, a népkegy elfordulása meg nem rendíté.

Az elkeseredetten támadó sajtó jeges szélfúvása, sőt ferge-tege alatt, s a népszerűtlenség dermesztő hidegében, a ráfogás, gúny, szidalom, rágalom és üldözés közepett stoikus kötelességtudással és nyugalommal vezette a kormányt, meg levén győződve, hogy az országnak állandó egyenletes vezetésre van szüksége.

¹ 1827. XI. t.-cikk.

A szív, az ész, a lélek minden erejét igénybe vevő államférfiúi munkásság azért olyan nehéz, mert a hazafias tiszta inteniót sokan meg nem értik, sokan félreértik, némelyek szándékosan hamis színben tüntetik fel. Azt mondják, hogy egyedül a matematikus boldog, mert az ő tételei senkit se bántanak. A politikus ritkán élvezi a boldogságot, mert pártszempontból nézik és ítélik meg.

Tisza munkakedve a nehézségek alatt nem lankadt, sőt céltudatosan haladt előre.

Higgadt, nyugodt kitartása még a véderővitával kitört parlamenti obstructiót is kibirta.

A ház némi változtatással megszavazta az ostromolt véderőjavaslatot. Az országnak nem lett belőle az a nagy veszedelme, a mitől az ellenzék jóhiszemű tagjai féltek.

A heves, szenvedélyes, kiméretlen obstructio elvonulása után Tisza helyreállítá a parlament rendes működését és méltóságát.

Az obstructio nem ejtett csorbát Tisza tekintélyén Ő Felsége előtt. Fényes bizonyítéka ennek az, hogy a cabinet reconstitúciójára Tisza kapott megbízást, úgy hogy már 1889 április 9-én a kibékült Szilágyi Dezső volt a Tisza-cabinet igazságügy-ministere, Wekerle Sándor a pénzügyi, Szapáry Gyula a földművelési, Teleki Géza a belügyi tárczát vette át.

A megerősödött kormány és lecsendesedett ház a vihar után ismét a rendes munkálkodáshoz látott.

Tisza oly mértékben birta mind a király, mind a többség bizalmát, hogy kormányozhatott volna hatalmas cabinetjével tovább, akár újabb évtizeden át.

Ő azonban vissza akart lépni. Az alkalom megválasztását rábízta a király.

Kossuth állampolgárságának kérdése adta meg a lemondásra az alkalmat. A szélsőbal külön törvény alkotásával akarta kijelenteni, hogy a távollét daczára fentartatik Kossuth állampolgársága. Tisza azt válaszolta, hogy Kossuth a legtöbb törvényhatóság diszpolgára lévén, külön törvény nélkül is magyar állampolgár. Miniszter-társai ezt a törvényt magyarázatot nem fogadták el.

Ennek következtében Tisza lemondott. Lemondtak miniszter-társai is, 1890 márczius 13-án.

A királyi felmentés a hála és a rokonszenv meleg hangján szól.¹

¹ 1890 márczius 16-án hozta a hivatalos lap, hogy a magyar ministerium lemondását Ő Felsége elfogadta s külön kéziratban fejezi ki Tisza iránti érzelmeit. „Közel tizenöt évi működése a ministerelnöki állásban már maga is fényes bizonyítéka azon bizalomnak, mely őnt ez évek során át valamint részemről, úgy az ország részé-

A hatalomról lelépő Tisza a szív és lélek legszebb jutalmát hordta keblében, azt az érzést, a mely a kötelesség teljesítésének boldogító tudatából fakad. Pihenő óráiban angol államférfiak történetével s irodalmi hagyatékával foglalkozott. Előbb is kedvelte az angolokat, de soha nem magyarságának rovására.

A szabadelvűpárt annyira consolidálódott, hogy azt még a véderövita és Tisza lemondása se rendítette meg. Sőt czél-tudatosan követte Wekerlét, Szilágyit, Csáky Albint és Eötvös Lorándot az egyházpolitika diadalmas útján.

Tisza, midőn a kormányról lemondott, pártjának, a szabadelvűpártnak tagja maradt. A generalis nemes szerénységgel lépett a közemberek sorába, de a felülmúlhatatlan tekintély oda is követte őt.

Az ev. ref. egyházi ügyek irányítását a kerületen, conventen és zsinaton Tiszától várták hitsorsosai akkor is, midőn a világiakban megszűnt generalisunk lenni. Elévülhetetlen becsű a szolgálat, melyet egyházának tett a lelkeket összekötő és megerősítő *közalap* megteremtésével 1881-ben a debreczeni zsinaton, a lelkes és bölcs alapvető elvtársak közakaratával. Ezt az egyetlen egyetemes ref. intézményt a szeretet és áldozatkészség felkarolta, tökéjét már három milliónál többre növelte, hogy erősítse az erkölcs, vallás külső bástyáit és jobban felszerelje ostromolt végvárait.

Ugyanabban az időben mikor Tisza lemondott, érlelődött meg egy másik nagy államférfiúnak, Bismarcknak lemondása is, mely előre veté árnyékát már 1890 február 4-én, midőn Vilmos császár két rendelete a socialis kérdésben Bismarck ellenjegyzése nélkül jelent meg. A vaskanczellár 1890 márczius 18-án nyújtá be lemondási kérvényét, tehát majdnem egyidőben lépett vissza a két hatalmas államférfiú, Bismarck és Tisza.

De mig Bismarck Varzinban elégedetlenkedett, Tisza bámulatos lelki erővel és nagysággal tovább szolgált a szabadelvű pártot egyszerű képviselő minőségében. Azért nem csatlakozhatott az ellenzékhez, mert pártja, az általa teremtettt szabadelvű párt

ról szakadatlanul kísérté. És méltán, mert azon kiváló szolgálatok, melyeket ön, nem egyszer nehéz körülmények között, önzéstelen hazafias érzülettel, mely belátással és önmegtágadó feláldozó tevékenységgel Nekem, az országnak és az egész monarchiának tett, valóban elismerésre méltók és hálás emlékezetben fognak maradni mindenkor. Fogadja ez elismerés és változatlan kegyelmem biztosítása mellett egyúttal legbensőbb köszönetemet hű szolgálataiért, melyekre a hazafiúi kötelesség teljesítésének tiszta öntudatában tekintet vissza, mihez azon reményt fűzöm, hogy a közügyektől ezentúl sem fogja megvonni bő tapasztalata és tiszta hazaszeretete által sugalmazott közreműködését."

nem fogyott el, nem törpült kisebbséggé. Pártjához Tisza nem lehetett hűtelen.

A lelépő Tiszának a magyarok Istene megadta azt a szerencsét és vigasztalást, hogy utódjának kevesebb nehézséget s megnyugtatóbb közállapotokat adott át, mint egykor maga talált. Az államot rendezett háztartással, intézményeiben megerősödve, virágzásnak indulva vette át utóda, gróf Szapáry.

Befejezés. Tisza meggyöngült egészségét a pihenési évek nem tették jóvá. Végtere Ostende hullámai se adtak éveihez évet. A Gondviselés változtathatatlan végzése 1902 márcz. 23-án elszólítja őt szerettei köréből, az élők sorából.

A gyászhirre azonnal jött a király részvétnyilatkozata. Mély, őszinte és meleg. Tisza Istvánhoz van intézve s így hangzik:

„Mély meghatottsággal vettem édesatyja elhunytának hírét és teljes szívből osztom a család és az ország gyászát. A boldogult államférfiúban kedvelt hívemet veszítém el, a kinek emlékét a *síron túl is, mindenkor* hálás kegyelettel fogom megőrizni.“

E királyi irat emlékezetes bizonyítványa Ő Felsége nemes szívének, a síron túl is terjedő haláljának s teljes méltánylása a hazafias érdemnek.

Az Akadémiának báró Eötvös Loránd elnök a kegyelet hangján jelenté az igazgató és tiszteleti tag halálát, ki egész életét nemzetének áldozta s kiérdemelte, hogy a történelem elfogulatlan méltatással jegyezze fel tetteit.

A nagy német birodalom kancellárja, Bülow, továbbá Ferdinánd bolgár fejedelem, sőt maga az uralkodó német császár is, Eulenburg nagykövet útján, részvétét fejezte ki a miniszerelnöknek.

Valamint Kossuth elküldte a kegyelet czípuságát „Deák sírkápolnájának küszöbére“, úgy Tisza is megkapta az apotheosist, nemes és ékesszóló egykori ellenfelétől, a képviselőház akkori elnökétől, gróf Apponyi Alberttől, a ki 1902 márczius 24-én tárgyilagos és mégis megható szép elnöki beszéddel jelenté be a háznak a nagy veszteséget.

Deák haláláról a gyászjelentést, mely a nagy halotthoz és a gyászoló nemzethez egyszerűségében a legméltóbb, Tisza fogalmazta.

Ugyanezt a gyászjelentést, változtatva a változtatandót, adta ki a képviselőház gróf Andrássy Gyula ellunyta alkalmával.

Ugyanezzel a gyászjelentéssel tudatta a képviselőház Tisza Kálmán halálát.

Koporsóját a fájdalom őszinte érzetével vette körül a családi ház, a haza és az egyház. Az egykori ellenfeleket, kiknek serege megfogyott, kibékíté a mulandóság. *L a u d a n d a*

et in hoste virtus, a lovagias ellenség elismeri az érdemet ellenségében is.

Ravatalánál, hol a királyt a főudvarnagy képviselte, megszólalt az elismerés, hogy Tisza Kálmán puritán jellemű nagy ember, a magyarsághoz forró szeretettel ragaszkodó igaz hazafi. kiváló államférfiú, vezérlő alakja a magyar államnak, a ki a kormányon békés eszközökkel fokozatosan, de fel nem tartóztatható erővel vezette a magyar nemzetet az egység és hatalom, jólét és alkotmányos rend magas fokára.

Egyszerűségében is nagyszerű gyászpompa mellett búcsúztunk el hamvaitól. Geszt felé indult a szomorú kíséret. Egykor onnan indult Tisza fényes államférfiúi pályájára, most az ottani komor sírboltha vágytak földi részei, örök nyugalomra. De teremő szellemére nem nehezül a sirkő. Az ő szelleme él az intézményekben, melyeket alkotott, mint él Széchenyi, Eötvös, Deák. Andrássy, Kossuth s más nagyjaink szelleme. A haza megmentése és megtartása munkájában a nemzet egyik vezetője volt Tisza s az államkormányzás művészetében első az elsők közt.

Nevezetes történeti küldetést végzett, a kiegyezés művét megmentette, az államháztartást rendezte, s biztosítá a kibékült nemzet consolidatióját. Szónoki tehetsége, publicistikai tolla, tudománypártoló működése, a magyar államszervezet korszerű kiépítése, a magyar nyelv terjesztése, magyar kulturpolitikája. egész közművelődésünk magyar szellemű irányítása. Íme az ő érdemei. Fény nevére. Áldás emlékére.

A mit a haza javára alkotott, hálásabb tisztelettel soha nem fogják említeni, mint emlitem én, ki szerencsés voltam működését közről láthatni, de az emlegetők száma nőni fog. századról-századra. Tiszáról is elfogják majd mondani azt, a mit Cicero közül Atiliusról: plurimae consentiunt gentes populi primum fuisse virum.¹

---

¹ Cic. de senect. 17. 61. Atilius kétszer consul, hódító hadvezér, majd censor, dictator. Livius (ep. 19.) szerint primus dictator extra Italiam exercitum duxit. Collegája volt a consulatusban Cneius Cornelius Scipio.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZENKILENCZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály ötödik ülése.

1905 május 1-én.

HEINRICH GUSZTÁV osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Bartal Antal, Goldziher Ignác, Szinnyei József r. tt. — Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Gyomlay Gyula, Kúnos Ignác, Lehr Albert, Melich János, Négyesy László, Széchy Károly, Szinnyei József l. tt. — *Más osztályokból*: Pauer Imre, Szily Kálmán r. tt. — Tagányi Károly, Téglás Gábor l. t. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár. 93. THURY JÓZSEF l. t. „A török drámairodalomról“ értekezik. — Birálatra adatik.

94. PÁPAI JÓZSEF, mint vendég, felolvassa „Nyelvészeti tanulmányutam az északi osztjások földjén“ czímű tanulmányának első részét. — Birálatra adatik.

95. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére ASBÓTH OSZKÁR és BADICS FERENCZ l. tagokat kéri föl.

HUSZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály ötödik ülése.

1905 május 8-án.

THALY KÁLMÁN osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Kautz Gyula másodelnök. — B. Forster Gyula, gr. Zichy Jenő t. tt. — Concha Győző, Csánki Dezső, Földes Béla, Hegedűs Sándor, Karácsonyi János, Wlassics Gyula, Zsilinszky Mihály r. tt. — Balogh Jenő, Békefi Remig, Borovszky Samu, Kollányi Ferencz, Nagy Gyula, Reiner János, Szendrei János, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv l. tt. — *Más osztályokból*: Heinrich Gusztáv r. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

96. ÁNGYAL PÁL, mint vendég, felolvassa „A tömeg büntetetei“ czímű értekezését.

97. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére WCLASSICS GYULA r. és BALOGH JENŐ l. tagokat kéri föl.

LXV. NAGYGYÜLÉS.

Első nap.

1905 május 10-én.

Báró EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Berzeviczy Albert, Joannovics György, Konkoly Thege Miklós, Plósz Sándor, b. Radvánszky Béla, gr. Zichy Jenő t. tt. — Ballagi Aladár, Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérfataky László, Goldziher Ignác, Hegedüs Sándor, Karácsonyi János, Kautz Gyula, Pauer Imre, Szilády Aron, Szily Kálmán, Szinnyi József, Vécsey Tamás, Wlassics Gyula r. tt. — Acsády Ignác, Alexander Bernát, Ballagi Géza, Balogh Jenő, Békefi Remig, Borovszky Samu, Bugarszky István, Csoma József, Edvi Illés Károly, Hoór Mór, Kollányi Ferencz, Négyesy László, Óváry Lipót, Reiner János, Schönherr Gyula, Szendrei János, Szentkláray Jenő, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv, Tóttösy Béla l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítká.

1. Bemutattatik a május 14-én tartandó **ünnepélyes közülés** programja, mely következőképen állapítottatott meg:

a) **Elnöki megnyitó**, KAUTZ GYULA akadémiai másod-elnöktől.

b) **Jelentés a M. T. Akadémia 1904. évi munkásságáról**, HEINRICH GUSZTÁV főtítkártól.

c) **Tisza Kálmán igazg. és tiszt. tag emlékezete**, VÉCSEY TAMÁS r. tagtól.

2. Olvassatik a II. osztály jelentése, mely szerint az **akadémiai nagyjutalmat**, mely az 1898—1904. évkörben megjelent munkákati, ki nem adni javasolja; a **Marczibányi-mellékjutalomra** pedig BÖHM KÁROLY „Az értékelmélet feladata és alapproblémája“ (1900) című munkáját találta legérdemesebbnek. — A naggyűlés a nagyjutalom ki nem adását határozza el, a Marczibányi-mellékjutalmat pedig BÖHM KÁROLY-nak ítéli oda.

3. Olvassatik az I. osztály jelentése, mely szerint az 1904. évi **Sámuel-díjra** SZABÓ DEZSŐ-nek: „A vogul szóképzés“ című dolgozatát ajánlja. — Elfogadtatik.

4. Olvassatik az I. osztály jelentése a **Bulyovszky-pályázat**-ról, mely szerint a jutalmat a XXVI. számú, „Deák Ferencz születésének százados évfordulójára“ című ódának javasolja kiadni. — Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből KUN BÉLA lapszerkesztő neve tűnt elő.

5. Olvassatik az I. osztály jelentése a **Lukács Krisztina-pályázat**ról (a magyar lyrai költészet története), melyben a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

6. Az I. osztály jelenti, hogy a **gr. Teleki-jutalomért** 1905-ben **vigjátékok** versenyeznek, 1905. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

7. Az I. osztály jelenti, hogy a **gr. Karácsonyi-jutalomért** 1905-ben, **kettőzött összeggel**, komoly drámai művek pályáznak, 1905. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

8. Az I. osztály jelenti, hogy a **gr. Nádasdy-jutalom** elbeszélő költeményre hirdetendő, **kettőzött összeggel** és 1906. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

9. Az I. osztály jelenti, hogy a **Bulyovszky-jutalom** **kettőzött összeggel** hazafias ódára hirdetendő, 1906. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

10. Az I. osztály jelenti, hogy a **Farkas-Raskó-jutalom** hazafias költeményre hirdetendő, 1905. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

11. Az I. osztály jelenti, hogy a **Kóczán-jutalomért** 1905-ben Hunyadi János és V. László korabeli színművek pályáznak, 1906. május 31. határidővel. — Elfogadtatik.

12. Az I. osztály ajánlja, hogy a **Bésán-jutalom** a Corvina-könyvtár történetére hirdetessék pályázat, 1908. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

13. Az I. osztály jelenti, hogy a **Péczely-jutalomért** 1903–1904. években megjelent regények pályáznak; a beküldés határideje 1905. szeptember 30. — Elfogadtatik.

14. Olvassatik a II. osztály jelentése, mely szerint a **Szilágyi István-féle magyar történeti jutalomra** legérdemesebbnek találtatott **FRAKNÓI VILMOS**: „A Hunyadiak és Jagellók kora” (1896) című munkája. — A nagygyűlés az 1894–1903. évi Szilágyi-jutalmat **FRAKNÓI VILMOS**-nak ítéli oda.

15. Olvassatik a II. osztály jelentése az **Első m. ált. biztosító társaság pályázatáról**, mely szerint a jutalmat a IV. számú „L'union fait la force” jeligéjű pályaműnek javasolja odaítélni, a III. számú „Business is not philanthropy” jeligéjű pályaművet pedig dicséretre érdemesíti. — Az osztály javaslata elfogadtatván, a IV. számú pályamű jeligés levéléből dr. BAUMGARTEN NÁNDOR és MESZLÉNY ARTÚR szerzők neve tűnt elő; a dicséretre méltatott III. számú pályamű szerzője a főtítkárnál jelentkezvén, ennek jeligés levele is felbontatott s ebből dr. NÁDAS LÁSZLÓ neve tűnt elő.

16. Olvassatik a II. osztály jelentése a **Lévay-pályázatáról**, mely szerint a jutalom ki nem adását s a pályakérdés újra kitűzését javasolja. — Elfogadtatik.

17. Olvassatik a II. osztály jelentése az **Ullmann-pályázatáról**, mely szerint a jutalom ki nem adását s a pályakérdés újra kitűzését javasolja. — Elfogadtatik.

18. Olvassatik a II. osztály jelentése a **Kereskedelmi Csarnok-pályázatáról**, mely szerint a jutalom ki nem adását és a pályakérdés újra kitűzését javasolja. — Elfogadtatik.

19. Olvassatik a II. osztály jelentése a **Bésán-pályázatáról**, mely szerint a jutalom ki nem adását javasolja. Elfogadtatik.

20. Olvassatik a II. osztály jelentése az **Egyesült fővárosi takarékpénztár-pályázatáról**, mely szerint a beérkezett pályamű jutalomban nem részesíthető, de jelességei következtében dicséretet érdemel. — Az osztály javaslata elfogadtatott s a jeligés levél a szerző jelentkezéséig megőriztetni rendeltetett.

21. Olvassatik a II. osztály jelentése az **Oltványi-pályázatáról**, mely szerint a jutalmat a II. számú „Elmenvén, tanitsatok minden nemzeteket” jeligéjű pályaműnek javasolja kiadni. — Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből **BEKEFI REMIG** neve tűnt elő.

22. Olvassatik a II. osztály jelentése a **Péczely-pályázatáról**, mely szerint a jutalom ki nem adható. — Elfogadtatik.

23. Olvassatik a II. osztály jelentése a **Vigyázó-pályázatáról**, melyben a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

24. Olvassatik a II. osztály jelentése a **gr. Andrassy Gyula adományából FERENCZI ZOLTÁN**-nak „Deák Ferencz élet- és jellemrajza” megírására adott megbízásról, melynek **FERENCZI** úr eleget tévén, részére az osztály a jutalom kiadását javasolja. — A jutalom-összeg kiutaltványoztatott.

25. A II. osztály jelenti, hogy a **nagyjuttalom és Marczibányi-mellékjuttalom** sora 1906-ban a társadalmi tudományokra kerül s a jelentkezés határidejéül 1906. január 31-ike tűzendő ki. — Tudomásul szolgál.

26. A II. osztály javasolja, hogy az **Első m. ált. biztosító-társaság** kamataiból valamely elismert szakirónak megbízás adassék a következő kérdés kidolgozására: „A gabonavámok befolyása a mezőgazdaságra, különös tekintettel Magyarországra”. — Elfogadtatik.

27. A II. osztály jelenti, hogy a **Bródy-féle publicistikai díj** az 1906. évi nagygyűlésen lesz odaítélendő; jelentkezési határnap: 1905. december 31. — Elfogadtatik.

28. A II. osztály jelenti, hogy a **Wahrmann-juttalom** az 1906. évi nagygyűlésen az utolsó hat évben a kereskedelem terén szerzett érdemeket fogja illetni; jelentkezési határidő: 1905. december 31. — Elfogadtatik.

29. A II. osztály javasolja, hogy a **Dóra-juttalom** „A készpénzrizetés főlvételének összefüggése a nemzetközi fizetési mérleggel” című kérdésre tűzessék ki, 1906. szeptember 30. határnappal. — Elfogadtatik.

30. A II. osztály javasolja, hogy a **Flór-alap** 1904. és 1905. évi kamatai **SZÁDECZKY LAJOS** l. t. „A csiki székely krónika” című értékezésének kiadására fordíttassanak. — Elfogadtatik.

31. A II. osztály javasolja, hogy a **Gorove-juttalom** az evolúciós rendszerek etikájának kritikai ismertetésére tűzessék ki, 1908. szeptember 30. határnappal. — Elfogadtatik.

32. A II. osztály javasolja, hogy az **Ipolyi-alapítványból** megbízás adassék dr. **HODINKA ANTAL** budapesti egyetemi magántanárnak a magyarországi görög szertartású katolikus egyház történetének megírására; határidőül 1907. szeptember 30-ika tűzetvén ki. — Elfogadtatik.

33. A II. osztály javasolja, hogy a **Kanizsay-juttalom** a magyar történelemből vett politikai vagy művelődési korrajzra tűzessék ki, 1907. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

34. A II. osztály javasolja, hogy a **Lukács Krisztina-juttalom** nyílt pályázatképen a magyar szarvasmarha-kereskedés történetére tűzessék ki, a tervrajz beküldésének határidejéül 1906. szeptember 30-ika állapíttatván meg. — Elfogadtatik.

35. A II. osztály javasolja, hogy az eredménytelenül maradt **Kereskedelmi Csarnok-juttalom** (a legfőbb kedvezményi záradék), **Lévay-juttalom** (a szövetkezetek) és **Ullmann-juttalom** (a parasztbirtokok), 1906. szeptember 30-iki határnappal másodszor hirdettesenek ki. — Elfogadtatik.

36. Olvastatik a III. osztály jelentése a **Lukács Krisztina-pályázatról** (absolut geometria), mely szerint a juttalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

37. Olvastatik a III. osztály jelentése a **Lukács Krisztina-alapból** 1902-ben **BUGARSZKY ISTVÁN** l. tagnak és dr. **SIGMOND ELEK** orsz. vegyésznek adott megbízásokról, kik feladatukat dicséretesen oldván meg, nekik a juttalom kiszolgáltatható. — A juttalom kiadatik.

38. A III. osztály ajánlja, hogy a **Forster János-juttalom** nyílt pályázat útján a kender és len hazánkban való termelésének tárgyalására tűzessék ki, a tervrajz és mutatóványrészlet beküldésére 1905. december 31. határnappal. — Elfogadtatik.

39. A III. osztály ajánlja, hogy a **Lévay-juttalom** a legelőkérdésnek nyílt pályázat útján való tárgyalására tűzessék ki, a terv-

rajz és mutatóványrészlet beküldésére 1905. december 31. határnap-pal. — Elfogadtatik.

40. A III. osztály ajánlja, hogy a Tomory-alapítványból hirdetések nyílt pályázat az abszolút geometria kézikönyvének megírására; tervezet beküldésének határideje 1905. szeptember 30. — Elfogadtatik.

41. A III. osztály ajánlja, hogy a Vigyázó-alapítványból 2000 kor. jutalom tűzessék ki a magyar botanikai terminológia és nomenclatura fejlődésének megírására, 1907. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

42. Olvasztatik a Pollák-pályázat ügyében kiküldött hármas bizottság jelentése, mely a II. számú „Salus reipublicae” jeligéjű pályaműnek a jutalom kiadását javasolja. — A javaslat elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből THIRING GUSZTÁV neve tűnt elő.

43. Főtitkár jelenti, hogy a Marczibányi-pályázat, mely összehasonlító mondattani kérdésre volt hirdetve, meddő maradt. — Tudomásul vétetik.

44. Főtitkár jelenti, hogy a budapesti és kolozsvári egyetemek bölcsészeti dékánai az egyetemi hallgatók részére kitűzött nyelvészeti jutalmat BEKE ÖDÖN IV-ed éves és THURY ZSIGMOND II-ed éves bölcsészethallgatóknak ajánlják kiadni. — Elfogadtatik.

45. Ugyanő jelenti, hogy ugyanazon egyetemek bölcsészeti dékánai a történettudományi jutalmat KOCH ISTVÁN IV-ed éves és DOBOS FERENCZ IV-ed éves bölcsészethallgatóknak ajánlják kiadni. — Elfogadtatik.

46. Az osztályok kérik, hogy a tavalyi nagygyűlésen kitűzött s még le nem járt jutalomtételük újra hirdetéssenek. — Meg fog történni.

47. Elnök úr a jutalmat nem nyert pályaművek jeligés leveleinek elégetésére BOROVSKY SAMU és TÉGLÁS GÁBOR I. tagokat kéri föl, kik is még az ülés folyamán jelentették, hogy megbízatásukban eljárak.

48. Főtitkár jelenti, hogy az I. osztály tegnapi nagygyűlési osztályértekezletén GOLDZIER IGNÁCZ r. tagot választotta meg osztályelnökké. — Tudomásul vétetik.

49. Olvasztatnak az osztályok tagajánlásai:

Az I. osztály részéről:

Tiszteleti tagnak ajánltatik:

Gróf Apponyi Sándor . . . . . 25 szavazattal 1 ellen.

Levelező tagnak az A) alosztályba:

Gombocz Zoltán . . . . . 22 „ 8 „

Levelező tagnak a B) alosztályba:

Ferenczi Zoltán . . . . . 23 „ 6 „

Külső tagnak:

Paasonen Heikki, egyhangúlag.

A II. osztály részéről:

Rendes tagnak ajánltatik a B) alosztályba:

Ortvay Tivadar I. t. . . . . 40 szavazattal 10 ellen.

Levelező tagnak az A) alosztályba:

Magyary Géza . . . . . 37 „ 11 „

Vizaknai Antal . . . . . 34 „ 13 „

Balogh Artúr . . . . . 34 „ 14 „

Ferdinándy Géza . . . . . 32 „ 15 „

Levelező tagnak a B) alosztályba :

Erdélyi László	35 szavazattal	4 ellen.
Sebestyén Gyula	28 "	14 "

A III. osztály részéről :

Rendes tagnak ajánltatik az A) alosztályba :

Ilosvay Lajos l. t. . . . . 32 szavazattal, egyhangúlag.

Levelező tagnak az A) alosztályba :

Bodola Lajos . . . . . 31 szavazattal 2 ellen.

Levelező tagnak a B) alosztályba :

Lörenthey Imre 28   "   5   "

Külső tagnak :

Pfeffer Vilmos 32   "   1   "

50. BALLAGI ALADÁR r. t. a következő indítványát olvassa föl :
„Éppen három hónap mulva, f. évi augusztus hó 10-ik napján lesz száz esztendő fordulója Toldy Ferencz születésének. Helyén valónak látom, hogy ez alkalomból róla, mint nemzeti irodalomtörténetünk első megalkotójáról kegyelettel emlékezzék meg a nemzet, melynek életét szentelte. Ez irányban a vezérszerep a M. Tud. Akadémiát illeti meg, melynek Toldy Ferenczünk újjászervezője s közel félszázadon át irányítója volt. Azért tisztelettel indítványozom, határozza el az Akadémia, hogy Toldy Ferencz születésének százados emlékét még ez év folyamán megüli, s ennek előkészítésére „Toldy Ferencz emlékbizottságot“ küld ki. Budapesten, 1905. május 10. *Ballagi Aladár* r. tag.“ — Az indítvány helyesléssel fogadtatik s mielőbbi jelentéstétel végett közöltetik az I. osztálylyal.

51. Az. I. osztály május 9-én tartott nagygyűlési zárt ülése ajánlja néh. gróf KUUN GÉZA igazgató és tiszteleti tag arczképének a Képes-Teremben leendő felfüggesztését. — A titkos szavazás elrendeltetvén, az arczkép felfüggesztése 22 szavazattal 1 ellenében elhatároztatott.

52. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére KONKOLY THEGE MIKLÓS és br. RADVÁNSZKY BÉLA tisz. tagokat kéri föl.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS MÁSODIK ÜLÉSE.

1905 május 11-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak : Kautz Gyula másodelnök. — Beöthy Zsolt, Berzeviczy Albert, gróf Dessewffy Aurél, báró Forster Gyula, báró Radvánszky Béla, Semsey Andor, gróf Teleki Géza, Wlassics Gyula igazg. tagok. — Jegyző : Heinrich Gusztáv főtitkár.

14. Elnök úr mély megilletődéssel jelenti be azt a súlyos veszteséget, melyet az Akadémia gróf Kuun Géza t. és ig. tagnak elhunytával szenvedett; egyúttal kéri az Igazgató-Tanács jóváhagyását elhunyt jeles tagtársunk halála alkalmából tett intézkedéseinek ; végre javasolja, hogy gróf Kuun Géza halála fölötti mély megilletődését jegyzőkönyvében örökítse meg az Igazgató-Tanács. — Elnök úr jelentése tudomásul vétetik és javaslata elfogadtatik.

15. Elnök úr jelenti, hogy az új főtitkár nyomban a választás után. még márczius 27-én elfoglalta hivatalát, és javasolja, hogy fize-

tése április 1-től utalványoztassék, a fűtőkari lakás pedig, mely neki világitással együtt jár, minthogy 16 év óta javítások nem eszközöltettek benne, jó karba hozassék. — Egyhangúlag elfogadtatik.

16. Elnök úr jelenti, hogy az új főkönyvtárnok már elfoglalta hivatalát és javasolja, 1. hogy neki fizetésén felül, melyet az Igazgató-Tanács 1903. decz. 13-ikán állapított meg, az Akadémia körül másfél évtizeden keresztül szerzett érdemeire való tekintettel, még 2000 kor. személyi pótlék engedélyeztessék, és 2. hogy a főkönyvtárnok lakbére 2000 koronában állapíttassék meg, mely összeg azonban az új főkönyvtárnok számára, érdemeire való tekintettel, kivételesen 400 koronával emeltessék. — Az Igazgató-Tanács hosszabb eszmecsere után elfogadja Elnök úr mindkét indítványát, a másodikat azon óhajának kifejezésével, hogy a főkönyvtárnok az Akadémia palotájában vagy bérházában lakjék.

17. SZÉCHENYI BÉLA gróf és KAUTZ GYULA ig. tagok jelentést tesznek az Akadémia 1904. évi számadásairól, melyeknek megvizsgálására az Igazgató-Tanács 1905. február 19-én tartott ülésében őket fölkérte volt, és indítványozzák, hogy az Igazgató-Tanács a Magyar Földhitelintézetnek az 1904. évi számadásokra nézve a fölmentvény megadása mellett, azon jelentékeny szolgálatért, hogy az Akadémia vagyonát önzetlenül, minden díj nélkül kezeli, ezúttal is köszönetét nyilvánítsa, az intézet könyvvivőjének, Mészáros Ferencz úrnak pedig pontos és lelkiismeretes fáradozásaiért elismerésül 120 db es. és kir. arany utalványoztassék. — Egyhangúlag elfogadtatik, gróf Széchenyi Béla és Kautz Gyula igazg. tag uraknak pedig fáradozusukért Elnök úr az Igazgató-Tanács köszönetét fejezi ki.

18. Báró Forster Gyula ig. tag, kit az Igazgató-Tanács f. évi február 19-én az ügyészi és széphalmi számadások megvizsgálására fölkért, jelenti, hogy a számadásokat a reájok vezetett záradék értelmében helyeseknek találta. — Egyhangúlag tudomásul szolgál, előadónak pedig Elnök úr az Igazgató-Tanács köszönetét nyilvánítja.

19. Elnök úr bemutatja a képtári helyiségekre vonatkozólag a kormányval kötött szerződést és a helyiségek átalakítási költségvetését. — Mind a kettő egyhangúlag elfogadtatott, az utóbbi 6660 koronában. Egyúttal Elnök úr Berzeviczy Albert t. és igazg. tagnak ez ügyben az Akadémiával szemben tanúsított rendkívüli figyelméért és jóakarataért az Igazgató-Tanács legmelegebb köszönetét nyilvánítja.

20. Az akadémiai ügyész ismerteti az Igazgató-Tanács tagjainak külön is megküldött ügyészi jelentést az 1904. évről. — A jelentés jóváhagyólag tudomásul vétetett.

21. Úgyanőkülön jelentést tesz a néhai gr. Andrássy György alapítványa ügyében, a melyre vonatkozólag az alapító gróf örökösének uradalmi jószágigazgatója az alapítványi tőke után ez ideig fizetett 6%-os kamat leszállítását óhajtja. — Az Igazgató-Tanács a kamatot jövőre 4%-ban állapítja meg, de egyúttal kijelenti, hogy nagy köszönettel venné, ha az alapítványi tőke az Akadémia pénztárába befizettetnék.

22. A néhai El Seid Mehemed Feridun bey hagyatéka ügyében bejelenti az ügyész, hogy a megkötött egyezséget a budapesti kir. Itélő Tábla is jóváhagyta, azonban tekintettel az alapítvány-szerű hagyomány nemzetközi természetére, alapító oklevél kiállítását és annak a magyar kormány által leendő jóváhagyásának kieszközölését rendelte el. Minthogy pedig az alapító levél szövegezése más tényezők közreműködését is igényli, javasolja az ügyész, hogy az alapító levél szövegezése céljából az Igazgató-Tanács külön bizottságot jelöljön ki. — Az ügyész javaslata elfogadtatván, a bizottság

tagjaiul az Igazgató-Tanács báró FORSTER GYULA és VÁMBÉRY ÁRMIN ig. tag urakat kéri föl.

23. Ugyanő ismerteti a néhai Sembery Imre hagyatéka ügyében a kiskorú Sembery István gyámja részéről benyújtott azon kérelmet, hogy a M. Tudom. Akadémia, mint feltételelesen érdekelt egyik utóörökös a hagyatéki javakra telekkönyvileg feljegyzett terhelési és elidegenítési tilalom törlését engedélyezze oly célból, hogy a hagyatékok zavart viszonyai törlesztési bankkölcsön segítségével rendezhetők legyenek. — Azon esetben, ha az összes és előzőleg érdekelt utóörökösök a törlési nyilatkozatot megadják, az a M. Tud. Akadémia részéről is kiadható.

24. Végre bemutatja az ügyész a néhai Vojnits Tivadarné Vojnits Mária 20,000 koronás hagyománya ügyében a helyettesi minőségben eljáró FARKAS ZSIGMOND szabadkai ügyvéd díj- és költségjegyzékét 101 kor. 19 fill.-ről, — mely összeg megállapítatván, utaltványoztatott.

25. A bérházi II. emeleti lakásnak, mely már negyedik éve üres, helyrehozására a bemutatott költségvetés értelmében 3448 kor. 11 fillér engedélyeztetik.

26. Horn Antal könyvtári szolga nyugdíja, ideiglenes minőségben töltött éveinek kivételes beszámításával, 1008 koronában állapittatik meg.

27. Elnök úr jelenti, hogy özvegy TISZA KÁLMÁNNÉ ő nagyméltósága néhai nagyérdemű férjének igen sikerült életnagyságú arcképét adományozta az Akadémiának. — Az Igazgató-Tanács a nagylelkű adományozónak legmelegebb köszönetét fejezi ki.

28. Elnök úr bemutatja a f. hó 14-én tartandó ünnepélyes közülés programját. — Tudomásul szolgál.

29. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére SEMSEY ANDOR és WLASSICS GYULA ig. tag urakat kéri föl.

LXV. NAGYGYÜLÉS.

• Második nap.

1905 május 12-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Kautz Gyula r. t. másodelnök. — Berzeviczy Albert, br. Forster Gyula, Joannovics György, Konkoly Thege Miklós, br. Nyáry Jenő, Plósz Sándor, br. Radvánszky Béla, gr. Zichy Jenő t. tt. — Bartal Antal, Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, Entz Géza, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Hegedűs Sándor, Horváth Géza, Karácsonyi János, Károlyi Árpád, Kherndl Antal, Klein Gyula, Koch Antal, König Gyula, Krenner József, Lengyel Béla, Lenhossék Mihály, Lévy József, Pauer Imre, Schuller Alajos, Simonyi Zsigmond, Szilády Áron, Szily Kálmán, Szinnyi József, Thaly Kálmán, Vécsey Tamás, Wartha Vincze, Wlassics Gyula, Zsilinszky Mihály r. tt. — Balogh Jenő, Borovszky Samu, Csontos János, Hegedűs István, Kovács Gyula, Lehr Albert, Melich János, Myskovszky Viktor, Nagy Géza, Óváry Lipót, Reiner János, Schönherr Gyula, Széchy Károly, Szendrei János, Szentkláray Jenő, Tagányi Károly, Téglás Gábor, Vargha Gyula l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

53. Elnök úr megnyitván az ülést, az Igazgató-Tanács ki-egészítése tárgyában következő indítványát terjeszti elő: „Ha az Igazgató-Tanácsnak az Akadémia által választott valamely tagja olyan

tisztséget vállal (elnök, másodelnök, főtitkár), melynél fogva e Tanácsnak hivatalból tagja lesz, akkor az Akadémia legközelebbi nagygyűlésén az Igazgató-Tanácsban megüresedett helyet új választással tölti be. A hivatalától megváló (elnök, másodelnök, főtitkár) azonban, ha már előbb az Igazgató-Tanácsnak tagja volt, abba újabb választás nélkül azonnal visszalép, mihelyt az Akadémia által választott tagok létszámában üresedés áll be.“ — Az indítvány, némi vita után, egyhangúlag elfogadtatik.

54. Az Igazgató-Tanácsban Kautz Gyula másodelnökké lett megválasztatásával s gróf Kuun Géza ig. tag halálával megüresedett két helyek egyikébe, az előbbi határozat értelmében, SZILY KÁLMÁN hivatalától megvált főtitkár lép; a másik hely betöltésére az Elnök úr elrendeli a titkos szavazást. — Beadatott 42 szavazat; ebből esett:

Pauer Imre r. tagra . . .	23 szavazat.
Plósz Sándor t. tagra . .	15 „
Thaly Kálmán r. tagra . .	2 „
Entz Géza r. tagra . . .	1 „
Vécsey Tamás r. tagra . .	1 „

E szerint az Igazgató-Tanács tagjává PAUER IMRE r. tag választott meg.

55. A tagválasztásoknál követendő sorrend sorshúzás útján megállapítatván, golyózás útján megválasztattak:

A II. osztályba:

Rendes tagnak a B) alosztályba:

Ortvay Tivadar . . . . . 35 szavazattal 7 ellen.

Levelező tagnak az A) alosztályba:

Ferdinándy Géza	33	„	6	„
Magyary Géza	35	„	6	„
Vizaknai Antal	34	„	7	„
Balogh Artúr	32	„	9	„

Levelező tagnak a B) alosztályba:

Erdélyi László	34 szavazattal	6 ellen.
Sebestyén Gyula	33 „	9 „

Az I. osztályba:

Tiszteleti tagnak:

Gróf Apponyi Sándor . . . . . 34 szavazattal 5 ellen.

Levelező tagnak az A) alosztályba:

Gombocz Zoltán . . . . . 35 „ 6 „

Levelező tagnak a B) alosztályba:

Ferenczi Zoltán . . . . . 36 „ 5 „

Külső tagnak:

Paasonen Heikki . . . . . 33 „ 1 „

A III. osztályba:

Rendes tagnak az A) alosztályba:

Ilosvay Lajos . . . . . 36 szavazattal 3 ellen.

Levelező tagnak az A) alosztályba:

Bodola Lajos . . . . . 35 „ — „

Levelező tagnak a B) aloszályba:

Lőrenthey Imre . . . . . 34 szavazattal 3 ellen.

Külső tagnak:

Pfeffer Vilmos . . . . . 32 „ 1 „

55. A választások eredménye kihirdettetvén, Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére KRENNER JÓZSEF r. és BOROVSKY SAMU l. tagokat kéri föl.

HUSZONEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály ötödik ülése.

1905 május 15-én.

SCHULLER ALAJOS r. t. helyettes osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Fröhlich Izidor, Ilosvay Lajos, Klug Nándor, Krenner József, Lenhossék Mihály, Réthy Mór, Szily Kálmán r. tt. — Bugarszky István, Franzenau Ágoston, Hoór Mór, Kövesligethy Radó, Lőrenthey Imre, Ónody Adolf, Rados Gusztáv, Schlesinger Lajos, Tangl Ferencz, Tormay Béla l. tt. — *Más osztályokból*: Heinrich Gusztáv r. t. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

98. DADAY JENŐ l. t.: „Paraguay édesvízi mikrofauájának alaprajza.“

99. KÖVESLIGETHY RADÓ l. t.: „A cerami földrengés.“

100. SCHLESINGER LAJOS l. t.: „A kétméretű sokaságok intrinseca geometriájához.“

101. TOBORFFY ZOLTÁN részéről: „Epidot a Val di Vinból“, előterjeszti Krenner József r. t.

102. HÖNIG SAMU részéről: „Az atomvonzás törvénye“, előterjeszti Réthy Mór r. t.

103. KISS GYULA részéről: „Az erjedést gátló hatás összefüggése az elemek vegytani csoportjaival“, előterjeszti Tangl Ferencz l. t.

104. A helyettes osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére DADAY JENŐ és KÖVESLIGETHY RADÓ l. tagokat kéri föl.

HUSZONKETTEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály hatodik ülése.

1905 május 22-én.

GOLDZSIHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv, Szilády Áron, Szinnyi József r. tt. — Badics Ferencz, Gombocz Zoltán, Jánosi Béla, Katona Lajos, Kúnos Ignác, Melich János, Némethy Géza, Petz Gedeon, Széchy Károly, Szinnyi József l. tt. — *Más osztályokból*: Gr. Zichy Jenő t. t. — Csánki Dezső, Karácsonyi János, Kautz Gyula, Pauer Imre, Szily Kálmán, Thaly Kálmán r. tt. — Sebestyén Gyula l. t. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

105. PÁPAI JÓZSEF, mint vendég, felolvassa „Nyelvészeti tanulmányutam az északi osztjások földjén“ című értekezésének második részét, melynek végén hálás köszönetét fejezi ki gróf ZICHY JENŐ ö nagyméltóságának, a ki tanulmányútját anyagi segélyével lehetővé tette. Az osztály lelkes éljenzéssel járul hozzá a köszönethez, mire

gr. ZICHY JENŐ megemlékezvén utazási vállalatáról, egy kis előadást tart a samanizmusról, melynek nyomai nemesak az osztjákoknál találhatók, hanem az orosz birodalom más népeinél is. — Pápai József értekezése bírálatra adatik.

106. BADICS FERENCZ I. t. „Gyöngyösi féműveinek kiadásáról” értekezik.

107. PETZ GEDEON I. t. bemutatja Bleyer Jakabnak, mint vendégnek, „A magyar húnmonda” című dolgozatát.

108. Az osztályelnök a jegyzőkönyv bitelesítésére fölkéri BADICS FERENCZ és PETZ GEDEON I. tagokat.

HUSZONHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Hatodik összes ülés.

1905 május 29-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Kautz Gyula r. t. másodelnök. — Berzeviczy Albert, b. Radvánszky Béla t. tt. — Ballagi Aladár, Bartal Antal, Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérfataky László, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Hampel József, Illosvay Lajos, Karácsonyi János, König Gyula, Lengyel Béla, Pauer Imre, Szily Kálmán, Szinnyei József r. tt. — Angyal Dávid, Ballagi Géza, Balogh Jenő, Borovszky Samu, Kövesligethy Radó, Lehr Albert, Magyar Gyula, Nagy Gyula, Óváry Lipót, Petz Gedeon, Reiner János, Széchy Károly, Szendrei János, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv, Tormay Béla I. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

109. SZILY KÁLMÁN r. t. főkönyvtárnok előadása: A M. Tud. Akadémia könyvtára, — az Akadémiai Értesítőben fog megjelenni.

110. FÖTTIKÁR kegyeletes szavakkal és érdemeik hangsúlyozásával bejelenti gróf Andrássy Tivadar ig. t., Liphay Sándor r. t. és Szilasi Móricz I. tag elhunytát. — Az Akadémia fájdalmas megilletődéssel fogadja a jelentést és fölhívja a III., illetőleg I. osztályt, hogy az elhunyt tagok érdemeit megőrző emlékbeszédek tartása iránt intézkedjenek.

111. Főtitkár jelenti, hogy özvegy gróf Kuun Gézáné meleg köszönetét fejezte ki Akadémiánknak a néhai kitűnő férje elhunytá alkalmából tett intézkedésekért. — Tudomásul van.

112. Az I. osztály jelenti, hogy a „Magyar Nyelvőr” segélye megszűnésével fölszabadult 2000 koronából, a Nyelvtudományi Bizottság javaslata alapján, 1000 koronát a Reguly-alapnak kíván visszateríteni, a másik ezer koronát pedig nyelvjárási tanulmányok támogatására óhajtja fordítani. — Elfogadtatik.

113. Az I. osztály jelenti, hogy dr. Demeczky Mihály néhai apósa, Volf György akad. r. tag kisebb dolgozatait óhajtván kiadni, kéri, hogy a boldogultnak az Akadémia kiadásában megjelent és még el nem fogyott értekezéseit gyűjteményébe díj nélkül fölvehesse, továbbá, hogy kiadványa címlapján az Akadémia támogatását jelezhesse. Az I. osztály ajánlja e kérés teljesítését és a Nyelvtudományi Bizottság indítványára MELICH JÁNOS I. tagot bizza meg a szerkesztésben való segédkezéssel és a kiadás felügyeletével. — Az osztály javaslata elfogadtatik.

114. Az I. osztály jelenti, hogy az Ormódy-alapítvány az alapító beleegyezésével az Ügyrend számára formulázott. — A fő-

titkár megbíztatik, hogy az alapítványt kissé rövidített szövegben az Ügyrendbe fölvegye.

115. Az I. osztály jelenti, hogy a f. hó 31-én lejáró **Kóczán-pályázat** bírálóiul **BAYER JÓZSEF**, **NÉGYESY LÁSZLÓ** és **RIEDL FRIGYES** I. tagokat küldte ki. — Tudomásul van.

116. Főtitkár előadja, hogy **BALLAGI ALADÁR** I. tag a folyó évi május hó 10-ikén tartott nagygyűlésen **Toldy Ferencz** születése százados évfordulójának megünneplésére indítványt tett, mely nyomban az I. osztályhoz tétetett át. Az I. osztály jelenti most, hogy az indítványt magáévá teszi s **Toldy-emlékbizottság** megalakítását ajánlja, melynek tagjai az indítványozón kívül az Akadémia elnökei, főtitkára, osztályelnökei és osztálytitkárai volnának. Egyúttal kifejezi azt az óhaját, hogy az ünnepély az 1906-iki nagygyűlésen tartassék meg, a bizottság pedig vegye fontolóra esetleg egy ünnepi **Toldy-óda** iratását és a nagyérdemű tudósnak állítandó szobor kérdését is. — Ez indítvány elfogadtatik.

117. Főtitkár jelenti, hogy a **Széchenyi-bizottság** a rendezett és katalogizált akadémiai Széchenyi-múzeum ünnepélyes megnyitását az Akadémia alapításának 80. évi fordulójára, f. évi november 3-ára javasolja. — Elfogadtatik.

118. A **könyvtári bizottság** a következő javaslatokkal — melyek Szily Kálmán főkönyvtárnoknak a mai ülésen tartott előadásában bővebben indokolva vannak — járul az összes ülés elé: 1. A könyvtári bizottság egészítettessék ki az egyetemi, múzeumi és műegyetemi könyvtárak igazgatóival, kik mind az Akadémia tagjai, minek értelmében az Akadémia Ügyrendjének 49. §-a megfelelően módosítandó volna. 2. Határozza el az Akadémia, hogy a könyvtárunkban részben igen hézagosan meglevő külföldi akadémiaik kiadványainak és a folyóiratoknak katalogusa kinyomattassék és vegyen föl e czélra minden osztály jövő 1906-ik évi költségvetésébe 600—600 koronát. 3. A kéziratár rendezésére alkalmazza az Akadémia dr. Heinlein István urat, ki már egy fél éve sikeresen foglalkozik e rendezéssel és kinek tiszteletdíja az első három évben a könyvtár költségvetéséből volna fedezendő. — Mind a három indítvány elfogadtatik.

119. A **Kisfaludy-Társaság** gyűjtésre hívja föl az Akadémiát, hogy **Balassa Bálint** földi maradványai a nagy költőhöz méltó ünnepélylyel eltakaríthatók legyenek. — A fölhívás hozzájárulás végett közöltetni fog az Akadémia összes tagjaival.

120. A **Kisfaludy-Társaság** meghívja az Akadémiát f. évi május hó 31-én az Akadémia dísztermében tartandó **Jókai-emlék-ünnepélyre**. — Köszönettel vétetik és az Akadémia tagjai fölkértenek, hogy ez ünnepélyen résztvenni sziveskedjenek.

121. A **bécsi botanikai nemzetközi congressus** meghívja az Akadémiát és képviseltetését kéri. — Az Akadémia **KLEIN GYULA** I. tagot kéri föl képviselőjéül.

122. A **Magyar Orvosok és Természettudósok idei vándorgyűlésének** meghívására — az Akadémia **ENTZ GÉZA** és **LENGYEL BÉLA** I. tagokat küldi ki képviselőkkül.

123. A **csatádi Lenau-szoborbizottság** meghívja az Akadémiát a f. évi június 12-én tartandó szoborleleplezési ünnepélyre. — Az Akadémia **HERCZEG FERENCZ** és **RÁKOSI JENŐ** I. tagokat kéri föl, hogy ez ünnepélyen az Akadémiát képviseljék.

124. A f. évi szeptember 3.ától 9-éig Budapesten megtartandó **VIII. nemzetközi állatorvosi congressus** meghívása a III. osztálynak adatik ki javaslattétel végett.

125. Főtitkár jelentést tesz a Debreczenben május hó 20. és

21-én Csokonai V Mihály születésének százados évfordulója alkalmából megtartott ünnepélyről, melyen BÄNOCZI JÖZSEF és ENDRÖDI SÄNDOR I. tagokkal képviselte az Akadémiát. A szép ünnepély, melynek jelentőségét a nagyszerű Csokonai-kiállítás lényegesen emelte, lelkes és a nagy költőhöz méltó lefolyású volt. A Csokonai-kör az ünnepély emlékére kiadta Csokonai válogatott műveit és készítettett emlékérmeket. Mind a kettőből küldött egy-egy példányt a M. T. Akadémiának is. — Örvendetes tudomásul szolgál, az adományokért pedig az összes ülés köszönetét fejezi ki.

126. Ugyanó jelenti, hogy HEGEDÜS ISTVÁN I. taggal képviselte az Akadémiát a Sümegen május hó 27. és 28. napjain megtartott Kisfaludy Sándor- és Szegedy Róza-ünnepen, melyre Szegedy Róza földi maradványainak jeles férje mellé elhelyezése és domborműví síremlékének leleplezése szolgáltatott alkalmat. A kegyeles ünnepélyvel kapcsolatosan DARNAY KÄLMÄN úr országosan ismert múzeumában a költőre és nejlére vonatkozó ereklyékből igen becses kiállítást rendezett, melyet a nagyszámú vendégek nagy érdeklődéssel tekintettek meg. Mind a két ünnepélyen Akadémiánk képviselőit kiintető szíveséggel fogadták. — Örvendetes tudomásul szolgál.

127. A lemergi egyetem értesíti Akadémiánkat, hogy könyvtárának új palotáját f. évi június 11-én fogja fölavatni. — Az Akadémia üdvözlö az egyetemet é fontos művelődési alkotás sikeréhez.

128. Megválasztásukat, illetőleg nyert jutalmukat megköszönik Akadémiánk következő tagjai: gróf Apponyi Sándor t. t., Hossay Lajos r. t., Balogh Artúr, Bodola Lajos, Böhm Károly. Bugarszky István, Erdélyi László, Magyar Géza, Sebestyén Gyula, Sigmond Elek, Vizaknai Antal lev. tagok, Pfeffer Vilmos k. tag. — Tudomásul szolgál.

129. A bécsi cs Akadémia az Akadémiák Szövetkezetének nevében fölkéri Akadémiánkat, hogy a mennyiben a tervezett Mahabharata-kiadás ügyében tevőlegesen részt venni óhajt, a további tanácskozásokra képviselőt kiküldeni szíveskedjék. — Akadémiánk ez ügyben nem óhajt tevőlegesen részt venni, miért is képviselő kiküldetése elmarad.

130. Dr. KARDOS SAMU debreczeni ügyvéd terjedelmes beadványban följánlja báró Wesselényi Miklós leveleinek kiadását. — Az összes ülés ez ügyben bizottságot küld ki, melybe az I. és II. osztály két-két tagot választ. E bizottságnak a főtítkár is tagja.

131. Az Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár pályázatán dícséretet nyert munka szerzője jelentkezett. — Jelíges levele fölbontván, a mű szerzőjéül dr. BERENYI PÄL ügyvéd, soproni állami felső kereskedelmi iskolai tanár neve tünt elő.

132. A Széchenyi-múzeum számára érkezett legújabb adományok: I. Nmlts. gr. Széchenyi Béla ig. tagtól: 1. 3 drb aquarellkép, falkavadászat szarvasra. (Nagy-Czenk, 1825. április 9-én; Horpács, 1825. április 11-én; Nagy-Czenk, 1826. áprilisában). 2. Röpirat a falkavadász-társulat megalakulásáról. 1823. december 1-én. 3. Gróf Széchenyi István Sledmere nevű versenylovának képe. 4. Egy porcellán hamu-tálca a Sledmere képével. 5. Gr. Waldstein János vízfestménye gr. Széchenyiről. (Tréfás rajz, a vaskapui működésének idejéből, 1834.) 6. Gr. Széchenyi István három sétatotja: a) porcellánfejjel, alatta gyűrű, kövekkel kirakva (a porcellánfej repedezett); b) elefántesontfejjel (szinte repedezett); c) arany fejjel. Mind a három bot indiai bambusból. 7. Két kézív (húr nélkül). 8. Egy doboz pléből, 12 drb nyilvesszővel. 9. Három, zöld bőrből készült, íjászoktól használt tárgy, ú. m.: a) nyiltartó; b) íj-feszítésnél használt keztyű; c) bal karvédő

a húr ellen a nyíl ellövésénél. — II. Az Eperjesi Széchenyi-Körtől: Évkönyv 1904. — Köszönettel vétetnek.

133. A könyvtár számára legújabbban érkezett adományok:

1. Ortvy Tivadar r. tagtól: Pozsony város utczái és terei. — 2. Téglás Gábor l. tagtól: A dobrudzsai emlékek. — 3. Szádeczky Lajos l. tagtól: Dr. gróf Kuun Géza emlékezete. — 4. Lörenthey Imre lev. tagtól: 42 értekezés. — 5. A budapesti központi növendékpapoktól: Szent Chantal Elete. — 6. Az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeumtól: Szolgálati szabályzat. — 7. Herman Ottótól: Ornithologische Fragmente. — 8. Székely Lászlótól: Port-Artur várának megvívása. — 9. A cs. és kir. hadi levéltártól: Feldmarschall Johannes Fürst von Lichtenstein. — 10. Dr. Schuchardt Hugótól: Hugo Schuchardt an Adolf Mussafia. — 11. Vahlen K. T.-tól: Abstrakte Geometrie. — 12. Santos Lucas A.-tól: Quelques mots sur les mathématiques en Portugal. — Köszönettel vétetnek.

134. Az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzéke: Akadémiai Értesítő. 185. füz. — Irodalomtörténeti Közlemények. XV. évf. 2. füz. — Archaeologiai Értesítő. XXV. köt. 2. sz. — Hegedűs István l. t.: Petrarca „Szózatja“ és egyik latin költői levele. (Nyelvtudom. Értekezések. XIX. köt. 6. sz.) — Vargha Gyula l. t.: Emlékbeszéd Ráth Zoltán l. tag fölött. (Emlékbeszéd. XII. 11. sz.) — Dr. Szendrei János: A magyar viselet történeti fejlődése. — Tudomásul vétetik.

135. A jegyzőkönyv hitelesítésére Elnök úr BALLAGI ALADÁR és SZILY KÁLMÁN r. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi melléklet.

A Magyar Tudományos Akadémia könyvtára.

(Előterjesztette *Szily Kálmán* főkönyvtárnok az 1905. május 29-ikén tartott összes ülésen.)

Tekintetes Akadémia! A márczius 27-én tartott összes ülésen méltóztatott főkönyvtárnokká megválasztani s a gróf Teleki nemzetiség, könyvtárunk első megalapítója, kegyes volt e választást megerősíteni.

Midőn a bennem helyezett bizalomért mind az Akadémiának, mind a gróf Teleki-nemzetségnek ezennel nyilvánosan is hálás köszönetet mondok, kötelességemnek tartom egyszersmind röviden kifejezni azon alapelveket, melyek könyv- és kézírattárunk igazgatásában és fejlesztésében vezérelni fognak.

Akadémiánk könyvtára Budapest egyik nagyobb nyilvános könyvtára. Kivüle van még Budapesten két ilyen nagyobb nyilvános könyvtár: a M. Nemzeti Múzeumé s a Tudományegyetemé, a kisebbeket nem említve.

Megvallom, nemzeti művelődésünk szempontjából sokkal jobban szeretném, ha e h á r o m n a g y o b b könyvtár helyett már most e g y n a g y könyvtárunk lenne: egy nagy „Nemzeti könyvtár“, mely a mi csekély erőnkhez s föllendülésünk csekély multjához mérve, megfelelné — si licet parvis componere magna — a British Múzeum könyvtárának, a Bibliothèque nationale-nak s a kölföldi udvari könyvtáraknak; a miből természetesen nem következnek az, hogy a tudományos intézeteknek, úgyszólván mindennapi használatra, kisebb kézi könyvtárak nem fognának azután is rendelkezésükre állani. Az egységes nagy könyvtár eszméje nálunk nincs ugyan s talán még sokáig nem is lesz napirenden, de legyünk meggyőződve, hogy az — minthogy használata könnyebb, költségvetése gazdaságosabb s így a haszna nagyobb — előbb-utóbb meg fog valósulni. Budapest mostani nagyobb nyilvános könyvtárai, az én felfogásom szerint, csakis ideiglenes különítményeknek tekintendők, melyeknek az lesz a végső rendeltetésök, hogy majdan egy fedél alatt egy tömör egészsze egyesüljenek. Addig is, míg ez bekövetkezik, e könyvtárak igazgatóságainak, nézetem szerint, a fejlesztésben és gyarapításban szem előtt kell tartaniok a jövőndöt s arra kell törekedniök, hogy barátságos egyetértéssel s okszerű munkafelosztással, beszerzéseikben az egészet felölelhessék. A M. Nemzet-

Múzeum könyvtára a Bibliotheca hungarica a szó legtagabb értelmében; körébe tartozik nemcsak a magyar nyelvű irodalom az ő egész teljességében, hanem mindaz is, a mit magyarok és magyarországiak bárhol és bármely nyelven, bármely tárgyról s mindaz, a mit külföldiek hazánkról és nemzetünkről írnak s valaha írtak. A Tudomány-Egyetem könyvtára a kézi-könyvek tára az irodalom és tudomány minden ágából, kivéve a technika s az alkalmazott matematika és természettudomány körébe esőket, melyeknek a Műegyetemi könyvtár a természetes gyűjtőhelye és tárháza. Akadémiánk könyvtára pedig, a magyar nyelvű irodalmon kívül, első sorban a Tudós társaságok és egyesületek kiadványait, a folyóiratokat s az „Összes munkák“-at szerezzze meg lehető teljességükben. Igaz, hogy ezek a nagyjában húzott határmesgyék nem különíthetik el a kijelölt területeket oly szabatsággal, hogy egyes esetekben átesapások ne fordulhatnának elő; de arra mégis ügyelnünk kell, hogy három nagy könyvtárunk úgyis elég szűkre mért költségvetését ne terheljük fölösleges módon, egyes drága munkák három példányban való megvásárlásával, mikor azokból egy is elegendő volna; s viszont ne feledkezzék meg mind a három könyvtár egyes kisebb munkákról, melyek azután, noha gyakran keresettek, Budapesten egy könyvtárban sem találhatók, és szükség esetén a bécsi udvari könyvtárból kell őket szégyenszemre kölcsön kérnünk. Mind ennek elkerülése végett szükséges volna, hogy nagyobb nyilvános könyvtáraink igazgatóinak alkalom adatnék időnkénti összejevetelekre s a helyes munkafelosztás kölcsönös megbeszélésére. Ez okból Akadémiánk könyvtári bizottsága azt az indítványt terjeszti ezennel az Összes ülés elé: választaná meg a M. Nemzeti Múzeum, a Tudomány-Egyetem s a Műegyetem könyvtárának igazgatóit, kik ez idő szerint különben is akadémiai tagok, a M. Tud. Akadémia könyvtári bizottságának tagjává s nyújtana ekként alkalmat arra, hogy e könyvtárak igazgatói velünk együtt egyetértőleg járhasanak el beszerzéseik megállapításában.

Akadémiánk könyvtárának legnagyobb kincse a külföldi Akadémiák s tudományos társaságok kiadványainak s folyóiratainak gazdag gyűjteményében rejlik. Sokkal gazdagabb e gyűjtemény, mintsem magunk is hittük volna. Fájdalom, e folyóiratok és sorozatos kiadványok jó nagy része nem teljes; vannak bennök kisebb-nagyobb hézagok, melyeket, a mennyiben még ma lehetséges, mentől előbb be kellene töltenünk. Mindenekelőtt tudnunk kell: mink van és mik hiányzanak? Ez indított arra, hogy Akadémiánk könyvtári bizottságát megkérjem: tenné lehetővé, hogy könyvtárunkban meglevő folyóiratok és sorozatos kiadványok katalógusát — a jelen állapotnak megfelelőleg — kinyomathassuk s Akadémiánk tagjainak a használat megkönnyítésére, valamint a külföld antiquariusainak a lassankénti kiegészítés előmozdítása végett szétküldhessük. A könyvtári bizottság helyesléssel elfogadta e katalógus közrebocsátásának tervét; de minthogy a

könyvtár költségvetéséből semmikép sem fődözhetnők a kiadás költségeit, a jelen Összes ülés útján arra kéri az Akadémia három osztályát: vennének föl jövő 1906. évi költségvetésükbe e célra 600—600 koronát s engednék át ez összeget a folyóirat-katalogus kiadására. Ez aránylag csekély összeg átengedésével osztályaink nemcsak könyvtárunknak, hanem az Akadémia tagjainak is — megkönnyítvén a könyvtár használatát — nagy szolgálatot tennének.

Kézirattárunkat sem hagyhatjuk jelen rendezetlen állapotában. Méltóztatik emlékezni, hogy évekkal ezelőtt, mily hosszú időn át, hozott már Akadémiánk áldozatokat a kézirattár rendezése érdekében. A nagy és fáradságos munkára vállalkozó szakember hiányában a rendezés már évek óta szünetelt. Mult novemberben végre ajánlkozott e munkára dr. Heinlein István úr, Fejérpataky és Marezali t. társaink volt tanítványa. Mielőtt ez ajánlkozást az Akadémia elé terjesztettem volna, szükségesnek tartottam, hogy Heinlein úr, előbb megismerkedvén a végzendő munka nagyságával, határozott ígéretet tegyen, hogy mennyi idő alatt fogná a rendezést befejezni. Fél éve dolgozik már Heinlein úr a kézirattárban s az ezen idő alatt végzett munkája alapján ígéretet tett, hogy 5 év alatt, vagyis 1910-re az egész munkával elkészül s ezen idő alatt minden egyes kéziratról, adott utasítás szerint, részletes cédula-katalogust készít. Heinlein úr tiszteletdíját az első három évben könyvtárunk költségvetéséből fedezné a bizottság és csakis a negyedik évtől kezdődőleg — föltéve, hogy az addig végzett munka már biztos kilátást fog nyújtani a sikeres befejezésre — kérné majd az Akadémiát, hogy Heinlein urat venné fel, egyelőre ideiglenes minőségben és 1910-től kezdve véglegesen az akadémiai tisztviselők sorába. Így tehát, t. Akadémia, alapos a reményünk, hogy 5 év múlva a kézirattár teljesen rendezve lesz s akkor már hozzá lehet majd fogni a kéziratok katalogusának közzétételéhez is. Így válik majd a kézirat-tár igazán használhatóvá a magyar irodalom és történelem bűvárai számára.

Könyvtárunk rendszerét, beosztását nem szándékozom megváltoztatni, mert az efféle rendszerváltozás is olyan, mint a sok költözöködés: fölr egy leégéssel. Megtartom az eddigi rendszert, de minden erőmből arra fogok törekedni, hogy a cél, könyvtárunk könnyű és kényelmes használatát pontos és lelkiismeretes kezeléssel biztosíthassuk, s e végből kérem az Akadémia t. tagjait, hogy törekvésemet szíves jó tanácsaikkal s figyelmeztetéseikkel legyenek szívesek támogatni.

Hibaigazítás.

A 251. lapon a 2. sz. alatt közölt gróf Karátszonyi-pályakérdés 5. sora: Jutalma 200 arany, ekként igazítandó ki: *Jutalma 400 arany.*

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTAV.

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

XVI. KÖTET.

1905. Szeptember 15.

8—9. FÜZET.

Hermite Károly kültag emlékezete.

(Felolvasta *Kürschák József* l. t. az április 17-én tartott összes ülésen.)

A mult és a jelen század igen különböző módon köszöntöttek be a matematikára nézve. Az 1801. év örökbecsű ajándékot hozott e tudománynak, GAUSS remekét, a *Disquisitiones arithmeticae*-t. Ellenben a huszadik század mindjárt első heteiben a matematika legkiválóbb művelőinek egyikét ragadta el az élők sorából. 1901. január 14-én Párisban meghalt HERMITE KÁROLY, a M. Tud. Akadémia külső tagja, miután egy félszázadnál tovább tűzbarázdát vont a tudomány egén. Hosszú és fényes ez a tűzbarázda a számok, egyenletek és függvények rejtelmeit kutatók szemében. De félek, hogy a nagy tudós halhatatlan emlékének szentelt jelen órában szinte lehetetlenre vállalkozom, midőn HERMITE egyszerű, rázkódásoktól ment életén és szeretetreméltó jellemén kívül az ő tudományos alkotásainak jelentőségéről és természetéről is óhajtók szélesebb köröknek némi képet adni. Legtöbb eredménye nem pusztán a gyakorlati élettől, hanem a rokon tudományoktól is távol eső igazságokra vonatkozik. Ámde annak átéreztetésére, hogy a legtisztább matematikai igazságok is mily csodálatos élvezetet nyújthatnak a szemléletükbe elmerült léleknek, az ő ihletett ajkai kellenének.

HERMITE KÁROLY Dieuzeben, Lotharingiában született 1822 december 24-én, három nappal előbb, mint nemzetének másik dicsősége, a veszettség gyógyításának felfedezője, PASTEUR, és nyolcz nappal előbb, mint PETŐFI. Zsenge ifjúkorát Nancyban, családja körében töltötte és az ottani lyceumba járt. Majd Párisban a Henry IV. és a Louis-le-grand lyceumokat látogatta. Az utóbbiban igen kiváló tanára volt, RICHARD, a ki már másfél évtizeddel előbb egy másik kitűnő matematikust, GALOIS-t, vezetete be a tudományba. HERMITE már mint collegiumi tanuló a Szent Genoveva-könyvtárba járt, hogy ott LAGRANGE-nak az algebrai egyenletekről irt művét olvashassa. Megtakarított pénzéből pedig megvásárolta a *Disquisitiones arithmeticae* francia fordítását.

E két munkából tanult algebrát és számelméletet. RICHARD eleinte meghökkent azon, hogy tanítványa ily messze kalandozik az École polytechnique fölvételi vizsgálatának előírt anyagától, de úgy látszik hamar felismerte, hogy HERMITE jó úton jár, és egyszer úgy nyilatkozott a tanulónak apja előtt, hogy fia „kis LAGRANGE”. E szép szavakon kívül más tanubizonyságunk is van HERMITE akkori ismereteiről. Az 1842-ben megindult *Nouvelles Annales de Mathématiques* első kötete két közleményt tartalmaz tőle. Az első még csak egy közönséges gyakorló feladat megoldása, de a másodikban már fölismerhető LAGRANGE buzgó olvasásának és az egyenletek elméletébe való elmélyedésnek hatása.

1842-ben HERMITE résztvett a párisi lyceumok általános versenyén a Sorbonneban. Dolgozata csak dicséretben részesült. De egy félszázaddal később, HERMITE születésének hetvenedik évfordulóján, DARBOUX igen csodálkozva emlékezett meg arról, hogy a versenydolgozat finom észrevételei nem vívták ki a pályadíjat, holott DESCARTES hires jelszabályának mind a mai napig legszemlelesebb és legeredetibb kiegészítését tartalmazzák.

Ugyanezen év október havában HERMITE az École polytechnique-ra vétetett fel. Itt csakhamar JACOBI-nak az elliptikus és az akkor még csak néhány év óta fölfedezett hyperelliptikus függvényekre vonatkozó vizsgálatainak tanulmányozásába merült. Még mint e főiskola hallgatója JACOBI-t két levélben az említett függvényekre vonatkozó jelentékeny fölfedezésekről értesíthette. A nagy német matematikus mind a két levelet feleletével együtt az éppen sajtó alá rendezett munkáinak első kötetében kiadta. „Uram! — így felelt JACOBI, kinek a vele közölt eredmények egy része már szintén megvolt — ne sajnálja, hogy némely fölfedezése megegyezik saját régibb vizsgálataimmal. Minthogy önnek ott kellett kezdenie, a hol én abbahagytam, okvetlenül valamelyes érintkezési területnek is kell lennie. Ezentúl, ha közleményeivel megtisztel, majd csak tanulok öntől.”

1848-ban mint repetitor és felvételi examinátor nyert az École polytechnique-on alkalmazást. Noha a párisi tudományos akadémia már 1856-ban tagul választotta, hivatalos állása csak lassan javult 1862-ben, HERMITE-nek negyven éves korában. PASTEUR-nek kezdeményezésére, az École normale egy maitre de conférences székét alapította számára. 1863-ban egyszersmind az École polytechnique-on a kilépők examinátora lett. 1867—78-ban ezen a főiskolán az analysisnek, 1869—75-ben a Faculté des Sciences-on az algebrának és azontúl hetvenöt éves koráig ugyanott az integrálszámításnak és függvénytanak tanára volt.

A zsoltáros szavai szerint: „A mi esztendeink napjai hetven esztendő, vagy legfeljebb nyolczvan“ (XC, 10.). A magyar dalnoknak, kit hazánknak ugyanakkor ajándékozott a sors, mint

Franciaországnak HERMITE-t és PASTEUR-t, jóval hamarabb szakadt meg élete fonala. A két nagy tudós szerencsésebb volt. PASTEUR három, HERMITE nyolcz évvel élte túl a hetvenet. HERMITE születésének hetvenedik évfordulóján szépen nyilatkozott meg az a mély hódolat, melyet magának tehetségével és jellemével hazájában és az egész művelt világon kiérdemelt. Tanítványai, barátja és tisztelői a Sorbonne új tanácstermében gyűltek össze, hol DARBOUX neki a matematikusok közadakozásából készült művészies emlékérmét ünnepélyesen átadta. Az átadásnál Franciaország közoktatásügyi minisztere elnökölt. Körülötte foglaltak helyet a tudányszzerető svéd királynak, továbbá Franciaország és a külföld számos főiskolájának és tudományos társulatának küldöttei. Ezt az ünnepélyt külső fényében ugyan még felülmulta az a másik, melyet néhány nap mulva hasonló alkalomból PASTEUR-nek tiszteletére rendeztek, de bensőségben mind a két tudós iránti hódolat egyenlő volt.

A míg HERMITE élt, a matematikusok nemzetközi congressusain is mindig szépen nyilvánult az iránta érzett köztisztelőlet. Az agg tudós ugyan sem az 1897-ben Zürichben tartott első nemzetközi matematikai congressuson, sem az 1900-ban Párisban tartott másodikon nem jelenhetett meg, a nyarat üdülésére fordítván; de egybegyűlt szaktársai mind a két alkalommal táviratban üdvözölték és az utóbbi alkalommal tiszteletbeli elnöknek választották. HERMITE-t különösen a párisi távirat meleg hangja mélyen megindította és azt a legszebb kitüntetésnek valotta, mely életének alkonyán érhetette.

Üde lélekkel, telve szeretettel minden iránt. a miért teljes életén át rajongott. lépett az új századba, melyben oly hamar, váratlanul és szenvedés nélkül meghalt.

Elhunytát özvegye, két leánya, két veje és számos unoka és dédunoka siratta. Özvegye BERTRAND-nak, a párisi tudományos akadémia néhai örökös titkárának és szintén jeles matematikusnak testvére. Egyik veje, PICARD, maga is elsőrangú matematikus.

HERMITE nevét különösen két fölfedezés tette a szaktudósok körén túl is híressé. Ezek egyike az ötödfokú egyenlet megoldása. A másik a kitevős függvényre és a körmérésre vonatkozik. Mind a két fölfedezés oly régi problémákra vetett új fényt, melyek évszázadokon át foglalkoztattak számos matematikust és talán még több nem matematikust.

Az ötödfokú egyenlet elméletének előtörténete a tizenhatodik század közepén kezdődik. 1545-ben jelent meg Nürnbergben CARDANO műve: *Artis magnae sive de regulis algebraicis liber unus*, mely a harmadfokú egyenletnek FERRO és TARTAGLIA által,

továbbá a negyedfokú egyenletnek FERRARI által talált megoldását tartalmazta. A mi ettől az időtől kezdve HERMITE-ig az ötödfokú egyenletek elméletében történt, az lényegében megállapítása annak, mennyire vihetők át a harmad- és negyedfokú egyenletekre vonatkozólag tett fölfedezések az ötödfokú egyenletekre.

A XVI. század nagy olasz matematikusai a harmad- és negyedfokú egyenletek megoldását a gyökvonások bizonyos sorozatára vezették vissza. Hogy ez az általános ötödfokú egyenlet-nél lehetetlen, az a mult század első harmadában élt halhatatlan norvég tudósnek, ABEL NIELS HENRIK-nek, első nagy fölfedezése volt. De TARTAGLIA és FERRARI fölfedezéseinek lényege, más szempontból nézve azt, mégis átvihető az ötödfokú egyenletre. Ugyanis a gyökvonások, melyekre a visszavezetés történt, rendre szintén egy-egy algebrai egyenlet megfejtésében állanak, csak-hogy ezek az egyenletek különösen egyszerűek. A gyökvonásnak megfelelő egyenletek egyszerűsége már abban is nyilvánul, hogy csak két tagból alakulnak: az ismeretlenek egy hatványából és abból a számból, melyből gyököt vonunk. Még fontosabb, hogy ha egyszer megvan mondva, hányadik gyököt vonunk: akkor csak egy szám változik példáról példára, t. i. éppen az, melyből gyököt vonunk. Más szóval a kéttagú egyenlet az ismeretlenen kívül csak még egy változót tartalmaz. Az említett fölfedezések lényegét tehát abban kell látnunk, hogy a vizsgált általános egyenletek megoldását lehetőleg kevés tagú és az ismeretlenen kívül csak egy-egy változó elemet tartalmazó egyenletekre vezették vissza.

ABEL fölfedezése értelmében az általános ötödfokú egyenlet nem vezethető vissza kéttagúak láncolatára. De kérdezhetjük, nem lehet-e a gyökvonások bizonyos sorozatával az általános ötödfokú egyenlet megoldását egy háromtagú egyenlet megfejtésére visszavezetni. Valóban már 1786-ban BRING lund matematikus a gyökvonások alkalmas sorozatával az általános ötödfokú egyenletnek megoldását oly háromtagúéra vezette vissza, melyben az ötödfokú és az ismeretlentől ment tagon kívül csak még az elsőfokú tag fordul elő. Felfedezése csak egyik tanítványának promotioi értekezésében jelenvén meg, akkor nem lett közkinccsé. 1834-ben az angol JERRARD ugyanezt a visszavezetést BRING-től függetlenül újra fölfedezte. Egy újabb gyökvonás segítségével a BRING-JERRARD-féle egyenlet oly különös alakra hozható, melyben X^5 és X együtthatói állandó számértékek, úgy hogy már csak egy változó együttható fordul elő. Evvel az olasz renaissance matematikusainak eredményei, a mennyire az egyáltalában lehetséges, át vannak vive az ötödfokú egyenletre. De ez az átvitel csak előmunkálat, mely teljesen eltörpül HERMITE-nek és két kortársának, a német KRONECKER-

nek és az olasz BRIOSCHI-nak az ötödfokú egyenletre vonatkozó vizsgálatai mellett.

HERMITE fölfedezésének legfontosabb része egyáltalában nem is algebrai természetű, hanem messze túllépi e tudományág határait. Hogy lényegéről némi képet nyerjünk, gondoljunk arra az egyszerűsítésre, melyet a gyökvonásnál a logaritmikusokra való áttéréssel elérhetünk. Ha az adott számot és annak keresett gyökét kitevős függvényeknek, vagyis logaritmikusok numerusainak tekintjük, akkor a numeruson végzendő gyökvonás a logaritmuson végzendő osztásba megy át. HERMITE az általános ötödfokú egyenletet oly hatodfokúra vezette vissza, mely az ismeretlen kívül — úgy mint a kéttagú egyenlet — csak még egy változót tartalmaz. továbbá majdnem olyan egyszerűen és áttekinthetően oldható meg, mint a kéttagú egyenlet a kitevős függvény segítségével. Az egyszerűsítést azonban nem a kitevős, hanem más fontos függvénynek, az elliptikus modularfüggvénynek használata eszközöli.

Egy másik, már nem évszázados, hanem évezredes problema, mely HERMITE nevétől elválaszthatatlan: a körmérés. Hogy ez mily szerepet játszott gondolkodásunk történetében és mily mesés hírre tett szert, arra talán a legszebb bizonyítékot DANTE *Isteni színjátéká*-ban találjuk. Midőn a *Paradicsom* utolsó énekében arról az érzésről van szó, melyet a legmegfoghatatlanabb isteni titkok látványa a költőben keltett, a következő hasonlatot olvassuk:

Mérnök gyanánt, ki a kört megmérni
Erőlködik, de nyitját nem találja,
Mivel kellő alapját föl nem éri:
Úgy voltam én, ez újon-új látványra.

Íme ott, a hol a költőnek a legválogatottabb hasonlattal kellett élnie, a világi tudományokat foglalkoztató kérdések közül a körmérést találta szent tárgyához a legméltóbbnak.

Hogy adott sugarú körnek mekkora a kerülete és a területe, ez az egyszerűnek látszó kérdés alighanem oly régi, mint magának a körnek fogalma. Azok az eredmények, melyeket a matematika a fejlődésnek különböző korszakaiban, folytonosan tökéletesbülő segédesszközeivel e problémára vonatkozólag elért, mindig jellemzők az illető korra. Azért nehezemre esik e helyen meg nem emlékeznem arról a három és fél évezredre terjedő szellemi munkáról, mely a legrégebbi ránk maradt aegyptomi számtanban foglalt közelítő szabálytól, ARCHIMEDES éleselméjű felfedezésein keresztül, elvezetett a XVII. században talált ama csodálatosan egyszerű végtelen sorokig, melyekkel aránylag kevés fáradsággal bármily megközelítéssel kiszámíthatjuk π számot, vagyis a kör kerületének és átmérőjének egymáshoz való viszonyát.

De e munkásságnak csak pusztá vázlata is messze vezetne HERMITE-től és a körmérés elméletének ama legfinomabb kérdésétől, melyre DANTE idézett hasonlata céloz.

E kérdés nem arra vonatkozik, miként lehet a π számot a mérnök és a csillagász által megkívánt pontossággal meghatározni, hanem tisztán elméleti érdekű. Arról van szó, lehet-e — teljesen pontos vonalzót és körzőt feltéve — véges számú lépésben az adott sugárból a kör kerületével egyenlő távolságot, vagy a körrel egyenlő területű négyzetet szerkeszteni. E kérdés megoldására csak a következő két egymással merőben ellentétes út valamelyike vezethet, még pedig a kettő közül csak az egyik. Vagy ki kell jelölnünk az egyenesek és körök oly sorozatát, mely végre megadja a keresett hosszúságot, illetve a keresett négyzet oldalát. Vagy ellenkezőleg ki kell mutatnunk, hogy ily sorozat létezésének föltevése ellenmondásra vezet. Az első úton sok ezer próbálkozó egyike sem ért és nem is érhetett célra, mert a másik út a helyes. De e második útra csak akkor lehetett lépni, mikor már az analitikai geometria mélyebb betekintést engedett a szerkeszthető hosszúságok jellemző tulajdonságaiba. E tudomány egyebek között a megszerkeszthetőség következő szükséges, de magában elégtelen föltételére vezet: A hosszúságból vonalzóval és körzővel szerkeszthető bármely hosszúságnak mérőszáma oly *algebrai* egyenletet elégít ki, melynek együtthatói *egész* számok. Tehát a körmérés elméletének előbb említett kérdésére adandó felelet első sorban azon fordul meg, létezik-e oly algebrai egyenlet, melyben az együtthatók egész számok és melyet a π szám kielégít.

Hogy sem ily elsőfokú, sem ily tiszta másodfokú egyenlet nincsen, azt LAMBERT és LEGENDRE bizonyították be. HERMITE kimutatta, hogy ily vegyes másodfokú egyenlet sem létezhet. Vannak-e ilyen magasabb fokú egyenletek, az HERMITE vizsgálataiban még nyílt kérdés maradt.

De HERMITE sokkal lényegesebb adalékkal is járult a π természetének felismeréséhez. Ugyanis 1873-ban a kitevős függvényre vonatkozó vizsgálataiban egy másik nevezetes számról, a természetes logaritmusok alapszámáról, bebizonyította, hogy az egyáltalában nem elégít ki egész számú együtthatókkal bíró algebrai egyenletet. A módszerek, melyeket HERMITE ennek bebizonyításában használt, 1882-ben LINDEMANN-t arra képesítették, hogy ugyanezt a π számról is kimutassa és ily módon a körmérés évezredes kérdésére a végleges feleletet megadja.

Elnézést kell kérnem azoktól, kiket fejtegetéseim fárasztottak, és nem fogom türelmüket több matematikai problémának részletezésével igénybe venni. Elmondván, mivel vitt HERMITE előbbre két, a múlt évszázadokból és évezredekéből ránk maradt

problemát, nem akarom azt az úttörő tevékenységet is kiszínezni, melyet a jelen és talán a jövő századot foglalkoztató problémák körül kifejtett. Sokoldalú működésének teljes képét úgy sem adhatnám. Ha pedig csak azt akarjuk látni, hogy milyen természetű kérdésekkel és milyen módon foglalkozott HERMITE, akkor erről az előbbi két példa eléggé felvilágosíthat.

Akár az ötödfokú egyenlet megoldása, akár a π számnak és a természetes logaritmuskok alapszámának természete, egyaránt *tisztán elméleti* érdekű kérdések. A mérnök, a csillagász, a physikus, egyik sem fog egyhamar ötödfokú egyenleteket elliptikus modulárfüggvényekkel megoldani. A körmérésnél pedig felhasználja a π -nek öt-, tíz- vagy többjegyű közelítő értékét, de e szám rejtettebb tulajdonságainak aligha veheti hasznát. Mind a két vizsgálatnak, melyekről szólottam, egy másik figyelemre méltó tulajdonsága, hogy a *mathematika legkülönbözőbb részeiből vett segédeszközök egyidejű használatával* történt. Az ötödfokú egyenlet megoldása algebrai feladat, de megfejtése nehéz algebrai számításokon kívül még az algebra körén kívül eső segédeszközöket is kívánt, az elliptikus modulárfüggvényt és az elliptikus függvények transformatiójának elméletét. A körmérés kérdései geometriaiak, de rájuk feleletet találni csak arithmetikai és függvénytani segédeszközökkel lehetett. Mind a két problémának megoldása ügyes *számításokkal* történt, egyik sem pusztán fogalni meggondolásokkal, vagy a geometriai szemlélet alapján. Végre mind a két vizsgálat ugyan egyedül a dolgok mélyebb rejtelmeit kutató elmét érdekli, mégis egyik sem nyúl át a philosophiába, hanem mindegyik *tisztán a matematika körén belül marad*.

Ezek HERMITE minden vizsgálatának jellemző sajátosságai. Ez a szellem nyilvánul a formákra és egyenletekre, az elliptikus modulárfüggvényre, az elliptikus függvények elméletének számelméleti következményeire, az EULER-féle integrálókra, a LAMÉ-féle differentialegyenletekre és annyi más tárgyra vonatkozó minden vizsgálatban. Különösen még senki sem mutatta szembetűnőbben vizsgálataiban és fölfedezéseiben azt a benső összefüggést, mely a számelméletet, az algebrát és a függvénytant egybefűzi. „A tények figyelmes szemlélete — mondá egyszer — a matematikai fölfedezéseknek legtermékenyebb forrása“. Valóban. HERMITE legnagyobb sikereit annak köszöni, hogy oly számításokban, melyekben akárhányan csak érdektelen formulák halmazát látják, az ő figyelmes szeme a számoknak és a függvényeknek legrejtettebb és legérdekesebb kapcsolatait tudta fölfedezni és igaz világításban meglátni.

Az alkalmazások nem vonzották, mégis a LAMÉ-féle differentialegyenletekre vonatkozó vizsgálatai rendkívül becsesek a

mechanika, a csillagászat és a matematikai physika művelőjére nézve.

Fölfedezéseit csekély kivétellel kisebb terjedelmű értekezésekben tette közzé, melyek számtalan tudományos folyóiratban és évkönyvben vannak elszórva. Majd csak akkor, ha a francia nemzet összegyűjtött kiadásukkal rója le nagy fia iránti tartozását, fogjuk igazán látni HERMITE irodalmi működésének óriási terjedelmét.

A halhatatlan tudós egyszersmind kitűnő tanár is volt. Hogy Franciaországnak ma számos kiváló matematikusa van, és köztük néhány igen sokoldalú, az jórészt az ő tanításának köszönhető.

Hallgatói mindig a legnagyobb elragadtatással emlékeznek meg arról, mint váltak előadásában a matematikai problémák beszédessé. Hangja, mely rendesen a komoly társalkodás benyomását tette, egyes pillanatokra átsapott a lelkesedésbe, valahányszor gondolatai valamely egyszerű kérdésből kiindulva hirtelen oly magaslatokra emelkedtek fel, honnan a mai tudomány eredményei mellett a jövő feladataiba is nyílt betekintés. Szemeiből, melyekkel mintegy a világtól elzárkózni látszott, mindenki kiolvashatta, hogy az igazságoknak nem külső érzéki képe, hanem belső kapcsolatuknak felismerése foglalkoztatja.

Az École normale-on tartott függvényteni előadásai számos autographiában forognak közkézen, s azoknak is képet adnak előadásainak anyagáról, kik — úgy mint magam is — nem hallhatták magát a mestert. Valamint ő már korán merült LAGRANGE algebrája mellett a nagy német matematikusok munkáiba és magát élte fogytáig GAUSS, JACOBI és DIRICHLET tanítványának tekintette, úgy hallgatóinak figyelmét a függvénytanak CAUCHY-tól származó segédeszközei mellett mindig RIEMANN és különösen WEIERSTRASS alkotásaira is ráterelte. Előadása nem volt rendszeres és természetével merőben ellenkezett bizonyos módszerek kizárólagos és egyoldalú használata. Ő nem tekintette igazi tudásnak az olyat, mely a tudományos igazságok láncolatában mindig csak a szomszédos szemek kapcsolatát látja. „Ellenkezőleg, a láncz bármely szemétől annak bármely más szeméhez mindig a legközelebbi úton kell eljuthatnunk“.

A tudomány végső alapjainak elemzésébe nem bocsátkozott. Az alapfogalmak szigorú kritikai megállapítására vonatkozó vizsgálatokról elismerte, hogy fontosaknak kell lenniök, különben aligha foglalkoznának velök oly kiváló elmék, de ő maga nem tudott irántuk érdeklődni. A német romantikusnak, NOVALIS-nak szavaiban ugyan sok a túlzás, midőn azt mondja: „A tiszta matematika regilió. A matematikusok az egyedül boldogok“. De HERMITE számára a matematikai tények kapcsolatának elle-

sése valóban a religió egy neme és édeni gyönyörűség volt. Ezt a religiót és ezt a gyönyörűséget iparkodott tanítványainak lelkébe csöpögtetni. E gyönyörűséget fárasztó kritikai tárgyalásokkal veszélyeztetni, távol állott tőle.

A matematika törvényeinek nagy jellemképző erőt tulajdonított. Születésének hetvenedik évfordulóján ama meggyőződésének adott kifejezést, hogy a matematika tanulásánál a törvényszerű rend megbecsülése az értelemről átlántsá válik a lelkiismeretre is.

Valóban HERMITE maga nemcsak kitűnő tudós és tanár, hanem a legnemesebb lelkek egyike is volt. Rá is illenek ANTONIUS-nak szavai :

Szelid volt élte, s úgy vegyültenek
Az elemek benne, hogy fölkelhete
A természet s világnak mondhatá :
Ez férfi volt.

Emléke feledhetetlen mindazoknak, kik akár levelezés útján, akár személyesen érintkezettek vele.

HERMITE levelezése rendkívül terjedelmes. Bárkinek, a ki valamely tudományos kérdésre nézve felvilágosításért, tanácsért, vagy valamely nehézség eloszlataért hozzá folyamodott, szívesen teljesítette kérését. Tudós társaival pedig a legnagyobb örömmel cserélte ki gondolatait. Ezekhez intézett levelei nem tisztán matematikai tartalmúak, hanem bennök gyakran két igen különböző matematikai kérdés megbeszélését egy politikai tartalmú, vagy más alkalomszerű lap választja el egymástól.

A világtól visszahúzódva élt, de ismerőseivel szívesen társalkodott a legmagasabb matematikai problémáktól kezdve a legújabb napi eseményekig bármily tárgyról. Ha eszméinek hosszabb fejtegetésébe bocsátkozott, élvezet volt hallgatni logikus, de lelkesedett beszédét.

HERMITE igen buzgó katolikus volt. De mások hitét és meggyőződését mindig megbecsülte. A maga hitvallása iránt pedig oly tiszteletet tudott gerjesztetni, hogy e tárgyra vonatkozó beszélgetésbe más sem keverhette a türelmetlenség salakját.

HERMITE szelid lelke és tudományos működése mindenütt szerzett neki barátokat és tisztelőket. Számtalan tudományos társulat tagjául választotta. A M. Tud. Akadémiának 1881 óta. tehát majdnem húsz éven át, volt külső tagja. Székét a határozott integrálók elméletéből vett egyik értekezésével foglalta el, melyet HUNYADY JENŐ olvasott fel.

Nemes lélek, ki a mienk is voltál, töltsd el emléked örökké szívünket és elménket az erkölcsi és tudományos igazságoknak ama mélységes szeretetével, mely benned élt.

A magánkegyúri jog hazánkban a középkorban.

(Kivonat *Kollányi Ferencz* I. t. márcz. 6-án tartott székfoglalójából.)

Árpád-házi királyaink uralkodásának vége felé nagy változáson ment át a magyar nemesség birtokrendje.

A XI. században a nemesség majdnem kizárólag ösfoglalás címén bírta magánbirtokait, az úgynevezett szállásbirtokokat. Idővel azonban mind többen és többen nyervén a királytól adományokat, jelentékenyen megnövekedett az adománybirtokok száma is. Úgy annyira, hogy már Kálmán király szükségesnek látta ezen adománybirtokok előrkítését megkötni és az ágiság elvének felállításával legalább azt elérni, hogy fiutódok hiányában az ily birtok ne menjen át a nemzetség kezébe, hanem szálljon vissza a királyra. Utódai azonban annál nagyobb bőkezűséget tanusítottak a közjavak eladományozása körül, sőt II. Endre valósággal tékozta e javakat.

Ehhez járult, hogy a gyakori polgárháborúkból folyó jószág-elkobzások és különösen a tatárdúlás idején nagyszámmal bekövetkezett magszakadások következtében, szintén számos birtok szállott a király kezére, a melyeket királyaink csakhamar ismét eladományoztak. Másrésről pedig azok, a kik a tatárpusztítás zavarai közt is megmaradtak szállásbirtokaik tulajdonában, hogy e tulajdonjogot minden megtámadtatás ellenében még jobban megvédelmezzék, adománylevelet eszközöltek ki maguknak a királytól a birtokokra.

Így történt, hogy a XIII. század végén a magyar nemesség birtokainak csak egy csekély része maradt meg szállásbirtoknak, a többi pedig lassan átváltozott adománybirtokká. A nemesi ingatlanak ezen átalakulása szükségszerűen maga után vonta a földbirtok tartozékainak, jogosítványainak, tehát a földbirtokkal oly szoros kapcsolatban lévő dologi jognak, a magánkegyuraságnak bizonyos átalakulását is.

A változás itt is abban állott, mint magánál a földbirtoknál, t. i. hogy a magán alapításból származó kegyuraságnak egy igen jelentékeny része átváltozott királyi adományon alapuló kegyúri joggá.

Az átalakulás csak úgy, mint az ingatlannál, nem egyszerre, egy pillanatban következett be, hanem évtizedek, évszázadok munkája volt.

A magánalapítványból létesült egyházak kegyurasága több-féleképen juthatott a király kezeibe. A legtermészetesebb úton a magszakadás esetén történt ez, azon elvnel fogva, hogy valamely nemzetség kihaltával ennek birtokai és a birtoknak összes tartozékai, jogosítványai visszaszállnak a koronára.

Ezen kívül a királyra szállott a magánalapítású egyházak kegyurasága akkor is, ha valamely kegyúr hűtlenség vagy felségsértés bűnébe esvén, fej és jószágvesztésre ítéltetett, mert ilyenkor birtokaival együtt az azokon épült egyházak is elkoboztattak és a király rendelkezése alá jutottak.

Sőt királyaink nemcsak a hazaárulást és felségsértést torolták meg ily módon, hanem az egyházakkal szemben elkövetett nagyobb kihágásokat, nyilvános büntetteket, erőszakot és más ily súlyos büntetteket is; ennélfogva az ily esetekben is a király váltotta fel a kegyuraságban az ily garázda kegyurakat.

Végre, ha valamely egyházzól kitünt, hogy sem nem tartozik a király kegyurasága alá, sem pedig magánkegyura nincs, úgy tekintetett mint az uravesztett jószág és mint ilyennek szintén a király lett a kegyura.

Királyaink az ily módon reájuk szállott kegyuraságot rendszerint nem tartottak fenn maguk számára, hanem a birtokkal együtt valamelyik hívüknek adományozták.

A mint a királyi adomány érthetően figyelmeztette az adományozottat, hogy a birtokot csakis a király különös kegyelmének, jóakarátának köszönheti, épp úgy emlékeztette erre az új kegyurat a királyi adománylevél a kegyúri jogokra nézve is.

Szükségszerűen be kellett tehát következnie annak, hogy a magánkegyúr és a magánkegyuraság ezen királyi adományozás folytán bizonyos függésbe jöjjön a királyi hatalomtól, mely függés a királynak bizonyos ellenőrzési, felügyeleti jogot biztosított a magánkegyurak és jogaik felett.

IV. Béla király a királyi monostorok felett gyakorolt kegyuraságot, a királyi adományból származó magánkegyuraság felett való ellenőrzési jogot, s azon gondoskodást, a melylyel királyaink mint keresztény uralkodók, a magánalapításból létesült és mindvégig magánkegyuraság alatt maradó egyházakat mindenkor jóakarattal támogatásban, védelemben részesítették, együttesen kegyuraságnak nevezte.

A király ezen eleddig ismeretlen, szokatlan kifejezése abban az oklevélben foglaltatik, a melyben a dunapentelei monostorról kívánt 1263-ban gondoskodni és következőleg hangzik: „mi a kiknek kormányzásból folyó kötelességünk Istennek szentegy-

hazát gondozni, a melytől égi ajándékként nyertük az uralmat, *mint Magyarország valamennyi egyházának kegyura*, bánkdó szívvél láttuk a monostor pusztulását“ stb.

Hasonló nyilatkozatot tesz I. Károly király is, midőn az egresi apátságnak László vajda által elfoglalt javait visszaadja. azt a kijelentést tevén, *hogy az összes magyar egyházak kegyura és oltalmazója lévén*, valamennyit kötelessége jogaiban sértetlenül megőrizni.

Íróink IV. Béla és I. Károly e nyilatkozatait általában szószerint veszik és úgy értelmezik, hogy nemcsak a királyi adományból nyert kegyuraság jutott függő viszonyba a királyi hatalomtól, hanem valamennyi magánkegyuraság és királyaink nem csupán legfőbb védelmezői, oltalmazói a magyar egyházaknak, hanem valóságos kegyurai is.

Ha íróinknak igazuk van, akkor a magánkegyuraság csak a királyi kegyuraságnak alárendelve állhatott fenn és csak abban a kiterjedésben, a mint ezt az egyetemes királyi kegyuraság határai engedték.

Az általános királyi kegyuraságról szóló tan tehát oly közelről érinti a magánkegyuraságot, hogy lehetetlen kitérnünk a kérdés elől, létezett-e valóban ily általános királyi kegyuraság hazánkban a középkorban, vagy sem?

A király általános kegyurasága, e tan hirdetői szerint, a következőkben nyilvánult meg. Ha a kegyúri jog vitássá vált, ezt a király előtt kellett igazolni. Kegyúri perekben a király mondott ítéletet. Magánosok kegyúri jogot csak királyi engedély mellett nyerhettek és a már birt kegyuraságot csak királyi megerősítés mellett adhatták át másoknak. A király felügyelt arra, hogy a kegyurak kellő időben gyakorolják a kegyúri jogot, mert ha ezt nem tették, e jog devolutio alapján a királyra szállott át stb.

Ha királyaink csakugyan gyakorolták volna e jogokat a magánkegyuraság felett, mi sem haboznánk egy pillanatig sem az egyetemes királyi kegyuraság fennállását elismerni. Miután azonban forrásaink nem csak nem igazolják e királyi jogokat, hanem ellenkezőleg arról győznek meg bennünket, hogy királyainkat a fentebb elsorolt jogok éppen nem illették meg, kénytelenek vagyunk kétségbe vonni, hogy az egyetemes királyi kegyuraság, úgy a hogy ezt íróink ma tanítják, a középkorban fennállott volna.

Mindenekelőtt nem áll az, hogy ha a kegyúri jog vitássá vált, ezt a király előtt kellett igazolni, s hogy kegyúri perekben a király mondott ítéletet. Megtörtént ugyan, hogy a versengő felek egyenesen a királyhoz fordultak a vitássá vált kegyuraság miatt, s a király döntött is ily ügyekben, rendszerint azonban nem hozzá, hanem vagy az országbíróhoz, vagy pedig — és ezt nevezhetjük a rendes megszokott eljárásnak — a nádorhoz for-

dulnak a kegyurak panaszaikkal, a kik azután a feleket megidézték, kiballgatták, a felhozott bizonyítékokat megvizsgálták, az ítéletet meghozták és az ítéletlevelet kiadták.

Így perli vissza Becsegergely Lél Lukafia Lászlótól 1318 előtt a dénes-monostori apátság kegyuraságát az országbíró előtt; így ítélt 1364-ben a széplaki apátság kegyurasága miatt támasztott perben Bebek István országbíró.

Míg ellenben Csele fia Balázs 1343-ban a nádor előtt emelt panaszt Detk Imre ellen, hogy ez a saármonostori apátságnak őt illető részét lefoglalta. 1347-ben Várday János szintén a nádor előtt tett panaszt Báthory János és Miklós ellen „super usurpatione patronatus”. 1366-ban hasonlóképen a nádor rendel el vizsgálatot a zebegényi monostor kegyurasága ügyében. Ugyancsak a nádori bíróság ítélt 1421-ben abban a perben, a mely Kompolti István és Ugrai Miklósék közt folyt a saármonostori kegyuraság miatt.

Szintúgy nem bir kellő alappal az az állítás sem, hogy magánosok kegyúri jogot csak királyi engedély mellett nyerhettek és a birt kegyuraságot csak királyi megerősítés mellett adhatták át másoknak. Ellenkezőleg, rendszerint sem a kegyuraság megszerzéséhez, sem pedig ennek átruházásához nem kellett semmiféle királyi engedély vagy megerősítés, hanem csak kivételes esetekben, egészen sajátos viszonyok közt kérték ki kegyuraink a kegyuraság átruházásához a király hozzájárulását.

Ilyen természetű ok kényszerítette pl. 1325-ben János mestert és testvéreit a királyi engedély kikérésére, midőn az általuk alapított landeki monostorban, hogy az istenitisztelet nagyobb rendben végeztessék és valamely méltatlan előljáró kezében el ne hanyagoltassék, a prépost kijelölési jogát, melyet eddig fönn-tartottak maguknak, a miechovi monostornak adományozták.

Az adományozás megtörténte után ők is és a miechovi monostor képviselője is arra kérték I. Károly királyt, erősítse meg a maga részéről is az adományt. Tették pedig ezt azért, mert a miechovi monostor Lengyelországban feküdt és így a landeki prépost kijelölésének jogát egy idegen ország alattvalói voltak hivatva ezentúl gyakorolni, mi csak is a magyar király külön felhatalmazásával történhetett meg. Így értelmezte ezt I. Károly király is, mert engedélyezvén és megerősítvén a kegyuraság átruházását, nemcsak azt kötötte ki, hogy a lengyelországi monostor előljárósága alkalmas egyéneket jelöljön ki a landeki prépostságra, hanem azt is elrendelte, hogy az újonnan kinevezett prépost a szepesi prépost előtt hűséget esküdjék az ország szent koronájának.

Ellenben a király tudtán kívül, megkérdezése, hozzájáru-

lása nélkül hagyományozza Fülöp pilisi főispán neje 1258-ban a kavai monostor kegyuraságát unokaöccseire. E nélkül adják át 1275-ben Csák bán fiai e rajki monostor kegyuraságát unokatestvérüknek. Királyi beleegyezés nélkül engedik át a 1321-ben a Bogát nemzetség tagjai a szerencsi monostor kegyuraságának ötödrészét János fehérvári prépostnak. A király tudtán kívül adományozzák 1335-ben a sárvári monostor kegyuraságának egy negyed részét a Gutkeled nemzetségből való Mátyás és rokonai Bereczk és Lőkös fiainak. Így cseréli el 1339-ben Tamás erdélyi vajda a saári monostor kegyuraságának ötötöt részét Imre sadáni birtokáért. Királyi engedély nélkül adják el 1340-ben Gyovadi Gergely és unokaöccse a Gáborjánmonostor kegyuraságát Dózsa nádor fiainak. E nélkül engedik át 1345-ben Geróthi Sándor fiai az ábrahádi monostor kegyuraságát Daróni István fiainak. Ugyanígy zálogosítja el 1350-ben Almási Pál és János a dunapentelei monostor kegyuraságát Berényi Pálnak. És nem volt szó királyi engedélyről akkor sem, midőn 1477-ben Gaghi Miklós és rokonai oly értelmű szerződésre léptek Bárczi András-sal, hogy ha a széplaki apátság kegyuraságát nekik visszaszerzik, ennek a felerészében részesülnek.

Ha a király az összes magyar egyházaknak valóságos kegyura lett volna, ha a király egyetemes kegyurasága e korban csakugyan fennállott volna, bizonyára nem hagyományozhatták, nem adományozhatták volna, nem adhatták, nem cserélhették, nem zálogosíthatták volna el a magánkegyurak királyi engedély nélkül kegyúri jogaikat.

De nem tudunk az egész középkorból arra sem esetet, hogy a magánkegyúri jog azon okból, mert a kegyúr nem gyakorolta időben, a devolutio alapján a királyra szállott volna. Hanem igenis van tudomásunk arról, hogy ha a király abban a téves hitben, hogy valamely egyházi javadalomra a bemutatás joga ötöt illeti meg, e joggal élt, s a magánkegyúr, a kihez a bemutatás joga tényleg tartozott, ez ellen feszlált, a királyi bemutatás semmisnek sem tekintetett.

Ha a magánkegyuraság azért szállott a királyra megszaksadás esetén, mert a kihalt család birtokainak a királyra kellett háramolni, ha a kegyúri jogot nem a király előtt kellett igazolni, ha a kegyúri perekben nem a király ítélkezett, ha magánosok királyi engedély nélkül is nyerhettek kegyuraságot, ha a már bírt kegyuraságot a király hozzájárulása nélkül is átruházhatták másokra, ha a bemutatás joga nem szállott a devolutio alapján a királyra, akkor az egyetemes királyi kegyuraságnak egyedül csak abban kellett volna megnyilatkoznia, hogy a király a kegyúr nélkül maradt egyházak kegyuraságát adományozta, hogy a kegyúri jogaikkal visszaélő, az egyházaikat fosztogató, az egyházaik

felett hatalmaskodó magánkegyurakat, nem különben a felségsértő és hazaáruló kegyurakat, megfosztotta a kegyuraságtól.

Ha azonban csak ennyiben volt a királynak joga a magánkegyurak ügyeiben intézkedni, akkor ez még nem nevezhető egyetemes kegyuraságnak oly értelemben, mint azt újabban nevezni szokás, mert ennyit mint keresztény uralkodónak, mint az ország legfőbb bírójának is jogában, sőt kötelességében állott az egyházakkal szemben megtenni; hanem akkor királyaink csak legfőbb védői, oltalmazói voltak az összes magyar egyházaknak, legfőbb ellenőrzői a kegyuraknak és legfőbb bírái az egyház és haza ellen vétőknek. Akkor azon királyi nyilatkozatok is, a melyekben magukat az összes magyar egyházak kegyurainak nevezik, csak úgy értendők, hogy ők az összes magyarországi egyházak sorsa iránt a legmelegebben érdeklődnek, minden életbevágóbb dolgukat élénk figyelemmel kísérik, bajaikban segítik, jogaikban, birtokaikban, uralkodói kötelességükhöz hiven megvédelmeczik és a mennyiben az ország törvényei és jogszokásai értelmében a magánkegyuraság bizonyos körülmények közt reájuk hárulik, e felett legjobb belátásuk szerint szabadon rendelkeznek ugyan, egyébként azonban a magánkegyurak jogaiba semmiképpen bele nem avatkozhatnak.

Hogy e királyi nyilatkozatoknak valóban nem tulajdoníthatunk más értelmet, azt még a következő két dologból is következtethetjük.

Először II. Endre királynak 1217-ben tett azon kijelentéséből, hogy ő lelki buzgalomból az összes magyar egyházak gondjairól és hiányairól szorgosan és előrelátóan gondoskodni tartozik ugyan, leginkább mégis azokról, a melyekkel szemben a kegyuraság különös gondot követel meg tőle: „Cum itaque cunctarum ecclesiarum in regno nostro Christo militantium, *illarum tamen maxime quorum specialis cura jure patronatus nos attrahit*, divinae pietatis intuitu curis et defectibus diligenter ac devote et circumspecte providere teneamur“ etc.

Az oklevél értelme teljesen világos. A királyt arra kötelezi hitbuzgalma, hogy országának valamennyi egyházát gondozza. Vannak azonban ezek közt olyanok is, a melyeket különös gondal tartozik övezni; ezek a kegyurasága alatt álló egyházak.

Ha a király kivétel nélkül minden egyháznak kegyura lett volna, akkor kétségtől nem fejezhette volna ki magát úgy, hogy különösen azokat az egyházakat kell istápolnia, segítenie, a melyekkel szemben a kegyuraság kötelezi őt erre. Ha voltak olyan egyházak, a melyekről különösen tartozott gondoskodni, mert kegyuruk volt, kellett lenni oly egyháznak is, a melyekről nem tartozott különösen gondoskodni, minthogy nem volt kegy-

uruk; hanem csak annyiban, a mennyiben lelki buzgalma ezt mint keresztény uralkodótól megkívánta.

De nem értelmezhetők, másodszor, a királyi nyilatkozatok úgy, hogy a király az összes magyarországi egyházaknak valóságos kegyura lett volna, azért sem, mert nem egyszer megtörtént, hogy a magánkegyurak a kegyuraságot a királyra ruházták át. Már pedig, ha a király az összes egyházaknak a kegyura lett volna, akkor a kegyuraság ily átruházásának, adományozásának semmi célja, semmi értelem nem lett volna.

Különösen a következő esetek jellemzők e tekintetben.

Bors comes, Domonkosnak, a borsmonostori apátság megalapítójának fia, II. Endre király jelenlétében úgy intézkedett, hogy monostorát, Isten és az ő szentei előtt, a királynak és utódainak adományozza, ha fia nem születik; ha azonban fiai lesznek, azt akarta maradjon, meg mindenkor ezeknél és ezek utódainál.

Meglehetne-e érteni, Bors comesnek ezen adományát, ha a király úgy is kegyura lett volna a monostornak? És főleg, meg lehetne-e érteni, hogy a comes Istenre és az ő szentekre való hivatkozással és csak feltételesen, ha nem születnek időközben gyermekei, ruházza át a királyra a monostorra vonatkozó kegyúri jogait? Ilyen módon csak az kötheti le magát, ily feltételeket csak az tűzhet ki, a ki tisztában van azzal, hogy más eljárást is követhetne és hogy rendelkezési szabadsággal bír.

Hogy mennyire nem illette meg a királyt semmiféle jog a monostorral szemben, legjobban kitűnik abból, hogy néhány évvel később, 1231-ben, ki tudja mily előzmények folytán, Bors comes, daczára annak, hogy a király az adományt már elfogadta, magát a monostor kegyurának nevezte, törvényes kegyúrrá fogadja sógorát Szentgyörgyi Sebest, a ki bevallja, hogy nem saját érdemei, hanem Bors comes adománya folytán nyerte el a kegyuraságot.

Teljességgel lehetetlen, hogy mindez megtörténhetett volna, kezdve a kegyúri jogoknak a királyra történő átruházásától és végezve Szentgyörgyi Sebes társkegyuraságával, ha a királyt már előbb is megillette volna a kegyúri jog a monostor felett.

Hasonlóképen az általános királyi kegyuraság ellen szól a saághi prépostság kegyuraságának adományozása is.

A kegyuraságot Márton bán, az alapító, a következő módon ruházta át a királyra.

Nem lévén a bánnak fiutóda, a kire birtokainak és a saághi monostor kegyuraságának örökösödési jogon szállania kellett volna, arra kérte IV. Béla királyt, hatalmazza fel őt arra, hogy ezek felett úgy életében, mint halála esetére szabadon rendelkezessék. A mikor azután elkövetkezett a monostor felszentelésének ideje, a melyen az alapító meghívására maga a király is megjelent, a bán felhasználta az alkalmat, hogy családjával szemben tisztázza

a monostor kegyuraságát és nyilatkozatra szólította fel testvéreit, valamint egyéb rokonait, hogy van-e valami joguk a monostorra vonatkozólag, akár alapítás, akár javadalmazás czímén? Miután pedig ezek kijelentették, hogy sem a kegyuraság czímén, sem más valamely czímen nem illeti meg őket semmiféle jog a monostorra vonatkozólag, Márton bán, elismervén a királynak vele szemben tanúsított bőkezűségét és megemlékezvén a királytól nyert jótéteményekről, Saághot és a saághi monostor kegyuraságát, önként, tisztán nagylelkűségből, a királynak és utódainak adta, adományozta. A király pedig elfogadván, átvevén és jóváhagyván az adományt, a monostort a saághi birtokkal együtt, mint kegyúr és védő különös oltalmába fogadta és kijelentette, hogy magán és utódain kívül senkit sem fog jogosultnak elismerni a birtokra, vagy a kegyuraságra nézve. Minderről ugyanezen alkalommal oklevelet is állított ki. Ez az oklevél azonban a tatárpusztítás alkalmával megsemmisült. A monostor prépostja tehát 1268-ban arra kérte a királyt, hogy ezen oklevelet újítsa meg. A mit IV. Béla teljesített is, nehogy — úgymond — idők múltán valaki vitássá tegye a kegyúri jogot

Ha Saágh adománybirtok lett volna, az esetben — mint-hogy Márton bánnak fiörököse nem volt — ennek a kegyurasággal együtt vissza kellett volna szállania a királyra; nem lett volna tehát semmi értelme, hogy a bán a királynak adományozza a birtokot. Ha pedig szerzett birtok lett volna, úgy akár életében, akár halála esetére, tetszése szerint rendelkezhetett volna felőle és így szükségtelen lett volna a királytól szabad rendelkezési jogot eszközölni ki magának. Saágh tehát minden bizonynyal szállásbirtok volt és éppen e miatt kellett Márton bánnak a királyhoz folyamodnia, ha nem akarta, hogy ebben atyafiai örökösödjének.

Megszerezvén magának a királytól a felhatalmazást, hogy a birtokkal és az ezen alapított monostor kegyuraságával tetszése szerint járhasson el, még a kegyúri jogot is tisztázni óhajtotta, jól tudván, hogy ha ehhez testvéreinek, vagy rokonainak akár alapítás, akár pedig javadalmazás czímén valamely jogczímük van, ezt még a királyi engedély sem szüntetheti meg. Összehívja tehát rokonságát és nyilatkozatot vesz ki tőlük, hogy őket semmiféle czímen nem illeti meg jog a monostorra vonatkozólag.

Vajjon szükség lett volna-e erre a körülmekintő eljárásra, ha Márton bán abban a hitben él, hogy a király kegyura az összes magyarországi egyházaknak? Nem volt-e inkább mindez a leghatározottabb jele annak, hogy a kegyuraság esetleg megilletthette az alapító rokonait, de a királyt semmi esetre sem?

Vagy elképzelhető-e, hogy Márton bán, a király iránta tanúsított nagylelkűségének felemlítésével, tehát ennek mintegy hálás viszonzásául, tisztán a maga bőkezűsége által indítatva

„sponte, motus mera liberalitate“, olyan jogot adományozott volna, „dedit, contulit et donavit“ a királynak és utódainak, a mi úgy is megillette a királyt? És ha a király valóban kegyura lett volna az összes magyar egyházaknak, mondhatta volna-e IV. Béla a bán adományának elfogadásakor, hogy a monostort, mint kegyúr különös oltalmába vette „tamquam patronus et defensor in nostram recepimus protectionem specialem“.

Ha az itt felsorolt okokat mind mérlegre tesszük, ha figyelembe vesszük, hogy IV. Béla 1268-ban mondja oklevelében, hogy Márton bán önként, szabad akaratból adományozta neki a saághi prépostság kegyuraságát, minek alapján ő mint kegyúr a monostort védelmébe fogadta, holott öt esztendővel előbb, 1263-ban, magát az összes magyar egyházak kegyurának mondotta; ha azt látjuk, hogy a többi magánkegyúr is csak a saját nemzetségével szemben van kötve a kegyuraság feletti rendelkezést illetőleg, egyébként pedig a király engedélye, hozzájárulása nélkül adományozza, hagyományozza, cseréli el, bocsátja árúba, zálogba a kegyuraságot, csak úgy mint egyéb javait, okvetlenül arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy sem IV. Béla sem többi királyaink a középkorban nem értették úgy azon kijelentéseiket, hogy ők valamennyi magyar egyháznak kegyurai, mintha őket valósággal és tényleg egyetemes, főkegyúri jog illette volna meg a magánalapítványból létesült és magánkegyuraság alatt álló egyházak felett is, hanem csak azt akarták ezzel kifejezni, hogy ők az országban lévő valamennyi egyháznak, keresztény uralkodói kötelességeikből kifolyóan, legfőbb védői, leghivatottabb oltalmazói, legkészségesebb istápolói.

Vagyis, a magánkegyuraság a középkorban hazánkban éppen nem állott oly függő viszonyban a királyi hatalommal szemben, mintha a királyi főkegyuraságból származott volna. Mintha alapját, forrását — a hogy ezt a főkegyúri jog apostolai hirdetik — a király egyetemes kegyuraságából nyerte volna; és a királynak semmiféle joga nem akadályozta az egyházak alapítóit és ezek utódait, hogy kegyúri jogaikat szabadon gyakorolják, vagy ezt akár el is idegenítsék, mert a magyar királynak nem volt több joga ezen egyházak felett, mint a többi keresztény állam uralkodóinak, a kik az Advocatia czimén gondozták országuk egyházait.

Petrarca Szózatja és egyik latin költeménye.

(Kivonat Hegedűs István l. t. márczius 20-án tartott felolvasásából.)

Értekező Petrarca Szózatjának az *Italia mia* cz. 16-ik canzonét nevezi. Az olasz ifjúság számára kiadott hazafias költemények anthológiájának élén e költemény áll. Orlando olasz közoktatásügyi miniszter 1904-ben az arezzói emlékünnepen (Petrarca születésének hatszázadik évfordulóján) e szózat végső versszakát idézte, mint szózatot, mely a századokon keresztül cseng a nemzet fülébe. Ha e „Szózat“-ot a miénkkel vetjük egybe: érdekes találkozások, de még érdekesebb különbségek fordulnak elő. Közös indíték, közös eszmetársítás előfordul minden hazafias költeményben, melyet egy nemzet szózatul vesz ajkára: az ősök kiontott vére által megszentelt talaj, a nemzeti nagy emlékek és a nagy czélokra lelkesítő gondolatok megcsendülnek Vörösmartynál, Petrarcanál egyaránt. De azért az *Italia mia* az olasz hazaszeretetnek azt a formáját fejezi ki, mely a XIV. század eszmekörében élő olasz szívet hevítette, mely a római birodalmi eszmének középkori hagyományaiba ereszti gyökerét.

Míg Vörösmarty a „népek hazája nagy világ“-gal szemben, eme földet, mely bölcsőnk s majdan sirunk is, félti, teszi kultusa tárgyává, Petrarca az idegen zsoldosok által kirabolt virágos kertet siratja és lelkesít, riadót zeng az idegen uralom ellen, hivatkozik a *latin vér* hősi erényére, mely ha olasz szívekben élne, rövid volna a tusa a német vak düh ellen. Az egyes városok conditiere-lelkű zsarnokai egymás ellen vívott harczaikban hívták be az idegent: a visszavonás tépi darabokra a földet, mely a költőnek „mindkét szülőjét eltakarja“.

Mélyreható különbség a Petrarca *Italia mia*-ja és a Vörösmarty Szózatja közt az ő hivatkozása a világbirodalom örökébe lépett olasz nép nagy emlékeire. Marius, Caesar törtek német földre, öldöklő hadaik nyomán vértől ihatatlan lett a folyók vize és most ugyane népből összekerült gyülevész had szabadon dúlhat és pusztíthat. És épp e ponton érintkezik az *Italia mia* Petrarcanak egy latin költői levelével, melyet Sienai Aeneas di Tolomeihez intéz. A míg az *Italia mia* a német zsoldosok ellen hívja

föl egyesülésre az olasz fejedelmeket, addig a latin költői levél a francziák ellen fakad ki és elsíratja Italia szomorú sorsát, Friedersdorff, ki német nyelvre fordítá le Petrarca költői leveleit,¹ e levélnek e czímet adja: „*Ki menti meg a szerencsétlen hazát?*“ És csakugyan mint a *Zrinyi dalában*: e kétség, a mély aggodás és borongó honfíbu leng át e költői levélben, melynek végén a költő a Rhodanus partjától távol eső Hazát mint édes anyát félti, hogy a fenyegető vész hullámai elborítják. Így panaszol:

„Hajh, de gyötör kétség, mely igaz szeretetnek a társa,
A Rhodanus partján oly távol a drága hazától
Engemet aggaszt a szeretett szülőföldnek a sorsa.
Rettegek érte, mikéntha kiün állva a marton a tenger
Bösz örvényeitől látnám sodratni anyámat.
Félelem és a remény küzd és hullámzik e szívben
És levelemben azért ború és derü váltja föl egymást.
Higgyek-e? Féljek-e? Sirjak-örüljek-e, nem tudom én már.“

Mindkét versben az *idegen* elleni gyűlölet, a büszke *civis Romanus* megvetése nyilatkozik meg. Íme az olasz hazaszeretet sajátos vonása. Értekező lerajzolta azokat a küzdelmeket, melyek a gvelf és ghibellin pártok közt dúltak. A római császárság eszménye volt a középkor legmerészebb álma, melynek jelvénye volt a császári korona. Ez eszmény belesugárzik a XIV. századba, beragyogja a Dante és Petrarca lelkét. Dante glóriával veszi körül VII. Henrik alakját. Az ő fia János, cseh király, tesz kíséretet Olaszországban a császárság fölélesztésére és az ő unokájok, IV. Károlyt hívogatja Petrarca számos prózai levelében, hogy a széttagolt Itáliát egyesítse. Petrarca lelkében összetűző ellenmondások rajzára tért át az értekező, kiemelte, hogy mióta Petrarca latin irodalmi munkásságát mélyebb figyelemre méltatták, Petrarcat is jobban megértették. Megszűnt az a hagyományos fel fogás, mely úgyszólván dualismust vitt bele egy sokoldalú szellem belső életébe. Az újabb kor nemzeti iránya mintegy feledéssel borította be Petrarcat, a latin író: a Sonettek, a Canzonék és Trionfi édes ajkú dallosát látták csak Petrarca-ban. Újabban több gondot fordítanak Petrarca latin munkáinak beható tanulmányozására. Kraus Xaver Ferencz, a híres Dante-bűvár Petrarca leveleiről szép tanulmánya² e téren különös figyelmet érdemel. Isidoro del Lungo szintén hangoztatja e nézetet a *Nuova Antologia* 1904-ik évi folyamában *Petrarca és az olasz hazaszeretet* cz. tanulmányában. Kár, hogy Del Lungo nem hoz fel részleteket, példákat helyes álláspontjának igazolására, pedig a tudományos módszer alkal-

¹ Franz Petrarca's Poetische Briefe, in Versen übersetzt und mit Anmerkungen herausgegeben von F. Friedersdorff. Halle. 1903.

² Essays von Fr. Xav. Kraus. Berlin 1896 (401—546. l.).

mazása sehol termékenyebb talajra nem vezethetett volna. E módszer követésével meglepő eredményeket lehet elérni. A latin költői levelekben Petrarca élő, való szerelmének közvetlenebb hangja szólal meg, mint a Rime nem egy darabjában. A Sonettekben és Canzonékban a troubadour költészet hagyományos formájába öntött, bizonyos allegorikus fátyollal takart megnyilatkozását látjuk a költő szerelmének. Így lehet a latin prozai és költői levelekben. így a *páosztorkölteményekben* azon politikai küzdelmek képét visszatükrözödvé látnunk, melyek Petrarcat annyi ellenmondásba keverték: hol a pápákhoz esdekel, hogy térjenek vissza Rómába s egy hű guelf hangján szól, majd az idegen császárt hívja be, hogy tegye föl a római császári koronát, Genuát és Velenczét az egységes Itália érdekében óhajtja rábírní, hogy nyujtsanak egymásnak békejobbot és forduljanak az idegen ellen és ugyan ő Rienzi-ért, mint a Senatus populusque Romanus felélesztőjéért lelkesedik. Petrarcanak a természet iránti mélységes vonzalma is megkapó formában nyilatkozik meg latin (prozai és költői) leveleiben.

Épp azért vont értekező párhuzamot Petrarca *Italia mia*-ja és az Aeneas di Tolomei-hez intézett levél között: mert e két költemény megvilágítja Petrarca igaz, őszinte olasz hazaszeretetét, mely nem egy párt: guelf vagy ghibellin politikai szenvedélyeit leheli, hanem a hazának önfiaitól ütött vérző sebei felett kesergő, de egyben a gyűlölt idegen ellen felbuzdult szív mély érzéséből fakad. A két költemény közti párhuzam kétségtelenné teszi az Italia mia keletkezésének időpontját is, melyre nézve az olasz irodalomtörténészek közt heves vita folyt. Teszik ez időpontot 1327-re, Bajor Lajos olaszországi hadivállalatának idejére azok, kik a költemény e helyét:

„Bajor csalásnak látva sok jelét ti,
Hát észre még sem tértek.“

szószerint veszik, míg Petrarcanak kétségtelenül leghivatottabb magyarázója Carducci¹ és Zumbini² az 1344—45-iki páрмаi háború idejére teszik. Értekező behatóbban ismertette e kérdést és épp e kérdés kapcsán világította meg az Aeneas di Tolomei-hez intézett levél írásának körülményeit is. Eme költői levél korábban keletkezett: más a hangja, más az indítéka, más a situációja. Rossetti³ a *Jegyzetek*-ben e levél tartalmát feltüntető feliratot közli a Biblioteca Guarnieriana d. i. S. Daniele-nel Friuli-

¹ Le Rime di Fr. Petrarca di su gli originali commentate da Giosué Carducci e Severino Ferrari. Firenze 1899 (193—204).

² Studi sul Petrarca di B. Zumbini. Firenze 1895.

³ Francisci Petrarchae, Poëmata minora, quae exstant omnia Mediolani 1841. II, 389.

ben létező codex alapján, ebből kitűnik, hogy e levél „elpanaszolja Italia sorsát, melyet a míg belviszály és polgári villongások marezangoltak, oly barbár népek rohantak meg, melyeknek valaha ő parancsolt“. E szerint a levél írására „az a Toscanában széltiben elterjedt hír adott okot, hogy Lucca, Toscana városa, francia igába került“. Ez időpont 1333-ra esik, midőn János cseh király a pápa titkos beleegyezésével Italiába tör, Luccát elfoglalja. E vállalat csúfos véget ért, de a költő a távolban értesülvén a hazáját fenyegető vészélyről: megragadó képét nyújtja hona szenvedéseinek. Különösen költői az Alpesek ormáról föltárló Olaszország rajza: a *Elogium Italiae*, mint a hogy egy másik gyönyörű költeményében maga is üdvözlí:

Salve, pulchra parens, terarum gloria, salve!

A zsoldos a bérce fokáról látja a dúsgazdag földet és nem az ősök iránt érez kegyeletet, hanem kapzsi birásvágy lepi meg. A gallokkal szemben épp oly gyűlöletet és megvetést érez, mint a „német vak düh“ ellen izgat az *Italia mia*-ban. Két párhuzamba állított hely megvilágítja ez érzést:

Es undok söpredéket
Külföld pusztái ontják
Ez édes drága földre szennyes árral —

zeng az *Italia mia*-ban:

Van egy útja az üdvnek,
Mely földézi korát ismétlen az ősi erénynek.
El a remény bennem, hogy megszűn' a durva erőszak
Ha szégyenleni fogjuk uralmát itt e bitornak.

Ugyanaz a hang, ugyanaz a vágy: az olasz hazaszeretet történeti rétegében gyökerező gyűlölet az idegen ellen szólal meg mind a két költeményben.

Értekező magyar szempontból is talált mondani valót. Ugyanis Zumbini a zsoldos hadakról szólóban a magyar zsoldos csapatokat is egy kalap alá fogja, holott már Pór Antal kimutatta Nagy Lajos életrajzában (349. lap), hogy a *Magna Societas Hungarorum* egy Nagy Lajos által adott engedély alapján toborzott csapat éppen a nagy német csapatok kitisztítását eszközölte és nagy jót tett Italiának.

E zsoldos életet értekező Petrarca levelei alapján megvilágította. Ezután bemutatta mind a két költeményt alakbű fordításban. Érdekes különbség van a Friedersdorff és az értekező fordítása közt. Friedersdorff ötös, illetve hatodfeles iambusban fordít. Nála a költemény 255 sorra terjed, holott az eredetiben és értekező fordításában 177 sor.

Az olasz canzone végső versszaka így hangzik :

Dalom, im elbocsátlak,
De kérlek, csinján szólj, s ügyelj magadra;
Mert büszke emberekhez fogsz te menni,
Kik telve, oh de mennyi
Rossz indulattal, őket elragadja
Bósz szenvedély hatalma.
Nemes szívek is vannak,
Kik jót akarnak, jobb, ezekhez térj be.
S szólj: A hol csak befogadnak,
Csak azt kiáltom: béke, béke, béke!

A török nyelv szóképzése.

(Kivonat *Kúnos Ignác* 1. t. márczius 20-iki előadásából.)

Rendszeresen feldolgozott és nemsokára megjelenendő török nyelvkönyvemnek egy fejezetét óhajtom ezúttal bemutatni. Azt a fejezetét, mely a török nyelv képzőit úgy az ige-, mint a névszóképzőket, foglalja magában. Az oszmán nyelv szóképzői, mint szakkörökben tudvalevő dolog, eddigelé sem rendszeresen összegyűjtve, sem pedig kellőképen tárgyalva nincsenek. Az eddig megjelent különféle nyelvtanokban, még a *Redhousét* és *Müllerét* sem véve ki, oly hiányosan és nem is a megfelelő helyen van a képzők fejezete összeállítva, hogy szükségesnek tartottam, az élő nyelv gyakorlati megfigyelése alapján is, lehetőleg teljesen csoportosítani és grammatikai rendszerbe foglalni mindazokat a nevszói és igei képzéseket, melyek az oszmán nyelv teljességéből megállapíthatók voltak. Az oszmán nyelv képzőit talán kevésbé is ismertük eddigelé, mint a többi török nyelvekéit. Mert míg a nyugoti és középázsiai török nyelvekből aránylag megfelelő anyag állt rendelkezésünkre, addig e hozzánk legközelebb álló nyelvet csak is irodalmi használatában ismertük. Vagyis olyan anyagában, mely a tiszta török elem rovására arab és perzsa szó és egyúttal képzőelemekkel helyettesítette a divatját multa török elemeket. Ilyen anyag állván a grammatikusok rendelkezésére, nem csoda ha ez a mesterségesen alakult irodalmi nyelv nem kínált elegendő forrásul arra nézve, hogy belőle a török nyelv képzői csak nagyjában is kimutathatók lettek volna. Ma már egyrészt, az akadémia erkölcsi támogatásával történt népnyelvi kutatásaim alapján, másrészt pedig annak az újabb iránynak a hatása alatt, mely az irodalmi török nyelvet, népies elemek bevonásával igyekszik nemzetiebbé tenni, jóformán oly és annyi anyag áll rendelkezésünkre, hogy belőle a török szóképzésének a tanúságait kihámozhatjuk. És e tekintetben épp a 600 éves oszmán

nyelv rendkívül tanulságos és a többi török nyelvekkel való összehasonlításhoz is bőséges anyagot foglal magában. Sokkal bőségebb és teljesebb, még hangtani szempontból is használhatóbb anyagot, mint az ázsiai török nyelvek bármelyike. Hisz az oszmán nyelv, mely eredetére nézve türkmén nyelv volt, az őshazából hozott anyagot olyan elemekkel bővítette és egészíthette ki, melyet a nyugoti hazájában lakó törökség területén talált. Innen van, hogy az oszmán nyelv képzőinek, illetve hangteti megfelelőinek a legszélsőbb keleten is mását leljük, és hogy ebben a legmodernebb török nyelvben a legősibb török nyelvelemek is megtalálhatók. És ez ösiség legfelültebb kriteriumai épp a képzők tanában jutnak leginkább kifejezésre. E mellett arra is törekedtem feladatom megoldásában, hogy az egyes képzőket a többi török nyelvek hasonló elemeivel összehasonlítva, lehetőleg a legrégibb alakot állapítsam meg. Főleg abból a szempontból, hogy az ily módon rekonstruált ősképzőt a magyar nyelv megfelelő képzőjével is összehasonlíthassam. Ily módon némi adalékkal járulhatok az ural-altái összehasonlító nyelvészet még munkába is alig vett feladataihoz. A magyar képzőket természetesen csak akkor tettem összehasonlítás tárgyává, ha ezek a magyar-ugor nyelvhasonlítás tűzpróbáján is átmentek.

Rátérve az oszmán nyelv képzőinek vázlatos ismertetésére, külön csoportban mutatom be az ige és névszóképzőket. Az ige-képzőknél ismét megkülönböztetem a deverbaliakat, az igéből képzett és aztán denominaliákat, vagyis a névszóból képzett igéket. Az előbbi csoportnak a következő három jellemzetes képzője válik ki. A műveltető *dir* vagy *tir*, mely hol *t*, hol *r* alakban, és hol pedig kombináltan jelentkezik, pl. *söjle-* szól igéből *söjle-t-* szólat, *ez-it-* zuzat; *čik-ar-* kihuz, és végül *öldür-* ölet, *vur-dur-* veret. Másik csoport a szenvedő és egyúttal visszaható igék képzésére szolgáló *-nıl-* képző, mely szintén hol *n*, hol *es l*, hol pedig kombinált alakban mutatkozik, pl. *jaz-il-* íródik, *ba:-lan-* köttetik és *ko-nul-* tétetik. E képző bokornak a többi török nyelvekben is többnyire *l* felel meg. A harmadik képző a viszonnosságot és egyúttal a frequentativumot kifejező, s pl. *taniş-* megismerkedni, *vuruş-* verekedni, *söjleş-* beszélgetni. E képző is hangtanilag változatlan van meg a többi török nyelvekben. A többi ige-képzők, melyek oszmánli sajátosságok és a többi török nyelvekéthől eltérők, a ritkább ige-képzők sorában vannak megemlítve. Ugyancsak oszmánli sajátásnak vehető az a nyelvszokás is, hogy az említett képzők a lehetőleg különbözőbb módon társulnak egymás mellé a visszaható, műveltető és szenvedő, vagy más változat szerint a viszonnossági, műveltető és szenvedő képzők, pl. a *sev-* tö után *sev + in + dir + il* stb. A következő fejezet a névszókthól képzett igéket tárgyalja. A legfontosabb ezek közül a

-*la- le*, mely vagy magában vagy pedig a reflexivum-passivummal együtt fordul elő, tehát *lan,- len, laş-leş* és *-lat-let* alakban. Denominaliákat képez az *-l* is, p. *çok* (sok) szóból *çok-al-* növekszik, *küçük-* kisebbedik. A *l* mellett előfordul az *-n* is, többnyire reflexivum jelentéssel. A denominaliáknak e két jellemzetes képzője az *l* és *n* teljesen megtalálható a többi török nyelvekben is és eredetükre nézve azonosoknak látszanak az előbbi fejezetben említett deverbális képzőkkel. E két képzőn kívül előfordul még az *r* és több ritkán előforduló és elhomályosult képző, mely azonban inkább már oszmánli sajátosság. A mi már most a szóképzés második szakaszát a névszóképzést illeti, úgy itt még szembe-tűnőbb az a nagy gazdagság, melyet az oszmánli nyelv feltüntet. E képzők eredetének vizsgálása arra az eredményre vezetett, hogy több, ma már egymástól úgy hang- mint jelentéstani szempontból eltérő képzők eredetileg egy közös képzőre vezethetők vissza. Ilyen a főnévképző *lik*, a melléknévképző *-li* és a főnévképző *di* és *ti*. E négy képző, mint ez a többi török nyelvekkel való egybevetésből kitűnik, egy eredeti *dik* képzőre vezethető vissza, mely egyrészt *di*-vé rövidült, másrészt pedig a *d-l* hang-elváltozáson keresztül egyrészt *lik*, másrészt pedig a megrövidült *li* alakját öltötte. Hiszen magából az oszmán nyelvből is kimutatható a *lik* és *li* képzők azonossága és vagy a teljesebb alak fordul elő a kopottabb használatában, vagy pedig megfordítva. Másik névszóképző a valamivel való foglalkozást és hivatást kifejező *-şi* képző, pl. *kahvedsi* kávé, *kapudsu* kapu; továbbá a *dsik* a kicsinyítés és kedveskedés kifejezésére, pl. *odadsik* szobácska, *adamdsik* emberke. E két képző hangtanilag úgy viszonylik egymáshoz, mint az előbb említett *li* és *lik* képző. Támogatja e felfogásunkat az a körülmény, hogy a rokon török nyelvekben a *şi* képző még teljesebb *dsik* alakban fordul elő és ezzel is kifejezést nyer az oszmánli nyelvnek az a sajátossága, hogy egyazon képzőnek egy őseredeti, mint fejlődöttebb változatát is megörizte. Az oszmánli nyelvben ezenkívül több változata is megvan a képzőbokornak.

Ilyen a kicsinyítő *dsigiz*, pl. *kuş-şiz* madárka és hangszínbeli változattal a *dsak*, *dsek*, pl. *oşun-şak* játékoska, *stşak* meleg, magyar átiratban *isi-şak* (izzócska). A melléknévképzők közül itt van még a *lik* névszóképzőnek *li* változata. E képzőnek kétféle alakját akként használta fel a nyelvszokás, hogy a kopottabb alakot idővel melléznevek képzésére foglalta le, míg a teljesebb nyelvalak eredeti alakjában és jelentésében maradt meg. Ide tartozik még ezeken kívül a fosztó *-siz* képző, pl. *dibsiz* feneketlen. *ekmeksiz* kenyér nélküli, továbbá a határozókat képző *dsa-* *dse* és a hasonlóságot kifejező *si*. E helyen állítottam össze még azokat a ritkábban használt képzőket is, melyek jó részének az értelme

is elhomályosodott, és a melyek főleg népies szövegekben és kisázsiai dialektusokban találhatók meg. Áttérve ezek után az igékből képzett névszókra, itt is ugyanazokkal a jelenségekkel találkozunk, mint az előző fejezetekben. A képzők sokfélesége és változatossága itt még szembeötlőbb és összehasonlítva ezeket a többi török nyelvekben előforduló képzőkkel, mindenekelőtt az tűnik ki, hogy az oszmán nyelv az igékből képzett névszókknak jóval több változatait és teljesebb alakjait őrizte meg, mint a török nyelvek bármelyike. Ilyen mindenekelőtt az *-işi- üşi* képző és ennek hangrendi megfelelői, pl. *kesişi* vágó, *bi-lişi* tudó, a magyar *bölcs* szónak a megfelelője. E képző *şi* része eredetére nézve azonos az előbbi fejezet *-şi* képzőjével, míg a megelőző magán hangzóban egy nomen agentis-féle lappang. Másik képző az *-iş* és hangrendi megfelelői, pl. *vur-uş* verés, *öp-üş* csók stb.; nem nehéz e képzőnek s alakjában az előbbi képzőnek *ş*-jét megtalálni és így volta képen az előbb említett két képző egy eredetre vezethető vissza. Ez utóbbinak teljesen megfelelő mása a magyar *ús*, és, pl. *jî/ül-iş* gyűlés, *süpür-üş* seprés stb. Harmadik élő képző az *i* és *gi*, megfelelő hangrendi változataival egyetemben. Abból a körülményből, hogy *i* képző csakis a nyugoti törökségben található, míg a többi nyelvek ennek megfelelőjeként csakis a *gi*, illetve *ki* képzőt ismerik, pl. *öl-ü* halott, keleti törökségben *öl-kü*; *jaz-i* írás, a többi törökségben *jaz-gi*, önként következik, hogy itt is egyazon képzőnek kétféle alakjáról van szó. Valamint a többieknél, úgy itt is megvan e képzőknek többféle változata, melyek közül leggyakoribb a *gač*, *geč*, pl. *süz-gü* szűrő mellett *süz-güč*, *jüz* úsz igéből *jüzgüč* úszó. Ez összetett képző *č* utórésze viszont az *-işi*-ben levő *ş* elemmel, vagyis egy diminutivum képzővel vethető össze. További jellemzetes névszóképző az *m*, pl. *saj-im* szám, *öl-üm* halál. Ez az *m* képző egy egész sereg képzőbokorban található meg, hol képzőhalmaz, hol pedig elváltozott alakformájában. Ilyen mindenekelőtt az *inti* képző, pl. *siz-inti* sajtó; továbbá az *nş*, pl. *sev-inş* öröm, továbbá *ma-me*, pl. *bas-ma* nyomás, *dol-ma* töltelék és végül a *mak*, *-mek*, mely egyúttal a főnévi igenév képzője. A mi ezek közül az első képzőt, az *m*-t illeti, úgy az nagyobb részt a többi török nyelvekben is hasonló alakban van meg. Ugyanez az *m* lappang az *-nş* képzőbokorban, mely a *ş* előtt assimilatio következtében alakult át, míg a nomen actionis *ma*-ja az eredetibb alakot őrizte meg. Az infinitivus *-mak*, *-mek*-je, mely szintén egy teljesebb alakot őrzött meg, a többi török nyelvben mint infinitivus ismeretlen ugyan, de hangtani megfelelője és tovább képzett alakja, majdnem mindegyikében megtalálható. Elterjedt és élő képző végül a *-k* és hangtani változatai, pl. *kapa-k* fedél, *kon-ak* megszállóhely, *ada-k* ígéret, mely szintén az előbbi fejezet *-ak* és *ki* képzőjével vethető egybe, nemkülömben az a

nagyszámú melléknévképző, melyeknek fontosabbjai *gin*, *kin*, *gan*, *kan* és ugyancsak *k*. Mind e képzőknek olyan másai mutathatók ki a többi török nyelvekből, melyek az összehasonlításra szintén önként kínálkoznak. A török nyelvek képzőinek tüzetes átvizsgálásából és összeállításából annyi már most is nyilvánvaló, hogy e képzőknek, majdnem mindegyike az egymástól földrajzilag is távol eső török népek nyelvében megtalálható. A legfontosabbjainak még a hangtani megfelelései is eléggé áttetszők. És hogy az összehasonlítások, további munkáját némileg megkönnyítsem, olykép csoportosítottam e képzőket, hogy összetartozandóságuk kétségen feletti legyen. Az a körülmény, természetesen, hogy a török nyelvek hangtani viszonyai tisztázottaknak éppen nem mondhatók, nagyban megnehezítette feladatomat. Nemkülömben az a körülmény is, hogy fonétikusan átírt és ennek folytán hangtanilag megbízható szöveg vajmi kevés áll rendelkezésünkre.

Ezekben igyekeztem a török szóképzés felütlőbb jelenségeit ismertetni és őket lehetőleg a maguk teljességében összeállítani. A többi török nyelvekkel való összehasonlításnak főleg az volt a célja, hogy rekonstruálhassuk azt az alapalakot, melyből az egyes nyelvek tovább, vagy külön fejlődött mellékalakjait megfejthetjük. A török nyelvek közt különben sem oly nagy az alaktani eltérés, hogy a hangtani elváltozásokat szenvedett képzők könnyűszerrel felismerhetők ne legyenek. De szükség van ily feladatok megoldására a magyar nyelv szempontjából is. Csak is ily rekonstruált ősi török alakokat lehet a további összehasonlítások alapjául elfogadni és az ősi magyar-ugor alakokkal való egybevetés után a magyar szókincs eredetének a kérdése is nyilvánvalóbb és tisztázottabb lesz. A jövőnek eme tudományos feladataihoz akartam ezúttal egy kisebb körű feladat megoldásával hozzájárulni.

A tömeg büntettei.

(Kivonat *Angyal Pál* május 8-án tartott előadásából.)

B e v e z e t é s.

A büntetőjog felelősségi rendszere a legrégibb időktől fogva napjainkig három fejlődési fokozatot tüntet fel. Eredetileg ismeretlen fogalom volt az egyéni felelősség; a primitív társadalmakban nemcsak a cselekmény elkövetőjét, hanem ennek hozzátartozóit, családját, sőt az egész törzset érte a vérbosszú alakjában jelentkező s a sértett fél, illetőleg ennek családja, törzse részéről végrehajtott büntetés. *A collectiv felelősségi rendszernek* utolsó nyomai a XVIII. században tűnnek el, mikor minden téren az egyéniség autonómiájának eszméje emelkedik ki s lesz uralkodóvá. Ez időtől fogva alaptétel a büntetőjogban is, hogy a büntetendő cselekmény az egyén sajátja annak minden következményeivel együtt, minél fogva a büntetés is csak az elkövetőt érheti. Ezekben a pilléreken épül fel a classikus büntetőjogi iskola az *ö individualis felelősségi rendszerével*, mely a cselekményt úgyyszólván teljesen abstrahálja a tettetéstől s azt mint merőben jogi lényt bírálva el: a bűntevőt a társadalommal s általában a környezettel összekötő kapcsolatra vagy éppen nem, vagy csak alig tekint. A classikus büntetőjog azonban nem érte el célját: a büntetések száma a helyett, hogy csökkent volna, emelkedett. Ez a tény új irányok felé vezette a gondolkodókat, kik most már abból az alapgondolatból indulnak ki, hogy az ember ugyan első sorban saját személyiségének bélyegét hordja magán, de egyzersmind a milieutól sem független, következésképp a cselekmények megítélésénél a társadalom s a környezet hatása is figyelembe veendő. A mindinkább erősödő eszme megtermékenyíti a felfedezett területet, melyen „*új irányok*“ összefoglaló név alatt három, egymástól eltérő iskola fejlődik ki: a bűnügyi embertani, a sociológiai s a közvetítő iskola. Részemről a közvetítő iskola azon árnyalatához csatlakozom, mely a büntetendő cselekményben összetett jelenséget lát, azaz figyelembe veszi az egyént befolyásoló belső és külső (különösen socialis) tényezőket, de a főszólyt mégis az egyéni akaratra helyezi, melynek ereje azonban szorosan összefügg a tényezők erejével: minél nagyobb ezeknek hatása,

annál gyengébb az akarat szerepe s megfordítva. Ily körülmények között azt vitatom, hogy a büntetendő cselekmény nyomán előálló felelősség osztható: részben az egyént, részben az egyéni akaratot befolyásoló tényezőket, illetve ezeken keresztül a társadalmat terheli és pedig abban az arányban, melyben a cselekmény létrejötténél befolytak. Ez a fejlődésnek induló harmadik korszak tehát *az összecombinált egyéni és együttes felelősségi rendszert* fogadja el s oda concludál, hogy a társadalom felelősége praeventív munkára hi fel s csökkenti az egyéni felelőséget, mely viszont repressiót von maga után.

Az átalakulóban levő büntetőjog tudományának elsőrendű feladata ezeknél fogva: a bűnösség tényezőinek vizsgálata. Ezek közül ezúttal a tömeg hatását az annak részét képező egyénre teszem vizsgálat tárgyává, mire a kérdés fontosságán és érdekességén kívül főleg az a körülmény ösztönöz, hogy a tömegjelenségeknek *büntetőjogi* szempontból való megvitatása nemcsak a magyar, de még a német irodalomban sem került eddigelő szőnyegre. Hazánkban Balogh Jenő foglalkozott a tömeg-criminalitással a népszerű főiskolai tanfolyamon az 1904. év őszén tartott harmadik előadásában; Sárffy Aladár és Jászi Viktor más szempontból mélyednek el a tömegjelenségekben; a németek közül Aschaffenburg pár sorban érinti a kérdést; de annál inkább kitűnnek a francziák, belgák és olaszok (Tarde, Sighele, Le Bon, Fouillé, Vidal, Prins, Proal, Joly, Pugliese, Lombroso, Ferri); rendkívül jelentősek végre az 1901. évi Amsterdamban megtartott V. nemzetközi bűnügyi embertani congressusra beküldött raportok (Jelgersma, Sighele, Carrara) s az ott lefolyt vita (részlet vettek: Steinmetz, Dekterew, Benedikt, Sighele). A szépirodalmi művek közül: Zola: *Germinal*-ja, Guy de Maupassant: *Sur l'eau*-ja, Gerhard Hauptmann: *Takácsai* s Manzoni: *Jegyesei* használják fel a tömegjelenségek érdekfeszítő voltát.

Első rész.

I. *A tömeg fogalma és nemei.* 1. Büntetőtörvénykönyveink a csoport és csoportosulás kifejezéseket használják, az előbbi alatt nagyobb számú emberek együttlétét, az utóbbi alatt pedig több ember összegyülekezésének folyamatát érteve. Csoport és tömeg egyébként azonos fogalmat takarnak, legfőlebb annyi állapítható meg, hogy itt bizonyos — pontosan meg nem határozható — mennyiségi különbséggel állunk szemközt: a csoport kisebb, a tömeg nagyobb számú emberek együttléte. Az ember-sokaság azonban egymagában még nem tömeg, kell, hogy azt valamely közös cél, eszme, gondolat vagy érzés egybekapcsolja. Ez a közösség keletkezhetik egy pillanat alatt (pl. az utca népe

összefut, midőn a villamos valakit elgázol), mikor az ú. n. *meglepetésszerűen keletkezett tömeg* jön létre, melyet a szervezetlenség s az elemek heterogenitása jellemez; de előállhat előkészítés vagy előzetes tudat alapján is (pl. a program-beszéd meghallgatására összegyűlt választók, a templomban összegyűlt ájtatoskodó nép, a király bevonulására várakozó kíváncsiak stb.); ez az u. n. *előkészített tömeg* már inkább homogén elemekből alakul s könnyen hajlik a szervezethez. A tömegtől élesen megkülönböztethetők a *szervezett embersokaságok*, pl. a jogi vagy társadalmi alapon létrejött gyűlés, melyet a szervezethez s az elemek egyneműsége jellemez, de a mely szinte átalakulhat tömeggé (pl. az ónodi gyűlésen jelen voltak az öldöklés alatt elvesztették szervezethezük s tömeggé lettek). Az *embersokaság* tehát fizikai csoport, a *tömeg* szervezetlen socialis csoport, a *szervezett embersokaság* pedig organisált csoport. Összefoglalva a mondottakat, megállapíthatjuk, hogy: *a tömeg oly szervezetlen s többnyire igen különböző nemű, ugyanazon helyen és egy időben jelenlevő egyénekből álló embersokaság, melyet valamely közös cél, eszme, gondolat vagy érzés kapcsol egybe.*

2. Felsorolandó a tömeg főbb neveit, mindenekelőtt megkülönböztethetők *a szabad ég alatti s a négy fal közti tömegek*. Büntetendő cselekmények elkövetésébe inkább az előbbiek sorolják az egyént, mert azokban fokozottabb a szabad mozgásnak lehetősége, könnyű az eltűnés, csökken a felelősség érzete. A külső megjelenés alapján szétválaszthatók: az *ülő, álló és haladó* tömegek. A sajátos tömegtulajdonságok legerősebben a haladó vagy mozgó tömegben jelentkeznek, mert a suggestio, mely a tömegjelenségek létrejöttének egyik legerősebb tényezője, leghatékonyabb a nyüzsgő tömegben, a mennyiben itt az egyén szomszédjai folyton változnak. A ragály terjedésének is feltétele: a minél több emberrel való érintkezés. Az álló s ülő tömegben fokozatosan csökken az érintkezés. Tarde szerint: „S'asseoir c'est commencer à s'isoler en soi“. Büntetőjogi szempontból e különbség azért fontos, mert ülést, rombolást, gyújtogatást csak a haladó tömeg követ el, az ülő s álló tömeg csak érzelmei kifejezésével jöhet ellenkezésbe a büntetőtörvénykönyvvel (becsületsértés, rágalmazás, istenkáromlás). A tömeg elemeinek kora, neme, fajjellege, városi vagy falusi eredete, bizonyos társadalmi osztályhoz tartozása is idézhet elő különbségeket. *A gyermekkorban levők* ritkán alkotnak tömeget, s ha igen, büntetendő cselekményt nem követnek el, inkább csak gyermekies lelkesedésüknek adnak kifejezést. *Az ifjúkorban levők* körében már gyakoribbak a tömegjelenségek; nagy bennük a hajlam a csoportosulásra (pl. a főiskolai hallgatók), gyorsan felcsap bennük a szenvedély lángja; büntetendő cselekményeik a szóbeli sértések, személy elleni erőszak

s a vagyonrongálás köréből kerülnek ki. A *férfikor* tömege alkotja az alaptypust, itt ismerhetők fel azok az általános tulajdonságok, melyek minden tömegnél jellemzők. Az *öregkorúak* ritkán alkotnak tömeget, s ha mégis: legfőlebb szóval követnek el büntetendő cselekményt; ha másokkal együtt vannak jelen, inkább a csitító, mérséklő elemet képviselik. A *nemi különbség* alapján: a túlnyomó részben férfiakból, illetve nőkől álló tömeg különböztethető meg. A nők tömege ritkább jelenség, mint a férfiaké s ez szerencse is, mert — mint a történelmi példák igazolják — a nőknek tömegszereplése borzalmasabb, mint a férfiaké. A *fajjelleg* annyiban jelentős, hogy mennél vérmesebb a faj, melynek elemei a tömeget alkotják, annál hamarabb ragadtatja el magát az embersokaság a cselekvésre s a büntetendő cselekmények elkövetésére. A *városi tömeg* ingerlékenyebb, a *falusi* nyugodtabb, türelmesebb, de ha egyszer indulatba jön, félelmetesebb, mint az. A *társadalmi osztályhoz való tartozás* is idéz elő különbségeket; a műveltebb elemekből alakult tömeg ritkán követ el durva cselekményeket; az emlékezetes tömegcselekmények inkább a misera plebs köréből kerülnek ki. Rendkívül érdekes végre az a *distinctio*, melyet Tarde eszközöl a tömeget összefűző eszme, gondolat vagy érzés iránya s tartalma alapján, szétválasztva egymástól a *várazzó, figyelő, érzelmeit nyilvánító és cselekvő* tömeget. Az elsőt az érdeklődés fűzi egybe s többnyire a türelem s a passivitás jellemzi; büntetendő cselekményt nem követ el; a második rendszerint az ígézet hatása alá kerül, de szinte passív még. Jellemző azonban, hogy a figyelem rendszerint abban az arányban csökken, a melyben a jelenlevők száma emelkedik. Az érzelmeit vagy gondolatait kifejező tömeg már activ, de inkább csak szóval követ el büntetendő cselekményt, jelentősége inkább abban a veszélyességben rejlik, mely cselekvésre irányuló hajlamában és készségében jut kifejezésre. A tömeg büntetteinek elkövetőit tulajdonképen a cselekvő tömeg szolgáltatja; a tömegnek e neme nemes utakon is haladhat, a mikor pl. örömet, szeretetét, bánatát, vigságát, hazafias lelkesedését fejezi ki tetteiben, de viszont, ha a gyűlölet, bosszú, harag vagy elkeseredés vezeti: mindenre kész és nem kimél sem életet, sem vagyont, sem szabadságot.

II. *A tömeg tulajdonságai.* Vizsgálni fogom különösen a természeti tényezők hatását; a tömeg érzelmeinek, vágyainak, eszméinek s gondolatainak összefüggését a közvéleménnyel, s e helyütt az ú. n. vezetők befolyását; majd reá mutatok azokra a sajátzerű értemi, lelki és erkölcsi tulajdonságokra, melyek minden, de főleg a bűnös tömegnél felismerhetők.

1. *A természeti tényezők s a tömegjelenségek összefüggését* különösen Lombroso és Laschi tanulmányozták nagy előszeretet-

tel. Vizsgálódásaik sorár arra az eredményre jutottak, hogy a tömegbűntettek sokkal sűrűbbek a délvidéken, mint északon; gyakoribbak a meleg hónapokban, mint a hideg évszakokban. A tények ilyeszerű alakulására ugyan nézetem szerint a fajjelleg s az általános társadalmi állapotok is jelentékeny befolyást gyakorolnak, mindazonáltal nem tagadható az éghajlati és hőmérsékleti tényezők közvetlen hatása sem. A tömegben levő ember, ki amúgy is alig ura akaratának, mindenesetre kevésbbé tud ellentállni az élettani változásokat előidéző cosmikus tényezőknek, mint az izolált egyén.

2. A *közvélemény* a meglepetésszerűen keletkezett tömegnél rendszerint semmiféle szereppel nem bír; a pillanat hevében létrejött tömeg a pillanat hatása alatt áll, a szó tulajdonképeni értelmében vett vezetője sincs, mert a ki a tömeg élére jut, az a többitől csak abban különbözik, hogy amazoknál vérmesebb, szenvedélyesebb, ki a meglepetés hatása alatt a többieket megelőzve fejezi ki a benne már lángragyúlt érzelmet s még mielőtt a higgadtabbak felocsudnának, kiadja a jelszót, megkezdí a cselekvést. Az előkészített tömeg már nem a pillanat műve, hanem rövidebb-hosszabb idő munkájának eredménye: ezeket a tömegeket valósággal a közvélemény, melyet az izgatók s hírlapok, röpiratok szítanak, teremti meg, s már megalakulása előtt *vezetők* hatása alatt áll, kik egész rendszeresen izgatnak s terjesztik azokat az eszméket, melyek majdan, ha az alkalmas pillanat elérkezik, a tömeget rabul ejtik.

3. Tapasztalati tények bizonyítják, hogy a tömeg lelki jelenségei különböznek a tömeget alkotó egyesekétől, sőt ezeknek egyszerű sommázatától vagy átlagától is. A legtisztességesebb elemekből alakult tömeg is nem ritkán büntetendő cselekmények elkövetésére ragadtatja magát, s viszont előfordul, hogy a gyanús elemekből összeverődött tömeg dicsérendő tetteket hajt végre. E sajátzerűséget az irodalomban (talán az egy Jelgersma kivételével) új psyche, az ú. n. tömeglélek keletkezésével magyarázzák (Tarde, Prins, Le Bon, Sighele) és méltán, mert ha igaz, hogy a tömeg értelmi, érzelmi és erkölcsi magatartása nem egyezik a benne elmerülő egyesek lelki tulajdonságaival, úgy a tömeglélek léte kétségtelen.

A) *Értelmileg* sohasem emelkedik a tömeg arra a fokra, melyen az azt alkotó egyének értelmének sommázata áll (esküdtek verdictje), minek főoka az, hogy a suggestiónak az értelmi körben nincs tere. A tömegben felkeltett érzelem a hatás és visszahatás következtében sokszorozódik és *hasonlókká* teszi a tömegtagokat; az intelligentiában ily változás nem állhat elő: az eszméket hirdető izgató csak követőket teremt, de e követők értelmileg nem emelkednek, s ez jól van így, mert mint Sighele

elmésen megjegyzi: a válságos történeti időkben elég egy szellemóriás, de nem elég egy hős.

A tömeg *tűlélőképessége* is rendszerint sokkal alacsonyabb fokú, mint az izolált emberé; többnyire igen kezdetleges eszmétársításokon épül fel és általánosításokra hajló. A munkaadók ellen fellázadt tömeget lehetetlen kiábrándítani abból a gondolatból, hogy minden munkaadó rabló.

B) A tömeg lelki tulajdonságai között leginkább a *hatalomérzet* ötlük szembe, mely az embersokaságot, főleg ha indulatba jön, oly erővel ruházza fel, hogy az kifelé, azaz cselekvéseiben lehetetlenségeket úgyszólván nem ismer, befelé, azaz tagjai részéről pedig ellenmondást nem tűr. A hatalomérzet forrása a nagy szám, mely vonzó erőt is gyakorol s magába szívja és olvasztja mindazokat, kik közelében vannak. A kit a tömeg magához rántott, az nem szállhat szembe az általános hangulattal, mert könnyen áldozatul eshetik; kénytelen tehát az árral úszni.

C) A tömeget, bármily érzelem uralkodjék is fölötte: a *végletekre való hajlás* jellemzi; vagy nagyon bátor, vagy nagyon gyáva, vagy a rajongásig fejezi ki szeretetét, vagy barbár kegyetlenkedésekben fejezi ki dühét. A cselekvő és főleg büntetendő cselekményeket elkövető tömeg meg éppen mindig túlzó érzelmeiben. A bűnös tömeg legszokásosabb s leggyakrabban előforduló indulatai: a fanatizmus, a düh, a rajongás stb. Az indulatok hevességét növelik: *a)* az ú. n. fizikai kísérő jelenségek, melyek rendkívül gyorsan ragályozódnak s az indulatokat is átviszik másra (Horatius: „Ut ridentibus arrident, ita flentibus afflent. Humani vultus. Si vis me flere, dolendum es“. *Ars poetica*), *b)* a nagy szám, *c)* az a körülmény, hogy az érzelem már huzamosabb időn keresztül tölti be az egyesek lelkületét (előkészített tömeg), *d)* a képzelet és az érzékszalódás, mely a tömeget oly sűrűn rabul ejti. Főleg a *phantasia* szokott a tömegben — hol az értelmi ellenőrzés hiányzik s a megfigyelőképesség olyannyira csökkenik — rendkívül magas fokot elérni. A legkisebb gyanú meggyőződéssé lesz s vad indulatra gerjeszti az amúgy is izgott embersokaságot, s ilyenkor hiába minden ellenkezés, minden bizonyíték: a tömeg vadul ront előre s leteperi a képzelt ellenséget. A képzelődő erőnek e rendkívüli élénksége egyszersmind *hiszékenynyé, ingataggá és következzelenné* is teszi a tömeget.

A bűnös tömeg nem ritkán az *őrültség* határához jut közel, különösen, ha vért lát. Ilyenkor a fölgerjedt indulat tüzeiben elég minden nemesebb érzelem; a levegő izzó párakkal telik meg s a kés, melyet a szenvedély köszörül, egyaránt öl ellenséget s barátot; sőt az ilyen fékvesztett tömeg gyakran még az öléssel sem elégszik meg; elvakultságában és szertelenségében elmegy

a vadság és kegyetlenség legszélsőbb határáig s nem ismer már sem Istent, sem embert.

D) *Erkölcsei* szempontból épp úgy különbözik a tömeg az azt alkotó egyesektől, mint érzelmeiben. „Senatores boni viri, senatus autem mala bestia“, de megfordítva is áll a közkeletű régi latin közmondás.

Az irodalomban elterjedt nézet, hogy a tömeg inkább hajlik az erkölcstelenség s a bűn felé, mint az ellenkező irányban. Nézetem szerint minden a praedisposíciótól, az uralkodó közvéleménytől s az ennek szócsöveiül szolgáló izgatóktól és vezetőktől függ. A tömeg épp úgy lehet jó, mint rossz, akárcsak az egyén; mégis: az egyénről biztosan, teljes határozottsággal sohasem tudhatjuk, hogy a jó úton fog-e maradni a jövőben, vagy a rossz útra tér-e; a tömeggel szemben azonban az élesszemű megfigyelő ezt mindig megállapíthatja, miért is a tömegnél joggal beszélhetünk *veszélyességről*, mely indokolttá, sőt szükségessé teszi a megelőző beavatkozást.

III. *A tömeg hatása az egyénre.* A mérsékelt indeterminizmus híveivel annak az álláspontnak adok elsőbbséget, mely azt vitatja, hogy cselekményről csak abban az esetben lehet szó, melyben az alaprugót az akarat képezi, szóval az a meggyőződés, hogy a cselekmény, mint az akaratnak a kívülágban való megnyilatkozása, első sorban egyéni tünet; de társadalmi tünet is egyzersmind, mert a megnyilatkozásnak módja, tartalma, alakja és célja a legszorosabb összefüggésben áll egyrészt azzal a multba visszanyúló környezettel, melyben a cselekvő ezideig élt s mely az ő egyéniségét kifejlesztette, eddigi cselekvéseinek bizonyos szint kölcsönzött, másrészt azokkal a társadalmi és egyéb külső okokkal, melyek a cselekvés pillanatában gyakoroltak az akaratra és a cselekvőnek egyéniségére majd erősebb, majd gyengébb befolyást. Az egyénre ily időleges átalakító hatást gyakorló tényezők közül egyike a legerősebbeknek a tömeg. Lássuk azokat a változásokat, melyek az egyén lelki világában tömegben léte idején végbemennek s főleg azokat a lelki tulajdonságokat, melyek különösen a bűnös útra tévedt tömeg tagjainál tapasztalati úton felismerhetők.

Az első ily tulajdonság, mely figyelmünket fölkelti: az *öntudat csökkenése* s ennek következtében a gondolkodás nyugodtságának és higgadtságának alábbszállása. A tömegben levő egyén figyelme ugyanis annyira *egy* pontra irányul csak, hogy minden mást elfelejt; ilyenkor azután az értelem elveszti irányító és ellenőrző erejét olyannyira, hogy az ember könnyen tanúsít oly magatartást, melyet egyébként, mikor sem a minden idegét megfeszítő figyelem, sem az indulatok értelmét el nem homályosítják: helytelenit, rosszal és magától távol tart.

A második sajátos lelki tulajdonság: *az a rendkívüli készség, melylyel az ember a tömeg alaphangulatához idomul.* A tapsolókkal együtt tapsolunk, a zúgolódókkal együtt zúgolódunk stb. Az idomulásra való e szokatlan hajlandóság oka a botránytól vagy legalább is megszólástól való félelem, sőt nem ritkán az én megmentésének érdeke, mert tudva levő, hogy a felbőszült tömeg nem tűr ellentmondást s könnyen megtörténik, hogy azt, ki nem akar vele tartani: letiporja.

Pozitív irányban: *a restselkedés érzetének gyöngülése* hat. Az egymagában álló ember rendszerint idegenkedik attól, hogy szokatlan cselekvésekkel feltűnést keltsen: visszatartja őt egyebekben kívül a restselkedés érzete. A tömegben levő nem restselkedik, mert hisz' mások is azt teszik, mit ő akar.

A cselekvésre való készséget rendkívüli módon előmozdítja még a *névtelenség* is. Az egyes ember épp úgy eltűnik a tömegben, mint akárcsak egy csepp víz a tengerben s e körülmény igen fontos különösen büntetőjogi szempontból, mert míg a nyilvánosság, vagyis inkább a cselekmény tudomásra jutásának könnyűsége visszatartó motívum, addig az a tudat, hogy a történeteket bizonyos személyhez kapcsolni majdnem leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik: cselekvésre ösztönöz.

A névtelenség tudata tehát végeredményben a *felelősség érzetét gyengíti*: mindenki azzal a gondolattal cselekszik, hogy az elkövetett cselekményeknek nincs gazdájuk.

Mindezekhez a lelki tulajdonságokhoz járul még a tömegtag egész valóját eltöltő *hatalomérzet*, melyről már volt szó, s mely szintén igen erős rugója a cselekvési készség felébresztésének.

De mi az oka annak, hogy a tömegben bizonyos egységesség jön létre, hogy az együttlevők lelkivilágából bizonyos egyező elemek, közös vonások kelnek ki, melyek, midőn uralkodókká lesznek, minden más értelmi és érzelmi elemet elhallgattatnak? Az *utánzás* és a *suggestio*.

Kétségtelen és vitán kívül álló tétel ugyanis — különösen Tarde-nak mélyreható fejtegetései óta — hogy az emberben igen nagy az utánzásra való hajlam. A tömeg tagjai még sokkal fogékonyabbak az utánzásra, mint az egyedül álló ember. A tömegbe zárt egyént ugyanis oly szokatlan physikai körülmények övezik, melyek hatásukban a hypnoshoz hasonló állapotot idéznek elő. Így a *szabad mozgás korlátozottsága* és a *látókör szűkülése*, melyeknek befolyására Jászi hívja fel figyelmünket, továbbá a figyelemnek egy pontra irányítása, az ú. n. *monoideizmus*, valamint a *kísérő mozgások*. Ily körülmények között az érzelmekek azon folytonos kölcsönhatás folytán, melyet az egyesek egymásra s a tömeg az egyesekre gyakorol: indulatokká fokozódnak s

ezeknek erősségét az utánzás valósággal többszörözi. A tömegtagok suggestibilis állapotba jutnak, kikkel azután az ügyes vezető suggestív erejénél fogva, úgyszólván bármit megtétehet.

A mondottak nyomán megállapítható, hogy a tömeg *egyniségét rombol* vagy legalább is — bár időlegesen ugyan, de — jelentékenyen megváltoztat, a mennyiben azokat a jellemvonásokat, melyek az embert a társadalmi élet rendes útján kísérik, elnyomja, s olyanokat hoz felszínre, melyek általában szokatlan cselekvésre ösztönöznek s ha megvan a praedispositio, bűnös területre üznek.

Második rész.

I. *A felelősség* kérdése régtől fogva vitás úgy a tudományban, mint a gyakorlatban. A legrégebb nézet szerint: *a tömeg összes tagjait felelősségre kell vonni s egyformán kell büntetni.* Ez a felfogás, mely ma már teljesen hitelét veszítette, ellentétben áll a büntetőjog ama sarkalatos alapelvével, mely szerint: „inkább meneküljön ezer bűnös, mintsem egy ártatlan is elítéltséék“, mert valóban mindenkit börtönbe küld, még azt is, kit a tömeg esetleg akarata ellenére ragadott magával. Még kevésbbé felel meg korunk büntetőjogi felfogásának a *tizedelés* rendszere, melyet többek közt az 1855. évi katonai btk. követ (v. ö. 168 és 250 §§), mert ennél merőben a véletlentől függ, hogy kit ér a büntetés; lehet, hogy éppen a valódi bűnösök szabadulnak s az ártatlanok bűnhődnek. A gyakorlatban régtől fogva az az elmélet uralkodik, mely különbséget tesz *vezetők és vezetettek közt*; ennek egyik árnyalata szerint *csak a vezetők* büntetendők. Non omnes, qui tumultui se immiscuerint, sedatores dumtaxat et principes seditionis. Ezt a felfogást követte a római jog s hosszú időközön keresztül hazai jogunk is (v. ö. pl. 1655. évi 76. t.-cz. 1. §-a). Hibás elmélet, mert a vezetettek nem felelőtlenek, mint ki fogom mutatni. A mai *modern felfogás* a vezetőket nagyobb, a vezetetteket kisebb fokú felelősséggel terheli; így a mi büntetőtörvénykönyvünk is. Ez az egyedül elfogadható elmélet.

A *vezetők* nagyobb fokú felelősségének alapja az a körülmény, hogy a tömeg viselkedésének jellege, az elkövetett cselekmények erkölcsi, jogi vagy társadalmi minősége legnagyobb részt a vezetők magatartásától függ. Az ügyes vezető büntetendő cselekmények elkövetésére bírhatja a praedisponált, de egyébként nyugodt tömeget, s viszont visszatárhhatja s jó útra terelheti a már-már cselekvésre kész embersokaságot. Látszólag a vezetőnek szereplése azonos a felbújtóéval, a mélyebb vizsgálódás azonban az ellenkezőről győz meg. A felbújtó felelőssége *járulékos*, a mennyiben alapját az elkövetett vagy megkísérelt büntetendő cselekmény képezi, melynek ebben a körben constitutív jellege

van; a vezető felelőssége ellenben *önálló*, mert nem az esetleg elkövetett vagy megkísérelt cselekményeken nyugszik, hanem az előidézett veszélyen; a tömeg tagjai által elkövetett cselekmények a vezető felelősségének megállapításánál csak quantitative hatnak. A *felelősség fokának* megállapításánál figyelembe veendő: 1. ama cselekmények súlya, melyeknek képzetét a vezető a tömegben felébresztette; 2. hogy mily közel vitte a tömeget a cselekvéshez; 3. hogy előzetes megfontolás és előkészítő munkálatok után lépett-e a tömeg élére, vagy csak a pillanat hevében vált ki; 4. végül a tömeg hatása a vezetőre, a mennyiben ugyanis kétségtelen, hogy e hatást a vezető sem kerüli el; minél inkább volt a vezető csak szócsöve az általános tömegakarathoz, annál kisebb a felelőssége.

A *vezetettek*, illetve ezeknek legnagyobb része is felelős, mert ők azok, kik részint közvetlenül, részint közvetve a bűnös eredményeket létrehozták, illetve a veszély csiráit magukban hordták. De lehet köztük olyan, kit a véletlen sodort a tömegbe, s ki csak azért nem vált ki, mert nem lehetett: *az ilyen nem felelős*. Viszont azok, kik részt vettek az összetoborzásban, kik fegyveresen jelentek meg, kik szomszédjaikat folyton buzdították: alig felelősek kisebb fokban, mint maguk a vezetők. E két véglet közé esnek a *tulajdonképeni vezetettek*, kik tehát a suggestiv hatások alatt cselekedtek. Felelősek-e ezek? Igen, hacsak nem constatálható, hogy akaratuk, szabad elhatározási képességük ki volt zárva, mikor a btk. 76. §-a alapján felmentésnek kell bekövetkeznie. Ettől az esettől eltekintve felelősek, mert bár suggestiv hatások alatt állottak, de azért eredeti jellemük alapvonásait és akaraterejüket teljesen nem veszítették el. A hypnotizált sem engedelmeskedik minden suggestiónak egyenlően; azokat a cselekményeket, melyek alaptermészetével megegyeznek, ellentállás nélkül hajtja végre, viszont az egyéniségével ellenkezők elkövetésére vagy éppen nem, vagy csak nagy küzdelem után vehető rá. A tömegben cselekvő sem követ el eredeti jellemvonásaival homlokegyenest ellenkező cselekményeket. Gondos kutatás alapján mindig felismerhető az a majd gyengébb, majd erősebb szál, mely az elkövetett cselekményt, vagy a tanusított magatartást az illető egyén jellemének mélyebben fekvő rétegein keresztül az akarathoz fűzi. Az erőszakosságokra könnyen hajló ember mindenestre hamarabb vesz részt a rombolásban, pusztításban, vagy ülésben, mint a szelid természetű.

A tulajdonképeni vezetettek *felelősségének foka* Sighele szerint a büntetések között tehető megkülönböztetés alapján volna meghatározandó; azaz szerinte meg lenne állapítandó, hogy vajjon a született, vagy szenvedélyes, illetőleg az alkalmi büntetések közé tartozik-e az, ki felett ítélet hozandó; Pugliese fél-

beszámítási képességgel cselekvőnek minősíti az egyes tömegtagokat. Sighele felfogását nem helyeslem, mert a bűnösség és felelősség kérdésében szerintem nem szabad a cselekménynek csupán belső oldalát venni alapul; Pugliese álláspontját sem fogadom el, mert egy hajszállal sem viszi előre a megoldandó kérdést. Nézetem szerint, ha közelebb akarunk férkőzni a megoldandó kérdéshez, mindenekelőtt szét kell választanunk azt az esetet, melyben csak csoportosulás történt, attól, melyben már büntetendő cselekmények is követték el.

Ha csak csoportosulás jött létre, a felelősség, melynek alapját a tömeg céljára vonatkozó tudat s az eredmények létrehozására irányuló akarat képezi, általában kisebb fokú, mint ha már tette is megnyilvánult a bűnös szándék; s a csoportosulásban résztvevők közül ismét az, ki előzetes tudattal lépett a csoportosulók közé, felelősebb, mint az, kit a véletlen sodort a tömegbe, de a ki, holott kiválthatott volna, ezt nem tette.

Ha büntetendő cselekmények is követték el, lehetőleg felderítendő, hogy ki mily módon vett részt azokban. A részvétel módjának megállapítása ugyan legtöbbször leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik, mert a tanúk nemcsak megbízhatatlanok, miután maguk is a tömeghatás alatt állottak a megfigyelés idején, de rendszerint érdekeltek is. Ha mindazonáltal sikerül megállapítani, hogy kik vettek részt a cselekmények elkövetésében közvetlenül és kik csak közvetve, azaz jelenlétükkel és viselkedésükkel bátorítva a többieket, úgy mi sem akadályoz abban, hogy a közvetlen résztvevőket nagyobb, a közvetve közreműködőket pedig kisebb fokú felelősséggel terheljük. A felelősség fokának egyénenkénti meghatározásánál szintén érvényesítendőek a már mondott különbségek, hogy t. i. előzetes tudattal és akarral léptek-e be az egyesek a tömegbe, vagy csak az utolsó pillanatban.

Ha sem a részvétel módja, sem a tudat és akarat minősége, illetve ereje nem bizonyítható, úgy nincs más mód, mint ezeket az ú. n. tulajdonképeni vezetetteket mind egyenlően vonni felelősségre s a felelősség fokát, ha csak csoportosulás történt, kisebbnek, ha pedig büntetendő cselekmények is követték el, nagyobbra venni. Figyelembe veendő továbbá, hogy vajjon meglepetésszerűen jött-e létre a tömeg, vagy előkészítve; az előbbi esetben kisebb, az utóbbiban nagyobb az egységes felelősség.

De bármi legyen is az eredmény, sohasem szabad felednünk, hogy a vádlott az elkövetés, illetve részvétel idején tömeghatás alatt állott, hogy tehát egyéni felelőssége erre való tekintettel mindig csökkentendő.

III. *A büntetés.* A felelősségre vonható egyénekkal szemben törvényileg megállapítandó büntetésnekem és bíróság megszabandó

mérték kérdésében egyfelől az előidézett veszély nagyságára és az elkövetett cselekmény súlyára, másfelől a motivumokra kell tekintettel lennünk. Minél nagyobb veszélyt hordott méhében a csoportosulás és minél durvábbak és kegyetlenebbek a tömegcselekmények, annál nagyobb az annak nyomán előálló bűnösség és nagyobbak kell lennie a büntetésnek. A bűnösséget illetőleg azonban meg kell jegyeznünk, hogy criminalitásról a subjectiv ethika szempontjából a tömegnél alig beszélhetünk, mert ezt majdnem mindig az a meggyőződés vezeti, hogy az igazság az ő részén van; többnyire kötelességet véi teljesíteni, igazságot véل szolgáltatni (lynchelés). Ez a felfogás azonban a társadalom részéről nem fogadható el, mert anarchiára vezetne. Tehát kétségtelen, hogy a tömegbüntetteket is kell büntetni. A büntetés kiszabásánál a főszóly a motivumokra helyezendő. Ha a tömeget altruistikus érzelmek vezették, pl. a haza iránti őszinte lelkesedés: a bűnösség aránylag enyhe s elegendő az egyszerű szabadság-elvonás; ha ellenben merőben egyéni önzésből fakadó, vagy erkölcsileg elítélendő és társadalmilag káros motivumok jellemezték a tömeget pl. a pusztítás vágya, úgy az egyes tömegtagok bűnössége súlyosabb s velük szemben szigorúbb szabadságvesztésbüntetésnek kiszabása mutatkozik indokoltnak. A magyar büntetőtörvénykönyv bizonyos esetekben (pl. 152—154. §§) kizárólag államfogházat, más esetekben (pl. 163., 175., 177. §§) meg csak fegyházat vagy börtönt rendel alkalmazni. Ez nem helyes, mert míg az egyszerű csoportosulással elkövetett lázadás is eredhet aljas motivumokból, addig viszont nem egy esetben a hazaszeretet érzelme uralkodik a bár „pusztító és egyes személyek ellen erőszakot elkövető“ lázadó tömegben. Ha valahol, úgy néztem szerint éppen a tömegbüntettek vonatkozó szakaszokban kívánatos a *párhuzamos büntetések* rendszerének bevezetése. Államfogház vagy fegyház az alapmotivum különbsége szerint.

III. A megelőzés. A büntetés egymagában nem képes a tömegcriminalitást leküzdeni. Az új alkalom új csoportosulást szül, melyben új elemek vesznek részt; a már büntetett egyént is elragadja a tömeg, a büntetlent még inkább. Inkább praeventive kell küzdenünk, azaz helyezzük át a súlypontot a megelőző tevékenységre, melyben vállvetve kell részt venniök a büntetőjognak és közigazgatási közegeknek egyaránt és a melynek körében oda kell törekednünk, hogy az igen sokszor jogosultán békétlen munkásosztály úgy gazdaságilag, mint a kultura területén emelkedjék. Szüntessük meg a békétlenség okait, adjuk meg a népnek, a mi a népé, szóval előzzük meg a betegség kitörését; ha ebben az irányban fogunk működni, úgy nem kell tartanunk a tömegcriminalitástól, s nem lesz szükség sem közigazgatási, sem büntetőjogi praeventióra.

A közigazgatási közegek működése ott, hol a gyülekezést illetően az engedélyezés rendszere dívik: az engedély-megtagadás, a hol pedig a bejelentés rendszere van érvényben: a betiltás és illetőleg a felosztatás jogának gyakorlásában áll. Megjegyzendő azonban, hogy úgy az engedély-megtagadás, valamint a betiltás és felosztatás joga a legnagyobb körültekintéssel és inkább mint kivétel szabályozandó s csak a gyülekezési jog sérelme nélkül gyakorolható, mert ellenkező esetben, azaz, ha módot nyújtunk a hatóságnak arra, hogy szabad belátása szerint adjon engedélyt, vagy tiltson be, úgy áldozatul ejtjük egyik legfontosabb szabadságjogunkat. A felosztatásnak pl. csak akkor szabad bekövetkeznie, ha a tömeg magatartása, vagy már határozottan bűnös, illetve törvénytelen, vagy erős gyanúokok alapján feltehető, hogy azzá fajul. Különös támpontokat adni és illetőleg határvonalat vonni alig lehet, de veszélyes is, mert majd tehetetlenségre kárhozzatjuk a hatóságot, vagy túlságos hatalmat adunk kezébe. Meg kell elégednünk az általános körvonalozással s bizonyos vezérlő elvek kijelölésével és inkább arra kell törekednünk, hogy az a hatóság, melyre e jog gyakorlását bizzuk, ne csak hatalmának tudatától legyen áthatva, hanem tisztelje az alkotmányjogokat is.

Büntetőjogi téren a megelőző tevékenység a bűnös tömegjelenségek távolabbi okait létesítő cselekmények kellő szigorú megfenyítésével merül ki. Főleg az izgatások megfékezéséről kell gondoskodni. Mindenesetre be volna töltendő büntetőtörvénykönyvünknek ama hézaga, melynek folytán a büntetlenség tudatában az izgatók legveszedelmesebb alakjai oly lelkiismeretlenül terjesztik veszélyes eszméiket, kerítik hálójukba a hiszékeny lelkeket s készítik elő az elvakított tömeg erőszakoskodásait és büntetteit. A míg törvényhozásunk meg nem állapítja azt, hogy a nemzeti állam és a magyar államnyelv ellen való izgatás is büntetett, míg a socialista izgatókkal szemben erőlyesebb rendszabályokhoz nem nyul, addig a társadalmi békét olyannyira fenyegető tömegekkel szemben tehetetlenek maradunk.

A magyar húnmonda germán elemei.

(Kivonat *Bleyer Jakab* május 22-iki előadásából.)

I.

Húnmondánkat a tudomány számára tulajdonképen Grimm Vilmos fedezte föl mintegy száz évvel ezelőtt. Krónikáink elfogulatlan vizsgálatából arra az eredményre jutott, hogy volt egy magyar népmonda, mely Attiláról és húnjairól szólt, és a mely eredetére nézve germán hagyományokon alapult.

De a mit a germán hősmonda első és legnagyobb vizsgálója rendkívül finom és biztos intuíciójával oly tisztán látott, az nálunk egy pár évtized mulván mind zavarosabbá és bizonytalanabbá vált. Wenzel Gusztáv, Toldy Ferencz és mások tagadták húnmondánk germán eredetét és azt tanították, hogy a magyarság hún hagyományai a húnok és magyarok rokonsága, vagy legalább régi történeti érintkezése alapján képződtek.

Ezt a szép hitet azonban Hunfalvy Pál nemsokára kiméltetlenül széjjeloszlatta. De criticismusa ebben az esetben inkább csak rombolt és nem épített is egyúttal. Mert a mi húnhistóriánk compilált előadásából népi monda gyanánt kihüvelyezhető, a Nibelungénekből való tudós kölcsönzésnek jelentette ki. Ez pedig legalább is akkora tévedés, mint Wenzel Gusztáváé volt.

A kérdés mindinkább összebonyolult és valósággal pártok harcza támadt körülötte. A kivezető utat Heinrich Gusztáv mutatta meg „Etzelburg és a magyar húnmonda“ czimű értekezésével, melyben a kérdésnek csak egy jelentéktelennek látszó részletét vizsgálva, arra az eredményre jutott, hogy igen is volt húnmondánk, melyet azonban néptünk nem Ázsiából hozott magával, hanem a germánságtól vagy talán éppen a németektől hazánkban vett át. Ezen az úton, a módszeres kutatás útján haladt tovább Petz Gedeon „A magyar húnmondá“-ról írt művében és a húnhistória egyes részeinek beható vizsgálata és egész tartalmának a külföldi krónikákkal és a germán hősmondáival való tüzetes egybevetése alapján megállapította, hogy húnhistóriánk „háromféle elem összeolvasztásából van megalkotva. Alapja a történeti tények és az azokhoz fűzött hagyományok előadása, a melyre nézve a külföldi történetírók munkái szolgáltak forrásul. E történeti elő-

adás hézagainak betöltésére a krónikás az előtte ismeretes néphagyományból merített és valódi mondai vonásokat szőtt a történeti anyagba. E mondai részletek eredetökre nézve kétfélék: egyrészt német, másrészt magyar hagyományon alapulnak. A Detréről és Kriemhildről szóló német mondai elemeket nem vehette irónk sem a Nibelungénekből, sem más ismeretes német költői forrásból, hanem minden valószínűség szerint a hazánkban lakó németiség élő hagyományából. . . . Ehhez hozzáfűzött magyar mondai elemeket, vékony szálat egy gazdagabb hagyománynak, melyet népünk nem hozott őshonából, hanem az új hazában vett át a húnokra következő népektől. . . . Krónikásunk e különmemű elemek összefűzése közben saját fölfogását is érvényesítette, hol változtatva a meglevő anyagon, hol hozzáadva lényegtelen vonásokat.“

Petz Gedeon kutatásának eredményeit azóta irodalomtörténetünk a magáévá tette, bár hallatszottak még itt-ott egyes hangok, melyek tájékozatlanságból, vagy egy-egy külön hypothesis érdekében Wenzel vagy Hunfalvy felfogása mellett szólaltak föl. Rendszeresen azonban és behatóbban majdnem két évtizeden keresztül senki sem foglalkozott hűnmondánkkal, csak a legutóbbi években terelődött rá ismét nagyobb fokban a kutatók érdeklődése.

1902-ben Matthaei Györgytől jelent meg egy hosszabb tanulmány a „Zeitschrift für deutsches Altertum“-ban, mely a magyar hűnmondát a bajor hősmonda számára foglalja le. Matthaei abból a helyes fölfogásból indul ki, hogy hűnhistóriánk szerzője a magyar nép élő hagyományaiból merített; tévedése ott kezdődik, mikor a hűnhistória egész előadását ilyen népi eredetűnek gondolja, sőt magyar mondai elemeket keres Callimachusnál, Bonfiniusnál, Laziusnál és más humanista történetíróknál is. Hibáinak legnagyobb része onnan ered, hogy nem ismeri a kérdésre vonatkozó magyar irodalmat. Hogy hűnmondánk germán vagy német eredetű, Petz óta eldöntött dolog; természetesen tehát, hogy a bajor hagyományokkal is rokon, de hogy ezekből alakult volna ki, nem sikerült Matthaeinek még valószínűvé sem tennie.

Hűnmondánk eredetének kérdésével foglalkozik Sebestyén Gyula is egy tavaly megjelent művében (A magyar honfoglalás mondái, 1904.), mely, bár széleskörű tudással és erős kombináló tehetséggel van megírva, legalább lényeges pontokban szintén nem jutott újabb, elfogadható eredményekhez. Hogy volt népi hűnmondánk, és hogy ez alapján germán eredetű, ő is vallja. Midőn azonban tovább menve, avar-székely elméletéhez képest a hűnmondának továbbfejlesztését és a magyarokkal közvetítését az avaroknak tulajdonítja, elhagyja a módszeres kutatásnak bár kevesebb eredménnyel kecsegtető, de legalább biztos alapjait. Bizonyi-

tékai, melyeket magából a mondából merít, meg nem állhatnak, és hogy székely-avar elmélete maga sem tekinthető a székelykérdés végleges megoldásának, mutatja Karácsonyi János legújabb akadémiai felolvasása, mely „A székelyek eredetéről és Erdélybe való letelepüléséről” szól.

Karácsonyi is a székely kérdéssel kapcsolatban szól a húnmondáról, illetőleg mivel ő magyar népi húnmondát el nem ismer, a húnhistória teljesen önkényes compilatio, mely előadásának egy részét külföldi történeti művekből merítette; más részét azonban — úgy véli Karácsonyi — és pedig éppen azt, melyben a kutatás eddig a magyar húnmonda töredékeit látta, önmaga a húnhistória szerzője költötte egyes XI., sőt XIII. századi történeti események alapján. Lehet, hogy Karácsonyi éles elméje a székely név kérdését eldöntötte, de kétségtelen, hogy húnmondánk kérdését félreértette. A középkori krónikás a kínálkozó anyagot összeegyeztette, combinálta, félreértette, itt-ott kiegészítette minden kritika nélkül; de egész eseményláncolatokat, hosszú elbeszéléseket sohasem költött, ilyenre a középkor hivatásos költői sem tudták magukat rászánni. Fejtetései, melyek a kellő mondattörténeti tájékozottság nélkül íródtak — úgy látom, Petz értekezését sem használta fel —, noha más tekintetekben rendkívül tanulságosak, a húnmonda kérdésére nézve semmi nyereséget nem hoztak.

A mondottak után természetes, hogy én vizsgálódásaimban első sorban Petz kutatásainak eredményeiből indulok ki és a magam részéről főként két kérdésre, melyekkel Petz nem foglalkozott behatóbban, igyekszem feleletet adni: 1. micsoda helyet foglal el húnmondánk, a mennyiben germán eredetű, a germán hősmonda chronologiai és geographiai kialakulásában? 2. hol és melyik germán törzstől vette át a magyarság közvetve vagy közvetlenül húnmondájának germán elemeit?

II.

A magyar húnmonda mellett legrégibb bizonyítékul hersfeldi Lambert krónikájának helyét szokták felhozni, a hol el van mondva, hogy Salamon királyunk anyja bajor Ottónak hálából Attila kardját ajándékozta. Lehet, hogy ez az ajándékozás valóban megtörtént, de bizonyításra sem szorul, hogy az egész elbeszélés, a mennyiben Attilára vonatkozik, Jordanes gót történetén alapszik, a melyre Lambert hivatkozik is.

De nem bizonyít a magyar húnmonda létezése mellett a Klage sem, a mikor elbeszéli, hogy Pilgrim passauai püspök Húnországba küldte követeit, hogy a burgundok és húnok harczárol értesüléseket gyűjtsenek. A Klage szerzője Pilgrimet Attila kor-

társának gondolja, és így Húnországon természetesen Attila birodalma értendő és nem a X. századi Magyarország.

Az első, a ki kétségkívül ismerte a magyar húnmondát, (III.) Béla király névtelen jegyzője volt. A Névtelennek tudomása van róla, hogy Árpád családja Attilától származik, hogy Buda valamikor Attila vára volt, hogy a székelyek Attila népének utódai, azonkívül tud, bár más összefüggésben, Csabáról is. Ezzel természetesen távolról sem akarom állítani, hogy ismerte egyúttal a húnhistóriát is. Hogy a Névtelen az élő mondából nem merített többet, annak egyetlen oka a tudós szerző ismeretes megvető idegenkedése, melylyel a nép meséi és a hegedősök fecsegései iránt viseltetett.

Húnmondánk tulajdonképi és úgyszólván egyetlen forrása azonban a húnhistória, mely krónikáink legnagyobb részében megelőzi a magyarok történetét. Hogy mikor írták és ki a szerzője, még mindig nem tekinthető véglegesen eldöntöttnek. A mi szempontunkból azonban ennek nincs is nagy fontossága. Az bizonyos, hogy a fönmaradt krónikák közül, melyek a húnhistóriát tartalmazzák, Kézaié a legrégebb, a mint nála a személy- és helynevek írása tényleg a legrégebb. Azért fejtegetéseimben első sorban Kézai szövegére támaszkodom.

Ismeretes, hogy Turóczy is átvette krónikájába a húnhistóriát. De ő nemcsak egyszerűen kiírta a meglevő és megállapodott szöveget, hanem több helyen ki is bővítette. Ezek a bővítések, mivel részben a szájhagyományból vannak véve, önmagukban is igen értékesek, de nyilvánvalóvá teszik azt is, hogy húnmondánk még a Hunyadiak korában is élt a nép ajkán.

Az élő magyar húnmonda utolsó tanúja talán a XVI. századi Oláh Miklós; azóta elveszett húnhagyományainknak minden csak félig-meddig is biztos nyoma. Valószínű, hogy mondánk a XVI. század folyamán, a nagy török nyomorúság idejében, új szellemi áramlatok hatása alatt, melyek magát a néplelket is legmélyén kavarták fel, egészen ki is halt. Nyugaton, nevezetesen Németországban, is ebben a korban vesztette el a népi hősmonda minden életerejét.

Van ugyan több kutatónk. kik a Rika erdejéről, Csaba íreről, a Hadak útjáról stb. szóló mesékben húnmonda-maradványokat akarnak látni; de ezek a mesék kétségtelenül tudákos eredetűek, és még Nagy Géza, kutatóinknak e téren egyik legconservatívabbika, sem tartja valószínűnek, hogy valaha is a nép ajkán éltek volna.

III.

A húnhistória az úgynevezett hún-magyar eredetmondával kezdődik. Hogy az legnagyobb részében — középkori szokás szerint — a biblia alapján van összetákolva, nyilvánvaló. Népi hagyományból talán csak a szarvasűnő és a leányrablás mondája van átvéve. Kétségtelen azonban, hogy ha volt is magyar eredetmondánk, az eredetileg nem állhatott a húnokkal kapcsolatban. Ez a hún kapcsolat csak későbbi fejlemény lehet, vagy a mi még valószínűbb, magának a húnhistória szerzőjének saját combinációja.

Húnmondánk tulajdonképi alapja: a hún-magyar azonosság vagy rokonság hite. Ezt azonban a magyarság nem hozhatta keleti hazájából magával, mert ilyen pusztá hit vagy üres nevek — és egyebet a hún hagyományok ázsiai eredetének legelszántabb harczosai sem tudnak felhozni — nem tarthatja magát a kellő epikai tartalom nélkül a nép emlékezetében. De nem tartom valószínűnek azt sem, hogy e hitet a németek közvetítették volna népünkkel. A névtelen többször említi, hogy a szláv törzsek önként hódoltak meg Árpádnak és pedig azért, mert Árpádot Attila utódjának és a magyarokat Attila országa örököseinek tartották. Ez az előadás ugyan semmi esetre sem történeti, de valami mondai alapjának okvetlenül kell lennie. Fölötte valószínű tehát, hogy a mai Magyarország területén talált szlávok csak úgy tudtak Attiláról, mint a nyugati népek és hogy a magyarok és húnok azonosságának hite náluk is csak olyan természetes úton alakult ki, mint pl. a németeknél. Nincs tehát szükségünk arra, hogy e hitnek a magyarokkal közvetítőit Magyarország határain kívül keressük.

A mit a húnhistória a húnok-magyarok keleti vándorútjáról és törzsszervezetéről mond, az részben tudós eredetre vall, részben pedig sajátosan magyar hagyományból van átvéve. Hogy azonban e hagyományokat a nép maga forrasztotta-e össze a húnmondával, vagy pedig csak a krónikás, alig dönthető el. Annyi bizonyos, hogy e magyar hagyományok, ha maga a nép kötötte össze a húnmondával, az eredeti húnmonda szerkezetére nagyobb, átalakító hatást nem gyakoroltak. Ennek világos bizonyossága ama körülmény, hogy a húnok hét vezére közül azok, kik a magyar hagyományból kerültek a húnmondába vagy húnhistoriába, elesnek a pannoniai csatákban, így Wela, Rewa, Cuve, Caducha, vagy legalább is nem történik róluk többször emlékezés, így Kádarról. El kellett őket távolítani, mert nem illettek bele a húnmondának már megszilárdult compositiójába. Az eredeti mondába csak Etele és Buda tartoznak, kik túléltek Pannonia elfoglalását és a mondában továbbra is szerepelnek.

Etele természetesen a történeti Attilával azonos. Kézai állandóan Ethela-t ír, a többi krónika hol Attila-t, hol Ethele-t. Hogy Etele népi alak volt, Turóczi és Oláh határozottan mondják, de amúgy is nyilvánvaló. A név eltérése a történeti formától, már sok föltevésre adott alkalmat. Magát az Attila nevet, hol az Atil, Etil, Idel = Volga folyó nevéből, hol a gótból (attila = atyácska) magyarazzák. A magyar Etele alakot némelyek keletről hozott névnek tartják, mely már benne volt a tőlük föltételezett magyar hagyományokban. Azonban sem Vámbéry, sem Fiók, sem mások ilyenféle magyarázatát nem lehet hangtörténetileg igazolni. Én úgy vélem, hogy a magyar Etele a történetileg adott Attila alakból fejlődött és pedig germán hangtörvények szerint. A szókezdő *e* *i*-Umlautra mutat, melynek csírái már a germán ősnyelvben megvoltak és a mely a kései gótban is, mint minden más germán dialektusban, bizonyára kifejlődött. A németből azért nem lehet származtatnunk, mert akkor a szóközépi *tt*-nek a felnémet hangmozdításnál fogva *tz*-vé kellett volna átváltoznia, a mint a német mondában Attilából tényleg Etzel lett. Kapunk tehát egy gót *Ettila alakot, mely a magyarban, hol kölcsönszavakban a szóközépi *i* gyakran *ē* vagy *ō*-vé változott, Etela-vá alakult. Így találjuk a nevet Kézainál, a hol az *a* végzet állandó; minthogy azonban a szóvégi *a* később gyakran *e*-vé változott, Attila magyar neve a Kézaiénál fiatalabb krónikákban nem Etela, hanem Etele.

Buda személy szerint a történeti Bleda-val azonos, de úgy gondolom, hogy két különböző névvel van dolgunk. Nem tartom ugyanis valószínűnek, hogy a Buda személynév a Buda városnév hatása alatt a történeti Bledából keletkezett volna. Az én nézetem szerint Buda neve a skandináv monda Budli-jával és a német monda Botelung-jával függ hangtanilag össze és szintén a gótból magyarázandó. A skandináv és német hagyományban Budli-Botelung ugyan Attilának nem testvére, hanem atyja, de ez az eltolódás könnyen magyarázható abból, hogy Attila világtörténelmi szereplése tulajdonképpen csak Bleda megöletése után kezdődött. Mily könnyen válhatott tehát a szájhagyományban Bleda = Buda előbb Attila elődjévé, aztán pedig atyjává. Az ilyen eltolódás a mondatörténetben nem ritka, a mint pl. Kriemhild is a német mondában a burgundi királyfiak testvére, a skandinávban azonban ezeknek anyja. Ez a két név tehát hűnmondánk gót eredetére utal, a mit a monda tartalmának vizsgálata még meg fog erősíteni.

Hűnhistoriánknak mondai tekintetben egyik legfontosabb része az, mely Pannoniának a húnoktól való elfoglalásáról szól. A longobárd Macrinus, ki a rómaiak kegyelméből uralkodik Pannonián, a közeledő húnok ellen Ditricus = Detreh római királyt hívja segítségül. A húnok éjnek idején átkelnek a Dunán és

Százhalom mellett Potentiánál megverik Detreh és Macrinus egyesült seregét. A következő ütközetben azonban, mely Tárnokvölgy-nél folyik le, a húnok szenvednek vereséget és a hét vezér közül elesik Köve, a kit Köveaszó = Kajászónál egy kőbálvány mellett temetnek el. Detreh és Macrinus ennek daczára visszavonulnak Tulln felé, de a húnok utólérik őket Czezömmaur = Zeiselmauernál és fényes diadalt aratnak rajtuk. Macrinus elesik és Detreh is súlyosan sebesül meg homlokán egy nyíllövéstől. De bár a nyílvás homlokában marad, mégsem hal bele sebébe, a miért is a magyarok haláltalan Detrehnek hívják. A hún vezérek közül is elesnek Wela, Rewa és Caducha, a kiket — mint később Etelét is — szintén Kajászónál temetnek el.

Ezekről a pannoniai harcokról a külföldi krónikák és népi hagyományok nem tudnak semmit. A húnhistória szerzője nem is merithette előadásának anyagát máshonnan, mint a magyar népmondából. Kérdés már most, hogyan keletkezett e magyar monda? Kutatóink általában honfoglaláskori és későbbi eseményekből magyarázzák; de ez a magyarázat nem lehet kielégítő, mert éppenséggel nem is érinti az elbeszélés tulajdonképeni epikai magvát. Ugyanez áll Sebestyén fejtegetéseire nézve is, melyekben húnmondánk eme részét az avar-német harcok emlékeiből származtatja.

Már Müller Vilmos figyelmeztetett rá, hogy húnhistóriánk előadása feltűnően egyezik Jordanes egy helyével, a hol elbeszéli, hogy Vinitharius keleti gót király két ízben győzte le Balamber hún fejedelmet, a harmadik ütközetben azonban vereséget szenvedett és Balamber nyílától homlokán halálosan megsebesítve maga is elesett. Matthaei ezenkívül még Ammianus Marcellinus egy értesítésére utal, mely szerint a húnok éjnek idején átkelven a Dnjestr vizén megverték és futásra kényszerítették Atharicus nyugati gót királyt.

Azt hiszem, hogy csakis ezen, Jordanestől és Ammianus Marcellinustól elbeszélte események emlékéből magyarázható a pannoniai hún csatákról szóló hagyomány. Vinitharius és Atharicus veresége döntő befolyással volt a gót népek sorsára; ezzel vette kezdetét a keleti gótok húnhódoltsága és a nyugatiaknak keletről elvonulása és egy új haza keresése. Lehetetlen, hogy a keleti gótok — a nyugatiak nemsokára egészen más viszonyok közé jutottak — ezekről a végzetes eseményekről egyhamar megfeledkeztek volna. Emlékezetükben a két gót király veresége lassankint bizonyosan egybefolyt, úgy hogy a szájhagyomány a következőképen szólhatott: A húnok fejedelme éjnek idején seregével átkelt a Dnjestr vizén, megtámadta és megverte a gótok királyát; a második ütközetben azonban a gótok kerekedtek fölül, míg a harmadikban ismét a húnoké lett a győze-

lem és a gótok királya egy nyíltól homlokán találva elesett. Hogy ebben a bizonyára nem önkényesen feltételezett keleti gót hagyományban és a magyar monda megfelelő részében az epikai gondolat azonos, egészen világos.

Hogyan jutott azonban e hagyomány keletről Pannoniába, és miként történt, hogy a magyar mondában egészen mások a szereplők, mint a történelemben? A keleti gótok már a húnok uralma alatt mind jobban nyugat felé vándoroltak és Attila halála után a rómaiak Pannoniát juttatták nekik a széthullott hún birodalomból. Idők folyamán a keleti haza emléke mind inkább elhomályosult, és mi természetesebb, mint hogy a gótok a keletről hozott hagyományokat lassanként új hazájoknak kezdték lokalizálni. Erre pedig Pannonia felső része pogány sirhalmaival, kőoszlopaival, út- és épületmaradványaival rendkívül kínálkozó volt. Így történt, hogy a keleti hún-gót harcok színhelyévé Százhalom, Tárnokvölgy és Köveaszó lettek. Tulln és Czezőmmaur azonban valószínűleg egy avar-német csata hatása alatt kerültek a mondába, a miből természetesen nem következik, hogy az avaroknak a monda fejlesztésében aktív részük lett volna.

A színhely eltolódásánál még természetesebb módon mehetett a személyekben való változás végbe. A húnok leghatalmasabb és legfényesebb alakja Attila volt és így a mondában szükségképen ő lett a húnok főképviselőjévé. Mint ilyennek azonban a gótok hagyományában okvetlenül el kellett Balamber helyét foglalni és pedig valószínűleg még az V. században. Hogy a monda bevezető részében Etele mellett még Buda = Bleda is szerepel, abban a két testvér együttes uralmának emlékét látom.

Ditricus = Detreh — Macrinust és a longobárdok szereplését nem tartom a népi hagyományból valónak — természetesen nem más, mint a német monda Dietrich-je és a történelem Nagy Theoderikja. Neve eredetileg bizonyára gót formában élt a pannoniai hagyományban és csak később nyerte a keresztény-német nomenclatura hatása alatt német alakját. Mint a húnoknak Attila, a gótoknak Theoderik volt főképviselőjük, a kit a német monda legragyogóbb színeivel övezett körül. Ő is a legtermészetesebb módon lépett a hagyomány minden egyéb gót fejedelmének helyébe és így Vinithariuséba is. Mint Vinitharius, ő is megsebesül homlokán, de mert a gót nép képviselője, mely a húnok csapása alatt nem semmisült meg, nem halhatott bele sebébe, hanem nyíllal homlokában, a halállal daczolva élt tovább. Detreh természetesen csak a VI. század második felében kerülhetett a Pannoniában visszamaradt keleti gótok mondájába.

A hadjárat befejezése után Etele Pannoniát tartotta meg magának, a hún birodalom keleti felét a Tiszáig pedig Budának engedte át. Buda azonban nem elégedett meg a neki juttatott

részszel, hanem Etele távollétében átlépte országa határait és Attila városát (Ecilburg) a maga nevéreől Budának nevezte el. Etele ezért megölte testvérét és holttestét a Dunába vettette.

A hünhítorián ezen elbeszélése lényegében történeti, azért még sem tartom kölcsönzésnek tudós krónikákból, hanem a népi hagyományból valónak. A germán népek emlékezetében bizonyára soká élt a történetileg nagyfontosságú testvérvízály, a mint a skandináv mondában tényleg ráakadunk félreismerhetetlen nyomára. A Buda városnév minden valószínűség szerint germán eredetű, melyet azonban szláv közvetítés útján kaptunk. A német Etzelburg nevet az „*urbs Attilae*“ egyszerű fordításának tartom, a hogy Budát, mint Anonymus, Lübecki Arnold és mások valószínűvé teszik, a német telepítések idejében hivatalosan is nevezték. Hogy ez az elnevezés a hazai monda alapján keletkezett, Heinrich fejtegetései után nem szenved kétséget. A pannóniai hagyomány Aquincum romjaiban Attila székhelyének maradványait látta, a mint felső Pannóniában egyáltalán minden történeti emléket Attilának, a leghatalmasabb pannóniai uralkodónak nevéhez fűztek.

A czezőmmauri vereség után Detreh meghódolt Etelének és azt tanácsolta neki, hogy támadja meg a nyugati országokat. Detrehnek eme szerepében is tulajdonképpen a keleti gót nép és fejedelmeinek sorsa tükröződik. Vinitharius legyőzése után a keleti gótok a hünök alattvalói, fejedelmeik a hün királyok vazallusai lettek. A gót Valamer és testvérei és a gepida Ardarik barátságos viszonyban álltak Attilához, ki hadi vállalatában segítségükkel és gyakran tanácsukkal élt. Detreh nem tér vissza Olaszországba, hanem Etele udvarában marad. A német Amelung-monda ama része, mely Dietrichnek Itáliából való száműzetéséről (*Exilsage*) szól, még nincs kellőképpen tisztázva. Helyes megfejtését, azt hiszem, a magyar hünmonda adhatja. Az eredeti monda bizonyára úgy szólt, hogy Dietrich azért nem térhetett vissza római birodalmába, mert Etelétől szenvedett veresége következtében elvesztette minden birtokát. A német monda amaz előadása, mely szerint Dietrich Odoaker-Ermanarik üldözése elől ment száműzetésbe, csak későbbi fejlemény lehet, mely Nagy Theoderiknak Odoaker ellen folytatott harczi nyomán keletkezett.

Detreh tanácsára Etele tényleg a nyugat ellen indul. A hadjáratok közül azonban, melyekről a hünhítorián ezután beszél, egy sem származhatik a mondából, hanem csakis történeti forrásokból. De hogy maga a monda is tudott ilyenekről, nem is lehet kétséges. Ezt már az a körülmény is világosan bizonyítja, hogy bár a mondabeli Detreh tanácsolja a nyugat ellen való vonulást, a hünkrónikában elbeszélte eseményekben nemcsak hogy

semmiféle szerepe nincs, de még a neve sem fordul elő egyetlen egyszer sem. Azonban máskülönben sem képzelhető, hogy a monda a népvándorlás két legnagyobb hősenek életét tétlennek képzelte volna el és hogy nem tudott volna véres harezokról és fényes diadalokról regélni. Persze, hogy a mondában miképen folytak le e hadjáratok és milyen fejedelmek és mely népek ellen irányultak, erre nézve a hűnhistória szerzője, ki itt a történeti és legendaszerű feljegyzések bőségében válogathatott és nem szorult rá a lenézett népi hagyományra, nem árul el semmit. Csak azt sejthetjük, hogy hűnmondánk ide vonatkozó tartalma körülbelül megegyezhetett a Waltarius-ének, Thidrekssága stb. előadásával, de azért, mint egyebütt, bizonyára itt is nagyobb volt előadásának történeti hűsége, mint a német hagyományban.

Megtérvén külföldi hadjáratairól, Etele menyegzőt ült egy Mikolt nevű csodaszép leánynyal: a nászéjen azonban megeredt orra vére és a hűnok hatalmas királya meghalt. A hűnhistória ezen része teljesen egyezik a történeti forrásokkal és nincs is benne semmi valószínűség, hogy népi hagyományból volna átvéve. Mikoltot Riedl Frigyessel én is palaeographiai hibának tartom Ildico helyett. Hogy nem származhatik a magyar mondából, egészen kétségtelen. A magyar hűnmonda — mint látni fogjuk — egybe volt kötve a német Kriemhild-mondával; a német mondában azonban Kriemhild éppen azáltal lett Etzel feleségévé, hogy — főként nevük rokonsága folytán — a történeti Ildico helyébe lépett. Ha tehát a hűnhistóriában mind a kettő fordul elő, egészen világos, hogy csak az egyik származhatik a mondából, a másik pedig okvetlenül idegen forrásból való. De hogy Kriemhild a magyar mondából került a hűnhistóriába, nem is szorul bővebb bizonyításra.

Abból természetesen, hogy hűnhistóriánknak Attila haláláról szóló előadása valamely történeti műből van átvéve, korántsem következik, hogy a magyar hagyomány nem tudott volna róla. A hűnhistória szerzője itt is egyszerűen a történeti feljegyzéseknek adott hitelt a népi hagyományyal szemben. Hogy a pannoniai monda megfeledezhetett volna Etele haláláról, már önmagában szinte hihetetlen. De hogy tényleg tudott róla, Kriemhild — Kriemhild szerepe is bizonyítja. Tudvalevő, hogy Attila halála után csakhamar az a hír terjedt el, hogy Attila nem természetes halállal múlt ki, hanem Ildico ölte meg bosszúból övéért. Ezt a hírt történeti művek is közlik és világos, hogy Kriemhild bosszúálló szerepe a német mondában csakis ilyen hagyomány alapján alakulhatott ki. Ebből természetesen az is következik, hogy Etele halála a magyar mondában, mint eredetileg a németben is — így az Edela-dalokban — csak tragikus lehetett és csakis Kriemhild kezétől származhatott.

Etele halála után versengés támad két fia közt a hatalomért. Az egyik fiát Csabának hívják, ki Honorius görög császár leányától született. Hogy itt tulajdonképen Honoriáról van szó, ki minden áron Attila felesége akart lenni, a kutatók már régen észrevették. Kétségtelen azonban az is, hogy Honorius leánya vagy Honoria nem a hagyományból, hanem történeti művekből került a hűnhistóriába. Az én nézetem szerint Csaba anyja a magyar hagyományban a német monda Helche-jével, vagy a skandináv Herkja-jával volt azonos, a ki megint minden valószínűség szerint nem más, mint a történeti Kreka, ki Priscus követsége idejében Attila első felesége volt. Hogy Etele a magyar hagyományban többnejűségben élt volna, bár a hűnhistória előadásából az világlik ki, teljesen valószínűtlennek tartom. A germán monda nem tud Attila többnejűségéről és az Edda-dalokban is Herkja nem Atli felesége Gudrun == Kriemhild mellett, hanem csak szolgálója, ki egykor ágyasa volt. És még így is Herkja szerepe, melyet az Eddában játszik, semmiesetre sem eredeti hagyomány, hanem későbbi fejlemény. Ha pedig Etele a magyar hagyományban egynejjű volt, világos, hogy Csaba anyja a testvérharcz idejében, melyet jórészt Kriemhild intéz, nem lehetett már életben. Ebből persze az is következik, hogy a két testvér közül Csaba volt az idősebbik.

Etele másik fia Aladár, a ki Kremheldtől, egy germán királyleánytól származott. Természetes, hogy ez a Kremheld nem más, mint a német monda Kriemhildje. A két testvér sorsáról döntő harc az ő nevééről „prelium Crumheld“-nek van elnevezve. Többet a hűnhistória nem mond róla; de hogy hűnmondánk itt is többet tudott, egészen nyilvánvaló. A magyar hagyományban is — mint említettem — minden valószínűség szerint ő ölte meg Etelét és pedig bosszúból övéiért, atyjának, a burgundi királynak és testvéreinek megöletéseért. Ez a hagyomány tudvalevőleg egy történeti esemény emlékéből fejlődött. Prosper Aquitanus írja, hogy a hűnök 437-ben Gundicarius burgundi királyt „cum populo suo ac stirpe deleverunt“. Attila ugyan nem vett részt a hűnök ezen hadjáratában, de azért nemsokára nemcsak a mondában, hanem a történetírásban is ő került a burgundokat pusztító hűnök élére. Erről a hagyományról, tehát Kremheld burgundi származásáról, mindenesetre tudott a magyar monda is. Nyilvánvaló továbbá az is, hogy Kremheld csak a német mondából juthatott a pannoniai hagyományba és pedig valószínűleg még a IV. század elején, még mielőtt a történeti burgundmonda a mythikus Nibelung-mondával egybekapcsoltatott volna. A magyar monda az én nézetem szerint itt is — Kremheld szerepében — eredetibb alakját őrizte meg a hagyománynak, mint akár az Edda, akár a Nibelungének. Kremheld szörnnyű

bosszúvágyában nem elégszik meg Etele halálával, hanem mint egykor — a hagyomány szerint — Attila a burgundi királyt „cum populo suo ac stirpe“ semmisítette meg, ő is Etele fiainak és az egész hún birodalomnak vesztére tör. Az északi és német monda eltérő előadása kétségkívül a mythikus Nibelung-monda hatására vezetendő vissza, mely a pannoniai hagyományra nem hatott, de a németeknél a történeti burgundmondát más tekintetben is lényegesen alakította át.

Kremheld mellett a testvérharcz másik élesztője veronai Detreh, a ki Etelének, míg életben van, hűséges vazallusa, halála után azonban le akarja rázni a hún igát és népét fel akarja szabadítani. Detreh itt is egészen a történeti germán fejedelmek, Ardariknak, Valamernak és testvéreinek szerepét játszsza. Hogy ez a szerep — maga Detreh persze nem — a magyar hagyományban Kremheldénél régibb, kézzel fogható. Épp azért a német hősmonda kutatóinak amaz állítása, hogy Detreh nem tartozik szervesen a Nibelung-mondába, hanem hogy ebbe csak későbbben Etzellel való kapcsolata folytán lépett bele, csak félig igaz. Az kétségtelen, hogy a német törzsek Attila halálának és fiai romlásának hírért vevén, maguk zárták le a történeti burgundmondát minden idegen hagyomány befolyása nélkül és kapcsolták össze a tulajdonképeni Nibelung-mondával. Ily alakban került a Nibelung-burgundmonda Skandináviába és ily alakban maradt ránk az Eddadalokban. De bizonyosnak tartom, hogy a mint a német burgundmonda hatott a pannoniai hagyományokra, úgy hatottak ezek is a német Nibelung-burgundmondára. És pedig akkor, mikor Detreh már elfoglalta helyét, mint a keleti gótok és egyáltalán az egész germánság képviselője a pannoniai tradícióban. Ezen az úton került aztán — szervesen tehát — legkorább a VI. század vége felé nemcsak Detreh a német Nibelung-mondába, hanem Aldrian-Ortlieb, Etzel fia és valószínűleg Helche és Scharpfe — szintén Etzel fia — is. Ebből a pannoniai hatásból az Eddába, mely tudvalevőleg egy régebb és egy újabb mondaréteget tartalmaz, csak Thjodrekr = Dietrich és Herkja = Helche kerültek, a hol azonban az északi monda szilárd szerkezeténél fogva már nem juthattak a kellő szerephez. A német mondában viszont ez a pannoniai hatás nagy és jelentős változásokat idézett elő és némely részében szinte kiforgatta eredeti alakjából.

A húnok leverése után Detreh visszanyeri függetlenségét és bár a húnhistória már nem említi, bizonyos, hogy az elveszett hagyomány szerint mint római király visszatért Olaszországba. 433—453-ig, tehát húsz évig, volt Detreh Etele vazallusa és húsz évig tartott eredetileg a német mondában is száműzetése. A 32 évre való meghosszabbítás kétségtelenül későbbi fejlemény. A németek ugyanis két mondájukban őrizték meg Attila fiai romlá-

sának és a hún birodalom pusztulásának emlékeztetét, de mindebben csak részben és más hagyományokkal keverten: a ravennai ütközetről (Rabenschlacht) szóló költeményben és a Nibelung-énekben. Az előbbiben, mely Dietrich száműzetésének huszadik évébe esik, elesnek Etzel fiai, Dietrich legyőzi Odoaker-Ermanarichot és ennek daczára nagy félelemben visszatér Húnországba. Visszatérésének oka, melyet a monda nem jelez, egészen nyilvánvalóan az, hogy neki a húnok és burgundok harczában is — ez részben szintén a nedaoi csata emléken alapszik, — részt kell vennie és pedig ama hatás következtében, melyet a pannoniai hagyomány a német Nibelung-mondára gyakorolt. A ravennai csata idejében még Helche Etzel felesége, a nibelungok és húnok pusztulásakor természetesen már Kriemhild, a kitől Etzelnek már egy fia is született. Ez magyarázza meg, hogy a német hagyomány, melyben természetesen a Nibelung- és Amelung-(Dietrich-) mondák egymással vonatkozásban álltak, Dietrich száműzetésének idejét 20 évről 32-re tolta ki. A magyar hagyomány tehát a némettel szemben itt is az eredetibb alakot őrizte meg.

Etele két fia közt — Aladár a germánok, Csaba a húnok élén áll — kitör a háború, mely Csaba vereségével és keletre menekülésével végződik. Hogy ebben a véres küzdelemben a nedaoi csata emléke él, egészen világos. A nedaoi csatában a germánok részéről a főszerepet Ardarik játszotta. A magyar monda Aladárja, ki anyai részről szintén germán, senki más, mint ez a gepida Ardarik. Hogy ez a pannoniai hagyományban Etele fiává válhatott, könnyen megmagyarázza az a körülmény, hogy Ardarik valamennyi germán fejedelem között Attila kedvence volt, a kit „super ceteros regulos diligebat“. Ardarik = Aladár a pannoniai hagyományból — a hogy említettem — bele jutott a német mondába is, a hol kiszorította Eitillt, a hogy az Edda, tehát a régebbi hagyomány, Attila egyik fiát hívja. Aldrian — Orte — Ortwin — Ortlieb nemcsak nevök, de kétségtelenül személyük szerint is azonosak Ardarik = Aladárral.

Etele másik fia, Csaba, nem neve szerint ugyan, de szerepe szerint nem más, mint a történeti Ernak, kiről Jordanes azt írja, hogy a nedaoi csata után elmenekült Kis-Seythiába, és a kiről Priscus említi, hogy Attila kedvence volt, mert azt jósták róla, hogy fel fogja emelni Attila elbukott nemzetségét. Mivel pedig Priscus látogatása idejében Kreka volt Attilának rangban első felesége, nyilvánvaló, hogy a kedvenc Ernak tőle származott, épp úgy, mint a hogy a mondából, azt hiszem, sikerült valószínűvé tennem, hogy Csaba is a mondabeli Kreka = Helche fia volt. Hogy honnan a Csaba név, persze nem tudjuk; de valószínű, hogy rokon a német monda Scharpfe-jével, ki Erpr-Erpfe helyébe lépett. Megjegyzem még, hogy Erpr nevét már Bugge S. származtatta a történeti Ernakból.

Sebestyén Gyula Csabában egy elűzött avar fejedelmet lát, és ez legfőbb bizonyítéka ama feltevés mellett, hogy a húnmondat germán hagyományok alapján az avarok művelték és közvetítették a magyarsággal. A Hadak útjáról szóló kétes hitelű mesékből, a Tejútnak vagy Hadak útjának egyik német elnevezéséből (Iringstrasse) és abból, hogy Regino egy Iring nevű elűzött avar fejedelmet említ, azt következteti Sebestyén, hogy Csabánk eredetére nézve nem más, mint az a történeti Iring, a ki szerinte a Nibelung-énekekben előforduló Iringgel azonos, és a kiről a németek a *via lactea*-t nevezték el, úgy a hogyan a magyarok is a Tejutat Csaba és hadak útjának tekintették. A baj ezen merész kapcsolatban csak az, hogy egy Iring nevű avar fejedelem valójában sohasem élt, és hogy látszólagos létét csak Regino egy durva félreértésének köszöni, ki Hringust — az avargyűrű német nevét — Iringnek olvasta és avar fejedelemmé tette. Így dől össze, mondatörténeti szempontból, Sebestyén egész avarszékely elmélete.

Csaba keletre menekülésével és a visszatéréséről szóló jóslattal, melyben azonban a pannoniai népek nem igen hittek — „tunc redire debeas, quando Chaba de Grecia revertetur“ — végződött bizonyára a pannoniai hagyomány. És itt, a jóslatnál, kezdődött azután a mondának a magyarság részéről való továbbfejlesztése: Csaba népe, a húnok utódai, Etele örökösei visszatértek és elfoglalták az egykori hún birodalmat. Ezzel a csodálatosan finom és költői fordulattal lett a pannoniai monda tulajdonképpen magyar-nemzetivé, a germánok győzelme a húnok-magyarok végleges diadalává. Olyan e befejezés, mint mikor egy királyi alaknak fejére teszik a koronát. Így nyert a magyar honfoglalás is gyönyörű költői igazolást.

Hogy a székelyekről szóló hagyomány a pannoniai mondanak önálló magyar továbbképzése-e, vagy hogy a pannoniai mondanban voltak-e már meg e traditio csirái, biztosan nem dönthető el. Az utóbbi azonban mindenesetre valószínűbb. A székely kérdésnek végleges és egész terjedelmében való tisztázása talán erre a kérdésre is adhat majd feleletet, vagyis inkább egy valóban véglegesnek nevezhető megoldásnak erre is kell feleletet adnia. Az bizonyos, hogy a székely problema nem dönthető el a húnhistóriából, de épp úgy az is kétségtelen, hogy igazi és teljes megoldása nem történhetik a húnhistória, vagyis inkább a húnmonda ellenére. Módszertani tétel, hogy minden monda, mely nem mythikus alapon fejlődött, mély történeti vonatkozásokat rejt magában. E vonatkozások sok eltolódáson, átalakuláson és félreértésen mehetnek ugyan keresztül, de azért történeti alapjukat sohasem veszítik el, a phantasia pusztá játékszereivé sohasem válhatnak.

IV.

Az eddig mondottakból eléggé nyilvánvaló, hogy hűnmondánk nem sajátosan magyar, hanem keleti gót eredetű. A keleti gótok nagy része ugyan Nagy Theoderikkal az V. század végén Itáliába vonult, de azért még mindig jelentékeny töredékek maradtak vissza belőlük a régi hazában, Pannoniában. Országukat nemsokára a gepidák foglalták el, a kikbe, mint fajrokonaikba, a visszamaradt gótok kétségkívül igen gyorsan olvadtak bele. A keleti gótokkal vegyült gepidák művelték aztán tovább a hűnokról szóló hagyományokat, melyekben részben mindkét nép közös történeti emlékei éltek. Alig hihető azonban, hogy a magyarok közvetlenül a gepidáktól vették volna át a hűnmondát, bár ezek még 871-ben is említetnek.

Kik közvetítették tehát? A németekre, nevezetesen a bajo-rokra, semmiesetre sem szabad gondolnunk, mert a mi hagyományunk az övékenél eredetibb is, teljesebb is. De nem szabad bizonyára az avarokra sem, nem azért, mert ezt a mondából semmivel sem lehet támogatni, hanem mert a honfoglalás idejében az avarokból már csak egészen jelentéktelen töredékek élhettek a mai Magyarország területén. „Eltűntek mint az avarok“ szölt Nestor szerint egy orosz közmondás.

A honfoglalás idejére vonatkozó történeti kutatásunk mai állása szerint csak a szlávokat, nevezetesen a pannoniai szlovéneket tarthatjuk hűnmondánk közvetítőinek. Ez ugyan magából a mondából nem bizonyítható, de számos más ok teszi fölötte valószínűvé.

A mai Magyarországot a honfoglalás idejében, egyes számításba alig jövő más néptöredékektől eltekintve, szlávok lakták. Európai kulturánk első elemeit kétségkívül tőlük kaptuk; a kereszténységet és a keresztény művelődés alapjait a pannoniai szlovének közvetítették velünk. Igricz szavunk is — a legkorábban említett szó a hegedős, jocular megjelölésére — szláv eredetű. Tehát minden tekintetben megvolt a lehetősége annak, hogy az itt talált szlávok, nevezetesen a pannoniai szlovének, a magyarokkal egy hűsmondát közvetítsenek.

Majd mindenütt, a hol a szlávok a germánok szomszédságában, vagy velük elvegyülten laktak, hatással volt a germán hűsmonda a szlávok népköltészetére. Egész nagy mondákat vettek át a germánoktól és fejlesztették tovább a maguk felfogása szerint. A legjellemzőbb példa ebben a tekintetben a lengyel Waltharius-monda. A Pannoniában visszamaradt keleti gótok és gepidák eltűnvn, csakis az őket környező szlávokba olvadhattak bele. Ha tehát egyáltalán valahol, nem kellett-e okvetlenül itt Pannoniában a germán hűsmondának a szláv népköltészetbe át-

mennie? Ily módon nyer alapot a szlávoknak a közeledő húnok = magyaroktól való nagy félelme, melyről a névtelen jegyző ismételten tesz említést. A szlávoktól közvetített germán hősmonda pontos megfelelőjét nyelvünk legrégibb germán elemeiben találjuk, melyek szintén szláv úton jutottak szó- és fogalomkincsünkbe.

Húmondánk, mint láttuk, a történeti hagyományokat feltűnő hűséggel őrizte meg, sokkal hivebben, mint akár a szláv, akár a német monda. E nagy történeti hűséget a monda színhelyének és mivelői lakóhelyének azonossága és ezen azonosság conserváló ereje magyarázza meg. De megmagyarázza a történeti légkör és a história szelleme is, mely a mai Magyarország területén a népek ösztönszerű vágyában, államalkotásra törekvéseben Attila birodalmának pusztulásától kezdve századokon keresztül mindig ugyanaz maradt. A húnok története emelkedésében és bukásában majd minden második nemzedékben ismétlődött e földön, míg a magyarok a monda szerint az örökség jogán, a valóságban erejük érzetében el nem foglalták a béke és a haladás számára.

Gyöngyösi főműveinek új kiadása.

(Kivonat *Badics Ferencz* I. t. május 22-iki felolvasásából.)

Gyöngyösi egyik főműve, a „*Murányi Vénus*“, nem az egyedül hiteles első, hanem egy szörnyű módon elrontott későbbi kiadás után terjedt el s forgott mindmáig közkézen. Ez az 1702-iki kiadás, mely az eredeti versek állítólagos „újabb megjobbításával“ Kolozsvárott jelent meg, és új meg új lenyomatokban még jobban megromolva, egész Dugonicsig és Toldyig terjesztette, sőt szinte irodalmi közkincesé tette a kétszázados hibákat, s legutóbb (1904.) a Wodianer-féle „*Remekírók képes könyvtára*“-ban újra lenyomatták a hibák forrását, a kolozsvári kiadást.

A felolvasó a Franklin-társulat „*Remekírók*“ cz. vállalata ez idei első sorozatában a „*Murányi Vénus*“-t az 1664-iki, ma már csak egyetlen példányban ismert első, a „*Kemény János emlékeztetése*“-t pedig az 1693-iki első kiadás után adta ki a maga és mások újabb kutatásai alapján írt életrajzi és irodalomtörténeti bevezetéssel. „*Kemény János*“ is más mint a forgalomban lévő kiadások, de csak annyiban, hogy a felolvasó a költő kéziratából megővítette azokkal a részekkel, melyeket ez 1693-ban politikai okokból mellőzött. A „*Murányi Vénus*“ azonban majd minden versszakában különbözik az 1702-iki és az összes későbbi kiadásoktól, s ezenfelül ötvennégy teljesen új versszakkal gazdagítja

Gyöngyösi eddig ismert irodalmi hagyatékát. Mindezek lényegesen módosítani fogják különösen a Gyöngyösi költõi dictiójáról, szó- és szólam-kincséről eddig mondott véleményeket; az eredeti után adott új kiadásban számos új példáját fogjuk találni a szebbnél-szebb hasonlatoknak és jelzőknek, a szemléletes leírásoknak, lyrai helyeknek és elmélkedéseknek, melyek éppen legjobban bizonyítják Gyöngyösi költõi erejét és nyelvmûvészetét, helyes értelmet fog nyerni továbbá számtalan nem értett vagy félremagyarázott verssor, újabb példákat nyer egy-két ritkán elforduló régi szó és kifejezés, s természetesen halomra dül egy pár, az apokrif Gyöngyösire alapított nyelvészeti fejtegetés.

A példák idézése előtt még bebizonyítja a felolvasó, hogy az 1702-iki kolozsvári kiadás semmikép sem eredhet Gyöngyösitől, s hogy ettől kezdve a „M. V.“-nak egyetlen kiadója s egyetlen fejtegetője sem látta az első kiadás egyedül hiteles szövegét. Az első kérdést azért kell tisztázni, mert Gyöngyösi 1702-ben még élt s csak 1704. őszén halt meg. Még sem lehet semmi köze a kolozsvári kiadáshoz. Igaz ugyan, hogy Gyöngyösi késő öregségében (1690—1700.) adta ki munkái javarészét, de a felolvasó kimutatja, hogy ezek a költőnek majdnem mind régebbi munkái, melyeket utóbb csak némi javítgatással bocsátott közzé. S ez is nagyon terhére volt már (s csak „nagy jó urai“ kedvéért tette), mert azonfelül, hogy 1700-ban már legkevesebb hetvenöt éves volt (de nyolczvan is lehetett) és régóta betegeskedett, már 1693-ban „tántorgó öregség“-ről panaszkodik, utolsó munkáját pedig (1699-ben), mint maga mondja: „beteges állapotjában nem kis munkával vitte végben.“ S midőn 1700. őszén mindemellett újra visszahívják alispáni székébe és minden vonatkozása és esdeklése hiábavaló, csak úgy tud megfelelni hivatalának, hogy az *írásbeli munkák végzésére* fiát, ki akkor már főjegyzője volt a megyének, rendelik melléje kisegítőül. S tényleg 1700-tól kezdve fenmaradt hivatalos és magánlevelein csak a névaláírás az övé. A kinek a kötelező iratok megírása már 1700-ban ennyire terhére volt, bizonyára nem vállalkozhatott arra, hogy egy akkora költői művet, minő a „Murányi Vénus“, teljesen kiforgasson eredeti alakjából; erre korábban sem volt semmi oka. — Ellene szól az is, hogy első munkáját (1664.) Kassán, a *többi* (1690—1700.) *mind Lőcsén* nyomatta. Gyöngyösi Kolozsvárott sohasem járt, s nem is volt vele semmiféle összeköttetése. Még „*Kemény János*“-át is, melyet tárgya miatt legtöbb oka lett volna Erdélyben nyomatni, mindkét kiadásban Lőcsén nyomatta. De valamennyi oknál fontosabb bizonyítékot nyújt maga az 1702-iki kiadás, mely olyan természetű, hogy egyszerűen lehetetlen Gyöngyösitől erednie, mert egészen eltorzítja vagy kiforgatja az eredeti értelmet, ellenmondást vagy

tudatlanságot visz bele stb. Semmi sem mutatja jobban Gyöngyösi költészetének kedvelését, mint az, hogy még e sokképen megromlott formában is a XVIII. század folyamán majd minden évtizedben új meg új kiadása vált szükségessé, melyek az 1702-iknél is hibásabbak voltak. A romlás terjedését érdekesen világítja meg mindjárt az ajánlólevélből. Gyöngyösi az eredeti kiadásban azt írja, hogy költeményét „nagyobb részről úton s sok értetlen csöcselék kiáltásával zajgó szállásokon írta“ s az ajánlás a stubnyai hévvízben *Boldogasszony havának 27. napján 1664-ben*“ kelt. Később elhagyják a napot, utóbb az évet 1674-re változtatják, a *csöcselék* pedig *csecsemők*-re változik, s ezekből Dugonicsnál már *életrajzi adatok* lesznek.

Ezután a felolvasó számtalan példában mutatja be az első s a következő hibás kiadás közt levő különbségeket; pl. sokszor az eredetinek jellemző s értelmes szava szintelenebbé vagy éppen értelmetlenné válik: az 1702-ikiben *kedves* erdő — az eredetiben: *híves* erdő, *egészséges* napok, — *békességes* n., *sűrű* szálla — *szűrő* sz., *futó* szándék — *forró* sz., *álomhozó* szellő — *áloműző* sz. (hajnali ébredésről van szó), az uborka Murányban *hamarság* — most *újság*, *való szóm* *lészen* — *válaszom légyen* stb., melyekhez hasonlók mindegyik részben százával vannak. — Máskor a szórend vagy a helytelen központozás miatt lesz mássá az értelem, vagy legalább a széphangzás és rhythmus szenved, pl. *Hejában rögzött* meg a vad erkölcs benned, — az eredetiben: *Hijában, megrögzött* a vad erkölcs benned (vagyis szeretsz pártoskodni); A mi jó s szép *könnyen* || *ahhoz* nehéz jutni, az eredetiben: A mi szép s jó *ahoz* || *könnyen* nem juthatni. Ő általa minden dolgod *lészen készen* — er. Általa lesz minden dolgod *kívánt részen*. — 1702. Tartatván rabságos Minos inségében — Dugonics és Toldynál: Töltvén a rabságot Minos tömlöczében — az eredetiben pedig: Tartatván Minostul rabságos inségben. — Máskor ismét olyan hibák esnek a szövegben, melyek mögött tudatlanság vagy nagy pongyolaság lappang, pl. a Szécsi-lányok közt két negyedik van, Illésházi *fejedelmekkel* traktál (Rákóczi *fejedelem* helyett), Pallas és Mars:

Tűznek is *nagy erő*s *várat*kat engedtek . . .
Görögök *pédái* ebben (t. i. Trójában) *valók* lettek.

Az eredetiben :

Tűznek is *nagy erő*k s *várasok* engedtek . . .
S görögök *prédái* az bennvalók lettek.

Az apokrif kiadásokban Cupidónak *álommal* terhesült nyilai vannak, s a *fényök* is sebesít, holott az eredetiben: *ólmossal* és *hegyétől* állnak; aztán nemcsak Cupido, hanem: „Nyilát *Márs* is felvont idegében tartja“, holott az eredetiben: *múr* is áll. Sok

régi szót és kifejezést sem értenek már a XVIII. századi kiadók ; 1702-tõl kezdve : *megkajonolná helyébe megkáromlaná, megsajnáltá-t, iszák h. zsákot, tenger morotvája h. tengereknek árját* tesznek.

Vannak aztán egész versszakok, melyeket az „újabb megjobbitással“ teljesen kiforgattak eredeti helyes értelmökbõl pl.:

A mely tágasság van az ég s a föld között,
Lakására a Hír ide felköltözött,
Semmi rejtekében úgy nem tekergözött,
Kõt a hír nem tudott s reá nem feddözött.

Ez az értelmetlen szóhalmaz (mely már Verseghyt is felháborította) az eredetiben így hangzik :

Lakóhelyt magának az Hír ottan szerzött,
Füle előtt semmi úgy el nem rejtözött,
Az melyet megtudni innét nem érkezött.

Mikor az istenek Vénusra bízzák Wesselényi dolgának eligazítását, ez :

Cyprusból felkelvén, fog az utazáshoz,
Nyilakat villogtat annak (kinek?) gyors ijjához stb.

Az eredetiben :

Cyprusból felkelvén, járul az fiához,
Nyilakot válogat annak (t. i. fiának) gyors ijjához !

Mikor Wesselényi levelet ír Máriának s egyre válogat kifejezéseiben :

1702 : A mást nem szereti, azt is változtatja,
Minthogy bús elméjét Fél-szis szorongatja.

(késõbb ezekbõl szeretteti és fel szisz, fel sziz lett, végre Dugonics így javítja :

A mit megszeretett, azt is változtatja,
Minthogy bús elméjét fél-sz is szorongatja.

Toldy visszatér az 1702-re s szegény Wesselényit nála is szorongatja a fél-sz, holott az eredeti minderrõl semmit sem tud :

Amazt (t. i. kifejezést) nem szereti, ezt is változtatja,
Mint az bús elmének az õ állapotja.

Igen classikus hiba 1702-tõl kezdve az összes kiadásokban mindjárt a rákövetkezõ versszak, midõn Wesselényi :

Öszveszed végtére sok kedves igéket,
A kik lágyítani szokták a sziveket,
Talám gyõz nem elmés fene tigriseket stb.

De az eredetiben Wesselényi levele nem szelidíti az *elmés* tigriseket, mert így hangzik a két hibás sor:

*Melyek lágyítani tudják az sziveket,
S talám győznének is fene tigriseket!*

Gyöngyösi nem csufithatta el munkáját ilyen hibákkal, melyeknek halmazából még nagy csomót idéz a felolvasó. Arra sem lehetett a költőnek semmi oka, hogy a saját munkájából kihagyjon olyan részleteket, melyek szépségöknél vagy a szöveggel való szoros összefüggésöknél fogva megcsontítják az eredeti szöveget. Ezek a részletek 1702-től az összes kiadásokból hiányzanak; ime néhány versszak. Wesselényit többek közt így jellemzi:

*Madaraknak sólyom gyars elverésében,
Az mint az karoly is fürjek ölésében,
Vidám az keselyű napra nézésében,
Ily az ellenségnek Ferencz győzésében.*

Máriáról, midőn Wesselényi levelét megkapja, így ír az eredetiben:

*Mint az úton járó, mely útját téveszti,
Jár s kel, magát erre s amarra ereszti,
Hol im csapásra jut, azt megént elveszti,
Ide s tova bolyog, míg útját lelheti:*

*Akképen újságán ez nem várt dolognak,
Mária szándéki sokképen forognak,
Hol egy gondolathoz, hol másikhöz fognak,
Mint habozó hajók nyugodni nem tudnak.*

A sok szép hasonlaton, elmélkedő részleten kívül egészen újak a *Pál Gergely követségéről*, *Proteus változó természetéről*, *Wesselényi ifjúkori medve-vadászatáról* szóló nagyobb szakaszok stb. — Viszont hiányzanak az eredetiből a Wesselényi erőszakos udvarlásáról s az Aesopus tüköréről szóló izléstelen versszakok; úgy hogy az eredeti tisztaságába visszaállított „*Murányi Vénus*“ a Franklin-társulat „*Remekírói*“-ban összesen 977 versszakot foglal magában.

Befejezésül a főntebbi hibák természetéből következően, azt a meggyőződését fejezi ki a felolvasó, hogy az 1702-iki kolozsvári kiadó nem is látta az 1664-iki eredeti s akkor már nagyon ritka kiadást, hanem valami régi, a sokszoros másolással és változtatásokkal már megrontott kézirat szöveget használt, melyet ő aztán maga és kora ízlése szerint „újabb jobbításokkal“ még jobban meghamisított, végtelen kárára irodalmunknak, mely teljes két századon át erre a hamis Gyöngyösire alapította ítéletét.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ f. évi április 15-én megjelent 2. füzetében dr. H e k l e r A n t a l „Alkamenes-tanulmányokat“ közöl. Phidias e kiváló, nagyhírű tanítványának domborműveit veszi vizsgálat alá s a hozzá fűződő hypothesiseket igyekszik megdönteni. — T é g l á s G á b o r „Az oresaczi „Sidova“ nevű földvár“ leírását adja. — H a m p e l J ó z s e f „Lovasistenségeknek szentelt emlék Maros-Portusról“ című közleményében egy érdekes domborművet ismertet, melynek értelmezése nem elég világos, s talán csak idővel sikerülhet minden kétséget kizáró módon. — K á r á s z L e ó „Kolosvári Márton és György“ középkori szobrászaink műalkotásaival foglalkozik. — Dr. S z e n d r e i J á n o s „Régi kép Mátyás király oroszországi követségéről“ című dolgozatában egy fára festett régi olajfestményt ismertet és magyaráz meg. — K ö v é r B é l a „Sodrony-zománczos korona a niirnbergi germán múzeumban“ című értekezésében egy érdekes emléket mutat be, mely valamely egyházi koronát diszithetett s a reformatió idejében ment tönkre, illetőleg szenvedett átalakítást. Minthogy rajta a fényt terjesztő tudomány symboluma látható, alighanem úgynevezett iskolai vagy deák korona lett belőle, a milyen a hitújítás korában Brassóban is használatban volt. — A *Levelezés* tartalma: D a r n a y K á l m á n: Fonyódi urnasírról; H a l a v á t s G y u l a: Magyar harangfölirokatról; K e m é n y L a j o s: Műtörténeti adatok Kassáról; T é g l á s I s t v á n: Torockószentgyörgyi ev. ref. egyház szent edényeiről. — Az *Irodalom* rovatában ismertette vannak: Mark Rosenberg: Aegyptische Einlage in Gold und Silber, ism. M a h l e r E d e; Franz Studeiczka: Tropaeum Trajani, ism. F i n á l y G á b o r; Chr. Blinkenberg: Archaeologische Studien, ismerteti H p l.; Mittheilungen der Gesellschaft zur Erforschung jüdischer Kunstdenkmäler, ism. dr. B l a u L a j o s; Károly János. Fejérmegye története, ismerteti e.—r. — A *Múzeumok. Társulatok* rovatában: Az orsz. rég. és embert. társulat februáriusi ülése ism. dr. S z e n d r e i J á n o s: A tiszafüredi múzeum az 1904-ik évben. ism. M i l e s z B é l a; Régi magyar emlékek a győri múzeumban, ism. B ö r z s ö n y i A r n o l d. — A *Különsélek* rovatában: A kisköszegi bronzlelet, ism. ifj. F r e y I m r e; Budakeszi sírleletek, ism. M a h l e r E d e.

2. Az ATHENAEUM f. évi tizennegyedik évf. második számában Alexander Bernát a genfi nemzetközi phil. congressuson

tartott: *A lelki élet egysége* cz. előadását közli. Kiváltképen a tudat fogalmát törekszik tisztázni s a lelki élet egységét, különmemű megnyilatkozásaiban abban keresi, hogy „nincsen gondolat törekvés, és nincsen gondolat és törekvés érzelem nélkül“. — Dr. Szemere Samu befejezi *Az aesthetikai játékelmélet* cz. fejtegetését, a játék és az aesth. élvezet tisztaságának meghatározására fektetve a fősúlyt. — Dr. Pekár Károly, Spencer Herbertnek „A sociologia alapelvei“ cz. munkájában kifejezett nézeteit ismerteti a *társadalom jövő fejlődéséről*. Az alapgondolat, a melylyel Spencer a jövőbe vetett pillantás perspektíváját lezárja, s a melyet szerinte hosszú tanulmányok erősítenek meg, az, hogy: „Az utolsó ember olyan lesz, a kinek magán-szükségletei összeesnek a közszükségletekkel. Az a fajtájú ember lesz, a ki önkéntelenül kifejtve saját természetét, mellékesen teljesíti egyszersmind a társadalmi egyed működését is és mégis csak úgy lesz képes kifejezni saját természetét, ha a többiek mind szintúgy cselekednek.“ — Dr. Pauler Ákos: *Az egységre törekvésről az emberi ismerésben* értekezik. Ismerésünk azon alapsajátságát, hogy mindig bizonyos egységre törekszik, a melyet alaposan kihasználtak minden idők monistikus bölcselei, épp oly kevésbé tették eddig szigorú kritikai vizsgálat tárgyává. Szerző az ismerés egységtörekvésének ezen alapját az észben találja meg, ellentétben a dogmatikusokkal, kik azt akár a sensualismus, akár a rationalismus velünk született eszméi révén valami valóságból merítettnek gondolják s így jogosultnak tartják magukat arra, hogy róla közvetlenül a mindenség metaphysikai egységére következtessenek. — A következő cikk —y-től *A francia Riadók* czim alatt a mult század közepe óta tapasztalható népcsökkenés veszélyeit írja le s az Alliance nationale pour l'acroissement de la population française létrejöttének indító okait vizsgálja. — Schneller István folytatja az *Egyetemi tanügy-irányzatunkról* szóló tanulmányát. Jelen közleményében „a philosophiai karban“ érvényesülő irányzattal és tanulmányi rendszerrel foglalkozik és kimutatni törekszik (főleg a kolozsvári egyetemet tartva szemel előtt), hogy e helytelen és téves rendszernek első sorban az egyetem feladatának téves felfogása az oka. — Dr. Bárány Gerő új cikket kezd a *A kultúra értékéről*. Jelen közleményében a problema taglalásának első nagy nehézségéről értekezik. — Az *Irodalom* rovatban a *Rivista Filosofica* (ism. dr. Vida Sándor); az *Archiv für die gesammte Psychologie* (Pauler Ákos); a *Revue philosophique de la France et de l'étranger* (Pauler Ákos); Lindner: *Geschichtsphilosophie* című művek (dr. Szilávik Mátyás) vannak ismertetve.

Ugyane folyóirat harmadik számában dr. Bárány Gerő folytatja *A kultúra értékéről* cz. dolgozatát. — Dr. Szemere Samu *Nyelvphilosophiai problémák*-kal foglalkozik, Wegener „Untersuchungen über die Frage des Sprachlebens“ cz. tanulmányát véve alapul. Annak a feladatnak a megoldását tűzi célul, hogy milyen tényezők

és folyamatok teszik lehetővé, hogy egyáltalában értünk nyelvet, továbbá, hogy milyen módon nyernek ezek a tényezők fontosságot magára a nyelvképzésre? — Dr. Pekár Károly Eduard Franklin Buchnernek az amerikai Psych. Társaság közgyűlésén mondott beszédét ismerteti *Az utolsó tíz év az amerikai psychologia történetéből*; majd Hallnak, a híres chicagói psychologusnak *érzeteink különféle fajainak osztályozására* vonatkozó nézetét s az ingerek, érző idegvégződés és érzetek viszonyát föltüntető táblázatot közli. — A következő czikk: *Fiúme közjogi állása és a külön vámtérület cz. problema fejtegetését* kezdi meg első közleményében. — Várnai Sándor: *A svéd-norvég unió államjoga az 1867: XII. t.-cz. revisiója szempontjából* ír hosszabb tanulmányt. — Pászthory János Burchard János vatikáni szertartásmesternek „Diarium“-át ismerteti *A Borgiák bünei egy kortárs ítélőszéke előtt* czimen. — Goldziher Károly az exact módszertan bírálatára vonatkozó dolgozatok eredményét tárgyalja *Tudományos világnézet és matematika* czimen Alexejeff-nek: „Die Mathematik als Grundlage der Kritik wissensch. philos. Weltanschauung“ című előadásához fűzve fejtegetéseit. Az előadás két részre oszlik. Az első részben Bugajeff három kötetes munkája alapján, a mely a valószínűségszámítás különféle alkalmazásának szigorú bírálatát tartalmazza, a matematika és alkalmazási módszertanának új, határozott irányt jelöl meg; egyetemes gondolatait leginkább az annak idején nagy feltűnést keltett vizsgálataival mutatja be, melyekkel a formális chemiának a matematikával való szoros kapcsolatát állapította meg. A második részben Nekrassow dolgozatával foglalkozik azon czélból, hogy alapeszméjének az emberi tömegjelenségek körében érvényesülő jelentőségét kifejtse. — Schneller István folytatja *Egyetemi tanügyi irányzatunkról* szóló fejtegetéseit. — Az *Irodalom* rovatban a Revue philos. de la France et de l'étranger 1—6. füzetei (Pauler Ákos), a Rivista Filosofica II. füz. (Vida S.) vannak ismertetve.

3. A BUDAPESTI SZEMLE áprilisi füzetének tartalma: Viszota Gyula a *Stadium megjelenésének és eltiltásának történetéről* írt tanulmányt. — Haraszti Gyula *Tanulságok az irodalomtörténet-írás köréből* című cikkének befejező részét adja. — Szinnyi Ferencz *Arany humorá*-ról szóló cikksorozatát befejezi. E harmadik közleményében Arany epikai költészetét vizsgálja humora szempontjából. — Ezután Patapenko orosz író *A maga emberségéből* című regényének folytatása következik Ambrozovics Dezső fordításában. — Szávay Gyula *A gránit* című költeményét közli. — Angyal Dávid *Deák Ferencz új életrajza* czimmal Ferenczi Zoltánnak a M. T. Akadémia kiadásában megjelent munkájáról írt ismertető tanulmányt. — Balogh Jenő *A jogtörténet tanításának kérdéséhez* czimmal polemikus cikket közöl, melyben Timon Ákosnak a „Jogállam“-ban megjelent értekezésére tesz megjegyzéseket. — Az *Értesítő*

ben Makai Emil munkái, Králik L.: Jogi dolgozatok, Ajtay József: A magyarság fejlődése az utolsó kétszáz év alatt, France A.: Sur la pierre blanche, Springer A.: Handbuch der Kunstgeschichte (Rác Lajostól) című munkák vannak ismertetve. A füzet végén az új magyar könyvek jegyzéke van.

Ugyane folyóirat májusi füzetének tartalma: Négyesi László a Kisfaludy-Társaság ülésén felolvasott *Bajza József emlékezete* című tanulmányát közli. — Wollanka József *Raffael falképei a Heliodorus-teremben* czimmal műtörténeti ismertetést ír Raffael falfestményeiről, melyben II. Gyula pápa uralkodásának legnagyobb eseményeit örökítette meg. — Egy névtelen író *Vámszövetség és fogyasztási adóvonal* czimmal nagyobb közgazdasági tanulmányt kezd meg, melyben szerző a gazdasági közösségről ír, mely a jelenben előnyös reánk nézve. De jöhet idő, midőn az önálló vámterület hazánkra nézve előnyösebbnek fog látszani. Kíváncos volna tehát, hogy abban az időben egy fogyasztási adóvonnal rendelkezünk, mely minden késedelem és nagyobb nehézség nélkül egyúttal vámvonal gyanánt szolgálhatna. — Ezután Patapenko orosz író *A maga emberségéből* című regényének folytatása következik Ambrozovits Dezső fordításában. — A *költemények* között találjuk Lévy József *Egy barátnőm távozásakor* című eredetijét és Goethe *A kedves közzelléte* versét Dóczy Lajos fordításában. — Kropf Lajos *Roger Casimir* czimen írt cikket egy ír emberről, a ki a Viddinbe menekült Kossuth Lajostól levelet vitt Palmerston angol külügyminiszternek. — Marczali Henrik a nemrég elhunyt *Schüffle emlékiratait* ismerteti. — Lehr Albert *A tányi-tényi képző és a Nyelvőr* czimen polemikus cikket közöl. — Az *Értesítő*-ben Farkas J. költeményei, Than K.: A qualitativ chemiai analysis elemei, Szily K.: A magyar nyelv, Berger K.: Schiller, Caetani L.: *Annali dell' Islam* című munkák vannak ismertetve, Hatvany Lajosnak a Budapesti Hirlaphoz intézett válasza és az új magyar könyvek jegyzéke zárja be a füzetet.

Ugyane folyóirat júniusi füzetének tartalma: Hegedűs Loránt *A dunántúli kivándorlás és a szlavoniai magyarság* czimmal egy nagyobb tanulmányt kezd meg, melyben a Dunántúl népességének azt a kétirányú kivándorlását tárgyalja, mely Szlavóniába vitt s most Amerikába vezet. Ez első közleményében a dunántúli kivándorlás tipikus jelenségeit, s különösen Győr, Veszprém és Vas vármegyék viszonyait tárgyalja. — Egy névtelen író *A vámszövetség és fogyasztási adóvonal*-ról szóló tanulmányát befejezi. — Jóó Lajos *Millerand műve* című cikkében, melynek első közleményét adja, Millerand ministeri tevékenységét részletesen ismerteti azon könyv nyomán, melyet Lavy adott ki, és mely Millerand törvényjavaslatait, rendeleteit, körözüvényeit és utasításait tartalmazza. — Ezután Patapenko *A maga emberségéből* című orosz regényből a hatodik közlemény következik Ambrozovits Dezső fordításában. — A *Költemények* közt talál-

juk Kozma Andor *Ballada a gyárban* című eredetijét és Lermonotov *A három pálmafa* költeményét Szabó Károly fordításában. — Marczali Henrik *A kiegyezés* címmel Eisenmannn „Le compromis Austro-Hongrois de 1867. Étude sur le Dualisme“ című munkájáról irt ismertető tanulmányt. — Az *Értesítő*-ben Sajó S.: Útközben, Réz M.: A kiegyezésről, Arany J. Toldi estéje, magyarázta Lehr A., Sandberg G.: The exploration of Tibet (Kropf Lajostól), Gockler L.: La pédagogie de Herbart (Kont Ignácztól), Whittall W.: Frederick the Great on Kingcraft, Mommsen Th.: Reden und Aufsätze, Frenzel K.: Über die Grundlagen der exacten Naturwissenschaften című munkák vannak ismertetve. A füzet végén az új magyar könyvek jegyzéke van.

4. AZ EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY 3. (márcziusi) száma első helyen Némethy Géza-nak *Propertius ifjúsága* című értekezését közli, mutatványul szerzőnek *A római elegia* című nagyobb munkájából, mely a M. Tud. Akadémia könyvkiadó vállalatában fog legközelebb megjelenni. Némethy e mutatványban a költő művei alapján Propertius életét fölléptéig és Cynthiaval való viszonyának történetét ismerteti. — Hajnal Márton folytatja az előbbi füzetben megkezdett értekezését *Karnarutić és a Zrinyiász* címmel és Karnarutić eposzának meg a Zrinyiásznak megfelelő helyeit ismerteti ezek alapján ki akarja mutatni, hogy Zrinyinek sem komponáló, sem jellemfestő ereje nem olyan nagy, mint a mai irodalomtörténet tanítja. — Loósz István *Kemény Zsigmond „Özveggy és leánya“ című regényének forrásai*-t mutatja ki. Az eddig ismert tényt, hogy Kemény regényének meséjét Szalárdi Siralmas magyar krónikájából merítette, párhuzamos helyekkel bizonyítja és kimutatja azt is, hogy Kemény ezen kívül is fölhasználta Szalárdi krónikáját, valamint Kemény János Önéletírását. — Osztern Salamon értekezése, A „*Litterae Bel-lerephontis*“ és sémi párhuzamai, annak a mese-motivumnak görög, sémi és arabs változatát ismerteti, hogy valakire olyan levelet biznak elszállításra, a melyben a saját halálos ítélete foglaltatik, s a melynek átadása a görög és sémi változatban valóban romlást is hoz rájuk. — A *Hazai Irodalom* rovatában Schmidt József megkezdi a M. Tud. Akadémia támogatásával Pecz Vilmos szerkesztésében megjelent *Ókori Lexikon* II. kötetének bírálatát és sorban véleményt — átlag elismerő véleményt — mond az egyes dolgozótársak munkálatairól. — Morvay Győző azokat az eredményeket ismerteti, melyek Haraszti Gyulának a M. Tud. Akadémiától kiadott értekezésében, *A renaissance francia színiköltészete és a színszerűség*-ben olvashatók. — Gagyhy Dénes Kelemen Béla *Magyar és német kézi szótár*-ának II. kötetét ismertetvén, közül egy csomó, a szótárból kimaradt szót, de egyszerűs-mind kimutatja, mennyivel részletesebb az új szótár még Ballagiénál is. — Pintór Jenő (*A históriás énekek művelődéstörténeti vonatkozásai*) és Gagyhy Dénes (*A Rákóczi-kor elbeszélő költészete*) kis könyveit

Janitschek Béla ismerteti, dicsérve az előbbinek tájékozottságát, az utóbbinak stílusát is. A *Külföldi Irodalom* rovatában Heinrich Gusztáv Georg Witkowski *Das deutsche Drama des XIX-ten Jahrhunderts* című művét ismerteti és bírálja, helyreigazítva téves állításait és következtetéseit. — Pauler Ákos Johannes Volkeltnak nagybecsű *System der Aesthetik*-jét méltatja, dicséri, hogy philosophiai világnézet alapján készült, és hogy igen sok eredeti szempont, meggyőző fejtegetés van benne. — Végül Losonczy Lajos Adolf Müllernek *Aesthetischer Kommentar zu den Tragödien des Sophocles* című művében a tárgyalás egymásutánját hibáztatja, de a kommentár-ról igen elismerően nyilatkozik. A *Vegyesek* rovatában H. Gy. (Hornyánszky Gyula) a Dictys Cretensis nevéhez fűzött munka latin prologusát közli magyar fordításban; Alexics György Siegescu Józsefnek az EPhK. 1904: VI—VII. számában megjelent dolgozatáról (A román szó írása a magyar nyelvészetben) mutatja ki, hogy teljesen elhibázott; Miklós Ferencz és Császár Elemér polemiája után az 1904. évben meghalt philologusok névsora következik, végül hibaigazítások, javítások és *Külföldi könyvészet*.

Ugyane folyóirat folyó évi negyedik (áprilisi) füzetének első helyén Erdős József *Az újszövetségi kánon görög szövegéről* értekezik. Ismerteti a különböző korból származó kéziratok írásmódját, rámutat a szövegváltozatok okaira, majd a legfontosabb kéziratok tartalmáról és idejéről világosítja föl az olvasót. — Hajnal Márton befejezi a 2. és 3. füzetben kezdett értekezését, *Karnarutié*-ről és a *Zrinyiász*-ról. Közli Karnarutié Vazetje-jének teljes, philologiai pontosságú fordítását, hogy minden érdeklődő maga is megállapíthassa, mennyit és hogyan vett át Zrinyi a horvát krónikás költeményéből. — Vértessy Dezső *Nacr-Edin hodsza egyik tréfája s egy új-görög költemény* címmel Theodoros Orphanides új-görög költőnek *Tò λαλῆμα τοῦ κοῦκου* versét fordítja magyarra, mely Arany Fülemiléjének meséjéhez új változatot szolgáltat. — A *Hazai Irodalom* rovatában Schmidt József folytatja az előbbi füzetben megkezdett ismertetését: végig megy a Pecz Vilmos szerkesztette *Ókori Lexikon* II. kötetének cikkein, kiigazítja a cikkíróknak tévedéseit, pótolja a hiányokat, s megrójjá a nem elég pontos vagy helytelen adatokat. — Schmidt Henrik Balassa József *Magyar Hangtánát*-t bírálva rámutat a műnek, mely különben Balassa régebbi munkájának, a *Phonetika* Elemeinek új kiadása, főhibájára, a nem elég szabatos fogalmazásra és egy pár kisebb tévedésére. — Császár Elemér a Franklin-Társulat kiadásában, Mikszáth Kálmán szerkesztésében megjelenő új gyűjteményes vállalatnak, a *Magyar Regényírók*-nak első sorozatát ismerteti, elismeréssel adózik a munka terve s a regények megválogatása miatt, de hibáztatja a bevezetéseket és a képeket. A *Külföldi Irodalom* rovatában Finály Gábor hat német és egy olasz munkát ismertet (Ch. Huelsen, *Die Ausgrabungen auf dem Forum Roma*-

num; Dante Vaglieri, *Gli scavi recenti nel Toro Romano*; Ch. Huelsen, *Das Forum Romanum*; Eugen Petersen, *Comitium, rostra, Grab des Romulus*; Richard Thiele, *Das Forum Romanum*; Albert Zacher, *Rom als Kunstsätte; Moderner Cicerone: Rom*) s azt emeli ki főképen, mennyiben veheti hasznukat a Róma és a forum iránt érdeklődő művelt magyar utazó. — Hornyánszky Gyula Engelbert Drerupnak *Homer* című könyvét ismertette, bemutatja és bíráló megjegyzésekkel kíséri a német tudós föltevéseit a homérosi kérdésről, mykénei kultúráról s a két eposz születő helyéről. — A *Philologiai program-értekezések* rovatában Dárkó Jenő Szigeti Gyulának *A magyar történet görög kútfőiből: Chalkondylas* című értekezését ismerteti, Major Károly pedig Fürst Aladár dr.-nak *Vörösmarty Mihály és Székesfehérvár* című elmefuttatását bírálja. — A *Vegyések* rovatában Némethy Persius-kiadásának legújabb külföldi bírálatáról (a *Bolletino di filologia classica*-ban) van szó; azután K(atona) L(ajos) két szálló ígét (*Es ist dafür gesorgt, dass die Bäume nicht in den Himmel wachsen* és *Üres kamarának bolond a gazdaasszonya*) magyaráz; Cs(ászár Elemér) Riedl Frigyes Arany Jánosának második kiadásáról emlékszik meg; V(értesy) J(enő) Shakespeare „Szeget szeggel” című színművének egy félreértett helyét mutatja ki. Több apró közlemény egészíti ki a füzetet.

Ugyane folyóirat 5. (májusi) füzetének első helyén Haraszti Gyula *Csokonai százados ünnepén* cím alatt felsorolja azokat a feladatokat, melyeket az irodalomtörténetnek el kell végeznie, ha Csokonainak jelentőségéhez mért emléket akar állítani (fölkutatni a Csokonai életére vonatkozó adatokat; Csokonai műveinek teljes, kritikai és jegyzetes kiadása az idegen irodalmak hatásának pontos kimutatásával; a művelt közönségnek szánt Csokonai-anthologia összeállítása). — Váczy János egy *Egykorú ítélet*-et közöl *Csokonairól*, melynek nyilvánítója, Dessewffy József gróf, bár Kazinczy környezetéhez tartozott, mégis obiectiven és finom műírózékkel emeli ki Csokonai költészetének kiválóságait. — Siegescu József *Csokonai Vitéz Mihály „Békaegér harczá”*-nak egy töredékes latin és egy teljes oláh fordítását — mind a kettő Koncz Józsi munkája — ismerteti. — Vári Rezső értekezése *A classica-philologia rendszere*, folytatja a *Közlöny* januáriusi számában megkezdett tárgyat, meghatározza a classica-philologia fogalmát, megállapítja az egyes disciplinákat, fontosságuk szerint csoportosítja és kapcsolatba hozza, végül megnevezi a tudomány két módszerét. — Hornyánszky Gyula *A görög vallás kezdeteiről* értekezik és Kern Ottó alap gondolatából, *A hellén isteneket Hellasban alkották*, kiindulva tanulmányának ebben az első felében a halottecultus és fetisismus mibenlétéről és kapcsolatáról elmélkedik. — Sebestyén Károly egy nagyobb tanulmány bevezető részében *Shakespeare Athéni Timonjá*-val foglalkozik, ismerteti forrásait, a tárgy földolgozásait és átdolgozásait. — A *Hazai irodalom*

rovatában Beck er F ü l ö p Á g o s t Huszár Vilmos Portugál irodalom-történetéről azt mutatja ki, hogy pusztá fordítása GROEBER, Grundriss der romanischen Philologie megfelelő fejezetének. — Csengeri J á n o s Theokritos költeményeinek Vértesy Dezsőtől készített verses fordítását ismerteti, nem mint költői művet — mint ilyen nem üti meg a mértéket — hanem mint philologiai fordítást. Általában érti a szöveget, de nem tudja mindenütt olvasóival megértetni. — O t r o k Mihály Szigetvári Iván könyvét, Az irodalom elméletéről, bírálja. Szerinte a könyv legfontosabb része, a francia kritika fejlődése a XIX. században, Brunetiére hasonló célú műve alapján készült, a többi pedig nem kapcsolódik szervesen hozzá, s sok benne az üres közhely és keresett egyezés. — V i s z o t a Gyula röviden ismerteti azt a bevezetést, melylyel Bayer József az Akadémia kiadásában megjelent Egy magyar Eszther-dráma kiadását ellátta. — K e r t é s z J á n o s Szilágyi Sándor *Priskos* fordításának (Szemelvények Priskos rhetor töredékeiből) fogytokzásaira mutat rá. — A *Külföldi irodalom* rovatában V á r i R e z s ő H. Diels és W. Schubart *Didymi de Demosthene commenta cum Anonymi in Aristocrateam lexico* című kiadását méltatja, K u b i c s e k Albert *Ernst Hoepffner* műve alapján *Eustache Deschamps* életét és költészetét rajzolja meg. — A *Vegyesek* rovatában az Athénben április 7—13-ig tartott *I. nemzetközi archaeologiai congressus* lefolyásáról olvasható jelentés; G a g y i J e n ő közli az Egyetemes irodalomtörténet oláh részéről (írta Alexics György) legelőkelőbb oláh folyóiratban, a *Samanaterul*-ban *Scurtu János* dr. tollából megjelent rendkívül magasztaló bírálatot; *P(ecz) V(ilmos)* a mai görögségről, *G(eréb) J(ózsef)* pedig *A classica-philologia köréről* közül rövid adatokat; *K(atona) L(ajos)* egy ismeretes kifejezésnek (Fán termő madarak) legrégibb magyar előforduló-helyét állapítja meg; *H a r m o s S á n d o r* Dézsi Lajos „Az irodalomtörténet módszerei” című könyvéhez pótlásul közli Péczeli József irodalomtörténet-meghatározását; *H a r a s z t i Gyula* válaszol Morvay Győzőnek bírálatára. (V. ö. Egyetemes Philologiai Közlöny III. füzet), végül *Sz. I.* jelenti, hogy Franciaországban nyelvművelő társaság alakult, mely a germán nyelveken kívül foglalkozik a magyarral és a szláv nyelvekkel is.

5. Az ETHNOGRAPHIA f. évi 1. füzetében K a t o n a L a j o s -nak fentebb (52—57. l.) kivonatosa ismertetett „*A Kedd asszonya*” című tanulmánya nyitja meg a közlemények sorát. — Ezt követi Ernye i J ó z s e f értekezése a *lengyel heraldika magyar vonatkozású mondáiról*. Lengyelországgal való tartós érintkezésünk sokszoros nyomot hagyott a nép lelkében, nyelvében és mondáiban. A kronikákban sűrűn találhatók a régi viszony emlékei. Hagyományok, regék és családi tradíciók szólnak az egykori magyar-lengyel testvériségről. A lengyel beszédben sok a magyar vonatkozású szálló igé, közmondás, hízegő és csúfolkodó kifejezés. Ezek közé tartozik pl. az a jellemző mondás, hogy „a Sátán Évát *olaszul*, Éva Ádámot *csehül*

szedte rá, az Isten fölöttük *németül* ítélkezett, az angyal pedig *magyarul* verte ki őket a paradicsomból"; vagy ez a másik „*Török* lovat, *mazur* szolgát; *magyar* sipkát, *magyar* kardot.“ Elterjedt káromkodás a következő: „*Kutya* magyar vér; kutya magyar hit!“ Ennek eredetét kutatva, jutott a szerző Potocki XVI. századbeli lengyel heraldikus egy néphagyomány alapján följegyzett meséjéhez, mely a magyar eredetű *Korczak* családnak ezüst táliban levő *kutyafejet* ábrázoló czimerét a következőleg magyarázta: A magyarok egyszer királyválasztáskor megegyezni nem tudván, abban állapodtak meg, hogy ki a nyílt teremajtón elsőnek lép be, minden ellenmondás nélkül királynak fogadják. Erre beszalad egy kutya csontot keresni az asztal alatt. Az urak „vivat, vivat!“ kiáltásokkal fogadják, megfogják, koronát tesznek a fejére, trónra ültetik s ezüst tálon ízletes étkeket tesznek eléje. De a kutya egyre csak csontot akar s utána ugrik egy borjúcsontnak, mire a feldühödött étékfogó neki vág egy nagy késsel s lecsapja a kutya fejét. Megijedve tettének következményétől az étékfogó lóra kap s több viszontagság után Lengyelországba menekül, hol a Korczak család alapítója lett. A szerző e mesét egybeveti más népek körében található változataival s arra az eredményre jut, hogy az ősalakjában valóságos mythos. Vannak adatok, melyekben a kutya incarnált istenség, ősatya, király, próféta, kormányzó. A kutyakirályság ötletét is Indiában, a mesék kimeríthetetlen forrásánál lehet keresnünk. — A *Néphit és népszokások* rovatában Gönczi Ferencz a *földi ördögről* értekezik. Ez a göcseji nép hiedelmében olyanfajta kis rosszaság, mint a németeknél a Galgenmännchen, Spazifankerl, Spirifankerl; egyes állatoknak, főleg a lovaknak nagy erőt kölcsönöznek; némely családhoz vagy egyesekhez csatlakozva, kisebb-nagyobb szolgálásokat tesznek; hüvelykújjnyi nagyságúak; piros férfiruhát viselnek. — Téglás Gábor a *Hargita-alji töltésvonalak eredetére vonatkozó néphagyományokat* közli. E töltésvonalakat a föld népe az ördög alkotásának tartja, épp úgy mint a *Limes germanicus*-szal történik, melyet t. i. szintén Teufelhanz, Teufelgraben néven emleget az óriási földmű keletkezéséről és rendelkezéséről tájékoztatlan néphagyomány. — Balásy Dénes *udvarhelymegyei babonákat* és Deák Antal *babonás népszokásokat* közöl ráolvasó versikékkal. — A *Népköltészet és népzene* rovatában Csiky János *népzenénk régi emlékeiről* szól. — Az *Irodalom* rovatban Rubinyi Mózes a dr. Hugo Grothe-tól kiadott „*Beiträge zur Kenntnis des Orients*“ cz. berlini folyóirat I. kötetét, s egy névtelen szerző Petri Mór dr. *Szilágy vármegye monographiája* cz. művét ismerteti. — A *Folyóiratok szemléjében* Munkácsi Bernát a *Magyar Nyelvőr* és a *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* legutóbbi évfolyamainak fontosabb folkloristikai közleményeiről tájékoztat. Ugyancsak Munkácsi Bernát egy *keleti típusú magyar varázsigére* hívja föl a figyelmet. — Lukinich Imre egy *madárjósáslást*

tartalmazó XVI. században följegyzett magyar szöveget közöl. — Szentkereszty Tivadar a *Pilátusverésnek* Csanád-Apácán gyakorolt népszokásáról ad értesítést. — Törvényszéki néprajzba vágó apró közlemények az ólmot ezüstté változtató *büvösládáról*, a *bübájos szőregi cigányasszonyról* s a *pénzszaporításról*, végül *néprajzi hírek és társulati hírek* egészítik ki a füzet tartalmát.

Ugyane folyóirat ez idei 2. füzetében Munkácsi Bernát a *magyar őshaza kérdéséről* értekezik. Fejtegetéseinek végeredményeit a következő pontokban foglalja össze: 1. A finn-magyar népek őshazáját a *Kaukázus* éjszaki táján elterülő erdős vidékek és vízben, fűben bővelkedő mezőségek alkották. 2. Ősi hazájukban a finn-magyar törzsek fejlődésük kezdetén főkép *halászattal* és *vadászattal* foglalkoztak. Háziállatuk az *eb* volt s egy részöknél bizonyosan a *ló* is, melynek nemcsak húsát ették s tejét itták, hanem *velük vadásztak* és harczoltak is. 3. Az ősi hazában a finn-magyar törzsek hét ágazatban fennmaradt nyelvük legrégibb jövevényszavainak tanúsága szerint két népfaj műveltségi hatása alatt állottak. Az egyiknek ma élő maradványai a *kaukázusi*, a másiké az *árja* népek. Mindkét hatás nyelvi jelenségei határozottan arra mutatnak, hogy ethnikai forrásuk *nem egynemű*, vagyis hogy úgy az árja, mint a kaukázusi népek csoportjában több törzs, vagy nép volt, mely az egymás földrajzi közelségében élő finn-magyar törzsek összességével, vagy ezek egy részével szorosabb összeköttetésben, vagy lazább érintkezésben állott. E sokféleség az árja csoportban oly mértékű, hogy bizonyos nyelvelemek hívebben egyező másait az indben, másokét az óperzsa, avesztai, középperzsa és pámir nyelvjárásokban ismerhetjük föl. Különös világossággal mutatkozik az *alán-orszét* hatása a finn-magyar népek keleti ágáiban, melyeknek ma a magyar, vogul-osztják és zürjén-votják a képviselői. Jól megérthetjük az ily irányú vizsgálatnál kifejlő ethnikai szálak nagy változatosságát abból, hogy mind a szóban forgó, régebben bizonyára kis népességű törzsek akár halászattal és vadászattal foglalkoztak, mint a finn-magyar népek elődei, akár baromtenyésztéssel, mint az árjáké, nomád életet éltek s ennél fogva *sűrűn változtatták lakóhelyeiket*, hol az egyik, hol a másik törzs mellett laktak, aztán szövetkezés útján egybeolvadtak, majd megint részekre osztoltak. Minden hosszabb szomszédságnak, tartóssabb szövetkezésnek, vagy beolvadásnak megmaradtak megmaradtak nyelvényomai, melyek mint rétegek és erek a geologiai alakulatban tanúskodnak az egyes népek keletkezésének és őstörténetének főbb mozzanatairól. Nyilvánvaló a jövevényszók tanulságaiból, hogy a *finn-magyar népek főkép árja törzsek hatása alatt tértek át a halászat és vadászat kezdetleges műveltségi állapotából a baromtenyésztésre*; továbbá, hogy a földművelés elemi ismereteihez a finn-magyar népek egymástól való szétválasztása után jutottak, még pedig szintén első sorban árja törzsek hatása alatt.

4. A törzsek, vagy egyes nemzetségek szaporodása, a tápláló föld-

és víztáj elégtelensége, a nomád élettel járó számtalan apró össze-
tűzések, különösen pedig a hatalmasabb szomszédok betörései lehet-
tek okai a finn-magyar népeknél is, hogy már az időszámításunk
előtti évezredekben kisebb-nagyobb csoportokban kivándorolni kezdtek
ősi lakóhelyükről, a Kaukázus északi tájáról. Legkorábban valószínű-
leg a finn fajú törzs indult észak felé, melynek nyelvi maradványa
ma a *lappok* beszédében él. Utánok következnek a *finn* s egymáshoz
szorosabban csatlakozó *mordvin* és *cseremis*, valamint a *zürjén* és
vojják törzsek. Külön csoportja a finn-magyar népek vándorlásának
az, mely magát egy árja eredetű szóval *mańsi*-nak nevezte (v. ö.
skr. *mánuša* = „ember”) s melynek útja a később Jugriának nevezett
földön állapotodott meg. E legközelebbi rokon népek elszakadásának
a magyartól mindenesetre a magyar-török nyelvi hatás kora előtt
kellett végbemennie, mely utóbbinak föltehető legrégibb időtája a
Volga és Ural közti régibb hazájukból kiűzött *török* fajú és nyelvű
ogur-bolgár törzseknek megjelenése a Kaukázus északi táján, tehát
az V. század második fele. 5. Legutolsó maradványa a finn-magyar
törzseknek a kaukázusvidéki őshazában a *magyer*, vagy *magyar*,
mely mint e népnévnek összetételes előrése s a szorosabb nyelv-
rokonság mutatja, a *mańsi* névvel jelzett törzsek csoportjához tarto-
zott s a beköltözött *ogur-bolgár* törzsek, ezek sorában különösen az
on-ogurok hatása alatt vált a történeti életben jelentősebb szerepet vivő,
harczias néppé amellet, hogy ugyancsak e hatás alatt a nép egy része
földműveléssel is kezdett foglalkozni. Természetes fejlődés és egyes
ogur-bolgár törzsekkel való szövetkezés, majd az utóbbiak beolvadása
folytán számban és erőben meggyarapodva idővel rajokat bocsátanak
ki magukból. Ilyen volt az, mely valószínűleg a bolgárokkal együtt
a VII. század második felében a Közép-Volga mellékére, a mai *baskir*
földre költözött, s melynek utódaival Julián 1236-ban még magyarul
beszélhetett. Egy másik ily elváló felekezet volt az, melyet az örmény
írók *szjavortik*, azaz „fekete fiak”, Maszúdi *sziavordi* s Konstantin
Σαβαρτο:άσφαλο: néven ismernek, s mely akkor, midőn Lebediából
a hét magyar törzs Etelközbe vonult, visszatért a Kaukázus tájára. —
A következő közleményben Galgóczy János „Őstörténelmi bön-
gészgetés” címen kezd cikksorozatot s ezúttal az ó-török feliratok-
ban előforduló *tigin* méltóságnévet s a *szkythik* népnevét magyarázza
ékiratos emlékek nyelvi adatai alapján. — A *Néphit és népszokások*
rovatában Gönczi Ferencz a *csordásfarkasról* ír, mely a nép-
hiedelem szerint emberből lesz. A németek az ilyen farkast *Werwolf*,
vagy *Mannwolf*-nak, a szlávok *zvokolák*-nak, *prikolics*-nak, a magya-
rok *farkas-koldus*-nak s Göcsejben *csordás* vagy *kiüldött farkas*-nak
nevezik. Különösen az életükben megsértett, elnyomott juhászokból
lesznek, kik holtuk után mint dühöngő farkasok szokták volt gazdái-
kon s nyájaikon bosszújokat kitölteni. — Richter M. István a
tehénhez fűződő nyitramegyei babonákat és népszokásokat tárgyalja. —

Éles Károly a *sümei Balázs-járást* írja le s Benkóczy Emil *nógrádmegyei babonákat* közöl. — A *Népköltészet* rovatában Pintér Sándor hosszabb palócz mesét tesz közzé „*a tyitok tartó gyerekeiről*” czimen, Istvánffi Gyula és neje pedig *palócz nótákat*. — Az *Irodalmi* rovatban Herrmann Antal a vidéki írókat és lapszerkesztőket *néprajzi tárgyakkal való foglalkozásra* buzdítja; Kohlbach Bertalan pedig Herrmann Eduard-nak „*Zur Geschichte des Brautkaufs bei den indogermanischen Völkern*” czimű művét ismerteti. — Kisebb közlemények között Munkácsi Bernát a *keleti törökök ősi rovásírásához*, Gabnai Ferencz és Katona Lajos pedig a „*Kedd asszonyára*” vonatkozó *oláh néphit*-hez közölnek újabb adatokat. Ezenkívül Liszt Nándor a *hajdúmegyei Szilveszter-esti kolompolásról* ír s E. J. a *kincskeresés* egy esetére figyelmeztet. — Végül törvényszéki néprajz körébe tartozó hirlapi közlések következnek *egy kuruzsló bájítaláról*, *egy táltos-asszonyról* és *megbabonázott lakásról*, továbbá néprajzi hírek a szamosújvári *örmény múzeum* s a *nagyszebeni román múzeum* megalakulásáról; az *aradmegyei néprajzi múzeumról* s a *cseh-tót néprajzi társaság* közgyűléséről.

„A M. Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője” czimen ugyane folyóirathoz melléklet gyanánt csatlakozó külön füzetek 1. számában Semayer Vilibald szerkesztő rövid programja után Sebestyén Károly a *háromszéki „Szentföld” székely házá*t ismerteti. — Gönczi Ferencz a *göcseji kutakról és hácskukról* (azaz: hácsókrol) ír. Régente hácsku szolgált a gyalogosoknak a kerítésen, gyepün való átjárásra, sőt a házba való bejárásra is; a mostani „kisajtót” pótolta. — Szabó Imre a *dévai csángó-székelyek karácsonyának* két népszokását tárgyalja. Ezek egyike a *katonajáték*, melyben két legény katonának s kettő rongyos zsidónak öltözik. E legények muzsikus cigányokkal járkák végig a leányos házakat, verseket énekelnek, tánczolnak s vendégeskednek. A másik népszokás a *betlehemjárás*-nak egyik énekes változata. — Semayer Vilibald a *vogul-osztják hímes kéregedényekről* értekezik. A M. N. Múzeum Néprajzi Osztályában összesen 50 db ily kéregedényt őriznek, melyek rendeltetések szerint tálak, fedelek, puttonyok, meritőkanalak, bölcsök, dobozok és kisebb tartók. Ezeknek ornamentikáját vizsgálva, szerző arra az eredményre jut, hogy a nyírfakéreg-edényeknek a voguloknál és osztjákoknál divó díszítési módja e népeknek eredeti „nemzeti” sajátsága, melyet már-már a tökéletességig fejlesztettek, s melynek sem az orosz, svéd és lapp, sem pedig az ázsiai és amerikai népek, de a rokon déli népek, tehát a magyarság díszítő módjában sem akad az eddigi ismeretek szerint fölszines analagonja sem. — Kárpáti Kelemen a *vasmegyei németek* ama szokásáról értekezik, hogy búcsúnapokon a búcsújáró templomokban különféle *fogadalmi szobrocskákat* ajánlanak föl. — Bátky Zsigmond a *múzeu-*

munkban őrzött régi *kék sgraffitos edényeket* írja le. — *Se b ö k S a m u* a fogarasmegyei hortobágyi hegyvidék oláh juhászainak kereken járó kunyhóiról, a *vándorló szlinákról* közöl ismertetést. — *M a d a r a s s y L á s z l ó* a hazai cigányok *putri*-negyedeiről ír. — *B i r ó L a j o s* a *Bismarck-szigetek lakóinak hajózásához és halászatához* közöl adalékokat. Irodalmi ismertetések, szláv folyóiratok szemléje és múzeumi ügyekről való közlések alkotják a füzet többi tartalmát.

6. A KELETI SZEMLE V. évfolyamának 3. füzetében *K u n o s I g n á c z* a *dunai tatárok nyelvéről* közöl rövid ismertetést. Az Al-duna vidékén, Tutrakhan bolgár város közelében van Amadsa falu, melynek mintegy 600 lakója tatár eredetű s mint a hagyomány tartja, a Krim tájáról szakadt ide. A szerzőnek a múlt nyáron alkalma volt e falut meglátogatni s ez alatt följegyzett nyelvi észleleteit foglalja össze jelen cikkében. — *M u n k á c s i B e r n á t* a *magyar szókincs alán nyelvemlékeiről* irt értekezését (l. Akad. Ért. tavalyi évf. 105. l.) ezúttal német átgoldozásban közli. — *M a r t i n H a r t m a n n*, berlini tanár egy *Kasgar vidékén följegyzett török szöveghez* magyarázó jegyzeteket csatol. — Az *Irodalmi* rovatban *M u n k á c s i B e r n á t F r i t z Hommel* „Grundriss der Geographie und Geschichte des Alten Orients“ cz. művének második kiadását ismerteti, bőven foglalkozva különösen a szerzőnek a *sumir* és *ural-altaji* népek rokonságára vonatkozó nézetével. — A kisebb közlések során ugyancsak *M u n k á c s i B e r n á t* Holger Pedersen dán tudósna ama fejtegetéseit bírálja, melyek szerint a török nyelvek közös szókincsében az időszámításunkat megelőző évezredből származó *örmény jövevényelemek* is volnának. Ezután szómagyarázatok következnek, melyek a magyar *teker*, *tekeres*, *tükör* és *szapu* szavak török eredetét igazolják. — Végül közli a füzet a Nemzetközi Közép- és Keletázsiai Társaságnak, e társaság Központi Orosz Bizottságának, valamint a tavaly megalakult Magyar Bizottságának alapszabályait, úgyszintén ez utóbbi bizottság szervezésének előmunkálatait.

U g y a n e f o l y ó i r a t VI. évfolyamának 1. füzetében *K u n o s I g n á c z* az *ozmán-török nyelv ige- és névszó-képzőit* tárgyalja. — *Pr ö h l e V i l m o s* 1901-ik évi tanulmányútjában gyűjtött *baskir népdalait* közli fordítással és jegyzetekkel. A baskir költői természetű nép; a déli Ural vidékén mindenütt magasztalják dalszerzésre való képességeit s énekeit több más nyelven utánozzák. A közölt 34 népdal többnyire 1—2, kivételesen 3 rimelő rövid négysoros versszakból áll. — *M a r t i n H a r t m a n n* befejezi *Kasgar szövegének magyarázó jegyzeteit*. — *M u n k á c s i B e r n á t* a *vogulok lélekhitéről és halotti szokásairól* értekezik. — *S. P a t k a n o v*, orosz tudós, folytatja a *szibériai tunguzok földrajzi elterjedéséről és létszámáról* irt nagyszabású tanulmányát, ezúttal a jakutszki, jenisszei és transbajkali kerületek népségével foglalkozván. — Az *Irodalmi* rovatban *D. R. F u c h s Zichy Jenő gróf* „Harmadik ázsiai utazásának“ VI. kötetét

ismerteti, mely a magyarok eredetére vonatkozó kutatásokkal foglalkozik. — A kisebb közlemények során Munkácsi Bernát elhunyt nagyérdemű tudósunk *Kuun Géza gróf és Nikolai Anderson* kazáni egyetemi tanár értékes munkásságát méltatja, Rubinyi Mózes pedig *Szilasi Mór* cz-ról ír nekrológot. Ezután ugyancsak Munkácsi Bernát kimutatja, hogy a kakasnak „énekelő”, „kiáltó”-féle elnevezése (aminő a latin *cano* igével összefüggő ófel. *hano*, gót *hana* s a szláv *pětuch* stb.) a perzsában, oszétban és két adattal a törökség terén is igazolható; továbbá, hogy a magyar *házas* szó régi „verheiratet” értelmében török kifejezésnek fordítása (v. ö. tör. *äv* „ház”, *äv-li* „Haus habend” és „verheiratet”); végül hogy a törökségben egyedül álló csuvas *kil* „ház” szónak a kaukázusi nyelvekben akadnak kapcsolatai, bizonyosságul annak, hogy a csuvasok elődei, a volgai bolgárok egykor, úgy mint a többi bolgár törzsek, a Kaukázus északi vidékein laktak s e táj őslakóival nyelvileg érintkeztek.

7. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE áprilisi számában Hegyes-halmi Lajos a *St. Louis-i kiállításról* ír. Sok érdekes leíró adaton kívül kimutatja, hogy csakis a mezőgazdasági és a közoktatásügyi kiállítás dícsérhető fenntartás nélkül. Az ipari kiállítás inkább csak nagy árúraktár volt, minden rendszert nélkülözött, úgy hogy az amerikai ipart e kiállításon még csak jól tanulmányozni sem lehetett. A socialoecoonómiai csoport is igen szegényes volt. A külföldi államok közül Németország és Japán kiállításai tűntek ki legjobban. Részletesen foglalkozik a magyar kiállítással. Iparművészeti kiállításunk elhelyezése igen kedvezőtlen volt, mert későn határoztuk el a kiállításon való részvételt. Különösen káros volt a szomszédság Ausztriával; ez csak megakadályozta, a mi pedig nemzetközi kiállításoknál számunkra a főczél, hogy önálló államiségünket kifejezésre juttassuk. Iparművészeti kiállításunk kerete tetszetős és sikerült volt. A kiállított tárgyak között volt sok kiváló, de sok gyenge dolog is. A szép-művészeti kiállításon Magyarország alig volt képviselve. Első rangú művészeink közül igen kevesen vettek részt. Mezőgazdasági és ipari kiállításunk szégyenletesen szegény volt, ez még ásványvizeink kiállításáról is áll; a közoktatásügyi kiállításon egy budapesti orvos fog-sora képviselte Magyarországot közoktatásügyét! Szerző ezután részletesen foglalkozik az amerikai szellemmel és az iparfejlesztés kérdésével. Nagy hasznát látnók annak, ha mennél több iparosunk és kereskedőnk tanulmányútra menne Amerikába, úgy ösztöndíjjal, mint a nélkül. — Mandello Gyula *Magyarország, Ausztria és a Német birodalom bűnügyi statisztikájának főbb eredményeit a XIX. század utolsó negyedében* mutatja be. Egy régibb tanulmánya ez, melyet azért egészített ki most, mert a későbbi évek számsorai igazolják azokat a tanulságokat, melyeket eredetileg tulajdonképen csak egy évtizedre állapított meg. A tanulmány első részének I. fejezetében foglalkozik a bűnügyi statisztikának viszonyával a morálstatisztikához és e kapcsolaton ala-

puló felfogással szemben, a deterministikus felfogásnak jogosultságát bizonyítja. E felfogás szerint a bűntettek társadalmi jelenségek és e jelenségek okozati momentumainak tanulmányozása, tömeges megfigyelések útján, alkotja a bűnügyi statisztika feladatát. Az okozati momentumok közül különösen az anthropologiaiak, a társadalmiak és a kosmikusok vizsgálándók. Külön vizsgálja azután a bűnügyi statisztikai összehasonlítás és különösen a nemzetközi összehasonlítás kérdését. A második fejezetben az összcriminalitás összehasonlításával foglalkozik. Szerző először is a bűntetteket és vétségeket nézi és három időszakra osztja a XIX. század utolsó negyedét és a három ország bűnügyi számait egybeveti. A számokat a lakosság számához viszonyítva, kimutatja, hogy ez eredmények a lehetetlenség jellegét viselik magukon. Ennek oka, hogy a bűntettek és vétségek fogalma e három országban különböző, egymást nem fedő körökre vonatkozik, ezért további vizsgálataiban az összcriminalitás megállapítására a kihágásokat is figyelembe veszi. Így már sokkal valószínűbb eredményekre jut. Végül pedig a lakosság sűrűségét is figyelembe veszi, miután a lakosság sűrűségének a bűnösséggel való összefüggését elemezte. Az így elért eredmények, csekély eltéréseket nem tekintve, meglepő törvényszerűséget árulnak el. — *K a t o n a S á n d o r Vámpolitikai nehézségek az önálló vámterületen* címmel értekezést ír, melyben a vámszövetség feltétlen hívének vallja magát. — *A Közlemények és ismertetések* rovatában *th.* az Országos Központi Hitelszövetkezet congressusáról számol be. — *m. zs.* a budapesti egyetem nemzetgazdasági seminariának jubileumáról ír. — *M a n d e l l o G y u l a*, Mailáth József gróf német könyvét *a mezőgazdasági munkáskérdésről* ismerteti bővebben. Nagy elismeréssel szól e könyvről, noha gazdaságtörténeti részével, valamint socialpolitikai következtetéseivel szemben bizonyos kifogásokat tesz. — *K o v á c s G á b o r* Vuzió és Meyer: *Neues Lotteriespiel auf sittlicher und wirtschaftlicher Grundlage* című könyvét mutatja be, a mely érdekes tervezetet közöl a takarékoság és szerencsejáték combinatióján alapuló Scherl Prämien-Sparsystem-jére emlékeztető sorsjátékról. — *T é g l á s B é l a* Somogyi Béla füzetét *az ipari szövetkezetekről* ismerteti, mely kisiparosainknak hasznos útmutatásokat ad termelő és fogyasztó szövetkezetek alapítása körül. — *A Magyar Közgazdasági Társaság* rovatában az egyesületi beléltre vonatkozó adatokon kívül hosszabb kivonatot találunk *H e g e d t i s L o r á n t felolvasási ciklusáról*, a melyet a dunántúli kivándorlásról, a szlavoniai magyarság helyzetéről és kivándorlási politikánkról tartott. — *A Magyar Közgazdasági Társaság* évi működéséről szóló jelentés zárja be a számot.

Ugyane folyóirat májusi számában *Á r k ö v y R i k á r d* *az önálló gazdasági berendezkedés előfeltételeiről* ír. Részint a külkereskedelmi politika, részint saját belső közgazdasági politikánk terén vannak fontosabb teendőink. Az elsőt illetőleg legfontosabb számunkra

az angol fogyasztási piacnak megszerzése. Szerző részletesen kimutatja hogy kell az angol fogyasztó követelményeihez alkalmazkodni, hogy a világ e legjobb piacznán sikeresen versenyezhesünk. Legfontosabb kiviteli cikkekünk a tojás, a vaj és a vágott hús. Kivitelünk csakis Fiumén át hűtő kamarákkal felszerelt hajókon lehet sikeres, s ennek érdekében az Adria mindaddig nem tett semmit. Az angol piacon való fellépésünk érdekében fontos, hogy ottani gazdasági érdekképviselőtünket fejlesszük, pl. a magyar árúk minőségének ellenőrzése céljából stb. A kelettel szemben erősen elzárkozó védelmi kereskedelmi politikát kell majd követnünk. Belső gazdasági feladataink nagyrészt társadalmiak is. Szerző ez irányban erősen gáncsolja különösen középiskolai nevelési rendszerünket, az úrhatnámsságot és az államhivatalokba való tódulás beteges tünetét. A belső közgazdasági politika terén szerző mindenekelőtt az iparpolitikával foglalkozik és sok tekintetben helyesli Forgónak iparfejlesztési rendszerünkkel szemben elfoglalt elitőlő álláspontját; különösen új iparágak teremtése helyett a meglévők fejlesztését tartja ajánlatosnak. Igen skeptikus a textilipar fejlesztésével szemben, mert a textilárak világpiaczi árai folytonos csökkenést mutatnak; az iparfejlesztés súlypontját a fal- és agyagiparra óhajtáná helyezni. Az iparfelügyelők intézményét a fogyasztók érdekében a termékek minőségének vizsgálatára akarja kiterjeszteni. Szól ezután a kereskedelmi kikötők kérdéséről és arról, hogy kereskedőinknek közvetlen összeköttetéseket kellene szerezniök a külfölddel. A mezőgazdaság terén szeszipari központ létesítését és könnyű sörök előállítását ajánlja. A gépek nagyobb mérvű alkalmazása a mezőgazdaságban feltétlenül szükséges lesz. Gőzeke-szövetkezetek alakítását ajánlja. Vácsolja az idegen tőkének beözönlésével járó veszélyeket gazdasági önállóságunk beállása esetén és szükségesnek tartja, hogy a magyar tőke olcsóbbá legyen és az ipari alapításokban részt vegyen. Részletesen szól a jegybankkérdésről és kimutatja, hogy e téren a közösség számunkra nagy előnyökkel jár; figyelmeztet azon veszélyekre, melyek a jegybank közösségének hirtelen megszüntetéséből eredhetnek. — **B á n f i O s z k á r** a *budapesti pénzintézetek üzleteredményeit 1904-ben* számos értékes táblázat kíséretében mutatja be. Szerző összefoglalásában megállapítja, hogy a vállalkozási kedv növekedése a fővárosi pénzintézeteket alaptőkéjük fölemelésére indította, valamint arra is, hogy üzletüket földrajzilag kiterjeszték. De egyszersmind új pénzintézeteket is alapítanak, a melyeket kis alaptőke és a részvénytársasági forma jellemez; a szövetkezeti forma úgy látszik divatját márulta. — **K o v á c s G á b o r** nagyobb tanulmányt ír *az orosz alkotmányos mozgalomról és az agrárreformról*. — Ifj. **L e o p o l d L a j o s** *parasztygyermekünk és a tehéntej* címmel felette érdekes tanulmányt közöl. A gyermek-munkásvédelem mindaddig főképen az iparban alkalmazott gyermekekre vonatkozott; a mezőgazdasági gyermek-munkásokat nem is vették figyelembe. Első látszatra a mezőgazdasági mun-

kának egészséges feltételei — friss levegő, éjjeli munka hiánya, és hogy a nagy izomerőt igénylő munkáknál gyermekeket nem alkalmazhatnak, szinte fölöslegesnek tűnteti föl az e téren való gondoskodást. Azonban a gépek nagyobb mérvű alkalmazása a mezőgazdaságban, de a béresek mellett egész évben dolgozó erősen kihasznált gyermekmunka is, a mezőgazdasági gyermekmunkásokat súlyosan veszélyezteti. Szerző meggyőzően bizonyítja azonkívül, hogy a mezőgazdasági népesség gyermekei is a proletárosodás összes szomorú nyomortüneteit mutatják; de általános fejtegetések helyett a magyar parasztgyermekek sorsát egy fontos szempontból vizsgálja csak: a gyermekek tejfogyasztása szempontjából. Tanfelügyelők és tanítók szolgáltatták szerzőnek ezt az anyagot, mely őt azon sújtó ítélet kimondására bírja, hogy falusi gyermekeink egészségének rohamos hanyatlása a *tejszövetkezetek* rovására irandó. Roppant értékes enquêteszerű anyagot hord össze szerző ennek bizonyítására, melynek eredménye az, hogy a hazánkban túlerőltetett tejkivitel, mely a tejszövetkezetek létesítése útján bekövetkezett, 1. a tejet elvonja a tehéntartó családjától, 2. lehetlenné teszi a tej megszerzését azok számára, a kik szegény sorsuk miatt tehenet nem tarthatnak, vagy a) mert a tehéntartó a termelt tej egész mennyiségét leköti a szövetkezetnek, esetleg a közeli város kereskedőjének, vagy pedig b) a tej ára természetszerűleg felszökken. Ezzel szemben gyenge vigasztalás, hogy elvétele lefőlözött tejet vehetnek a szegények, sokszor nem sokkal olcsóbban, mint „a régi jó időkben” a teljes tejet. De nemcsak a parasztnépesség, hanem egész középosztályunk is megszenvedi ez állapotokat, mert a vidéki piac rettentően megdrágult, baromfi, tej, vaj már alig megfizethető. Szerző ily jellemző szavakkal vázolja ez állapotokat: „A falu hallgat. Ok és okozat után nem kutat, előrelátása kevés, nézőpontja alacsony. Hallgatnak a puszták is. Nem panaszkodnak, a miért megfeledeztek „azok odafönn” arról, hogy a falu és a puszta nemcsak termelőkből, hanem fogyasztókból is áll. És hogy egy országból, melynek minden tizedik lakosára esik egy 4 éven felüli tehen, Francziországnak minden hatodik lakosára esik egy, — nem lehet büntetlenül sok millió koronát érő tejet és vajat kivinni. Nem lehet főképen olyan országból, a melyben a tuberculosisnak a falukon és pusztákon sem tudjuk útját állani, nem is szólva a prophylaxisról, melynek utólérhetetlen eszköze: a forralt tehéntej. Reform szempontjából a szerző meggyőzően azt ajánlja, hogy az eszmeileg oly öröndetes *szövetkezeti* mozgalmat sohasem szabad elválasztanunk a *fogyasztók* érdekeitől. Társadalmi actiót kell indítani az iránt, hogy a szövetkezetek tagjai 1. ne vigyenek többet a szövetkezetbe, illetve ne adjanak többet a kereskedőnek, csak a mi fölös tej marad háztartásukban, 2. hogy valamikép el ne hitessék magukkal, mintha a centrifugálisan lefőlözött tejet a gyermek táplálkozásába, az elveszett teljes tej helyett, nagyobb visszahatás nélkül be lehetne állítani”. — A *Közlemények és ismertetések*

rovatában az 1904. évi állatösszeírás eredményei közöltetnek. A kép, melyet ez adatok mutatnak, igen kedvezőtlen, a múlt év takarmányhiánya valószínűleg még jobban megfogja dézsmálni állatállományunkat. — Matlekovits Sándor: *A vámpolitika mai helyzete és Halász Sándor: Községi takarékpénztárak Magyarországon a Magyar Közgazdasági Társaság kiadásában megjelent Közgazdasági füzeteket*, — *h* — ismerteti. — *Az 1903. évi osztrák sztrájk-statisztikáról* Moldoványi István; Szendrei János: *Miskolcz város történetéről* Kovács Gábor; Laehne Hugó: *Német gabonarakár-szövetkezetekről*, — *th* — közöl beható ismertetést. — Helyreigazítás címen Fenyvessy József válaszol Békésy Gézának a *lakásnyomorról* irt cikkére; Milhoffer Sándor a munkájáról megjelent bírálatra válaszol, — *ar* — bíráló pedig viszontválaszszal él. — A Magyar Közgazdasági Társaság beléletéről szóló jelentés zárja be a füzetet.

Ugyane folyóirat júniusi számában Moldoványi István a bérmi nemzetközi munkásvédelmi konferenciáról ír. E conferentia a phosphortilalmat illetőleg egyezmény-tervezetet állapított meg, mely szerint 1911-től fogva fehér (sárga) phosphort tartalmazó gyufákat gyártani, behozni, vagy árúba bocsátani tilos. Az egyezmény csak akkor lesz hatályos, ha ahhoz a konferencián képviselt államok és Japán is hozzájárulnak. A nők éjjeli munkájának tilalmára vonatkozólag a conferentia egyezmény-tervezetet állapított meg, mely szerint a nők éjjeli ipari munkája, tekintet nélkül a nők életkorára, bizonyos kivételektől eltekintve, tilos. — Makai Ernő az *állami sorsjegykölcsönökről* közöl értekezést, melyben azt bizonyítja, hogy az állami hitelszervezet mai állása mellett sorsjegykölcsönökre már nincs szükség; a csekély kamatmegtakarítás, mely a sorsjegykölcsönök révén elérhető, nem áll arányban azokkal a közvetlen mutakozó erkölcsi és anyagi károkkal, melyeket a sorsjegykölcsönök a gazdasági és társadalmi élet terén okoznak. Azonkívül a sorsjegykölcsönök ellen szól forgalmi képességek korlátoltsága és az a körülmény, hogy nem convertálhatók. — Mandello Gyula *bűnügyi statisztikai tanulmányának* 3. és 4. fejezetét teszi közzé e számban. A 3. fejezet Magyarország, Ausztria és a Német Birodalomban a bűnösséget csoportok szerint vizsgálja. Külön-külön kerülnek tárgyalásra I. az állam, vallás és közrend elleni, II. a személy elleni, III. a vagyon elleni, IV. a hivatali büntettek és vétségek. A táblázatok, nem az e három állambeli abszolút számokat hasonlítják össze, hanem az arányszámokat: azt mutatják, hogy mindegyik államban 1000 elítélt közül hány esik a I—IV. csoportra. A 4. fejezet külön vizsgálja az egyes büntettek közül 1. a politikai büntetteket, 2. a hamis tanúzást, hamis esküt és hamis vádat, 3. a szemérem elleni büntetteket és vétségeket. Ez utóbbiakat a fontosabb vagyon elleni delictumokkal szembe állítva, szerző érdekes törvényszerűségek megállapítására jut, melyek Ferry kutatásait kiegészítik.

szítik. A hamis tanúzás, eskü és vád miatt elítéltek számát szerző összefüggésbe hozza a polgári perek számával és az idevágó számok között szabályszerűséget mutató kapcsolatot állapít meg. — Cz a k ó E m i l *a bankok a kereskedelem szolgálatában* címmel nagyobb tanulmány közlését kezdi meg. Ez első részben általános bevezetés után külön vizsgálja a fővárosi, a nagyobb vidéki és közepes vidéki intézetek szervezetét, üzletkörét és erős bírálat után pozitív javaslatokat tesz, a melyek a bankokat a kereskedelem hatályosabb szolgálatára képesíténék. — *A közlemények és ismertetések* rovatában — *h* — ismer-teti Matlekovits munkáját: *A közös vámterület és a gazdasági elvadás Ausztriától.* — H. L. Exner: *Tanulmányok a pénzügyi jog köréből* című munkájáról és Moldoványi István a francia munkatanács kiadásában megjelent *hétközi munkaszünetről* szóló anyag-gyűjtemény, — *th* — pedig Beck Dénes Nagy Ferencz szövetség-törvénytervezetét bíráló füzetéről ír. A Magyar Közgazdasági Társaság közgyűlésről szóló jelentés zárja be e számot.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONNEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály hatodik ülése.

1905 június 15-én.

THALY KÁLMÁN osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Berzeviczy Albert, b. Forster Gyula, gr. Zichy Jenő t. tt. — Concha Győző, Csánki Dezső, Földes Béla, Karácsonyi János, Kautz Gyula, Vécsey Tamás, Zsilinszky Mihály r. tt. — Angyal Dávid, Balogh Jenő, Csontos János, Magyary Géza, Óváry Lipót, Reiner János, Szendrei János, Széchy Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv r. tt. — Gyomlay Gyula l. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

136. ÓVÁRY LIPÓT l. t. bemutatja Thallóczy Lajos r. t. „Mantovai követjárás Budán 1395” című értekezését.

137. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére VÉCSEY TAMÁS r. és ÓVÁRY LIPÓT l. tagokat kéri föl.

HUSZONÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Rendkívüli e l e g y e s ü l é s.

1905 június 15-én.

KAUTZ GYULA r. tag másodelnök úr elnöklete alatt jelen voltak: báró Nyáry Jenő, gróf Zichy Jenő t. tt. — Beöthy Zsolt, Gyulai Pál, Szily Kálmán ig. tt. — Concha Győző, Entz Géza, Fejérpataky László, Földes Béla, Fröhlich Izor, König Gyula, Szilády Áron, P. Thewrewk Emil r. tt. — Ballagi Géza, Balogh Jenő, Borovszky Samu,

Ferdinándy Géza, Galgóczy Károly, Gyomlay Gyula, Lehr Albert, Marczali Henrik, Reiner János, id. Szinnyi József, Téglás Gábor, Tormay Béla, Vargha Gyula, Vizaknai Antal, Zolnai Gyula I. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

3. Másodelnök úr a következő beszéddel nyitja meg az ülést: „Egész valónkban megrendülve s mély megilletődéssel vettük a magyar tenger partjairól a lesújtó hirt, hogy uralkodó királyi családunk egyik legnemesebb, egyik legfényesebb nevű, főnkelt lelkületű sarja, a halhatatlan emlékü nagy nádornak, József főhercegnek hozzá méltó fia, József főherceg az élők sorából kiszóllított. Nincs az a szónoki erő s ékesszólás, mely méltóan tudná tolmácsolni azt a nagy veszteséget, mely József főherceg elhúnyásával a felséges Habsburg-házat s közvetlenebbül minket, a Magyar Tudományos Akadémiát, a melynek az elhunyt igazgató és tiszteleti tagja, de egyik legnagyobb dísz is volt, érte; méltóan tolmácsolni azt a sajgó, mérhetetlen fájdalmat, a melyet a nemzet e kegyeltjének elhalálózása hazánkban mindenütt, az Adriától a Kárpátokig, a Szárhegytől a havasokig a magyarság minden rétegében és osztályában, palotákban és kunyhókban egyaránt okozott. József főherceggel egy minden tekintetben kiváló, nagyméretű egyéniség költözött el körünkől. Egyéniség volt, a ki mindazon viszonyok között, a hova sorsa hívta, fényesen megállta helyét, dicsőségesen mint katona — a csatamezőn és honvédségünk élén —, megállta mint jeles gazda, meg mint európai hírre szert tett nyelvtudós, ethnolog és természetbúvár, azt nem is említve, hogy a polgári erények valamennyiében jószívűségéről ismeretes. Egyéniség volt, a ki e részben is egy alig utólérhető emberi mintaképül szolgált. De mindezek mellett és fölött volt az elhunytban még egy vonás, mely őt nemzetünkre, a magyarság világára nézve különösen jelentőssé s azért kétszeresen drágává és felejthetetlenné teszi: és ez közismeretű erős magyar érzülete, magyar gondolkodása, ha szabad mondanom, magyar világfelfogása; József főherceg minden tehetségét, szellemi és vagyoni erejét, ambícióját és munkásságát hazánk szolgáltatának szentelte; fenséges személyét, családjá legszebb tradícióival s lelke egész melegével hozzánk magyarokhoz fűződtnék láttuk; s e vonásában áldásos életének, rejlik magyarázata annak a rajongó ragaszkodásnak és szeretetnek, a melylyel népünk rajta csüngött és hogy most, elhúnytakor ravatalánál egy nemzet könyben áll. Fénylő neve és emléke az elköltözötnék élni fog a hálás nemzet szívében tartósan és kiolthatatlanul, s szentelt emléket még a legkésőbb nemzedékek is áldással és dicsőítéssel fogják kisérni.“

4. E mély meghatottsággal fogadott szavak után, másodelnök úr javasolja: 1. fejezze ki az összes ülés a súlyos veszteség fölött mély fájdalmát a mai ülés jegyzőkönyvében és intézzen részvétíratot elhunyt fenséges tagtársunk családjához; — 2. helyezzen mély tisztelete szerény jeléül koszorút a ravatalra; — 3. a gyászszertartáson az Akadémia képviseltesse magát; — 4. szólítsa föl az első osztályt, hogy a nagy elhunytnak tudományos érdemeit megörökítő emlékbeszédről gondoskodjék; — 5. tegyen javaslatot József főherceg arcképének arcképesarnokunkban elhelyezése iránt, a határozat a jövő évi nagygyűlést illetvén meg. — Mind az öt javaslat egyhangúlag elfogadtatik.

5. CONCHA Győző r. tag indítványozza, hogy a másodelnök úr mai beszédje egész terjedelmében vétessék föl a jegyzőkönyvbe. — Egyhangúlag elfogadtatik.

6. Másodelnök úr a jegyzőkönyv bitelesítésére gr. ZICHY JENŐ t. és CONCHA Győző r. tagot kéri föl.

HUSZONHATODIK AKADEMAIAI ÜLÉS.

Hetedik összes ülés.

1905 június 20-án.

KAUTZ GYULA másodelnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Fröhlich Izor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Kherndl Antal, König Gyula, Krenner József, Szily Kálmán, Thaly Kálmán r. tt. — Angyal Dávid, Balogh Jenő, Daday Jenő, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Lörenthey Imre, Magyary Géza, Némethy Géza, Ónodi Adolf, Tormay Béla l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítkár.

138. Másodelnök úr az ülés megnyitása után jelenti, hogy dicső emlékeztető József főherczeg ig. és t. tag gyászszertartása körül az Akadémia határozatait végrehajtotta, a temetésen pedig a főtítkárral és P. THEWREWK EMIL-lel képviselte az Akadémiát. — Tudomásul van.

139. Főtítkár jelenti, hogy Vaszary Kolos herczegprimás Ő eminentiája meleg sorokban köszöntö meg Akadémiánk szerencsekívánatait jubileuma alkalmából. — Tudomásul van.

140. Az utolsó nagygyűlésen megválasztott tagok közül dr. Ferenczi Zoltán l. és Paasonen Heikki k. tag köszönetet mondanak megválasztásukért. — Tudomásul van.

141. Dr. BERZEVICZY ALBERT vallás- és közoktatásügyi miniszter értesíti az Akadémiát, hogy a pekingi nagykövetség mellett fölláttató tudományos attachéi állás szervezése ügyében tett fölterjesztésünket meleg partolással tette át a cs. és kir. külügyminiszterhez. — Köszönettel tudomásul van.

142. A Szótári-Bizottság f. évi június 8-án tartott üléséből kéri, hogy munkásságának gyorsítása érdekében még a következő akadémiai tagok neveztesse ki tagjaivá: az *I. osztályból*: Asbóth Oszkár, Gomboz Zoltán, Gyomlay Gyula, Heinrich Gusztáv, Katona Lajos, Melich János, Munkácsi Bernát, a *II. osztályból*: Csánki Dezső és Karácsonyi János, a *III. osztályból*: Mágócsy-Dietz Sándor. — Elfogadjatik.

143. Főtítkár jelenti, hogy a székely Mikó-kollégium f. évi szeptember 4-én Zabolán emléktáblával jelöli meg azt a házat, melyben gróf Mikó Imre született és a költségek fedezésére gyűjtésre hívja föl az Akadémia tagjait. — A gyűjtőív köröztetni fog.

144. Főtítkár jelenti, hogy GASTON DARBOUX, az Institut tagja Párisban, és KLEIN FELIX egyetemi tanár Göttingában készséggel vesznek részt Bolyai-bizottságunknak ez évi bíráló munkálatában. — Köszönettel tudomásul van.

145. Főtítkár jelenti, hogy az idei Kóczán-pályázatra a kitűzött határnapig 16 darab színmű érkezett be, ú. m.: 1. *Iskolások*. Szomorújáték 3 felv. Jelige: . . . egy sensatio s valószínűen véletlen eset. — 2. *Erzsébet királynő*. Szomorújáték 5 felv. Jelige: Elhull a virág, elenyészik az élet. — 3. *I. Ulászló*. Tragédia 5 felv. Jelige: Discite mortales . . . stb. — 4. *Testőrkapitány*. Tört. dráma 3 felv. Jelige: Remény. — 5. *Zorád*. Tört. tragédia 5 felv. Jelige: Van a léleknek . . . stb. — 6. *Az árulók*. Szomorújáték 4 felv. Jelige: Rút bűn az árulás. — 7. *Hunyadi János*. Tört. színmű 5 felv. Jelige: Non timet is vitam . . . stb. — 8. *Erzsébet*. Színmű 5 felv. Jelige: Jeligés levél, jelige nélkül. — 9. *Erzsébet*. Szomorújáték 4 felv. Jelige: Megtört szívek. — 10. *Szt. György napja*. Dráma 3 felv. Jelige:

Szívből jött. — 11. *Az eskü.* Tört. színmű. Jelige: Istenfélelem. — 12. *Albert özvegye.* Tört. színmű 5 felv. Jelige: Erzsébet. — 13. *Kereszt és félhold.* Tört. színmű 3 felv. Jelige: Ulászló és Erzsébet. — 14. *Vitéz Francisco.* Jelige: Egy szép história. — 15. *Koldus szerelem.* 5 felv. Jelige: Magam földjén. — 16. *A hitsegők.* Tört. dráma 5 felv. Jelige: Ez nem hazug szó stb. — Tudomásul van és a jeligés levelek lepecsételtetnek.

146. A Széchenyi-múzeum számára az utolsó kimutatás óta beérkezett újabb adományok: gr. Széchenyi Béla t. és ig. tag úrtól: 1. Gróf Széchenyi Béla két fényképe (36 éves korában) 1867-ből. — 2. Gr. Széchenyi Béla Tibetből hozott kutyáival, fénykép 1880-ból. — 3. Gr. Széchenyi Béla 60 éves korában, 2 drb fénykép 1896-ból. — 4. Gr. Széchenyi Ödön fényképe 1903-ból. — 5. Gr. Széchenyi István levele Nagy-Czenk község kath. híveihez, 1860. — 6. A lánchídra vonatkozó gyűjtemény két könyvben. — 7. Egy csomag levél-fogalmazvány, — köszönettel vétetnek.

147. A könyvtár számára az utolsó kimutatás óta beérkezett adományok: 1. Bubies Zsigmond t. tagtól: A kassai százéves egyházmegye történeti névtára és emlékkönyve. 2 köt. — 2. Gyulai Pál r. tagtól: Hearn Lafcadio: Glimpses of unfamiliar Japan. Vol. I—II. London. (1894.) — 3. Horváth Géza r. tagtól: Annales historico-naturales Musei Nationalis Hungarici. — 4. Tormay Béla l. tagtól: a) Monographs on education in the United States. 2 köt. b) Adresses and proceedings of the national educational association St. Louis. 1901—4. (4 köt.) c) Yearbook 1899. United States department of agriculture. d) Agricultural experiment stations in the United States. 1900. — 5. Teza Emil k. tagtól: a) I Raguidi, b) La nascita d'Umá. — 6. A Magyar Földrajzi Társaságtól: „The Nile in 1904” — 7. Oltványi Páltól: Nyolcz dolgozata. — 8. Dr. Walter Gyulától: Szent beszéd. — 9. Keményfy K. Dánieltől: Vaszary Kolos, 1855—1905. — 10. Herman Ottótól: Ornithologische Fragmente aus den Handschriften Joh. Salamon von Petényis. — 11. Csizmadia Jánostól: A Bartakovich, Justh-, Rudnay- és Rudnyánszky-családok. — 12. Geisler Viktortól: Was ist Philosophie. — 13. Eisler Mátyástól: Az igaznak emlékezete áldás. — 14. Dr. Sziunyei Ferencztől: a) Arany humor. b) Unkarilaisen Kirjallisuuden historia, c) Nagy Ignác, d) A humorról szóló magyar elméleti irodalom. — 15. A Real Academia de Jurisprudencia-tól: a) Discurso, b) Discurso-resumen. — 16. Az „Istituto Maragliano-tól: Annales. 3 pld. — 17. A „Deutsche Gesellschaft für Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaft“-tól: Namenregister zu Band III. (1904.) — 18. A „Historischer Verein für Steiermark“-tól: a) Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark, b) Steierische Zeitschrift für Geschichte, 4 füz. — 19. Dr. Montessus R.-tól: Rendiconti del circolo matematico di Palermo. — 20. John Briquet-től: Texte synoptique. — 21. Backhouse T. W.-tól: Publications of West Hendonhouse observatory, Sunderland. — 22. Seljan Mirko és Stevo-tól: El salto de Guayrá. — Köszönettel vétetnek.

148. Az utolsó összes ülés óta az Akadémia kiadásában megjelentek: 1. Akadémiai Értesítő. 186—187. füz. — 2. Athenaeum. 1905-iki évf. 2. füz. — 3. Emlékbeszédek. XII: 12. sz. — 4. Mathemat. és Természettud. Értesítő. XXIII: 2. sz. — 5. Némethy Geyza: Albii Tibulli Carmina. — Tudomásul vétetik.

149. Másodelnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére GOLDZSIHER IGNÁCZ r. és KÖVESLIGETHY RADÓ l. tagokat kéri föl és kellemes szüneti pihenést és üdülést kívánva az Akadémia tagjainak, bezárja a szünet előtti utolsó ülést.

HUSZONHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hatodik ülése.

1905 június 20-án.

SZILY KÁLMÁN r. t. helyettes osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Fröhlich Izidor, Kherndl Antal, Krenner József r. tt. — Daday Jenő, Hoór Mór, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Tormay Béla l. tt. — *Más osztályokból*: Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Thaly Kálmán r. tt. — Balogh Jenő, Némethy Géza l. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

150. KÖNIG GYULA r. t.: „A continuum problémája és a halmozatok általános elmélete.“

151. KÜRSCHÁK JÓZSEF l. t.: „Az általánosított kinetikai potential létezésének föltételei.“

152. DADAY JENŐ l. t.: „Halakban ölésködő új ázalék-álatka“.

153. BAUER MIHÁLY részéről: „Affectus nélküli egyenletek“, előterjeszti König Gyula r. t.

154. JUVÁNCZ IRÉN részéről: „Az alapműveletek elméletéhez“, előterjeszti König Gyula r. t.

155. LICHTENBERG SÁNDOR részéről: „A férfi húgycső fejlődéséhez és szövettanához“, előterjeszti Thanhoffer Lajos r. t.

156. A helyettes osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére DADAY JENŐ és KÜRSCHÁK JÓZSEF l. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

Jelentés a nagyjuttalom és a Marczibányi-mellékjuttalomról.

A nagyjuttalom és Marczibányi-mellékjuttalom ez évben a philosophiai tudomány szakot illetvén meg, a juttalom odaitélése tárgyában kiküldött bizottság bírálat alá vette azokat a műveket, melyeket az illető szerzők a kitűzött határidőig az Akadémiához beküldtek, továbbá az Ügyrend 94. §-a értelmében, több ízben tartott tanácskozásaiban szemlét tartott az 1898—1904-ben megjelent egyéb idevágó művek fölött is, melyekről a bizottság tagjainak tudomásuk volt. Figyelmen kívül hagyta azonban, a dolog természeténél fogva, azokat a műveket, melyeket a bizottság tagjai irtak és melyek egyik-másik tekintetben itt szóba jöhetnek volna. Összesen tizennégy szerző küldte be műveit, nevezetesen: 1. Dr. SEBESTYÉN KÁROLY: A görög gondolkodás kezdetei. 1898. — 2. Dr. PEKÁR KÁROLY: A philosophia története. Budapest, 1902. — 3. Dr. KELTZ SÁNDOR: A psycho-physikai dualismus. Budapest, 1904. — 4. SZITNYAI ELEK: a) Ész és szív. Budapest, 1900. b) A szellemi tehetségek eredete. Budapest, 1904. — 5. Dr. BÁRÁNY GERŐ: a) Az ember és világa. Kolozsvár, 1903. b) Kant Immanuel. Kolozsvár, 1904. c) Jogbölcselkedés. Budapest, 1904. d) Carmen miserabile. Évszám nélkül. e) Bűn és bűnhődés. Évszám nélkül. — 6. JUHÁSZ LÁSZLÓ: Janet spiritualismusa. Budapest, 1903. — 7. Dr. SIMON JÓZSEF

SÁNDOR: A spekulatív természettudomány alapfogalatai. Budapest, 1904. — 8. DIETRICH GYULA: Az élet titka. Budapest. Évszám nélkül. — 9. Dr. PALÁGYI MENYHÉRT: Az ismerettan alapvetése. Budapest, 1904. — 10. Dr. LÁZÁR BÉLA: Paál László. Budapest. Évszám nélkül. — 11. Dr. PÁLYI EDE: Bölcsészettudomány. Budapest, 1904. — 12. DÉNES LAJOS: Az esztétikai közösség törvénye. Budapest, 1902. — 13. KRISZTÓF LUKÁCS: Az adófizetők jutalmazása. Budapest, 1902. — 14. Dr. HAJÓS LAJOS: Általános psychopathologia. Budapest, 1902. — Ezek közül négy munka (5. d) e) 8. 10.) címlapján évszám nem fordul elő és így az Ügyrend 98. §-a értelmében, mely határozottan kimondja, hogy „minden munka azon évben tekintetik megjelentnek, a mely a címlapon áll”, továbbá, hogy „a mely munkán pedig évszám éppen nem fordul elő, az maga zárja ki magát a jutalomért pályázható művek sorából”, a bizottság ezeket a munkákat a jutalom odaítélésénél tekintetbe nem vehette. Szinte magától értetődik azonban, hogy ez a forma-hiba (mert három műről bizonyosan meg lehetett állapítani, hogy a mondott időszakban jelentek meg) nem tartotta vissza a bizottságot, hogy magának e művek értékéről, illetőleg e tudományzakba tartozásáról véleményt ne alkosson.

Mielőtt a részletekre áttérnénk, nagy sajnálattal kell jelentenünk, hogy sem a beküldött, sem a be nem küldött idevágó művek közt olyat nem találtunk, mely az Ügyrend 92. §-ának megfelelően, a többi közt „a legkitünőbb és egyszersmind a tudomány terén jelentékeny haladást tett, vagy a melynek formai tekintetben nagy irodalmi értéke van”. Ennek a jelenségnek, mely immár másodszor ismétlődik, bizonyára tudományos fejlődésünkbe mélyen benyúló gyökerei vannak, melyeknek fejtegetése nagyon meghaladná e jelentés körét. De igen elhamarkodott dolog volna, ha ebből indulva túlságos sötét színben látnók a magyar philosophia állapotját. Ellenkezőleg mondhatjuk, hogy épp az utóbbi években a magyar philosophiai szellem erősödésének számos biztató jelét találjuk. Főleg két körülmény örvendetes. Az egyik az, hogy a magyar philosophiai irodalom közönsége szinte napról-napra nő; az *Athenaeum* mellett immár egy *Philosophiai Társaságunk* is van, mely folyóiratot ad ki, ezek mellett pedig a *Philosophiai Írók Társasága* számos kötetéből új kiadásokat kell rendezni. A közönség érdeklődésének ez a fokozódása oly szellemi szükségletet jelent, mely előbb-utóbb az eddiginél bővebb kielégítést fogja találni. A másik körülmény nem kevésbé fontos. Ha Trefort Ágoston még néhány évtizeddel ezelőtt joggal panaszkodhatott, hogy kulturai életünkben hiányzik a philosophiai szellem, ezt a panaszát most nagyon enyhíthetné. Örvendve tapasztaljuk, hogy a különböző tudományok művelőiben épp a philosophiai szellem van terjedőben; itt szemünk előtt lebegnek főleg a társadalmi tudományok, a nyelvészet, a természettudományok egyes ágai, az esztetika stb., melyeknek művelői methodologiai fejtegetésekkel, a határkérdések tekintetbevételével stb. tanú-

bizonyosságot tesznek arról, hogy a specialis tudományok idegenkedése a philosophiától nálunk is szünőben van. Hasonló jelenségekre akadunk külföldön is. Ott is a philosophiai szellem erősödése évtizedekig tartó lankadság után a specialis tudományok philosophikusabbá válásában nyilvánul; az anyaggyűjtő munkásság korszaka helyet készen engedni oly korszaknak, mely egységesítő munkájában nagyon rászorul a philosophikus gondolkodás közreműködésére. Nagy, rendszert alkotó munkákban a philosophia terén most mindenütt hiány van. Még pl. Németországban is, oly követelmény, mint a melyet Űgyrendünk 92. §-ából idéztünk, mehbőkcentene minden lelkiismeretes bírálóbizottságot; ha a tapasztalati lélektant és a philosophia történetét nem tekintjük, ott is inkább előkészítő, mint *jelentékeny haladást* jelentő művek jelennek meg. Tudva van, hogy a philosophia nem egészen úgy nő és fejlődik, mint a többi tudományok; a problémák nagy része annyira összefügg egymással, hogy külön, egyenkint nehezen tárgyalhatók, együttes, rendszeres, egységes megoldást követelnek, a minek a föltételei, melyek sokszor nemcsak egyéniek, hanem korbellek is, természetesen csak lassan állanak elő. Ha ma a világ philosophiai irodalmát nézzük, túlnyomó számban lélektani kérdések tárgyalását találjuk, de a lélektan majdnem egészen önállósította magát; azután methodologiai kutatásokat, melyek szorosan összefüggnek specialis tudományokkal: végül philosophiai-történeti műveket, melyek a philosophiai gondolkodás multjának eredményeit akarják a haladás érdekében értékesíteni. Az aesthetikát, sociológiát, paedagogiát, melyek mind többé-kevésbbé önállósították magukat, itt nem kell említenünk. Szóval: a philosophiai szellem mindenütt megerősödött, de a szorosabb értelemben vett rendszeres philosophia minden valószínűség szerint új fejlődési phasis küszöbén áll, még azokban az országokban is, melyekben a philosophiának dicsőséges hagyományai vannak. Ily körülmények között nagyon meg lehetünk elégedve, hogy nálunk is a philosophia iránt való érdeklődés nő és a philosophiai szellem terjed; egyébként pedig ennek a megérési folyamatnak gyümölcseit türelemmel be kell várnunk.

Mindazonáltal néhány aggasztó jelenségre épp ennél az alkalomnál, mely egy hosszabb időszak irodalmi termelésének áttekintését követeli tőlünk, rá kell mutatnunk. Kellemetlenül feltűnő, hogy íróink épp a philosophiának ama problémáit, melyek még leginkább elkülönítve tárgyalhatók és mint előkészítők is rendkívül fontosak, majdnem egészen elhanyagolják. Az összes beküldött művek közt legkevesebb a philosophia-történeti; ide sorolható dr. PEKÁR KÁROLY-é (*a philosophia története*), mely azonban inkább rövid népszerű áttekintés iskolai czélokra, mint önálló tanulmányokon alapuló, a dolog mélyébe ható mű, és dr. SEBESTYÉN KÁROLY-é, *A görög gondolkodás kezdetei*, mely a Sokrates-előtti philosophusok töredékeit nagy gonddal összegyűjti, fordítja és magyarázza, de a dolog természeténél fogva mégis

inkább a jeles készülségű philologus és a kiváló műfordító erejét mutatja. Ugyancsak SEBESTYÉN KÁROLY megírta a cynikusok philosophiáját is, hasonló módon; ennek a műnek a súlypontja is inkább a művelődéstörténeti vonatkozásokra esik. Mindkét mű a Philosophiai Irók Tárában jelent meg, a melyben még néhány philosophiai mű fordítása (Spinoza, Schopenhauer, Schwegler) látott napvilágot, de ezeken kívül alig található egyéb, mint Herbert Spencer philosophiája kivonatanak (Collins: Epitome) fordítása. DR. BÁRÁNY GERŐ egyik értekezése: Kant Immanuel, szép alkalmi megemlékezés Kant halála napjának századik évfordulójára, de nem mehet forrástanulmány számba. JUHÁSZ LÁSZLÓ *Janet spiritualismusa* című műve örvendetes jele annak, hogy a szerző nagy szeretettel merült el Janet gondolkodásába, de ez is inkább a tanítvány odaadásával, mint a kritikai kutató önállóságával írott munka. A philosophia történetének nagy területe, melynek bejárása oly mellőzhetetlen mindenki számára, ki ma böleselkedni akar, nem vonzza íróinkat; sem egyes problémáinak fejlődését nem kutatják, sem egyes korszakokba, vagy alakokba nem mélyednek el, mintha egyáltalán nem akarnának a másoktól való tanulás hosszadalmas, rögös, meredek útján járni, hanem saját szárnyaik erejével közvetlenül a csillagok felé emelkedni. De nemcsak a multat nem kutatják, a legtöbben a jelennek sem nagyon törődnek. A mai philosophiai irodalomnak mégis van már bizonyos nemzetközi jellege, talán nagyobb mértékben, mint azelőtt. Ha az egyes philosophusok nem is működhetnek úgy össze, mint pl. az exakt tudományok kutatói, kik a munkát némiképp felosztják egymás közt, mégis tapasztalhatjuk, hogy, nem szólva a philosophia történetirőiről, a kikenél ez magától értetődik, a logikusok, az ethikusok, a psychologusok, még a metaphysikusok is tekintettel vannak egymásra, szóba állanak egymással, hasonló problémákon dolgoznak, egy nagy műhely tagjai gyanánt érzik magukat. Nálunk a szakirodalom rendszeres, gondos, önálló felhasználása a ritkaságok közé tartozik. Ez nagyon sok munkánkra a dilettantismus bélyegét súti, e munkák nem sorakoznak a mai fejlődés vonalába; a szerzők eredetiek akarnak lenni, de inkább különködésbe esnek.

Még nevezetesebb és szinte érthetetlen lélektan irodalmunk gyengesége. Ma az egész világon a philosophiai tudományok közül a lélektan dominál, habár épp most a nagy áramlatnak már némi apadása észlelhető. A lélektan problémáival foglalkoznak a szorosabb értelemben vett philosophusokon kívül physiologusok, psychiaterek, aesthetikusok, jogászok, nyelvészek stb., szinte lázas érdeklődéssel keresvén a lélektan törvényeiben és jelenségeiben alapot saját szaktudományuk sikeresebb művelésére. Valóságos divattudománynya lett így a lélektan. A beküldött művek közt dr. KELTZ Sándor foglalkozik a psycho-physikai dualismussal, de nem ismeri azt a nagy irodalmat, mely ép az utolsó években e kérdés körül keletkezett (Wundt és

Nordau az ő írói): a probléma föltüntetésében nem elég körültekintő, a problema megoldásában nem jár elég mélyen. SZITNYAI Elek két beküldött művében lélektani kérdéseket érint, de az *Ész és szívben* népszerűsítő czélt tüzvé ki maga elé, a fölszinen marad. *A szellemi tehetségek eredete* című kis értekezésben pedig dicséretesen felemlítendő irodalmi tájékozottsággal oly részletkérdést iparkodik megoldani, melyben ismereteink mai állapotánál fogva sokra nem mehetünk. Dr. LÁZAR Béla, *Paál László* című művében (évszám nélkül), mely tárgyánál fogva nem is tartozik a mi körünkbe, mutatja, hogy a szerző lélektani kérdések iránt érdeklődik, de épp azt a problémát, melyet érint, a művész lélektanát, nem lehet így mellékesen megoldani vagy csak előre vinni is. Dr. HAJÓS Lajos is foglalkozik lélektani kérdésekkel az *Általános psychopathológiában*, de ez a munka nem tartozik a mi körünkbe; psychologiai vonatkozású, de az elmekórtan körébe való. DIETRICH Gyula *Az élet titka* című művében az occultismussal foglalkozó lélektani kérdéseket is érint, de neki sem sikerült az occultismust meggyőző módon a tudomány rangjára emelni. Ime a beküldött művek közt alig akad igazi lélektani mű, de ezenkívül sem. Ranschburgh Pál dr. a gyermeklélektan terén tett öröndetes kísérletet és módszerei, megfigyelései, melyeket évek óta folytat, külföldön is figyelmet keltettek és méltánylást találtak, de kutatásának java része inkább a philosophiai lélektan legszélső határán mozog; a kísérletet műveli és főleg a gyöngéelméjük sajátosságait kutatja. Folyóiratainkban néha egy-egy magvasabb értekezés akad, egészben azonban épp a lélektan terén nem tartottunk lépést a külfölddel, kellő tudomást se szereztünk arról, a mi a külföldön történik.

Talán szabad ezek alapján azt az óhajásunkat kifejeznünk: maradjunk a philosophia terén is benső érintkezésben a művelt nyugat philosophiai törekvéseivel, fordítsunk gondot a philosophia történetének művelésére is, s ne hanyagoljuk el a lélektani és módszertani kutatásokat. Ne higgyük, hogy legközelebbi teendőnk nagy philosophiai rendszerek kigondolása, melyekben nemzeti szellemünk philosophiai kifejezését találja. Ilyes valami csak lassú, hosszú fejlődés gyümölcse lehet. A nemzeti szempontnak egyelőre nagyon eleget teszünk, ha philosophiai gondolatainknak gondos, befejezett, közérthető alakot adunk, mely gondolatoknak útát nyit a műveltek elméjéhez, hogy a bennük keltett érdeklődés viszont termékenyftőleg haszon gondolkodásunkra.

Ezek után tartsunk rövid szemlét a beküldött és a többi művek fölött. Az utóbbiak szerzői nem kértek tőlünk bírálatot, tehát csak figyelemreméltóság esetében említjük őket; de az előbbieket se tarthatnak számot beható bírálatra, melynek nem is itt a helye. Csak annyit hozunk föl, a mennyi a végső eredmény megokolására szükségesnek látszik.

Már az előbb említettek alapján világos, hogy a történeti irányú művek közül egyik sem oly jelentőségű, hogy a nagy jutalomra számot tarthatna, ezek egyikéről-másikáról legfőlebb a Marczibányi-méltó jutalom odaitélésénél lehet szó. Egészen ki kell zárunk ebből a körből KRICSFALVI LUKÁCS-nak egy ivre terjedő füzetét: *Adófizetők jutalmazása és adóvégrehajtások meggátolása* (1902), melyet szerző „a művelt világ népeinek és államainak erkölcsi és anyagi hasznára“ irt. Minthogy a szerző azt a tervet gondolta ki, hogy az állam ne pénzért árultassa a sorsjegyet, hanem ingyen adja jutalmul a pontos adófizetésért, aligha a czimet nem tévesztette el, midőn hozzánk küldte. — Komoly mű, de nem ebbe a körbe tartozik DR. HAJÓS LAJOS ideg orvos könyve: *Általános psychopathologia* (1902). A mű nem pusztán kórtan. A szerző positiv lélektan elemeit is adja és ezek közt van számbavehető is. Így pl. ritkaság számba megy, hogy a szerző orvos létére elveti az associatio elméletét, az atomizáló lélektant, de ez éppenséggel nem új és viszont a mivel ő akarja pótolni az associatiót, az idegrendszeri reactiók egymásra hatása, nem magyarázza oly világosan a lelki életet, mint ő gondolja. A lelki jelenségeket minduntalan összezavarja physiologiaiakkal, mert főleg ez utóbbiak érdeklik, de épp azért nem foglalkozhatunk itt bővebben könyvével.

Más okból kell dr. LAZAR BÉLA művét Paál Lászlóról kizárunk. Már említettük, hogy e műben szó van a művészi képzeleterő lélektanáról, de ezek a vázlatos, általános megjegyzések éppenséggel nem adhatnak e műnek philosophiai jelleget. Talán nem kell bővebben megokolnunk, hogy DIETRICH Gyula (évszám nélkül megjelent) művét: *Az élet titka*, mely a telepathia, spiritismus sat. jelenségeivel foglalkozik, bővebben nem bírálva, tekinteten kívül hagyjuk. — SZITNYAI Elek népszerű művét, valamint csekélyebb jelentőségű értekezését, elismerve a szerző fennkölt gondolkozását, gondos stílusát és mindig nevelő hatásra való nemes törekvését, a jutalmazásnál nem tekinthetjük. DÉNES Lajos értekezése az aesthetikai közösség törvénye (1902), mely Beöthy Zsoltnak egy gondolatán elindulva az aesthetikai lélektan egy fejezetét világos és szép előadásban tárgyalja, szép reményekre jogosít a képzett, az irodalomban jártas fiatal szerző további haladását illetőleg, de ezt a haladást még be kell várunk. — Dr. BÁRÁNY GERŐ a fent említett öt művel, illetőleg füzettel, pályázik a nagy jutalomra. Ezek részben inkább a jogtudomány körébe tartoznak (Bűn és bűnhődés, évszám nélkül, Jogbölcselet 1904), egyről — *Kant Immanuel* — már szó volt, a másik kettő kis füzet: *Carmen miserabile* (évszám nélkül) *Az ember és világa* (1901). Igen sympathikus, a philosophiában jártos, művelt és a philosophiai problémákat nemcsak megfontoló, de át is érző egyéniség lép elénk e művekben; innét van, hogy műveiben a szónoki, szépirodalmi, érzelmes előadás uralkodik, mely hasonlóbba teszi őket egy érző lélek ömlengéseihez, mint szigorú tudományos fejtegetésekhez. A nagy jutalomnál nem

jöhetnek szóba, a Marczibányi jutalomnál is helyet kell engedniök tudományosabb formájú műveknek. — Hátramaradnak KELCZ, SIMON, PALÁGYI és PÁLYI művei, melyekről szólnunk kell. Még csak említjük, hogy PAULER Ákos szép dolgozatai, főleg *Az ismeretelméleti kategóriák problémája* (1904), nem kerülte ki figyelmünket, de ő rá is vonatkozik, a mit Dénesről mondtunk, hogy philosophiai irodalmunk jövőjének egyik szép reményét látjuk benne, ki bizonyára a jövőben nagyobb szabású alkotással fog pályázni az Akadémia koszorújára.

DR. KELTZ SÁNDOR műve A psycho-physikai dualismus (1904.) a szerző philosophiai gondolkodásáról tanuskodik. a ki azonban a súlyos philosophiai problémákon gyakran kissé könnyen átsiklik és homályos szókkal éri be, a hol a legélesebben kifejezett fogalmakra volna szüksége. Végeredményben mi épp oly kevéssé tudnók röviden megfogalmazni a szerző philosophiai álláspontját, mint ő maga sem tudta. Dualismuson érti egyrészt a gondolat és tárgy közti viszonyt, másrészt az én és a külvilág közöttit. E fogalmakról ki akarja mutatni, hogy kétértelműek és új fogalmazásukkal a dualismus antinomiáit meg akarja szüntetni. Látnivaló, hogy nagy feladattal birkózott meg, az ismeretten és lélektan legfőbb problémáival. De sem kutatásainak kissé abrupt, kevéssé rendszeres menete nem alkalmas a cél elérésére, sem előadása nem ad tiszta képet arról az eredményről, melyhez eljutott. Hiszszük, ha a szerző jobban közeledik hozzánk, lassabban halad, rendszeresebben jár el és fogalmainak tisztázására nagyobb gondot fordít, kiforrottabb formában fogja gondolatait elénk tárhatni.

DR. PÁLYI EDE Bölcsészeti című műve párbeszéd formájában, szellemes, élénk előadásban elbeszélget a philosophia főbb problémáiról és ahhoz a végső eredményhez jut, hogy a világ lényege a Szeretet és a tudat maga is csak érzés, Szeretet és lényegében nem különbözik a világ egyéb jelenségeitől. A vonzódás = érzés = Szeretet = a Világ = a tudat = Istennek megjelenése. Magát Istent nem ismerhetjük meg, csak az ő megjelenését. Mégis semmi sem bizonyosabb, mint Istennek létele. Az egész mű kétségtelenül érdekes és vonzó olvasmány, de ez is, mint Bányi Gerő művei, inkább ömlengés, mint okoskodás. A mi okvetés, gondolatkapcsolat benne, rendszerint gyenge; érdeklődést csak a szerző eleven temperamentuma és őszinte meggyőződése kelt.

DR. SIMON JÓZSEF SÁNDOR művének teljes címe: A speculatív természettudomány alapfogalatai mint az egységes érzetphilosophia rendszere. (1904.) E művel szemben nehéz az álláspontunk, mert röviden szólni róla alig lehet, kimeríteni megbirálni pedig ezen a helyen nem szabad. Maga a szerző a legbiztosabb öntudat hangján, melynek talán párja sincsen a komoly philosophiai irodalomban, szól műve jelentőségéről. Azt mondja róla az előszóban, hogy „a philosophiai szemlélődésnek és speculationnak egészen új birodalmába

vezeti itt a gondolkodást, a melyben meg kell szűnnie végre az egyéni és különleges philosophálásnak s meg az üres és egyoldalú képzetek minden megfogható tartalom nélküli összevisszakapcsolásának. A philosophia itt végre speculativ természettudományi szemléletek rendszerévé s az érzéki tapasztalatoknak egységes alapon megvilágított és elrendezett tudományegységévé alakul. Nem a szavaknak és gondolatoknak, hanem a tárgyaknak és tevékenységeknek szemléleti szerkesztése a mi ismeretelméletünknek tartalma és célja. Tehát oly tartalom és cél, mely minden philosophiai speculatiót szükségképen egy tárgyú, egy módszerű és egy nyelvű tudományná van hivatva egyesíteni“. (III. IV. 1.) A mű kétségtelenül nemcsak e kijelentésekben, de elejétől végig, nagy gondolati energiáról tanusodik, de reánk ez az energia azt a hatást teszi, mintha elejétől végig kétségbeesett harczot vívna saját magával, hogy világosságra jusszon, a nélkül, hogy az sikerülne neki. A leghomályosabb nyelvű német philosophusokra kell gondolnunk, ha ennek az előadásbeli homályosságnak párját akarjuk találni. A szerzőnek egészen sajátos műnyelve van, mázsás súlyú phraseológiája, melylyel azonban hosszú gyakorlat folytán oly könnyedén bánt, hogy belebódulunk olvasásába. Bizonyos, hogy az a különös, sokszor heves, szót szóra halmozó, szókat a legszokatlanabbul összetéví nyelv gondolatokat takar; néha sikerül is egyet-egyet megfogni és a magunk közönséges nyelvére lefordítani, de a leggyakorlottabb olvasó is belefárad ebbe a munkába. Igazságtalanok volnánk a szerzővel szemben, ha sokat idéznénk belőle. A legvilágosabb nyelvű szerző is, ha egyes mondatait összefüggésükből kiszakítjuk, homályosnak vagy nevetségesnek tűnhetik föl.

De talán már a fenti idézetben is feltűnt a szerző saját-szerű észjárásának és nyelvének villanása. Az ő ismerettani elméletének célja és tartalma nem gondolatok, hanem tárgyak szerkesztése! Szerkeszthet-e a tudomány mást, mint gondolatokat? Az ő philosophiája *egy nyelvű* tudományná teszi majd a philosophiát. Íme néhány műszava, vagy kifejezése: együttességátmenet vagy átmenetegyüttesség (348. l.), összegyüttességátmenet (349. l.), atomvonalösszegyüttességátmenet (351. l.), atomvonalösszfeszültség hullámzás (357. l.); a legközönségesebb, számtalanszor használt kifejezések: tényegyüttesség, tevékenyközösség, önérvényesülés, önterjeszkedés, öntérbeliség, létvalóság; ime egy definitió: A létnek a fogalma nem egyéb, mint az önjelentkezésnek, önnylvánulásnak, önterjeszkedésnek, önfeszültségnek és öntérbeliségnek vagyis a mással szemben való önmeghatározásnak, azaz a szó legtisztább értelmében vett érzetnek magának a fogalma. (26. l.). Ez pedig egyike a legegyszerűbb és legérthetőbb definitióinak.

De hagyjuk a nyelvét és vizsgáljuk meg legfontosabb alapmeghatározásait, mire az iménti idézet úgyis rávezetett. Ő maga a

rendszerét az *érzet* fogalmára alapítja, rendszerét panaisthesisnek nevezi. Nézzük ezt a fundamentumot, az *érzet* fogalmát.

Csak hogy nem könnyű meg tudni, noha a szerző számtalanszor magyarázza, hogy mi is az az *érzet*. Érzeten mi többiek tudatunk egy bizonyos állapotát vagy funkcióját értjük, valamely színről, hangról sat. való közvetetlen tudomásomat. Érezni mindig mindenütt és mindenki előtt azt jelenti, hogy *én* érzek valamit, hogy *nekem* sajátosan meghatározott tudomásom van valamiről. Érzet, melyet nem valaki érez, melyről nem valakinek van tudomása, képtelenségnek tetszik. A mi szerzőnk másképp használja azt a szót. Nála *érzet*, ha jól értettük meg, a tőlünk független valóságot jelenti. Ő maga így nyilatkozik: „Minden eddigi természettudomány és philosophia ugyanis egyenesen *szembéállítja a létet az érzettel*, azaz úgy fogja fel az érzetet, mint a létvalóságot *csakis közvetítő és tudatosító* tevékenységet. Az *érzet* ő szerintök csak ismeretadó és képzetalakító *lelki* működés. Ez a kifejezés, hogy látok, hallok, érzékelek, csak azt jelenti ő náluk, hogy *én* és pedig *tudatosan* teszek valamit.“ (26. l.) Ez világos, tényleg ez az *érzet* szó rendes jelentése. Ezzel szemben áll a szerző fölfogása: „Az *én érzet-szemléletem* azonban magának a létvalóságnak a szemlélete. Én nálam tehát már nem áll szemben az *érzet* a külső physikai léttel, hanem éppen ő a mi külső physikai létnyilvánulásunknak simultán, autonom, koordinált és pozitív világa maga. Én szerintem tehát ez a kifejezés, hogy „látok, hallok, érzékelek,“ nem azt jelenti, hogy *én* és pedig *tudatosan* teszek valamit, hanem csak azt, hogy velem szemben és ellenem érvényesíti önegyéniségét valami. Mert a *sensus* nem annyi *én* előttem, mint a *mens*, *animus*, *ingenium* és *notio*, hanem mint valamilyen *afficiáló actio*, mint bizonyos *affectionának realis létalapja* maga (27 l.). Én előttem *minden*, a mi csak létezik és van, éppen azért, mert *létezik* és *van*, már szükségképp *érzet* is egy-szersmind, azaz chaotikusan, egyszerre és egyenjogúan érvényesülő zürzavarosságban, nemtudatosan adva is van velem szemben és ellenem az *én* „érzékszerveimre“ nézve.“ (27. 28. l.) Ez a sorok írója előtt teljesen érthetetlen és bár a legjobb igyekezettel olvasta végig a könyvet és iparkodott behatolni a szerző gondolkozásába, ez nem sikerült neki. Hogyan lehet érzetnek nevezni, a mit senki sem érez és miért választja a szerző épp ezt a szót annak a megjelölésére, a mit mások valóságnak, anyagnak, physicumnak neveznek?

De őszintén megvalljuk, hogy könnyen meglehet, hogy nem értettük meg a szerzőt. Míve bevezetésében azt állítja, hogy a philosophiára legelső sorban a magyar született, mert csak a magyar tudja „egyetlenegy szóval kifejezni a mi *nemtudatos*, *physikai* és *tudatos*, *psychikai* működésünknek egymástól olyannyira elütő jelenségét.“ (1. l.). Melyik az az egyetlenegy szó? A szerző szerint a tárgyatlan igeragozás kifejezi a nemtudatos, a tárgyi ragozás tudatos létfölfogásunkat. „A mikor tehát azt mondom, hogy *látok*, *hallok*, *érezkelek*,

más szókkal csakis annyit mondok, hogy tölem teljesen független és idegen, külső, tömeges és chaotikus természetnyilvánulásokkal van dolgom. Csakis annyit mondok, hogy *érzeteim* vannak. A mikor pedig úgy fejezem ki magamat, hogy *látom, hallom, érzékelem*, akkor csakis valami tudatomtól függő, hozzá tartozó, belső, egyedileg elkülönített és elrendezett jelenségekről beszélek. Azt mondom, hogy *képzeitem* vannak. (6. l.). Ez is érthetetlennek tetszik. Hogy jelentheti ez a kifejezés *látok* tölem teljesen független valamit? Hiszen *én* látok. Arról nem is szólva, hogy *látok* egyáltalán nem azt jelenti, a mit a szerző mond, hanem jelenti, hogy ámbár mindig valamit látok, ezzel a kifejezéssel *látok* esetleg azt jelzem, hogy gondolatban mellőzöm a tárgyat, melyet *látok* és csakis a látás tényét, funkcióját jelzem. Senki sem mondja, ha nem grammatizálás czéljából: látok, hanem mindig összefüggésben az előbb mondottakkal. Az operálnak a szeméről az orvos leveszi a kötést és kérdi: lát? A beteg feleli: Látok, azaz fényérzeteim vannak sat. A szerző szerint *minden valóság csak érzé-
kiség*, de mi előttünk az egy teljesen érthetetlen mondat, ha érzeten a nemtudatost értjük.

De azért nem bizonyos, hogy a szerző ezt akarja mondani. Mert pl. a 362. l. azt mondja: Minden külsőség és belsőség, minden létvalóság és gondolatiság, minden tárgy és ismeret, dolog és gondolat, nem-tudott magánvaló és tudatos jelenség az égen, földön és mindenütt csakis Énünknek és benne az örökkön-örökké öntevékeny s egymás között így vagy amúgy hullámzó és nyüzsgő-pezső atomvonal-feszültségeknek tényközösségérvényesülése“. Itt minden az Éntől függ! A 369. lapon ez áll: „Kifejtettük már, hogy az *érzet* simultán, autonom, koordinált és pozitív atomvonal-feszültségátmenet, vagyis maga a ható és képzetvilágunkat afficiáló s ekképen ismereti tárgyat teremtő összetevékenység.“ Itt úgy látszik az érzet szemben áll a képzetvilággal és azt afficiálja. Vagy a 371. l.: „Az érzet ugyanis külső physikai nem-tudott tárgy- és létvalóságérvényesülés *tudatellenes* irányú atom-feszültségvonalakkal. A *képzet* pedig belső psychikai tudatos ismeret- és jelenségérvényesülés *tárgyellenes* irányú atomfeszültségvonalakkal. Amaz a simultán, autonom, koordinált és pozitív összefeszültségű létforma. Emez a successiv, heteronom, subordinált és negatív sorozatú tudásforma.“ E sorok írója szívesen elismeri és ehhez az egész bizottság is hozzájárul, hogy Simon József Sándor az igazságot hő vágy-
gyal keresi és nagy buzgalommal hiszi, hogy megtalálta. De ha csak nagyon nem csalódunk, egész rossz úton jár és terméketlen vadenba téved. Legsürgősebb teendője volna az érzet fogalmát új vizsgálat alá venni. Nagyon csodálkozunk, hogy nem említi MACH könyvét az érzetekről, mely az újabb ismerettani irodalomban oly nagy mozgalmat idézett elő, és általában nem foglalkozik az újabb német ismerettani irodalommal, mely az érzet fogalmának ismerettani oldalát behatóan vizsgálja. És nem látja-e a szerző, hogy ezzel az ő nyelv-

vel, műszavaival, fordulataival, szóhalmozásával még akkor is terméketlenségre ítélné gondolatait, ha azok egytől-egyig arany igazságok volnának?

E művek közül kétségtelenül kiemelkedik PALÁGYI Menyhért: *Az ismerettan alapvetése* (1904) nemcsak előadásának csínosságával és súlyos tartalma mellett érthetőségével, hanem gondolkodásának élességével és dialektikájának hajlékonyságával is. Ő sem nagyon törődik szakmájának rendszeres tudományos irodalmával, de legalább néhány kiváló gondolkodóval, főleg Locke-val mégis behatóan foglalkozott. Csudálatosnak tetszik azonban, hogy midőn a Locke, Berkeley, Hume iránya ellen küzd, éppen Hume művének analysisét mellőzi és így folyton Locke belső érzékét támadja, melyről pedig Hume mitsem tud. Még nagyobb hibának tekintjük, hogy midőn Kantot, még pedig elég élesen bírálja és forma-fogalmát taglalja, még szóval sem említi Kant apperceptio-fogalmát, melyről pedig a Tiszta Ész Kritikájában ez áll: És így az apperceptio synthetikus egysége a legmagasabb pont, melyhez az értelem használatát, sőt az egész logikát s utána a transzcendentális philosophiát fűzhetni, sőt e képesség maga az értelem. (L. a magyar fordításban a 95. l.) Kanttal szembeállítani sokszor szükséges, de mindenekelőtt meg kell őt érteni és erre nem törekedett mindenütt Palágyi. A szerző Lotze nagy logikáját sem méltatta figyelmére, noha ott a maga gondolatai közül nem egyet, csak hasonlíthatatlanul világosabb és következetesebb kivitelben talált volna. Csatlakoznunk kell a bizottság egyik tagjának a szerzőről más alkalommal mondott ama véleményéhez, hogy a szerző „speculativ tehetősége, elmés, gyakran túlfeszített casuistikája, képzeletének merész szárnyalása és írói talentuma mellett szembe ötlenek gondolkodásának és tárgyalásmódjának olyan árnyoldalai, melyeket részben a történelmi és pszichológiai jártasság bizonyos hézagaival hozhatunk kapcsolatba“. Jó tulajdonságait és fogyatkozásait híven tükrözteti ez a munka, mely eddigi művei közt legteljesebben összefoglalja gondolatait és melyet Akadémiánk joggal nagyobb anyagi támogatására méltatott. A mű kritikai elemzésekkel kezdődik, melyek sok tekintetben eredetiek és találók, habár egyes lényegesebb hibák ide is becsúsztak. (Nem igaz, hogy a velünk született eszmék tana Descartes ismerettanának legjellemzőbb alkatrésze! 36. A Kant elleni polemia, a mi az eszmék anyagi és formai részét illeti, szerencsétlen. Más a tárgyra vonatkozó ismeret és más a megismerés megismerése, a transzcendentális ismeret stb.). Mellékesen megjegyzem, hogy a szerző a *jelek* (szók) mérhetetlen jelentőségére utal a logikában, (mérhetetlen jelentőség, roppant fontosság és ilyenek kedvelt kifejezései), de saját művében a jeleknek inkább csak lélektani és gyakorlati jelentőségét tünteti föl; itt tanulhatott volna az annyira lekritizált Locketól.

De itt is egyetlenegy fontosabb pont bővebb kritikai méltatására akarunk szorítkozni. A szerző kritikai felfogásának lényegét a

6. pontban *Benyomásaink tényezésétől* adja elő. (Tényezésen constataást értünk, a mit, tekintve a *tényező* szó fontos szerepét és elütő jelentését, nem éppen szerencsés szóalkotásnak tartunk). Itt kifejti azt a kétségekívül fontos tételt, hogy valamely benyomás elmulhatik ugyan, elmúlik is, de az e benyomást constatóló mondat igazsága nem vész el. Ezt úgyis fejezhetjük ki, mondja a 78. lapon, hogy azon benyomásokban, melyeket átélünk, egy enyészhetetlen örök valóság jelentkezik számunkra. Nézetünk szerint ez nem ugyanaz. Ez a mondat: A könyv az asztalon van, bizonyára igaz marad, ha én úgy láttam, akár van enyészhetetlen örök valóság, akár nincs. Az enyészhetetlen örök valóság fontos gondolatát így mellékesen becsempészni nem szabad. Már a 88. lapon még bátrabban azt mondja, „muló benyomásainkban örökkévaló lényeg jelentkezik számunkra“. Ily fontos tételt bizonyítani kellene! A 100. lapon már oly dogmatikusan, mintha Kant sohse élt volna, mondja: Mindaz a mi muló, valaminek a megjelelése, a mi el nem muló. Mindaz a mi érzékies, valaminek a tünete, a mi nem érzékies. Nevezetes, hogy a 105. lapon a benyomások részekből alkotottságáról szól és szóval sem említi, nyilván mert nem tudta, hogy Taine ezt a gondolatot lélektanában igen behatóan fejtegeti. Az emlékezetbeli hullámnál is illett volna Kant apprehensioját említeni, sőt tekintetbe is venni. A mű lélektani részei egyáltalán gyöngébbek, mint a logikaiak. Az egész műről újra mondjuk, hogy érdekes és értékes gondolatok és ötletek bántó fogyatkozásokkal változnak benne. Bizunk benne, hogy a szerző, ki csak nemrég fejt ki intensivebb philosophiai munkásságot, a miből kissé viharos föllépése eléggé magyarázza magát, mind rendszeresebben és tisztultabban, az irodalom kellő fölhasználásával fogja kifejteni gondolatait. Ujra mondjuk, ma már a philosophiában is bizonyos munkatársi viszony fejlődik ki a kutatók közt, melylyel egymást támogatják és előre viszik.

A bizottság kiterjesztette figyelmét a határtudományokra is, ezek között a jogbölcseletre, azonban az idetartozó munkák csak akkor jöhettek volna tekintetbe, ha a szoros értelemben vett bölcseleti tudományok körébe tartozók közt olyant sem találtunk volna, melynek a Marczibányi-jutalmat jó szívvel odaitélhetjük. Különben is a tulajdonképi jogbölcselet, mely újabban külföldön ismét nagyobb lendületet vett, nálunk az utolsó hét év irodalmában csak nagyon szerényen van képviselve; helyét inkább a sociologia, politika, socialismus körébe tartozó munkák foglalják el, ilyen TEGZE szerves társadalomtani elmélete (1900), HEGEDŰS LORÁNT: A sociologia sarktétele (1901), SOMLÓ: Állami beavatkozás és individualismus (1901), JÁSZI OSZKÁR: A történelmi materialismus állambölcselete. Annak a pezsgőbb életnek, mely e téren nyilvánul, mindenkép örülhetünk.

Igen csekély élet jelentkezik az elméleti paedagogia terén. SCHNELLER ISTVÁN kétkötetes munkájából, *Paedagogiai dolgozatok*

(I. 352 l. 1900. II. 623 l. 1905) csak az első jö itt tekintetbe; dicsérettel említhetjük azonban, hogy a paedagogiai intézményekre, különösen a gyakorlati tanárképzésre vonatkozó tapasztalatoknak, megfigyeléseknek, vizsgálódásoknak gazdag anyaga gyűlt itt egybe; határozott tudományú egyéniség önálló felfogással lép itt elénk; de jutalmazását az akadályozza, hogy a többnyire alkalmoszerű dolgozatoknak túlnyomó nagyobb része inkább leíró és bíráló, mint a problémákat rendszeresen megoldani akaró. Említést érdemel NEMÉNYI IMRE műve is az ifjúsági könyvtárakról és ifjúsági olvasmányokról (1902.), mely a gyakorlati paedagogiának ezt a fontos kérdését nagy irodalmi tájékozottsággal ismerteti. Elméleti alapvetésre azonban kevésbé törekedett a szerző. Értékes munka: KÁRMÁN-WALDAPFEL *Adalékok a gymnasiumi oktatás elméletéhez* (1898.), az elméleti paedagogiába vágó legjelentősebb mű, mely az utolsó években magyar nyelven megjelent. Mindvégig önálló elmélkedésen alapuló, tudományos, a didaktikai problémák mélyére ható, eszmékben gazdag fejtegetések, melyek megjelenésük óta a tanítás és nevelés széles területén termékenyítően hatottak. A mű még sem részesülhet jutalomban, mert e fejtegetések élő szóval közölt előadásoknak idegen kéztől eredő följegyzései, melyeket az előadó (Kármán Mór), a ki a mű megjelenésekor huzamos időig beteg volt, maga még csak át sem nézhetett sajtó alá bocsátásuk előtt.

Mindezek után nyilvánvaló, hogy a bizottság az eddig említett művek közt nem talált olyat, melyet a nagyjutalommal kitüntethetett volna. A Marczibányi-mellékjutalom azonban minden évben az aránylag legjobb műnek kiadandó lévén, erre vonatkozólag kell most javaslatot tennünk. Nem említettük eddig, mert a nagyjutalomra nézve nem jöhetett szóba, a magyar philosophia egyik érdemes régiebb munkásának, BÖHM KÁROLY-nak, egyik kisebb, de tartalmas értekezését, melylyel a régiebb idő óta hallgató tudós ép Akadémiánkban újra megszólalt. A mű czíme: *Az értékelmélet feladata s alapproblémája* (1900. 58 lap). A szerző ez értekezésében csatlakozik ahhoz a nagy nemzetközi philosophiai mozgalomhoz, mely újabb időben az érték fogalmát tette vizsgálódásainak középpontjává. A szerző az egész újabb irodalmat lelkiismeretesen felhasználja, a nélkül, hogy ezzel kutatásainak önállóságán csorba esnék. Kifejti, hogy az érték fogalma mily nagy szerepet játszik a logikában, aesthetikában, közgazdaságban és erkölcstanban (csodálkozunk, hogy azt mondja, a fogalom nagy hatása legkevésbébbé tűnik elő a *logikában*, holott a logika valamennyi közt talán a legpraegnansabbban értéktudomány) és főleg Schuppé-t említi, kinek nézetei termékenyítőleg hatottak ő reá. Azután kitűzi értekezése feladatát; meg akarja vizsgálni, mit tesz az: értékelni, hányféle értékelési mód lehetséges és mily viszony áll fenn közöttük? Háromfajta értéket állapít meg: a kellemest, a hasznost, a nemest, a miből három ethikai irány származik, a hedonismus, az utilismus és az idea-

lismus. Érdekesen összeveti ezt a három módját az értékelésnek az egyén fejlődésével; a gyermekkorban az élvezetet, a férfikorban inkább a hasznost keressük, érett korban az idealismushoz hajlunk. Ki akarja azután mutatni, hogy minden érték a nemesség fogalmából fakad és itt finom kritikával elemzi a hedonizmus és utilizmus irányát és végül ahhoz az eredményhez jut, hogy abszolút értékes csak az öntudat, mert az öntudat intelligentia, szellem. „Nincs ennél fogva nemes más, mint a szellem és az ő rokonsága“.

Az értekezés nem ad kész egészet, inkább irányt jelez és néhány alapelvet állapít meg; inkább programja egy értékelméletnek, mint maga ez az elmélet. De így is tartalmas és értékes mű, és jól esik hallanunk, midőn a szerző értekezése végén azt mondja, hogy azok sorába áll, kik az ész uralmát elszánt fanatizmussal hirdetik. Tekintve az értekezésben megnyilatkozó termékeny módszert, mely fiatalabb tudósainknak például szolgálhat; tekintve, hogy a szerző a megragadott problémával a philosophiai fejlődés aktualis irányára utal bennünket; tekintve, hogy ezzel is buzdítjuk programművének megvalósítására: ezt a kisebb terjedelmű értekezést a többi közt aránylag a legjobbnak ítéljük és midőn ezenfölül philosophiai irodalmunknak egy régibb érdemes munkását is jutalmazzuk benne, tisztelettel javasoljuk, hogy ezt a művet tüntesse ki a t. Akadémia a Marczibányi mellékjuttalommal.

Budapest, 1905 május hó.

Kautz Gyula r. t., elnök.

Földes Béla r. t.

Alexander Bernát lt. *Fináczy Ernő* lt. *Medveczky Frigyes* lt.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTAV.

XVI. KÖTET.

1905. Október 15.

10. FÜZET.

Nyelvészeti tanulmányutam az éjszaki osztjakok földjén.

(Kivonat *Pápay József* május 1. és 22-iki előadásából.)

Mielőtt osztják földi tanulmányutam lefolyását és annak eredményeit a tek. Akadémia elé terjeszteném, a kegyelet is úgy kívánja, hogy megemlékezzem Reguly Antalról, összehasonlító nép- és nyelvtudományunk halhatatlan emlékü úttörőjéről, ki a mult század negyvenes éveiben ifjú hévvel, lelkesedéssel, akadályt nem ismerő kitartással buzgólkodott nyelvünk eredetének felderítésében.

Nemes törekvéseinek áldozata lett. Nagyratörő terveit, melyeket a 21 éves ifjú a meglett tudós határozottságával jelölt ki maga elé, csak részben valósíthatta meg. Hosszas és fáradtságos utazásainak eredményeként gazdag anyagot hozott a Volga mellékén és az Ural vidékén lakó, velünk rokonnyelvű népek területéről, de ifjú élete ketté törött, mielőtt azokat a tudomány közkincsévé tehetné volna.

Halála után Hunfalvy és Budenz értékesítik a becsés hagyatékot. E tekintetben kivált Hunfalvy óriás eredményt ért el a *Vogul föld és nép* című nagyjelentőségű művével, mert ebben a magyar nyelv hovatartozóságát már kétséghivonhatatlanul kimutatja.

A gyűjtemény legértékesebb részével az eszközök elégtelen volta miatt ő sem tudott boldogulni. A vogul szövegek nagy része, továbbá az egész osztják gyűjtemény megfejtetlenül maradt. Végre a vogulok hagyományos költészetét másfél évig tartó vogul földi utazása után teljes egészében föltárja Munkácsi Bernát. Buzgó munkásságának fényes eredménye az Akadémia kiadásában megjelent *Vogul Népköltési Gyűjtemény* négy vaskos kötete. A hasonló tartalmú osztják nyelvi anyag értékesítése megoldandó problémának maradt fenn a legutóbbi időkig.

Munkácsi vogul földi sikerei után már remélhettük, hogy a Reguly-féle osztják gyűjtemény megfejtése is jóformán csak

idő kérdése. Ott a helyszínén meg lehet még találni a kulesot hozzá. Munkácsi hírét vette, hogy az Ob folyam alsó vidékén is dívik még az énekmondás. A megboldogult Pápai Károly több hősmonda tartalmát fordításban le is jegyezte. Talált ilyen hősmondákat a Konda vidékén Patkanov Szerafim orosz tudós is, a ki statisztikai és közgazdasági adatok szerzése végett Munkácsi-
val és Pápaival egy időben járt a déli osztjákok között.

Ily előzmények után erős elhatározás támadt lelkemben az osztják tanulmányútra. A szerencsés véletlen erre az alkalmat előbb megadta, mintsem reméltem. Az 1897. év nyarán gróf Zichy Jenő úr ö nagyméltósága részéről azt a megtisztelő megbízást kaptam, hogy harmadik ázsiai utazása alkalmával végezzem a nyelvészeti kutatásokat. Nagy örömmel ragadtam meg az alkalmat, mert reméltem, hogy az utazási vállalat keretében az osztják nyelvre vonatkozó tervemet is megvalósíthatom. Nagylelkű maecenasunk gondoskodott róla, hogy az utazási vállalatot megelőzőleg a szükséges előtanulmányokat már orosz területen szerezhessem meg. E célból még ugyanazon év telén Szent-Pétervárra utaztam.

Az orosz fővárosban leginkább az orosz nyelvvel foglalkoztam, de gyakran megfordultam az ázsiai archaeologiai és az ethnographiai múzeumokban is, melyeknek gyűjteményei felette tanulságosak voltak rám nézve. Itt külön is megemlítem az ethnographiai múzeum értékes gyűjteményét a szibériai népek samanismusról.

Rövid tartózkodásomat Helsingforsban, hova 1898 márczius 6-án érkeztem meg, felette kedves emléküvé teszi az a szíves fogadás, melyben a finn-ugor nyelvészet kiváló képviselői (Donner, Genetz, Setälä, Krohn, Paasonen, Wichmann és Mikkola urak) részesítettek. E jeles tudósok tevékenységének színhelye a finn-ugor társaság (*Suomalais-ugrilainen seura*), mely 1883-ban közadakozás útján alakult meg, s azóta a finn-ugor népek nyelvének, őstörténetének és ethnographiájának kikutatásában óriási eredményeket ért el. Az egyes finn-ugor népek területén a társaság megbízásából évről-évre szorgalmasan gyűjtik az anyagot alapos készültsgű fiatal tudósok. Nincs messze az idő, midőn az egész finn-ugor terület ki lesz aknázva a tudomány számára és az így összehordott anyag földolgozása után bizonyára szétfoszlik az a köd, mely a finn-ugorságra eddig ránehezedett. Az a nagy tevékenység, melyet itt tapasztaltam, még inkább fokozta munkakedvem, s megerősített elhatározásomban, hogy a finn-ugor nyelvészet nagy épületéhez, melynek fölépítésén itt hangyaszorgalommal fáradoznak, valamivel én is hozzájáruljak. Sajnos, csak kevés időt tölthettem e kiváló tudósok körében; sietnem kellett a tifliszi találkozóra. Márczius 15-én visszatértem Szentpétervárra,

honnét már másnap Moszkván és Kieven keresztül Odesszába indultam. Itt vártak reám a társaim (Jankó és Posta), a kikkel azután együtt utaztam Tifliszbe, hová márczius 31-én érkezünk meg.

Előtanulmányaink eredményeit s a jövőre vonatkozó terveinket külön-külön a gróf elé terjesztettük. Ugyanekkor én az osztják területet jelöltem ki olyannak, hol nyelvészeti tekintetben eredményes kutatást lehet végezni. Ezt az állításomat azzal okoltam meg, hogy a finn-ugor nyelvek közül éppen az osztják nyelvet az, mely legkevésbé van kiaknázva a tudomány számára, már pedig az a kevés anyag is, melylyel eddig rendelkezünk, nyelvünkre nézve nagyfontosságúnak látszik.

Előterjesztésemet a gróf úr helyesléssel fogadta, s az osztják földi tanulmányutam belekerült az expeditio programjába. Április hó 12-én már el is váltam az expeditiótól és a Kaukázus vadregényes vidékéről igyekeztem eljutni a finn-ugorság legtávolabbi csoportjához: az osztjásokhoz. Tifliszből a grúz hadi vasúton Batumba utaztam, itt hajóra szálltam és két napig tartó tengeri utazás után megérkeztem Novorosszijszkba. Innét vonaton egyenesen Kazán felé tartottam, hova április 19-én délután érkeztem meg. Itt mindjárt az első napokban megismerkedtem Szmirnov Iván Nikolajevics és Katanov Nikolaj Feodorovics egyetemi tanár urakkal, a kik szíves vendégbarátsággal fogadtak és meleg érdeklődéssel voltak vállalatom iránt. Mind a két tudós neve ismeretes az ural-altáji nép- és nyelvtudomány művelői előtt. Szmirnov, mint a keleti finn népek buzgó kutatója, nagyobb monographiákat írt a *cseremisze*kéről (1889), *voják*okról (1890), *permják*okról (1891) és a *mordvák*ról (1895). Ezt a lelkes tudóst csak nemrég, 1904 május 29-én, férfikora javaidejében ragadta el a kérlelhetlen halál.

Katanov, mint a török-tatár nyelvek alapos ismerője, szintén buzgó munkásságot fejt ki az egyes török-tatár nyelvek kutatásában. Három hétig terjedő kazáni tartózkodásom alatt leginkább a csuvas népet és nyelvet tanulmányoztam. Midőn a készen talált irodalmi anyagot megszereztem, kíváncsoztam ki a nép közé. E kirándulásomnak tulajdonképen az volt a célja, hogy a mennyire lehetséges, megállapítsam a csuvas nyomtatványok bizonytalan hangjelölésének helyes olvasását.

A csebokszári kerületnek egy kis faluja, Tyurlema (csuvasul: *T'erlemes*) volt első állomásom. Itt, miután közelebről is megismerkedtem a csuvasokkal, kik az oroszok módjára kis faházakban laknak, elővettem Zolotniczkij csuvas szótárát és a helybeli tanító meg diakon (mind a kettő született csuvas) kiejtése szerint pontosan átírtam a szótárnak minden egyes adatát. Közben még népdalokat és kisebb meséket is gyűjtöttem. Midőn

a szótár átírásával elkészültem, az apró csuvas falvak érintésével útra keltem Csebokszár felé. Útközben néhány napra megállapodtam Vfsoko-Togajevóban, hol szemtanúja voltam egy népes csuvas vásárnak.

A meleg tavaszi napok, miközben a csebokszári kerületben lakó csuvasok között időztem, elég hamar megnyitották előttem az utat távoli célomhoz. A Volga és a Káma jege már teljesen eltakarodott, a gőzhajózás megindult. Csebokszárból már nem mentem tovább, egy volgai hajóval csakhamar visszatértem Kazánba. Itt gyorsan megvettem az előkészületeket a további utazáshoz. Június 4-én vettem búcsút az expedíció többi tagjaitól, a kik időközben szintén megérkeztek Kazánba és másfél napig tartó hajózás után a Káma folyón eljutottam Permbe. Innen már az „urali vasúton“ folytattam tovább az útamat. Tyumén a végső pontja ennek a vasútnak. Ez már az óriási terjedelmű tobolszki kormányzóságban fekszik, annak egyik kerületi városa, de egy szersmind kereskedelmi góczpontja is, különösen nyáron. Számtalan hajó indul innét a Tura és Tobol folyókon Tobolszkon át Omszk és Tomszk felé. Egyike a legrégebbi szibériai városoknak. A tatár uralom idejében „Csangi-Tura“ néven ismeretes volt már a XV. században.

Tyuménből másfél napig tartó hajózás után a Tura és Tobol folyókon Tobolszkba érkeztem. Itt találtam már Karjalainen urat, kit a helsingforsi finn-ugor társaság ugyancsak az osztják nyelv kikutatása céljából küldött ki. Majdnem három hétig együtt dolgoztunk a múzeum könyvtárában, hol elég sok érdekes és nehezen hozzáférhető irodalmi anyagot találtunk a vogulokra, osztjákokra és a szamojédokra vonatkozóan. A könyvtár „Bibliotheca Sibirica“ nevet visel. ezzel mintegy jelzi, hogy főképen a Szibériára vonatkozó anyagot gyűjtik itt össze.

Figyelemreméltó a múzeum ethnographiai osztálya is, melynek elég szép vogul, osztják és szamojéd gyűjteménye van. Ugyancsak Tobolszkban megszereztem az osztjákságra vonatkozó statisztikai adatokat is, melyek azonban korántsem pontosak.

Az osztjákok a vogulokkal és a szamojédokkal együtt a tobolszki kormányzóság éjszaki részeit lakják. Az éjszaki másfajú népek (inorodci) között számra nézve az osztjákok foglalják el az első helyet. Az Ob folyam mentén mintegy 2000 versznyi hosszúságban húzódnak éjszak felé és elfoglalják annak nagyobb és kisebb mellékfolyóit is. A déli osztjákság egy része az Irtis mellékén, továbbá Konda, Demjanka és Turtasz folyók völgyeiben lakik. Legtöbben vannak a berjozovi és a szurguti kerületekben; E két helyen jelentékeny túlsúlyban vannak az oroszok fölött is. Az óriási területhez mérten azonban az osztjákok száma nagyon csekély, mindössze 18—20 ezerre tehető.

Július 1-én indultam az éjszaki tájakra Szomorodnyikov kereskedő hajóján az Irtisen lefelé. A parton kezdetben elég gyorsan váltakozott az orosz templomok zöldre festett kupolája a tatár falvak karsú minaretjeivel. A mint azonban 150 versztnyi távolságra jutunk Tobolszktól, már nem látjuk többé a minareteket, csak az orosz templomok megszokott kupolájával találkozunk, ezzel is csak gyéren. Itt már jelentkeznek az osztjások is. Az Irtis mellékét azonban még jó darabig az oroszok foglalják le, míg az osztjások ennek jobboldali mellékfolyói, a Turtasz és Demjanka völgyeiben húzódnak meg. Demjanszknál (Tobolszktól körülbelül 248 versztnyre) már egészen osztják területen vagyunk.

Hajónk július 5-én éjfél után két órakor érkezett meg Szamarovba. Ez a kis falu az Irtis jobb partjának lejtőjén, két hegy közötti mélyedésben fekszik, szép fenyő-erdőség környezi. Az egyik hegyen itt is osztják vár volt, Jermáknak egyik alvezére; Brjazga vette be. A múlt században ez is, mint Demjanszk, fuvaros-állomás volt.

A világos éjtszaka már jelezte, hogy közeledünk a poláris vidékek felé. A mint hajónk elhagyta Szamarovot, nemsokára elértük a hatalmas Obot, de már jóval előbb megpillantottuk az Ob jobboldali emelkedett partját, az úgynevezett Tomszki-hegyeket.

A hol a két folyamóriás összetalálkozik, eltűnnek a partok, óriás áradvány (szor) képződik. Az Irtis szöke vizét azonban sokáig meg lehet különböztetni az Ob sötét vizétől; jó darabig egymás mellett folynak. De hajónk már a barna vízen úszik tovább s az Irtis meredek partját hátunk mögött hagytuk.

Az Ob folyam vidékén már mindinkább ritka az emberlakta hely. A jobboldali meredek partot jóformán mindenütt tülevelű erdők szegélyezik, az egyhangú örökzöld szín közé a nyír fehér törzse hoz egy kis tarkaságot. Az erdőségeket patakok szaggatják meg, majd tavak és ingoványos mocsarak következnek egymásután. Alig tudok helylyel-közzel egy-egy osztják telepet fölfedezni. A rengeteg erdők között nagy foltokban látunk fiatal erdőket. Negyven évvel ezelőtt óriás erdőségek voltak itt Szamarovtól kezdve majdnem egészen Berjozovig. A romokon idővel fiatal erdők támadtak, de ezekben már megcsökkent a vadak száma, elpusztultak a czirbolyafenyők, a vidék elszegényedéséhez ez is nem kis mértékben járult hozzá.

Július 6-án elérjük Kondinszkot. A falu a magas parton fekszik, elég festői, köröskörül tülevelű fák szegélyezik. A meredek partra két lépcső vezet föl, az egyik a faluba, a másik a kolostorba. Ezt a kolostort 1657-ben alapították hittérítés céljából. Az osztjások nem egyszer komoly támadásokat intéztek ellene. A kolostorban, melyet 1891-ben apáczaklastrommá változ-

tattak át, most iskola is van az osztják gyermekek (többnyire leányok) számára, a tanulók száma azonban ritkán haladja meg a tizet. Nemsokára egy orosz halásztelephez (Горный песокъ) értünk, hajónk a tüzelőanyag miatt itt is megállapodik. A telep gazdája, Noviczki Michail Stepanov, szívesen fogadott, meg is vendégtelt theával. Büszkén említette az egyik őst, Noviczki Grigorijt, a ki már 1715-ben irt az osztjákokról. Innen már csak 100—120 versztnyi utat kellett megtennünk Berjozovig, a hová július 8-án éjfél tájban szerencsésen megérkeztünk.

Mindjárt másnap, a hivatalos látogatásaim végeztével, megtekintettem a várost. Berjozov a Szoszva balpartján, a torkolatától körülbelül húsz versztnyre, három halmon terül el. Az északi oldalán a Vogulka (vogul *Vol-jā*, osztj. *Oʻal-joʻan*) ömlik a Szoszvába. A várost erdőség veszi körül, melyben a sok túlelvélű között helyenként még lombhullató is akad, például a nyír. Erről nevezték el a várost *nyír-város*-nak osztj. *sūmat-vaš*. vog. *χαλ-ūs*.

Ivan Vasziljevics csár 1593-ban streliezeket, kozákokat és papságot küldött ide a város megalapítására. A vogulok, osztjákok és szamojédok kezdetben sokszor háborgatták a jövevényeket. Még 1851-ben és 1856-ban sem menekült volna meg a város a szamojédok támadásától, de a lázongó Vaul'a Pietomint Obdorszkban elfogták és az olombányákba szállították.

A XVIII. század második negyedében nagybatalmú államférfiak (Mencsikov, Dolgorukov és Ostermann gróf) száműzetési helye lett Berjozov. Velök együtt II. Péter cárnak két menyasszonya is idekerült. A száműzötteket czölöppkel körülvett várban őrizték.

Az iszprávnnyik adott mellém egy osztjákul tudó kozákot, a kivel aztán sorba jártam a város végén levő vogul és osztják jurtokat. Nem találtunk otthon egy lelket sem, az ajtók is be voltak szögezve.

Elhatároztam, hogy a mint lehetséges, azonnal tovább indulok a Nagy-Ob melléki halászfalvak érintésével Obdorszk felé. De első sorban is alkalmas tolmácsról vagy tanítóról kellett gondoskodnom. Ez azonban rendkívül nehéz volt, mert olyan osztjákot, ki oroszul is jól tud, nem találtam, viszont az oroszok közt se akadt olyan, kinek osztják nyelvi tudása az én czéljaimnak megfelelő lett volna. Végre mégis egy ilyent kellett fölfogadnom az öreg Kokoulin Mihály Andrejevics személyében. Ugyan Mihály Andrejevics osztják tudománya sem ütötte meg a kívánt mértéket, de a tisztas öreg máskülönb teljesen megbízható volt.

Végre, midőn teljesen hozzákészültünk az utazáshoz, a hivatalos személyek és Mihály Andrejevics rokonsága jelenlétében július 18-án éjfél tájban egy fődött csónakon (ügynevezett kájükön) elhagytuk Berjozovot.

Ez utazásom alkalmával, mely egyébként rendkívül sok kellemetlenséggel járt, igyekeztem megismerkedni a néppel, főképen pedig a nyelvvel. A nyelv tudása nélkül lehetetlenség a régi hagyományaikhoz hozzáférközni. Az osztjákok kezdetben ugyancsak húzódoztak a „messziről jött embertől“. Egész nyári utazásom alatt jóformán csak két olyan emberre akadtam, kik legalább némi nyelvanyagot nyújtottak egynéhány mese elmondásával. Az ősi hagyományokat ezek is szorgosan eltitkolták előttem. A jurtokban ugyan ott találtam az orosz isten (*ruś törâm*) képét, de az erdő sűrijében, a vörösfenyőkre aggatott rénszarvas-koponyák világosan jelezték, hogy mégis csak többre becsülik a saját *lorx*-jaikat (bálványaikat).

Augusztus 16-án délben hagytam el az utolsó állomásomat, Kunzsol-t (*kunš-álly-kort*), hol az öreg Sziherov Vaszilij társaságában másfél hetet töltöttem, és másnap korán reggel már megérkeztem Obdorszkba. Ez a kis falu közel a Poluj torkolatához, a folyóba nyúló meredek, magas hegyfokon fekszik. Hajdanában szintén erősség volt. a régi osztják vár helyén épült 1595-ben.

Obdorszk mai lakossága legnagyobbbrészt oroszokból (378) és zürjénekből (290 lélek) áll, ez utóbbiak az Archangelszkij-kormányzóságból telepedtek ide. Kereskedéssel és halászattal foglalkoznak. Mindnyájan jó módban vannak, jól berendezett, csinos faházakban laknak. Az osztjákok pedig a falu végén szegényes földházakban húzódnak meg.

Itt van a hittérítő-állomás is, melyben két szerzetes és egy világi pap működik, de nem fejthetnek ki valami eredményes munkát, mert az osztjákok és a szamojédok még most is erősen ragaszkodnak a régi hagyományaikhoz. Iskolájokban mindössze 10—15 osztják és szamojéd gyermeket oktatnak. A hittérítők könyvtárában megtaláltam Vologodszkij szótárának a kéziratát is, mely főképen azért nevezetes, hogy jó ideig ez a szótár nyújtotta a legtöbb osztják nyelvi anyagot a finn-ugor nyelvészet művelőinek.

Obdorszkban mindjárt kezdetben szorgalmasan hozzáláttam az osztják nyelv tanulmányozásához, de alkalmas tolmácsot itt sem kaptam. Várnom kellett. míg az osztjákok a balászó-helyekről visszatérnek. Ez csak szeptember hó vége felé következett be. Október 10-én megérkezett Szobrin Andrej is, az egyetlen írástudó osztják, a ki Ahlqvistnak is segítségére volt osztják nyelvi tanulmányaiban. Ezt kellett szerződtetnem. Mindjárt észrevettem, hogy az osztják nyelvi tudása nem sokat ér, az én céljaimra éppen nem alkalmas. Szobrin ugyanis orosz nevelésben részesült, még kis gyermek korában elvitték Tobolszkba, s midőn onnét visszatért. újra kellett neki tanulni e nyelvet. Helyette

inkább egy nem írástudó értelmes osztjákat szerettem volna megnyerni tanítónak, ez azonban rendkívül nehezen ment, mert a nép félénken húzódozott tőlem. Végre hosszas rábeszélés után Muchrin Péter obdorszki osztjákat is sikerült szerződtetnem. Midőn a többiek megtudták, hogy hozzám elszegődött, minden áron le akarták beszélni, de Muchrin nem hallgatott rájuk, hűségesen megmaradt a szolgálatomban. Elég értelmes volt, hasznavehetőségét csakhamar bebizonyította.

Szereztem tőle egy csomó kapcsolatos szöveget és aztán ezt Szobrinna pontosan átvettem. Ily módon az osztják nyelvben mind jobban-jobban megerősödtem. E közben szorgosan készülődtem a téli utazáshoz. Megszereztem a szükséges ruhaneműeket. Az egész ruházatom rénszarvasbőrből került ki. Olyan volt, mint a többi osztjákoké.

Alkalmas szánról is gondoskodtam. A szánomat vastag nemezzel teljesen beborítottam, elül még ablakot is csináltattam rá, oldalt pedig jól záródó ajtóval láttam el.

A mint a téli utak megszilárdultak, ilyen fölszereléssel útra keltem ismét. A szánomat jó úton, tudniillik a folyók tükrén. négy rénszarvas nagy gyorsasággal röpitette tovább. Az osztjákjaim (Szobrin és Muchrin) külön szánon követtek. Az éléskamránkat a harmadik szánra raktuk föl. Ez utazásomnak tulajdonképen az volt a célja, hogy fölkeresem az énekmondókat. Legelőször is a kunzsoli osztjákokat látogattuk meg a téli falujokban, mely a nyári lakóhelyüktől 4—5 versztnyire van befelé az erdőségben. Az osztjákok kezdetben bizalmatlanul fogadtak, de lassanként megbarátkoztak velem. Ily módon eredményesen munkálkodhattam. Azokban a kis osztják kunyhókban, melyeket oly rémséges színben rajzoltak le előttem obdorszki ismerőseim, egészen jól éreztem magamat. Nem bántott a kényelem hiánya, osztják módra éltem közöttük. Reggeltől estig dolgoztam, csak annyi ideig pihentem, míg szerény ebédemet elkészíthettem magamnak. Megtaláltam az énekmondókat is. Az öreg Sziberovtól írtam le az első hősi éneket a bálványos öregről (*lorççr iķi*), ezt követte a *Xarçç*-falvi leány éneke, de ezzel aztán ki is merült az öreg tudománya. Innét tovább mentem a Poluj mellékére.

November hó 14-én reggel érkeztem vissza Obdorszkba a poluji osztjákoktól, a hol Maťa István (Estepan) házában éneken szegény, de mesében-regében gazdag napokat töltöttem. Két nap mulva pedig Vulpaszlon (Obdorszktól északkeletre körülbelül 40 versztnyire) részt vettem egy nagy nemzetségi áldozatban, hol az osztjákok hagyományos *fegyvertánczával* is megismerkedhettem. Erről a fegyvertánczról Erman és Beljavszkij után, a kik Savrov G., berjozovi körorvos közlése alapján leírták, a későbbi utazók is mindnyájan megemlékeznek, de Regulyn kívül (a ki

1845 január 15-én ezt Berjozovhoz közel *jelping uos*-ban látta, de nem írta le) egyik sem láthatta.

Ez az áldozat egyébként szerencsés fordulatot jelez az én vállalatomban. Ettől fogva már nem húzódoztak annyira tőlem, bizalommal közeledtek hozzám. A mint Szobrint elbocsájtottam. Péter nyelve is föloldódik. Ezután már mindennap elmond egy-egy érdekes dolgot az osztják ritusból. Keresztkérdéseimmel gyakran zavarba hozom. Nem hagyom figyelmen kívül a még oly jelentéktelennek látszó dolgokat sem. A születésnél, házasságnál és a halálesetnél követendő szertartásokat leírom a legaprólékosabb részletekig.

Ezekről nem szívesen beszélnek. Hetekig is elvesződtem egy-egy szertartással, míg végre sikerült azt pontosan leírnom.

Az énekek miatt azonban nem volt nyugvásom. Muchrin Péterrel útra keltem ismét. Legelsőbben is a poluji ismerőseimet kerestem föl. Két szánon iramodtunk a Poluj folyó jégtakaróján a folyó forrásvidéke felé. A rénszarvasok eleinte ugyancsak röpitettek bennünket, de később erejüket veszítve csak lassan haladtak tovább. Éjnek idején érkezünk meg *Puŋor-pŋŋol*-ba (Szigetfalu). Az öreg Maŋa nagy szívésséggel fogadott. „Megérkezett — úgymond — a nagy férfiú, ki talán nem is úgy jár, mint a közönséges ember, hanem szárnyasállatok hozzák.” A család meg is szaporodott. Maŋa fia megházasodott. A multkori ittlétem alkalmával jártak-keltek a leánydíj (*tín*) miatt, végre szerencsésen megegyeztek a felek és összekerült a fiatal pár. Az öreg Kal', Maŋa testvéröccse is örült a viszontlátásnak. Csak most ismerem meg igazában, jöllehet már a multkor is sejtettem róla, hogy nem közönséges emberrel van dolgom. A homályosan világított jurtban ugyanis még egy másik párt is fűdöztem föl. A főhelyen, az elülső sarokban ott volt a poluji osztjások bálványa két hatalmas posztógöngyöleg alakjában: egy férfi- és egy nőistenség. Az arcot mindegyik bálványnál egy-egy czintányér pótolta. A férfiistenség posztógöngyölegét öv szorította át, a nőistenség fejét a rojtos kendő takarta.

Az öreg Kal' a bálványok mellett nyugodott. Így tudtam meg, hogy ő a bálványok gondozója (*loŋŋ taiŋi xuŋ*). Midőn észrevette, hogy megakadt a szemem a bálványon, rámutatott: „*xandŋ törŋm ši*“ (az osztják isten ez). Erre én a bálvány előtt háromszor fejet hajtottam, oly módon, mint azt az áldozat alkalmával tanultam. Sokáig beszélgettünk. A sok kérdésre alig győztem felelni, csak reggel felé csöndesedtek el. Ott fektüdtem az öreg Kal' szomszédságában, mellettem pedig a kísérem helyezkedett el.

Másnap reggel, midőn kimentem a szabad levegőre, künn az udvaron vérnyomokat láttam (éppen tegnap áldoztak a bálványnak).

Kal' is kijött, fölvette a fal mellé támasztott hótálpakat és vadnyomozó útra indult.

Az öreg Maða azonban otthon maradt és hűségesen felegetett kérdéseimre. Majd a Pastar-nemzetség eredetéről mondott el egy érdekes mesét, mely élénken emlékeztet a mi csodaszarvas-regénkre. A két Pastar üldözőbe vesz egy jávorszarvast, az üldözött állat messzi vidékre csalja a vadászokat, míg végre az egyik Pastar (szárnyas) leteríti. Az ismeretlen vidék megtetszik nekik, ott letelepszének és ez lesz a későbbi hazájok.

A rege egyes mozzanatai fölrajzolódtak az égboltozatra. ott van a jávor csillagkép (*vqj-χος*), mely nem más mint a mi gönczölszekerünk, a regebeli ember hótálpas útja (*mqs-χuj nimlax jos*) = a tejút vagy hadak útja, a regebeli ember kilőtt nyilai (*mqs-χuj jütəm nāl*) = a hullócsillagok, a regebeli ember gom-bos öve (*mqs-χuj sqtap*) = az Aquila hármasa.

Miközben így mesélgettünk, megjött Kal' is. Megigérte, hogy másnap majd ő tart szóval. Mesél az isten hét fiáról és a tűzőzönről.

Estefelé két szamojéd érkezett, Obdorszkból jöttek, betértek egy kis pihenőre. Miután a bálványnak megadták az illő tiszteletet, elhelyezkedtek a vendéghelyen. Az öreg Kal' azonnal a tisztjéhez látott. Egy hatalmas fagyos sügért aprított föl s a teknő alakú fatáiban a bálvány elé helyezte, a bálvány szekrényére egy virágos kerek fatáiban még külön is tett egyes darabokat. Ugyanakkor a kis vascészében meggyújtotta a füstölőt is. Kis idő múlva a hosszú fatálat elvette a bálvány elől, engem kínált meg először, aztán a többieket. Evés után elővettem a pálinkás üveget és átnyújtottam Kal'-nak. Ezt is a bálvány elé állította, csak aztán itták meg. A mint ez elfogyott, másik üveg is került elő, ezt már a szamojédok hozták. Így vettem részt akaratlanul is az osztjákok ételáldozatában (*pārī*) éppen a szt. Karácsony előestélyén.

Ez alkalommal ismét egy hétig maradtam köztük. Az ilyen kirándulások bizony megviseltek, de ezt az áldozatot meg kellett hoznom a cél érdekében. Köztük lakva még inkább hozzájok férközhettem, elleshettem a beszédjüket, megfigyelhettem a mindennapi életmódjukat. Sohasem felejttem el azokat a hosszú téli estéket, a mikor alvást színelve feszült figyelemmel hallgattam beszédjüket, meséjüket. Ilyenkor pillanthattam bele igazán lelkek világába, azt önkéntelenül is megnyitották előttem.

Khängel-t, az énekest, ki a szomszédos házikóban lakott, még se tudtam megnyerni. A többiek igyekeztek őt rábeszélni, de kárba vészett minden fáradságuk; a zord tekintetű ifjút nem tudták hozzám csalogatni, nem bízott a „világ másik végéről ideszakadt férfiúban“. Midőn láttam, hogy nem boldogulok vele, az esztendő utolsó napján visszatértem Obdorszgba.

Itt már nagyban készülődtek a szent ünnepekre, az orosz karácsony ugyanis a mi számításunk szerint éppen január 6-ikára esik. A templomi ájtatosság után kezdődik a vigalom. Egész éjjel táncz-mulatság járja. Az ünnepi vigasság még véget sem ér, midőn megnyílik a vásár. A farsangi zajt fölváltja a vásári zür-zavar és sürgés-forgás.

A vásár idejére a rénszarvastenyésztő osztjások és szamojédok az egész rénszarvasállományukkal igyekeznek Obdorszk felé. A falutól néhány versztnyre megállapodnak.

A gazdát és hozzátartozóit innét könnyű szánon gyorslábú rénszarvasok röpitik be a faluba (a rénszarvas-csorda őrizetére csak néhány ember marad vissza). Viszik mutatóba a prémes holmit a kereskedőknek. A vásár eltart három-négy hétig. Ez idő alatt énektől hangos az egész falu. A második héten már megérkeznek a tobolszki kereskedők vagy megbízottaik, összeszedik a megvásárolt prémet az obdorszkiaktól, szánokra rakják és aztán nagyobb biztonság okáért kettesben-hármasban visszautaznak Tobolszkba s onnét az irbiti vásárra. Január végén elutazik oda egynéhány obdorszki és berjozovi kereskedő is.

Az osztjások és a szamojédok a vásár idején fizetik meg adójukat. A környékbeli osztjakság jóformán mind valamennyi megfordult ez időtájt Obdorszkban. A vásár még el sem kezdődött, midőn a vulpaszli samán Erez-iki meglátogatott. A mint a szobámba lépett, az ikon (szentkép) előtt háromszor fejet hajtott és aztán aggódó arczezal fordult felém: „A népem fél, úgymond, úgy beszélnek, hogy te nagy bíró vagy, csak titkolózol.“ Alig tudtam megnyugtadni, végre néhány pohár pálinkával eloszlattam aggodalmát.

Az orosz újév napján sajátságos eset történt. A nagy ünnepre a szamojédok is eljöttek, hogy áldozattal tiszteljék meg az orosz istent. A missionáriusok temploma elé, midőn bent a templomban a szerzetesek az ünnepi misét mondták, odavezettek egy szép rénszarvast és a magok módja szerint a templom ajtajával szemben *Nikolaj-iki*-nek föláldozták. Az áldozást csak későn vették észre, az áldozati állatot már föl is darabolták, mikor a papok elzavarták őket onnét. Az ő szemükben az orosz szent semmiben sem különbözik a többi *логх*-tól, tehát pogány istenséggé változott.

Az orosz újév napján végre megjelent nálam a *Pasternemzetségbeli* Szelimov Mikolka is, a legügyesebb énekes az egész környéken. Szinte meglepett az énektudásával, mert a szomszédos nemzetségek hősi énekeit mind valamennyit tudja.

Másnap érkezett meg a posta is. Simonyi tanár úr szíveségéből, ki az egész utazásomat meleg érdeklődéssel kísérte, megkaptam négy Reguly-féle éneket másolatban. Egy tekintet

meggyőződött róla, hogy a Reguly-féle énekek nyelve nagyon eltér az obdorszki nyelvjárástól. Mikolka meg sem értette. Reméltem azonban, hogy Mikolka énekei mégis csak nyújtanak valami támasztékot a Reguly-féle énekek megértéséhez, ígykeztem megszerezni tőle mennél többet.

A *Nāṭax jax ār*-ral a Nāt vagy oroszosan Nadym folyó melléki nép énekével kezdtük. Ez bizony nehéz munka volt, mert közlöm a szöveget mondatolni sehogys tudta volna, úgy kellett azt leírnom éneklés után. Ha esetleg valahol megakasztottam, majdnem elülről kellett kezdeni. Midőn észrevette, hogy milyen nagy fáradságomba kerül, míg úgy a hogy le tudom jegyezni az éneket, azzal segített rajtam, hogy vontatottan énekelt és a nehezebb helyeket kétszer is elmondta egymásután. A Nadym-melléki nép éneke után a *Lār-vāš ār* (a tóvárosi nemzetség éneke) következett. 15 ivnyi terjedelemben.

Ezután már elővettem a Reguly-féle énekeket is. Ezek egy folytatásban vannak írva, minden írásjegy nélkül. Sok vesződse-gembe került, míg verssorokra tudtam tördelni. Mikolka énekei segítségével egyes sorokat már megértettem, ily módon lassan-ként föl tudtam olvasni és az énekmondómnak most már csak a meg nem fejtett sorokat kellett valahogy értelmeznie.

Az első Reguly-féle szöveg, melyet megfejtenem sikerült, a pelimvidéki isten éneke (a *Polam-töröm ār*) volt. Hozzáfogtunk a Reguly-féle *Lurx-āwat-nīl ār* (Bálványhegyfoki ének) értelmezéséhez is, de előbb leírtam Mikolkától ugyanez ének három-féle más változatát. A megfejtés munkája még így is nehezen ment. Az énekesem ugyancsak zúgolódott, midőn a Reguly-féle szöveg nehéz helyeivel gyötörtem. Ily körülmények között a Reguly-féle szövegeket akárhányszor félre kellett tennem, mert attól tartottam, hogy Mikolka türelmét vesztí és felém se néz többé. Annál többet vesződtem ezekkel a szövegekkel egymagam-ban. Úgy esténként sokszor elolvastattam ezeket a rejtelmes szövegeket, ígykeztem a homályos helyeket a Reguly-Munkácsi-féle vogul szövegek és Mikolka énekei segítségével megvilágítani. Fáradtságos munkámnak meg is lett a sikere. Ily módon lassan-ként megszereztem a szövegek kapcsolatos értelmét. És mikor a közlöm jó hangulatban volt, okkal-móddal ezekből a szövegek-ből kisebb-nagyobb részleteket pontosan is átírhattam.

Időközben másik énekközlöm is jelentkezett az Obdorszktól nem messze eső *χīs-pūyor*-(Föveny-sziget)-ről. Ez meg sem volt keresztlve, pogány nevet viselt: Püris. Énektudása ugyan messze mögötte maradt Mikolkáénak; de azért leírtam tőle a Nadym melléki nép énekét két változatban. Az előadása is lomha, szintelen volt, gyakran elvesztette a fonalat.

Így vesződtem, fáradtam osztjákjaimmal 1899 márczius hó

végéig. A sok szó- és nyelvtani jegyzeten kívül Obdorszk vidékéről leírtam 34 kézirati iv meseszöveget és 68 kézirati iv ének-szöveget.

Most már csak az volt hátra, hogy fölkutassam azt a nyelv-járásterületet, a honnét a Reguly-féle szövegek származnak. Márczius 29-én búcsút vettem az obdorszki ismerőseimtől és három szánnal elindultam a Kis-Ob mellett Berjozov felé. Egyik osztjákomat, Muchrin Pétert magammal vittem. Reméltem, hogy útközben rábukkanok a keresett nyelvjárásra is. Azt bizonyosan tudtam, hogy a Reguly-féle szövegek még olyan vidékről valók, hol a Berjozov vidéki és a tőle délre fekvő nyelvjárásterületeket jellemző zöngötlen vagy gyöngén zöngés spirans *l*-hang helyett még tiszta *l*-hangot ejtenek. Az előbbinek nyoma sincs a Reguly-féle szövegekben. Sokáig nem időzhettem az egyes falvakban, mert áprilisban már nem biztosak az utak. Megtörténik, hogy az időjárás hirtelen enyhére változik, a hó olvadni kezd, ilyenkor aztán a szegény rénszarvasok útban maradnak. Az osztják jurtokban való hosszabb tartózkodás kényelmetlenségeit sem tudtam volna elviselni, mert a kimerültségnek a következménye már gyakran jelentkezett nálam ideges izgatottság alakjában. Csak Muzsiban, a Kis-Ob mellett fekvő zürjén helységben időztem három-négy napig. Az osztjások a falutól kissé távolabb (3—4 versztnyire) laknak az úgynevezett Xandí Muži-(osztják Muži)-ban. Ezeket akartam fölkeresni még az otthonukban, de megelőzték. A mint értesültek a megérkezésemről, rögtön hozzám jöttek. Énektudó vagy mesemondó azonban nem akadott köztük, de megtudtam tőlük, hogy Ąs-kort-(Ob-falu)-ban két kiváló énekes van: az öreg Torikoptĭn és az unokaöcsese Grigorij. Még arra is vállalkoztak, hogy ezeket értesítik. Másnap már meg is jelentek nálam mind a ketten. A fiatal csakugyan tud egynéhány éneket, két-három énekbe azonnal bele is kezdett, az öreg csak mesemondó. A figyelmem inkább az ifjú osztják felé fordult. Nyílt tekintete értelmes emberre vallott. Beszédje is nagyban eltért a többiekétől, tiszta, csengő hangja kellemes színt adott annak. Mindjárt arra gondoltam, hogy ha lehetséges, magammal viszem Berjozovba. Szerződést ajánlottam neki, nem is igen ellenkezett. Végre megegyeztünk. A szerződést írásba is foglaltuk.

Berjozovban a gyűjteményem tetemes új anyaggal bővült. Torikoptĭn Gergely mindjárt az első hetekben elárulta, hogy a legnagyobb jártassága van az ősi hagyományokban. Az öregapja híres-nevezetes sámán volt, még a leghatalmasabb szellemeket is könnyű szerrel meg tudta idézni. Az örökébe, minthogy Gergely atyja korán elhalt, nagybátyja lépett.

Az én Gergelyem nagybátyja oldalán részt vett az áldozatokban, a varázslásban; megfigyelt mindent, az osztják ritusnak

nem volt olyan része, melyet pontosan ne tudott volna. Az ő segítségével a Reguly-féle szövegek homályos helyeit is meg tudtam fejteni. A Reguly-féle *Nātər-jəz* *ār*-t bőséges jegyzetekkel ellátva átírtam Ās-korti dialectusban. Sok mesét mondott az „Asszony unokájáról“ (e néven többnyire az osztjások kedvelt istensége, az úgynevezett *Sgrñi Ort* = Aranyos Fejedelem, a világ-ügyelő férfi szerepel), a mint ez száz meg száz fortélyával túljár a lomha *mejk*-ek eszén. Nem fogyott ki az állatmesékből, talányokból sem. Két hősi éneket is leírtam tőle: az egyik a *Tek*-nemzetség bálványának az éneke (16 kézirati iv), a másik pedig a *Vušəz*-bércz áttörésének éneke 10¹/₂ kézirati iv.

Néhány hét múlva Kirikörinak (így ejtik ki az osztjások a Grigorij nevet) méltó társa akadt a Käsəm-vidéki Mikiskin Vaszka személyében, kinek segítségével a Kasəm-vidéki nyelvjárással foglalkoztam. Az osztják medvecultussal csak most ismerkedtem meg igazában. Obdorszk vidékén csak elvétve akad egy-egy földházás öreg (*mü-xəjtər-iki*). a tiszteletére, ha véletlenül „leereszkedik“ hozzájuk, még csak éneket se tudnak mondani. A Siñ-jä folyó vidékén, közel Torikoptin hazájához, már gyakrabban vannak medvetorok. Gergely tudta is az égből való leszállásának énekét (*vəj il-oxləm āv*) és elmondott egy csomó mesét, hogy ez a szent állat az esküszegőket vagy a hamisan esküvőket miképen szokta megbüntetni.

Mikiskin Vaszka azonban a medvecultus tudományában Grigorijt messze fölülmulta.

Négy medveéneket írtam le tőle. Három ezek közül az égből való leszállásának történetét adja elő, a negyedikben pedig maga a hatalmas Pelim-vidéki isten (*Poləm-törəm*) beszéli el, hogy a szent állatot miképen terítette le és hogyan rendelte el a medveünnepeket.

E két hasznavehető közlőm segítségével leírtam újra a születésnél, a leánykérésnél és a lakodalmi szertartásnál szokásos mondókákat s néprajzi följegyzéseimet kiegészítettem a gyermekjáték-versekkel és a gúnynevekkel.

Megszereztem tőlük az áldozati szertartásoknál és a varázslásnál szokásos istenidéző igéket (*kaj-səw*). Így került a gyűjteményembe az osztják-vogul mythologia legfőbb nőalakjának, a *Kaltns*-anyának (*Kaltns-ayki*) és az osztjások legkedvesebb istenségének, a *Sgrñi-Ort*-nak (Aranyos-Fejedelem) idéző igéje több változatban is.

Érdekes a megrontás ellen való ígézet (tulajdonképen a rontó báb visszahozásának a módja). Ebben a hatalmasabb osztják istenségek egyenként mind megjelennek. Elsőnek jön a Pāžət-folyó forrásvidékéről a *Pāžət-iki*, ezután a szamojédok földjén lakozó *Awət-Ort* (Hegyfoki-Fejedelem), majd a Säk (Szigva)-folyó

forrásvidékéről megérkezik a *Sāk-taj-iki* (a Szigvafői öreg), aztán a Siš-falvi bálványszellem és végül a leghatalmasabb, a *Sgrāi-Ort* (Aranyos-Fejedelem) is megjön a *xoray* folyó forrásvidékéről.

Az osztjájaim nem fáradtak el a munkában, napról-napra mindig tudtak valami újat mondani. Mikiskin Vaszka Suil-kortból szerzett egy kisebbfajta varázsdobot is, melynek hívó hangjára szerinte az apró-cseprő bálványok meg is jelennek és elkezdünk varázsolni.

A tavasz közeledtével azonban (május vége felé) észrevettem, hogy a munkakedvök csökken. Grigorij naponként kiállt a Szoszva meredek partjára, hosszan elnézte a „vize megindult áradásos folyót”. A meséből, a regéből kifogyott, nem mulattatott a megszokott mókáival sem. Ha künn jártunk, folyton a magasba figyelt. Annyira elfogta a honvágy, hogy majdnem belebetegedett. Szerződése még nem járt le, de kérve kért, hogy bocsássam el, úgy sem vehetem már semmi hasznát sem. Szerettem volna ugyan még pár hétig magamnál tartani gyűjteményem revisiója miatt, de midőn láttam, hogy milyen nehezeze esik a maradás, elbocsátottam.

Torikoptin távozása után néhány nap múlva fölkeresett egy osztják a Vogulka folyó forrásvidékéről, a sej-puŋor-falvi Urtipenkov, a kinél a nyáron kellemes napokat töltöttem, utasította hozzám. Alig váltottam vele néhány szót, rögtön észrevettem, hogy az a nyelvá rás, melyen beszél, eltér mind az obdorszkitól, mind a kazymvidéki nyelvjárástól. Megtudtam tőle, hogy a Vogulka forrásvidékén beszélik ezt a nyelvet. Eddig azt hittem, hogy ott csak vogulok laknak. A vendégem sem tudta megmondani, hogy tulajdonképen *maŋsi-e* (vogul) vagy *zandŋ* (osztják), kis gyermekkorától fogva mindkét nyelven beszél. A Vogulka melléki lakosság többnyire kétnyelvű. Az osztjások és vogulok nemcsak szomszédságban, de jóformán közösségben élnek. Hogy a voš-pirtəm-ur-kort-i osztják csakugyan igazat mondott, rögtön meggyőződtem róla, mert Munkácsi *Vogul nyelvjárások* című munkájából az északi vogul példamondatokat a legnagyobb könnyűséggel lefordította osztják nyelvre. Másfél hét alatt az ő segítségével az összes vogul példamondatokat leírtam osztják nyelven. Munka közben észrevettem azt is, hogy ez a nyelvjárás leginkább megközelíti a Reguly-féle szövegek nyelvét.

Reguly az összes osztják énekeket, egy kis töredéken kívül, mely déli dialectusban van írva, Berjozovban gyűjtötte. Ezt megírta Toldynak is. De nem jelölte meg e levelében sem a közlőjét, sem azt a nyelvjárasterületet, a honnét az énekek származnak. Vogul hagyatékának földolgozása közben Munkácsi Bernát az írásai között talált egy szeletke papírt, melyre nyilván az osztják énekekre vonatkozó levél eredeti fogalmazványa van jegyezve.

Ebből megtudjuk, hogy az ének legnagyobb részét (80 ívet) egy szigva-melléki ember szájából írta le.

Manapság a Szigva mellékén csakis vogulok laknak, de Reguly idejében ezek még osztjákul is beszéltek. A Reguly-féle énekek értelmezése közben folyton kerestem-kutattam az énekek forrása után. Ezt meg is találtam. Az Akadémia kéziratárában a kezembe akadt egy kis füzet: *Reguly Antal Calendariuma* czimen (Jelzése: *Magyar nyelvtörténet* 12-rét 22. sz.) Ez igénytelen kis füzet az eddigi kutatók (Hunfalvy, Budenz és Munkácsi) figyelmét elkerülte, pedig benne rövid bejegyzések alapján pontos leírását kapjuk Reguly urali és volgai utazásainak.

E napló alapján az osztják gyűjtemény eredete is világossá lett. Reguly 1844. november 24-én érkezik Berjozovba. Itt nihelyt a hivatalos látogatásokat elvégezte, azonnal munkához fogott. Másnap este jön hozzá egy vogul, kit ő *Mirin pochlü*-nak nevez és később Nyikilov Maxim. Az elsőtől még aznap leír egy vogul éneket. a *Kasslah jeri*-t (*хасилъ-жеръ* *uj-eri* = khaszilahlfali medveének. L. Munkácsi *Vogul Népköltési Gyűjtemény* III. kötet 323. l.). A következő napon írja le az első osztják éneket a *Pulingaut eri*-t (*Пулъ-ауагъ ар* = Obdorszki ének). Ez nagy valószínűség szerint a később jött Nyikilov Maximtól való. Mint-hogy nem jelöli meg világosan a forrást, ilyen föltevésekre vagyunk utalva. A mint a *Pulingaut eri*-t befejezi (november 28-án), kezdi a *Leugudobar*-t (*Леу-кутър ар* = szoszvaközépi ének). Két nap múlva ezt is leírja. Az énekes, kitől négy nap alatt 35 kéziratbeli iv terjedelmű szöveget írt le, úgy látszik, belefáradt ebbe a nehéz munkába, vagy pedig a körülményei kényszerítették rá, hogy elhagyja Regulyt, a ki csak ezt a rövid mondatot jegyzi naplójába: der alte peschnik (= énekes) geht nach hause, ich halte ruhe.

Ezután egy pár napig szünetel az énekmondás, csak december 3-án (a régi számítás szerint november 21-én) ír le három vogul medveének, de már másnap fölfogad egy pes-nemzetségbeli embert (R. *pess ku* = *pes-ko*) énekesnek és december 5-én megkezdik az osztják *Samas-vqš ar*-t (vagy a mint Reguly vogul czimmal jelzi: *samasus eri* = Szamesz várának éneke).

Ez a pes-nemzetségbeli ember, mint egyéb jegyzetekből látom, Nyikilov Maxim volt, kinek egy helyen az egész család-fáját is leírta.

Meg vagyok róla győződve, hogy Reguly osztják gyűjtésének legnagyobb része, ha nem mind valamennyi, ettől a Nyikilov Maximtól való. Hogy ez vogul volt-e vagy osztják, azt már bajosabb eldönteni, mindkét nyelven egyformán beszélt. A napló szikszavú bejegyzéseiből látjuk, hogy az osztják énekek után

pihenőül elmondott egy-egy vogul regét, melyet Reguly is könyven megértett.

Most már érthető, hogy az a nyelv, melyen a Reguly-féle osztják énekek vannak írva, miért áll olyan közel a voš-pirtəm-ur-kort-i közlöm nyelvével.

Mikor ez az osztjárom is távozott, már kezdtem érezni a szellemi fáradság jeleit. Ideges izgatottságom mindinkább fokozódott. Hosszas tünődés után elhatároztam, hogy tanulmányaim színteréről az eddig elért eredményekkel visszavonulok. Berjozovtól Szamarovóig fedett csónakon akartam megtenni a visszautat, mert útközben még Kondinszk (vagy Nizjam) vidékén is akartam tanulmányozni az osztják nyelvet, mely itt már erősen közeledik a déli földialectushoz. Meg is tettem ily célból az előkészületeket, de a tobolszki gőzhajó érkezése az egész tervemet megváltoztatta. Visszagondoltam a mult nyári utazásom alkalmával kiállott szenvedésekre, elfogott a kétség, hogy a mostani állapotomban lesz-e elég erőm azokat elviselni. Nem kockáztatom-e azzal az összes eddigi eredményeimet. Végre mégis lemondtam tervemről és midőn visszaérkezett a hajó Obdorszkból, az egészségi állapotomra való tekintetből legjobbnak láttam, ha ezzel indulok visszafelé.

Búcsút vettem a berjozovi ismerőseimtől s egy heti utazás után a már ismert vidéken keresztül június hó 23-án reggel megérkeztem Tobolszkbá. Itt miután a hivatalos látogatásaimat elvégeztem, még aznap este útra keltem Tyumén felé. Jekaterinburgból Ufa felé vettem az utamat, ily módon a baskir földet is érintettem, de csak átutazóban. Cseljabinszktól kezdve az egyes állomásokon mindenütt találkoztam baskirokkal. Szorosan szemügyre vettem őket, megfigyeltem az egyes típusokat. Ezek elég változatos képet nyújtanak, majd a kazáni tatárokra, majd a kalmükökre emlékeztetnek, leginkább hasonlítanak az utóbbiakhoz. Moszkvában kipihentem az úti fáradalmakat és két nap mulva Kieven keresztül útnak indultam Budapest felé, hova mástél évi távollét után szerencsésen meg is érkeztem július 8-án.

Íme, tekintetes Akadémia, nagyjában vázoltam osztják földi tanulmányutamat. Azóta már évek teltek el. E hosszú idő alatt igyekeztem értékesíteni a Reguly-féle osztják nyelvi hagyatékot, melynek nagy jelentőségét későbbi tanulmányaim alapján csak helyesebben tanultam megismerni, megítélni. Az isteni gondviselés nem vonta meg áldását munkásságomtól, mert azt a zárt, mely ezeket a népnyelvi kincseket oly sokáig elrejtette a tudomány elől, sikerült fölnyitnom. Az osztják hősi énekek java részét eredeti nyelven és fordításban néhány hét mulva már közzé is teszemegy nagyobb munkámban, mely a *Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása* című sorozat ötödik kötetét foglalja el. Ez lesz az első positiv eredménye osztják földi utazásomnak.

Mielőtt ezt a diszes helyet elhagynám, hálás köszönettel adózom gróf Zichy Jenő úr ő nagyméltóságának, hogy hazafias áldozatkészségével ezt a rám nézve rendkívül tanulságos utazást lehetővé tette. Jól tudom, hogy az ellenérték, melyet e nemes áldozatkészséggel szemben nyújthatok, nem nagy, de a lelkem nyugodt, mert ezt a szerény eredményt is testi és lelki erőm teljes megfeszítésével érhettem csak el.

Köszönettel tartozom a tekintetes Akadémiának is, hogy értekezésemet szíves figyelmére méltatta.

A hazai idegen nyelvjárásokról.

(Kivonat *Petz Gedeon* 1. tag okt. 9-én tartott előadásából.)

A M. Tud. Akadémia I. osztálya 1903 jún. 8-án tartott ülésében egyhangú határozatával kíváncsnak mondotta, hogy a hazai nem magyar nyelvjárások tudományos feldolgozására irányuló tervszerű, rendszeres munkásság induljon meg s az e végből szükséges intézkedések megtételével az osztály kebelében fennálló Nyelvtudományi Bizottságot bízta meg. A bizottság Simonyi Zsigmond r., Asbóth Oszkár és Petz Gedeon 1. tagokat küldötte ki javaslatétel végett. E tagok javaslata és a Nyelvtudományi Bizottság jelentése alapján az osztály mindenekelőtt a *hazai német és szláv nyelvjárások* tudományos feldolgozását és ismertetését határozta el és egy-egy sorozatnak megindítását mondotta ki, melyben az illető nyelvjárásokra vonatkozó tanulmányok meg fognak jelenni; az 1904 január 25-én tartott összes ülés pedig elfogadta az osztály javaslatát (l. *Akad. Értesítő* 1904. 94. lap) és megszavazta az e vállalat megindítására szükséges költségeket.

Midőn ma az osztálynak jelenthetem, hogy — az Akadémia határozata értelmében eljárva — az említett sorozatok egyikét, a *Magyarországi német nyelvjárások*-at, megindítottuk s midőn szerencsém van e sorozat első két füzetét¹ bemutatni, legyen szabad ez alkalommal egy futó pillantást vetnem a hazánkat illető hasonló tudományos törekvések multjára² és röviden vázolni, miképen véljük az említett czélokat a jövőben szolgálni.

A hazánk területén élő nem magyar ajkú népfajokra vonat-

¹ 1. *Az alsó-meczenzefi német nyelvjárás hangtana*. Írta dr. Gedeon Alajos. — 2. *A verbászi német nyelvjárás alaktana*. Írta Lindenschmidt Mihály. Budapest, 1905.

² E vázlatos történeti áttekintés annál kevésbbé tart számot teljességre, mivel a kérdésre vonatkozó lehető teljes bibliographiának gyűjteményünkben való kiadása úgysis tervbe van véve.

kozó tudományos érdeklődés meglehetősen régi keletű. A XVI. században ismételten foglalkoztatja a külföldi írókat az a kérdés, hogy az erdélyi szászok hogyan és honnan kerültek Magyarországra földjére? Az első ilyenmű nyilatkozat — tudtommal — a reformatio és humanismus egyik vezéralakjának Melanchthon Fülöpnek nevéhez fűződik. „Transsylvania in Hungaria — úgy-mond — qui vocantur Sibenburger, Germanica lingua utentes, existimantur enim a Carolo deducti coloni, sed ego arbitror veteres reliquias esse Gotthicae gentis, quae se in Daciam et Pannonias infuderat.“ (*De vocabulis regionum et gentium quae recensentur a Tacito*. Schardii Collectio I. 193.; id. Loewe, *Reste der Germanen* 48. és 131. lap.). A XVI. század második felében a hollandiai származású Busbeck, a ki tudvalevőleg a Krim félszigetén lakó gótok nyelvéről őrzött meg nagybecsű feljegyzéseket, lehetőnek tartja, hogy a Taurica Chersonesus germán nyelvű lakói a Nagy Károlytól a földkerekség különböző pontjain szétszórt szászoknak maradékai, mint a hogy ilyenek az erdélyi szászok is. („Hi Gothi an Saxones sint, non possum diiudicare. Si Saxones, abitor eo deductos tempore Caroli magni, qui eam gentem per varias orbis terrarum regiones dissipavit. Cui rei testimonio sunt urbes Transylvaniae hodieque Saxonibus incolis habitatae.“ *Augerii Gisleinii Busbequii Ducis Legationis Turcicae epistolae quatuor* (1589, Epist. IV.: I. Loewe id. h. 129). Az 1600 körüli időből való Nicolaus Leuthingerus *De Marchia Brandenburgensi* című munkája: ebben a szerző nem csak az erdélyi, hanem a szepesi németeket is a krimi gótokkal hozza kapcsolatba, — „et restant eorum reliquiae in Taurica Chersoneso prolatae prope Constantinopolim lingua germanica utentes, sicut et huc spectant Transylvani et Sepusi.“ (Loewe id. h. 92. l.).

A külföldi írók e kalandos föltevésai lehettek hatással egy hazai tudósunkra, a késmárki születésű Frölich Dávidra, a kiről azt mondták, hogy „fuit in omni seibili versatissimus“ (Czvittinger. *Specimen Hungariae literariae* 160. lap). 1641-ben jelent meg Löescsén *Der uralte deutsch-ungarische, zipserische und siebenbürgische Landsmann* cz. munkája (egy példánya a budapesti egyet. könyvtárban), a melynek mindjárt a II. fejezete azzal a kérdéssel foglalkozik, „von welchem uralten Geschlechte die deutschen Pannonier herkommen“. Mindenekelőtt a biblia adataival igyekszik kapcsolatot létesíteni. Mig (az I. fejezetben) a németországi németek ősapjának Japhetet mondotta, mint a kinek unokája volt Tuisco, a magyarországi (erdélyi és szepesi) németek szerinte Noé második fiától, Sémtől származnak, a kinek törzseből valók a zsidók s maga az Üdvözítő is. Ezt az állítását pedig azzal bizonyítja, hogy Sém egyik unokáját Gether-nek hívták, ettől

származik a Gethae és Gothi népe, ezeknek pedig rokonaik a Daci. Az erdélyi szászok különben — úgymond a VII. fejezetben — nem egész jogtalanul nevezik magukat szászoknak: „nicht unbilllich, denn ihre sprach noch altsächsisch lautet, jedoch differirt dieselbe von der jetzigen niedersächsischen in Deutschland in vielen“, de visszautasítja azt a föltevést, hogy Nagy Károly vezette őket Szászországból Erdélybe, hisz ő, úgymond Frölich, sohasem jutott erre a vidékre; visszautasítja azt a — Németországban ekkortájt ismételt hangoztatott — fölfogást is, hogy az erdélyi szászok az 1282-ben a hamelni patkányfogótól elesalt gyermekek utódai: ő határozottan a gótoktól való származásukat vallja. A szepesiek pedig írónk szerint a gepidák utódai s itt a *Gepidia* névre utal: „inn folgenden Zeiten ist dieser Name etwas geändert: von Gepusia Chepusia, hernach Sepusium, die Innwohner aber Gepider, Zipser genandt worden“ (VIII. fej.). A Pozsonyon alól, a Dunán túl, Sopron, Győr és Komárom vidékén lakó németeket a rómaiak X. légiójától származtatja, majd herulok, később pedig osztrákok is vándoroltak be e vidékre. Buda és Veszprém között a rómaiak XIV. germán legiója állomásozott s ettől ered néhány városnév is, „wie denn *Buda* vom deutschen Wort *Baden* herkompt, weil daselbst warme Bäder sind, und *Feszprin* von *Weisbrunn*.“ (IX. fej.). A körömczi, selmeczi és besztercebányai németek szerinte „sind Meiszner gewesen, welche Bergwerke daselbst zu bawen sich dahin begeben haben. Jetzo giebt es allda auch viel Steyrmäcker, Kärnter, Tyroler und Oesterreicher, derer letzt gemeldten sprach die Innwohner numehr affectieren, weil fast die vornembsten Officirer in der Königlichen Kammer Oesterreicher sind.“ Míg Frölichnek ez utolsó megjegyzése talán a tényleges állapotok megfigyelésén alapszik, addig előző fejtegetéseinek természetesen semmi tudományos értékök nincsen s ma csak mint ama kor nyelvészeti felfogására jellemző s a középkori krónikások származtatásaira emlékeztető curiosumok említhetők.

A nyelvjárások felfogása dolgában magasan fölülte áll kortársainak Leibniz, a nagy philosophus, a kit e helyen azért említünk meg külön, mivel egy ízben ő is megemlékezik az erdélyi szászok nyelvéről. A nyelvjárások mivoltáról és tájszótárak fontosságáról egy német nyelven írott, talán 1680 körül keletkezett munkájában elmélkedett (*Unvorgreifliche Gedanken betreffend die Ausübung und Verbesserung der Teutschen Sprache*, halála után adták ki 1717.), egy erdélyi szász tájszótár kiadását pedig egy gyakran idézett levelének eme szavaival mondja kívánatosnak: „Desideratur specimen vocabulorum et modorum loquendi peculiarium Saxonibus Transylvaniae, id est. non ut loquuntur homines cultiores, sed ut loquitur plebs, ut comparari possint

cum lingua plebeja nostrorum Saxonum. Dicitur enim esse in plebe illa multas voces nec Hungaricas nec Slavonicas et tamen aliis Germanis communiter non intellectas.“ (G. G. Leibnitii desiderata circa linguas populorum ad Dn. Podesta, interpretem Caesarem et professorem linguae Turcicae transmissa.

A XVIII. században már hazai íróinknál is tért hódít a helyesebb felfogás, mely a magyarországi németeket nem a Tacitus gótjainak és gepidáinak egyenes utódaiul tekintí. hanem — bizonyára a bevándorlásukra vonatkozó történeti adatokat is az eddignél nagyobb figyelemre méltatva — az élő német néptörzsektől származtatja őket. Így pl. Bél Mátyás *Notitia Hungariae novae historico-geographica* cz. művében (1735) Pest-Pilis-Soltmegye német lakosairól azt mondja: „Germanorum magna est diversitas. Nam quot sunt familiae, tot differunt patriis. Alios Austria, Tyrolis et Styria, alios submisit Franconia, Suevia item, Rhenique regio“ (III. köt. 26. l.). De már pl. Mosonmegye német lakosairól szólva részben gót eredetük mellett kardoskodik: „totam per regionem sparsas Gothorum et Boiorum esse reliquias, quae posteritatem diminutam omnino ad aetatem usque nostram propagaverint alibi dicemus“. (V. k. 13.).

Ezalatt Németországban mind nagyobb érdeklődéssel kezdik a nyelvjárások sajátosságait megfigyelni s följegyezni, a XVIII. század közepe óta különböző vidékek idiotikonjai jelennek meg, a melyek az illető nyelvjárások sajátos, az irodalmi nyelvtől elütő szavait állítják egybe s 1773-ban megjelenik Fulda pályanyertes értekezése a német nyelvjárásokról, a melyet korának nyelvészeti főtekintélye Adelung az ő híressé vált nagy szótárában újra lenyomat (l. ezekről bővebben Raumer, *Geschichte der german. Philologie* 242. és köv. l. és Paul, *Grundriß der germ. Phil.* l. 53.). Ez áramlatok hatással voltak a hazai német nyelvjárások tanulmányozására is. Erdélyben Felmer Márton (1720—1767) és Seyvert János (1735—1785) kezdik gyűjteni nyelvjárásuk szókincsét s ott ez a munkásság mind nagyobb körre terjed, mind több erőt foglalkoztat s egy értékes nyelvészeti irodalom alapját veti meg (v. ö. Schullerus, *Die Vorgeschichte des siebenbürg.-deutschen Wörterbuchs* 1895). Megjegyzendő, hogy abban az időben az erdélyi szász írók még nem különülnek el annyira a többi Magyarország irodalmától, mint a hogy az később történt. Seyvert a Windisch Károly Gottlieb kiadásában Pozsonyban 1781-től kezdve megjelenő *Ungrisches Magazin*-ban közli dolgozatait (I. és VI. köt.). Ugyane folyóirat II. kötetében (1782) egy hosszabb értekezés jelent meg *Topographische Beschreibung des Flusses Poprad* cz. alatt (névalírás nélkül), itt a 483. és köv. lapokobővebben szó van a szepesiek nyelvéről is. E nyelv sajátosságain képen említi, hogy 1. „föleserélik“ a magánhangzókat (pl. Mes-

ser helyett *Masser*), 2. sajátos 'provincialis' szavaik vannak (pl. *ischig* adv. 'etwas', *sieder* 'seitdem'); 3. vannak az erdélyi szászokkal közös szavaik (*grampig*, *zoppem* stb.). Ugyane folyóirat IV. kötete (1787) egy *Verzeichniss der meisten zu Pressburg und in derselben Gegend üblichen Idiotismen* cz. cikket közöl v. II. aláírással, kétségkívül a kiadónak, Windischnek tollából; a pozsonyi tájszóknak meglehetősen nagy száma van itt összeállítva, jelölésük — a nyelvészet akkori állását tekintve — pontosnak s megbízhatónak mondható. Kétségkívül e dolgozatot megelőzőleg jelent meg Pozsonyban Korabinski János Mátyás kiadásában s valószínűleg az ő tollából a *Beschreibung der königl. ung. Haupt- Frey- und Krönungsstadt Pressburg* cz. könyv (évszám nélkül, alighanem 1782 körül), a mely a 118. s köv. lapokon ugyancsak idiotikont ad.

A XIX. század elejéről való Bredetzky Sámuel *Beyträge zur Topographie des Königreichs Ungern* cz. munkája, melynek I. kötete (2. kiad. Bécs 1805) a 143—159. lapokon egy *Sammlung einiger Zipserischer Idiotismen* cz. cikket tartalmaz. Ez időtájt adta ki Schedius Lajos az ő nevezetes folyóiratát, a *Zeitschrift von und für Ungern*-t, a melynek V. kötetében (1804) Genersich János késmárki ev. lyceumi tanár tollából jelent meg egy *Versuch eines Idiotikons der Zipser Sprache* cz. dolgozat. Érdekes, hogy már Genersich rámutat arra, hogy az irodalmi nyelvnek mily módosító (szerinte jótékony) hatása van a nyelvjárásra: 30 év előtt, úgymond, Késmárkon még a régi szepesi nyelv volt az uralkodó, most — az alsó népet s a gyermekeket kivéve — majdnem teljesen eltűnt s az irodalmi nyelvnek engedte át a teret. A dolgozatában közölt anyagot Genersich a következő öt részre osztja: 1. a 'romlott kiejtéssel' (*corrupte Aussprache*) ejtett alakok (pl. *wos* 'was', *e beschen*, 'ein bischen'. *Maüd*, 'Magd'); *Corruptionen der guten Schriftsprache* pl. *Seiger* 'die Uhr', 'eigentlich der Zeiger' (pedig a *Seiger* alaknak etymologiailag semmi köze a *zeigen*-hez, hanem a kfn. *sihen*, *sigen* 'csepegni', 'esni' igéhez tartozik); 3. *Schimpfworte des gemeinen Volkes*; 4. *Idiotikon*; 5. költemények. A folyóirat IV. kötetében (1804) Genersich pótlékokat közölt dolgozatához. Ugyane IV. kötetben jelent meg Rumi Károly György késmárki tanárnak *Beitrag zu einem Idiotikon der sogenannten gründnerischen deutschen Zipser-Sprache* cz. dolgozata, a melynek I. fejezetében ő is *Verdorbene Ausdrücke* cím alatt említi a hangtani változásokat feltüntető alakokat (pl. *allan* = *allein*, *baach* = *weich*, *fönnen* = *finden*); a II. fej. czíme: *Eigenthümliche gründnerische Ausdrücke* (pl. *baüta*, *bata*, *ta*, 'also'; *sich kröppen*, *sich prahlen*, *sich brüsten*); a III. fejezet közmondásokat és szólásmódokat foglal magában. E kapcsolatban említhetjük meg még Köppen Péter-

nek *Literärnotizen betreffend die magyarischen und sächsischen Dialekte in Ungern und Siebenburgen* (St. Petersburg 1826) cz. könyvecskéjét is, a melyben a szerző azokat a meglehetősen hézagoss adatokat közli, a melyeket Adelung felszólítására hazánk magyar és német nyelvjárásaira vonatkozólag egybegyűjtött. Schediustól vett értesítés alapján könyvészeti lajstromát adja annak, a mit eddig a magyarországi német nyelvjárásokról irtak; majd megemlíti a *Habaner und Kriehayer deutsche Kolonisten* nyelvjárását; hallott arról is, hogy Kőszegen egy sajátos nyelvjárás van, a *Hienzen-Dialekt*; azután a bécsi *Conversationsblatt* (1821. évf.) alapján a nyelvjárások csoportosítását adja s erre az erdélyi nyelvjárásokat tárgyalja.

Az imént említett nyelvjárástanulmányokban nyilatkozó nyelvészeti felfogás — a mennyiben ez az anyaggyűjtés munkája közepett egyáltalában szóhoz jut — az Adelung felfogása s a helyes nyelvtörténeti alap hiánya épp oly jellemző amazokra, mint Adelung munkáira nézve. Ezalatt a XIX. század első felében mindinkább kifejlődött a német philologia tudománya s Grimm Jakab korszakalkotó német nyelvtana hovatovább a német nyelvjárások tanulmányozására is mély hatással volt. E hatás alatt állva dologozza fel Schmeller J. A. a bajor nyelvjárás anyagát, később, az ötvenes évektől kezdve, Weinhold Károly vállalkozott a német nyelvjárásoknak történeti alapon való tárgyalására, Pangkofer és Frommann K. pedig (1854) külön folyóiratot indítanak meg ily tanulmányok számára. Hazánkban mindez megint csak az erdélyi száz nyelvjárások sohasem szünetelő tudományos feldolgozására volt nagyobb hatással: ott igazán nagyszabású, módszeres és teljesen tudományos színvonalon álló nyelvészeti munkásság folyik egész napjainkig (l. erről bővebben Schullerus A. id. dolgozatát és Melich János, *Az erdélyi százszok nyelvészeti munkásságának legújabb termékei* (Egy. Phil. Közl. XXIV. (1900), 463. l.). A Királyhágón innen is folytatták egyesek az anyaggyűjtést — a mint ezt pl. Lindner Ernőnek nemrég Akadémiánk tulajdonába jutott kézirati hagyatéka mutatja — a nyelvészeti irodalomban azonban csak a pozsonyi születésű Schröer Károly Gyula fejtett ki szélesebb körű munkásságot, főleg az északmagyarországi német nyelvjárások nyelvkinesét dolgozva fel. Ide tartozó munkái: *Beitrag zu einem Wörterbuche der deutschen Mundarten des ungrischen Berglandes* (Sitzungsber. d. k. Akad. d. Wiss. in Wien. 1857. 1858.), *Nachtrag zum Wörterbuche der deutschen Mundarten des ungr. Berglandes* (u. o. 1859.); *Versuch einer Darstellung der deutschen Mundarten des ungr. Berglandes* (u. o. 1863.) és *Die Laute der deutschen Mundarten des ungr. Berglandes* (u. o. 1864.); egy későbbi cikkében (*Deutsche Sprachproben aus Ungarn*, a Frommann-féle *Deutsche*

Mundarten VII. köt., 1877, 220. és köv. lapjain) pedig Lindner költeményeiből ad magyarázatos mutatóványt és a pozsonyi nyelvjárás ismeretéhez közlő adatokat.

A 70-es évek óta a nyelvtudomány egész körében mind szigorúbb módszer honosult meg, a nyelvtények feljegyzésében a legfinomabb árnyalatoknak is pontos leírását követelték meg (s ebben a nyelvészet fölvirágzó segédtudománya, a phonetika, szolgált becses támogatással), ama tények magyarázatában pedig a nyelvtörténeti módszer érvényesült mind jobban. Ez a szigorúbb tudományos felfogás természetszerűleg a nyelvjárásokra vonatkozó kutatásban is mindinkább kifejezésre jutott, Németországban épp úgy mint Angliában és az északi germán nyelvjárások terén. Az egyes nyelvjárásokról szóló monographiákban, melyeknek hosszú sorozatát Winteler nyitotta meg (1876), eleintén túlságosan is előtérbe lépett a hangtani szempont, idővel azonban megint nagyobb teret kezdtek szentelni az alaktan s újabban a mondattan tárgyalásának is; a mellett folyvást folyamatban volt a nagyobb tájszótárak kiadása is. A részletkutatással kapcsolatban egyes általánosabb természetű kérdések is újabb meg újabb fejtegetések tárgyává lettek: pl. a nyelvjárások mivoltára, alakulására, életére és az egyes nyelvsajátságok terjedésének módjára vonatkozó kérdések; kutatták a nyelvjáráshatároknak a természeti, politikai, felekezeti határokhoz való viszonyát, ügyet vetettek a nyelvjárások egymásra való hatására és vegyülésére, az irodalmi nyelv befolyására, nyelvjárásszigetek fejlődési módjára stb. A nyelvjárásokra vonatkozó kutatás új eljárás módjait kísérlettek meg, Wenker a 80-as években kérdőívek segítségével nagy anyagot gyűjtött s a nyelvi anyagot térképeken tette szemléletessé s újabban mások is éltek az úgyn. „kathographikus eljárással”.

A külföldi nyelvjárásoknak módszeres tárgyalásmódja újabban nemcsak az erdélyi szász, hanem a Királyhágón inneni egyes német nyelvjárásoknak leírásánál is talált alkalmazást. Lumtzer Viktor egy szepesi nyelvjárásnak, a leibiczinek adta az újabb dialektologia színvonalán álló tárgyalását (*Die Leibitzer Mundart*; megjelent a *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache u. Literatur* 19. és 21. kötetében) s élete céljául tűzte a felsőmagyarországi németek nyelvének vizsgálatát (l. *Phil. Közl.* 21. 570), de korai halála († 1897) megsemmisítette a tudós-köröknek beléje helyezett reményeit. Majd magyar philologiai irodalmunk terén is jelentek meg e körbe tartozó derék dolgozatok: Schmidt Henrik a verbászi nyelvjárásnak (*Phil. Közl.* 23. k., 1899), Müller József a Pancsova melletti Franzfeld német nyelvjárásának adta megbízható hangtani leírását (u. o. 25. k., 1901). S épp az a körülmény, hogy újabban mind nagyobb számmal kerülnek ki a nyelvtudomány különböző ágaiban képe-

zett fiatal szakembereink, ébresztette azt a gondolatot, hogy vállvetett együttműködéssel meg lehetne kísérleniünk az eddiginél valamivel rendszeresebb munkásságot, melynek tárgya a *hazai nem magyar nyelvjárások tudományos feldolgozása volna*. E tekintetben első sorban a német és szláv nyelvjárásokra kellene ügyet vetni, egyelőre kevésbé sürgős volna az oláh nyelvjárásokra vonatkozó kutatás, mint a melylyel másutt is (pl. a Lipcsében fennálló intézetnél) behatóan foglalkoznak. Alkalomadtán kisebb területeknek (a fiumei olaszsnak, az ada-kaléi törökségnek nyelvészeti ismertetése is bele volna vonható e vizsgálatok körébe.

Hogy a hazánk földjén élő különböző nyelvjárásoknak tudományos feldolgozása első sorban a *mi kötelességszerű feladatunk*, az épp oly kevésbé lehet kétséges, mint a hogy mindenki magától értetődőnek találja, hogy pl. a régi Pannóniának történetével s régiségeivel legbehatóbban a mi hazai kutatóink foglalkoznak, vagy hogy néprajzi társaságunk nemcsak a magyarságnak, hanem a hazánkat lakó többi népfajnak ethnographiáját is műveli.

Nyelvtudományunk egyik legszélesebb látókörű művelője, Hunfalvy Pál, már 1856-ban ezt írta: „Országunk viszonyai okvetlenül követelik, hogy nyelv- és történelmi tudományunk ezen országnak és az *azt lakó népeknek* nemcsak jelenét, hanem múltját is *lehető teljesen* leírja“ (*Magyar Nyelvészet* I. k. 1. l.). Akadémiánk alapszabályainak 4. pontja pedig működésének egyik feladatául említi a *haza minden tekintetben való megismertetését*: a tervezett tanulmányokkal, úgy véljük, mi is némileg hozzájárulunk ennek a fontos feladatnak megoldásához. Azonfelül e munkásságnak nemcsak az *általános és különös nyelvtudomány* fogja hasznát látni (a mely tudományok művelése épp az I. osztálynak teszik egyik feladatát), hanem kétségkívül a szorosabb *magyar nyelvtudomány* is, a melynek művelését Akadémiánk mindig egyik legelső kötelességének ismerte. A hazai idegen nyelvjárások anyagának feldolgozását éppen magyar nyelvészeink sürgették ismételten szóban és írásban. A különböző nyelvek és nyelvjárások egymásra hatásának tisztázását a nyelvtudomány régóta fontos feladatának tartja, e feladatot pedig az egyes nyelvek pontos és megbízható ismerete nélkül nem lehet helyesen megoldani; már pedig — Szarvas Gábor szavaival élve — „a hol, mint hazánkban, más-más nyelvet beszélő népek laknak, nemcsak egymás szomszédságában, hanem akárhány esetben ugyanazon egy helyen, sőt sokszorta összeházasodva családot is alkotnak, ez az egymásrahatás csak fokozódik s az idegen elemek száma megkét-szereződik“. (*M. Nyelvőr* 24, 8). Magyar nyelvészeink már a hazai német nyelvjárások eddigi tárgyalásai alapján is összeállították a bennök kimutatható magyar elemeket: Balassa József a Schröer közleményeiből szedte ki a felsőmagyarországi német

nyelvjárások magyar elemeit (*Phil. Közl.* 9. k. (1885), 387. l.), a *Magy. Nyelvőr* pedig 1896. évfolyamában egész cikksorozatot közölt *Magyar elemek a nemzetiségek nyelvében* cz. alatt, a hol a rutén, a gölniczvölgyi német, a hajdumegyei oláh s az árva-megyei tót nyelvjárásokban meghonosult magyar szók vannak ismertetve (25. k. 298. és 505. l.). E cikkek elsejében jól mondja Mazuch Ede, hogy a külföldre származott magyar szavak egybeállításánál fontosabb feladat „azon magyar eredetű szavak összegyűjtése, melyek a velünk együtt élő nemzetiségek nyelvébe átmenve, azok egyikében vagy másikában már teljesen meghonosodtak. Az ily irányú kutatásnak, gyűjtésnek nem csupán nyelvészeti, hanem egyúttal *művelődéstörténeti* jelentősége is van. Az erre vonatkozó gyűjtés eredménye a legbiztosabb fokmérője annak, milyen irányban gyakorolt a magyar szellem nyelvünk szókincse által befolyást a köztünk lakó népek szellemére“ (id. h. 298. l.). És Melich János is helyesen hangsúlyozta, hogy „a velünk egy hazában lakó nemzetiségek nyelvének tanulmányozása a mi tudományos munkásságunk feladatai közé tartozik. Ha jól ismerjük nemzetiségeink nyelvét, e nyelvek dialektusait, akkor mélyebben tudjuk megérteni saját nyelvünk történetét. Értem ezt a kijelentést első sorban a magyar nyelv szókincsére, szófűzésének idegen elemeire. Mennyi tudományos hasznot tudnánk meríteni abból, ha pontosan ismernők tót, rutén, szlovén, horvát nyelvjárásainkat! Nem egy fontos magyar történeti, nyelvészeti kérdés jutna más világításba, ha csak nagyjában is ismernők e nyelvek dialektusait hangtanukban, szókincsükben, mondatfűzésükben“ (*Phil. Közl.* 24 (1900), 462).

Ilyen és ezekkel kapcsolatos tudományos feladatok előmozdítását tartottuk szem előtt mi is, midőn a hazai nem magyar nyelvjárások feldolgozására irányuló munkásságnak megindítására kértük Akadémiánkat. És az Akadémiát, melynek oly nagy érdemei vannak a magyar nyelvjárásokra vonatkozó kutatások körül, bizonnyára csak elismerés illeti meg azért, hogy most hazánk többi nyelvjárásának ismertetését is támogatja. Ezt a jóindulatot a jövőre nézve is kérjük s a szóban levő ügyet tagtársaink szíves figyelmébe ajánljuk.

Jelentés

Magyarországnak a földrengéskutató nemzetközi szövetkezetbe való belépéséről.

(Előterjesztette *Kövesligethy Radó* lt. a decz. 12-iki ülésen.)

Az Akadémiák nemzetközi szövetkezetének földrengési bizottsága¹ (Arthur Schuster, A. de Lapparent, Mojsisovics, Helmert, G. Agamennone. Th. Tschernyschew) 1904 október hó 10. és 11-én a Majnamelléki Frankfurtban tartott bizottsági ülésében elismeri annak szükségét hogy az összes államok együttműködése révén az egész Földre kiterjeszkedő földrengési megfigyelő hálózat szerveztessék és elismeri, hogy a Strassburgban megalakult földrengéskutató nemzetközi szövetkezet² e feladat egyik részét meg is oldhatja, azt, a melynek általános physikai érdeke van.

Ebből kifolyólag az Akadémiák szövetkezete körlevélben ajánlja az egyes associált Akadémiáknak, hogy kormányuknál oda hassanak, hogy az állam a physikai kérdések tanulmányozása végett a földrengéskutató szövetkezetbe lépjen. Egyben szükségesnek tartja, hogy az egyes államokban már szervezett, avagy még szervezendő földrengésszolgálat autonómiáját megtartsa, a mit különben ez ügyben tartott mindkét strassburgi értekezlet nyomatékosan a maga részéről is kimondott.

A bizottság a Strassburgban elfogadott alapszabálytervezet egyes pontjainak csekély módosításával különben meg akarja könnyíteni azon államok belépését is, a melyek eddig még tagokul nem jelentkeztek.

Osztályelnök úr megbízása folytán szerencsém van jelenthetni, hogy Magyarország már a földrengéskutató nemzetközi szövetkezetnek hozzá diplomatai úton áttett felszólítására 1904 május hó 3-án tartott minisztertanácsi határozat folytán tagul belépett és az állandó bizottságban való képviselésével a jelentéstevőt bízta meg.

Az ügyre vonatkozó, jelentéstevőhöz intézett miniszteri rendelet másolata a következő:

2194. eln. szám. Hivatkozással folyó évi márczius hó 3-án a földrengéskutató nemzetközi szövetkezet ügyében kelt és hozzám

¹ Akad. Értes. 1904. 178. füz. 478. l.

² Akad. Értes. 1904. 169. füz. 12. l.

intézett véleményes jelentésére, értesitem Nagyságodat, miszerint a folyó évi május hó 3-án tartott minisztertanács hozzájárult ahhoz, hogy Magyarország ezen szövetkezetbe évi 1600 márka részvételi díj fizetése mellett belépjen, s hogy annak állandó bizottságába egy, Magyarországot teljes önállóságában képviselő tagot küldjön ki, a ki ott az ország nevében, úgy a szavazási actusoknál, mint a szövetkezetben való bentmaradásunk és abból való kilépésünk kérdéseinél is minden más államtól s így Ausztriától is teljesen függetlenül járhatson el.

Említett minisztertanácsban nyert felhatalmazás folytán felkérem Nagyságodat, hogy Magyarországnak a földrengéskutató nemzetközi szövetkezet állandó bizottságában leendő képviselését elfogadni sziveskedjék. Megjegyzem, hogy kiküldetésének elfogadása reményében, — tekintettel az ügy igen sürgős voltára — Nagyságodnak illetékes helyen leendő notificáltatása iránt a szükséges lépéseket már megtettem, a minek eredményéről annak idején értesíteni fogom. Budapest, 1904. évi május hó 25-én. Berzeviczy sk.

Bizonyára meglelégedéssel veszi a M. Tudományos Akadémia és általa az Akadémiák nemzetközi szövetkezete, hogy hazánk az első államok közül való volt, mely a nemzetközi tudományos együttműködést egy újabb téren lehetőségessé tenni segítette.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

I.

Jelentés az Első Magyar Ált. Biztosító-Társaság pályázatáról.

A)

Az Első M. Ált. Biztosító-Társaság alapítványából „A kartellek és trustök kérdésére“ kitűzött pályázatban öt munka vett részt.

Ezekre következő megjegyzéseim vannak.

I. sz. mű jellegéje: „Jogért, igazságért, becsületért“. A speculatio és főleg a határidőüzletre viszi vissza azon kényszert, hogy a termelők összeálljanak, a vállalatok egyesüljenek. A kartell-definiitót Hirschtől veszi, de — töle eltérőleg — csak ugyanazon árukban ismer el kartellt. Azután előadja a létező kartelleket a főbb államokban röviden és hiányosan. Elismervén, hogy a kartell mérsékelni, sőt kizárni iparkodik a merev speculatót. A trustök alakulását és visszaéléseit tüzetesebben adja elő, a magyar kereskedelmi miniszter adataival (K. Múzeum). Az ismeretes íróktól közli azon pontokat, melyekkel egyetért a kartell és trust közti különbségről, annak hátrányairól és előnyeiről; de fejtegetésekbe és bizonyításba állításai mellett nem bocsátkozik; sőt pl. a kartellek és munkások közötti viszonyra azt mondja: nem fejtegeti, mert a tárgytól messze vezetne; pedig nagyon is oda tartozik. Komolyabban fogja fel feladatát, mikor a kartellek kiviteli

politikáját fejtegeti, bizonyítgatván, hogy a praemium teremtése által való kivitel a belföldi fogyasztó rovására történik.

A trustben fölfedezi azon jó oldalát, hogy a fogyasztó is nyereséget általa, mert tömegesen, tökéletesen és olcsóbban termel és azután azon árakat adja az egész világ kartelljei és trustjai szerint, a melyeket ezen szervezetek hoznak forgalomba, vagy termelnek. Mondanunk sem kell, hogy e négy lapra terjedő kis kimutatás nem egyéb, mint egy *merész csoportosítás*, mert biz' ugyanazon cikkek más tényezőtől is jönnek forgalomba a *legtöbb* iparágból. A fejlődésnek — szerző szerint — a mezőgazdasági kartellekre is kell vezetnie és a tejszövetkezetekből egészen naivul következteti, hogy az be is fog következni. Holott e nehéz kérdés behatóbb fejtegetést vagy kritikát követelt volna. Legtöbb jártasságot a trust természetének és előnyeinek fejtegetéseiben tanusít. Ezeket szervezettebb, állandóbb tényezőknek tartja, mint a kartelleket, melyre a védvámoknak is nagyobb befolyása van; de helyesen emeli ki, hogy mindkét tényező *kivitelének* biztosítását a védvámok által nyújtott praemiumok eszközlik. Már a tökéletes összpontosítás a szabad kereskedelem hazáiban is előidézi úgy a kartellt, mint a trustöt, mert ez is védelmi mód.

Egy fejezetben reá tér ugyan a fogyasztók és a tökéletes összpontosítás viszonyára és arra a conclusióra jön, hogy az összpontosítás természetes fejlődés, de azt a fogyasztók érdekében túlkapásaiban állami intézkedésekkel korlátozni kell. Mik legyenek ezek? Azt sehol meg nem mondja. És sajátos módon, itt is megtagadja magától a bővebb fejtegetést. Épp így tesz az amerikai és német terjedelmes enquette-okkal. Mindeniket *felemlíti*, de azoknak még csak alapjait sem ismerteti, eredményét nem fejtegeti. mindig mondja, hogy fél a részletektől. Csak az osztrák törvényjavaslatot ismerteti egy kissé, bár ennél is az ügygyel tüzetesen foglalkozó *szervezőkre* utal; de legalább erre vonatkozólag annyit megtudunk szerzőtől, hogy a kartellek állami bejegyzését, kartell-hivatal által való ellenőrzését pártolja, bár azt felette nehézkesnek vallja.

Mikor a megoldásra kerül a dolog, azon a czímen, hogy ő nem törvényjavaslat-csinálásra vállalkozik, újra általánosságban vész el: egy popularis actiót szeretne, a kartellek és trustök közigazdasági, kriminális, közigazgatási, magánjogi, vámpolitikai szempontból való elbírálására, azután külön törvényjavaslatot a kartellek és külön törvényjavaslatot a trustökre, de minden szabatosabb tartalommeghatározás nélkül. Végül a fejlődést abban látja, hogy nemzetközi tökéletes összpontosítás lesz üzletágak szerint, melyekben a munkások is részesülnek és lesz béke, szeretet. Mindez inkább egy felületeselemfuttatás, mint tudományos megoldás, avagy tárgyalás.

II. sz. jeligeje: „*Kinder der Noth*“. Vékony kis füzetben akarja a nagy themát megoldani. Kleinwächter definitiójából indul ki és azt hiszi, hogy kartell csak védvám mellett lehet. Felismeri, hogy a trust

tökéletesebb szervezet és a közönség kizsákmányolásának korlátozását a kartellek általános szervezésében és abban az állami ellenőrzésben keresi, mely az árszabásra befolyást gyakorolna. De Amerika bonyolult esetei a beavatkozás problematikus voltát szerző előtt is bebizonyítják. A kartellek hatását az árak állandóbbá tételére egy pár adattal bizonyítja és a kartellek korlátozása tekintetében első sorban az osztrák törvényjavaslattal foglalkozik; annak főhibáját (helyesen) partialis voltában találván, sőt rendszabályainak visszás voltát is helyesen fejtegeti. Miután az összes európai és amerikai törvényhozást és judicaturát 40 írott kis lapon ismerteti, arra az eredményre jut, hogy a kartellnyilvántartás a főrendszabály, melyre szükség van; erre felállítandó kartellhivatal a közérdekre káros kikötéseket nem fogadná el. Csak a bejelentett kartell részesülne jogvédelemben.

Az állam teremtsen vállalatokat a versenyre, hogy vagy a kartellben, vagy azon kívül a kizsákmányolást megakadályozza. Legyen az államnak közveszélyes vállalatokkal szemben kisajátítási joga. E kemény rendszabályokat javasolja minden magyarázat, megokolás nélkül; pedig ezekkel az irodalom tüzetesen foglalkozik és könnyen életbeléptethetőeknek nem találja. Miután az országos gazdasági egylet bizottsága által készített törvényjavaslatot bírálja, melyben hibáztatja a nyilvánosság facultativ rendszerét, általános bejegyzési kényszert és külön egységes kartellbírótságot akar, az intézkedéseket kiterjesztve a trustökre is. De mindezt minden megokolás, fejtegetés, kritika nélkül. Ezután a kartellek és trustök rövid statistikáját adja, mely a hazai vállalatokra elég világot vet, de a többire nézve inkább csak szemelvénynek mondható. Az egész kartellirodalmat pedig ismerteti öt kis írott lapon. Mindez bizonyítja, hogy éppen nem áll feladata magaslatán.

III. sz. pályamű, jeligéje: *„Business is not philanthropy“* visszaviszi a kartelleket az assyriai karavánokra, a középkori cézerekre, a kamrára egyaránt; mert azok célját ezekével együtt a monopoliumban tünteti fel; és ha a cézerek monopoliumát előbb az iparfejlődés szorítja meg és az állam szünteti meg, kérdi, hogy a kapitalistikus világ kartellmonopoliumát új versenytényező, pl. szövetkezet, vagy az állam szüntesse-e meg? De erre nem válaszol. A kapitalistikus kartellek keletkezését az 1880-as évekből származtatja. Miután az ipari haladás követelményének tartja a közvetítő kereskedelem kiküszöbölését, a termelésnek a szükséglethez viszonyítását, az üzemek teljes kihasználását, a szabad kereskedelem pedig sok közvetítőt terem, raktárra dolgozik és sokfélére osztja a termelést; így ezekben az ipari haladás akadályát képezi, bár szerző elismeri, hogy a verseny olcsó árakat és technikai tökéletesítést idéz elő. A kartellek megszüntetik az előbbi hátrányokat és előmozdítják az utóbbi előnyöket; de a munkabérek fokozását és a jövedelem helyes megosztását nem. Mikor a technikai és kereskedelmi versenyben már nem bírták a vál-

lalatok egymást legyőzni, a kartellek keletkeztek. Ha ezek eleinte egy tőzsdei árjegyzés czimén, vagy egyes vállalatok létfenntartása érdekében létesültek is, később rohamosan az árszabás és nagyobb haszon biztosítása czéljából fejlődtek. A hol a nagy tőke és nagy verseny legelőbb érvényesült, köszén- és vasuti üzletben jöttek létre legkorábban, legnagyobb számmal. Az angol törvényhozás már 1715-ben semmisnek mondja a köszén árának emelésére létesített megállapodásokat. Máskülönb a biztosítási intézetek versenyrontás elleni szövetekezete is így jött létre. De az ipari kartellek és trustók a védvám hatása alatt Németországban 1879, Amerikában a 80-as évek közepén és főleg 1877 után, hol külföldi versenytől félni lehet. Amerikában inkább a trust, Európában a kartell létesült; mert amott a nagyobb tőke concentrált és absorbeált, emitt a küzdő felek egyenlőbbek lévén, kartellben egyeztek meg. De a trust és kartell egyaránt a verseny kiirtására törekszik és ez nemcsak védvámokkal, de ezek nélkül is érvényesülni iparkodik. Szerző szerint ez a magántulajdon folyománya és az erre épült állam az ellen nem is tehet.

Miután idáig jut az *első részben*, egy kissé kusza és kapkodó előadással a második részben átmegy a kartell, trust, pool folyamának meghatározására és a nevesebb írók meghatározásának idézésére. A trust és pool, az árviszonyokra és inkább speculatio czéljából, az önálló vállalatok lekötése, sőt beolvasztása útján kívánván hatni, ezeket futólag érinti és a kartellben keresi az *önálló*, egy üzletághoz tartozó vállalkozók szövetségét; a termelés és piacz szabályozására és a lehető legnagyobb haszon elérésére, melyben van monopolistikus törekvés, de nem ez a cél. A poolok, allianceok (E. Smith-féle) csak ritkább válfajok; míg a ring társaság, mely nem termel, de vásárol, hogy árspeculatióval nyereszkedjék, ezek rövid idejű kereskedelmi vállalatok s azok ipari szervezetek. Jól mondja szerző: a ring és corner nem közönséges üzér, ki az árconjuncturát használja ki, de a ki mesterséges árt csinál, hogy a piacot kizsákmányolja.

A trust származását a régi angol trustee-ből hozza le és az angol kereskedelmi és pénzügyi trustók a XIX. század hatvanas éveiben előzik meg a mostani amerikai ipari trustóket; amazokban különböző részvények tömeges vásárlásával és kiegyenlítő, a fölös nyereséget külön szelvény után fizető trusteeek működtek, később ezek társulattá alakulnak és kötvényeket, elsőbbségeket bocsátanak ki. Lettek investment trustók helyett financial trustók. Ez vezetett speculatióra és bukásokra. Ezután az amerikai nagy trust companyk és az angol mining trustók fejlesztették a speculatiót legmagasabb fokra. Ezután keletkeznek a nagy amerikai ipari trustók. Első Rockefeller T. Standard Oil-je 1882-ben.

Miután előadja szerző a trustók különböző fajait és példákkal is illusztrálja, ezek definitióját egy vagy több iparág termelésének túlnyomó részét egyesítő vállalatnak mondja, melynek célja az illető

iparágban a piac uralma. Tehát monopolistikus. A kartellek felosztásában Grunzelt követi, de ennek lajstromát helyesen bővíti ki; bár maga előrebozsátja, hogy az osztályozás nem lehet teljes. Ezután sorra veszi a kartelleket, trustöket és fajaikat. Mig ezek egy iparág, vagy a rokon iparágak összes kartelljeit egyesítik a közös elárusító szövetkezetben vagy ezégbn és itt már, mint a trustnél, főleg a monopoliumra törekszenek. A kínálatot szabályozó kartelleket kilenez, a keresletet szabályozó kartelleket két pontban sorolja elő és írja le.

A trustök hazája Amerika, hol 1893-ig a new-yorki tőzsdén csak 20 trust volt jegyezve, de 1898—1900 között 565 keletkezett 7000 millió dollár alaptőkével. Ezek alapításánál előforduló nagy capitalwateringok és veszteségek feltüntetése mellett a nagy alakítások előnyét főleg a jövőben reméli és ennek fejében megbocsátja a promoterek és underwriterek nagy sápjait. A kartellek és trustök nem minden termelőt foglalnak magukban; ezek 70—80%-ával is uralkodnak a piacon árszabásukkal, mert olcsóbban, jobban termelnek és a könnyevők rendesen nehezebb forgalmi és termelési viszonyok közt vannak; szerző hozzátehetette volna, hogy termelésük mennyiségét sem képesek úgy fokozni, hogy komoly versenyt támaszsszanak.

Ekkor megy át szerző a harmadik részre, hol a kartellek és trustök gazdasági hatásait vizsgálja. Első sorban az árviszonyokban találja azt, hogy a trustök csak bizonyos fokig emelik az árakat, azok hullámzását azonban sok czikkben (szesz, cukor, petroleum) nem, sokban igen is meg bírják akadályozni. De a trustök ugrándoznak az árakban (ez különben az amerikai üzletviszonyokkal függ össze), a kartellek rendesebb árviszonyokat tartanak fenn és az ár-emelkedést sem zsákmányolják úgy ki, mint a trustök. Azonban különböző példáival szerző éppen nem határozza meg árhatásukat.

Minthogy a nyersárúk és félgyártmányok termelői egyfelől és másfelől a készárúk előállítói többnyire könnyen leküzdhetnek egyenlő erővel küzdő kartelleket, ezek ellensúlyozzák egymást; de a fogyasztók nagy tömege ezt nem teheti és így ezek a kartellek előnyeit nem igen élvezik; inkább ki vannak téve a kizsákmányoltatásnak. De a kivitelben a kartellek és trustök csak a védvám által nyújtott prae-miumot használják fel arra, hogy külföldön olykor az előállítási költségen alól is eladják készleteiket (dumping), a mire részben az olcsóbbá tett termelés e nagy vállalatokat szintén képesíti. A kartellek és trustök a főcéljukat, nagy hasznot, nagy osztalékot, el is érték; a feleresztett nagy tőkék mellett is és nemcsak gyártási, de eladási tőkélyt, a risico csökkentését és a készfizetést nagy mértékben biztosították maguknak. Kimutatja szerző a német és amerikai, sőt osztrák-magyar adatokkal is, hogy vállalatok, melyek éveken át osztalékot nem adtak, a kartellben nagy osztalékot adtak és ez meg-szünt, ha a kartell megszűnt.

Épp így foglalkozik a kartellek és trustök hatásával a munka-

bérekre. Amerikai, német és osztrák adatokkal bizonyítja, hogy ezek pénzben emelkedtek, javak mennyiségében kifejezve változatlanok maradtak, a foglalkoztatás állandóbb lett, de a munkások függése általánosabb a kartellek és főleg trustök alatt.

A kartellek és főleg trustök nagy concentráló erejével kapcsolatosan az üzemtökeletesítés, az eladási költségek leszállítása, a gyártási specializálás, találmányok költséges alkalmazása, kipróbálása, a munkások állandósítása stb. tekintetében jól fejtegeti szerző, mint előnyöket a szabad versenynyel szemben. A jövő fejlődését pedig Európában a kartellek és Amerikában a trustök nyomán a socialis állam felé látja; mert az üzlet mindinkább összpontosított és így könnyen jut az állam kezébe vagy befolyása alá. De ezt a nagy perspektívát mivel sem igazolja; ekkor már a levegőbe emelkedik, holott még a földön az adatok és tapasztalatok között mozog; a kartellek előnyeit, ezek felett a trustök nagyobb szabású és agresszív versenyképességével járó hullámzásokat és küzdelmeket, úgy a közgazdaságra és társadalomra, mint a munkásokra nézve, jól fejtegeti; csak conclusiója nagy ugrás a kartellról a trust általánosodására és innen a socialistikus államra.

A negyedik részben megy át a törvényhozás állapotára és tendenciáira, de itt azt a merész elvet bocsátja előre, ha egyes társadalmi rétegek másokat kihasználnak, az állam, mint az összes képviselője, avatkozzék bele, hogy vezesse a fejlődést a folytonosan növekedő jólét irányába, ez épp oly tág, mint veszedelmes alaptétel. Miután a római és középkori törvényeket, illetőleg judicaturát és az újabbkori francia, orosz, amerikai, angol, osztrák és magyar büntetőjogi tilalmat az üzleti összebeszélésekről adja, a kartellekről, trustekről is constataálja, hogy nem igen vezettek eredményre, vagy (mint a francia) nem kellően alkalmaztattak, áttér a teendőkre. Legkevésbé lehet tilalmakkal a kartelleket és trustöket sújtani, mert ezek nemzetközi összeköttetés útján kibujnak alóluk és csak a belföldi tényezők hátrányára lennének; de utól sem érhető megállapodások alakjában keletkezhetnek. Ezután a kartellek és trustök büntetőjogi tilalmának hatálytalanságát a judicaturából mutatja ki és a magánjogi intézkedéseket, a közérdek sérelme, a fogyasztók kizsákmányolása, az erkölcsbe ütköző cselekedet czimén vizsgálja, a monopolisztikus árakra törekvést vévén ennek, és csak ott lát gyakorlati rendszabályt, hol a kartellbe lépésre kényszerítést konstataál; de a peres ügyekben a polgári bíró hatáskörét kívánja megtartani és a választott bírójogot kiküszöbölni. Főrendszabályt abban lát, hogy a kartellek és trustök köteleztessenek nyilvános árszabást adni és állami közegek, a könyvek alapján, ellenőrizzék azt; ki megszegi (lefelé vagy felfelé), pénzbírsággal és a károsultaknak kárpótlással tartozzék. A kereskedelmi miniszterre biztatná a dolog; és ismervé lenne trustökkal szemben, az alkalmazásnak az, hogy abban a czikkben a belföldi termelés 70 %-ka felett rendel-

keznek. Fellebbezés a közigazgatási legfőbb bírósághoz lenne, a miniszterrel szemben. Minthogy pedig a trustökkal szemben ez nem elég, szerződés-kötési kényszerrel mond ki ezekre, hogy bojkott ne fordulhasson elő. Ez eszme horribilis voltát maga a szerző belátja és csak a köszén- és vasipart látja annyira fejlettnak és ellenőrizhetőnek, hogy reájuk alkalmazható legyen; rendszerének több vállalatra kiterjesztésétől azért riad vissza, mert a többi forrása nem ad monopoliumot és terméke nem általános érdek. Pedig petroleum, pamut stb. szintén ilyen. Itt eszméjének conclusiójától visszariad.

A felcsigázott kartell- és trustárrakkal szemben elfogadja a canadai és ausztráliai vámtörvények felhatalmazását: a kormányok számára, hogy az illető cikkekre ideiglenesen a vámokat leszállíthassák. Ezt a minisztertanácsra bízta. A vámszerződésekbe nem venne fel kartell-tiltó clausulát, de kívánatosnak tart általános tilalmakat minden praemium ellen, úgy mint a cukor ellen. Ezenkívül progressív adóval kívánja terhelni a kartellek és trustök jövedelmét és ebben a monopolisztikus kizsákmányolás megakadályozására vagy mérséklésére elegendő eszközt lát. Még csak a nyilvántartást köti ki az állami közegek részére — titoktartás feltétele alatt — a könyvek betekintésére és minden üzleti adat megvizsgálására. Ezzel a kereskedelmi minisztert bízta. Ezen kötelezettség alá vonja azon vállalatokat, melyek a termelés 70 % -a felett rendelkeznek, sőt esetleg azokat is, melyek 60 % -kal bírnak, de ezek fellebbezhetnek a közigazgatási bírósághoz. Mindez alkalmas a kartellek, trustök némi ellenőrzésére és nagyobb megterhelése is kizárja a *rendkívüli* eljárást; a rendes forumokat tartja meg, de az árviszonyok kizsákmányolását és monopoliumok keletkezését meg nem akadályozza.

Miután elsorolja a magyar és osztrák kartelleket, azon eredményre jut, hogy a magyar ipar erősebb részére konzerváló, sőt fejlesztő hatással van a kartell; főleg hol aránylagos erővel rendelkezik az osztrák mellett; de a kis termelés és gyengébb iparágak a kartellek nyomását érzik, pusztulnak vagy beolvadnak. Ausztriával közös kartellek lekötik iparunk fejlődését és megfosztják kereskedőinket üzletük egy részétől — mondja szerző; ezen csak az önálló vámterület segít; de elismeri, hogy a mely iparunk elég erős arra, hogy a kartellbe felvételt kérészkölje, az gyarapodik; csak új üzletágak nem keletkeznek, a gyengék nem fejlődnek. Ezután előadja a német, francia, angol és amerikai kartelleket és trustöket, kimutatva, hogy a kartellek nemcsak védvamos államokban keletkeznek, de a trustök fejlődése és terjedése Amerikában a védvám érvényesülésének hullámzását követte. Végül egy kis forrásajstromot ad.

Mindebből kitűnik, hogy szerző tárgyát theoretikus és gyakorlati szempontból egyaránt ismeri, azt behatóan tárgyalja. Úgy látszik, anyagának összeállításával és megírásával sietett; mert beosztása hiányos, következtetései és javaslatai elszórtak; conclusiója a themával

szemben nincs is. A lekopogtatást pedig oly kevésé ellenőrizte, hogy több helyen nemcsak értelmetlen szavak, de félmondatok is vannak. Mindazonáltal — ha e hibákat kijavítja — műve becses irodalmi dolgozat lesz.

IV. sz. mű, jeligéje: „*L'union fait la force*“. Rendszeres, tervszerű munka. Tárgyát jellemzi, az irodalmat ismerteti és függelékében bő, rendszeres bibliographiát ad. Előadja úgy a kartellek, mint trustök keletkezésének okait és azokat a nagyipar természetében találja, mezőgazdaságban, kereskedelemben csak sporadikus és kevés hatású jelenségek azok. Jól fejt ki, hogy a védvám előmozdítja a kartelleket és trustöket, de ezek a nélkül is keletkeznek és azzal sok selejtes vállalat jön létre, mely megszűnésével elpusztul. Reánk nézve az önálló vámterület mellett a kartellek érvényesülését engedmények nélküli teljesebb mértékben látja, míg a közös vámterületen a kartellben nem levő osztrák vállalatok is rontják a gyengébb magyar ipart.

Mint hogy a kartellek és trustök főczélját a versenykorlátozásban látja, ezektől elkülöníti a cornert, conorut, ringet, fusiót, melyek meghatározásánál Landesberger és Liefman után megy; ő maga nem definiálja azokat.

A kartellek és trustök célját a nemzetgazdaság alaptörvényének, a kereslet és kínálatból származó verseny korlátozásában, illetőleg megszüntetésében látja és így megy át azok fajainak előadására. Közbeszúrja mindkét vállalatnemre az irodalmi meghatározások rövid ismertetését. Az osztályozásban Liefmanhoz áll legközelebb; de ezt kiegészíti. Bár, úgy hiszem, ilyen minutiosus felosztással a különböző kategóriákban, korlátozó és felosztó kartelleket és ezek mindenikében keresleti, monopol- és árpolitikai kartelleket vesz fel, csak hogy logikusabb legyen; maga mondja, hogy így némelyik *kategóriája még üres* vagy embriószerű. Ezért a *felsorolásnál* azt nem alkalmazza, hanem Pohlehoz és Grunzelhez tér vissza.

Az előbbi művekhez képest legpragmatikusabb, legrendszeresebb úgy meghatározásaiban, mint felosztásában és külön adja a kartelleket céljuk és formájuk szerint. A tipikusabb alakokat mindenik alosztályban gyakorlati példában mutatja be. Épp így tesz a trustökre nézve, sőt ezeknél és a kartelleknél is a jogi alakulatokra és tartalomra is figyelmet fordít. Alaposan ismerteti a hazai kartelleket és azok különböző viszonyát az árakhoz; adatai világosak, következtetései néhol elmaradnak.

A hazai kartellek belszervezetének és működésének alapos előadása után a külföldi főbb kartelleket és trustöket adja mutatványképen és azután átmegy ezek hatásának vizsgálatára. E tekintetben is jóval felette áll társainak; mert a különböző kartellek és trustök hatását a termelés fokozása, tökéletesítése, a költségek megtakarítása, a verseny mérséklése, a technikai fejlesztés tekintetében külön vizsgálja; az árny- és fényoldalokat egyaránt előadja és így sem fel-

tétlen védelemre, sem elítélésre nem hajlik, hanem a jót és rosszat úgyszólván concrete adja elő. Helyesen constatálja, hogy a mai társadalmi viszonyok közt a kartellek és trustök a jövedelemfelosztásban csak azt fejtik tovább, a mi különben is irány a társadalomban és hogy csak a mi gyenge iparunkkal szemben kell az állami védelem a túlkapások ellen, bár a gyengébbek beolvasztása az erősebbekbe olykor éppen az iparfejlődés javára van. Míg a munkások a kartellekben előnyöket nyerhetnek, de csak úgy, ha országosan vannak szervezve. Az állandó szervezet vagy üzlet állandó keresetet és jó bért biztosít a munkásnak, ezt az amerikai trustök sehol se szálították le, sőt többnyire emelték. Felszívja a trust a kereskedőt is, és a nagy üzem a közép és alsóbb fokokat apasztja; de kereskedelmi tevékenységet folytat maga és így a kereskedőnek más formában alkalmazást nyújt.

A kartellek és trustök hatását az árra szintén helyesen fejtegeti, bár azzal a merész állítással lép fel, hogy ott, hol azok az árakat oly mértékben fokozzák, a hogy a fogyasztók vételképessége nem emelkedik, az állam közbeléphet. De az az észrevétele helyes, hogy szabad versenyben kisebb az árkülönbözet a nyersárú és ipari termék közt, mint kartellek és trustök uralma alatt, melyek éppen e spatiumot zsákmányolják ki és a fogyasztónak többnyire csak ott engednek az árban, hol a verseny erre kényszeríté, bár alattuk az árak állandóbbakká lesznek. A belföld rovására a külföldön nyert versenyképességet is igazoltnak látja szerző, mert piacot ment meg a gyárak foglalkoztatására; de az állami beavatkozáshoz folyamodik, ha a mesterséges ár a mezőgazdaságot vagy munkást rövidíti meg. A trust megtakarítással és termelési tökélylyel is elér hasznot, tehát nem szorul annyira az áremelésre, mint a kartell, mely e célra alakul.

A kartellek és trustök elleni védelmet az államtól a monopóliumra törekvés és a nagy tökeconcentráció czímén kívánja; de mint-hogy utóbbi az individualistikus gazdasági élettel függ össze, míg a társadalom ezen nyugszik, e czímen nem lehet semmit tenni; tehát csak a monopól elleni küzdelem marad fenn.

Ekkor áttér a törvényhozás és judicatura előadására; úgy a multban, mint a jelenben is el kell ismerni, hogy ebben is nemcsak tárgyat ismeri legjobban, de annak felhasználásával is öntudatosan halad feladatának megvilágítására. Különösen a német judicaturát adja elő minden fontosabb ítéletében és kimutatja a magyar judicatura hiányos és ellenmondó ítéleteit. Végül az előzmények közt a magyar polgári magánjog, — az uzoratórvény, — a szövetkezeti és az illoyalis verseny elleni *tervezetek*-nek a kartellekre *vonakoztatható* intézkedéseit ismerteti, bírálja, kimutatva ezek hiányaiból is a rendszeres kartelltörvény szükségét.

Így megy át feladatának megoldására. Tüzetesen és alapos kritikával adja elő az osztrák kísérletet és az amerikai intézkedése-

ket, enqueteot, a német és amerikai véleményeket a szakirodalomban. A nélkül, hogy e tekintetben igen terjedős lenne, vagy tárgyaról, feladatáról megfelelkezne. Végre átmegy a kérdés önálló tárgyalására.

De itt szerényen azt mondja, feladata az ügy előadása volt, a megoldáshoz csak egyes észrevételekkel és megjegyzésekkel járul; így Árkövy, Mandel és Klein osztályfőnök javaslata, bírálata alapján: a nyilvántartás megkövetelését, a kereskedelmi és váltótörvényszék kebelében külön vegyes szakbiróság felállítását, egy szak-kartell-ügyész általi vádindítványozást tart czélszerűnek és pedig a tárgy hármias felosztásában: a túlságos árkövetelés megakadályozásában, az uzsoráskodás megbüntetésében és az illoyalis verseny visszafojtásában; ezekre a magánjogi és közigazgatási rendszabályokat részben létező, részben kibővítendő, illetőleg pótlandó törvényes intézkedésekkel tartja szükségesnek. De maga elismeri, hogy úgy a nyilvántartás keresztülvitele és ellenőrzésének sanctiója, mint a magánjogi kárpótlás mértéke és az érdekeltekre való kiterjesztése még nagyon fejletlen kérdés és ezeket gyakorlati formulában megoldani meg sem kíséri. De ez inkább becsületére válik, hogysem megrovásul szolgálhatna. És éppen nem rontja le elismerésünket szerző munkájának bő anyaga, nagy készütsége, philosophikus rendszeressége, jogászai világossága felett. Úgy, hogy pályatársai között a legbecsesebb munkának tartjuk.

V. sz. mű, jeligéje: *„Szerény kívánságoknak az éppen leyszebb jutalmuk e világon, hogy termékenyekké válnak“* (Br. Eötvös József). Sokkal kisebb készlettel dolgozik, mint a IV. számú. Több ismeretes művet idéz a kartellek definitiójára, de irodalmi és statisztikai adatokkal is dolgozik. Egyszerűen adja elő a kartellek keletkezését a túlságos verseny megakadályozásában és a szervezkedésben, azok legnagyobb tere a nagy iparban lévén, míg a bankok fusionálnak. A kartellek czélját helyzetük javításában találja és nem egyetlen cél; de különböző, sőt váltakozó cél lebeg szemök előtt; czélokban is fejlődnek — fel a sokoldalú trustig. A kartelleket Kleinwächter és Liefman szerint osztályozza és hatásukat is az egyes üzeményezők szerint vizsgálja. A kartell a termelés és eladás-anarchiának, a túltermelésnek és túlságos árhullámnak vet véget és nem mindig törekszik a fogyasztók kizsákmányolására. Röviden veszi a kartellek kiviteli, iparfejlesztési politikáját a válságok elkerülésére, mérséklésére hatását; a túlzásokat és hibákat előadja, de ezeket egyeseknek és nem a szervezetnek rója fel. A kartellt és trustöt mindig egy kalap alatt adja elő. Csak később szentel az utóbbiaknak külön nagy fejezeteket.

Röviden előtárja a kartellnek állását a külföldön és hazánkban, de sem irodalmi nagy apparatussal, sem kiritikával nem dolgozik. Jogosultnak látja az állam beavatkozását, ha az önérdék érvényesülésével szemben a magánosok a közjólet teremtetésére elégtelenek; de

ennek ideje és mértéke az egyes államok belviszonyai szerint állapítandó meg. Ez nagy általánosság! A kartellekbe való állami beavatkozást is csak így határozza meg: védje meg a fogyasztók érdekét, terelje helyes fejlődésbe a kartelleket. Ez is általános! Ezután jogi, közgazdasági, közigazgatási és társadalmi szabályokkal foglalkozik; ezek közt a kartellbejegyzést tartja elsőnek, külön a kartellszabályokat, melyek nyilvánossá teendők lennének és külön az üzleti határozatokat. Ezek titokban tartatnának és ha *ezek* közösek, az állam (minisztérium) intézkedjék; hogyan, miként, nem mondja, csak azt, hogy nem kíván kartellbírósgot, csak szakembereket a minisztériumban vagy azon kívül. Az árakra versenytámasztással, kedvezményezéssel, ideiglenes vámleszállításokkal akar hatni, bár előzményei, hogy (főleg az utóbbi) szerződéses és más tényleges viszonyoknál fogva, csak igen kivételes lehet.

A munkásokat a *kartellek által* üzemek bezárása ellen és bal eset, aggkor ellen akarja biztosítani. Adóban progressiót, sőt „a méltánytalan nyereségnek“ az állam által elvételét ajánlja, az árakban bíró a hatósági közeg lenne. Biz' ez mind csak oda vetett ötlet, de kivitele felette kétes; hatása romboló.

A kartellek ellenőrzésére a miniszter mellé kartell-hivatalt és fontosabb kérdések megvitatására kartell-tanácsot javasol szakértőkből kettős jegyzékkel, egy nyilvánossal és egy bizalmassal és még a kitörleendő fekete listájával. De, hogy mikor következik be büntetés, azt destimatióra bizza, hogy mily módon nyilvánul az, arról nem beszél. Tiltja a nem termelők ringjét, cornerét, trustjét, de hogy ezzel czélt ér-e? arra nem ad biztosítékot.

Ezután megy át az amerikai trustök előadására és ebben némely alapítási és árfejlődési tapasztalatot, a speculáció némely túlzását behatóbban adja elő, mint társai; de sem szabályozásról, sem megoldásról nem beszél. Látja a fejlődést egész a communismusig, kéte lyét fejezi ki, hogy ez az embereket boldogabbá teendi-e, mint a nagy tőkeconcentratio, mely árszabályozásban, termelés rendszeresítésben és fejlesztésben szintén használ; de maga nézetet nem vall.

Behatóbban tárgyalja az amerikai főbb trustök küzdelmeit és azokkal szemben az amerikai törvényhozás kísérleteit, melyeket 22 államból rövid kivonatban ismertet és az Egyesült-Államok részvénytársulati, sőt tőzsdei törvényhozásának *egységesítésétől* várja a sikert. Művének ez a legjobb része. Az angol és német trustök ismertetésére is több gondot fordít, mint elődei. A legújabb és fontosabb trustalakulásokat pedig az európai országokban is egyenként adja elő, mindez becses adat, anyag; de egyébrek nem mondható.

Összegezve véleményemet: a pályázatot sikeresnek tartom. Az 5 műből, a két első selejtes és a feladat magaslátán *nem* áll. A 3 utolsó tartalmas, többé-kevésbbé kimeríti a tárgyat és mind a három megérdemli a kinyomatást, sőt elismerést is. Legjobban felelt

meg a III. és IV. számú pályamunka. Ezek közül a jutalmat: rendszeressége, philosophiai áttekintése és a kérdés megvilágítása, sőt gyakorlati megoldásához való adalékokkal, eszmékkel járulás által, a IV. számú „L'union fait la force“ jeligés *érdemli* meg és azt *ennek kiadandónak vélem.* a III. számú pályamunkát pedig dicséretre ajánlom.

Kelt Budapesten, 1905. jan. 10.

Hegedüs Sándor, r. t.

B)

A magyar közgazdasági irodalomban a kartellek kérdése eddig nagyobb figyelemben nem részesült és így nagyon indokolt volt e hiányon egy pályadíj kitűzése által segíteni. A kérdés megoldása nagy nehézségbe nem ütközhetett. A külföldi irodalom e kérdés tárgyalásában oly gazdag, a kartellügy minden része, elmélete, multja, jogrendszere, statisztikája oly behatóan, oly sokoldalúan tárgyalta, hogy alig lehet már most másról szó, mint e tanulmányok összefoglalása, bírálata, hazai viszonyainkra való alkalmazásáról. Tényleg, a pályázat teljes sikerrel járt. Összesen öt munka pályázik a díjra; ezek közül kettő teljesen megüti a mértéket: a többiek sem értéktelenek, habár amazokkal — a III. és IV. számúval — nem versenyezhetnek. Azért még ezen munkák is néhány igen fontos kérdésre adósok maradtak a felelettel. Nem találunk teljes felvilágosítást arra a kérdésre, vajjon a kartellt egy végleges, a jövőben irányadó vállalati idomnak kell-e tekinteni, vagy éppen az egyedül helyes termelési, illetőleg vállalati idomnak, mint azt némely író állítja? Általában alig találunk tájékozást arra a kérdésre nézve, vajjon a kartellnek a versenyt, az áralakulást stb. szabályozó hatása más módon nem érthetett volna-e el? Minthogy az egyik bíráló az egyes munkák tartalmát kivonatilag ismerteti, ezt mellőzzük és bírálatos véleményünket a következőkben foglaljuk össze:

I. sz. Jelige: *Jogért, igazságért, becsületért.* Terjedelme 299 l.

Tartalomjegyzék és kút- vagy irodalmi forrásokról szóló jegyzék hiányzik. Egy bevezetésben az individualismus és szövetkezés történeti vázlata adatik igen gyenge összefüggésben a fenforgó tárggyal, mely nem épp a legmegfelelőbb világításba helyeztetik, midőn az mint a szövetkezés egyik mozzanata, megjelenési formája tűnik fel. A kizsákmányolás alkotása egyfelől, a felebaráti szeretet alkotása másfelől, mint ugyanazon eszme szülöttei — mindenesetre elég eredeti. A munka 10 §-ra van felosztva: 1. §. A világgazdaság kifejlődésének hatása a termelésre. 19—29. l. — 2. §. A világgazdaság kifejlődésének kihatása az értékesítésre. 30—48. l. — 3. §. A vállalkozók egyesülése. 49—58. l. — 4. §. A kartell. 59—104. l. — 5. §. A trust. 105—138. l. — 6. §. Az összpontosított tőke jelentősége a termelés, értékesítés és fogyasztás szempontjából. 139—178. l. — 7. §. Az összpontosított tőke és a védvám. 179—213. l. — 8. §. A fogyasztók az

összpontosított tőke ellen. 214—233. l. — 9. §. Az összpontosított tőke törvényhozási rendszabályozása. 234—286. l. — 10. §. Az összpontosított tőke szerepe a jövőben. 287—299. l. — A munka oecónomiája nem igen sikerült. Az összesen 300 lapból a bevezető reflexiókra 58 lap esik; e reflexiók is részben csak lazán függnék össze a tárggyal. Aztán áttér a kartell és trust ismertetésére, sokat vesződvén a definitióval. Erőltetett az a felfogás, hogy a kartell legnagyobb sajátsága, hogy míg az előző években az ipari vállalkozó első sorban termelő volt, s mint kereskedő nem szerepelt (tehát másodszorban sem), addig a kartellbe lépett vállalkozó már épp oly mértékben kereskedő, mint a milyen mértékben termelő. Erőltetett az is, hogy a fedezetlen határidőüzletnek oly nagy szerepet juttat az új vállalati organismusok létesítésénél. Minduntalan találkozunk azzal a hibával, hogy pályázó a dolgokat és jelenségeket hamis méreteken látja, nagy dolgokat kicsinyeknek, kicsinyeket nagyoknak lát. Közgazdasági okoskodásai is hiányosak. Az egyedáruságok osztályozása is logikátlan. Az általa „tényleges“ egyedáruságnak minősített egyedáruságot is helytelenül határozza meg, valamint a kartell és trust idevonatkozó hatását.

Nagyon rövid és felette hiányos a törvényhozási rendszabályozásról szóló fejezet. Még az e téren tett lépések krónikai előadása sem gondos, a vitakérdések meg éppenséggel nincsenek kellően megvilágítva. A törvényelőkészítés stadiumát csak nagyjában ismerteti, a jogtudomány által végzett mélyen járó munkát alig méltatja figyelemre. Pályázó felfogása szerint, úgy látszik, csak a codificátorok érdemelnek figyelmet, a tudomány munkája mellékes.

Bár adatokat nyújt a kartellekről és trustokról, még sem nyernék rendszeres képet azok fejlődéséről. A magyar kartellek és a kartellkérdés magyar szempontból való megfelelő előadása hiányzik.

Javaslatok 1. *actio popularis* (Halle) azok javára, kiknek érdeme sérelmet szenved; 2. külön törvény kartellekről és külön trustokról; 3. nemcsak a kedvezőtlen hatások kiküszöbölésére kell törekedni, hanem a kartellek továbbfejlődését, tökéletesbítését, consolidatióját kell biztosítani.

A munkát kissé fellengzős prognózis zárja be.

II. sz. Jelige: *Kinder der Noth*. 211 lap. A munka nem emelkedik a compilatio színvonala fölé. Nagyonbár adathalmaz, mely könnyen volt összeállítható. Mélyebb elemzések teljesen hiányoznak. Irálya hevenyészett. Javaslatok a következők: bejelentési kötelezettség, választott bíróság kikötésének megtiltása, állami verseny, esetleg bizonyos kartellekkel szemben kisajátítási jog; ellenben nem helyesli sem a vámnak, sem a vasúti tarifának a kartellek ellen való felhasználását. Szigorú bírálatban részesíti a magyar kormány által kibocsátott törvényjavaslatot és mindenesetre igazat mond azzal, hogy még kívánatosabb a jelen állapot, mint a tételes törvények által mentesített visszás helyzet, mely egy hasonló törvény nyomában kelhetne.

III. sz. Jelige: „*Business is 'not philanthropy*“. 515 folio lap. Igen könnyű áttekinthetőségben tárgyalja a kérdés minden oldalát. Munkáját felosztja öt részre. Az I. részben (1—52. l.) tárgyalja a kartellek és trustök keletkezésének okait és feltételeit. A második részben (55—169. l.) tárgyalja a kartellek és trustök fogalmát, fajait és szervezetét. A harmadik részben (176—274. l.) tárgyalja a kartellek és trustök gazdasági hatásait. A negyedik részben (276—390. l.) tárgyalja a kartellek és trustök törvényhozási szabályozását. Az ötödik részben (397—508. l.) adja a statisztikát. Egy igen terjedelmes bibliographia zárja le az egész munkát. A kérdés minden vonatkozását alaposan ismeri. A jogi constructióban teljesen biztos. Az alapvető kérdéseket behatóan és itt-ott eléggé mélyen tárgyalja. Külön tünteti fel a kartellek hatását a magyar közgazdaságra. Képes a lényegest a lényegtelenről megkülönböztetni és az alakulásokban érvényesülő elemi erők játékát feltüntetni. Kisebb hibák itt is előfordulnak. Pályázó néha épp túlmessze megy az általánosítás és boncsolás terén, perspectivái és prognosizai néha nagyon merészek egy még be nem fejlődött processussal szemben, okoskodása is itt-ott erőltetett. Túlzás vagy közhely a kartellt és trustöt a magán-tulajdonjogra visszavezetni. A mit a munka legfőbb feladatának tekint pályázó, hogy a birtoktalan osztályok hatalomrajutása mellett az állam mit fog tenni, arra feleletet nem kapunk. A vámterület kérdése sokkal általánosabb, semhogy azt a kartell szempontjából helyeselni vagy elítélni szabad. A kartellek és trustök visszaéléseinek megakadályozására a következő javaslatokat teszi: 1. Az árak közzététele és az ahhoz való alkalmazkodásnak kötelezettsége; 2. szerződéskötési kényszer esetről-esetre a kartellek és trustök bojkottálási politikája ellen; 3. választott bírósági szerződés érvényének kizárása a kartell- és trustügyekben; 4. időleges vámelészállítás vagy vámmegszüntetés kizsákmányoló árszabások ellen; 5. fokozatos adókules; 6. kartellek és trustök állami nyilvántartása. Ezen rendszabályok keresztülviteléhez teljesen feleslegesnek tart külön szervet, létező közigazgatási és bírósági szerveink erre elegendő hivatottsággal bírnak.

IV. sz. Jelige: *L'union fait la force*. 660 l. Ezen munka terjedelme körülbelül az, mint a III. számúé, talán valamivel nagyobb. Mint már említettem, e munka is, mint az előző, a tárgy teljes, alapos tudásával van írva. Felkarolja az egész terjedelmes irodalmat. Megfelelő közgazdasági és jogi tudásra mutat. Önálló construáló képességét mutatja a kartell és trust különböző hatásának a vizsgálata, melynél a matematikai módszer alkalmazásához folyamodik. Részletesen ismerteti a kartelleket és trustöket, egyes jelenségeket graphikai rajzokkal is világít meg. A jogi kérdéseket is behatóan tárgyalja. A kérdés mai állása iránt teljes tájékozást nyújt. Itt-ott inkább nagyobb rövideg volna helyén. Túlnagy jelentőséget tulajdonít a kartell csoportosításának, egyik-másik egyleti vita sem érdemli

a túlkimerítő ismertetést. A munkát terjedelmes irodalmi kimutatás fejezi be. Azon eredményhez jut, „hogy a kartellügy még nincs minden részletében elegendőképp felderítve, hogy a felszínre hozott anyagból a törvényhozási szabályozás épülete kellő biztossággal megalkotható legyen. Ebből folyik az a szintén általánosan elfogadottnak mondható következtetés, hogyha lehetséges is, vagy kívánatos is, hogy a törvényhozás már most bizonyos lépéseket tegyen a kartellek jogi helyzetének szabályozására, e lépések csak igen óvatosan tehetőek meg s nem terjedhetnek ki erős tilalmi rendszabályokra és jelesül nem vehetők fel kivételes, repressív törvényhozás alakját“. Javaslatok a következők: 1. állami felügyelet és feloszlatai illetőleg kartellszerződés megsemmisítésének joga (mely azonban a harmadik személyekhez való viszonyt nem érintené); 2. a jogképességgel való felruházás; 3. a választott bíróság eltöltése. A kartellek által okozott sérelmekkel szemben pedig következő javaslatokat tesz: 1. az árak felügyelete ellen az uzsora elleni eljárás megfelelő kiegészítése. Ez ügyekben egy a budapesti keresk. és váltótörvényszék mellett szervezett szaktanács volna illetékes. Az eljárás megindítására jogosult minden érdekelt fél, valamint a közérdek képviselője. A közvetlen fogyasztásra és elsődrendű szükségleteket kielégítő cikkeknel a miniszter szabhatta meg az árt, mely intézkedés birtokon kívül megtámadható. 2. A tisztességtelen verseny esetében a német törvényhez hasonló intézkedés javasoltatik. 3. A munkások védelmére pedig a munkás-egyesületek, különösen a szakszervezetek erősítése.

V. sz. Jelige: „*Szerény kívánságoknak* stb.“ (b. Eötvös József), 320 folio lap. Terjedelmére nézve igen tekintélyes, szorgalmas dolgozat, mely azonban egészben alacsony tudományos színvonalon áll. Irodalmi tájékozottsága is kisebb, nyelvezete is pongyola. Javaslatok a következőkben foglaljuk össze: Az állami szabályozást szükségesnek tartja, hogy a kartellek kellő irányba tereltesse. Közigazgatási és sem magánjogi, sem büntetőjogi beavatkozást nem kíván. Kell kartellhivatal, kartelltanács, kartellértékesítő, kartellstatisztika, munkásstatisztika stb. Tekintetbe jöhetnek továbbá a vasúti tarifapolitika, a versenyvállalatok támogatása, a közszállítók helyes kezelése, az állam versenye és a progressív adó. Nem tartja alkalmazhatónak az árakba való beavatkozást és az államosítást. Kívánatos, hogy egyidejűleg Ausztriában is történjék a szabályozás. Mindenekelőtt azonban szükségesnek tartja nálunk, hogy egy ankét világitást derítsen az egész ügyre nézve.

Attérünk már most a javaslatlatterre. Terjedelemre és tartalomra nézve a díj odaítélésénél az előrebocsátottak után csak a III. és IV. számú pályamunka jöhet tekintetbe. Mind a kettő jó munka, az egyik, a III., egyes elvi, általános eszmék kifejtése által tűnik ki, a másik a kérdés egyenletes, részleteiben jól tájékoztató képet nyújt a kérdés állásáról. Mind a kettő azonban azon fogyatkozásban is

szenved, melyeket a bevezetésben említettem. Továbbá ki kell emelni, hogy a kartellek leírásánál épp azok az esetek, melyek a kartellekkel üzött nagy visszaéléseket és zsarnokságot legjobban mutatják — és a mely esetek a kartellek történetében elég sűrűn fordulnak elő, — kellő világításba nincsenek helyezve. Azonban ettől eltekintve, az említett két munka egészben véve a mértéket megüti. Legjobban szeretném, ha mindkettőt lehetne a díj odaitélésére ajánlani. Minthogy ez nem lehetséges, minthogy továbbá tavaly a nagygyűlés egy hasonló esetben kimondta, hogy jövőben, legalább ilyen kisebb díjaknál, a díj megosztása ne hozassék javaslatba, tekintettel arra, hogy a IV. számú a kérdés rendszeresebb feldolgozását nyújtja, ennek kérem a pályadíjat odaitélni. A III. sz. pályamunkát pedig dicséretre ajánlom.

Budapest, 1905. április 26.

Földes Béla, r. t.

II.

Jelentés a Lévy-pályázatról.

A)

A Lévy-pályázatban (hazai szövetkezetek) az idén két kellő időben benyújtott munka szerzője vett részt. Az I-ső számú műnek jeliségét nem tudtam felfedezni. Terjedelme 333 negyedréti írott lap. Ez a dolgozat nem karolja fel, a mint feladata lett volna, az egész magyar szövetkezeti ügyet, hanem két fejezetre osztott, hiányos és felületes bevezetés után, melyekben a szövetkezetekről általában szól és „a külföldi szövetkezetek vázlatát” adja, voltaképp a magyar szövetkezeti jogról, s különösen az alkotandó szövetkezeti régibb és újabb törvényjavaslatokról értekezik. E mellett mintegy toldalékképpen „a magyar szövetkezetek különböző alakjai” czim alatt a hazai szövetkezetek egyes válfajai közül némelyeknek alapszabályait ismerteti. Mindenekelőtt beszél a szövetkezetekről általában, de a szakavatottság oly feltűnő hiányával, hogy csak természetes, ha annak lényegébe behatolni nem képes. Meglehetősen készültséggel fog tárgyának elemzéséhez, a mi iránt senkit sem ejthet tévedésbe az, hogy egyes írókat, nevezetesen Gierkét, látszik vezérül fogadni, mert hiszen alig teszi ezt, tekintélyét rögtön félreérti, sőt önálló gondolkodásának bizonyítása végett csakhamar polemizálni is kezd vele. E mellett balul sikerült hasonlatokkal élve a szövetkezeti intézmény alap gondolatát a gazdasági önszegély társias megvalósítása helyett a felebaráti szeretetben véli felfedezhetni. Azután Van der Veldenek igazat adva a socialistikus ábrándok terére téved; erre áttér a szövetkezetek külföldi alakulatainak ismertetésére, miközben az okokat és okozatokat lépten-nyomon összezavarja. E pályázat feladata ugyan az volt, hogy a hazai szövetkezeti ügy monografiája adassék, azonban az ily természetű műnél a szövetkezet általános fejlődésének habár rövid, de a főmozzanatokat kidomborító történeti bevezetés itt is mellőzhetetlen. Ezt az első számú pályamű szerzője

második fejezetében igyekszik adni, de azt oly rendszertelenül teszi, hogy csak igen nyugtalan, zavaros képet tud arról nyújtani. A munka főtartalmát — mint már említettem — a hazai szövetkezeti jog fejlődésének feltüntetése képezi. Itt elég anyagot ölel fel s azt világosan ismerteti, azonban tárgyát inkább kivonatolja, mint szervesen feldolgozza. Az egyes vitás kérdéseket inkább csak mellékesen tárgyalja, hogy sietve ismét a tartalom bő kivonatának előadására térjen át.

Általában ítélete nem nyugszik sem alaposabb tudáson, sem szélesb körű gyakorlati tapasztalaton. Olvasottsága nemcsak csekély, de a mit olvasott, azt sem emésztette meg, hanem a kölcsönvett, de át nem hasonított ismereteket azon nyersen és hozzá még darabosan is adja vissza. Továbbá idézeteinek még helyeit is elmulasztja jelezni. Iránya pongvola, művésztetlen. Nyelvezetének magyarsága is nagyon kifogásolható s mindazon hibákban bővelkedik, melyek a legtöbb mai hirlapnak nyelvezetét a csak valamivel követelőbb izlésűekre nézve oly kellemetlenné, az olvasó közönség nagy tömegére nézve pedig annyira károsá teszik.

Úgy alakilag, mint tartalmi tekintetben sokkal magasabban áll a II. számú pályamunka, melynek jeligéjét e két szó képezi: „új törekvések“. Terjedelme 203, írógéppel tisztázott nagy negyedréti lap. Inkább nevezhető a hazai szövetkezeti ügy egyedíratának, mint az előbbi, de annak teljesen ez sem válik be. Míg ugyanis az I. számú műnek túlnyomó nagy részét a magyar szövetkezeti jog ismertetése és részben elemzése képezi, addig az, ha tökéletesen nem hiányzik is a II. számúból, mert hiszen a 88—95. lapokon az egész művelt világ idevágó törvényhozásai köréből vett töredékes adatok és megjegyzések közt arra vonatkozólag is mond egyetmást, de oly egyöntetű és beható tárgyalását a jogi mozzanatoknak, mint a minőt egy monographustól az ember méltán elvárhat, hiában keressük benne.

Egyébiránt e mű zöme közel jár ahhoz a mértékhez, melynek megléte esetén a díj az akadémiai szabályok értelmében szerzőjének kiadható volna. Ezt a mértéket a munka legnagyobb része azért közelíti meg, mivel a szövetkezet lényegét jól tünteti fel, megfelelő szakirodalmi és gyakorlati tájékozottságról tanuskodik, minélfogva a külföldi irányadó szövetkezeti mozgalmakat, ha nem is bőven, de jól ismerteti, s a hazai szövetkezeti ügy fejlődését és jelen állapotát úgy tünteti fel, hogy arról, ha nem is művésziiesen megfestett, távlatos, de a kellő figyelemmel tekintő által könnyen felfogható képet nyújt. Nagy szorgalommal gyűjtötte össze az erre vonatkozó fontosabb adatokat és azokat a részletek szükségtelen halmozása nélkül dolgozta fel. Iránya, ha nem is dicsekedhetik valami különös előnyökkel, de az a tárgynak többnyire megfelelő, egyszerű, világos, úgy hogy az ellen nagyobb kifogások nem emelhetők. A szerző irmodora azonban meglehetősen hidegen hagy ott is, a hol a tárgy némi emelkedettséget és melegséget megtérne, sőt talán meg is kívánna. Ezt azonban némileg jóvá

teszi az által, hogy például a szövetkezetek nevelő, nemesítő hatását a gyakorlati szövetkezeti férfiak élethől merített egyes nyilatkozatainak szószerinti idézésével bizonyítja. Hogy mindazáltal a II. számú pályamű szerintem szintén nem oly dolgozat, mint a minőt a jelen esetben a pályázati szabályok értelmében kívánni kell, annak okát a következőkben adom: A pályázat célja a hazai szövetkezeti ügy fejlődésének és jelen állásának monographiaszerű bemutatása volt. Első sorban tehát az erre vonatkozó anyagot kellett volna feldolgozni és e részben a lehető s irodalmi szempontból is megengedett teljességre törekedni. Erre a szerzőben is megvan a buzgó igyekezet, épp azért megfoghatatlan, hogy a hazai szövetkezeti törvényalkotás kellő méltatásáról egészen megfeledkezett. Ez oly mulasztás, melyet igazolni, sőt mentegetni sem lehet. Ezenkívül az egyes vidékek szövetkezeti mozgalmainak ismertetése közben is hézagosan járt el. Így például egy szóval sem említi azt a kiváló eredményt, melyet a szövetkezetek áldozatkész és szakavatott, buzgó, hazafias támogatásával olyan férfiak, mint gróf Majláth József Zemplénben és mellette mások, névszerint Vásárhelyi László Aradmegyében értek el. Ez utóbbi hézagainál azonban én a mű nagyobb hibájának tartom azt, hogy szerzője a két utolsó fejezetben a nemzetgazdasági élet jelenségeire vonatkozó ítéletében nem biztos. Azt, ha az egyes vitás kérdésekkel szemben az enyémmel ellentétes álláspontot foglalna is el, én természetesen nem helyteleníthetném. De azt már kifogásolnom kell, ha vitásoknak nem tekinthető tényeket a valósággal merőben ellenkezőleg állapít meg. Azt mondja például, hogy „a termelés koncentrálása és a növekvő munkakinálat természetesen a munka olcsóbbodására vezet.” Ebből az folyik, hogy szerinte a munkabérek a művelt világszerte és pedig minden termelési ág körében állítólag mutatkozó csökkenése képezi okát annak, hogy aránylag mind kevesebb és kevesebb önálló existencia mutatható ki. Ennek azonban nem lehet oka az, a mit ő felhoz, miután az a tény nem is létezik. Hiszen köztudomású dolog, hogy a munkabérek általában nem szállanak, de emelkednek, mert hiszen az általa hangsúlyozott „növekvő munkakinálat” mellett nagyban erősödő munkakereslet is észlelhető. A munkabérek emelkedő irányzatát a nagyban való termelés uralomra jutása sem volt képes megfordítani legalább eddig, mivel ezt a munkások folyton hatékonyabbá váló nagyszabású tömörülése lehetetlenné tette. A munkások fegyvertelenül — igaz — a munkaadókkal szemben általában, annál inkább, ha ezek szervezkednek, tényleg a gyengébb felet képezik. Csakhogy ők sem maradnak szervezetlenül, ekkor pedig hova-tovább annál egyenrangúbb hatalommá válnak a bérküzdelem folyamában amazokkal szemben. A szerző is elő akarja azt mozdítani; de midőn ez irányban okosodik, a munkások coalitíóját ismételve összetéveszti azok cooperatiojával. Ítélete e részben 10—15. lapon valósággal bukdácsol; néha talpon látjuk azt, de azonnal ismét a feje tetején áll. Ez a fogalomzavar

művének befejező részeiben kétszeresen kellemetlen és káros, mert a szépen meginduló és sok igazat tartalmazó érvelésnek meggyőző hatását teljesen lerontani alkalmas.

Ily körülmények közt, sajnálatomra, én ezt a munkát sem tekinthetem „önálló becsűnek“, minélfogva véleményem az, hogy a pályadij a jelen alkalommal egyik pályamunkának se adassék ki.

Budapest, december hó 5-én.

Gaal Jenő.

B)

Gaal Jenő társbíró véleményének *eredményéhez* hozzájárulok ; a pályadij kiadását én sem javasolhatom.

Mindkét pályamű komoly igyekezetet tanúsít ugyan a feladat megoldására s mindegyikben vannak értékes, tanulságos részletek : de egészében véve mégis egyik sem mondható oly harmonikusan bevégezett munkának, mely a feladat magaslatán áll. Vagy az általános nemzetgazdasági és szociális szempontok hézagosak és ingadozók, vagy a szövetkezetek jogi szabályozásának ismertetése és bírálata hiányos, vagy a tényleges állapotok ecsetelése nem eléggé szabatos és kimerítő. Szóval a szövetkezeti ügy megbízható és annak minden oldalára kiterjedő forrásmunka gyanánt, a minőt az Akadémia a pályadij kifizése által czélba vett, egyik sem szerepelhet. Kifogásolható különösen az igazi tudományos módszer hiánya. Sem a tárgy beosztása és tagozása, sem a különböző részek egymáshozi aránya nem eléggé plastikus és összhangzatos ; a használt források a legritkább esetben vannak megjelölve, még a szószerinti idézeteket sem lehet kellőleg ellenőrizni, sőt még az irány is többnyire pongyola.

Ha azonban a pályadíjra nem is tartom érdemesnek a benyújtott munkákat, mégis kíváncsnak mutatkozik, hogy szerzőiknek alkalmuk és ösztönzésük legyen azokat kellően átdolgozni és kiegészíteni s a legújabb törvényhozási és társadalmi fejleményeket is figyelembe venni. Minélfogva a *szóbanforgó pályakérdés újbóli kitűztetését* indítványozom.

Budapest, 1905. január hó 10-én.

Dr. Nagy Ferencz.

III.

Jelentés a Kereskedelmi Csarnok-pályázatról.

A pályázatra a kitűzött határidőn belül két pályamű érkezett : az I. számú „*A legfőbb kedvezmény elve a vámpolitikában*“ czímen, jelige nélkül, 1904 szept. 4-ikén, és

a II. számú „*A legfőbb kedvezés a kereskedelmi szerződésekben*“ czímen, „Do ut des“ jeligével, 1904 szept. 29-ikén.

Az I. számú 89 kis quart lapon inkább a kereskedelmi politikával általában foglalkozik, különösen a közös vámterületet illetőleg és a legfőbb kedvezés intézményét behatólag nem tárgyalja, miért

is — noha sok érdekes és különösen statisztikailag bő és tanulságos adatot tartalmaz — a jutalom odaitélésénél tekintetbe nem jöhetett.

A II. számú pályamű „Do ut des” jeligével 82 nagy folians lapon behatólag foglalkozik a fölvetett kérdéssel.

Először igyekszik megállapítani a legfőbb kedvezés eredetét és legrégibb alakját, majd áttér annak átalakulására egészen mai szerkezetéig. Igen részletesen ismerteti az amerikai reciprocitás intézményét és meglehetősen kimerítően adja a legfőbb kedvezés ellen főleg a német szakirodalomban forgalomba hozott kifogásokat. Végül azon következtetésre jut, hogy a legfőbb kedvezés helyét a reciprocitásnak kell elfoglalnia.

Habár a végkövetkeztetésben nem értünk egyet a szerzővel és érvelésének kiindulási pontjait és céljait nem tesszük magunkéivá, készségesen megadjuk neki azt az elismerést, hogy a kérdést tudományos komolysággal tárgyalja és a mellett lehetőleg elfogulatlanságra is törekszik; a mint készségesen elismerjük azt is, hogy ez a kérdés ilyen bőven eredeti magyar munkában eddigelé nem volt tárgyalva.

Másrészt azonban nem hallgathatjuk el, hogy a munkának jelentékeny hézagai is vannak. Ilyen az, hogy az amerikai reciprocitás intézményét nem magyarázza meg eléggé az amerikai kereskedelmi politika közvetlen céljaival; nem tárja föl a különböző reciprocitási formák indító okait és nem terjed ki eléggé azok hatásaira. S a mi még fontosabb, aránylag keveset foglalkozik a legfőbb kedvezés mellett szóló érvekkel, a mi annál súlyosabban esik a latba, mert maga is elismeri, hogy a legfőbb kedvezés biztosítása nélkül ez idő szerint szerződést kötni nem lehet, de nem is szabad.

Mindezek után, de főleg tekintettel arra, hogy a pályadíj az alapító rendelkezése szerint „csak *absolut becsű tudományos munkának*” ítéltető oda, a tisztelettel alulírt bírálók azt a javaslatot teszik, hogy a Kereskedelmi Csarnok pályadíja ez alkalommal ne adassék ki, hanem az alapító további rendelkezésének megfelelőleg újból ki-tűzéssek.

Ezen javaslatunk támogatására utalunk még arra is, hogy ilyen módon alkalmat adunk arra is, hogy legalább a II. számú pályamű szerzője, méltatva a különben érdemes munkája ellen felhozottakat, alaposabb és jobb munkával gazdagíthatná tudományos irodalmunkat.

Kelt Budapesten, 1905. ápril 15.

Kiváló tisztelettel

Láng Lajos, rendes tag.

Kautz Gyula, rendes tag.

IV.

Jelentés az Ullmann-pályázatról.

A korunkat mozgató nagy társadalmi kérdések között bizonyára egyike a legfontosabbnak a paraszt birtokososztály fentartásának és megerősítésének kérdése. Nincs abban véleményeltérés, hogy a fennálló társadalmi rend egyik legerősebb támasztéka a nagyszámú és vagyoni jólétnek örvendő kisbirtokosság; de már az eszközökre nézve, melyektől a paraszt birtokososztály fentartását várhatjuk, a legeltérőbb felfogások uralkodnak. Épp ezért mi sem tanulságosabb, mint ha megismerjük azokat a törekvéseket, intézkedéseket, sikereket és csatlódásokat, melyek a különböző országokban ezen a téren felmerültek.

A magyar tudományos Akadémia által az Ullmann-jutalomból hirdetett pályázatra, mely e fontos kérdés megvilágítását tűzte ki feladatul, egy pályamunka érkezett be „Parasztbirtokok“ címmel. A szerző elég sokat olvasott, elég nagy anyagot hordott össze, de a pályakérdést sikerrel meg nem oldotta.

A pályamű, mondhatni, feldolgozatlan, rendezetlen anyaghalmaz. A szerzőnek épp úgy nincs érzéke a belső, mint a külső forma iránt. Sejtelmé sincs róla, hogy a tudományos munka épp oly kevésbé nélkülözheti a compositiót, mint bármely szépirodalmi mű, mert különben az ismétlések kifárasztják az olvasót, a részek aránytalansága, a fontos és nem fontos összezavarása pedig nagyon megnehezíti, sőt majdnem lehetetlenné teszi, hogy értékes tanulságot vonjunk le a tanulmányból.

A szerző akkor is, midőn helyes nyomon próbál elindulni, csakhamar letéved róla. A pályakérdés a különböző országokban a parasztbirtokok alakítására és fentartására irányuló újabb kísérletek ismertetését kívánta. A szerző jól gondolta, hogy mielőtt az egyes országok konkrét eredményeiről beszámolna, czélszerű az olvasót megismertetni a parasztbirtokok fogalmával, jelentőségével; de a helyett, hogy ezt tenné, „A parasztbirtokok általában“ című fejezetben inkább a különböző országokban a parasztbirtokokra vonatkozó intézkedéseket vázolja, vagyis anticipálja azt, a mit a következő fejezetekben kell elmondania.

A mostani formájában meglehetősen fölösleges s a mellett kuszáltan, rendszertelenül megírt első fejezet után, mely bevezetésül akar szolgálni, külön fejezetekben tárgyalja a parasztbirtokokat Magyarországon, Amerikában, Németországban, Franciaországban, Belgiumban, Angliában, Olaszországban, Dániában, Oroszországban, Romániában, Szerbiában, Bulgáriában, Törökországban s az Európán kívüli országokban.

A pályamunka ezekben a fejezetekben sem áll feladatának magaslatán. Szerző sok mindent összehord, a mi többé-kevésbé csakugyan érinti a parasztbirtokos osztály helyzetét, de élettelen, tanul-

ságos képet nem tud festeni. Néha annyira szűkszáví, hogy felsorolása olyan, mint egy száraz tárgymutató, máskor meg annyira terjengős, hogy szószerint közöl a kérdés szempontjából csekélyebb fontosságú törvényeket.

Rossz szokása, hogy nem igen szereti magát világosan kifejezni, s azt, a mit mond, az olvasó előtt érthetővé tenni. Álljon itt egy példa a sok közül. A németországi parasztbirtokok ismertetésénél többek közt ezt mondja: „A járadékbirtokalakítás eszméje tulajdonképen az örökbérlet megszüntetésével függ össze. Az ötvenes években eltörölt örökbérlet hiányában ily módon akart magának az állam a kisbirtokosok magánjogi viszonyaiba minél tágabb körű beavatkozást biztosítani“. Mintha bizony a magánjogi viszonyokba való tágkörű állami beavatkozás valami magától értetődő közgazdasági vagy társadalmi feladat volna! Sajátságos az is, hogy a porosz járadékbirtok alakításánál és állami telepítésénél még csak megemlíteni sem tartja szükségesnek, hogy a kormányt és törvényhozást nemcsak birtok- és sociálpolitikai, hanem német nemzeti czélok is vezették. Igaz, hogy a pályázat a járadékbirtokok kérdését kizárni kívánta, de ha mégis foglalkozik a járadékbirtokokkal, nem volna szabad ilyen felületesen bánni el a kérdéssel.

Munkája a logikus gondolatfűzésnek is nagy híjával van. Ugrál egyik tárgyról a másikra, minden összefüggés nélkül. Pl. „A törzsörökösödés joga a német viszonyokban gyökerezik, azért válhatott az ott általánossá. Oly mélyreható változtatásokat hoz létre az örökjog megváltoztatása, hogy nagyon meg kell gondolni minden esetleges változtatást“. A pongyola stílnak is meglepő, de a szerzőnél éppen nem kivételes példája ez; lépten-nyomon találkozunk hasonlókkal, s azonkívül hajmeresztő magyartalanságokkal is, pl. „Nemcsak a lét-minimum lesz megvédve, hanem az átlagos birtokállapot fentartásáról is gondoskodva lesz.“ Vagy „A tehermentesítésnek mindazon esetekben helyén kellene lenni, midőn a földbirtok túlnagy kamatozású teherrel van nyomva“. A magyar nyelv nem tudásának szembeszökő példája, hogy a „noha“ vagy „habár“ helyett mindig „ha ugyan“-t használ, pl. „Dávid Marx kutatói módszerével dolgozva helyes eredményekre jut, ha ugyan sok tekintetben túlságba viszi a levont következtetéseket. Mert ha igaz is sok tekintetben (ha nem is a maga egészében) a Dávid által idézett Roscher-féle állítás“ stb.

Így nem szabad írni annak, a ki a magyar tudományos Akadémia koszorújáért versenyez. Az egész munkát a hanyagság, elnagyolás, felületesség jellemzi. Ha statisztikai adatokat idéz, nincs köszönet benne, a birtokok és gazdasági üzemek között lévő különbséget egyáltalán figyelembe se veszi, holott éppen a tárgyalt kérdés szempontjából ez nagyon is lényeges. A kimutatásokat hanyagul állítja össze, a következtetéseket felületesen vonja le. Pl. a 11. lapon közölt kimutatásban a tejtermékek kivitele gyanánt oly számokat közöl,

melyekről fogalma sem lehet az olvasónak, hogy mit jelentenek, értéket-e vagy mennyiséget? Mint Magyarország kivitele tejtermékekből 0.63 van ott kimutatva. Honnan vette a szerző ezt a számot, elképzelni sem lehet, mert Magyarország kivitele tejtermékekből mennyiség szerint 474 ezer métermázsát, érték szerint pedig 16.32 millió koronát tesz. Jellemző az is, hogy a szerző ugyanezen kimutatásnak a szarvasmarha és külön a tehénlétszám változására vonatkozó adatait miképen próbálja magyarázni: „A tehénállomány apadása hazánkban kívül fenti adatok szerint csak Belgiumban és Angliában hanyatlik lényegesebben. Hazánkban azonban ez a jelenség a marhalétszám emelkedésével van kapcsolatban. Belgiumban és Angliában nincs oly nagy tere az állattenyésztésnek s így a fentiek magyarázatát ebben találjuk“. Világos, hogy a szerző csak egy kis szómagyarázattal akarta felönteni az idézett adatokat, a nélkül, hogy azokat kritikailag mérlegelné s jelentősökben felfogni igyekeznék. Ugyan, hogy képzelheti azt szerző, hogy hazánkban 1884-től (nem pedig 1888-tól, mert akkor nem is volt állatösszeírás) 1895-ig a tehénlétszám csökkent volna, holott ez idő alatt a lassan fejlődő magyar marhát mind nagyobb mértékben kezdte felváltani a nyugati szarvasmarha, melynél az első leborjazás legalább egy-két évvel korábban történik, a mely körülmény, a tehenészetek terjedésével karöltve, szükségképen emelte a tehenek arányát az összes szarvasmarha-létszámban. Ha egy kis figyelmet fordít a két különböző állatösszeírásra, könnyen meggyőződhetik, hogy a kettőnek eredménye, a követett eltérő elvek folytán, nem mindenben hasonlítható össze. Mily felületes az az odavetett állítása is, hogy Belgiumban és Angliában nincs tere az állattenyésztésnek. Az a körülmény, hogy a szarvasmarhalétszám nem áll kellő arányban a rendkívül sűrű népséggel, távolról sem igazolja szerző állítását.

A pályaműnek oly sok hibája és fogyatkozása van, hogy az Akadémia által kívánt abszolút értéket meg sem közelíti, ezért a jutalom kiadását nem javasolhatjuk. Tekintve azonban, hogy a szerző elég sok forrást felkutatót, elég sok adatot összehordott, nem tartjuk kizártnak, hogy lelkiismeretes kijavítás s gyökeres átdolgozás után oly művet készíthet mostani elnagyolt kisérletéből, mely megállja helyét szakirodalmunkban. Részünkről óhajtanánk tartjuk, hogy Akadémiánk a pályakérdést, mely egy igen fontos szociális probléma megvilágítását és előkészítését célozza, még egyszer kitűzze, akkor a mostani pályamű szerzője is talán több sikerrel versenyezhet a jutalomért, átdolgozott, kiegészített munkájával.

Vargha Gyula I. t.

Láng Lajos r. t.

Nekrológok.

I.

Genersich Antal lt. gyászbeszéde Schulek Vilmos rt. ravatalánál (1905. márcz. 18.): Kedves barátunk! Munkád közben kimerülve pihenést, gyógyulást kerestél s mikor láttad, hogy azt nem leled, visszajöttél hazádba, szép szülővárosodba, kedves Tieidhez, szerető barátaidhoz meghalni s én fájdalommal köszöntlek működésed helyén, az egyetem csarnokában.

Mi bántott, mi ölt meg Téged? Nem gyengeség, hisz Isten munkát bíró testtel és kitartó lélekkel áldott meg. Nem az idő viszonyosságai, hisz gyermekkorodtól fogva edzve voltál ellenük.

Nem czélszerűtlen életmód, hisz okos mértékkel éltél.

Nem bántott Téged betegség csirája, hisz étizedeken át egészséggel dolgoztál kórtermekben.

Nem keserített szeretet hiánya, nem sebzett az ellenség fegyvere, nem akkor oltotta ki drága életedet; betegséged s halálad okát nem is kutatom tovább, mert úgy is tudjuk valamennyien, hogy mi tört le Téged idő előtt. Tudjuk és becsüljük: nemes hivatásod áldozata vagy! Az orvostanár munkája nemcsak óraadásból és a reábizott betegek szakszerű kezeléséből áll, kötelességei nem mérhetők munka-idő szerint. Mint orvos művész, mint tanár a természet törvényeinek kutatója, az igazságnak hivatott keresője voltál, ki nem ismerte az elfáradást, ki nem hátráltál a nehézségek előtt, hanem bűvárkodtál, gyógyítva tanultál szüntelen és munkásságod gyümölcseit szóban és írásban örömet és minden mellékgondolat nélkül adtad át tanítványaidnak és az emberiségnek.

Ez volt a zászló, melyre felesküdtél s melyhez hű maradtál mindhalálig és igyekezeted szerencsés, munkád áldásos volt.

Tudásod számtalan embernek megtartotta veszendő szeme világát, életét; kezed művészete a világtalanok ezreinek látást adott; de főérde-med, hogy tudásodat lelkes buzgósággal nyújtottad tanítványaidnak s mi több, hogy fáradhatatlan szellemeddel új ösvényeket törtél a vizsgálódásra, új műtéteket eszeltél ki, új igazságokat fedeztél fel és hogy munkakedved és szeretetreméltó egyéniséged által sok hű társat szerzettél és azoknak serény együttműködésével szaktudományodat oly magas színvonalra emelted, hogy manapság éppen a szemészet elsőrendű csillagként ragyog a magyar tudomány egén s fényét, melegét nemcsak a haza élvezi, hanem a világ látja és megbecsüli.

A természettudományok művelése folytán fegyelmezett észjárásod és tapasztalatokban gazdag emberismereted képessé tett arra, hogy nemcsak intézetekben és klinikádon czélszerű felszerelést, példás rendet létesíts, hanem arra is, hogy szelidséggel és erős akarattal a fakultásban és az egyetemen nehéz időkben is szerencsésen vezeted az egyetem ügyeit és tudományos társulatokban, tapasztalt okos tanácsaiddal előmozdítottad a tudományt.

Igaz, hogy nem végezhetted be mindazt, mit jubileumod alkal-mával feladatodul kitűztél és a mihez vasakarattal hozzá is fogtál, de mégis elérted azt, mi a tanár legszebb jutalma: tanítványaid belát-hatatlan serege Neked köszöni képzettségét, szakmunkások lelkes sora folytatja munkádat, tanártársaid tiszteltek és szerettek. s halálával fordul feléd a szenvedő emberiség.

A közbizalom és a király elismerésben, magas kitüntetésben részesített s a magyar tudományos akadémia is rendes tagjául választott és most megbízott, hogy kegyeletének koszorúját helyezzem a ravatalodra. Fáradozásod mindenképen sikerekben gazdag, nemes har-czod győzedelmes volt. Fájdalommal látjuk, hogy a nagy győzelem áldozatot kívánt s az áldozat Te vagy! Hült tetemed fekszik előttünk. Megállott a szív, mely szeretettel dobogott az emberiségért. El-némult az ajk, mely a tudományt hirdette. Megbénult a kéz, mely világot adott a világtalanoknak. — Mindennek vége.

Por voltál és porrá lettél!

De a porhüvely, ha szét is hull — *az emberszeretet*, mely arra ösztönzött, hogy mindazt, a mi hasznost, szépet, jót elsajátítottál, bőkezűen és örömmel addad tanítványaidnak és embertársaidnak; *a kötelességérzet*, mely folytonos komoly munkára serkentett, *az igaz-ság utáni vágy*, mely bűvár szellemedet mozgásban tartotta, az a bizonyos isteni szikra, mely Benned működött, nem halhat meg!

Az tovább is élni fog közöttünk!

S azon élő fa, a melyet annyi buzgalommal plántáltál, tovább is gyümölcsözni fog.

Drága halottunk! Fogadd tanártársaid búcsúköszöntését és végre részemről is, tanuló társadtól, ki szeretettel látta dicsőséges pályafutá-sodat s most árván maradt utolsóinak a hat conscolaris orvostanár közül, fogadd baráti hűségédért köszönetem. Nyugodj békében!

II.

Heinrich Gusztáv rt. főtitkár gyászbeszéde az Akadémia oszlopcsarnokában gróf Kuun Géza ig. és tt. ravatalánál (1905. április 11.): Mélyen tisztelt gyászoló gyülekezet! Mielőtt e diszes koporsónak néma lakóját elbocsátjuk utolsó útjára, a melyről, őszinte fájdalomunkra, sohasem fog visszatérni körünkbe, melyben mindig oly jól érezte magát, szomorú tisztem, hogy a kitünő tudóstól és nem kevésbé kitünő embertől rövid búcsút vegyek a M. T. Akadémia meg-bízásából, melynek megboldogult társunk egyik legkiválóbb, európai hírfi és tekintélyű disze volt. Őt is, mint sok jelesünket, az emberiség mély homályba burkolt eredetének problémája foglalkoztatta már ifjú korától és e nagy és nehéz kérdés szolgálatában elsajátította az európai nyelveken kívül Keletnek legfontosabb nyelveit és átkutatta a keleti népeknek legrégebb hagyományait, melyeket előtte európai tudós még nem tett tanulmánya tárgyává. E mélyreható és bámulatos tudással

folytatott tanulmányainak eredményei terjedelmes és fontos munkákban kerültek a tudós körök elé és a világ legkitünőbb orientálistái sorába emelték gróf Kuun Géza elköltözött társunkat, kit a művelt Nyugot számos tekintélyes tudós társasága sietett kebelébe fölvenni. Akadémiánknak közel négy évtizeden át volt tagja és mindig a legnagyobb érdeklődéssel és buzgalommal vett részt tudományos munkáságunkban, sőt mint az igazgató tanács tagja és három éven át mint másodelnök Akadémiánk összes ügyeivel készséges jóakarattal foglalkozott. Midőn most mély megilletődéssel koporsója előtt állunk, fájdalommal tölt el a tudomány súlyos vesztesége, de nemcsak a tudományé, mert elköltözött jeles tagtársunkban nemcsak az elsőrangú tudóst siratjuk, hanem a kitünő embert is, a ki szellemének fenköltiségevel, szíve melegevel, szeretetre készítető egyéniségének hódító varázsával őszinte, lelkes tisztelőjévé és hívévé avatott mindenkit, a ki valaha szerencsés volt e jóságos, derék, kedves emberrel érintkezhetni. Maradandó értékű tudós munkásságának emlékét örök elismeréssel és hálával fogja őrizni a tudomány története, a kitünő, jó ember emléke bevésve marad szívéinkben, és áldásunk mindenha kegyelettel fog borulni a távol sirboltra, melyben annyi jeles és nagyérdemű őse mellett örök álmát aluszsza. Isten veled, mélyen tisztelt és szeretett kitünő tagtársunk!

III.

Ilosvay Lajos lt. gyászbeszéde Liphay Sándor rt. ravatalánál (1905. május 3.): Gyászoló gyülekezet! E házban, két nappal ezelőtt, még a gyöngéd szeretet, a csöndes megelégedés és a sokra biztató reménység lakozott: most sötét gyász honol benne, mert az, a ki ennek a kis, de boldog családnak éltető ereje és büszkesége volt, nincs többé. És mi, a kiknek azért kellett volna idejönni, hogy a megtört szívű özvegynek, a kesergő gyermekeknek, a bánatos rokonoknak vigasztalást hozzunk, nem találunk szavakat a vigasztalásra, mert a mi szívéinkbe is durván belemarkolt az a fájdalmas tudat, hogy kisfaludi Liphay Sándor, mindnyájunknak, a szó igaz értelmében, őszinte kartársa és barátja nincs többé.

A váratlanul érkezett nagy veszteségtől megdöbbenve álljuk körül e ravatalt és remegve kérdezzük sorsunk legfelsőbb intézőjétől: Uram! ugyan melyek a mi bűneink, hogy oly sürriesen és mindég érzékenyebben sujtasz bennünket? Hisz mióta a tél dermedtő fagya kiengedt és körülöttünk minden új életnek örül, most már harmadszor hajtattad be tőlünk a halál adóját.

Talán olyan sokan vannak nálunk a jók és azok, a kiket a Te világosságod megihletett, hogy mindennap visszahivhatsz egyet közülünk, mert a sorok ismét záródhatnak, a hiány észrevétlen, sőt azok, a kik itt maradnak erősebben fejlődhetnek? Vagy úgy ítéled, hogy a meg-

boldogult már betöltötte hivatását és mert kötelességét híven teljesítette, megérdemli, hogy valamivel korábban térjen pihenni?

Mit tudjuk mi, miért van az élet s miért fejeződik be; miért süit a nap egyformán jókra és gonoszokra? De arról mindnyájan tanuszkodhatunk, hogy az, a ki immár elköltözött, valóban sokat dolgozott; dolgozott nyugtalanul, kitartással és fáradtságról sohasem panaszkodott. Azok, a kik nagy czélokért küzdenek, a munkából és a munka sikeréből merítik erejüket és hogy a megdicsőült is, nemcsak nagy, hanem tiszteletreméltó és hazafias czélokért élt és dolgozott, legjobban tudjuk mi, a kik minden cselekedetének közvetlen szemlélői és szigorú bírálói valánk. Az Ő törekvéseinek is az volt végső czélja, hogy egyetlen műszaki főiskolánk gyarapodjék hirben, dicsőségben, hogy folytonosan erősödjék a jövődöbeli műszaki kar érdekében, mely elvárhatja, több: meg is követelheti, hogy mindazokat az ismereteket, a melyekkel egykor ezt a hazát, boldogulva boldogítani akarja, itthon, ezen a főiskolán sajátíthassa el.

Még abban az időben is, a midőn a Magyar Mérnök és Építész-Egylet keretében fejtette ki lázas tevékenységét, az a gondolat vezérelte, hogy a műszaki kar és a műgyetem között könnyen járható, szilárd utat kell létesíteni; mert hitvallása volt, hogy egyedül a tudomány az a varázshatalom, a mely a műszaki karnak olyan társadalmi állást biztosíthat, a minőre termelő hivatásánál fogva joggal számíthat.

Képeletében abba a magasságba helyezte a magyar műszaki kart is, a melyben a párisi École polytechnique egykori növendékeit látta és szomorúsággal telt el, midőn tapasztalta, hogy az az eleven erő, a melyet a műgyetem növendékeinek adni törekedik, ha nem vész el is egészen, de tetemesen csökken, tölünk el nem hárítható akadályok következtében.

Drága Kartársunk! Az a mű, a melynek kiépítésén veled együtt fáradoztunk, még nincs befejezve. Aggódva tekintünk üresen maradt székedre, mert, ha találunk is utódot, a ki éppen olyan nemes gondolkozású, szeplőtlen jellemű és rendíthetetlen hazafi, mint a milyen Te voltál: ki kezekedhetik nekünk arról, hogy azt, a mit tudomány-szakodban akkora tehetséggel és becsvágygyal megkezdettél, a Te szellemedben fogja tovább folytatni? Vajjon lesz-e a szónak és az írásnak olyan korlátlan ura, mint a milyennek Téged ismerünk? Lesz-e mint tudós, Hozzád hasonló tanár? És mindenek fölött: fogja-e műgyetemünk ügyeit olyan meleg érdeklődéssel, akkora önzetlenséggel és önfeláldozással szolgálni, miként — közel három évtizedig — Te szolgáltad? Dékáni és két ízben rektori minőségben szerzett érdemeid kitorölhetetlen betűkkel vannak beírva évkönyveinkben; emlékedet a Te szeretetreméltóságod örökitette meg szíveinkben.

Mielőtt végső szavaim intézném Hozzád, felejthetetlen Barátunk, a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából ravatalodra helyezem az ő elismerésének koszorúját. Mély megilletődéssel búcsúzík Tőled

házánk szellemi munkásainak e fényes testülete, melynek sok időn át Te egyik disze voltál.

És most zokogó családdal együtt elkisérünk új lakásod küszöbéig. Tied a pihenés, miénk, ki tudná megmondani meddig, a küzdés és a fájdalom! Isten veled! Emléked örökké áldott lesz közöttünk!

IV.

Goldziher Ignác rt. gyászbeszéde Szilasi Móricz lt. ravatalánál (1905 május 17.): Alig hogy beköszöntöttél hozzánk, alig hogy helyedet elfoglaltad sorainkban, már is ravatalodat kell körülállnunk e gyászos órában, hogy elsirassunk, elbúcsúztassunk a M. T. Akadémia nevében.

Mily tragikus mohósággal, mily kinézetlen sietséggel kényszerített a kegyetlen sors odahagyni munkakörödet, melynek nemes feladatait annyi szeretettel, buzgósággal és hivatástudással karoltad föl a kathedrán és az irodalomban! S mily megható módon búcsúztál tőlünk! Hiszen, már a halál szárnyesattogását hallottuk szerényes dolgozószobád táján, midőn annak indultál, hogy tanítói munkádat egy mindenkoron becsületedre való alkotással egészítsed ki, melylyel többekkel együtt — mint utolsó írásodban, hattýrúdalodban monád — magasan óhajtottad lobogtatni zászlaját nagy mesterednek, Budenz Józsefnek, kinek leghivebb, legkegyetesebb tanítványai közé tartoztál.

Komoly lelkiismeretességgel párosuló széles belátás jellemezi tudós tollad minden termékét. A nagy mesterektől lerakott alapot fejleszteni óhajtottad azon nagy tudás révén, melylyel a magyar és altáji nyelvészetén túl a classica-philologia terén rendelkeztl és azon eredmények felölelésével, melyeket az európai nyelvtudományi iskolák haladó módszerei tártak előd.

A sors kegyetlensége nem szenvedte, hogy csak felét is valóvá váltsd annak, a mivel tudományodon lendíteni akartál és a mire nagy képességed hivatottá tett. Az utolsó pillanatig dolgoztál. Munkád félbeszakadt. Le kellett tenned a tollat. Hazánk nyelvtudománya, az iskola és az irodalom gyászolják időelőtti halálodat. Férfikorod derekán, java munkádnak közepette idejöttél temetkezni legjobb barátod mellé, ki társad volt ifjúkori küzdelmeidben s törekvésedben, részese férfikorod tudományos cselekvésének és kinek élete munkáját oly meghatóan méltattad, midőn legelőször léptél Akadémiánk szószerékére.

Akadémiai társaid mindenkoron kegyelettel fogják őrizni neved és tiszta jellemed emlékét. Have anima pia!

V.

Rados Gusztáv lt. gyászbeszéde Kruspér István tt. ravatalánál (1905. július 4.): Tisztelt Gyászoló Közönség! Mélyen elszomorodva és fájdalmasan megilletődve jöttünk el Kruspér István szeretve tisztelt barátunk és kartársunk ravatalához, hogy búcsúszózatot intéz-

ziunk a drága elhunythoz a Magyar Tudományos Akadémia és a magyar királyi József-műegyetem tanácsának nevében. Akadémiánk Kruspér István elhunytával tudományos érdemekben egyik leggazdagabb tiszteleti tagját, ez idő szerint nestorát veszíti, a magyar kir. József-műegyetem pedig, a melyen az elhunyt több mint négy évtizeden át áldásos és alapot vető működést fejtett ki, egyik díszét és legkiválóbb tanárainak egyikét siratja.

Kruspér István szaktudományának, a geodeziának hazánkban első, — hosszú időn át egyetlen — s mindvégig legkiválóbb tudományos művelője volt. Munkássága a szó legszorosabb értelmében úttörőnek nevezhető. Nemes lelkesedésének és ambíciójának egész erejével iparkodott a föle annyira szeretett tudományának nemzeti újjászületésünk dicső korában itt e honban új hazát teremteni, a hazának részére pedig e fontos új tudományt meghódítani.

Kruspér István tudományos érdemeit ékesen hirdetik önálló kutatásokon alapuló értekezéseinek hosszú sora, a melylyel tudományát gazdagította, „Földmértan” című nagy kézikönyve, a melylyel ezt tudományos rendszerbe foglalta, de nem kevésbé ama számos finom elmeéllel szerkesztett új mérőeszköze, a melyekkel mély és éles gondolkodásának maradandó emléket állított.

Kruspér István országszerte ismert és a külföldtől is fényesen elismert tudományos működésén kívül, a tanári katedrán is hervadhatatlan érdemeket szerzett. Alig van mérnöke e hazának, a ki áldva ne emlékeznék vissza azokra az igénytelen, de elmeébresztő és hogy úgy mondjam, agybamászó előadásokra, a melyekkel Kruspér, a technikai tudományok e valóságos polyhistora, a műszaki tudásának alapját mesterien lerakta. Ha ma büszkén tekinthetünk a magyar műszaki karra, a mely hazánk művelődését — legalább anyagi tekintetben — a kor színvonalára emelte, ez jórészt Kruspér áldásos működésének is köszönhető.

Tisztelt Gyászoló Közönség! Szívünk legmélyéig megindulva állunk e ravatalnál, de megnyugvással hajlunk meg a Gondviselés kifürkészhetetlen intézése előtt, mert e ravatal, bár küzdelmes, de hosszú és egészében harmonikus, boldog és teljes életpálya végét jelzi.

Szívünknek kimondhatatlanul fáj, hogy örökre kell búcsúznunk Tőled, a kinek szeretetreméltó egyéniségéhez mindannyian fiúi szeretettel ragaszkodtunk, a mint hogy Te is atyai szereteted áldásait árasztottad mi reánk; hogy búcsúznunk kell Tőled, a kit önzetlen tudomány-szeretetedért, kristálytiszta jellemedért, férfias és kitartó munkásságodért oly annyira tiszteltünk és nagyrabecsültünk.

Indulj hát most utolsó útra, a melyen szeretetünk és áldásunk elkísér. Te, a mérhető véges világ, a föld mérésének nagymestere, immár megdicsőülve vonulsz be a mérhetetlennek, a végtelennnek birodalmába, mi pedig, a kiket itt hagytál, nagy érdemeidért és fényes példaadásodért még haló poraidban is áldani fogunk Téged, kinek emlékét szeretettel és kegyelettel zárjuk keblünkbe mindvégig. Isten Veled!

VI.

Márki Sándor lt. beszéde gróf Mikó Imre ig. és tt. zabolai szülőházának emléktáblával megjelölése alkalmával (1905. szept. 4.): A vadrózsák földjén, annyi más koszorúval együtt, a Magyar Tudományos Akadémiác is ékesítse a gróf Mikó Imre szülőházát, a Mikesek kastélyát. Azt az otthont, a melynek boltozatai, kertjének árnyas fái alatt olyan vidáman csengett a kis Mikó Imre kacaja, mint négy emberöltővel azelőtt a Zágomból el-ellátogató kis Mikes Kelemené. A vadrózsák illatával, mely a Székelyföldnek ezt a kies szögletét kikeletkor betölti, mindakét gyermek a hazaszeretet édes leheletét szította magába. Az feszítette keblöket a férfikorban is, mikor a politikai élet Nemerője az egyiket egészen a rodostói tengerig sodorta, a másikat pedig levágta a haza letiport mezeire. A dicső fejedelmével bujdosó Mikes végre már csak „egyedül hallgatta tenger mormolását“, de megértette Rákóczi nagy lelkét az eget csapkodó tenger haragjában. Rég porladozott már, a mikor megjelenhettek Törökországi Levelei, melyek örök nemzeti eszményül éppen akkor állították oda Rákóczit, mikor Martinovics és társai a vérpadra indultak.

Hatvan esztendő mulva, a század legnagyobb szabadságharcának elviharzása után, a székely vértanúk megmutatták, hogy ez az eszmény a demokratia korában is örök és halhatatlan.

Ennek az újabb áldozatnak megrázó hatása alatt jutott Mikó arra a meggyőződésre, hogy peragit tranquilla potestas, quod violenta nequit. „Létünk — úgymond — nyelvünkől, ez irodalmunktól függ. Irodalmunk legnagyobb jövőjű, legtermékenyebb része a hazai történet. Tízszor essünk el, s míg történeteink állnak, újra fölkelünk.“ Történelmi eszményét egyúttal történelmi feladatnak tekintette. „Ha van számunkra üdv — mondotta 1848-ban az unio kikiáltásakor Erdély kincstárnoka, — ha van nemzeti önállóság, ha az európai népfajok ma-holnap bekövetkezendő élet-halál harcát túlélünk sikerül: azt egyedül az unionak köszönhetjük.“ Tizenegy esztendő mulva, mikor a győztes hatalom a két ország egyesülése elvét a császári öszszbirodalom eszméjének áldozta fel, tiszteleti tagi székét Mikó a M. T. Akadémiában Erdély különválása okainak fejtegetésével foglalta el; mert a mult élményeinek a jövőre való felhasználása tekintetében igen sokat várt attól, történetbúváraink ezt a vitás kérdést tanulmányozva, minő eredményeket állapitanak meg, minő képét hagyják hátra ama szerencsétlenségben nagy időknek és embereknek, „a jelen oly keserűen nagy dolgokat ért s valóban kiábrándulhatott nemzedék történeti nyomozásainak eredményeiből mi megy át a következőnek vérébe és lelkébe“. Erre megfelelt ő maga, mikor 1866. április 14-én az unio ismételt kimondása után Erdély képviselőit Magyarországi parlamentjébe vezetvén, történelmi küldetését azzal a fohással fejezte be, hogy „ez az egyesülés örökös legyen, melyet szétválás többé soha meg ne bonthasson.“

Miként lett ő ebben a csöndes küzdelemben Erdély Széchenyje, megkapóan kifejtette akadémiai emlékbeszédében Horváth Boldizsár, ki egybevetette ama két nagy jellem, Széchenyi és Mikó sajátzerű lélektani jelenségét. A M. T. Akadémia akkori főtitkára, Arany János úgy találta, hogy Mikót, a ki a honszeretet melegével foglalta önálló munkába történelmi kutatásait, megilleti kétségkívül a tudósok koszorúja; de „súlyos nemzeti halállal fenyegető nyomás idején módot keresni és találni, melylyel maga e nyomás, a visszahatás törvényénél fogva, a nemzetiség biztosítására, emelésére felhasználható s azt csüggedhetetlen kitartással, a társadalmi helyzet ezerszerű finom eszközkeivel, anyagi áldozattal érvényesíteni, mint az Erdélyi Múzeum alapításával történt, ehhez a tudomány szeretetén kívül, a hazafiság inspirációja s oly egyéni tulajdonok kellenek, minők csak nagyszabású férfiakban találhatók“.

Arany János és Horváth Boldizsár kezéből a M. T. Akadémia egykor a tudományos világ jelenlétében nyújtotta, most általam a *székely nép* színe előtt nyújtja koszorúját gróf Mikó Imrének. Ez a nép, az agyagfalvi nemzeti gyűlés óta, legsűrűbb tömegben ma csoportosult gróf Mikó Imre körül. Erdély Széchenyje, ha száz esztendő súlyát lerázva, új életre kelhetne, bizonyára azt mondaná most is, a mit elnöki székéből mondott az agyagfalvi nemzeti gyűlésen, hogy „a székely nép törvényes királyához tántoríthatatlan hűséggel és öröklött szent vallásossággal hona és királya védelmében elvérezni kész; ellenben azok ellenségei a királynak, kik megingatják hű népeiben a királyság iránti kegyeletet, hitet és tényeken alapuló meggyőződést.“

És ismételné, a mit Erdély utolsó törvényes országgyűlésének berekesztésekor mondott: „Mindnyájan azon egy hon jogokban és kötelességekben egyenlő polgárai vagyunk, kiknek egy érdekek, egy óhajításuk és törekvésük: a királyi szék és hon fenmaradása, a nemzet java és dicsősége.“ Legyen áldott Mikó emlékezete!

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONNYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Nyolczadik összes ülés.

1905 október 9-én.

KAUTZ GYULA másodelnök elnöklete alatt jelen voltak: gr. Teleki Géza ig. t. — Gr. Apponyi Sándor, br. Forster Gyula, br. Radvánszky Béla, gr. Zichy Jenő t. tt. — Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, Entz Géza, Fejérpataky László, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Hegedűs Sándor, Horváth Géza, Karácsonyi János, Klein Gyula, König Gyula, Krenner József, Láng Lajos, Pauer Imre, Pecz Vilmos, Réthy Mór, Schuller Alajos, Simonyi Zsig-

mond, Szily Kálmán, Szinnyi József, Thaly Kálmán, Than Károly, Thanhofer Lajos, P. Thewrewk Emil, Vécsey Tamás r. tt. — Angyal Dávid, Badics Ferencz, Balogh Jenő, Bodola Lajos, Borovszky Samu, Endródi Sándor, Ferenczi Zoltán, Gaal Jenő, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Istvánffy Gyula, Jánosi Béla, Kalecsinszky Sándor, Katona Lajos, Kövesligethy Radó, Kúnos Ignác, Lörenthey Imre, Magyary Géza, Mocsáry Sándor, Nagy Gyula, Némethy Géza, Onodi Adolf, Öváry Lipót, Petz Gedeon, Rados Gusztáv, Reiner János, Széchy Károly, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv, Thury József, Tormay Béla, Tóttösy Béla, Zolnai Gyula l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

157. Másodelnök úr előterjeszti Klotild főhercegnő ő Fenségének következő levelét: „Nagyméltóságú Kautz Gyula úrnak, a M. T. Akadémia másodelnökének, Budapest. A M. T. Akadémiának hön szeretett férjem, József főherceg elhunytán kifejezett részvéte jóleső könnyítést hozott özvegyi fájdalomra, melyet tiszta szívből köszönök. Annál becsebb nekem e nyilatkozat, mert azt az ország első tudós testülete fejezte ki, melyhez való tartozását elhunyt férjem mindig díszének tartotta. Budapest, 1905. június 21. Klotild főhercegnő.”

158. Főtitkár mély megilletődéssel jelenti be **Kruspér István** t. tagnak, Akadémiánk nagyérdemű nesztorának júl. 2-án bekövetkezett halálát: továbbá két jeles kültagunk halálát: júl. 5. meghalt **Reclus Elisée**, a kitűnő geographus és aug. 21. **Oppert Gyula**, a kiváló keleti nyelvész, végre **Rath György**-nek f. é. júl. 7. bekövetkezett halálát. Az utóbbi tagja volt Akadémiánk irodalomtörténeti és archaeologiai bizottságainak, melyeknek munkásságában nagy buzgalommal részt vett. De maradandó emléket Akadémiánk körében azzal a nagylelkű tettével emelt magának, hogy már egy évtizeddel ezelőtt rendkívül becses Hungaricumokban és unicumokban gazdag könyvtárát halála esetére a M. T. Akadémiának adományozta. — Az ülés jegyzőkönyvében ad kifejezést részvéteének nagynevű tagjainak elbúnya fölött és felszólítja az illető osztályokat, hogy emlékezetökről gondoskodjanak. Néhai **Rath Györgyre** vonatkozólag helyeslő tudomásul veszi, hogy az Elnökség koszorút tett le ravatalára és képviseltette magát a temetésen; egyúttal elhatározza, hogy az özvegyhez súlyos vesztesége alkalmából részvétiratot intéz.

159. Főtitkár fölolvassa **BERZEVICZY ALBERT** volt vallás- és közoktatási miniszter úr levelét, melyben hivatalából távozása alkalmával őszinte szívből köszönetet mond azért az odaadó támogatásért, melyben a M. T. Akadémia miniszteri működése egész ideje alatt részesítette. — Tudomásul van.

160. Főtitkár fölolvassa **LUKÁCS GYÖRGY** vallás- és közoktatási miniszter úr levelét, melyben a M. T. Akadémiát miniszterre kinevezéséről értesíti és hivatalos működésében Akadémiánk támogatását kéri. — Tudomásul van.

161. Főtitkár fölolvassa **LUKÁCS GYÖRGY** vallás- és közoktatási miniszter úr leiratát, melyben Akadémiáknak f. évi jún. 3-án 298. sz. a. kelt leiratára kijelenti, hogy nem tartja szükségesnek a Feridun bey-féle alapítványról kiállítandó alapító-levél megszerkesztésére kiküldött bizottságba a minisztérium részéről valakit kirendelni, mivel az alapító-levél jóváhagyása alkalmával amúgy is módjában lesz esetleges észrevételeit megtenni. — Tudomásul van.

162. Főtitkár felolvassa **LUKÁCS GYÖRGY** vallás- és közoktatási miniszter úr leiratát, melyben Akadémiáknak f. é. május 2. 236. sz. a. kelt fölterjesztésére közli a cs. és k. külügyminiszter úrnak f. é. jún. 30-án kelt leiratát. Ennek értelmében a miniszter úr nem teljesítheti az Akadémia abbeli óhaját, hogy a pekingi cs. és k. követségnél egy

tudományos attachéi állást kreáljon: ellenben a legnagyobb készséggel hajlandó előmozdítani az oly tudósnak munkásságát, kit az Akadémia tudományos kutatások céljából a keletre küldene. — Az összes ülés ez értesítést tudomásul veszi és THALY KÁLMÁN r. t. és osztályelnök javaslatára azzal a kéréssel fordul a külügyminiszter úrhoz, hogy LUDWIG ERNŐ pekingi követtségi attaché történeti és régészeti kutatásai-ban pártfogolni és támogatni sziveskedjék.

163. Főtitkár bemutatja a **porosz kir. tudományos Akadémia átiratát** a kéziratoknak nemzetközi kikölesönzése ügyében. — Kiadatik Goldziher Ignác r. tagnak.

164. Főtitkár fölolvassa a **lemergi egyetem köszönetét** Akadémiának az új egyetemi épület megnyitó ünnepe alkalmával kifejezett üdvözléteért. — Tudomásul van.

165. Főtitkár bemutatja a **bécsi egyetemi bizottság meghívóját** Petzval József néhai külső tagunk siremlékének felavató ünnepére. — Az összes ülés az Akadémia képviselőtérre Wertheimer Ede l. tagot kéri föl és koszorút helyez az emlékre.

166. Főtitkár bemutatja az **eperjesi Széchenyi-kör meghívóját** a f. hó 22-én tartandó Jókai-ünnepélyre. — Az összes ülés Akadémiánk képviselőtérre Berzeviczy Albert t. és ig. tagot kéri föl.

167. THALY KÁLMÁN r. tag jelentést tesz a **szécsényi országgyűlés 200 éves emlékünnepe**ről, melyen az Akadémiát képviselte. — Tudomásul van.

168. MÁRKI SÁNDOR l. t. jelentést tesz a **zabolai gróf Mikó Imre-ünnepély**ről, melyen az Akadémiát képviselte. — Tudomásul van.

169. Főtitkár előterjeszti a **tagválasztásokra vonatkozó indítványát**, mely szerint az Ügyrend 12. §-a következőkép volna módosítandó: „12. §. A tagválasztás ajánlat alapján történik. Minden akadémiai tagnak joga van a saját osztályába tartozó, tudományos szakokkal foglalkozó jelölteket ajánlani tagokul, de csak annyit, a hány hely az illető osztályban üresedésben van.

Az írásbeli ajánlat január végéig küldendő be a főtitkári hivatalhoz. E határidőn túl azon évre ajánlatok el nem fogadhatók.

A beérkezett tagajánlatok kinyomtatandók s a belső tagoknak megküldendőek.

A nagygyűlés első napján mindegyik osztály nyomtatott listával, mely a tagoknak egy héttel a választás előtt megküldendő, titkosan szavaz az ajánlottakra és azokat, a kik legalább kétharmad szótöbbséget kaptak, mint az osztály ajánlottait, okadatolt jelentésben az összes Akadémia elé terjeszti.

A nagygyűlés második napján az összes Akadémia tiszteleti és rendes tagjai szintén nyomtatott listával, mely nekik előzőleg megküldetik, titkos szavazattal és kétharmad szótöbbséggel választják meg a tagokat. — Az osztályokkal közöltetik oly kéréssel, hogy a novemberi összes ülésen jelentést tegyenek.

170. Főtitkár fölolvassa **Eötvös Loránd** báró akadémiai elnök következő levelét: Nagyméltóságú másodelnök úr! Mélyen tisztelt barátom! Tizenhat éven át szolgáltam az Akadémiát mint annak elnöke. E hosszú időn át iparkodtam feladatomat híven teljesíteni. s ha vannak jóakaróim, a kik úgy találják, hogy azt bizonyos mértékben teljesítettem is, úgy én jól tudom, hogy azt csak az Akadémia minden tagjának, minden tisztviselőjének buzgó közreműködésével tehettem.

Ezért életem fogytaig hálás leszek.

De múlnak az évek, s bár munkaerőmet lankadni még nem érzem, mégis minden lenyugvó nap arra int, hogy a Mindenhatótól nekem

kiszabott munkaidő előbb-utóbb végére jár. Addig, a míg erőm tart, addig a míg erőm van a munkára, első, mert csak általam teljesíthető feladatomnak kell tartanom azt, hogy kiegészítssem és feldolgozzam azt a tudományos anyagot, melyet évtizedek alatt nagy fáradsággal és részben éppen Akadémiánknak támogatásával összehordtam.

A meddig élek, ennek kell hogy éljek. Mielőtt késő volna, erre kell összegyűjtenem erőmet, megválva azon állásaimtól, melyek annak további szétforgácsolását okoznák.

Hosszú, nyugodt megfontolás után megérett az az elhatározásom, hogy bár nagyon nehezenre esik, az Akadémia elnöki állásáról lemondjak. A hála érzetével teszem ezt tisztelt és szeretett tagtársaim iránt, kik engem kitüntető jóindulatukkal e magas polcra emeltek s ott elnéző jóakarattal, ügybuzgó segítségükkel oly hosszú időn át megtartottak, kérve őket, hogy barátságukat tőlem ezentúl se vonják meg, mert ha le is lépek e magas elnöki székről, azért tudományos munkásságommal mindvégig az Akadémia szolgája maradok.

Téged, nagyrabecsült elnöktársam pedig arra kérek, hozd e megmásíthatatlan elhatározásomat az október 9-iki összes ülésben az Akadémia tudomására, vedd át ettől fogva az Akadémia ügyeinek vezetését s intézkedjél Ügyrendünk értelmében az elnöki állás betöltéséről.

Fogadd e fáradozásodért előre is köszönetemet s azzal legőszintebb tiszteletem kifejezését.

Budapesten, 1905 október 5-ikén. *Báró Eötvös Loránd.*

Másodelnök erre a következő szavakat intézi a gyűléshez:

„Tekintetes Akadémia! Mélyen tisztelt elnökünknek ezen, mindnyájunkra nézve megdöbbentő hatású s fájó érzelmet keltő lépésével szemben, nem kell különösen rámutatnom arra a súlyos, majdnem mérhetetlen veszteségre, a mely báró Eötvös Loránd elnök úrnak ezen elhatározásával, ha ennek megmásátására őt rábírnunk nem sikerülne, Akadémiánkat érné! Vele egy elsőrangú, fényes hírnévnek örvendő szakutód, egy az ügyek vezetésében avatott kezű kormányzó talentum, Akadémiánk feladatait, érdekeit s aspirációit meleg buzgalommal felkaroló és érvényesíteni törekvő, bokros érdemekben gazdag tagtárs hagyná el az elnöki széket s ezzel azt az állást, a melyben 16 éven át, mindnyájunk tiszteletétől környezve munkálkodott, alkotott s hatott és nem épp mindig kedvező körülmények közt maradandó sikert is ért el, a miért az Akadémiának soha el nem évülő hálájára szerzett jogos igényt.

Ezekkel kapcsolatban bátorkodom azt az indítványt előterjeszteni, méltóztassék az összes ülés egy többtagú küldöttséget kijelölni, a mely báró Eötvös elnök úrnál megjelenvén, hivatva lenne, az Akadémiának mély megilletődését visszalépési szándéka fölött kifejezésre juttatni és az Elnök urat jelzett elhatározása megmásátására, illetve az elnöki állásban megmaradására felkérni (Élénk általános helyeslés).

Ha ez indítványomat a tisztelt Ülés helyeselni méltóztatik, bátorkodom a küldöttség tagjaiul (szíves beleegyezésükkel) a következő urakat felkérni: *a)* A három osztály elnökeit, tehát GOLDZSIHER IGNÁCZ, THALY KÁLMÁN és THAN KÁROLY urakat; — *b)* az osztályok egy-egy rendes tagját (s pedig a legrégebbiek közül): GYULAI PÁL, VECSEY TAMÁS és KRENNER JÓZSEF urakat; — *c)* A levelező tagok közül a legfiatalabbak sorából PETZ GEDEON, BALOGH JENŐ és HOOR-TEMPIS MÓR urakat; végre *d)* a tiszteleti és igazgatósági tagok sorából egyet-egyet és pedig az előbbeniek közül báró NYÁRY JENŐ, az utóbbiak sorából pedig BEÖTHY ZSOLT urakat.”

Az összes ülés e javaslatot egyhangulag elfogadja és elhatá-

rozza, hogy a küldöttség (ha az Elnök úrnak nincsen az időpont ellen kifogása) f. hó 15-én déli 12 órakor keresse föl báró Eötvös Loránd urat.

171. Főtitkár előterjeszti a szeptember 30-ig beérkezett pályamunkák jegyzékét, ú. m.:

I. Gr. Teleki-pályázat (vigjátékok). 1. *Midás király*. Vigjáték 5 szakaszban. Jelige: Egyszer volt egy király . . . — 2. *Kaczér nők*. Vigj. 5 felv. Jelige: Kaczérság a női természet stb. — 3. *Ellentétek*. Vigj. 3 felv. Jelige: Két igazi ellentét stb. — 4. *Keserű mézeshetek*. Vigj. 3 felv. Jelige: Két szív egy kunyhó. — 5. *Cselre csett!* Vigj. 3 felv. Jelige: Ha vigjáték, legyen vig és -játék. — 6. *A költő úr*. Vigj. 3 felv. Jelige: Munka nemesít. — 7. *Kisvárosiak*. Eredeti vigj. 3 felv. Jelige: Az élet ferdeségek halmaza. — 8. *Egérfogó*. Történ. színmű 4 felv. Jelige: Fiat lux. — 9. *A Vajthay-dynastia*. Vigj. 3 felv. Jelige: Modern társadalom. — 10. *Az erkölcsbűrő*. Vigj. 3 felv. Jelige: Királyhűség. — 11. *A poeta-feleség*. Vigj. 3 felv. Jelige: Errare humanum est. — 12. *Pásztor Gida*. Vigj. 2 felv. Jelige: Művem nem éppen nyerni jó stb. — 13. *Kálvária*. Vigj. 3 felv. Jelige: Sirius. — 14. *Az egérfogó*. Vigj. 3 felv. Jelige: Előre! — 15. *Egy házaspár története*. Vigj. 4 felv. Jelige: Meliora sunt bono inimica. — 16. *Mr. Fredt házassodik*. Vigj. 3 felv. Jelige: Ha Isten velünk stb. — 17. *A nagyidai nagyurak*. Vigj. 3 felv. Jelige: Kétségb' esett kacaj. — 18. *A mások boldogsága*. Vigj. 5 felv. Jelige: A legnagyobb boldogság. — 19. *A czinkotai útcze*. Vigj. 3 felv. Jelige: Mátyás király. — 20. *A nagynéni*. Vigj. 3 felv. Jelige: Carpe diem. — 21. *Öreg ember szerelme*. Verses vigj. 3 felv. Jelige: Nemcsak ború, de derű is van. — 22. *Rege*. 5. felv. Jelige: Száll az ének szájáról szájra.

II. Gr. Karátsonyi-pályázat (komoly drámák). 1. *A tolvajok*. Szomorújáték 4 felv. Jelige: Bosszúvágy és szerelem stb. — 2. *A föld ura*. Drámai költ. 5 színben. Jelige: Mit rendel az Úr stb. — 3. *Az áruló*. Történ. dráma 5 felv. Jelige: Ne hozd nemes szíved stb. — 4. *A két Rédeyné*. Drámai színmű 4 felv. Jelige: Feláldozom szerelmemet stb. — 5. *Mostoha testvérek*. Színmű 5 felv. Jelige: Csak az félt, ki szeret. — 6. *Páris*. Tört. dráma 3 felv. Jelige: Eljön majd az idő stb. — 7. *A kik fölemelnek*. Társ. színmű 3 felv. Jelige: Korunk hibáit stb. — 8. a) *Hóféherke*. Színmű 5 felv. — b) *Margit*. Színmű 4 felv. Jelige: Thalia. — 9. *Ilda*. Szomorújáték 3 felv. Jelige: Nyelvében él a nemzet. — 10. *Hazug törvény*. Társ. dráma 3 felv. Jelige: Igazságért. — 11. *Egy darabka élet*. Dráma. Jelige: A társadalmi élet. — 12. *Él nemzet a hazán*. Drámai színmű. 3 felv. Jelige: Aurum non olet. — 13. *A Szentgyörgyi-ház*. Dráma 3 felv. Jelige: Politika és üzlet. — 14. *Attília*. Szomorújáték 5 felv. Jelige: Lemondani stb. — 15. *Vezeklés*. Színmű 3 felv. Jelige: Stella Maris. — 16. *Szabó Anna*. Szomorújáték 4 felv. Jelige: Csak az vessen stb. — 17. *Messalina*. Tört. dráma 3 felv. Jelige: Tempora mutantur. — 18. *Leonina*. Dráma 3 felv. Jelige: Igazság, őszinteség. — 19. *Flóra*. Színmű 4 felv. Jelige: Alea jacta est. — 20. *Mors eques*. Drám. költ. Jelige: Si quis . . . — 21. *A császár imádkozik*. 4 felvonásban. Jelige: Libertas. — 22. *Lenora*. Színmű 3 felv. Jelige: Semper idem. — 23. *A réti molnár leánya*. Népszínmű 3 felv. Jelige: Mindszentek. — 24. *Posthumus*. Tört. dráma 4 felv. Jelige: Emlékedet megőrizi nemzeted. — 25. *Hajtó-vadászat*. Dráma 3 felv. Jelige: Ex tenebris lux. — 26. *Megváltás*. Színmű 3 felv. Jelige: Nouveau jeu. — 27. *A Turócziak*. Tört. szomorújáték 3 felv. Jelige: A magyar szabadság. — 28. *Bornyai*. Színmű 2 felv. Jelige: Vakon ne ítélj! — 29. *Nero halála*. Tört. dráma 1 felv. Jelige: Delicta maiorum lues, Romane! — 30. *Gyöngyi Pirokska*. Dramatizált rege 3 felv. Jelige: De strigis, quae stb. — 31. *A démon*. Dráma

4 felv. Jelige: Örök rejtély a nő stb. — 32. *Sodródás*. Színmű 4 felv. Jelige: Porból lettünk. — 33. *Behramgur*. Verses színmű 3 felv. Jelige: Vigasztalan a költő élete stb. — 34. *Darloff Anna*. Dráma 4 felv. Jelige: Köny a nevetés fátyola. — 35. *Kockajáték*. Vigjáték 3 felv. Jelige: Ki sokat markol stb. — 36. *Délibáb*. Színmű 3 felv. Jelige: Előre! — 37. *A milhomos*. Budapesti életkép 4 felv. Jelige: Meine güldenén Dukaten stb. — 38. *Remények*. Dráma 4 felv. Jelige: Per me si va stb. — 39. *Tévelygők*. Dráma 3 felv. Jelige: Magyarok legyünk. — 40. *A napimádó*. Dráma 5 szakaszban. Jelige: Imádom a napot stb. — 41. *Dános László*. Dráma (szomorú.) 5 felv. Jelige: Hátha! — 42. *Hazug boldogság*. Színmű 2 felv. Jelige: Csiky Gergely. — 43. *György barát*. Tragédia 5 felvon. Jelige: Pro rege. — 44. *Rákóczi*. Drámai költemény. Jelige: Örök harc. — 45. *Memento*. Színmű 3 felv. Jelige: Őszi falevél. — 46. *Az asszony*. Dráma 3 felv. Jelige: A magyar Shakespeare. — 47. *Alice*. Dráma 4 felv. Jelige: Oremus.

III. **Farkas-Raskó-pályázat** (hazafias költ.). 1. *Találkozás Petőfivel*. Jelige: Halljátok e ficzkót stb. — 2. *Márczius 15*. Jelige: Viribus unitis. — 3. *A honvéd álma*. Jelige: Bujdosó. — 4. *János honvéd*. Jelige: Trombita harsog. — 5. *A halhatatlan himnus*. Jelige: Nekünk is volt... — 6. *A bihari rónán*. Jelige: A föld. — 7. *Szózat a királyhoz*. Jelige: A legelső magyar ember stb. — 8. *A csonka honvéd*. Jelige: Az ősök szenvedése stb. — 9. *Lenkey*. Jelige: Non satis est stb. — 10. *Új márczius*. Jelige: Alkotmány. — 11. *Caesaromania*. Jelige: Milliók egy miatt. — 12. *Vasvári Pál mellszobra előtt*. Jelige: A haza minden előtt. — 13. *Szent István és a koldusok*. Jelige: Szívemben mennyi örömet érzett. — 14. *Rákóczi*. Jelige: Hej Rákóczi, Bercsényi. — 15. *A szláv apostol*. Jelige: Itt élned, halnod kell. — 16. *Két halott*. Jelige: S ők élni fognak stb. — 17. *Isten és haza*. Jelige: Isten áldd meg stb. — 18. *Nagy idők, nagy emberk*. Jelige: Az élet nem más stb. — 19. *A mi lobogónk*. Jelige: A legszebb symbolum. — 20. *Márczius 15*. Jelige: Uj idők. — 21. *Kossuth*. Jelige: Mint szent ereklyét stb. — 22. *Honkegyelet*. Jelige: A haza minden előtt. — 23. *Zivatar előtt*. Jelige: H. Rákóczi György. — 24. *Fohász*. Jelige: Pro libertate. — 25. *A bujdosók visszatérése*. Jelige: Őszi harmat után. — 26. *Dugovics Titusz*. Jelige: Rossz időket élünk. — 27. *Közeledés*. Jelige: A közeledés vagy egyenget stb. — 28. *Buzaföldön*. Jelige: ... rajta semmi dísz tán stb. — 29. *Otthon*. Jelige: Hungaria est stb. — 30. *Egy oroszlán fölött*. Jelige: Szanzara. — 31. *Apostol és király*. Jelige: Hol vagy István király? — 32. *Rákóczi visszatér*. Jelige: Előre! — 33. *Hazám*. Jelige: Föl, nemzetem stb. — 34. *Zrínyi dula*. Jelige: Lebedia. — 35. *Munkára!* Jelige: Labor omnia vincit. — 36. *A honfi*. Jelige: Ember küzdj stb. — 37. *Az aradi tizenhárom*. Jelige: Respice finem! — 38. *Beszkidéken*. Jelige: Beszkidéken. — 39. *A magyar ifjúsághoz*. Jelige: A haza minden előtt. — 40. *Őszi ködben*. Jelige: Lombhullás. — 41. *Rákóczi*. Jelige: Mi sóhajt stb. — 42. *Levél az Alföldre*. Jelige: Áldás, békesség. — 43. *Zizi rózsái*. Jelige: Fiat lux. — 44. *Tárogató hangok*. Jelige: Régi dal. — 45. *Lenyelország felé*. Jelige: Rodostó. — 46. *Czinka Panna hegedűje*. Jelige: Hej Rákóczi, Bercsényi. — 47. *A kivándorlókhoz*. Jelige: Mikes Kelemen. — 48. *Hazafiak*. Jelige: Hont szeretnek stb. — 49. *A polittizálókhoz*. Jelige: Meddig tart ez stb. — 50. *Ének a két fűről*. Jelige: Én vagyok az igriez. — 51. *Rákóczi lelke*. Jelige: Derül még a reggel stb. — 52. *Egy régi sirban*. Jelige: Egy régi sirban. — 53. *A kurucz-zászlós*. Jelige: Pro libertate. — 54. *A hon szava a kivándorlókhoz*. Jelige: A haza minden előtt. — 55. *Előre*. Jelige: Kard. — 56. *Feltámadás*. Jelige: Szeretet.

IV. Péczely-regénypályázat (1903—4 évkör). 1. *Rákosi Viktor*: Elnémult harangok. Budapest. 1903. — 2. *Malonyay Dezső*: A Csák nemzetség, Budapest. év n. — 3. *Dr. Gyöngyösi László*: Hivatkozás „A bártfai alsópártiak” 1903-ban megjelent regényére. — 4. *Sas Ede*: Én vagyok az élet. Budapest. 1903. — 4. *Nógrádi László*: Lázadók. Budapest. 1903. — 6. *Viharos-Gerő Ödön*: A kik két világban élnek. Budapest. 1904. — 7. *Farkas Pál*: Az imrefalvi leány. Budapest, 1904. — *Jobbágy Miklósné*: Az ember. Budapest. 1903.

V. *Lukács Krisztina*-pályázat (magyar etymologiai szótár). 1. *Magyar Etymologiai Szótár*. Jelige: Az én igám gyönyörűséges stb. — 2. *Próbadolgozat a magyar nyelv etymologiai szótárából*. Jelige: . . . Tout puissant! stb.

VI. *Gorove-pályázat* (a komikum elmélete). 1. *A komikum elmélete*. I. II. Jelige: Az aesthetika terén stb. — 2. *A komikum elmélete*. Jelige: A nevetségesnek abban fő ereje stb.

VII. *Marczibányi-pályázat* (magyar helyesírás tört.). 1. *A magyar helyesírás történeti áttekintése*. Jelige: Quot capita, tot sententiae.

VIII. *Első M. Ált. Biztosító-Társaság-pályázat* (a válságok elmélete). 1. *A válság elmélete*. Jelige: A teremtés rendszerében stb. — 2. *A válság-elméletek rendszere*. Jelige: Azt termeljük stb.

IX. *Tomory-pályázat* (abszolút geometria.). 1. *Schlesinger Lajos* l. t.: Tervezet és levél. — 2. *Merchich Máté*: De veris Geometriae integrae principiis. Zágráb, 1903 és levél. — 3. *Dr. Privorszky Alajos*, Temesvár: Terrarajz.

Meddön maradtak:

X. *Ipolyi-pályázat* (középkori festészeti emlékek).

XI. *Kereskedelmi Csarnok-pályázat* (nemzetközi fizetési mérleg elmélete).

XII. *Vigyázó-pályázat* (magyarorsz. vármegyék szervezete). A jeliges levelek, FÖLDES BÉLA és CSÁNKI DEZSŐ r. tt. közreműködésével, lepecsételtetvén, irattárba helyeztetnek.

172. Főtitkár jelenti, hogy a következő pályamunkák, mint szabálytalanul kiállítottak, nem vehetők bírálat alá: 1. *Miért*. Költemény a Farkas-Raskó-jutalomra, a szerző névaláírásával. — 2. *Négy hazafias költemény* a Farkas-Raskó-pályázatra, jeligés levél nélkül. — 3. *A nagyruvágó*, vigj. 3 felv., a Teleki-jutalomra, a szerző megnevezésével. — 4. *Jajszó-e*, költemény a Farkas-Raskó-jutalomra, szerző aláírásával. — 5. *Daruvári László gróf, vagy a megtért bűnös, történeti regény*, a Péczely-pályázatra. Névtelen kézirat. Mint ilyen nem lehet bírálat alá.

173. Főtitkár jelenti, hogy a *Bulyovszky-jutalomra* a következő négy pályamű érkezett: 1. *Márctius 15.* Jelige: Szabadság. — 2. *Ünnepi óda*. Jelige: Recrudescent. — 4. *Rákóczy*. Jelige: Ismét magyar lett a magyar. — 4. *Rákóczy hazahozott hantvainál*. Jelige: Recrudescent inclitae gentis hungarae vulnera. — Minthogy a Bulyovszky-jutalom csak a jövő évben lesz hirdetendő és határnapja 1906. szeptember 30., a beérkezett négy pályamű addig félretétetik.

174. Főtitkár jelenti, hogy a *Bródy-jutalomra* két pályamű érkezett be: 1. *Lipták Albert*: A magyar színművészet reformja. Budapest, 1903. — 2. *Dr. Patai Sándor*: A megoldás. Zombor, 1903. és Magyar socialismus. Budapest, 1904. — A Bródy-jutalom határideje 1905. decz. 31. lévén, a beérkezett dolgozatok addig félretétetik.

175. Másodelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére gróf ZICHY JENŐ t. és ENTZ GÉZA r. tagokat kéri föl.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XVI. KÖTET.

1905. November 15.

11. FÜZET.

Statisztikai vizsgálódások a XIX. század gabonaárainak alakulásáról.

(Kivonat *Földes Béla* rt. október 16-iki előadásából.)

Mezőgazdasági államban fölöslegesen annak bizonyítása, mily mélyen belenyúló hatása van a termések és gabonaárak alakulásának a nép jólétére. Hiszen csak a közvetlen multa kell visszatekintenünk, a hol ama jellemző tényrt constatálhatjuk, hogy az 1904-ik évi rossz termés következtében hazánkban a termés után a halandóság jelentékenyen emelkedik. Míg 1904-ben januártól márcziusig a halálesetek száma 133,435, addig a reá következő év ugyanazon szakában 167,308, azaz három hónap alatt a különbözet 33,873.

Nem hiába jegyzi föl a történelem, hány nagy történeti esemény, háborúk, forradalmak állottak be a gabonaárak hatása alatt. „Cereris sunt omnia munera“, mondja a római költő és minduntalan találkozunk korszakokkal, melyekben a népességnek gabonával való ellátása oly fontos kérdéssé vált, hogy az minden más kérdést háttérbe szorított. Így volt az közvetlenül a francia forradalom előtt is, midőn minden figyelem erre irányult, oly annyira, hogy még a híres francia szalonban is a legszemlemezőbb nők és férfiak e kérdéseket tárgyalják és a sziporkázó szellemű abbé *Galiani* megírja munkáját: „Dialogue sur le commerce des blés“.

A fiatal közgazdasági tudomány is e kérdések körül szerzi első érdemeit. Eltekintve *Gregory King*től, ki egy ilyen helyesen megfigyelt, habár számtanilag elhibázott észlelettel, indítja meg a kutatásokat, *Quesnay* volt az, ki az „Encyclopedie“-ben „Grains“ című dolgozatával irányt jelöl és utána a nemzetgazdák hosszú sora a kérdés fonalát többé el nem ejti. A kérdés más jelleget ölt Angliában és annak alapján keletkeznek a korszakalkotó elméletek, melyek *Malthus*, *Ricardo*, *Tooke* stb. neveihez fűződnek. Joggal mondhatta tehát *Riehl* (*Historische Kulturbilder*, 238. l.) a gabonaárak történetéről, „hogy azok talaján végezte a nemzetgazdaságtan mitegy alapvető méréseit, hogy azok segít-

ségével dél- és szélességi köreit kényelmesen rakhatja az egész gazdasági életre“. Hogy pedig napjainkban az agrarpolitika legfontosabb kérdései, az úgynevezett földtehermentesítés, a mezőgazdasági üzemformák változása és részben ezzel összefüggésben birtokmegosztás és birtokpolitika, a gabonaárak alakulásával összefügg, nem szorul bizonyításra. Fontos az is, hogy egyetlen része a nemzetgazdasági elméletnek sem annyira alkalmas exakt matematikai pontosságra emelkedni, mint az árak, és különösen a gabonaárak elmélete. Mert oly jelenség az, mely a gazdasági élet ezer és ezer pontján ismétlődik, mely éppen azért a legkülönbözőbb tényezőkkel való sokféle kombinációt megenged, melyek közül az egyik itt, a másik ott kiküszöbölhető, mialatt közel juthatunk a kísérlet szabotosságához. Az is előny, hogy végre olyan jelenség, melynek constatalása nem nehéz. A gabonaárak tanulmányozása azon módszertani előnyt is nyújtja, hogy minket rászoktat, hogy a tényeket szigorúan megállapítsuk, mint a vegyész teszi aequivalenseivel, oly körülmény, mely épp a társadalmi tudományokban oly fontos, mivel itt mindig az a veszély fenyeget, hogy a fáradságos tanulmányozását a tényeknek sokalván, a képzelet szárnyain merészen emelkedő phantasmagoriák a szigorú igazságok helyét bitorolják.

Az árjelenségek tanulmányozására pedig a leggazdagabb és aránylag legmegbízhatóbb anyagot épp a gabonaárak statisztikája szolgáltatja. Ezen termelvények nagy fontossága, a szükséglet csekély ruganyossága, az óriási terjedelme a termelésnek és forgalomnak széles alapot nyújtanak a jelenségek tanulmányozására. Különben is nincs általában árú, melyre nézve oly gazdag, terjedelmes anyag rendelkezésre állana, mint a gabonára vonatkozólag.

Ezzel korántsem akarom azt állítani, hogy a gabonaárak statisztikája már elérte volna a tökély tetőpontját. Nagyot haladt azon időpont óta, midőn harmincz évvel ezelőtt a gabonaárak tanulmányozásával kezdtem foglalkozni. Míg akkor még a hivatalos statisztika is csak kevés államban fordított erre gondot, most már a legtöbb állam statisztikai közleményei rendszeren közlik az idevonatkozó adatokat. Míg harmincz év előtt tanulmányaink az illető statisztikai hivatalok írásbeli közleményei nélkül — melyekért e helyen is köszönetet mondok — lehetetlenek lettek volna, addig most csak azért építettük fel adatainkat jelentékeny részben ez írásbeli közleményekre, hogy az adatok teljes egyöntetűségét biztosítsuk. Azonban ha egyfelől a haladást elismerjük, másfelől a hiányokat sem hallgathatjuk el. A gabonaárak statisztikája és főleg nemzetközi része szenved az adatok nagy különbözőségén. Az egyik állam országos árakat közöl, a másik a főbb piacok árait, a harmadik tőzsdeárakat, sőt egyes

államok csak kiszámított árakat, melyek bizonyos természetbeni szolgáltatások átszámításánál használtatnak. Időről időre változnak a mértékek, a pénzek, változik a pénz értéke, változik a minőség stb. Némely államok csak az évi átlagok közlésére szorítkoznak. Itt egy egyöntetű eljárás nagyon szükséges volna, miért is a nemzetközi statisztikai intézetnek az idén tartott összejövetelét felhasználtam, hogy ez irányban indítványt tegyek, mely elfogadásban részesült.

A gabonaárak statisztikájának egyik igen becses részét képezi az ártörténet. Itt van elsősorban *Fleetwood* püspök híres munkája, melynek címe 600 évre igéri az árak statisztikáját, de tulajdonkép visszanyul az angol királyság legrégibb koráig. Általában ez a statisztika azon ága, mely körül az angolok szereztek maguknak nagy érdemeket. Így főleg *Tooke* „History of prices“ című híres munkájával, melyben a gabonaárak fontos közgazdasági kérdések megoldására használtatnak fel. Itt van aztán *Thorold Rogers* munkája „History of agriculture and prices“. De említésre méltó *Dupré de St. Maur*, *D'Avenel* a francziáknál, *Hanauer* apát az Elzászra vonatkozólag, *Unger* és sok más kutató Németországra vonatkozólag, *Sloet van de Beele* Németalföldre vonatkozólag és e dolgozat írása alatt vettem a dán statisztikai hivatal munkáját, mely az 1600—1902. évekre adja a gabonaárak történetét Dániában. Nálunk ártörténeti munka a régiebb időkre ugyan nincs, de számos érdekes adatot találunk *Csányi* Chronikájában, *Wagner* Analectájában, *Apor* Synopsisában stb.¹ Ezen adatgyűjtemények rendkívüli fontossággal bírnak számos közgazdasági kérdés megoldásánál, így a munkabérek és a nép jólétének megállapítására, a pénzérték kiszámítására stb. Többnyire főleg ez utóbbi kérdés érdekében kutatták az árakat, de már *Fleetwood* püspök mondja, hogy ez adatok más szempontból is bírnak nagy fontossággal. Az ártörténeti munkák nagy értéke volt az ok, hogy az említett congressuson egy második indítványt is terjesztettem elő, hogy t. i. a londoni Royal Statistical Society, melynek tagjai között az ártörténet legkiválóbb képviselői voltak, gazdag könyvtárában egy külön osztályt szervezzen, melyben az összes gabonaár-irodalom összegyűjtessék. Az indítvány egyhangúlag elfogadtatott. bár több franczia előttem sajnálkozását fejezte ki, hogy nem inkább Párist javasoltam. Különben természetes, hogy bármely szakkönyvtárnak szabadságában áll az anyagot összegyűjteni.

A felsorolt munkák egyúttal bizonyítják, hogy igen régen ismerték fel a gabonaárak feljegyzésének nagy fontosságát. Igen

¹ Ezen és más adalék iránt lásd : „Közgazdasági Értekezések“ című (I. kötet) és „Statisztikai Előadások“ című munkám második sorozatát.

gyakran az egyházi anyakönyvekben jegyeztették fel a születésekre, esketésekre, halálozásokra vonatkozó adatokkal együtt, ami eléggé bizonyítja, milyen nagy fontosságot tulajdonítottak ez adatoknak. Sőt egyes államokban egyenesen utasították az anyakönyveket vezető közegeket, hogy egyéb fontos eseményekkel ez adatokat is vezessék be a jegyzeteknek szánt rovatokba.

A következőkben azonban csak a XIX. századdal akarunk foglalkozni,¹ hogy azon fontos tanulságokat levezessük, melyeket ez adatok előttünk feltárnak. Részletekbe nem bocsátkozunk, mert azok a harmincz év óta közölt tanulmányaimban² könnyen megtalálhatók. Megjegyezzük még, hogy minden adatnál a forrást megnevezzük, mely többnyire írásbeli közleménye az illető állam statisztikai hivatalának. A dolgozatunkhoz csatolt táblákban az eredeti följegyzéseket adjuk, hogy azok ellenőrizhetők és felhasználhatók legyenek és csak a szövegben, hol az adatokat, a mennyire lehet, összehasonlítjuk, összefoglaljuk, eredményeket levezetünk, ott számitottuk át azokat.

Adataink feldolgozásánál azt a módszert követjük, hogy

¹ A függelékben több államra vonatkozólag adjuk több századra visszamenőleg az összefoglaló adatokat és egy kis áttekintést az ártörténeti irodalom fontosabb jelenségeiről.

² 1. Die Getreidepreise im XIX. Jahrhundert mit besonderer Berücksichtigung der Preisschwankungen. (Statistische Monatsschrift. Wien 1877.)

2. Idem. Fortsetzung. (Ibidem. 1879.)

3. Idem. Schluss. (Ibidem. 1882.)

4. Die Ehefrequenz in ihrer Abhängigkeit von den Getreidepreisen. (Ibidem 1879.)

5. Der Einfluss der Getreidepreise auf die Arbeitslöhne und den Preis einiger wichtiger Lebensmittel. (Ibidem 1880.)

6. Der Einfluss von billigen und teuren Zeiten auf die Sterblichkeit. (Jena 1880.)

7. Ueber einige wirtschaftliche und moralische Wirkungen hoher Getreidepreise. (Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Jena 1881.)

8. A gabonaárak hullámzása a XIX. században és a gabona-drágaságok hatásai. (Budapest 1882.)

9. Die Getreidepreise im 8. Dezennium des Jahrhunderts. Statistische Monatsschrift. Wien 1884.)

10. Die Getreidepreise in den Jahren 1881—1885. (Ibidem 1887.)

11. Die monatlichen Schwankungen der Getreidepreise. (Ibidem 1887.)

12. Die Getreidepreise im Norden in den Jahren 1871—1885. (Ibidem 1888.)

13. Die Getreidepreise und ihre Wirkungen auf die Bewegung der Bevölkerung 1871—1885. (Ibidem 1888.)

14. Die Getreidepreise im XIX. Jahrhundert. (Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik 1905.)

15. Note on the course of wheat prices in different states (International statistical Institute 1905).

először az általános tanulságokat fejtjük ki. azután minden államra külön adjuk elő a fontosabb eredményeket. A következő államokra vonatkozólag sikerült nekünk az adatokat összeállítani: Anglia, Franciaország, Poroszország, Ausztria, Magyarország, Olaszország, Spanyolország, Svájc, Belgium, Németalföld, Dánia, Svédország, Norvégia, Finnország, Oroszország. Régibb tanulmányaink Romániát is tárgyalják, minthogy azonban a legújabb adatokat teljesen megbízható alakban megszerezni nem sikerült. bár e célból a követséget és a consulatust is megmozdítottuk. ez államot általában kihagytuk.

Visszapillantást vetvén a mult századra. mindenekelőtt az a kérdés követel megoldást. mely évek mutatják a legnagyobb hullámzásokat a gabona árat tekintve. mely évek mutatják a legnagyobb szélsőségeket, a legnagyobb olcsóságot és legnagyobb drágaságot.

A XIX. század megindul igen magas gabonaárakkal. Utoljára állunk azon szomorú esetek előtt, hogy valóságos éhséget, nyomort és halált terjesztenek. Angliában a gabonaárak drágasága és a Napoleon által elrendelt szárazföldi zárlat következtében a gabonatermelést kiterjesztik az eddig nem művelt területekre és ezen tényben gyökerezik *Ricardo* nagy felünést okozott földjáradéktana, mely szerint az emberiség a népesség szaporodásával kénytelen rosszabb és rosszabb minőségű földeket művelés alá venni. Még a század második tizedében föllép egy pusztító éhség, de ettől kezdve jóformán a század első felének végéig mérsékelt árakat mutat. Ellenben a század második felének jellege a magas gabonaár. A nyolevanes években az árak kezdenek esőkkenni és a kilenczvenes évek végén rendkívül alacsony ponton állanak meg. A század tehát elején igen magas, végén igen alacsony árakat mutat, folyamában az első félszázadban az alacsony, a második félszázadban a magas árak túlnyomók. A század első felében az olcsó árakat ismét főleg egyszer megszakítja a drágaság, mely aztán Angliában Peel nagyszabású szabadkereskedelmi reformjához, a Cobden vezetése alatt álló Anti-Corn-Law-League győzelméhez és a gabonavámok eltörléséhez vezet. A század második felében pedig, dacára a magas gabonaáraknak, ismét behozzák a gabonavámokat. Azon évtizedben, melyben *Bismark* Németországban a gabonavámpolitikát inaugurálja, a búza ára 55%-kal magasabb volt Poroszországban, mint a század első felében és magasabb, mint 1851 — 70-ig.

Minthogy tábláink eziránt a legkimerítőbb felvilágosítást nyújtják. itt csak a legkiemelkedőbb pontjait az oscillatióknak akarjuk megjelölni. még pedig a búzára vonatkozólag. melylyel a többi gabonaneműiek is rendszerint teljes párhuzamosságot mutatnak. Volt pedig

	a század első felében		a század második felében	
	legdrágább	legolcsóbb	legdrágább	legolcsóbb
	évtized	évtized	évtized	évtized
Angliában	1811—20	1841—50	1851—60	1891—900
Franciaországban	1811—20	1841—50	1871—80	1891—900
Poroszországban .	?	?	1871—80	1891—900
Ausztriában . . .	1801—10	1831—40	1881—80	{1861—70 1891—900
Magyarországban	?	?	1871—80	1891—900
Belgiumban . . .	1811—20	1821—30	1851—60	1891—900
Németalföldön . .	1811—20	1821—30	1861—70	1891—900
Finnországban . .	1811—20	1841—50	1871—80	1891—900
Oroszországban .	?	?	1871—80	1891—900

A legolcsóbb korszakok voltak 1821—30. 1841—50 és 1891—900; a század második felében kivétel nélkül a legolcsóbbak voltak az árak 1891—900-ig, a mi eléggé magyarázza az agrarizmus nagy megerősödését. A legdrágább évtizedek voltak 1811—20. 1851—60 és különösen majdnem általános jelleggel 1871—80 évek, melyek mély nyomokat is hagytak a népek populacionistikai jelenségeiben. A legtöbb államban 1811—20-ig és 1871—80-ig voltak a legdrágább. 1841—50 és 1891—900 a legolcsóbb évek. Azon államokra nézve, melyekben az adatok nem terjedtek egészen a XIX. század elejéig, az összehasonlítást természetesen el kell ejteni.

Áttérvén arra a kérdésre, milyen változások mutatkoztak a helybeli és időbeli áralakulásokban, talán a legjobb áttekintést nyerjük, ha mindenekelőtt az egyes államokra összefoglalva mutatjuk ki az árakat az évszázad elején és végén. Volt pedig:

Angliában ¹ (búza, árpa, zab)	1901—10	149.40	1891—900:	70.90 shilling
Franciaországban ² (búza)	1801—10	19.25	1891—900:	14.77 frank
Poroszországban ³ (búza, rozs, árpa, zab) .	1821—30	238.10	1891—900:	363.50 ezüstgaras
Ausztriában ⁴ (búza, rozs, árpa, zab) .	1821—30	10.97	1891—900:	20.21 forint
Magyarországban ⁵ (búza, rozs, árpa, zab) .	1821—30	7.79	1891—900:	17.20 forint
Oroszországban ⁶ (búza, rozs, árpa, zab) .	1842—50	14.69	1891—900:	27.06 rubel
Belgiumban ⁷ (búza, rozs)	1801—10	29.76	1891—900:	23.02 frank
Németalföldön ⁸ (búza, rozs, zab) . . .	1801—10	25.54	1891—900:	15.35 na. forint
Dániában ⁹ (rozs, árpa, zab)	1801—9	32.94	1891—900:	26.37 korona
Svédországban ¹⁰ (búza, rozs, árpa, zab) .	1834—40	27.01	1891—900:	30.02 korona
Norvégiában ¹¹ (búza, rozs, árpa, zab) .	1821—30	41.87	1891—900:	36.78 korona
Finnországban ¹² (búza, rozs, árpa, zab) .	1811—20	84.52	1891—900:	73.91 markka
Spanyolországban ¹³ (búza)	1801—10	38.30	1891—900:	27.28 pesetas

¹ Imperial quarter, — ² hektoliter, — ³ hektoliter, — ⁴ hektoliter, — ⁵ hektoliter, — ⁶ csetvert, — ⁷ hektoliter, — ⁸ hektoliter, — ⁹ tönde, — ¹⁰ hektoliter, — ¹¹ hektoliter, — ¹² tyunyri, — ¹³ egy tized tonna.

Ha ezen adatok alapján az egyes államokat csoportosítjuk, úgy azt találjuk, hogy a század elejéhez képest a század végén az árak

magasabbak	alacsonyabbak
Poroszországban,	Angliában,
Ausztriában,	Franciaországban,
Magyarországban,	Belgiumban,
Oroszországban.	Németalföldön,
	Dániában.
	Norvégiában,
	Finnországban.
	Spanyolországban.

Látjuk ebből, hogy a múlt század alatt egy nagy átalakulás megy végbe. *A gabonaárak csökkennek azon országokban, melyek idegen gabonát fogyasztanak, emelkednek azon országokban, melyek idegen államokat látnak el gabonával.* Ez átalakulásnak következménye, hogy az árak kiegyenlítődnek, a helyi különbségek csökkennek. A fogyasztók most olcsóbban nyernek ellátást, daczára annak, hogy a termelők jobb árakat érnek el. Ez bekövetkezik azért, mert azelőtt a közlekedés drágasága következtében a termelők nem tudták fölöslegüket értékesíteni, nem tudták a távol fekvő piacokat elérni. *Ebben a népek gazdasági solidaritásának egy érdekes mozzanatát látjuk,* mert a nagy átalakulás, mely a gazdasági élet haladásával, a kereskedelem és közlekedés nagyszabású szervezésével összefügg, úgy a termelők, mint a fogyasztók érdekének teljesebb kielégítését biztosítja. Ausztriában az ár a század végén felével alacsonyabban áll, mint a század elején. Ki ne látná, vagy legalább sejtené, milyen mély átalakulásoknak kellett ennek következtében a nép életében, fogyasztásában és termelésében beállaniok! Ausztriában, Magyarországon, Oroszországban a gabonaár több, mint kétszeresére emelkedik, a mi ezen államok gazdasági életére mélyen menő befolyással volt. *Mindenekelőtt jelenti a földbirtok jövedelmezőségének nagy emelkedését, de a nemzeti gazdaság és vagyynosodás haladását is.*

Némileg módosul a kép, ha csak a század második felét tesszük vizsgálatunk tárgyává. Az utolsó félszázad első és utolsó évtizedeinek összehasonlítása következő eredményhez vezet:

	1851—60	1891—900 ¹
Anglia (búza, zab, árpa)	112.6	70.9
Franciaország (búza)	22.11	14.77
Poroszország (búza, rozs, árpa, zab)	438.20	363.50

¹ Pénznem és mérték, mint az előbbi táblánál.

	1851—60	1891—900
Ausztria (búza, rozs, árpa, zab) . .	20.05	20.21
Magyarország (búza, rozs, árpa, zab) .	18.75	17.20
Oroszország (búza, rozs, árpa, zab) .	17.59	27.06
Belgium (búza, rozs, árpa, zab) . .	48.95	23.02
Németalföld (búza, rozs, árpa, zab) .	28.63	15.35
Dánia (rozs, árpa, zab)	30.—	26.37
Svédország (búza, rozs, árpa, zab) .	36.22	30.02
Norvégia (rozs, árpa, zab)	28.79	24.39
Finnország (búza, rozs, árpa, zab) .	76.27	73.91

Ha ezen adatokat szemügyre vesszük, azt látjuk, hogy Oroszországtól és Ausztriától eltekintve, mindenütt a század második felének vége alacsonyabb árakat mutat, mint első tizede. *Azonban e körülmény magyarázata első sorban abban keresendő, hogy épp az 1851—60-diki évtized rendkívül magas árakat mutat, melyek normalis áraknak éppen nem tekinthetők, valamint az 1891—900-diki évtized alacsony árai sem tekinthetők normalisaknak. De el kell ismerni, hogy az utolsó félszázad magasabb árai után főleg a század utolsó tizedében bekövetkezett nagy árcsökkenés az agrarismus terjedésére elég okot szolgáltatott.*

Ha közelebbről vizsgáljuk az áralakulás helyi jellegének változását, mely első sorban a közlekedési rendszernek nagyszabású átalakulásával függ össze, adatainkból ismét sok tanulságot meríthetünk. Természetes, hogy különösen a vasuti forgalom által előidézett nagy processus csak a század második felében válik könnyen észrevehetővé, habár a vasutak építését már a század második felében megkezdték. Ez okból csak a század második felére leszünk a következőkben tekintettel. A búza ára volt hektoliterenként koronaértékben:

	1851—60	1891—900
Anglia	18.80	12.89
Franciaország	17.68	15.51
Poroszország	16.14	15.64
Ausztria	14.02	14.16
Magyarország	12.46	15.06
Olaszország	16.28	17.88
Belgium	19.32	13.89
Németalföld	24.47	14.89
Svédország	14.68	13.59
Finnország	12.70	17.39
Oroszország	11.16	12.36
Északam. Egyesült-Államok	23.46	11.25

A legnagyobb helyi különbség, mely az árakban mutatkozik — Belgiumtól eltekintve, mely végre a kérdés eldöntésénél nagyobb fontossággal nem bír — Anglia és Oroszország között mutatkozott a század második felének első tizedében; a különbség az alacsonyabb ár arányában 68.4⁰/. A század végén ellenben a legnagyobb különbség csak 26.53⁰/. De most már nem Anglia mutatja a legnagyobb árakat, — sőt Ausztriában és Magyarországon az árak magasabbak, — hanem Franciaország és Poroszország; a legalacsonyabb árak még mindig Oroszországban jegyeztetnek. Magyarország és Anglia között 1851—60-ig az árkülönbség még 50.8⁰/, az utolsó évtizedben csak 1.3⁰/. Aliq lehet ennél jellemzőbb számot találni ama nagy átalakulás feltüntetésére, mely a népek életében az utolsó 50 évben bekövetkezett.

Érdekes lesz a fentebbi számokból a kulturállamok egy nagyobb csoportjára a búza átlagos árát kiszámítani. Megkülönböztetjük a következő csoportot - Észak-Európa (Anglia, Dánia, Svédország, Norvégia, Finnország, Oroszország); Közép-Európa (Franciaország, Poroszország, Ausztria, Belgium, Németalföld, Magyarország); Dél-Európa (Olaszország) és Észak-Amerika.

E szerint tett a búza ára a XIX. század utolsó tizedében hektoliterenként koronaértékben:

Észak-Európában	15.20
Közép-Európában	14.52
Dél-Európában	17.88
Észak-Amerikában	11.25

Látjuk ebből, milyen csekélyek az árkülönbségek Európa egyes részei között!

Az általunk tárgyalt adatok kétségtelenné teszik, hogy a gabonaárak tekintetében a kulturállamokban egy helyi kiegyenlítés ment végbe, mely nagyobb különbségeket nem enged érvényre jutni. Európa mintegy egy piacvezérségre egyesült és daczára a XIX. század végén alkalmazott gabonavámoknak, az árakban sokkal kisebb különbségeket találunk, mint azelőtt.

Áttérünk már most annak vizsgálására, mily mértékben kísérte e helyi kiegyenlítést az áraknak *ülőbeni* kiegyenlítése? A XIX. század nagy gazdasági átalakulásai mutatnak-e ez irányban is valami hatást? Léteznek-e még oly nagy árhullámzások ugyanazon helyen, mint a milyenekről nekünk előbbi korszakok krónikái beszélnek? E kérdésre legbiztosabb tájékozást nyerünk, ha a legfontosabb gabonanemre nézve az árkülönbségeket a század elején és a század végén vizsgáljuk. Adataink a következő képet nyújtják: a legnagyobb árkülönbség tett:

Angliában . . .	1801—10	119.6—58.10	1891—900	37.0—22.10
Franciaországban	1801—10	25.4—15.17	1891—900	20.58—14.40
Poroszországban	1816—20	122—56	1891—900	222—140
Ausztriában . .	1801—10	6.10—3.50	1891—900	12.38½—7.46
Magyarországon .	1821—30	2.91—1.23	1891—900	11.70—6.86

Vagyis a minimum és maximum aránya :

Angliában . . .	1801—10	1 : 2.03	1891—900	1 : 1.62
Franciaországban	1801—10	1 : 1.66	1891—900	1 : 1.53
Poroszországban	1816—20	1 : 2.18	1891—900	1 : 1.58
Ausztriában . .	1801—10	1 : 1.75	1891—900	1 : 1.65
Magyarországon .	1821—30	1 : 2.96	1891—900	1 : 1.70

Ezen és több más államokban tényleg az árhullámok kisebbedtek. Egyes államokban azonban csak igen csekély mérvben. Azonban nem hiányoznak kivételek, így Belgiumban, Svédországban. Némely államban általában az árhullámok jellege nem igen változott, így Oroszországban. Nem lehet tagadni, hogy még ma is nagy különbségek fordulnak elő a gabonaárak időbeli alakulásában. a hullámok néha 100 %-ig is emelkednek, mint például Angliában még az utolsó évtizedben is, nálunk is.

Milyen nagy hullámok fordulhatnak elő egy-egy év leforgása alatt, arra a következő adatok is adnak feleletet. A budapesti tőzsdén a búzaárak következő hullámokat mutatták az utolsó évtizedben :

	maximum	minimum
1891	11.42	8.28
1892	11.14	7.89
1893	8.75	7.50
1894	7.61	6.43
1895	7.50	6.42
1896	8.39	6.77
1897	13.14	7.95
1898	14.89	9.20
1899	10.33	7.89
1900	7.72	7.28

Látjuk ez adatokból, hogy jelenleg is elég jelentékeny hullámlások előfordulnak, melyek a 100 %-ot is megközelítik. Viszont vannak nagyon nyugodt évek is, mint pl. az utolsó, ahol a maximum és minimum közötti különbség igen csekély. De hogy nagyobb hullámlások is előfordulnak, azt tagadni nem lehet.

És ha ezekhez hozzávesszük, hogy a gazdasági érdekek nagy kiélesítése következtében az emberiség érzékenysége gazda-

sági változások és az azokból származó következmények iránt jelentékenyen nagyobbodott, úgy mindenesetre állíthatjuk azt, hogy ez áraknak helyben való kiegyenlítése nagyobb mértékben következett be, mint az időbeli kiegyenlítés. És ha *Foville* Londonban e tárgyról tartott előadásom ismertetése alkalmából¹ arra figyelmeztet, hogy azonban oly nagy drágaságok, mint a melynek azelőtt oly pusztító hatást gyakoroltak, többé még sem fordulnak elő, úgy ezt szívesen elfogadjam, sőt azon tanulmányomban, melyek a gabonaáraknak hatását vizsgálták, egyenesen kimutattam. Azonban még sem szabad arról megfeledkezni, hogy az árak hullámzása elég jelentékeny. Ezt más vizsgálódók is újabban kimutatták, részint a gabonára nézve, részint más árukra nézve. Így *Giffen*, *Cliffe Leslie* (*Essays*, 375. l.) *Heitz*, *Neumann* (*Theuerung des Lebensmittel*, 44. l.), *Wagner* (*Grundlesung*, I. 90. l.), *Jnamma Sternegg* (*Statist. Monatschrift*, 1887, 445. l.) *Schebeck* (*Geschichte der Preise*, 92. l.) stb. Így *Giffen* az 1861—77-iki ármozgalomról tett hivatalos jelentésében² egyenesen egy óriási („gigantic“) árhatáról szól.

Vizsgálódásainkban végül még a havi árhatárak alakulásában mutatkozó irányokat akarjuk megállapítani. Három különböző dolgozatban foglalkoztunk e kérdéssel, úgy hogy itt a főbb eredmények constataálására szorítkozhatunk. Kétszázötvenhét észleleti évre vonatkozólag négy államban megállapított árakból a következő eredményt állapíthatjuk meg az extrem áralakulásokra vonatkozólag: Jut

	ár- maximum	ár- minimum	általában extrem árképződés
Január	40	52	92
Február	9	16	25
Márczius	9	14	23
Április	17	23	40
Május	14	16	30
Június	24	18	42
Július	28	23	41
Augusztus	15	9	24
Szeptember	12	17	29
Október	12	4	16
November	24	10	34
Deczember	53	65	118

A legtöbb ármaximum és árminimum esik tehát decemberre és januárra, azonban, a mi nagyon fontos, árminimum még több, mint ármaximum. Legritkábbak az ármaximumok február-

¹ Lásd: *Economiste francais* 16. septembre 1905.

² Report on the prices in the year 1861—77 (London, 1879).

ban és márcziusban, az árminimumok augusztusban és októberben. Általában legkevesebb extrem árképződés mutatkozik októberben és márcziusban. Ha a jobb áttekintés kedvéért ez adatokat összefoglaljuk évnegyedek szerint, a következő eredményt találjuk:

	ármaximum	árminimum	szélső árképződés
Tél	102	133	235
Tavaszi	40	53	93
Nyár	67	40	107
Ősz	48	31	79

Látjuk ebből, hogy legtöbb rendkívüli árképződés télen fordul elő, legkevesebb őszkor. De ez adatok szerint is látjuk, hogy télen több a minimalis ár, mint a maximalis ár. Tavaszkor több az árminimum, nyáron és őszkor meg több az ármaximum. Legnyugodtabb, legszabályosabb az árhullám őszkor. *Ez megegyezik azzal a régi felfogással, hogy a novemberi, úgynevezett „martini árak” az évi átlaghoz legközelebb állanak.* miért is a régibb időkben azokat mindenféle számítások alapjául vették.

Még egy másik behatóbb vizsgáldást a havi árak alakulása iránt az olaszországi árak alapján kíséreltünk meg. Erre vonatkozólag is az illető dolgozatra utalunk (Statistische Monatschrift 1887). Itt csak a főbb eredményeket foglaljuk össze. Az olaszországi árstatisztika szerint a legtöbb extrem árképződés télre és nyárra esik, a legkevesebb tavaszra és őszi; tehát ott legszélesebb alapja van az üzérkedésnek, itt legkeskenyebb. Az árhullám általában egy kettős, szabályszerűen alakuló hullámvonal képét mutatja: a termés után először közeledik az átlaghoz az őszi hónapokban; a téli hónapokban ettől majd fölfelé, majd lefelé eltér; tavaszkor ismét közeledik az átlaghoz, hogy a nyáron attól ismét eltérjen.

Vizsgálódásunk ezen részét nem tekinthetjük befejezettnek, ha nem tenszék kísérletet ez irányban a hazai adatok tanulságait is felkutatni. E célból a budapesti tőzsdének az utolsó 20 évben (1881—900) jegyzett gabonaárát teszzük tanulmányunk tárgyává. Az eredmény a következő. A szélső árképződések következőképpen oszlanak meg hónapok szerint:

	maxim.	minim.	összesen szélső árak	maxim. és minim. aránya
Január	4	3	7	59 : 41
Február	—	1	1	0 : 100
Márczius	—	—	—	—
Április	3	1	4	75 : 25
Május	5	1	6	83 : 17

	maxim.	minim.	összesen szélső árak	maxim. és minim. aránya
Június . . .	2	—	2	100 : 0
Július . . .	—	3	3	0 : 100
Augusztus . .	—	2	2	0 : 100
Szeptember . .	—	5	5	0 : 100
Október . . .	1	1	2	50 : 50
November . . .	2	2	4	50 : 50
Deczember . .	3	1	4	75 : 25

Lehetetlen e számok irányzatát azonnal fel nem ismerni. A kiszámított arányokból látjuk, hogy főleg április, május, június, többnyire magas, július, augusztus többnyire alacsony árakat mutatnak. A májusra esik általában a legtöbb ármaximum, az őszre, főleg szeptemberre a legtöbb árminimum. Márcziusban extrém árak általában nem fordulnak elő. Évnegyedek szerint következő alakulást találunk :

	maximalis	minimalis	összesen szélső árak
Tél	7	5	12
Tavaszi	8	2	10
Nyár	2	5	7
Ősz	3	8	11

A fenti, szélesebb alagra fektetett eredményektől itt annyiban eltérést találunk, a mennyiben itt nem az ősz, hanem a nyár az, mely legkevesebb szélső árképződést mutat. Az árszélsőségek görbéje nem mutat kettős emelkedést, hanem a nyártól kezdve emelkedik, hogy a tél után ismét lebecsátkozzék.

Ha a szélső árképződéssel szembe állítjuk a mérsékelt árképződés eseteit, a következő képet nyerjük :

	általában árjegyzés	ebből szélső	mérsékelt
Január	20	7	13
Február	20	1	19
Márczius	20	—	20
Április	20	4	16
Május	20	6	14
Június	20	2	18
Július	20	3	17
Augusztus	20	2	18
Szeptember . . .	20	5	15
Október	20	2	18
November	20	4	16
Deczember	20	4	16

Legtöbb mérsékelt árképződés van márcziusban és februárban, legkevesebb januárban és májusban.

Ezen számokból a következő valószínűségi értékeket számíthatjuk ki. A valószínűség

	maximális	minimális	közép
	á r a k r a		
Január	0.20	0.15	0.65
Február	—	0.05	0.95
Márczius	—	—	1.00
Április	0.15	0.05	0.80
Május	0.25	0.05	0.70
Június	0.10	—	0.90
Július	—	0.15	0.85
Augusztus	—	0.10	0.90
Szeptember	—	0.25	0.75
Október	0.05	0.05	0.90
November	0.10	0.10	0.80
Deczember	0.15	0.05	0.80

Ebből látjuk, hogy maximális árakra legnagyobb a valószínűség májusban és januárban, minimális árakra szeptemberben. mérsékelt árakra februárban és márcziusban.

Évnegyedek szerint összeállítva a mérsékelt árképződés eseteit, a következő eredményhez jutunk:

Tél	48
Tavaszi	50
Nyár	53
Ősz	50

Ez adatok szerint tehát nyáron túlnyomók a mérsékelt árak.

Az itt közölt adatok alapján az egyes hónapok árjellegére nézve lehetne általában az áralakulás bizonyos valószínűségi értékeit kiszámítani, melyek a kereskedelem szempontjából jelentőséggel bírnának. Azonban itt még különböző körülményeket kellene szem előtt tartani, így bizonyára a jó és rossz termések egymásutánja is a hónapok jellegére befolyással vannak. Ha egy gazdag termés következik szűk termés után, az alacsony árak a termés után, a magas árak a termés előtti hónapokra fognak esni; rossz termés esetében az eredmény rendszerint az ellenkező lesz. Sok függ továbbá a maximák és minimák különbségétől; gyakran a különbség igen csekély és ezért jelentőség nélküli. Azonkívül itt még a következő körülmény jön tekintetbe: a gabonaárak alakulása az év második felében egészen a termés

hatása alatt áll. Az év első felében az utolsó termés hatása mellett már a jövő termés hatása érvényesül és pedig annál erősebben, mennél közelebb áll az illető hónap a terméshez.

A gabonaárak statisztikájának egyik érdekes tanulsága, hogy a XIX. században a búza ára csökkenvén, a többi gabona-neműek viszonylagos ára, azaz összehasonlítva a búzáéval, emelkedett. A részletes adatokat az egyes országoknál magyarázván, itt csak néhány adatot akarunk kiemelni. Ha a búza ára = 100, akkor a rozs ára

Magyarországon .	1821—30	58	1891—900	74.1
Ausztriában .	1801—10	73	1891—900	87
Poroszországban .	1816—20	70	1891—900	81

A viszonylagos ára a rozsnak tehát általában emelkedett. Kivételt adataink csak Svédországban, Norvégiában és Finnországban mutatnak.

Az árpa viszonylagos ára a következőkép alakult:

Magyarországon .	1821—30	45.8	1891—900	52.9
Ausztriában .	1801—10	54	1891—900	76
Poroszországban .	1816—20	51	1891—900	70
Angliában . . .	1801—10	50.8	1891—900	88.3
Oroszországban .	1842—50	51.5	1891—900	60.2
Svédországban .	1834—40	59.3	1891—900	60.5
Norvégiában . .	1821—30	59.2	1891—900	66.4
Finnországban .	1801—10	52.2	1891—900	56.3

Különösen nagy az árpa viszonylagos árának emelkedése Angliában, Poroszországban és Ausztriában.

Végül a zab viszonylagos ára következőkép alakult:

Magyarországon .	1821—30	36.1	1891—900	36.3
Ausztriában . .	1801—10	32	1891—900	70
Poroszországban .	1816—20	36	1891—900	48
Angliában . . .	1801—10	38.0	1891—900	61.8
Oroszországban .	1842—50	53.9	1891—900	68.7
Svédországban .	1834—40	32.4	1891—900	35.7
Norvégiában . .	1821—30	37.9	1891—900	51.6
Finnországban .	1801—10	36.8	1891—900	40.5

E számok tehát mutatják, hogy a búza értékéhez képest a század folyamán a többi gabonaneműek értéke emelkedett.

Figyelmet érdemel ama nagy különbség, mely a gabona-neműek viszonylagos árában mutatkozik. Így Angliában az árpa

viszonylagos ára (azaz összehasonlítva a búzával) az utolsó évtizedben 88.3, Magyarországon csak 52.6; a zab viszonylagos ára Ausztriában 70, Svédországban 35.7 stb. Minthogy pedig a gabonaneműek viszonylagos ára mindenesetre elsősorban azok használati értékével függ össze, ezen számokból azt kell következtetni, hogy e tekintetben az egyes országok között jelentékeny különbségek mutatkoznak.

Hazánkra nézve a gabonaárak tanulmányozásánál két forrás áll rendelkezésünkre; az egyik a fővárosi statisztikai hivatal egy munkálata, mely a „Pestvárosa Évkönyve” című közleményben megjelent (Pest 1873); a másik a pesti kereskedelmi és iparkamara a bécsi világkiállításra készült nagy ármunkája. Mindkét munka a pesti piac áraira támaszkodik. 1870 óta a fővárosi statisztikai hivatal közli a tőzsdén jegyzett árakat. Újabban a központi statisztikai hivatal is összeállítja a tőzsdei árakat. A jegyzések 1801—70-ig alsó-ausztriai mérőre és osztrák értékre vonatkoznak, 1871 óta 50 kilogramm árára koronában. Az előbbi évtizedekkel való összehasonlítás céljából az egész század árait redukáljuk hektoliterre a Sonndorfer-féle kulcs felhasználásával.

A fontosabb gabonaneműek ára következőkép alakult (az első két évtized a zavaros pénzviszonyok miatt nem nyújt biztos alapot összehasonlításra és azért melőzzük) hektoliterben és forintban: ¹

	búza	rozs	árpa	zab
1821—30	3.31	1.82	1.51	1.15
1831—40	3.64	2.14	1.82	1.39
1841—50	4.74	3.04	2.32	1.78
1851—60	7.28	5.10	3.66	2.71
1861—70	7.70	5.13	3.88	2.84
1871—80	8.86	5.97	4.12	2.74
1881—90	6.80	5.73	3.82	2.52
1891—900	6.53	4.84	3.46	2.37

Mint a legtöbb államban, nálunk is a legmagasabbak voltak az árak 1871—80-ig. Az utolsó évtized alacsony árakat mutat. Általában magasak voltak az árak 1851—70-ig, igen alacsonyak 1821—40-ig. *Az évszázad második felében 30 éven keresztül a mezőgazdaság magas áraknak örvendhetett.*

A mi különösen az utolsó évtizedet illeti, az árak következőkép alakultak (50 kilo, koronában):

¹ 1821—70-ig használjuk a kereskedelmi kamara adatait, 1870 után a fővárosi statisztikai hivatal adatait. Különben a két forrás nem mutat jelentékeny eltéréseket.

	búza	rozs	árpa	zab
1891	10.07	8.64	6.56	6.60
1892	9.09	7.91	5.62	5.91
1893	7.98	6.29	5.82	6.61
1894	7.05	5.36	6.12	6.59
1895	6.86	5.80	5.72	6.35
1896	7.30	6.31	4.53	6.08
1897	10.36	7.39	5.26	6.17
1898	11.70	8.35	6.26	6.35
1899	9.12	7.04	6.05	5.61
1900	7.54	6.64	5.74	5.33

Az évszázad közepe felé tehát jelentékeny árcsökkenést veszünk észre. A búza ára 1895-ben éri el legmélyebb pontját, de 1897, 1898, még 1899 is magasabb árakat hoznak. A rozs ára legalacsonyabb 1894-ben, az árpáé 1896-ban, a zabé 1900-ban.

Az egész századra (illetve 1820—1900) a következő képet nyerjük (hekt. és frt. o. é.):

Búza	6.10
Rozs	4.22
Árpa	3.07
Zab	2.18

Mint említettük, a XIX. században jelentékenyen változott a gabonanemek viszonylagos ára. A búza árához hasonlítva volt:

	búza	rozs	árpa	zab
1821—30	100	58.0	45.8	36.1
1891—900	100	74.1	52.9	36.3

Az összes gabonaneműek ára a búzához képest tehát emelkedett.

Mintthogy nagy fontosságot kell tulajdonítani annak a körülménynek, mily nagyok a mai árkülönbségek összehasonlítva előbbi időkkel, a búzára nézve következő eredményt constatálhatunk: A legnagyobb és legalacsonyabb ár volt

1821—30	2.91—1.23
1891—900	11.70—6.86

vagyis a minimum és maximum aránya:

1821—30	1:2.46
1891—900	1:1.70

Látjuk ebből, hogy — mint azt már általában megjegyeztük — az árkülönbségek ma is jelentékenyek, a hullámzások elég erősek.

Összehasonlítást akarunk még tenni a bécsi és budapesti árak között. 1821—900-ban átlagban volt az ár:

	Magyarország	Ausztria
Búza	6.10	6.62
Rozs	4.22	4.69
Arpa	3.07	4.09
Zab	2.18	2.42

Az árak természetesen minden gabonanemnél Ausztriában magasabbak. A nagy különbség árpánál azonban minőségi különbségekre és arra vezetendő vissza, hogy Ausztriában a legmagasabb árak jegyeztettek. Ha az árpától eltekintünk, úgy a többi gabonaneműeknél együttvéve a különbség a következő:

Magyarországon .	12.50
Ausztriában . . .	13.73

A különbség tehát körülbelül 10. % (9.8 %).

A Pseudo-Tibullianus költemények új kiadásáról.

(Kivonat *Némethy Géza* 1. t. október 9-iki felolvasásából.)

Ez év február havában volt szerenésém e helyt bemutatni latin nyelvű magyarázó jegyzetekkel ellátott s a tudós közönség használatára szánt Tibullus-kiadásomat, mely azóta meg is jelent.¹ Művembe, a mint már akkor előre jeleztem, a Tibullus neve alatt ránk maradt, de különböző szerzőktől származó négy könyves elegia-gyűjteményből, az úgynevezett *corpus Tibullianum*-ból csak azokat a darabokat vettem föl, a melyek kétségtelenül Tibullustól származnak, vagyis az I. és II. könyvet, valamint a IV. könyv 2—6., 13. és 14. elegiáját; hozzájuk csatoltam azonban a Pseudo-Tibullianus költemények közül a Sulpicia költőnő dalait, vagyis a IV. könyv 7—12. elegiáját, mert ezek alapján írta Tibullus a Sulpicia szerelméről szóló elegia-cyclust (IV. k. 2—6.), a mely éppen azért nem magyarázható helyesen Sulpicia saját verseinek ismerete nélkül. De mivel már akkor föltett szándékom volt, hogy az egész *corpus Tibullianum*-ot ellátom magyarázattal, megemlítettem azt is, hogy legközelebb a többi Pseudo-Tibullianus költeményt fogom külön kötetben magyarázni és e helyt bemutatni. Igéretemet ezúttal váltom be s leszek bátor az új kötetet, a mely kéziratban már teljesen készen áll s a classica-philologiai bizottság bírálatát várja, röviden ismertetni.

A kötet két részből fog állani: az egyik *Lygdamus* elegiáit, a másik az eddig ismeretlen szerzőjű *Panegyricus Messallae*-t tartalmazza.

A *corpus Tibullianum* harmadik könyvében egy álnevű költő, *Lygdamus*, hat elegiája olvasható. Érdekes, hogy e költemények nem a hetaera-világból veszik tárgyaikat, mint a többi elegiakusok, Gallus, Tibullus és Propertius művei, hanem az író tőle válni készülő feleségét, a kit még mindig szeret, éneklí meg bennök. Célja az, hogy dalaival meglágyítsa a kegyetlent, a ki

¹ *Albii Tibulli carmina*. Accedunt Sulpiciae elegidia. Edidit, adnotationibus exegeticis et criticis instruxit *Geyza Némethy*. Budapestini, sumptibus Academiae Litt. Hung., 1905.

már elhagyta őt, és rábirja a visszatérésre. Imádottjának épp úgy, mint a többi erotikus poéta, görög álnevet ad: Neaerának nevezi.

Mi volt a költő valódi neve, nem tudjuk. Lygdamusnak maga nevezi magát a második elegiájába foglalt sirversben (2, 29—30.), de hogy ez a görög név nem lehetett az ő polgári neve, világosan kitűnik abból, hogy első elegiájában (1, 1—2.) a régi rómaiak leszármazottjának tünteti föl magát. Születésének éve kitűnik az ötödik elegiából (5, 17—18.), a hol azt mondja, hogy abban az évben jött a világra, a mikor mind a két consul egyforma halállal halt meg. Ez a czélzás csak a Kr. e. 43. évre vonatkozhatik, mikor Hirtius és Pansa consulok együtt estek el a Mutina körül Antonius ellen vívott harcokban. E szerint egyidős volt Ovidiusszal és több mint tíz évvel fiatalabb Tibullusnál, a kit az elegiáírásban mesterének fogadott el.

Verseihez írt kommentáromban több vitás kérdést igyekeztem megoldani. A legfontosabb ezek közül az, a mely Ovidiushoz való viszonyára vonatkozik. Mivel ugyanis eddig is több feltűnő egyezést fedeztek föl Lygdamus versei és Ovidius egyes helyei közt, az volt a vita tárgya, melyik író utánozta a másikat. Jegyzeteimben, úgy hiszem, sikerült kimutatnom, hogy Ovidius volt az utánozó s hogy nemcsak az eddig ismert helyeken, hanem csaknem valamennyi művében, ifjúságától egészen haláláig, igen sokszor engedett Lygdamus hatásának. E kérdés eldöntése lehetővé tette azután, hogy a Lygdamus-elegiák írásának idejét is legalább megközelítőleg meghatározzam: mivel ugyanis Lygdamus utánozza Tibullusnak Kr. e. 21-ben és 20-ban írt műveit, de viszont Ovidius utánozza Lygdamust már a Tibullus halálára Kr. e. 19-ben írt gyászdalában (Amor. III. 9.), ebből önként következik, hogy Lygdamus Neaera-cyclusa Kr. e. 20-ban vagy 19-ben keletkezett. De legfőbb gondomat arra fordítottam, hogy kimutassam, minő példák után indult Lygdamus mint költő; az eredmény az, hogy nemcsak Tibullust fogadta el mesterének, hanem a legnagyobb mértékben kizsákmányolta Propertius elegiáinak és Horatius ódainak első három könyvét, Catullus dalait, sőt itt-ott Vergilius Eclogáit és Georgicáját is. Ez írók párhuzamos helyeit igyekeztem lehető teljességgel összegyűjteni és segítségökkel, úgy hiszem, sikerült az eddiginél sokkal helyesebb világításban mutatnom be a Lygdamus-féle elegiákat.

Bő kommentárt írtam a *corpus Tibullianum* IV. könyve első darabjához, a már említett *Panegyricus*-hoz is. Meglehetősen nagy terjedelmű, otromba hizelgéssel telt dicsőítő költemény ez, a mely M. Valerius Messallát, az Augustus jeles hadvezérét s a kiváló szónokot, üdvözli a consuli méltóság elfoglalása alkalmából, a mi Kr. e. 31-ben történt. Olyan munka ez, a mely az

első pillantásra elárulja az éretlen kezdőt, a ki egyszerre akarta kiönteni minden mythologiai és historiai tudományát, a mit az iskolában szerzett. Hogy ilyen mű nem származhatott attól a Tibullustól, a kinek ugyanebből az időből már klasszikus remekei maradtak reánk, s hogy ily izléstelen hizelgésre nem vetemedhetett az előkelő római lovag, a ki Messallához mindenütt a férfias barátság hangján beszél, régen felismerték a vele foglalkozó tudósok. Miután tehát megállapították, hogy a *Panegyricus* valami kezdő fiatalember gyenge munkája, tovább nem igen érdeklődtek iránta s a *Dissen*-féle Tibullus-kiadás óta, a mely 1835-ben jelent meg, senki sem tartotta érdemesnek magyarázó jegyzeteket fűzni hozzá.

Nekem azonban feltűnt, hogy ez a tartalmilag gyenge munka oly klasszikus költői stílusban s oly tökéletes versekben van megírva, hogy ebben a tekintetben méltó volna az aranykor legjelesebb poétáihoz. Azt kezdtem tehát kutatni, minő hatások alatt írhatta az ismeretlen szerző ezt a verset, s vajjon nem mutatkozik-e más írónál az ő hatása; e célból összegyűjtöttem kommentáromhoz a többi aranykori költő műveiből a párhuzamos helyek nagy sokaságát s kutatásom folyamán arra a meglepő eredményre jutottam, hogy a *Panegyricus* nem lehet más, mint *Propertiusnak*, a nagy elegiakusnak, a ki Kr. e. 49 körül született, tizennyolcz-tizenkilencz éves korában írt zsenyéje. Állításomat bizonyos feltűnő nyelvi és tartalmi egyezésekre, valamint arra a körülményre alapítom, hogy azok a nyilatkozatok, a melyeket a *Panegyricus* szerzője a maga életviszonyairól tesz, mind ráillenek *Propertius*ra. Különben feltevésemet, a melyet munkám legfontosabb tudományos eredményének tartok, addig is, a míg az egész könyv megjelenhetik, az Egyetemes Philologiai Közönyben fogom bővebben igazolni. Itt csak annyit említek, hogy ez az ehanyagolt munka ezentúl úgy fog állani előttünk, mint az aranykori költészet egyik legérdekesebb emléke, mint a *Propertius* költői fejlődésének nevezetes documentuma, a hol csirájokban már megtaláljuk azokat az írói tulajdonságokat, a melyek utóbb *Propertius*t a római irodalom legeredetibb költői egyéniségei közé emelték s melyekre kommentáromban sok helyen lesz alkalmam rámutatni. *Ex ungue leonem!*

Jegyzőkönyvi mellékletek.

V.

Jelentés a Bésán-pályázatról.

A)

A m. tud. Akadémia II. osztálya a Bésán-alapítványból, mely egyik legnagyobb pályadíja (2400 koronára rúg aranyban), legutóbb a következő jutalomtételt hirdette ki: „A magyar ipar és kereskedelem *védelmére irányuló törekvések* 1825—1848-ig.“ A szabályszerű határidőn belül a kérdésre egyetlen pályamű érkezett, melynek címe: „Az ipar és kereskedelem hazánkban 1825—1848-ig.“ Első pillanatra szembetűnik, hogy a pályakérdés s a pályamű címe nem fedezik egymást s hogy a pályamű nem közvetlenül arra felel, a mit a pályatétel kérdez. Szerzője az előszóban azt mondja ugyan, hogy kettős feladatot tart szem előtt: adni akarja egyrészt az 1825—48-iki időszakban a kereskedelem és ipar védelmére irányuló törekvések egészét, másrészt a kereskedelem és ipar tényleges helyzetének hű képét. Azt igéri tehát, hogy fejtegetéseiben figyelembe veendi a pályatétel főmozzanatát is, melyet munkája címéből kihagyott. Mindazáltal az egész pályamű inkább csak a tényleges állapotok vázlata, ismert statisztikai anyag összegyűjtése s itt-ott újabb csoportosítása útján. Ez is igen hézagos és felületes ugyan s közkézen forgó könyvekből van véve. De legalább bizonyos, habár homályos, rendszertelen képet ad a tényleges viszonyokról. Ellenben az a hatalmas küzdelem, melyet társadalmunk, úgyszólván egész nemzetünk a magyar ipar és kereskedelem megerősödésére, föllendítésére, idegen kizsákmányolás elleni védelmére ez időben folytatott s mely messzekiható gazdasági és politikai következményekkel járt, a munkában teljesen háttérbe szorul s nem a pályatétel követelte alakban és terjedelemben nyer ismertetést. De ezt is el lehetne nézni, mert mint egyszerű állapotrajz szintén hasznos adalékot nyújthat amaz emlékezetes reformkorszak ismeretéhez, ha valóban tájékozást adna arról: minő volt a magyar ipar és kereskedelem helyzete 1825 körül? Hogyan alakult át Széchenyi működése s a korszak más nagy alakjainak hatása alatt az iparról és kereskedelemről való általános gondolkodás? Minő újításokkal, törvényekkel igyekezett az országgyűlés az iparnak és kereskedelemnek segítségére jönni s végül minővé alakult a két évtized folyamán eszközölt, részben mélyreható törvényhozási és társadalmi alkotások hatása alatt a magyar ipar és kereskedelem állapota 1848 körül? Csakhogy a pályamű az állapotok rajzában sem rendszeres; még kevésbbé nyújt valami újat, mond bármi tanulságokat. Ismert, közkézen forgó adatokkal dolgozik, noha szerző azt állítja, hogy „a hol csak lehetett, az eredeti források alapján“ készítette el művét. Csakhogy a lehető legszűkebbre szabta az eredeti források körét s kizárta belőle a kiadatlan levéltári anyagot melylyel pedig levéltáraink, első sorban az országos levéltár bőségesen rendelkezik.

Ilyen kütfőre azonban sehol sem utal, én még a leglelküismertesebb kutatás mellett sem bírtam művében levéltári adatok nyomára akadni. Pedig a pályadíj nagysága mellett az önálló kutatást is meg kell szerzőtől kívánni és pedig annál inkább, mert az országos levéltár ide vonatkozó anyagáról a Közgazdasági Lexikon egyes cikkei kitűnő tájékoztatást adnak s a főlhasználást fölöttebb megkönnyítik. De ha mellőzte a levéltári anyagot, annál alaposabban, annál behatóbban kellett volna az ide vonatkozó 1848 előtti, valamint a modern szakirodalmat átbúvárolnia. Ezt sem tette, noha ez az irodalom is elég pontosan össze van állítva a Közgazdasági Lexikon fontosabb szakcikkeiben. Szerző idéz ugyan a szövegben több német és magyar régi munkát, de a mit használ, az az irodalmi segédeszközök csak igen csekély s mások által is kiaknázott töredéke. Idézi a regnicoláris bizottságok némely munkálatait is. De hogy mindig közvetlenül e munkálatokból s nem másodkézből dolgoznék, azt már nem merném eldönteni. Ellenben bizonyos, hogy az egyes országgyűlések tárgyalásait magokat, melyekben az iparra és kereskedelemre vonatkozó nézetek fejlődésére, valamint a tényleges állapotok megvilágítására sok tanulságot merített volna, a hivatalos naplókat s az egyes országgyűlésekre vonatkozó magánemlékiratokat és közleményeket egyszerűen mellőzi. Épp úgy nem vesz tudomást arról, hogy a felölelt időszakban már figyelemre méltó magyar hírlapirodalom fejlődött, mely a censura miuden tilalma mellett is élénken foglalkozott a gazdasági élet kérdéseivel, a melyeknek fejtegetésében töméntelen tanulság rejlik. Számos röpiratszerű, sőt alaposabb munka is jelent meg az 1825—48-iki időben, mely egyes gazdasági szakkérdéseket taglal s jellemző világot vet a kor gazdasági gondolkodására és állapotaira. Csakhogy a sokféle kütfők legeslegnagyobb részéről szerző tudomást sem vesz, sőt azt a benyomást kelti, mintha gróf Széchenyi István műveit, melyeket gyakran emleget, szintén nem eredetiből, hanem másod kézből idézné, mert némely állítások bizonyítékául rendesen csak százszor felhasznált s kissé már elkoptatott idézetekkel él, pedig találhatott volna Széchenyi-ben más, sőt részben sokkal jellemzőbb anyagot is ugyan e tétel bebizonyítására. Mindebből természetesen következik, hogy egészen kijárt utakon halad s fejtegetéseiben ritkán tud valami újat mondani.

Maga a terv, melyen a munka felépült, elég helyes, a mint általában szerző a gazdasági kérdésekben nem járatlan, s képességeinek, közgazdasági tudásának nem egyszer adja jelét. Kezdi a vámpolitikán, azután a külkereskedést, a belkereskedést, a hitelügyeket, a közlekedést s végül az ipart önálló fejezetekben igyekszik megrajzolni. Csakhogy egyik fejezet sem ad tiszta képet, habár mindegyikben akad egy-két helyes megjegyzés a felölelt kérdéssről. Leggyöngébb az első fejezet, mely röviden, 35 írott oldalon vázolja az osztrák vámpolitikát Magyarország irányában. Nem azért ez a leggyöngébb rész, mintha az, a mit benne elmond, hibás lenne, hanem azért, mert

csak rég ismert anyaggal dolgozik s azt is oly pongyolán, oly felületesen tálalja föl, hogy még arról sem kapunk tiszta képet, milyen volt az osztrák vámpolitika és a vámtarifa 1825-ben s változatlan maradt-e, vagy miben módosult 1847-ig?

Valamivel bővebb s jobb a második fejezet, mely a külkereskedelem állapotát, a kivitelt és behozatalt vázolja az ismert adatok alapján. Ezt azonban érdekessé és tanulságossá teszi azon bírálata, melynek az annak idején a vámhatóságok részéről hivatalosan készített s a magyar kivitelt és behozatalt elég részletesen feltüntető kimutatásokat alá veti. Ide vonatkozó fejtegetései a szakszerűség benyomását keltik s nagyon valószínűvé teszik, hogy a külkereskedelmi forgalomra s kereskedelmi mérlegre vonatkozó ezen hivatalos tabellák önkényesen állítottak össze, tervszerűen meghamisítottak, a mint Ausztria érdeke éppen kívánta vagy a korlátolt hivatalos ész jónak találta. Szerzőnek ebbeli fejtegetései sem elég mélyrehatók és bővek ugyan, de minden esetre szakszerűek s a mint a kimutatás egyes tételein végig halad, bíráló érvelése helyes úton jár s hasznos végeredményekre jut. Csak-hogy itt sem használja föl kellően az akkori irodalomban található segédforrásokat, melyekből sokféle tájékozást meríthetett volna. Így például ott, hol a hivatalos kimutatások alapján a borkereskedést ismereti, egyszerűen nem vesz tudomást Széchenyi igen fontos és jellemző megjegyzéseiről (Világ II. kiadás 287—305, természetesen megvan az első kiadásban is, de én a pár hónappal ezelőtt megjelent másodikat használom), melyeket borkereskedésünk és kivitelünk azon akadályairól tesz, a melyek bortermelésünk elmaradt állapotának folyományai voltak s melyek jellemző korképül szolgálhatnak. Szorosan összefügg a második fejezettel a harmadik, mely a belkereskedelem állapotát vázolja s mely épp oly fölszinesen, mint csupa ismert anyagból van összeállítva. Említi Széchenyi azon nézetét, hogy első sorban a magyar tömegek fogyasztóképeségét kell fokoznunk; lakjék a nép cserepes kőházban s nem kunyhóban, táplálkozzék bőségesen, öltözködjék csinosan s csak ha erre képes, ha ebbeli szükségleteit a honi termelés fedezni tudja, „szállítsuk akkor kincseinket tenger vizeire“. Ez idézetét szerző a következő mélységesen böles megjegyzéssel kíséri (87. oldal): „mily mély gondolkozásra, helyes közgazdasági felfogásra mutatnak Széchenyi ezen szavai. Napjainkban sem adhatnánk más programot kereskedelmi forgalmunk fejlesztése tekintetében“. Azután a kereskedelmi jogállapotot és jogszolgáltatást, az 1840-iki törvényhozás ide vonatkozó alkotásait vázolja egész általánosságban s a nélkül, hogy bármilyen újjal gyarapítaná tudásunkat. Az új magyar váltótörvényt kezdi ugyan az akkor már meglevő külföldi törvényekkel összehasonlítani, de hamar abba hagyja s megelégszik annak megállapításával, hogy „a külföldi volt a minta“, mely után a magyar készült, mintha ez akkor másképp történhetett volna, mintha nálunk lett volna olyan történeti jogfejlődés, melyet váltójogi szempontból kodifikálni

lehetett volna. Ennek megfelelően elnagyolt és felületes ismertetés mind az, mit az 1848. évi többi kereskedelmi és hitelügyi törvényekről mond s egyáltalán föl sem veti a kérdést, mennyiben hatottak Széchenyi eszméi e törvények megalkotására s mi valósúl meg bennök abból, mit Széchenyi a Hitelben s más, akkor megjelent műveiben hirdetett. A mit a postáról, a használatban levő ür-, súly- és térmértékek zűrzavarából folyó bajokról, a kereskedők számáról, az országos kereskedés központjairól mond, az mind helyes, de csak ismert közkeletű adatokat csoportosít, másrészt a belső kereskedés lebonyolításáról, a főbb árucikkekről s értékekről egy szóval sem emlékezik meg, vagyis éppen arról, belső kereskedelmünk minőségéről és mennyiségéről, mit e fejezet czíme ígér, egyáltalában nem ad tájékozást.

A következő fejezet a hitelügyeknek van szentelve s így kezdődik: „Hazánkban hitelügyről beszélni alig lehet e korban“ (130. oldal). Természetes tehát, hogy ilyen bevezetés után a felőlt kérdésről újat vagy behatót szerzőtől nem várhatunk. Pedig a kiinduló pont egészen téves. Volt a hitelnyújtásnak bizonyos szervezete akkor is s habár nem felelt meg többé a kor szükségleteinek, a történetíró feladata, sőt kötelessége a már nagyrészt elfeledett hitelszervezetet föltární s a hitelviszonyok akkori képét megrajzolni. Szerző azonban még ennýt sem ad, mint a mennyit Széchenyitől tanulhatott. Említi ugyan a különféle hitelintézetszerű alkotásokat, az 1772 óta működő hitelpénztárt. később a takarékpénztárakat, de csak annyit, illetve annyit sem tud róluk mondani, a mit közkézen forgó szakműveink nyujtanak. Itt lett volna alkalma például megrajzolni azt a százados küzdelmet, mely az önálló magyar bank megalkotása érdekében folyt, melynek egyik legkitartóbb harczosa a magyar kereskedelmi kar volt. De csak pár sorral siklik át a dolgon. E helyett inkább a pesti hazai első takarékpénztár és a pesti kereskedelmi bank 1840, illetve 1843—1848-iki mérlegeit veszi át az illető intézetek történelmi monographiáiból (melyeket azonban idézni nem tart szükségesnek), a nélkül, hogy e hatalmas számsorokból folyó gazdasági tanulságokat megállapítaná. Épp oly felületes különben e rövid fejezetnek minden többi fejtegetése.

Szerző a legnagyobb súlyt, úgy látszik, munkájának azon fejezetére fektette, melynek czíme „Közlekedés“ (151—261. oldal), a mely közutak, vasutak, hajózás és vízszabályozás, lánczhíd alfejezetekre oszlik. Ez az egy fejezet maga 110 oldal s minthogy a kézirat feldolgozott része csak 338¹/₂ oldal, ez a fejezet az egész munkának egy harmadrészét teszi. Azt kellene tehát hinnünk, hogy szerző különös súlyt helyezett e fejezet kidolgozására s főleg itt fogja tudását, ismereteit, írói tehetségét ragyogtatni. Csakhogy ez a fejezet sokkal hosszabb ugyan, de semmivel sem jobb az előbbieknél. Szerző így vezet be (151. oldalon) ezen legnagyobb fejezetét:

„A közlekedésügy — kezdi — hazánkban korszakunk elején nagyon sok kifogásolni valót hagyott fön. Nagyon sok vidéken ez

volt a kereskedelem zavartalan lebonyolításának főakadálya. Ugyanis utaink csak a hegyes vidékeken voltak kifogástalanok. Az Alföldön ősszel, télen (ha csak kemény fagy nem volt) s tavasszal járhatatlanok, a mi a kereskedelmi forgalom elé áthághatatlan akadályokat gördített. Vasútügyünk embryonális korát éli stb.⁴ Mit tanulhatunk az ilyen lapos, üres állításokból? Nézzük őket egyenként. Szerző szerint 1825 körül a magyar közlekedésügy „nagyon sok kifogásolni valót hagyott fönna”. De hát nem hagy-e fenn kifogásolni valót nemcsak nálunk, hanem minden más kulturnépénél, napjainkban is, noha 70 év óta óriási haladások történtek az útépités terén? Hogyne hagyott volna fenn tehát kívánni valót 1825 körül, midőn az egész magyar birodalomban még harmadfél-száz mértföldre sem ment az általában kiépített országutak hossza. Hogy a hegyes vidéken csupa kifogástalanok lettek volna az országutak, azt az egykorú kútfők nem mondják. Voltak ugyan jól épült országutak s természetesen első sorban a hegyek közt, hol jó építőanyag könnyen kínálkozott. De az ottani utak mindegyikéről sem mondható, hogy kifogástalan állapotban lett volna. Kiépült utaknak nevezik őket, de nem kifogástalanoknak. A mit vasútügyünk embryonális koráról mond, arra csak az jegyezhető meg, hogy az első személyszállító vasút Angliában is csak 1825-ben épült s így természetes, hogy akkor még évikig Európa minden államában egyformán embryonális korát élte a vasútügy. Sőt éppen Magyarországon már az 1825/7-iki országgyűlésen a vasútépités iránt a politikai, társadalmi és kereskedelmi irányadó körökben oly érdeklődés nyilvánult, mely tekintve a rendi szervezetet, igazán meglepő s kétségtelenné teszi, hogy a józan magyar közvélemény ösztönszerűleg azonnal fölismerete ennek az új közlekedési eszköznek végtelen gazdasági és kulturpolitikai jelentőségét. Ez érdeklődés nemcsak szavakban, hanem ténylekben is megnyilatkozott s a társadalom a legrövidebb időben összeadta a pénzt, mely a legelső magyar, a pest—kőbányai lóvasút kiépítéséhez kellett. E kis vasútépités története, mely már részletesen meg van írva (Mérnök és Épít. Közlöny) rendkívül tanulságos világot vet az akkori magyar közszellemre. De szerző tudomást sem vesz róla, noha a későbbi pozsony—nagyyszombati lóvasút építéséről megemlékezik. Általában művének e hosszú fejezete épp oly kevésbé tartalmas, mint az előző négy rövidebb s úgy látszik, hogy a közlekedés és vízszabályozás, sőt részben a vízjog kérdése főleg azért tárgyalvák oly túlbőven, mert a kereskedelmi választmány, a Kovács-Széchenyi-féle munkálatok bőven nyújtották az anyagot a kivonatolásra. Csakhogy belőlök sem mindig a leglényegesebbet vette s eljárását jellemzi a következő. Egy ízben említi, hogy ez időszakban már tudtunk jó utat építeni s ennek bizonyosságára felhossa a horvátországi utakat, melyek pedig egész más korszakban, sőt részben a rövid francia uralom idején épültek s a magyar geniusz alkotásainak alig nevezhetők. Ellenben az e korszakban Széchenyi és Vásárhelyi Pál vezetése

alatt épült remek aldunai Széchenyi-útról, mely a magyar technikai fejlettség emlékezetes terméke, s így szerző állításának legjobb igazolásul szolgálhat, e helyen meg sem emlékezik, hanem csak a Dunaszabályozásnál tárgyalja, mert a legtöbb régi forrásmű sem az útépitésnél, hanem a Dunaszabályozásnál foglalkozik a Széchenyi-úttal.

A munka utolsó és szintén hosszú fejezete az ipart tárgyalja s egyrészt az iparfejlesztési törekvéseket, az iparegyleti és védegyleti mozgalmakat vázolja a közkeletű források alapján, másrészt akkori iparunk tényleges állapotára vonatkozó nyers anyagot mutatja be szintén közkezen forgó munkákból. Noha a függelék egészen táblázatokból áll, az utolsó fejezetben is túlnyomó a nyers anyag, még pedig az ismert s igen kevésé feldolgozott nyers anyag. Mindezek után nyugodt lelkiismerettel mondhatom, hogy a kérdéses pályamű sem tartalom, sem feldolgozás tekintetében nem tarthat igényt az elismerésre s nem tesz eleget a pályázat azon feltételének, hogy abszolút becsű legyen, minél fogva megjutalmazását sem ajánlhatom.

Budapest, 1904 decz. 24.

Acsády Ignác, l. tag.

B)

„Az ipar és kereskedés hazánkban 1525—1848.“ című Bésán-féle pályamű ügyében, mint egyik kiküldött akad. bíráló, a dr. Acsády Ignác l. tag úr részletesen kifejtett és megokolt bírálati véleményéhez csatlakozom.

Budapest, 1905. márcz. 10.

Csánki Dezső r. tag.

VI.

Jelentés a Péczely-pályázatról.

A)

A Péczely-féle pályázatra (A magyar jobbágyság története 1514-től Mária Terézia koráig) egyetlenegy pályamű, vagy inkább ajánlat érkezett. Terjedelme 4r. 111 + VI lap; jeligéje: „Es spriesst der Stamm der Riesen aus Bauernmark hervor“ (Chamisso). A menyire emlékszem, ugyanaz, a melyről, midőn ugyanezen tétel a Vigyázó Sándor-féle pályázatra volt kitűzve, akkori bíráló társammal, Acsády Ignácczal 1900-ban mint „Et toi, peuple animal“ jeligéjű munkáról tettem jelentést (l. Akad. Értesítő, 1900., 487—492. l.), s ugyanaz, melynek kívánságához és a mi javaslatunkhoz képest a tek. Akadémia ezt a tételt kétévi határidővel 1902-ben újból kitűzni méltóztatott, ezúttal a Péczely-alapítvány 2000 koronáját szánván valamely érdemes mű megjutalmazására. A föltételek szerint (Akad. Értesítő, 1902., 299. l.) „a jutalom csak abszolút tudományos becsű munkának adatik ki“. A mutatóban közlött fejezetnek („A jobbágyság a földesúr“) van ugyan tudományos becsé, de mégis csak töredék, legfeljebb tized-

része a föladatnak s így — a mit már elején ki kell emelnem — teljesítetlen maradt az a conditio sine qua non, hogy egész munkát kapjunk. Szerzőnk, ezt érezve, arra kéri a tek. Akadémiát, hogy a beküldött mutatóvány alapján bízsa meg őt az egész monographia megírásával.

Ehhez képest első sorban a pályaműnek — egészben véve már elismert — tudományos értékéről kell részletesen nyilatkoznom.

A bemutatott szakasz címe: „A jobbágyság földesúrája“, mely a bevezetésen (1—10. l.) kívül négy fejezetből áll. (I. A jobbágyság tulajdonjogi természete, 11—25. lap; II. A földesúri járandóságok, 26—59. lap; III. A földesúri bíráskodási joga, 60—86. lap; IV. (A) Földesúr és jobbágyság közti viszony, 87—111. lap.)

A bevezetés, mely Dósa György korával foglalkozik, nemcsak vázlatos, hanem felületes is; már pedig az expositiónak igazán szemléltetőnek kellene lennie. Ezt a mozgalmat hol forradalomnak nevezi (mint e sorok írója, kiről azonban tudomást sem vesz), hol lázadásnak; holott az egyik vagy másik szó következetes használata mutatná az írói szempontot. A mellett, hogy (a 6. lapon) földrajzilag helytelenül jelöli meg a mozgalom területét, hibás vagy hézagos a jogfosztó 1514. évi törvénykönyv egyes idézeteiben. Pl. a XIV. és LX. t.-cz. mellett (3. l.) a XXXIII.-at, a XIV. mellett (u. o.) a XXXIX.-et is említnie kellett volna. U. o. 3. jegyzete hibás; mert a nők megbecstelenítőiről nem a nála idézett XIV., hanem a XLVII. t.-cz. szől. Viszont a falusi bíróságtól vagy esküdtségtől való eltiltást e helyett (a 4. lapon) a XIV. t.-cz.-ben keresi. A kártérítés dolgában is rosszul hivatkozik a IV. helyett a XLVII. t.-cz.-re. A 8. lapon említett XIV. t.-cz., melyhez a XXV. is veendő, nem használta a „röghöz kötött“ kifejezést és csakis a hűtlenekre terjedt ki, a mi mégis nagy különbség; a 9. lapon pedig a XXV. t.-cz.-et jó lett volna szó szerint idéznie. Hivatkozásai más tekintetben is kifogás alá esnek; pl. az 5. lapon említett Zádorlak nem Csongrádban volt, hanem Aradban. Az ottani levélfosztogatásról (7. l.) Borovszky nyomán szól (Csanádvárm. Tört. I. 151.), de az ott idézett Dl. 22715., 22765. és 22766. sz. oklevelet a magáé gyanánt említi, holott mindezeket már alulirotnak könyvében is (Arad Tört. I. 485.) megtalálhatta volna. Épp így (a 6. lapon) Karácsonyira (Szent Gellért, 183. l.) hivatkozik a szentenedények elrablása dolgában; pedig ott nincs meg ez a kifejezés és a mit e lapon Karácsonyi ír, azt Márki (Dósa György, 121—124. l.) után mondja. Ugyanott (122—125. l.) több adatot talált volna a főurak kínzásáról, mint Istvánffynál s a 204. lapon az elesettek számáról is részletesebb adatok vannak. Az 5. lapon a csályai dolgoknál a Forgách-levéltárra hivatkozott, mint már előtte Borovszky (Csanád Tört. I. 151.), a kit mindjárt azután idéz is, de ettől függetlenül. A donátiakról szóló adatot különben Borovszky nem a 151., hanem a 153. lapon mondja. Mindezek nem éppen csekélységek s ily komoly munkában tűrhetet-

lenek. De tárgyi tekintetben is helytelenül mondja (a 7. lapon), hogy a parasztok pl. a zádorlaki fosztogatásnál hiába semmisítették meg az okiratokat, mert úgy sem vették hasznát. Ez a kérdés a népforradalmak és lázadások lélektanába vág. Hiszen a hol nem rabolt is, pl. a nagy franzeria forradalom elején, a nép első sorban a levéltárak elpusztítására gondolt. S legalább is nem szabatos, a mit a 10. lapon s utóbb is állít, hogy a paraszt a középkorban csakis a papi pályán emelkedett. Hiszen már mint pap, nem volt paraszt; de hány adat van a parasztok megnevesítéséről is!

A bevezetés a mutatóvornak kétséggkívül leggyöngébb része.

Ott, hol (11—25. l.) a jobbágybirtok tulajdonjogi természetéről beszél, ő is beleolvassa (11. l.) az 1514: XIV. t.-cz.-be, hogy az a parasztokat örökös jobbágyságra ítélte, holott a királyhoz és uraikhoz híveket határozottan kivette. Inkább azt kellene kutatni, végül hogyan magyarázták bele? Különben ennek a fejezetnek első fele jobbadán a Hármaskönyv III. része 30. czimének s Tagányi egyik cikkének (A földközösség) paraphrasisa. A 22—23. lapon megemlíthette volna, hogy a jobbágyvétel nem történt mindig a földesúr akaratával, hogy a jobbágyok önként is elszegődtek máshová, s hogy vettek a földesurak bujdosó jobbágyokat is; tehát nemcsak a telek, hanem a munkáskéz is határozott az adás-vevésben. Mindezekről nagyon eldugott helyen („Alföld“, 1884., 147. sz.) 1622—1699-ből magam is közöltem néhány okleveles adatot.

A földesúri járandóságokról szólva (26—59. l.), szerzőnk nagyon is kevésre becsüli a falusi bírónak a földesúrral szemben való viszonylagos függetlenségét (47. l.), melyet pedig valamennyire az idézett 1553: XII. t.-cz. is növelt. Pedig ha az 1543: XXV. t.-cz. a bírót ellenállásra kötelezte a harácsoló katonákkal szemben, akkor a földesúrral szemben most adott jogát sem vehette pusztá játéknak. A mi a 74. lapon a parasztok vétségeinek büntetését illeti, arról nemcsak a Tripartitum (III. 26., 32.), hanem pl. az 1563: XL. t.-cz. is intézkedik. S ha már — helyesen — megemlíti ez ügyben a vármegyék statútumait, dolgozza is fel azokat s ne csak másodkézből hivatkozzék rájuk. És ne hagyolja el az úriszékek történetét, mint ezt a 82—86. lapon teszi. Most pl. nem említi a földesurak önkényének tágas teret nyitó 1635: XVII., s az önkényt sok tekintetben korlátozó 1729: XLI. t.-cz.-et, a melyből kitűnik, hogy az úriszéken a paraszt póre mégsem „finaliter decidáltatik“. Különben a földesúri hatóságnak elég nagy irodalma van; például az idén is szép és részletes tanulmányt írt róla dr. Endes Miklós a Genealogiai Füzetekben.

A földesúr és jobbágy közti viszonyról szóló fejezetben (87—111. l.) szerzőnk nemcsak a földesurakat, hanem a gazdatiszteket is rendkívül ellenszenveseknek rajzolja (89—90. l.) ; pedig Nádasdy Tamásnak és Thököly Imrének nagyon is gyakran idézett utasításából láthatja, hogy gazdatisztjeiket az urak igen is nemes földadatok telje-

sítésére intették. Ő azonban Verancesics egy szavát is elégnek tartja (102. l.) a földesurak öznésének bizonyítására. Miért nem veszi tekintetbe pl. I. Rákóczi Ferencz mondását, hogy „az jobbágy nem rab“? Hogy e fejedelem anyja, Báthory Zsófia, ha térítés czéljából is, hány parasztnak lett a komaasszonya s keresztgyermekait mindannyiszor mily gazdagon ajándékozta meg? Meg kellene hallgatnia a népdalokat is, a mik nemcsak azt panaszolják, hogy „A földesúr csak bálozik, hónapról nem gondolkozik“; hanem azt is elismerik, hogy „Méltóságos földesuram, szárnyad alatt jól nyugodtam“.

A jobbágysorból a földesúr beleegyezése nélkül való kiemelkedésnek csak egy módját látja, a pappá-lételt (108. l.) Ez ellen már multkori bírálatomban (Akad. Ért. 1900., 491. l.) felszólaltam. A Liber Regius foliánsai talán jobban meggyőzhetik a szerzőt. Pl. 1552. ápr. 24-ikén Szőke Gáspár mint Drágfy György volt nevelője szabadult fel a jobbágyság alól. S ha ez az oklevél talán hamis is, ott vannak a példák a XVII. századból a rácz katonák, hajdúk tömeges megnevelésére, a mik eléggé mutatják, hogy a vitéz jobbágy a maga ura lehetett. E végből még nemessé sem kellett lennie. A hogy a nóta mondja :

„Meguntam én jobbágyszerbe
Kaszálni a szőlőhegybe;
Inkább veszek feleséget:
Azzal verők ellenséget.“

S talán itt kellene foglalkoznia azzal, hogy a jobbágysorban maradók is mennyi, bár kivételes védelemben részesültek. Pl. I. Ferdinánd 1528-ban megerősítette a székesfehérvári keresztéseknek és jobbágyaiknak azt a régi kiváltságát, hogy adót és illetéket ne fizeszenek, a jobbágyokat pedig felhatalmazza, hogy a bárók, főpapok stb. kíséretének beszállásolása ellen fegyveresen is védhessék magukat s kimondja, hogy őket e miatt akkor sem szabad bíróság üldözni, ha sebesülés történék. (Lib. Reg. Ferd. I. — I., 104.). Ha — ígéretéhez képest — szerzőnk szólni fog a parasztvármegyékről, maga is kénytelen lesz elismerni, hogy a parasztvármegyék majdnem szervezen illeszkedtek be a nemesvármegyékbe, a melyek a rendőrséget, sőt bizonyos esetekben a bíraskodást is rájuk bízták; sőt arra is van példa, hogy parasztember részt vehetett a megyegyűlésen (Abaujban 1708-ban: Arch. Rák. II. 217.). Szóval: Grünwald Béla könyve mellett észre kell vennie a — Mocsáryét is.

Azonban, a bemutató tanulsága szerint, a törvényeken s a Tripartitumon kívül mindössze csak 19 könyvet használt; sűrűbben ezek közül is csak a Gazdaságtörténelmi Szemlét s Lehoczky és Jedlicska monographiáit. Borovszky Csanádján kívül egy alföldi monographiára sem hivatkozik; pedig ezek nélkül csakugyan nem írhatja meg a

magyar jobbágy-ság történetét.¹ Említi a Forgách- és Országos Levéltárt, de csodálatos találkozással azoknak éppen azon darabjait, a miket Borovszky idéz Csanádjában (I. 151.). Ismételten hivatkozik (49., 78. l.) az esztergomi főképtalan levéltárára s a Nemzeti Múzeum kézirattárára is; de úgy látszik, ez utóbbiban nem vette észre pl. Schlachta kézirátát (De nexu inter dominos et colonos in Hungaria), vagy a Berzeviczy Gergelyét (De conditione et indole rusticorum in Hungaria). Pedig adnának olyan jó útbaigazítást, mint Pauli Constitutio rei urbanae, a melyet idéz. A szakirodalmat egyáltalán kevésbé vette figyelembe s jelen bemutatója nem tanúskodik a mellett, hogy legalább a már közzétett okleveles anyagot kellően átbúvárolta volna. Még az itt nyújtott tanulmányra nézve is önáltatásnak látszik kisérő levelének az a kijelentése, hogy „az anyag legnagyobb része megvan már“.

Jó volna, ha könyvének szerzőnk egy kis európai háttérrel is igyekeznék adni. A legújabb irodalomból nagyon sok mindenféle szempontra figyelmeztetné pl. Vicomte G. d'Avenel (Paysans et ouvriers depuis sept cents ans.); Bartels (Der Bauer in der deutschen Vergangenheit); Classen (Schweizer Bauernpolitik im Zeitalter Ulrich Zwinglis); Goltz (Gesch. der deutschen Landwirthschaft, I. kötet); Grünberg (Studien zur österr. Agrargeschichte); Krasinszky (Geschichtliche Darstellung der Bauernverhältnisse in Polen, főképp az I. rész); Barry (Russia in 1870); Samson (A parasztlak és nemesek elzűllése Oroszországban) stb. A magyar irodalomban is vizsgáltni kell még a jus georgicumot, másrészt azonban óvakodnia, hogy — mint ezúttal — feladatát tisztán jogtörténelmi szempontból fogja fel. Kiemelkedhetik egyoldalúságából, ha — saját szavai szerint — „kellő alapos-sággal és részletességgel“ írja meg a jobbágy magánéletéről, foglalkozásairól, a népoktatásról, a pórlázadásokról stb. szóló fejezeteket. Nem papirosból gyűrt, hanem eleven jobbágyot kell bemutatnia; adatokat szolgáltatnia, elágazik-e abba a korba a mai magyar parasztlak-socialismus gyökere.

Most — kisérő levelében — csak néhány fejezet odavetett címét közli, a mi nagyon kevés ahhoz, hogy a munka megírására megbízatást kérjen a M. Tud. Akadémiától. Ilyen megbízatás nélkül azonban felesleges hatósága nem szabadságolja, hogy behatódott levéltári kutatásokat tegyen. A megbízatás iránt tett kérése épp úgy nem teljesíthető, mint az 1900. évi pályázatnál. A Péczely-pályázat ugyanis teljes és általános tudományos becsű munkát kíván; szerzőnk pedig csak — s mellé nem kifogástalan — töredéket ad; a pályázat tehát már ennél fogva is *eredménytelen*. Az Ügyrend 144. §-a d) pontja értelmében a ki nem adható díjat a M. Tud. Akadémia alaptőkéjéhez kell

¹ Igaz, hogy külön akar szólni a török hódoltság területén lakó magyar jobbágy-ságról. De ebben a fejezetben egyáltalán nem foglalkozik sem ezzel, sem az erdélyivel vagy horvátországgal, holott az ellentétek oly nagyok, hogy az általánosítás hamis képet nyújt.

csatolni, megbízásra tehát nem lehet fordítani. Mivel azonban kétségtelenül komoly és figyelemreméltó igyekezettel állunk szemben, s mivel ilyen tárgyú monographiára föltétlenül szükségünk van, tisztelettel javaslom,

méltóztassék valamely alpból az ismételve eredménytelennek bizonyult zárt pályázat helyett ugyanazon feladatra *nyílt pályázatot* hirdetni s valamely fejezet bemutatása és részletes tervezet alapján egy szaktudóst a munka megírásával megbízni.

Kolozsvár, 1904. nov. 24.

Márki Sándor, I. tag.

B)

A magyar jobbágyság történetére 1514-től Mária Terézia koráig kitűzött pályadíjért csak egy munka pályázik Chamissoból vett jelígével, mely azonban a pályázati föltételeknek annyiban nem felel meg, hogy nem a kitűzött egész kérdést, hanem annak csak egy kis részét dolgozza föl, ennél fogva, nézetem szerint a pályadíjra sem tarthat igényt. De maga a szerző is, beküldött levelében, dolgozatát csak mutatványnak kívánja tekinteni, melynek benyújtásával csak tudomására akarja hozni a Tekintetes Akadémiának, hogy a kitűzött tételt, a mutatvány arányának megfelelő terjedelemben kész kidolgozni, ha a Tek. Akadémia őt, annak alapján, az egész munka megírásával megbízni méltóztatnék.

Szerzőnek ebbeli kérelme, a jelen pályázat keretén belül nem teljesíthető, mivel a Péczely-féle történelmi jutalom ügyrende megbízást nem ismer, hanem, ha a pályázat eredménytelen, mint ezt a jelen esetben is kénytelen vagyok megállapítani, akkor a ki nem adott jutalom az Akadémia alaptőkéjéhez csatolandó.

A pályázat ügye tehát ekkép le volna tárgyalva, de mivel nincs kizárva annak lehetősége, hogy a szerzőnek kérelmét, a Tekintetes Akadémia esetleg valami más formában teljesíthesse, most már az a kötelesség hárul reám, hogy a beküldött mutatványnak tudományos értékét, ha nem is a pályázat, de csak a kérelem szempontjából részletes vizsgálat alá vegyem s a Tekintetes Akadémia ítélete alá terjeszsem.

A *Bevezetés* (1—10.), mely a magyar jobbágyság történetének különböző korszakait, a Dózsa-féle parasztlázadást s az ennek levezése után hozott törvényeket akarja jellemezni, nem valami kedvező világításban mutatja be szerző közgazdasági ismereteit, sem oknyomozó képességét. Az 1514-iki nagy mozgalmak összes rugóit: a parasztok elnyomatásában s az urak zsarnokságában keresi csupán, általánosabb: politikai, társadalmi s gazdasági okokról, a németországi párhuzamos mozgalmakról s általában az e kort mozgató eszmékről mitsem tud. Mert például, hogy csak egyetlen vonást említsek, az 1514-iki agrártörvények kérlelhetetlen szigorában, kétségkívül része volt annak

is, hogy az absolut tulajdonjogot hirdető római jog, éppen ebben az időben jutott uralomra nálunk is, hozzá még a nagy Verbőczynek vezérlete alatt.

De szerzőnek legnagyobb, mondhatni eredendő hibája az, hogy adatai, forrásai elégtelenek, s a kitűzött kérdés méreteivel és fontosságával a legtávolalabbról sincsenek arányban. Ennek kell betudni művének temérdek és nagyon fontos hiányait, tévedéseit, egyoldalúságát, sőt részben elfogultságát is. Még a nyomtatott munkák közül is sokat nem ismer, például Acsády nagy munkáját Magyarország népeségéről a *pragmatica sanctio* korából, értekezéseit a jobbágypadózásról stb. gazdag megyei, városi (mert sok város földesúr is volt), s egyházi monographiai-irodalmunkból csak Borovszkyt, Jedlicskát és Lehoczkyt használta. Feldolgozatlanul hagyta végül az oklevéltaírainkban, s a különböző történeti folyóiratokban (az egy „Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle“ kivételével, de csak az 1898. évfolyamig), sőt még a *Corpus Statutorum*-ban közzétett levéltári forrásokat is. De mit szólunk a levéltárakban őrzött még kiadatlan, óriási s elsőrangú anyagról? milyenek csak az egy Orsz. Levéltárban: az ezekre menő urbáriumok és lajstromok, instructiók és statutumok, contractusok, manumissiók, fidejussiók, folyamodványok, tanuvallatások és uriszéki pörök, gazdasági levelezések és számadások stb. stb., mindezekből a szerző, a maga kutatásából egyetlen darabot sem ismer. Idézget ugyan itt-ott levéltári adatokat is, az Orsz. Levéltárból, az esztergomi főkáptalani, a gr. Forgách- és gr. Keglevich-levéltárakból, de ez tőle csak szédelgés, mert valamennyit egyszerűen Borovszky Csanádmegyéből írta ki. A szakemberek jól tudják, hogy az idevonatkozó kiadott vagy feldolgozott levéltári anyag, úgy aránylik a még kiadatlanhoz, mint *egy az ezerhez*, még pedig nemcsak a tömeg, de jórészt a fontosság szempontjából is egyszerűs mind. Önálló levéltári kutatások nélkül tehát, a magyar jobbágyság történetét jól megírni lehetetlen. Ezért aztán a szerző munkája, legnagyobbbrészt csupa ismert kútfőn: a törvényeken, Verbőczy, a magánjogi s úrbéri kézikönyveken alapszik s jóformán a már ismert dolgok elmondására szorítkozik. Mivel ugyanis, a használt kútfők s feldolgozások, a jobbágyság kérdésének első sorban *jogi* oldalára vonatkoznak, a szerző munkája is majdnem csupa egyoldalú jogi fejtegetésből áll, a helyett, hogy a fősúlyt a kérdésnek kevésbbé ismert s fontosabb *gazdasági* részére fektette volna.

Például, már az *első* fejezet is: „*A jobbágybirtok tulajdonjogi természeté*“ (11—25) címet viseli, holott előbb magát a jobbágybirtokot, annak tényleges gazdasági helyzetét szeretnők behatóan megismerni. Annnyit a szerző is elmond, hogy voltak jobbágyok, voltak házas és házatlan zsellérek, de még ezeket sem tudja körülményesebben jellemezni,¹ még kevésbbé ezeknek számtalan változatát, milyenek pél-

¹ Azért van aztán, hogy mikor később (28) a jobbágyok elzalogosítása kerül szóba, hosszasan töpreng, hogy vajjon ez telek nélkül történhetett-e vagy sem. Meg-

dául: a szabadosok, taksások, telepítvényesek, jobbágybírák, soltészok, kenézek, valpotok, vajdák, krajnikok, oláh és orosz papok, czigányok, pásztorok, földesúri szolgák, mezővárosi polgárok, bányászok, szénégetők, mesteremberek stb. stb.; nem is szólván az erdélyi, sem a horvátországi szintén rendkívül változatos urbéri viszonyokról, melyekkel szerző egyáltalában nem is foglalkozik. A jobbágytelkek mibenlétéről, különböző formáiról pedig, még csak megemlékezni sem tartja szükségesnek. Milyen volt a különféle rangú s rendű jobbágyok vagy zsellérek telke? Miből állott a belső, miből a külső telek? Hogyan aprózták fel azokat $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{3}$ $\frac{1}{4}$ $\frac{1}{8}$ stb. telkekre? Egyformák voltak-e? Mennyi föld járult mindenikhez a szántóföldből és rétből? Milyen egységekre voltak ezek felosztva: holdakra, vesszőkre, kötelekre, ekékre vagy marhákra? Állandóan vagy csak ideiglenesen voltak-e felosztva? Milyen viszonyban állottak e különböző telkek: a községi legelők, erdők, nádasok, halastavak vagy folyóvizek stb. a falu földének használatához és a többi közös haszonvételekhez? Hogyan voltak a különböző telektípusok földrajzilag elosztva az országban? stb. stb. Ilyenekről s ezekhez hasonló kérdésekről, melyeknek megfejtése jóval többet tenne ki egész munkájánál, a szerzőnek fogalma sincs. Valamit hallott arról, hogy néhol a telkekhez tartozó földek nem voltak állandóan kihasítva s hogy volt földközösség is, de egyikről sem tud magának tiszta képet alkotni s még kevésbbé gazdasági jelentőségüket méltatni. Pedig azt már neki is illenék tudni, hogy a jobbágy-ság egész kérdésének szempontja: a jobbágytelken feküdt. Ezért kellene, nem pedig holmi hiú összeállítások kedvéért, kikutatni minden részletét, mert a telek s annak teherképessége voltaképen az egyetlen biztos s objectiv mérő eszköz a jobbágy helyzetének megítéléséhez. Hiszen például ott, a hol a telkek állandóan és egyformán állandó s egyforma teherrel voltak kiszabva, mint teszem a Dunántúl, ott a jobbágy alárendeltsége nagyobb volt ugyan, de az elnyomatástól is inkább meg volt védve; ellenben például az Alföldön, Erdélyben stb. a hol a telkek nem voltak egyformák s olykor még állandóak sem, a jobbágy sokkal függetlenebbnek érezhette magát, ámde a földesúri önkénynek is tágabb tere kínálkozott. Nem véletlen tehát, hogy a legvéresebb parasztlázadások éppen az ilyen határozatlan telektípusok vidékein törtek ki leginkább.

A jobbágytelkek ellentétei: a földesúri majorságok, a telekföldeké pedig a majorságföldek voltak. Szerző megint ahelyett, hogy előbb elmagyarázná, hogy mik is voltak ezek? mi volt azoknak gazdasági jelentősége? vagy legalább azt, hogy milyen szerepiük volt a jobbágy-ság gazdasági életében? — mindjárt azt a jogi kérdést tárgyalja

nyugtathatjuk: telekkel is, a nélkül is, mert hiszen nagy divatban volt teleknélküli zselléreket is elzálogosítani, az okiratok pedig legtöbbször a zselléreket is jobbágyoknak hívják. Úgy látszik a szerző azt hiszi, hogy a XVI. és XVII. században is már, a Mária Terézia-féle urbáriumban megszabott elnevezések voltak érvényben!

inkább, hogy a földesúr, a jobbágyföldet milyen esetekben változtathatta át majorsági földrekké. Persze, mivel csak a törvényeket és nem a való életet festő adatokat ismeri, azt hiszi, hogy a jobbágyföldet elvétele csak a törvényben megengedett esetekben volt lehetséges, holott az nagyon is gyakorivá lön. Arról azonban, hogy a majorsági gazdálkodás, az ország általános gazdasági fejlődésével párhuzamosan, mindinkább terjedt és hogy ez milyen visszahatással volt a jobbágyság helyzetére, a szerzőnek halvány sejtelve sincsen. Így tér ki folyton a kinálkozó gazdasági kérdések elől, mert silány adatkészletével, csak a már kitaposott utakon érzi magát biztonságban. Így írja ki a parasztok örökösödési rendjét Verbőczyből, de már azokról a dolgokról, a mik abban nincsenek meg, ismét semmit sem tud; például, hogy voltak falvak, melyekben a jobbágyoknak szabad végrendelkezési joguk volt; hogy a jobbágyvagyonot néhol a legidősebb, máshol meg a legifjabb fiú örökölte; hogy a jobbágy miként jutott szerzeményeihez s azokkal hogyan rendelkezett; hogy az örökösödés milyen hatással volt a különböző telek-kategoriákra s azoknak elaprozódására stb. stb.

A második fejezet a földesúri járandóságokról (26—59) szól, de mit várhassunk ettől, mikor láttuk, hogy a szerző a jobbágyok s jobbágytelkek különböző s e járandóságokkal szorosan összefüggő kategóriáit nem ismeri. Igaz ugyan, hogy valamennyi jobbágyszolgáltatást minden faluból leírni lehetetlen, de legalább a legjellemzőbb típusokban kellene bemutatni és pedig, részint a jobbágyok és telkek különféle kategóriái, részint a különféle földesurások (királyi, kincstári vagy főúri uradalmak, egyházak, szabad királyi városok mint földesurak, török s más idegen földesurak, közbirtokosok, két-három vagy több földesúr egy faluban), részint a különböző gazdasági munkák vagy foglalkozások s egyéb különleges szolgáltatások és végül különböző vidékek és népfajok szerint. E helyett szerző, a törvényekben emlegetett járandóságokon kívül, még mindössze egy-két uradalom és 4—5 falu szolgáltatásaival foglalkozik és ezekből akarja az ország egész, mintegy 8000—9000 falubeli jobbágyságának helyzetét megítélni! Sőt, úgy látszik, ítélkező merészsége, éppen adatai fogyatékosságának arányában növekedik. Például a munkácsi uradalmat törvénytelenességgel vádolja (31), hogy jobbágyságait, az 1514-iki törvényben meg sem említett állatok után, mint kecskék, juhok, bárányok, sertések és méhek után adóztatta, holott a szakember az első pillantásra tisztában van azzal, hogy itt nem földesúri, hanem csakis egyházi tized-adóról lehet szó, ősrégi törvényeink értelmében. Hozzá még, e képtelen vádját mindjárt általánosítani siet, azzal a ráfogással, hogy még „sok helyütt” követtek el hasonló törvényteleniséget. Nem tudja azt sem, hogy a jobbágyszolgáltatások nyilvántartására az urbárium szolgált s hogy ennél fogva ennek mekkora jelentősége volt a jobbágyok életében. Csak azt tudja, hogy szolgáltatásaikat telkük után rótták

le, de már arról az elemi dologról, hogy a telkek felaprózódásánál a fél-, a negyed-, a nyolczad- stb. telkes, csakis az ennek megfelelő kvóta szerint adózott és robotolt — már sejtelve sincsen. Egy helyen összezavarja (44) az egyes szolgálmányok alóli fölmentést, az új jobbágnak, a pusztá vagy leégett teleknek a törvény által is elősegített kedvezményeivel. De a legfuresább az, a mit a szolgálmányok megváltásáról (40), az úgynevezett (ő azonban nem tudja) taksás jobbágyokról tanít. „A jobbágyok — úgymond — az adóztatásuk tekintetében üzött visszaélések ellen, több helyütt *akképen védekeztek*, hogy *általányösszeg fizetésével váltották meg kötelezettségeiket!* „Micsoda naivság! mintha abban a mi pénzzsúf világunkban, olyan könnyen ment volna az ilyen pénzzel való „védekezés“, a szolgálmányok megváltása, akárcsak a gazdag Angliában.

A szolgálmányok fejezetében tárgyalja szerző a földesúri korcsma-, mézsárszék- és vámjogot is, holott ez utóbbinak, a jobbágy megterheletésében vajmi parányi rész jutott, akkor már inkább szólhatna a földesúr erdejéről, malmáról s egyéb hasznavételeiről, de hogy aztán e jogok gazdasági oldalát is méltassa, azt tőle már nem is remélhetjük. Egy helyen (46) kétségbe vonja, hogy a jobbágyok pálinkát vagy sört főzhetek volna, pedig csak annyi igaz ebből, hogy néha s némely vármegyében eltiltották, de a legtöbb helyen meg volt engedve, a mi különben a törvényből is kilátszik. A földesúrnak bor-elővásárló jogát is ferdén fogja föl (50—53), mikor abban a jobbágy kiszípolozását keresi, holott az adatokból (a miket nem ismer) világos, hogy e jog nem a jobbágy, hanem első sorban a borokat összevásárló idegenek ellen irányult. Arról pedig már egyáltalán sejtelve sincs, hogy igen sok helyen a jobbágyoknak husvágó joguk is volt egy-két „kántor“-on keresztül.

A harmadik fejezet, mely a *földesúr bíráskodási jogáról* (60—86) szól, aránylag még legjobb része a munkának, persze, hála Verbőczy Hármaskönyvének, és mert első sorban jogi s nem gazdasági kérdéstről van szó, ámbár az adatok elégtelensége még itt is kitűnik minduntalan. Hogyne, mikor a szerző teljesen abban bizakodott, hogy erre a kérdésre: Verbőczyn és a törvényeken kívül más jogforrás nem is lehet, holott a leggazdagabb s az élethez legközelebb álló jogforrást: a vármegyei statutumok alkották, de ezekből ő csak egy-két lényegtelenet ismer, ellenben a Corpus Statutorumnak színét se látta. De nem ismeri a még bővebb idevágó szokásjogi forrásokat sem. Így nem tudja milyen szerepe volt itt az urbariumoknak, máskülönben e bíráskodást nem tüntetné föl (75) úgy, — csakhogy mentül ellenszenvesebb legyen, — mintha a földesúr a büntetés nemét és nagyságát önkényesen szabta volna ki, holott a büntettek és vétségek egyes nemei, az azoknak megfelelő büntetésekkel s bírságokkal együtt, majd minden községben előre meg voltak állapítva s az urbariumokban nyilvántartva. E büntető tarifákat, minden faluban a szájhagyomány tartotta fön-

századok óta, míg végre az urbariumokba bevezették, azért nevezte el aztán azokat a nép „falutörvény“-nek vagy a maga „élő törvényé“-nek. Ezekről a szerzőnek fogalma sincs, de ez nem gátolja őt abban, hogy annál könnyelműebben általánosítsa és ítélezzék. Adatkészletének nyomorúságában arra vetemedik, hogy a XVI. és XVII. századi uriszék jellemzésére, egyetlen bizonyítékul, Bessenyeinek egy 1804-ben készült s a legkritikátlóbban kiszínezett leírását hozza föl, mely az uriszék társbiráit, t. i. a vármegyei szolgabirákat, esküdteket s táblabirákat, a földesúr iszákos czinkostársainak, működésüket pedig a szegény nép rovására való mulatságnak tünteti föl! Ki venné rossz néven a költőtől, ha a francia forradalom közvetlen hatása alatt, hazája fejlődését tűrhetetlen lassúnak találja s éppen a legősbíbb intézményeket, mint szerinte a haladás legnagyobb akadályait, a tekintély talapzatáról a sárba taszítja! De mit tartsunk a történetíróról, a ki ezeket az éktelen túlzásokat nemcsak készpénznek veszi, hanem még, minden kűtfőkritika ellenére, a megelőző két-három évszázadra sem átalja alkalmazni? Az uriszék XVI. és XVII. századi működésének megítéléséhez, XIX. századi véleményekre nem vagyunk rászorulva. Levéltárainkban tömérdek uriszéki pör, tanuvallatás és ítélet maradt fenn, melyek a földesúri bíráskodás szokásjogának legbecsesebb emlékei s melyekből ezen a XIII. század óta virágzó ősi intézményünkön tiszta s objektív képet alkothattunk. Ellenkezőleg a magyar fajnak veleszületett jogérzéke s igazságérzete talán sehol sem tűnik ki annyira, mint éppen ezekben az apró-cseprő szegény pörökben. Ugyanazokat az elveket, az eljárásnak ugyanazon formáit és kellékeit, a megítélésnél pedig ugyanazt a körültekintő gondosságot s lelkiismeretességet látjuk alkalmazva itt is, mint akárcsak az ország legfőbb bíróságainál, a hol uradalmak forogtak koczán. Sőt ezek az uriszéki jegyzőkönyvek még arról is tanúskodnak, hogy az uriszék, az élet közvetlen hatása alatt, nyilván igazságérzetétől is sarkaltatva, meg nem elégedett a maga szorosabb hatáskörével, hanem még a jobbágyoknak önnön uraik elleni panaszaiban is közbenjárt s a felek között egyezséget igyekezett létrehozni.

Szerzőnek a földesurak iránt táplált ellenszenve, mely eddig csak szórványosan (például különösen az 50., 59., 83. l.), inkább rejtve mintsem nyíltan tört ki, az utolsó *negyedik* fejezetben, mely a *földesúr és jobbágy közti viszonyról* (87—111) szól, már határozott támadásba megy át. Itt már azután a földesurakat s gazdatisztjeiket, leplezetlenül, kegyetlen s önző zsarolóknak, a jobbágyokat pedig csupa áldozati báránynak tünteti föl. Egyszeribe nagy buzgalom szállja meg adatkért, sőt még fel is jajdul (90—91.) abbeli bánatában, hogy „mennyi és minő visszaélések történtek, melyekről írott emlék nem maradt reánk!“ Ez annál komikusabb, mert levéltárainkban temérdek panasz maradt fenn a jobbágyoktól, melyek az ő sérelmeiket s vágyaikat elevenen, kimerítően s tárgyilagosabban tükrözik vissza, mint szerzőnek

adat nélküli üres okoskodásai. E panaszlevelek igazat adnak ugyan neki abban, hogy csakugyan történtek visszaélések, de egyúttal azt is bizonyítják, hogy a magyar jobbágyság sem hagyta ám a maga jussát, hanem panaszával bátran, minden forumon előállott. A szerző persze inkább úgy szeretné őt föltüntetni, mintha teljesen elszigetelve s merőben a földesúr önkényére lett volna hagyva; csakhogy ez, az összes adatokkal s következtetésekkel ellenkezik. Ott volt mindjárt a vármegye, mely nemcsak az uriszek által, nemcsak a közvetlenül hozzá intézett panaszok elintézésével, hanem konkrét szabályrendeletekkel is gondoskodott a jobbágyságról, hogy el ne nyomják, ki ne zsarolják, túlságos munkával ne gyötörjék, sőt például 1635-ben Sopron, 1671-ben Nógrád, 1701-ben Heves és Külső-Szolnok, 1729-ben Pest-Pilis-Solt vármegyék külön statumokat alkottak a kegyetlenkedő és zsaroló földesurak ellen. Mivel ugyanis minden adó s közmunka terhe a jobbágyságra nehezedett, a vármegye közérdeknek tartotta, hogy a jobbágyság teherviselő képessége épségben maradjon, mert e nélkül, különösen válságos nehéz időkben, a maga közigazgatási feladatait sem lett volna képes teljesíteni. Ugyanezen okból a pénzügyi kormány sem nézhette közömbösen a jobbágyság adózó erejének csökkenését; adórovói, dézsmásai, harminczadosai vagy a katonai hatóságok révén legott értesült minden káros változásról s mindent elkövetett annak megszüntetésére. Jól tudták ezt maguk a jobbágyságok is, mert mikor panaszukkal közvetlenül a királyhoz, vagy a kamarához fordultak, kérelmük teljesítését mindig azzal a stereotip mondással szokták megokolni, hogy azáltal „mind Ő Felsége szolgálatjára, mind az közönséges tehernek supportációjára“ képesek legyenek. De másrészt a községi közigazgatás is — melyet szerző nem ugyan adatok, hanem csak üres következtetések alapján (47) becslül le annyira, — mentül válságosabb idők következtek, mindinkább nélkülözhetetlenné s fontosabbá vált. A jobbágyság elszigeteltsége tehát csak mese, mert ellenkezőleg, olyan társadalomban élt, melynek minden érdekszála, a királytól kezdve le az utolsó földesúrig, mind a szegény jobbágyság adózó- és munkaképességéhez fűződött, a mit utóbb a XVIII. században, közgazdasági tervkövácaink úgy fejeztek ki: *Ubi populus, ibi obulus!*

Szerző mindezekről semmit sem akar tudni, nyilván azért, mert nem illik rendszerébe. Az egész 150 évi időközből mindössze csak négy jó földesurat ismer el (91—94) nagy komolyan. Az igazi ok persze az, hogy csak erről a négyről volt adata, és ez neki éppen elég arra, hogy e csekély létszámból azt hitethesse el (96) velünk, hogy „olyan földesurak, kik alattvalóik érdekeivel törődtek volna, csak elvétele fordultak elő!“ Amde egy lappal odébb (97) már kénytelen ellentmondani önmagának s töredelmesen bevallani, hogy mégis bizony „érezte minden földesúr, hogy minden kár, melyet parasztja vagyona szenved, közvetve őt is éri!“ Honnan ez az ellentmondás? Onnan, mert a szerző, a lélektan és közgazdaságtan ellenére, azt hiszi, hogy a föl-

desurak, jobbágyaikkal szemben kétféleképen viselkedtek, egyfelől: zsarnokságukkal s kapzsiságukkal igyekeztek őket tönkretenni, másfelől, idegenekkel szemben összes erejükkel védelmezték. Ha azonban tudjuk azt, a mit a szerző nem tud, hogy e védelem, a folytonos háborúk korában, a földesurak fejének s vagyonának kockáztatásával járt, ha pedig pör lett belőle, akkor meg a végére mehetetlen pörök temérdek pénzébe kerültek, — föltehető-e tehát józanul, hogy jobbágyaik védelmére csak azért áldozzanak annyit s kövessenek el mindent, hogy azután maguk vagy gazdatisztjeik által tönkretegyék? Mivel pedig szerző, a jobbágyok elnyomatását is, védelmét is, egy okra: a földesurak rút önzésére vezeti vissza, kérdem, hogy az az önzés, mely a védelemben ekkora áldozatokra volt kész, miért nem szólalt meg a földesúrbán akkor is, mikor arról volt szó, hogy önnön vagyonát, mely jobbágyának gazdasági s erkölcsi erejében rejtett, megkímélje? Hiszen ebből kellett megélnie neki is, jobbágyának is, önmagától vonta el tulajdonképen, a mitől jobbágyát fosztotta meg. Mihelyt ugyanis egy jobbágy a terheket nem bírta tovább, legelőször is marhája pusztult bele, vagy kénytelen volt túladni rajta, anélkül pedig nem mivelhetvén tovább földjeit, a jobbágyorsorból zselérségbe süllyedt, s ennek következtében a földesúr is elesett jobbágya pénz- és természetbeli adójától, a robotnál pedig gyalogos zselléri szolgálatra szorult. Ezt szerző is tudja (42), sőt elég találóan jobbágy-sztrájknek nevezi, de azt már nem látja be, hogy ennek földézése minden józan gazdálkodással és számítással ellenkezett. Hiszen ha igaza volna neki, hogy a földesurak csakugyan olyan rosszul bántak volna jobbágyaikkal, akkor nekik e rossz gazdálkodás mellett, egytől-egyet tönkre kellett volna menniök, a tényleges adatok azonban erről mitsem tudnak, sőt földesurainkat általában gondos jó gazdáknak tüntetik föl.

De a szerző mindenáron azt akarja velünk elhitetni (83, 104, hogy a földesúr s a jobbágy közti viszonyban, a józan számítás s kölesönös belátás nem is juthatott szóhoz, mivel a nemesség és parasztság egymás iránt gyűlölettel viselkedett, s e merész állítását két tekintélyes tanúval akarja igazolni. Az egyik II. Rákóczi Ferencz, kinek emlékirataiból azt idézi, hogy a magyar jobbágyok gyűlölséggel viseltettek uraik s az összes nemesség ellen. A másik Károlyi Sándor emlékiratából az a mondas, hogy „a jobbágyok földesuraikat, ha lehetne, egytől-egyet kiirtanák“. De én éppen ezekből az idézetekből látom, hogy szerző a maga kútfőit nem képes kritikával használni. Hiszen mind e két idézet abból az időből származik, midőn Magyarország a legrettenetesebb iga alatt, éppen legválságosabb óráit élte, mikor a császári absolutismus, óriási hatalmával, a nemzetnek összes, politikai, fajbeli és gazdasági ellentálló erejét végképen megfojtani készült. Nemcsak az alkotmányt tette semmivé, s az ország testét darabolta széjjel, németekkel és ráczokkal árasztotta el s a vérefogyott magyar-

ságot hatalmának végső állásaiban is már ostrom alá vette, hanem az ország jövedelmi forrásait is egyenkint elvonván az országtól, ellenségeinek monopoliumába bocsátotta s ezzel egyidejűleg oly sokféle s annyira súlyos adókkal sújtotta, hogy mind a magyar jobbágyoknak, mind földesuraiknak egyformán koldusbotra kellett jutniok. Hiszen maga Károlyi Sándor, ugyanabban az emlékiratban, akkor még labancz létére is kötelességének tartotta figyelmeztetni azt a mostoha uralkodót: „méltóztassék — úgymond — figyelembe venni a szegény népet, mely majdnem általánosan a kétségbeesés végső széléhez közeledik s az elviselhetetlenné vált terhek súlya alatt annyira jutott, hogy immár sem Istennel, sem a Császári Főlséggel, sem a megyei tisztviselőkkel. — hallgatok a földesurakról, kiket ha lehetne, egytől-egyig kiirtana — de még saját életével sem gondol, a mint mindezt több példa mutatja. Volt ugyanis eset, hogy némelyek kötéllel vetettek véget únott életüknek“. Így hangzik a fentebbi idézet a maga teljességében, s ezek után elhiszszük, sőt természetesnek találjuk, ha a jobbágyság ebben a kétségbeesésében mindenkit meggyűlölt. De hogy ez a gyűlölet nem volt állandó és csakis az ország általános válságának rettenetes perczekben születhetett, arra nézve a perdöntő bizonytságot, éppen e gyűlölet csakugyan olyan mély volt és olyan régóta tartották volna azt magukba fojtva, akkor e gyűlöletnek szörnyű kitörése nem a Rákóczi zászlaját segítette volna diadalra, hanem inkább a fölkelő nemesség ellen fordul vala. öldökölve, pusztítva a kárörvendő absolutismus pártfogása alatt. Hiszen a XVII. század szabadságharcaiban hányszor lett volna alkalmuk a jobbágyoknak, a kezükbe adott fegyvert, az absolutismussal szövetkezve önnön uraik ellen fordítani? És sohasem tették! Egyetlen példa sincs reá! Mit bizonyít ez napnál világosabban? Azt, hogy ez az egész gyűlölködés csak légből kapott mese, idegen korcseszelmének belécsempészése történelmünkbe, megrágalmazása a magyar jobbágnak és földesúrnak egyaránt.

Ellenkezőleg, a jobbágyi hűségnek s ragaszkodásnak ragyogó példáit ismerjük e korból. Ilyen például a török hódoltság alatt élő jobbágyok viselkedése a régi földesurral szemben, mikor már minden hatalma megszűnt fölöttük s neki magának is messze tőlük más vármegyébe kellett költöznie. Mégis, ha csak lehetett a töröktől, fölkeresték s adójuknak legalább egy részét önként meghozták neki. Sőt e viszonyt még leszármazottjaihoz s jogutódaihoz is hűségesen, nemzedékről nemzedékre föntartották. Ennek a csodálatos ragaszkodásnak köszönhetjük, hogy az Alföld magyar népének faji öntudata, még a pusztító török uralom alatt sem tudott kiveszni. Sőt innen nőtt ki aztán a parasztvármegyének Európaszerte magában álló intézménye, mely a török hódoltság területén, az ott működni megszűnt nemesi vármegyét képviselte s közigazgatását fölújította. a szomszéd nemes vármegyék helyeslésével és támogatásával.

A földesuraknak viszont, ámbár egyáltalán nem mondhatók anygaloknak, általános vonása még sem az az állatias önzés volt, a mit a szerző akar rájuk fogni, ha pedig mégis akadt köztük kegyetlenkedő vadállat, milyen például Báthory Erzsébet volt, az ő példája mutatja, hogy a földi igazságszolgáltatás keze akkor is utólérté őket. De e kor gazdaságtörténetének azzal is számolnia kell, hogy a hit akkor még hatalmas tényező volt, s hogy ezek a földesurak, kik hozzá voltak szokva minden emberi veszedelemmel szembeszállani, mint buzgó keresztények, rettegve gondoltak a sírontúli igazságszolgáltatás bosszújára. Így például, mikor 1517-ben az országnak egyik leghatalmasabb birtokosa és zászlós főura: Buzlay Mózes meghalt, meghagyta végrendeletében, hogy lelki üdvösségéért két éven át minden jobbágynak a census felét engedjék el, s ezenkívül minden uradalmának összes falvaiban, [minden jobbágytól külön-külön az ő nevében bocsánatot kérjenek, hogyha netalán valami igazságtalanságot követett volna el ellenük. Földesuraink, a maguk korának keresztényi szellemében bántak tehát jobbágyaikkal, de mint jó gazdák, a maguk hasznát is föllelték benne. Gyöngédséget nem igen ismertek, inkább szigorúak voltak jobbágyaikhoz, de a jóakarat soha sem hiányzott abból. Inkább az állati munkaerőt becsülték meg bennök, urbáriumaik is: a jobbágygyermekек számát, a marhák szaporodásával együttesen tartották nyilván, de azért a leghatalmasabbak sem feledkeztek meg arról, hogy a jobbágy is embertársuk. Az a gög, felfuvalkodottság, megvetés, sőt undor a köznép iránt, a mit a hűbériség szelleme fejlesztett oly nagyra éppen a nyugati előrehaladottabb országokban, különösen Franciaországban, mely a nemest Isten kiválasztott teremtményének, a jobbágyot pedig valami egészen más, alsóbbrendű anyagból gyúrt aljas lénynek (vilain) tekintette, nálunk soha egy perczig sem tudott meghonosodni, be nem vehette azt se józanságunk, se jogérzékünk. Különb is az ilyen föllengző hóbortok, csak a jobbágy verejtékes munkájának látásától mentül távolabb, a császári vagy királyi udvarok káprázatos fényében, pompájában, a bérlőnek vagy tisztartónak odadobott jobbágyok pénzén szerzett mámor gőzében születhettek. A magyar királynak azonban, 1526 óta Mária Teréziáig sohasem volt olyan udvara, a hol földesuraink szívesen s állandóbban tartózkodhattak volna, kénytelenek voltak tehát falusi váraikban vagy udvarházaikban meghúzódni a föld népével együtt, részt vévén kölcsönösen egymás örömeiben s bánatában. Semmiben sem téved tehát annyira a szerző, mint mikor (2) a jobbágyásra nézve éppen ezt a korszakot tartja legszomorúbbnak, holott éppen ez volt az, a melyben a földesurak leginkább kénytelenek voltak együtt élni jobbágyaikkal és nem lévén ráutalva gazdatisztjeik közvetítésére, jó vagy rossz bánásmódjuknak hatását közvetlen közletről nyílt alkalmuk tapasztalni. Soha egymásra annyira nem voltak rászorulva, mint éppen ebben a korban, midőn az országnak állandóan mostoha s bizonytalan hely-

zetében, a földesúr önálló s belterjesebb gazdálkodást nem űzhetett, hanem kénytelen volt azt jóformán teljesen jobbágya termelőképességére s primitív gazdasági rendszerére alapítani, de viszont a jobbágy is csak földesura szárnya alatt lelhetett biztos menedéket.

Az elmondottak után tehát, szerző mutatóványát, tömérdek hiánya, súlyos tévedései, egyoldalúsága és elfogultsága miatt, nem tartatom olyan színvonalon lévőnek, hogy az ennek alapján kért megbízatást az egész munka megírására nézve, a Tekintetes Akadémiának nyugodt lélekkel ajánlhatnám.

Budapest, 1905 április 30-án.

Tagányi Károly, I. tag.

VII.

Jelentés a Vigyázó-pályázatról.

A)

A kihirdetett pályázat szerint, szerzőnek az lett volna a feladata, hogy a Thököly- és Rákóczy-kor társadalmi életének lehetőleg teljes és hű rajzát adja.

A beérkezett pályamunka ezzel szemben jóformán csak a viseletek és szokások, házberendezések, arany- és ezüstművek, lakodalmak és az udvartartások leírását adja, kibővítve a tábori élet fejezetével.

Miután ezek leírása még nem képezheti a társadalmi élet rajzát, ennél fogva úgy kell tekintenünk, hogy a kitűzött kérdésre szerző nem adta meg a kellő feleletet, így a pályadíj sem adható ki a beérkezett munkának.

1905 május 4.

Br. Radvánszky Béla t. tag.

B)

A Vigyázó-jutalomra egy pályamű érkezett. A pályamű szerzője készséggel és becsületos igyekezettel látott feladata megoldásához.

A feladatnak egy részét sikerült is megoldania, de elhanyagolta tárgyának leglényegesebb részeit. Maga is mondja előszavában, hogy „sok tekintetben útmutatója volt báró Radvánszky Béla „Magyar Családelet és Háztartás a XVI. és XVII. században“ című munkája“. Ezért csak dicsérhetnők a szerzőt, ha báró Radvánszkynek az lett volna a főcélja, hogy a társadalmi élet rajzát adja a XVI. és XVII. században.

De báró Radvánszky alapvető munkája, mint a címe is mutatja, csak a családeletet és a háztartást rajzolja s mellékesen foglalkozik a társadalmi élettel. Szerzőnk alig gondolt arra, hogy az ő feladata különbözik a báró Radvánszkyétól. Többnyire nyomon követi a kitűnő munka felosztását s kiegészíti annak eredményeit a Rákóczi-

korból vett adatokkal és az 1896 óta kiadott történeti anyag feldolgozásával. Munkája így is hasznos, de nem felel meg a feladatnak.

A Magyar Tudományos Akadémia kitűzvé a pályakérdést, oly munkára gondolt, mely kiindulva a közállapotok rajzából, elébünk tárja a Thököly- és Rákóczi-kor társadalmának tagozódását és e társadalom viszontagságait.

Már pedig a közállapotokról szerzünk igen gyarló rajzot ad az I. fejezetben. Úgy látszik, nem is érti az akkori átalakulások nagy jelentőségét. Nem is ismeri a korszak főbb forrásait. Különbben nem volna előtte oly nagy jelentőségű Spankau egy nyílt parancsa, melyet az alig 8 lapos elbeszélésben kétszer is idéz. Thököly hatásáról az 1677-től 1690-ig terjedő években csak ennyit tud mondani: „Thököly Imre támadásával az állapotok még jobban elmergesedtek. Az izgalmat még jobban fokozta Caraffa“.

A következő fejezetek már jobbak, mert a szerzőnek határozottan több érzéke van a culturtörténet, mint a politikai történet iránt. Azonban itt sem próbálja megrajzolni a társadalmi osztályok különbségét és egymáshoz való viszonyát. Mindaz, a mit a családéletről, az udvartartásról, a társas életről, a szokásokról, a mindennapi életről, a szórakozásról, a tábori életről, az étkezésről, az asztali rendtartásról, az ételekről, italokról, az alvásról, a lakás berendezéséről, a bútortatról, a ruházatról, a lábbeliről, a női öltözettről s az ékszerekről mond, inkább csak a felső és a legfelsőbb társadalmi rétegekre vonatkozik. Az alsóbb osztályokat igen mellékesen érinti a szerző.

Kezdhetne volna szerző a főúri élet rajzán. Munkája e részben — rövidebb összefoglalásban — helyén lett volna mindaz, a mi mostan főtartalma az egész munkának. De még ebben a részben is több szempontot kellett volna kitűznie a szerzőnek. Nem elég azt tudnunk, hogy mit ettek, mikép öltözködtek s minő bútortokat használtak a főúrak, azt is szeretnők tudni, hogy mikép gondolkodtak a hazai vagy külföldi állapotokról, minő befolyással volt sorsukra nevelésük, mily körre terjedt szellemi fogékonyságuk, mennyiben volt vagy nem volt szellemi tevékenységük, s végre minő kapcsolatban volt sorsuk a kor politikai, egyházi s gazdasági viszonyaival. Ezután hasonló szempontokból indulva ki, áttérhetett volna a szerző a köznemesség életének tárgyalására. Azután következhetett volna a polgárság s a szabad emberek osztálya. Itt a kereskedelem, az ipar, az iskolai, a tudományos, az egyházi s a katonai élet rajzát is adhatta volna a szerző.

E kérdésekről forrásaink elég bő felvilágosítást adnak s szerzünk még sem foglalkozik velök, vagy csak alig érinti őket. A jobbagy életét sem lett volna szabad mellőznie.

Körülbelül ily keretek közé foglalván kutatásai eredményeit, szerzünk eléggé gazdag culturtörténeti rajzot nyújthatott volna. Így

azonban csak a főrangúak családi életének és háztartásának emlékeit állította össze.

E szűkebb körre szorítva feladatát, elismerjük, hogy sok becses anyagot gyűjtött egybe s hogy azt többnyire alaposan és tájékozottsággal dolgozta fel.

Azonban e szűkebb körben sem hibátlan s hibáit egynéhány példával akarjuk jellemezni. Midőn az 50. lapon elbeszéli a leánykapás szokását, azt mondja, hogy „e szokás talán még az ősrégi időben divott leányrablás jelképes emléke”. Talán, talán. Tárcaákban helyén van az ilyen beszéd. De tudományos munkában a hozzátétést bizonyítgatnunk kell, mert hiszen a leányrablásról elég nagy az irodalom. A 66. lapon azt mondja a szerző, hogy régen a házasságok között olyan erős volt a bizalom, hogy „a féltékenységek még csirája sem férközött a hitvestársak szívébe”. Ilyet még akkor sem kellene mondanunk, ha nem volna adatunk a korszak féltékenységi drámaíróiról.

A 83. lapon olvassuk, hogy „azon zavaros idők alatt, melyek II. Apafi Mihály (tollhiba I. helyett; tollhiba sok van a másolatban) halálát s a zernyesti ütközetet követték és a németet nyakunkra hozták”. Ez erdélyi szempontból van írva, mert Magyarországon már előbb kezdődött a német uralom.

A 145. lapon nagyon könnyen bánt el a szerző Ottlyknak azzal az állításával, hogy ő megváltoztatta elődjének régi magyaros udvartartási módját. A szerző tagadja ezt. Pedig Ottlyk nem azt akarta mondani, hogy kiforgatta magyarosságából Rákóczi udvartartását, hanem csak azt, hogy új elemeket hozott be abba. Nem szabad elvetnünk azt, a mit ily jól értesült író állít.

A 144. lapon olvassuk: „Míg Magyarországon az egyik rész elnémetesedésével és a másik rész eltörökösödésével szemben csak egyes főurak udvara tartja fenn a magyar szellemet”. Ez egészen érthetetlen. Magyarországon uralkodott török, német, de a főurak ez időben alig németesedtek el, s hogy eltörökösödtek volna, arra alig van példa. Mert egy-egy török szokás átvétele még nem jelent törökösödést.

Csereiből idézi a szerző, hogy a „főurak bolond maguk muto-gatásából úri jószágokat zálogba hánták s úgy aemulálták egymást a lakodalmon való apparatusban”. Erre a szerző megjegyzi, hogy ez jellemzi a versengést, „mely a főurak közt a minél nagyobb fény kifejtése miatt folyt”. Nemcsak ezt jellemzi, hanem a könnyelmű pazarlást is. S ezt az adatot ily felfogással fel lehetett volna használni a főurak jellemrajzában.

A 215. lapon olvassuk: „Édes anyanyelvünk a német városokat és a Dunántúl nyugoti vidékét leszámítva, még a török hódoltság idejében is mindenütt fentartotta magát”. Nem értjük, mit jelent itt a Dunántúl nyugoti vidéke? Ott is magyar élet volt a török hódítás korában, kivéve a német polgárságot.

A 217. lapon olvassuk, hogy a „hivatalos nyelv több helyen a német lett a XVII. század vége felé“. Igaz, de hol s minő hatóságok előtt? Ezt részletezni kell tudományos munkában. A 218. lapon a Levelezés ismertetésekor a levélkezdeteket nem elég megemlíteni, hanem eredetüket meg is kellett volna magyarázni.

A 221. lapon Apornak azt a mondását, hogy a Thököly- és Rákóczi-korban az emberszólás kevesebb volt, mint a szatmári béke után, nem kellett volna kritika nélkül elfogadni.

A 246. lapon a babonáról szóló bevezetés igen bőbeszédű. Jól teszi a szerző, hogy a babonát is tárgyalja, de tárgyalásából hiányzik a tudományos szellem. Jellemző e kijelentése: „De ki győzné még azt a sok, egészen a nevetségig menő képtelenséget felsorolni, a mely ezen tanúkihallgatások alkalmával elhangzott“. A nevetséges babona is komoly tárgya a tudós kutatásának.

Az irodalomról a férfiak foglalkozása czimén emlékszik meg a szerző, de csak egy-két szóval. A korszak nevezetes irodalmi termékei meg sincsenek említve. Kevés adata van a szerzőnek az iskolai életéről s a fürdőzésnek annyira érdekes társadalmi szokásáról egyetlen adata sincs. A katonai életből inkább csak a tábori életet rajzolja; a magyar hadak szervezetéről, a végvári életéről meg sem emlékszik.

Szóval tudományos módszerét és gondolkodása szabadoságát még fejlesztenie kell a szerzőnek.

Stilusa néha kezdetleges. A 63. lapon olvassuk: „Ezen óriási összeg mutatja, hogy a főúri állású családoknál nagy fényűzés és pénzberendezés történt, melyek ezáltal tükördarabok a kor fény- és pompaszeretetéhez“. Kerülje a stilista az ily tükördarabokat.

A temetkezési szokásokról mondja a szerző: „A legkirivóbb nemzeti vonások is bennök nyilatkoznak meg és talán sehol sem jellemzőbbek, mint a magyarnál“. Csak sejtjük, de nem értjük, hogy mit mond a szerző. A 216. lapon olvassuk, hogy „Maga Thököly — ha semmi egyebet, csak naplóit vagy levelezéseit nézzük — akkoriban a legtisztább magyarsággal beszélt“. Itt a közbetoldásnak nincs értelme, mert ugyan mit nézzünk egyebet? — A 144. lapon szerző szerint a nemzeti élet Thököly udvarában *virágzik*, Rákóczi alatt *fellobban*, újra *virágzásnak* indul, míg végre 1711-ben *elalszik*. Szóval, szerző nem a legügyesebb stilista, kivált ha emelkedettebben akar beszélni. Minél nagyobb egyszerűsége s világosságra kellene törekednie.

Összefoglalva mindent, nagyon sajnáljuk, hogy szerzőnknek szorgalmát s jártasságát nem jutalmazta a kellő siker. Munkája, mint már mondtuk, hasznos, de a feladatnak csak részben felel meg. Mai formájában nem ajánlhatjuk a jutalomra.

Angyal Dávid, lev. tag.

VIII.

Jelentés az Oltványi-pályázatról.

A)

Az Oltványi-pályázatra beérkezett I. számú „Emlékezzünk régiekről“ jeligéjű pályamű gyarló elmefuttatásnál egyébnek nem mondható. A pályázó még csak a nyomtatott adatokat sem szedte össze s így általános állításait semmivel sem támogatja.

Ennélfogva az I. számú „Emlékezzünk régiekről“ jeligéjű pályaművet jutalomra érdemesnek nem tartom.

A második számú „Elmenvén, tanítsatok minden nemzeteket“ jeligéjű pályamű minden tekintetben a mai történettudomány színvonalán áll. Ennek szerzője még azzal sem elégedett meg, hogy hangyaszorgalommal összegyűjtötte a már kiadott s az elemi oktatásra vonatkozó emlékeket, hanem számos levéltárban kutatott s egészen új, ismeretlen adatokkal gazdagítja e tekintetben eddigelé nagyon hiányos történetirodalmunkat. — Nyolcz fejezetre osztott művében az adatokat lelkiismeretesen felhasználja s ekként oly művet alkotott, a mely nyeresége lesz irodalmunknak.

Ajánlom, hogy a pályadíj a II-ik számú „Elmenvén, tanítsatok minden nemzeteket“ jeligéjű mű szerzőjének kiadásáék.

Kelt Budapesten, 1905 febr. 7.

Karácsonyi János, r. tag.

B)

„Az elemi vagy népoktatás története Magyarországon 1540-ig“ című pályakérdésre két pályamű érkezett, terjedelemre nagyon különböző. Az I. számú pályamű („Emlékezzünk régiekről“ jeligével) 80 kis negyedréti lapra terjed; a II. számú, melynek jeligéje „Elmenvén, tanítsatok minden nemzeteket“, 602 nagy negyedréti alakú oldalból álló vaskos kötet.

Az I. számú pályaművel röviden végezhetek. Alacsony színvonalon álló, csekély tárgyi tudással készült, semmitmondó phrasisokkal és ismétlésekkel bővelkedő, rossz nagyarsággal megírt s logikailag is zagyva munka, melynek módszertelenségét eléggé igazolja az 1. lapon olvasható tétel, hogy „itt forrástanulmányokról szó sem lehet“. E meglepő kijelentéséhez csakugyan mindvégig hí is maradt a szerző, a mennyiben egy-két hely kivételével állításait semminemű forrásidézetekkel sem támogatja. Históriai tájékozottságának fokát az 59. lapon olvasható következő mondás példázhatja: „Kezdetben (az apácza-kolostorok) inkább csak óvodáknak voltak mondhatók“.

Magasan kiemelkedik mellette a II. számú pályamű, melylyel illik a bírálónak behatóbban foglalkoznia.

A munka két főrészből áll. Egyik (1—210. lap) a tulajdonképeni szöveg, mely a pályakérdésre felel; a másik a 279 oklevelet (köztük 115 kiadatlant) tartalmazó oklevéltár (212—602. l.).

Az olvasásra szánt szöveg nyolcz fejezetre oszlik. Az első a népnevelés eredetével foglalkozik. Helyesen fejtegeti a szerző, hogy az igazi népnevelés a kereszténységgel veszi kezdetét. A görögöknél és rómaiaknál csak a szabad embernek volt joga és alkalmja művelődni. A nagy népet, melybe úr és szolga, gazdag és szegény, férfi és nő egyaránt beletartozik, Krisztus tana nevelte először a maga együttségében; ez a tan volt, mely a nép minden tagjának tekintetét a földöntúli életre irányozta s a rögtől felemelte, s ezen közös, transcendens czélok kitűzésével minden különbséget ember és ember közt elenyésztetett. Az egyház kezdetől fogva a nagy népnek volt tanítója. Krisztusnak e mondasában: „Elmenvén, tanítsatok minden nemzeteket“, rejlik magva az egyetemes népnevelés nagy gondolatának.

A kereszténység eme népművelő hivatásának méltatásából indul ki a II. számú pályamű szerzője is, mikor a népoktatás intézményszerű alapját a catechumenatusban keresi. A keresztség szentségének felvételére való rendszeres előkészület, a krisztusi tanba való bevezetés a tágasabb értelemben vett népnevelés első hathatós eszköze; mert a ki kereszténynyé lett, lelkiileg művelődött, nevelődött, humanizálódott, még ha olvasni és írni nem tudott is. A keresztény hitigazságok foglalatja volt főanyaga a plebánia-iskoláknak is, melyekben a gyermekeket a Miatyánkra, Hiszekegyre, a vallás tanaira, az énekekre s esetleg az olvasásra és írásra is tanították. Nagy Károly és II. Jenő pápa idevágó intézkedéseinek ismertetésével záródik az első fejezet.

Ezen általános, európai keretbe helyezkedik a magyarországi népoktatás kezdete, melyről a II. fejezet szól. Az Isten igéjének hirdetése, a predicatio, a templomban végbemenő catechesis tekinthető itt is a népoktatás alapjának. A magyaroknak a keresztény hitre való térítése egyértelmű a nép nevelésével. művelődésével (Adalbert, Szent Gellért, Dezső esztergomi érsek), s a vásár- és ünnepnapok szent beszédek, melyekben világi és szerzetes papság egyaránt osztozik, egyenesen a népnek szólnak. Az egyház erkölcsileg felvilágosítja a népet. Minderről források alapján értesít bennünket a szerző, részletesen ismertetve egyebek közt a budai és szepesi zsinatok határozatait, melyekből elég világos tudomást szerzünk a hazai papság ez irányú munkásságáról. Itt azonban egy kis anyagkiszemelést jól elhelyezhetünk; a zsinatoknak idézett határozatai közt nem egy van, mely a tárgyhöz nem, vagy alig tartozik. A papoknak adott házassági utasítások például még a legtágabb magyarázattal sem vonhatók a népnevelés körébe. Azért teszem meg itt e megjegyzést, mert máskülönbösen gondosan kirekeszti a szerző tárgyalásából az oda nem való dolgokat; szorosan ragaszkodik a pályakérdéshez, s kizárólag az elemi, vagyis népoktatás nyomait kutatja, figyelmen kívül hagyva mind a szerze-

tesi, mind a székesegyházi iskolákat, melyekben az elemieket meghaladó, specialis papi nevelés folyt.

A harmadik fejezet (melyhez hozzátartozik az V-ik) a falusi iskolákat tárgyalja. A szerző itt — nyilván adatok hiányában — az egész hosszú időszakot Szent Istvántól 1540-ig összefoglalja, s abból, hogy a XIV. század folyamán találkozunk először falusi iskolákkal, következtet arra, hogy ilyenek már elébb is voltak minden plebánia székhelyén. Valóban így volt-e, nem tudjuk; de a parochiák létele valószínűvé teszi, hogy bennök valamiképen a gyermekek oktatásáról is gondoskodtak. Hogy a falusi iskolákban a vallás tanain s az éneken kívül az írást és olvasást is tanították, azt így általánosságban, minden megszorítás nélkül, állítani nem lehet. Hiszen még a XVIII. század második felében is akad hazánkban akárhány oly falusi iskola, melyben a vallás tanain és az egyházi éneken kívül csak olvasást, de írást nem tanítottak. Bizonyára így volt a XIV—XVI. században is. Épp oly kevésbé lehet általánosító következtetést vonni abból, hogy egy-két esetben a falusi iskolamesternek latinul kellett tudnia. Mert ez a latin nyelvi tudás lehetett a kántori vagy nótáriusi teendővel is kapcsolatos, avagy éppen csak a latin olvasásba való bevezetést jelenthette. Bizonyos, hogy latin nyelvtant ez időtt általában csak szerzetesi és székesegyházi, s nagyobb városi iskolákban tanítottak. Érdekes e fejezetben annak a kimutatása, hogy némely erdélyi részekben, a Barcaságban és a medgyesi székben mily korán találunk aránylag fejlett népoktatási viszonyokat.

A városi iskolázásról szóló IV. és VI. fejezetek megírásában már sokkal több biztos adatra támaszkodhatik a szerző. A mai tudományos álláspontról fejt ki a városi iskolák létrejöttének okait, s helyesen hangsúlyozza, hogy a városi iskolák, egyes hatásköri összeköttetéseknek daczára, nem az egyház ellenére, hanem ennek szellemében és vele szoros kapcsolatban keletkeztek, s csak később igyekeznek magukat függetleníteni. Kár, hogy e mellett a szerző a szóban levő intézmények tanügytörténeti jelentőségét nem méltatja, nevezetesen azt, hogy míg a falusi iskola csakis az egyház érdekeit szolgálja, addig a városi iskola, vallásos céljai mellett is, első alakulata a közoktatásnak. Egyébként tömördek, igen érdekes művelődéstörténeti adatot hord össze a szerző ebben a fejezetben. A városi iskola helye és elnevezése, az iskolamester választása, címzése, tanultsága; papi vagy világi állapota, fizetése és egyéb jövedelme, különböző kötelezettségei, a segédtanítók elnevezése és fizetése, a tanulók ellátása, sorsa, az iskolások különböző viszonyai, a városi iskolák tanulmányi anyagastb. széleskörű forrástanulmány alapján vannak ismertetve. Sokszor szinte fárasztóan hat az aprólékos adatoknak ez a halmozása (pl. a 49. lapon).

Neveléstörténeti szempontból legérdekesebb volna a IV. fejezetnek az a része, mely a tantárgyakról és a nevelés módjáról szól.

Csak sajnálnunk lehet (s bizonyára a szerző is osztózik sajnálkozásunkban), hogy az adatok épp itt szikkadoznak oly vékonyan a forrásokból, holott mindenki, a kit a hazai iskoláztatás multja érdekel, első sorban azt szeretné tudni, milyen volt az iskolák szellemi élete, a tanítás és nevelés módja.

Egyébiránt „A városi iskolák Magyarországon 1540-ig” című VI. fejezetben, mely egyike a legbecsesbeknek, részletes történetét kapjuk hazánk legnevezetesebb városi iskoláinak a középkor utolsó századaiban. Az író helyszíni levéltári kutatások alapján felsorolja az iskolamestereket, minden oldalról jellemzi őket (pl. a bártfai Stöckel Lénárdot, a kinek módszeréről tanulságos adatokat közöl s kinek iskolatörvényeit ismerteti), tömördek adattal világítja meg a tanulók életét, az iskolai helyiségek állapotát stb. Önként értődik, hogy fejtegetéseinek ez a része már erősen belevág a latin iskoláztatás körébe, mert hiszen a nevezetesebb városi iskolákban latin grammatikát, sőt némelyekben retorikát is tanítottak. Némely iskoláról kimutatja — rendkívüli fáradsággal —, hogy már a XIV. században megvolt. Összesen 50 egynehány városi iskola állapotrajzát adja, köztük részletebben ismerteti a bártfai, besztercebányai, brassai, eperjesi, kassai, késmárki, körmöczbányai, nagyszebeni, pozsonyi, selmeczbányai és soproni városi iskolákat. Feltűnő azonban, hogy oly régi városainak, mint Győrnek, Nagyszombatnak, Esztergomnak, Kalocsának, Vácznak iskoláiról mitsem olvasunk e műben.

A mű hátralevő két fejezete az udvari és magánoktatás sporadikus adatait közli és középkori nőnevelésünk állapotát ismerteti.

Miután ezen áttekintésből megismerkedtünk a pályamű gazdag tartalmával, lássuk, miképen dolgozza fel a szerző ezt az anyagot?

A kitűzött pályakérdést kétféleképen lehet tárgyalni: vagy neveléstörténeti szempontból, mely esetben a hazai népnevelés legrégibb korszakaiban uralkodó elveknek alakulása, fejlődése érdekli az író, vagy művelődéstörténeti feladatként, a mikor az író figyelme első sorban az intézmények állapotára és koronkénti módosulására irányul. A paedagogiai történetíró inkább elvek és eszmék fölött elmélkedik, a cultuurhistorikus a tények megállapítására s a művelődés egészébe való belehelyezésökre törekszik. Képzeltető volna az is, hogy valaki mindkét szempontot egyesíti; de e feladat kitűzése ma még korainak látszik. A pályamű szerzője is nyilván úgy gondolkodott, hogy a tényeknek és intézményszerű vonásoknak megállapítása kell, hogy megelőzze a róluk való neveléstörténeti vizsgálódást. Nyilván nem akar elmélkedni, eszmei fejlődés kutatására vállalkozni. Csak alapozni akar. Szigorúan tudományos módszerrel felfegyverkezve, az 1540-ig terjedő magyarországi népoktatás kétségbenvonhatatlan történeti adatait kívánja egybegyűjteni, minden bizonytalan és ingatag feltevés kirekesztésével. Azok, a kik eddig ezzel a tárggyal foglalkoztak, többnyire abban hibáztak, hogy iskoláztatásnak, nép-

nevelésnek minősítettek sok olyant, a mi csak erőszakos magyarázattal mondható annak; a nagy örvényben itt-ott úszkáló néhány adatot képzeletben nagyították, színezték, önkényes kapcsolatokba hozták, s valóban „levegőben függő“ következtetések levonására használták. A hol oly kevés históriai adat áll rendelkezésre, mint a hazai népoktatás kezdeteire nézve, tág tere nyílik a képzelet változatos játékinak; ezért, ha valahol, itt van szükség a tudományos kritika éles választóvívére, mely meg tudja különböztetni azt, a mi história, attól, a mi csak sejtés, gyanítás, hozzávetés, mendemonda és mese.

Elismerve azonban teljes jogosultságát az adat-kiszemelés és adat-megbírálás e szigorúságának és a gondos alapozás mindenkifölötti szükségességének, még sem zárkozhatom el ama benyomás elől, hogy e mű tudós szerzője kelleténél nagyobb mértékben tartózkodik az adatokból vonható következtetésektől. Műve egészben véve száraznak és lajstromszerűnek látszik. Nem annyira „történet“, mint fölötte pontos történeti anyaggyűjtemény. Szándékosan-e vagy nem, de tényleg alig keresi fel azokat a szálakat, melyek adatait elvekhez, eszmékhez, a politikai vagy egyháztörténet korszakos eseményeihez, nemzeti válságokhoz, a nemzeti művelődés külföldi érintkezéseihöz, külföldről eredő szellemi mozgalmakhoz és áramlatokhoz fűzik. Ennek talán leginkább szembeötlő bizonyítéka, hogy a népoktatást a szerző a pályakérdés kívánalmaihoz képest az 1540-ik évig vezeti ugyan, de nézetem szerint nem emeli ki *eléggé* a reformatiót, mint históriai tény, s mint hazai népoktatásunk egy részének már 1530 és 1540 közt is érezhető nagy agensét. Igaz, hogy a városi iskolákról, pl. Bártfáról, Beszterczebányáról, Eperjesről stb. szóltában határozottan megmondja, hogy mikor kezdődik e helyeken a protestáns iskolázás (v. ö. továbbá az 50. lapon olvasható néhány sort), de sehol általános összefoglalásban nem jellemzi e nagy mozgalomnak iskolaügyi hatását és jelentőségét. Még kevésbbé kielégítő a népoktatás intézményeinek a nemzet politikai története szempontjából való megvilágítása. Hogy a mohácsi vész mit jelentett a népoktatás terén is, mi volt vagy mi lehetett e nagy catastrophá következése a művelődésben, még csak egy szóval se mondja meg a szerző. A tárgyalás anyaga (az I. fejezet kivételével) általában ki van szakítva a nagy históriai tényezők összehatásának egészéből; megtudjuk, mi volt; de nem, hogy miért, mi módon, mily tényezők befolyása alatt lett azzá.

E kifogásokat nem azért említem, mintha velők és általuk a pályamű sorsát eldöntöttnek hinném. Vétenék az igazság ellen, ha nem méltányolnám azokat a rendkívüli nehézségeket, melyek ily természetű úttörő munkásságban felmerülnek. Az anyag felkutatásának nagy és nehéz munkája abszolút érdeme marad a szerzőnek. Sehol se veszi másodkézből adatait. Az eddig ismeretes, nagyon sovány anyagot széleskörű levéltári vizsgálódás alapján megsokszorozza: az Országos Levéltáron kívül átkutatta a Magyar Nemzeti Múzeum, a kolozsmonos-

tori konvent kolozsvári, a gróf Pongrácz-család bashalmi levéltárát, úgyszintén Bártfa, Beszterczébánya, Eperjes, Igló, Kassa, Késmárk, Kis-Szeben, Körmöczbánya, Selmezbánya, Sopron, Szepesváralja és Zólyom városok, nemkülönben a szepesi káptalan és a jászói konvent levéltárait, ezenkívül az összes, nyomtatásban megjelent oklevéltárakat, úgyszintén a monographiákban található okiratszövegeket. Szóval, ritka lelkiismeretességgel, pontossággal és kritikával megvetette azt az alapot, melyen majdan, ha egy szerencsés véletlen a még hiányzó adatokat is feltárja, az összefoglaló elmélkedés megindulhat. Így is értékes művet alkotott a szerző; olyant, mely e nemben nagyon szegény irodalmunknak határozott gazdagodására szolgál. Erre való tekintettel javasolom, hogy a II. számú pályamű szerzőjének a kitűzött pályadíj kiadassék.

Budapest, 1905. január 1.

Fináczy Ernő, I. t.

IX.

Jelentés a „Deák F. élet- és jellemrajza“ cz. megbízásról.

A tekintetes Akadémia által 1897-ben hirdetett pályázat Deák Ferencz élet- és jellemrajzára 1903-ban dr. Ferenczi Zoltánnak, az egyetemi könyvtár igazgatójának megbízásához vezetett a mű megírására.

Az 1903-iki nagygyűlés adta megbízás alapján (I. Akadémiai Értesítő 161. szám, 1903. május 298. lap) nyújtja be dr. Ferenczi Zoltán a kész művet 3 kötetben, mint az Akadémia könyvkiadó vállalatának egyik kiadványát, mit azért jelzek, hogy a mű külső terjedelmét jobban feltüntessem. Az I. kötet 463 oldalon Deák életének 1845-ig, a II. kötet 1865-ig 433 oldalon, a III. kötet 445 oldalon haláláig terjedő részét öleli föl.

A mint a terjedelemből látszik, a pályamunka nagy méretű. Deák életének mondhatni minden valamelyes jelentőséggel bíró mozzanatára kiterjeszkedik. De mivel Deák élete 1833 óta belékapcsolódik nemzete országló életébe s ez életnek akaratlanul, nem keresve, valóságos kitevőjévé, irányítójává válik egy negyven éves korszaknak majdnem minden nagy fordulatóban, az életrajz felöleli a nemzet 40 éves történelmének mindazokat az eseményeit, a melyekben Deák tényező volt. Pedig a 49-i évet leszámítva, melyikben nem volt? A magyar renaissance 1867-ig, a mennyiben arra Deáknak hatása volt, tehát az előadás körébe bevonatik, s így a mű nagy terjedelme érthetővé válik.

Még inkább magyarázza azt szerző vizsgálati, kutatási és előadási módszere. Szerző Deákot, ezt néplélek által a haza bölcsének, a magyar értelmi és erkölcsi jellem megtestesülésének tekintett erős, önálló egyéniséget, ezt a páratlan történelmi alakot egyes cselekményeiből akarja újraépíteni, hogy a szigorú tárgyilagos ítélet fölötté lehetséges legyen az utókor előtt is.

Deáknak oly sok eseményből, egyéni lelkének annyi értelmi, érzelmi, akaratí tehetségeiből összetett lényét Ferenczi szellemi bon-

czolás alá veti, olvasója elé szigorú tárgyilagossággal tényeket rak, melyekből maga alkotta meg következtetéseit. Ez a vizsgálati módszer teszi szükségessé a magyar történelem 40 éves korszakának előadását a Deák-életrajzban, nem mint háttérnek, hanem mint Deák és a nemzet élete kulcsának. Csak egyes részeiben veszti el Ferenczi a mértéket, a melyben e kölcsönhatás megértéséhez a nemzeti élet valamely tényének lefolyását, mibenlétét kifejteni szükséges: egészben véve a közélet annyiban kerül előadásra, a mennyiben azt Deák működésének megértése megkívánja.

A mű aesthetikai értékéből vesztett e szigorú bonczoló eljárás, a teljes positivásra törekvés, de leginkább azon közéleti események részleteinek rajzolása által, a melyekben Deák ténykedett, viszont azonban nyert történelmi, lélektani igazságban. Exakt buvárlattal állunk szemben, s ezen épül föl Deák élet- és jellemrajza.

Ha Ferenczi buvárlati módszerét műve aesthetikai értékére hátrányosnak jelezzük, ezzel nem kívánjuk annak fölépítésében az aesthetikai érdemet megtagadni. Megvan a műnek aesthetikai, architektonikus szépsége is. Deák életének főbb korszakai s a bennök megállapított tények exakt rajza után következik Deák jellemének kifejtése e tényekből, úgy a mint ezeket szerző értékelné birja. Deák jellemének fokozatos fölépítése az egyes korszakok bőséges tényadatainak előadását követő összefoglalásokon, annak a lélektani, belső fejlődésnek a föltüntetése, mely Deákban, a nemzet életében e 40 év alatt véghez megy, azt az érdeklődést, azt az érzést keltik az olvasóban, melyet aesthetikainak nevezünk.

Deák jellemzése Ferenczi művében mindenek fölött igazságosnak mondható. Igazságos Deák saját lényének értékelésében, igazságos ellenfeleinek megítélésében. Példa erre Kossuth működésének jellemzése, melyet a pesti országgyűlésen erősen kifogásol, a melyre nézve végelemzésben Deák felfogásához csatlakozik, hogy arra Kossuthot az osztrákok magatartása kényszerítette. Épp így nem áll Ferenczi az 1867-iki kiegyezés értelmezésében egyoldalú, elfogult állásponton, soha sem igyekszik Deáknak más czélt, más eljárási módokat tulajdonítani, mint a melyeket szavaiból, tetteiből bizonyítani tud. Nincs a műben semmi irányzatosság, a szeretet, a mély tisztület, mely munkájának hőse iránt eltölti, mondhatni elfojtva, csak tények által, nem szóáradattal kifejezve jelentkezik.

Nagy érdeme a műnek, hogy a számos jogi, gazdasági, művelődési, politikai kérdésnek, melyek körül Deák élete lefolyt, megérti a velejét, behatol azok lényegébe s így mond Deák ténykedéséről, melyet azokban kifejtett, itéletet. E mellett előadása kellemesen üt el némely újkori történészünk szónoki modorától, bőbeszédűségétől, lyrismusától, sőt itt-ott szűkszavúvá, túlságos tömörre válik.

Egy nagy hiánya van a műnek; a források, még pedig az új források, melyeket az 1903-iki megbízásnak alapjául szolgáló kéziratban

is bemutatott, a nyomtatott műben hiányzanak, alig találunk itt-ott forrásidézetet. Reméljük, a műnek várható új kiadásában ez érthetetlen hiány pótolva lesz és e hiány miatt igazságtalan volna a minden tekintetben kitünő munkának a jutalmat ki nem adni. Ezért ajánlom, méltóztassék dr. Ferenczi Zoltánnak Deák élete című munkáját a gr. Andrássy Gyula adományozta 6000 koronás jutalommal kitüntetni.

Budapest, 1905 április 30.

Concha Győző, r. tag.

X.

Jelentés az Egyesült Budapesti Föv. Takarékpénztár pályázatáról.

Beérkezett egy pályamunka. Jeligéje: „Construat vias publicas unusquisque secundum propriam domum“.

Elméleti alapját pályázó helyesen választja, a mennyiben kiindul az érdek vagy fizetési képesség szerinti adóztatás elméletéből. Azon eredményre jut, hogy a városi igazgatás nagy feladatai csakis az érdek szerinti adózás elvének erősebb alkalmazásával biztosíthatók. Az értéknövekedés megadóztatása mellett foglal állást és a városi adóügy körébe utalja.

A kérdés főbb elemeit behatóan tárgyalja, valamint az adó mivoltát is; kimutatja, hogy nem egységes elven alapszik a betterment tax, hanem az egyes községek, vagy államok sajátos szükségletének természetét viseli magán. Ismerteti különösen azon vitákat, melyek a körül fejlődtek: mi a betterment tax tulajdonkép, adó, illeték, járulék? Utal arra, milyen egyéni érdekek rejlenek a kérdés egyik vagy másik módon való eldöntése mögött. Ezzel kapcsolatban fejtegeti azt a kérdést, vajjon a betterment adó az ingatlant, vagy a tulajdonost terheli, mely kérdés különben főleg az angol-amerikai viszonyok szempontjából bír nagyobb fontossággal. A betterment és az „unearned increment“ (érdemetlen vagyonszaporodás) egymáshoz való viszonya is bővebb kifejtést nyer. Behatóan ismerteti az angol és amerikai törvényhozás történetét és hatását.

Folyékonyan van írva, de egyes, nem szerencsés kifejezéseket előszeretettel használ, így „beüt“.

A munka hiányát a bírálók abban találják, hogy az ilyen szűkre mért tárgynál szükséges lett volna a létező törvények bővebb ismertetése, intézkedéseiknek megvilágítása és bírálata. Nem derül ki, vajjon szerző magukat a törvényeket egyáltalában olvasta-e. Többnyire mások ismertetésére támaszkodik. A törvények bővebb részletezése annyira fontos az anyag kiegészítésére és a kérdés részletes tárgyalására, hogy ez okból a pályadíj kiadását nem javasolhatjuk, azonban a beadott munkát megdicsérésre ajánljuk.

Budapest, 1905. április 20.

Földes Béla, r. t.

Kautz Gyula, r. t.

Előleges jelentés a Ráth György-féle könyvtár átvételéről.

(Előterjesztette Szily Kálmán főkönyvtárnok az október 30-iki ülésen.)

Ráth György, nyug. kir. ítélőtáblai tanácselnök, nagyérdemű könyv- és régiségbuvár, most tiz éve, 1895 december 16-án halál esetére szóló ajándékozási szerződést kötött a M. Tud. Akadémiával, mely szerint régi hungarikákból álló könyvtárát halála esetére, visszavonhatatlanul és örök időre odaajándékozta a M. Tud. Akadémiának a következő feltételek alatt: a) A mennyiben a könyvtárában oly munkák találtatnának, melyek a M. Tud. Akadémia könyvtárában teljes és jól megtartott példányokban már megvannak, ezen munkákból, mint az Akadémiára nézve kettős példányokból, azokat, melyek a hazai nyomdászat fejlődésének feltüntetésére alkalmasak, valamint azokat is, melyek nyomdászkiállításuknál, illetőleg illusztrációiknál vagy kötésüknél fogva az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum gyűjteményeinek keretébe vonhatók be, köteles legyen a M. Tud. Akadémia, mielőtt az ajándékozónak említett könyvtárát átveszi, az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeumnak; továbbá ugyancsak az Akadémiára nézve duplumot képező munkákból azokat, melyek a Magy. Nemz. Múzeum könyvtárában hiányzanak, ugyancsak az ajándékozó könyvtárának átvétele után a M. Nemz. Múzeum könyvtárának Ráth György ajándéka czimén kiadni. b) Ajándékozónak a szerződésben foglalt intézkedéséhez képest a M. Tud. Akadémia tulajdonába átmenő könyvei külön helyiségben, vagy ha ez ellen bármilyen akadály forogna fenn, külön szekrényben őrizendők, semmi szín alatt el nem idegeníthetők és csakis a M. T. Akadémia helyiségeiben legyen szabad azokat használni. — Másfelől b. Eötvös Loránd, mint a M. Tud. Akadémiának elnöke, Ráth György ezen nagylelkű ajándékozását feltételeivel együtt a M. T. Akadémia részére köszönettel elfogadta és az ajándékozási szerződésben kikötött feltételek annak idején leendő pontos megtartására az általa képviselt M. T. Akadémiát kötelezte.

Boldogult Ráth György július 7-ikén bekövetkezett halálával esedékesé vált a könyvtár átvétele a M. Tud. Akadémia részére. Mielőtt azonban ezt fogantatosíthattam, előbb az egészet lajstromoznunk kellett, hogy elismerhessem, mit vettem át a megboldogult mélyen tisztelt özvegyétől. A lajstromozást f. hó 16-ikán fejeztük be s e napon a könyvtárt az Akadémia könyvtári helyiségeibe át is szállítottam.

A Ráth György-féle régi magyar könyvtár 2364 munkából áll, s 1042 magyarországi, 1322 külföldi nyomtatvány van benne. A magyarországi nyomtatványok közül 527 magyar nyelvű, 515 pedig más nyelvű. A külföldi nyomtatványokból 368 magyar szerzőktől való, 954 pedig nem magyaroktól, de magyar vonatkozású. A magyarországi nyomtatványok közt 47 olyan, melyből Szabó Károly munkája szerint csak ez az egy példány ismeretes. A külföldiek között 141 inenabulum, vagyis 1501 előtti nyomtatvány van. A könyvek legnagyobb része oly tiszta, mintha csak most került volna ki a sajtó alul; kötésük, ha csak nem az eredeti még, a legtöbbször gyönyörű amateur-kötés. A Telekiek alapítványa óta ily nagy értékű és ily nagybecsű adományban az Akadémia könyvtára még nem részesült. Áldott legyen Ráth György emléke!

A könyvek végleges elhelyezése dolgában intézkedtem, hogy az adományozó feltételeinek megfelelőhessünk. Külön helyiség nem állván rendelkezésünkre, két nagy íveges szekrényt rendelt meg, melyek a könyvtár mostani szekrényei közt a legtagasabb helyen

lesznek fölállítva, homlokukon „Ráth György alapítványa“ felirattal. A szekrények december 1-jére készülnek el s csak ezután fogjuk összehasonlíthatni a nálunk már is meglevő példányokat a Ráth György-félékkel, annak eldöntése végett, hogy mely példányok lesznek az Iparművészeti Múzeumnak, illetőleg a Nemzeti Múzeumnak átadhatók és átadandók.

A Ráth-könyvtár katalógusát az Akadémia t. tagjai az Értesítő októberi füzetéhez fogják megkapni. (L. 577. l.).

Kérem e rövid előleges jelentésem szíves tudomásul vételét.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONKILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály hetedik ülése.

1905 október 9-én.

GOLDZIER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Heinrich Gusztáv, Pecz Vilmos, Szinnyi József r. tt. — Badics Ferencz, Endrödi Sándor, Ferenczi Zoltán, Gyomlay Gyula, Hegedüs István, János Béla, Katona Lajos, Kúnos Ignác, Némethy Géza, Petz Gedeon, Széchy Károly, Thúry József, Zolnai Gyula l. tt. — *Más osztályokból*: Krenner József, Pauer Imre, Szily Kálmán, Vécsy Tamás r. tt. — Borovszky Samu, Óváry Lipót l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

176. NÉMETHY GÉZA l. t.: „A Messalához írt Panegyricus szerzőjéről“ cz. értekezését olvassa fel. — Bírálatra adatik.

177. PETZ GEDEON l. t.: „A hazai idegen nyelvjárásokra vonatkozó tanulmányokról“. — Bírálatra adatik.

178. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére PECZ VILMOS r. és KATONA LAJOS l. tagokat kéri föl.

HARMINCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály hetedik ülése.

1905 október 16-án.

THALY KÁLMÁN osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: b. Forster Gyula. b. Nyáry Jenő t. tt. — Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Földes Béla, Hegedüs Sándor, Kautz Gyula, Vécsy Tamás r. tt. — Ballagi Géza, Békefi Remig, Ferdinándy Géza, Magyary Géza, Óváry Lipót, Reiner János, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv l. tt. — *Más osztályokból*: Heinrich Gusztáv r. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

179. FÖLDES BÉLA r. t. felolvassa „Statistikai vizsgálódások a XIX. század gabona-árainak alakulásáról“ cz. értekezését.

180. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére b. NYÁRY JENŐ t. és FÖLDES BÉLA r. tagokat kéri föl.

HARMINCZEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hetedik ülése.

1905 október 23-án.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Konkoly-Thege Miklós t. t. — B. Eötvös Loránd, Fröhlich

Izidor, Klein Gyula, Koch Antal, Krenner József, Lengyel Béla, Lóczy Lajos, Réthy Mór, Schuller Alajos, Szily Kálmán r. tt. — Bodola Lajos, Bugarszky István, Franzenau Ágoston, Kövesligethy Radó, Mágócsy-Dietz Sándor, Rados Gusztáv, Tangl Ferencz, Tormay Béla, Zimányi Károly, Zipernovszky Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Heinrich Gusztáv, Pauer Imre r. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

181. RÉTHY MÓR r. t.: „Az általánosított Ostwald-féle elv és a hőelmélet második feltétele“.

182. KÖVESLIGETHY RADÓ l. t.: „Jelentés a földrengéskutató nemzetközi szövetkezet III. értekezletéről“.

183. SZILY SÁNDOR részéről: „Az érett magzat vérének alkali és hydroxyliion tartalmáról“. Előterjeszti Tangl Ferencz l. t.

184. HÁRI PÁL részéről: „Vizsgálatok a trypsin emésztésről“. Előterjeszti Tangl Ferencz l. t.

185. WITTMANN FERENCZ részéről: „A budapesti centrale szolgál-tatta váltakozó áram vizsgálata“. Előterjeszti Schuller Alajos r. t.

186. PRINZ GYULA részéről: „A Nautilidák az alsó Jura-korban“. Előterjeszti Koch Antal r. t.

187. ZEMPLEN GYÖZŐ részéről: „A gázok belső surlódásáról“. Előterjeszti b. Eötvös Loránd r. t.

188. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére RÉTHY MÓR r. és KÖVESLIGETHY RADÓ l. tagokat kéri föl.

HARMINCZKETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Kilenczedik összes ülés.

1905 október 30-án.

KAUTZ GYULA másodelnök elnöklete alatt jelen voltak: Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Hegedűs Sándor, Lengyel Béla, Pauer Imre, Szily Kálmán, Szinnyi József, Vécsey Tamás, Zsilinszky Mihály r. tt. — Badics Ferencz, Ballagi Géza, Borovszky Samu, Ferenczi Zoltán, Hoór Mór, Kövesligethy Radó, Melich János, Petz Gedeon, Reiner János, Thirring Gusztáv, Wosinszky Mór l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

189. Másodelnök az ülés megnyitása után előadja, hogy a f. hó 9-iki összes üléstől megválasztott küldöttséget f. hó 15-én vezette b. Eötvös Loránd elnök elé, hogy őt lemondása visszavonására bírja; de úgy a saját, valamint a küldöttség egyes tagjainak meleg rábeszélése eredménytelen maradván, az Ügyrend 37. §-a értelmében f. évi november 27-ére hívta egybe az elnökválasztó elegyes ülést, miről meghagyása folytán a főtitkár az Akadémia összes tagjait nyom-ban értesítette. — Az ülés b. Eötvös LORÁND nagyérdemű elnök le-mondását fájdalmas tudomásul veszi és a másodelnök intézkedéseihez helyeslőleg hozzájárul.

190. SZILY KÁLMÁN r. t. főkönyvtárnok előleges jelentést tesz néhai Ráth Györgynek az Akadémia birtokába átment nagybecsű könyvtáráról. A jelentés az Akadémiai Értesítőben fog megjelenni, a könyvtár ünnepélyes megnyitása ügyében CONCHA GYÖZŐ és HEGE-DŰS SÁNDOR r. tt. felszólalásai folytán a könyvtári bizottság szívesen fogl jvaslattételre.

191. Főtitkár mély megilletődéssel jelenti Szász Károly t. és ig. tagnak f. é. október 15-én bekövetkezett halálát. Benne az Aka-démia sokoldalú tehetséggel és páratlan munkaerővel megáldott, rend-

kívül buzgó tagot veszít, kinél az Akadémia körében Toldy Ferencz óta senki gazdagabb és fáradhatatlanabb munkásságot nem fejtett ki. Az Akadémia a súlyos veszteség fölött részvétét fejezte ki a gyászoló családnak és koszorút tett a koporsóra, a ravatalnál pedig BEÓTHY ZSOLT r. t. tolmácsolta mély részvétünket. — Az összes ülés jegyzőkönyvében örökíti meg fájdalmas részvétét és fölhívja az I. osztályt, hogy méltó emlékezéséről gondoskodjék.

192. Főtitkár bejelenti az egyes osztályoktól javaslatba hozott bírálókat. Az I. osztály ajánlja 1. a **Teleki-pályázathoz** gr. APONYI SÁNDOR t., HEINRICH GUSZTÁV r. és BERCZIK ÁRPÁD l. tagokat; 2. a **Karátsonyi-pályázathoz** LÉVAY JÓZSEF r., ENDRÓDI SÁNDOR, RAKOSI JENŐ, FERENCZI ZOLTÁN, HERCZEG FERENCZ l. tagokat; 3. a **Farkas-Raskó-pályázathoz** BAKSAY SÁNDOR r., KOZMA ANDOR és NÉGYESI LÁSZLÓ l. tagokat; 4. a **Péczely-regénypályázathoz** BEÓTHY ZSOLT r., BANÓCI JÓZSEF és SZÉCHY KÁROLY l. tagokat; 5. a **Lukács Krisztina-pályázathoz** SIMONYI ZSIGMOND, SZINNYEI JÓZSEF r. és ASBÓTH OSZKÁR l. tagokat; 6. a **Gorove-pályázathoz** RIEDL FRIGYES, JÁNOSI BÉLA és HEGEDŰS ISTVÁN l. tagokat; 7. a **Marczibányi-pályázathoz** SIMONYI ZSIGMOND r., LEHR ALBERT és ZOLNAI GYULA l. tagokat; — a II. osztály az **Első Magy. Ált. Biztosító-Társaság pályázatahoz** FÜLDES BÉLA és LANG LAJOS r. tagokat; — a III. osztály a **Tomory-pályázathoz** KÖNIG GYULA r., KÜRSCHÁK JÓZSEF és RADOS GUSZTÁV l. tagokat. — Az ajánlott bírálók kiküldetnek.

193. Az I. osztály engedélyt kér, hogy dr. Havass Rezső vendég a dalmáciai irodalomról benyújtott és elfogadott értekezését személyesen fölolvashassa. — Megadatik.

194. A berlini földrajzi társaság meghívja az Akadémiát **Richt-hofen Ferdinánd** († októb. 6.) emlékére f. é. októb. 29 tartandó gyászünnepekre. — Az elnökség táviratban fejezte ki az Akadémia részvétét, mit az összes ülés helyeslő tudomásul vesz.

195. **BERZEVICZY ALBERT** t. és ig. t. jelentést tesz az eperjesi **Széchenyi-társaság Jókai-ünnepélyéről**, melyen Akadémiánkat képviselte. — Köszönettel tudomásul van.

196. Főtitkár javasolja, hogy a jövő 1906-iki nagygyűlés május helyett márczius hóban tartassék meg, főleg tekintettel arra, hogy május hóban néhai József főherczeg t. és ig. tag emlékezetére díszgyűlés volna tartandó. **CONCHA GYÖZÖ**, **FÜLDES BÉLA**, **SZILY KÁLMÁN** és **CSÁNKI DEZSŐ** r. tagok hozzászólása után határozatilag kimondatik, hogy az 1906-iki nagygyűlés kivételesen márczius hóban fog megtartatni.

197. Másodelnök jelenti, hogy az Akadémiai **Széchenyi-múzeum** megnyitására (f. é. november 3-án d. 12 órakor) szétmentek a meghívók: egyúttal fölkéri a t. tagtársakat, hogy Akadémiánk fejlet-hetetlen megalapítója dicső emlékezetének szánt e szép ünnepélyen minél nagyobb számmal megjelenni sziveskedjenek. — Örvedetes tudomásul van.

198. Főtitkár felolvassa dr. **Érdy Lajos** úrnak f. é. október 27. kelt levelét, melyben jelenti, hogy elhalt atyjának **Érdy János** akadémiai tagnak hátrahagyott irományaiból egy nagy csomagot (csatolt jegyzék kíséretében) a M. Tud. Akadémiának adományoz. — Meleg köszönettel fogadtatik.

199. A **Széchenyi-múzeum** számára érkezett ajándékok, ú. m.: 1. **Széchenyi István** mellszobra porcellánból; ajándékozta **Röser János**. — 2. *Bulletin du VII-e Congrès Penitentiaire International* 1905. évi 3. száma; ajándékozta dr. **Balogh Jenő**. — 3. a) *Török* fermán és levél; b) a south-bendi betegsegélyző- és temetkezési-egylet jelvénye aranyból (Széchenyi címerével); c) gr. **Széchenyi Béla** leányai-

nak 3 nagy és 7 kisebb fényképe; d) a nagy-czenki Széchenyi-szobornak képe (a Strobl tanár készítette eredeti mintái); e) Széchenyi György primás képe; ajándékozta gr. Széchenyi Béla. — 4. Széchenyi kis álló szobra gipszből Kugler P. Ferencztől; ajándékozta Kugler Mihály. — Köszönettel fogadtatnak.

200. A könyvtár számára beérkezett ajándékok, ú. m.:

1. A m. kir. Igazságügyminisztériumtól: a) A magyar börtönügy. — b) A fiatalokurak kriminalitása. — c) Érem a VII. nemzetközi congressus emlékére. — 2. Badiés Ferencz l. tagtól: Gyöngyösi István főműveinek új kiadása. — 3. Ónodi Adolf l. tagtól: Die Nebenhöhlen der Nase. — 4. Chantre Ernő k. tagtól: Recherches anthropologiques en Egypte. — 5. Noether Miksa k. tagtól: Mathematische Annalen. — 6. A m. kir. állatorvosi főiskolától: a) Tanévmegnyitó ünnepély. 1905. szeptember 19-én. — b) Evkönyv 1904/5-ről. — 7. Herman Ottótól: On the migration of birds. (The Zoologist. No. 769. — July. 1905.) — 8. Korda Dezsőtől: La Séparation électromagnétique et électrostatique des minerais. Paris, 1905. — 9. Dr. Kardos Samutól: Régi Okiratok és Levelek Tára. — 10. Kvassay Istvántól: Megbizás nélkül, 1905. — 11. Dr. Goldziher Károlytól: a) A halandósági tábla kiegyenlítése. — b) Mathematische Annalen. — 12. Millecker Bódógtól: Geschichte der Werschetzer Heiligen Kreuz-Berg-Kapelle. — 13. Kuszó Istvántól: Tokaji János élettörténete. — 14. Dr. Sebess Dénestől: Emlékirat. — 15. Balogh Dezsőtől: Tudományos portyázások. — 16. Ferenczi Imrétől: A sztrájk fogalma és jogosultsága társadalmi szempontból. — 17. Bartalos Gyulától: A szarvas tragoediája. — 18. Dr. Rác Gézától: a) Magyarország államéletéből. — b) Egy antisemita sajtóper. — 19. Dr. Diószegi Győzőtől: Jogi oktatásunk nemzeti jellege. — 20. Buday Sándorné- és Ujhelyi Vilmától: Louvion gróf áldozatai. — 21. Colonel H. S. Olcott: The Age of Patanjali. — 22. Janet Károlytól: 5 értekezés. — 23. Pierantoni Agostontól: 3 értekezés. — 24. Cabreira Antaltól: Note sur les rapports des solides. — 25. Dr. Pietro Kajertől: Del sepolcro originario die Domnio. — 26. Santos Lukás A.-tól: Quelques mots sur les Mathématiques en Portugal. — 27. Kiselják M.: Grundlagen einer Zahlentheorie eines speciellen Systems von komplexen Grössen mit drei Einheiten. — 28. Hundeshagen L.-tól: The Occurence of Platinum and Gold in Wollastonite etc. — Köszönettel vétetnek.

201. Az utolsó összes ülés óta az Akadémia kiadásában megjelentek: 1. Akadémiai Értesítő. 188., 189., 190. sz. (augusztusi, szeptemberi és októberi füzetek). — 2. Rapport sur les travaux de l'Acad. Hong. des Sciences en 1904. — 3. Athenaeum. XIV. évf. 3. sz. — 4. Nyelvtudományi Közlemények. XXXV. évf. 2. füz. — 5. Irodalomtörténeti Közlemények. XV. évf. 3. füz. — 6. Archaeolog. Értesítő. XXV. köt. 3. és 4. sz. — 7. Mathemat. és Természettud. Értesítő. XXIII. köt. 3. füz. — 8. Dr. Gedeon Alajos, Az alsó-meczenzéfi német nyelvjárás hangtana. (Magyarországi nyelvjárások. 1. füz.) — 9. Lindenschmidt Mihály, A verbászi német nyelvjárás alaktana. (Magyarországi nyelvjárások. 2. füz.) — 10. Thallóczy Lajos r. t., Mantovai követjárás Budán. (Történettud. Ertek. XX: 4. sz. — 11. Kiss Ernő, Veszprém vármegye gazdasági leírása. (Megyei monografiák) — Az Akadémiától segélyezett vállalatok: 1. Történelmi Tár. 1905-i évf. 2. füz. — 2. Közgazdasági Szemle, XXXIII. köt. 6. sz. XXXIV. köt. 1—4. sz. — 3. György T., Semmelweis' gesammelte Werke. — Tudomással szolgál.

202. Másodelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére CONCHA Győző és CSÁNKI DEZSŐ r. tagokat kéri föl.

Ráth György régi magyar könyvtára.

1905. okt. 16-án a M. T. Akadémiának átadta

ÖZV. RÁTH GYÖRGYNE.

I. Magyar nyelvű nyomtatványok.

(A cím elé írt szám Szabó Károly „Régi Magyar Könyvtára“ I. kötetének folyó számát jelenti. A *gal jelölt nyomtatványokból, Szabó Károly munkája szerint, csak ez az egy példány ismeretes).

3. Komjáthi Benedek, Epistolae Pavli lingva hvngarica donatae. Krakkó 1533.
6. Pesti Gábor, Nouum Testamentum. Bécs 1536.
19. Székely István, Soltar Kõññ. Krakkó 1548.
25. Heltai Gáspár, A Biblianac első resze. Kolozsvár 1551.
26. A Jesvs Sirah könyve. Kolozsvár 1551.
38. Székely István, Chronica ez Vilagnac Yeles dolgairól. Krakkó 1559.
- *39. Sztárai Mihály, Az Igaz Papsagnac Tiköre. Magyar-Óvár 1559.
41. Heltai Gáspár, Soltar, azaz Szent Davidnac, es egyeb Prophetaknac Psalmusinac . . . könyue. Kolozsvár 1560.
53. Melius Péter, Magiar Predikatioc, kit Postillanac neveznek. Debreczen 1563.
54. — — Valogatot praedikatioc a prophetac es apostoloc irassabol Debreczen 1563.
57. Heltai Gáspár, A Biblianac Másodic Része. Kolozsvár 1565.
58. Melius Péter, A Szent Iob könyvenek a Sido nielvől . . . valo fordítása Magiar nielure. Várad 1565.
59. Heltai Gáspár, Szaz Fabula. Kolozsvár 1566.
69. Melius Péter, Az Szent Janosnac tött ielenesne . . . magyarázása. Várad 1568.
85. Dávid Ferencz, Az Egy ő magatol valo Felséges Istenről, es az ő igaz Fiarol, Kolozsvár 1571.
87. Verbóczi István, Decretvm. Kolozsvár 1571.
94. Valkai András, Cronica, avagy szép historiás Enec, Miképpen Haria-denus . . . Bassáua lőt. Kolozsvár 1573.
95. Bornemisza Péter, Első resze az Evangeliomokból es az Epistolakbol valo tanvságoknak. Komjathi és Sempte 1573.
98. Sylvester János, Vj Testamentvm. Bécs 1574.

99. Szikszai Helopoeus Bálint, Az egri kereztien ania zent eghaznak ... tanusagara irattatot rövid Catechismus. Debreczen 1574.
100. — — Az My Kereztieni hitőnknek ... Harom Fő Articulussarol. Debreczen 1574.
112. Heltai Gáspár, Cancionale. Kolozsvár 1574. II. rész. Valkai András: Historiás Enece, az nagy vr Bank banról. III. rész. Görcsönyi Ambrús: Historias Enece, Az Felseges nagy feiedelemről, Az Mattyas királyról. IV. rész. Temesvári István: Historiás Enece, az ieles gyozedelemről, mint verte meg Mátyás király űdeiében, Bathori István, ... az Alibeket ...
113. Tinódi Seb., Sigmond Király Chronicája. Kolozsvár 1578.
114. Kulcsár György, Postilla. Alsó-Lindva 1574.
115. Bornemisza Péter, Masic Resze Az Evangeliomokbol es az Epistolakbol valo tanvsagoknac. Sempte 1574.
116. Károli Péter, Az Halalrol, Feltamadasrol, es az őrdők eletről hasznos ... könyveczke. Debreczen 1575.
118. Heltai Gáspár, Chronica. Kolozsvár 1575.
119. Bornemisza Péter, Harmadic Resze az Euangeliomokból és az Epistolakból való tanvsagoknac. Sempte 1575.
122. Telegdi Miklós, Az Euangeliomoknac magyarazattyanac Első Resze. Bécs 1577.
130. Hunyadi Ferencz, Historia. De Obsidione Decennali antiqvissimae ... vrbis Troianae. Kolozsvár 1577.
132. Görcsöni Ambrus, Historiás Enece Az Felseges Mattyas Királynac ... ieles viselt dolgairól. Kolozsvár 1577.
141. Melius Péter, Herbarivm. Kolozsvár 1578.
145. Telegdi Miklós, Az Evangeliomoknac II. resze. Nagyszombat 1578.
150. Kulcsár György, Postilla. Bártfa 1579.
153. Bornemissza Péter, Oetoedic és vtolso resze az Euangeliomokból ... valo tanvsagoknac. Detrekő 1579.
154. Gosárvári Mátyás, Az Regi Magyaroknac első be iővésekről valo Historia. Kolozsvár 1579.
176. Telegdi Miklós, Az Evangeliomoknak ... Harmadic Resze. Nagyszombat 1580.
180. Görcsönyi Ambrus, Szép ieles historias énece Az Felseges Mattyas királynac ... viselt dolgairól. Kolozsvár, 1581.
- *Jvdicivm Magyar Nyelven. Bártfa 1581.
205. Beithé István, Stirpium Nomenclator Pannonicvs. Antwerpen 1584.
206. Károli Péter, Az Apostoli Credonak avagy Vallasnak igaz Magiara-zattia. Debreczen 1584.
207. Bornemisza Péter, Praedikatioc. Detrekő és Rárbok 1584.
213. Beythe István, Az Zentők Fő Innepiiről valo Evangeliomok. Német-Ujvár 1584.

218. **Félegyházi Tamás**, Az mi Vronc Iesvs Christvsnac Vy Testamentoma. Debreczen 1586.
221. — — Az Keresztieni igaz hitnek reszeiről valo tanitas. Debreczen 1588.
224. **Monoszlai András**, Apologia. Nagyszombat 1588.
225. **Fons Vitae**, Az életnek kvtfeye. Debreczen 1589.
229. **Monoszlai András**, De Invocatione et Veneratione Sanctorvm. Nagyszombat 1589.
230. — — De Cvltv Imaginv. Nagyszombat 1589.
231. **Calepinus Ambr.**, Dictionarium Vndecim Lingvarvm. Basel 1590.
244. **Heltai Gáspár** (ifj.), Magyar Arithmetica. Kolozsvár 1591.
249. **Pécsi Lukács**, Szent Agoston Doctornac elmelkedő . . . imadsági. Nagyszombat 1591.
250. — — Az Keresztien Svzeknec koszoroia. Nagyszombat 1591.
266. **Pathai István**, Az Sacramentomokról. H. n. 1592.
269. **Szikszai Fabricius Basilius**, Nomenclatura. Debreczen 1593.
271. **Heltai Gáspár**, Vigasztalo Könyvetske. Sicz 1593.
275. **Index Biblicus**, Vizsoly 1593.
278. **Beythe András**, Fives kőnf. Német-Ujvár 1595.
- ***Pécsi Lukács**, Az kereszteny hadakozasnac tüköre. Nagyszombat. (Az Előszó kelt: Esztergom 1595.)
279. **Verantius Faustus**, Dictionarivm Qvinque Nobilissimarvm Europae Lingvarvm. Velence, 1595.
284. **Agendarivs**, Liber continens ritvs et caeremonias, qvibvs . . . in Dioecesi . . . Strigoniensi vtuntur. Nagyszombat 1596. (Két példányban.)
286. **Baranyai Deesi János**, Az Caivs Crispvs Salvstiusnak két Historiaia. Szeben 1596.
298. **Baranyai Deesi Csímor János**, Adagiorum Graeco-Latino-Vngaricorvm Chiliades quinque. Bártfa 1598.
300. **Calepinus Ambr.**, Dictionarium Vndecim linguarum. Basel 1598.
301. **Gyarmathi Miklós**, Keresztieni Felelet Monozloi Andras . . . könyve ellen. Debreczen 1598.
313. **Károlyi Péter**, Symbolum Apostolicum. Debreczen 1600.
314. **Monoszlai András**, De Gratia, ac libero hominis arbitrio et de volvntate Dei. Nagyszombat 1600.
372. **Soós Kristóf** (Sóvári), Az Szent Prophetaknak írásoknak . . . magyarázattianac Első Resze. Bártfa 1601.
374. **Félegyházi Tamás**, Loci Communes Theologici, Azaz, Az keresztieni igaz hitnek reszeiről valo tanitas. Debreczen 1601.
382. **Derecskei Ambrus**, Az Szent Pal Apostol levele, melyet irt az Romabeli kereszteneknek. Debreczen 1603.
384. **Zvonarics Mihály**, Papa nem Papa. Keresztúr 1603.
385. **Pázmány Péter**, Felelet Magiari Istvannac az Ország romlása okairul irt kőniuere. Nagyszombat 1603.
387. **Vásárhelyi Gergely**, Catechismvs. Bécs 1604.

392. Molnár Albert (Szenczi) Dictionarium Latinovngaricvm. Nürnberg 1604.
393. — — Dictionarium Vngarico-Latinvm. Nürnberg 1604.
398. Pázmány Péter, Az mostan tamat vy tudomaniok hamissaganak Tiiz nilvan valo bizonisaga. Grätz 1605.
399. Loderecker Péter, Dictionarivm septem lingvarum. Prága 1605.
411. Molnár Albert (Szenczi), Szent Biblia. Hanau 1608.
419. Lex Politica Dei. Debreczen 1610.
421. Draskovics János, Horologii Principum . . . Masodik Keonyve. Grätz 1610.
- *Kalendariom . . . Prognosticon Astrologicum. Debreczen 1610. (16r.)
422. Molnár Albert (Szenczi), Novae Grammaticae Ungaricae . . . Libri II Hanau 1610.
426. Verbőczy István, Decretum. Debreczen 1611.
434. Molnár Albert (Szenczi), Szent Biblia. Oppenheim 1612. (Kétpéldányban.)
435. — — Szent Davidnac Soltari. Oppenheim 1612. (Két példányban.)
436. Szepsi Korocz György, Βασιλικον Δωρον. Oppenheim 1612.
443. Pázmány Péter, Isteni Igazsagra vezzerleo Kalavz. Pozsony 1613.
450. Zólyomi Boldizsár, Manuale. Lőcse 1614.
457. Zvonarics Imre és Nagy Benedek, Pazman Peter pironsgai. Keresztúr 1615.
462. Alvinczi Péter, Itinerarium Catholicum. Debreczen 1616.
465. Szenczi Csene Péter, Confessio et Expositio Fidei Christianae. Debreczen 1616.
466. — — Confessio Helvetica. Oppenheim 1616.
473. Margitai Péter, Az Isten Törvényenek . . . magyarazattya. Debreczen 1617.
474. Milotai István, Az mennyei tudomány szerint valo Irtovany. Debreczen 1617.
475. Molnár Albert (Szenczi), Postilla Scultetica. Oppenheim 1617.
476. Lépes Bálint, Pokoltol rettenteo és mennyei bodogsagra edesgető Tükör. Prága 1617. (Két példányban.)
477. Vásárhelyi Gergely, Esztendő által az Anyaszentegyházról rendeltetett Vasárnapokra és Innepekre Evangeliomok és epistolák. Bécs 1618.
482. Molnár Albert (Szenczi), Secularis Concio Euang. Oppenheim 1618.
484. Kecskeméti C. János, Fides Iesv et Iesvitarvm. (Bártfa) 1619.
485. Forró Pál, Quintus Cvrtilusnak Az Nagy Sandornak . . . dolgairól irattatot historiaja. Debreczen 1619.
488. Kalendarium. Prognosticon Astrologicum. Debreczen 1619.
494. Enyedi György, Az O es Vy Testamentvm-beli helyeknek . . . Magyarazattyok. Kolozsvár 1619.
499. Kecskeméti C. János, Catholicvs Reformatvs. Debreczen 1620.
500. Szepsi Csombor Márton, Evropica Varietas. Kassa 1620.
- *Agenda. Keresztur 1620.
503. Enyedi György, Az O es Vy Testamentvm-beli helyeknek . . . Magyarazattyok. Kolozsvár 1620.

510. **Kecskeméti A. János.** Az Daniel Propheta Könyvenek magyarazattya. Debreczen 1621.
512. **Margitai Péter,** Az Jonas Propheta Könyvenek igaz magyarazattya. Debreczen 1621.
513. **Molnár Albert (Szenczi),** Lexicon Latino-Graeco Ungaricum. Heidelberg 1621.
514. — — Imadsagos Könyveczke. Heidelberg 1621.
521. **Melotai Nyilas István,** Speculum Trinitatis. Debreczen 1622.
525. — — Agenda 1622.
528. **Vásárhelyi Gerg.,** Világ kezdetitől . . . példáinak summái. Kassa 1623.
532. **Pázmány Péter,** Igasságra Vezetlő Kalavz. Pozsony 1623.
536. **Kecskeméti János,** Harom fü es nevezetes, esztendő's innepekre való Predikatiok. Debreczen 1624.
537. **Margitai Péter,** Az apostoli Credonak magyarazattya. Debreczen 1624.
538. — — Az mindennapi imadsagnak magyarazattya. Debreczen 1624.
539. **Exequiarum Caeremonialium Principis ac Dominae Dnae. Susannae Caroli . . . Libelli Dvo.** Gy.-Fehérvár 1624. (Két példányban.)
540. **Molnár Albert,** Az Keresztyeni Religiora es igaz hitre valo tanitas. Hanau 1624.
546. **Consecratio Templi Novi.** Kassa 1625.
549. **Füsüs János (Pataki),** Kiralyoknak tüköze. Bártfa 1626.
551. **Káldi György,** Szent Biblia. Bécs 1626.
552. **Pázmány Péter,** Az Sz. Irasrul, es az Anyaszentegyházrul, két rövid könyvecskék. Bécs 1626.
558. — — A setet haynal-csillag-utan budoso Luteristák Vezetője. Bécs 1627.
560. **Zvona rics Mihály,** Magyar Postilla. Csepreg 1627.
566. **Prágai András,** Feiedelmeknec Serkentő Oraia. Bártfa 1628. (Két péld.)
567. **Zvonarics Mihály,** Magyar Postilla. Csepreg 1628.
573. **Samarjai János,** Magyar-Harmonia. Pápa 1628.
579. **Pécs-Váradí Péternek . . . Feleleti Pazmany Peternek . . . ket könyvetskeire.** Debreczen 1629.
582. **Madarász Már.,** Luther Marton kisebbik Katechismusa. Lőcse 1629.
- *590. **Canones azaz : az egyházi szolgák életenec Regulái.** Csepreg 1630. 8r.
592. **Dengelegi Péter,** Roevid Anatomia. Gy.-Fejérvár 1630.
594. **Molnár Albert (Szenczi),** Discvrsvs de svmmo bono. Lőcse 1630.
595. **Sallai István,** Io nemes Varadnak gyenge orvoslása. Pozsony 1630.
596. **Kopesányi Márton.** A Bodog Szűz Maria Élete. Bécs 1631.
601. **Káldi György,** Az Vasarnapokra-Valo Predikatzioknak Első Resze. Pozsony 1631.
602. — — Az Innepekre valo Predikatzioknak Első Resze. Pozsony 1631.
604. **Pázmány Péter,** Imadsagos Könyv. Pozsony 1631.
605. **Verbőczy István.** Decretvm Latino-Hvngaricvm. Bártfa 1632.
607. **Margitai Péter,** Temető Predikatiok. Debreczen 1632.
614. **Sibolti Demeter,** Lelki Hartz. Gy.-Fejérvár 1632.

617. Tolnai István, Az Witebergai Academianak küldet vigasztalása. Gy.-Fejérvár 1632.
622. Az Keresztyeni Vallásnak Rövid Tudománya. Kolozsvár 1632.
627. Veszelin Pál, Kegyes es Istenes Beszelgetések. Debreczen 1633.
628. Alvinczi Péter, Postilla. Kassa 1633.
- *630. Poncianus csaszar historiaia. Lőcse 1633.
632. Kopcsányi Márton, A keresztyéni Tökellertes Eletre intő nyolczuan Elmélkedések. Bécs 1634.
634. Alvinczi Péter, (Postilla II. rész). Kassa 1634.
642. Lethenyi István, Az Szent Irásbeli Hitűnc Againac rövid összezedese. Csepreg 1635.
643. Alom-könyveczke. Debreczen 1635.
644. Keresszegi H. István, Ex Cap: ad Hebr: 11. Az hitnek és josagos cselekedeteknek tündöklő Peldairol való prediciatiók. Debreczen 1635.
652. Madarász Márton, A B. E. D. Boldisar Meisner Sz. Elmelkedesinek Magyar nyelvvel való meg-ajándékozása. Lőcse 1635.
- *656. Kalendarium . . . Prognosticon Astrologicum. Debreczen 1636. (16r.)
657. Medgyesi Pál, Praxis Pietatis. Debreczen 1636.
662. Samorjai János, Az Helvetiai vallason levő Ecclesiaknak egyhazi ceremoniajokrol. Lőcse 1636.
663. Pázmány Péter, . . . Vasarnapokra Es Egy-nehany Innepekre Rendelt Evangeliomokrul Predikacziók. Pozsony 1636. (Két példányban.)
672. Verbőczy István, Decretvm Latino-Hungaricum. Lőcse 1637.
673. Pázmány Péter, Hodoegus. Pozsony 1637.
675. Telegdi Miklós, Az Evangeliomoknak . . . Elseo Resze. Bécs 1638.
676. — — Masodik Resze. Bécs 1638.
677. — — Harmadik Resze. Bécs 1638.
678. Keresztúri Pál, Csecsemő Keresztyen. Gy. Fejérvár 1638.
684. Az Igaz Isteni Tiszteletnek Tiszta Tükőre. Pozsony 1638.
687. Tasi Gáspár, Elménknek Istenben föl-menetelérul. Bártfa 1639.
690. Verbőczy István, Decretvm. Debreczen 1639.
695. Deselvits István, Tizenkét idvősseges Elmelkedések. Lőcse 1639.
697. Veresmarti Mihály, Intő s Tanító Levél. Pozsony 1639.
- *Calendarium . . . Az MDCXXXIX. Esztendőre való Calendarium. Tejfalu 1639.
698. Kereszteni Isteni Dicsiretek, Bártfa 1640.
701. Medgyesi Pál, Sz. Atyak Őróme. Gyula-Fejérvár 1640.
704. Hajnal Mátyás, Kített czégér. Pozsony 1640.
705. Tasi Gáspár, Őt Rövid Predikázió, Húsz Színes Okokrul. Pozsony 1640.
706. Veresmarti Mihály, Tanáchkozás, melyet kellyen a külömböző vallások-közzül választani. Pozsony 1640.
708. Kereszszegi H. István, Az Keresztyeni Hitnek Agazatiról való Praediciatióknak Tar-haza. Várad 1640.

709. Laskai János, Justus Lipsiusnak a polgari tarsasagnak tudomanyarol irt hat könyvei. Bártfa 1641.
711. Dictionarium Quatvor Lingvarvm. Bécs 1641.
715. Veszelin Pál, Oktato es Vigasztalo Praedicatiok. Debreczen 1641.
719. Madarász Márton, A. D. Sz. H. N. Elmelkedések. Lőcse 1641.
720. Medgyesi Pál, Praxis Pietatis. Lőcse 1641.
721. Veresmarti Mihály, Az Eretnekeknek adott hitnek meg-tartásáról. Pozsony 1641.
722. Keresztúri Pál, Fel-sórdült Kereszttyen. Várad 1641.
723. Tyukodi Márton, Az tiszta életű Joseph Patriarcha Életének magyarázattya. Várad 1641.
731. Canones Ecclesiastici in Quinque Classes distributi. Várad 1642.
740. Pathai István, Az Sacramentvmokról közönségesen. Gy.-Fejérvár, 1643.
743. Kalendarium, Lőcse 1643.
744. Madarász Márton, A Jó, vagy kegyes élet Módgyá-ról. Lőcse 1643.
745. Officium B. M. Virg. az-az Aszszonyunk Szűz Marianak Három külömb időre-való Szolosmaja. Pozsony 1643.
747. Szentgyörgyi Gerg., Elmelkedések az Örökke-valóságrol. Pozsony 1643.
748. Comenius Ámos János, Januae Linguae Latinae Vestibulum. Várad 1643.
751. Medgyesi Pál, Praxis Pietatis. Várad 1643.
758. Margitai Péter, Temetéskorra való Praedicatiok. Debreczen 1644.
761. (Biblia). Az mi Urunk Jesus Christusnak Uy Testamentoma. Lőcse 1644.
762. Eszterházi Miklós (gróf) intő Leveleinek igaz Pariaja. Pozsony 1644.
766. Károlyi Gáspár, Szent Biblia. Amsterdam 1645.
767. Weber János, Amuletum. Bártfa 1645.
768. Eszterházi Miklós (gróf) . . . Intő Leveleinek igaz Pariaja. Pozsony 1645.
772. Geleji Katona István, Titkok titka. Gy.-Fehérvár 1645.
773. — — Magyar Gramatikatska. Gy.-Fejérvár 1645.
774. Medgyesi Pál, Egó Szövetnek. Gyula-Fejérvár 1645.
776. Molnár Albert (Szenczi), Lexicon Latino-Graeco-Ungaricum. Frankfurt 1645.
779. Geleji Katona István, Valtság Titka I. Várad 1645.
780. Keresztúri Pál, Lelki Legeltetes. Várad 1645.
782. Triumphus Fidei, Melly . . . praedikáltatott Varadi Judithnak . . . teste felett. Várad 1645.
783. Károlyi Gáspár, Urunk Jézus Christvsnak Uy Testamentoma. Amsterdam 1646.
787. Temetesi Pompa, Melly . . . Grof Iktari Bethlen Péternek . . . az földben el-takarittatásáig . . . celebráltatott. Várad 1646.
791. Kászoni János, Rövid Igazgatas a . . . Magyar Orszagnak . . . teorveny Polyasirol. Gyula-Fejérvár 1647.
799. Geleji Katona István, Valtság Titka II. Várad 1647.
800. Perkinsus Guilielmus, A Lelkiismeretnek akadekirol. Amsterdam 1648.
(Két példányban.)

808. Comenius (Joh. Amos.), Januae Lingvarum Reseratae aureae Vestibulum. Lőcse 1648.
810. Veresegyházi Szentyel János, Myrotechium Spirituale. Lőcse 1648.
811. Pázmány Péter, Kempis Tamásnak Christus Követeséről Négy Könyvei. Pozsony 1648.
820. Diószegi Bónis Mátyás, Az Reszegesnek gyűlölséges . . . állapotja. Leyden 1649.
826. Geleji Katona István, Valtság Titka III. Várad 1649.
827. Kereszturi Pál, Lelki Legeltetes. Várad 1649.
830. Szathmári István, Belgiomi Ecclesiák Vallás Tétele. Amsterdam 1650.
831. Medgyesi Pál, Dialogus Politico-Ecclesiasticus. Bártfa 1650.
832. — — Doce nos orare. quin et praedicare. Bártfa 1650.
835. Kászoni János, Rövid Igazgatas Magyar Ország Törvény Folyasiról. Lőcse 1650.
837. Agenda, Az Az Szent Egyházi Cselekedeteknek . . . modgya. Somorja 1650.
- *Cisio. Lőcse 1650. (8r.)
842. Zrinyi Miklós, Adriai Tengernek Syrenaia. Bécs 1651.
849. Kalendarium. Lőcse 1651.
853. Komáromi István, Mikoron imadkoztok ezt mondgyátok, azaz: Az Uri Imadsagnak . . . nyomozása. Várad 1651.
855. Nagy-Ari Benedek, Orthodoxus Christianus. Várad 1651.
863. Catechesis (A keresztyén vállásra . . . tanito). Várad 1652.
864. Enyedi F. János, Mennyei szó, a lelki alomból való fel serkenesről. Várad 1652.
68. Hoffmann Pál, Predikaczioja, midőn gr. Eszterhazi Laszló, Ferencz, Tamas, Gaspar eltemettetének. Bécs 1653.
- *Practica Arithmeticae. Lőcse 1653.
869. Liszti László, Magyar Márs. Bécs 1653.
873. Medgyesi Pál, Erdel, s egesz Magiarne . . . Harmas Jajja. S. Patak 1653.
876. Apáczai Csere János, Magyar Encyclopaedia. Utrecht 1653.
877. Komáromi Csipkés György, Az Kereszteny Isteni-Tudomany . . . rövid summaia. Utrecht. 1653. (Két példányban.)
878. Approbatae Constitutiones Regni Transylvaniae. Várad 1653.
879. Kereszturi Pál, Egyenes ősvény. Várad 1653.
880. Medgyesi Pál, Erdely s egesz Magyar nep . . . Harmas Jajja 's Siralma. Várad 1653.
881. Melotai Nyilas István, Agenda. Várad 1653.
886. Király Jakab, Mise-nem-mise. Kassa 1654.
891. Confessio et Expositio Fidei Christianae. S. Patak 1654.
893. Miskolczy C. Gáspár, Angliai Independentismus. Utrecht 1654.
894. Telki-Bányai István, Angliai Puritanismus. Utrecht 1654.
895. Gönczi György, Enekekkel tellyes könyv. Várad 1654.
899. Janua linguarum bilinguis. Várad 1654.
903. Compendium Doctrinae Christianae. S. Patak 1655.

- *904. Medgyesi Pál, Isteni és Istenes Synat. S. Patak 1655.
 906. Sélyei Balog István, Temető Kert. Várad 1655. (Két példányban.)
 *Treteri Casimir Mátyás, Prognosticon az M.DC.LVI. Esztendőre (16r.)
 913. Somosi Petkó János, Igaz bodogságra Vezérő Ut. S. Patak 1656.
 915. Menyország Ki-nyittatott Egygyetlen-egy Szoros Kapuja. Várad 1656.
 *Neubart Christoph, Kalendarium 1656. Esztendőre. Várad 1656. (16r.)
 926. Jesuita Paterek Titkai. Várad 1657.
 927. Papistak megtatlan üldözése a vallasert. Várad 1657.
 928. Sélyei Balog István, Uti-Tars. Várad 1657.
 931. Kalendarium. Nagy-Szombat 1658.
 933. Liturgia Sacrae Coenae. S.-Patak 1658.
 934. Medgyesi Pál, Sok Jajjokban merült Magyarok Siralmi. S. Patak 1658.
 937. Debreczeni János, Conciliatorium Biblicum. Utrecht 1658.
 940. Baróti Fr. Miklós, A Sz. Bvlesv Méltóságának és hasznainak igaz értelmére vezérő Rövid tanvsag. Kassa 1659.
 941. Czeglédi István, Az országok romlasarol irot Könyvnek Első Rész. Kassa 1659.
 942. — — A' Megh-Tert Bünösnek baivivasarol. Kassa 1659.
 *Kalendarium Az MDC. LIX. Esztendőre. Kőszeg.
 *Kalendarium. Lőcse 1659.
 945. Kalendarium. Nagy-Szombat 1659.
 946. Czeglédi István, Malach Doctornak Paj-társi Szo Beszede. S.-Patak 1659.
 949. Váraljai Lőrincz, Vaji Ibranyi Ferencz temetése. S.-Patak 1659.
 955. Pethő Gergely, Rövid Magyar Cronica. Bécs 1660.
 958. Verbőczy István, Decretvm. Lőcse 1660. (Két példányban.)
 960. Medgyesi Pál, Magyarok Hatodik Jajja. S.-Patak. 1660.
 970. Károlyi Gáspár, Szent Biblia. Várad 1660.
 974. Czeglédi István, Ama Ritka példájú, . . . II. Rakoci Györgynek, . . . földben tétele felett lött Praedicatio. Kassa 1661.
 975. Udvarhelyi Péter, David Parittyaja. Kassa 1661.
 976. Károlyi Gáspár, Szent Biblia. Várad 1660. Kolozsvár 1661.
 985. Kalendarium. Bécs 1662.
 994. Offlicium, Szűz Mariának három Szolosmaja. Nagy-Szombat 1662.
 995. Lippai János, Calendarium Oeconomicum Perpetuum. Nagy-Szombat 1662.
 *Egy Posonbol repült huholo Bagolynak megmellyesztése. H. n. 1662.
 1002. Czeglédi István, Baratsaghi Dorgalas. Kassa 1663.
 1009. Lippai János, Posoni kert II-dik könyv. Bécs 1664.
 1010. Báthori Mihály, Hangos Trombita. Debreczen 1664.
 1012. Komáromi Csipkés György, Pestis Pestise. Debreczen 1664.
 1016. Lippai János, Posoni kert. Nagy-Szombat 1664.
 1029. Mikolai Hegedűs János, Mennyei Igazságnak Tüzes Oszlopa, Szeben 1665
 1030. — — Biblia Tanui, Szeben 1665.
 1034. Örvendi Molnár Ferencz, Lelki Tar-Haz. Debreczen 1666.
 1037. Komáromi Csipkés György, Keseredet Lélek Tiszti. S.-Patak 1666.

1038. Köleséri Sámuel, Idvesseg Sarka. S.-Patak 1666.
1040. Batai B. György, Lydius S. Scripturae Lapis, Lelki Probakó. Szeben 1666.
1041. — Meta Electorum, Valasztottak Targyja. Szeben 1666.
1042. Komáromi Csipkés György, Igaz Hit. Szeben 1666.
1043. Matkó István, Fövényen építetett Haz Romlasa. Szeben 1666.
1046. Pósa-házi Jánosnak kis imre nevű Jesuita paterrel való vetelkedese. H. n. 1666.
1050. — — A három kerdesre-valo summás válasz-tételnek . . . Megerősödése. H. n. 1666.
1054. Lippai János, Gyümölcsös kert. Bécs 1667. (Vö. 1009.)
1055. Drégely-Palánki János, Conciones in Catechesim Palatinatam Secundum explicationes Catecheticas Zachariae Vrsini. Kassa 1667.
1056. Sámbar Mátyás, A Három Idvösséges kérdésre, a Luther és Calvinista Tanítók mint felelnek? (Kassa) 1667.
1064. Váradi Mátyás, Egő szövétnek, Franekéra 1668.
1065. Drégely-Palánki János, Speculvm Mysticvm. Kassa 1668.
1068. Szőlősi Mihály, Sion Leánya. Kassa 1668.
1069. Debreczeni Péter, Tizenkét idvösséges Elmelkedések. Lőcse 1668.
1071. Komáromi Csipkés György, Elet Unandosaga. S.-Patak 1668.
1072. Matkó István, X ut Tők könyvnek eltépése, Avagy Banyasz Csakany. S.-Patak 1668.
1074. Szántai Pócs István, Halotti Praedikatio, Mellyet tött . . . Groff Redai Ferencz . . . meghidegült Teste felett. S.-Patak 1668.
1076. Szepsi W. András, Serkengető-Szozat. S.-Patak 1668.
1078. Szathmari Ötvös István, Titkok Jelenese. Szeben 1668.
1080. Sennyei István, Keserves Dichérete az Néhai Groff Esterhas Anna Julia Aszonnak. Bécs 1669.
- *Kalendariom. 1669. Esztendőre. Lőcse 1669. (16r.)
1082. Czeglédi István, Redivivus Japhetke. Kassa 1669.
1087. Nadányi János, Kerti dolgoknak le-irása. Kolozsvár 1669.
1093. Czeglédi István, Enochnak Istennel való járása. S.-Patak 1669.
1096. Pósa-házi János, Igazság Istápja, S.-Patak 1669.
1099. Beniczky Péter, Magyar Rithmusok avagy Versek, Kolozsvár 1670.
1100. Czeglédi István, Dagon Le-dülese. Kolozsvár 1670.
1103. Nánási L. István, Szű Titka. Kolozsvár 1670.
1113. Compilatae Constitutiones Regni Transylvaniae. Kolozsvár 1671.
1115. Komáromi Csipkés György, Papistasag Ujsaga. Kolozsvár 1671.
1116. Páriz Imre (Pápai), Keskeny Ut. Kolozsvár 1671.
1125. Pathai István, Amaz het fejű es tiz szarvu fene Bestian üld Barsony-nyal fel-ruháztatott . . . Babylonnak . . . tűkőre. S.-Patak 1671.
- Lipót Király rendelete, Kelt Laxenburg Varaban 1671. (2r.)
1130. Meny-Ország Kinyittatott Edgyetlen-edgy Szoros kapuja. Kolozsvár 1672.
1133. Nógrádi Mátyás, Idvösség Kapuja. Kolozsvár 1672.
1136. Zilahy Janos, Az Igaz Vallasnak Vilagos Tűkőre. Kolozsvár 1672.

1138. *Kalendariom*. Lőcse 1672.
1144. Köleséri Sámuel, Arany Alma. Debreczen 1673.
1148. *Kalendariom*. Kolozsvár 1673.
1154. Tolnai Mihály, Csüggedező lelek batorítása. Kolozsvár 1673.
1155. Magyar Aesopus. Lőcse 1673.
1158. Temetési pompa (Bocskai Ujlaki Ferencz fölött). Debreczen 1674.
1161. Apaft Mihály, Marc. Frid. Wendelinusnak a' keresztyen Isteni Tudomanyrol irott ket könyvei. Kolozsvár 1674.
1163. Portsalmi András, Ministerialis Prudentia. Kolozsvár 1674.
1164. Szomorú Halotti Pompa (Bocskai István fölött). Kolozsvár 1674.
1166. *Kalendariom*. Lőcse 1674.
1167. Lippai János, Calendarium Oeconomicum Perpetuum. Lőcse 1674.
1174. Kegyes Vitéz Avagy a . . . Sveciai Kiraly Gustavus Adolphus Ritka példájú Kegyes Életének . . . rövid Historiaia. Debreczen 1675.
1176. *Kalendariom*. Kolozsvár 1675.
1178. Nánási V. Gábor, Lelki Tudakozas. Kolozsvár 1675.
1179. Szathmár-Németi Mihály, A négy Evangelisták Szerint való Dominica. Kolozsvár 1675.
1180. Szőnyi Nagy István, Martyrok coronája. Kolozsvár 1675.
1181. Técsi J. Miklós, Lilium Humilitatis. Kolozsvár 1675.
1183. Gönczi György, Keresztyeni Isteni Ditsiretek. Lőcse 1675.
1187. Czeplédi István, Sion Vára. S.-Patak-Kolozsvár 1675.
1192. Hit szakadas ellen valo Orvossag. Kolozsvár 1676.
1197. Tolnai Mihály, Szent Had. Kolozsvár 1676.
1202. (Magyellona), Kedves es nyajas Historia Szep Magelonarol. Lőcse 1676.
1209. Köleséry Sámuel, Szent Iras Ramaiara vonatott Fel-Keresztyen. Debreczen 1677.
1212. *Approbatae Constitutiones Regni Transylvaniae etc.* Kolozsvár 1677.
1213. *Kalendariom*. Kolozsvár 1677.
1215. Medgyesi Pál, Praxis Pietatis. Kolozsvár 1677.
1222. Pernyeszi Zsigmond, Az Isten Anyaszentegyházában Lelki harcztartó Vitézeknek . . . Lelki Flastrom. Kolozsvár 1678.
1224. *Kalendarium*. Lőcse 1678.
1225. Medgyesi Pál, Praxis Pietatis. Lőcse 1678.
1226. Derkai György, Az örök életnek uttya. Nagy-Szombat 1678. (Két péld.)
1229. Diószegi K. István, Ki-osztatott Talentom. Debreczen 1679.
1230. Felvinczi Sándor, A pestisről valo Rövid Beszelgetes. Debreczen 1679.
1231. Martonfalvi György Taneto és Czafolo Theologiaja. Debreczen 1679.
1232. *Confessio et Expositio Fidei Christianae*. Kolozsvár 1679.
1234. Némethi Mihály, Sz. Dávid Psalteriuma. Kolozsvár 1679.
1235. Técsi Miklós, Lilium Humilitatis. Kolozsvár 1679.
1236. Tolnai F. István, Igaz Keresztyéni és Apostoli Tudomány s vallás Utára vezető . . . Kalauz. Kolozsvár 1679.
1237. *Kalendarium*. Lőcse 1679.

1242. Csuzi Cseh Jakab, Lelki Bölcseségre Tanító Oskola. Debreczen 1680.
 1246. Páriz Ferencz (Pápai), Pax Animae. Kolozsvár 1680.
 1256. Martonfalvi György, Szent historia. Debreczen 1681.
 1263. S. Pataki István, Ez Világnak Dolgainak Igazgatásának Mestersege. Kolozsvár 1681.
 1264. Sárpataki N. Mihály, Noe Bárkája. Kolozsvár 1681.
 1267. Kalendarium. Lőcse 1681.
 1268. Káldi György, Istennek szent akarattya. Nagyszombat 1681.
 1269. Kiss Imre, Az igaz hitre vezérő könyvecske. Nagyszombat 1681.
 1270. Regulai A Jesus Társaságának. Nagyszombat 1681.
 1273. Haller János, A békeséges türes Payssa. Csiki Klastrom 1682.
 1274. Csuzi Cseh Jakab, Edom Ostora. Debreczen 1682.
 1276. Diószegi István, A Sz. Géralis Gyűlésbű lett Némelly Deliberatumok. Debreczen 1682.
 1277. Drégely-Palánki János, Via Salutis Secundum Catechesin Palatinam exposita. Debreczen 1682.
 1279. Felvinczi Sándor, Lelki Diadalomrul valo oktatás. Debreczen 1682.
 1280. Kabai Bodor Gellért, Hegyes Ösztön. Debreczen 1682.
 1281. Küleséri Sámuel, Josue szent maga-eltökellese. Debreczen 1682.
 1282. — — Ertelmes Catechizálásnak szükséges volta. Debreczen 1682.
 1283. Szenczi A. Pál, Reszegések Jajos Pohara. Debreczen 1682.
 1284. Beniczki Péter, Magyar Rithmusok. Kolozsvár 1682.
 1288. Molnár Albert (Szenczi), Szent David Soltari. Lőcse 1682.
 1291. Illyés András, A keresztyeni életnek példaja. Nagyszombat 1682.
 *Neumann Gáspár, Minden Imádságoknak veleje. Debreczen 1683. (8r.)
 1300. Otrókoci Főris Ferencz, Idvesseges Beszélgetések. Kolozsvár 1683.
 1301. Szatmár-Németi Mihály, Halotti Centuria. Kolozsvár 1683.
 1302. Tofeus Mihály, A Szent Soltarok Resolutioja. Kolozsvár 1683.
 *1303. Balassa és Rimai énekei. Lőcse 1683. (24r.)
 *1304. Via Jákóbaea. Lőcse 1683. (24r.)
 1316. Szenczi Pál, Emlékezetnek Oszlopa. Debreczen 1684.
 1319. Medgyesi Pál, Lelki A Be Ce. Keresd. 1684.
 1322. Kalendarium. Lőcse 1684.
 1324. Károli Gáspár, Szent Biblia. Amsterdam 1685.
 1327. Tarnóczy István, Vigyázó Szem. Bécs 1685.
 1336. Komáromi Csipkés György, Magyar Biblia. Leyden 1685.
 1337. Beniczky Péter, Magyar Rithmusok. Lőcse 1685.
 1339. Comenius (Joh. Amos) Orbis pictus. Lőcse 1685.
 1340. Kalendarium. Lőcse 1685.
 1341. Némethi Mihály, Sz. Dávid Psalteriuma. Lőcse 1685.
 1352. Hegyesi István (Boros-Jenei), Kegyessegnek Nagy Titka. Kolozsvár 1686.
 1353. Szathmár-Némethi Mihály, Dominicalis Praedikaciok Toldalikia. Kolozsvár 1686.
 1356. Illyés István, Lelki Táj. Nagyszombat 1686.

1359. Károli Gáspár, A mi Urunk Jesus Christusnak Uj Testamentoma. Amsterdam 1687. (Két példányban.)
1360. Az Szentseges, es, sok isteni ajandekokkal tellyes, Jesus és Maria Rosariumja. Bécs 1687.
1364. Kalendarium. Lőcse 1687. (Két példányban.)
1370. Illyés András, A keresztyeni Jossagos-Cselekedeteknek Gyakorlatossaga. Nagyszombat 1688.
1373. Teleki Mihály, Fejedelmi Lelek. Kolozsvár 1689.
1377. Páriz Imre (Pápai), Keskeny Ut. Lőcse 1689.
- *Felvinczi György, Igen szép Historia avagy Pelda. Az Jerusalemből Jerichóban menő Tolvajoktól megsebesítettett embernek allapattyáról. Lőcse 1689. (Az első ív.)
- *Pázmány Péter, Imádságos Könyv. Nagyszombat 1689. (8r.)
1380. Landovics István, Novus Succursus I. része. Nagy-Szombat 1689.
1381. — — Novus Succursus Masodik Resze. Nagyszombat 1689.
1383. Bándi Sámuel Rövid Magyarázattya a LXVIII. Soltárra. Franekéra 1690.
1387. Pápai Páriz Ferencz, Pax Corporis. Kolozsvár 1690.
1394. Eszterházi Pál (Herczeg), Boldogságos Szűz Képeinek Eredeti. Nagyszombat 1690.
1395. Illyés András, A Kristus Jesus Elete és Tudománya. Nagyszombat 1690.
1412. Kalendarium. Lőcse 1691.
1420. Drégely-Palánki János, Praxis Pietatis Contracta. Debreczen 1692.
1421. Lisznyai Kovács Pál, Magyarok Cronicaja. Debreczen 1692.
1422. Meisner Boldizsár, Catholicus Valasz Az Esaviták Eretnek kérdésére stb. Frankfurt 1692.
1431. Örvendi Molnár Ferencz, Lelki Tarhaz. Lőcse 1692.
1432. Páriz Ferencz (Pápai), Pax Corporis. Lőcse 1692.
1433. Evangeliomok es Epistolak. Nagyszombat 1692.
1434. Augustana Confessio H. n. 1692.
1435. Debreczeni Kalocsa Janos, Isten ajandekaval valo kereskedes. Debreczen 1693.
1440. Comenius (Joh. Amos) Janua lingvae Latinae. Lőcse 1693.
1441. Gyöngyössi István, Porából meg-éledett Phoenix. Lőcse 1693. (Két példányban.)
1442. — — Porából meg-éledett Phoenix. Lőcse 1693. (Két példányban.)
1443. Kalendarium. Lőcse 1693.
1458. Balog György, A Marcus Tullius Ciceronak Négy könyvei. Lőcse 1694.
1463. Kalendarium. Lőcse 1694.
1468. A Genevai Szent Gyülekezetnek Catechismussa. Kolozsvár 1695.
1469. Compilatae Constitutiones Regni Transilvaniae. Kolozsvár 1695.
1477. Kalendarium. Lőcse 1695.
1480. Nagy Dücsössegre emeltetett Hiv Szolga. Nagy-Szombat 1695.
1482. Pázmány Péter, Predikációk. Nagy-Szombat 1695.
1485. Illyés András, Megrövidítettett Ige. Bécs 1696.

1486. *Approbatae Constitutiones Regni Transilvaniae.* Kolozsvár 1696.
1488. Páriz Ferencz (Pápai), *Pax Aulae.* Kolozsvár 1696.
1490. Ács Mihály, *Zöngedőző Mennyei Kar.* Lőcse 1696.
1491. Benyiczki Péter. *Magyar Rithmusok, avagy Versek.* Lőcse 1696.
1496. Eszterházy Pál (Herczeg), *Mennyei Korona.* 1696.
1497. Illyés András, *Novae, Spirituales, ac morales duarum linguarum Cantuiculae.* Nagy-Szombat 1696.
1508. *Kalendariom.* Lőcse 1697.
1512. Illyés István, *Catekismus.* Nagy-Szombat 1697.
1514. *Égről leesett nagy csillag.* Nagy-Szombat 1697.
1518. Titkos Értelmő Róza. Bécs 1698.
1522. *Catechesis,* Kolozsvár 1698. (Két péld.)
1523. Comenius (Amos Joh.) *Orbis Sensualium Trilingvis.* Kolozsvár 1698.
1525. *Kalendariom.* Kolozsvár 1698.
1526. Páriz Ferencz (Pápai), *Pax Sepulcri.* Kolozsvár 1698.
1527. Tolvaj Ferencz (Menyői), *Az Arithmetikanak . . . Magyar Regulákban foglaltatott Mestersége.* Kolozsvár 1698.
1529. Verbőczy István, *Decretum Latino-Hungaricum.* Kolozsvár 1698.
1530. Comenius (Joh. Amos.), *Janua Lingvae Latinae reserata aurea* Lőcse 1698.
1531. *Evangelia et Epistolae. Dominicanarum, ac festorum Dierum.* Lőcse 1698.
1534. Eszterházy Pál (Herczeg), *Minden Szentek Királynéja.* Nagy-Szombat 1698.
1535. Otokocsi Főris Ferencz, *Róma Istennek Sz. Városa.* Nagy-Szombat 1698.
- Bánffl György, *Rabutin Patens Mandatuma.* (Kelte: Torda 1698). H. n. (2r.)
1 levél.
1541. Szent-Páli Nagy Ferencz, Verbőczy István *Törvény Könyvének Compendiuma.* Kolozsvár 1699.
1547. Otokocsi Főris Ferencz, *Isten előtt járóknak tökéletessége.* Nagy-Szombat 1699.
1554. Benyitzki Péter, *Magyar Rithmusok avagy Versek.* Kolozsvár 1700.
1556. Ember Pál (Debreczeni), *Innepi Ajandekul az Isten Satoraba fel-vite-tett Szent Siklus.* Kolozsvár 1700.
1564. Gyöngyössi István, *Uj életre hozatott Chariclia.* Lőcse 1700.
1571. Patai Balog János, *Lelki Igazgatas a Betegségben.* Utrecht 1700.
1572. *Lelki Paradicsom.* H. n. 1700.
1575. Elfen Miklós, *Nagy Tűz kis szikraja.* Bécs (XVII. század).
1601. Szenczi Fekete István, *Lelki nyugosztalo orak.* Lőcse (XVII. század)
1605. Szent Ignác élete, Nagy-Szombat (XVII. század).
- *1616. Rövid tudósítás a *consequentiákrul.* (H. n. XVII. sz.) (8r.)
1619. *Jus Civile sive Statuta.* Bártfa 1701. Két példányban, más címlappal.
1621. *Kalendariom.* Debreczen 1701.
1625. Szent-Páli Nagy Ferencz, Verbőczy István *Compendiuma.* Kolozsvár 1701.
1626. Horváth Ferencz *Apologia Fratrum Unitariorum.* Kolozsvár 1701.
- **Kalendariom.* Kolozsvár 1701.
1628. Molnár Albert (Szenczi), *Discvrsvs de Summo Bono.* Kolozsvár 1701.

1633. Balog György, Cornelius Nepos Könyve. Lőcse 1701.
1637. Tolvaj Ferencz (Menyői), Az Arithmetikának Mestersége. Lőcse 1701.
1638. Eszterházy Pál (Herczeg), Az Boldogságos Szűz Maria Szombattya. Nagy-Szombat 1701.
1639. Ilyés András, Keresztyeni Jósságos cselekedeteknek gyakorlatossága. Nagy-Szombat 1701.
1640. Pázmány Péter, Imadságos Könyv. Nagy-Szombat 1701.
1645. Pethő Gergely, Magyar Kronika. Bécs 1702.
- *Szatmár-Németi Mihály, Mennyei Tárház Kultsa. Kolozsvár 1702.
1647. Catechismus Kolozsvár 1702.
1649. Dalnoki Benkő Márton, Lucius Annaeus Florus négy könyve. Kolozsvár 1702.
1650. Ember Pál (Debreczeni), Garizim és Ébál. Kolozsvár 1702.
1652. Gyöngyösi István, Muranyi Venus. Kolozsvár 1702.
1654. Csepregi Mihály, predikációja Tótfalusi Kis Miklós felett. Kolozsvár 1702.
1655. Kalendarium. Kolozsvár 1702.
1658. Miskolczy Gáspár, Egy jeles Vad-Kert. Lőcse 1702.
1659. Ilyés András, Jóra Intő Enekecskek. Nagyszombat 1702.
1660. Szentiványi Márton, Negy rövid első Könyvetskek. Nagy-Szombat 1702.
1662. Aachs Mihály, Boldog Halál Szekere. Strassburg 1702.
1678. Betegek gyógyítója. Nagy-Szombat 1703.
1680. Ilyés András, Régi és új Enekek. Nagy-Szombat 1703.
1684. Rákóczi Ferencz Imádsága. H. n. 1703.
1685. Károli Gáspár, Szent Biblia. Cassel 1704.
- *A Keresztyéni Hitnek fő ágazatának fundamentoma... Debreczen 1704.
1692. Soós Ferencz, Jó cselekedetekre való Serkengetés. Kolozsvár 1704.
1704. Petrőczy Kata Sidonia, A Kereszt terhe alatt el-bágyatt sziveket élesztő XII. Liliom. Kolozsvár 1705.
1710. Zrínyi Miklós, Symbolum. H. n. 1705.
- *Új Kalendarium 1706. Esztendőre. Komárom (16r.)
- *Evangeliomok es Epistolak. Lőcse 1706.
1717. Armistitium Universale. Nagy-Szombat 1706.
1720. Lévy István, Az kietlen Pusztáknak Iszonyusági. Nagy-Szombat 1706.
1723. Regulamentum. A Quártélyozás Particuláris Regulamentumának Punctumi. H. n. 1706.
1726. Kalendarium. Kolozsvár 1707.
1727. Szakmári Pap János, Kegyes Ajakok Áldozó Tulkai. Kolozsvár 1707.
1734. Hadi regulák. Nagy-Szombat 1707.
1737. Jajhalom. H. n. 1707.
- *Keresztyen Catechismus. 1707. (8r.)
1744. Aachs Mihály, Boldog Halál Szekere. Lőcse 1708.
1746. Páriz Ferencz (Pápai), Dictionarium Latino-Hungaricum. Lőcse 1708.
- *Urunk Jesus Christus Olvasójának eredete. Nagy-Szombat 1708. (8r.)
1748. Comenius (Amos Joh.) Orbis pictus. Nürnberg 1708.
1749. Molnár Albert (Szenczi), Dictionarium Quadrilingve. Nürnberg 1708.

1753. **Illyés András**, Szerzetesi Tekélletességnek Gyakorlatossága. Nagy-Szombat 1708.
1755. **Illyés István**, Sertum Sanctorum. Nagy-Szombat 1708.
1759. **Torkos András**, Engesztelő Áldozat. Halle 1709.
1760. **Kalendarium**. Kolozsvár 1709.
- ***Uj Kalendarium** 1709. Esztendőre. Komárom. (16r.)
1763. **Illyés András**. Rövid Forma Embernek életét bölcsen Rendelni. Nagy-Szombat 1709.
1764. **Pázmány Péter**, Kempis Tamásnak Négy Könyvei. Nagy-Szombat 1709.
1771. **Zólyomi Boldizsár**, Szentseges elmelkedések. Bártfa 1710.
1772. — — A' kegyességnek gyakorlása. Bártfa 1710.
1774. **Kalendarium**. Kolozsvár 1710.
1775. **Páriz Ferencz (Pápai)**, Pax Crucis. Kolozsvár 1710.
1779. **Illyés István**, Fasciculus Miscellaneus. Nagy-Szombat 1710.
1783. **Vásonyi Márton**, Aug. H. Francke . . . utmutatása. Halle 1711.
1784. **Vásonyi Márton**, A sz. Irás szerint való Eletnek Regulai. Halle 1711.
(Két példányban.)
1785. **Kalendarium**. Kolozsvár 1711.
- ***Syllogismus demonstrativus**, Azaz Üdvösséges okoskodás. H. n. (XVIII. sz.)

II. Nem-magyar nyelvű hazai nyomtatványok.

(A nyomtatvány címét megelőző szám Szabó Károly Régi Magyar Könyvtára II. kötetének folyószámát jelenti. A *-gal jelölt nyomtatványokból, Szabó Károly munkája szerint, eddig csak ezen egy példány ismeretes.)

16. **Honter Johannes**, *Divi Avrelii Avgvstini . . . Haereseon Catalogus*. Brassó 1539.
20. — — *Sententiae ex libris Pandectarum decerptae*. Brassó 1539.
38. — — *Reformatio Ecclesiarvm Saxonicarvm in Transylvania*. Brassó 1547.
39. — — *Kirchenordnung aller Deutschen in Sybembürgen*. Brassó 1547.
40. — — *Agenda fur die Seelsorger . . . in Sybemburgen*. Brassó 1547.
54. **Wagner Valentinus**, *Praecepta vitae Christianae*. Brassó 1554.
73. **Terentii P. A.**, *Comoediae Sex*. Brassó 1557.
75. **Wagner Valentinus**, *Imagines mortis selectiores*. Brassó 1557.
- *80. **Bullinger Henricus**, *Libellvs Epistolaris . . . Kolozsvár* 1559.
85. *Confessio catholica de praecipvis fidei articulis exhibita*. Debreczen 1562.
97. **Heltai Caspar**, *Historia Inclyti Matthiae Hunnyadis*. Kolozsvár 1565.
106. **David Franciscus**, *De Falsa et Vera Vnivs Dei Patris, Filii Et Spiritvs Sancti Cognitione*. Gyulafehérvár 1567.
111. — — *Brevis Enarratio Dispvatationis Albanae de Deo Trino*. Kolozsvár 1568.
112. — — *Antithesis Pseudo Christi etc*. Gyulafehérvár 1568.
114. — — *Refvtatio Propositionvm Petri Melii*. Gyulafehérvár 1568.
116. — — *Demonstratio falsitatis doctrinae Petrii Melii*. Gyulafehérvár 1568.
130. **Verbőczy Stephanus**, *Decretvm opvs Tripartitvm*. Kolozsvár 1572.
136. **Pergossich Iv.**, *Decretvm Verbewczy*. Nedelicze 1574.
152. **Ransanus Petrus**, *Epitome Rervm Hvngaricarvm*. Nagyszombat 1579.
168. *Defensio Francisci Davidis*. Kolozsvár 1582.
172. *Statvta Ivrivm Mvnicipalivm Saxonvm in Transsylvania*. Brassó 1583.
173. *Statuta (Der Sachsen in Siebenbürgen)*. Brassó 1583.
182. **Squarcialupus Marcellus**, *Simonis Simonii Lucensis Primvs Trivmphvs*. Kolozsvár 1584.
183. *Decreta, Constitvtiones et Articvli Regvm Inclyti Regni Vngariae*. Nagyszombat 1584.

191. Examen Thesium et Regvlarvm Zwinglianarum. Bártfa 1586.
 *Rhelasus Theodorus, Fröliche Pracktick. Kolozsvár 1588. (4r.)
 *202. Verinus Michael, Disticha de moribus. Kolozsvár 1588. (8r.)
 208. Wagner Martinus, Apologia examinis Ecclesiae Bartphensis. Bártfa 1590.
 213. Historia Colloqvii Chepregiensis. Bártfa 1591. (Két példányban.)
 226. Horváth Gregorius, Responsionis Pars Prima. Bártfa 1592.
 234. — — Responsionis Pars altera. Bártfa 1593.
 235. — — Admonitio. Bártfa 1593.
 241. Decius Joh. Barovius, Syntagma Institvtionvm Jvris Imperialis ac Vngarici. Kolozsvár, 1593.
 244. Monoszlai Andreas, Brevis ac Catholica Confvatio Impiorvm Articvlorvm . . . etc. Nagyszombat 1593.
 *245. Zeittung Neue, Vnd Wundergeschiecht. Sicz. 1593. (4r.)
 256. Lani Elias, Scvsvm Libertatis Christianae. Bártfa 1595.
 Articuli Posenienses. Anni 1595.
 258. Grawer Alb., Argvmenta De persona Christi. Bártfa 1596.
 260. Stöckel Leonhartus, Postilla. Bártfa 1596.
 267. Erhardus Nicolaus, Posthvmvs . . . Dni Gregorii Horvath. Bártfa 1597.
 268. Grawer Albertus, Bellvm Ioannis Calvini Et Iesv Christi Nazareni Dei Et Homini. Bártfa 1597.
 271. Fabricius Thomas, Exarmatio Scvti Laniani. Debreczen 1597.
 280. Pepich Stephanus, Brevis Et perspicva Imaginvm Christianarvm Historicarvm . . . defensio. Bártfa 1598.
 281. Enyedi Georg., Explicationes Locorvm Veteris et Novi Testam. Kolozsvár 1598.
 Articuli Posenienses Anni 1598.
 287. Bocatius Johannes, Hungaridos libri Poematum V. Bártfa 1599.
 288. Christiani Abr., Theses Apologeticae de Coelo. Bártfa 1599. (Két péld.)
 291. Lani Elias, Defensio Libertatis Christianae. Bártfa 1599.
 292. Sculteti Severinus, Admonitio Brevis Ad Christianos Regni Vngarici Cives. Bártfa 1599.
 Articuli Posenienses Anni 1600.
 296. Gera Conradus, Brevis Refvtatio Calvinianae Epistolae. Bártfa XVI. sz.
 310. Compendium Doctrinae Christianae. Kolozsvár XVI. sz.
 311. Dietrich Veyt, Christliche auszlegung der schönsten sprüche S. Johannis. Kolozsvár (XVI. sz.)
 Articuli Posenienses A. 1601.
 Articuli Posenienses A. 1603.
 Articuli Posenienses A. 1608.
 Articuli Diaetales Originales Ab a. 1608 usque 1655.
 331. Articvli Ivris Thavernicalis. Bártfa 1609.
 Articuli Posenienses Anni 1609.
 332. Christiani Abrahamus, Συναγμμ Brevissimum . . . De Dyabvs In Christo Natvris. Bártfa 1609.

333. *Acta Et Conclvsiones Conventvs . . . Certorvm Hungariae Regni Baro-
num, Magnatum . . . Zolnae congregatorum.* Bártfa 1610.
335. *Hartlieb Georgius, Anagrammata Hungaro Sopronia.* Keresztúr 1610.
336. *Jemicius Joannes, Penicvlvs Papporvm Apologiae Solnensis Concilia-
bvli.* Pozsony 1610.
342. *Decreta et Sanctiones Synodi Provincialis a . . . Francisco Forgacz . . .
celebratae Tirnauiæ. A. 1611.* Pozsony 1611.
343. *Exemplar Orationis Civitatis Cibiniensis.* Pozsony 1611.
- *345. *Zawadski Joh. Matthæus, Ode metatoria . . . Annæ et Regis Matthiæ II.
. . . dicata.* Pozsony 1611.
347. *Petschius Petrus, Mallevs Penicvli Papistici.* Kassa 1612.
348. *Jemicius Joh., Logi Alogi.* Pozsony 1612.
354. *Marussy Andreas, Faustus, Felix, et Fortunatus Novvs Annvs . . .
Sigismondo Forgats . . . oblata.* Kassa 1613.
- Articuli Posonienses Anni 1613.*
367. *Lackner Christophorus, Cvra Regia.* Kassa 1616.
373. — — *Maiestatis Hvngariae Aquila.* Keresztúr 1617.
375. *Abrahamides Isaacus, Oratio Exequialis . . . Comiti Georgio Thvrzoni . . .
dicata.* Lőcse 1617.
- Articuli Posonienses Anni 1618.*
392. *Kithonich Joannes, Directio Methodica Processvs Jvdiciarii Jvris
Consuetvdinarii.* Nagyszombat 1619.
393. *Kithonich Ioannes, Centvria. Centarum Constrarietatvm Et Dvbieta-
tvm . . . Nagyszombat 1619.*
395. *Articvli Posonienses Anni 1619.*
396. *Ordinum Regni Hungariae Ad Propositiones in Comitiiis Posoniensibus
A. 1619. Responsum.* Pozsony 1619.
399. *Alvinczi Petrus, Machiavellizatio.* Kassa 1620.
407. *Articuli Dominorum, Baronum, etc. In diaeta Posoniensi . . . A. 1620. . . .
exhibiti.* Pozsony 1620.
409. *Querelarum Inclyti Regni Hungariae . . . Defensio.* Pozsony 1620.
410. *Türkischen Kaysers Hülff (Desz).* Pozsony 1620.
419. *Musculus Wolfgangus, Specvlvm Natvrale Pretiosissimarum . . . Gem-
marum.* Lőcse 1621.
- Articuli Sopronienses Anni 1622. (Négy péld.)*
427. *Hrabecius Raphaël, Oratio Fvnebris In exequiis . . . Petri de Reva.
Kassa 1623.*
- **Ein neue Litaney.* Pressburg 1624. (4r.)
438. *Canones Ecclesiastici in Qvinque Classes distribvti.* Pápa 1625.
- Articuli Sopronienses Anni 1625. (Két péld.)*
446. *Wolphius Joh., Sacrum Nuptiale. Principi Gabrieli . . . etc.* Kassa 1626.
450. *Duchon Florianus, Antithesis Veteris et Novæ Ecclesiae.* Bártfa 1628.
454. *Acta et Decreta Synodi Dioecesanae Strigoniensis.* Pozsony 1629.
466. *Abecedarium Latino-Hungaricum.* Pápa 1630.

Articuli Posonienses Anni 1630. (Két péld.)

- *471. *Catholischer Kriegs-Raht*. Pozsony 1631.
- 473. *Hodik Johannes*, *Statera Dissertationis Cvjvsdam Papisticae*. Bártfa 1632.
- 484. *Wollebius Johannes*, *Christianae Theologiae Compendium*. Debreczen 1634.
- 488. *Confessio Christianae Doctrinae etc.* Kassa 1634. (Csak latinul.)
- 489. *Bekantnuss Christlicher Lehr- und Glaubens*. Kassa 1634.
- 494. *Alstedius Joh. Henr.*, *Prodromvs Religionis Trivmphantis*. Gyula-Fejérvár 1635.

Articuli Sopronienses Anni 1635. (Két péld.)

- 503. *Okolicznai Johannes*, *Tripartiti Operis Ivrivm Consuetudinariorum . . . Compendium*. Bártfa 1636.
- 508. *Kereszturi Paulus*, *Christianus Lactens*. Gyula-Fejérvár 1637.
- 516. *Kalinka Joachimus*, *Lemma Funereum*. Trencsén 1637.
- 518. *Vale Transcianum*. Trencsén 1637.
- 521. *Katona Stephanus de Gelej*, *Praeconivm Evangelicvm*. Gyula-Fejérvár 1638.
- 522. *Rákóczi Georgius*, *Instructio*. Gyula-Fejérvár 1638.
- 523. *Schola Triumphata Per Georgivm Rákóczi*. Gyula-Fejérvár 1638.

Articuli Posonienses Anni 1638. (Két péld.)

- 536. *Fröllich David*, *Medulla Geographiae Practicae*. Bártfa 1639.
  - 552. *Katona Stephanus de Gelej*, *Praeconii Evangelici Tomus II.* Gyula-Fejérvár 1640.
  - 553. *Pallas Dacica*. Gyula-Fejérvár 1640.
  - 557. *Wegelin Josua*, *Sermo Dedicationis*. Lőcse 1640.
  - 558. — — *Domvs Domini Renovata*. Lőcse 1640.
  - 579. *Janua Lingvarum Bilingvis, Latina et Hvngarica*. Lőcse 1641.
  - 588. *Lani Zacharias*, *Strigil Aetiologiae Kircherianae*. Trencsén 1641.
  - 601. *Ovidii P. N.*, *Tristium libri V.* Lőcse 1642.
  - 622. *Dürner Sámuel*, *Exercitium Scholasticum*. Lőcse 1643.
  - 627. *Tarnóczi Martinus*, *Antiglypice Metrica tornatè enucleata*. Lőcse 1643.
  - 632. *Illyesházi Caspar*, *Viridarium*. Trencsén 1643.
  - 656. *Exemplar Reconciliationis cvm Hvngaris factae Anno 1606*. Bártfa 1645.
  - 666. *Bisterfeld Joh. Henricus*, *Medvlla priscae puraeque Latinitatis*. Gyula-Fejérvár 1646.
  - 669. *Wiedemann El.*, *Comitium Gloriae Centum*. Pozsony 1646.
  - 671. *Gönczi Georgius*, *De Disciplina Ecclesiastica*. Várad 1646.
  - 675. *Károli Petrus*, *Elementa Graecae Grammatices*. Lőcse 1647.
- Articuli Posonienses Anni 1647. (Két péld.)
- 682. *Alstedius Joh. Henricus*, *Lativm in nvce*. Gyula-Fejérvár 1648.
  - 687. *Εὐαγγελια . . . Evangelia et Epistolae*. Lőcse 1648.
  - 689. *Melanchthon Philippus*, *Grammatica*. Lőcse 1648.
  - 691. *Okolycznai Joannes*, *Tripartiti Operis Juris Consuetudinariorum . . . compendium*. Lőcse 1648.

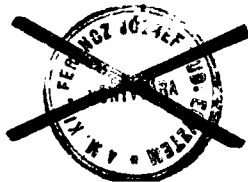
693. *Votis . . . Christophori Schlegelii et Rosinae Glogeriae . . . vota sua subnectunt Amici.* Lőcse 1648.
704. *Gracza Johannes, Vindiciarum Sanae et Catholicae Doctrinae Dissertatio VI. et VII.* Lőcse 1649.
- **Die Sprüche Salomonis.* Lőcse 1649 (16r.)
711. *Ens Caspar, Nucleus Historico-Politicus.* Trencsén 1649.
714. *Gracza Johannes, Vindiciae, Sanae et Catholicae Doctrinae circa Materiam Sanctissimae Iustificationis.* Trencsén 1649.
- Articuli Posonienses Anni 1649.*
722. *Horvát Andreas, Disquisitio . . . etc.* Bártfa 1650.
729. *Lagus Jacobus, Εὐθανασίαν . . . Dni Pauli Schuberti . . . etc.* Lőcse 1650.
731. *Neuheller Joh. Jacob. Christliche Leichpredigt.* Lőcse 1650.
737. *Officia Propria Sanctorum Patronorum Regni Hungariae.* Pozsony 1650.
742. *Laetus Georgius, Pauli Apostoli Peregrinatio.* Várad 1650.
746. *Nógrádi Matthias, Epistolae Ad Romanos Scriptae.* Debreczen 1651.
750. *Felicitati Perpetuae Florentium Conjugii Candidatorum Jobi Zableri.* Lőcse 1651.
751. *Serpilius Joh. junior, Compendiosa Delineatio totius Jvris Canonici.* Lőcse 1651.
761. *Eylshemius Abrahamus, Spirituales Piae Animae Deliciae.* Várad 1651.
762. *Laetus Georgius, In conversionem Pauli Apostolici Commentarius.* Várad 1651.
765. *Eisenberg Petrus, Ein Zwiefacher Poetischer Act.* Bártfa 1652.
771. *Comenius, Eruditionis Scholasticae Pars II.* Sárospatak 1652.
778. *Horvát Andreas, Responsvm Responsioni Patakianae.* Trencsén 1652.
780. *Kalinka Zacharias, Statua Minervalis.* Trencsén 1652.
781. — — *Lucidissimi Specilli Perspectivo Lutheranorum obtuso . . . Disputatio prima.* Trencsén 1652.
782. *Sartorius Andreas, Responsio Ad Postulata Duodecim.* Trencsén 1652.
784. *Catechesis Religionis Christianae.* Várad 1652.
791. *Exemplar Reconciliationis . . . Factae. Anno 1606.* Sárospatak 1653.
794. *Kalinka Zacharias, Lucidissimi Specilli. Perspectivo Lutheranorum Obtuso . . . Disp. II.* Trencsén 1653.
795. — — *Lucidissimi Specilli. Perspectivo Lutheranorum Obtuso . . . disputatio prima. III.* Trencsén 1653.
803. *Novorum honori Conjugum . . . Tobiae Engel applaudebant.* Lőcse 1654.
813. *Institoris Johannes, Dissertatio Philos.-Theologica.* Trencsén 1654.
832. *Regvlæ Societatis Jesv.* Nagyszombat 1655.
- Articuli Posonienses 1655. (Két péld.)*
848. *Horvát Andreas, Dispytatio Adversvs Pontificios . . . Eperjes 1656.*
857. *Makar Andreas, Orientis Messis Laureata.* Nagyszombat 1656.
866. *Becker Georgius, Orator Extemporaneus.* Várad 1656.
873. *Rosaeus Alexander, Virgili Euangelizantis Christiados Libelli.* Várad 1656.
875. *Schonaeus Cornelius, Terentius Christianus.* Várad 1656.

879. Dietericus Conradus, Institutiones Rhetoricae. Lőcse 1657.
880. Kreichel Elias, Elenchvs Argymentorum. Lőcse 1657.
887. Institoris Johannes, Dissertatio Logica de Qualitate Propositionis Infinitae. Trencsén 1657.
895. Horvát Andreas, De Judaeorum . . . conversione. Kassa 1658. (Két péld.)
901. Laeta ex accessu de successu, omina. Lőcse 1658.
917. Sinapius Johannes, Parva Schola. Trencsén 1658.
931. Felicitatis Honori . . . Conjugum . . . Pauli Cuncii. Lőcse 1659.
938. Buzinkai Michael, Institutionum Dialecticarum libri II. Sárospatak 1659.
945. Csipkés Georg. Comarius, Conciorum Sacrarum Centuria I. Várad 1659. Articuli Posenienses Anni 1659. (Három péld.)
948. Acerbissimum Funus . . . Dnae Mariae Gylafi. Lőcse 1660.
958. Csúzi Cseh Jacobus, Disput. Metaphysica de Necessario. Sárospatak 1660.
959. Kis-Komáromi Johannes R., Disputatio Philosophico-Theologica. De subsistentiis Divinis. Sárospatak 1660.
966. Ivul Gabriel, Philosophia Novella. Kassa 1661.
983. Martonfalvi Georgius, Disputatio Theologica De Presbyterio. Debreczen 1662.
984. Bayer Johannes, Ostivm vel Atrivm Natvrae. Kassa 1662.
989. Sacris Nuptialibus . . . Joh. Serpili . . . applaudebant Amici. Lőcse 1662.
990. Sacrum Esto. Nuptiis . . . Johannis Wagner . . . adorant. Lőcse 1662.
992. Weber Johannes, Janus bifrons. Lőcse 1662.
999. Póсахázi Johaunes, Ars Catholica. Sárospatak 1662.
1000. — — Pneumatologia. Sárospatak 1662.
- Articuli Posenienses Anni 1662.
1005. Zabanius Isaacus, David . . . triduana peste punitus. Kassa 1663.
1013. Nobilissimi Novorum Conjugum paris . . . Joachimi Erythraei . . . Congratulantur Amici. Lőcse 1663.
1020. Nieremberg Johannes Evsebius, De Adoratione in Spiritu et Veritate Libri IV. Nagyszombat 1663.
1021. Officia Propria Sanctorum Patronorum Regni Hung. Nagyszombat 1663.
- *1030. Csipkés Georgius Comarinus, Anglicum Spicilegium. Debreczen 1664.
1031. Martonfalvi Georgius, Petri Rami Dialecticae libri II. Debreczen 1664.
1032. — — Examen Logicum. Debreczen 1664.
1033. Sinapius Daniel, Sertvm decerptvm ex horti Theologici Areolis IV. omnibus. Kassa 1664.
1036. Diem Nuptialem . . . Dni. Hiobi Zabeleri . . . cupiunt Amici. Lőcse 1664.
1039. Kéry Joannes, Oratio Fvnebris . . . Nicolai Comitiss a Zrinio. Nagyszombat 1664.
1043. Csipkés Georgius Comarinus, Concionum Sacrarum Centuria Tertia. Debreczen 1665.
1046. Tarnóczy Stephanus, Philosophia. Kassa 1665. (Két péld.)
1052. Heinzel Johannes, Exercitium Metaphysicum. Lőcse 1665.

1055. **Propemptica**, quibus . . . Christianum Seelmannvm . . . prosecuti sunt Schemnicienses. Lőcse 1665.
1057. **Weber Johannes**, Lectio Principvm. Lőcse 1665.
1058. **Vota pia in honorem . . . Davidi Gunthero**. Lőcse 1665.
1063. **Carminum Proverbialium totius Humanae vitae statum**. Szeben 1665.
1064. **Csipkés Georgius Comarinus**, Concionum Centuria secunda. Szeben 1665.
1071. **Versus Sententiales**. Szeben 1665.
1074. **Hnilicenus Johannes**, Disputatio Theologica de Homine. Zsolna 1665.
1076. **Institoris Michael**, Chiliasmus Dirutus. Zsolna 1665.
1089. **Catonis Disticha Moralia**. Szeben 1666.
1099. **Fabricius Johannes**, Dissertatio Theol. De Vnitate Sensus Literalis. Lőcse 1667.
1100. — — **Examen discursus P. Holovitii**. Lőcse 1667.
1104. **Pomarius Samuel**, De Veritate Religionis Lvtheranae Disputatio Theol. Lőcse 1667.
1106. **Seelmann Christianus**, Geistliches Gesicht aus der Offenbar. Johan. XX.12. Lőcse 1667.
1109. **Acta et Decreta Synodi Dioecessanae Strigoniensis**. Nagyszombat 1667.
1110. **Polancus Johannes**, Breve Directorium Ad Confessarii munus. Nagyszombat 1667.
1113. **Pósa-házi Johannes**, Philosophia Naturalis. Sárospatak 1667.
1124. **Lux sub cruce . . . Pia Vota . . . ad Danielelem Kleschium**. Bártfa 1668
1125. **Onomastaerilis . . . Samuelis Pomarii . . . bona verba dicunt . . . Studiosi**. Bártfa 1668.
1127. és 1128. **Pomarius Samuel**, De Natura Peccati Disputatio. Bártfa 1668.
1130. **Csipkés Georgius Comarinus**, Concionum Sacrarum Centuria Quarta. Debreczen 1668.
1137. **Zabanius Isaacus**, Disputatio Metaphysica de Ratione Entis Objectiva. Kassa 1668. (Két péld.)
1150. **Weber Johann**, Wappen der Königl. Freyen Stadt Epperies. Lőcse 1668.
1155. **Polancus Joannes**, Methodvs ad eos adjuvandos, qui moriuntur. Nagyszombat 1668.
1160. **Augustini Elias**, Exercitatio Theologica De Sacro S. Individua Trinitate. Zsolna 1668.
1161. **Institoris Michael**, Paroenesis ad Sectarios etc. Zsolna 1668.
1165. **Csipkés Georgius Comarinus**, Concionum Sacrarum Centuria Qvinta. Debreczen 1669.
1178. **Eccard Andreas**, Anser Martinalis. Lőcse 1669.
1180. **Fabricius Johannes**, Dissertatio Apologetica. Lőcse 1669.
1185. **Ladiver Elias**, Papianus Τετραγωνος. Lőcse 1669.
1188. Παιχνιον τῶν Λιανκρίων (To) . . . quod . . . Davidis Lani . . . Musa Briznob. eduxit. Lőcse 1669.
1192. **Simonides Johannes**, Lesso Panegyricum Viri . . . Davidis Lani. Lőcse 1669.

1194. Simonides Joh., Stvdium Catecheticvm De Evangelio. Lőcse 1669.
 1195. Sincerus Germanus Affectus Sincero Hungaro Declaratus. Lőcse 1669.
 1200. Zabanius Isaacus, Synopsis controversiarum metaphysicarum. Lőcse 1669. (Csak címl. és előszó van meg.)
 1201. — — Disputatio I. Theologica. Lőcse 1669.
 1217. Thomae Elias, Religio, Qva talis, et Qva Christiana. Pozsony 1669.
 1227. Klesch Daniel, Historischer Bericht etc. Bártfa 1670.
 1228. Pomarius Samuel, Analysis et Exegesis Articuli I. etc. Bártfa 1670.
 1232. Debrődi Johannes, Refutatio Logodaedalorum. Kassa 1670.
 1233. — — Theses Controversiarum Fidei Compendiales. Kassa 1670.
 1234. Dömötöri Georgius, Threnodia. Kassa 1670.
 1235. Fabricius Johannes, Solidissimus Coelestis Veritatis Malleus. Kassa 1670.
 1243. Simonides Johannes, Studium Catecheticvm. Lőcse 1670.
 *Szentiványi Martinus, Duodena Duodenarum singularum Promotore. Nagyszombat 1670.
 1256. Miles Matthias, Siebenbürgischer Würg-Engel. Szeben 1670.
 1268. Balogh Valentinus, Filivs Mortis. Kassa 1671.
 1272. Lapis Lydius controversiarum fidei. Kassa 1671.
 1293. Austriaca Austeritas et Austriacae Austeritatis Continuatio. Kolozsvár 1672. (Két péld.)
 1305. Marci Johannes, Tiocinium Logicum. Lőcse 1672.
 1309. Solatia Emblematica. Lőcse 1672.
 1310. Tedaē Nuptiales Qvas . . . Johanni Bayeri . . . Accensas voluerunt Amici. Lőcse 1672.
 1313. Kéry Johannes, Martis Turcici Ferocia. Pozsony 1672.
 1319. Iusti de Palma Florentini, Austriacae Austeritatis . . . evisceratio. Kolozsvár 1673.
 1325. Kéry Joh., Universae Philosophiae Scholasticae Tomus I—III. Posonii 1673.
 *Evisceratio Mendacissimae Nugacitatis . . . Anno 1673. Sr.
 1332. Fabricius Johannes, Solidissimus Coelestis Veritatis Malleus. Brassó 1674.
 1333. — — Adamas Coelestis Veritatis. Brassó 1674.
 1336. Molnár Gregorius, Elementa Grammaticae Latinae. Kassa 1674.
 1339. Pósa-házi Johannes, Oratio De Fatalium rerum Humanarum vicissitudine. Kolozsvár 1674.
 1340. Directorium Ecclesiasticvm. Nagyszombat 1674.
 1353. Comenius J. Amos, Orbis sensualium Pietus, Bilinguis. Brassó 1675.
 1354. Mártonfalvi Georgius. Exegesis Libri, Secundi Medullae Amesianae. Debreczen 1675.
 1359. Eszéki Stephanus, Diarium Theologicum. Kolozsvár 1675.
 1369. Labsanszky Johannes, Extractus Brevis et Verus etc. Nagyszombat 1675.
 1370. — — Kurtzer, und Wahrhaffer Berichts-Auszug. Nagyszombat 1675.
 1371. Manuale Parochorum. Nagyszombat 1675.
 1375. Speculum Passionis Domini Nostri Jesu Christi. Pozsony 1675.
 1383. Directorium Conscientiae. Nagyszombat 1676.

1385. Sarasa Alphonsus Antonius. Ars semper Gaudendi. Nagyszombat 1676.
1387. Kéri Johannes, Celsissimi . . . Domini Georgii Szelepcheny . . . Vita. Pozsony 1676. (Két péld.)
1388. Vectigal Regium Reformatum. Pozsony 1676.
1396. Csipkés Georgius Comarinus, Analysis Epistolarum Pauli Apostoli ad Galatas. Debreczen 1677.
1400. Bethlen Nicolaus, Apologia Ministrorum Evangelicorum Hungariae. Kolozsvár 1677.
1402. Szathmár-Némethi Michael, Dominica Catechetica. Kolozsvár 1677.
1412. Officium cum Brevi Compendio Vitae Thaumaturgici . . . S. Antonii Paduani. Pozsony 1677.
1413. — — omnium Sanctorum Ordinis Minorum. Pozsony 1677.
1439. Gorgias Johannes, Gemma Quaestionaria. Brassó 1679.
1446. Historica Relatio Colloqvii Cassoviensis De Judice Controversiarum Fidei. Kolozsvár 1679.
1449. Avancinus Nicolaus, Vita et Doctrina Jesu Christi. Nagyszombat 1679.
1451. Loyola Ignatius, Exercitia Spiritualia. Nagyszombat 1679.
1453. Regulae Societatis Jesu. Nagyszombat 1679.
1454. Sarasa Alphonsus Antonius, Vnbestürtzte Frevde. Nagyszombat 1679.
1467. Tolnai F. Stephanus, Demonstratio Dialecticae verae. Kolozsvár 1680.
1479. Müller Heinrich, Geistliche Erquick-Stunden. Brassó 1681.
1488. Affectus Universorum Statuum et Ordinum Regni Hungariae. Nagyszombat 1681.
1491. Drugeth Sigismundus Comes, Nucleus Rerum Hungaricarum. Nagyszombat 1681.
1492. Veritas Toti Mundo Declarata. Nagyszombat 1681.
- *1498. Madevisia Fridrich, Tractatus Cometographicus. Zsolna 1681.
1499. Acta Comititalia Hungarica Soproniensia. A. 1681. S. I. 1681.
1500. Articuli Dominorum Praelatorum, Baronum . . . A. 1681. Sopronio conclusi. Lőcse 1681. (Két péld.)
1501. Gravamina Evangelicorum A. D. 1681. . . . compendiat. (H. n.) 1681. Propositio caes. atque reg. Majestatis . . . Diaetae Sopronium congregatis 1681. facta. S. I.
1510. Coelius Gregorius, Collectanea In Sacram Apocalypsin. Nagyszombat 1682.
1511. Pereszlényi Paulus, Grammatica Lingvae Ungaricae. Nagyszombat 1682.
1512. Rituale Strigoniense. Nagyszombat 1682.
1516. Bailius Ludovicus, Schriftmessiger Weg-Waiser. Brassó 1683.
1517. Brabeum Vitae et rerum gestarum . . . Samuelis Köleséri. Debreczen 1683.
1518. Felvinczi Alexander, Haeresiologia. Debreczen 1683.
1519. Lisznyai Paulus, Professionum Scholasticarum Pars I—II. Debreczen 1683.
1526. Patina Carola Catharina, Exquisitissima et singularis Ingenij oratio. Lőcse 1683.

1527. Schwartz Joannes, Pomum Eridos. Lőcse 1683.
 *Tyrnauischer Schreibkalender 1683. Nagyszombat 1683.
1534. Rosaens Alexander, Virgilii Evangelizantis Christiados Libri XIII. Debreczen 1684.
1536. Szilágyi Martinus, Biga Pastoralis. Debreczen 1684.
1538. Sappuhn Georg Henricus, Oratio Eucharistica. Kassa 1684.
1540. Thököly Emericus, . . . Vniuersis Orbis Christiani Regibus. Kassa 1684.
1554. Páriz Franciscus, Pápai, Rudus Redivivum. Szeben 1684.
1562. Amesius Guilielmus, De Conscientia. Debreczen 1685.
1563. — — Medulla Theologica. Debreczen 1685.
1569. Comenius Joh. Amos, Orbis Sensualium Pictus Quadrilinguis. Lőcse 1685.
1571. Renyes Stephanus, Rara Avis in terris. Lőcse 1685.
1572. Terentii Pub., Comoediae sex. Lőcse 1685.
1574. Calendarium Tyrnaviense A. 1685. Nagyszombat 1685.
1582. Evangelia et Epistolae Dominicarum. Latine et Bohemice. Lőcse 1686.
1584. Kövesdi Paulus, Elementa Linguae Hvngaricae. Lőcse 1686.
1594. Hunger Joh. Henricus, Catechesis Verae et Evangelicae Fidei . . . Nagyszombat 1686.
1609. Lisznyai K. Paulus, Professionum Scholasticarum Pars secunda. Debreczen 1687.
1610. Articuli Dominorum Praelatorum, Baronum . . . in eorum conventu A. 1681. Sopronii . . . conclusi. Lőcse 1687.
1611. Articuli Diaetales Posenienses. A. 1687. Lőcse 1687.
1612. Buzinkai Michael, Institutionum Rhetoricarum Libri Duo. Lőcse 1687.
1614. Cynosura Jurisperitorum. Lőcse 1687.
1615. Mortua vita . . . Nicolao Balogh Episcopo Vacziensi . . . concinnata. Lőcse 1687.
1619. Calendarium Tyrnaviense A. 1687. Nagyszombat 1687.
1620. Compendium Biblicum. Nagyszombat 1687.
1621. Forma Processus Judicii Criminalis. Nagyszombat 1687.
1625. Rituale Jaurinense. Nagyszombat 1687.
1626. Thamassi Nic., Tranquillitas Conscientiae Catholica. Nagyszombat 1687.
1631. Catonis Disticha Moralia. Brassó 1688.
1635. Huppel Joh. Friedr. Leopold, Vorbild Eines Christlich-Weisen . . . Fürsten. Lőcse 1688.
1652. Szentiványi Martinus, Curiosiora et Selectiora Variarum Scientiarum Miscellanea. Nagyszombat 1689.
1654. Waidenfeld Adam, Epistola. Nagyszombat 1689.
1658. Lisznyai K. Paulus, Professionum Scholasticarum . . . Pars III. Debreczen 1690.
1659. Sylvanus Martinus, Triga Divortialis. Debreczen 1690.
1662. Buzinkai Michael. Institutiones Oratoriae. Lőcse 1690. (Három péld.
1669. Despotovich Ladislaus, Panegyris Pro Funere . . . comitis Emerici Erdödy. Nagyszombat 1690.

1671. Fasciculus Piarum Et Selectarum Considerationum. Nagyszombat 1690.
1673. Kapi Gabriel. Selecta Sapientum Apophthegmata. Nagyszombat 1690.
1675. Viszocsány Franciscus, Hecatombe Sacra. Nagyszombat 1690. (Két péld.)
1689. Buzinkai Michael, Institutionum Rhetoricarum Libri II. Lőcse 1691.
1690. Gröninger Ernest., Granat-Appfel Marianischer Zühr- und Gnaden-Körnlen. Lőcse 1691.
1696. Kissenpfenning Christoph., Ludus Epigrammaticus. Nagyszombat 1691
- *1698. Koller Franciscus, Conclusiones Patrio-Juridicae. Nagyszombat 1691.
1700. Szentiványi Martinus, Curiosa et Selectiora Variarum Scientiarum Miscellanea. Nagyszombat 1691.
1716. Calendarium Tyrnaviense. A. 1692. Nagyszombat 1692.
1719. Lupperger Jacobus, Oratio Funebris In Exequijs . . . Dni Adami Comititis Czobor. Nagyszombat 1692.
1722. Reva Alexius de, Selectae ac Curiosae Quaestiones Scripturisticae. Nagyszombat 1692.
1734. Catonis Praecepta Moralia. Lőcse 1693.
1736. Jurkovich Joh. Bapt., Duo Sanctioris Vitae Magistri. Lőcse 1693.
1746. Ceva Thomas, Jesus Puer. Nagyszombat 1693.
1747. Höflich Thomas, Centuria Funebris In Scenam vitae humanae. Nagyszombat 1693.
1749. Koller Franciscus, Assertiones Ex Parte Prima Operis Tripartiti Juris . . Regni Hungariae desumptae. Nagyszombat 1693.
1750. Lucas a S. Edmundo, Vita Poetica. Nagyszombat 1693.
1758. Thann Andreas, Unicum Ovile Catholicum. Nagyszombat 1693.
1777. Páriz Franciscus, Pápai, Tristium Levamina impetrata a Musis. Kolozsvár 1694.
1777. Radecius Valentinus, Disciplina Ecclesiastica. Kolozsvár 1694.
1781. Aszalai Stephanus, Index, seu Compendium Operis Tripartiti. Nagyszombat 1694.
- *1785. Koller Franciscus, Vox clamantis in deserto. Nagyszombat 1694.
1787. Masseius Josephus, Vita . . . Francisci Suarii. Nagyszombat 1694.
1797. Páriz Franciscus, Pápai, Ars Heraldica. Kolozsvár 1695.
1802. Böytös Stephanus, Domus Domini in Vertice Montium. Nagyszombat 1695.
1804. Coturius Julius Caesar, Epitome Controversiarum. Nagyszombat 1695
1825. Pósalaki Johannes, Declaratio Afflicti Status Civitatis Debreczen. Debreczen 1696.
1831. Szathmár-Némethi Samuel, Moses Explicatus. Kolozsvár 1696.
1833. Buzinkai Michael, Compendii Logici Libri Duo. Lőcse 1696.
1843. Canisius Petrus, Kratka Abekavica. Nagyszombat 1696.
1845. Corpus Juris Hungarici. Nagyszombat 1696.
1848. Gonzales Thyrsus, Synopsis Tractatus Theologici. Nagyszombat 1696.
1849. Heptachordon Gratiarum. Nagyszombat 1696.
1853. Otrókosi Franciscus, Fóris, Examen Reformationis Lutheri et Sociorum Ejus. Nagyszombat 1696.

1854. **Otrokocsi Franciscus, Fóris**, Laetum ad Lvgentes Sion Nuncium. Nagyszombat 1696.
1859. **Stobaenus Adamus Ignatius**, Veneranda Capsella etc. Nagyszombat 1696.
1865. **Franck Valentinus**, Breviculus Originum Nationum . . . Szeben 1696.
1874. **Ritter Paulus**, Fata et Vota. Zágráb 1696.
1882. **Index sive Enchiridion Decretorum Hungariae**. Kolozsvár 1697.
1886. **Dévai Johannes**, Qvies Hiberna A Castalio Regimine In Ivgo Heliconio Irrito Conatv Qvaesita. Lőcse 1697.
1887. **Ivanich Georgius**, Pentas Quaestionum Curiosarum. Lőcse 1697.
1892. **Calendarium Tyrnaviense A. 1697**. Nagyszombat 1697. (Két péld.)
1895. **Cicero Epistolarum familiarum libri XVI**. Nagyszombat 1697.
1899. **Lucas a S. Edmundo**, Arithmeticus Practicus. Nagyszombat 1697.
1905. **Székely Stephanus**, Triumphus Innocentiae. Nagyszombat 1697.
1917. **Altling Jacobus**, Fundamenta Punctuationis Linguae Sanctae. Kolozsvár 1698.
1934. **Gusich Nicolaus**, Suspiria Coronatarum Caputum. Nagyszombat 1698.
1935. **Lipsius Justus**, Monita et Exempla Politica. Nagyszombat 1698.
1939. **Otrokocsi Franciscus, Fóris**, Roma Civitas Dei Sancta. Nagyszombat 1698.
1941. **Schretter Carolus**, Concordia Canonica juris ecclesiastici civilis et Hungarici. Nagyszombat 1698. (Két péld.)
- Ritter Paulus**, Germania laureata, sive Pars Laurus auxil. Hungariae. Zágráb 1698.
1949. **Hueber Vitus**, Expositio . . . Theologica . . . Duodecim Sacrorum Caputum Regvlae Seraphici . . . S. Francisci. Bártfa 1699.
1961. **Olla Fortunae Natalizantis Ascetico-Poëtica Duplex**. Lőcse 1699.
1965. **Borza Michael**, Metamorphosis Sacra P. Balthasar Ignatii Lojolae. Nagyszombat 1699.
1971. **Index Corporis Juris Hungarici**. Nagyszombat 1699.
1972. **Otrokocsi Franciscus, Fóris**, Breve Specimen Introductionis in Jurisprudentiam. Nagyszombat 1699.
1973. **Szentiványi Martinus**, Ratio Status Futurae Vitae. Nagyszombat 1699.
1974. — — **Dissertatio Paralipomenica Rerum Memorabilium Hungariae**. Nagyszombat 1699. (Két péld.)
1976. **Thorany Johannes Alexius**, Gemina Augustissimae Domus Austriacae Laetitia. Nagyszombat 1699.
1977. **Tractatus Chriae**. Nagyszombat 1699.
1991. **Husztli Stephanus**, Pauculae et Generalissimae Positiones Philosophicae. Debreczen 1700.
1992. **Szikszai Samuel**, Colloquium Sacrum. Debreczen 1700.
- ***Illvstrissima totiqve Christiano Orbi Salutarissima Domini Nostri Jesu Christi Nativitas**. Sub Schemate Scenico adumbrata, atque . . . ab ingenua Juventute . . . in Schola Unit.: Claudiopolitana exhibita Anno MDCC. Kolozsvár. (4r.)
2002. **Cicero**, Epistolarum Libri Quatuor. Lőcse 1700.

2004. *Cynosura Juris peritorum*. Lőcse 1700.
2010. *Cantus Catholici*. Pysne Catholicke. Nagyszombat 1700.
2014. *Kitonich Johannes*, *Directio Methodica Processus Judiciarij*. Nagyszombat 1700.
2016. *Lipsius Justus*. *Monita Et Exempla Politica*. Nagyszombat 1700.
2017. *Luther Martinus*. *Enchiridion Parvus Catechismus*. Nagyszombat 1700.
2021. *Segner Paulus*, *Trivium Sacrum Animarum Ductoribus Propositum*. Nagyszombat 1700.
2024. *Szentiványi Martinus*, *Continuatio Dissertationis Paralipomenicae etc.* Nagyszombat 1700.
2025. — — *Viginti Quatuor Dubia*. Nagyszombat 1700.
2027. — — *Responsa Non Responsa*. Nagyszombat 1700.
2029. *Virgilius P. M.*, *Opera*. Nagyszombat 1700.
2031. *Ritter Paulus*, *Croatia Rediviva*. Zágráb 1700.
2036. *Bethlen Wolff*. *Comes*, *Historiarum libri X*. Keresd XVII. sz.
2038. *Reggianus Joh.*, *Anticathectica*. Lőcse XVII. sz.
2040. *Textoris Johannes Ravisius*, *Epistolae*. Lőcse XVII. sz.
2041. *Kövesdi Paulus*, *Elementa Linguae Hungaricae*. Nagyszombat XVII. sz.
2042. *Lapis Lydius Controversiarum Fidei*. Nagyszombat XVII. sz.
2049. *De Sacris Stigmatibus Seraph. Francisci*. Pozsony (XVII. század).
2061. *Kitonich Johannes*, *Directio Methodica Processus Judiciarii*. Debreczen 1701.
2062. — — *Centuria Certarum Contrarietatum*. Debreczen 1701.
2064. *Melchioris Johannes*, *Fundamenta Theologiae Didascalicae*. Kolozsvár 1701.
2065. *Rijssenius Leonardus*, *Summa Controversiarum Theologicarum*. Kolozsvár 1701.
2076. *Berzeviczi Georgius*, *Tractatus de Deo Uno, et Trino*. Nagyszombat 1701.
2077. — — *Tractatus in tertiam partem D. Thomae*. Nagyszombat 1701.
2080. *Hevenesy Gabriel*, *Succus Prudentiae*. Nagyszombat 1701.
2081. *Hidi Gregorius*, *Celebriorum Hungariae Urbium Celebriora*. Nagyszombat 1701.
2082. *Ilyés Stephanus*, *Catecheses Doctrinae Christianae*. Nagyszombat 1701.
2084. *Lubomirski Stanislaus*, *De Vanitate Consiliorum Liber Unus*. Nagyszombat 1701.
2088. *Scherer Georgius*, *De Caeremonijs Baptismi*. Nagyszombat 1701. (Két péld.)
2089. *Szentiványi Martinus*, *Hungaria In Immaculatam Conceptionem B. Mariae Virginis . . . Credens*. Nagyszombat 1701.
2092. *Szentiványi Martinus*, *Katholische Zweifels-Auflösungen*. Nagyszombat 1701.
2094. *Wagner Franciscus*, *Dissertatio Philologica de vera Eruditione*. Nagyszombat 1701.
2106. *Szamaróczi Paulus*, *Academicum Societatis Iesu Collegium Cassoviense*. Kassa 1702.

2113. Buzinkai Michael, Compendii Logici libri Duo. Lőcse 1702.
2119. Calendarium Tyrnaviense. Nagyszombat 1702.
2122. Koller Joh. Florianus, Historia Universalis. Nagyszombat 1702.
2125. Magna Hungariae Domina. Nagyszombat 1702.
2128. Pereszlényi Paulus, Grammatica Linguae Ungaricae. Nagyszombat 1702.
2129. Petretics Stephanus, Rosa Sine Spina. Nagyszombat 1702.
2130. Picker Johannes, Imago Sapientiae. Nagyszombat 1702.
2131. Robik Jana, Wiloženi o Vžitku a Potrebe Katechismusa. Nagyszombat 1702.
2133. Szentiványi Martinus, Curiosiora et Selectiora Variarum Scientiarum Miscellanea. Nagyszombat 1702.
2134. — — Lutheranicum nunquam et nusquam. Nagyszombat 1702.
2140. Timon Samuel, Celebriorum Hungariae Urbium . . . Topographia. Nagyszombat 1702.
2143. Ritter Paulus, Stemmatographiae Illyricanae lib. I. Zágráb 1702.
2145. Molnár Gregorius, Elementa Grammaticae Latinae. Brassó 1703.
2152. Thasnádi Stephanus, Polydori Virgvlta Myrtea. Debreczen 1703.
2156. Corderius Maturinus, Colloquiorum Centuria. Kolozsvár 1703.
2158. Buzinkai Michael, Institutiones Oratoriae. Lőcse 1703.
2159. — — Institutionum Rhetoricarum Lib. II. Lőcse 1703.
2163. Dietericus Conradus, Epitome Catechetica. Lőcse 1703.
2172. Bohus Andreas, Minerval Laureatum. Nagyszombat 1703.
2175. Eszterházy Paulus, Litaniae de Sanctis Conversis. Nagyszombat 1703.
(Két péld.)
2176. Hlyés Andreas, Brevis Norma Vitam Sapienter Instituendi. Nagyszombat 1703.
2180. Opaleni Lucas, Anagrammatice . . . editi De Officiis libri Tres. Nagyszombat 1703.
2185. Szentiványi Martin, Strittige Abhandlungen der Ketzerey-Lehren. Nagyszombat 1703.
2186. — — Solutiones Non Solutiones etc. Nagyszombat 1703.
2187. — — Analysis . . . Duodecim Praecipuorum Erroneorum Dogmatum in Fide. Nagyszombat 1703.
2188. — — Lutheranicum Nihil Ad Rem. Nagyszombat 1703.
2190. — — Dissertatio Chronolog. Polemica De Ortu . . . Schismatis Graeci. Nagyszombat 1703.
2191. Szerdahelyi Gabriel, Fax Chronologica. Nagyszombat 1703.
2198. Universis Orbis Christiani Principibus . . . Franciscus Princeps Rákóczy. H. n. 1703.
2200. Fronius Marcus, Tusculanae Heltesdenses. Brassó 1704.
2203. Juellus Johannes, Apologia Ecclesiae Reformatae. Debreczen 1704.
2204. Kocsi Johannes, Malleus XV. dilemmatum. Debreczen 1704.
2214. Nemsovai Ladislaus, Curiosa Academicorum Quaestio. Nagyszombat 1704.

2216. Szentiványi Martinus, Castigatio illusoriae concionis . . . Meinolphi Wiarts. Nagyszombat 1704.
2217. — — Consultatio Saluberrima De Reducenda stabili . . . et pace in Hungaria. Nagyszombat 1704. (Két péld.)
2220. — — Magnum Chaos Inter Confessionem Augustanam etc. Nagyszombat 1704.
2221. — — Privata et Amica Disceptatio etc. Nagyszombat 1704.
2225. Universis Orbis Christiani Principibus . . . Franciscus Princeps Rákóczy. H. n. 1704. (Két péld.)
2234. Otrókosi Franc. Főris, Theologia Prophetica. Nagyszombat 1705.
2247. Clementis Zacharias, Sacri Regni . . . Hungariae . . . Ducum et Regum . . . Memoria. Késmárk 1706.
2248. Vivens post funera virtus etc. Kolozsvár 1706.
2250. Gretser Jacobus, Rudimenta Lingvae Graecae. Lőcse 1706.
2257. Bársony Georgius, Veritas Toti Mundo Declarata. Nagyszombat 1706.
2263. Csiba Stephanus, Tyrnavia Nascens. Nagyszombat 1706.
2264. Hávor Stephanus, Discordia Concors. Nagyszombat 1706.
2266. Origo Rosarij. Nagyszombat 1706.
2267. Otrókosi Franc. Főris, Antiqua Hungarorum Religio vere Christiana et Catholica. Nagyszombat 1706.
2271. 2272. Scherer Georgius, Propugnatio Festi Theophoriae. Nagyszombat 1706. (Két péld., változtatott címlappal.)
2273. Tapolesányi Laurentius, Duodena Conclusionum Animasticarum. Nagyszombat 1706.
2284. Histoire Du Prince Ragotzi. Kassa 1707.
2286. Brenner Antonius, Peculiares Principum Hungariae in Ecclesia Dei Praerogativae. Lőcse 1707.
2289. Bossányi Wolfgangus, Sacculus Distinctionum. Nagyszombat 1707.
2293. Demonstratio (Brevis et Amica), Quod Bona Ecclesiastica Hungarorum . . . collata. Nagyszombat 1707.
2294. Hanstadt Ferd., Sacra Tyrn. Academia. Nagyszombat 1707. (Két péld.)
2296. Lyezei Johannes, Iter Oeconomicum. Nagyszombat 1707.
2298. Rajcsányi Georgius, Ars recte philosophandi. Nagyszombat 1707.
2301. Regulamentum Universale Inclytorum Confoederati Regni Hungariae Statuum . . . Nagyszombat 1707.
2304. Szentiványi Martinus, Forum Scrutarium Antiquarum Haeresum. Nagyszombat 1707.
2305. — — Turris Babel. Nagyszombat 1707.
2311. Krman Daniel, Actus Inaugurationis Vexillorum. Zsolna 1707. (Két péld.)
2312. Neumann Caspar, Nucleus Omnium Precandi Formularum. Zsolna 1707.
2314. Nigrini Samuel, Consilia Henotica. Zsolna 1707.
2317. Ad Protestationem Patrum Societatis Jesu . . . factam . . . Glossa. H. n. 1707.
2341. Goliath Prostratus etc. Nagyszombat 1708.

2343. Illyés Andreas, Brevis Norma Vitam Sapienter Instituendi. Nagyszombat 1708.
2348. Szentiványi Martinus, Doctrina Fidei Christianae. Nagyszombat 1708.
2349. Timon Samuel, Dies Peripateticus. Nagyszombat 1708.
2353. Acta et Conclusiones Conventus . . . Hungariae Regni Baronum . . . Solnae congregatorum. Zsolna 1708.
2358. Articuli Ecclesiastici. Bátfá 1709.
2375. Dobronoki Stephanus, Phrases Latinae. Nagyszombat 1709. (Két péld.)
2377. Manuductio Ad Eloquentiam. Nagyszombat 1709.
2381. Pawlowski Daniel, Locutio Dei Ad Cor Religiosi. Nagyszombat 1709.
2383. Scherer Georgius, Causae Octodecim etc. Nagyszombat 1709.
2385. Szentiványi Martinus, Cavillationes Modernorum Aatholicorum. Nagyszombat 1709.
2389. Türoczi Ladislaus, Lilia in Virgineas Amoris Sancti Flammulas . . . explicata. Nagyszombat 1709.
2394. Köleséri Samuel, Theologia Pacifica. Szeben 1709.
- *Catalogus. Librorum, Qui in Academia Soc. Jesu typographia Venales Habentur. Nagyszombat 1710. (8r.)
2406. Illyés Andreas, Divina Justitutio. Nagyszombat 1710.
2407. — — Cantionales Spirituales. Nagyszombat 1710.
2423. Csepelényi Franciscus, Septemviri Ductae Tyrnaviam Coloniae Sapientiae. Nagyszombat 1711.
2425. Mercator Bernardinus, Nucleus Catecheticus. Nagyszombat 1711.
2426. Putanicz Johannes, Vita S. Sigismundi Martyris. Nagyszombat 1711.
2429. Türoczi Ladislaus, Maria Angelorum Regina. Nagyszombat 1711.
-

III. Magyar szerzőktől külföldi nyomtatványok.

(A nyomtatvány czíme elé írt szám Szabó Károly Régi Magyar Könyvtára
III. kötetének folyószámát jelenti.)

2. *Missale dominorum vlttramontanorum*. Verona 1480.
7. *Missale Strigoniense*. Nürnberg 1484.
9. *Breviarium Strigoniense*. S. l. 1484.
13. *Michael de Hungaria*, *Sermones predicabiles*. Strassburg 1487.
15. *Thwroc Johanne de*, *Chronica Hungarorum*. Augsberg 1488. (Két pld.)
16. — — *U. a.* Brünn 1488. (Két pld.)
18. *Nicolaus de Mirabilibus*, *Disputatio*. Florenz 1489.
20. *Capitula Concordiae inter Fridericū Imperatorē et Mathiā Hungarie Regē*. Bécs 1490.
29. *Michael de Hungaria*, *Sermones predicabiles*. Strassburg 1494.
- **Obsequiale seu Baptismale Strigoniense*. Nürnberg 1496.
37. *Oswaldus de Lasko*, *Sermones de Sanctis*. Hagenau 1497.
39. — — *Sermones dominicales*. Hagenau 1498.
42. *Pelbartus de Themeswar*, *Sermones de Tempore*. Hagenau 1498.
47. *Oswaldus de Lasko*, *Sermones de Sanctis*. Hagenau 1499.
55. *Pelbartus de Themeswar*, *Sermones de Sanctis*. Hagenau 1500.
61. *Legende Sanctorum regni hungarie*. Strassburg (XV. sz.)
72. *Nicolaus Episc. Modrusiensis*, *Oratio in funere Petri Card. Sancti Sixti*.
S. l. (XV. sz.)
- *82. *Tractatus de moribus . . . Turcorum*. S. l. (XV. sz.)
89. *Oswaldus de Lasko*, *Quadragesimale Bige Salutis*. Hagenau 1501.
92. *Pelbartus de Themeswar*, *Sermones de Sanctis*. Hagenau 1501.
94. — — *Sermones de Tempore*. Hagenau 1501.
96. — — *Sermones Quadragesimales*. Hagenau 1501.
103. — — *Stellarium Corone Marie*. Augsberg 1502.
105. — — *Pomerium de Tempore*. Augsberg 1502.
106. — — *Pomerium Quadragesimale*. Augsberg 1502.
112. — — *Sermones Quadragesimales*. Hagenau 1502.
124. — — *Expositio Psalmorum*. Hagenau 1504.

125. **Pelbart. de Themeswar**, *Secundus Liber Rosarii Theologiae*. Hagenau 1504.
141. **Osualdus de Lasko**, *Quadragesimale Gemma fidei*. Hagenau 1507.
145. **Pelbartus de Themeswar**, *Tertius Liber Rosarii Theologiae*. Hagenau 1507.
151. — — *Quartus Liber Rosarii Theologiae*. Hagenau 1508.
195. **Breviarium Strigoniense**. Velenceze 1514.
204. **Ambrosius Pannonius**, *Diurnale monasticum*. Velenceze 1515.
213. **Michael de Hungaria**, *Euagatoriū*. Strassburg 1516.
214. **Werbőczy Stephanus**, *Tripartitum iuris Hungariae*. Bécs 1517.
215. **Cybeleus Valentinus**, *Opusculum De Laudibus . . . Vini et Aquae*. Hagenau 1517.
225. **Ambrosius Pannonius**, *Uigiliae et officium mortuorum*. Velenceze 1518.
232. **Breuiarium ordinis S. Benedicti in monte pannonio**. Velenceze 1519.
(Alantse és Kaym-féle kiadás.)
238. **Ordinarium Strigoniense**. Velenceze 1520.
248. **Macedonia Ladisl. de —**, *Oratio pro expeditione in Turcos suscipienda*. Augsburg 1522.
251. **Joannes Pannonius**, *Plutarchi . . . Libellvs, Qvibvs Modis Ab Inimicis Ivvari Possimvs*. Bologna 1522.
252. **Fortunatus Matthaëus**, *Annei Senecae Natvralivm Qvaestionvm Libri VII*. Velenceze 1522.
253. **Exemplo : et Copia de le lettere de lo Re de Hungaria al Turcho**. S. l. 1522.
254. **Frangepanibus Bernardinus de**, *Oratio pro Croatia*. S. l. 1522.
276. **Frangepan Wolfgangus Comes**, *Oratio ad Carolum V*. Augsburg 1530.
286. **Türkei Chronica**, *Glaube . . . der Türcen*. Von Einem Sibenburger. Strassburg 1530.
288. **Turckey**. U. a. Zwickau 1530.
317. **Mandel Christoff**, *Das Jesus Christus sey ewig Götlich wort*. Nürnberg 1536.
329. **Breuiarium ordinis fratrum Eremitarum Sancti Pauli**. Velenceze 1540.
333. **Frangepan Franciscus**, *Eyn Oration*. Ingolstadt 1541.
337. — — *Oratio*. S. l. 1541.
341. és 343. **Missiuén**, *Vier warhafftige*. S. l. 1542.
354. **Sylvester Johannes**, *De Bello Tvrcis Inferendo Elegia*. Bécs 1544.
359. **Copia der Hungerischen gesandten Botschafft anlangen**. S. l. 1544.
368. **Georgievics Bartholom.**, *De Afflictione, . . . Christianorum*. Worms 1545.
372. **Gregorius Coelius Pannonius**. *Collectanea In Sacram Apocalypsin D. Joannis Apostoli*. Velenceze 1547.
374. **Georgievics Bartholomeo**, *Prophetia de maometani*. Florenz 1548.
395. **Werner Georgius**, *De Admirandis Hungariae Aquis Hypomnematicon*. Bécs 1551.
402. **Sambucus Joann.**, *Δημηγορίαι*. Basel 1552.
405. **Colosvarinus Emericus**, *Oratio De uera et populari . . . ratione tradendarum disciplinarum*. Paris 1552.

407. Sambucus Joh., Romanorum Principum effigies. Strassburg 1552.
409. Hontér Joh., Rvdimentorum Cosmographicorum lib. III. Zürich 1552.
415. Georgievics Barth., De Tvrcarvm Moribus Epitome. Lyon 1553.
418. Janus Pannonius, Ad Guarinum Veronensem Panegyricus. Velenceze 1553
426. — — Opera. Basel. 1555.
429. Sambucus Joh., Nili Patris Sancti . . . Oratio. Pádua 1555. (Két péld.)
431. Georgievics Barth., Opera nova. Róma 1555.
433. Scalichius Paulus, Occvita Occvltorum Occvltá. Bécs 1556.
448. Ranzanus Petrus, Epitome Rervm Vngaricarvm. Bécs 1558.
464. Scalichius Paulus, Encyclopaedia. Basel 1559.
469. Sambucus Joh., Orativnevla in obitum Jacobi a Stubenberg. Padua 1559.
473. Oláh Nicolaus, Catholicae ac Christianae Religionis praecipua quaedam capita. Bécs 1560.
478. Dudith Andreas, Dionysii Halicarnassei de Thuevdidis Historia Jvdicivm. Velenceze 1560.
479. Georgievics Barth., De Origine imperii Tvrcorum, eorumque administratione. Wittenberga 1560.
485. Purkircher Georg., Anniversarium sacrum. Bécs 1561.
486. Werbőczy Stephanus, Tripartitum opus Juris Consuetudinarii Regni Hungariae. Bécs 1561.
487. Sambucus Joh., De Imitatione Ciceroniana dialogi tres. Páris 1561.
488. — — Orationes Dvae Fvnebres. Páris 1561.
491. Προσευχηται . . . Ad . . . Ambrosium Stubnerum. Wittenberg 1561.
493. Dudith Andreas, Orationes Dvae. Brescia 1562.
498. Draskovics Georgius, Oratio. Ripa 1562.
500. Dudith Andreas, Orationes Dvae. Velenceze 1562.
506. Pühler Christophorus, Eine kurtze vnd grundliche anlaytung . . . zu dem verstand Geometriae. Dillingen 1563.
508. Scalichius Paul, Satirae Philosophicae Tomus I. Königsberg 1563.
519. Dudith Andr., Vita Reginaldi Poli. Velenceze 1563.
526. Sambucus Joh., Emblemata. Antwerpen 1564.
535. Forgács Franciscus, Oratio in funere Ferdinandi I. Bécs 1565.
538. Sambucus Joh., Oratio in Obitvm Ferdinandi I. Bécs 1565.
542. Sambucus Joh., Αρισταινετου Επιστολαι Ερωτικαι. Antwerpen 1566.
543. — — Laertii Diogenis De Vita Philosophorum. Antwerpen 1566.
570. — — A. Bonfinii Rervm Vngaricarvm Decades Qvator. Basel 1568.
572. Historia Sigethi. Bécs 1568.
585. Jani Pannonii, Opera. Bécs 1569.
599. Scalichius Paulus, Miscellaneorum Libri septem. Köln 1570.
— — Loci communes Theologici. Köln 1571.
609. Gregorius Coelius Pannonius, Collectanea In Sacram Apocalypsin Joannis Apostoli. Páris 1571.
612. Carolinus Petrus, Brevis, Ervdita . . . Explicatio Orthodoxae Fidei. Wittenberg 1571.

628. Henisch Georg. Historia Von dem Krieg . . . des Türkisch Keiser Selim wieder die Venediger. Basel 1573.
629. Perckhordnung der Freyen Perckhstätt in der Cron Hvngrern. Bécs 1573.
631. Szegedi Stephanus, Assertio Vera De Trinitate. Genf 1573.
635. Henisch Georg., Artztbüchlin. Basel 1574.
636. — — Neünhundert Gedächtnusswürdige Geheimnuss. Basel 1575.
637. — — Artzney Buch Sexti Platonici. Basel. 1575.
639. Sambucus Joh., Pub. Vegetii Mulomedicina. Basel 1574.
648. — — Emblemata. Antwerpen 1576.
677. Dudith Andreas, De Cometarum Significatione. Basel 1579.
679. Uncius Leonhardus, Poematvm Libri VII. Krakkó 1579.
681. Acta et Constitvtiones Dioecessanae Synodi Iavrinensis. Prága 1579.
690. Henisch Georg., Hesiodvs Graecolatinvs. Basel 1580.
703. Szuhai Stephanus, Sodalitatis Beatissimae virginis Mariae et S. Barbarae Applausus. Bécs 1581.
704. Werbőczy Steph., Tripartitum opus Juris consvetvdinarij Regni Hvn-gariae. Bécs 1581.
717. Breviarium Ordinis S. Benedicti in Monte Pannoniae. S. I. 1582.
726. Sambucus Joh., Emblemata. Antwerpen 1584.
727. Szegedi Steph., Specvlvm Romanorvm Pontificvm. Basel 1584.
730. Pilcius Caspar, Ein Notwendige Protestation wider Benedictum Bel-sium. Krakkó 1584.
735. Kaposi R. Georgius, Carmen In commendationem Christianae Pieta-tis ad . . . Andream Magochivm. Wittenberg 1584.
740. Szegedi Steph., Theologiae Sincerae Loci Communes De Deo. Basel 1585.
742. Szikszai Hellopaeus Valentinus, De Sacramentis in Genere. Genf 1585.
659. Beregszászi Paulus, De controversiis Religionis. Basel 1587. (Csak a 6. rész.)
783. Sárközi D. Valentinus, Oratio De Modo Considerationis Primi Princi-pii. Wittenberg 1588.
846. Fegyverneki Isaacus, Enchiridion Locorvm Commvnivm Theologicorvm. Basel 1595.
857. Hungariae Periclitantis Legatorum . . . Oratio. Krakkó 1595.
862. Melzer Joh., Theses De Personis Svi Ivris. Strassburg 1595.
879. Reychersdorff Georg., Transsylvaniae . . . descriptio. Roma 1596.
880. Bocatius Joh., Siracides. Wittenberg 1596. (Két péld.)
901. Szegedinus Paulus, Congratulatio D. Joannis Kvtassi . . . facta. Olmütz 1597.
904. Totsnerus Matthias, Theses De Ivstificatione Hominis Peccatoris. Strass-burg 1597.
929. Ambrosius Sebastianus, Declaratio Circvmstantiarvm Gemini Collo-qvii. Zerbst 1598.
933. Werbőczy Steph., Decretum oder Tripartitvm Opvs Der Landts Rech-ten Hungern. Bécs 1599.

940. Henisch Georgius, Bibliothecae Reipvb. Avgvstanae ... Librorvm Catalogvs. Augsbürg 1600.
1013. Theökeli Nic., Oratio de Nobilitate. Heidelberg 1604.
1026. Exemplar Reconciliationis A. M.DC.VI. Bécs 1606
1028. Thököli Nicolaus, Oratio De Stratagematibus. Heidelberg 1606.
1030. Abdruck der Reconciliation. Nürnberg 1606.
1055. Besodner Petrus, Bibliotheca Theologica. Frankfurt 1608.
1086. Dudith Andreas, Orationes. Offenbach 1610. (Két péld.)
1118. Rewa Petrus de, De Sacrae Coronae Regni Hvngariae Ort. Augsbürg 1613.
1126. Schieferer Michael, Gymnasticum Oratorium. Jena 1613.
1147. Szelleczy Jacobus, Disputatio De Pactis. Basel 1615.
1155. Teuffel Christophorus, Disputatio Juridica de Contractibus Reali-
bus. Jena 1615.
1156. Lackner Christophorus. Coronae Hungariae Emblematica Descriptio
Lauingen 1615.
- Henisch Georg, Artztgarten von Kreutern. Basel 1616.
1180. Verantius Faustus, Logica Nova. Velence 1616.
1193. Bojthi Veres Casparus, Panegyris In ... laudes ... Gabrielis Bethlen.
Heidelberg 1617.
1245. Delitiae Poetarvm Hvngaricorum. Frankfurt 1619.
1260. Jessenius Joh., Legationis In Regiis Ungaror. Comitibus ... Renuntiatio.
Prága 1619.
1269. Bethlen Gabriel, Schreiben An die Herren Directoren des Königsreichs
Böhemb. S. I. 1619.
1274. Jesuiter Ausmusterung im Königsreich Vngarn. S. I. 1619.
1276. Balásfi Thomas, Castigatio Libelli Calvinistici etc. Augsbürg 1620.
1277. Pázmány Petrus, Falsae Originis Motvum Hvngaricorum. Augs-
bürg 1620.
1278. — — Vngerischer Rebellions Brunn. Augsbürg 1620.
1279. Balásfi Thomas, Apologia Pro Clero. Bécs 1620.
1287. Pázmán Petr., Vindiciae Eccl. Bécs 1620.
1307. Cópia Gravaminum ... Novissolii In Comitibus Hvngaricis ... propositio-
rum. S. I. 1620.
1309. Fedus Ungaro-Bohemicum. S. I. 1620.
1312. Klagschrift (Des Königsreichs Ungarn offene —). S. I. 1620.
1313. Pázmány Petrus, Falsae Originis Motvum Hvngaricorum ... Refvtatio
S. I. 1620.
1314. Querela Hungariae. S. I. 1620.
1318. Cópia Literarvm a Georgio Chezio Interceptarvm. Augsbürg 1621.
1319. Edictalis Cassatio (Sacratissimae Caesareae ... Regiae Majestatis.) etc.
Augsbürg 1621.
1327. Sambucus Joh., Symposion Trimeron. Frankfurt 1621.
1344. Extract des Schlesischen Fürstentags Beschluss. S. I. 1621.

1350. Istvánfi Nicolaus, *Historiarum libri XXXIV*. Köln 1622.
1355. Apponyi Blasius, *In Divini Et Regii Prophetæ David Triadem Qvinqvagenariam . . . Interpretatio Poëtica*. Bécs 1624.
1388. Schwartz Matthæus, *Schatz-Kästlein*. Lipse 1625.
1404. Csanaki Mathæus, *Scabiei Encomium*. S. l. 1626.
1431. Hadikius Jonas, *Hecas Theorematum Nobilium*. Wittenberg 1628.
1440. Schödel Martinus, *Disquisitio Histor. Politica De Regno Hungariæ*. Strassburg 1629.
1503. Tályai Z. Martinus, *Anatome Samosateniasmi*. Leyden 1634.
1511. Rituale . . . *Pro Dioecesi Javrinensi*. Bécs 1636.
1518. Perger Elias, *Symbolvm Sacrvm Et Avgvstvm*. Bécs 1637.
1526. Zuana Georgius Melchioris, *Oratio*. Königsberg 1637.
1535. Grünenwald Christoph Siegfried, *Danckbarkeit Dess Churfürsten zu Sachsen gegen Schweden*. S. l. 1637.
1546. Poch Georgius, *Dispvatio Polit. De Rebvspvblicis In Genere*. Helmstadt 1639.
1616. Eszterházi Nicolaus, *In Negotio Praesentium exortarum seditionum componendarum . . . literarum Copiae*. Bécs 1644.
1628. Frölich David, *Bibliotheca Peregrinantium*. Ulm 1644. (Két péld.)
1661. *Declaratio Jvrvvm Societatis Jesv*. Bécs 1646.
1668. Técsi J. Stephanus, *Virga Mosis*. Leyden 1646.
1677. Lippay Franciscus, *Oratio ad . . . Joannis Telegdini . . . Maestos cineres*. Bécs 1647.
1683. Parschitius Elias, *De climactericis vitæ Humanæ Annis*. Danzig 1647.
1765. Bercsényi Nic., S. Ladislavs Rex. Bécs 1651.
1776. Pfister Joh., *Ehren Gedechtuuss . . . des Joh. Jac. Neuhellern*. Regensburg 1651.
1795. Rewa (Petrus de-), *De Sacrae Coronæ Hungariæ ortu*. Bécs 1652.
1797. Wideman Elias, *Icones Heroum Hungariæ*. Bécs 1652.
1812. Szelleczky Jac., *Disput. Jurid. de Cessione Bonorum*. Strassburg 1652.
1825. Serpillius Sam., *Dissert. Theol. de Justificatione Hominis Peccatoris*. Wittenberg 1652.
1901. Tauris Paulus de — *Anthologia Mariana*. Roma 1654.
1920. Lanii Dan., *Ignea Veritatis Evang. Columna*. Wittenberg 1654.
1924. *Concordiæ inter Evangelicos querendæ Consilia*. S. l. 1654.
1928. Hollovich Paulus, S. Ladislavs Primus. Bécs 1655.
1948. Christophori Matthias, *Summaria Confutatio Pseudostereomatis Bergiani*. Wittenberg 1655.
1954. Spaczay Franciscus, *Lavrsvs Gloriæ*. Bécs 1656.
1972. Szántai Pócs Stephanus, *Disput. Theol. Antitrinitariorum blasphemis opposita*. Utrecht 1656.
1985. Sellyei Steph., *Disput. Theol. de prædestinatione*. Gröninga 1657.
1990. Nádasi Joh., *Pretiosæ Occvpationes*. Róma 1657.
2058. Rewa (Petrus de-), *Sacra Corona Regni Hvngariæ*. Frankfurt 1659.

2065. Lanii Dan., Ignea Veritatis Evang. Columna. Lipse 1659.
2086. Hnilitzenus Joh., Terminus Vitae Fatalis Non-Fatalis. Wittenberg 1659.
2118. Nádasí Joh., Divrvnm Divini Amoris. Róma 1660.
2120. Zrinyi Nic., Adrianszkoga Mora Syrena. Velence 1660.
2149. Fridelius Joh., Ex Anthropologia. Wittenberg 1661.
2157. Zermegh Joh., Historia rerum gestarum. Amsterdam 1662.
2164. Jászberényi Paulus, Examen doctrinae Ariano-Socinianae. London 1662.
2192. Nádasí Joh., Florus Hungaricus. Amsterdam 1663.
2195. Fragmentum Panis, Corvi Proto-Eremitici. Bécs 1663.
2228. Pihringer Christian, Disputatio altera. Wittenberg 1663.
2230. Roth Melchior, Methodica praecipuorum articulorum fidei repetitio
Wittenberg 1663.
2233. Articuli Statuum et Ordinum Regni Hungariae. S. I. 1663.
2238. Bethlen Joh., Rerum Transylvaniae Libri Quatuor. Amsterdam 1664.
2254. Mausoleum Ungariae Ducum. Nürnberg 1664.
2264. Ritthaler Mich., Nobilitas Hungarorum. Wittenberg 1664.
2355. Bethlen Joh., Das Bedrängte Dacia. Nürnberg 1666.
2356. Tröster Joh., Das Alt und Neu, Teutsche Dacia. Nürnberg 1666.
2361. Parschitius Christoph, Repetitiones Decalogi Anti-Papistici. Rostock 1666.
2363. Lochner Joh. Andr., Facies Juris Publici Hungariae. Tübinga 1666.
2376. Khien Ferd., Dissert. Medica de Phrenitide. Wittenberg 1666.
2391. Toppeltinus Laur., Origines et Occasus Transsylvanorum. Leyden 1667.
2423. Zabanius Isaacus, Existentia Atomorum. Wittenberg 1667.
2429. Karczag-Ujszállási Mart., Babel sive Concordia discors. Gröninga 1668.
2440. Articuli Statutum et Ordinum Regni Hungariae. Pottendorf 1668.
2462. Molschani Matthias, Sublimitas Ascensionis J. C. ad coelos. Witten-
berg 1668.
- Spindler Chr., Theses de Arbitrio Judicis. Altdorf 1669.
2486. Kolgyesi Basilius, Disputatio de Angelis. Pars Prima. Leyden 1669.
2550. Descriptio criminalium processuum in Com. Franciscum de Nádasd
etc. Bécs 1671.
2553. Relation wie die Vnger. Rebellen zur Strafe gezogen worden. Bécs 1671.
2554. Relatione delli processi criminali contro Cont. Francesco Nadasdi
etc. Bécs 1671.
2613. Nádasí Johannes, Aurum ignitum. Bécs 1673.
2614. — — Hebdomada meditandae Aeternitatis. Bécs 1673.
2619. Moller Dan. Guil., Meditatio de Insectis. Frankfurt 1673.
2620. Moller Dan. Guil., Meditatio de conditione temporis praesentis. Frank-
furt 1673.
2621. — — Horaria meditatio etc. Frankfurt 1673.
2631. Augustini Mich., Disp. theol. de causa materiali. Wittenberg 1673.
2633. Christofori Matthias, Exercitium juridicum de testimonia in causis
civilibus. Wittenberg 1673.
2638. Evisceratio mendacissimae nugacitatis. S. I. 1673.

2639. *Gesprach zwischen Treulieb und Freymund.* S. l. 1673.
2640. *Moller Dan. Guil., Preszburger Kirchen-Verlust.* S. l. 1673.
2662. — — *Opuscula ethica et problem.-critica.* Frankfurt 1674.
2668. *Nádasi Joh., Woche der Tugenden.* Konstanz 1674.
2680. *Zabanius Joh., Dissertatio quaestionis: an ludimoderator mercaturam facere possit?* Wittenberg 1674.
2686. *Kéri Joh., Panegyres et orationes.* Csak VIII. Bécs 1675.
2687. *Lippay Nic. Ferd. Ant., Sol Hungariae.* Bécs 1675.
2709. *Lani Georg., Kurtzer histor. Extract der grausamen papist. Gefäng-nüsz.* Lipse 1675.
2717. *Günther Andr., Des Heilg. Proph. Hoseae Christus Hungariae valedicens.* Stralsund 1675.
2722. *Liefmann Mich., Ehren Gedächtniss Säule.* Wittenberg 1675.
2726. *Reichardt Andr., Dissert. jurid. de testamentis solennibus.* Wittenberg 1675.
2732. *Praedicanten-Unschuld (Hungarische).* S. l. 1675.
2746. *Klesch Dan., Donorum Dei Bonorum Sacer Septenarius.* Halle 1676.
2750. — — *Christiana status ratio.* Hamburg 1676.
2762. *Animadversiones theol. polit. histor. criticae.* Lipse 1676.
2763. *Funda Davidis contra Goliath.* Lipse 1676.
2766. *Lani Georg., Kurtze histor. Erzählung der grausamen papist. Gefäng-nüsz.* Lipse 1676.
2773. *Behamb Joh. Ferd., Notitia Hungariae Berneggeriana.* Strassburg 1676.
2780. *De Catastrophe Laeta.* Wittenberg 1676.
2781. *Dies boni nuntii.* Wittenberg 1676.
2785. *Majer Joh., Gentis Hungaricae Prima Incunabula.* Wittenberg 1676.
2793. *Simonides Joh., Collegium Apostolico-Lutheranum.* Wittenberg 1676.
2794. *Summos in Philosophia Honores, Georgio Lani collatos gratulentur amici.* Wittenberg 1676.
2798. *Gerüchte derer ins Elend getriebenen Diener Christi.* S. l. 1676.
2856. *Gassitius Georg. et Mazarius Christ., Clypeus Veritatis.* Wittenberg 1677.
2878. *Tutius Georgius, Exercitatio academica de Atheismo.* Wittenberg 1677.
2885. *Lani Georg., Kurtze historische Erzählung der grausamen papistischen Gefängnüz.* S. l. 1677.
2888. *Francisci Paulus, Disput. inaugur. de paralyti ex colica.* Altdorf 1678.
2892. *Pálffy Joh. Ferd., David Hungariae.* Bécs 1678.
2899. *Sylvanus Mart., Philosophia.* Heidelberg 1678. (Két példányban).
2943. *Caschai Lud., Inversus Papalis Mundus.* Wittenberg 1678.
2954. *Pilarik Steph., Currus Jehovae mirabilis.* Wittenberg 1678.
2971. *Chladni Georgius, Inventarium Templorum.* Görlitz 1679.
2977. *Klesch Christoph., Succincta papisticae 1674. institutae deformationis enarratio.* Jena 1679.
2982. *Klesch Dan., Treuhertzige Wachter-Stiñ.* Jena 1679.
3018. *Masnicius Tobias, Vera apologiae apostol. explicatio.* Wittenberg 1679.

3020. **Peucker Georg.**, Die Kön. Freye Stadt Sanct-Georgen. Wittenberg 1679.
3030. **Novák Mart.**, Ungar. Gewisse u. wahrhaftige Avis. S. l. 1679.
3037. **Tarnóczy Steph.**, Princeps Angelicus. Bécs 1680.
3045. **Thill Joh. Gottlieb**, Dissert. histor. theol. de Paulo Samosat. Jena 1680.
3083. **Burius Joh.**, Einfältige Motiven denen exulanten ev. Predigern Gutes zu thun. S. l. 1680.
3091. **Eszterházy Lad. Ign.**, Arcanum feliciter imperandi consilium. Bécs 1681. (Két péld.)
3096. **Nádasi Joh.**, Vita et Mores Praedestinatorum. Bécs 1681.
3145. **Lang Joh. Christoph**, Dissert. jurid. de ambitu. Wittenberg 1681.
3169. **Apafi Mich.**, Verklaring. Amsterdam 1682.
3187. **Löw Andreas**, Dissert. Medica de Morbo Hungarico. Jena 1682.
3191. **Derecskei Paulus**, Exercitatio philos. de coelorum siderumque origine. Pars tertia és quarta. Leyden 1682.
3194. **Copia decisionis super problemata controverso etc.** Lipcse 1682.
3197. **Lani M. Georgius**, Hermathena. Lipcse 1682.
3200. **Apafi Mich.**, Declaratio Belli Hungarici. London 1682.
3244. **Ungarische Wahrheits-Geige.** Freiburg 1683.
3257. **Kemmel Joh.**, Genuinus Character Pseudo-Prophetarum. Tübinga 1683.
3263. **Krmann Dan.**, Disput. theol. de orthod. ministrorum vocationis consideratione. Wittenberg 1683.
3269. **Apafi Mich.**, Naeuwkeurig Verhael. S. l. 1683.
3272. **Krestiansky Job**, Kurtze Nachricht entgegengesetzt d. kurtzen Gerichts-Auszug. S. l. 1683. (Két péld.)
3281. **Pilarick Steph.**, Turcico-Tartarica Crudelitas. Bautzen 1684.
3301. **Kelp Johannes**, Natales Saxonum Transsylvaniae. Lipcse 1684.
3342. **Pater Paulus**, Palaephati de incredilibvs. Frankfurt 1685.
— — Insignia Turcica. Jena 1685.
3371. **Eccard Andr.**, Ungarica. Wittenberg 1685.
3390. **Enyedi Steph.**, Disput. Theol. de Sapientia Carnis. Franeker 1686.
3391. **Szölösi Paulus**, Disput. Theol. de Morte Universali Primâ. Franeker 1686.
3393. **Pater Paulus**, Palaephati de incredilibvs. Frankfurt 1686.
3396. **Kreckwitz Georg.**, Hungariae Descriptio. Frankfurt és Nürnberg 1686.
3397. **Sennyei Ladisl.**, Examen Ordinandorum. Grác 1686.
3399. **Lang Matthias**, Consideratio loci 2. Maccab. Cap. XII. Jena 1686.
3418. **Klein Joh.**, Exercitatione jurid. in officiosi Testamenti Querelam. Wittenberg 1686.
- Doctrinae Morales ad Palaephati Incred.** Jena 1687.
3443. **Waxmann Sigism.**, Dissert. medica de Suffocatione Hysterica. Jena 1687.
3446. **Kondorosi Joh.**, Disput. Theol. de Petra et Potu Spiritualis. Leyden 1687.
3491. **Apáti Nic.**, Vita Triumphans Civilis. Amsterdam 1688.
3498. **Kondorosi Joh.**, Dissert. Theol. de 70 Septimanis Danielis. Franeker 1688.
3505. **Kreckwitz Georg.**, Totius Principatus Transylvaniae Descriptio. Nürnberg és Frankfurt 1688.

3507. Broderics Steph., Narratio de Proelio ad Mohatsium. Strassburg 1688.
 3552. Chladni Georg., Inventarium Templorum. Drezda 1689.
 3554. Batai Georg., Dissert. Philol. Theol. de Agno Paschalis. Franeker 1689.
 3597. Kelp Joh., Inquisitio an Ethicvs Ethicvs aptvs sit Christianae Juventutis Hodegus? Altdorf 1690.
 3598. — — Scylla Theologica. Altdorf 1690.
 3605. Otrókosi Francisc. F. Sententia media de Remissione Peccatorum. Amsterdam 1690.
 3651. Francisci Joh., Memorabilia Aliqvot Transylvaniae. Wittenberg 1690.
 3653. Hutter Georg., De Coss SQ. speciatim Cibiniens. Wittenberg 1690.
 3679. Landor Ladisl., Ovis in Medio Luporum. Bécs 1691.
 3682. Pilarik M. Steph., Zwölff-Jährige Kirchen-Arbeit. Drezda 1691.
 3722. Gryphus Draskovichianus, Bécs 1692.
 3724. Illyés Andreas, Verbum Abbreviatum Pars Tertia. Bécs 1692.
 3727. Otrókosi Franc. F., Pacis Consilium. Franeker 1692.
 3768. Röschel Joh., Dissert. de Conscientia. Wittenberg 1692.
 3789. Illyés Andr., Verbum Abbreviatum. Pars I—II. Bécs 1693.
 3790. Mallechich Casp., Samaritanus Oleo etc. Bécs 1693.
 3791. Proprium Sanctorum. Bécs 1693. (Két péld.)
 3864. Illyés Andr. Jos., Exemplum seu Speculum Vitae Christianae. Bécs 1694.
 3871. Hamer Georg., Hist. Eccles. Transylv. Frankfurt és Lipcse 1694.
 3915. Gull Andr., Quaestiones Criminales. Wittenberg 1694.
 3928. Illyés Andr. Jos., Verbum Abbreviatum. Pars I—II. Bécs 1695.
 3933. Szathmár-Németi Sam., Epist. S. Pauli ad Hebraeos explicata. Franeker 1695.
 3941. Huszti Steph., Philos. experim. de Corporibus. Halle 1695.
 3942. — — Dissert. de Prudenti Medicamentorum Applicatione. Halle 1695.
 3944. Günther Sigism., Paradoxon Juridicum. Jena 1695.
 3949. Simonides Sam., De bono historico. Lipcse 1695.
 3984. Illyés Andr., Brevis Norma Vitam Sapienter Instituendi. I—II. Bécs 1696—7.
 3985. — — Divina Vitae, Morumque Hominum Fidelium Institutio. Bécs 1696.
 3986. — — Recta Vitae, Morumque Hominum Institutio. Bécs 1696.
 3988. Bánfi-Hunyadi Martinus, Dissertatio Phil. Theol. de Divinitate Sacrae Scripturae. Franeker 1696.
 4030. Illyés Andreas, Soliloquium Divinum Elegiacum. Bécs 1697.
 4037. Franck Valentinus, Origines nationum . . . Saxonicae in Transylvania. Helmstadt 1697.
 4080. Eszterházy Paulus, Speculum immaculatum. Bécs 1698.
 4085. Soós Franc., Dissertatio Metaphys. Theologica. Franeker 1698. (Két péld.)
 4095. Lang Jo. Christoph., Imperii Medo-Persarum Initia. Lipcse 1698.
 4164. Moller Dan. Gvil., Disput. de Transylvania. Altdorf 1700.
 4169. Feuer-Ordnung der Kön. Frey-Stadt Oedenburg. Bécs 1700.
 4171. Trophaeum Domus Estorásianae. Bécs 1700.
 4182. Helmecci Steph., Dissertatio Theol. de Miraculis Christi. Franeker 1700.

4184. Rayger Ferdinandus, Disputatio Jurid. de Periculo Petentis. Halle 1700. (Két péld.)
  4226. Articuli Juris Thavernicalis. Bécs (XVII. sz.).
  4230. Quadriga Pannoniae Triumphalis. Bécs (XVII. sz.).
  4274. Pater Paulus, Fanvm Avtarchiae. S. l. (XVII. század.)
  4280. Toppeltinus Laurentius, Turcarum Artes et Arma. Lipcse (XVII. sz.).
  4313. Ottlik Paulus, Cidaris Austriaca. Thorn 1701.
  4334. Rituale Agriense. Bécs 1702.
  4384. Bergordnung des Königreichs Ungarn. Bécs 1703.
  4390. Szörényi Alexander, Lustrum IV Josephi I. Bécs 1703.
  4458. Pányoki Andreas, Dissertatio Theologica de SS. Trinitate. Frankfurt 1704.
  4597. Serpilus Georgius, Epitaphia Theologorum. Regensburg 1707.
  4611. Regis Martinus, P. Emberi de praedestin. sententia. Wittenberg 1707.
  4613. Thurzo Johannes, De montibus Hor et Nebo. Wittenberg 1707.
  4632. Debreczeni Andreas, Summa Theologiae Naturalis. Pars Septima. Franeker 1708.
  4636. Matthaeides Samuel, Roma et Geneva Hungariae Irreconciliabilis. Greifswald 1708.
  4641. Sennyei Ladislaus, Examen Ordinandorum. Köln 1708.
  4666. Simonides Paulus, De Perpetvitate Ecclesiae Evang. Wittenberg 1708.
  4721. Okolicsányi Paulus, Historia Diplomatica De Statu Religionis Evang. in Hungaria. Frankfurt 1710.
  4767. Czvittinger Dav., Specimen Hung. Literatae. Frankfurt és Lipcse 1711.
  4785. Aulber J. Chr., Preszburgisches Denkmal. Tübinga 1711.
  4793. Karb Fridericus, Dissertatio Theologica. Wittenberg 1711.
  4804. Fenestra Camerae Obscurae Rakocianae. H. n. (XVIII. sz.)
-

IV. Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok külföldi szerzőktől.

- Manung** wider die Türken. Bamberg 1455.
Philolphus Franciscus, Epistolare. S. l. 1461.
Campanus Jo. Ant., Oratio ad exhortandos principes Germanorum contra Turcos. S. l. 1471.
Abbanus Petrus, Tractatus de Venenis. Mantua 1473.
Platea Franc., Opus restitutionum etc. Padua 1473.
Merula Georgius, Bellum Scodrense. S. l. 1474.
Niger Petrus, Tractatus contra Judeos de conditionibus veri Messiae. Esslingen 1475.
Aeneas Sylvius, Epistolae. Roma 1475.
— — Historia Bohemica. Roma 1475.
Diodorus Siculus. Historiarum priscarum libri. Velence 1476.
Niger Petrus. Der Stern Meschiah. Esslingen 1477.
Merula Georgius, In librum de Homine Galeoti. Milano 1477.
Jacobus Jannensis, Legenda Sanctorum. Nürnberg 1477.
Aeneas Sylvius, Historia rerum ubique gestarum. Velence 1477.
Gellius Aulus, Noctes atticae. Velence 1477.
Plinius Caius, Liber illustrium Virorum. Velence 1477.
Gentilis, Expositio in primam fen. quarti canonis Avicennae. S. l. 1477.
Hieronymus B., Vita Sanctorum Patrum. Nürnberg 1478.
Aquino Thomas de, Quaestiones. Velence 1478.
Lactantius F., De divinis Institutionibus ad versus gentes. Velence 1478.
Mammotrectus. Velence 1478.
Caracciolus Rob., Sermones de timore judiciorum divinarum. Nürnberg 1479.
Ransanus Petrus, Oratio in funere Franc. Toletani. Roma 1479.
Nannis vel Annus Joh. Viterbiensis, Liber de futuris Christianorum triumphis contra Saracenos. S. l. (Kelte: Genua 1480. 31. Martii.)
Aegidius Colymna, Quodlibeta. Bologna 1481.
— — Theoremata de corpore Christi. Bologna 1481.
Philolphus Franc., Orationes. Milano 1481.

- Aeneas Sylvius, Epistolae Familiares. Nürnberg 1481.
 Tractatus de Turcis. Nürnberg 1481.
 Maroldus Marcus, Sententia veritatis humanae redemptionis. Róma 1481.
 Blondus Flavius, Historiae ab Inclinatione Romanorum Imperii. Velenceze 1481.
 Niger Petrus, Clipeus Thomistarum. Velenceze 1481.
 Conciliumbuch zu Costencz. Augsburg 1483.
 Albertus Magnus, Compendium Theologicae Veritatis. Velenceze 1483.
 Eusebius Hieronymus. Cronica. Velenceze 1483.
 Sigmund König, Reformation. Augsburg 1484.
 Antoninus Archiepisc. Florent., Chronicon sive Opus historiarum. Pars I—III. Nürnberg 1484.
 Bergomensis Philippus, Supplementum Chronicarum. Brescia 1485.
 Antoninus Archiepisc. Florent., Tertia pars summe Antonini. Velenceze 1485.
 Aretinus Leonardus, De Temporibus suis. Velenceze 1485.
 Regiomontanus Joh., Tabulae directionum perfectionumque. Velenceze 1485.
 Oratio oratorum Francorum regis ad Innocentium papam VIII. in publico consistorio habita die XI. Februarii anno 1485. S. I.
 Pavinis Iohannes Franciscus de, Sedente Innocentio. VIII. Pont. max. habita oratio anno 1485. S. I.
 Bergomensis Philippus, Supplementum Cronicarum. Bergamo 1486.
 Probus Valerius, De litteris antiquis. Brescia. Boninus de Boninis 1486.
 Breydenbach Bern., Heylige Reyssen gen Jherusalem. Maintz 1486.
 Juvenalis Satirae cum Commento Georgii Vallae. Velenceze 1486.
 Nogarolus Leonardus, Liber de mundi aeternitate. Velenceze 1486.
 Cronica von keysern und hebstern. Augsburg 1487.
 Bergomensis Jacobus Philippus, De claris mulieribus. Ferrara 1487.
 Cicero, Epistolae ad Familiares cum commento Hubertini Clerici Crescen- cinatis. Velenceze 1488.
 Juvenalis Satirae cum commento Domitii Calderini. Velenceze 1488.
 Propertius, Elegiae. Cum Commentario Antonii Volsci. Velenceze 1488.
 Tibullus, Albius, Valerius Catullus, Carmina cum commento Bernardini Veronensis et Antonii Parthenii. Velenceze 1487.
 Destructio Turciae. S. I. 1488.
 Ficinus Marsilius, De triplici vita. Florenz 1489. (Két péld.)
 Caracciolus Robertus, Sermones de laudibus sanctorum. Nápoly 1489.
 Brutus Petrus, Contra Iudaeos. Vicenza 1489.
 Baldus de Perusio, Consiliorum pars prima. Brescia 1490.
 Ptolomaeus, Cosmographia. Róma 1490.
 Caracciolus Robertus, Sermones de peccatis. Velenceze 1490.
 Regius Raphael, Epistolae Plynii, qua libri naturalis historiae Tito Vespasiano dedicantur enarrationes etc. Velenceze 1490.
 Baldus de Ubaldis de Perusio, Consiliorum secunda pars. Brescia 1490.
 — — Consiliorum tertia pars. Brescia 1491.
 Aurelius Augustinus, Opuscula varia. Parma 1491.

- Valerius Maximus**, Factorum dictorumque memorabilium lib. IX. cum commentario Oliverii Arzignanensis. Velence 1491.
- Juvenalis Satyrae** cum commentariis Domitii Calderini. Milano 1492.
- Bergomensis Jac. Phil.**, Supplementum Chronicarum. Velence 1492.
- Lilius Zacharias**, Orbis breviarivm. Florenz 1493.
- Schedel Hartmann**, Liber Chronicarum. Nürnberg 1493.
- — Buch der Chronicken. Nürnberg 1493.
- Claudianus**. Opera emendata per Thadaeum Vgoletum. Párma 1493.
- Mancinellus Ant.**, Carmen de Floribus etc. Velence 1493.
- — Omnia Opera. Velence 1493.
- Moravus Augustinus**, Defensio Poetices. Data est 1483. Cal. Decembris. Patavii. Velence 1493.
- Vermerekt etliche geschicht**, so geschehen sind in Vngern, Behem etc. S. l. 1493.
- Patriarchatus**, Archiepiscopatus et Episcopatus totius ecclesiae catholicae. Augsburg 1494.
- Trittenheim Johannes**, De scriptoribus ecclesiasticis. Basel 1494.
- Dialogus** inter discipulum et magistrum de ruina populi christiani et victoria Turcorum. Memmingen 1494.
- Andrelinus Publ. Faust.**, De fuga Balbi. Páris 1494.
- Campanus Joh. Ant.**, Opera. Roma 1495.
- Blanchini Joann.**, Tabularum Canones. Velence 1495.
- Ficinus Marsilius**, Epistolae Familiares. Velence 1495.
- Barbarus Hermolaus**, Oratio ad Federicum Imperatorum. Brügge 1496.
- Regiomontanus Joann.**, Epytoma in Almagestum Ptolomei. Velence 1496.
- Sermones sancti Vincenti** fratris ordinis praedicatorum de tempore. Pars hiemalis et estivalis. Velence 1496.
- Ficinus Marsilius**, Epistolae. Nürnberg 1497.
- Jamblichus**, De mysteriis Aegyptiorum Chaldaeorum. Assyriorum Proclus in Platonium Alcibiadem de anima et alia opuscula. Velence 1497.
- Christiani Captivi** (Czíme: De captiuis christianis). Augsburg 1498.
- Methodius S.**, Opusculum divinarum revelationum. Basel 1498.
- Perotti Nicolaus**, Polybii Historiarum libri Quinque. Velence 1498.
- Politianus Aug.**, Opera Omnia. Velence 1498.
- Beroaldus Philippus**, Opusculum eruditum. Bologna 1499.
- — Cicero: Comment. quaestionum Tusculanarum. Velence 1499.
- Stoefflerus Johannes et Pflaumius Joh.**, Almanach nova. S. l. 1499.
- Beroaldus Phil.**, Commentarii in Asinum Aureum. Bologna 1500.
- — Julii Solini Polyhistor. Bologna 1500.
- — Orationes multifariae. Bologna 1500.
- Acta et decreta Concilii Constantiensis**. Hagenau 1500.
- Breviarium monachorum** nigrorum de observantia Mellicensi. Nürnberg 1500. (Két kötet.)
- Justinianus Sebastianus**, Oratio habita coram Vuladislao Rege Pannoniae. Die quinto Aprilis 1500.

- Altherkommen und Regierung der löblichen Fürsten und des Landes Oesterreich. Basel (XV. sz.).
- Alphonsus a Spina, Fortalitium fidei contra fidei christianae hostes. S. l. (Strassburg XV. század.)
- Breviarium ordinis praedicatorum. Velenceze (XV. sz.).
- Aeneas Sylvius, Epistolae in Cardinalatu editae. S. l. (XV. sz.)
- — In Europam. S. l. (XV. század.)
- Arnoldus de Villa Nova, De arte cognoscendi Venena. S. l. (XV. század.)
- Balbus Hieronymus, Epigrammata. Finiunt epigrammata Hieronymi Balbi Poete. S. l. (XV. sz.)
- Brandolinus Philippus, Oratio. S. l. (XV. sz.)
- Celtes Conrad, Panegyris ad duces Bauarie. S. l. (XV. század.)
- Cortesijs Alexander, Oratio habita in aede d. Petri in Epiphania. Datum VIII. Cal. Februarii LXXXIII. S. l. (XV. sz.)
- Aeneas Sylv., Epistola Pii papae II. contra Turcos anno 1464. S. l. (XV. század.)
- Evsebius Cremonensis, Epistola ad Damasum de morte Hieronymi etc. S. l. (XV. század.)
- Eyb Albertus de, Margarita poetica. S. l. (XV. sz.)
- Fasciculus temporum. S. l. (XV. század.)
- Hieronymus B., De viris illustribus. S. l. XV. század.
- Historia Friderici imperatoris huius nominis primi. S. l. (XV. sz.)
- Galeottus Martius, Liber de Homine. S. l. et. a. (XV. század.)
- Mahomet, Epistolae magni Turci interprete Laudivio. S. l. (XV. század.)
- Methodius, Opusculum divinarum revelationum et de vita Antichristi. S. l. (XV. század.)
- Pavinis Joh. Franc. de, Defensorium Canonisationis Sancti Leopoldi. S. l. (XV. század.)
- — Relatio circa canonisationem b. Bonaventurae. S. l. (XV. század.)
- Sabellicus Marc. Anton., Chroniche de la Origine de Veneti. Velenceze. (XV. század.)
- Antonius Peonius, Opera. Velenceze 1501.
- Beroaldus Philippus, Commentarii conditi in asinum aureum Lucii Apuleii. Velenceze 1501.
- Dieterich Barfüsser, Ain Practica. S. l. et. a. (1501 körül.)
- Celtes Conradus, Qvatvor libri amorum. Nürnberg 1502.
- Angelus Chabriellis, Libellus hospitalis munificentiae Venetorum in excipienda Anna regina Hungariae compositus. Velenceze 1502.
- Campani, Opera Omnia. Velenceze 1502.
- Iustinianus Bernardus, Orationes. Eiusdem nonnullae Epistolae etc. Velenceze 1502.
- Philolphus Franc., Epistolae familiares. Velenceze 1502.
- Locher Jacobus, Spectaculum more tragico effigiatum. S. l. 1502.
- Nicolaus episc. Hipponensis, De nuptiis Friderici Imperatoris III. ac Leonore uxoris. Augsburg 1503.

- Niavis Paulus, Epistolae breves, Lipse 1503.
 Celifodina, Absconditos scripture thesauros pandens. Lipse 1504.
 Gravverus Albertus, Colloquium. Magdeburg 1505.
 Speculum vitae Beati Francisci et Sociorum eius. Velence 1504.
 Ritus Michael, De regibus. Milano 1506.
 Marulus Marcus, De institutione benevivendi. S. l. 1506.
 Ligurini Günther, De gestis Imp. Caesaris Friderici Primi libri X. Augsburg 1507.
 Romming Johannes, Carmina. Nürnberg 1509.
 Helianus Ludonicus, De bello suscipiendo aduersus Venetianos et Turcas oratio. Augsburg 1510.
 Statuta et priuilegia ordinis Cartusiensis. Basel 1510.
 Modestus Joan. Ant., Oratio de Amicitia. Bécs 1510.
 Hasenmüller Helias, Histori desz Jesuitischen Ordens. Ingolstadt 1510.
 Bartolomeus de Pisis, De Conformitate uite beati Francisci. Milano 1510.
 Symmachus, Epistolae familiares. Strassburg 1510.
 Marulus Marcus, Quinquaginta Parabole. Velence 1510
 Marbodeus, De lapidibus preciosis. Bécs 1511.
 Philolphus Franc., Epistolae. Bécs 1511.
 Pius Joh. Bapt., In Lucretium Commentarii. Bologna 1511.
 Vita beatissimi Stanislai Cracouiensis episcopi. Krakko 1511.
 Julius Babst, Bebstliche Breue an dye Romischen Kayserlichñ Maiestat. S. l. 1511.
 Piniciani Jacobus, Virtus et Voluptas. Carmen de origine ducum Austrie. Augsburg 1512.
 Grammaticae opos novvm. Bécs 1512.
 Cingularius Aurimontanus Hieron., De componendis epistolis. Wittenberg 1512.
 Ein gross Wunderzaichen auff dem perg. Sinay bey sant Katherinen grab geschehen. S. l. 1512.
 Marvius Marcus, Bene vivendi instituta. Basel 1513.
 Donatus Grammaticus, Argumenta Compendiaria. Bécs 1513.
 Bessarion Cardinalis, Oratio de Sacramento Eucharistiae. Strassburg 1513.
 Celtes Conradus, Libri Odarum quatuor. Strassburg 1513.
 Cicero, Epistolae ad Atticum. Velence 1513.
 Ovidius, Metamorphosis. Velence 1513.
 Strozii, Pater et Filius, Carmina. Velence 1513.
 Albertus Magnus, De natura locorum. Bécs 1514.
 Camers Joannes, Index Plinianus. Bécs 1514.
 Eliaco vel Alliaco Petrus de, Tractatvs super libros Metheororum. Bécs 1514.
 Penebach Georgius, Tabulae Eclipsium. Monte Regio Joannes, Opus tabularum Primi mobilis. Bécs 1514.
 Ecchius Alexius Lendanus, Utrum prudenti viro sit ducenda uxor. Carmen elegantissimum. Krakkó 1514.
 Lucretius, De Rervm Natvra. Comment. a Joanne Bapt. Pio editi. Paris 1514.

- Luitprandus, Rerum gestarum per Europam . . . libri VI. Paris 1514.
 Athenaeus, Deipnosophisterum libri. Velence, Aldus 1514.
 Paulus Diaconus, De origine et gestis Regum Langobardorum libri VI. 1514.
 Otto Frisingensis, Chronicon abbatis Vrspergensis. Augsburg 1515.
 Damianus Janus, De expeditione in Turcas Elegia. Basel 1515.
 Bartholinus Riccardus, Odeporicon. Bécs 1515.
 Congressus ac conventus Caesaris Max. et trium regum Hungariae. Bécs 1515.
 Vadianus Joach., Oratio coram Sigism. Rege Poloniae. Bécs 1515. (Két péld.)
 Cœna Bonifacius de, Viaticæ Excursionēs. Páris 1515.
 Michael de Vratislavia, Introductorium dyalectice. Strassburg 1515.
 Chronica von vil Namhafftigen geschichten die geschehen seynd . . . in Vngern.
 Behem. etc. S. I. 1515.
 Diodori Siculi, Libri Duo . . . Latinitate Donavit Angelus Cospus. Bécs 1516.
 Orationes Viennae ad Maximilianum habitae. Bécs 1516.
 Clichtoveus Jodocus, Elucidatorium Ecclesiasticum. Basel 1517.
 Galeotti Martius, De homine libri duo. Basel 1517.
 Ritus Mich., De regibus Francorum . . . Ungariae. Basel 1517.
 Leo Papa, Consultationes pro expeditione contra Thurem. S. I. 1517.
 Bartholinus Richardus, Oratio ad Imp. Maximilianum. Augsburg 1518.
 Camers Ioannes, In quatuor gestorum Ro. Lucii Flori lib. Index copiosissimus. Sextus Rufus de Regia . . . Bécs 1518.
 Gundelius Philippus, Aeglogae Duae. Bécs 1518.
 Mela Pomponius, Libri de situ orbis tres. Cum Joachimi Vadiani Scholiis.
 Bécs 1518.
 Irenicus Franciscus, Germaniae Exegeseos Volum. duodecim. Hagenau 1518.
 Adelphi Johann., Die Türkisch Chronica. Von irem vrsprung . . . biss vff
 dise zeit. Strassburg 1518.
 Deutsch Römisch Brevier. Velence 1518.
 Bartholinus Richardus, De conuentu Augusten concinna descriptio. S. I. 1518.
 Marvius Marcus, De humilitate et gloria Christi. S. I. 1518.
 Parthenius Tranquillus, Contra Thureas oratio carmine Heroico etc. S. I. 1518.
 Brassicanus Joannes Alexander, Caesar. Augsburg 1519.
 Callimachus, Historia de rege Vladislao. Augsburg 1519.
 Marvius Marcus, Evangelistarium. Basel 1519.
 Melancton Phil. Oratio funebris pro Maximiliano Cæsari. Basel 1519.
 Taurinus Stephanus, Stauromachia. Bécs 1519.
 Clichtoveus Jodocus, De Regis officio opusculum. Páris 1519.
 Legatio Ad Sac. . . Caesarem Carolum . . . Regem Hispaniarum etc. S. I. 1519.
 Boemus Joannes, Omnium Gentium Mores Leges Et Ritus. Augsburg 1520.
 Camers Joannes, In C. Iulii Solini Πολυστορια Enarrationes. Bécs 1520.
 (Két péld.)
 Krantz Albertus, Vandalia. Köln 1520.
 Tertullianus, Opera. Basel 1521.
 Sancti Cyrilli, Archiepi de Animae decessu C. Vrsino Velio interprete. Bécs 1521.

- Ecchius Valentinus**, De Versificandi arte. Krakkó 1521.
Matthias de Mechovia, Chronica Polonorum. Krakkó 1521.
Cicero, Epistolae. Velence 1521.
New Zeitung aus Ungern, Vom zuge der Hewschrecken. S. l. 1521.
Ursinus Velius Casparus, Poematum libri qvinque. Basel 1522.
Mennel Jacob, Seel vnnd heiligen buch Keiser Maximilians altfordern. Freiburg in Br. 1522.
Policarpus Severitanus Joh., Feretreidos libri III. Velence 1522.
Chaeregetus Franc., Oratio. S. l. 1522.
Vita et gesta beati Joh. de Capistrano. S. l. 1522.
Ware Neue Zeitung vom Türcken . . . Durch einen . . . Mann . . . Aus Vngern. zugeschrieben. S. l. 1522.
Haimliche Anschleg, vnd fürnemung des Türkischen Kayzers, wieder die Cristn. Augsburg 1523.
Aytores Historiae Ecclesiasticae Eusebii Pamphili Libri IX. etc. Basel 1523.
Questa e la disfida, laqual mando al gran Turco al Re d'Ungaria. Florenz 1523.
Legatio (Pontificii oratoris), in conventu Norembergensi, anno 1522 inchoato. Nürnberg 1533.
Thomas Iliricus, Libellus de potestate. Turin 1523.
Christenliche ordnung, gemacht worden . . . von König Ludwig zu Hungern. . . wegen etlicher artickeln des Christ. Glaubens. S. l. 1524.
Theophylactus, Enarrationes in quatuor evangelia. S. l. 1524.
Plutarchi . . . Libellus de non irascendo. Erasmo Rot. latine interprete. Basel 1525.
Nausea Foedericus, De divinis in Ecclesia officiis uernacula lingua agendis. Bécs, Velence 1525.
Vio Thomas de, Summa caietana de peccatis et noui testamenti iētacula. Roma 1525. (Két példányban; az egyikből a ientacula hiányzik.)
Notel einer gemeinen Anlag wider den Thürcken (2r.) S. l. (1525).
Faber Joannes, Moscovitarum religio. Basel 1526.
Faber Ulrich, Panegyris. Bécs 1526.
Nottel oder Verzeichnus ainer hilff wider den Türcken. Reutlingen 1526.
Cuspinianus Joh., Oratio protreptica. Bécs é. n. (1526.)
Die Abschrift aus dem Original, so der Türck . . . geschriben hat. — Des Königs von Hungern Sendbrief. S. l. 1526.
Gebwiler Hieronimus, Epitoma regii . . . ortus . . . Maestatis Serenissimi . . . Ferdinandi regis. Strassburg 1527.
Krönung König Ferdinanden zu Hungern. S. l. 1527.
Wahrhaft Anzeygen kün. Majestät . . . Hörzug von Wien nach Ungarn. S. l. 1527.
Warhaftige Neue Zeyttung des Sendbriefs, Graff Nicklasen von Salm an Kü. Maie. in Hungern. S. l. 1527.
Erasmus Rotterodamus, Concionalis Interpretatio. Basel 1528.
Ursinus Caspar, Disticha Caesarum Romanorum. Bécs 1528.

- Ursinus Caspar, *Monosticha Regum Italiae*. Bécs 1528.
- Theophylactus, *In omnes D. Pauli epistolas enarrationes diligenter recognitae*. Köln, 1528.
- Auszschreiben (Landtráuisch) der fürhabenden Gewerb vnnnd Rüstung etc. S. I. 1528.
- Chronica, New Manicherley Hystorien . . . Biss M. D. vnd XXVIII. S. I. 1528.
- Beda, *De Natura Rervm Et Temporvm Ratione libri Dvo*. Basel 1529.
- Erasmus Rotterodamus, *Vidva Christiana*. Basel 1529.
- Perlach Andreas, *Ephemerides*. Bécs 1529.
- Theodosius, *De sphaericis libri tres*. Bécs 1529.
- Cambini Andrea, *Libro della origine de Tvrcchi et impero delli Ottomanri*. Florenz 1529.
- Manardus Jo., *Medicinales Epistolae*. Strassburg 1529.
- Langer Joh., *Ursach der lere die er zu der Numburg geleret hat*. Wittenberg 1529.
- Luther Martin, *Eine Heerpredigt widder den Türcken*. Wittenberg 1529.
- Wölcher gestalt königklicher Maestet zu Hungern . . . bottschafftenn . . . zu dem Türkischen Kayser ankommen sind. S. I. 1529.
- Margaritha Antonius, *Der gantz Jüdisch glaub*. Augsburg 1530.
- Viennae a Saleymano obsessae Historia. Augsburg 1530.
- Erasmus Rotterodamus, *Vtilissima Consvltatio De bello Turcis inferendo*. Basel 1530.
- Balbus Hieronymus, *De Coronatione*. Bologna 1530.
- — *De Coronatione*. Lyon 1530.
- Chronica unnd beschreibung der Türckey. Nürnberg 1530.
- Gebuilerus Hieronymus, *Epitome regii ac vetvstissimi ortus Sacrae Caes. Maiestatis, Dn. Ferdinandi, Vngariae ac Bohemiae Regis, omniumque Archiducum Austriae*. Basel 1531.
- Cortesijs Alexius, *Liber de virtutibus Bellicis Matthiae Corvini*. Hagenau 1531.
- Heyden Sebaldus, *Wie man sich in allerlay nötten des Türcken Pestilenz trösten soll*. Nürnberg 1531.
- Novvs Orbis Regionvm. Basel 1532.
- Ausschreiben (Römischer Keyserlichen Mayestat) . . . den Türckenzug betreffendt. S. I. 1532.
- Copey vnnnd lautter Abschriftt ains warhafftigen Sendtbrieffs etc. S. I. 1532.
- Die Zehen Kraysz, wie vnd auff welliche art die inn das gantz Reyech auszgethailt. S. I. 1532.
- Des Türcken erschröckenliche Belegerung der Stat Günsz. S. I. 1532.
- Jurisich Nicolaus, *Sendbrief vn warhafte vrkundt Türkischer belägerung der Stat Güns*. S. I. 1532.
- Callimachus P., *Oratio de bello Turcis inferendo*. Hagenau 1533.
- Furnensis Christianus, *De bello gesto in Hungaria adversus Solimannum Turcarum Imperatorem, Carmen Heroicum*. S. I. 1533.
- Newe Zeytung, *Friede mit dem Türk. Kaiser*. S. I. 1533.

- Heliodorus, *Historiae Aethiopicae libri X.* Basel 1534.
- Haug Hans, *Der Hungern Chronica.* Angefangen von irem ersten König Athila, und volfüret bisz auff könig Ludwig. Bécs (?) 1534.
- Torquatus Ant., *De maximis mvttationibvs regnorvm Prognosticon.* S. l. 1534.
- Plinius C., *Historia mvndi denovo emendata.* Basel 1535.
- Cella Ancelmus Christophorus, *Evropae Descriptio.* Antwerpen 1536.
- Haug Hans, *Der Hungern Chronica,* von Athila bis auff König Ludwig. Augsburg 1536.
- Franck Sebastian, *Chronica,* Zeitbuch vnnd Geschichtsbibel. S. l. 1536.
- Warhafftige Beschreibung, wie der Sophi aus Persian den Türcken erlegt. S. l. 1536.
- Marinus Barletius, *Vita . . . Georgii Castrioti.* Strassburg 1537.
- Historiae De Saracenorvm, Sive Tvrcarvm origine, moribvs . . .* S. l. 1537.
- Jonas Justus, *Ursprung des türkischen Reiches.* S. l. 1537.
- Von der erpärmlichen ellenden, hartwiderpringlichen . . . erlegung des Christlichen . . . Kriegsuolcks. S. l. 1537.
- Soiterus Melchior, *De Bello Pannonico.* Augsburg 1538.
- — *Stratagematicon.* Augsburg 1538.
- Torquatus Anthonius, *Prognosticon.* S. l. 1538.
- Lang Joh., *Pro Christianis Contra Turcas Elegia.* Antwerpen 1540.
- Eppendorff Heinrich, *Türkischer Keyszer Ankunfft Kryeg vnd Handlung gegen . . . die Christen.* Strassburg 1540.
- Cuspinianus Joann., *De Caesaribus atque Imperatoribus Romanis.* S. l. 1540.
- — *De Turcorum origine, religione etc.* Antwerpen 1541.
- Sadoletus Jac., *De regno Ungariae homilia.* Lyon 1541.
- Auffgebot und warnungsschrift. S. l. 1541.
- Paradinus Gvlielmus, *De Antiquo Statv Bvrgvndiae Liber.* Basel 1542.
- Dietrich Vitus, *Wie man das Volck zur Büsz . . . wider den Türcken . . . vermanen sol.* Nürnberg 1542.
- Richardus, *Verlegung des Alcoran.* Anno 1300. Verdeudscht durch D. Mar. Lu. Wittenberg 1542.
- Kriegszrüftung des heyligen Römischen Reichs beharrliche hilff vnd Christenliche — wider den Türcken.* S. l. 1542.
- Welcher gestalt des Churfürsten zu Sachssen . . . auff dem Landtage zu Weymar . . . gewilliget haben.* S. l. 1542.
- Bonfinius Antonius, *Rerum Vngaricarvm Decades.* Basel 1543.
- Anzayung (Gründliche vnd warhafftige) . . . Wie das Schloss Gran . . . von den Türcken . . . eingenommen ist.* S. l. 1543. (Két péld.)
- Virdung Joh., *Die grosz Practica,* werhafftig bisz man zelt M.D.LXXXI. Jar. S. l. 1543.
- Vorzeichung (Kurtze) des einzugs zu Cracaw von Röm. u. Polnischer Kô.* Ma. S. l. 1543.
- Calcagnini Caelius, *Opera.* Basel 1544.
- Cepio Coriolan, *De Petri Mocenici Imperatoris Gestis Libri tres.* Basel 1544.

- Flavius Josephus, Opera. Basel 1544.
- Münster Sebastianus, Cosmographia. Basel 1544.
- Bonfinius Anthonius, Des Aller Mechtigsten Königreichs inn Vngern Chronick . . . jetzt durch Hieronymus Boner Schultheisz zu Colmar inn disz Tütsch bracht. Basel 1545.
- Gesicht (Ein) welches dem Keiser Sigismund erschienen sein sol. S. I. 1545.
- Lazius Wolfgangus, Vienna Avstriae. Basel 1546. (Vö. Cuspinianus. De Cons. Rom. 1552.)
- Pambst Paul, Looszbuch zu ehren der Römischen, Vngerischen vnnnd Böhemischen Königin. Strassburg 1546.
- Nausea Fridericus, In Exequiis Reginae Dn. Annae . . . concio funebris. Freiburg i./Br. 1548.
- Hermannus Joh., Das man in diesen geschwinden leufften . . . nichts in den Kirchen Gottes vorendern soll. S. I. 1548.
- Brandolinus Lippus, De ratione scribendi. Basel 1549.
- Manardus Joann., Epistolarum medicinalium libri uiginti. Basel 1549.
- Lazius Volfgang., De Imagine Mundi. Bécs 1549.
- Meynert Joh., Eyn schön Gespräch zweyer Eheweyber. Erfurt 1549.
- Illicinus Petrus, Praefatio . . . De Homine et Disciplinis. Krakkó 1549.
- Spangenberg Joh., Funfzehn Leichpredigt. Wittenberg 1549.
- — Ein new Trostbüchlin und vom Christl. Ritter Wittenberg 1549.
- Pollicarius Jeann., Ehe-Taffel. S. I. 1549. (Vö. Spangenberg.)
- Sarcerius Erasm., Creutzbüchlein. Wittenberg 1549. (Vö. Spangenberg.)
- Spira Franciscus, Quidquod Vsceptam semel Euāgelicę ueritatis professionē abnegasset . . . Historia. Basel 1550.
- Maurus Hartmann, Coronatio Caroli V. Caesaris. Köln 1550.
- Civilius, Eine freidige vermanung zu klarem vnd öffentlichem bekentnis. Jhesu Christi. S. I. 1550.
- Ramus Joh., Elegiarvm Libri Dvo. Bécs 1550.
- — Archiducum Austriae Historiae et res gestae. Bécs 1551.
- — Lachrymae In Fvnerē . . . Nicolai Comitis a Sallm. Bécs 1551.
- — Epigrammata. Bécs 1551.
- — Symmicta Elegiarum et Epigrammaton Latinorum. Bécs 1551.
- Cephalus Sigismundus, Warer Grundt vnnnd beweisung, das die vnrecht handeln, die jren Predigern verbieten das Antichristisch Bapstumb zustraffen. Magdeburg 1551.
- Apologia cuiusdam Regiae Famae Studiosi. Páris 1551.
- Cuspinianus Ioannes, De Consulibus Romanorum Commentarii. Basel 1552.
- Coturnossius Gulielmus, Megistes Ecloga in Adventum . . . Maximiliani Regis Bohemiae. Bécs 1552.
- Arrianus Nicomedensis, De rebus gestis Alexandri Magni . . . libri octo. Bartholomaeo Facio interprete. Lyon 1552.
- Cuspinianus Ioannes, Avstria. Basel 1553. (Vö. Cuspinianus. De Cons. Rom.)
- Jovius Paul., Historiae svi Temporis. Tom. I. II. et II. pars altera. Velence 1553.

- Thanner Hans, Frawen Spiegl. Bécs 1553.
- Corrozet Gilles, Epitome des histoires Des Roys d'Espagne etc. Paris 1553.
- Theocritus, Idyllia. Andrea Diuo Justinopolitano interprete. Basel 1554.
- Justus Wolfgangus, Omnium Academiarum . . . totius Europae Erectiones, Fundationes. Frankfurt/M. 1554.
- Schildtberger, Ein wunderbarliche und kurzweilige Geschichte. Frankfurt 1554.
- Moffan Nic., Ein Grausame That des Türk. Kays. Seuleimani. Augsburg 1555.
- Gesner Conradus, Mithridates. Zürich 1555.
- Sulpitius Seuerus, Sacrae Historiae libri II. Basel 1556.
- Helmholdus, Historiarum liber. quod contineat historiam de conversione Slavorum ad religionem Christianam. Frankfurt 1556.
- Caesarius Ioannes, Dialectica. Lyon 1556.
- Herberstein Sigismundus L. B., Rerum Moscoviticarum Commentarii. Antwerpen 1557.
- Neue Zeyttunge ausz dem Landt zu Hungern. Bécs 1557.
- Missa latina. quae olim ante Romanam circa 700. annum in usu fuit. Strassburg 1557.
- Menius Justus, Kurtzer Bescheid. Wittenberg 1557.
- Fabricius Paulus, Oratio et Carmen de Carolo V. Caesare Mortuo. Bécs 1558.
- Cogelerus Joh., Imagines Elegantissimae. Wittenberg 1558. (Két péld.)
- Hoffer Johannes, Icones Cathedeseos. Wittenberg 1558.
- Exequiae Caroli V., et Mariae Ungariae. Augsburg 1559.
- Novicampianus Albertus, Apologia pro fide Cath. Krakkó 1559.
- Muretus Anton., Variae lectiones. Velence 1559.
- Eder Georgius, Orationes sex. . . . In Archigymnasio Viennen : . . . recitatae. S. l. 1559
- Cvspinianus Ioannes. De Caesaribus atque Imperatoribus Romanis. Una cum Volphgangi Hungeni Annotationibus. Basel 1561.
- Stubingus Joannes, De Pestilentia libri tres. Bécs 1561.
- Flacius Illyricus, Repetitio Apologi . . de Logo. Jena 1561.
- Purkircher Georgius, Anniversarium Sacrum Philomelae. S. l. 1561.
- Ziegler Hieronymus, Illustrium Germaniae Virorum Historiae aliquot singulares. Ingolstadt 1562.
- Catalogus Testium ueritatis. Strassburg 1562.
- Truber Primus, Der erst halb Theil des neuen Testament . . . jetzt zum erstenmal in die Crobatische Sprach verdolmetscht. Tübinga 1562.
- — Kurtze auszlegung über Sontags . . . jetzt erstlich in Crobatischer Sprach gedruckt. Tübinga 1562.
- Anbringen Strotschii, an Key. May. in Schlaunischer spraach gethon. S. l. 1562.
- Saller Paulus, In Serenissimi Principis . . . Maximiliani . . . Coronationem Carmen. Bécs 1563.
- Truber Primus, Der anderhalb theil des neuen Testaments. Tübinga 1563.
- Osius Hieronymus, Res gestae ducum Austriae. Wittenberg 1563.

- Peucerus Casp., Oratio de Clade Varnensi. Wittenberg 1563.
- Warhafftige Nēuwe Zeitung . . . Ausz Vnngern. Augsburg 1564.
- Chytraeus David, Prolegomena in Lectionem Textvs Evangelistarvm. Rostock 1564.
- Luther, Cathecismus Kleine unde Grot. Wittenberg 1564.
- Twederley Nieuwe tydingen, in wat manieren het Slot Daggap in Vngaryen gelegen Crychsvolck den Torck in dit LXV. jaer afghewonnen heeft. Antwerpen 1565.
- Cornarius Diomedes, Oratio In Fvnerē . . . Wolfgangi Lazii. Bécs 1565.
- Petrus à Rotis, Oratio in exequiis Ferdinandi I. Bécs 1565.
- Eysengrein Gvilielmus, Catalogus testium veritatis. Dillingen 1565.
- Chytraeus David, Pia et Vtiliss. Explicationes Vocabvlorvm. Rostock 1565.
- Centorio Ascanio, Commentarii della Gverra di Transylvania. Velence 1565.
- Ulloa Alfons., Vita del Ferdinando I. Velence 1565.
- Melanchton Phil., Epistolae Selectiores. Wittenberg 1565. (Két péld.)
- Auszug Aines Articels, Auss einem schreiben ausz Wien. von 5. Oct. 1566. Augsburg
- Ausszug etlicher Zeitungen. (Eroberung der Veste Dotes genant.) Augsburg 1566.
- Auszug Newer Zeitungen aus der Röm. Kays. Maystat Feldleger in Hungern. Augsburg 1566. (Két péld.)
- History von Eroberung der Vesten Sigeth. Augsburg 1566.
- Neue Zeitung vom XXI Augusti auss Wien. Anno 1566. Augsburg.
- Neuwe Zeitungen auss der Röm. Kai. Mei. Feldleger bei Gamorreñn. Augsburg 1566.
- Warhafftē Zeitungen ausz der röm. kay. May. Feldleger zwischen Raab vnd Camora. Augsburg 1566.
- Zeitung, wie vorbewüst, so ist der Türkische Oberst von der Statt Jula abgezogen. Augsburg 1566.
- Ausszug etlicher Zeitungen von der Türcken Kriegshandlung vor Zigeth. Nürnberg 1566. (Két péld.)
- Neue Zeyttungen von 5. Augusti 1566. Jars ausz Wien. Nürnberg 1566.
- Neue Zeitung von verlust der beder Vestungen Guila und Ziget. Nürnberg 1566.
- Neue Zeitungen, welcher massen Herr Lazarus Schwendi die Türcken geschlagen. Nürnberg 1566.
- Zeitungen und Bericht, welcher Gestalt die Röm. Kay. May. wider den Türkischen Feind angezogen. Nürnberg 1566.
- Confessio, Unverfelschte Augspurgische- und Schmalcadische Artickel. Regensburg 1566.
- Ausszug etlicher newer Zeitung aus Wien . . . wie der Türk die Stadt Zigeth . . . belegt. S. I. 1566.
- Neue Zeytungen von des Türckischen Keyzers Soldan Solimanus tödtlichen abgang und auffsatzung seins Sons Selins. S. I. 1566.

- Newe Zeittung**, Welche Röm: Key: May: aus Vngern, gen Wien Zugeschickt worden. S. l. 1566.
- Orationes** . . . ex Actis Concilii Tridentini collecta. Velenceze 1567.
- Cromerus Martinus**, De origine et rebus gestis Polonorum. Basel 1568.
- Plautus**, Comici Comoediae uiginti Basel 1568.
- La Gverra d'Atila**. Flagello di Dio. Ferrara 1568.
- Simler Josias**, De Aeterno Dei Filio Domino Et Servatore nostro Jesu Christo. Zürich 1568.
- Granucci Nic.**, Opera. Lucca 1569.
- Bizari Pietro**. Historia. Lyon 1569.
- La gverra d'Atila**, flagello di Dio. Velenceze 1569.
- Historia di Zighet** ispugnata da Suliman. Velenceze 1570.
- Ulloa Alfons.**, Le Historie di Europa. Velenceze 1570.
- Constitution Der Hertzogen zu Mecklenburg etc.** Rostock 1571.
- Novicampianus Albertus**, Scopvs Bibliçvs Veteris Et Novi Testamenti. Antwerpen 1572.
- Bizarus Petrus**, Pannonicvm Bellvm. Basel 1573.
- Reisacher Barthol.**, De Mirab. Nouae ac splendidiss. Stellae Phaenomeno. Bécs 1573.
- Eder Georg.**, Euangelische Inqvisition. Dillingen 1573.
- Calendarium Perpetuum S. Rom. Ecclesiae.** Velenceze 1573.
- Illicinus Petrus**, Ad Hungariae proceres de antiqua fide seruanda paraenesis. S. l. 1573.
- Chytraeus David**, Oratio . . . cum . . . ad Chronici lectionem reverteretur. Strassburg 1574.
- Aethici Cosmographia: Antonii Avgvsti itinerarivm provinciarvm.** Basel 1575.
- Levnclaius Joan.**, Vniversi Ivris Romani Ecloga. Basel 1575.
- Δραμα Συμβολικον Των Ηρωων.** Serenissimo Rodolpho II. . . . dedicatum. Bécs 1575.
- Beza Theodorus**, Epistolarum theologicarum liber unus. 2. Editio. Genf 1575.
- Sturmius Joh.**, De Vniversa Ratione Eloqvtionis Rhetoricae. libri IIII. Strassburg 1576.
- Warhafftige Bsechreibung des Krieges**, welchen der Walachische Woiewod Juon mit den Türcken geführt. S. l. 1576.
- Crato Joann.**, Oratio Funebriß de Diuo Maxaemiliano II. Frankfurt 1577.
- Sadoletus J. et Camerarius J.**, Philosophicae Consolationes. Frankfurt 1577.
- Stephanus Henr.**, Pseudocicero. Paris 1577.
- Iovius Paulus**, Vitae illustrium virorum. Basel 1578.
- Gorecius Leonhardus**, Descriptio belli Juoniae, Voiuodae Valachiae. Frankfurt 1578.
- Missine oder Sendtbrief** . . . S. l. 1578.
- Reusner Nic.**, Hodoeporicorum Lib. VII. Basel 1580.
- Chytraeus David**, Oratio De Statv Ecclesiarum in Graecia . . . Vngaria. Frankfurt 1580.

- Carmina Varia.** Ohmütz. 1580.
- Chytraeus Dav.,** Oratio de Statu Ecclesiarum. Rostock 1580.
- Bonfinius Antonius.** Vngerische Chronica . . . in gut gemein Hochteutsch gebracht durch P. F. N. Frankfurt 1581.
- Schrot Martin.** Wappenbuch des Heiligen Römischen Reichs vnd allgemeiner Christenheit in Europa. München 1581.
- Kober Paulus,** Carmen Historiam Nativitatis Jesu Christi continens. Strassburg 1581.
- Chytraeus Dav.,** Imposturae . . . de statu Ecclesiarum. Ingolstadt 1582.
- Socolovius Stanisl.,** Censura Orientalis Ecclesiae. Dillingen 1582.
- Sommer Ioan.** Refvtatio Scripti Petri Carolii editi Wittebergae. Ingolstadt 1582.
- Carmina gratulatoria . . . Domino Friderico Kettingero . . . scripta ab Amicis.** Wittenberg 1582.
- Clusius Carolus,** Per Pannoniam . . . obseruatarum Historia. Antwerpen 1583.
- Neue Zeitlung** ausz Carlstatt auff der Crabatischen Gräntzen etc. Augsburg 1583.
- Tractatus Aliqvot Christianae Religionis.** Ingolstadt 1583.
- Zehridovius Barth.,** De Persona Christi. Mainz 1583.
- Nota distinta di tutti li regimenti . . . il Regno d'Ungheria.** Modena 1583.
- Johann Casimir.** Pfaltzgraf bey Rhein. Ausszschreiben. S. l. 1583.
- Mercurialis Hieron.,** De morbis puerorum. Basel 1584.
- Bourchier Thomas,** Catalogvs Vnd ordentliche Verzeichnusz der Newgekrönten . . . Barfüsser Martyrer. Ingolstadt 1584.
- Raccolta delle historie delle vite degl' imperatori Ottomani.** Velencze 1584.
- Relatione del Serraglio degl' imperatori Tvrchi Ottomani.** Velencze 1584. (Vö. Raccolta delle historie degl' imp. Ott. 1584.)
- Manucius Paulus.** Antiquitatvm Romanarvm Liber De Comititiis. Bologna 1585.
- Possevinus Anton.,** DeSectariorum nostri temporis Atheismis Liber. Köln 1586.
- Possevinus Antonius,** Moscovia. Vilna 1586.
- Victoria** (Ein andere vnnd noch Grössere Christenliche) . . . wider 40000 Türcken bey Ostrohitze. Bécs 1587.
- Reusner Nic.** Icones virorum literis illustrium. Strassburg 1587.
- Creutzer Georg.,** Proba der Caluinischen merckzeichen Caspari Pilcii Kirchdorffers. S. l. 1587.
- Heidenstenius Reinold,** de Bello Moscovitico. Basel 1588.
- Buccella Nicolaus,** Confutatio Responsi Simonis Simonii . . . de morte Stephani I. Poloniae Regis. Krakko 1588.
- Simonius Simon,** Responsum ad Refutationem de Sanitate Stephani Polonorum Regis. Ohmütz 1588.
- Carolus Card. Borromaeus,** Epistola Ad Andream Bathorevm. Roma 1588.
- Reusner Nicolaus,** Icones. Sive Imagines . . . Cl. Virorum Italiae . . . Vngariae. Basel 1589.
- Borgogni Gherardo,** Le Discordie Christiane. Bergamo 1590.

- Bizozeri Simpliciano, La sacra lega contro la potenza Ottomana. Milano 1590.
 Gabelmannus Nic., Monomachia Hungaroturcica. Pádua 1590.
 Arconatus Hieronymus, Poematum recentiorum volumen. Bécs 1591.
 Reusner Nic., Itinerarium Totius Orbis. Basel 1592.
 Roo Gerardus de, Annales rerum belli domique ab Avstriacis Habspurgicae gentis. Innsbruck 1592.
 Frischlinus Nicodemus. Phasma. Jazygibus-Metanastis. 1592.
 Berger Elias, Trinbvium Evropaevm. Frankfurt 1592.
 Collectio . . . omnium librorum Hebraeorum, Graecorum, Latinorum, Necnon Germanice . . . scriptorum. Frankfurt 1592.
 Zwey schreckliche Zeitungen. Nürnberg 1592.
 Zeitungen (Warhafftige aber gantz erschreckliche) aus Newheusel etc. Freiberg 1593.
 Advis d'une Victoire obtenue Par L'Armee Imperiale Contre Celle du grand Turc . . . Lyon 1593.
 Fröhliche Neue Zeitung vom glückseligen Sieg der Christen. Nürnberg 1593.
 Diruta Girolamo, Il Transilvano Dialogo Sopra il Vero, Modo Di Sonar Organi. Velenceze 1593. (A II. részt lásd 1609 alatt.)
 Eyzinger Michael, Annalis Rerum Gestarum Historia. Köln. 1594.
 Agricola Georg., Oratio De Bello Adversus Turcam etc. Lipse 1594.
 Fumee Mart., Histoire des Troubles de Hongrie. Paris 1594.
 Conradinus Balthasar, De Febris Vngaricae . . . liber . . . Passau 1594.
 Zeitungen. (Zwo Wahrhafftige Neue —). Die Erste von der Türck. Niderlag . . . bei Stulweissenburg. Die Ander: Von Constantinopel. Prag 1594.
 Calaminus Georgius, Rvdolphottocarvs. Strassburg 1594.
 Vrsachen (Sechs Erhebliche vnd Wichtige) . . . dasz der Röm: Kay: May: inn keinen weg zuthun . . . Frieden mit dem Türck . . . Keyser zu schliessen. Augspurg 1595.
 Scherer Georg., Ein Christliche Heer-Predig. Bécs 1595.
 Busbequius Gisl. Aug., Legationis Turcicae Epistolae. Frankfurt 1595.
 Lewensklav von Amelbeurn Hans, Neuwe Chronica Türckischer Nation von Türcken selbs beschrieben. Frankfurt 1595. (Vö. U. a. Neuer Musulmanischer Hist. 1595.)
 — — Neuer Musulmanischer Histori. Achtzehn Bücher. Frankfurt 1595.
 Broniovius Mart., Tartariae Descriptio. Köln 1595.
 Brussius Gvilielmus, Ad Principes Popvlumque Christianvm, De Bello Adversvs Tyrcos Gerendo . . . Consilium. Krakko 1595.
 Follieta Ubertus, De causis magnitudinis Imperii Turcici etc. Lipse 1595.
 Hulsius Lev., Chronologiae Pannoniae. Nürnberg 1595.
 Doglioni Gio. Nicolo, L'Ungheria spiegata. Velenceze 1595.
 Agriatische oder Erlawische neue Zeittung. Bécs 1596.
 Enustinus Henr., Mahometische Genealogia. Berlin 1596.

- Bry Theodorus.** Pannoniae Historia Chronologica. Frankfurt 1596.
- Kriegshändel** Vngarischer und Sibenbürgischer — 1592—1599. Frankfurt 1596—1600.
- Löw Conrad,** Mahometische History. Köln 1596. (Két péld.)
- Dilbaum Samuel,** Bericht und Kurtze Erzehlung des heroischen gemüts von Sigism. Batori. München 1596.
- Hatwan** in Ungern, mit gestürmter Handt eingenommen. Nürnberg 1596.
- Neue Sibenbürgische Victorien.** Nürnberg 1596.
- Ungerische, Böhemische . . . Türckische Handlungen.** Nürnberg 1596.
- Campana Cesare.** Delle Historie del mondo libri tredici. Velencez 1596.
- Ungerische Sybenbürgische . . . Zeittung.** S. I. 1596.
- Aussführlicher Bericht** von Ankunfft . . . Mechmeti I. Frankfurt 1597.
- Gablmann Nicolaus,** Mansfeldiana Militia Hvngara. Frankfurt 1597.
- Ochoa Ioan,** Coronica del Castrioto. Madrid 1597.
- Hulsius Levinus.** Chronologia. Nürnberg 1597.
- Vngarische vnd Türckische Zeitung,** Belägerung, Stürmung vnnnd einnam Pappa. Nürnberg 1597.
- Menichini Andrea,** Rime. Treviso 1597.
- Campana Cesare,** Compendio Historico Delle Gverre Vltimamente successe tra Christiani et Tvrcchi. Vinegia 1597.
- Scherer Georgius,** Lob und Danckpredig. Augsburg 1598.
- Soranzo Lazaro.** L'Ottomanno. Ferrara 1598.
- Kriegshändel** (Continuatio Vngerischer vnd Siebenbürgischer) (vom Türcken Krieg 1597—98.). Frankfurt 1598.
- Lazius Wolfgangus** Reipvblicae Romanae in exteris provinciis, bello acquisitis constitvtae Commentariorum Libri XII. Frankfurt 1598.
- Reusner Nicolaus.** Epistolarum Turcicarvm Variorvm . . . Avthorvm, libri V. Frankfurt/M. 1598.
- Discurs,** Vngarischer, Sibenbürgischer, Crabatischer . . . Handlungen. Nürnberg 1598.
- Dotis die Vestung.** Nürnberg 1598.
- Beschreibung** (Neue warhaffte) Türkischer Vngerischer Sibenburgischer handlung, was ist was sich mit dem Freyherrn zu Schwartzenburg zu Raab begeben etc. Nürnberg 1598.
- Siebenbürgische Zeitung** (von Sigismund Báthory). Nürnberg 1598.
- Stulweissenburgische, Türckische, Tartarische vnd Sibenbürgische Historia** Nürnberg 1598.
- Warhafftige Zeittung,** wie Ad. Joh. Schwartzburg Raab eingenommen. Nürnberg 1598.
- Bericht** (Eygentlicher und vollkommener), wie Ad. Joh. v. Schwarzenburgk Raab dem Erbfeindt abgetrungen. Olmütz 1598.
- Junius Melchior.** Orationes ex historicis. Strassburg 1598.
- Schatz** vnd Vorraths Erzehlung, Von allerley Goldt, Silber, Munition . . . so nach Einnemung Raab . . . gefunden worden. Walstedt 1598.

- Dresser Math., *Isagoges historicae pars secunda*. Lipsiae 1599.
- Neander Conradus, *Catechesis minor Mart. Lutheri*. Wittenberg 1599. (Vö. I. 582.)
- Epithalamia, *Nuptiis Martini Kesleri*. Bécs 1599.
- Schurzheischius Conradus Samuel, *Opera historica politica*. Berlin 1599.
- Mylius Georgivs, *Bapstpredigten*. Jena 1599.
- Scoppi Gasp., *Panegyricvs Clementi VIII. Pont. Max.* Ingolstadt 1599.
- Calagius Andr., *De Varadino Hungariae Propugnaculum*. Lignitz 1599.
- Neue Zeitung Was sich in Ober vnd Nider Vngern . . . verlauffen hat. Nürnberg 1599.
- Dillich Wilch., *Ungarische Chronica*. Cassel 1600.
- Svendi Lazaro, *Parere, come Si Possa Resistere A' Tvrchi*. Ferrara 1600.
- Tarducci Achille, *Il Tvrco Vincibile In Vngaria*. Ferrara 1600.
- Fumee Mart., *The Historie of the Trovbles of Hvngarie*. London 1600.
- Continuatio Ungar. und Siebenbürg. Kriegshändel. Ursel 1600.
- Crassus Christophorus, *Oratio tumultuaria ad Casmirum Marchionem Brandenburgensem Viennae Pannoniae habita. Datum Viennae. X. Kalen. Julii. Anno 1515*. Bécs (XVI. század).
- Cuspinianus, *Catalogvs Episcoporum Olomvcensium*. Bécs (XVI. század).
- Katzius M. Joannes, *Oratio recitata in funere Ambrosii Salzeri. Anno 1568*. Bécs (XVI. század).
- Zeittung von der Rö. Key. May. kriegsvolk inn Zips. Dresda (XVI. század).
- Avsszug ettlicher Zeitungen was sich zum anfang des jetzigen Türckenkriegs in Vngern verflossen hat. 1566. Nürnberg (XVI. század).
- Attila Flagellum Dei. Velence (XVI. század).
- Ain grosz wunderzaichen das geschehen ist durch das Creütz, . . . inn dem Hungerischen Lannd wider die Turcken. S. I. (XVI. század).
- Andere Zeitung, wie sich in Vngern mit dem Türckischen vnd Deutschen Kriegsvolk hat zugetragen etc. S. I. (XVI. század).
- Aeneas Sylvius, *De Concilio Basiliae celebrato libri duo. S. I. et. a.* (XVI. század).
- Anschlag einzugs wider die Türcken. S. I. (XVI. század).
- Balbus Hieronymus, *Oratio de confoederatione. S. I.* (XVI. század).
- Ein offenbarung vnd gesicht das geschehen ist dem Fursten Sygismundus tzu Ungern. S. I. (XVI. század).
- Julius Papst, *Bebstliche Breue an dye Romischen Kayserlichen Maiestat etc.* (Kelte 1511.) S. I. (XVI. sz.)
- Kurtze beschreibung der Hochzeit des Jungen Königs aus Polen. Anno 1543. S. I. (XVI. század).
- Phoenix sive luctus Austriae. S. I. (XVI. század).
- Prophetē (Von dem newen —) in Persia Sophey genant. S. I. (XVI. század).
- Reyssens Conradt, *Antwort dem Joh. Bugenhage. S. I.* (XVI. század).
- — *Antwort dem Doctor Joan. Pughenag. S. I.* (XVI. század).
- Clvsivs Carolvs, *Rariorum plantarum historia*. Antwerpen 1601.

- Geuderus Jac., De Imperio Ottomannico evertendo. Frankfurt 1601.
- Lonigo Michel., Delle Corone De Prencipi Christiani. Róma 1601.
- Tarducci Achille, Delle machine ordinanze, et quartieri antichi et moderni. Velenceze 1601.
- — Successo delle Fattioni occorse nell' Ongaria. Velenceze 1601. (Két péld.)
- Newe Zeitung aus Vngern. Mehomet's Aga Bassa . . . Schreiben an Duca di Mercurio. S. I. 1601.
- Amica Gratulatio Nuptiis Mathiae Pertinger. Bécs 1602.
- Spontone Giro, Attioni De Re Dell' Vngaria. Bologna 1602.
- Minvi da Minvio. Historia degli Vscocchi. S. I. 1602.
- Hubenrius Georgius, Jvditha Praelians. Brunn 1603.
- Megiserus Hieronymus, Specimen Qvinqvaginta diversarvm . . . Lingvarum. Frankfurt/M. 1603.
- — Thesaurus Polyglottus. Frankfurt 1603.
- Reusner Nic., Rerum memorabilium in Pannonia . . . exegesis. Frankfurt 1603.
- Tubero Lud., Commentaria de Rebus quae Temporibus eius gestae sunt. Frankfurt 1603.
- Ortelius Hieronymus, Chronologia. Nürnberg 1603.
- Ens Gaspar. Rerum Hungaricorum historia. Köln 1604.
- Casmannus Otho, Lucta peccatoris respicientis in tentationibus. Frankfurt 1605.
- Bysbeqvius A. G., Legationis Turcicae Epistolae quatuor. Hanoviae 1605.
- Missaglia Mare' Antonio, Vita di Gio. Jacomo Medici. Milano 1605.
- Luccari Giacomo di Pietro, Copioso Res tretto de Gli Annali Di Ravsa. Velenceze 1605.
- Hunnus Aegidius, Consilium Theologicum . . . ad instantiam Georgi Horvathi. Magdeburg 1607.
- Arthus Got., Historia Chronol. Pannoniae. Frankfurt 1608.
- Theophilus Philalethes, Duellum Glöselianum. Lipese 1608.
- Oswaldus Mich., General Musterung . . . gegen vnd einwurff D. Polycarpi Leysers. Ingolstadt 1609. (Két péld.) (Vö. Hasenmüller, Histori.)
- Volcius Melchior, Vber ein Hochwichtige auff den Siebenden Artickel Augspurgischen Confession gegründete Frag. Ingolstadt 1609.
- Appendix Relationis Historicae . . . wie Matthias Ertzhertzog . . . zum Könige in Ilungarn . . . gekrönet worden. Leipzig 1609.
- Caesareus Petrus, Censura Duelli Glöseliani. München 1609.
- Dirvta Girolamo, Secondo Parte Del Transilvano Dialogo. Velenceze 1609. (I. kötetet lásd 1593 alatt.)
- Alstedius Johannes Henricus, Theatrum scolasticum. Herborn 1610.
- Gretser Iacobus. Flaelavg. Ingolstadt 1610. (Vö. Hasenmüller, Histori.)
- Velstenius Henr., Decas I. nobilium Quaestionum Politicarum. Witebergae 1610.
- Scioppius Gaspar, Sententz vnd Meynung von der Auffrührischen Lehr vnd Blutgirigen Rathschlägen etc. Ingolstadt 1611. (Vö. Hasenmüller, Histori.)

- Boskhierius Philippus**, Orator Terrae Sanctae, et Hvngariae. Köln 1611.
- Grawerus Albertus**, Examen praecipuarum sophisticationum. Jena 1613.
- Fickler Johann.**, Klagschrift Vber den Hochschädlichen Verlust der Christenheit von dem laidigē Türcken. München 1615.
- Bertius**, Commentariorum Rerum Germanicarum Libri Tres. Amsterdam 1616.
- Clerck Nic. de**, Tooneel der beroemder Hertogen. Delft 1617.
- Basta Georg.**, Il Maestro di Campo Generale in hoch Teutsch vbersetzt durch Johann Theodorum de Bry. Frankfurt 1617.
- Copeyen** der Pacten und Vergleichung betreffend die Succession in Ungarn und Böhem. Prag 1617.
- Pactorum Instrumenta** de Successione in Regnis Hung. et Bohem. Praga 1617.
- Sagittarius Thomas**, Consilium, qvomodo loci communes sint constituendi et colligendi. Boroszló 1618.
- Fradelius Petrus**, Applausus gratulatorius. Prága 1618.
- Disputatio** de Adoratione Christi inter Faustum Socinum et Christian. Francken. Rakow 1618.
- — inter Faustum Socinum et Christianum Francken de honore Christi. Rakow 1618.
- Barbaricus Justinian.**, Kurtzer vnpartheyischer Discurs. S. I. 1618.
- Communication** das Böhmische Religionswesen betreffend. S. I. 1618.
- Sincerus Germanus**, Consilium Ad Principes Populumque Christianum de Bello adversus Turcam. Amberg 1619.
- Ortelius Hieronimus**, De Chronycke van Hungariën. Amsterdam 1619.
- Edict** Ofte Placcaet. Van de Stenden des Marquisats van Moravien etc. Hága 1619.
- Inchofer Melchior**, Epistolae B. Virginis Mariae ad Messanenses. Messina 1619.
- Regni Hungariae Occupatio.** Prága 1619.
- Relatio** proscriptorum Jesuitarum ex Bohemia et Ungaria. Prága 1619.
- Cursus Kleselianus**, Klösels Kunstbotten. Wartburg 1619.
- Occupatio** (Regni Hungariae). S. I. 1619.
- Panegyricus** . . . Serenissimo Friderico electo Bohemiae Regi. 1619.
- Septuaginta Graves et arduae Rationes.** S. I. 1619.
- Schultetus Abr.**, Confoederations-Predigt. Amberg 1620.
- Artyckelen** Van het Ceuwich Uerbondt ghemaect tusschen Frederick, koninck van Bohemen . . . Met Vorst Heer Gabriel Prince van Hungariën etc. Amsterdam 1620.
- Bertius**, Commentariorum Rerum Germanicarum Libri tres. Amsterdam 1620.
- Copia** der Chur- und Fürsten Schreiben an die Hungerische Ständt. Bécs 1620
- Exnerus Balth.**, Valerius Maximus Christianus. Hanau 1620.
- Busbequius Gisl. Aug.**, Legationis Tyracarum Epistolae. München 1620.
- Cuspinianus Joh. Phil.**, Fama mundi oder Welt-Trommeter. Wartburg 1620.
- Bericht** (Gründl. und warhaft.), was massen Gabriel Bethlen zum König in Ungarn aussgeruffen worden. S. I. 1620.
- Conventions** de la Succession de Hvngrie et Boheme. S. I. 1620.

- Geitzkoffler Zacharias, Drey Politische Discurs. S. l. 1620.
- Klaer Vertoogh Van de Onwettighe Successie des Kaysers Ferdinandi II. S. l. 1620.
- Responsio ad Septuaginta Rationes. S. l. 1620.
- Siebentzig hochwichtige und erhebliche Motiven. S. l. 1620.
- Siebentzig wichtige Motiven. S. l. 1620.
- Treuherzige und wolmeinende Erinnerung an den uralten Teutschen. S. l. 1620.
- Rauchenstein Berchtoldus, Constantivs Peregrinvs Castigatvs. Brügge 1621.
- Constantius Peregrinus, Bvqvoy Qvadrimestreiter, Progressvsqve. S. l. 1621.
- Tomasi Giorgio, Delle Gverre del Regno D'Ungeria. Velence 1621.
- Tractätlein (drey unterschiedliche): Edictal Cassation der Wahl Gabriels Bethlen etc. S. l. 1621.
- Instructio (Secretissima), Gallo-Britanno-Batava. Friderico V. data. S. l. 1621.
- Resolution der Kais. Majest. Sampt angehengter Copia eines Schreibens des Bethlen Gabor. S. l. 1621.
- Rhodium Petrus, Epistola . . . Annexo Prognostico Hvngarico. S. l. 1621.
- Violenti Imperii Imago, A L. Annaeo Seneca In Persona Friderici Palatini Bohemiae . . . in scenam producta. S. l. 1621.
- Beschryvinge (Een waerachtighe) van de vrome ende Kloeck-moedige. Feyten . . . der Grave van Mansvelt . . . Delff 1622.
- Regulae et confirmatio novae sodalitatis in Germania. Freistadii 1622.
- à Wassenauer Nicolaus, Het vyfde deel tver volch vande Hongarische Oorlogen. Amsterdam 1623. (Vö. Ortelius. De Chronycke.)
- Seidel Friedrich, Summarischer Bericht . . . was sich bey Absendung Friederich v. Kreckowitz . . . zugetragen. Dantzic 1623.
- Oorloghen van Boheemen. Leyden 1623.
- Histoire generale de la rebellion de Boheme. Paris 1623.
- Copi Dreyer Sendtschreiben . . . in die Teutsche Sprach versetz worden Augsburg 1624.
- Winterfeld Joh., Speculum Kipperorum. Hagenau 1624.
- Fabianus Natus Redivivus. Wittenberg 1624.
- Diruta Girolamo, Il Transilvano Dialogo Sopra Il Vero Modo Di Sonar. Velence 1625.
- Syndromus rerum Tvrco-pannonicarvm. Frankfurt 1627.
- Contrafacturen desz aller Durchleuchtigsten Haus Österreichs Herzogen. Ertzhertzogcu, König und Käyser. Augsburg 1629.
- Tvrcci Imperii Statvs. Leyden 1630.
- Zeitung (Erschröckliche) von Drey hundert Mordbrennern. Erstlich zu Pressburg Gedruckt. 1631.
- Bvsbeqvius A Gislenius, Omnia quae extant. Leyden 1633. (Két péld.)
- Respvblica et Statvs Regni Hvngariae. Leyden 1634.
- Ferrarius Sigism., De Rebus Hung. Provinc. Ordinis Praedicatorum. Bécs 1637.
- Statvs particularis Regiminis Ferdinandi II. S. l. 1637.
- Lamormain Gulielm., Ferdinandi II. Virtutes. Bécs 1638.

- Acclamationes votivae . . . Balthasaris Kegेलii . . . dicatae. Francfurt 1630.
 Blunt Henry, A voyage into the Levant. 3. Edition. London 1638.
 Inchoffer Melchior. Historiae Sacrae Latinitatis Lib. VI. München 1638.
 Spontoni Ciro, Historia della Transilvania. Velenceze 1638.
 Carafa Carolus, Commentaria de Germania sacra. Köln 1639.
 Bisterfeldius Joh. Henr., De uno Deo. Leyden 1639.
 Drexel Jeremias, Rosae Selectissimarum virtutum. München 1639.
 Regula S. Augustini. Krakko 1642.
 Castellana Andreas, Missionariivs Apostolicvs. Bologna 1644.
 Inchofer Melchior, Annales ecclesiastici regni Hungariae. Tomus I. Róma 1644.
 Manifest, Van Keyserlijke Majesteyt, aen 't. Conincklijck van Hongari-
 jen . . . S. I. 1644.
 Wassenberg Everhardus, Commentariorum de bello inter Ferdinandos II.
 & III. et Gabrielem Bethlenum . . . liber singularis. Frank-
 furt 1648.
 Labovrevr Jean le, Histoire et relation dv voyage de la royne de Pologne.
 Paris 1648.
 Rosenthal Malachia, Actio Sacri Ordinis Cisterciensis. Bécs 1649.
 Hainfling Antonius, Epitome Dramatis. Qvo Franciscvm Xaverivm . . . exhi-
 buit. Bécs 1651.
 Confessio et Expositio . . . orthodoxae fidei . . . Zürich 1651.
 Hottingerus Joh. Henricus. Historia Orientalis. Zürich 1651.
 Gloria Divae Barbarae. Bécs 1652.
 Wartis Franciscus, Spiritus Pacis. Bécs 1652.
 Lobzynski Jo. Dion., Bacchanal Eruditum. Bécs 1654.
 Avancini Nic., Poesis Dramatica. Bécs 1655.
 Lansius Thomas, Consvltatio de principatu inter provincias Europae.
 Tübinga 1655.
 Thuldenus Chr. Adolphus, Historiae nostri temporis pars altera. Köln 1657.
 Helmont J. M. B. ab, Alphabeti hebraici delineatio. Sulzbach 1657.
 Hyppolite d'Est, Negociations, ov Lettres d'Affaires Ecclesiastiques, et Poli-
 tiques. Paris 1658.
 Bisterfeldius Joh. Henr., De uno deo. Amsterdam 1659.
 Irenicum Irenicorum. Amsterdam 1660.
 Fritschius Ahasverus, De Zygenorum Origine. Jena 1660.
 Busbequius A. Gislenius, Omnia quae extant. Oxford 1660.
 Meinungen Der Vngarischen Consiliariorum zu Grätz versamlet . . . etc.
 S. I. 1660.
 Nova Confrimatio Irenici Irenicorum. Amsterdam 1661.
 Türken Trutz und Gottes Schutz. S. I. 1661.
 Classicum Novi Hannibalis. Bécs 1662.
 Histoire des plvs illvstres favoris anciens et modernes. Leyden 1662.
 Pessina de Czechorod, Thomas Joannes, Ucalegon Germaniae, Italiae et
 Poloniae. Prága 1663.

- Discursen** (Politische und Historische) von des Türckens jetzigem Einbruch. Wittenberg 1663.
- Ausszag** desz Frantzösischen Renegatens welcher 13. Augusti 1663 ... nacher Neühäussel kommen. S. I. 1663.
- Discurs**, was bey Allgemeinen jetzigen Reichs-Tag zu Regensburg ... zu deliberiren vorkommen möchte. S. I. 1663.
- Türcken** Gefahr durch C. M. Diesem ist beygefügt die Oration Heinrichs de la Tour. S. I. 1663.
- Türkische Ankunfft** der Primo Vezier. S. I. 1663.
- Conringius Hermann**, De Bello Contra Turcas. Helmstadt 1664.
- Andreas von S. Theresia**, Niedergelegte Christliche Tapferkeit ... Klagred ... von dem Leben ... Nicolai Grafen von Serin. München 1664.
- Lorbeer-Krantz** (Historischer) Der Christlichen Rittersleute. Nürnberg 1664.
- Maurer Casparus**, Neuvermehrte Winerische Chronica. Nürnberg 1664.
- — Ungarische Chronica. Nürnberg 1664.
- — Türkische Chronica. Nürnberg 1664.
- Minsicht C.**, Neue, und kurtze Beschreibung des Königreichs Ungarn. Nürnberg 1664.
- Urbinius Theophilus**, Türkisches Städt-Büchlein. Nürnberg 1664.
- Aussführlicher Bericht** wegen Entsetzung Lewentz. S. I. 1664.
- Continuation**, mit mehreren Umständen, von Serinischen Zug in die Hungarische Türkei. S. I. 1664.
- Denkmal Serinischer Höldenthaten**. S. I. 1664 és 1665.
- Diarium** ... Wie die Belägerung der Vestung Canischa ... vorgenommen ... worden. S. I. 1664.
- Glück und Unglück**, Teutscher Waffen wider den Türcken. S. I. 1664.
- Mohammeds Testament** ... Benebenst Einer Türkischen Propheceyung etc. S. I. 1664.
- Relation**, was massen Unsre Armee an der Wag steht. S. I. 1664.
- De Subito Subsidio** Adversus Osmanidas S. I. 1664.
- Tisch-Reden** eines Türkischen fürnehmen Bassa zu Constantinopel mit einem Teutschen Connestabel etc. S. I. 1664.
- Türkischen Staats und Regiments** Beschreibungen. S. I. 1664.
- Unterredung**(Unglängst gepflogene —)Eines fürnehmen Vngarn und Teutschen Cavalliers. S. I. 1664.
- Wolder Simon**, Türkischer Untergang. S. I. 1664.
- Zimmermann Martin**, Neue Beschreibung dess jüngst in Hungarn Türken Kriegs. Augsburg 1665.
- Schreib Calender** auff das Jahr 1665. Innsbruck 1665.
- Wagner Joh. Christoff**, Prognosticon Astrologicum über den Türcken-Calender. Nürnberg 1665. (Vö. Schreib Calender 1665).
- Du-May Louis**, Discovrs historiques et politiques svr les causes de la gverre de Hongrie. Lyon 1665.

- Maderus Joachimus Johan**, De Bibliothecis atque Archivis virorum clarissimorum. Helmestadi 1666.
- Recueil Historique** contenant diverses pieces curieuses de ce temps. Cöln 1666.
- Nitri Mauritius**, Raggvaglio del guerre di Transilv. et Ungeria. Velencze 1666.
- Irenicomastix seu Novum et Memorabile Exemplum Infelicissimae Pugnae**
Dn. Joh. Amos-Comenii. Amsterdam 1667.
- Romer P. F. Augustino-Maria**, Servitus Mariana auspiciis Austriacis. Bécs 1667.
- Dompelsaer Henr.**, Disput. Jurid. de Legalibus Sexus Differentiis. Heidelberg 1668.
- Boleluczky Matth. Ben.**, Rosa Boemica. Prága 1668.
- Sorbait Paulus de**, Catalogus Rectorum et illustrium virorum archigymnasii Viennensis. Bécs 1670.
- Schurtzfleisch Conradus Samuel et Hillius Bartholomeus**, De Actionibus Turcarum. Wittenberga 1670.
- Beschryvinge** (Waerachtige), Hoedanigh't met de crimineele processen tegens de drie Graaven; Frans Nadasdi, Pieter van Zrin, en Frans Christoph Frangepan. Amsterdam 1671.
- Papa Christian**, Attila Hunnorum Rex. Jena 1671.
- Rechtmässiges Urtheil** über den Ehedessen höchstberühmten Grafen Nadasti. S. 1. 1671.
- Tafferner Paulus**, Caesarea Legatio, quam ad Portam Ottomanicam suscepit Walterus Comes de Leslie. Bécs 1672.
- Bontempi Angelini Gio Andr.**, Historia della Ribellione d'Vngheria. Drezda 1672.
- Eggerer Andr.**, Pharmacopaea coelestis seu Maria Remetensis. Grätz 1672. (Két péld.)
- Brewer Henr.**, Historica Rerum notabiliorum . . . enarratio. Köln 1672.
- Brown Edward**, A brief account of some travels in Hungaria etc. London 1673.
- Brusoni Girol.**, Historia dell' Vltima Guerra tra' Veneziani e Turchi. Velencze 1673.
- Röberus Paulus**, Insecta Novisolii cum nive delapsa. Wittenberg 1673.
- Nostitz Christophorus Wenceslaus de**, Hebdomada virtutum S. Ignatii. Boroszló 1674.
- Rumetschius Joh. Christoph.**, De Turcarum Schediasma Historicum. Speyer 1674.
- Brewer Henr.**, Historica Rerum Notabiliorum Enarratio. Köln 1675.
- Histoire des grands vizirs Mahomet Coprogli Pacha et Ahomet Coprogli Pacha**. Amsterdam 1676.
- Gualdo Priorato**, Continuatione dell'Historia di Leopoldo Cesare. Bécs 1676.
- Kort en Waaragtig Verhaal** van de laetste vervolginge der Euangelische Leeraaren in Hungarien. Amsterdam 1677. (Két péld.)
- Freymuth Sigism.**, Auffricht. Bedencken uber eine Lojolitische Laster-Schrift. S. 1. 1677.
- Magnus Tillius Redivivus**. München 1678.
- Han Paul-Conr. Balth.**, Die Jetzt-lebende Türckey oder Schauplatz der Ottomannischen Pforte. Nürnberg 1678.

- Kunadus Jo. Andr., Einweihung der neuerbauten Kirche in Neu-Saltza. Wittenberg 1679.
- Mémoires de la guerre de Transilvanie et de Hongrie etc. Tome 1. 2. Amsterdam 1680.
- Stiller Franciscus, Annus Franciscorum. Prága 1680.
- Barth. Joh. Conrad, Kayserliches Band, Ihro Röm. Kayserlich. wie auch in Ungarn Königl. Majestât Aus Dero Namens-Tag . . . praesentirt. Regensburg 1681.
- Kurtzer Bericht von der Reise Ihrer käys. Maytt nach Edenburg. S. I. 1681.
- Krönung der Kaiserin Eleonora in Edenburg 1681. Bécs 1682.
- Probst Joh., Comitiologia Hungarica Semproniensis. Bécs 1682.
- Wagner Joh. Christoph, Grosse Practica über den denckwürdigen Helden-Kalender. Nürnberg 1682.
- Christophorus Georg, Exercitatio de Potentia Imperii Turcici. Baireuth 1683.
- Grimus Franc. Carolus, Colossus Vngariae. Bécs 1683
- Vaelckeren Joann. Petr., Vienna a Turcis Obsessa. Bécs 1683.
- Testamento Fatto Dalla Real Citta Di Bvda. Bologna 1683.
- Copia di Lettera Scritta da Lintz 14. ottobre. Bologna, Parma 1683.
- Sveccinta Relazione Di Nvova Vittoria dal Re Di Polonia. Florenz, Lucca, Genua 1683.
- Cosnowski Matthias Andreas, Viaticum Oblatum Georgio Lanio. Lipce 1683.
- A brief narrative of the State of the Protestants in Hungary. London 1683 körül.
- Distinta Relatione Della Rassegna Dell' Essercito Del Gran Tvrco. Milano 1683.
- Lettre De Monsieur S. L*** Seigneur Polonois. Regensburg 1683.
- Raggvaglio Historico Della Guerra trà l'Armi Cesaree, e Ottomane del principio della Ribellione degl' Vngari fino l'Anno 1683. Velenceze 1683.
- — (Ugyanaz.) Velenceze és Parma 1683.
- Relatione Di quanto è Seguito Trà L'Armi Cesaree E l'Ottomane 1683. Velenceze, Genua.
- Maderni Francesco, Raggvaglio historico della gverra frà l'Armi Cesaree et Ottomane 1683. Velenceze, Milano 1683.
- Relatione dell' Acquisto di Strigonia. Velenceze és Modena 1683.
- Verissimo e distinto Racconto del Clementissimo Perdono . . . di Citta del Lebenz. Velenceze és Milano 1683.
- Zucchi Giacinto, Bellissimo Discorso . . . contro l'armi Ottomane . . . in Ongheria. Velenceze 1683.
- Das verwirrte Königreich Ungarn. S. I. 1683.
- Kayser Adlers (Des Scharffsichtigen) I. Theil. S. I. 1683.
- Original-Bildnus (Warhaffte eigentliche) . . . des Fürsten Emerici Tökeli. S. I. 1683.
- Peeters Jacobus, Sacr. Caes. Ma^{ti} Leopoldo, has Turcis ereptas, et eripien- das Hvgariae civitates, aliasque Turcias D. D. C. Q. S. I. 1683.
- Poot Abr., Vervolginge de Euangelise Leeraaren in Hungarien. Amsterdam 1684.

- Ricaut, *Historie der drie laatste Turksche Keizers*. Amsterdam 1684.
- Wagner Johann Christoph., *Delineatio provinciarum Pannoniae et imperii Turcici in Oriente I—II*. Augsburg 1684—1685.
- Vera, e *Distinta Relazione Dell' Insigne Vittoria . . . di Duca de Lorena nel Buda* 1684. Vienna, Venetia 1684.
- Febvre Sig. Michel., *Teatro della Tvrchia*. Bologna 1684. (Vö. Raccolta delle hist. degl' imp. Ott.)
- Indulto generale di Leopoldo. Bologna 1684.
- Lorena Duca di, *Lettera a sua Maesta cesarea sopra la Vittoria ottenuta contro i Turchi li 23. Luglio 1684*. Bologna 1684.
- Vera e distinta *Relazione dell'Assedio della Citta di Barthfeldt*. Bologna 1684. *Türkische Raths-Stube*. Freystadt 1684.
- Kochowski Vespas., *Commentarius Belli Aduersum Turcas Anno 1683*. Krakkó 1684.
- Völckern Peter v., *Wienn von Türcken belägert*. Linz 1684.
- Indulto generale concesso a ribelli dell'Ungaria. Linz és Milano 1684.
- Taafe's Count, *Letters From the Imperial Camp*. London 1684.
- Fabro Francisco, *Floro historico de la gverra movida por el Svltan Mehemet IV*. Madrid 1684.
- Birk Sigismund, *Der Vermehrte Donau-Strand*. Nürnberg 1684.
- Francisci Erasmus, *Der Türkische Gubernator und Vasall*. Nürnberg 1684.
- — *Der blutig-langgereitzte . . . Adler-Blitz*. Nürnberg 1684.
- Veridico Giornale, di tutto quello, che succede nell' Ungaria nell' Anno 1684. (1—20.) Róma és Bologna 1684.
- Biondi Pasquale, *Il Volo Dell' Aquile Generose Contro il Velenoso Dragone Della Tracia*. Velence 1684.
- Vera relatione delli abrugiamenti, e Saccheggi fatti . . . nell' andare a riconoscere Zighett, e Caposvar. Velence 1684.
- Das Betröstete Europa oder die Bündnussen vnd Kriegs-Geschäfte* 1683—1684. S. I. 1684.
- Mercurius Europaeus. S. I. 1684.
- Das Regiersüchtige Frankreich*. S. I. 1684.
- Sincerus Friedrich, *Curieuser Staats-Mercurius*. S. I. 1684.
- Curiose Staats-Gedanken über den Zustand des Königreichs Ungarn. S. I. 1684.
- Das Türkische Cabinet*. S. I. 1684.
- Leven en daaden van Johannes Sobietzki de III. Koning van Polen*. Amsterdam 1685.
- Vorster Joann. Christoph., *Divus Ladislaus*. Bécs 1685.
- Rine Gluseppe, *Il Trionfo Cattolica . . . Dell' Armi Cesaree Contro La Potenza Ottomana*. Bologna 1685.
- Travestin Mr., *An Account of the Imperial Proceedings against the Turks*. London 1685.
- Le Seraskier Bacha. Lyon 1685.

- Mepriz Bidonzo**, Compendiose notizie dello Stato passato, e presente del regno di Vngheria, di Transilvania e di Croatia. Milano 1685.
- Relatione E Breve Notitia Della Vita . . . Del Conte Emericho Techeli.** Milano 1685 körül.
- Scala Sig. Conte Ercole**, L'Vngheria compendiata. Modena 1685.
- Hungarisch-Türkische Chronik.** Nürnberg 1685.
- Türkischer Gross-Sultanen Ursprung etc.** Nürnberg 1685.
- Le Seraskier Bacha.** Novvelle dv Temps. Paris 1685.
- Il Seraskier Bassa.** Historia. Velencze 1685.
- L'Origine del Danubio.** Velencze 1685.
- Sponcir Otto**, Historia delle Attioni de Re dell' Ungaria. Velencze 1685.
- Vera E Distinta Relatione Dell' acquisto della Città D'Eperies.** Velencze 1685.
- Staats-Gedancken (Curieuser Anhang und eröffnete) über den . . . Franckreich's . . . Stillstand.** S. I. 1685.
- Kriegs- und Staats Bekümmerte Europa.** S. I. 1685.
- Raisonables Staats-Protocoll der jetzigen Souverainen in gantz Europa** S. I. 1685.
- Warhafft Vorstellung der erbärmlichen Tragödie, welche der Bassa von Grosz-Wardein mit dem Emerich Teckeli gespielet.** S. I. 1685.
- Dagverhaal van de Vermaarde belegering der Stad Buda, of Offen.** Amsterdam 1686. (Két péld.)
- Aenteeckeningh Daeghlycksche En Nette Beschrijvingh . . . der Vestingh Neuheusel.** Amsterdam 1686.
- Het zegepraalende Oostenryk of verovering van Offen.** Amsterdam 1686.
- Copia del gran Lamento . . . gl'ebrei per l'acquisto fatto . . . di Bvda Nvova.** Bécs et Milano 1686.
- Il Nodo Gordiano.** Festa Teatrale di natalizio dell' Imp. Leopoldo. Bécs 1686.
- Zenarolla Gio. Paolo**, Giornale Militare overo Bvda Espvgnata. l'Anno 1686. Bécs 1686.
- Biondi Pasquale**, Diario De' successi dell' Armi Cesaree Nell' Vngheria . . . 1685. Bologna 1686.
- Bizozeri Simpliciano**, Notizia dello stato de' Regni D'Ungheria. Bologna 1686.
- Freschot Casimiro**, Ristretto dell' Historia d'Vngheria. Bologna 1686.
- Giornale I—XIV., XVII., XVIII.** Bologna 1686.
- Glacchiri Sigism.**, Distinta Relatione . . . nella presa di Buda. Bologna 1686.
- Kriegs- und Staats-Rath** Der hohen Christlichen Alliierten und des Túrki-schen Grosz-Sultans . . . Frankfurt, Lipse 1686.
- Du Blut-Hund Mahomet.** Frankfurt és Lipse 1686.
- Hülsius Cour.**, Henricus Auceps, Hungarorum Victor. Lipse 1686.
- Distintissimi Raggvagli Dell' Assedio della Città di Bvda.** Genua, Milano 1686.
- Num. XVIII.** Giornale Dal Campo Cesareo A kal . . . da Pest, Milano 1686.
- Verissima Relatione Della Rotta Data Al Tekeli.** Velencze, Milano 1686 körül.
- Copia di lettera venuta dal campo cesareo a Vienna.** Modena 1686.
- Giornale Primo dal Campo Cesareo A' Comorra.** Modena 1686.

- Giornale Qvinto Dal Campo Cesareo Sotto Bvda. Modena 1686.**
Diario (Distinto) overo Relationi . . . nell' Assedio di Bvda. Nápoly 1686.
Bestürmet und erstürmete Stadt Ofen. Nürnberg 1686.
Histoire des Troubles de Hongrie. Seconde Edition. Paris 1686.
Histoire des Troubles de Hongrie III. Partie. Paris 1686.
Buda anders Offen Treurspel. Penchuysen 1686.
Dittel Joann. Christoph., Eigentliche Beschreibung, was sich Denckwürdiges bei . . . Statt Ofen zugetragen. Salzburg 1686.
 — — Eigentliche Beschreibung . . . der Belägerung . . . der Statt Ofen. Salzburg S. a. 1686 körül.
Relation du Siege de Bude. Toulouse 1686.
Giannini Giov. Matteo, La Gara della Natura e della Virtù. Velencze 1686.
L'Heremitage, Svccessi Dell' Armi Cesaree Nell' vna, e nell' altra Vngheria descritti. Velencze 1686.
Verissima e Distinta Relatione della Vittoria sotto la Città di Strigonia. Velencze és Bologna 1686.
 — — Dell' Assedio della Citta di Strigonia. Velencze-Genua 1686 körül.
Frewden-Gedicht uber die glückliche Eroberung der Stadt und Vestung Ofen. S. l. 1686.
Anatomi Desz von den Ungarischen Jesuiten gestellten Glaubens-Bekāntniss. S. l. 1686.
Beschryving van Hungarien, Dalmatien, en Morea. Amsterdam 1687.
Histoire des Troubles de Hongrie. Tome Troisième. Amsterdam 1687.
Bizozeri Simplicianus, Ungria restavrada. Barcelona 1687.
Zenarolla Gio. Paolo, Relatione sopra l'assedio di Buda. Bécs 1687.
L'Allegrezze di Felsina, Ouero il Giubilo De Svoi Cittadini Rimostrato . . . di Buda. Bologna 1687.
Giornale II—XXIII. Dal Campo Cesareo. Bologna 1687.
Testament politique De Charles Duc de Lorraine et De Bar. Köln 1687.
A brief discourse of the Most assured Ways and Means . . . of the Ottoman Princes etc. London 1687.
Historia de las Revoluciones de Hungria I—II. Madrid 1687.
Knellinger Balthasare, Predigen zu Zeit desz Türken-Kriegs. München 1687.
Freschot Casim., Ristretto dell' Historia d'Ungheria. Nápoly 1687.
Conte Techeli, Raggvaglio Historico. Dal Francese da Francesco Coli. Velencze 1687.
Fratta Marco della, Dell' Acqui Minerali del Regno D'Vngheria. Velencze 1687.
Historia degl' Avenimenti dell' Armi Imperiali contro a Ribelli. Velencze 1687.
Aletophilus, Die Rühmlichst-erstrittene Doppel-Victorie. S. l. 1687.
Cronick-Calender. 1687.
Stoy Paulus, Oratio de Muhamedis sepulcro. S. l. 1687.
Hungarn (das ehemals gedrückte, nun trefflich erquickte). Frankf. és Lipse 1688.
Pflugk Julius, Epistola Ad Vitvm Lvdovicvm à Seckendorff . . . fata bibliothecae Budensis . . . exhibens. Jena 1688.

- Trips Fran. Xaverius, Heroes Christiani. Köln 1688.
- Distinto raggvaglio dell'espugnatione di Belgrado. Lucca 1688.
- Defaites des armées Othomanes. Lyon 1688.
- Flämitzer Johann Nicolaus, Ewige Vermählung des Erz-Hauses Oesterreich mit der Ungarischen Königs-Cron. Nürnberg 1688.
- Stephani Thaumantius, Glücks- und Majestät-Stern desz Königreichs Ungarn. Krönungs-Pracht Josephi I. Nürnberg 1688.
- Histoire et description du Royavme de Hongrie. Paris 1688.
- Barth Joh. Conrad, Filius Accrescens Joseph. Regensburg 1688.
- Chiarello Gio Battista, Historia Degl' Avvanimenti Dell' Armi Imperiali contro Ribelli, et Ottomani. Velencze 1688. (Két péld.)
- Comazzi Gio. Batt., Notitie storiche dell' Ungaria. Velencze 1688.
- Relatione (Vera et distinta) Dell' Acquisto d'Illoch. Velencze és Bologna 1688.
- Schurzfleisch C. S., De Superioribus Ungariae Conversionibus. Wittenberg 1688.
- Flämitzer Joh. Nic., Ungarische Libertiner. Würzburg 1688.
- Alcoranum Occidentale. S. I. 1688.
- Relation (Ausführliche und gründliche) der . . . Bestürmung Belgrad. S. I. 1688.
- Rango Conrad Tiburtius, Blick in den Abgrund dess Pápstlichen Greuels. Alt-Stettin 1689.
- Burckhard Anthoni Ernst, Ertz-Herzogliche Handgriffe desz Cirkels und Lineals. Augsburg 1689.
- De La Croix, Guerres des Turcs avec la Pologne. Hága 1689.
- L'Histoire de Filipe Emanuel de Loraine duc de Mercoeur. Köln 1689.
- Flemizer Joh. Nicolaus, Sieben-Bürgens Oesterreichischer Messias. Nürnberg 1689.
- Il Conte Techeli, Raggvaglio Historico. Dal Francesc da Francesco Coli. Velencze 1689.
- Effetti di Gverra E Trattati de Leopoldo I. Velencze 1689.
- Relation (Ausführliche), der vorbey gangenen gar Blutigen Action bey Nissa . . . S. I. 1689.
- Foglietto Straordinario. 11. Settembri. S. I. 1689.
- Brunetti Lazarus, Austria imperans. Augsburg 1690.
- Les Trônes Chancellans. Ov Dialogue curieux . . . Entre Le Comte Tekeli . . . et Guillaume de Nassau. Mont 1690.
- Flämitzer Joh. Nic., Praerogativa Austriacorum Meritorum. Nürnberg 1690.
- Foglietto Straordinario. 29. Genaro, 1690; 16. Aprile, 1690; 30. Luglio 1690. S. I.
- Die Türkische von Wienn abgeschafte vnd viederumb fortgelassene Gesandtschaft. Im Jahr 1690. S. I. 1690.
- Missive Uyt het keys. Veldt-leger . . . tusschen Salamanken ende Peterwaradijn. 1691. Hága 1691.
- Relazione Veridica, . . . Della Segnalata Vittoria . . . Dalle Armi Cesare . . . appresso Salankement. Roma 1691.
- Lettere di Ragguaglio di Mons. L'Heremitage. Bécs 1692.
- Nollarn, Balthasar Franciscus. Laurea Philosophica. Bécs 1692.

- L'Histoire de Philippe Emanuel duc de Mercoeur; de la Maison de Lorraine.** Hága 1692.
- Barth Conrad, Servus Bonus.** Regensburg 1692.
- Histoire d'Emeric Comte de Tekeli.** Köln 1693.
- Alberti Val., Theologisches Gutachten über eine Jesuitische Relation.** Lipse 1693.
- Memoirs of Emeric Count Teckely.** London 1693.
- Feigius Joh., Wunderbarer Adlersschwung.** Bécs 1694.
- Histoire D'Emeric Comte De Tekeli.** 2. edit. Köln 1694.
- Admirables Efectos de la providencia en la vida, e imperio de Leopoldo**
I., II., III. Milano 1696.
- Consignatio Speciminum Diligentiae Publicorum Gymnasii Thorunensis Juventuti.** Thorn 1697.
- Diarium ausz dem Kâyserl. Feldlager bey Brod. Anno 1697.** S. I.
- Lacrymae, B. Virginis Suae Immaculatae Conceptionis Tesseræ.** Bécs 1698.
- Geschichts-Calender (Curieuseur-) des Königreichs Ungarn.** Lipse 1698.
- Heller Joannes, Javriensia.** Prága 1698.
- Beregani Nic., Historia delle guerre in Hungheria. Anno 1683.** Velence 1698.
- — **Historia Delle Guerre D'Europa II.** Velence 1698.
- Firmanus Joseph, Chorographia historica Sirmiensis et Uvjlakensis Ducatus.** S. I. 1699.
- Tollius Jacobus, Epistolæ Itinerariæ.** Amsterdam 1700.
- Bizozeri Simpliciano, La Sagra Lega Contro La Potenza Ottomana.** Tomo II. Milano 1700.
- Woodroffe B., Examinis et Examinantis Examen, sive . . . defensio adversus calumnias Francisci Foris Otrokoeci.** Oxford 1700.
- Histoire Du Prince Ragotzi.** Paris 1700.
- Mussart Car., Neue Wallfahrt zu Newsol.** Bécs (XVII. sz.)
- Relazione della battaglia seguita alli 29. e 30. di Agosto 1689.** Bécs, Velence, Bologna. (XVII. sz.)
- Kurze Kaiser-Chronik.** Boroszló (XVII. sz.)
- Distinta Relazione dell'acquisto di Strigonia Velence és Brescia** (XVII. sz.)
- Lettera di Raggvaglio.** Milano (XVII. sz.)
- Tassi Alessandro, Gli Amorosì Trofei ovvero Le Nozze Di Alcide etc.** Milano (XVII. száz.)
- Bellissima Canzonetta nella Caduta di Buda.** Velence (XVII. sz.)
- Constellation oder Himmels-Schriftt auff den Untergang des Türckischen Reichs deutend im Jahre 1666.** S. I. (XVII. sz.)
- Oxenstirna Benedictus, Sacrae Cesareae nec non Hungariae et Bohemiae Majestatis nomine regis Sveciae legato extra-ordinario . . . Hisce benigne intímandum.** S. I. (XVII. sz.)
- Peeters Jacobus, Leopoldo has Turcis ereptas . . . Hvgariae ciuitates, aliasque Turcias D. D. C. A. S. I.** (XVII. száz.)
- Ratio Status (aus der untern Welt hervorkommende).** S. I. (XVII. sz.)

- Summarischer Inhalt** eines Tractätleins genannt *Le Raggioni*. S. l. (XVII. sz.)
- Gli Amorosi Trofei, Applavso Epitalamico nelle Avgvstissime Nozze di Margherita Teresa di Spagna e Leopoldo I.** S. l. (XVII. száz.)
- Amandus A. R. P., Liber apertus id est Materiae meditationum.** Öttingen 1701.
- Copia der Zweyen Vrrtheln So an Gottfried Lehmann u. Andreas Adalbert Kertzel . . . exequirt worden.** S. l. 1701.
- Selecta heroum Spectacula in amphitheatro fortitudinis.** München 1703.
- Kriegs-Flamme** (Die Ragotzische). Köln 1704.
- Memorie del General di Montecuccoli, Tomo I.** Köln 1704.
- Rákóczy Franciscus, Universis Orbis Christiani Principibus.** S. l. 1704.
- Mausoleum Leopoldi I. Grácz** 1705.
- Ungarische und Sevennesische Unruhen.** Köln 1705.
- Copia eines Schreibens an die Ungarische Protestanten.** S. l. 1705.
- Leopoldo I. . . Graecensis Jesv Societas et Vniversitas . . . in Eivs Parentalibus Hanc Aram Lvgentes Consecrarunt.** S. l. 1705.
- Christliche Glaubens-Lehr.** Boroszló 1706.
- Succincta informatio illis Dominis Ungaris, qui minimam Societatem Jesu . . . sua in statione conservatam vellent.** Anno 1706. S. l.
- Manifesta regis Josephi et palatini Pauli Estoras.** Bécs 1707.
- Blunt Hendrik, Zee- En Land Voyagie Van den Ridder —. Na de Levant. Gedaan in het Jaar 1634.** Leyden 1707.
- Besser Carolus Christianus, Dissertatio historica de Ioannis Hvnniadis sive Corvini ortu et nativitate.** Jena 1708.
- Nachricht** (Curieuse) von dem biszherigen Zustande der Evangelischen Religion in Siebenbürgen. Köln 1708. (Két péld.)
- Roo Gerardus de, Annales Rerum Belli Domique ab Austriacis.** Editio 2. Halle 1709.
- Apparatus Funebris, Qvem Josephi I. Romanorvm Imperatoris . . . solennibus exequiis 1711. fieri jussit Imperatrix vidua regens Eleonora Magdalena Theresia.** S. l. 1711.
- Beschreibung** (Warhafft. und Curieuse) von dem seit 1701 biss 1711 gewährten Rebellions krieg in Ungarn. Lipcse 1711.
- Schier Franc., De Regiae Budensis Bibliothecae Mathiae Corvini ortu.** Bécs (XVII. száz.)

V. Vegyesek.

- Baer Jos., Handschriften und Drucke des Mittelalters u. der Renaissance.** (Katalog 500.) Frankfurt a/M. 1905.
- Bibliothek des ehemaligen Carthäuser-Klosters Buxheim.** München 1883.
- Calendarium, Vetus et Novum ad annum 1780.** Tynaviae 1780.
- Campbell M. F. A. G., Annales de la typographie néerlandaise au XVe siècle.** La Haye 1874.
- Catalogus librorum Bibliothecae Kollarianae.** Bécs 1783.
- Cohn Albert, Catalogue de livres anciens.** 1879—1882. Berlin.

Collection d'Incunables . . . mis en vente par Leo S. Olschki. Velencze 1896.
Copinger W. A., Supplement to Hain's Repertorium. I—II. vol. 1—2. London 1895—902.

Cornides Daniel, Bibliotheca Hungarica. Pest 1792.

Cserei Mihály históriája. Pest 1852.

Denis Mich., Nachtrag zu seiner Buchdrucker Geschicht Wiens. Bécs 1793.

Eckhel, Choix des pierres gravées du Cabinet impérial des antiques. Bécs 1788.

Elze Theodor, Paul Wiener. Wien u. Leipzig 1882.

Fasciculus officiorum Beatae Mariae Virginis et defunctorum. Győr (XVIII. sz.).

Hain Ludw., Repertorium Bibliographicum. Vol. I. pars 1—2. II. 1—2. Stuttgart 1826—38.

Histoire des Revolutions de Hongrie. Tom. I—II. Hága 1739.

Horn Dr. Ph. Franz, Johannes Trithemius. Würzburg 1843.

Istivánfi Nicolaus, Historiarum de rebus Vngaricis Libri XXXIV. Editio novissima. Bécs 1758.

Katalog der Buch-Ausstellung. (Mährisches Gewerbe-Museum in Brünn.) Brünn 1898.

Kazy Franc., Historia Regni Hungariae. Tom. I—III. Nagyszombat 1737—1749.

Klemm Heinr., Beschreibender Catalog des bibliographischen Museums. Dresden 1884.

Kolb Gregorius, Series Romanorum Imperatorum. Augsburg 1728.

List u. Francke, Catalogue de la . . . bibliothèque de feu Estienne de Nagy. Leipzig 1870.

Maze-Sencier Alph., Le livre des Collectio nneurs. Paris 1885.

Nemzeti Múzeum könyvtárában található többes példányok jegyzéke. 1—2. Budapest 1876—77.

Officia Sanctorum Patronorum Regni Hungariae. Győr 1784.

Péterffy Carolus, Sacra Concilia. Pars 1—2. Pozsony 1742.

Ransanus Petrus, Epitome rerum Hungaricarum. Budae 1746.

Reiser Friedrich, Reformation des K. Sigmund. Herausg. v. Dr. W. Boehm. Leipzig 1876.

Relazione Della Cavalcata Fatta in occasione del solenne Possesso di Senatore di Roma. Roma 1766.

Renouard Ant. Aug., Annales de l'imprimerie des Alde. 1—2. és Suppl. Paris 1803—1812.

— — Annales de l'imprimerie des Estienne. Paris 1843.

Rosenthal Ludw., Bibliotheca Turcico-Hungarica. (Catalogue 27.)

Schmitth Nic., Archi-episcopi Strigonienses. Nagyszombat 1752.

Schnurrer Christian Friedrich, Slavischer Bücherdruck in Würtemberg. Tübingen 1799.

Silbernagel, Johannes Trithemius. Landshut 1868.

Szabó Károly, Régi Magyar Könyvtár. I—II. Budapest 1879—1885.

Versteigerung der Kunst-Sammlung des Jos. Dan. Böhm. Wien 1865.

Verzeichniß der Bibliothek des Th. G. von Karajan. Wien 1879.

Werböczius Illustratus. Nagyszombat 1763.

Wiechmann C. M., Meklenburgs altniedersächsische Literatur. I. Theil. Schwerin 1864.

*

Töredék-lapok egyes régi magyar munkákból, részben fényképek után.
Török-kézirat. Válogatott részek a Koránból s különféle imádságok.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XVI. KÖTET.

1905. Deczember 15.

12. FÜZET.

A Széchenyi-Muzeum megnyitása.

1905. november 3.

A nagy számmal egybegyűlt tagokat és vendégeket *Kautz Gyula* akadémiai másodelnök a következő beszéddel üdvözölte: Igen tisztelt Gyülekezet! Ma üljük meg 80-ik évfordulóját annak az emlékezetes napnak, a midőn nemzetünk egyik legnagyobb szülöttje, gróf Széchenyi István, nemes ihlettségű szelleméből s mintegy a nemzet geniusának sugallatából, azt a kijelentést tette, a melylyel Akadémiánk alapja lett megvetve; kijelentését, mely úgy hangzott fel, mintha egy új magyar cultur-világot Alkotó „legyen világosság“-ot kiáltott volna ki.

Az ekkép megalapított Akadémia az e korban megindult nemzeti regeneratio egyik előhírnöke, elősegítője, tényezője lett. Ápolta, követte és fentartotta a nagy gróf nagy traditiót; hűséggel, hálával és soha nem szűnő kegyelettel őrizte meg annak emlékét; s egyebek közt azon volt, hogy mindaz, a mi e nagy emléknek minél teljesebb érvényesítésére és mélyítésére szolgált, itt, e diszes csarnokokban, egy, az összegyűjtött reminiscentiális tárgyakat, szellemi és művészeti termékeket stb. felőlelő muzeumban a hazafias közönségre nézve is hozzáférhetővé és használhatóbbá tétessék.

E célra hozta létre és rendezte az Akadémia úgynevezett „Széchenyi-Muzeumát“, a melynek megalkotása körül legnagyobb érdeme van Akadémiánk előbb főtítkára, most főkönyvtárnoka, Szily Kálmán rendes tagtársunknak, a ki fáradhatatlan munkássága, szeretetteljes gondoskodása s szakavatott, hazafias buzgálkodásával mindnyájunk meleg elismerésére szerzett igényt.

Midőn a tisztelt Jelenlévőket a muzeum szíves megtekintésére felhívnám, még annak az óhajtnak adok kifejezést, hogy valamint gróf Széchenyi halhatatlan eszméi és tanításai elménkben és keblünkben élnek, úgy az itt felgyűjtött becses emléktárgyak ne legyenek antiquált ritkaságokként el- és félretéve, hanem elevenedjenek meg és maradjanak állandóan élő és ható emlékeztetőkként előttünk, most és mindenha.

Üdvözlöm az Akadémia nevében a nemes grófi család itt megjelent tisztelt tagjait és kérem Szily Kálmán főkönyvtárnok urat a muzeum keletkezésére és berendezésére vonatkozó előadásának megtartására.

*

Másodelnök úrnak e megnyitó szavai után *Szily Kálmán* r. t. főkönyvtárnok a Széchenyi-muzeum történetét és rajzát a következőkben adta elő:

Ma 80 éve (talán éppen ez órában) alapította Széchenyi István, barátaival: Károlyi György, Andrássy György és Vay Ábrahámmal a Magyar Tudományos Akadémiát; és ez idén van 40 éve, hogy az Akadémia, gr. Dessewffy Emil elnöklete alatt, e palotában s éppen e teremben első ülését tartotta. Széchenyi nem érte meg a palota megnyitását. Hamvait a czeni sirbolt már negyvenöt év óta takarja, de e negyvenöt között aligha volt év, melyben vagy itt, vagy odaát a díszteremben a föl-olvasók egyike vagy másika kegyelettel meg ne emlékezett volna róla. Ma is az ő emlékének áldozunk.

A Széchenyi-Múzeum eszméjének első gyökérszálai messzire visszanyúlnak Akadémiánk történetében.

1876. november 27-ikén mutatta be a főtítkár azon képet, melyet gróf Széchenyi Béla az Akadémia elnökéhez küldött, kegyeletos ajándékol az Akadémia részére. E kép olajfestésben Körösi Csoma Sándor dardsilingi síremlékét tünteti elő, mely díszes aranyozott keretbe foglalva, mindig Széchenyi István asztalán állott. A kereten Magyarország czimere és Széchenyitől a következő halhatatlan fölírás: „Egy szegény árva magyar, pénz és taps nélkül, de elszánt, kitartó hazafiságtul lelkesítve — Körösi Csoma Sándor — bölcsőjét kereste a magyarnak és végre összeroskadt fáradalmai alatt. Távul a hazátul aluszsa örök álmát; de él minden jobb magyarnak lelkében. Az itt ábrázolt sírkő nyugszik hamvain. Brit társaság emelte tudományos érdemeiért. Nem magas helyzet, nem kincs a nemzetek védőre, hanem törhetlen honszeretet, zarándoki önmegtagadás és vas akarat. Vegyetek példát hazánk nagyai és gazdagai egy árva fiún, és legyetek hű magyarok tettel, nem pusztá szóval, áldozati készséggel és nem olcsó fitogtatással! Széchenyi István“. — Az Akadémia ez ajándékot a kettős kegyelet érzelmeivel fogadta s a becses ereklye biztos megőrzése iránt azt rendelte, hogy az az akadémiai könyvtárban, mint a közönségtől látogatott és kellő felügyelet alatt lévő helyen, legyen elhelyezve üvegszekrényben, hogy a látogatóknak szemébe tűnhessék. (Ért. 10: 187.)

E kép lett, korra nézve, a ma megnyíló Széchenyi-Muzeum első darabja!

A következő évben Bertha Sándor Széchenyi Istvánnak néh. idősb Bertha Sándorhoz intézett négy levelét adta át az Akadémiának a Széchenyi-iratokhoz csatolás végett. A levelek — mint a jegyzőkönyv mondja — *ideiglenesen* a könyvtárban tétettek le. (Ért. 11: 115.)

Ugyancsak 1877-ben jelentette az Akadémiának gr. Lónyay Menyhért elnök, hogy Széchenyi István néhai titkárának, Tasner Antalnak örököseitől az Akadémia részére megszerezte Széchenyi István irodalmi hagyatékát. Ugyanekkor indítványozta az elnök, kéressék föl Széchenyi Béla, hogy atyjának az ő kezei között levő irományait, a mennyiben az Akadémia által fel volnának használhatók. bocsátaná az Akadémia rendelkezésére, ha kívánja, visszaszolgáltatás terhe mellett. (Ért. 11: 209.) Gr. Széchenyi Béla, ki éppen akkor volt kelet-indiai útjára indulandó, nyomban elrendelte az Akadémia kérelmének teljesítését s a Széchenyi-nemzetség levéltárnoka, Paur Iván, azonnal meg is küldötte, 23 csomagban, Széchenyi Istvánnak a czeni levéltárban őrzött irományait, jelentvén, hogy azok az Akadémiának örök tulajdonul engedtetnek át (Ért. 11: 223 és 15: 229); utóbb pedig (1884-ben) Széchenyi Béla t. tag személyesen nyújtotta át ajándékuł atyjának hatóságokhoz, társulatokhoz és magánosokhoz irt levelek fogalmazatainak és másolatainak hét ivrétű kötetbe foglalt gyűjteményét megőrzés és irodalmi értékesítés végett (Ért. 18: 95).

Ugyancsak 1884-ben nyilvános felhívást intézett az Akadémia Széchenyi Istvánnak még élő kortársaihoz, küldenék be a birtokukban levő leveleket fölhasználás végett. Fájdalom, nincs semmi nyoma, hogy e felhívásnak bármily csekély foganatja is lett volna.

Ezután egy hosszú, tíz évnél tovább tartó szünet állott be a Széchenyi-iratok s ereklyék összegyűjtésében. 1896-ban hozott az Akadémia ez ügyben egy új határozatot, mely most már a Széchenyi-muzeum eszméjének testet s életerős szervezetet adott. Egy nagybecsű gyűjtemény példája érlelte meg e határozatot. A mikor t. i. Elischer Gyula egyetemi tanár úr a néhai Elischer Boldizsártól több mint negyven éven át sok költséggel és kitartó buzgalommal összeállított Goethe-gyűjteményt a M. Tud. Akadémiának ajándékozta, többünkben megvillant a gondolat, hogy, ha egyes ember, csupán a kedvelt költője iránti lelkesedésből, nem is ithonról, ily remek gyűjteményt állíthatott össze itt Budapesten, mennyivel könnyebben és mennyivel rövidebb idő alatt állíthatna össze a M. Tud. Akadémia gr. Széchenyi István emlékezetére egy hasonló gyűjteményt. Naplói, iratainak és levelezésének jó nagy része már is az Akadémia birtokában van, s ha e tervet megpendítjük, bizton számíthatunk az egész hazai közönség támogatására. A millennium idejében amerikai magyarokból

egy nagyobb társaság látogatta meg a kedves szülőföldet és Széchenyi, Deák szobrára s Kossuth sirjára remek érczoszorúkat helyezett. Míg a Deák- és Kossuth-koszorúk megőrzését a székesfőváros gondjaira bízta, a Széchenyi-koszorút az Akadémiának adta át, jeléül annak, hogy a Széchenyi Istvánra vonatkozó emléktárgyak megőrzését a közönség is az Akadémia feladatának tekinti. Ezek indították az Akadémiát említett határozatára, mely szerint:

1. Az Akadémia a gr. Széchenyi Istvánra vonatkozó irodalmi művekből, ereklyékből a palota erre alkalmas termében muzeumot létesít.

2. E muzeumba fölveszi: Széchenyi kéziratait, levelezését, jegyzeteit, műveinek minden kiadását; az életére és működésére vonatkozó könyv- és hirlap-irodalmat; a személyéhez fűződő ereklyéket; ifjúkori tárgyakat; arcképeket, szobrokat róla s a környezetéhez tartozókról stb.

3. Felszólítást intéz mindazokhoz, kik akár Széchenyi-iratoknak, akár ereklyéknek birtokában vannak, engedjék át ezeket az Akadémia Széchenyi-muzeuma számára akár ajándék vagy eladás útján, akár a tulajdonjog föntartása mellett. (Akad. Ert. 7: 555.)

E fölhívásnak már kedvezőbb lett a sikere. Most is gr. Széchenyi Béla volt az első, a ki azonnal, a mint az Akadémia határozatáról értesült, kijelentette, hogy a birtokában levő s boldogult atyjára vonatkozó ereklyéket a legnagyobb örömmel ajándékozza a Széchenyi-muzeumnak. Az ajándékából hozzánk jutott emléktárgyak s ereklyék már is hat tárlót töltenek meg s muzeumnak kétségtelenül legnagyobb becsű részét teszik. Példáját a Széchenyi-nemzetség több igen tisztelt tagja is követte. Gróf Széchenyi Gyula ideadta azt az író tollat, melyet Széchenyi halála napján Döblingből íróasztaláról, a tintatartó mellől hozott el magának emlékül, tehát azt a tollat, melylyel Széchenyi István utólszor írt. Gróf Széchenyi Imre közbenjárására gr. Festetics Dénesné (Széchenyi István mostoha leánya) átengedte Széchenyi neki írt leveleit s döblingi lakószobái egykorú fényképeit. Gróf Széchenyi Miklós a közös ősnek, Széchenyi Ferencznek kis bronzszobrát s Istvánnak két eredeti levelét. — A távolabb állók ajándékai közül első helyen emlitem Kostyán Ferencz nyugalmazott huszárezredes úr könyvgyűjteményét. Még mint fiatal huszártiszt megszerezte Széchenyi minden művét s a forradalom előtti hirlapokból, különösen a Jelenkorból nagy szorgalommal s kiváló gondnal sajátkezűleg kiírogatta Széchenyi majd minden ujságcikkét. A Kostyán-gyűjteményt muzeumunkban a még Széchenyi csináltatta könyvszekrény egyik külön szakaszába helyeztük el: kegyeletes helyre a hazafiúi kegyelet megkapó tanújelét. —

Bassarabits Sándor nyug. honvédeztudós úr a történelmi ereklyékben dúsgazdag magán-muzeumból átengedte mindazon tárgyakat, melyek az Akadémia Széchenyi-muzeumból még hiányoztak. Ugyanígy Ernst Lajos úr, a Nemzeti Szalon igazgatója nagybecsű gyűjteményéből kiválogatta és ideajándékozta a nálunk még hiányzó arczképeket és szobormintákat. s ezenkívül a muzeumi tárgyak elrendezésében jó tanácsokkal volt segítségünkre. Nagy köszönettel tartozunk Kropf Lajos Londonban élő hazánkfiának, Akadémiánk külső tagjának is. ki a Széchenyi életére és működésére vonatkozó, külföldön s különösen angol nyelven megjelent műveket gyűjtötte össze s küldötte meg a muzeumnak.

Lehetetlen azonban mindazokról, a kik a muzeumot kisebb vagy nagyobb ajándékokkal gazdagították, még csak nevök egyszerű felolvasásával is megemlékezni. Hiszen számuk meghaladja a 150-et;* közülök 113-an magánosok, 38-an pedig megyei és városi törvényhatóságok, melyek beküldötték a levéltárukban levő és Széchenyire vonatkozó iratokat vagy eredetiben (mint Borsod vármegye), vagy hiteles másolatban.

Évről-évre gyűltek, ajándék s vétel útján a muzeumi tárgyak: könyvek, kéziratok, képek, szobrok s ereklyék, oly nagy mennyiségben, hogy az Akadémiának végre gondoskodni kellett alkalmas elhelyezésükről. Az első emeleten levő sarok-lakásra, mely eredetileg tisztviselői lakásnak volt szánva, esett a választás: két szobát már most megtöltve, kettőt pedig a későbbi szaporodásra hagyva.

A muzeumi tárgyak következő 9 csoportba vannak be-

* A M. T. Akadémia Széchenyi-Muzeumát ajándékokkal gazdagították: Abaujmegye, Alsó-Fejérmegye, az Amerikai magyarság, gróf Andrássy Gyula, Athenaeum ír. és ny. r. társaság, Bács-kulai Hírlap szerkesztősége, Bácsmegye, dr. Balogh Jenő, Baranyamegye, Barsmegye, Bartal Béla, Jaszenovai Bassarabits Sándor, Benkő Jenő, Beöthy Ákos, ifj. Dersi Biás István, Biharmegye, dr. Borovszky Samu, Borsódmegye, Brassói áll. főreáliskola, özv. dr. Breán Kázmérné, Buda és Vidéke szerkesztősége, Budapest székesfőváros, Budapesti áll. felsőbb leányiskola, Budapesti kereskedelmi akadémia. Csanádmegye, Csánki Dezső, Csaplár Benedek, Csapó Vilmos, Csongrádmegye, Debreczeni ev. ref. főiskola, Duka Tivadar, Eckermann Ede, Endrődi Sándor, Esztergommegye, Jánosi Engel Gyula, Eperjesi Széchenyi-Kör, Erdélyi Gyula, Erdélyi Pál, Ernst Lajos, Fábian László, Fabriczy Kornél, dr. Fejérpataky Kálmán, Fenyvessy Ferencz, Ferenczi Zoltán, Ferenczy József, özv. gr. Festetics Dénesné sz. gr. Zichy Karolin, Fraknói Vilmos, Fränkl Bertalan, Gaal Jenő, Gömör és Kis-Hontmegye, Guzmics Lajos, Györmegye, Győr sz. kir. város, Gyulai Pál, Hajdúmegye, Hellebrant Árpád, Hertelendy Ferencz, Hídvégi Sándor, Hollan Ernő, dr. Imre Sándor, Jalava Antal, Jónás Károly, Kecskemét város, Kerékgyártó Árpád, Kereskedelmi minisztérium, Kisfaludy-Társaság, Zilahy Kiss Béla, Kollányi Ferencz, Komárommegye, Kont Ignác, Kónyi Manó, Kosch Árpád, Kostyán Ferencz, Krassó-Szörény-

osztva. Az I. csoportba Széchenyi munkáinak minden kiadása, eredetiben és fordításban; számuk 135 kötet. A II. csoportba a Széchenyi életére és működésére vonatkozó munkák; számuk 781 kötet. A III. csoportba hírlapok és folyóiratok Széchenyre vonatkozó cikkekkkel; számuk 92 kötet és 467 füzet vagy szám. A IV. csoportba Széchenyre vonatkozó kisebb nyomtatványok; számuk 259 darab. Az V. csoportba Széchenyi kéziratai; számuk 626 darab. A VI. csoportba Széchenyi működésére vonatkozó kéziratok 3179 darab. A VII. csoportba Széchenyi arcképei és szobrai; számuk 116 darab. A VIII. csoportba képek és szobrok Széchenyi környezetéből; számuk 75 darab. A IX. csoportba emlék tárgyak, ereklyék; számuk 565 darab. Mind a kilencz csoportot összevéve: 6292 darab.

A muzeumot látogató közönség számára két katalogust állítottunk össze: egy nagyobbat, mely folyó szám szerint haladva, minden egyes tételt részletesen leír, s egy kisebbet, mely csakis a közszemlére kitett tárgyakat említi föl.

Akadémiánk Széchenyi-bizottsága, mely a készülő muzeum felett a felügyeletet gyakorolta, a megnyitást a mai napra tűzte s egyszersmind elhatározta, hogy mától egy hétig minden délelőtt, azután pedig hetenként három délelőttön (10-től 12-ig) a közönség számára nyitva álljon.

E muzeum még korántsem befejezett mű. Évről-évre gyarapodni s mind jobban növekedni fog nagy jelentősége. Most még csak alapjai vannak megvetve, de már ez alapokat is jól-éső megalégedéssel szemlélhetjük.

megye, Kropf Lajos, Kugler Mihály, Kun Samu, gr. Kuun Géza, Lőcse város, Magyar Mérnök- és Építészegylet, Mailand Oszkár, gr. Mailáth József, Márki Sándor, özv. Markusovszky Lajosné, Maros-Torda-megye, Szegedi Maszák Hugó, Meiszner Miklós, Milhoffer Sándor, Moson-megye, Nagy Gyula, Nagy-Bánya város, Nagy-Kőrösi főiskola, Nagy-Várád város, Nécsey József, Nemzeti Casino, Nemzeti Múzeum, Nógrádmegye, Nyitramegye, Országos Képtár, Országos Képzőművészeti Társulat, Pallas ir. és ny. r. társaság, Palugyai Gusztáv, Paszlavszky József, Peissner Ignác, Perényi József, Pisztory Mór, Pivány Jenő, br. Podmaniczky Géza, Poór Antal, Puky József, br. Radvánszky Béla, Révai testvérek, Reizner János, Riedl Frigyes, Rombauer Roderik, Röser János. Sárosmegye, Schirmer Fridrik, Schumacher Sándor, Selmeczbánya-bánya város, Soproni áll. főreáliskola, Soproni irod. és műv. kör, Sopronmegye, Sopron sz. kir. város, Szabadka város, Szabolcsmegye, dr. Szalágyi Aurél, Szatmár-Németi város, gr. Széchenyi Béla, gr. Széchenyi Gyula, gr. Széchenyi Miklós, Székesfehérvár város, Szepesmegye, Szilády Áron, Szilágy (Közép-Szolnok) megye, Szily Kálmán, id. Szinnyi József, Szmik Antal, Tarnay Gyula, Tasner Géza, Temesmegye, Tolnamegye, Tolnai Vilmos, Történelmi társulat, Turóczmegye, Vallás- és közoktatásügyi miniszt., Vas megye, Veszprémmegye, Viszota Gyula, Vukasinovits József, Walland Ernő, gr. Wartensleben Eszter, Wodianer F. és fiai, Zichy Antal, Zólyommegye.

Legyen e muzeum nemcsak az örök hála tanúbizonysága Akadémiánk részéről, hanem mindennapi emlékeztető is az ő életére. Emlékeztessen mindenkit arra, hogy „soha egy rövid emberéletnek nagyobb eredményei nem voltak, soha egyes polgár nemzetének haláljára érdemesebbé nem tette magát, mint Széchenyi István.”¹

Jelentés a földrengéskutató nemzetközi szövetkezet III. értekezletéről.

(Kivonat *Kövesligethy Radó* l. t. okt. 23-iki előadásából.)

A német kormány meghívására megtartotta az Association internationale sismologique a f. évi augusztus hó 15-én a berlini belügyminiszterium szövetségtanácsi üléstermében harmadik konferenciáját. A mindössze négyórás tanácskozás eredménye közelről érdekelheti Akadémiánkat is, minthogy első sorban a szövetkezett Akadémiáknak alapszabályainkra vonatkozó módosító javaslatával foglalkozott.

Rebeur-Paschwitz volt az első, a ki a nyolczvanas évek elején felismerve egy japán földrengésnek strassburgi horizontalis ingájától felrajzolt távolhatását, teljesen méltányolta a földrengési megfigyeléseknek a Föld belsejének megismerésére vonatkozó fontosságát. Ezért már 1895-ben, röviden halála előtt javaslatot tett nemzetközi mikrozeismikus hálózat létesítése érdekében.² Kora halála után Gerland a londoni, majd a berlini földrajzi congressuson szólalt fel ez ügyben és mint ismeretes, 1901-ben már összejeött Strassburgban az első nemzetközi seismologiai értekezlet, mely a feladat megoldására az államok nemzetközi szövetkezését találta legalkalmasabbnak. Ily módon létrejött a német kormány folytonos élénk érdeklődése mellett 1904. áprilisban az Association internationale sismologique, és hazánk, a mely az első két értekezleten részt vett, egyszersmind az első államok közül való volt. a mely az új szövetkezetbe belépett.

Ennyire már termettek voltak a dolgok, midőn az Akadémiák szövetkezete figyelmessé lett a már megizmosodott tényezőre és saját, nem ugyan 1895-ig, hanem csak 1900-ig visszaterjedő törekvéseit sietett programszerűen összeállítani. Sir Archibald Geikie ugyanis az 1900-ban Párisban tartott VIII. nemzetközi földrajzi congressuson bizottság kiküldését kérte azon geologiai vizsgálatok megjelölésére, a melyek számára nemzetközi együtt-

¹ B. Eötvös József, Akad. Évk. X: 114.

² Vorschläge zur Errichtung eines internationalen Systems von Erdbeben-Stationen. Gerlands Beiträge zur Geophysik, 2 köt. 773—782. I. 1895.

működés a leggyümölcsözőbbnek ígérkezik. Az 1903. augusztusban Bécsben tartott IX. nemzetközi földrajzi congressuson a ki-nevezett bizottság a földrengéseket és bradyseismikus mozgások megfigyelését jelölte ki mint legfontosabbakat, és utalva az Akadémiáknak 1901-ben kötött nemzetközi szövetségére, ezt tartotta legalkalmasabbnak a kitűzött cél elérésére.

Az Akadémiák szövetségének 1904-iki londoni ülése, melyen különben angol, francia, olasz és osztrák akadémikusok igen élesen szoltak a földrengéskutató szövetség ellen, ki is dolgozott egy hárompontú programot, mely teljesen egyezett a Strassburgban már egy évvel előbb az Association sismologique-től elfogadott munkatervvel.

Utóbb mégis jónak találta a szövetkezett Akadémiáktól küldött seismologiai bizottság, hogy a két testület feltünően azonos munkarendjén változtasson. A majnamelléki Frankfurtban 1904. október 10. és 11-én tartott bizottsági ülésen kimondja, hogy földrengési megfigyelésekre az Association internationale sismologique-ot tartja illetékesnek és magának csak a bradyseismikus jelenségek megfigyelését tartja fenn, a melyekről különben a II. strassburgi értekezlet ugyancsak gondoskodott.

Türevéseinknek sajátságos párhuzamosságából az Akadémiák szövetkezete jogot formált arra is, hogy tudományos szempontból határozottan káros módon, nem tudományos, hanem a tudománytól mindig távoltartandó érdeket szolgálva, beleavatkozott alapszabályainkba is. A minden nehézség nélkül elfogadható módosításokon kívül azt követeli, hogy az Association központja gyanánt szereplő főállomás, melyet már két nemzetközi seismologiai értekezlet egyhangúlag Strassburgba tett át, a közgyűlés által jelöltessék ki, a mi azt jelenti, hogy esetleg négyévenként helyet cseréljen. Hogy ez hasznos munkának teljes megbénítását jelentheti, azt persze csak kevesen tudják; azok, a kik kiterjedt földrengések átszámolásával és különböző rendszerű műszerek összehasonlítható leolvasásával foglalkoztak.

A második tudományosan sérelmes pont, hogy a központ az egyes országokból beküldött — tehát nem bekövetelt — jelentéseket feldolgozza. Ezzel jelentések beküldése facultativvá van téve.

Ezen határozottan káros módosítások forrását nem kell távol keresnünk. Okmányszerűen ismerem a hivatalos és nem hivatalos intriquákat, melyekkel Magyarország hozzájárulását megakadályozni, vagy midőn ez már nem volt lehetséges, legalább késleltetni akarták. Nem tartozván ide, a mi nem a nyilvánosság előtt történt, példaképen csak annak az elmondására szorítkozom, a mi az értekezleten köztudomású lett.

Kormányunk Magyarországnak a szövetkezetbe való belépését 1904. május havában közölte a külügyminiszteriummal. Mind-

azonáltal 1905. augusztus 15-én, az értekezlet reggelén, egy márcziusban történt sürgetés ellenére az államok listájában még azon megjegyzés olvasható, hogy Ausztria-Magyarország hozzájárulását még nem nyilatkoztatta ki. Előre sejtve ezt, a kormánytól azon felhatalmazást kértem és kaptam, hogy Magyarországnak már másfél évvel előbb történt belépését a leghatározottabban kinyilatkoztathassam. Felszólalásomra azonban nem volt szükség, mert Lewald titkos kormánytanácsos mint elnök már az ülés legkezdetén bejelentette Magyarország hozzájárulását, melyet előtte való este rövid úton tudatott a német belügyminiszteriummal kormányunk. Minthogy Ausztria ezen értekezletre képviselőt nem is küldött, ez ügyben bővebb felszólalást nem tartottam helyén valónak.

Ama, a már tagokul belépett államokat sértő pont, hogy minden állam „vagy kormánya, vagy valamelyik tudományos testülete által” fizeti évi hozzájárulási díját, Franciaország és a különleges berendezésű Anglia kedvéért van. De korántsem a nevezett államok óhajtották a változtatást. A nálunk nem ismeretlen politika, a mely kicsinyes aggodalmai mellett elfelejti, hogy a nemzetközi aeronautikai szövetkezetnek központja szintén Strassburg, melyen a híres francia tudós, Teisserenc de Bort, ilyes aggodalmakat nem ismerve megjelent. Az 1903-iki II. értekezlet, a melyen Strassburg már mint hivatalos központ szerepelt, ugyancsak vendégül látta gróf Montessus de Ballore-t, a ki, a mellett, hogy neves seismologus, chef d'escadron d'artillerie hors cadre, és commandant le Bureau de recrutement.

Ausztria és Anglia e módosítások elfogadásától tette függővé hozzájárulását. A német kormány feltétlenül békés meg egyezést óhajtván, curatoriumi ülésében a módosításokat elfogadásra ajánlotta; és azon megjegyzésemmel, hogy nem akarom megbontani a szavazás egyhangúságát, — e téren utolsó értekezletünkől némi tapasztalatokat már merithettem — a szövetkezett Akadémiák módosító javaslatai egyhangúlag el is fogadtattak.

Az értekezleten, a mely ezúttal inkább adminisztratív jellegű volt, úgy hogy némely állam csak diplomatiailag képviseltette magát, a következő országok vettek részt: Németország (Th. Lewald, titkos kormánytanácsos, elnök, Breiter, követségi tanácsos, Gerland, Helmert, Rudolph, Wiechert); Belgium (Lecointe); Bulgária (Sismanof); Spanyolország (Mier y Miura); Amerikai Egyesült-Államok (Tower); Nagybritannia (Schuster, Granville); Görögország (Rangabé); Magyarország (Kövesligethy); Olaszország (Agamennone); Mexico (Icaza); Norvégia (Kolderup); Németalföld (van der Stok); Portugál (Meyrelles); Románia (Biliurescu); Svájc (Deucher). Omori japán és Lewitzky orosz kiküldött nem érkezhettek meg időben, de levélben a határozathoz hozzájárultak.

Érdekes összehasonlításra adott alkalmat, hogy Svédország, a mely maga nem vett részt az értekezleten, mily loyálisan tudatta a német kormányval a már akkor elszakadt Norvégia részvételét.

Ezután megválasztott az állandó bizottság. Arthur Schuster, a manchesteri egyetem tanára, a megkinált elnökséget nem fogadhatta el, minthogy Anglia hozzájárulása még nem kimondott tény. Alelnök lett Luigi Palazzo, a római meteorologiai intézet igazgatója, főtítkár pedig, Wiechert tanár javaslatára közfelkiáltással, az állandó bizottság magyarországi tagja. Legyen szabad megemlítenem, hogy a költségvetés bőven gondoskodik a főtítkár irodai szükségleteiről. A választás természetesen csak az 1907-ben tartandó közgyűlésig szól.

Az Association egyelőre 18 tagot számít, a melyek összesen évi 27.600 márkát fizetnek. Ha az alapszabálymódosítás folytán Ausztria, Franciaország és Nagybritannia még csatlakozik, az évi tagdíj-jövedelem 37.200 márkára fog emelkedni.

A megszavazott költségvetés tisztán tudományos kiadványokra egyelőre 8000 márkát kíván fordítani. Ebből két katalogus kerül ki, mely a makro- és mikroseismikus megfigyeléseket és a tengerrengéseket tartalmazza. A bemutatott 1903-iki makroseismikus katalogus hatalmas 674 lapnyi munka. Érdekes, hogy Helmert, éppen reám való hivatkozással az összeget keveselte; ismeri terveimet, melyek idővel csakugyan nagyobb összeget fognak követelni.

Az ülés folyamán Németország tett jelentést tevékenységéről; említésre méltó, hogy Samoa szigeten van már seismikus állomás, mely sok rengést registrál, és Kelet-Német-Afrikában meg Kiao-csouban most állítanak fel újabb állomást.

Végül következett az ülés egyetlen tudományos előadása, melyet az elnökség felszólítására jelentéstevő tartott. Nyári, nem sikertelen tanulmányaimmal kibővítve bemutattam röviden a földrengések átszámolásának menetét és a cerami földrengésre alkalmazott módszer eredményeit, kitüntető figyelemmel hallgatták és Wiechert javaslatára a jegyzőkönyv is megemlékezik e tanulmány fontosságáról. Előadásom folyamán éppen tudományos okokkal mutathattam ki a középpont állandóságának szükségét és a Strassburgban eddig elért eredmények fontosságát. A német kormány csak azon feltétellel állt rá a módosításra, hogy a központ Strassburg maradjon és a mennyire tőlünk telik, tudományos eredményekkel e mellett fogunk küzdeni.

Megmutatván, hogy a mai megfigyelések milyen következtetésekre adnak alkalmat, előadásom végkövetkeztetése gyanánt a következő javaslatot adtam be:

„Az Association internationale sismologique állandó bizottsága kívánatosnak tartja a távolrengések seismikus elemeinek és

az ezekből következtethető geophysikai állandóknak egységes számolását és így, egyszersmind a központ munkaterhén tetemesen könnyíthetni remélvén, megbízza egyelőre ezen, a strassburgi központ törekvéseivel szorosan kapcsolatos teendőkkel magyarországi tagját“ (az eredetiben személyi vonatkozás nélkül: betraut hiemit das Staatenmitglied Ungarn).“

Feljogosított e javaslatlételre, hogy már előzetesen tanácskoztam hallgatóimmal terveim kivihetőségét illetőleg. Felhatalmazást nyertem az értekezlettől, hogy terveimet az egyes államoknak bejelentsem és a földrengésszámoló intézet, mely a földrajzi intézetben helyiséget nyert, munkásságát már meg is kezdte. Dr. Jordan Károly vezetése mellett dolgoznak benne állandóan dr. Pécsi Albert és magam. továbbá néhány lelkes egyetemi hallgatóm.

A rövid délutáni ülésen felmerült néhány az utolsó értekezlet óta függőben lévő tudományos kérdés, melyről azonban az ülés jellege miatt döntenem nem lehetett. Mégis fel akarom említeni, hogy a földrengési heti jelentések fontossága nyomatékosan kiemeltetett. Ez arra indított, hogy januáriustól fogva már mi is kiadunk ilyeneket.

Az értekezlet mindvégig a német belügyminiszterium vendége volt; összejöveteleink úgy, mint az ülést követő napon Potsdamba és a lindenbergi aeronautikai állomásra tett kirándulásunk bő alkalmat adtak a személyes érintkezésre. Potsdamban azon öröm is ért, hogy az 1901. évi strassburgi értekezleten javasolt abszolút seismometerem felállítását tervezik.

Rám nézve különösen tanulságos volt Helmert és Wiechert társasága. Mindenesetre buzdítólag hat, hogy az egyik a tudományos seismologia fejlődését, a másik gyakorlati istápolását is innen várja.

Minden rengés keletről jön, és ezért kiválóan fontos, hogy Budapest elsőrangú állomás legyen. Örömmel jegyzem meg, hogy ilyen törekvés Zágrábban is mutatkozik. Okvetetlenül szükséges, hogy Budapesten egy Wiechert-féle inga állíttassék fel, a magam részéről pedig arra fogok törekedni, hogy a magukban nem elégséges pusztá időadatok mellé új megfigyelési elemek hozassanak be. Az új módszer, melyet seismikus hosszkülönbség-mérésnek lehetne nevezni, Wiechert nézete szerint is be fog válni, és a központ iránta annyira érdeklődik, hogy keresztültvitelére minden tőle telő anyagi áldozatra kész. Remélem, hogy rövid időn belül felöle bővebbet jelenthetek.

Classica philologia és görög-latin philologia.

(Kivonat *Pecz Vilmos* r. tag novëmber 6-iki előadásából.)

Felolvasó a M. T. Akadémia I. osztályának folyó év februárius 20-iki ülésén tartott székfoglalójában azt vitatta, hogy sem nem helyes, sem nem időszerű a classica philologia tárgyra nézve Wolf Frigyes Ágost hírneves német philologus óta mai napig általánosan elfogadott ama nézet, hogy a classica philologia az ókori görögökre és a rómaiakra vonatkozó ismeretek összességét képezi és úgy értelmezte ezt a tudományt, hogy annak tárgya általában véve a görögség és latinság, mivel pedig görögség és latinság nemcsak az ókorban, hanem a közép- és újkorban is létezik, úgy vélekedett, hogy a közép- és újkori görög és latin philologia az ókori görög és latin philológiával egyívő tartozik, s mint ilyen a classica philológiának integráló részét képezi. Szóval, azt fejtegette, hogy az ó-, közép- és újkori görög és latin philologia egy tudomány, és ezt a tudományt nevezte classica philológiának.

Felolvasó mindenekelőtt az ó-, közép- és újkori görög és latin philologia összetartozandóságára vonatkozólag székfoglalójában kifejtett érveihez pótlólag egy pár megjegyzést csatol, melyekben czáfolja az ellentábor ama ellenvetéseit, hogy az ókori görög és latin philologia egészen más valami, mint a közép- és újkori görög és latin philologia; hogy az ó-, közép- és újkori görög és latin philológiának egy tudományvá való egyesítését már annak óriási, egy ember erejét messze fölülmúló kiterjedése is akadályozza; hogy az ó-, közép- és újkori görög és latin philologia egyes részeinek kialakulása és haladása meg van akadályozva az által, hogy más részekkel együtt egy nagyobb kiterjedésű tudomány körébe tartoznak. Ezután áttér a „classicus“ elnevezés megbeszélésére. Ezt a szót illetőleg felolvasó székfoglalója megírásakor úgy vélekedett, hogy a classicus-féle (előkelő, elsőrendű jelentő) megtisztelő elnevezést a görögségnek és latinságnak nemcsak ó-, hanem közép- és újkora is megérdemli, meri hiszen az egymással benső viszonyban álló görögség és latinság a maga egészében és teljességében az a páratlan hatalom, mely Európa

culturáját megteremtette; azért felolvasó arra határozta el magát, hogy a classicus elnevezést kiterjeszti a közép- és újkori görögségre és latinságra is, hogy ily módon egy lehetőleg egyszerű elnevezést nyerjen az egész görög és latin philologia számára. Felolvasónak azonban csakhamar be kellett látnia, hogy a classicus szónak az ókori görögségre és latinságra vonatkozó értelme immár annyira megcsontosodott, hogy minden rugékonyságát elvesztette ahhoz, hogy a közép- és újkori görögségre és latinságra is kiterjeszthető legyen; sőt be kellett látnia azt is, hogy ez az elnevezés már a hozzá fűződő elfogult felfogás miatt sem alkalmas arra, hogy olyan tudományos területek megnevezésére is használtassék, melyek ellen éppen a szokásos szűkkeblű tudós felfogás irányul. Ámde felolvasó székfoglalójának nem is az volt a célja, hogy a „classicus” elnevezésnek tágabb értelemben való használatosságát kimutassa, hanem hogy az ó-, közép- és újkori görög és latin philológiának egy tudományként való összetartozandóságát bizonyítsa; ha tehát ezt a tudományt nem nevezhetjük „classica” philológiának, akkor nevezzük azt görög-latin philológiának. Am használgják ezentúl is az ókori görög és latin philologia megnevezésére a „classica philologia” kifejezést, de annyi bizonyos, hogy ha az egész görögség és latinság tanulmánya egy nagy tudomány zászlaja alá tartozik, akkor a classica philologia nem jelenthet többé egy teljesen különálló, független tudományt, hanem csakis részét képezheti a görög-latin philológiának, éppen úgy, mint a közép- és újkori görög és a közép- és újkori latin philologia.

A görög-latin philologia hatalmas kiterjedésű tudományának tárgyalása céljából két nagy munkára van szükség, t. i. a görög-latin philologia kézikönyvére és lexikonára, melyek közül az előbbi ennek a tudománynak anyagát monographiákban, az utóbbi szótári rendben tárgyalná. A görög-latin philologia kézikönyvének létesítése annyira költséges ugyan, hogy arra ez idő szerint nem gondolhatunk, de lehetőnek mutatkozik a görög-latin philologia lexikonának megalkotása, oly módon, hogy az Ókori Lexikonhoz a M. T. Akadémia Classica-philologiai Bizottságának támogatásával pótkötetet adunk a közép- és újkori görögség és latinság köréből.

Jelentés az 1905. évi Kóczán-pályázatról.

(Felolvasta *Négyesy László* lt. november 27-én.)

Tekintetes Akadémia! A Kóczán-pályázatra ez évben beérkezett tizenhat szindarabról bíráló-társaim: *Riedl* Frigyes és *Bayer* József nevében is van szerencsém előterjeszteni a köteles jelentést.

E pályázat, alapítójának jóvoltából sohasem lehet meddő; valamelyik jeligés levél mindenesetre felbontásra és a díj kiadásra kerül. Minden évbeli pályázatnál van nyeresége vagy az irodalomnak, vagy legalább valamelyik pályázónak; sajnos, az utóbbi eset a rendes. Annyit támadták, gyanúsították, vádolták egy időben az Akadémiát a napisajtóban az „abszolút becs” követeléséért, mely némely pályázatunkban a díj odaitélésének mulhatatlan föltétele, hogy végre elfogadta az Akadémia olyan alapítvány kezelését is, melyet épp annyi joggal lehet emberbarátinak, mint irodalminak tekinteni, s mert a díj kiadása nemcsak az abszolút becs, hanem még az irodalmi színvonal feltételéhez sincs kötve, csupán ahhoz, hogy az illető munkánál a többi rosszabb legyen.

Az idén is csak aranyat adhatunk, babért nem; a 16 színmű közt egy sincs, mely irodalmi színvonalon állna, az Akadémia egyetlen elégtétele az lehet, ha esetleg valamely tehetséges kezdőt gyámolíthat jutalmával.

Tárgyválasztás tekintetében e történelmi színműpályázatnál az idén Albert és I. Ulászló kora volt soron. Ennélfogva a 4. számú, Testőrkapitány cz. pályamunkát, mely 1278-ban játszik, a szabályok értelmében nem lehetett figyelembe venni. Alaki hiány miatt ki kellett volna rekeszteni a pályázatból a II., VIII. és XIV. számú darabokat (*Erzsébet királynő*, *Erzsébet*, *Vitéz Francisco*), melyek ugyanis nincsenek kötve, csak fércelve; a bíráló bizottság azonban foglalkozott velök, s akkor győződött meg, hogy az alaki szempontból való elutasítás miatt semmi igazságtalanság nem esett volna, mert e darabok tartalmilag is fércelve vannak, mindössze a Vitéz Francisco érdemel említést meglehetősen verseléséért.

A külsőségeket nem árt egyszer hangoztatni, mert több pályázó már valósággal visszaél a bírálók türelmével s rossz, kusza írással küldenek be darabokat, melyeket elolvasni igazi időfecsérlés és kinszenvedés. A pályázóknak meg kell tudniok, hogy a bírálóknak a szabályzat megadja a jogot a rossz írású darabok mellőzésére.

A néhány, viszonylag jobb darab sem kíván tűzetes elemzést; nem is bírná el. Méltánylandó törekvés, hogy három darab nem az országos történet szereplői közül választotta személyeit és tárgyát, hanem a kor társadalmi mozgalmából s némi korrajzra törekedett.

Igy az 1. számú, „Az iskolások“ cz. háromfelvonásos verses szomorújáték megpróbálja a kor szellemét ábrázolni drámailag. Hőse az óbudai egyetem husszita érzelmű és felvilágosult tanára, Csótbenedek fia György pálos, kit tanítványainak és a polgárságnak nagyrésze bálványoz, de Jacobus de Marchia pápai inquisitor elfogatja, sőt a népet is elhagyására bírja. Van a két főalakban és az egyetemi és polgári élet rajzában némi élet, a szerző becsvágygyal dolgozott, behatóbb történelmi tanulmányokat végzett, de a pálos barát drámába nem való szenvedőleges jellem, a ki nem cselekszik, szenvedélye színes, a mi van is, rosszkor nyilatkozik; így eszméinek inkább martyrja lesz, mint elbukó hőse. Ellenfelében inkább van némi megragadó vonás, t. i. fanatismusa. Egészben gyenge szerkezetű darab, nyelve dagálylyal pótolja a tragikai színt, verselése sem elég routine-os.

A 10. sz. *Szentgyörgy napja* című 3 felvonásos pályamű tárgya Ötvös János sorsa, a budai magyar és német polgárság versengésével és a budai zendüléssel. Összes érdeme a háttér e hálás megválasztása, mert érthetetlen alakjaival, rosszul vezetett lélekrajzával és jellemzésével, széles és lapos dialogjaival lehetetlen darab.

Jobb ennél a harmadik e nemű darab, a *Koldús szerelem* cz. (15. számú) pályamunka, mely az Albert trónraléptekor már végére járó erdélyi és északkeleti pórlázadást használja háttérül. Ez a darab is szorosan véve kirekesztendő a pályázatból, mert nagyrésze még Zsigmond idejében játszik, utolsó felvonása is 1437 deczemberben történik, a mely hónapnak második felében (18-án) választják csak meg Albertet. Némi figyelmet érdemel a darab hőse Budai Nagy Antal, kit a nemesek részéről ért sérelme tesz parasztvezérré, beleszeret vezértársa leányába, a kit ismét egy nemes ifjú foglya üt el kezéről, s ebből ered mindnyájuknak, részben a parasztság ügyének is romlása. E helyzetben és mesében van tragikai mozzanat, de Nagy Antal nem eléggé egységes jellem, néha emberfeletti óriásnak látszik, máskor eltörpül és gyáván meghunyászkodik. A személyek szen-

vedélye is a szerző tetszése szerint gyúl lángra vagy alszik el; az emberek jönnek-mennek, a mint a szerző mozgatja őket, neki gyürkőznek és aztán nem tesznek semmit. A szerzőben van bizonyos írói képesség, de a drámai compositióban ugyan-csak kezdő.

A másik három darab, melyet még említeni lehet, már az országos történetet dramatizálja, s részben Erzsébet és Ulászló versengését, részben az esküszegést és a várnai csatát választja tárggyul, mint általában azok a darabok is, melyeket egyenként meg sem említünk.

A 12. számú pályamű, melynek czime *Albert özveggye*, azon a történelmi adaton épült fel, mely szerint az Erzsébet és Ulászló közti későbbi egyezkedésekben nem Erzsébet, hanem Anna keze szerepelt a béke záloga gyanánt s a békekötés után Erzsébet hamarosan (négy nap mulva) meghalt. A szerző e tényhez azt a megokolást találta fel, hogy az Ulászlóval való találkozáskor (a IV. felvonásban) egyszerre szeret belé mind Erzsébet, a ki addig csak gyűlölni tudta, mind leánya, a ki gyűlölni nem tudott, s mikor a szerelmes királyné megtudja, hogy Ulászló és leánya szeretik egymást, ő hajtja fel a méregkelyhet, melyet leánya kezéből azelőtt kiragadott. A szerzőben van érzék az iránt, hogy a drámát szenvedélynek kell mozgatnia; de nem tudta, a szenvedélyt erővel és érdekesen rajzolni. Erzsébet gyűlölsége Ulászló iránt a három első felvonáson át egy hiszterikus lélek kitöréseinek látszik, és csak későn tudjuk meg, hogy ez ellenszenvnek idegdispozíciókon kívül egyéb okai is vannak, nevezetesen fia érdeke, és királynői büszkesége, azt pedig csak a III. felvonásból tudjuk meg, hogy a királyné ellenszenvének egyik oka az, hogy miután özvegygyé lett, voltakép Frigyes német királyt óhajtotta férjéül, a kiből aztán csalódott. Általán Erzsébet jellemrajzában durvaság pótolja a szenvedély erejét. Egyik pokoli tervében is sok a túlzás. Az egész jellem valószínűtlen is; a goromba néni, a ki nem királyné, hanem szájas polgárasszony módjára beszélt, végre szerelmes gerlévé válik. Mikor öngyilkossá lesz is, se félelem, se részvét nem kíséri sorsát, mert a három. sőt négy első felvonásban nem tudta megszerettetni a költő, sőt érdekessé sem tudta tenni. Megkönnyebbülünk: jó hogy vége van. Vannak azonban kedves vonások Ulászlóban és Annában, s a találkozás Ulászló és Erzsébet közt, valamint Anna és Ulászló közt, a darab legsikerültebb részei. Helyenként van erő a szerzőben, de általában mázol. A forma is igen tökéletlen. Soha annyi sánta jambust, mint e darabban! Egészen közönségesek az ilyen formátlan és nume-rustalan sorok:

Mert hallani, hogy a Cilliek *haddal*
 Akarják fölkeresni *várunkat*,
 Méltón fogadni őket ám *itt vagy*
 Te és kíséreted. Jó Ulrik meg-
 Gondolta a dolgot.

Nyelvében azonban helyenként van erőre és drámaiságra törekvés, bár a kifejezések nem egyszer rikitók. Az egész darabnak első felvonásai leggyengébbek, s jóformán fölöslegések.

A 13. sz. *Kereszt és félhold* cz. darabnak az a neveztessége, hogy Erzsébet egy udvarhölgyével megjelenik a várnai csatában is. Ennek a történetietlen leleménynek az az oka, hogy a darab Erzsébetje olyan nő, a kiben a holt férje iránti emlék és különösen fia iránti szeretet harcza keveredett egy új vonzalommal, melyet Ulászló iránt kezd érezni, s melyet Ulászló szerelme mind jobban éleszt. De az anyai érzés erősebb még, legyőzi szíve új gerjedéseit és kelepczét állít a királynak, hogy annak buktával fiáé legyen a trón. Ő birja esküszegésre a királyt, beszéli le a szövetségeseket a segélyadásról. De a veszély közeledtével mind inkább nő nyugtalansága, részvéte, szerelme a király iránt s végre utána siet, hogy megmentse. A harctéren találja, megvallja neki ármányait, viszonyszerelmét ajánlja és szökésre akarja bírni. De a királynak nem kell már szerelme, harcza rohan, elesik. Erzsébet sir és így szól:

Az Isten büntetése összetörte,
 S utána hullok én is e gödörbe.

Hogy azonban ez megtörténik-e, azt a darab nem tünteti fel. A darab hőse voltakép Erzsébet volna, s mégis mást ér a katasztrófa. Erzsébet nem elég érdekes személy. Lelki collisiója anyai érzése és a király iránti vonzalma közt nagyon futólagosan van érintve; Ulászló eleste után is az ő lelki katasztrófája az idézett két lapos sorral van kifejezve. Így az ő vétségének igazi áldozata Ulászló és a haza ügye, s a miért Erzsébet eredetileg küzdött, fia érdeke ezáltal csak közelebb jut a célhoz. Ő nem sokat vesz, ha meghal is; semmi eszme, miért élt, nem megy veszendőbe az ő hibája által. Hogy a bánt szerette volna, nem láttuk. Fia meg éppen jól jár. Csak maga lesz az áldozat, ha lesz. Nem is kell említeni azt a lélektani képtelenséget, hogy egy nő, a ki valaki iránt vonzalmat kezd érezni, annak romlását maga készítse elő olyan nagyszabású fondorlattal. A darab rimes jambusai külsőleg simán folynak, de a rimelő párok 2-ik sora akárhányszor csak henye toldalék, s a kínrim gyakori. A szerző képes leírni egy sereg olyan elcsépelet rimet, mint:

A lég magyarrá bővöli a lengyelt,
 Mihelyt kirugja láb alól a kengyelt.

Általán verstechnikája sem jeles.

Végül a XVI. számú *A hitszegők* című történeti dráma tárgya az esküszegés és a várnai bukás. Egy intrikus velencei, Trevisói Tádé, Cesarini kísérelője és barátja mozgat a darabban mindent és mindenkit. Juliánt, a magyar urakat, a lengyel urakat, a szerb követeket, közvetve a királyt és Hunyadit is. A mese azon fordul meg, hogy Hunyadit akarja mindenáron megbuktatni, ő is, a pártjára birt magyar urak is. Teszi ezt azért, mert Hunyadi nagyobb mint ők. Tehát irigységből. Juliánnak azt mondja, hogy a kereszténység érdekében. Julián szent léleknek, nagy léleknek van emlegetve, Hunyadi is, a király is tisztelettel nevezi. És valójában olyan kis lélek, hogy a ravasz Tádé ujján forgatja, mint a gyűrűt s rá tudja venni, hogy Hunyadit, legjobb barátját nyilvánosan azzal vádolja, hogy megvesztegette magát. De Julián hitszegővé is lesz, s a mellett oly lágy szívű, hogy a nádor leányát, a ki a királyt szereti, esengésére apja tudta nélkül elviszi a táborba, apród ruhában a király mellé osztja be, s ezzel alkalmat ad a szerzőnek arra a botrányra, hogy a leány a csatát megelőző éjjel a királynak dalban szerelmet valljon s magát felfedezve, kéjre csalogassa és szökésre ösztönözze Ulászlót. A darabban nem érthető az olasz intrikus szereplése, a kinek nincs is igazi életbevágó érdeke a dologban, s a ki ép bőrrel menekül, még magyarra is fogadtatja magát Hunyadival a veszített csata után. A darab elég simán van vezetve, de nyelve nem tömör, a párbeszédekben pedig inkább dialektika van, mint szenvedély.

A bíráló bizottság javaslata az, hogy a fönt ismertetett közel egyenlő értékű darabok közül a pályadíj a 12. számú *Albert özvegye* című „Erzsébet” jeligéjű történeti színműnek adassék ki, mint a mely viszonylag legtöbb drámai előnyökkel bír társai közt; nem javasolja azonban a bizottság azt, hogy a darab a Kóczán-féle pályaművekből szerkesztett történeti színműkiadványok sorozatába felvétessék.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ f. évi június 15-én megjelent 3. számában dr. Éber László „Harmadik Miksa főherceg oltára a Magy. Nemz. Múzeumban“ című dolgozatában gr. Andrássy Dénesnek egy nagybecsű ajándékát ismerteti. Az oltár 1582-ben készült s keletkezésének korára nagyon jellemző, művészettörténeti szempontból is érdekes emlék. A füzethez mellékelve van fénynyomású képe is. — Bagyary Simon és Kárász Leó „Szent László nagyváradi lovasszobra“ történetéhez közölnek újabb adatokat. — Dr. Kuzsinszky Bálint és dr. Finály Gábor „A római birodalmi limes föl kutatásáról Pannoniában“ című cikkekben programot igyekeznek összeállítani. — Téglás Gábor „A temesvár-aljai (duplaji) Grad-Cetate“ nevű földvárát ismerteti. — Dr. Mahler Ede „Újabb római feliratos emlékeket ír le Duna-Penteléről“. Összesen 16 felirat hasonmását és szövegét adja. — Dr. Márton Lajos „Skytha aranyelet gyomai halomsírból“ című cikkében némely ékszerrel mutat be. — A *Levelezés* rovat tartalma: Gubitz Kálmán: Ásatásáról az „Opoljenik“ ősemléki telepen Monostorszeg határában; Br. Miske Kálmán: Velem-szent-vidi leletről; Tömörkény István: Bilisicsi és egyéb újabb leletekről; Ifj. Frey Imre: Kisköszegi és mátészalkai leletekről; Mihalik József: A felső-mérai La Tène-kori vasleletről; Follajtár József: Pöstyén egyházi emlékeiről; Kemény Lajos: Kassai fegyvergyártókról. — Az *Irodalom* rovatában ismertette vannak: Az iparművészet könyve II. köt., ism. dr. Szendrei János; Lysippe par Maxime Collignon ism. Hekler Antal; Katalog der Ausstellung von altösterreichischen Goldschmiedearbeiten, ism. K. L. — A *Múzeumok. Társulatok* rovatában: Az orsz. rég. társulat márciusi és áprilisi ülése, ism. dr. Szendrei János; Az Akad. archaeol. bizottság évi jelentése 1904-ről; Az alsófejmegyei múzeumtársulat közgyűlése; A soproni rég. társaság közgyűlése. — A *Különlélek* tartalma: Mária királyné arcképe Königsbergben, Kemény Lajostól; A kigyósi csatt, Kemény Lajostól; Római régiségekről Sopronban; Bácsmegyei halmok, Dudás Gyulától.

Ugyane folyóirat október 15-én megjelent 4. füzetében Hampel József „Az első nemzetközi archaeologiai congressus Athenében“ című közleményében leírja e congressus lefolyását,

melyen személyesen résztvett. — K á r á s z L e ó „Üti jegyzetek Szent György-szobrokról“ című cikkében prágai, müncheni és nürnbergi benyomásait ismerteti. Érdekesnek véli azt a tapasztalatát, hogy a prágai Szent György-szobor sodrott dudorú hajdísze kisebb-nagyobb hasonlatosságban más közelkorú emlékeken is észlelhető. — H p l. és H a u p o l t e r A. „Rejtélyes bélyegű cserépedények“ című dolgozataikban némely budapesti és salzburgi agyagedényeken látható jelekkel foglalkoznak. — T é g l á s G á b o r „A Cetecuje = Váracska nevű előőrsi állomás a gerebenczi várcsoport előtt“ című cikkében dák erődtítmények nyomaira vél rátalálni. — D r. H e k l e r A n t a l „Alkamenessel, Phidias tanítványával“ foglalkozik. Alkamenes jelentőségét távolról sem merítik ki azok, a kik csupán Phidias művészi hagyományainak kiszélesítőjét, továbbfejlesztőjét látják benne. A sokszerű korban, a melyben működött, sokszerű szerep is jutot osztályrészüül. Nemcsak továbbfejlesztett, de teremtett is. Ihletes teremtő ösztönével győzedelmeskedett a modorosság veszedelmei fölött s az emberi egyéniség értékességét, a nőiség varázsos báját, alanyi, vonzó kedvességét hirdette ékesszólón, szemben az általánosan nagyszerűnek azzal a művészi kifejezésével, melyet Agorakritos művei képviselnek. Ilyenformán prófétájává lett annak a kedvesen egyszerű és bájos, utólréhetlen szépségnek, melynek a knidosi Venus a legegyszerűbb kifejezése. Mint jelentős ujtó, mint a haladás képviselője győzedelmesen támogatta a hatalmas tervekkel előre törekvő irányt, szemben a primitív, félénk egyszerűség megnyilatkozásaival. Kallimachos és a Nike-templom ennek a régieskedő iránynak a legjellemzetesebb kifejezői. Polykletos eszményének külső, alaki vonalszépségével szemben pedig belső tartalmat adott alkotásainak. Egészen hasonlólag állanak egymás mellett Giotto és Andrea Pisano a trecento művészetben. Amaz a kifejező erő, emez a vonalszépseg embere. Alkamenes a művészi mintázást és stylt is gazdagította a hús lágyabb kezelésével s a testhez tapadó ruha redőinek szeszélyesen futkosó rendszerével. De nagy érdeme, hogy minden tudása és gazdagsága mellett is művei közvetlen egyszerűségükkel hatnak. Benne még tiszta fényben él a stylnek és természetnek az az összhangja, melynek megbomlása a művészet számára mindig hervadást jelent. — K a d a E l e k „Gátéri (hún-kisszállási) temető a régibb középkorból“ című dolgozatának itt megjelenő első közleményében 74 sírnak és tartalmának leírását adja. A csontvázak a legtöbb esetben koporsókban feküdtek s tömérdek ruhadisz, házi eszközök stb. találtattak mellettök.

2. A BUDAPESTI SZEMLE júliusi füzetének tartalma. Egy névtelen író *A hadi taktika újabb fejlődéséről* címmel a *Revue des deux Mondes*-ban megjelent hadtörténeti cikket ismerteti. — H e g e d ü s L o r á n t *A dunántúli kivándorlás és a szlavoniai magyarság*-ról szóló tanulmányából a második közleményt adja. E cikkben a kivándorlás visszahatásáról, a dunántúli kivándorlás okairól, a munkaterről szól;

azután a szlavoniai magyarságot és különös helyzetét tárgyalja személyes tapasztalatok alapján. — J o ó b L a j o s *Millerand műve* című ismertetését befejezi. — N á v a y L a j o s *A mezőgazdasági munkás- és cseléd-pénztár* címmel az 1900: XVI. és 1902: XVI. törvényezikkekkel elért eredményeket ismerteti. Szerző néhány szóval megemlékezvén a pénztár szervezetéről, illetve a pénztár általános igazgatásáról, áttér a pénztárral eddig elért eredményekre, melyeket kielégítőnek mond, jól lehet még távol vagyunk attól, hogy a mezőgazdasági munkások és cselédek biztosítása általánosnak volna mondható. — Ezután Patapenko orosz író *A maga emberségéből* című regényének hetedik közleménye következik A m b r o z o v i c s Dezső fordításában. — A *Költemények* között találjuk L é v a y J ó z s e f *Csermely* című eredeti versét és Heine *A sellők* című költeményét L e h r A l b e r t fordításában. — Sz a b ó K á r o l y *Sand George társadalmi eszméi*-t ismerteti hátrahagyott művei alapján. — Egy névtelen író *Az akadémiai pályadíjakról* címmel a hírlapi támadásokkal szemben védelmébe veszi az Akadémiának a pályadíjak ügyében tanusított eljárását. — Az *Értesítő*-ben Jörgné Draskóczy V.: Versek, Poestion: Eislandblüthen, Bruntière: Histoire de la littérature française classique 1515—1530. (Horváth Jánostól) című munkák vannak ismertetve. A füzetet az új magyar művek jegyzéke zárja be.

U g y a n e f o l y ó i r a t augusztusi füzetének tartalma. F a r k a s L á s z l ó a vöröskereszt egyesület hódmezővásárhelyi fiókjának jubiláris ülésén *A nő az egészségügy szolgálatában* címmel tartott felolvasását közli, melyben arról értekezik, hogy mi szerepe és feladata lehet a nőknek a családban és a családon kívül az egészség megóvásában, az egészségügyi ismeretek terjesztésében, s a tisztaság iránti érzék fejlesztésében. — H e g e d ü s L o r á n t befejezi *A dunántúli kivándorlás és a szlavoniai magyarságról* szóló tanulmányát. Ez utolsó közleményében kivándorlási politikánkat bírálja, szól a szlavóniai magyar telepek gondozásáról s a kivándorlási kutatás eredményéről. Végül a magyar kivándorlás okait, hatását és sürgető gyógyításának módját ismerteti. Szerző szerint népünknek nagy vándorlását nem kötheti le más, mint a kereseti problema megoldása. A keresetet kettő adhatja meg: a gyáripar és a földbirtok szétдарabolása. — R. K i s s I s t v á n *Magyarok Mária Terézia 1743. évi prágai koronázásán* című cikkében Radvánszky János néhai kurucz kincstartó két fiának Györgynek és Lászlónak naplója adatait ismerteti. "A két egymást kiegészítő napló jellemző adatokat tartalmaz prágai utazásaikon tett tapasztalataikról. Így pl. a magyar főurak, félve udvari befolyásukat, mindenféle fondorlatokkal megakadályozni iparkodtak, hogy a koronázási ünnepélyeken a köznemesség is nagyobb számmal vegyen részt, ezért kevesebben is jelentek meg, mint várták. Midőn a királynő ennek okát megtudta, bosszankodásának kifejezést is adott. A magyarokat különben mindenütt szívesen fogadták, a királynő férje, az udvari méltó-

ságok, a cseh és osztrák urak, mert jelentékeny részők volt abban, hogy Mária Terézia visszaszerezhesse Csehországot. — Patapenko *A maga emberségéből* cz. regényének a nyolczadik közleménye következik Ambrozovics Dezső fordításában. — Balogh Benedek *A pelyruha* című nagyobb japán költeményt fordította le. — Siklóssy Gyula *Javal Emil új könyve* címmel ismerteti Javalnak, a Sorbonne szemészeti laboratoriuma igazgatójának, ki néhány évvel ezelőtt mindkét szemének látását elvesztette, „Entre Aveugles“ című munkáját, melyben olyan tudnivalókat gyűjtött össze, melyek a megvakultaknak s azok családjának jó szolgálatot tehetnek. — Berkovics Miklós *Taine és a commune* címmel levelezéseinek nemrég megjelent harmadik kötetét ismerteti, mely az 1870—1875. évekre vonatkozik. — Az *Értesítő*-ben Marczali: A nemzetiség történetbölcészeti szempontból, Salgó J.: A szellemi élet hygieniája, Ricketts: The Prado and its masterpieces, Holzhausen P.: H. Heine und Napoleon I. (Rácz Lajostól), Robertson G.: Schiller after a century (Yolland Arthurtól), vannak ismertetve. — Ágner Lajos a japánokról szóló újabb műveket ismertet. — Végül új magyar könyvek jegyzéke.

3. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY 6—7. kettős (június—júliusi) füzetének első cikke *Javítások Tibullus szövegében*, a melyben a szerző, Némethy Géza. a M. T. Akadémia kiadásában még az idén megjelenő Tibullus-kommentárjának egy pár emendációját közli mutatóványképen. — Erdős József folytatja *Az újszövetségi kánon görög szövegéről* megkezdett tanulmányát és az ösfordításoknak, valamint fa nyomtatott szövegeknek értékét állapítja meg philologiai szempontból. — Sebestyén Károly értekezésének *Shakespeare Athéni Timonjá*-ról második részét közli, melyben ismerteti a Timonról szóló fontosabb külföldi véleményeket, keresi a tragédiának kapcsolatát a költő életével és a forrásul szolgáló művekkel és elemzi a tragédia cselekvényét. — Gyöngyösi László *Adatok-at közöl Arany János életéhez*, bemutatja Aranynek egy pár költői szempontból teljesen jelentéktelen, de irodalomtörténeti szempontból igen érdekes tréfáját, versét, költői levelét, melyek Arany szalontai életére derítenek világot. — A *Hazai irodalom* rovatában Ferenczi Zoltánnak *Deák életéről* szóló monographiáját méltatja Concha Győző, kiemelve, hogy Ferenczi nemcsak Deák életét rajzolta meg és objektív képét adta a korabeli politikai viszonyoknak, hanem fejtegetéseivel egyszersmind alkalmat nyújt mély lélektani problémák eldöntésére is. — Reményi Ede *P. Vergilius Maronak* dr. Vietorisz Józseftől készített *fordítását* ismerteti, magát a verses fordítást értékes munkának tartja, a bevezetést és a jegyzeteket azonban kissé fogyatékosoknak. — Pruzsinszky János *A Persius Flaccus szatiráinak* Némethy Gézától szerkesztett tudományos kiadását ismerteti; a szöveg megállapítása, a latin nyelvű bevezetés és apparatus critikus általában derék munka, de míg a kommentár

valóban haladás, még a külföldi tudósok munkálataihoz képest is, addig a többiekben van sok, a mi fölösleges. — Thúry Józsefnek *A középkézsi török irodalomról* szóló munkáját Pröhle Vilmos mint alapos tájékozottságú és széles látókörű munkát mutatja be. — Berze Nagy Jánosnak *A hevesmegyei nyelvjárások*-ról szóló értekezése a bíráló, Dombi Márk szerint lelkiismeretes, megbízható gyűjtés eredménye. — *A Külföldi irodalom* rovatában Dittrich Vilmos dr. Szinnyi Ferencnek finn nyelven megjelent kis magyar irodalom-történetéről emlékszik meg dicsérőleg. — Szigetvári Iván Ferdinand Brunetiére *Histoire de la littérature française classique (1515—1830)* című művének első kötetét ismertetvén, kritikai módszeréből következő elveit mutatja be. — *A Philologiai programm-értekezések* rovatában Major Károly Pfeifer János és Gyárfás J. Tihamér programértekezéseit (*Buda halála és a Nibelungenlied; Brassói-e vagy brassai?*) ismerteti. — *A Vegyesek* című rovatban Gombocz Zoltán Szilasi Móriczról ír nekrológot; Némethy Géza A római elegia eredetének kérdése czímmel biztosítja fölfogásának prioritását Jacobyval szemben; Lukinich Imre megállapítja Haller Jánosnak, a Hármaskönyv fordítójának születése napját; Schmidt Henrik válaszol Balassa Józsefnek, Szilágyi Sándor Kertész János bírálatára, Szigetvári Iván Obrok Mihályéra tesz megjegyzéseket, Heinrich Gusztáv pedig arra a bírálatra tesz megjegyzést, melylyel Becker Fülöp Ágost, Huszár Vilmosnak Portugál irodalomtörténetét kísérte. A füzet második felében Hellebrant Árpád hét iven *A magyar philologiai irodalom 1904-ben* czímmel teljes bibliographiáját adja a múlt esztendőben megjelent philologiai munkáknak, értekezéseknek és bírálatoknak.

Ugyane folyóirat folyó évi 8-ik (októberi) füzeté első helyen Ponori Thewrewk Emilről közöl nekrológot *József főhercegről*, melyben a királyi hercegnek egyéniségét és tudományos működését méltatja a munkatárs kegyeletével. — Hornyánszky Gyula befejezi *A görög vallás kezdeteiről* szóló tanulmányát, melyben a fetisizmusnak viszonyát fejtegeti a naturismushoz és animismushoz és megállapítja, hogy az utóbbi két felfogásmód az előbbinek csak két formája, a melyeket nem szabad egymástól időben elválasztani és két folytatódó fejlődési stádiumként föltüntetni. — Sebestyén Károly értekezése *Shakespeare Athéni Timonja*, jelen III. közleménnyel véget ér és első sorban Timon lelkének ellentétével, a cselekvény tragikumával és conceptiójával foglalkozva, kutatja, mi az oka népszerűtlenségének; a magyarázatot a gazdag és érdekes cselekvény hiányában találja. — Katona Lajos *Petrarca, Kisfaludy Sándor és Kazinczy* czímmel abból az olasz jegyzetből, mely a Marsard-féle Petrarca-kiadásban (1820) olvasható és ennek a jegyzetnek Kazinczy életével való megegyezéséből kiindulva, összeállítja Kazinczy levelezése alapján a széphalmi mester vélekedését a

Himfyről. — Gedeon Alajos egy nagyobb értekezés első felében *Anzengruber Lajos drámái*t tárgyalja. Anzengrubernek, mint drámaírónak rövid jellemzése után népszínműveivel foglalkozik részletesen, ismerteti mindegyiknek külön-külön a tárgyát és méltatja magukat a szindarabokat aesthetikailag. — Reményi Ede *Az antik szobrászat tárgykörét* elemzi s négy csoportját különbözteti meg a szobrászat tárgyainak: az emberi és állati test ábrázolatait, szárnyas personifikációkat, vegyes képzeleti alakokat. — A *Hazai irodalom* rovatában Janitschek Béla Szinnye Ferencz *Bacsányi Jánosá*-ról megállapítja, hogy bővített és javított kiadása egy régebbi dolgozatának. — Dombi Márk Simonyi Zsigmondnak *Magyar Nyelvét* (II. kiadás) ismerteti tartalmilag, részletesen és méltányolva. — Császár Elemér a Dézsi Lajos szerkesztésében megindult új vállalatnak, a *Magyar irodalomtörténeti értekezések*-nek két utolsó füzetét (Dézsi Lajos, Mankóczy István viselt dolgai, és R. Kiss István, Adalékok a Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez) mutatja be, elismerve a közölt irodalomtörténeti adalékok fontosságát. — Császár Ernő Szabó Lászlónak könyvét, *Jókai élete és művei*, adatainak megbízhatatlan volta miatt mint történeti művet elhibázottnak tartja, s csak mint olvasmányt ajánlja azoknak, a kik Jókai életét a saját maga megvilágításában akarják ismerni. — Simai Ödön Hevesi Jenő *M. Annaeus Lucanus Pharsaliá*-ját nem annyira irodalomtörténeti értekezésnek tartja, mint a szerző kíváná, hanem csak előmunkálatnak, anyaggyűjtésnek. — A *Külföldi irodalom* rovatában Vári Rezső örömmel üdvözlí V. Gardthausennek 1903-ban megjelent művét: *Sammlungen und Cataloge griechischer Handschriften*. — Kégl Sándor Paul Deussen indiai útirajzeit méltatja, melyeket a szerző, [az ind philosophia egyik legmegbízhatóbb bűvára, *Erinnerungen an Indien* címmel tett közzé. — Kaposi József a legújabb Dante-szótárt, a Fiamazzo *Enciclopedia dantesco III.*-t dicséri. — Gulyás Pál A. Baumgartner *Die französische Literatur* című munkáját ismerteti s első sorban tartalmáról számol be. — A *Philologiai programmértekezések* rovatában Major Károly Szabó Ignác értekezését (*Bánk bán mint férj*), Szabó Ferencz Roth Antalét (*A görög hymnusokról*), Kausch Mihály Saskó Sámuelét (*Haller nyelve*) bírálja. A *Vegyések* között Lám Frigyes Bürgernek és Kästnernek hazai emlékalbumba írt epigrammáit közli; Baros Gyula igazolja, hogy Barcsaynak Barátaimhoz intézett verse tévedésből jár Báróti neve alatt; Szabó Károly jelenti, hogy Párisban megtalálták azt a házat, melyben Bossuet meghalt; Czeizel János Kazinczy Ferencznek egy költeményére tesz megjegyzést; Lukinich Imre Apor „Syntagmá”-jának egyik forrására (Kornis Zsigmond kéziratossal följegyzése) mutat rá.

4. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE júliusi számában Gerster Miklós *A kenyérgabona szerepe Magyarország közgazdaságában* címmel érdekes adatcsoportosításokat közöl, a melyek a kenyérgabona-

termelésre és fogyasztásra vonatkozó fontos, új eredményeket tüntetnek fel. Szabályként következik, 20 évi tanuság szerint, hogy a fogyasztás nagyságát a termelés nagysága szabja meg. A búzafogyasztás a búza-termésnek mindig közel 54·7%-a, a rozsfogyasztás a rozstermésnek 71·7%-a és a kenyérgabonafogyasztás a kenyérgabonatermésnek mindig közel 59·4%-a. Mennél nagyobb a termés, aránylag annál nagyobb mennyiség kerül fogyasztásra. Végeredményben tehát a búza- és a rozstermésnek mindig közel ugyanazon hányada kerül a belföldi fogyasztásra; ezen hányad azonban szűk határok között, a termés nagyságával egyenes arányban változik. Ezen inductive megállapított szabály megdönti azt a nagyon elterjedt nézetet, mintha a kenyérgabonafogyasztás a belföldön mindig ugyanazon mennyiség körül forogna. A fogyasztás mennyisége sem absolute, sem fejenként nem állandó, hanem a termés nagyságával aránylagosan változik. — *M a n d e l P á l A magyar államvasutak és közszénbányászatunk* címmel rámutat arra a nagyfontosságú szerepre, melyet a MÁV, mint az országos közszéntermelés majdnem $\frac{1}{3}$ részének fogyasztója, a közszénbányászat terén játszik. Kimutatja továbbá azon visszás állapotokat, melyek különösen a hatalmas közszénbánya-társaságok területlekötő és versenykizáró politikájából ered. Erélyes reformeljárásokat követel, melyek előkészítésére enquétet javasol, mely a jelenleg folyó németországi kartellenquété mintájára világosságot vetne e legfontosabb termelési ágra. — *C z a k ó E m i l A bankok a kereskedelem szolgálatában* című értekezésének befejező részét közli. — *M a n d e l l o G y u l a Magyarország, Ausztria és a Németbirodalom bünygyi statisztikájának főbb eredményei a XIX. század utolsó negyedében* című tanulmányának harmadik és befejező részét közli. Az egyes bűntettek közül a gyermekölés, kitétel, magzatelhajtás, az ember élete elleni bűntettek általában kerülnek tárgyalásra. Ennek kapcsán az emberi élet elleni bűntettek és az öngyilkosságok száma közötti ellentétnek kapcsolatát vizsgálja. Behatóan tárgyaltnak továbbá a család és sikkasztás. Az V. fejezet az elítéltek személyes viszonyairól szól, a fiatalkorúak bűnösségét, a nem kérdését, a bűnösök elítélését zárja magába. A VI. fejezet Aetiologia címen külön-külön vizsgálja az élelmiszerek befolyását a bűnösségre, az alkoholizmus és kriminalitás kapcsolatát, az évszakok befolyását és a büntető törvényhozás szerepét. — *A Közlemények és ismertetések* rovatában *S z e n d e G y u l a* azon nehézségekről szól, melyek megbízható világkereskedelmi statisztika összeállításának útját állják. — *H. L. Koós Mihálynak A székelv actióról* írt füzetecskéjét elemzi. — *G. K. Pisztórv „Közgazdaságtan”-ának új kiadásáról* számol be. — *M a n d e l l o R o b e r t s o n Közgazdaságtani olvasókönyvét*, majd pedig az amerikai *Social Progress* című évkönyv II. évfolyamát ismerteti. — *M. A pénzügyminiszter 10 évi működése történetének tartalom-vázlatát* mutatja be. — A nemzetközi Statisztikai Intézet londoni és a VIII. nemzetközi börtönügyi kongresszus budapesti

ülésszakának programját olvashatjuk ezután. — Befejezésül pedig Mandello Gyula *Közgazdasági irodalom* czimen jelentést tesz a *Közgazdasági Szemle* ily című rovatának multjáról és azon különböző változásokról, a melyeken az átment.

Ugyane folyóirat augusztusi füzete első helyen *Veszprém vármegye közgazdasági leírását* hozza Kis Ernő tollából. E tanulmány, mely Veszprém vármegyét földrajzi viszonyai, mezőgazdasági termelése, birtokmegoszlása, állattenyésztése, ipara, kereskedelme s a nép életmódja és vagyoni viszonyai, végül pedig kivándorlása tekintetéből ismerteti: ily módon azon gazdasági monographiák egyike, melyek közül évenként kettőt bocsát a *Közgazdasági Szemle* szerkesztősége a M. Tud. Akadémia tagjainak rendelkezésére. — Ezután statisztikai értekezést találunk, melyet Kenéz Béla irt *A városba tódulás okai* czímmel. A dolgozat, mely a külföldi irodalom idevágó műveinek széleskörű feldolgozására támaszkodik, egyrészt számokban mutatja be, hogy az elmúlt évtizedekben a városok mily rohamosan gyarapodtak, másrészt pedig a városba tódulásnak kísérő jelenségeit s okait vizsgálja. Adatai az angol, német, francia, osztrák, s azután különösen az észak-amerikai és a magyar viszonyokra vonatkoznak. Az adatok feldolgozása világos és szemléltető, a nélkül, hogy túlterhelt lenne. Először Kenéz a városba tömörülésnek s ezzel együtt a „rural depopulation“-nak külső vázlatát s számbeli bizonyítékait adja. Majd az egyes tényezők hatását kutatja, s ezek közül az ipari központosulásnak s a közlekedési eszközök fejlődésének szán nagy szerepet. Hazánkat illetőleg különösen arra törekszik, hogy egyes városok gyorsabb avagy lassabb fejlődését egyes vasúti vonalak megnyitásával, vagy a közigazgatási s kormányzati szervezetben beálló változásokkal magyarázza. Rövid képét adja városaink történetének is. Ezzel párhuzamban legtöbbet mondanak azok az adatai, melyek az amerikai Egyesült-Államok városainak gyáripari megduzzadását mutatják be. Végül külön megvilágítja a városoknak az értelmiségre gyakorolt összegyűjtő erejét. — Czakó Emilnek *A külföldi bankok szervezetét* tárgyaló értekezéséből az augusztusi füzet az I. részt hozza. Ebben az angol bankok sajátos szervezetét s e szervezetnek történeti kifejlődését vázolja a szerző. Az angol bankok főcsoportja: a Joint-Stock Bankok, melyek óriási vidéki hálózattal rendelkező betéti bankok; a Private Bankok, melyeknél a tulajdonosok száma hatnál nem több, ezek a kereskedelmi vállalatok főtámaszai; a „Foreign and Colonial Banks“ név alatt ismeretes alapító- és speculationalis bankintézetek; a pénzügyi trustök, melyek részvénytársági alapon gyűjtik a tőkéket egynemű iparvállalatok alapításához. Végül az angol bankrendszernek kiegészítő s igen érdekes alkatelemei a bill brokerek, kik a leszámítolási üzlet közvetítői s a kisebb tőkékkel dolgozó „merchant“-ek, magyarul nevezve pénz-kereskedők. E fejtegetéseket Czeizler az angol hitelügyi statisztika főbb adataival s a

bankok kamatlábának kimutatásával egészíti ki, míg fejtegetéseinek végén összefoglalja az angol bankrendszernek óriási előnyeit, melyek nálunk, sajnos, még nem honosíthatók. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában Pap Dezső dicsérőleg ismerteti azt a hat tanulmányt, melyet *Ünnepi dolgozatok a társadalomtudományok köréből* címmel Földes Bélának nyújtottak át a nemzetgazdasági és statisztikai seminárium volt tagjai. — Ferenczi Imre Geoffroy Dragenek *Trade Union* című könyvét; (h.) Whelpley: *The problem of the immigrant* és O. Canstatt: *Die deutsche Auswanderung* című művét bírálják. — Moldoványi István az osztrák kormánynak az ipari és kohászati műhelyekben előforduló *ólommérgezésekről* kiadott statisztikáját ismerteti s végül H. L. a *porosz községi adók* legújabb, Nöll és Freund által összeállított kitérő compendiumát mutatja be.

Ugyane folyóirat szeptemberi füzeté négy nagyobb értekezést hoz. Elsőnek *Codificationalis törekvések a cheque-jog terén* címmel Halász Sándor foglalkozik azokkal a nehézségekkel, melyekkel a gazdasági élet ezen modern eszközének jogi szabályozása küzdök. Kimutatja, hogy nálunk is mily bajt okoz az, hogy nincs cheque-törvényünk, melynek tervezetét szerző el is készítette. Utal arra, hogy Anglia, Franciaország, Belgium, Olaszország, Svájc, a skandináv államok, Hollandia, Spanyolország és Portugália már törvényhozásilag oldották meg a kérdést. Legerőszakosabbak azonban azok a codificationalis törekvések, melyeket Németországban és Ausztriában találunk. Ezeket részletesen ismerteti Halász, még pedig úgy történeti kifejlődésükben, mint a legújabb javaslatok tartalma szerint. A német és osztrák tervezetekre összehasonlító bírálati megjegyzéseket is tesz, s végül utal arra, hogy mily félszeg helyzetbe fogunk kerülni mi, ha — a mi most már valószínű — Ausztria rendezi a cheque-jogot, nálunk pedig az rendezetlen marad. — Mandello Gyulának *A statisztika jövője* című dolgozata a nemzetközi statisztikai intézetnek legutóbb Londonban tartott ülészakán mutattatott be. Összefoglaló fejtegetéseinek célja az, hogy két reformot ajánljon a statisztika jövője szempontjából. Egyik javaslata az, hogy a statisztikában használt szakkifejezéseknek nemzetközi codexe állíttassék egybe. Másik terve odairányul, hogy a statisztikai hivatalok ne nyomtassanak annyit, hanem alakuljanak át az egyes rendelkezésére álló informáló intézetekké. — Czako Emil befejezi *A külföldi bankok szervezeté*-nek bemutatását. Ebben a cikkében a németországi bankok alakulását, szervezetét és üzletkörét ismertette. Miután hazai bankjaink (a takarékpénztárakat kivéve) egészen német mintára alakultak, ezért a német bankok leírása nem nyújt sok érdekeset és újat. Némely részleges következtetésen kívül azonban különös figyelmet érdemel egyrészt e bankok legújabb alkalmazkodása a német világpolitikához, másrészt pedig a német hitel-élet nagyarányú fejlődése. Ezeket a tényeket a szerző számcsoportokban is elének tárja,

1900-ig terjedő adatai alapján. — Az olcsó lakások kérdésében tartott ezidei liégei nemzetközi congressusról Wildner Ödön számol be érdekes cikkben. Legfőként a congressusnak azokat a tárgyalásait domborítja ki, a melyek a hatóságoknak a munkás- és szegénylakások ügyében követett vagy követhető beavatkozására, vagyis a szorosabb értelemben vett lakáspolitikára vonatkoznak. Anglia, Németország, Olaszhon, Hollandia és Belgium járnak elől e téren. Wildner nem elégszik meg azzal, hogy ezen országok lakáspolitikája tekintetéből a congressus vitáit kövesse, hanem igyekszik a Liégeben összegyűjtött egész idevonatkozó anyagot felölelni. Midőn e helyen csak annyit említünk föl, hogy az angol városok közül csak London munkáslakásokra 2 millió font sterlinget adott ki eddig, akkor csak egy számot ragadtunk ki a nagy anyagból, mely nagy fontosságánál és részben újdonságánál fogva is a congressust foglalkoztatta. A tanulságos ismertetés azzal végződik, hogy lelkes szavakban hívja föl a figyelmet a magyar lakáspolitikára elmaradottságára. Az olvasónak kétségtelenül szemébe fog tűnni e cikk olvasása közben az a sokféle módszer is, melylyel az egyes államok a lakáspolitikát kezelik, kezdve az 1890-iki angol lakás-törvénytől Hollandia városi szövetkezetéig, vagy a német városok áldozatkészségéig. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában a japán-orosz háború aktualitása látszik. Így (vits) Wittlyewskynek *Russlands Handels-, Zoll- und Industriepolitik von Peter dem Grossen bis auf die Gegenwart* című könyvéből mutatja be Oroszország gazdasági életének alakulását, míg Szende Gyula a *Japán pénzügyi és gazdasági helyzetére* vonatkozó adatokat gyűjté össze. Ezután ugyanő az angol Tariff Commissionnak, a pomaterimokra vonatkozó legújabb jelentését vázolja. Végül a Nemzetközi büntető-jogi egyesület magyar osztályának fölhívását olvassuk.

Ugyane folyóirat október havi füzetét Illyefalvi Vitér Géza: *A statisztika hivatalos szervei az egyes államokban* című cikke nyitja meg. A szerző először az európai államok statisztikai hivatalait ismerteti. Részletesebben Anglia és Hollandia statisztikai szerveivel foglalkozik, mit egyrészt Anglia statisztikai hivatalainak sajátserű szervezete, másrészt Hollandia statisztikai hivatalának változatos története indokol. Majd áttér az Európán kívül fekvő államokra. Amerikában az É. A. Egyesült államok statisztikai szervezete a legkiválóbb. Ázsiában Japán rendelkezik európai mintára berendezett és magas színvonalon álló statisztikai hivatallal. Kínának nincs központi statisztikai hivatala, pedig már évszázadok óta tart népszámlálásokat. Afrikában Egyiptomban van modern statisztikai hivatal. A Britt gyarmatok közül pedig India statisztikai hivatala, a General Registrar Office a legkiválóbb. Kanadában és Ausztráliában szintén állított fel az angol kormány statisztikai hivatalokat. Részletesen foglalkozik a szerző Németország, Ausztria és Magyarország statisztikai szervezetével. A Német birodalom központi statisztikai hivatala a

Kaiserliches statistisches Amt, melynek feladata az egész birodalomra vonatkozó adatok feldolgozása és közzététele. Az egyes német államok részben önálló statisztikai hivatalokkal, részben csak miniszteriumaik kebelében fennálló statisztikai osztályokkal rendelkeznek. Ausztriában a vallás- és közoktatási miniszteriumnak alárendelt K. k. Statistische Centralcommission a statisztika központi szerve. Testületi szervezettel bír, rendes tagjai az egyes miniszterek és a legfőbb központi hatóságok kiküldöttei, rendkívüli tagjai a tudomány képviselői, vannak ezenkívül levelező tagjai is. A Centralcommission munkaköréből ki vannak véve a kereskedelmi, földmívelési és a hadügyminiszterium statisztikai osztályaiban feldolgozás alá kerülő ügyek. Ezeken kívül a többi miniszteriumok is tesznek közzé egyes és időszakos kimutatásokat, de ezeknek nincsenek önálló statisztikai osztályaik. A kereskedelmi miniszteriumban még külön munkásstatisztikai és áruforgalmi statisztikai hivatal is van. Mindezen statisztikai szerveken kívül az egyes tartományok is bírnak statisztikai hivatalokkal. Végül a szerző a m. kir. központi statisztikai hivatal történetét, szervezetét és munkakörét ismerteti. Az 1897. XXXV. t. cz. főleg a hivatal szervezetét és hatáskörét szabályozza, mely utóbbi az állam egész területére kiterjed, kivéve a horvát autonóm törvényhozás és közigazgatás czéljaira szolgáló adatokat, a melyeket a horvát királyi statisztikai hivatal gyűjt, dolgoz fel és becsát a m. kir. közp. statisztikai hivatal rendelkezésére. A horvát szlapon kir. orsz. statisztikai hivatal szervezetét és hatáskörét az 1875. évi február 18-iki törvény szabályozza. A magyar hivatalos statisztika szerve még az áruforgalmi értékmegállapító bizottság; tagjai kereskedők, gyárosok, elnöke a m. kir. közp. statisztikai hivatal igazgatója. Statisztikai működést fejtenek még ki az egyes miniszteriumok statisztikai osztályai. Önálló statisztikai hivatala van Budapestnek, mely a főváros statisztikai adatainak önálló gyűjtésével foglalkozik. — A füzet következő czikke Rubin Miklós: *A technika szerepe az iparfejlesztésben*. A technikai tudományok rohamos fejlődésének az iparra gyakorolt rendkívül nagy befolyását a külföld már régebben felismerte, a műszakilag képzett erők ott már eljutottak az őket megillető munkakörbe. Nálunk sajnos ez még nem történt meg. A technikai tanácsadásnak főleg egy gyártelepnek alapításánál van fontos szerepe, hogy minden kedvező körülmény kellően kihasználtság. Különösen fontos a motorikus erő megválasztása, mely rendkívül befolyásolja a termelési költségeket és így a gyár versenyképességét is. Az olcsó motorikus erő, az olcsó szén és az olcsó munkás, e három fontos tényező figyelmen kívül hagyása az oka gyáriparunk rendszertelen elhelyezésének. Iparosaink nem csak vállalataik alapításánál, hanem az üzemvezetésénél is mellőzik a mérnöki kart és elméleti képzettséggel nem bíró olcsó erőkre bizzák gyártelepeik vezetését. Míg e szellem nem változik, az önálló vámterület sem fog sokat segíteni iparunkon; ha az első években fel is fog lendülni, rövid idő alatt minden ismét a régi

állapotba fog visszatérni. Nem a politikai viszonyok megváltoztatásával kell az ipart fejleszteni, hanem a technikai fejlődés fontosságát felismerő iparos osztályra van szükségünk. Egy gyártelep versenyképességének főfeltétele az előállítási költségeknek a minimumra való leszállítása. Az amerikai gyárosok ezt úgy érik el, hogy bár kevésbé tartós, de olcsó munkagépeket szereznek be s így kevesebb áldozattal folyton lépést tarthatnak a technika modern fejlődésével. Hogy nálunk a technikai vívmányok felkarolása csak kis mértékben és csak néhány iparágban jut érvényre, annak két oka van. Egyrészt az, hogy iparosaink nem veszik igénybe a képzett technikusok tanácsait s így nem ismerhetik meg a technika újabb vívmányait. Másik oka az, hogy iparosaink csak addig fordítanak gondot iparukra, míg vagyont nem gyűjtöttek. Azután már csak mellékfoglalkozásnak tekintik azt is, a helyett, hogy vagyonuk legalább egy részét ipartelepük fejlesztésére fordítanák, elhanyagolják vagy plane felhagynak vele. Hogy iparunk fejlődjék, szükségünk van egy oly iparos osztályra, mely nem elégszik meg egyes sikerekkel, hanem tőkéjével és munkájával egyaránt dolgozik az ipar fejlesztésén. Megismerve a technika modern alkotásait azokat felhasználva tökéletesítse az ipart. Másrészt szükségünk van iparunk fejlesztéséhez hazánk műszaki karának támogatására, mely nem csak az elméleti munkát tekintse magához méltónak, hanem követeljen magának részt ott is, hol közgazdasági tevékenységről van szó. — Ezt követi *Vasvármegye közgazdasági leírása*, E h e n G y u l á t ó l. A bevezetésben a vármegye vasuti hálózatát ismerteti, majd áttér a földrajzi viszonyokra. Vasvármegye területe 5035·1 km² s így nagyság szerint az összes vármegyék közt a 19-ik helyen áll. Néprajzi szempontból a vármegye igen változatos képet nyújt; lakosai magyarok, németek, horvátok és vendek, ezek közül a legszaporább a vend, leglasabban a magyar szaporodik, minek oka a vármegye egy részében divatozó egygyermekrendszer. Ezután az általános jellemzésnél a népesség, közigazgatás, közoktatás és közegészség viszonyait tárgyalja a szerző. A lakosság száma 418.905, ebből magyar 220.823, népsűrűség km²-enként 76·5‰, a szaporodás 12·4‰. Felekezeti szempontból túlnyomó rész a róm. kath., ezután az ág. ev. Tíz közigazgatási járásra oszlik, 2 r. t. városa van, a megye székvárosa Szombathely 24.751 lakossal és Kőszeg 8.930 lakossal. Iskoláinak száma 518, ebből magyar 346. Van 8 kórháza, 29 gyógyszerháza, 77 gyakorló orvosa és 5 sebész. Úthálózata melynek összes hossza 4600 km. jó és egész éven át használható. Részletesen ismerteti a vármegye földművelési viszonyait, túlnyomó a közép- és kisbirtok, a nagybirtok kevés. A vármegye mező- és erdőgazdasági területe 885·796 kat. hold. A kalászos növények közül főleg árpat, búzát és zabot termelnek. Takarmányfélék közül a hereféléket. Tengeri termelése kevés. Kereskedelmi növények közül legelterjedtebb a len, komlótermelése mindinkább hanyatlik. — A füzet utolsó önálló cikke *A köszérkérdéshez* Man-

del Pál-tól. A szerző rámutat arra a szomorú helyzetre, melyben a bányászat ügye nálunk sinylődik. A kormány figyelme kiterjed mindenre, támogatja az ipart, kereskedelmet, mezőgazdaságot, csak a bányászattal nem törődik senki. Bányatörvényünk elavult, az 1861. évi országbírói értekezlet rendkívül nagy előnyt biztosított földbirtokosainknak azáltal, hogy a köszönet a földbirtok átlagához tartozónak jelentette ki s így elvonta a szabad kutatás alól. De a földbirtokosaink nem tudják megbecsülni. Felhívja a bányatulajdonosok figyelmét az 1893-ban alapított németországi „Rheinisch-Westfälisches Kohlensyndicat” sikereire és hasonló alapon való társulásra szólítja fel őket. A „trust”-ök alakulásának meggátolására pedig hozza javaslatba, hogy a kormány engedélyétől tegye függővé az egyházak, hitbizományok és községek közszenes területeinek elidegenítését. Nagy hátrányára van nemzetgazdaságunknak, hogy a mezőgazdasággal szoros kapcsolatban álló iparágak nálunk attól messze el vannak választva. Hiányzik földbirtokosainkból az üzleti szellem, hogy a birtokukon lévő szőket maguk bányászszák ki és ipartelepek létesítésével gazdaságuk jóléti növelését szolgálják. Végül felszólítja a kormányt, hogy sürgős intézkedésekkel segítsen a bányászat sorsán. — A *Közlemények és ismertetések* rovatát Barabás Endre nyitja meg, ki *Az erdélyi népfajok gazdasági harcza* czímen Éber Ernő: „Fajok harcza, adatok az erdélyi nemzetiségi kérdéshez” című könyvét ismerteti. A könyv igen tartalmas, főérdeme, hogy a három erdélyi népfaj: a magyar, szász és román lakosság birtokviszonyát, terület és erősség szempontjából teszi tanulmány tárgyává. — Harmos Zoltán ismerteti Máday Izidor *Adatok az alkoholizmus kérdéséhez* című művét. Máday könyve hézagpótló az alkoholizmus magyar irodalmának terén. Eddig íróink mindig csak egyes kérdéseket tárgyaltak csupán, Mádayé az érdem, hogy ő az alkoholizmust minden oldaláról ismerteti és javaslatot tesz az abban rejlő veszedelem elhárítására. A könyv első fejezetében az alkoholizmus történetét tárgyalja. Az ó-korban nem nagyon volt elterjedve az alkohol élvezete, mert drága volt a bor. A szesz előállításának feltalálása és főleg a XIX. században a szesz italok rendkívüli olcsósága tette általánossá a szesz élvezetét. Ezután az alkoholizmussal és annak következményeivel foglalkozik. Kimutatja, hogy az alkoholizmus megöli az agyat és tüdőt, terjedésével karöltve jár a bűntettek, a balesetek és az öngyilkosságok számának szaporodása. Borzasztó hatása kihat az alkoholista utódaira is. A következő fejezetben a külföldnek az alkoholizmus elleni védekezéséről szól. Felsorolja az egyes államokat és ismerteti az egyes országok védelmi intézkedéseit. Majd áttér a szerző Magyarországra. Sajnos, hazánkban is mindjobban terjed az alkoholizmus, úgy hogy Magyarország szesz-fogyasztása összehasonlítva Európa többi államaival a második helyen áll, csak Dánia előzi meg. Majd az alkoholizmus ellen irányuló törvényes és társadalmi intézkedéseket tárgyalja. Végül azokat a teendőket

sorolja fel, melyekkel az alkoholizmus csökkenését véli elérhetőnek. Függelékül csatolja a szerzőnek a bécsi VIII. nemzetközi alkohol-ellenes kongresszusról és Náray Szabó Sándornak a brémai IX. kongresszusról irt jelentését. *Moldoványi István*: Board of Trade (Labour Department): Report on Strikes and Lock outs in the United Kingdom in 1904. and on Conciliation and Arbitration Boards. London 1905. kiadvány kapcsán ismerteti az angol sztrájkstatisztika egyszerű és világos adatgyűjtési módszerét. Az adatok gyűjtésével, feldolgozásával és közzétételével a Board of Trade egyik osztálya, a Labour Departement foglalkozik. A hivatal, a mint egy sztrájkmozgalomról értesül, azonnal kérdőívet küld az érdekelt felekhez, melyben udvarias hangon kéri az adatok pontos közlését. A kérdőívet úgy a munkaadóknak, mint a munkásoknak megküldi. E kérdőív két részből áll. Az első a sztrájkra vonatkozó általános kérdésekre vonatkozik és a sztrájk befejezése előtt töltendő ki. A második rész a már befejezett sztrájk eredményeit illető kérdéseket tartalmazza. Az így összegyűjtött adatokat hivatalos havi közlönyben (Board of Trade Labour Gazette) havonként feldolgozva közli. A lefolyt teljes esztendő előzetes eredményeit a januári szám közli. Az eredmények újra átdolgozva és kiegészítve az év második felében önálló kiadvány alakjában jelennek meg. Ezután ismerteti az 1904. év sztrájk statisztikájának eredményeit. Tárgyalja a sztrájkok számát és tartalmát, az abban résztvevő munkások számát, a munkások foglalkozását, a sztrájk okát és eredményét. — A füzet végül a Magyar Közgazdasági Társaság *vámügyi enquetjeinek* tervezetét közli.

Ugyane folyóirat novemberi füzetét Bálint Béla *Az új földtehermentesítés kérdéséhez* című cikke nyitja meg. A szerző fejtegeti azokat az okokat, melyek a törlesztéses kölcsönnek a nép közt való terjedését akadályozzák. A kisbirtokos, midőn kölcsönt vesz fel birtokára, igyekszik azt minél egyszerűbb, olcsóbb és oly módon eszközölni, hogy attól mentül hamarabb szabadulhason. A törlesztéses kölcsönökkel oly sok, bonyolult számadás jár, melyet az egyszerű földesgazda nem ért meg. Előtte sokkal világosabb, mikor azt hallja, hogy fizet kölcsöne után 6% kamatot, törleszt tetszése szerint, s így módjában van birtokát rövid idő alatt tehermentesíteni. A törlesztéses kölcsönnél e törekvését a stornodij akadályozza, mely indokolatlan terhet ró az adósra, midőn oly összeget kell visszafizetnie, melyért semmi ellenszolgáltatást sem kapott. A stornodij teljesen jogosulatlan, ezt még a pénzintézetek egy része is belátja, de a nagy intézetek ragaszkodnak a fenntartásához; igazolására több okot hoznak fel, de ezek nagyrészt nem állhatnak meg. Nagyon káros még a lelketlen pénzagensek működése, kik a kezükbe került együgyű gazdákat hihetetlenül megzsarolják. Hogy ezen az állapoton segíthessünk, szükséges volna a népet a hitelügyre vonatkozó tanokkal megismertetni, főleg pedig a telekkönyvi dolgok ismeretét, esetleg vándortanítók

útján terjeszteni. Nagy hátránya még a törlesztéses kölcsönnek, hogy az intézetek keveset, illetve az értékkel arányban nem álló összegeket folyósítanak. A jelzáloghitelintézetek kezét megköti a törvény, ők csak az érték 50%-áig engedélyezhetnek kölcsönöket. Az intézetek a kölcsön megszavazásakor a földbirtok értékét becslés útján állapítják meg, mely becslésnél a classikus értékelési kulcs a kataszterben feltüntetett földadónak a százszorosa. Általánosan ismert dolog, hogy a földadókataszter adatai a becslésnél ma már nem megbízhatók; a tényleges tiszta jövedelem sok helyen háromszorosan túlhaladja a kataszteri birtokivben feltüntetett tiszta hozadékot. Rendkívül fontos feladat tehát, a kataszter hibáit, a változott viszonyok tekintetbe vételével a valóságnak megfelelően minél előbb kijavítani. Ha ezeken a nagy hiányokon segítünk s a becslések a valóságnak megfelelő, reális alapon fognak nyugodni, semmi akadálya sem lesz annak, hogy az intézetek a földbirtok értékének 75%-áig adjanak kölcsönöket. Az 1897: XXXII. t. cz. a telepítési ingatlanokra ezt meg is engedi, sok intézet pedig rejtve, a magas értékelések folytán tényleg a birtok 75%-áig folyósít kölcsönöket. Nagyon jogosult a panasz, hogy az intézetek a kölcsönöket lassan bonyolítják le és hogy a kölcsönök sok kiadással járnak. A lassúságon könnyen lehetne segíteni, ha az intézetek, a minden valószínűség szerint folyósítandó kölcsönökre előleget adnának. Erre a legalkalmasabb forma egy bélyegmentes váltó lenne, melynek alapján az intézet követelését a telekkönyvben illetékmentesen előjegyeztetné. Ha azután a kölcsön telekkönyvileg rendesen be van kebelezve, folyósításakor az előleg a kölcsönével egyenlő magasságú kamattal levonattván, az előjegyzés töröltetik. Azon esetben, ha a kölcsön mégsem jönne létre, a váltó rendes elfogadvánnyá válik, az intézet az illetéket befizeti, zálogjogát, az előlegösszeg és a kiadások erejéig az előjegyzés rangsorában bekebelezetli. Olcsóbbá pedig az által lehetne a kölcsönöket tenni, ha az intézetek az igazolhatólag befektetési célokra szolgáló, kisebb összegű kölcsönöknél szabad éveket engedélyeznének és a késedelmi kamatokat a betéti kamatlábra szállítanák le. Nagy baj nálunk az is, hogy sok olyan intézet alakul, melyeknek keletkezését nem a szükséglet, hanem az emberi hiúság és az önző magánérdek indokolják. Szükséges lenne ha a kormány az intézeteket felesketett hivatalos szakértőkkel ellenőriztetné, s évenként egyöntetű statisztikai adatok szolgáltatására kötelezné őket, mert a szakirodalom már gyakran igen súlyosan érezte a megbízható statisztikai adatok hiányát. A teherkönnyítés nagy munkájában igen szép eredményeket ért el a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete a vele karöltve eljáró Országos Központi Hitelszövetkezettel. Ez intézetek együttesen folyósított kölcsönöi a földbirtok értékének 75%-áig emelkednek. Idő előtti visszatérítés esetére stornót nem kötnek ki, s a fél a kölcsönt 1%-os folyósítási díj levonásával kapja meg. Hibája a túl magas késedelmi kamat (7%) valamint az, hogy

veszély esetén a kölcsön 3 óra felmondható az intézet által. A szerző ezután részletesen ismerteti azokat a teendőket, melyek szerint a kisbirtokokat terhelő túl magas kölcsönöket a kérdés végleges megoldásáig rendezni kellene. E célra községi, járási, megyei és egy országos bizottság felállítását javasolja. A községi bizottságokat a jegyzők szervezik. Ők írják össze a segélyre szoruló gazdákat és gyűjtik a szükséges adatokat. Jegyzőkönyveiket a járási bizottság, a főszolgabíró elnöklete alatt felülvizsgálja, a hiányok pótlását elrendeli és véleményével a vármegyei bizottsághoz terjeszti fel, melynek elnöke az alispán. Az utolsó forum az országos bizottság; tagjai a belügy-, igazságügy- és pénzügyminiszterek kiküldöttei, valamint a szövetkezett nagy pénzintézetek képviselői; az anyagot átvizsgálja, véglegesen megállapítja a folyósítandó kölcsönök magasságát. A birtok értékének 50%-áig a szövetkezett nagy pénzintézetek adnának, az első helyre való betáblázás mellett, összesen, évi 5% fizetése ellenében, 50 évi törlesztésre szóló kölcsönt; pari árfolyamon, storno és minden egyéb díj nélkül. Második helyre a birtok értékének további 25% erejéig a megyei szövetkezett pénzintézetek adnának kölcsönt, szintén 50 évi törlesztésre 5½%-os amortisatio mellett. E célra a vármegyei szövetkezett pénzintézetek 4%-os kamatozó, adó- és illetékmentes, államilag garantált kötvényeket bocsátanának ki. A második helyre való kölcsönnyújtás biztosítására pedig a birtokra megterhelési és elidegenítési tilalmat kellene feljegyeztetni, mely mindaddig fennállana, míg a tulajdonosa összes adósságát a birtok eredeti értékének felére nem törlesztette. A kormány feladata e mentési actióban az lenne, hogy a bizottságokba küldje ki megbízottjait, a megyei pénzintézetek által kibocsátandó kötvényeket vásárolja össze és végül, hogy engedje el a nemzetközi actióval járó összes ügykódések díjait és illetékeit. — A következő cikk Ferenczi Imre *A magyar ipari munkásság szakszervezkedési jogának fejlődése* című értekezése. A czéhrendszer hazánkban a XIII. század közepén kezd tért foglalni s a XV. században már teljesen kifejlődik. Már ebben az időben találkozunk a legények munkabeszüntetéseinek első nyomaival, melyeket a czéhszabályok egyenesen *lázadásnak* minősítve, szigorú szabályokat hoznak ellenük. E mozgalmak nagyrészt a különböző nemzetiségű legények torzalkodásából eredtek, bár már némelyek reális és társadalmi célok kivívását célozták s így némileg a sztrájkokhoz hasonlítanak, a munkások és a mesterek közt fennálló patriarchális jó viszony következtében csakhamar elsimultak. E jó viszony azonban a XVII. és főleg a XVIII. században teljesen megszűnik. A mesterek coalitíói nemcsak a soraikba való emelkedéstől fosztották meg a legényeket, de a munkabéreket is a minimumra szorították le. A legények minden eszközt felhasználnak helyzetük javítására, a torzalkodások mindjobban elmérgesedve a czéhrendszer annyira elfajul, hogy már törvényhozási beavatkozás válik szükségessé. Az 1715-i országgyűlés *Gravamina generalia*-ban

panaszkodnak a törvényhozók a mesterek visszaélései miatt: de csak a közgazdasági károk ellen fakadnak ki; hogy a legények bérét és életmódját mennyire szorítják le, arról senki sem beszél. A XVIII. század végén és a XIX. század elején még minden czéhszabályzat szigorúan megtiltja a legényeknek, hogy a mesterek visszaélései ellen szervezkedjenek. Az első felelős magyar kormány azonnal hozzáfog a munkaviszonyok rendezéséhez. 1848 június 1-én jelenik meg *Klauzál György* a „Czéhszabályokat módosító rendelete”, mely általános munkásvédelmi irányzatánál fogva, az első magyar modern socialpolitikai rendelkezésnek tekinthető. Hibáit, hogy a czéhrendszert továbbra is fentartja, a munkások szabad szervezkedését nem engedélyezi, — kisipari viszonyaink s kontinentális államok hasonló, sőt még szigorúbb intézkedései teljesen indokolják. Az ipar és munkáviszonyok végleges rendezését a szabadságharcz kitörése akadályozta meg. Az ezután következő abszolutisztikus idők pedig a munkások coalitióit egyenesen a büntetőtörvény §§-val sújtják. A munkás-coalitiók büntetőjogi tilalmát az 1872: VIII. t. cz. az ipartörvény szüntette meg, de a nélkül, hogy a coalitio-szabadságot határozottan megtagadta volna. Ebből számos félreértés származott; azonban a magyar ipari munkásság gazdasági szervezkedési joga világosan kiderül a törvény 93. §-ából, mely nyíltan elismeri a személyes szabadság tiszteletben tartása mellett lefolyó sztrájkok szabadságát s így azok előfeltételeit is; csak a sztrájk-kényszer legkirívóbb fajait sújtja büntetéssel a 94. §-ban. A jelenleg is érvényben levő 1884: XVII. törvenycikk az új ipartörvény szószerint ismételve az 1872: VIII. t.-cikk megfelelő §§-ait szintén nem mondja ki nyíltan a coalitio-szabadságot. Ennek aztán az volt a következménye, hogy a kormánykörök és alsóbb hatóságok a sztrájkot nem ismerték el természetes és adott körülmények között megokolt munkásvédelmi eszközként, hanem tilalmas és közrendellenes kihágásnak tekintették. Mindezek ellenére a törvények szelleméből és keletkezésük körülményeiből világosan kitűnik, hogy a törvényhozók teljesen elismerték a coalitio szabadságát. Felmérül most már az a kérdés, hogy miért nem mondotta ki nyíltan a coalitio-szabadságot az 1872. és különösen az 1884-iki törvény. A korról haladni nem tudó szűk látkörű mesterek nem tudták elfeledni régi hatalmukat és folyton a régi czéhboldogságot sóhajtották vissza. Hogy ezt legalább némileg megközelítsék, a kényszeripartestületek felállítását sürgették s a kormány az 1884. törvényben óhajuknak eleget is tett. Az ipartestületek azonban nem igazolták a hozzájuk fűzött reményeket s kiderült, hogy nem egyebek, a mestereknek a munkapiacz és a munkaviszonyok felett való dominiumának megóvására szolgáló, a törvény által biztosított, állandó coalitióinál. A szerződösszegésnek s így a munkaszerződés megszegésének is, egyedüli igazságos megtorlása a kártérítés. Mégis azt látjuk, hogy a munkaadó, ha munkása jogosulatlanul elhagyja, őt iparhatósági határozat alapján

visszahozathatja és kényszeritheti a munka folytatására. A törvény ezenfelül még pénzbürséggel is sújtja a szerződészegő munkást. Ellenben ha a munkaadó küldi el ok nélkül munkását, csak a felmondási időre esedékes bért kell megfizetnie. A munkás kártérítési igényével nem fordulhat az iparhatósághoz, hanem ha igényét érvényesíteni akarja, azt csak rendes per útján teheti. A végső oka annak, hogy a törvény a coalitio-szabadságot nyíltan nem mondotta ki, a magyar választói jog szűkkörűsége. A kormány politikai okokból nem tarthatta czélszerűnek egy, az önszegély jogosultságát nyíltan hirdető javaslattal lépni azon törvényhozás elé, mely a választói jogosultsággal nem bíró munkások nagy tömegétől teljesen függetlennek tartotta magát és a mely a szükséges szociális felvilágosodottsággal nem bírt. —

É h e n G y u l a folytatja *Vasvármegye közgazdasági leírását*. Számos statisztikai tabellában mutatja be a vármegye állattenyésztését, mely igen magas fokon áll. Főleg a szarvasmarha és lótenyésztés érdemel említést. A szarvasmarhatenyésztésben a pirostarka hegyi jellegű bernsimmenthali fajta jutott túlsúlyra, amennyiben a vármegyének 200.000-et meghaladó állománya közül 140.000 ehhez a fajhoz tartozik. A lovak száma 26.000; a kisbirtokosok előszeretettel tenyésztik a hidegvérű lovat, mely „muraközi ló“ néven igen jó áron értékesíthető. A sertés- valamint a juftenyésztés nem nagy jelentőségű, az utóbbi mindinkább hanyatlak. Mind több és több tejszövetkezet alakul a megyében, az utóbbi időben főleg a vajtermelésre berendezve. A gyümölcstermelés terén főleg az alma- és körtetermelés nagyobb mérvű; szőlő kevés van a megyében, a meglévőt is pusztítja a phylloxera. A mezőgazdasági cseléd- és munkáviszonyok eléggé kedvezők, habár a megye vendek által lakott részében határozott munkahiány van; e vidék lakossága a szomszédos osztrák tartományokban keres aztán munkát. A vármegye más részében meg éppen ellenkezőleg mindinkább érezhetővé válik a munkahiány, a mi a munkabérek emelkedésében mutatkozik. Vasvármegye erdőinek területe 265.227 kat. hold, mely legnagyobb-részt magántulajdonban van. Az erdőség arányos megoszlása és kedvező éghajlati és talajviszonyok következtében az erdőgazdaság igen magas fokon áll. E tekintetben a kormány is igen sokat tesz, a meny-nyiben évente néhány millió facsemetét ingyen vagy nagyon mérsékelt áron oszt ki erdősírtési célokra. Az évi fatermést a nagyobb birtokosok nagyrészt maguk és pedig a megye területén dolgozzák fel, mely czélra számos gőz- és vízi erőre berendezett fűrész szolgál. Kivételre főleg tölgy, nyár, kisebb mennyiségben gyertyán és kőris kerül. A vármegye ipara még a honfoglalás korában keletkezett; első iparosai a szomszédos Stájerországból és Alsó-Ausztriából vándoroltak be. A középkorban lassan fejlődött az ipar, mert városai nem voltak árú-megállítási és egyedárúsi jogokkal felruházva. Csak Kőszeg és Kőrmend emelkedtek nagyobb jelentőségre, mert állomásai voltak a Bécsből Velenczébe vezető nemzetközi kereskedelmi útiránynak. Szom-

bathely 1604-ben állítja ki az első czéhlevelet. Az ipar ezután is csak lassan fejlődött, nagyobb lendületet csak a XIX. század 60-as éveiben vett, a mit nagyrészt a megnyíló vasuti vonalaknak köszönhet. A vármegyében a kereső iparosok összes száma 26.683, ebből nő 5128; önálló 8758, segéd személyzet 17.925. Az iparvállalatok összes száma 12.137, ebből segéd nélkül dolgozik 7587, vagyis $62\frac{1}{2}\%$. Húsznál több segéd személyzetet foglalkoztató iparvállalat van 34, összesen 4098 segéd munkással. Városai között a legtöbb iparos Szombathelyen van, 989. Kőszegen 260, és Körnenden 216 van. Vasvármegyének nemcsak az ipara, de kereskedelme is igen régi keletű. A kereskedelem különböző ágai közül a gabona és bor, újabban főleg a fa és marhakereskedés emelkedett nagyobb jelentőségre. Általában a kereskedelem minden ága szépen fejlődik. Van kellő számú pénzüzet, sőt újabban a biztosításügy különböző ágai is nagy fejlődésnek indulnak. Részletelesen ismerteti a szerző a megye mezőgazdasági terményeinek kereskedelmét. Gabonaneműekből több mint 2,000.000 q. képezi a kereskedelmi forgalom tárgyát, ennek 40% -a a belső szükséglet kielégítésére szolgál, 60% -a pedig kivitelre kerül, főleg Alsó-Ausztriába és Stájerországba, de árpát gyakran Bajorországba is visznek ki. A kapás, kereskedelmi és egyéb növények között a burgonya dominál, kivitelre különösen Bécsbe és Grácba jut. A kivitel tárgyai még a czukorrépa és a fejeskáposzta. A takarmányneműekből a széna exportáltak nagyobb mennyiségben a szomszédos osztrák tartományokba, hol a katonai helyőrségnek szükségleteit fedezi. — *Közlemények és ismeretek* rovatában *Vita a földtehermentesítés kérdéséről* czimen Bálint Bélának az új földtehermentesítésről szóló, a Magyar Közgazdasági Társulat f. é. október hó 19-én tartott ülésén felolvasott s a Szemle jelen számában is megjelent feldolgozása nyomán megindult vitát ismerteti, melyben a több oldalról megnyilatkozó ellenvéleményt É b e r A n t a l vezérigazgató foglalta röviden össze. — *Vámpolitika*. H. L. ismerteti három emlékiratot: 1. *A vámkérdés. A budapesti kereskedelmi és iparkamara elé terjesztett jelentés* írta L u k á c s J ó z s e f. 2. *Előterjesztés az önálló vámterület ügyében. A budapesti kereskedelmi és iparkamara megbízásából beterjeszti* S c h w a r c z L a j o s. 3. *Emlékirat az Ausztriával fennálló vámközösség és az önálló vámterületre való áttérés kérdésében*. Közzéteszi a magyar vegyészeti gyárosok országos egyesülete. — *Ipari közigazgatás* czimen (—vits) ismerteti Dr. Friedrich Frey és Dr. Rudolf Maresch: *Sammlung von Gutachten und Entscheidungen über den Umfang der Gewerberechte* című művét. Tragikomikus példákban mutatja be, hogy hová jut a közigazgatás, ha a mai korban korszerűtlen törvények végrehajtására szorítatják. — Messinger Simon *A kartellek és a magyar törvénytervezet* című munkáját G é b e r A n t a l bírálja. — m. zs. Kormos Alfréd: *Nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adói és illetékei* czimen megjelent munkájával foglalkozik. — Ezután a Magyar Közgazdasági Társulat

októberhavi üléseiről számol be a füzet. Végül Mandello Gyula jelenti, hogy míg a *Bibliographia Economica* brüsszeli szerkesztőségével nem sikerült megállapodásra jutni abban az irányban, hogy a *Bibliographia Economica*t rendszeren a Közgazdasági Szemle havi füzetéhez csatolva kapják meg az olvasók, a berlini *Internationales Institut für Socialbibliographie*val megindított tárgyalások teljes sikerhez vezettek. A Közgazdasági Szemle olvasói ezután minden számhoz mellékelve kapják a *Társadalomgazdaságtani bibliographiát* évi 416—512 oldal terjedelemben. A bibliographiai melléklet 1905 szeptember havával veszi kezdetét, a jelen számhoz a szeptember és október havi bibliographia van mellékelve.

5. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK f. évi 1. füzetében Melich János szláv *jövevényszavaink* tárgyalása során eljut a 11. közleményhez, melyben többek közt a *perjel, pilis, plébános, pogány, pokol, prépost, pünkösöd, püspök, remete, sátán, sekrestye, szabad, szent, tömjén, vacsora, vecsernye, zárándok, zsinagóga, zsinat, zsolozsma, zsol-tár és zsöllye* szók eredetét fejtegeti. — Ásbóth Oszkár Munkácsi B. „Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben“ cz. munkájáról írott bírálatát ötödik közleményben folytatva hibáztatja a szerzőnek a *méreg, részeg, üveg, keszeg, vendég, birge, hang, hazug, balog, beteg, hideg, hűg, rég, rege, boldog, bürok és csürke* szókra vonatkozó nézeteit. — Beke Ödön a *vogul határozók*-ról közöl nagyobb tanulmányt, ezúttal a *-t, -nél és -n* ragoz határozókkal foglalkozva. — Az ismeretések és bírálatok rovatában Schmidt Henrik A. Meillet „*Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*“ cz. művének mutatja be főbb tartalmát. — A Kisebb közlemények rovatában Tolnai Vilmos kimutatja, hogy az *ötlík* ige, mely a régi nyelvben „ömlík“ jelentésű, *önt, ött, ötvös, öttevény* (töltés, gát) szók családjához tartozik s hogy az eredetibb *öt-, ött-*féle alak a járulék *n*-vel az *ont* ige analógiájához bővült. — Gomóc Zoltán a *gyermek* és *hölgy* szó eddigi magyarázatához fűz észrevételeket. — Melich János Domanovszky Sándor nyomán a *Szalkay László magyar glosszáinak* Szamota-féle kiadásában található hibákra figyelmeztet. — Végül Zolnai Gyula helyreigazításokat közöl Erdélyi Lászlónak a *Magy. Oklevélszótár* néhány adatról írt észrevételeire.

Francia ismertetések a magyar irodalomról.

Irodalmunk újabb és régibb termékeit a francia közönséggel az idén is *Kont Ignác* hazánkfia, a Collège Rollin tanára ismertette, és pedig leginkább azokban a folyóiratokban és vállalatokban, melyek az illető szaktudománnyal foglalkoznak, nem feledkezvén meg azon francia munkákról sem, melyek Magyarországot ismertetik.

A *Revue Critique d'histoire et de littérature* június 10-iki számában a következő műveket ismerteti: *Br. Radvanszky Béla*: „Rimay János munkái“, *Váczy János*: „Kazinczy Ferenc levelezése“ XIV. kötet, *Pollák Miksa*: „Arany János és a biblia“, *Gyalui Farkas*: „Legkedvesebb könyveim“, *Szigetvári Iván*: „Az irodalomtörténet elméletéről“, *Haraszi Gyula*: A renaissance francia szinköltészete és a színszerűség“, *Gulyás Pál*: „Baif verstani reformkísérlete“, *Pecz Vilmos*: „A classica-philologia jövője“, *Melich János*: „A brassói latin-magyar szótártörődék“, *Katona Lajos*: „A Teleki-codex legendái“, *Bayer József*: „Egy magyar Eszther-dráma“, *Thúry József*: „A középkézsi török irodalom“, *Szinnyei József*: „A magyar nyelv“.

Ugyane folyóirat június 17-iki számában együttes ismertetést közöl a következő munkákról: *Voinovich Géza*: „Br. Eötvös József összes munkái“, *Ferenczi Zoltán*: „Báró Eötvös József“, *Bodnár Zsigmond*: „Eötvös és Kemény“, *Berkovics M.*: „Báró Eötvös József és a francia irodalom“.

Végül a június 24-iki számban *Beöthy Zsolt*: „Jókai Mór önmagáról“ és *Szabó László*: „Jókai élete és művei“ cz. munkákat tárgyalja.

A *Revue Historique* folyó évi május—június havi füzetében a „Századok“ és „Budapesti Szemle“ 1904. május—decemberi füzetét ismerteti. Ez utóbbi 1905. jan.—májusi számait a *Revue Historique* jul.—aug. füzetében ismerteti, a Századok jun.—máj. számainak ismertetését pedig e folyóirat szept.—okt. füzetében adja. Ugyane füzetben részletesebben szól a következő munkákról: *Acsády Ignác*: „A magyar birodalom története“ két kötet, *Szily Kálmán*: „Gróf Széchenyi István munkái“ I. k., *Ferenczi Zoltán*: „Deák élete“ I.—III. k., ugyane szerzőtől: „Báró Eötvös József“, *Berzeviczy Albert*: „Beszédek és tanulmányok“, *Morvay Győző*: „Galanthay Gróf Fekete János 1741—1803“, *Karácson I.*: „Evlija Cselebi magyarországi utazásai“, *Kolosvári Sándor* és *Óvári Kelemen*: „A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye“ V. köt., 2. rész, *Angyal Dávid*: „Adalékok II. Rákóczi Ferencz törökországi bujdosása történetéhez“ s ugyane szerzőtől: „Geschichte der politischen Beziehungen Siebenbürgens zu England“, *Illés József*: „A törvényes öröklés rendje az Árpádok korában“, *Karácsonyi János*: „A székelyek eredete“.

A *La Grande Revue* november 15-iki számában tanulmányt tesz közzé: „Un Correspondant hongrois de Voltaire. — Le comte Jean Fekete de Galantha (1741—1803)“ czímmel.

A *La Revue d'Europe* januári és februári füzetében *Tompa Mihályról*, márciusi és áprilisi füzetében *Gyulai Pálról*, májusi füzetében *Szász Károlyról*, júniusi füzetében *Lévay Józsefről*, októberi és novemberi füzetében pedig *Deák Ferenczről* ír ismertetéseket.

A *Revue de Philologie* cz. folyóirat hasábjain az „Archaeologiai Értesítő” 24-ik kötetének és az „Egyetemes Philologiai Közlöny” 28-ik kötetének tartalmát mutatja be.

A *La Hongrie* című szemle márczius 1-én és 15-én megjelent számaiban *Vajda János* írói egyéniségével foglalkozik.

A *Revue internationale de l'Enseignement* című nevelésügyi folyóirat januári füzetében „La Réforme de l'Enseignement primaire en Hongrie” című tanulmányt tesz közzé.

Végül megemlítjük, hogy a *Journal des Débats* február 21-iki számában ismertetés jelent meg *Kont Ignác* azon francia nyelven írt munkájáról, melyben *Arany János* költészetét tárgyalja.

Kont Ignác a párisi egyetem *Faculté des Lettres* karán az 1904--5. tanévben a magyar irodalomtörténeti előadásokat „b. Eötvös József élete és művei” ismertetésének szentelte. A nyelvtani előadásokat és a stylusgyakorlatokat a praktikumban folytatta. Kezdek számára a magyar nyelvtan elemeit gyakorlatokkal, haladottabbak számára: *Tóth Kálmán* „A király házasodik” című vigjátékát magyarázta. A praktikumon ez évben már harmincz hallgató vett részt.

A *Revue bibliographique universelle* folyó évi novemberi füzetében *Szász Károlyról* nekrológot és a *Bolyai-díjról* ismertetést közöl *Horn Emil* hazánkfia, kinek itt az orsovai Vaskapu megnyitásáról írt füzete is ismertetve van. *Horn Emil* francia nyelven nagyobb munkát írt „*Rákóczi Ferenczről*”, mely szintén ez évben jelent meg.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

A)

Berzeviczy Albert t. és ig. t. megnyitó-beszéde az „Eperjesi Széchenyi-kör” október 22-ikén tartott Jókai-ünnepélyén.

A régi és bensőségteljes köteléknél fogva, mely az „Eperjesi Széchenyi-kör”-höz fűz, készségesen és örömmel követem a megtisztelő hívást, hogy Körünk Jókai-ünnepélyét a nagy költőről való rövid megemlékezéssel nyissam meg.

Legjobb hagyományait és legmagasztosabb célját követi a Széchenyi-kör, mikor irodalmunk és nemzeti életünk nagyjainak emlékét megünnepeli. Minden ilyen ünnepélyünk egy-egy újabb föllángolása Körünk és közönségünk ama lelkesedésének, melyet a nemzeti eszme s annak legtisztább és legállandóbb hatású kifejezője: nemzeti irodalmunk iránt érez; a lelkesedésnek ilyen föllángolása egybeforraszt

és megerősít mindnyájunkat melegével, s minél sötétebb napokat élünk, annál fényesebb világot áraszt maga körül.

Jókai fölött még csak nem rég zárult be a sir; a reá való visszaemlékezésbe a génusza iránti csodálat s szellemi hagyatéka fölötti büszkeség érzelmei mellett még a veszteség miatti enyhületlen fájdalom vegyül. S mi Jókait a magunkénak is tekinthettük, nem csak oly értelemben, a minőben szellemi alkotása első sorban minden magyar ember közjava; a miénk volt, mint a ki Kőrünk tiszteleti tag-ságát és városunk diszpolgárságát becsben tartotta s Eperjes és Sáros-megye lelkes közönsége iránti rokonszenvét személyes látogatásával is nyilvánította. Legtöbbünknek még élénk és kedves emlékezetében vannak az órák, melyeket vele itt töltöttünk, melyek alatt egyéniségének csodás varázsa alatt állottunk; itt mondta, városunk közgyűlési termében, diszpolgári okleveleire utalva, azokat az emlékezetes szavakat: „Ezek az én nemesleveleim!”

Már most is, mikor az élet színpadjáról még csak az imént letűnt alakja szellemi nagyságának megvesztegető benyomása alatt állunk, a csalódás, a megezáftatás veszélye nélkül kockáztathatjuk, azt hiszem, azt a jóslatot, hogy Jókai írói dicsősége, műveinek értéke a múlt idővel nem fog csökkenni, sőt nagy része szellemi hagyatékának mindinkább tisztuló fénnyel fog hatni olvasó közönségére, állandóan ható erejévé lesz nemzetünk szellemi életének s nemcsak megtartani, de talán még kiterjeszteni fogja a világirodalomban elfoglalt helyét. Különösen az ifjúságot fogja, azt hiszem, jövőre is vonzani mindaz, a mit Jókai, főképp ifjabb éveiben számára hátrahagyott; hiszen sajnálnunk kellene az utánunk jövő nemzedéket, ha az nélkülözné a szellemi gyönyörnek azt a teljességét, melyet mi fiatal korunkban a Jókai tüneményes fantáziája, érzelmes romantikája, csodás elbeszélő talentumának megnyilatkozásai fölött éreztünk.

Ő irodalmunk kincsét tartalmi és formai, eszmei és nyelvi tekintetben egyaránt hatalmasan gazdagította.

Képzületének varázslampája, inventiójának kifogyhatatlan ereje élénk állította a való és képzeleti világ olyan jelenségeit, a melyek irodalmunkban addig ismeretlenek voltak. Előadásában a valóságosság látszatát öltötték a legtávolibb, az előtte a valóságban gyakran teljesen ismeretlen helyek és dolgok is; megvolt benne az igazán teremtmő költőknek az az intuitiója, a mely lelki szemével látja meg azt, a mit testi szemével sohasem láthatott, mint a hogy Schiller Tell Vilmos-ában legcsodásabb leírását adta a Vierwaldstätteni tó környékének, a melyre lába sohasem lépett.

Történelmünknek nincs korszaka, nincs eseménye, melyet ő valami alakban költőileg föl nem dolgozott volna s különös szerencsével működött alkotó ereje éppen azokban a regényeiben, a melyek a modern Magyarország kialakulásának korszakait ölelik fel; a regény-író tárgyilagosságával világította meg azokat a közeleső korviszonyo-

kat, melyeknek képébe a „histoire contemporaine“ s a mémoires-irodalom révén nálunk és mindenütt az elfogultság, önzés és hiúság annyi hamis színt és fonák világitást vegyít.

Ő nemzeti érzelem- és gondolatvilágunk körébe tartozó számos tárgyat tett érthetővé, vonzóvá, rokonszenvessé a Magyarországon kívüli világ számára, s ebből a szempontból az a körülmény, hogy műveinek nagy része minden művelt nyelvbe át lett ültetve s minden művelt nemzet körében talált olvasókra, kétszeresen értékesé, fontossá válik ránk nézve.

Nem kisebb jelentőségű elbeszélő irodalmunk nyelvének az a gazdagodása, melyet a Jókai költői munkásságának köszönhetiünk, s melyet éppen nemzeti szempontból, mint kizárólag nemzeti irodalmunk vívmányát, nem lehet eléggé méltányolnunk.

Jókai nyelvművész volt a szó legvalódibb, legteljesebb értelmében. A mellett, hogy nyelve egészen egyéni és egészen magyar, vannak szóképzései, stílfínomságai, fordulatai, poetikai és rethorikai formái, melyek őt a nyelvvel való művészi bánás legnagyobb tökélyű mesterei mellé állítják.

Mert a mily igaz, hogy minden igazi művésznek költői léleknek kell lennie, épp oly kétségtelen, hogy igazán nagy költő, sőt író sem lehet az, ki a gondolatközlés formáinak kezelésében nem művész. És ez éppen az az eleme a költői tehetségnek, a mely legnagyobb részben tisztán természeti adomány, sem utánzás, sem iskolázás segítségével nem pótolható, mint a hogy az igazán nagyot alkotó festő sem fogja soha a színeknek festőátláján való keverése és alkalmazásánál mindig csak azt követhetni, a mit másoktól tanult vagy ellesett.

Minden költői mű feladata a költő saját gondolatának, érzelmének, hangulatának lehetőleg teljesen megfelelő tükröképét kelteni a hallgató vagy olvasó elméjében, kedélyében. Erre a célra a kifejezés formáinak épp oly megszámálhatatlan változatai és árnyalatai állanak rendelkezésére, mint a festőnek festőátláján; s neki a sok közül éppen azt az egyet kell kiválasztania, a mely — hogy folytassuk a képletet — úgy tónusban, mint színértékben leghivebben, legjobban felel meg a képnek. A költői érzés ereje, a gondolat plaszticizítása szükséges ahhoz, hogy a költő előtt világosan és szilárdan álljon az, a mit kifejezni akar, de a nyelv csodálatosan élő organismusa fölött való teljes souverain uralom, annak formálásában, kezelésében való gyakran önkényes, gyakran talán öntudatlan bátorság és biztosság nélkül az a mi igazán művészi feladat a költő munkájában: a maga gondolatának, érzelmének, hangulatának hamisítatlan, csonkítatlan, gyönggítetlen átvitele egy más lélekbe, soha sem sikerülhet.

És ebben volt Jókai szinte utólérhetetlen, ebben köszönhet elbeszélő költészetünk, sőt általában szépprózánk végtelenül sokat az ő tanításának, példájának, egy hosszú életet betöltő, páratlanul termékeny írói tevékenységének.

Mert termékeny volt ez a tevékenység nem csak az ő saját munkáinak nagy mennyiségében és értékében, de termékenyítő egyúttal már életében az irodalmi törekvések élénkítése által. Kápráztató sikerei, az a dicsőség, a minőhöz hasonlíthatót még magyar író előtté életében aligha aratott, számtalan tehetségnek adtak hatalmas ösztönzést, a mi — ha talán egyeseket elszédített is — egészben véve mégis csak irodalmunk életteltjes felpozsúdlását eredményezhette. Az írói pályára nálunk alig vetett valaki oly fényt, mint ő s ha mint elismert középponthez és vezérhez vonzódtak, csatlakoztak hozzá a toll munkásai, nála jó tanácsra, útbaigazításra, fölkarolásra mindig számíthattak, mert bírta az igazi nagyságnak azt az erényét, hogy féltékenységet épp oly kevéssé ismert, mint fenhéjazást és kicsinylést. Hogy az ő életének folyása alatt a magyar irodalom munkaköre bizonyára legalább megkétszereződött, az kétségtől nemcsak élete hosszának s a körülmények kedvezésének, de nagy részben az ő saját munkájának és egyéniségének is köszönhető.

Az élő Jókaival szemben a magyar nemzet a mennyire tudta, leróta elismerése adóját; reméljük, hogy tartozásáról a holt költővel szemben sem fog megfélekezni. A legméltóbb nemzeti kegyelet megnyilatkozása hozta létre ezt az ünnepélyt is, annak rendezése alkalmából a magyar irodalom minden barátja nevében, de első sorban a magyar tud. Akadémia megbízásából és képviselőtében van szerencsém annak rendezőit s hazafias közönségét üdvözölni és az ünnepélyt megnyitni.

B)

Beöthy Zsolt r. és ig. tag beszéde Szász Károly t. és ig. tag ravatalánál 1905 október 17-én. Tisztelt gyászoló gyülekezet! Szomorú tiszttem a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy-Társaság koszorúit tennem le Szász Károly ravatalára. Mindkét intézetnek közel félszázad óta munkás tagja, hosszú időn át egyik vezetője volt s mindenkor legfőbb díszei közé tartozott. Azoknak a régi nagyoknak utóda, kiknek pályája szinte egész irodalom, egy egész nagy kultúrának alapvető munkája. Azoké, kikben a nemzeti élet jelenének szükségérzete éppen olyan erős, mint multja iránti lelkesedésük, ez pedig olyan mély, mint bizony fejlődő jövőjének szent vágya. Egy gondolatra foglalva dicsőségét: A világköltészet remekeinek mesteri tolmácsolásával és hű magyarázásával világirodalmi műveltség tekintetében olyan szolgálatot tett a magyar szellemnek, mint irodalmunk századaiban senki más. Istennek áldozatára szentelvén életét, ennek egész folyamában a legtisztább áldozat tüztét égette annak is, a mi emberben a legistenibb: a teremő szellemnek. Míg itt a legjobbak siratják, odafönn a legnagyobbak várják; maguk közé, lábukhoz ültetik őt, ki hű követjük volt egy idegen nemzet világában, s mikor meghódította nekik e nemzetet, egyszersmind szellemi szabad-

ságán és haladásán dolgozott. Szellemével mindig a legnagyobbak között élt, áldott szívével pedig a legkisebbek között, s koszorúját épp úgy kiérdemelte szellemének erejével, mint szívének nagyságával. Pályája, melyet szelleme kitűzött, munkás keze tört s szíve virágokkal ültetett be, őt magát immáron az örökkévalóságba vezette; vezessen minket magán- és közéletünk legmagasabb ideáljai felé. A ki a halhatatlanság útját járta, áldás illeti, nem búcsú. Halhatatlanok követje, halhatatlanság vándora, áldásunk marassza, ápolja, őrizze közöttünk útmutató emléket!

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HARMINCZHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály nyolczadik ülése.

1905 november 6-án.

GOLDZSIHER IGNÁZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Bartal Antal, Heinrich Gusztáv, Pecz Vilmos, Szinnyei József r. tt. — Ferenczi Zoltán, Gyomlay Gyula, Hegedüs István, Jánosi Béla, Kúnos Ignác, Lehr Albert, Melich János, Munkácsi Bernát, Négyesy László, Némethy Géza, Petz Gedeon l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert ig. és tt. — Csánki Dezső, Pauer Imre, Szily Kálmán, r. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

203. GYOMLAY GYULA l. t. felolvassa „Az úgynevezett igeidőkről a magyar nyelvben” című értekezését.

204. Dr. HAVASS REZSŐ mint vendég „A dalmát irodalomról” értekezik.

205. PECZ VILMOS r. t. felolvassa „Classica philologia és görög-latin philologia” című értekezését.

206. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SZINNYEI JÓZSEF r. és GYOMLAY GYULA l. tagokat kéri föl.

HARMINCZNEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály nyolczadik ülése.

1905 november 13-án.

B. RADVÁNSZKY BÉLA ig. és tt. helyettes osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: b. Förster Gyula. b. Nyáry Jenő t. tt. — Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Földes Béla, Hegedüs Sándor, Karácsonyi János, Kautz Gyula, Vécsey Tamás, Zsilinszky Mihály r. tt. — Ballagi Géza, Balogh Jenő, Békefi Remig, Borovszky Samu, Csontos János, Nagy Gyula, Reiner János, Schönherr Gyula, Tagányi Károly, Thirring Gusztáv l. tt. — *Más osztályokból*: Heinrich Gusztáv r. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

207. SCHÖNHERR GYULA l. t. felolvassa THALLÓCZY LAJOS r. t. „A bosnyák bánság kezdete történetéből, főtekintettel a körmendi levéltár okleveleire” cz. tanulmányát.

208. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ r. t. bemutatja dr. Baumgarten Ferencz

vendég „A saint-gilléri apátság összeköttetései Magyarországgal“ cz. dipl. dolgozatát.

209. A helyettes osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére b. NYÁRY JENŐ t. és SCHÖNHERR GYULA r. tagokat kéri föl.

HARMINCZÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály nyolczadik ülése.

1905 november 20-án.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: ENTZ GÉZA, b. EÖTVÖS LORÁND, FRÖHLICH IZIDOR, HORVÁTH GÉZA, KLEIN GYULA, LENGYEL BÉLA, LENHOSSEK MIHÁLY, RÉTHY MÓR, SCHULLER ALAJOS, SZILY KÁLMÁN r. tt. — BODOLA LAJOS, DADAY JENŐ ISTVÁNFI GYULA, KÖVESLIGETHY RADÓ, KÜRSCHÁK JÓZSEF, ÓNODI ADOLF, WINKLER LAJOS, ZIPERNOVSKY KÁROLY l. tt. — *Más osztályokból*: HEINRICH GUSZTÁV, PAUER IMRE r. tt. — Jegyző: KÖNIG GYULA osztálytitkár.

210. DADAY JENŐ l. t.: „Édesvízi mikroszkopi állatok Mongoliából“.

211. ÓNODI ADOLF l. t.: „A középső orrjárat hártás része“.

212. FEJER LIPÓT részéről: „Tömegpont egyensúlya ellenálló közegben“, előterjeszti Réthy Mór. r. t.

213. Dr. REX SÁNDOR részéről: „Szénhydrogenek haloid-származékainak oldékonyágáról“, előterjeszti Winkler Lajos l. t.

214. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére RÉTHY MÓR r. és DADAY JENŐ l. tagokat kéri föl.

HARMINCZHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Második elegendő ülés.

1905 november 27-én.

KAUTZ GYULA másodelnök úr elnöklete alatt jelen voltak: gróf Apponyi Sándor, Beöthy Zsolt, gróf Csáky Albin, báró Forster Gyula, Fraknói Vilmos, Gyulai Pál, Pauer Imre, Szily Kálmán, Than Károly, Wlassics Gyula ig. tt. — Fehér Ipoly, Konkoly-Thege Miklós, b. Nyáry Jenő, Plósz Sándor, gr. Teleki Samu t. tt. — Baksay Sándor, Ballagi Aladár, Bartal Antal, Concha Győző, Csánki Dezső, Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Hampel József, Hegedűs Sándor, Horváth Géza, Karácsonyi János, Kherndl Antal, Klein Gyula, Klug Nándor, Koch Antal, König Gyula, Krenner József, Láng Lajos, Lengyel Béla, Lenhossék Mihály, Lévy József, Nagy Ferencz, Pecz Vilmos, Simonyi Zsigmond, Schuller Alajos, Szinnyei József, Thanhoffer Lajos, P. Thewrewk Emil, Vécsey Tamás, Zsilinszky Mihály r. tt. — Angyal Dávid, Badics Ferencz, Balogh Jenő, Békefi Remig, Bodola Lajos, Borovszky Samu, Endrődi Sándor, Ferenczi Zoltán, Genersich Antal, Gombocz Zoltán, Hankó Vilmos, Hegedűs István, Jánosi Béla, Katona Lajos, Kövesligethy Radó, Kúnos Ignác, Lehr Albert, Medveczky Frigyes, Moccsáry Sándor, Nagy Gyula, Négyesy László, Rados Gusztáv, Reiner János, Schönherr Gyula, Sebestyén Gyula, Szendrei János, Tagányi Károly, Thirring Gusztáv, Tormay Béla, gr. Zichy Ágoston l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

3. Másodelnök úr megnyitja az ülést és előadja, hogy a mai elnökválasztás érvénye az 1907. évi nagygyűlésig tart, mikor úgy

az elnök, mint a másodelnök szabályszerűen három évre lesz megválasztandó. Azután átveszi a szavazatokat. Beadott összesen 49 szavazat; ebből esett Berzeviczy Albert t. és ig. tagra 35, b. Radvánszky Béla t. és ig. tagra 11, Fraknói Vilmos r. és ig. tagra 2 és Kautz Gyula másodelnökre 1 szavazat, — mire másodelnök úr BERZEVICZY ALBERT t. és ig. tagot szabályszerűen megválasztott akadémiai elnöknek nyilvánította és báró FORSTER GYULA ig. és t., HEGEDÜS SÁNDOR r. és SZILY KÁLMÁN ig. és r. tagokból álló bizottságot küldte ki az új elnökért, kit megjelenésekor a következő szavakkal üdvözölt:

Mélyen tisztelt Tagtárs Úr! Az Akadémia imént megtartott „legyes ülésében Önt jelentékeny szótöbbséggel Elnökéül megválasztotta. Midőn erről Nagyméltóságodat tisztelettel értesítem, hozzáfűzöm egyidejűleg legmelegebb szerencsekívánatomat s azt a kérdést is: elfogadja-e az ekként Önre szálló diszes elnöki állást? Az Akadémia ezen imént megejtett választásnál szem előtt tartotta és teljes mértékben méltatta az Elnök úrnak hosszú időközön át a hazai irodalom és kulturális haladás körül kifejtett sikeres működését; a gyakorlati téren, különösen az állami adminisztrációban tanúsított eredményes tevékenységét s egyúttal Akadémiánknak úgy tudományos és irodalmi, mint gazdasági ügyei iránt kifejezett buzgó érdeklődését. Úgy hogy azon reményt táplálhatjuk mindannyian, hogy Akadémiánk Önben kitűnő elődeihez méltó utódot, a nemzeti irodalom és tudományosság előbbretelére irányuló törekvéseiben pedig lelkes vezetőt és támogatót nyert. Isten áldása legyen minden lépésén. Eljen!

BERZEVICZY ALBERT elnök úr a meleg üdvözletre következő beszéddel válaszolt:

Nagyméltóságú Másodelnök úr! Mélyen tisztelt Akadémia! Habár megválasztásom még legfelsőbb megerősítést igényel, legyen szabad már most is kifejeznem legmelegebb köszönetemet a megtiszteltetésért, melyben részesítettek és kijelentenem, hogy a reám esett választást kötelességemnek tartom elfogadni. Tudom, hogy az Akadémiának fényesebb nevek, nálamnál sokkal érdemesebb tudósok között volt választása. Ha a körülmények találkozása úgy hozta magával, hogy a többség figyelme az én személyem felé fordult, az rám csak nagyobb kötelességet ró, mint másra. Igyekezni kell igazolni azok bizalmát, a kiknek kívánsága az volt, hogy e diszes helyet én foglaljam el, és megnyerni mindazokét, a kik hajlandók lesznek tetteimet elfogulatlanul bírálni. Ha tétozva lépek is elődeim fényes nyomdokába, lelkesít a tudományok iránti odaadó szeretet, mely azoknak szolgálatát ily fontos állásban a legnemesebb becsvágy czéljaként állítja elem és biztos utat jelöl meg előttem az a hit, mely egész eddigi pályám vezérsillaga volt: nemzetem nagy kulturhivatásába vetett rendíthetetlen hitem. E csillagot követve akarok, ha a választás megerősítést nyer, önk között nem érdemben, de a kötelességteljesítés őszinte buzgalmában első lenni, akarom ápolni körünkben a kollegiális érzelmeket, az egyetértés és összetartás, a kölcsönös megbecsülés, a nemes verseny szellemét, akarok arra igyekezni, hogy a szolgálat, melyet az Akadémia a tudomány művelése által a nemzetnek tesz és az érdeklődés, és áldozatkészség, melyet az Akadémia iránt tanúsít, egymást táplálva, egymást növelve mindkettőnek felvirágozásához vezessenek. Fogadják meg egyszer mélyen érzett köszönetemet és ne vonják meg majdan tőlem diszes, de terhes tisztemben jóakaró támogatásukat.

4. E lelkes éljenzéssel fogadott szavak után másodelnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére CONCHA Győző és LÁNG LAJOS r. tagokat kéri föl és bezárja a f. évi második legyes ülést.

HARMINCZHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Tizedik ö s s z e s ü l é s.

1905 november 27-én.

Másodelnök úr elnöklete alatt jelen voltak az előző elegyes ülésen összegyűlt tagok.

215. NÉGYESY LÁSZLÓ l. tag felolvassa a bizottsági jelentést az 1905. évi *Kóczán-pályázatról*, mely a jutalmat a 12. sz. „Albert özvegye” cz., „Erzsébet” jeligéjű öt felvonásos történeti színműnek ajánlja kiadni. A javaslat elfogadtatván a felbontott jeligés levélből *Illés Dávid* neve tűnt elő, kinek a díj az Ügyrend értelmében december 3-án fog kiadatni.

216. Másodelnök úr a jutalmat nem nyert pályamunkák jeligés leveleinek elhamvasztására *KATONA LAJOS* és *REINER JÁNOS* l. tagokat kéri föl, a kik még az ülés folyamán jelentik, hogy megbízatásukban eljárak.

217. Főtitkár jelenti, hogy néhai *Szász Károly* ig. és t. tag gyermekei meleg sorokban köszönik meg az Akadémia részvétét atyjuk elhúnya alkalmából. — Tudomásul van.

218. Főtitkár jelenti, hogy a III. osztály a *Pollák-bizottságba* *KLUG NÁNDOR* r. tagot küldte ki. — Tudomásul van.

219. A magy. kir. Természettudományi Társulat tudományos fölhasználás céljából kéri az Akadémia könyvtárában elhelyezett *Petényi-féle* irományoknak kiadását. — A III. osztály ajánlására a kérés teljesítettik.

220. A pozsonyi Toldy-kör f. é. nov. 19-én ülte meg *Toldy Ferencz* születésének századik évfordulóját és meghívta ez ünnepre a M. T. Akadémiát is. Főtitkár jelenti, hogy e szép ünnepélyen ő és *NÉGYESY LÁSZLÓ* l. t. képviselték az Akadémiát. — Tudomásul van.

221. A székesfehérvári Vörösmarty-kör f. évi decz. 3-án *Virág Benedek* és *Anyos Pál* érdemeinek megörökítésére a ciszterci rend társházán emléktáblát állít, melynek leleplezésére meghívja a M. T. Akadémiát. — Az összes ülés e hazafias ünnepre *GOLDZIER IGNÁCZ* r. t. osztályelnököt, *BADICS FERENCZ* és *BEKEFI REMIG* l. tagokat küldi ki.

222. A székesfőváros törvényhatósága meghívta a M. T. Akadémiát a *Szent István-templomnak* f. é. november 19-én megtartott ünnepélyes felszentelésére. — Ez ünnepélyen az Akadémiát *KAUTZ GYULA* másodelnök képviselte.

223. *CSENGERI JÁNOS* l. tag jelenti, hogy megbízatása értelmében a kolozsvári gróf *Mikó-emlékünnepe*n képviselté a M. Tud. Akadémiát, melynek koszorúját a következő beszéd kíséretében tette le a kitünő férfiú szobrára:

„A Magyar Tudományos Akadémia nevében és megbízásából hozom a kegyelet, elismerés és hála koszorúját a ma ünnepelt nagy szellemnek, az Akadémia volt igazgatósági és tiszteleti tagjának és egyik nagynevű alapítójának. *Mikó Imre* lelkét ugyanaz a nemzete művelődéseért lobogó láng töltötte el, mint *Széchenyiét*. A legnagyobbak és legelsőek közt érdemli meg elismerésünket és hódolatunkat. Adja Isten, hogy a legnemesebb lelkek nagy álmai valóra váljanak s vetéseik gazdag aratását mostoha idők hideg fuvalma meg ne fagyaszsa. Mert neked élned kell, óh hon, s e népnek nem szabad elveszni a tudomány nélkül valóságban. Gróf *Mikó Imre* szelleme! idézlek és köszöntlek. Ihless meg bennünket, hogy hozzád méltók lehessünk! Hervadhatatlan érdemeid emléke éledjen fel szívünkben e mai napon

és buzdítson bennünket tette, igaz hazaszeretetre!...“ — Tudomásul van.

224. A bécsi Petzval József-bizottság, mely az elhunyt jeles tudósunk Akadémiánk hozzájárulásával méltó siremléket állított, megküldte ez alkalomból „Zur Erinnerung an Josef Petzval“ cz. kiadott füzetből 15 példányt a szakférfiak közt való kiosztás végett. — Köszönettel vétetik és a szakférfiak rendelkezésére bocsátatik.

225. Főtitkár előterjeszti az 1906-iki akadémiai ülésről tervezetét, melyet az összes ülés oly módosítással vesz tudomásul, hogy az osztályok június hóban is tartanak ülést.

226. A Széchenyi-múzeum számára utolsó kimutatásunk óta a következő adományok érkeztek:

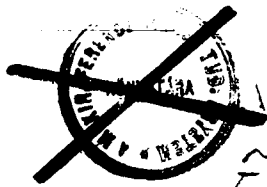
1. Dr. Klein Fülöpötől: Kossuth Lajosnak a Trattner és Károlyi szállította nyomtatványok átvételét és Széchenynek jóváhagyását bizonyító megjegyzés (egy papirszeleten). — 2. Kostyán Ferencztől: a) gr. Széchenyi Istvánnak eredeti levele 1841 febr. 8-áról Fáy Istvánhoz; b) Széchenyi 18 cm. magas porcellán-mellszobra; c) levélnyomat. üvegdomb alatt Széchenyi arczképével. — 3. Gonda Bélától: a) A magyar hajózás; b) La navigation intérieure en Hongrie; c) Regulierung des Eisernen Thores und der Katarakte der unteren Donau; d) L'amélioration des Portes de Fer et des autres Cataractes du Bas Danube cz. művek. — 4. Vécsey Tamástól: A Nemzeti Casino szabályai és tagjainak névsora 1902. cz. mű. — 5. Marczali Henrikől: Magyarország története cz. mű. — 6. Lakatos Sámuelről: Ötven év a marosvásárhelyi casinó életéből (1833—83) cz. műve. — Friedreich Istvántól: Das Requiem für Széchenyi. Beck Vilmos eredeti rajza. — Köszönettel vétetnek.

227. A könyvtár számára november hóban a következő adományok érkeztek:

1. A bombay-i kormánytól: Archaeology. Progress Report. 1905. június 30. — 2. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesülettől: Évkönyv 1904—1905. — 3. Erdélyi Páltól: Hidvégi gróf Mikó Imre emlékezete. — 4. Darnay Kálmántól: A sümegi Darnay-múzeum ingyennaptára. — 5. Dr. Kardos Samutól: Régi Okiratok és Levelek Tára 1905. 2. füzet. — 6. Dr. Pantocsek Józseftől: Beiträge zur Kenntniss der fossilen Bacillarien. — 7. Dr. Guerrini G-től: a) Sur la fonction de l'hypophyse (német kiadásban is); b) Sulla funzione dei muscoli degenerati. — 8. Drda Vilmostól: Krychlový Obsah Jehlanň Komolých. — Köszönettel vétetnek.

228. Az utolsó összes ülés óta az Akadémia kiadásában megjelentek: 1. Akadémiai Értesítő. 191. füz. (1905: 11. szám). — 2. Dr. Szádeczky Lajos l. t.: A csiki székely krónika. — 3. Történelmi Tár. VI. 3. füz. — 4. Közgazdasági Szemle. XXXIV. 5. füz. — Tudomásul szolgál.

229. Másodelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére NEGYESY LÁSZLÓ és BÉKEFI REMIG l. tagokat kéri föl.

F 1922/23-134.

